

5/10/2011

$\frac{5}{7} \cdot \frac{9}{10} = \frac{9}{14}$

S.no 080598

संयमानवोदया प्रययाणार्थः ॥ २९ ॥ प्रपहान् ॥ ३० ॥ पारिवर्हमुपस्करम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ आभाष्यरेकंसेतिसंबो
ध्य हंताहनिष्यति ॥ ३४ ॥ कुलपांसनः कुलदूषणः आरब्धः उद्युक्तः कचेकेशबंधे ॥ ३५ ॥ नृशंसंकूरं महाभागइतिअयंभावः स्वजन्म
निहर्षेणदेवैरानकदुंदुभिघोषणाद्वाविभगवदवतारेणशक्यप्रतीकारतासंभवतीतिसांत्वयनस्तुत्याकृपाविषयत्वेनोपपत्तिभिश्चसाममार्गे
णसंबोधयन् किंचसामभेदाभ्यांसंबोधयन्तत्रसामपंचविधं भेदोद्विविधः तदुक्तंसंबंधलाभोपकृतिर्भेदोगुणकीर्तनं ॥ सामपंचविधंभेदो
दृष्टादृष्टभयंबचः ॥ तत्रश्लाघनीयगुणइतिगुणकीर्तनंभगिनीमितिसंबंधकथनंपुत्रिकोपमेत्यभेदंवक्ष्यति हन्यादितिस्त्रीबधनिदृश्यायशो
तस्यांतुकर्हिचिच्छौरिर्वसुदेवःकृतोद्वहः ॥ देवक्यासूर्ययासार्द्धप्रयाणे रथमारुहत् ॥ २९ ॥ उग्रसेनसुतः कंसः स्व
सुः प्रियचिकीर्षया ॥ रश्मीन्हयानां जग्राह रौक्मैरथशतैर्वृतः ॥ ३० ॥ चतुःशतं पारिवर्हं गजानां हेममालिनां ॥
अश्वानामयुतं सार्द्धं रथानां च त्रिषट्शतं ॥ ३१ ॥ दासीनां सुकुमारीणां द्विशते समलंकृते ॥ दुहित्रे देवकः प्रादाद्या
ने दुहितृवत्सलः ॥ ३२ ॥ शंखतूर्यमृदंगाश्च ने दुर्दुदुभयः समं ॥ प्रयाणप्रक्रमेतावद्वरवध्वोः सुमंगलं ॥ ३३ ॥ पथि
प्रग्रहिणं कंसमाभाष्या हाशरीरवाक् ॥ अस्यास्त्वामष्टमोगर्भो हंतायां वहसेऽबुध ॥ ३४ ॥ इत्युक्तः सखलः पापो
भोजानां कुलपांसनः ॥ भगिनीं हंतुमारब्धः खड्गपाणिः कचेऽग्रहीत् ॥ ३५ ॥ तं जुगुप्सितकर्माणं नृशंसं निरुप
त्रपं ॥ वसुदेवो महाभाग उवाच पारि सांत्वयन् ॥ ३६ ॥ वसुदेव उवाच श्लाघनीयगुणः शूरैर्भवान् भोजयशस्क
रः ॥ सकथं भगिनीं हन्यात् स्त्रियमुद्धाह पर्वणि ॥ ३७ ॥ मृत्युर्जन्मवतां वीरदेहेन सह जायते ॥ आद्यवाब्दशतंतिवा
युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ॥ ३८ ॥ देहे पंचत्वमापन्नं देही कर्मानुगोऽवशः ॥ देहांतरमनुप्राप्य प्राक्तनं त्यजते वपुः ॥ ३९ ॥
मृति उद्धाहपर्वणीतिसंतानवत्स्थोपकारंशयति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ मरणभयेनहन्मीतिचेत्तथापिमरणस्यापरिहरणीयत्वाद्देह
मावित्वात्तत्रापिचभोगप्रेमास्पदत्वादीनामविशेषात्तद्भयेनपापाचरणमयुक्तमित्यभिप्रेत्याह मृत्युर्जन्मवतामित्यादि देहेनस
कलाटेलिरिवतत्वादिति तथाऽपिकालविलंबार्थंहन्मीतिचेत्तत्राह अद्यवेति अवश्यंभाविनिमरणेविलंबमात्राद्यनपापाचरं
अस्मिन्देहेगतेयदिदेहांतरंनदत्तदायुष्येतपापेनापितत्पालनं ननुतदस्तीत्याह देहेपंचत्वमापन्नं

नान्योन्यो जीवोऽपि ॥ ४० ॥ देहविषयावेव स्वीकारपरित्यागौ दर्शयितुं दृष्टांतरमाह स्वप्न इति दृष्टं राजादिदर्शनं श्रुतमिद्रा
 भ्यामाहितसंस्कारेण मनसा तदेवानुचितयन् ईदृशं जायदृष्टश्रुतसदृशं देहं राजादिरूपं किमपि अनिरुक्तं पश्यति यः क्षणांतरे च
 ततिप्रपद्यते मन्यते ततश्च जायदेहादपगतस्मृतिर्भवति पुरुषो यथेति जायत्येव दर्शयितुं दृष्टांतरमाह मनोरथेनेति अत्रापि दृष्ट
 यामित्यादिसर्वं योज्यं तथा च पश्यति जंतोर्वै कस्यचिद्धेतोर्मृत्युरत्यंतविस्मृतिः ॥ जन्मत्वात्मतया पुंसः सर्वभावेन भूस्ति ॥ विषयस्वीकृ
 त्वाद्भ्रमस्तथा स्वप्नमनोरथः ॥ स्वप्नमनोरथं चेत्थं प्राक्तनं न स्मरत्यसावित्यादि तद्वदत्रापि कर्मवशाद्देहं तं प्राप्य प्राक्तनं त्यजतीति ॥ ४१ ॥ ननु वि

व्रजं स्तिष्ठन्पदैकेन यथैवैकेन गच्छति ॥ यथा तृणजलौ कैवदेही कर्मगतिं गतः ॥ ४० ॥ स्वप्ने यथा पश्यति देहमी
 दृशं मनोरथेनाभिनिविष्टचेतनः ॥ दृष्टश्रुताभ्यां मनसानुचितयन्प्रपद्यते तत्किमपि त्यजति ॥ ४१ ॥ यतो य
 तो धावति देवचोदितं मनो विकारात्मकमापपंचसु ॥ गुणेषु मायारचितेषु देहस्य सौ प्रपद्यमानः सहतेन जायते ॥
 ॥ ४२ ॥ ज्योतिर्यथैवोदकपार्थिवेष्वदः समीरवेगानुगतं विभाव्यते ॥ एवं समायारचितेष्वसौ पुमान्गुणेषु रागा
 नुगतो विमुह्यति ॥ ४३ ॥ चित्रदेहहेतूनां कर्मणां कृतत्वाद्देहविशेषप्राप्तौ किं कारणमत आह यतो यत इति देहस्य पंचत्वसमये पंच
 सुगुणेषु भूतेषु मायारचितेषु माययानानां देहरूपेण रचितेषु देवेन फलाभिमुखेन कर्मणा चोदितं नाना विकारात्मकं मनो यं यदेहं देवतिर्यगादि
 रूपं प्रतिधावति धावच्च स यं यमाप अभिनिवेशेन प्राप्तं तत्र तत्रासौ देही जायते ननु मनसः कर्तृत्वात्तदेव जायतानं त्वकर्त्ता मेत्यत आह प्र
 पद्यमान इति तदेवाहमिति मन्यमानस्तेन सह जायत इति ॥ ४२ ॥ ननु सत्यं भविष्यत्येव किमपि देहमात्रं तथाप्यस्यातिप्रियस्य राजदेहस्य रक्ष
 णाया कृत्यमपि क्रियत इति चेत्तत्राह ज्योतिरिति अदश्चंद्रादिज्योतिः उदकयुक्तेषु पार्थिवेषु घटादिषु यद्वा उदकेषु पार्थिवेषु तैलघृतादि
 भुचप्रतिबिंबेन स्थितं समीरस्य वा योर्वेगमनुगतं कं पादियुक्तं प्रतीयते यथा एवं स्वाविद्यारचितेषु गुणेषु देहेषु असौ रागेणानुगतः प्रविष्टो मुह्यति
 अभिनिवेशं प्राप्नोति अयं भावः अस्मिन् सत्त्वाद्देहादध्यासाज्जन्मोक्तं सहतेन जायत इति ततश्चान्योन्यधर्माध्यासाद्यथोदहादिधर्माः का
 र्त्तव्यं यथा आत्मनि प्रतीयते एवमात्मधर्माः प्रेयास्य पादयोः पि देहादिष्वितिराजसुकरदेहयोर्विशेषाभावाद्यर्थो मृत्युमभीकार इति ॥ ४३ ॥

एवमुक्तं सामोपायस्य संहरणेदमोह तस्मै ॥ ४४ ॥ पुनः सामेवाह एषेति पुत्तिकोपमादारुणमयं न अचेतनप्राया ॥ ४५ ॥ बोध्यमानः उपदिश्यमानः स्वयंदारुणः पुनः पुरुषादान्दैत्याननुव्रतोऽनुव्रत इति ॥ ४६ ॥ आनकदुंदुभिरिति पदमहाभाग इत्यत्रोक्ताभिप्रायं प्रतिव्योदुंप्रतिकर्तुं बंधयितुमित्यर्थः इदं बध्यमाणमपत्यार्पणं अन्वपतज्ञातवान् ॥ ४७ ॥ ननु खलोऽयमेतन्न मन्येत इत्याशंक्य स्वयमेव विचारयति मृत्युरिति ॥ ४८ ॥ तस्मादुपेक्षादोषपरिहारार्थे वंकरिष्यामीत्याह प्रादायेति मृत्यवे कंसाय नन्विदमपि नैव न्याय्यमित्याशंक्याह कुत इति अस्यां यदि मे सुता जायेरन्तदा यद्वा बितद्भवतु जीवि

तस्मान्नक्रस्य चिद्बोहमाचरेत्स तथा विधः ॥ आत्मनः क्षेममन्विच्छद्भोग्धुर्वै परतो भयं ॥ ४४ ॥ एषातवानुजा बालारुपणा पुत्तिकोपमा ॥ हंतुं नार्हसि कल्याणीमिमांस्वंदीनवत्सलः ॥ ४५ ॥ श्रीशुक उवाच एवं ससामभिर्भेदैर्बोध्यमानोऽपि दारुणः ॥ नन्यवर्त्तत कौरव्यपुरुषादाननुव्रतः ॥ ४६ ॥ निर्वर्धंतस्य तं ज्ञात्वा विचिंत्या न कदुंदुभिः ॥ प्रामेकालं प्रतिव्योदुमिदं तत्रान्वपद्यत ॥ ४७ ॥ मृत्युर्बुद्धिमतापो लोयावद्बुद्धिबलोदयं ॥ यद्यसौ न निवर्त्तत नापराधोऽस्ति देहि नः ॥ ४८ ॥ प्रादाय मृत्युवे पुत्रान्मोचयेत्पुत्राणि मिमांसा ॥ सुता मे यदि जायेरन्मृत्युर्वनिमिषेत चेत् ॥ ४९ ॥ विपर्ययो वा किं न स्याद्गतिर्धातुर्दुरत्यया ॥ उपस्थितो निवर्त्तत निवृत्तः पुनरापतेत् ॥ ५० ॥ अग्रेर्यथा दारुवियोगयोगयोरदृष्टोऽन्यन्ननिमित्तमस्ति ॥ एवं हि जंतोरपि दुर्विभाव्यः शरीरसंयोगवियोगहेतुः ॥ ५१ ॥

बद्धवेदेव तदंतरायययमेव भिषेत तदानां किंचिदन्याय्यं ॥ ३९ ॥ यदि च सुता भविष्यति न चायं भिषेत तदा मृत्युत्रादेवां स्य मरणमिति ॥ ४० ॥ प्राक्किं न स्यात् ननु प्रौढस्य कंसस्य तव बालकात्कथं मृत्युः स्यात् तत्राह गतिरिति धातुः अस्यास्त्वां मष्टमोगर्भाहेतुत्तवतः अत इति ॥ ४१ ॥ अर्पणप्रतिज्ञावमंत्रः तं यासति उपस्थितो मृत्युरयं तावन्निवर्त्तत निवृत्तः पुनः कालांतरे आपतेच्चेत्तदनापराधो ममेत्यर्थः अथ वाऽऽस्थितो मृत्युरस्यावधाद्यो निवर्त्तत स पुनरनेन सन्मंत्रेण भवेदेवेति यद्वा गतिर्धातुर्दुरत्यया इत्येतस्य प्रपञ्चः उपस्थित इति ॥ ५० ॥ दूषितकर्ममिति सदृष्टान्तमाह अग्रेरिति वने वृक्षान्मदहन्नाग्निः सन्निहितान्पि वृक्षान्परित्यज्य कदाचिद्दूरस्थानं पिदहति सा प्राण्य दृष्टव्यतिरेकेण किंचिन्नियामकमस्ति यथा एवं जंतोर्जन्ममरणयोरपि हेतुर्दुर्विभाव्यः अचिंत्यः ॥ ५१ ॥

प्रज्ञाबधिविचार्य ॥ ५२ ॥ तस्य विश्वासाय विकसितमुखां भोजो विहसन्नब्रवीत् ॥ ५३ ॥ यद्यथा अशरीरिणी वा
 श्वेतं अस्याः सकाशात्ते भयं नास्ति यतः येभ्यः पुत्रेभ्यस्ते भयं उत्थितं अष्टमोहं ता इत्युक्तेऽन्योन्यापेक्षया सर्वे व्यष्टमा भवे
 श्वाः पुत्रान्समर्पयिष्ये ॥ ५४ ॥ निवृत्ते निवृत्तः तद्वाक्ये सार उपपत्तिः तद्वित् ॥ ५५ ॥ प्रसूतिकाले प्राप्ते सर्वः सर्वात्मा भग-
 वत्सत्ता सा तथा सर्वदेवता मयीति वा भगवदाश्रयत्वात् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ मृत्यवे पुत्रं कथमर्पितवानित्यपेक्षायामाह किदुः-
 या

विमृश्य तं पापं यावदात्मनि दर्शनं ॥ पूजयामास वै शौरिर्वहुमानपुरःसरं ॥ ५२ ॥ प्रसार्य वदनां भोजं नृशं
 संनिरपत्रपं ॥ मनसा दूयमानेन विहसन्निदमब्रवीत् ॥ ५३ ॥ वसुदेव उवाच न त्वस्यास्ते भयं सौम्ययद्विसा
 हाशरीरवार्कं ॥ पुत्रान्समर्पयिष्येऽस्याय तस्ते भयमुत्थितं ॥ ५४ ॥ श्रीशुक उवाच स्वसुर्वधान्निवृत्ते कंस
 स्तद्वाक्यसारवित् ॥ वसुदेवोऽपि तं प्रीतः प्रशस्य प्राविशद्गृहं ॥ ५५ ॥ अथ काल उपावृत्ते देवकी सर्वदेवता ॥ पु-
 त्रान्प्रसुषुवे चाष्टौ कन्यां चैवानुवत्सरं ॥ ५६ ॥ कीर्तिमंतं प्रथमजं कंसायानकदुंदुभिः ॥ अर्पयामास कृच्छ्रेण
 सोऽनृतादंति विद्वलः ॥ ५७ ॥ किदुः सहंनुसाधूनां विदुषां किमपेक्षितं ॥ किमकार्यं कदर्याणां दुस्त्यजं किं धृतात्म-
 नां ॥ ५८ ॥ दृष्ट्वा समत्वं तच्छौरेः सत्ये चैव व्यवस्थितिं ॥ कंसस्तुष्टमनाराजः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ५९ ॥ प्रतियातु
 कुमारोऽयं न त्वस्मादस्ति मे भयं ॥ अष्टमाद्युवयोर्गर्भान्मृत्युर्मे विहितः किल ॥ ६० ॥ तथेति सुतमादाय ययावा
 ऽनकदुंदुभिः ॥ नाभ्यनंदत तद्वाक्यमसतो विजितात्मनः ॥ ६१ ॥ नंदाद्यायेव्रजे गोपायाश्चामीषांच योषितः ॥
 वृष्ण्यावसुदेवाद्या देवक्याद्याय दुस्त्रियः ॥ ६२ ॥ सर्वे वै देवता प्राया उभयोरपि भारत ॥ ज्ञातयो बंधुसुहृदो ये
 च कंसमनुव्रताः ॥ ६३ ॥

सहमिति साधूनां सत्यसंधानाम् पुत्रलालनमुखापेक्षा कथं त्यजेत्यत आह विदुषामिति भग-
 वानेव तत्त्वं नान्यदिति ज्ञानतामित्यर्थः ननु स्वधनीते सति कंसो बालं न हन्यादिति मत्वा नीतवानिति किं न स्यादिति नेत्याह किमकार्यमि-
 ति ननु देवकी कथं पुत्रं तत्याजेत्यत आह दुस्त्यजमिति चित्ते धृत आत्मा हरि र्ये स्तेषाम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कंसस्य शांतिर्वैवका-
 र्यानुगुणान्भवतीति नारदस्य प्रत्यवस्थानंतदा ॥ ६२ ॥ उभयोर्बसुदेवनंदकुलयोः ॥ ६३ ॥

वयोयमदेवकृतमिति शेषः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ विगडेः शृंगलैः अजनो विष्णुस्तच्छंकया ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ इति श्रीभागवते
 महापुराणे दशमस्कन्धे टीकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ द्वितीये कंसघाताय देवक्या गर्भगोहरिः ॥ ब्रह्मादिभिः स्तुतः सा च सा
 त्वितेति निरूप्यते ॥ १ ॥ यदुभिः सव्यरुध्येत युक्तं तमेव विरोधं प्रपंचयति त्वरया देवकी गर्भस्यान्यत्र संचारेण भगवतः प्रवेशं वक्तुमाह ॥
 एतत्कंसाय भगवान् शशंसाभ्येत्यनारदः ॥ भूमेर्भारायमाणानां दैत्यानां च वधोद्यमं ॥ ६४ ॥ ऋषेर्विनिर्गमे
 कं सोऽयं दून्मत्वा सुरानिति ॥ देवक्या गर्भसंभूतं विष्णुं च स्ववधं प्रति ॥ ६५ ॥ देवकीं वसुदेवं च निगृह्य निगडे गृहे ॥
 जातं जातमहं पुत्रं तयोरजनशंकया ॥ ६६ ॥ मातरं पितरं भ्रातृन् सर्वाश्च सुहृदस्तथा ॥ प्रतित्य सुतृपो लुब्धारा
 जानः प्रायशो भुवि ॥ ६७ ॥ आत्मानमिह संजातं जानन् प्राग्विष्णुना हतं ॥ महासुरं कालनेमिं यदुभिः सव्यरु
 ध्यत ॥ ६८ ॥ उग्रसेनं च पितरं यदुभोजांधकाधिपं ॥ स्वयं निगृह्य बुभुजे शूरसेना न्महाविलः ॥ ६९ ॥ इति
 श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कन्धे श्रीकृष्णावतारोपक्रमे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक उवाच
 प्रलंबवक्त्रं चानूरुणावर्तमहाशनैः ॥ मुष्टिकारिष्टद्विविदपूतनाकेशिधेनुकैः ॥ १ ॥ अन्यैश्चासुरभूपालैर्वाण
 भौमादिभिर्युतः ॥ यदूनां कदनं च क्रेवलीमागधसंश्रयः ॥ २ ॥ तेषां दितानि विविशुः कुरुपांचालकैकयान् ॥
 शात्वान्विदभान्निषधान्विदेहान्कोसलानपि ॥ ३ ॥ एकेतमनुरुंधानां ज्ञातं यः पुर्युपासत ॥ हतेषु पटसुवालेषु दे
 वक्या औग्रसेनिना ॥ ४ ॥ सप्तमो वैष्णवं धाम यमनंतं प्रचक्षते ॥ गर्भोऽवभूव देवक्या हर्षशोकविवर्द्धनः ॥ ५ ॥
 एवानपि विश्वात्मा विदित्वा कंसजं भयं ॥ यदूनां निजनाथानां योगमायां समादिशत् ॥ ६ ॥ गच्छ देवि ब्रजं भ
 गोभिरलंकृतं ॥ सेहिणी वसुदेवस्य भार्या स्तेनं दगोकुले ॥ अन्याश्च कंससंविघ्ना विवरं पुवसंति हि ॥ ७ ॥
 धं श्लोकत्रयेण महाशनोऽघासुरः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अनुरुंधानां अनुवर्तमानाः ॥ ४ ॥ धामकलात देवसप्तमो गर्भोऽवभूव कि
 यमनंतमिति हर्षशोकविवर्द्धनः आनंदरूपस्यावतीर्णत्वाद्धर्षः पूर्वगर्भसाधारणदृष्ट्या शोक इति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ननु सा गो
 व आह अन्याश्चेति न केवलं सैव अन्यापीति विवरं पुवसंति हि ॥ ७ ॥

कथं जीवेदित्यत आह मामकंधामेति तत्ततः ॥ ८ ॥ किमर्थमेवंकार्यमित्यत आह अयेति अनंतरमेवेत्य
 अंशैः शक्तिभिर्भजते अधितिष्ठति सर्वान् ब्रह्मादिसंबपर्यंतानित्यंशभागः तेन परिपूर्णं रूपेणेत्यर्थः यद्वा अंशैर्ज्ञानैश्वर्य
 भूजयति योजयति स्वीयानितितथा तेनेति यद्वा अंशेन पुरुषरूपेण मायाया भागो भजनं यस्य तेन यद्वा अंशेन मायया गुणां
 भागाभेदायस्य तेन यद्वा अंशा एव मत्स्यकूर्मादिरूपा भजनीयाः न तु साक्षात्स्वरूपं यस्य तेन यद्वा अंशैर्ज्ञानबलादिभिर्भज
 यानि भक्तेषु यस्य तेन सर्वथा परिपूर्णं रूपेणेत्येति विवक्षितं कृष्णस्तु भगवान् स्वयमित्युक्तत्वादिति तां प्रोत्साहयति त्वं यशोदायामिति सा
 मायं

वक्ष्यामि जठरे गर्भं शेषां स्यंधाममामकं ॥ तत्संनिरूप्य रोहिण्या उदरे सन्निवेशय ॥ ८ ॥ अथाहमंशभागेन दे
 वक्ष्यामि पुत्रलां शुभे ॥ प्राप्स्यामि त्वं यशोदायां नंदपत्न्यां भविष्यसि ॥ ९ ॥ अर्चिष्यंति मनुष्यास्त्वां सर्वकामव
 रेश्वरीं ॥ धूपोपहारबलिभिः सर्वकामवरप्रदां ॥ १० ॥ नामधेयानि कुर्वंति स्थानानि च नराभुवि ॥ दुर्गेति भद्र
 कालीति विजयावैष्णवीति च ॥ ११ ॥ कुमुदाचंडिका रुष्णामाधवीकन्यकेति च ॥ मायानारायणी शानीशार
 देत्यंबिकेति च ॥ १२ ॥ गर्भसंकर्षणात्तं वै प्रादुःसंकर्षणं भुवि ॥ रामेति लोकरमणाद्वलंबलवदुच्छ्रयात् ॥ १३ ॥
 संदिष्टैव भगवता तथेत्योमिति तद्वचः ॥ प्रतिगृह्य परिक्रम्य गांगता तत्तथाऽकरोत् ॥ १४ ॥ गर्भं प्रणीते देवक्ष्या
 रोहिणीं योगनिद्रया ॥ अहो विसंसितो गर्भ इति पौराविचुक्रुशुः ॥ १५ ॥ भगवानपि विश्वात्मा भक्तानामभयं
 करः ॥ आविवेशांशभागेन मन आनकदुंदुभेः ॥ १६ ॥ सविभ्रत्यौरुषंधाम भ्राजमानो यत्परविः ॥ दुरासदोऽ
 तिदुर्धर्षो भूतानां संवभूवह ॥ १७ ॥

धचतुष्टयेन ॥ ९ ॥ सर्वान् पुत्रादीन् कामयंते ये तेषां वरामीश्वरीं श्रेष्ठां नियंत्रीं अ
 र्चकानां सर्वान् कामवरान्प्रददाति यातां ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ त्वद्विक्रमेण च तस्य व्यपदेशा भविष्यंतीत्याह गर्भसंकर्षणादित्यादिना रा
 मेति च संबोधनं करिष्यंति त्वया संकृष्टेन तेन लोकस्य रमणात् रत्युत्पादनात् ॥ १३ ॥ तथेति पुनरपि ओमित्यादरेण प्रतिगृह्य गां पृथ्वीं ॥ १४ ॥
 विसंसितः विभ्रष्टः विसंस्त इत्यर्थः इति विचुक्रुशुः न तु तद्विदुरित्यर्थः ॥ १५ ॥ मन आविवेश मनस्याविर्बभूव जीवानां भिवनधातुसंबन्ध इत्य
 र्थः ॥ १६ ॥ धामश्रीमूर्तिम् ॥ १७ ॥

अ०

जुगन्मंगलं जगतो मूर्तिमन्मंगलं अच्युतांशं अच्युतांश्व्यतिरहितांशं ऐश्वर्यादयो यस्य तं यद्वा अच्युतस्य अंश इवांशः भक्तानामनुप
हार्यं परिच्छिन्नवपुरित्यर्थः सम्यग्भूतमेवाहितं वैधदीक्षया अर्पितं देवीद्योतमाना शुद्धसत्वेत्यर्थः सर्वात्मकं सर्वस्यात्मानं अतएवात्मभूतं
स्वस्मिन्नादावेव संतं मनस्तः मनसैव दधार धारणया धृतवती अत्रानुरूपं दृष्टांतमाह यथा काष्ठाप्राचीदिक् आनंदकरं चंद्रमिति ॥ १८ ॥
सर्वजगन्निवासस्य श्रीहरेर्निवासं भूतासत्यपि नितरां सर्वजनाल्हादकतयानरेजे किंतु स्वयमेवानंदमन्वभवत्यतः कंसस्य गृहे रुद्धाऽन्येन
दृश्यते घटादिषु रुद्धाऽग्निशिखादीपकलिका इव तथा सती शोभमाना सरस्वती ज्ञानखले ज्ञानवंचके रुद्धायथाऽन्येषामनुपकारिणी न राज
ततो जगन्मंगलमच्युतांशं समाहितं शूरसुतेन देवी ॥ दधार सर्वात्मकमात्मभूतं कष्टायथाऽनंदकरं मनस्तः ॥
॥ १८ ॥ सा देवकी सर्वजगन्निवासनिवासभूतानितरां नरेजे ॥ भोजे द्रगेहेऽग्निशिखे वरुद्धा सरस्वती ज्ञानखले
यथाऽसती ॥ १९ ॥ तां वीक्ष्य कंसः प्रभया जितांतरां विरोचयतीं भवनं शुचिस्मितां ॥ आह्रिषमे प्राणहरो हरिर्गुहां
ध्रुवं श्रितो यन्मपुरेयमीदृशी ॥ २० ॥ किमद्य तस्मिन् करणीयमाशु मेयं दर्थं तन्नो न विहंति विक्रमं ॥ स्त्रियाः स्वसुगु
रुमत्यावधोऽयं यशः श्रियं हंत्यनुकालमायुः ॥ २१ ॥ स एव जीवन्खलु संपरेतो वर्तेत योऽत्यंतं नृशंसितेन ॥ देहे
मृते तं मनुजाः शपन्ति गतांतमोऽधंतनुमानिनो ध्रुवं ॥ २२ ॥ इति घोरतमा द्वावात्सन्निवृत्तः स्वयं प्रभुः ॥ आस्ते प्र
तीक्षंस्तज्जन्महरेर्वैरानुबन्धकम् ॥ २३ ॥ आसीनः संविशंस्तिष्ठन् भुंजानः पर्यटन्महीं ॥ चित्तयानोऽलक्षीकेशमपश्य
त्तन्मयं जगत् ॥ २४ ॥ ब्रह्माभवश्च तत्रैत्यमुनिभिर्नारदादिभिः ॥ देवैः सानुचरैः साकं गीर्भिर्वर्षणमैर्दयन् ॥ २५ ॥
॥ १९ ॥ प्रभया भवनं विरोचयतीं अजितः अंतरा कुक्षिमध्ये यस्यास्तां एषः विरोचमानः ध्रुवं हरिरेव यद्यस्मात् ईदृशी इयं पुरा पूर्वं
॥ २० ॥ ननु संतिसामादय उपायाः नेति स्वयमेवाह अयमर्थं तन्नो देवकार्यप्रधानः विक्रमं न विहंति मद्बधे पराक्रमं करिष्यत्येवेत्य
हि इदानीं मे वयं हन्यतामिति विचिंत्याह अर्थं तन्नोऽपि पुमान्स्वविक्रमं न विहंति न नाशयति स्त्रीवधे तन्नाशः स्यादिति भावः तदे
ति गुरुमत्यागुर्विण्याः ॥ २१ ॥ किंच स एव जीवन्चपि मृतः स्यात् नृशंसितेन कौर्येण यो वर्तेत तं जीवंतमेव मनुजाः शपन्ति दु
सच देहे मृते तनुमानिनः पापिनो नरकं गच्छति अथवा शां प्रकारमेवाह तनुमानिनोऽस्य देहे मृतेऽयं ध्रुवमधंतमोगमिष्य
॥ २२ ॥ संविशन् शयानः ॥ २३ ॥ रम्या गीर्गीर्भिः वर्षणं कामकषिणमैर्दयन् तुष्टुवुः ॥ २५ ॥

॥ १५ ॥ तद्वद्वत्तः सत्यत्वेनैव प्रथमं स्तुवंति सत्यव्रतमिति सत्यं व्रतं संकल्पो यस्य तं सत्यं परं श्रेष्ठं प्राप्ति साधनं यस्मिंस्तं त्रिसत्यं
 पूर्वं प्रलयानंतरं च स्थिति समये च सत्यमव्यभिचारेण वर्तमानं तदेवाहुः सत्यस्य योनिमिति सच्छब्देन पृथिव्यग्नेजासि
 वाकाशौ एवं सच्चत्यच्च सत्यं भूतपंचकं तत्सत्यमित्याचक्षत इति श्रुतेः तस्य योनि कारणमनेन पूर्ववर्तमानतोक्ता तथा सत्ये त
 या निहितमंतर्यामितया स्थितं अनेन स्थिति समयेऽपि सत्यत्वमुक्तं तथा सत्यस्य सत्यं तस्यैव सत्यस्य सत्यं पारमार्थिकं तन्नाशोप्यवशि
 ष्ठाः अनेन प्रलयेऽप्यवधित्वेन सत्यत्वं दर्शितं एवं त्रिसत्यत्वमुपपादितं तथा ऋतसत्यनेत्रं ऋतं च सृष्टतावाणी सत्यं च समदर्शनं ॥
 भगवता व्याख्यास्यमानत्वात् सत्यं च समदर्शनं ऋतं च सृष्टतावाणी कविभिः परिकीर्तितेति तयोर्नैत्रं नयनसाधनं नेतारं प्रवर्तकमिति
 वत् एवं सर्वप्रकारेण सत्यात्मकं त्वां भगवन्वयं शरणं प्रपन्नाः प्राप्ता इति ॥ १६ ॥ ननु भक्तोऽपि लोके श्वरामत्तुल्या एव किमिति मां शरणं प्र
 पद्यते नैव वाच्यत्वमेवैकः सर्वेश्वरः सर्वसृष्ट्यादिकारणत्वात् वयं त्वदेकशरणा एव लोकाद्विरूपं द्वैतं च सर्वत्वव्यतिरेकेण नास्तीति वक्तुं द्वैतप्र
 सत्यव्रतं सत्यपरं त्रिसत्यं सत्यस्य योनिं निहितं च सत्ये ॥ सत्यस्य सत्यं ऋतसत्यनेत्रं सत्यात्मकं त्वां शरणं प्रप
 न्नाः ॥ १६ ॥ एकायनोऽसौ द्विफलस्त्रिमूलश्चतुरसः पंचविधः षडात्मा ॥ सप्तत्वगष्टविटपो नवाक्षो दशच्छदी द्वि
 खगोत्यादिवृक्षः ॥ १७ ॥ त्वमेक एवास्य सतः प्रसूतिस्त्वं सन्निधानं त्वमनुग्रहश्च ॥ त्वन्मायया संवृतं चेतस
 स्त्वां पश्यंति मानानविपश्चितो ये ॥ १८ ॥

पंचवृक्षरूपकेण निरूपयंति एकायन इति असौ प्रपंच आदिवृक्षः वृक्षयत इति वृक्षः समष्टिव्यष्टिदेहरूपः कथं भूतः एकायनः एका प्रकृति
 रयनमैश्वर्यो यस्य सः द्वे सुखदुःखे फले यस्य सः प्रयोगुणामूलानियस्य सः चतुरसः धर्मार्थकाममोक्षाश्चत्वारो रसायस्य सः पंच इंद्रियाणि
 विधाज्ञानप्रकारा यस्य सः षट् ऊर्मयः जायते अस्ति वर्धते विपरिणमते अपक्षीयते मथ्यत इति षट् कोशावा आत्मानः स्वभावा यस्य सः सप्त
 धातवः त्वचो यस्य पंच भूतानि मनो बुद्ध्यहंकारश्चेत्यष्टौ विटपाः शाखा विस्तारा यस्य सः नवद्वाराणि अक्षाश्चिद्राणियस्य सः दश प्राणाः
 छदाः पत्राणि विद्यंते यस्य स दशच्छदी दश प्राणा पानव्यानसमानोदाननागकूर्मरुक्कलदेवदत्तधनं जय इति द्वौ जीवेश्वरौ खगौ यस्मिं स द्वि
 खगः ॥ १७ ॥ एवं रूपस्य संसारवृक्षस्य सतः कार्यस्य त्वमेक एव प्रसूतिः प्रकर्षेण सृतिर्जन्मयस्मात्सत्त्वं कारणमित्यर्थः त्वमेव सन्निधानं स
 म्यक्निधीयतेऽस्मिन्नितिलयस्थानं त्वमेवानुग्रहश्च अनुगृह्णातीति पालकः ननु ब्रह्म विष्णुरुद्रा एव भूताः प्रसिद्धाः कथमहमिति चेत्तत्राहुः
 त्वन्माययेति संवृतं पिहितं चेतो ज्ञानं येषां ते त्वा एव नाना पश्यंति ये तु विपश्चितः विद्वांसः ते तथान पश्यंति ॥ १८ ॥

ननुदेवकापुत्रमाकथमववणयथातत्तत्राहुः विभर्षीति अवबोधैकस्वरूपआत्मात्वमेवरूपाणिमूर्तीर्विभर्षिधत्से ननुत्वंकस्यापिपुत्रइत्यर्थः क्षेमायपालनायसतांधर्मवर्तिनांसुखकराणि खलानांअभद्राणिनाशकानि ॥ २९॥ बकेवलमेतावद्रक्तानांमोक्षार्थमपीत्याहुः त्वयीति त्वयिसमाधिनाआवेशितचेतसानिमित्तेनत्वत्पादपोतेनाश्रितेनएकेमुख्याविवेकिनःमहद्भिःकृतेनसेव्यतयासंपादितेन यद्वाइदमपिमायामयमित्यनादरंपरित्यज्येदमेवमहत्सर्वोत्कृष्टमितिमनसिकृतेनबहुमतेनेत्यर्थः भवाब्धितुच्छीकुर्वन्ति अनायासेनैवभजननिनिष्पादिनीतेषांमुक्तिरित्यर्थः ॥ ३० ॥ ननुतेनपोतेनपूर्वेचेत्यारंगताः तर्हीदानींबनानांकागतिस्तत्राहुः स्वयमिति अग्रमर्थःहेषुमनुस्वप्रकाश त्वत्पादपोतसामीप्यमात्रेणभवांबुधौवत्सपदमात्रेजातेअतस्तन्निरेपेक्षंस्वयमेवान्येषांभीमंदुस्तरमपिभगवार्णवंसमुत्तीर्यभवत्पदांभोरुह्रूपांनावमत्रैवनिधायभक्तिमार्गसंप्रदायंप्रवर्त्येत्यर्थः पारंर्याताः तत्किं यतोऽदभसौहृदाः सर्वभूतेष्वतिप्रीतियुक्ताःअतस्तेऽन्ये

विभर्षिरूपाण्यवबोधआत्माक्षेमायलोकस्यचराचरस्य ॥ सत्वोपपन्नानिसुखावहानिसतामभद्राणिमुहुः खलानां ॥ २९ ॥ त्वय्यंबुजाक्षाखिलसत्वधाम्निसमाधिनावेशितचेतसैके ॥ त्वत्पादपोतिनमहत्कृतेनकुर्वतिगोदत्संपभवाब्धिं ॥ ३० ॥ स्वयंसमुत्तीर्यसुदुस्तरंयुमनुभवार्णवंभीममदभसौहृदाः ॥ भवत्पदांभोरुहनावमत्रतेनिधाययाताःसदनुग्रहोभवान् ॥ ३१ ॥ येन्येऽरविदाक्षविमुक्तमानिनस्त्वय्यस्तभावादविशुद्धबुद्धयः ॥ आरुह्यरुच्छ्रेणपरंपदंततःपतंत्यधोऽनादृत्युष्मदंघ्रयः ॥ ३२ ॥ तथानतेमाधवतावकाःक्वचिद्भ्रूयन्ति मार्गात्त्वयिबद्धसौहृदाः ॥ त्वयाभिगुप्ताविचरन्तिनिर्भयाविनायकानीकफमूर्धसुप्रभो ॥ ३३ ॥

शायनिधायेति कथंमत्पादपोतेनतीर्णांअतउक्तं भवान्सदनुग्रहः सतोभक्ताननुगृह्णातीति ॥ ३१ ॥ ननुविवेकिनांकिमद्भजनेन मुहेततत्राहुः येन्यइतिविमुक्तमानिनः विमुक्तावयमितिमन्यमानाः त्वयिअस्तोनिरस्तोऽतएवासन्योभावः तस्मात् भक्तेरभा नविशुद्धाबुद्धिर्येषातेतथा यद्वा त्वयिअस्तभाःइतिछेदः अस्तमन्यः वदिष्वेवविशुद्धबुद्धयः रुच्छ्रेणबहुजन्मतपसां परंरहितंस्त्कुलतपःश्रुतादि ततःपतन्ति विघ्नैरभिभूयन्ते नआदृतौयुष्मदंघ्रयैस्ते अधःअर्वाक्तिर्यग्योनौ ॥ ३२ ॥ त्वदीयास्तुमगीत्याहुः तथानेति विनायकाविघ्नहेतवःतेषामनीकानिस्तोमस्तानिपांतियेतेषांमूर्द्धसुविचरन्तिविघ्नान्जयन्तीत्यर्थः ॥ ३३ ॥

॥ ३३ ॥ रूपानिधारयसीत्युक्तं विभर्षिरूपाणीति तत्केन प्रकारेण सुखावहत्वं इत्यपेक्षायामाहुः सत्त्वं विशुद्धमिति सत्त्वं वपुः श्रयत
 उपायनं कर्मफलदातृ कथं येन वपुषा जनस्तर्हणं पूजामीह ते करोति कैः वेदाश्च क्रियायोगाश्च तपश्च समाधिश्च तैश्च तुराश्र
 यैः वपुषोऽनाश्रयणेऽर्हणासंभवान्न कर्मफलसिद्धिः स्यादिति ॥ ३४ ॥ त्वय्यंबुजाक्षेत्यादिना श्लोकत्रयेण भगवद्भक्तानामेव
 यान्येषामित्युक्तं तत्र कर्मफलं भक्तिविना मा भूत् मोक्षस्य तु ज्ञानैकसाध्यत्वात् किं भक्त्येति सानुशयान्प्रत्याहुः सत्त्वं न चेदिति हे धा
 वाहुः सत्त्वं निजंतव वपुर्न भवेत्तर्हि विज्ञानं विशिष्टमपरोक्षं ज्ञानं न भवेदित्यनुपमः कथं भूतं अज्ञानमिदापमार्जनम् अज्ञानं च तत्कृताभि
 रवतयोरपमार्जनं निवर्तकम् यद्वा अज्ञानं भिनत्तीति अज्ञानमिद्विज्ञानं मार्जनं नाशमापप्राप्तमेवेति ननु जडानां बुद्ध्यादीनां यतः प्रका
 शः तद्वत्त्वेति ज्ञानं भवेदेवेति चेन्न गुणप्रकाशैः गुणावच्छिन्नैः प्रकाशैर्भवान् सर्वसाक्षी परिपूर्णः केवलमनुमीयते कल्प्यते न तु साक्षात् क्रियत इ

सत्त्वं विशुद्धं श्रयते भवान् स्थितौ शरीरिणां श्रेय उपायनं वपुः ॥ वेदक्रियायोगतपः समाधिभिस्तर्हणं येन ज
 नः समीहते ॥ ३४ ॥ सत्त्वं न चेद्वा तर्हि निजं भवेद्विज्ञानमज्ञानमिदापमार्जनं ॥ गुणप्रकाशैरनुमीयते भवा
 न्प्रकाशते यस्य च येन वा गुणः ॥ ३५ ॥ न नाम रूपे गुणजन्म कर्मभिर्निरूपितव्येतव तस्य साक्षिणः ॥ मनीवचो
 भ्यामनुमेयवर्त्मनो देवक्रियायां प्रतियंत्यथापि हि ॥ ३६ ॥ शृण्वन्गुणान्संस्मरयंश्चार्चितयन्नामानिरूपाणि च
 मंगलानिते ॥ क्रियासु यस्त्वच्चरणारविंदयोराविष्टचेतान भवाय कल्पते ॥ ३७ ॥

त्यर्थः अनुमानप्रकारमाहुः प्रकाशते यस्य च येन वा गुण इति यस्य संबंधी अयं बुद्ध्यादिगुणः प्रकाशते यो गुणसाक्षीत्येवं येन वा बुद्ध्याह
 देन प्रमात्रा बुद्ध्यधिष्ठात्रा वा सो गुणः प्रकाशते इत्यनुमीयते इत्यर्थः शुद्धसत्त्वं वपुषित्वयि सेव्यमाने तु तदाकारेऽतः करणे त्वत्सादेन साक्षा
 त्कारो भवेदिति भावः ॥ ३५ ॥ एवं तावद्भक्तानामभ्युदयापवर्गार्थरूपाणि विभर्षीत्युक्तं तान्यपि भजनीयानि केवलं न तु ज्ञानं शक्यते अनंत
 त्वादतर्क्यत्वाच्च मनोवचसोरगोचरत्वादित्याहुः न नाम रूपे इति गुणाः जन्मानिकर्माणि च तैर्निरूपितव्ये निरूपणार्हे न भवतः कुतः अनुमेयं
 वर्त्ममार्गो यस्य तवेति तत्रापि हेतुः तस्य साक्षिण इति न हि साक्षिणस्तत्त्वं मनोवचोमोचरमित्यर्थः हे देव बहुधा योतमान अथापि क्रियाया
 मुप्रासनादिलक्षणायां त्वां प्रतियंत्युपासकतः साक्षात्पश्यंति हि प्रसिद्धम् ॥ ३६ ॥ तस्माद्भक्त्यैव मोक्ष इत्युपसंहरंति शृण्वन्निति अन्यान
 पिसंस्मरयन् क्रियासु देवार्चनादिकर्मसु ॥ ३७ ॥

विशेषतः श्रीकृष्णवतारमभिनन्दन्ति दिष्ट्येति दिष्ट्या भद्रं तव पदः पादभूतायाः ईश्वरस्य तव जन्ममात्रेणापनीत एव किञ्चित् त्वत्पदैः कोमलैः
 पदैः सुशोभनैः वज्राकुशादिशुभलक्षणैः गङ्गाध्यां स्वर्गचतवत्तयाः नुकंपिता ॥ ३८ ॥ तव जन्मना भारोऽपनीत इत्युक्त्या ममापि किञ्चि
 बवत्संसारउक्तः न हिनहीत्याहुः नेति वतहे ईश असंसारिणस्ते जन्मनः कारणं क्रीडां विना न तर्कयामः किञ्च हे अभयाश्रय न भयं संसारं आ
 श्रयत इति तथा तत्सं बोधनं हे नित्यमुक्तेत्यर्थः तव जन्मकारणं नास्तीति किञ्चित् कथ्यं यतो जीवात्मन्यपि भवादयः त्वयि विषयेया अविद्यतया
 कृताः न परमार्थतः संतीति ॥ ३९ ॥ प्रस्तुतं प्रार्थयन्ते मत्स्याश्चेति नोऽस्मांस्त्रिभुवनं च अन्यदा यथापासितथाऽधुनापि यहीति वंदनं ते इति व
 दंतः सर्वेशिरोभिः प्रणमन्ति ॥ ४० ॥ देवर्का प्रत्याहुः दिष्ट्येति नोऽस्माकं भवाय उद्भवाय साक्षात्परः पुमांस्ते कुक्षिगतः अतो भयं मा भूदिति

दिष्ट्या हरेऽस्या भवतः पदो भुवो भारोऽपनीतस्तव जन्मने शितुः ॥ दिष्ट्यांऽकितां त्वत्पदैः सुशोभनैर्द्रष्ट्या मगां
 ध्यां चतवानुकंपितां ॥ ३८ ॥ न तेऽभवस्येश भवस्य कारणं विना विनोदं वत तर्कयामहे ॥ भवो निरोधः स्थितिर
 प्यविद्यया कृता यतस्त्वय्यभयाश्रयात्मनि ॥ ३९ ॥ मत्स्याश्च कच्छपनृसिंहवराहं संसराजं न्यविप्रविबुधेषु कृ
 तावतारः ॥ त्वं पासि नृस्त्रिभुवनं च यथाऽधुने शभारं भुवो हरयदूतमवदन्ते ॥ ४० ॥ दिष्ट्यांऽवते कुक्षिगतः प
 रः पुमानं शेनसाक्षाद्गवान्भवाय नः ॥ मा भूद्भयं भोजपतेर्मुमूर्षोर्गोप्ताय दूनां भविता तवात्मजः ॥ ४१ ॥
 श्रीशुक उवाच इत्यभिष्टुं यपुरुषं यद्रूपमनिदं यथा ॥ ब्रह्मेशानौ पुरोधाय देवाः प्रतिययुर्दिवं ॥ ४२ ॥ इति
 श्रीभा० मंहापुराणे द० गर्भगतविष्णोर्ब्रह्मादिकृतस्तुतिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥ श्रीशुक उवाच
 अथ सर्वगुणोपेतः कालः परमशोभनः ॥ यत्स्यैवा जनजन्मर्क्षं शांतं र्क्षं ग्रहतारकं ॥ १ ॥

मामपि कुक्षिहृदयंगतो हरिर्भवति तेषां भयं न भवतीति कृतस्तव ॥ ४१ ॥ यस्य रूपमनिदं सर्वप्रत्यक्षं भूतं यथा यथा वत् अस्मान् च यि
 निहस्था स्थिते इति मन्यमाना ब्रह्मेशानौ पुरोधाय पुरतः कृत्वा ययुरिति ॥ ४२ ॥ इति भा० द० द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥
 न रूपेण संभूतस्तु हरिः स्वयं ॥ पितृभ्यां संस्तुतो नीतः पित्राभीवेन गोकुलं ॥ १ ॥ अथेति मंगलार्थं यद्द्विसर्वगुणोपेतः कालीवत् भूव
 ण्णराविरासीदित्यष्टमश्लोकगतेनान्वयः परमशोभनत्वमेवाह यहीत्यादिना अजनान्नारायणाज्जन्मं यस्य प्रजापतेस्त
 नक्षत्रं कथं भूतं शांतानि कक्षाण्यश्विन्यादीनि यद्वा श्वतारकाश्च यस्मिन् तन् यहीति सर्वानुषज्जते ॥ १ ॥

। नृणां गानामुदयोयस्तिस्तत्तथा मंगलभूयिष्ठाः पुरादयो यस्यां सा ॥ २ ॥ जलरुहैः श्रीः शोभायेषां ने द्विजालिकुलानां सन्नादो
 भूयायुताः ॥ ३ ॥ समिधत आढागमोऽत्र दृष्ट्यः समिधतेति सम्यग्दीप्तावभूवुरित्यर्थः ॥ ४ ॥ असुरद्रुहां कंसादिव्यतिरिक्ता
 दिगनादेवानांचेति स्वर्गेतुविशेषमाह ज्ञाप्यमान इति अजने जायमाने ॥ ५ ॥ तदा आसन्नः प्रसवो यस्मिन् तस्मिन् समये ॥ ६ ॥ ७ ॥
 याति च नतमप्रिनिशीथे यथा यथा वत् एश्वरेणैव रूपेण ॥ ८ ॥ तमद्भुतं बालकं वसुदेव ऐक्षतेति द्वितीयश्लोकेनान्वयः अद्भुतत्वे हेतुग
 माद्देशः प्रसेदुर्गमानं निर्मलोदुगणोदयं ॥ महीमंगलभूयिष्ठपुरग्रामव्रजाकरा ॥ २ ॥ नद्यः प्रसन्नसलिलाद्गदा
 जलरुहश्रियः ॥ द्विजालिकुलसन्नादस्तवकावनराजयः ॥ ३ ॥ ववौ वायुः सुखस्पर्शः पुण्यगंधवहः शुचिः ॥
 अग्नयुश्च द्विजातीनां शांतास्तत्र समिधत ॥ ४ ॥ मनां स्यासन्नानि साधूनामसुरद्रुहां ॥ जायमानेऽजने
 तस्मिन्नेदुर्दुभयोदिवि ॥ ५ ॥ जुगुः किन्नरगंधर्वास्तुष्टुवुः सिद्धचारणाः ॥ विद्याधर्यश्च नृत्तुरप्सरोभिः समं
 तदा ॥ ६ ॥ मुमुचुर्मुनयो देवाः सुमनां सिमुदान्विताः ॥ मंदं मंदं जलधराजगर्जुरनुसागरं ॥ ७ ॥ निशीथेतम
 उद्भूते जायमाने जनार्दने ॥ देवक्यां देवरूपिण्यां विष्णुः सर्वगुहाशयः ॥ आविरासीद्यथा प्राच्यां दिशीं दुरिव
 पुष्कलः ॥ ८ ॥ तमद्भुतं बालकं वसुदेव ऐक्षत चतुर्भुजं शंखगदार्युदायुधं ॥ श्रीवत्सलक्ष्मंगलशोभिकौस्तुभं पीतां
 वरसांद्रपयोदसौभगं ॥ ९ ॥ महार्हवैदूर्यकिरीटकुंडलत्विषापरिष्वक्तसहस्रकुंतलं ॥ उद्दामकांच्यंगदकंकणा
 दिभिर्विरोचमानं वसुदेव ऐक्षत ॥ १० ॥ सविस्मयोत्फुल्लविलोचनो हरिं सुतं विलोक्या न कदुंदुभिस्तदा ॥ रु
 णावतारोत्सवसंभ्रमोऽसृशन्मुदा द्विजेभ्यो युतमाप्नुतो गवां ॥ ११ ॥ अथैनमस्तौ दवधार्यपूरुषं परं न तांगः
 कृतधीः कृतांजलिः ॥ स्वरोचिषा भारतसूतिका गृहं विरोचयंतं गतभीः प्रभाववित् ॥ १२ ॥

प्राणिविशेषणानि अंबुजेक्षणे मित्यादीनि श्रीवत्सलक्ष्मं श्रीवत्सलक्ष्माणं गलेन शोभत इति गलशोभीसकौस्तुभोयस्मिन् ॥ ९ ॥ परिष्वक्त
 सहस्रकुंतलं किरीटकुंडलादीनां त्विषास्फुरत्परिमितकेशमित्यर्थः ॥ १० ॥ विस्मयेनोत्फुल्ले विशिष्टलोचने यस्य सः गवामयुतमसृशन्मनसाद
 स्रवात्कंसनिगृहीतस्य दानासंज्ञवात् सृष्टैहेतुः रुणावतारेति मुदा आप्नुतो व्याप्तः स्नात इति वा ॥ ११ ॥ कृतधीः शुद्धबुद्धिः ॥ १२ ॥

वसुदेवः प्रथमं पुत्रबुद्ध्या पश्यन्तां परित्यज्याह अहो विदितोऽसीति कथं विदितोऽस्मि भवान्प्रकृतेः परः पुरुष इति ननु किमश्रयं पुरुषस्य
 प्रकृतेरन्यत्वादेवेति अत आह साक्ष्यमिति प्रत्यक्षत इत्यर्थः नन्वक्षिसन्निकष्टं प्रत्यक्षत उपलभ्यते किंचित्रमित्यत आह केबलेति केवल
 आसावनुभवश्च आनन्दश्च तदेव स्वरूपं यस्य सः किंच सर्वबुद्धिदृक् साक्षी नहि एवं भूतो दृश्यो भवतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ ननु देवकीजठरे प्रविष्टस्य कि
 मियमतिस्तुतिः क्रियते अत आह स एवेति स एव उक्तस्वरूप एव त्वं न देवकीजठरे प्रविष्ट इत्यर्थः ननु विश्वं सृष्ट्वा तदनु प्रविष्टस्य किमेतद्ब्रुवत

वसुदेव उवाच विदितोऽसि भवान्साक्षात्पुरुषः प्रकृतेः परः ॥ केवलानुभवा नन्दस्वरूपः सर्वबुद्धिदृक् ॥ १३ ॥
 स एव स्वप्रकृत्येदं सृष्ट्वा त्रेत्रिगुणात्मकं ॥ तदनुत्पत्त्यं प्रविष्टः प्रविष्ट इव भाव्यसे ॥ १४ ॥ यथेमेऽविकृताभावास्त
 याते विकृतैः सह ॥ नानावीर्याः पृथग्भूता विराजं जनयन्ति हि ॥ १५ ॥ सन्निपत्य संमुत्पाद्य दृश्यं तेऽनुगता इव ॥
 प्रागेव विद्यमानत्वात् न तेषां मिह संभवः ॥ १६ ॥

आह स्वप्रकृत्येति स्वमायया सृष्ट्वा तदनुत्पत्त्यं प्रविष्ट एवेति ननु तर्हि कथं श्रुत्योच्यते
 भवानुप्राविशदिति अत आह प्रविष्ट इवेति भाव्यसे निरूप्यसे प्रत्यक्षतो वा स्रद्धेण वा प्रविष्ट इव लक्ष्यसे ॥ १४ ॥ अत्र दृष्टांतः य
 कृताभावामहदादयो यथा तथेति दृष्टांतं विदुषोति ते विकृतैरिति तेषां विकृतैः षोडशविकारैः सह संनिपत्य विराजं जनयन्ति संनि
 पत्यग्भूताः संतो नानावीर्या विशिष्टकार्यसमर्थान् भवन्ति ॥ १५ ॥ अतः संनिपत्येति एवं संमुत्पाद्य अनुगताः प्रविष्टा इव द
 ॥ कुतः उत्पत्तेः प्रागेव कारणतया विद्यमानत्वात् न तेषां मिह सृष्टेर्कार्येष्वशास्त्रसंभवः प्रवेश इति ॥ १६ ॥

नानोति एवंभवानिति ननुयद्यहमप्रच्युतस्वरूपएवकारणतयाकार्येषुवर्त्तते तर्हितेष्विन्द्रियगृह्यमाणेषुममग्रहणंकिनास्ति
 अयलक्षणैरिति बुद्ध्यारूपादिज्ञानेनानुमेयलक्षणंस्वरूपयेषांतेर्गुणैःइन्द्रियैःअस्यैर्गुणैःसहसन्नपिवर्त्तमानोपितदुणाग्रहः
 अस्मिन्सस्ये अयंभावःनहिपाक्षैःसहभावमात्रंग्रहणेकारणं किंतुइन्द्रियाणांशक्तिःसाचकार्यैकसमधिगम्यायथाकार्यमेवकल्प्य
 याचिचक्षुषारूपग्रहणेरसादिग्रहणंनस्ति तथैवविषयग्रहणेतद्ग्रहणमपीति अविषयत्वेनचग्रहणानर्हत्वमुक्तमेव सर्वबुद्धिदृक्इ
 पाद्वर्त्तावत्यागेवविद्यमानत्वार्थवैशोनास्तीत्युक्तं किंचपरिच्छिन्नस्यनीडेपक्ष्यादेरिवप्रवेशोभवेत् तवतुअनादृतत्वादपरिच्छिन्नत्वेनव
 तर्भेदोनास्ति कुतःप्रवेशइत्याह अनादृतत्वादिति अनादृतत्वेहेतूनाह सर्वस्येति नहिसर्वरूपस्यान्यदावरकमस्ति सर्वात्मनः नक्षेकेना
 ओऽन्यस्यात्माभवेत् आत्मवस्तुनइति आत्मनोवस्तुनश्चेतिहेतुद्वयं अतसातत्यगमनइत्यस्मात् अततिव्याप्नोतीत्यात्मा नहिव्यापकस्या

अ० ३

एवंभवान्बुद्ध्यनुमेयलक्षणैर्ग्राह्यैर्गुणैःसन्नपितदुणाग्रहः ॥ अनादृतत्वाद्दहिरंतरंनतेसर्वस्यसर्वात्मनआत्म
 वस्तुनः ॥ १७ ॥ यआत्मनोदृश्यगुणेषुसन्नितिव्यवस्यतेस्वव्यतिरेकतोऽबुधः ॥ विनानुवादंनचतन्मनीषितंस
 म्यग्यतस्यक्तमुपाददत्पुमान् ॥ १८ ॥ त्वत्तोऽस्यजन्मस्थितिसंयमान्विभोवदंत्यनीहादगुणादविक्रियात् ॥
 त्वयीश्वरेब्रह्मणिनोविरुद्धतेत्वदाश्रयत्वादुपचर्यतेगुणैः ॥ १९ ॥

वरणंघटते तथावस्तुनःपरमार्थ
 वस्तुनः आवरणंनघटतइत्यर्थः तस्मात्तवांतर्यामितयाप्रवेशोनमुख्योस्ति कुतस्तरांगर्भेप्रवेशः अतःकेवलानुभवानंदरूपएवत्वंविदितोऽ
 सीत्याश्रयममभाग्यमित्यर्थः ॥ १७ ॥ नन्वेतद्धेतुचतुष्टयंप्रपंचस्यावस्तुत्वेघटेततत्तुनसंभवतिसत्यत्वेनप्रतीतेरित्याशंक्याह यइति आत्म
 नोदृश्येषुगुणेषुदेहादिषु स्वव्यतिरेकतःआत्मव्यतिरेकेण पृथक्सन्नयंदेहादिरितिव्यवस्यतेनिश्चिनोति यःपुमान्सोऽबुधः अविद्वान् व्य
 तिरेकदर्शनात् किंच मनीषितंविचारितंसदेहादिसर्वयतः विनाऽनुवादं वाचारंभणमात्रंविनानसम्यग्भवति अतोऽवस्तुत्वेनत्यक्तंवाधित
 मेववस्तुबुद्ध्युपाददत्स्वीकुर्वन्नबुधइत्यर्थः ॥ १८ ॥ एवंपरमेश्वरदृश्यस्यतद्व्यतिरेकेणासत्त्वमुक्तं परमेश्वरोपादानत्वादपितद्व्यति
 रेकेणासत्त्वमित्याह त्वत्तोस्येति नचैवंसत्यपिविकारित्वमित्याह अनीहादिति अगुणत्वादनीहत्वंततोविकारित्वमित्यर्थः नन्वनीहत्वे
 कथंकर्तृत्वंकर्तृत्वेवाकुतोऽविकारित्वंतत्राह त्वयीश्वरइतिब्रह्मत्वादविकारित्वमीश्वरत्वात्कर्तृत्वमिति नन्वेतदपिविरुद्धमेवनेत्याह त्वदा
 श्रयत्वादिति गुणैःकुर्वद्भिःत्वयिसृष्ट्यादिकर्तृत्वमुपचर्यतेगुणाश्रयत्वात् यथाभृत्यकृत्यंराजनीति ॥ १९ ॥

॥ १९ ॥

एवंभूतस्यैवंतवयथाविश्वस्थितिसर्गप्रलयांश्च त्रिवर्णागुणावताराएवमयंभूभारापनयनार्थमितिज्ञातमित्याह सत्वमितिश्लोकद्वयेन ॥
 १२० ॥ रिरक्षिषुःरक्षितुमिच्छुरवतीर्णोऽसिक्लृप्णेनवर्णेन अतःसाधूनांरक्षणार्थंराजन्यसंज्ञायेऽसुरकोटियूथपास्तैर्निर्व्यूह्यमाना इतस्तत
 श्वाव्यमानाश्चमूःसेनानिहनिष्यसेसंहरिष्यसि ॥ २१ ॥ कितुतथाप्यप्रमत्तेनत्वयाभाव्यमित्याह अयंत्विति असभ्यःखलः समर्पितं क
 थितं अभिसरतिआगमिष्यति ॥ २२ ॥ उपाधावत् अस्तौत् ॥ २३ ॥ त्वयिभयशंकैवतावन्नास्तीतिश्लोकंचतुष्टयेनाह देवकीकिंचि
 द्विज्ञापयितुमरूपमिति यत्तत्किमपिरूपं वस्तुप्रादुर्बुद्धाः कितद्वस्तुतदाह अव्यक्तं अत्रहेतुः आद्यंकारणं किंपरमाणवः न ब्रह्मबृहत् किं

सत्त्वंत्रिलोकस्थितयेस्वमाययाविभर्षिशुक्लंखलुवर्णमात्मनः॥सर्गायरक्तंरजसोपबृहितंरुष्णंचवर्णंतमसा
 जनत्यये ॥ २० ॥ त्वमस्यलोकस्यविभोरिरक्षिषुर्गृहेऽवतीर्णोऽसिममाखिलेश्वर ॥राजन्यसंज्ञासुरकोटियू
 थपैर्निर्व्यूह्यमानानिहनिष्यसेचमूः ॥ २१ ॥ अयंत्वसभ्यस्तवजन्मनौगृहेश्रुत्वाऽग्रजांस्तेन्यवधीत्सुरेश्वर ॥स
 तेऽवतारंपुरुषैःसमर्पितंश्रुत्वाऽधुनैवाभिसरत्युदायुधः ॥ २२ ॥ श्रीशुकउवाच अथैनमात्मजंवीक्ष्यमहापुरु
 षलक्षणं ॥ देवकीतमुपाधावत्कंसाद्वीताशुचिस्मिता ॥ २३ ॥ देवक्युवाच रूपंयत्तत्प्रादुरव्यक्तमाद्यं ब्र
 ह्मज्योतिर्निर्गुणंनिर्विकारम् ॥ सत्तामात्रंनिर्विशेषंनिरीहंसत्त्वंसाक्षाद्विष्णुरध्यात्मदीपः ॥ २४ ॥

न न ज्योतिः चेतनं किंवैशेषिकाणामिवज्ञाःगुणं न निर्गुणं किमीमांसकानामिवज्ञानपरिणामि न निर्विकारं किंपुष्कराक्षादी
 शक्तिविक्षेपपरिणामि न सत्तामात्रं तर्हि किं सामान्यं न निर्विशेषं तर्हि किं कारणत्वात्सक्रियं न निरीहं सन्निधिमात्रेणकारणं ए
 पंपिकार्यकल्प्यंयद्वस्तुसंस्वसाक्षात्त्वंविष्णुरिति अपरोक्षश्चेत्याह अध्यात्मदीपइति बुद्ध्यादिकारणसंघातप्रकाशकइत्यर्थः
 एतन्नकेनापिप्रकारेणव्यज्यतइत्यव्यक्तं कथं उत्पत्त्यातावन्नव्यज्यतइत्याह आद्यंसर्वस्यकार्यस्यआद्यं अनादीत्यर्थः तथा
 णंनिर्विकारमितिचतुर्भिःपदैर्देशेनप्रकाशेनचगुणेनचविकारेणचव्यक्तिनिराकरोति तथासत्तामात्रमितिर्विशेषेणनिर्वि
 ननिरीहमितिप्रक्रिययाचव्यक्तिनिराकरोति अन्यत्समानम् एवंभूतस्यतवर्नभयशंकैतिभावः ॥ २४ ॥

॥ नोः व्यवशिष्यमाणस्य कुतो भयमित्याह नष्टलोके इति चराचरे लोके महाभूतेषु लीने तेष्वप्यादिभूतं भूतसूक्ष्मं प्रविष्टेषु तस्मि
 ॥ किं प्रमाणं प्राप्ते अशेषात्मके प्रधाने संज्ञाप्रज्ञायस्य एवं मयिलीनमिदमस्ति पश्चादेव मुद्बोधनीयमिति सो शेषसंज्ञः शेषसंज्ञ इ
 ॥ किंच एवं प्रलयहेतुर्योऽयं कालः एनं हे अव्यक्तबंधो प्रकृतिप्रवर्तकस्तस्य प्रलयावधिभूतस्य ते तव चेष्टां लीलां चेष्टते विपरि
 ॥ पुनः वत्सराट्च्यामहीयानृद्विपरार्थरूपः यस्य चेष्टामाहुः तं त्वात्वांक्षेमधाम अजयस्थानं प्रपद्ये शरणं व्रजामि ॥ २६ ॥ क्षेमधाम
 ॥ मर्त्य इति लोकान्मति यदृच्छया केनापि भाग्योदयेन हे आद्य ॥ २७ ॥ प्रस्तुतं विज्ञापयति सत्वमिति भृत्यानां विज्ञासंहंतीति भृत्यविज्ञा
 ॥ ष्टलोके द्विपरार्धावसाने महाभूतेष्वदिभूतंगतेषु ॥ व्यक्तेऽव्यक्तं कालवेगेन याते भवानेकः शिष्यतेशेषसंज्ञः
 ॥ २५ ॥ योऽयं कालस्तस्य तेऽव्यक्तबंधो चेष्टामाहुश्चेष्टते येन विश्वम् ॥ निमेषादिर्वत्सरांतो महीयांस्तत्त्वेशानं
 ॥ क्षेमधाम प्रपद्ये ॥ २६ ॥ मर्त्यो मृत्युव्यालभीतः पलायन् लोकान्सर्वान्निर्भयं नाध्यगच्छत् ॥ त्वत्पादाब्जं प्राप्य य
 ॥ दृच्छयाऽद्य स्वस्थः शेते मृत्युरस्मादपैति ॥ २७ ॥ सत्वं घोरादुग्रसेनात्मजान्नस्त्राहिन्नस्तान् भृत्यविज्ञासहाऽसि ॥
 ॥ रूपं चेदं पौरुषं ध्यानधिष्यं मा प्रत्यक्षं मांसदृशां कृपीष्ठाः ॥ २८ ॥ जन्म ते मय्यसौ पापो मा विद्यान्मधुसूदन ॥ स
 ॥ मुद्दिजे भवद्देतोः कंसादहमधीरधीः ॥ २९ ॥ उपसंहर विश्वात्मन्नदोरूपमलौकिकम् ॥ शंखचक्रगदापद्मशि
 ॥ याजुष्टं चतुर्भुजम् ॥ ३० ॥ विश्वं यदेतत्स्वतनौ निशांतियथाऽवकाशं पुरुषः परो भवान् ॥ विभर्तिसोऽयं मम गर्भ
 ॥ गोऽभूद्दहो नृलोकस्य विडंबनं हितम् ॥ ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच त्वमेव पूर्वसर्गे भूः पृथ्विः स्वायं भुवे सति ॥ तदाऽ
 ॥ यंसुतपानाम प्रजापतिरकल्मषः ॥ ३२ ॥ युवां वै ब्रह्मणा दिष्टौ प्रजासर्गे यदा ततः ॥ सन्नियम्येन्द्रियग्रामं ते पाथे
 ॥ परमंतपः ॥ ३३ ॥ सहा भृत्यविदिति बाळेदः पौरुषं ऐश्वरं ध्यानधिष्यं ध्यानास्पदं मांसदृशां मांसचक्षुषां प्रत्यक्षं माकथाः ॥ २८ ॥ भव
 ॥ त एव हेतोर्निमित्तात्कंसात्समुद्दिजे विभेमि यतोऽधीरचित्ता ॥ २९ ॥ ३० ॥ किमित्युपसंहर्तव्यमेवं भूतेन मया पुत्रेण तव महती श्लाघा स्यादि
 ॥ तितत्राह विश्वमिति मिशांते प्रलयवसाने यथाऽवकाशमसंकोचतः असंभावितत्वादुपहास्यतैव स्यादित्यर्थः ॥ ३१ ॥ चतुर्भुजेन रूपेणा
 ॥ विभविकारणं तावदाह त्वमेवेत्यादि चतुर्दशभिः पूर्वसर्गे प्रथमजन्मनि अभूः आसीः पृथ्विर्नाम स्वायं भुवे मन्वन्तरे तदा अयं वसुदेवः ॥ ३२ ॥
 ॥ तेषां तपःकृतवन्तौ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तप्यतोराचरतोः ईयुर्गतानि मदात्मनोः मच्चित्तयोः ॥ ३६ ॥ अमुनावपुषा ॥ ३७ ॥ प्रादुरासंप्रादुर्भूतोऽस्मि वरदराट्
रदेषु श्रेष्ठ इत्यर्थः तेन सकृद्वरेण च वरं बारमादिर्भावे कारणमुक्तं कामस्य दित्सया दातुमिच्छया सादृशः मया सदृशः ॥ ३८ ॥ मे मत्तोऽपियु

वर्षवातातपहिमघर्मकालगुणाननु ॥ सहमानौ श्वासरोधविनिर्धूतमनोमलौ ॥ ३४ ॥ शीर्णपणानिलाहारावुं
पशांतेन चेतसा ॥ मत्तः कामानभोप्संतौ मदाराधनमोहतुः ॥ ३५ ॥ एवं वां तप्यतोस्तीव्रतपः परमदुष्करं ॥
दिव्यवर्षसहस्राणि द्वादशेयुर्मदात्मनोः ॥ ३६ ॥ तदा वां परितुष्टोऽहममुनावपुषाऽनघे ॥ तपसा श्रद्धयानित्यं भ
क्त्या च तद्विभावितः ॥ ३७ ॥ प्रादुरासं वरदराट् युवयोः कामदित्सया ॥ व्रियतां वरदित्युक्ते मादृशो वां वतः सुतः
॥ ३८ ॥ अजुष्टग्राम्यविषयावनपत्यौ च दंपती ॥ नवव्राथेऽपवर्गमेमोहितौ देवमायया ॥ ३९ ॥ गते मयियु
वां लब्ध्वा वरं मत्सदृशं सुतं ॥ ग्राम्यान् भोगानभुंजाथां युवां प्राप्तमनोरथौ ॥ ४० ॥ अदृष्ट्वाऽन्यतमं लोकेशीलौ
दार्यगुणैः समं ॥ अहं सुतो वामभवं पृश्निगर्भ इति श्रुतः ॥ ४१ ॥ तयोर्वापुनरेवाहमदित्यामासकश्यपात् ॥ उ
पेद्र इति विख्यातो वामनं त्वाच्च वामनः ॥ ४२ ॥ तृतीयेऽस्मिन् भवेऽहं वै ते नैव वपुषाथवां ॥ जातो भूयस्तयोरे
व सत्यं मे व्याहृतं सति ॥ ४३ ॥ एतद्वां दर्शितं रूपं प्राग्जन्मस्मरणाय मे ॥ नोन्यथामद्भवं ज्ञानं मर्त्यलिङ्गेन जाय
ते ॥ ४४ ॥ युवां मां पुत्रभावेन ब्रह्मभावेन चासकृत् ॥ चित्तयंतौ कृतस्नेहौ यास्येथे मद्गतिं परां ॥ ४५ ॥ यदि कं
द्विभेपित्वं तर्हि मां गोकुलं त्वय ॥ मन्मायामानयाश्रुत्वं यशोदागं भसंभवां ॥ ४६ ॥ श्रीशुक उवाच इत्यु
ग्रीद्वरिस्तूष्णीं भगवो नात्ममायया ॥ पित्रोः संपश्यतोः सद्यो बभूव प्राकृतः शिशुः ॥ ४७ ॥

गथे मरुतवंतौ ॥ ३९ ॥ वरं दत्त्वा मयि गते ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अदित्यां कश्यपाद्वामनः आसेति यत्तदपि तद्रूपयोर्युवयोरहमेव पुम
॥ ४३ ॥ प्राक्प्रथमतः वदेतद्रूपमेजन्मेति स्मरणाय ज्ञानाय दर्शितं मद्भवं मद्द्विषयं अनंतरं त्वदिच्छया बालोऽपि भविष्या
॥ ननु त्वयि प्रसन्नेऽपि कथमावयोः पुनः पुनर्जन्मेत्यतः परं भविष्यतीत्याह युवामिति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ नोऽहमांगो कुलं नय यशोदायाश्च तां कन्यामन्मया मानयेति प्रथममेकैर्गवता प्रचोदितो बभूव सुदेवो यदा गंतुमैच्छत् तदैव अ
 भ्युपासन् नंदजाययानि मित्तमात्रभूतया अजनिजाता ॥ ४८ ॥ हताः प्रत्ययार्थाः सर्वा वृत्तयो येषां अथवा हताः प्रत्ययाः
 तिस्रस्तयेषां जायतामपि तथा भूतेषु द्वारपालेषु सत्सु बृहत्सुकपाटेषु लोहकीलकयुक्तशृंगखलैः बृहद्भिः कपाटादिभिः दुरत्यया
 यादृ १ ॥ स्वयमेव व्यवर्त्यत विवृता इत्यर्थः व्यत्रियंतेति वक्तव्ये गुणश्चांदसः रवेर्निमित्तात् ॥ ५० ॥ गंभीरो यस्तोयौघः तस्य ज
 गत् शौरिर्भगवत्प्रचोदितः सुतं समादाय ससूतिका गृहात् ॥ यदा बहिर्गंतुमियेष तर्ह्यजीया योगमायाऽजनि
 जायया ॥ ४८ ॥ तया हतप्रत्ययसर्ववृत्तिषु द्वास्थेषु पौरैश्च पिशाचैतेष्वथ ॥ द्वारस्तु सर्वाः पिहिता दुरत्यया बृ
 हत्कपाटाय सकीलशृंगखलैः ॥ ४९ ॥ ताः कृष्णवाहेव सुदेव आगते स्वयं व्यवर्त्यत यथा तमोरवेः ॥ ववर्ष पर्जन्य उ
 पांशुर्गर्जितः शेषोऽन्वगाद्वारिनिवारयन् फणैः ॥ ५० ॥ मघो निवर्षत्यसकृद्यमानुजा गंभीरतो यौघजवोर्मि फे
 निला ॥ भयानकावर्त्तशताकुलानदीमार्गं ददौ सिंधुरिव श्रियः पतेः ॥ ५१ ॥ नंदव्रजं शौरिरुपेत्य तत्र तान् गोपा
 न्प्रसुमानुपलभ्य निद्रया ॥ सुतं यशोदाशयने निधाय तत्सुतामुपादाय पुनर्गृहानगात् ॥ ५२ ॥ देवक्याः शयने
 न्यस्य वसुदेवोऽथ दारिकां ॥ प्रतिमुच्य पदोर्लोहमास्ते पूर्ववदावृतः ॥ ५३ ॥ यशोदानंदपत्नी च जातं परमबुद्ध
 त ॥ न तल्लिङ्गं परिश्रान्तानिद्रया पगतस्मृतिः ॥ ५४ ॥ इ० भा० द० कृष्णजन्मनि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ५५ ॥
 श्रीशुक उवाच बहिरंतः पुरद्वारः सर्वाः पूर्ववदावृताः ॥ ततो बालध्वनिं श्रुत्वा गृहपालाः समुत्थिताः ॥ १ ॥ ते तु
 तूर्णमुपव्रज्य देवक्या गर्भजन्मतत् ॥ आचस्युर्भोजराजययदुद्विग्नः प्रतीक्षते ॥ २ ॥ स तत्पात्तूर्णमुत्थाय कालो
 यमिति विद्वलः ॥ सूती गृहमगात्तूर्णं प्रस्वलन्मुक्तमूर्द्धजः ॥ ३ ॥

वेनये ऊर्मयस्तैः फेनिला फेनव्याप्ता भयानकैरावर्त्तशतैर्व्याप्ताऽपि श्रियः पतेः सीतापतेः ॥ ५१ ॥ निद्रया अजया ॥ ५२ ॥ प्रतिमुच्य बध्वा पदोः
 पादयोः लोहं निगडमास्ते स्म ॥ ५३ ॥ जातं किंचिदितिकेवलं अबुध्यत न तु तल्लिङ्गं पुत्रः कन्यावेति योगनिद्रया च मोहितेति ॥ ५४ ॥ इ
 ति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कण्डे टीकायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ५५ ॥ चतुर्थे चंडिकावाक्यमाकर्ण्यति भयाकुलः ॥ दुर्मन्त्रिभिर्हि
 तं मे नेकं सो बालादिर्हिसनं ॥ १ ॥ १ ॥ तत् आश्चमं जन्म ॥ २ ॥ कालो मृत्युः ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ अगहभातः ॥ ६ ॥ दीनदीनवत्दीनादपि दीनवत् न तु तथा पुत्रस्यान्यत्र नीतत्वात्साचयोगमायेति ज्ञातत्वात् याचितोऽपि आ
चिच्छिदेहस्तादाकृष्य जग्राह ॥ ७ ॥ अपोथयत् बलेन चिक्षेप ॥ ८ ॥ सद्य एव देवी भूत्वा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कृपणानिति अन्या

तमाह भ्रातरं देवी कृपणं किरुणं सती ॥ स्नुषेयं तव कल्याणस्त्रियं माहं तुमर्हसि ॥ ४ ॥ बहवो हिंसिता भ्रातः शिश-
वः पावकोपमाः ॥ त्वया दैवनिष्ठेन पुत्रिकैका प्रदीयताम् ॥ ५ ॥ नन्वहं तेत्यवरजादीनाह तसुता प्रभो ॥ दातु-
मर्हसि मंदाया अंगे मां चरमां प्रजाम् ॥ ६ ॥ श्रीशुक उवाच उपगुह्यात्मजामेवं रुदं त्यादीनदीनवत् ॥
याचितस्तां विनिर्भस्त्यहस्तादाचिच्छिदेखलः ॥ ७ ॥ तां गृहीत्वा चरणयोजां तमात्रां स्वसुः सुताम् ॥ अपोथय-
च्छिलापृष्ठे स्वार्थोन्मूलितसौहृदः ॥ ८ ॥ सा तद्धस्तात्समुत्पत्य सद्यो देव्यं वरंगता ॥ अदृश्यतानुजाविष्णोः सा-
युधाष्टमहाभुजा ॥ ९ ॥ दिव्यस्रगं वराले परत्नाभरणभूषिता ॥ धनुःशूलेषु चर्मांसि शोखचक्रगदाधरा ॥ १० ॥
सिद्धचारणगंधर्वैरप्सरःकिन्नरोरगैः ॥ उपाहृतोरुवलिभिः स्तूयमाने दमब्रवीत् ॥ ११ ॥ किं मया हतयामं दजा-
तः खलु तवांतरुत् ॥ यत्र कृवा पूर्वशत्रुमर्हिंसीः कृपणान्वया ॥ १२ ॥ इति प्रभाष्य तं देवी माया भगवती भुवि ॥
बहुनामनिकेतेषु बहुनामावभूवह ॥ १३ ॥ तयाऽभिहितमाकर्ण्य कंसः परमविस्मितः ॥ देवकीं वसुदेवं च विमु-
च्य प्रश्रितोऽब्रवीत् ॥ १४ ॥ अहो भगिन्य हो भाममया वां वत पाप्मना ॥ पुरुषादद्भवापत्यं बहवो हिंसिताः सुताः
१५ ॥ सत्त्वहं त्यक्तकारुण्यं त्यक्तज्ञाति सुहृत्खलः ॥ कां लोकान्वैगमिष्यामि ब्रह्महेव मृतः श्वसन् ॥ १६ ॥ देव-
तं वक्ति न मर्त्या एव केवलं ॥ यद्विश्रंभादहं पापः स्वसुनिहतवान् शिशून् ॥ १७ ॥

नीतिज्ञात्वा वारयति पाठांतरे मामां कृपणां दृश्यं हिंसीः हिंसितवान् सीति ॥ १२ ॥ बहुनामनिकेतेषु वाराणस्यादिस्थाने
परमविस्मितः ॥ कथं देवी वागवृता जातेति ॥ १४ ॥ भामहे भगिनी भर्तः पुरुषादोराक्षसो यथा स्वापत्यमेव हि न स्तितद्वत्
७ ॥

नोभुजः स्वारभ्यकर्मभोक्तृत्वात्मजान्माशोचतम् किंच जंतवः प्राणिनः सदानासते किंतु अल्पकालमेव तदाऽपि ए
 भ्युज्यन्ते यतोदैवाधीनाः ॥ १८ ॥ सदानासतइत्यनेन यदुक्तं जन्ममरणादि तदपि देहानामेवनात्मन इत्याह भुक्तीति भू
 विभूतिर्भवति चेत्यर्थः यथा भुवि भौमानि घटादीनि तद्वत् एतेषु भूतेषु जन्मादिभिर्विक्रियमाणेषु अयमपरोक्षतया प्रत्यभि
 याविपर्येति विपर्ययं नृशामोति एकरूप एव वर्तत इत्यर्थः भौमेषु विक्रियमाणेषु यथा भूस्तथेति एवं विचार्यमाणे सति न शोका
 यादः ॥ १९ ॥ अज्ञानतस्तु न निवर्तत इत्याह यथेति यथा यथावत् अनेवं विदः एवमज्ञानतः आत्मविपर्ययः देहात्मबुद्धिर्भवति यतो
 याद्रेदो भवति देहाहंकारेण हि आत्मनि परिच्छिन्ने सति इदंकारास्पदं भिन्नं भवति यतो भेदात्पुत्रादिदेहैर्योगो वियोगश्च ततः संसृतिः
 माशोचतं महाभागावात्मजान् स्वकृतं भुजः ॥ जंतवो न सदैकत्र दैवार्थीनाः सहासते ॥ १८ ॥ भुवि भौमानि भू
 तानि यथायांत्यपयांति च ॥ दायमात्मा तथैतेषु विपर्येति यथैव भूः ॥ १९ ॥ यथाऽनेवं विदो भेदो यत आत्मवि
 पर्ययः ॥ देहयोगवियोगौ च संसृतिर्न निवर्तते ॥ २० ॥ तस्माद्भूदेस्वतनयान्मया व्यापादितानपि ॥ माऽनुशो
 चयतः सर्वः स्वकृतं विदतेऽवशः ॥ २१ ॥ यावद्धतोऽस्मिहंताऽस्मीत्यात्मानं मन्यते स्वदृक् ॥ तावत्तदभिमान्य
 ज्ञावाव्यबाधं कतामियात् ॥ २२ ॥ क्षमध्वं मम दौरात्म्यं साधवो दीनवत्सलाः ॥ इत्युक्ताश्रुमुखः पादौ श्यालः
 स्वस्त्रोरथाग्रहीत् ॥ २३ ॥ मोचयामास निगडाद्विश्रब्धः कन्यकागिरा ॥ देवकीं वसुदेवं च दर्शयन्नात्मसौहृदं
 ॥ २४ ॥ भ्रातुः समनुतप्तस्य क्षांतरोषाच देवकी ॥ व्यसृजद् वसुदेवश्च प्रहस्यतमुवाच ह ॥ २५ ॥ एवमेतन्महाभा
 ग यथावदसि देहिनां ॥ अज्ञानप्रभवाऽहंधीः स्वपरेति भिदा गतः ॥ २६ ॥ सुखदुःखे इति यावदज्ञानं न निवर्तत इत्यर्थः
 ॥ २० ॥ एवमुक्तप्रकारेण नैते तव तनयाः अहंतुता वन्ध्याति तवांस्तथाऽपि अज्ञानदृष्ट्या स्वतनयान्मया व्यापादितानपि माऽनुशोचेति सांख्य
 तितस्मादिति अज्ञानाश्रयमेव कर्मवादमाह यत इति ॥ २१ ॥ कथं तर्हि ब्राह्मणादिहंतुः तद्वधस्य च प्रायश्चित्तश्रवणमज्ञानमूलमेवेत्याह याव
 दिति अस्वदृक् देहाभिमानि तावत्तदभिमानि तस्य देहस्य हननमात्मनि अभिमन्यमान इत्यर्थः ॥ २२ ॥ श्यालः कंसः स्वस्त्रोरिति स्वस्त्रशब्देन द्वि
 वचनानुपपत्त्या मिथुनगणनद्वारामिथुनीलक्षणया स्वसृतत्पत्योरभिधानं लिङ्गसमवायेन प्राणभृत उपदधातीति वदेव कीवसुदेवयोः प्रत्येकं
 पौदमग्रहीदित्यर्थः श्यालशब्देन वाक्यं चिद् वसुदेवाभिधानं ॥ २३ ॥ आत्मसौहृदं प्रियवादादिदर्शयन् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

स्वपरमेदं शर्निकमवाततदाह शोकहर्षेति भाविमिन्नभूतेमिथोभावान्घृतं भावमीश्वरं पृथग्दृशः तेन पश्यन्ति किंतु अहमेव हंता हत
 श्वेति मन्यन्त इत्यर्थः ॥ २७ ॥ विशुद्धं यथा भवति ॥ २८ ॥ २९ ॥ नातिकोविदाः दृष्टमात्रमतयः ॥ ३० ॥ न निर्गतानि दशदिनानि येषां ता
 न् अन्यांश्च ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अस्त्यंतः वाणी नृक्षिपतः सतः उत्सृज्यरणं त्यक्तः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अन्यासक्तान् विमुखांश्चेति न हंसिनः हि नस्ति
 ॥ ३५ ॥ क्षेमे निर्जये देशे शूरैः संयुगादन्यत्र विकृत्य न प्रौढिवादो येषां तैः ननु हरेर्विभे मिशं भोश्चेति चेत्तत्राहुः रहोजुषेति सर्वस्याप्यंतः प्रवि

शोकहर्षभयद्वेषलोभमोहमदान्विताः ॥ मिथो घृतं न पश्यन्ति भवैर्भावं पृथग्दृशः ॥ २७ ॥ श्रीशुक उवाच
 कंस एवं प्रसन्नाभ्यां विशुद्धं प्रतिभापितः ॥ देवकी वसुदेवाभ्यामनुज्ञातोऽविशद्ब्रह्म ॥ २८ ॥ तस्यां रात्र्यां
 व्यतीतायां कंस आहूय मंत्रिणः ॥ तेभ्य आचष्ट तत्सर्वं यदुक्तं योगनिद्रया ॥ २९ ॥ आकर्ण्य भर्तुर्गदितं तमूचुर्दे
 वशं त्रवः ॥ देवान्प्रतिकृता मर्षादैतेयानातिकोविदाः ॥ ३० ॥ एवं चेत्तर्हि भोजेन्द्रपुरग्रामव्रजादिषु ॥ अनिर्दशा
 निर्दशांश्च हनिष्यामोऽद्य वै शिशून् ॥ ३१ ॥ किमुद्यमैः करिष्यंति देवाः समरभीरवः ॥ नित्यमुद्विग्नमनसो ज्या
 घोपैर्धनुषस्तव ॥ ३२ ॥ अस्य तस्मै शरव्रातैर्हन्यमानाः समंततः ॥ जिजीविषव उत्सृज्य पलायनपराययुः ॥ ३३ ॥
 केचित्स्यां जलयोदीनान्यंस्तशस्त्रादिवौकसः ॥ मुक्तकच्छशिखाः केचिद्धीताः स्मृतिवादिनः ॥ ३४ ॥ न त्वं वि
 स्मृतशस्त्रास्त्रान्तिरथान् ॥ संवृतान् ॥ हंस्यन्यासक्तविमुखान् भग्नचपा नं युज्यतः ॥ ३५ ॥ किं क्षेमशूरैर्विबुधैर
 संयुगविकृत्यैः ॥ रहोजुषा किं हरिणा शंभुना वा वनौकसा ॥ ३६ ॥ किं भिंद्रेणाल्पवीर्येण ब्रह्मणा वा तपस्यता ॥
 प्रापि देवाः सापत्न्यान् प्रोपेक्ष्यादिति मन्महे ॥ ततस्तन्मूलं खनने नियुंक्ष्वास्माननुव्रतान् ॥ ३७ ॥ यथाऽमयोऽ
 पेक्षितो नृभिर्न शक्यते रूढपदश्चिकित्सितुम् ॥ यथेन्द्रियग्राम उपेक्षितस्तथारिपुर्महान्वद्बलोनचाल्य
 ॥ मूलं हि विष्णुर्देवानां यत्र धर्मः सनातनः ॥ तस्य च ब्रह्मग्नौ त्रिप्रास्तपो यज्ञाः संदक्षिणाः ॥ ३९ ॥

हिरदृष्टेनेत्यर्थः पुरुषप्रवृत्तिरहितमिलारुतवनमोकोयस्य ते वशं भुंक्ता वा ॥ ३६ ॥ यद्यप्यद्यमैर्देवानां किंचिदपि कर्तुं समर्थास्ति
 व्येत्याहुः तथापीति ॥ ३७ ॥ रूढपदः बद्धमूलः ॥ ३८ ॥ देवानां मूलं विष्णुः स च यत्र धर्मस्तत्रास्ते धर्मस्य मूलं वेदादय इति ॥ ३९ ॥

नोः कचविप्रादयो हरेरेवतनवोयस्मात्तस्मादयमेवोपायइत्याहुः अयमिति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ आरात्सभीपमागतो
 ॥ ४५ ॥ संतांविद्वेषोनमृत्युमात्रहेतुः किंतुबद्धनर्थकारीत्याह 'आयुःश्रियमिति' ॥ ४६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशम
 अध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ पंचमोजातकनंदःसूनोःकृत्वामहोत्सवं ॥ गत्वाथमथुरांप्रापवसुदेवागमोत्सवं ॥ १ ॥
 यादृददारचित्तः ॥ १ ॥ २ ॥ नियुतेद्वेलक्षेसप्ततिलपर्वतांश्चप्रादात् कथंभूतान् रत्नौघैःरत्नसमूहैःशातकौभांबरैःसुवर्णरसाक्तैरंबरैश्चा

अ० ४

भास्सर्वात्मनाराजन्ब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः ॥ तपस्विनोयज्ञशीलान्गाश्वहन्मोहविदुषाः ॥ ४० ॥ विप्रागाव
 श्ववेदाश्चतपःसत्यंदमःशमः ॥ श्रद्धादयातितिक्षाचक्रतवश्चहरेस्तनूः ॥ ४१ ॥ सहिसर्वसुराध्यक्षोत्थसुरद्विट्
 गुहाशयः ॥ तन्मूलादेवताःसर्वाःसेश्वराःसचतुर्मुखाः ॥ अयंवैतद्वधोपायोयदृषीणांविहिंसनं ॥ ४२ ॥ श्रीशु
 कउवाच एवंदुर्मन्त्रिभिःकंसःसहसंमन्त्र्यदुर्मतिः ॥ ब्रह्महिंसांहितमेनेकालपाशावृतोऽसुरः ॥ ४३ ॥ संदिश्य
 साधुलोकस्यकदनेकदनप्रियान् ॥ कामरूपधरान्दिक्षुदानवान्गृहमाविशत् ॥ ४४ ॥ तेवैरजःप्रकृतयस्तमसा
 गूढचेतसः ॥ संतांविद्वेषमाचेरुरारादागतमृत्यवः ॥ ४५ ॥ आयुःश्रियंयशोधर्मलोकानाशिषएवच ॥ हंतिश्रे
 यांसिसर्वाणिपुंसोमहदतिक्रमः ॥ ४६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद० पू० चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥
 श्रीशुकउवाच नंदस्त्वात्मजउत्पन्नेजातालहादोमहामनाः ॥ आहूयविप्रान्दैवज्ञानस्नातःशुचिरलंकृतः ॥
 ॥ १ ॥ वाचयित्वास्वस्ययनंजातकर्मात्मजस्यवै ॥ कारयामासविधिवत्पितृदेवार्चनंतथा ॥ २ ॥ घेनूनानि
 युतेप्रादाद्विप्रेभ्यःसमलंकृते ॥ तिलाद्रीन्समरत्नौघशातकौभांबरवृतान् ॥ ३ ॥ कालेनस्नानशौचाभ्यांसं
 स्कारैस्तपसेज्यया ॥ शुभ्यंतिदानैःसंतुष्ट्याद्रव्याण्यात्मात्मविद्यया ॥ ४ ॥

वृतान् ॥ ३ ॥ द्रव्याणांगोहिरण्यादीनामध्यैकेषांचिद्दानैरेवशुद्धिर्यथातथाऽनदानादियुक्तजातकर्मादिसंस्कारैरेवगर्भाणांशुद्धिरितिद
 शयितुं प्रतिनियतानिशोधकानिदृष्टानेनोदहरति कालेनेति कालेनभूम्यादि स्नानेनदेहादि शौचेनाभेध्यलिप्तादि संस्कारैर्गर्भादि त
 तसाइंद्रियादि इज्ययाब्राह्मणादि दानैर्द्रव्याणि संतुष्ट्यामनः आत्माआत्मविद्ययाइति ॥ ४ ॥

॥ १३ ॥

॥ ५ ॥ संमृष्टानि संसिक्तानि च द्वाराणि अंजिराणि अगणानि गृहांतराणि गृहमध्यानि च यस्मिन्स तथा चित्रध्वजेषु पताकानां सज्जैः पल्लवतोरणानि च तैर्भूषिताः ॥ ६ ॥ हरिद्रांतैलैर्भूषिताः लिप्ताः विचित्रधातवश्च बर्हस्रजश्च वस्त्राणि च कांचनमालाश्च अलंकारतया विभूषिते येषां

सौमंगल्यगिरो विप्राः सूतमागधवंदिनः ॥ गायकाश्च जगुर्नैर्दुर्भूर्यो दुंदुभयो मुहुः ॥ ५ ॥ व्रजः संमृष्टसंसिक्तद्वाराजिरगृहांतरः ॥ चित्रध्वजपताकासकचैलपल्लवतोरणैः ॥ ६ ॥ गावो वृषावत्सतरा हरिद्रांतैलैर्भूषिताः ॥ विचित्रधातुबर्हस्रजश्च कांचनमालिनः ॥ ७ ॥ महार्हवस्त्राभरणकंचुकोष्णीषभूषिताः ॥ गोपाः समाययूराजान्नानोपायनपाणयः ॥ ८ ॥ गोप्यश्चाकर्ण्यमुदिताय शोदायाः सुतोद्भवं ॥ आत्मानं भूषयांचक्रुर्वस्त्राकल्पांजनादिभिः ॥ ९ ॥ नवकुंकुमकिंजल्कमुखपंकजभूतयः ॥ बलिभिस्त्वरितं जग्मुः पृथुश्रोण्यश्च लकुचाः ॥ १० ॥ गोप्यः सुमृष्टमणिकुंडलनिष्ककंठ्यश्चित्रांवराः पथिशिखाच्युतमाल्यवर्षाः ॥ नंदालयं सवलयाव्रजतीर्विरेजुर्व्यालोलकुंडलपयोधरहारशोभाः ॥ ११ ॥ ता आशिषः प्रयुजानाश्चिरं पाहीति धालके ॥ हरिद्राचूर्णतैलाद्भिः सिचंत्योजनमुज्जगुः ॥ १२ ॥ अवाद्यंत विचित्राणि वादित्राणि महोत्सवे ॥ रुष्णे विश्वेश्वरेऽनंते नंदस्य व्रजमागते ॥ १३ ॥ गोपाः परस्परं दृष्ट्वा दधिक्षीरघृतांबुभिः ॥ आसिचंतो विलिंपंतो नवनीतैश्च चिक्षिपुः ॥ १४ ॥ तंदो महामनास्तेभ्यो वासोऽलंकारगोधनं ॥ सूतमागधवंदिभ्यो येऽन्ये विद्योपजीविनः ॥ १५ ॥ तैस्तैः कामैरेनात्मा यथोचितं पूजयन् ॥ विष्णोराराधनार्थाय स्वपुत्रस्योदयाय च ॥ १६ ॥

ताः गवाद्यो बभूवुरित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ आकल्पाः अलंकाराः ॥ ९ ॥ नवकुंकुमकिंजल्कैर्मुखपंकजेषु भूतिः श्रीर्यासांताः ॥ १० ॥ बलिभिर्न मणिमयानि कुंडलानि यासां निष्कानि पदकार्मिकं ठेपुग्रासांताश्च शिखाभ्यः च्युतानि माल्यवर्षाणि यासांताः ॥ व्रजंत्यः पथिविरेजुः सवलयाः कंकणभूषिताः व्यालोलैः कुंडलादिभिः शोभायासांताः ॥ ११ ॥ जनसिचंत्यः अज १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तेभ्यः प्रादात् ॥ १५ ॥ यथोचितं मन्यानपि अपूजयत् ॥ १६ ॥

नोऽसिनये आत्मनिगुणाः सर्वप्रियत्वादयत्तैरमायाः आक्रीडं विहारस्थानं ॥ १८ ॥ वार्षिक्यं प्रतिवर्षं देयं ॥ १९ ॥ भ्रातरं
 भ्रातृचनंतस्य वसतिस्थानं शकटोत्तारभूमि ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ पुनर्भवः पुनर्जात इव तत्र हेतुगर्भं विशेषणं संसारचक्रे व
 ॥ २४ ॥ दुर्लभत्वमेवाह नैकत्रेति प्रियश्चासौ संवासश्च प्रियसंवासः हे प्रियेति वा स्तोतस ओघेन नीयमानानां पुर्वतीति पुत्राः

अ० ५

॥ चमहो भागानंदगोपाभिनंदिता ॥ व्यचरद्दिव्यवासः स्रक्कंठाभरणभूषिता ॥ १७ ॥ तत आरभ्य नंदस्य
 क्रीडः सर्वसमृद्धिमान् ॥ दूरे निवासात्मगुणैरमाक्रीडमभून्मृप ॥ १८ ॥ गोपान् गोकुलरक्षायां निरूप्य मथुरां
 गतः ॥ नंदः कंसस्य वार्षिक्यं करं दातुं कुरुद्वह ॥ १९ ॥ वसुदेव उपश्रुत्य भ्रातरं नंदमागतं ॥ ज्ञात्वा दत्तं करं राज्ञेय
 यौ तदवमोचनं ॥ २० ॥ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय देहः प्राणमिवागतं ॥ प्रीतः प्रियतमं दोग्ध्रां पितृस्वजे प्रेमविक्कलः ॥
 ॥ २१ ॥ पूजितः सुखमासीमः पृष्ट्वाऽनामयमादृतः ॥ प्रसक्तधीः स्वात्मजयोरिदमाह विशांपते ॥ २२ ॥ दिष्ट्या
 भ्रातः प्रवयस इदानीमप्रजस्यते ॥ प्रजाशायानिवृत्तस्य प्रजायत्समपद्यत ॥ २३ ॥ दिष्ट्या संसारचक्रेऽस्मि
 न्चर्तमानः पुनर्भवः ॥ उपलब्धो भवानद्यदुर्लभं प्रियदर्शनं ॥ २४ ॥ नैकत्र प्रियसंवासः सुहृदां चित्रकर्मणां ॥
 ओघेन व्यूह्यमानानां पुत्रानां स्तोतसो यथा ॥ २५ ॥ कच्चित्पशव्यं निरुजं भूर्यबुद्धिं वीरुधं ॥ बृहद्वनंतदधुना
 यत्रास्सेत्वं सुहृद्वतः ॥ २६ ॥ भ्रातर्मम सुतः कच्चिन्मात्रा सह भवद्वजे ॥ तातं भवं तं मन्वानो भवद्भ्यामुपलालि
 तः ॥ २७ ॥ पुंसस्त्रिवर्गो विहितः सुहृदोऽत्यनुभावितः ॥ न तेषु क्लिश्यमानेषु त्रिवर्गोऽर्थाय कल्पते ॥ २८ ॥ न
 दउवाच अहो ते देवकीपुत्राः कंसेन बहवो हताः ॥ एकाऽवशिष्टाऽवरजा कन्या सापि दिवंगता ॥ २९ ॥

तृणकाष्ठादयस्तेषां यथा एकत्र स्थितिर्नास्ति तद्वत् ॥ २५ ॥ कच्चिदिति पशव्यादिरूपे तस्मिन्वने निर्दोषगोपयोऽवध्यादिप्रभूतगोपिकास्त
 न्यादिना पुत्रक्षेमविवक्षया पृच्छति प्रसक्तधीः स्वात्मजयोरित्युक्तत्वात् ॥ २६ ॥ भवद्भ्यामुपलालितः सन्कच्चिद्वर्तत इति शेषः ॥ २७ ॥ पु
 त्रादर्शनकेशानाहं पुंस इति सुहृदोऽत्यनुभावितः संपादितो यस्त्रिवर्गः सहिपुंसो विहितः युक्तः शास्त्रेण वा प्रोक्तः न स्वमात्रपर्यवसि
 तः अतस्तेषु क्लिश्यमाने ॥ २८ ॥ नंदो बसुदेवं सांत्वयन्नाह अहो इति ॥ २९ ॥

॥ १४ ॥

अदृष्ट एवानिष्टासमाप्तिश्चकार । ननु यथापुनरुपपन्नं दृष्टं हीयते तदैव ते पुत्रादयो न भवन्तीत्यर्थः । अदृष्टपरमः तथा अदृष्टमेव परमं यस्य सः
 यद्यपि पुत्रादयो वियुक्तास्तथाऽपि तानदृष्टमेव पुनः संगच्छन्तीत्यर्थः । एवमदृष्टमात्मनस्तत्त्वमव्यभिचारि कौरणं सुखदुःखयोर्यो वेद स न मुस
 तितस्मादिदानीं त्वयानंदुःखं भावनीयं । तानां मपि वियुक्तानामपि च कालांतरे दर्शनयोगयोः संभवात् । अस्मदादिभिरपि कालांतरे तद्वियो
 गे सत्यपीति नंदस्य देवीवागेषां भाविस्त्वका ॥ ३० ॥ तां बुध्वा वसुदेवो दुःखं त्यक्त्वा नंदमाह करोवै इति वः युष्माभिः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इति
 श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कन्धे टीकायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ षष्ठे सख्युर्गिरानंदो ब्रजं गच्छन्मृतां पथि ॥ दृष्ट्वा
 तुराक्षसीं तस्यामृत्युं श्रुत्वाथ विस्मितः ॥ १० ॥ १ ॥ २ ॥ कृष्णविषये शंकरमानं राजानं प्रति अविषये प्रदत्ता सैव मरिष्यतीति सूचयन्नाह
 • नूनं त्वदृष्टनिष्ठोऽयमदृष्टपरमोजनः ॥ अदृष्टमात्मनस्तत्त्वं यो वेद न समुत्थति ॥ ३० ॥ वसुदेव उवाच । करो
 वै वार्षिको दत्तो राज्ञे दृष्टावयंच वः ॥ नेह स्थेयं बहुतिथं संत्युत्पाताश्रमगोकुले ॥ ३१ ॥ श्रीशुक उवाच । इ
 • तिनंदादयो गोपाः प्रोक्तास्ते शौरिणाययुः ॥ अनोभिरनदुयुक्तैस्तमं नुज्ञाप्य गोकुलमं ३२ ॥ इ० भा० द० पू०
 वसुदेवसंगमो नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीशुक उवाच । नंदः पथिवचः शौरेर्नमृषेति विचिंतयन् ॥
 हरिजगाम शरणमुत्पातागमशंकितः ॥ १ ॥ कंसेन प्रहिता घोरा पूतना बालघातिनी ॥ शिशूंश्च चारनिघ्नं तीपुर
 ग्रामव्रजादिषु ॥ २ ॥ नयत्र श्रवणादीनि रक्षोघ्नानि स्तु कर्मसु ॥ कुर्वन्ति सांत्वतां भर्तु र्यातु धान्यश्च तत्र हि ॥ ३ ॥
 • सा खेचर्ये कदोपेत्य पूतना नंदगोकुलं ॥ योषित्वा माययात्मानं प्राविशत्कामचारिणी ॥ ४ ॥ तां केशवं धव्यति
 • क मल्लिकां बृहन्नितं वस्तु नृकच्छ्रममध्यमां ॥ सुवाससं कं पितकर्णभूषणत्विषोऽल्लसत्कुंतलभूषितामनाम् ॥ ५ ॥
 यत्र श्रीकृष्णस्य श्रवणादीनि न संति तत्रैव तासां शक्तिः साक्षात्तस्मिन्नेव सति काशं किति भावः ॥ ३ ॥ योषित्वा वेषतो वरां नारी
 नानं विधाय ननु निर्लज्जानि विंशं काचसती कथं परसन्ननि प्रविष्टा अत आह । कामचारिणीति न हि कामचारिणी प्विदं चित्रमित्य
 अं वनितां पतिद्रष्टुमागतामतिरूपवतीं श्रियमिव गोप्योऽमं सतेत्युत्तरश्लोकेनान्वयः । श्रीसाम्यार्थानि विशेषणानि । केशबंधव्य
 धम्मिल्लसंसक्तमल्लिकाकुसुमम् । बृहतानितं वै नस्तनाभ्यां च उभयत आकांतमिव कच्छं कशं मध्यमुदरं यस्यां स्ताम् । सुवास
 राससीयस्यास्ताम् । कं पितयोः कर्णभूषणयोस्त्विषा उल्लसद्भिः कुंतलैर्मंडितमाननं यस्याः ताम् ॥ ५ ॥

॥ १ ॥ सर्गवीक्षितैः बलुगुरम्यंस्मितंयेषुतेतथाभूताअपांगविसर्गायेषुतैः वीक्षितैर्व्रजौकसांमनोहरंतीम् अतोगोपाहतमनस्ते
 ॥ २ ॥ वितद्व्युक्तं गोप्यश्चाश्रयमितिमत्वातूष्णीमासन् अतःकेनःप्यनिवारितासतीप्रविवेशेतिभावः ॥ ६ ॥ बालग्रहःपतना अ
 ॥ ३ ॥ दिदर्श असतामंतकंदृष्टाकथंनविभेतित्राह प्रतिच्छन्ननिजोरुतेजसम् बालनाट्येनप्रतिच्छन्नतिरोहितंनिजमुरुतेजोयेनतं
 ॥ ४ ॥ सिसभस्मन्याहितमग्निमिवेति ॥ ७ ॥ चराचरात्मत्वादेवतांविबुध्यनिमीलितेक्षणआस स्वयमनंतदुष्टानामंतकंबालंगत्वासाअंक
 ॥ ५ ॥ यथोरगंसुप्तमबुद्धिश्चासौरज्जुधीश्वसः अज्ञानतोरज्जुबुद्ध्यागृह्णातितद्वत् ॥ ८ ॥ ननुयशोदारोहिण्यौतांकथंनन्यवारयेतां
 ॥ ६ ॥ ताभिति वामंबलुजनन्यदेवचेष्टितंयस्यास्तां वरस्त्रियंचसहसैवअंतरागृहमध्येवीक्ष्य अंतस्तैक्ष्ण्येबहिर्मादिवेचदृष्टांतः कोशपरि
 वलुगुस्मितपांगविसर्गवीक्षितैर्मनोहरंतींवनितांव्रजौकसाम् ॥ अमंसतांभोजकरेणरूपिणींगोप्यःश्रियंद्र
 ॥ ७ ॥ षुमिवागतांपतिम् ॥ ६ ॥ बालग्रहस्तत्रविचिन्वतीशिशून्यदृष्टयानंदगृहेसदंतकं ॥ बालंप्रतिच्छन्ननिजोरु
 तेजसंददर्शतल्पेऽग्निमिवाहितंभसि ॥ ७ ॥ विबुध्यतांबालकमारिकाग्रहंचराचरात्मासनिमीलितेक्षणः ॥ अ
 नंतमारोपयदंकमंतकंयथोरगंसुप्तमबुद्धिरज्जुधीः ॥ ८ ॥ तांतीक्ष्णचित्तामतिवामचेष्टितांवीक्ष्यांतराकोशप
 रिच्छदासिवत् ॥ वरस्त्रियंतत्प्रभयाचधर्षितेनिरीक्षमाणेजननीत्यतिष्ठतां ॥ ९ ॥ तस्मिंस्तनंदुर्जरवीर्यमुत्थणं
 घोसंकमादायशिशोर्ददावथ ॥ गाढंकराभ्यांभगवान्प्रपीड्यतस्याणैःसमंरोषसमन्वितोऽपिवत् ॥ १० ॥ सामुं
 चमुंचालमितिप्रभाषिणीनिष्पीड्यमानाऽखिलजीवमर्माण ॥ विवृत्यनेत्रेचरणौभुजौमुहुःप्रस्विन्नमात्रा
 क्षिपतीरुरोदह ॥ ११ ॥ तस्याःस्वनेनातिगभीरंरहसासाद्रिर्महीधौश्वचचालसग्रहा ॥ रसादिशश्चप्रतिनेदिरे
 जनाःपेतुःक्षितौव्रजनिपातशंकया ॥ १२ ॥
 यस्यअसेःखड्गस्य तद्वत् तत्प्रभयाचधर्षितेअभिभूतेअहमस्यजननीयंवेतिमोहितेचसत्यौ जननीजनन्यौनिरीक्षमाणेएवकेवलमतिष्ठतां
 ननुनिवारितवत्यौ ॥ १ ॥ तस्मिन् स्थाने दुर्जरवीर्यंविषयस्मिन्तंस्तनंश्रीकृष्णमंकमादायतस्मैशिशवेददौ अथअनंतरमेवप्रपीड्यकेवलं
 विषमपथ्यमितिमत्वेवतस्याःप्राणैःसहापिबत् ॥ १० ॥ चरणौभुजौचमुहुर्मुहुःक्षिपती प्रस्विन्नानिस्वेदयुक्ताविद्यात्राणियस्याःसा ॥
 ॥ ११ ॥ रसाः रसातलानिच ॥ १२ ॥

अ० ६

॥ १५ ॥

आदायमुखावदत्यनजरूपमास्थिता मूर्णसंज्ञकपटमयुक्तामितिभावः दृत्रोवज्राहतइव ॥ ११ ॥ पतन्पितस्यादेहःषट्कोशम
ध्यवर्तिनोद्गुमान्चूर्णीचकार ॥ १४ ॥ ईषामात्रोदंष्ट्रास्यं इषालांगलदंढः तत्प्रमाणाउभादंष्ट्रायस्मिन्नतथाभूतमास्यंयस्मिन्नतस्याः
कलेवरं वीक्ष्यगोपागोप्यश्चसंतत्रसुः संत्रासहेतुत्वेनपुनरष्टभिःपदैर्विशिनष्टि गिरिकंदरवत्नासिकेयस्मिंस्तत् गिरेश्च्युतौस्थूलोपलौता
विवस्तनौयस्मिंस्तत् रौद्रंघोरं प्रकीर्णाअरुणामूर्द्धजायस्मिन्तत् ॥ १५ ॥ अंधकूपाविवगभीरेअक्षिणीयस्मिन्तत् पुलिनवत्आरोहौ
जघनेताभ्यांभीषणं बद्धाःसेतवइवभुजौऊरुअंघ्रीचयस्मिन्तत् शून्यतोयज्जदइवउदरंयस्मिन्तदिति ॥ १६ ॥ पूर्वमेवतस्याःशब्देनभीताः

निशाचरीत्यं व्यथितस्तनाव्यसुन्यादायकेशांश्चरणौभुजावपि॥ प्रसार्यगोष्ठेनिजरूपमास्थितावंज्राहतोद
त्रइवापतन्वप ॥ १३ ॥ पतमानोऽपितद्देहस्त्रिगव्यंत्यंतरद्गुमान् ॥ चूर्णयामासराजेंद्रमहदासीत्तदद्भुतं ॥ १४ ॥
ईषामात्रोऽग्रदंष्ट्रास्यंगिरिकंदरनासिकं ॥ गंडशैलस्तनरौद्रं प्रकीर्णारुणमूर्द्धजं ॥ १५ ॥ अंधकूपगभीरांक्षं पु
लिनारोहर्भाषणं ॥ बद्धसेतुभुजोर्वंघ्रिशून्यतोयज्जदोदरं ॥ १६ ॥ संतत्रसुःस्मत्तद्दीक्ष्यगोपागोप्यःकलेवरं ॥
पूर्वतुतन्निःस्वनितभिन्नहृत्कर्णमस्तकाः ॥ १७ ॥ बालंचतस्याउरसिक्रीडंतमकुतोभयं ॥ गोप्यस्तूर्णसमभ्ये
त्यजग्दुर्जातसंभ्रमाः ॥ १८ ॥ यशोदारोहिणीभ्यांताःसमंबालस्यसर्वतः॥रक्षांविदधिरेसम्यग्गोपुच्छभ्र
मणादिभिः ॥ १९ ॥ गोमूत्रेणस्त्रापयित्वापुनर्गौरजसाऽर्भकं॥रक्षांचक्रुश्चशकृताद्वादशांगेषुनामभिः ॥ २० ॥
गोप्यःसंस्पृष्टसलिलाअंगेषुकरयोःपृथक् ॥ न्यस्यात्मन्यथबालस्यबीजंन्यासमकुर्वत ॥ २१ ॥ अव्यादजोऽ
गमणिमांस्तवजान्वथोरुयंज्ञोऽच्युतःकटितटंजठरंहयास्यः ॥ हृत्केशवस्त्वदुरईशइनस्तुकंठंविष्णुर्भुजंमु

क्तमईश्वरःकं ॥ २२ ॥ पुनर्दर्शनेनातितत्रसुरित्याह पूर्वत्विति तस्यानिःस्वनितंशब्दः सेननिर्भिन्नानिहृत्कर्णमस्तका

१७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ द्वादशांगेषुललाटादिषुकेशवादिद्वादशनामभिः ॥ २० ॥ अनाचांताएवप्रथममतिसंभ्रमेणैवंरक्षां

उब्धश्चासाः पुनस्तात्पर्येणबीजन्यासमकुर्वेत्याह गोप्यइति संस्पृष्टसलिलाःआचांताः आत्मनिप्रथममंगेषुकरयोश्चपृथ

शबीजानांमध्येकरशुद्धौत्रीणि करयोः संधिषुचत्वारिचत्वारि तथाअंध्याद्वावेकैकस्मिन्नंगेअजाद्येकैकंबीजन्यस्यवा

कुर्वत ॥ २१ ॥ अंघ्रिअंघ्रीजानुजानुनीभुजंभुजौ कंशिरः ॥ २२ ॥

॥ १॥ नित्याह चक्रयपतइति चक्रसहितोहरिस्तवाप्तोऽस्तु सहगदोगदासहितोहरिस्तवपश्चादस्तु त्वत्पार्श्वयोर्धनुर्धरो
नित्यऽजनश्चेतावास्ताम् शंखधरउरुगायश्चतुष्कोणेषुक्षितौअर्धस्तात्॥ २॥ ३॥ एवंबहीरक्षांकत्वा अंतरंगामकुर्वन्नित्याह इ
त्युक्तिः ॥ ४॥ अत्मानंअहंकारं॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ सन्यवेशयत् शाययामास॥ ३०॥ ३१॥ विस्मयमेवाह नूनमिति बतवि
शब्दहं तत् ॥ ३२॥ हरिस्तुपश्चात्त्वत्पार्श्वयोर्धनुरसीमधुहाऽजनश्च॥ कोणेषुशंखउरुगायउपर्युपेंद्रस्ताक्ष्यः
वलोहलधःपुरुषःसमंतति॥ २३॥ इंद्रियाणिदृषीकेशःप्राणान्दारायणोऽवतु॥ श्वेतद्वीपपतिश्चित्तमनोयो
गेश्वरोवतु॥ २४॥ पृश्निगर्भश्चतेबुद्धिमात्मानंभगवान्परः॥ क्रीडंतंपातुगोविंदःशयानंपातुमाधवः॥ २५॥
व्रजंतमव्याद्वैकुण्ठआसीनंत्वांश्रियःपतिः॥ भुंजानंयज्ञभुक्पातुसर्वग्रहभयंकरः॥ २६॥ डाकिन्योयांतुधान्य
श्चकूष्माण्डायेऽर्भकग्रहाः॥ भूतप्रेतपिशाचाश्चयक्षरक्षोविनायकाः॥ २७॥ कोटरारेवतीज्येष्ठापूतनामातृका
दयः॥ उन्मादायेत्यपस्मारादेहप्राणेंद्रियद्रुहः॥ २८॥ स्वप्नदृष्टामहोत्पातातृद्धवालग्रहाश्चये॥ सर्वेनश्यंतुते
विष्णोर्नामग्रहणभोरवः॥ २९॥ इतिप्रणयबद्धाभिर्गोपीभिःरुतरक्षणं॥ पाययित्वास्तनंमातासन्यवेशय
दात्मजं॥ ३०॥ तावन्नंदादयोगोपामथुरायाव्रजंगताः॥ विलोक्यपूतनादेहंवभूवुसतिविस्मिताः॥ ३१॥
नूनंव्रतर्षिःसंजातोयोगेशोवासमाससः॥ सएवदृष्टोत्युत्पातोयदाहानकदुंदुभिः॥ ३२॥ कलेवरंपरशुभि
श्छित्वातत्तेव्रजौकसः॥ दूरेक्षिस्वाऽवयवशोन्यदहन्काष्ठवेष्टितं॥ ३३॥ दत्यमानस्यदेहस्यधूमश्चागुरुसौ
रभः॥ उत्थितःकृष्णनिर्भुक्तसपद्याहतपाप्मनः॥ ३४॥ पूतनालोकवालग्रीराक्षसीरुधिराशना॥ जिघांसया
ऽपिहरयेस्तनंदत्वाऽपसद्गतिं॥ ३५॥ किंपुनःश्रद्धयाभक्त्याकृष्णायपरमात्मने॥ यच्छन्प्रियतमंकिंनुरक्ता
स्तन्मातरोयथा॥ ३६॥ स्मये सांप्रतंसकृषिस्तपःप्रभाववान् योगेशोज्ञानीवासम्यगास यतःसएवदृष्टइति॥ ३२॥ ३३॥ विस्म
यांतरमाह दह्यमानस्येति कृष्णेननिर्भुक्तःअःएवसपद्याहतःपाप्मायस्य॥ ३४॥ प्रसंगात्कैमुत्यन्यायेनभक्तिवैभवमाहपूतनेति॥ ३५॥ श्र
द्ध्याआस्तिक्येनभक्त्याप्रेम्णारक्ताःस्त्रिधाःतन्मातरइतिवत्साहरणलीलाभिप्रायेणबहुवचनंगोगोपिकास्तदामातरोभवन्निति॥ ३६॥

अ० ६

11 9 3 11

॥ ४ ॥ रिबर्त्तनं तत्र करणीयकौतुकापुवे उत्सवाभिषेके तथा तस्मिन्नेव दिने जन्मर्क्षस्यापियोगे अतिमहोत्सवे समवेतयोषि
 गम्ये वादित्रादिभिः शोभितमभिषेचनं सती यशोदा चकार ॥ ४ ॥ अन्नादिभिः सुपूजितैर्विप्रैः कृतमंगलं संजातनिद्रे अक्षि
 यत् शायितवती शकटस्याधस्तात् खे ॥ ५ ॥ उदक्षिपत् ऊर्ध्वं चालितवान् ॥ ६ ॥ तदधः शयानस्य शिशोरल्पकश्चा
 त्प्रीहलथः प्रोऽघ्रिस्तेन हतमनः शकटं व्यवर्त्तत विपरीतमपतत् कथं विध्वस्तानि नानारसवंतिकुप्यभाजनानि स्वर्णरजतातिरिक्त
 शीश्वरो वतु ॥ तथा भवंति तथा चक्रे च अक्षश्च चक्राक्षाः व्यत्यस्ताः चक्राक्षाः यस्मिन् विभिन्नः कूबरो युगंधरो यस्य तच्च तच्च यथाभव
 ब्रजंतमव्यचि कदाचिदौत्थानिककौतुकापुवे जन्मर्क्षयोगे समवेतयोषितां ॥ वादित्रगीतद्विजमंत्रवाचकै
 श्वकूष्मण्डनोरभिषेचनं सती ॥ ४ ॥ नंदस्य पत्नी रुतमज्जानादिकं विप्रैः कृतं स्वस्य यनं सुपूजितैः ॥ अन्नाद्यवासः
 टयः प्रीष्टेनुभिः संजातनिद्राक्षमशीशयच्छनैः ॥ ५ ॥ औत्थानिकौत्सुक्यमनामनस्विनी समागतान् पूजय
 ती व्रजौकसः ॥ नैवाश्रणो द्वैरुदितं सुतस्य सारुदं स्तनार्थी चरणावुदक्षिपत् ॥ ६ ॥ अधः शयानस्य शिशोरनोऽ
 ल्पकप्रवालमृदं घ्रिहतं व्यवर्त्तत ॥ विध्वस्तानां रसकुप्यभाजनं व्यत्यस्तचक्राक्षविभिन्नकूबरं ॥ ७ ॥ दृष्ट्वा यशो
 दा प्रमुखा व्रजस्त्रिय औत्थानिके कर्मणि याः समागताः ॥ नंदादयश्चाद्भुतदर्शनाकुलाः कथं स्वयं वै शकटं विप
 र्यगन्तु ॥ इति ब्रुवंतोऽतिविवादमोहिता जनाः समं तात्परिव्रुवन् रतवन् ॥ ८ ॥ ऊचुरव्यवसितमतीन् गोपान् गोपी
 श्वबालकाः ॥ रुदताऽनेन पादेन क्षिप्तमेतन्न संशयः ॥ ९ ॥ न तेश्रद्धधिरे गोपा बालभाषितमित्युत ॥ अप्रमेयं ब
 लंतस्य बालकस्य न ते विदुः ॥ १० ॥ रुदंतं सुतमादाय यशोदा ग्रहं शंकिता ॥ कृतस्वस्य यनं विप्रैः सूक्तैः स्तनमपा
 ययत् ॥ ११ ॥ पूर्ववत्स्थापितं गोपैर्बलिभिः सपरिच्छदं ॥ विप्राहुंत्वाऽर्चयांचक्रुर्दध्यक्षत कुशांबुभिः ॥ १२ ॥
 ति तथा व्यवर्त्तत इति ॥ ७ ॥ अद्भुतदर्शनेन आकुला बभूवुः तदेवाह कथमिति विपर्यगात् विपरीतमपतदिति ॥ ८ ॥ ९ ॥ न श्रद्धधिरे वि
 श्वासं न जग्मुः उत अपि बालस्यैतन्न संभवति एते च बालाः किं जानंतीति ॥ १० ॥ रक्षोघ्नैः सूक्तैः कृत्वा ॥ ११ ॥ भगवत्प्रभावानभिज्ञवि
 प्रचेष्टितं विडंबयन्नाह पूर्ववदित्यादिना बलिभिः शक्तैः यद्वा अष्टदिक्षु बलिभिः सहितं सपरिकरं यथा पूर्वस्थापितं विप्राः दध्यादिभिः अर्च
 यामासुः कृत्वा महादिहोमं विधाय ॥ १२ ॥

असूयागुणेषु दोषा विश्वकरणं ईष्या अक्षयिस्तराणां दिभिर्विर्वाजितास्तेषामाशिषः कृतास्तैः प्रयुक्ताः ॥ १३ ॥ इति एवमभिप्रेत्य साम
युजुभिः उपाकृतैः संस्कृतैः पवित्रा ओषधयो येषु जलेषु तैः कृत्वा द्विजोत्तमैः कर्तुं भिरपिच्य अभिषेकं कारयित्वा ॥ १४ ॥ हुत्वा हाव
॥ १५ ॥ गावः गाश्च प्रादात् अन्वयुं जत आशिषो युयुजुः ॥ १६ ॥ तास्तथैव बभूवुरित्यर्थः ॥ १७ ॥ उक्षिप्य मृदुपादेन शकटं

असूयानृतदंभेऽर्था हिंसामानविवर्जिताः ॥ न तेषां सत्यशीलानामाशिषो विफलाः कृताः ॥ १३ ॥ इति बालक
मादाय सामं ग्यं जुरुपाकृतैः ॥ जलैः पवित्रौषधिभिरभिषिच्य द्विजोत्तमाः ॥ १४ ॥ वाचयित्वा स्वस्त्ययं नंद
गोपः समाहितः ॥ हुत्वा चाग्निद्विजातिभ्यः प्रादादन्नं महागुणं ॥ १५ ॥ गावः सर्वगुणोपेतावासः स्रग्विममा
लिनीः ॥ आत्मजाभ्युदयार्थाय प्रादात्ते चान्वयुं जत ॥ १६ ॥ विप्रामंत्रविदो युक्तास्तैर्याः प्रोक्तास्तथाशिषः ॥
तानि फलाभविष्यंति न कदाचिदपि स्फुटं ॥ १७ ॥ एकदारोहमाहूढं लालयंती सुतं सती ॥ गरिमाणं शिशो
वौढुं न सेहे गिरिकूटवतैः ॥ १८ ॥ भूमौ निधाय तं गोपी विस्मिता भारपीडिता ॥ महापुरुषमादध्यौ जगतामासक
मंसु ॥ १९ ॥ दैत्यो नाम्ना तृणावर्तः कंसभृत्यः प्रणोदितः ॥ चक्रवातस्वरूपेण जहारासीनमर्भकं ॥ २० ॥ गो
पसर्वमावृण्वन्मुष्णं श्वक्षूं पिरेणुभिः ॥ ईरयन्सुमहाघोरशब्देन प्रदिशोदिशः ॥ २१ ॥ मुहूर्त्तमभवद्गोष्ठं रजसा
द्विषत् ॥ सुतं यशोदाना पश्यत्स्वयं न्यस्तवती यतः ॥ २२ ॥ नापश्यत्कंश्च नात्मानं परं चापि विमोहितः ॥
२३ ॥ निसृष्टाभिः शर्कराभिरुपद्रुतः ॥ २३ ॥ इति खरपवनचक्रपांसुवर्षे सुतपदवीमवल्लाऽविलक्ष्यमाता ॥
तिकरुणमनुस्मरं त्यशोचं दुविपतिता मृतवत्सकायथागौः ॥ २४ ॥

लया ॥ तृणावर्तं पदापीड्य भुव्यपातयदर्भकः ॥ आरोहमुत्संगं तृणावर्त्तात्स्वमृत्युपरिहाराय कृष्णेनैवात्मन उत्संगादुत्ताराय कृतं भा
॥ १८ ॥ उत्पातशंकयामहापुरुषमादध्यौ श्रीकृष्णोदरवर्त्तिनां जगतां भारेण पीडिता विस्मिता सती यद्वा जगतां मध्ये कर्म
तु जगदुदरं वेदेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ ईरयन्निनादयन्नित्यर्थः ॥ २१ ॥ यतः यत्र न्यस्तवती तस्मिन् स्थानेनापश्यत् ॥ २२ ॥
चक्रात्पांसुवर्षे सति ॥ २४ ॥

विगोयस्मिन्तथाभूतेपवनेसति तत्रतस्याःरुदितमनुनिशम्यगोप्योरुदुः ॥ २५ ॥ वात्याचक्रवातःतद्रूपधरःकृष्णं ह
नान्यचिन्नभोगतःततःपरंगंतुनाशक्रोदित्यर्थः ॥ २६ ॥ गुरुमत्तयाऽतिगौरवेण तंतथाअश्मानमश्मवंतंपर्वतप्रायंमन्यमान
गलेगृहीतत्वात्तत्तुमिच्छन्नपिनाशक्रोदित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ तस्योरसिलंबमानंकृष्णमादायमात्रेप्रतिहृत्यसम

तमनुनिशम्यतत्रगोप्योभूतमनुततधियोऽश्रुपूर्णमुख्यः॥रुदुरनुपलभ्यनंदसूनुंपवनउपारतपांसुवर्ष
गे ॥ २५ ॥ तणावर्त्तःशांतरयोवात्यारूपधरोहरन् ॥ कृष्णंनभोगतोगंतुनाशक्रोदूरिभारभृत् ॥ २६ ॥ तम
श्मानंमन्यमानआत्मनोगुरुमत्तया ॥ गलेगृहीतउत्सृष्टुनाशक्रोदद्गुर्भक्तं ॥ २७ ॥ गलग्रहणनिश्चेष्टोदै
त्योनिर्गतलोचनः ॥ अव्यक्तरावोन्यपतत्सहवालोव्यसुव्रजे ॥ २८ ॥ तमंतुरिक्षात्पतितंशिलायांविशीर्णसर्वा
वयवंकरालं ॥ पुरंयथारुद्रशरेणविद्धंस्त्रियोरुदंत्योददृशुःसभेताः ॥ २९ ॥ प्रादायमात्रेप्रतिहृत्यविस्मिताः
कृष्णंचतस्योरसिलंबमानं ॥ तंस्वस्तिमंतंपुरुषादेनीतंविहायसासृत्यमुखात्प्रमुक्तं ॥ ३० ॥ गोप्यश्चगोपाः
किलनंदमुख्यालव्याशिपःप्रापुरतीवमोदं ॥ ३१ ॥ अहोबतात्यद्भुतमेपरक्षसावालोनिवृत्तिंगमितोऽभ्यगा
त्पुनः॥हिंसःस्वपापेनविहिंसितःखलःसाधुःसमत्वेनभयाद्विमुच्यते ॥ ३२ ॥ किंनस्तपश्चाणमधोक्षजार्चनंपू
र्तैष्टदत्तमुतभूतसौहृदं ॥ यत्संपरेतःपुनरेववालकोदिष्ट्यास्वबंधून्प्रणयन्नुपस्थितः ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वाद्भुतानिवद्भु
शोनंदगोपोबृहद्वने ॥ वसुदेववचोभूयोमानयामासांविस्मितः ॥ ३४ ॥ एकदाऽर्भकमादायस्वांकमारोप्य
भामिनी ॥ प्रस्रुतंपाययामासस्तनंस्नहपरिपुता ॥ ३५ ॥

प्यविस्मिताश्चभूवुरिति विहायसागगनमार्गेणपुरुषादेननीतंतथापिभृत्यमुखात्प्रमुक्तं ॥ ३० ॥ पुनः लब्धांशेषःमोदंप्रापुरिति ॥ ३१ ॥
परस्परंहर्षकथामाहुः अहोबतेति निवृत्तिंगमितोमृत्युंप्रापितः कोऽत्रविस्मयोयुज्यतएवैतदितितेष्वेवकेचिदाहुः हिंसइति ॥ ३२ ॥ नः
अस्माभिः चीर्णंरुतं पूर्तवापीकूपादिनिर्माणं इष्टंपंचयज्ञाग्निहोत्रादि दत्तदानं यद्यस्मात्तपआदेः प्रणयन् हर्षयन् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

कृणावत्तोगमेदृगारवाशाकनाप्ररु॥ बाधयन्त्यामासजृंभमाणोमुखेजगत्॥ पीतप्रायस्यपीतप्रायस्तनोयेनतस्य॥ ३६ ॥ नगागिरी
 गतदुहितुर्नदीः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिदशमेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ अष्टमेनामकर्मास्यबालक्रीडाकुतूहले ॥ नृदक्ष
 णादियोगेचविश्वरूपंनिरूप्यते ॥ १ ॥ विश्वरूपादिबालस्यनिशम्याशंकिनःपितुः॥ नामकद्रगवाक्येननिजंतस्वमसूचत् ॥ २ ॥ १ ॥
 ॥ २ ॥ ३ ॥ पूर्णश्चेत्कथंनानांगृहमागतस्तत्राह महद्विचलनमिति महतांस्याश्रमादन्यत्रविचलनंनस्वार्थंकिंतुगृहिणांमंगलाय ननु
 तर्हितएवमहद्वर्धनार्थंकिमितिनागच्छतितत्राह दीनचेतसांकृपणानांक्षणमपिगृहंत्यक्तुमशक्नुवतामित्यर्थः ॥ ४ ॥ त्वयाबालयोर्नाम

पीतप्रायस्यजननीसातस्यरुचिरंस्मितं ॥ मुखलालयतीराजनृजृंभतोददृशोदम् ॥ ३६ ॥ खरोदसीज्योति
 रनांकमाशाःसूर्येदुवन्दिश्वसनावुधींश्च ॥ द्वीपान्नगांस्तदुहितुर्वनानिभूतानियानिस्थिरजंगमानि ॥ ३७ ॥
 सावीक्ष्यविश्वंसहसाराजन्संजातवेपथुः ॥ संमील्यनृगशावाक्षीनेत्रेआसीत्सुविस्मिता ॥ ३८ ॥ इतिश्रीभा
 गवतेमहापुराणेदशमस्कंधेदृणावर्त्तमोक्षोनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ गर्गः
 पुरेष्टद्वितोराजन्यदूनांसुमहातपाः ॥ व्रजंजगामनंदस्यवसुदेवप्रचोदितः ॥ १ ॥ तंदृष्ट्वापरमप्रीतःप्रत्युत्थाय
 रुतांजलिः ॥ आनर्चाधोक्षजधियाप्रणिपातपुरःसरं ॥ २ ॥ सूपविष्टंरुतातिथ्यंगिरासूतंयामुनिं ॥ नंदयि
 त्वाऽब्रवीद्ब्रह्मपूर्णस्यकरवामकिं ॥ ३ ॥ महद्विचलनंनृणांगृहिणांदीनचेतसां ॥ निःश्रेयसायभगवन्कल्पते
 नान्यथाक्वचित् ॥ ४ ॥ ज्योतिषामयनंसाक्षाद्यत्तज्ज्ञानमतीन्द्रियं ॥ प्रणीतंभवतायेनपुमान्वेदपरावरं ॥ ५ ॥
 त्वंविब्रह्मविदांश्रेष्ठःसंस्कारान्कर्तुमर्हसि ॥ बालयोरनयोर्नृणांजन्मनाब्राह्मणोगुरुः ॥ ६ ॥

करणादिक्र गीयमितिवक्तुं तस्य ज्ञानातिशयमाह ज्योतिषामयनमिति यदतीन्द्रियज्ञानसाधनं ज्योतिषामयनं तत्स्योपादकं ज्योतिःशा
 स्त्रमित्य साक्षाद्भवता प्रणीतम् येनान्योपिपुमान्परावरं परंकारणपूर्वंजन्मकर्तृकर्मअवरंकार्यतस्मिन्जन्मनिभा वफलं तद्वेद उक्तं च
 जातं ननु पुनरितमन्यजन्मनिशुभाशुभंतस्यकर्मणःप्राप्तिः ॥ व्यंजयतिशास्त्रमेतत्तमसिद्रव्याणिदीपइवेति ॥ ५ ॥ अवक्षितमाह त्वंहीति
 ईवज्ञोमर्हसि इत्येतोनामकरणदिसंस्कारान्कर्तुमर्हसीत्यर्थः नन्वेतदुरुणाकरणीयमितिचेन्न नृणामिति ॥ ६ ॥

अत्युत्साहिनं नंदं प्रतिगुप्तमेतत्कार्यमित्यभिप्रायेण प्रत्याचक्षाण इवाह यदूनां विधिः भवतु तथापि त्वमत्रागत इति कोविद्यादिति चेदत आह
ख्यातश्चेति ततः किमत आह सुतमिति कंसो मन्यते मन्येत कल्पयेदित्यर्थः ॥ ७ ॥ ननु यदु कुमार इति कथंचिज्जानातु तत्र वसुदेवस्य सुत
स्तत्रापि देवक्यां जात इति कुतो जानीयात्तत्राह कंसः पापमतिरित्यादि ॥ ८ ॥ किमया हतयामं देव्यादिदेवकी कन्यावचः श्रुत्वा देवक्या
अष्टमोगर्भो न स्त्री भवितुमर्हतीति नित्यं संचितयन्सामान्येन कचिदस्तीति ज्ञात्वा युवयोश्च सख्यं संचितयन्त्वद्गृहे भवेदिति संभाव्य मत्संस्कार
लिगेन च आगताशंकः आगताशंकायस्य सः अपि यदि हंताह निष्यति तर्हि तत्तदानो महान् अनयः स्यादिति ॥ ९ ॥ द्विजातिसंस्कारं द्वि

गर्ग उवाच यदूनामहमर्चयिष्यामि त्वं भुवि सर्वदा ॥ सुतं मया संस्तुतं ते मन्यते देवकी सुतं ॥ ७ ॥ कंसः पाप
मतिः सख्यं तव चानक दुंदुभे ॥ देवक्या अष्टमोगर्भो न स्त्री भवितुमर्हति ॥ ८ ॥ इति संचितयन् श्रुत्वा देवक्या दा
रिकावचः ॥ अपि हंतागताशंकस्तर्हि तन्नोऽनयो भवेत् ॥ ९ ॥ नंद उवाच अलक्षितोऽस्मि न्न हसि मामकैर
पि गोव्रजे ॥ कुरु द्विजातिसंस्कारं स्वस्तिवाचनपूर्वकं ॥ १० ॥ श्रीशुक उवाच एवं संप्रार्थितो विप्रः स्वचिकी
र्षितमेव तत् ॥ चकार नामकरणं गूढोरहसिवाल्लयोः ॥ ११ ॥ गर्ग उवाच अयं हिरोहिणीपुत्रोरमयन्सुहृदो गु
णैः ॥ आख्यास्यते राम इति वलाधिक्याद्वलं विदुः ॥ यदूनामपृथग्भावात्संकर्षणमुशंत्युत ॥ १२ ॥ आसन्वर्णा
स्त्रयोऽस्य गृह्णतोऽनुयुगंतनूः ॥ शुक्लोरक्तस्तथापीत इदानीं रुष्णतां गतः ॥ १३ ॥ प्रागयं वसुदेवस्य कचिज्जा
तस्तवात्मजः ॥ वासुदेव इति श्रीमानभिज्ञाः संप्रचक्षते ॥ १४ ॥ बहूनि संति नामानि रूपाणि च सुतस्य ते ॥ गुण
कर्मानुरूपाणि तान्यहं वेदनो जनाः ॥ १५ ॥

जातीनामवश्यं कर्तव्यं संस्कारमात्रं केवलं स्वस्तिवाचनपूर्वकं कुर्विति ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ यदूनामपृथग्भावात्कुतश्चिद्धेतोर्विप्रतिपद्यमानानां यदूनामपृथग्भावात् भावो भावनंतस्मात् अन्योन्यशिक्षया सर्वैकमत्यकर
णादित्यर्थः सम्यक्कर्षति एकीकरोतीति संकर्षणमप्युशंति मन्यंते वक्ष्यंतीत्यर्थः गर्भसंकर्षणं तु न प्रकाशयति ॥ १२ ॥ अस्य तव पुत्रस्य अ
तः रुष्ण इति एकं नाम भविष्यति ॥ १३ ॥ प्रागयमिति सामान्योक्त्या कृपिरयं जन्मांतर्गतं नाम कथयतीति नंदोऽन्यतेस्म अतएनं वासुदेव
इति संप्रचक्षत इति ॥ १४ ॥ गुणानुरूपाणि ईश्वरः सर्वज्ञ इत्यादीनि कर्मानुरूपाणि गोपतिर्गोवर्धनोद्धारण इत्यादीनि तानि सर्वाण्यहमपि
॥ १५ ॥ चना अपि न विदुरिति ॥ १५ ॥

आत्मकर्मफलमाह एष इति अप्सु न आधास्यते अनेन रक्ष्यमाणाः समेधिताश्च दस्युन्विजिग्युरिति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इति
चात्मानं प्रतिसमादिश्य आत्मानं कृष्णं वा अशिषामाशीभिः ॥ २० ॥ बालक्रीडाचमत्कारैः कृष्णोरामेण संयुतः ॥ परमानंदमाधत्त ब्रजेन
दयशोदयोः ॥ पूर्णत्वमेव दर्शयन्नाह कालेनेति ॥ २१ ॥ अनुकृप्य पुनः पुनराकृप्य सरीसृपंतौ अतिशयेन चलंतौ कथं घोषाः कटिपाद
भूषणकिंकिण्यस्तेषां प्रघोषेण रुचिरं यथा तथा तेषां नादेन हृष्टं मनो ययोस्तौ लोकं इतस्ततो गच्छंतं जनमुपसृत्य त्रिचतुराणि पदानि अनुग

एष वः श्रेय आधास्यद्गोपगोकुलनंदनः ॥ अनेन सर्वदुर्गाणि यूयमंजस्तरिष्यथ ॥ १६ ॥ पुराऽनेन ब्रजपते साध
वो दस्युपीडिताः ॥ अराजके रक्ष्यमाणा जिग्युर्दस्युन्ममेधिताः ॥ १७ ॥ य एतस्मिन् महाभागाः प्रीतिं कुर्वति
मान्वाः ॥ नारयोऽभिभवत्येतां विष्णुपक्षानि वासुराः ॥ १८ ॥ तस्मान्नंदात्मजाऽयं ते नारायणसमो गुणैः ॥
श्रिया कीर्त्यनुभावेन गोपायस्व समाहितः ॥ १९ ॥ इत्यात्मानं समादिश्य गर्गे च स्वगृहं गते ॥ नंदः प्रमुदितो मेने
आत्मानं पूर्णमाशिषां ॥ २० ॥ कालेन ब्रजताऽल्पेन गोकुले रामकेशवौ ॥ जानुभ्यां सह पाणिभ्यां रिंगमाणौ वि
जं हतुः ॥ २१ ॥ तावं घ्नियुष्ममनुकृप्य सरीसृपंतौ घोषप्रघोपरुचिरं ब्रजकर्मेषु ॥ तन्नादहृष्टमनसा वनुस्तत्पलो
कं मुग्धप्रभीतवदुपेयतुरंति मूत्रोः ॥ २२ ॥ तन्मातरौ निजसुतौ घृणया स्तुवंत्यौ पंकेनां गरागरुचिरावुपगुह्य
दोभ्यां ॥ दत्त्वा स्तनं प्रपिवतोः स्ममुखं निरीक्ष्य मुग्धस्मिता लपदशनं ययतुः प्रमोदं ॥ २३ ॥ यत्पृथगनादर्शनी
यं कुमारलीलावंतं ब्रजे तदवलाः प्रगृहीतपुच्छैः ॥ वत्सैरितस्तत उभावनुकृप्यमाणौ प्रेक्षंत उज्झितगृहाजलपु
हंसं त्यः ॥ २४ ॥

म्यमुग्धवत्प्रभीतवन्मात्रोरंतिसमीपे उपेयतुः उपजग्मतुः ॥ २२ ॥ तदा च तन्मातरौ दोभ्यामुपगुह्य प्रमोदं ययतुः कथं भूते घृणया कृपया
स्तुवंत्यौ पयः परपयोधरे सत्यौ पंकेनां गरागेण च रुचिरौ कथं भूतं मुखं निरीक्ष्य मुग्धं मंदं स्मितं यस्मिन् अल्पादशनाश्च यस्मिन् तच्च तच्च ॥
॥ २३ ॥ यार्हं अंगनानां दर्शनीया कुमारलीलाययोस्तथा भूतौ जातौ तदाऽतर्जने ब्रजस्य मध्ये तदवला ब्रजांगनास्तौ प्रेक्षंत्यः प्रेक्षमाणाः
विस्मृतगृहकृत्याः हंसं त्यो जहपुः लट्वा बभूवुः कथं भूतौ ताभ्यां प्रगृहीतानि पुच्छानि येषां तैर्वत्सैः इतस्ततोऽनुकृप्यमाणौ ॥ २४ ॥

अत्युत्साहनं नंदं प्रतिगुप्तमेतत्कार्यमित्य । प्रायेण प्रत्याचक्षाण इवाह यदूनां भिति भवतु तथापि त्वमत्रागत इति कोविद्यादिति चेदत आह
ख्यातश्चेति ततः किमत आह सुतमिति कंसो मन्यते मन्येत कल्पयेदित्यर्थः ॥ ७ ॥ ननु यदु कुमार इति कथंचिज्जानातु तत्र वसुदेवस्य सुत
स्तत्रापि देवक्यां जात इति कुतो जानीयात्तत्राह कंसः पापमतिरित्यादि ॥ ८ ॥ किमया हतया मंदेत्यादि देवकी कन्यावचः श्रुत्वा देवक्या
अष्टमोगर्भो न स्त्री भवितुमर्हतीति नित्यं संचितयन्सामान्येन कचिदस्तीति ज्ञात्वा युवयोश्च सख्यं संचितयन्त्वद्गृहे भवेदिति संभाव्य मत्संस्कार
लिगेन च आगताशंकः आगताशंकायस्य सः अपि यदि हंताह निष्यति तर्हितत्तदानो महान् अनयः स्यादिति ॥ ९ ॥ द्विजातिसंस्कारं द्वि

गर्ग उवाच यदूनामहमोर्च्यः ख्यातश्च भुवि सर्वदा ॥ सुतं मया संस्कृतं ते मन्यते देवकी सुतं ॥ ७ ॥ कंसः पाप
मतिः सख्यं वचन कदुं दुभेः ॥ देवक्या अष्टमोगर्भो न स्त्री भवितुमर्हति ॥ ८ ॥ इति संचितयन् श्रुत्वा देवक्या दा
रिकावचः ॥ अपि हंता गताशंकस्तर्हितन्नोऽनयो भवेत् ॥ ९ ॥ नंद उवाच अलक्षितोऽस्मिन्नहसि मामकैर
पि गोव्रजे ॥ कुरु द्विजातिसंस्कारं स्वस्तिवाचनपूर्वकं ॥ १० ॥ श्रीशुक उवाच एवं संप्रार्थितो विप्रः स्वचिकी
र्षितमेव तत् ॥ चकार नामकरणं गूढोरहसिवालयोः ॥ ११ ॥ गर्ग उवाच अयं हिरोहिणीपुत्रो रमयन्सुहृद्गो
णैः ॥ आख्यां स्यते राम इति वलाधिक्याद्वलं विदुः ॥ यदूनामपृथग्भावात्संकर्षणमुशंस्युत ॥ १२ ॥ आसन्वर्णा
स्त्रयोत्यस्य गृह्णतोऽनुयुगंतनूः ॥ शुक्लोरक्तस्तथा पीत इदानीं कृष्णतां गतः ॥ १३ ॥ प्रागयं वसुदेवस्य कचिज्जा
तस्तवात्मजः ॥ वासुदेव इति श्रीमानभिज्ञाः संप्रचक्षते ॥ १४ ॥ बहूनि संति नामानि रूपाणि च सुतस्य ते ॥ गुण
कर्मानुरूपाणि तान्यहं वेद नो जनाः ॥ १५ ॥ जातीनामवश्यं कर्तव्यं संस्कारमात्रं केवलं स्वस्तिवाचनपूर्वकं कुर्विति ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ यदूनामपृथग्भावात्कुतश्चिद्धेनोर्विप्रतिपद्यमानानां यदूनामपृथग्भावान् भावो भावनंतस्मात् अन्योन्यशिक्षया सर्वैकमत्यकर
णादित्यर्थः सम्यक्कर्षति एकीकरोतीति संकर्षणमप्युशंति मन्यते वक्ष्यंतीत्यर्थः गर्भसंकर्षणं तु न प्रकाशयति ॥ १२ ॥ अस्य तव पुत्रस्य अ
तः कृष्ण इति एकं नाम भविष्यति ॥ १३ ॥ प्रागयमिति सामान्योक्त्या कपिरयं जन्मांतु गतं नाम कथयतीति नंदो मन्यते स्म अतएनं वासुदेव
इति संप्रचक्षत इति ॥ १४ ॥ गुणानुरूपाणि ईश्वरः सर्वज्ञ इत्यादीनि कर्मानुरूपाणि गोप गोवर्धनोद्धारण इत्यादीनि तानि सर्वाण्यहमपि
जना अपि न विदुरिति ॥ १५ ॥

ज्ञातकर्मफलमाह एषइति आधास्यत् आधास्यंति अनेनरक्ष्यमाणाःसमेधिताश्चदस्यन्विजिग्युरिति॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ इति
चात्मानंप्रतिसमादिश्य आत्मानंरुण्णंवा अशेषामाशीभिः ॥ २०॥ वालक्रीडाचमत्कारैःरुण्णोरामेणसंयुतः॥ परमानंदमाधत्तव्रजेनं
दयशोदयोः॥पूर्णत्वमेवदर्शयन्नाह कालेनेति ॥ २१॥ अनुकृप्यपुनःपुनराकृप्य सरीसृपंतौअतिशयेन लंतौ कथं घोषाःकटिपाद
भूषणकिंकिण्यस्तेषांप्रघोषेणरुचिरंयथातथा तेषानादेनहृष्टमनोययोस्तौ लोकंदतस्तोगच्छंतंजनमुपसृत्यत्रिचतुराणिपदानिअनुग

एववःश्रेयआधास्यद्गोपगोकुलनंदनः॥अनेनसर्वदुर्गाणियूयमंजस्तरिष्यथ॥ १६॥ पुराऽनेनव्रजपतेसाध
वांस्युपीडिताः ॥ अराजकरक्ष्यमाणाजिग्युर्दस्यन्ममेधिताः॥ १७॥ यएतस्मिन्महाभागाःप्रीतिकुर्वंति
मान्वाः॥नारयोऽभिभवत्येतांविष्णुपक्षानिवासुराः॥ १८॥ तस्मान्नंदात्मजोऽयंतेनारायणसमोगुणैः॥
श्रियाकीर्त्यनुभावेनगोपायस्वसमाहितः॥ १९॥ इत्यात्मानंसमादिश्यगर्गेचस्वगृहंगते॥नंदःप्रमुदितोमेने
आत्मानंपूर्णमाशिषां॥ २०॥ कालेनव्रजताऽत्येनगोकुलेरामकेशवौ॥ जानुभ्यांसहपाणिभ्यांरिंगमाणौवि
जंरुतुः॥ २१॥ तावंध्रियुन्ममनुकृप्यसरीसृपंतौघोषप्रघोपरुचिरंव्रजकर्मेषु॥तन्नादहृष्टमनसावनुसृत्यलो
कंमुग्धप्रभीतवदुपेयतुरंतिसूत्राः॥ २२॥ तन्मातरौनिजसुतौघृणयास्त्रुवंत्यौपकांगरामरुचिरावुपगुह्य
दोभ्यां॥ दत्त्वास्तनंप्रपिवतोःस्ममुखंनिरीक्ष्यमुग्धस्मिताल्पदशनंययतुःप्रमोदं॥ २३॥ यत्त्यंगनादर्शनी
यंकुमारलीलावंतव्रजेतदवलाःप्रगृहीतपुच्छैः॥ वत्सैरितस्ततउभावनुकृप्यमाणौप्रेक्षंतउज्झितगृहाजहृषु
हंसंत्यः॥ २४॥

म्यमुग्धवत्यभीतवन्मात्रोरंतिसवीपेउपेयतुः उपजग्मतुः ॥ २२ ॥ तदाचतन्मातरौदोभ्यामुपगुह्यप्रमोदययतुः कथंभूते घृणयाकृपया
स्त्रुवंत्यौपयःप्रपयोधरेसत्यौ पंकेनांगरागेणचरुचिरौ कथंभूतंमुखंनिरीक्ष्य मुग्धमंदंस्मितंयस्मिन् अल्पादशनाश्रयस्मिन्तच्चतच्च ॥
॥ २३ ॥ यार्हिअंगनानांदर्शनीयाकुमारलीलाययोस्तथाभूतौजातौ तदाऽतव्रजेव्रजस्यमध्येतदवलाव्रजांगनास्तौप्रेक्षंत्यःप्रेक्षमाणाः
विस्मृतगृहकृत्याःहसंत्योजहृषुः लृष्टावभूवुः कथंभूतौ ताभ्यांप्रगृहीतानिपुच्छानियेषांतैवत्सैः इतस्ततोऽनुकृप्यमाणौ ॥ २४ ॥

आत्युत्साहिनं नंदं प्रतिरु-
 शता ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कृष्णचापलचौर्याणिसहैवः खिलसद्यतः ॥ प्रजल्पत्यः समागत्य गोप्यो गीप्यै मुदं ददुः ॥
 तत्रापि देवक्यं-
 अष्टमोगर्भो-
 लिगेन च-
 ग-
 शोकात् आपतुरलं मनसोऽनवस्थां ॥ २५ ॥ कालेनाल्पेन राजर्षेण रामः कृष्णश्च गोकुले ॥ अघृष्टजानुभिः प-
 द्विविचक्रमतुरंजसा ॥ २६ ॥ ततस्तु भगवान्कृष्णो वयस्यैर्व्रजबालकैः ॥ सह रामो व्रजस्त्रीणां चिक्रीड जनय-
 न्मुदं ॥ २७ ॥ कृष्णस्य गोप्योरुचिरं वीक्ष्य कौमारचापलं ॥ शृण्वंत्याः किल तन्मातुरिति होचुः समागताः ॥
 ॥ २८ ॥ वत्सां न्मुंचन् कचिदसमये क्रोशसंजातहासः स्तेयं स्वाद्वत्यथ दधिपयः कल्पितैः स्तेययोगैः ॥ मर्कान्
 भोक्ष्यन् विभजंति सचेन्नात्ति भांडं भिनत्ति द्रव्यालाभे स गृहकुपितो यात्युपक्रोश्य तोकान् ॥ २९ ॥ हस्ताग्रात्येर-
 थं प्रदीपं काले गोप्यो यर्हि गृहकृत्येषु सुव्यग्रचित्ताः ॥ ३० ॥ एवं धाष्ट्यान् युशतिकुरुते मेहनादीनि वास्तौ स्तेयो
 पायैर्विरचितकृतिः सुप्रतीको यथास्ते ॥ इत्थं स्त्रीभिः सभयेन यन् श्रौमुखा लोकिनीभिर्व्याख्यातार्थाप्रहसित
 मुखान् तद्युपालब्धुमैच्छन् ॥ ३१ ॥
 तच्छिद्रचनादिवित् ध्वातयुक्ते गृहे स्थांगमेवार्थप्रदीपं रचयति विशेषतो धृतमणिगणं यर्हियस्मिन्काले ॥ ३० ॥ ररेचोर इत्याक्षिप्तः सन् उ-
 मेहनादीनि पुरोपोत्सर्गादीनि कुरुते एवं स्तेयो पायैः विरचिताकृतिः कर्मयेन सः त्वत्समीपेषु प्रतीकः साधुरिवास्ते सभयेन यनेयस्मिन् तच्च त-
 त्श्रीयुक्तं मुखं च तदालोकिनीभिः व्याख्यातार्थाप्रख्यापितकर्मफला उपालब्धुमाक्षेप्तुमैच्छन् ॥ ३१ ॥

कदाचित् अपराधांतरे उपालभत तदा तु महदाश्चर्यमभूदितिकथयन्नाह एकदेति ॥ ३२ ॥ उपालभ्य निर्भर्त्स्य भयेन संभ्रांतप्रेक्षणे च पलनि
 रीक्षणे अक्षिणीयस्यतं ॥ ३३ ॥ अदांतात्मन् न पलगात्र रहः एकान्ते ॥ ३४ ॥ नाहं भक्षितवानिति न हि वान्मन्त्रिचिन्मया भक्ष्यते मत्कुक्षावा
 दावेव सर्वमस्तीति भावः समक्षं प्रत्यक्षं ॥ ३५ ॥ व्यादेहि मुखं प्रसारयेति व्यादत्तप्रसारितवान् ॥ ३६ ॥ तत्र तस्मिन्मुखे विश्वं ददृशे ददर्श त
 तः इंदुश्च तारकाश्च तत्स हितं ॥ ३७ ॥ ज्योतिश्चक्रं स्वर्लोकं वैकारिकाणि देवाः मनु इति वैकारिकाश्च न गृहीतमपि देवैर्लक्षण्यात्पुनरुक्तं
 एकदा क्रीडमानास्ते रामाद्या गोपदारकाः ॥ कृष्णो मृदं भक्षितवानिति मात्रेन्यवेदयन् ॥ ३८ ॥ सा गृहीत्वा करे
 कृष्णमुपालभ्य हिते पिणी ॥ यशोदा भयसंभ्रांतप्रेक्षणाक्षमभापन ॥ ३९ ॥ कस्मान्मृदमदांतात्मन् भवान् भक्षित
 वान् गृहः ॥ वदन्ति तावकात्येते कुमारस्तेऽग्रजोऽप्ययं ॥ ४० ॥ नाहं भक्षितवानेव सर्वमिथ्या भिशंसिनः ॥ यदि
 सत्यगिरस्तर्हि समक्षं पश्यते मुखं ॥ ४१ ॥ यद्येवं तर्हि व्यादेहीत्युक्तः स भगवान्हरिः ॥ व्यादत्ता व्याहृतेश्चर्यः क्रीडा
 मनुजबालकः ॥ ४२ ॥ सा तत्र दृष्ट्वा विश्वं जगत्स्थास्तु च खंदिगः ॥ साद्रिद्वीपाधिभृगोलं सवाध्वग्रीं दुतारकं ॥
 ॥ ४३ ॥ ज्योतिश्चक्रं जलं तेजो न भस्वान्वियदेव च ॥ वैकारिकाणीन्द्रियाणि मनो मात्रा गुणास्त्रयः ॥ ४४ ॥ एतद्वि
 चित्रं सहजीवकालस्वभावकर्माशयलिंगभेदं ॥ मृतोस्तनौ वीक्ष्य विदारितास्येव जंसहात्मानमवाप शंकां ॥ ४५
 किं स्वप्न एतदुत देवमाया किं वा मदीयौ वत बुद्धिमाहः ॥ अयो अमुष्यैव ममार्भकस्य यः कश्चनौत्पत्तिक आत्म
 योगः ॥ ४६ ॥

इन्द्रियाणि च तेजसानि मात्रास्तामसाः शब्दादयः ॥ ४७ ॥ एवमेतद्विचित्रं विश्वं सह एकदैव वीक्ष्य विचित्रतामा
 हं जीवश्च गुणक्षोभकः कालश्च परिणामहेतुः स्वभावश्च जन्महेतुः कर्म च तत्संस्कारः आशयश्च एतैर्लिङ्गानां चराचरशरीराणां भेदो यस्मिन्
 तत् तत्र जं च महात्मानं स्वसहितं कचिद्वीक्ष्य मृतोस्तनौ अल्पविदारिते आस्ये शंका मवाप ॥ ४८ ॥ तामेवाह किं स्वप्न इति परिबोविलोक्या
 नायं स्वप्नः तर्हि किं देवस्य हरेर्मया तथा चेदस्यैकमपश्यंति तर्हि किं वा मदीय एव कश्चिद्बुद्धिमाहः विपर्यासः दर्पणे मुखवत् एवं तर्हि अ
 प्रकृष्णोपिकथमंतः प्रतीयते अंतर्बह्यैकरूपेण च कथं जगत्प्रतीयते तथा सति क्विप्रतिबिम्बयोरिव परस्परं वैपरीत्येन प्रतीकित्या दिव्यांशं
 स्यान्वथावितर्कयति अथो इति अथ वाममा मुष्यार्भकस्यापि सतो यः कश्चनौत्पत्तिक आत्म योगः स्वीयमैश्वर्यं औत्पत्तिकः स्वाभाविकः ४०

रंमपक्षमाश्रित्यायमीश्वरइतिनिश्चित्याह अथोइति चेतश्चित्तं चित्तादिभिर्नोवेतर्कगोचरंजगद्यदाश्रयं दधिष्ठानयेनकरणाधिष्ठात्र
तोबुद्धित्यभिव्यक्तात् नन्विदमवितर्क्यंभवतुतत्पदकीदृक् अतआह सुदुर्विभाव्यमिति इदमत्यंतमचित्यमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ एवंप्रपं
प्रतीत्योन्नीतं तत्त्वं पुनर्जीवसंसृतिहेतुमायाश्रयत्वेनोन्नयंत्याह अहमिति यशोदाऽनायाहमसौममपतिः अमुष्यव्रजेश्वरस्याखिलवि
त्पाऽधिष्ठात्री अहंसतीजाया एषकृष्णोमेसुतः गोप्यादयश्चमदीयाइतीत्यंकुमतिर्यन्माययासएषमेशरणमिति ॥ ४२ ॥ वैष्णवीस्वीया

अथोययावन्नवितर्कगोचरेचेतोमनःकर्मवचोभिरंजसा ॥ यदाश्रयंयेनयतःप्रतीयंतेसुदुर्विभाव्यंप्रणता
स्मितत्पदं ॥ ४१ ॥ अहंममासौपतिरेषमेसुतोव्रजेश्वरस्याखिलवित्तपासती ॥ गोप्यश्चगोपाःसहगोधनाश्रमे
यन्माययेत्यंकुमतिःसमेगतिः ॥ ४२ ॥ इत्यंविदिततत्त्वायांगोपिकायांसईश्वरः ॥ वैष्णवीव्यतनोत्मायांपुत्र
स्नेहमयीविभुः ॥ ४३ ॥ सद्योनष्टस्मृतिर्गोपीसारोप्यारोहमात्मजं ॥ प्रवृद्धस्नेहकलिलहृदयसयथापुरा ॥ ४४ ॥
त्रय्याचोपनिषद्भिश्चसांख्ययोगैश्चसात्वतैः ॥ उपगीयमानमाहात्म्यंहरिसाऽमन्यतात्मजं ॥ ४५ ॥ राजो
वाच नंदःकिमकरोद्ब्रह्मन्श्रेयएवमहोदयं ॥ यशोदाचमहाभागापपौयस्याःस्तनंहरिः ॥ ४६ ॥ पितरौना
न्वविदेतांरुष्णोदाराभकेहितं ॥ गायंत्यद्यापिकवयोयल्लोकशमलापहं ॥ ४७ ॥ श्रीशुकउवाच द्रोणोवसूनां
प्रवरोधरयासहभार्यया ॥ करिष्यमाणआदेशान्ब्रह्मणस्तमुवाचह ॥ ४८ ॥ जातयोर्नौमहादेवेभुवित्रिंशे
श्वरेहरौ ॥ भक्तिःस्यात्परमालोकेययांजोदुर्गतिंतरेत् ॥ ४९ ॥ अस्त्वित्युक्तःसभगवान्ब्रजैद्रोणोमहायशाः ॥
जज्ञेनंदइतिख्यातोयशोदासाधराऽभवत् ॥ ५० ॥ ॥ ४३ ॥ प्रवृद्धेनस्नेहेनकलिलंव्याप्तं हृदयंयस्याःसा पुरेवासआसीत्

॥ ४४ ॥ मायाबलोद्रेकमाहत्रय्येति त्रय्याकर्मकांडरूपयाइंद्रादिरूपेण उपनिषद्भिर्ब्रह्मेति सांख्यैःपुरुषइति योगैःपरमात्मेति सात्वतैर्भ
गवानितिउपयगीयमानंमाहात्म्यंयस्यतम् ॥ ४५ ॥ अतिविस्मयेनपृच्छति नंदइति महोदयंमहानुदयउद्भवोयस्यतत् ॥ ४६ ॥ ययोःप्रस
न्नोवतीर्णस्तौपितरावपियंनान्वविदेतांनप्राप्नुताम् रुष्णस्योदारंमहत्तुर्भकेहितंबाललीलांयच्चकवयोगायंति तयोर्विदत्सकिंश्रेयो
करोदिति ॥ ४७ ॥ ब्रह्मणआदेशान्गोपालादिलक्षणात् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सएवेद्द्रोणोजज्ञे सचनंदइतिख्यातःसाधरायशोदाऽभवत् ॥ ५० ॥

गोपगोपीनामपिवस्तुस्वभावादस्येवभक्तिः तयोः पुनर्नितरामिति ॥ ५१ ॥ स्वलीलयापुत्रभावानुकारिण्या ॥ ५२ ॥ इति ० भा ० द ० अष्टमो
ऽध्यायः ॥ ८ ॥ ७॥ नवमेषयउत्तिके मत्वा गोप्यथतत्कृतं ॥ विलोक्यभाङ्गभङ्गादिकृष्णदाम्नाबन्धतं ॥ १ ॥ तनूदराश्रितं विश्वं दृष्ट्वा विस्मित
चेतसः ॥ बन्धनद्वन्द्वगुलापूर्णा पूर्णतामन्वदर्शयत् ॥ २ ॥ स्वयंदधिनिर्ममंथ ॥ १ ॥ तदाचागायतेतिचकारान्वयः ॥ २ ॥ सूत्रनद्वंकांचीबद्धं

ततोभक्तिर्भगवतिपुत्राभूतेजनार्दने ॥ दंपत्योर्नितरामासीद्गोपगोपीषुभारत ॥ ५१ ॥ कृष्णो ब्रह्मण आदेशं स
त्यं कर्तुं ब्रजे विभुः ॥ सह रामो वसंश्चक्रे तेषां प्रीतिं स्वलीलया ॥ ५२ ॥ इति श्रीभा ० द ० विश्वरूपदर्शनेष्टमो
ध्यायः ॥ ८ ॥ ७॥ श्रीशुक उवाच एकदा गृहदासीषु यशोदानंदगेहिनी ॥ कर्मांतरनियुक्तां सुनिर्ममं
थस्वयंदधि ॥ १ ॥ यानियानीहगीतानितद्दालचरितानि च ॥ दधिनिर्मथने काले स्मरंतीतान्यगायत ॥ २ ॥ क्षौ
मं वासः पृथुकटितटे विभ्रतां सूत्रनद्वं पुत्रस्नेहस्रुतकुचयुगं जातकं पंचसुभूः ॥ रज्ज्वां कर्षंश्चमभुजचलं कंक
णौकुण्डले च स्विन्नं वक्रं कवरविगलन्मालतीनिर्ममंथ ॥ ३ ॥ तांस्तन्यकाम आसार्धमध्रंतीं जननी हरिः ॥ गृही
त्वा दधिमंथानं न्यषेधत्यतिमावहन् ॥ ४ ॥ तमं कमारूढमपाययत्स्तनं स्नेहस्रुतं सस्मितमीक्षतीमुखं ॥ अतस्त
मुत्सृज्य जवेन सा ययावुत्सिच्यमाने पयसित्वधिश्रिते ॥ ५ ॥ संजातकोपः स्फुरितारुणा धरं स दंश्यदद्भिर्दधिमं
थभाजनं ॥ भित्वा नृपाऽश्रुदृष्टं दश्मनारहो जघास हय्यंगवमंतरंगतः ॥ ६ ॥ उत्तार्य गोपीसुश्रुतं पयः पुनः प्रवि
श्य स दंश्य च दध्यमत्रकं ॥ भग्नं विलोक्य स्वसुतस्य कर्मतज्जहा स तं चापिन तत्र पश्यती ॥ ७ ॥ उलूखलांघ्रेरुपरि
व्यवस्थितं मर्कायकामंददन्नं शिचिस्थितं ॥ हैयंगवं चौर्यं विशंकितेक्षणं निरीक्ष्य पश्चात्सुतमागमच्छनैः ॥ ८ ॥

रंजोराकर्षेण श्रमो ययोस्तयोर्भुजयोश्चलंतौ कंकणौ च कबराद्विगलंत्योमालत्योयस्याः सा ॥ ३ ॥ ४ ॥ अधिश्रिते चुल्लीमारोपिते उत्सि
च्यमाने अतितापेनोद्विच्यमाने ॥ ५ ॥ दृष्टदश्मना शिलापुत्रेण अंतरंगं गृहमध्यंगतः रज्ज्वाः एकांतेन वनीतमभक्षयत् ॥ ६ ॥ सुश्रुतं सुतमं द
धिमंथनस्थानं प्रविश्य भिन्नं स दंश्य दृष्ट्वा ॥ ७ ॥ उलूखलांघ्रेः परिवर्तितस्य उलूखलस्योपरि शिचि शिष्ये चौर्येण विशंकितं चंचलमी
क्षणं यस्य तं सुतम् ॥ ८ ॥

नृपसा ऐकाग्र्येण ईरितं तदा कारतां नीतमत एव क्षमं योग्यं प्रवेष्टुं योगिनां मनोऽपि यं नाप तं अथवा अन्वधावत्केवलं न त्वाप यतो योगिनां म-
नोऽपि यं प्रवेष्टुं क्षममिति ॥ ९ ॥ अन्वंचमाना एवं कृष्णमनुगच्छंती बृहत्प्रीत्यर्थं लंत्योः श्रोण्यां भरेणाक्रांतास्तब्धागतिर्यस्याः सा विसं-
तात्केशबंधात्च्युतेः प्रसूनैरनुगतिरनुगमनं यस्याः सा यद्वा जवेन कं पितात्केशबंधात्पुरःपतितानि प्रसूनानि अनुपश्वाद्गतिर्यस्याः सा परा-
मृशत् धृतवती ॥ १० ॥ अंजन्मपिणी अंजंती सर्वतः प्रसरंती मधीययोस्ते अक्षिणी स्वपाणिना कर्षंते संमर्दयंते भिषयंती ह्रस्वश्छांदसः
भिषयंती भयमुत्पादयंती अवागुरत् अमर्त्सयत् ॥ ११ ॥ इयेष ऐच्छत् अतर्ह्यार्यको विदा तत्पभावानभिज्ञा ॥ १२ ॥ अको विदत्वमाह
तामात्तयष्टिप्रसमीक्ष्य सत्वरस्ततोऽवरुद्ध्यापससारभीतवत् ॥ गोप्यन्वधावन्नयमापयोगिनां क्षमं प्रवेष्टुं तप-
सेरितं मनः ॥ १ ॥ अन्वंचमाना जननी बृहच्च लच्छोणी भराक्रांतगतिः सुमध्यमा ॥ जवेन विसं सितकेशबंधन
च्युतप्रसूनाऽनुगतिः परामृशत् ॥ १० ॥ कृतागसंतं प्ररुदंतमक्षिणी कर्षंन्मंजन्मपिणी स्वपाणिना ॥ उद्दीक्ष्य
माणं भयविद्वलेक्षणं हस्ते गृहीत्वा भिषयं त्यवागुरत् ॥ ११ ॥ त्यक्त्वा यष्टिमुतं भीतं विज्ञाया भर्कवत्सला ॥ इयेष
किल तं वहुं दाम्नाऽतर्ह्यार्यको विदा ॥ १२ ॥ नचांतर्न वहिर्यस्य न पूर्वनापि चापरं ॥ पूर्वापरं वहिश्चांतर्जगतां यो
जगच्चयः ॥ १३ ॥ तं मत्वात्मजमव्यक्तं मर्त्यलिङ्गमधोक्षजं ॥ गोपिको लूखलैर्दाम्ना बंधप्राकृतं यथा ॥ १४ ॥
तद्युमवद्धमानस्य स्वार्भकस्य कृतागसः ॥ द्व्यंगुलोनमभूत्तेन संदधेऽन्यच्च गोपिका ॥ १५ ॥ यदासीत्तद्रपिन्यू-
नं तेनान्यदपि संदधे ॥ तदपि द्व्यंगुलं न्यूनं यद्यदादत्तबंधनं ॥ १६ ॥ एवं स्वगेहदामानियशो दासं दधत्यपि ॥ गो-
पीनामुत्स्मयंतीनां स्मयंती विस्मिताऽभवत् ॥ १७ ॥ स्वमातुः स्विन्नगात्राया विस्रस्तकवरस्रजः ॥ दृष्ट्वा परि-
श्रमं कृष्णः रूपयासीत्स्वबंधने ॥ १८ ॥

नचांतरिति पंचभिः बंधनं हि बहिः परिवर्त्तेन दाम्ना अंतरावृतस्य भवति तथाच पूर्वापरविभागवतो वस्तुनः पूर्वतो दामघृत्वा परितः परिवेष्टने
न भवति नेत्वेतदस्तीत्याह नचांतरिति किंच व्यापकेन व्याप्यस्य बंधो भवति तच्च विपरीतमित्याह पूर्वापरमिति किंच तद्यतिरिक्तस्य चा-
भावान्न बंध इत्याह जगच्चय इति ॥ १३ ॥ तं मर्त्यलिङ्गमधोक्षजमात्मजं मत्वा बंधेति ॥ १४ ॥ द्व्यंगुलोनं दाम्नामंगुलाम्नामूनं अपूर्णं
॥ १५ ॥ १६ ॥ स्मितकुर्वंतीनां मध्ये स्वयमुपि हसंती विस्मयमाप ॥ १७ ॥ १८ ॥

नुचैवस्वातन्त्र्यभंगइत्याह एवंसंदर्शितेति सेश्वरमिदंविश्वंयस्यबशेयदधीनमित्यर्थः ॥ १९ ॥ भगवत्प्रसादमन्येपिभक्तालभते इदंत्वितिचि
त्रमितिसरोमांचितमाह नेममिति विरिच्यःपुत्रोपि भवःस्वात्मापि श्रीर्जायापि ॥ २० ॥ फलितमाह नायमिति देहिनादेहाभिमानिनां
तापसादीनांज्ञानिनांमिदत्ताभिमानानामपीति ॥ २१ ॥ भक्तैर्बद्धस्याप्यन्यमोचकत्वमाह कृष्णस्त्विति ॥ २२ ॥ २३ ॥ इ० भा० द० नव

एवंसंदर्शितात्यंगहरिणाभृत्यवश्यता ॥ स्ववशेनापिकृष्णेनयस्येदंसेश्वरंवशे ॥ १९ ॥ नेमंविरिच्योनभवो
नश्रीरप्यंगसंश्रया ॥ प्रसादंलेभिरेगोपीयत्तत्प्रापविमुक्तिदात् ॥ २० ॥ नायंसुखापोभगवान्देहिनांगोपिका
सुतः ॥ ज्ञानिनांचात्मभूतानांयथाभक्तिमतामिह ॥ २१ ॥ कृष्णस्तुगृहकृत्येषुव्यग्रायांमातरिप्रभुः ॥ अद्राक्षी
दर्जुनौपूर्वगुह्यकौधनदात्मजौ ॥ २२ ॥ पुरानारदशापेनदक्षतांप्रापितौमदात् ॥ नलकूबरमणिग्रीवावि
तिख्यातौश्रियाऽन्वितौ ॥ २३ ॥ इ० भा० द० गोपीप्रसादोनामनन्यमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७३ ॥ राजोवाच
कथ्यतांभगवन्नेतत्तयोःशापस्यकारणम् ॥ यत्तद्विगर्हितंकर्मयेनवादेवर्षस्तमः ॥ १ ॥ श्रीशुकउवाच रुद्र
स्यानुचरौभूत्वासुहृमौधनदात्मजौ ॥ कैलासोपवनेरम्येमंदाकिन्यामदोत्कटौ ॥ २ ॥ वारुणीप्रदिरांपीत्वा
मदाघूर्णितलोचनौ ॥ स्त्रीजनैरनुगायद्विश्वेरतुःपुष्पितेवने ॥ ३ ॥ अंतःप्रविश्यगंगायामंभोजेवनराजिनि ॥
चिक्रीडतुर्युवतिभिर्गजाविवकरेणुभिः ॥ ४ ॥ यदृच्छयाचदेवर्षिर्भगवांस्तत्रकौरव ॥ अपश्यन्भारदोदेवौ
क्षीवाणौसमबुध्यत ॥ ५ ॥ तदृष्ट्वाव्रीडितादेव्योविवस्त्राःशापशंकिताः ॥ वासांसिपर्यधुःशीघ्रंविवस्त्रौनैव
गुह्यकौ ॥ ६ ॥ तौदृष्ट्वामदिशमतौश्रीमदांधौसुरात्मजौ ॥ तयोरनुग्रहार्थायशापदास्यन्निदंजगौ ॥ ७ ॥

मोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७३ ॥ दशमेऽपातयद्विगन्तंरायमलार्जुनौ ॥ तत्रत्याभ्यांचदेवाभ्यांकृष्णःस्तुतइतीर्यते ॥ १ ॥ यद्विगर्हितंकर्मयेनवादे
वर्षेर्भगवतोत्तमस्यापितमःक्रोधः तदेतत्कथ्यतामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ गंगायामंतर्मध्ये कथंभूते अंभोजानांबनानितेपाराजयःताःविद्यंते
यस्मिन्तस्मिन् ॥ ४ ॥ अपश्यत्तदृष्ट्वाक्षीवाणौमत्तौसमबुध्यंत ॥ ५ ॥ कुतइत्यतआह तदृष्ट्वेति ॥ ६ ॥ अनुग्रहार्थायअनुग्रहश्चमदन
शः अर्थश्चश्रीकृष्णदर्शनं तदर्थमिदंवक्ष्यमाणंनस्यइत्यादि ॥ ७ ॥

जोष्यान् प्रियान् विषयान् जुषतः सेवमानस्य पुंसः श्रीमदादन्य आभिजात्यादिः सुकुलविद्यादिजनितो मदः अन्यो वारजो गुणः रजः कार्यः
हास्यहर्षादिरूपो न हितथा बुद्धिभ्रंशः बुद्धिभ्रंशयतीति तथा किंतु श्रीमद एवेति तदाह यत्रेत्यादि चतुर्भिः यत्र श्रीमदे ॥ ८ ॥ इमं न श्वरं देहं अजरं
मृत्यु अजरश्च अमृत्युश्च यथा तथा मन्यमानैः ॥ ९ ॥ नरदेव भूदेवं संज्ञितं मां पिश्वदिभिर्भक्षितं विदूषं ज्ञितं दग्धं भस्म संज्ञितं मन्यदा कृमि संज्ञितं
तत्कृतं तदर्थं यो भूतधुक् द्रोक्ष्यते भूतद्रोहान् निरयो भवति स किं स्वार्थं वेदनेन वेदेत्यर्थः ॥ १० ॥ इदानीं देहे अहंभावोऽपि न घटते इत्याह देह

नारद उवाच न त्वन्यो जुषतो जोष्यान् बुद्धिभ्रंशो रजो गुणः ॥ श्रीमदादाभिजात्यादिर्यत्र स्त्रीयूतमासवः ॥ ८ ॥

हृन्त्यते पशवो यत्र निर्दयै रजितात्मभिः ॥ मन्यमानै रिमं देहमजरं मृत्युन श्वरं ॥ ९ ॥ देवसंज्ञितं मप्यंते कृमि विदू

भस्म संज्ञितं ॥ भूतधुक् तत्कृते स्वार्थं किं वेद निरयो यतः ॥ १० ॥ देहः किं मन्त्रदातुः स्वं निपेक्षुर्मातुरेव च ॥ मातुः

पितुर्वावलिनः क्रेतुरग्नेः शुनोऽपि वा ॥ ११ ॥ एवं साधारणं देहमव्यक्तप्रभवाप्ययं ॥ को विद्वान्नात्मसात्कृत्वा हं

तिजंतू नृतेऽसतः ॥ १२ ॥ असतः श्रीमदांधस्य दारिद्र्यं परमांजनं ॥ आत्मौपम्येन भूतानि दारिद्र्यः परमीक्षते

॥ १३ ॥ यथा कंटकविद्धां गोजंतोर्नेच्छति तां व्यथां ॥ जीवसाम्यंगतो लिङ्गैर्न तथाऽविद्धकंटकः ॥ १४ ॥ दारि

द्रो निरहं स्तंभो मुक्तः सर्वमदैरिह ॥ कृच्छ्रं यदृच्छयाऽप्नोति तद्धितस्य परंतपः ॥ १५ ॥ नित्यं क्षुक्ष्णमदेहस्य दारि

द्रस्यान्नकांक्षिणः ॥ इंद्रियाण्यनुशुष्यंति हिंसाऽपि विनिवर्तते ॥ १६ ॥ दारिद्र्यस्यैव युज्यंते साधवः समदर्शि

नः ॥ सद्भिः क्षिणोति तंतर्पतत आराद्दिशु द्यति ॥ १७ ॥ साधूनां समचित्तानां मुकुंदचरणैः ॥ उपेक्ष्यैः

किं धनस्तंभै रसद्भि रसदाश्रयैः ॥ १८ ॥ इति निपेक्षुः पितुः मातुः पितुर्वा मातामहस्य पुत्रिकाकरणे ॥ ११ ॥ अव्यक्त

प्रभवाप्ययमव्यक्तात्मभवस्तस्मिन्नेवाप्ययोयस्य तमात्मसात्कृत्वा आत्मेति मत्वा असतो मूढादृते ॥ १२ ॥ एवं श्रीमदविचेष्टितं उक्ता तत्पती

कारं निश्चिनोति असत इति परं श्रेष्ठं दारिद्र्यमेव केवलमिति कुत इत्यत आह आत्मौपम्येनेति ततो न द्रुह्यतीति भावः ॥ १३ ॥ सदृष्टांतमाह

यथेति मुखग्लान्याद्विलिङ्गैः सर्वेषां जीवानां सुखदुःखे समे इति ज्ञातवानित्यर्थः ॥ १४ ॥ किंच दारिद्र्यं मोक्षमपि साधयतीत्याह दारिद्र्य इति

श्लोकचतुष्टयेन निरहं स्तंभो निर्गतः अहंकाररूपः स्तंभो यस्मात्सः ॥ १५ ॥ १६ ॥ युज्यंते स्वतएव संगच्छंते तर्पणं ॥ १७ ॥ ननु सा

धूनामपि धनिकः प्रियः स्यान्न दारिद्र्य इति तत्राह साधूनामिति धनेन स्तंभो गवो येषां तैः ॥ १८ ॥

तमोमदं अज्ञानकृतं मदं ॥ १९ ॥ तमः पुनरुक्तमो व्याप्तौ ॥ २० ॥ शपति अतोऽर्हत इति अनुगृह्णाति स्यातां नैव मित्यादिना मत्प्रसादेन स्मृ-
 तिः स्यात् ॥ २१ ॥ स्वर्लोकतां देवत्वं पुनर्लब्ध्वा मदनुग्रहाल्लभ्य भक्ती भविष्यत इति ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रस्तुतमाह ऋषेरिति ॥ २४ ॥ कि-
 मितिसत्यं कर्त्तव्यं तत्राह देवर्षिरिति यद्यतः तत्ततः ॥ २५ ॥ यमयोर्यमलयोः सहजातयोः आत्मनः कृष्णस्य तन्मध्यप्रवेशमात्रेण ॥ २६ ॥
 अनुअंचतीत्यन्वक् तत्र हेतुः दामोदरेणेति उत्कलितः उत्पाटितः अंग्रिवंधो मूलबंधो ययोस्तौ परमस्य श्रीकृष्णस्य विक्रमिंतं विक्रमस्तेन
 तदहं मत्तयोर्माध्यावारुण्या श्रीमदांधयोः ॥ तमोमदं हरिष्यामि सैणयोरजितात्मनोः ॥ १९ ॥ यदि मौलोक-
 पालस्य पुत्रौ भूत्वा तमः पुनरुक्तौ ॥ न विवाससमात्मानं विजानीतः सुदुर्मदौ ॥ २० ॥ अतोऽर्हतः स्यावरंतां स्यातां
 नैव यथा पुनः ॥ स्मृतिः स्यान्मत्प्रसादेन तत्रापि मदनुग्रहात् ॥ २१ ॥ वासुदेवस्य सान्निध्यं लब्ध्वा दिव्यशर-
 छते ॥ वृत्ते स्वर्लोकतां भूयो लब्ध्वा भक्ती भविष्यतः ॥ २२ ॥ श्रीशुक उवाच एवमुक्त्वा स देवर्षिर्गतो नाराय-
 णाश्रमं ॥ नलकूबरमणिग्रीवावासतुर्यमलार्जुनौ ॥ २३ ॥ ऋषेर्भागवतमुख्यस्य सत्यं कर्त्तुं वचो हरिः ॥ जगा-
 म शनकैस्तत्र यत्रास्तां यमलार्जुनौ ॥ २४ ॥ देवर्षिर्मे प्रियतमो यदि मौ धनदात्मजौ ॥ तत्तथा साधयिष्यामि
 यद्गीतं तन्महात्मना ॥ २५ ॥ इत्यंतरेणार्जुनयोः कृष्णस्तु यमयोर्ययौ ॥ आत्मनिर्वेशमात्रेण तिर्यग्गतमुलूख-
 लं ॥ २६ ॥ बालेन निष्कर्षयताऽन्वगुलूखलं तद्दामोदरेण तरसोत्कलितां अंग्रिवंधौ ॥ निष्येत तुः परमविक्रमिता-
 तिवेगस्कंधप्रवालविटपौ कृतचंडशब्दौ ॥ २७ ॥ तत्र श्रिया परमयांककुभः स्फुस्तौ सिद्धावुपेत्य कुंजयोरिव
 जातवेदाः ॥ कृष्णं प्रणम्य शिरसाऽखिललोकनाथं बद्धांजलीं विरजसा विदमूच तुः स्म ॥ २८ ॥ कृष्णकृष्णम-
 हायोगिं स्त्वमाद्यः पुरुषः परः ॥ व्यक्ताव्यक्तमिदं विश्वं रूपं ते ब्राह्मणां विदुः ॥ २९ ॥
 तिवेषः कपोयेषु ते स्कंधप्रवालविटपाय योस्तौ ॥ २७ ॥ ककुभः प्रतिसर्वतः स्फुरंतावित्यर्थः यद्वा दिशः प्रकाशयंताविति कुंजयोर्दक्ष-
 योः स्थितोऽग्निर्यथामूर्तिमानुपैति तथोपेत्य विरजसौ निर्मदौ निरहंकारिणौ नष्टगर्वविवित्यावत् ॥ २८ ॥ गोपालं मां युवां दिवौ किमिति प्र-
 णताविति चेत्तत्राहुः हे कृष्णकृष्णमहायोगिन् अचित्यप्रभावस्त्वं बालः कितुं परः पुरुषः यतः आद्यः कारणभूतः तत्राभिननिमित्तमां-
 स कितु उपदानमपित्वमेवेत्याशयेन तुष्टुवतुः व्यक्ताव्यक्तमिति स्थूलसूक्ष्ममिदं रूपं ते तव ब्राह्मणाः ब्रह्मविदो विदुरिति ॥ २९ ॥

नियन्तापित्वमेवेत्युच्यते त्वमेक इति देहः असवः प्राणाः आत्माहंकारः इंद्रियाणि च तेषामीश्वरः नन्वस्य कालो निमित्तं प्रकृतिरुपादानं
प्रकृतेर्जातो महान्विश्वात्मतया परिणमते पुरुषः कर्त्तानियन्ता च किमत्राहमत आहुतुः त्वमेव काल इत्यादिना सार्धेन यतो भगवानीश्वरो वि
ष्णुस्त्वमतः कालो नाम तव लीला ॥ ३० ॥ प्रकृतिः शक्तिः पुरुषोऽंशः महान्कार्यं अतस्त्वमेव सर्वमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ नन्वहमेव चेत्सर्वं तर्हि घ
टादिज्ञाने मज्ज्ञानं किं न भवति भवतीति चेत्सर्वोपि ब्रह्म विस्त्वा दत्त आहुतुः गृह्यमाणैरिति दृश्यत्वेन वर्तमानैर्बुद्ध्यहंकारेन्द्रियादिभिः द्रष्टा
त्वं न गृह्यस इति भावः ननु तर्हि जीवो ज्ञाना तु नैवेत्याहुतुः को न्विहेति जीवाद्युत्पत्तेः प्रागेव स्वप्रकाशतया सिद्धं त्वां को वा जानाति गुणसंघ

त्वमेकः सर्वभूतानां देहस्वात्मैन्द्रियेश्वरः ॥ त्वमेव कालो भगवान्विष्णुरव्यय ईश्वरः ॥ ३० ॥ त्वं महान् प्रकृतिः सा
क्षाद्रजः सर्वतमो मयी ॥ त्वमेव पुरुषोऽध्यक्षः सर्वक्षेत्रविकारकित् ॥ ३१ ॥ गृह्यमाणैस्त्वमग्रात्यो विकारैः
प्राकृतैर्गुणैः ॥ को न्विहार्हति विज्ञातुं प्राक्सिद्धं गुणसंघतः ॥ ३२ ॥ तस्मै तुभ्यं भगवते वासुदेवाय वेधसे ॥ आत्म
द्योतगुणैश्चन्द्रमहिम्ने ब्रह्मणे नमः ॥ ३३ ॥ यस्यावतारा ज्ञायंते शरीरेष्वशरीरिणः ॥ तैस्तैरतुल्यातिशयैर्वी
र्यैर्देहिष्वसंगतैः ॥ ३४ ॥ स भवान्सर्वलोकस्य भवाय विभवाय च ॥ अवतीर्णोऽंशभागेन सांप्रतं पतिराशिषां
॥ ३५ ॥ नमः परमकल्याण नमः परममंगल ॥ वासुदेवाय शांताय यदूनां पतये नमः ॥ ३६ ॥ अनुजानीहि नौ
भूमंस्तवानुचर किंकरी ॥ दर्शनं नौ भगवतः कृपेरासीदनुग्रहात् ॥ ३७ ॥ वाणीगुणानु कथने श्रवणौ कथायां
हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्नः ॥ स्मृत्यां शिरस्तव निवास जगत्प्रणामे दृष्टिः सतां दर्शनेऽस्तु भवत्तनूनां ॥ ३८ ॥

तः देहाद्यावतः ॥ ३२ ॥ अतो दुर्ज्ञेयत्वात्केवलं प्रणमतः तस्मै तुभ्यमिति आत्मनः स्वस्मात् द्योतः प्रकाशो येषां तैः गुणैश्चन्द्रो महिमाय
स्य अभैरिव रवेः तस्मै ॥ ३३ ॥ अहोऽहमीश्वर इति कुतो ज्ञातं तत्राहुतुः यस्येति ॥ ३४ ॥ भवायोद्भवाय विभवाय विगतो भवो यस्मि
न तस्मै कैवल्यायेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नौ आवामनुचरः कुबेरो नारदो वा तस्य किंकरी भगवतस्तव दर्शनं ॥ ३७ ॥ तत्र गतयोरावयोः
पूर्वस्वभावो मा भूत् कितुवाणीगुणानु कथन इत्यादि नः अस्मदोद्भवोऽस्मिन्निति द्विवचनस्थाने बहुवचनं अस्मत्संगिनां सर्वेषामपीति बहुवचनं वा
तव निवासभूतं यत् जगत् तस्य प्रणामे त्वन्निवासभूतमिति बहुमानेन जगतः प्रणामे शिरोस्त्वित्यर्थः भवत्तनूनां भवतो मूर्तीनां ॥ ३८ ॥

संकीर्तितः संस्तुतः ॥ ३९ ॥ वाग्भिर्नसंभ्योजुषतोऽजोऽप्यानित्यादिभिः श्रीविभ्रंशरूपोऽनुग्रहः कृत इति ॥ ४० ॥ युक्तमेवैतदित्याह सा
 धूनां स्वधर्मवर्तिनां समचित्तानां मालविदां सुतरां मत्कृतात्मनां मय्यर्पितचित्तानां तेषां रूपातिरेकात् सुतरां मित्युक्तं सवितुर्दर्शनादक्षोर्यथा बं
 धोनभवेत्तद्वत् ॥ ४१ ॥ प्राधान्यादेकस्य संबोधनं हेनलकूबर युवांतत्तस्मात्सादनं स्वनिकेतं मत्परमौखंतौ गच्छंतं युवयोरपेक्षितो मयि प्रे
 माजात एव अभवः न भवो यस्मिन्सः ॥ ४२ ॥ बद्धोलूखलं बद्धमूलखलं यस्मिन्तं ॥ ४३ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे द० टीकायां द
 श्रीशुक उवाच इत्थं संकीर्तितस्ताभ्यां भगवान्गोकुलेश्वरः ॥ दाम्नाचोलूखले बद्धः प्रहसन्नाहगुह्यकौ ॥ ३९ ॥
 श्रीभगवानुवाच ज्ञातं मम पुरैवैतद्विषणकरुणात्मना ॥ यच्छ्रीमदांधयोर्वाग्भिर्विभ्रंशोऽनुग्रहः कृतः ॥ ४० ॥
 साधूनां समचित्तानां सुतरां मत्कृतात्मनां ॥ दर्शनान्नोभवेद्वधः पुंसोऽक्ष्णोः सवितुर्यथा ॥ ४१ ॥ तद्वच्छतं मत्प
 रमौ नलकूबरसादनं ॥ संजातो मयि भावो वामीप्सितः परमोऽभवः ॥ ४२ ॥ श्रीशुक उवाच इत्युक्तौ तौ परि
 क्रम्य प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ बद्धोलूखलमामंश्च जग्मतुर्दिशमुत्तरां ॥ ४३ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशम
 स्कंधे नारदश्चापो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक उवाच गोपानं दादयः श्रुत्वा
 द्रुमयोः पततो रवं ॥ तत्राजग्मुः कुरुश्रेष्ठ निर्घातभयशंकिताः ॥ १ ॥ भूम्यां निपतितौ तत्र ददृशुर्मलार्जुनौ ॥
 बभ्रमुस्तदविज्ञाय लक्ष्यं पतनकारणं ॥ २ ॥ उलूखलं विकर्षतं दाम्नावद्धं च बालकं ॥ कस्येदं कुत्र आश्चर्यमु
 त्पात इति कीतराः ॥ ३ ॥ बाला ऊचुरनेनेति तिर्यग्गतमुलूखलं ॥ विकर्षतां मध्यगेन पुरुषावप्यचक्ष्महि ॥ ४ ॥
 न ते तदुक्तं जगद्गुर्न घटे तेति तस्य तत् ॥ बालस्योत्पादनं तर्वाः केचित्संदिग्धचेतसः ॥ ५ ॥
 शमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७३ ॥ एकादशोऽसमागत्य दंदावनमथार्जकैः ॥ वत्सान्पालयतानेन हतौ वत्सवकासुरौ ॥ १ ॥ निर्घातो वज्रपा
 त इति भयेन शंकिताः ॥ १ ॥ सल्लक्ष्यं प्रत्यक्षतः पुरतो दृश्यमपि पतनकारणमविज्ञाय बभ्रुः ॥ २ ॥ लक्ष्यकारणं दर्शयति उलूखलमिति
 भ्रमकारणमाह कस्येदं राक्षसादेः कर्म कुतो वा कारणात् अहो आश्चर्यमुत्पात इति कीतराः जीताः संतो बभ्रुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ मध्यगेन दृक्ष
 योर्मध्यगतेन न केवलमेतावत् दक्षाभ्यां निर्गतौ दिव्यौ पुरुषावप्यचक्ष्महि दृष्टवन्तो वयमिति ॥ ४ ॥ केवलं तार्किकानजगद्गुरेव अन्येतुसं
 देहयुक्तचित्ता बभ्रुरिति ॥ ५ ॥

अगवन्मायाविमोहितस्यनंदस्याचरितमाह उलूखलमिति ॥ ६ ॥ ज्ञास्यन्तेमामितिशंकमानोऽतीवबाल्यमनुकरोतिस्मत्तदाह गोपीभि
रिति स्तोभितः करतालादिनाप्रोत्साहितः ॥ ७ ॥ इदमानयेत्याज्ञप्तः आनेतुमसमर्थइवविभर्तिकेवलंपीठादि बाहुक्षेपंकरचालनंच तद्वि

अ० ११

उलूखलं विकर्षतं दाम्ना वद्धं स्वमात्मजं ॥ विलोक्य नंदः प्रहसद्दद नो विमुं मोच ह ॥ ६ ॥ गोपीभिः स्तोभितोऽनृत्य
द्रगवान्बालवत्कचिन् ॥ उद्गायति कचिन्मुग्धस्तद्वशोदारुयंत्रवत् ॥ ७ ॥ विभर्तिकचिदाज्ञप्तः पीठकोन्मान
पादुकं ॥ बाहुक्षेपंच कुरुते स्वानांच प्रीतिमावहन् ॥ ८ ॥ दर्शयंस्तद्विदां लोके आत्मनो भृत्यवश्यतां ॥ ब्रजस्यो
वाहवैहर्षं भृगवान्बालचंष्टिनैः ॥ ९ ॥ गृह्णीहि भो फलानीति श्रुत्वा सत्वरमच्युतः ॥ फलार्थी धान्यमादाय ययौ
सर्वफलप्रदः ॥ १० ॥ फलविक्रयिणी तस्य च्युत धान्यकरद्वयं ॥ फलैरपूरयं द्रव्यैः फलभांडमपूरिच ॥ ११ ॥ स
रित्तीरगतं कृष्णं भग्नार्जुनमथाकलयत् ॥ जन्मक्षमय भवतो विप्रेभ्यो देहि गाः शुचिः ॥ १२ ॥ पश्य पश्य वयस्यां
स्ते मातृमृष्टं स्वलंकृतान् ॥ त्वंचस्नातः कृताहारो विहरस्व स्वलंकृतः ॥ १३ ॥ नोपेयातां यदा दूतौ क्रीडासंगेन पु
त्रकौ ॥ यशोदां प्रेषयामास रोहिणी पुत्रवत्सलां ॥ १४ ॥ इत्थं यशोदा तमशेषशेखरं मत्वा सुतं स्नेहनिबद्धयौ
नृप ॥ हस्ते गृहीत्वा सह राममच्युतं नीत्वा स्ववाटं कृतवत्यथोदयं ॥ १५ ॥ क्रीडंतं स सुतं बालैरतिवेलं सहाग्रजं ॥
यशोदाऽजो हवीलृष्णं पुत्रस्नेहस्रुतस्तनी ॥ १६ ॥ कृष्णकृष्णारविं दाक्षतात एहि स्तनं पिब ॥ अलं विहारैः क्षु
त्सांतः क्रीडाश्रांतो सिपुत्रक ॥ १७ ॥ हेरामागच्छ तां तां श्रुसानुजः कुलनंदन ॥ प्रातरेव कृताहारस्तद्भवान्भो
कुमर्हति ॥ १८ ॥ प्रतीक्षते त्वां दाशार्हभोक्ष्यमाणो ब्रजाधिपः ॥ एत्यावयोः प्रियं ये हि स्वगृहान्यातं बालकाः ॥
॥ १९ ॥ श्रीशुक उवाच गोपवृद्धामहोत्पाताननुभूय बृहद्दने ॥ नंदादयः समागम्य ब्रजकार्यममंत्रयन् ॥ २० ॥

दांचेति चकारान्वयः ॥ ८ ॥ तदैश्वर्यं विंदन्ति ये तेषां एवं ब्रजस्य हर्षमुवाहेति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अशेषा देवा ब्रह्मादयः
तेषां शेखरं मुकुटमणि ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ रंतुं दंदावनं गंतुं मंतः कृष्णेन यंत्रिताः ॥ स्वतंत्रा इवनंदाध्यामंत्रमेतममंत्रयन् ॥ ब्रजकार्यं
गोकुलस्य हितकृत्यं ॥ २० ॥

॥ २५ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विपदं वीणां पक्षिणां स्थानं वियन्नजः विगतप्रतिष्ठं वा ॥ २४ ॥ अन्यतमो वा कश्चिद्दालः अध्युतेनैव रक्षणमा-
 सीत् ॥ २५ ॥ अरिष्टः अनर्थः इतः स्थानात् ॥ २६ ॥ पशव्यं पशुभ्यो हितम् नवानिकाननान्यवांतराणि विद्यंते यस्मिन् तत् ॥ २७ ॥
 तत्रोपनंदनामा हि गोपो ज्ञानवयोधिकः ॥ देशकालार्थतत्त्वज्ञः प्रियरुद्रामरुणयोः ॥ २१ ॥ उत्थातव्यमितो-
 ऽस्माभिर्गोकुलस्य हितैः पिभिः ॥ आयांत्यत्र महं त्यातावालानां नाशहेतवः ॥ २२ ॥ मुक्तः कथंचिद्राक्षस्यावा-
 लद्वयावालकोत्थसौ ॥ हरेरनुग्रहान्नूनमनश्चापरिनापतत् ॥ २३ ॥ चक्रवातेन नीतो यदैत्येन विपदं वियत् ॥
 शिलायां पतितस्तत्र परित्रातः सुरेश्वरैः ॥ २४ ॥ यन्नम्रियेतद्रुमयोरंतरं प्राप्य बालकः ॥ असावन्यतमो वा ऽ-
 पितं दप्यच्युतरक्षणं ॥ २५ ॥ यावदौत्पातिको ऽरिष्टो ब्रजं नाभिभवेदितः ॥ तावद्दालानुपादाय यास्यामो ऽ-
 न्यत्र सानुगाः ॥ २६ ॥ वनं वृंदावनं नाम पशव्यं नवकाननं ॥ गोपगोपीगवांसेभ्यं पुण्याद्रितृणवीरुधं ॥ २७ ॥
 तत्तत्राद्यैव यास्यामः शकटान्युंश्च माचिरं ॥ गोधनान्यग्रतो यांतु भवतां यदि रोचते ॥ २८ ॥ तच्छ्रुत्वैकधियो-
 गोपाः साधुसाध्वितिवादिनः ॥ ब्रजान् स्वान् स्वान्समायुज्य ययूरुदपरिच्छदाः ॥ २९ ॥ वृद्धान्यालान् स्त्रियोरा-
 जनं सर्वोपकरणानि च ॥ अनस्वारोप्यगोपालाय त्ता आत्तशरासनाः ॥ ३० ॥ गोधनानि पुरस्कृत्य शृंगाण्या-
 पूर्य सर्वतः ॥ तूर्यघोषेण महतां ययुः सह पुरोहिताः ॥ ३१ ॥ गोप्योरुदरथानूत्तकुचकुंकुमकांतयः ॥ रुणलीला-
 जगुः प्रीतानिष्ककंठ्यः सुवाससः ॥ ३२ ॥ तथा यशोदारो हिण्यावेकं शंकटमास्थित ॥ रेजतुः रुणारामाभ्यां
 तत्कथाश्रवणोन्मुखे ॥ ३३ ॥ वृंदावनं संप्रविश्य सर्वकालसुखां वहम् ॥ तत्र चक्रुर्ब्रजावासं शकटैरर्थचंद्रवत्
 ॥ ३४ ॥ वृंदावनं गोवर्धनं यमुना पुलिनानि च ॥ वीक्ष्यासीदुत्तमाप्रीतीराममाधवयोर्तृप ॥ ३५ ॥
 ॥ २८ ॥ एकधियः विप्रतिपत्तिरहिताः ब्रजान् शकटव्यूहान् रुढाः शकटादिष्वारोपिताः परिच्छदायैस्ते ॥ २९ ॥ यत्ताः कृतप्रयत्नाः ॥
 ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नूतैः कुचगतैः कुंकुमैः कांतियार्यासांताः नूतैः कुचेषु यत्कुंकुमं तेन कांतियार्यासामिति वा ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ब्रजावासंगोकुलं
 बसति स्थानम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

स्वकालेनतद्योग्यकालेन ॥ ३६ ॥ कौमारलीलांनिरूपयति अविदूरइत्यादिना ॥ ३७ ॥ क्षेपणैःबिल्वामलकादिभिः किंकिणीयुक्तैः
पादैः क्षिपतः ताडयतः वत्सपालाएवद्वित्राः कंबलादिपिहिताः दृषत्पुष्पमनुकुर्वन्ति तैःसह ॥ ३८ ॥ स्वयमपितथैवदृष्टायमाणौनर्दतौ
तदनुकारिशब्दान्कुर्वन्तौयुयुधातेइत्यर्थः रुतैःशब्दैःजंतून्हंसमयूरादीन् ॥ ३९ ॥ ४० मुग्धइवअजानन्निवआसदत् समीपमागमत् ॥

एवंब्रजौकसांप्रीतियच्छंतौबालचेष्टितैः ॥ कलवाक्यैःस्वकालेनवत्सपालौवभूवतुः ॥ ३६ ॥ अविदूरेवजभु
वःसहगोपालदारकैः ॥ चारयामासतुर्वत्सान्नानाक्रीडापरिच्छदौ ॥ ३७ ॥ क्वचिद्वादयतोवेणुंक्षेपणैःक्षिपतः
क्वचित् ॥ क्वचित्पादैःकिंकिणीभिःक्वचित्कृत्रिमगोदृषैः ॥ ३८ ॥ दृष्टायमाणौनर्दतौयुयुधातेपरस्परं ॥ अनुकृत्य
रुतैर्जंतून्श्वेतुःप्राकृतौयथा ॥ ३९ ॥ कदाचिद्यमुनातोरेवत्सांश्चारयंतोःस्वकैः ॥ वयस्यैःरुष्णबलथोर्जिघांसु
र्देत्यआगमत् ॥ ४० ॥ तंवत्सरूपिणंवीक्ष्यवत्सयूथगतंहरिः ॥ दर्शयन्बलेदेवायशनैर्मुग्धइवासदत् ॥ ४१ ॥
गृहीत्वाऽपस्पादाभ्यांसहलांगूलमच्युतः ॥ भ्रामयित्वाकपित्याग्रेप्राहिणोद्धतजीवितं ॥ सकपित्यैर्महाका
यःपात्यमानैःपपातह ॥ ४२ ॥ तंवीक्ष्यविस्मितावालाःशशंसुःसाधुसाध्विति ॥ देवाश्चपरिसंतुष्टावभूवुःपुष्प
वर्षिणः ॥ ४३ ॥ तौवत्सपालकौभूत्वासर्वलोकैकपालकौ ॥ सप्रातराशौगोवत्सांश्चारयंतौविचेरतुः ॥ ४४ ॥
स्वस्वंवत्सकुलंसर्वेपाययिष्यंतएकदा ॥ गत्वाजलाशयाभ्याशंपाययित्वापपुर्जलं ॥ ४५ ॥ तेतत्रददृशुर्बाला
महासत्वमवस्थितं ॥ तत्रसुर्वज्रनिर्भिन्नंगिरेःशृंगमिवच्युतं ॥ ४६ ॥ सवैवकोनाममहानसुरोवकरूपधृक् ॥
आगत्यसहसकरुष्णंतीक्ष्णतुंडोऽग्रसद्वली ॥ ४७ ॥ रुष्णंमहावक्त्रस्तद्वह्वारामादयोऽर्भकाः ॥ बभूवुरिंद्रि
याणीवविनाप्राणंविचेतसः ॥ ४८ ॥ तंतालुमूलंप्रदहंतमग्निवद्गोपालसूनुंपितरंजगद्गुरोः ॥ चच्छर्दसद्योतिरु
षाऽक्षतंवकस्तुंडेनहंतुंपुनरभ्यपद्यत ॥ ४९ ॥

॥ ४१ ॥ अपरपादाभ्यांसलांगूलंयथाभविद्यगृहीत्वा ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सर्वेषांलोकानामेकौमुख्यौपालकौ प्रातराशःप्रातर्भोज्यंअ
नंतस्सहितौ ॥ ४४ ॥ अभ्याशंसमीपम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ रामआदिर्येषांतेनतुरामः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

तुंडयोः चंच्रोः वीरणवदयंथितृणविशेषवत् ॥ ५० ॥ समीडिरेतुष्टुवुः आनकैःशंखैश्चसंस्तवैःसह ॥ ५१ ॥ स्वस्थानमागतंप्राणमिव
रुष्णंप्रणीयएकीकृत्य ॥ ५२ ॥ अतिप्रियेण प्रीत्याआदृताः सादराःप्रेत्यागतमिवलोकांतरादागतमिव तृषितान्यतृमानिअमृतंपिबंति
वईक्षणानियेषाते ॥ ५३ ॥ अहोवतेत्यादिश्लोकत्रयस्यइतिनंदादयइत्यनेनान्वयः अपिएवमपितेषामेवानिष्टमासीत् यतस्तैःपूर्व
मन्येषांभयंकृतम् ॥ ५४ ॥ अथघोरदर्शनाअपिनाभिभवंतिनर्धयंति ॥ ५५ ॥ गर्गोयदाह तस्मान्चंदात्मजोयतेनारायणसमोगुणैरि

तमापतंतंसनिगृह्यतुंडयोर्दोर्भ्यांबकंकंससखंसतांपतिः ॥ पश्यत्सुवालेषुददारलीलयामुदावहोवीरणवद्दि
वौकसां ॥ ५० ॥ तदावकारिंसुरलोकवासिनःसमाक्रिरन्नंदनमल्लिकादिभिः ॥ समीडिरेचानकशंखसंस्तवै
स्तद्दीप्यगोपालसुताविसिस्मिरे ॥ ५१ ॥ मुक्तंवकास्यादुपलभ्यबालकारामादयःप्राणमिवैन्द्रियोगणः ॥
स्थानागतंतंपरिरभ्यनिर्वृताःप्रणीयवत्सान्ब्रजमेत्यतज्जगुः ॥ ५२ ॥ श्रुत्वातद्विस्मितागोपागोप्यश्चातिप्रि
यादृताः ॥ प्रेत्यागतमिवौत्सुक्यादैक्षंततृषितेक्षणाः ॥ ५३ ॥ अहोवतास्यबालस्यबहवोमृत्यवोऽभवन् ॥ अ
प्यासीद्विप्रिर्यतेषांकृतंपूर्वयतोभयं ॥ ५४ ॥ अथाप्यभिभवंत्येनंनैवतेघोरदर्शनाः ॥ जिघांसयैनमासाद्य
नश्यंत्यग्नौपतंगवत् ॥ ५५ ॥ अहोब्रह्मविदांवाचोनासत्याःसंतिकर्हिचित् ॥ गर्गोयदाहभगवान्ब्रह्मन्वभावितथै
वतत् ॥ ५६ ॥ इतिनंदादयोगोपाःरुष्णरामकथांमुदा ॥ कुर्वंतोरममाणाश्चनाविदन्भववेदनां ॥ ५७ ॥ एवं
विहारैःकौमारैःकौमारंजहतुर्व्रजे ॥ निलायनैःसेतुबंधैर्मर्कटोत्पुवनादिभिः ॥ ५८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेदशमस्कंधेपू०वत्सवकव्रथोनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ५९ ॥ श्रीशुकउवाच क्वचिद्वनाशायमनो
द्वृजात्पातःसमुत्थायत्रयस्यवत्सपान् ॥ प्रबोधयन्शृंगरवेणचारुणाविनिर्गतोवत्सपुरःसरोहरिः ॥ १ ॥

त्यादि ॥ वत्सयूथगतंहत्वावत्सदंभासुरंहरिः ॥ मुनियूथगतंचाहन्मण्यंदंभिनांबकम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदश
मस्कंधेटीकायामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ५९ ॥ द्वादशेतुमहासर्पवपुर्धर्मघासुरम् ॥ वत्सपालगिलंकुद्धोगलेऽहन्निविवर्ण्यते ॥ १ ॥ महाबकं
गलक्रीडाकेवलस्यनकौतुकम् ॥ इतीवाघासुरमुखेससखःप्राविशद्धरिः ॥ २ ॥ कचित्कदाचित्वनाशायवनेएवप्रथमंभोजनंकर्तुं ॥ १ ॥

तेनैव शृंगरवेण श्रीरुणेन च सह पृथुकाः बालाः स्निग्धाः स्नेहयुक्ताः शिक्कशिक्यं रम्याः शिग्वेत्रादयो येषां ते सहस्राधिकसंख्यायुक्तान्व
 त्सान् ॥ २ ॥ ३ ॥ काचादिभिः पूर्वमातृभिर्भूषिता अपि फलादिभिरात्मानमभूषयन्त्यर्थः ॥ मुष्णतश्चोरयंतः ॥ ५ ॥ यदिदूरंगतः कृ
 णो भवति तर्हीति ॥ ६ ॥ ध्मांतः वादयंतः भृंगैः सह ॥ ७ ॥ विच्छायाभिः पक्षिच्छायाभिः कलापिभिर्मयूरैः ॥ ८ ॥ कीशवालान् वक्ष
 शाखासुलंबमानानि वानरलांगूलानि आकर्षतः लांगूलममुंचतः तैः सह द्रुमानारुहंतः विकुर्वतः दंतदर्शनभ्रूविजृम्भादिभिस्तैः सह विकारा
 तेनैव साकंपृथुकाः सहस्रशः स्निग्धाः सुशिग्वेत्रविषाणवेणवः ॥ स्वान् स्वान्सहस्रोपरिसंख्ययान्वितान्वत्सा
 न्पुरस्कृत्य विनिर्ययुर्मुदा ॥ २ ॥ रुणवत्सैरसंख्यातैर्यथीकृत्य स्ववत्सकान् ॥ चारयंतोर्भलीलाभिर्विजद्भस्त
 तत्र तत्र ह ॥ ३ ॥ फलप्रवालस्तवकसुमनः पिच्छधातुभिः ॥ कांचगुंजामणिस्वर्णभूषिता अप्यभूषयन् ॥ ४ ॥ मु
 णंतोऽन्योन्यशिक्षादीन् ज्ञातानां राक्षचिक्षिपुः ॥ तत्रत्याश्च पुनर्दूराद्दसंतश्च पुनर्ददुः ॥ ५ ॥ यदिदूरंगतः कृष्णो
 वनशोभेक्षणाय तम् ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमिति संस्पृश्य रेमिरे ॥ ६ ॥ केचिद्देणून्वा दयंतो ध्मांतः शृंगाणिके च न ॥
 केचिद्भृंगैः प्रगायंतः कूजंतः कोकिलैः परे ॥ ७ ॥ विच्छायाभिः प्रधावंतो गच्छंतः साधुहंसकैः ॥ वकैरुपविशं
 तश्च नृत्यंतश्च कलापिभिः ॥ ८ ॥ विकर्षतः कीशवालानारुहंतश्च तैर्द्रुमान् ॥ विकुर्वतश्च तैः साकंप्लवंतश्च पला
 शिषु ॥ ९ ॥ साकं भेकैर्विलंघंतः सरित्स्रवसंप्लुताः ॥ विहसंतः प्रतिच्छायाः शर्पतश्च प्रतिस्वनान् ॥ १० ॥ इत्थं
 सतां ब्रह्मसुखानुभूत्या दास्यंगतानां परदैवतेन ॥ मायाश्रितानां नरदारकेण साकं विजद्भुः कृतपुण्यपुंजाः ॥
 ॥ ११ ॥ यत्पादपांसुर्वद्भुजन्मरुच्छ्रतो धृतात्मभिर्योगिभिरप्यगम्यः ॥ स एव यद्दृग्विषयः स्वयं स्थितः किं वण्यं
 तेदिष्टमतो ब्रजौकसां ॥ १२ ॥

न्कुर्वतः पलाशिषु वक्षेषु प्लवंतः शाखायाः शाखांतरमुद्गच्छंतः ॥ ९ ॥ प्रतिच्छायाः प्र
 तिबिंबानि ॥ १० ॥ तानतिविस्मितः श्लोकद्वयेनाभिनंदति इत्थमिति सतां विदुषां ब्रह्मचतस्रस्वंचानुभूतिश्च तया स्वप्रकाशपरमसुखेने
 त्यर्थः भक्तानां परदैवतेन आत्मप्रदेवनाथेन मायाश्रितानां तु नरदारकतया प्रतीयमानेन सह विजद्भुः कृतानां पुण्यानां पुंजाः राशयो येषां ते
 ब्रह्मविदां तदनुभव एव भक्तानामतिगौरवेणैव भजनम् एते तु तेन सह सख्येन विजद्भुः अहोभाग्यमिति भावः ॥ ११ ॥ बद्भुजन्मभिः रुच्छेण
 धृतआत्मामनोयैस्तैरपि ॥ १२ ॥

सुखक्रीडनवीक्षणेनाक्षमायस्यसः कथंभूतः यस्य अंतरंछिद्रंपीतामृतैरपि ततोमृत्युभीतैःअमरैरपि प्रतीक्ष्यते कथंमरिष्यतिकदावेति
यद्वा कथंभूतंसुखक्रीडनं यत् अंतर्हृदयेअमरैःप्रतीक्ष्यते विचिंत्यतेपीतामृतैरपिपुनर्निजजीवितेसुभिः अयंभावः नामृतपानमात्रेणजी
वनंसफलंभवति किनुभगवल्लीलाऽनुस्मरणेनेति तदेवनित्यमंतश्चित्यतइति ॥ १३ ॥ कृष्णप्रमुखानर्भकान्दृष्ट्वा सइतिव्यवस्यनिश्चित्या
जगरंवपुर्धृत्वातेषांपसनाशयापथिव्यशेतेतितृतीयेनान्वयः कंसेनानुशिष्टःप्रहितः बकीपूतना कथंव्यवस्यतदाह अयंत्वितिसार्धेन मम
तयोर्द्वयोःसोदरयोःस्थानेएनंकृष्णंसवलंससैन्यंवत्सतत्पालसहितंहनिष्यामि ॥ १४ ॥ ननुतथापित्रजस्थास्त्ववशिष्येरन्नेत्याह एतइति

अथाघनामाऽभ्यपतन्महासुरस्तेषांसुखक्रीडनवीक्षणाक्षमः॥नित्यंयदंतर्निजजीवितेप्सुभिःपीतामृतैरप्य
मरैःप्रतीक्ष्यते ॥ १३ ॥ दृष्ट्वाऽर्भकान्कृष्णमुखानघासुरंःकंसानुशिष्टःसवकीवकानुजः ॥ अयंतुमेसोदरनाश
कृत्तयोर्द्वयोरथैनंसवलंहनिष्ये ॥ १४ ॥ एतेयदामत्सुहृदोस्तिलापःकृतास्तदानष्टसमव्रजौकसः ॥ प्राणगत
वर्ष्मसुकानुंचिताप्रजाऽसवःप्राणभृतांहियेते ॥ १५ ॥ इतिव्यवस्याजगरंवृहद्वपुःसंयोजनायाममहाद्रिपी
वरं ॥ धृत्वाऽद्भुतंव्यात्तगुहाननंतदापथिव्यशेतग्रसनाशयाखलः ॥ १६ ॥ धराधरोष्ठोजलदोत्तरोष्ठोदग्रानि
नांतोगिरिशृंगदंष्ट्रः ॥ ध्वांतांतरास्योवितताध्वजिह्वःपरुषानिलश्वासदवेक्षणोष्णः ॥ १७ ॥ दृष्ट्वातंतादृशं
सर्वमत्वावृंदावनश्रियं ॥ व्यत्ताजगरतुंडेनत्युपेक्षंतेऽस्मलीलया ॥ १८ ॥ अहोमित्राणिगंदतसत्त्वकूटंपुरः
स्थितं ॥ अस्मत्संग्रसनव्यात्तव्यालतुंडायतेनवा ॥ १९ ॥

तिलापःकृत्ताःतिलोदकतयाकल्पिताः वर्ष्मसुदेहेषु प्रजाएवासवोयेषांतेतथा ॥ १५ ॥ संयोजनायामंयोजनप्रमाणेनदैर्घ्येणयुक्तंचतं
न्महाद्रिपीवरंचव्यात्तंप्रसारितंगुहातुल्यमाननंयस्मिन्तत् ॥ १६ ॥ अद्भुतमितियदुक्तंतद्दर्शयितुंविशिनष्टि धरायामधरोष्ठोयस्यसःज
लंदेष्टोत्तरोष्ठोयस्यसः दयाविवर्णनस्यांतौसृक्किर्णायस्यसः गिरेःशृंगाणीवदंष्ट्रायस्यसः ध्वांतवदंतरास्यंयस्यसः वितताध्वजिह्वायस्यसः
परुषानिलवच्छासोयस्यसः दववदीक्षणयोरुष्णःदाववदृष्टिरित्यर्थः परुषानिलश्वासश्वासौदवेक्षणोष्णश्चतथा ॥ १७ ॥ वस्तुतोऽजगर
मेवव्यात्ततुंडदृष्ट्वावृंदावनस्यश्रीःसंपदेषेतिभ्रांत्यामत्वा विपरीतंव्यात्ताजगरतुंडंभादृश्येनोत्प्रेक्षितवंतः ॥ १८ ॥ उत्प्रेक्षामेवप्रश्नोत्तराभ्यां
माहुः ॥ अहोइति सत्त्वकूटंसत्त्वाभासमिदंनवाना तत्राप्यस्मत्संग्रसनायव्यात्तंध्यालतुंडंतद्वदाचरनिवानवा ॥ १९ ॥

निश्चितं तथैवेत्याह सत्यमिति अर्ककौरारक्तघनमुत्तरोष्ठवत्पश्यत तस्य घनस्य प्रतिच्छायाया अरुणं रोधस्थलं अधरोष्ठवत्पश्यते तिसर्वत्रा
 न्वेति ॥ २० ॥ सृक्किभ्यामोष्ठप्रांताभ्यां प्रतिस्पर्द्धेनेतुल्यतया वर्त्तते नगोदरे गिरिदुर्गो एतास्तुंगशृंगालयः तस्य दंष्ट्राभिः स्पर्द्धमानाः ॥ २१ ॥
 आस्तृतायाममार्गः विस्तृतो दैर्घ्यवान्मार्गः प्रतिगर्जति प्रतिस्पर्द्धते एषां शृंगानामंतर्गतं मध्यगतं ध्वांतमेतत् अंतराननं आननस्य मध्यं प्रति
 गर्जति ॥ २२ ॥ दावेनोष्णः खरो वातोऽयं तेन दावाग्निना दग्धानां सत्वानां यो दुर्गंधः स एव सर्पां तर्गतामिषगंधवद्भाति ॥ २३ ॥ एवं संतमे
 सत्यमर्ककरारंक्तमुत्तराहनुवद्धनं ॥ अधराहनुवद्रोधस्तत्प्रतिच्छायायाऽरुणं ॥ २० ॥ प्रतिस्पर्द्धते सृक्किभ्यां स
 व्यासव्येनगोदरे ॥ तुंगशृंगालयोऽप्येतास्तदंष्ट्राभिश्च पश्यत ॥ २१ ॥ आस्तृतायाममार्गोऽयं रसनां प्रतिगर्ज
 ति ॥ एषामंतर्गतं ध्वांतमेतदप्यंतराननं ॥ २२ ॥ दारोष्णखरवातोऽयं श्वासवद्भाति पश्यत ॥ तद्गन्धसत्त्वदुर्गंधो
 प्यंतरामिषगंधवत् ॥ २३ ॥ अस्मान्किमत्र ग्रसितानि विष्टानयं तथा चेद्भ्रूवद्दिनं क्षयति ॥ क्षणादननेति च का
 र्युशन्मुखं वीक्ष्योद्धसंतः करताडनैर्ययुः ॥ २४ ॥ इत्थं मियोतऽथ्यमतज्ज्ञभाषितं श्रुत्वा विचिंत्येत्यमृषामृषाय
 ते ॥ रक्षोविदित्वाऽखिलभूतहृत्स्थितः स्वानां निरोद्धुं भगवान्मनोदधे ॥ २५ ॥ तावत्प्रविष्टास्त्वसुरोदरांतरं प
 रं नगीर्णाः शिशवः सवत्साः ॥ प्रतीक्षमाणेन वकारिवेशनं हतस्वकांतस्मरणं न रक्षसः ॥ २६ ॥ तान् वीक्ष्य कृष्णः
 सकलाभयप्रदो ह्यनन्यनाथान् स्वकरादवच्युतान् ॥ दीनांश्च मृत्योर्जठराग्निघासान् घृणाऽर्दितो दिष्टकृतेन वि
 स्मृतः ॥ २७ ॥ कृत्यं किमत्रास्य खलस्य जीवनं न वा अमीषां च सतां विहिंसनं ॥ द्वयंकथं स्यादिति संविचिंत्य त
 ज्ञात्वाऽविशत्तुंडमशेषदृग्घरिः ॥ २८ ॥

वाजगरमन्यथोत्प्रेक्ष्य निर्भयाययुः किंप्रसितापसिष्यति अनेन श्रीकृष्णेन हं भवेति बकोरुरुशत्कमनीयं मुखं ॥ २४ ॥ अमृषावस्तुतः सर्प
 वपुरसुरएव मृषायते स्वानां सर्पसादृश्यगोचरत्वेन प्रतीयते इति तान् निरोद्धुं वारयितुं यावन्मनोदधे तावत्प्रविष्टा इत्युत्तरेणान्वयः ॥ २५ ॥ ताव
 त्प्रविष्टा एव केवलं न तु तेन गीर्णागिलिताः जीर्णा इति पाठेऽपि स एवार्थः कथं भूतेन हतयोस्वकयो रंतं स्मरति अनुध्यायतीति तथा तेन अतए
 व वकारेः श्रीकृष्णस्य प्रवेशं प्रतीक्षमाणेन ॥ २६ ॥ स्वकरादवच्युतान् च निःसृतान् चिस्मितः सन् कृत्यं किमत्रेत्यादिविचिंत्य तत्रोपायं ज्ञात्वा
 स्वयमप्यविशदित्यन्वयः ॥ २७ ॥ कथं विचिंत्य अस्य जीवनममीषां च विहिंसनमिति द्वयं वै निश्चितं कथं न स्यादिति ॥ २८ ॥

घनच्छदामेघांतरिताः कौणपाः कुणपाः शिनोराक्षसाः कोणपोनिर्कृतिस्तदीया इति वा ॥ २९ ॥ चूर्णीकर्तुमिच्छोः तस्य गले आदावेव तरसाव
 वधे अवर्द्धत ॥ ३० ॥ निरुद्धो मुखो दीनां मार्गभूतः कंठो यस्य स्तितस्य उद्गोर्णदृष्टेः बहिर्निर्गतलोचनस्य अंतरंगे देहमध्ये पूर्णः परिभृतः
 मूर्द्धन्मूर्द्धानं ब्रह्मरंध्रं निर्भिद्य बहिर्विनिर्गत इति ॥ ३१ ॥ प्राणेषु इंद्रियेषु स्वयामृतवर्षण्यादृष्ट्यैव ॥ ३२ ॥ अहिदेहे स्थितं शुद्धसत्त्वमयं
 ज्योतिर्निर्गत्य खेऽवस्थितं तस्मिन् ईशो विवेश ॥ ३३ ॥ स्वरुतः स्वकार्यकृतः श्रीकृष्णास्यार्हणमकृत पूजामकुर्वन् सुगाः सुष्ठु गायंतीति
 गंधर्वादयः ॥ ३४ ॥ किंच तेषां यान्यद्भुतस्तोत्रादीनि तेषां नैकोत्सवा ये मंगलस्वनास्तान् स्वधाम्नः अंतिसमीपेषु त्वा अजो ब्रह्मा अचिरादां
 तदा घनच्छदा देवाभयाद्वाहेति चुक्रुशुः ॥ जलपुर्ण्ये च कंसाद्याः कौणपास्त्वघवांधवाः ॥ २९ ॥ तच्छ्रुत्वा भगवा
 न्कृष्णस्त्वय्ययः सार्भवत्सकं ॥ चूर्णीचिकीर्षो रात्मानं तरसाव वधे गले ॥ ३० ॥ ततोऽतिकायस्य निरुद्धमार्गि
 णोत्पुद्गीर्णदृष्टेर्भ्रमतस्त्वितस्ततः ॥ पूर्णोऽंतरंगे पवनो निरुद्धो मूर्धन्विनिष्पात्य विनिर्गतो वहिः ॥ ३१ ॥ तेनैव स
 र्वेषु बहिर्गतेषु प्राणेषु वत्सान्सुहृदः परेतान् ॥ दृष्ट्या स्वयोत्थाप्य तदन्वितः पुनर्वक्त्रान्मुकुंदो भगवान्विनिर्ययौ
 ॥ ३२ ॥ पीनाहिभोगोत्थितमद्भुतं महज्ज्योतिः स्वधाम्ना ज्वलयद्दिशो दश ॥ प्रतीक्ष्य खेव स्थितमीशानिर्गमं वि
 वेश तस्मिन्मिषतां दिवौ कसां ॥ ३३ ॥ ततोऽतिल्लष्टाः स्वरुतोऽकृतार्हणपुष्पैः सुरा अप्सरसश्च नर्तनैः ॥ गीतैः सुगा
 वाद्यधराश्च वाद्यकैस्तवैश्च विप्राजयनिःस्वनैर्गणाः ॥ ३४ ॥ तद्भुतस्तोत्रसुवाद्यगीतिकाजयादिनैकोत्सव
 मंगलस्वनान् ॥ श्रुत्वा स्वधाम्नाऽत्यज आगतोऽचिरादृष्ट्वा महीशस्य जगाम विस्मयं ॥ ३५ ॥ राजन्नाजगरं चर्म
 शुष्कं वृंदावनेऽद्भुतं ॥ ब्रजौ कसां बहुतिथं वभूवा क्रीडगव्हरं ॥ ३६ ॥ एतत्कौमारं जं कर्म हरेरात्मा हि मोक्षणं ॥
 मृत्योः पौगंडके बालादृष्ट्वा चुर्विस्मिता व्रजे ॥ ३७ ॥

गतः ईशस्य श्रीकृष्णस्य महिमानं दृष्ट्वा विस्मयं प्रापेति ॥ ३५ ॥ बहुतिथं बहुकालं आक्रीडगव्हरं क्रीडार्थं महाविलं ॥ ३६ ॥ अन्यच्चा
 तिचित्रं वृत्तमित्याह एतदिति कौमारं पंचमाब्दांतं पौगंडं दशमावधि ॥ कैशोरमापंचदशाद्यौवनंतु ततः परं ॥ हरेः कौमारं पंचमाब्दकृतं कर्म
 तदैव दृष्ट्वा पौगंडके पष्ठेऽब्दे बालां अद्यैतद् वृत्तमित्यूचुः कितत्कर्म मृत्योः सकाशादात्मनामं हे श्वमोक्षणं आत्मनां प्रसिद्धान्मृत्योः अहेस्तु संसां
 रलक्षणात् अघासुरस्य ज्योतिषः श्रीकृष्णे प्रवेशमपित दादृष्टं कथितवंत इत्यर्थः ॥ ३७ ॥

नैतद्विचित्रमिति किंतदित्यपेक्षायामाह अघोपीति आत्मसाम्यं स्वसमानरूपतां ॥ ३८ ॥ यस्यांगं मूर्तिस्तस्य प्रतिमाप्रतिकृतिः तत्रापि केवलं मनोमयी सापिबलादंतराहितासती भागवती गतिदौ प्रकादादिभ्यः स एव साक्षात्स्वयमंतर्गतः किंपुनः नित्याचासावात्मसुखानुभूतिश्च तयाऽभितो व्युदस्ता माया येन सः ॥ ३९ ॥ येन श्रवणेन निगृहीतं वशीकृतं चेतो यस्य सः ॥ ४० ॥ कालांतरे कौमारे कृतं पौगंडके कथं ज्ञात्वा चुरित्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तेन यः स्मारितोऽनंतः तेन हतानि अखिलेन्द्रियाण्यस्य सः तथा भूतोपि कथंचिन्नव्यवहिर्दृष्टिः

नैतद्विचित्रं मनुजार्भमायिनः परावराणां परमस्य वेधसः ॥ अघोऽपि यः स्पर्शनधौ तपातकः प्रापात्मसाम्यं त्वसतां सुदुर्लभं ॥ ३८ ॥ सकृद्यदंगं प्रतिमां स्तराहिता मनोमर्या भागवती ददौ गतिं ॥ स एव नित्यात्मसुखानुभूत्यभिव्युदस्तमायोऽतर्गतो हि किंपुनः ॥ ३९ ॥ सूत उवाच इत्थं द्विजाया दवदेव दत्तः श्रुत्वा स्वरातुश्चेरितं विचित्रं ॥ पप्रच्छ भूयोऽपि तदेव पुण्यं वै यासां किं यन्निगृहीतचेताः ॥ ४० ॥ राजोवाच ब्रह्मन् कालांतरकृतं तत्कालीनं कथं भवेत् ॥ यत्कौमारे हरिकृतं जगुः पौगंडकेऽर्भकाः ॥ ४१ ॥ तद्ब्रूहि मे महायोगिन् परं कौतूहलं गुरो ॥ नूनमेतद्दरेरेव मायी भवति नान्यथा ॥ ४२ ॥ वयं धन्यतमालोके गुरोऽपि क्षत्रबंधवः ॥ यत्पित्रां मोमुहुस्त्वत्तः पुण्यं कृष्णकथाऽमृतं ॥ ४३ ॥ सूत उवाच इत्थं स्मृष्टः स तु वादरायणिस्तस्मारितानंतं हताखिलेन्द्रियः ॥ कृच्छ्रात्पुनर्लव्यवहिर्दृशिः शनैः प्रत्याहतं भागवतोत्तमोत्तम ॥ ४४ ॥ इ० भा० द० पू० द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ श्रीशुक उवाच साधुपृष्टं महाभाग त्वया भागवतोत्तम ॥ यन्नूतनयसीशस्य शृण्वन्नपि कथां मुहुः ॥ १ ॥ सतामयं सारभूतानि सर्गादर्थवाणी श्रुतिचेतसामपि ॥ प्रतिक्षणं न व्यवदच्युतं स्य यत्स्त्रिया विटानां मि वसाधुवार्ता ॥ २ ॥

हे भागवतोत्तमोत्तम हे शौनर्क ॥ ४४ ॥ इ० भा० म० द० पू० द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ५ ॥ त्रयोदशोऽहं ब्रह्मावत्सालांश्च मायया ॥ तदा तत्सर्वं रूपो ब्रह्म कृष्णः पूर्ववदाचरेत् ॥ १ ॥ नूतनयसि न व्यवत्करोषि ॥ १ ॥ तथा हि सारभूतां सारमहिणामयं निसर्गः स्वभावः कोऽसौ अच्युतस्य वार्ता प्रतिक्षणं साधु न व्यवद्वतीति यत्सः विटानां स्त्रैणानां स्त्रियाः कामिन्यावार्ता इव कथं भूतानामपि सतां या अच्युतवार्ता वार्ता येषां तानि वाणी श्रुतिचेतां सियेषां तथा भूतानामपि ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ भोजनविधानायपुलिनंस्तौति अहोइति स्वीयानांकैलीनांसंपदोविद्यंतेयस्मिन्तत् मृदुलाअच्छावालुकायस्मिन्तत् किंच
 स्फुटद्विकसत्सरःसरोजबाहुल्येनोपचारतः सरएवविकसदित्युक्तंतस्यगंधःतेनहृताःआकृष्टाः अलयःपत्रिणश्रयेतेषांकेउदकेध्वनय
 स्तेषांप्रतिध्वानाः तैलैस्तोद्गुमास्तैराकुलंव्याप्तं ॥ ५ ॥ दिवारूढंवेलातीतेत्यर्थः ॥ ६ ॥ आरुह्य संरुह्य शाद्वलेहरिततृणदेशे ॥ ७ ॥
 तदातेविरेजुःकृष्णस्यविष्वक्परितःपुरुराजिमंडलैर्बहुभिःपंक्तिमंडलैःसहनैरंतर्येणोपविष्टाः श्रीकृष्णाभिमुखान्याननानियेषांते फुल्लह
 शृणुष्ववहितोराजन्नपिगुह्यंवदामिते ॥ व्रूयुःस्निग्धस्यशिष्यस्यगुरवोगुह्यमप्युत ॥ ३ ॥ तथाऽघवदनान्मृ
 त्योरक्षित्वावत्सपालकान् ॥ सस्तिपुलिनमानीयभगवानिदमब्रवीत् ॥ ४ ॥ अहोऽतिरम्यंपुलिनंवयस्याःस्व
 केनलिसंपन्मृदुलान्छवालुकं ॥ स्फुटत्सरोगंधहृतालंपत्रिकध्वनिप्रतिध्वानलसद्गुमाकुलं ॥ ५ ॥ अत्रभोक्त
 व्यमस्माभिर्दिवारूढंक्षुधाऽर्दिताः ॥ वत्साःसमीपेऽपःपीत्वाचरंतुशनकैस्तृणं ॥ ६ ॥ तथेतिपाययित्वाऽर्भाव
 त्सानारूढंशाद्वले ॥ मुक्ताशिक्ष्यानिबुभुजुःसमंभगवतामुदा ॥ ७ ॥ कृष्णस्यविष्वक्पुरुराजिमंडलैरभ्यान
 नाःफुल्लदृशोव्रजार्भकाः ॥ सहोपविष्टाविपिनेविरेजुश्छदायथांभोरुहकर्णिकायाः ॥ ८ ॥ केचित्पुष्पैर्दलैः
 केचित्पल्लवैरंकुरैःफलैः ॥ शिग्भिस्त्वग्भिर्दपद्भिश्चबुभुजुःकृतभाजनाः ॥ ९ ॥ सर्वेमिथोदर्शयंतःस्वस्वभोज्य
 चिपृथक् ॥ हसंतोहासयंतश्चाभ्यवजन्तुःसहेश्वराः ॥ १० ॥ विभ्रद्देणुंजंठरपटयोःशृंगवेत्रेचकक्षेवामेपाणौ
 मसृणकवलंतत्फलान्यंगुलीषु ॥ तिष्ठन्मध्येस्वपरिसुहृदोहासयन्मर्मभिःस्वैःस्वर्गलोकेमिषतिबुभुजेयज्ञभु
 ष्वालक्रेलिः ॥ ११ ॥ भारतैवंवत्सपेषुभुंजानेष्वन्युतात्मसु ॥ वत्सास्त्वंतर्वनेदूरंविविशुरत्तणलोभिताः ॥ १२ ॥
 शःविकसितनयनाः कमलकर्णिकायाःपरितःपत्राणियथेति ॥ ८ ॥ पुष्पैस्तद्वलैः अन्यैश्चपत्रैःकृतानिभाजनानियैस्ते ॥ ९ ॥ रुचिस्वा
 दविशेषं अभ्यवजन्तुःबुभुजिरे सहेश्वराः श्रीकृष्णसहिताः ॥ १० ॥ यज्ञभुगपितेषुबुभुजे बालानामिवकेलिर्यस्यसः तदाह उदरवस्त्रयो
 मध्येवेणुं विभ्रद्वदितिसर्वत्रसंबध्यते वामइतिकक्षपाण्योर्विशेषणं मसृणस्निग्धेदध्योदनकवलं तदुचितानिबिल्वादिफलानिअंगुलि
 संधिषु कर्णिकेवसर्वाभिमुखोमध्येतिष्ठन् स्वस्यपरितउपविष्टान्सुहृदः स्वैर्मर्मभिः परिहासवाक्यैः स्वर्गलोकेस्वर्गवासिनिजनेमिषति
 आश्चर्येणपश्यतिसतिलांकेजनानांमध्येबुभुजे ॥ ११ ॥ १२ ॥

भीभयंभयहेतुभ्योभयमस्य अपास्य यद्वा अस्यविश्वस्यभियोपिभयंयःश्रीकृष्णः आशाद्भोजनात् अस्मिन्पादअक्षराधिक्यमार्षम् ॥
॥ १३ ॥ अद्रिषुतदरीषुकुंजेषुलतादिपिहितोदरविवरेषुगच्छेषुसंकटस्थानेषु ॥ १४ ॥ अंभोजन्मनःपद्माज्जनिर्यस्यसः ब्रह्मा तदंतरेवस्मिन्व
सरेगतःआगतः तच्छिद्रंप्राप्तोवा मंजुमनोहरं अन्यदपिमहित्वमहिमानंद्रष्टुंतस्यवत्सानितःस्थानाद्वत्सपांश्वान्यत्रनीत्वास्वयंतिरोबभूव
प्रभवतः श्रीकृष्णस्य ॥ १५ ॥ उभावपिवत्सान्वत्सपांश्वविचिकाय अन्वीक्षितवान् ॥ १६ ॥ विधिकृतं ब्रह्मणाकृतं ॥ १७ ॥ उभयायितं
वत्सतत्पालरूपेणवर्तमानमित्यर्थः अयंभावः यदितूष्णीमासेतर्हितन्मातृणांविषादःस्यात् यदिचतानेवानयिष्यामितर्हिब्रह्मणोमोहोनस्या

तान्दृष्ट्वाभयसंत्रस्तानूचेकृष्णोऽस्यभीभयं ॥ मित्राण्याशात्माविरमतेहानेप्येवत्सकानर्हं ॥ १३ ॥ इत्युक्त्वा
द्रिदरीकुंजगच्छेष्व्वात्मवत्सकान् ॥ विचिन्वन्भगवान्कृष्णःसंपाणिकं वलोययौ ॥ १४ ॥ अंभोजन्मजनिस्त
दंतरगतोमायार्भकस्येशितुर्द्रष्टुंमंजुमहित्वमन्यदपितद्वत्सानितोवत्सपान् ॥ नीत्वाऽन्यत्रकुरुद्वहांतरदधात्
खेवस्थितोयःपुरादृष्ट्वाऽघासुरमोक्षणंप्रभवतःप्राप्तःपरंविस्मयं ॥ १५ ॥ ततोवत्सानदृष्ट्वैत्यपुलिनेपिचवत्स
पान् ॥ उभावपिवनेकृष्णोविचिकायसमंततः ॥ १६ ॥ क्वाप्यदृष्ट्वाऽतर्विपिनेवत्सान्पालांश्वविश्ववित् ॥ सर्वं
विधिकृतंकृष्णःसहसाऽवजगामह ॥ १७ ॥ ततःकृष्णोमुदंकर्तुंतन्मातृणांचकस्यच ॥ उभयायितमात्मानंच
क्रेविश्वकृदीश्वरः ॥ १८ ॥ यावद्वत्सपवत्सकाल्पकवपुर्यावत्करांद्र्यादिकंयावद्यष्टिविषाणवेणुदलशिग्याव
द्विभूषांवरं ॥ यावच्छीलगुणाभिधारुतिवयोयावद्विहारादिकंसर्वविष्णुमयंगिरोऽगवंदजःसर्वस्वरूपोवभौ
॥ १९ ॥ स्वयमात्मात्मगोवत्सान्प्रतिवार्यात्मवत्सपैः ॥ क्रीडन्नात्मविहारैश्चसर्वात्माप्राविशद्वज्रं ॥ २० ॥

दितितदुभयप्रीतयेतथाचक्रेइति ॥ १८ ॥ तदेवदर्शयति यावदिति वत्सपानांबत्सकानांचाल्पकंवपुःप्रमाणमनतिक्रम्य एवमुपर्यपिसो
ज्यं यद्वायावद्वत्सपादिवपुस्तांवत्सर्वस्वरूपोऽजःकृष्णोबभावित्यर्थः उत्तरत्राप्येवंसर्वविष्णुमयंजगदितिप्रसिद्धायागीःतस्याअंगवत्सागीरे
वार्थस्वरूपेणप्रत्यक्षांयथातथाबभूवेत्यर्थः ॥ १९ ॥ एवंसर्वात्मासन्वज्रंप्राविशत् कथंस्वयमात्मैवप्रयोजकआत्मरूपान्गोवत्सानितिकर्मा
पिस्वयमेवेत्युक्तंआत्मरूपैर्वत्सपैःप्रतिवार्यप्रयोज्यकर्तापिस्वयमेवात्मविहारैः क्रीडन्नितिक्रियापिकारकाण्यपिस्वयमेवेत्यर्थः ॥ २० ॥

नत्तदात्मात्तद्गोपबालरूपोऽभवत् तत्तत्तत्तत्प्रविष्टः ॥ २१ ॥ गोपिकामोहमाह तन्मातर इति तन्मातरोवेणुरवेणत्वरयाउत्थिताः स
त्यः सुतान्मत्वापरं ब्रह्मैवदोर्भिरुदुस्युत्थाप्य स्नेहेन स्नुतंस्तन्यपयः सुधासवंपय एव सुधावत्त्वादु आसववन्मादकं पाययामासुरित्यर्थः ॥ २२ ॥
एवंयामयमेनचतत्तत्कालक्रीडामियमेनसायंगतः प्राप्तः स्वाचरितैः स्वस्याचरितैः शोभनैराचरितैर्वामातुः प्रहर्षयन्ततस्ताभिरुन्मर्दना
दिभिरुपलालित इति ॥ २३ ॥ गवांमोहनमाह गाव इति परिहृता आहूताश्च ते संगताश्च तान् ॥ २४ ॥ एतावत्तु वैषम्यं कृष्णस्यापि दुर्निवारमासी
दित्याह गोगोपीनामिति गवांगोपीनां चास्मिन्कृष्णेमातृता उपलालनादिरूपा पुरोवदेवासीत् किंतु स्नेहार्द्धिकां विना स्नेहाधिक्यं त्विदा

तत्तद्वत्सान्पृथङ्गीत्वा तत्तद्गोष्ठे निवेश्य सः ॥ तत्तदात्माऽभवद्राजंस्तत्तत्सद्यप्रविष्टवान् ॥ २१ ॥ तन्मातरोवेणु
रवत्तरोत्थिता उदुत्यदोर्भिः परिरभ्यनिर्भरं ॥ स्नेहस्नुतंस्तन्यपयः सुधासवं मत्वा परं ब्रह्म सुतानपाययन् ॥ २२ ॥
ततो नृपोन्मर्दनमज्जलेपनालंकाररक्षातिलकाशनादिभिः ॥ संलालितः स्वाचरितैः प्रहर्षयन्सायंगतो यामय
मेनमाधवः ॥ २३ ॥ गावस्तोगोष्ठमुपेत्य सत्वरं हुंकारघोषैः परिहृतं संगतान् ॥ स्वकान् स्वकान्वत्सतरानपाय
यन्मुहुर्लिहंत्यः स्रवदौधसंपयः ॥ २४ ॥ गोगोपीनां मातृताऽस्मिन् सर्वास्नेहार्द्धिकां विना ॥ पुरोवदास्वपि हरेस्तो
कतामायया विना ॥ २५ ॥ ब्रजौकसां स्वतोकेषु स्नेहवल्ग्याब्दमन्वहं ॥ शनैर्निःसीमववृधेयया कृष्णेत्वपूर्वव
त् ॥ २६ ॥ इत्थमात्मात्मनात्मानं वत्सपालमिषेण सः ॥ पालयन् वत्सपो वर्षं चिक्रीडे वनगोष्ठे योः ॥ २७ ॥ एक
दाचारयन् वत्सान्सरामो वनमाविशत् ॥ पंचपासुत्रियामासुहायनां पूरणीष्वजः ॥ २८ ॥

नीविशेष इत्यर्थः आसुगोगोपीषु हरेस्तोकताचबालभावनापि पूर्ववदेवासीत् किंतु मायया विना ममेयं माताऽहमस्याः पुत्र इति मोहं विने
त्यर्थः ॥ २५ ॥ स्नेहार्द्धिमेव दर्शयति ब्रजौकसामिति यथा कृष्णे यशोदानंदने स्वपुत्रेभ्योऽपि स्नेहाधिक्यं पूर्वमासीत् इदानीं स्वतोकेष्वपि त
थैवावर्द्धतेत्यर्थः आऽब्दं यावत्संवत्सरं निःसीमयथाभवति ॥ २६ ॥ एकमात्माश्च कृष्णवत्सपो भूत्वा तत्रापि वत्सानां पालानां च मिषेणा
त्मानमात्मना पालयन् क्रीडितवानित्यर्थः ॥ २७ ॥ एतावत्पर्यंतं रामस्यापि मोह एवासीत् संवत्सरं ते तु कथंचिज्ज्ञातवानिति दर्शयन्नाह
एकदेति पंचपासुपंचसुबाषट्सुवारात्रिषु हायनापूरणीषु पूरकतयाऽवशिष्टास्त्वित्यर्थः ॥ २८ ॥

ततोदूरतरएवगोवर्धनशिखरेचरंत्योगावोव्रजसमीपेचरतोवत्सानुददृशुः ॥ २९ ॥ तदैवसगोव्रजः गवांकलापः यतस्तस्मैहवशः तेषां वत्सानां स्नेहेनाकृष्टः अतएवनस्मृतआत्मायेनसः जवेनउपव्रजमगात्कथंभूतः अत्यात्मपदुर्गमार्गः अतिक्रान्तआत्मपान्गोपालान्यः सोऽत्यात्मपः तथादुर्गोदुर्गमोमार्गोऽयस्यसः सचसच तथायक्ताभ्यां पद्भ्यां धावन् द्विपादिवप्रतीयमानः ककुद्दिआकुंचितार्पावायस्यसः उदास्यपुच्छः उन्नमितान्यास्यानिपुच्छानिचयेनसः आसुपयाः सर्वतः स्रवंतिपयांसियस्यसः आसुपया इत्यपिपाठेसएवार्थः गोव्रजइत्यनेन दृषभादयोप्यगुरित्यक्तं ॥ ३० ॥ तत्रविशेषतोऽधेनूनांचेष्टितमाह समत्येतिगोवर्धनस्याधःवत्सवत्यः पुनः प्रसृता अपि ॥ ३१ ॥ रामेणदृष्टं

सतोविदूराच्चरतोगावोवत्सानुपव्रजं ॥ गोवर्धनाद्रिशिरसिचरंत्योददृशुस्तृणं ॥ २९ ॥ दृष्ट्वाऽथतस्मैहवशोऽस्मृतात्मसगोव्रजोऽत्यात्मपदुर्गमार्गः ॥ द्विपात्ककुद्भीवउदास्यपुच्छोऽगाद्धंकृतैरासुपयाजवेन ॥ ३० ॥ समेत्यगावोऽधोवत्सान्वत्सवत्यांऽप्यपाययन् ॥ गिलंत्यद्वचंगानिलिहंत्यः स्वौधसंपयः ॥ ३१ ॥ गोपास्तद्रोधनायासमौघ्यलज्जारुमन्युना ॥ दुर्गाध्वरुच्छ्रतोऽभ्यंत्यगोवत्सैर्ददृशुः सुतान् ॥ ३२ ॥ तदीक्षणप्रेमरसापुताशयाजातानुरागागतमन्यवोऽर्भकान् ॥ उदुत्यदोर्भिः परिरभ्यमूर्द्धनिघ्राणैरवापुः परमांमुदंते ॥ ३३ ॥ ततः प्रवयमोगोपास्तोकाश्लेषसुनिर्वृताः ॥ रुच्छ्राच्छ्रनैरपगतास्तदनुस्मृत्युदश्रवः ॥ ३४ ॥ व्रजस्यरामः प्रेमर्द्धवीक्ष्यौत्कंठ्यमनुक्षणं ॥ मुक्तस्तनेष्वपत्येष्वयहेतुविदचितयत् ॥ ३५ ॥ किमेतदद्भुतमिववासुदेवेऽखिलात्मनि ॥ व्रजस्यसात्मनस्तोकेष्वपूर्वप्रेमवर्द्धते ॥ ३६ ॥

वत्सेषुगवांस्रहातिशयमुक्त्वागोपानामपिदर्शयितुमाह गोपाइति तासांगवारोधनेयआयासः तस्यमौघ्येनमोघत्वेनलज्जयासहोरुमन्युना दुर्गमार्गजनिंतक्लेशेनचाभ्येत्य गोवत्सैः सहसुतानुददृशुः ॥ ३२ ॥ ततश्चतेषामीक्षणेनोद्गतोयः प्रमरसस्तस्मिन्नापुताः निमग्नाः आशयायषाते लज्जामन्युरुच्छ्रैस्तानपिताडयितुमागताः संतोऽपगतमन्यवः प्रत्युतजाताऽनुरागोयेषांते मूर्द्धनि घ्राणैरवघ्राणैः परमांमुदमवापुः ॥ ३३ ॥ रुच्छ्राच्छ्रतोऽपगताः निवृत्ताः तेषांसुतानामनुस्मृत्योदच्छ्रंतिअश्रूणियेषांते ॥ ३४ ॥ प्रेमर्द्धैः औत्कंठ्यमतिशयमुक्तस्तनेष्वपत्येषु वीक्ष्यहेतुंअजानन् अचितयत् ॥ ३५ ॥ चिन्तामेवाह किमेतदितिद्वःभ्यां वासुदेवेयथापुराप्रेमतथास्वर्तोकेष्वपिव्रजस्यप्रेमवर्द्धतेकिमेतदद्भुतमिति किंचसात्मनः मत्सहितस्यव्रजस्य ममतेषुप्रेमकारणंकिमितिभावः ॥ ३६ ॥

केयं मायादेवानां वानराणां वा असुराणां वा कुतो वा कस्मात्प्रयुक्ता तत्रान्यमायानसंभवति यतो ममापि मोहो वर्तते अतः प्रायशो मत्स्वामि
 नः श्रीकृष्णस्यैव मायेयमस्त्वितिसंभावयति ॥ ३७ ॥ सवयसान्स्खीनपि वयुनेन ज्ञानमयेन च क्षुषा वैकुण्ठश्रीकृष्णमेवापश्यत् ॥ ३८ ॥
 एवं कृष्णहृत्पात्सामास्यतो ज्ञात्वा कृष्णं दृष्ट्वा कृष्णापदेशेन विशेषतो ज्ञानवानित्याह नैतदिति अयमर्थः पाल्यमानास्तावद्वत्साः ऋषीणामं
 शाः पालाश्च देवानामंशा इति तावदहं वेत्ति इदानीं तु न तथा किंतु अस्मिन् भिदाश्रये पितृमेव भासि अतस्त्वं सर्वं पृथक् विविच्य कथं वृत्त
 मिति वदेत्युक्तेन प्रभुणा वक्त्रा निगमात्संक्षेपत एवोक्तं वृत्तं बलोऽवैद्विदितवानित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ततः किं वृत्तमित्यपेक्षायामाह तावदिति वर्षे
 केयं वा कुत आयाता दैवी वाना र्थ्युतासुरी ॥ प्रायो मायाऽस्तु मे भर्तुर्नान्या मेऽपि विमोहिनी ॥ ३७ ॥ इति संवि
 त्यद्वाशाहो वत्सान् सवयसानपि ॥ सर्वानाचष्ट वैकुण्ठं च क्षुषा वयुनेन सः ॥ ३८ ॥ नैते सुरेशाः ऋषयो न चैते त्वमे
 व भासी श भिदाश्रयेऽपि ॥ सर्वं पृथक् निगमात् कथं वदेत्युक्तेन वृत्तं प्रभुणा बलोऽवैत् ॥ ३९ ॥ तावदेत्यात्मभूरा
 त्ममानेन वृत्त्यनेह सा ॥ पुरो वदब्दं क्रीडंतं ददृशे सकलं हरिं ॥ ४० ॥ यावंतोगोकुलेवात्माः सवत्साः सर्व एव हि ॥
 माया शयं शयानां मे नाद्यापि पुनरुत्थिताः ॥ ४१ ॥ इत एतेऽत्र कुत्रत्या मन्मायामोहिते तरे ॥ तावंत एव तत्राब्दं
 क्रीडंतो विष्णुना समं ॥ ४२ ॥ एवमेतेषु भेदेषु चिरंध्यात्वास आत्मनि ॥ सत्याः के कतरेनेति ज्ञातुं नेष्टे कथंचन
 ॥ ४३ ॥ एवं संमोहयन् विष्णुं विमोहं विश्वमोहनं ॥ स्वयं वमाययाऽजोपि स्वयमेव विमोहितः ॥ ४४ ॥ तस्यां
 तमो व न्नैह रं ख्योता चिरिवाहनि ॥ महती तरमायै श्यं निहंत्यात्मनियुंजतः ॥ ४५ ॥
 जाने आत्मनो मानेन वृत्त्यनेह सा त्रुटिमात्रेण कालेन यकलं सानुचरं हरिं ददर्श ॥ ४० ॥ दृष्ट्वा च व्यतर्कयदित्याह यावंत इति द्वाभ्यां मेमायां
 शये मायातले ॥ ४१ ॥ मन्मायामोहितेभ्य इतरे कुत्रत्याः ॥ ४२ ॥ इति वितर्कयन् मुमुक्षुदित्याह एवमिति द्वाभ्यां एवमेतेषु भेदेषु चिरं
 ध्यात्वास आत्मभूरिति पाठः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ननु मायाश्रयस्य तस्य कुतो मोह इत्यत आह तस्यामिति महामायिनि भगवति अन्यमायां
 या आवरणविक्षेपकत्वाभावे दृष्टान्तद्वयमाह तस्यां तस्मिन्मायां रात्र्या नैह र हिम कण प्रभवंतम इव तद्विना र्थोपसर्जनस्यापि तमसो नैह र मि
 ति विशेषणं लां दसंतत्तमो यथा पृथगावरणं न करोति किंतु तत्रैव लीयते यथा च स्रद्योता चिरं हनि पृथक् प्रकाशनं करोति एवं महति पुरुषं
 युंजतः पुंसः इतरानीचाभाया तथा तत्र न किंचित् करोति किंतु आत्मनि स्वस्मिन्नेष्टे श्यं सामर्थ्यं निहंतीति ॥ ४५ ॥

अन्यदप्याश्वर्यमाह तावदिति वत्सपालाः वत्साः पालाश्च सर्वे यष्टिविषाणादयश्च ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ श्रीवत्सप्रभायुक्तान्यंगदानिदोष्पुये
षां रत्नमयानिकंबुवच्चिधाराणिकंकणानि पाणिषु येषां ते च ते च ॥ ४८ ॥ तथा भूरिवद्भुजन्मांजितं पुण्यं तद्युक्तैर्जनैरर्पितैः ॥ ४९ ॥ चंद्रि
का विशदस्मितयुक्तेः सारुणगुणेन च वर्त्तमाना येऽपांगास्तैर्कीक्षितैः स्वकार्थानां स्वभक्तमनोरथानां रजःसत्वाभ्यां स्रष्टृपालका इव व्यदृ
श्यंत सत्त्ववद्विशदस्मितेन पालका इव रजोवदरुणगुणेन च स्रष्टार इव तादृक्कटाक्षैर्द्योतमाना इत्यर्थः ॥ ५० ॥ आत्मा ब्रह्मा तदादिस्तंबपर्यंतै
रनेकाहैरनेकाहैः ॥ ५१ ॥ अजाद्याभिर्मायाविद्यादिभिर्विभूतिभिः शक्तभिः महदादिभिरिति महत्सु त्रयोरपृथक्त्वविवक्षया चतुर्वि

तावत्सर्वं वत्सपालाः पश्यतोऽजस्य तत्क्षणात् ॥ व्यदृश्यंत घनश्यामाः पीतकौशेयवाससः ॥ ४६ ॥ चतुर्भुजाः
शंखचक्रगदाराजीवपाणयः ॥ किरीटिनः कुंडलिनोहारिणो वनमालिनः ॥ ४७ ॥ श्रीवत्सांगददोरत्नकंबुकंक
णपाणयः ॥ नूपुरैः कटकैर्भाताः कटिमूत्रांगुलीयकैः ॥ ४८ ॥ अंघ्रिमस्तकमापूर्णस्तुलसीनवदामभिः ॥ को
मलैः सर्वगात्रेषु भूरिपुण्यवदार्पितैः ॥ ४९ ॥ चंद्रिका विशदस्मरैः सारुणापांगवीक्षितैः ॥ स्वकार्थानामिव र
जःसत्वाभ्यां स्रष्टृपालकाः ॥ ५० ॥ आत्मादिस्तंबपर्यंतैर्मूर्तिमद्विश्वराचरैः ॥ नृत्यगीताद्यनेकाहैः पृथक्पृथ
गुपासिताः ॥ ५१ ॥ अणिमाद्यैर्महिमभिरजाद्याभिर्विभूतिभिः ॥ चतुर्विंशतिभिस्तत्त्वैः परीता महदादिभिः
॥ ५२ ॥ कालस्वभावसंस्कारकामकर्मगुणादिभिः ॥ स्वमहिध्वस्तमहिभिर्मूर्तिमद्विरूपासिताः ॥ ५३ ॥ स
त्यज्ञानानंतानंदमात्रैकरसमूर्त्तयः ॥ अस्पृष्टभूरिमाहात्म्या अपित्युपनिषद्दशां ॥ ५४ ॥ एवं सकृद्दर्शजिः प
रब्रह्मात्मनोऽखिलान् ॥ यस्य भीसां सर्वमिदं विभातिसचराचरम् ॥ ५५ ॥

शतितत्त्वैर्जगत्कारणैः ॥ ५२ ॥ कालादिभिश्च तत्सहकारिभिः तत्र स्वभावः परिणामहेतुः संस्कारउद्बोधकः स्वमहिध्वस्तमहिभिः भगवन्म
हिष्मातिरस्कृतस्वातंत्र्यैः उक्तैः सर्वैरणिमाद्यैः ॥ ५३ ॥ सर्वेषां मूर्तिमत्त्वेऽपि विशेषमाह सत्यज्ञानरूपाश्च अनंताश्च अनंदरूपाश्च तत्रापि
तदेकमात्राविजातीयसंभेदरहिताः तत्रापि चैकरसाः सदैकरूपा मूर्त्तयो येषां ते यद्वासत्यज्ञानादिमात्रैकरसंयद्वत्तदेव मूर्त्तयो येषां मिति अ
तएवोपनिषत् आत्मज्ञानं सैव दृक् चक्षुर्येषां तेषां मपि हि निश्चितम् अस्पृष्टभूरिमाहात्म्याः न स्पृष्टं स्पर्शयोग्यं भूरिमाहात्म्यं येषां ते तथा भूत
संतो व्यदृश्यतेति ॥ ५४ ॥ एवं सकृत् एकैव दर्श परब्रह्मणो विशेषणम् यस्येति ॥ ५५ ॥

अतिकुतुकेनाश्वर्येण उद्धृत्य दृष्टीः परावृत्त्य हंसपृष्ठे निपत्येति वा कुतुकशब्दे तृतीयायाश्चादसोलुक् यद्वा उद्धृत्य इति छेदः अतिकुतुकेन उद्धृत्यः विलोम्यः विपर्यस्तः सन्नितियावत् पाठांतरे तु अतिकुतुकेनोद्धृतः क्षुभितः तेषां धाम्ना तेजसास्तथ्य सर्वेन्द्रियो ब्रह्मातूर्णी निश्चलोऽभूत् अत्र दृष्टांतः पूर्वे वीजजधिष्ठात्रीकाचिद्देवता तस्या अंतिसमीपे पुत्तिका चतुर्मुखी कृतकप्रतिमेवा ॥ ५६ ॥ एवमौहमग्रमजमुज्जहारेत्याह इतीति इरेशे इरासरस्वती तस्या ईशे ब्रह्मणिकि मिदमिति मुह्यतिसति पश्चात्तद्द्रष्टुमप्यनीशे सति परमोऽजः श्रीकृष्णः सपदि अजाजवनिकां माया रूपांतिरस्करिणी यया द्रुतं दर्शितं तां च छादति रोऽधत्त अपसारितवानित्यर्थः अथवा अयं लोकाभिमानो ममैश्वर्यं द्रष्टुमयोग्य इति तस्योपरि मायां प्रसारितवानिति कमुह्यतिसति अतर्क्ये तर्कागोचरे निजः असाधारणो महिमायस्य तस्मिन्निति मोहे हेतुरुक्तः दर्शनायोग्यत्वाय श्री

ततोऽतिकुतुकोद्धृत्य स्तिमितैकादशेन्द्रियः ॥ तद्वाग्माऽभूदजस्तूर्णीं पूर्वे व्यंतीव पुत्तिका ॥ ५६ ॥ इति रेशेऽतर्क्ये निजमहिमनिस्वप्रमितिके परत्राजातोऽतन्निरसनमुखब्रह्मकमितौ ॥ अनोशेऽपि द्रष्टुं किमिदमिति वामुत्थ तिसति च छादाजो ज्ञात्वा सपदि परमोऽजाजवनिकां ॥ ५७ ॥ ततोऽर्वाक् प्रतिलब्धासः कः परेत वदुत्थितः ॥ रुच्छ्रादुन्मील्य वैदृष्टीराचष्टेदं सहात्मना ॥ ५८ ॥ सपद्येवाभितः पश्यन्दिशोऽपश्यत्पुरस्थितं ॥ वृंदावनं जनाजी व्यद्रुमाकीर्णं समाप्रियं ॥ ५९ ॥ यत्र नैसर्गदुर्वैराः सहासन् नृगादयः ॥ मित्राणीवाजितावासद्रुतरुतर्षकादिकं ॥ ६० ॥ तत्रोद्धृत्य शुपवंशशिशुत्वनाट्यं ब्रह्मादयं परमनंतमगाधबोधं ॥ वत्सान्सखीनि वपुरापरितो विचिन्वदेकं स्वपाणिकवलं परमेष्ठ्यचष्ट ॥ ६१ ॥

निविशेषणानि स्वप्रमितिके स्वप्रमितिस्वप्रकाशं च तत्कंसुखं च यस्मिन् अतएवाजातः प्रकृतेः परत्र परस्मिन् अतन्निरसनमुखेन ब्रह्मकैः श्रुतिशिरोभिर्मिति ज्ञानं यस्मिन् तस्मिन् स्थिररूपे ॥ ५७ ॥ अर्वाक् बहिः प्रतिलब्धान्यक्षीणियेनेसः परेत वन्मृतोयदिकथं चित्पुनरुत्तिष्ठति तथा दृष्टीः नेत्राणि ॥ ५८ ॥ जनानां माजी व्यैर्दुर्मैराकीर्णं समाप्रियं संततानि आसमंतात्प्रियाणियस्मिन् तत् ॥ ५९ ॥ तदाह यत्रेति नैसर्गदुर्वैराः स्वाभाविका प्रतिकार्यवैरवंतोऽपिनराः सिंहादयश्च मित्राणीव यत्र सहैवासन् अजितस्यावासेन द्रुताः पलायिताः रुतर्षादयः क्रोधलोभादयो यस्मात्तथाभूतं वृंदावनमपश्यदिति ॥ ६० ॥ तत्र च परमेष्ठी ब्रह्मा एव पुरा पूर्ववदेव ब्रह्म अचष्ट अपश्यत् कथं भूतं पशुपवंशशिशुत्वनाट्यमुद्धृत्य नाट्यमित्यत्र हेतुः अद्वयमित्यादि अद्वयं च वत्सान् विचिन्वत् एकं च सखीन् अगाधबोधं च विचिन्वत् अनंतं च परितो विचिन्वत् परं च शिशुत्वमुद्धृत्य ब्रह्म च स्वपाणिकवलमिति नाट्यमेवोद्धृत्य इत्यर्थः ॥ ६१ ॥

निजधोरणतःस्ववाहनात्त्वेणवेगेनावतीर्यदंडवन्त्वा चतुर्णामुकुटानामग्नैः अघ्नियुग्मंस्पृष्ट्वा मुदश्रुसुजलैरानंदाश्रुतपैःसुजलैरभिषेक
मकरोदिति ॥ ६२ ॥ चिरस्यचिरंपादयोःपतन्नास्ते ॥ ६३ ॥ सवेपथुःसंकपः अतएवगद्गदया अनुकरणमेतत्तदलयावाचाऐलत् अ
सौत् ॥ ६४ ॥ इतिदशमेटीकायांपू० त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ५ ॥ चतुर्दशेऽद्भुतं दृष्ट्वापूर्वागंतुकनिश्चयं॥अनीशःकर्तुमस्तौषीत्क
ण्णं ब्रह्माविमोहितः ॥ १ ॥ स्वकृतापराधेनभियासकंपतयाभगवन्महिमानमनवगाहमानोयथादृष्टस्वरूपमेवकीर्तयन्नाह नौमीति हेई

अ० १३

दृष्ट्वात्वेणनिजधोरणतोऽवतीर्यपृथ्व्यांवपुःकनकदंडमिवातिपात्य ॥ स्पृष्ट्वाचतुर्मुकुटकोटिभिरंघ्नियुग्मंन
त्वामुदश्रुसुजलैरकृताभिषेकं ॥ ६२ ॥ उत्थायोत्थायकृष्णस्यचिरस्यपादयोःपतन् ॥ अस्तेमहित्वंप्राग्दृष्टं
स्मृत्वास्मृत्वापुनःपुनः॥ ६३ ॥ शनैरथोत्थायविमृज्यलोचनेमुकुंदमुद्दीक्ष्यविनम्रकंधरः॥कृतांजलिःप्रश्रयवा
नसमाहितःसवेपथुर्गद्गदयैलतेलया ॥ ६४ ॥ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपू० त्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥ब्रह्मो
वाच ॥ नौमीज्यतेऽभवपुपेतद्विदंबरायगुंजावतंसपरिपिच्छलसन्मुखाय ॥ वन्यस्रजेकवलवेत्रविषाणवे
णुलक्ष्मश्रियेऽमृदुपदेपशुपांगजाय ॥ १ ॥

अस्त्यतेतुभ्यंनौमि द्वितीयार्थेचतुर्थी अथवा नौमीत्युक्ताप्रस्तुत
स्यभगवतःकर्मत्वेज्ञातेप्रयोजनापेक्षायामेवंभूतोभगवानेवप्रयोजनमितितादर्थ्येचतुर्थी यद्वातुभ्यंत्वामेवप्रसादयितुंत्वामेवस्तौमीत्यर्थः
अभवद्वपुर्नस्यतस्मैतुभ्यं तद्विद्वदंबरंयस्यतस्मै गुंजानामवतंसौकर्णभूषणे परिपरितः पिच्छंचवर्हापीडितैर्लसन्मुखंयस्यतस्मै वन्याः
स्रजोयस्यतस्मै कवलादिभिर्लक्ष्मभिःश्रीःशोभायस्यतस्मैमृदूपादौयस्यतस्मै पशुपस्यांगजाय ॥ १ ॥

॥ ३३ ॥

ननु नौमीति प्रतिज्ञाय किं स्वरूपानुवादमात्रं क्रियते अत आह अस्यापीति भो देव अस्यापि सुलभत्वेन प्रकाशितस्यापि तव वपुषोऽवतारस्य
महिमहिमानमवसितुं ज्ञातुं कोपि कः ब्रह्मा अहमपि नेशे नशक्नोमि यद्वा कश्चिदपि नेशे नसमर्थ आसीत् सुलभत्वाय विशेषणद्वयं मद
नुग्रहस्य ममानुग्रहो यस्मात्तन्मदनुग्रहतस्य किंच स्वेच्छामयस्य स्वीयानां भक्तानां यथायथेच्छा तथा तथा भवतः तर्हि किमिति ज्ञातुं न
शक्यते अत आह ननु भूतमयस्य अचित्य शुद्धसत्त्वात्मकस्य यदाऽस्यैवं तदा कथं पुनः साक्षात्तव केवलस्यात्मसुखानुभूतेरेव स्वसुखानुभव
मात्रस्यावतारिणो गुणातीतस्य महिमानं आंतरेण निरुद्धेनापि मनसा को वा ज्ञातुं समर्थोऽभवेत् अथवा भूतमयस्य उक्तलक्षणस्यापि विराड्
रूपस्य तव त्वन्नियम्यस्य वपुषः महिमानमेवावसितुं कोऽपि नेशे तदा साक्षात्तवैवासाधारणस्य नियम्यनियंतृभेदरहितस्य उक्तलक्षणस्या
स्य महिमानमवसितुं कोऽपि नेश इति किमु वक्तव्यमित्यर्थः ॥ २ ॥ तर्हि अज्ञाः कथं संसारं तरेयुरत आह ज्ञान इति हे अजित उदपास्य ईषदप्यकृ
त्वा सद्भिर्मुखरितां स्वतएव नित्यं प्रकटितां भवदीयवार्ताम् स्वस्वस्थान एव स्थिताः तत्सन्निधिमात्रेण स्वतएव श्रुतिगतां श्रवणं प्राप्तां तनुवाङ्मय
अस्यापि देववपुषो मदनुग्रहस्य स्वेच्छामयस्य ननु भूतमयस्य कोऽपि ॥ नेशे महित्ववसितुं मनसांतरेण साक्षा
त्तवैव किमु तात्मसुखानुभूतेः ॥ २ ॥ ज्ञाने प्रयासमुदपास्य नमंतं एवं जीवंति संमुखरितां भवदीयवार्तां ॥
स्थाने स्थिताः श्रुतिगतां तनुवाङ्मनोभिर्ये प्रायशोऽजितजितोऽप्यसितैस्त्रिलोक्यां ॥ ३ ॥ श्रेयःसुतिं भक्तिमु
दस्यते विभो क्लिश्यं येति केवलबोधलब्धये ॥ तेषामसौ क्लेश एव शिष्यते नान्यद्यथा स्थूलतुषावघातिनां ॥ ४
पुरे ह भूमन्वहवोऽपि योगिनस्त्वदर्पिते हानिजकर्मलब्धया ॥ विबुध्य भक्त्यैव कथोपनीतया प्रपेदिरेऽजोऽच्यु
तते गतिं परां ॥ ५ ॥ नोभिर्नमंतः सत्कुर्वतो ये जीवंति केवलं यद्यपि नान्यः कुर्वति तैः प्रायशस्त्रिलोक्यामन्यैरजितोऽपि त्वं जितः प्राप्नोऽ
सीति किं ज्ञानश्रमेणेत्यर्थः ॥ ३ ॥ भक्तिविना ज्ञानं तु नैव सिध्येदित्याह श्रेयःसुतिमिति श्रेयसामभ्युदयापवर्गलक्षणानां सुतिः श्रवणं यस्याः स
रस इव निझंराणां तां तव भक्तिमुदस्यत्यक्ता श्रेयःसुतिमिति पाठे श्रेयसां मार्गभूतामिति तेषां क्लेशलः क्लेश एवावशिष्यते अयं भावः यथा अ
ल्पप्रमाणं धान्यं परित्यज्य अंतःकण्ठीनां स्थूलधान्याभासानुत्पाने वा वध्मंति तेषां किंचित्फलमप्येवं भक्तिरुच्छीकृत्य ये केवलबोधाय
प्रयतंते तेषामपीति ॥ ४ ॥ भक्त्यैव ज्ञानं नान्यथेत्यत्र सदाचारप्रमाणयति पुरेति हे भूमन् इह लोके पूर्वयोगिनोऽपि संतयोगैर्ज्ञानं प्राप्य पृश्वा
त्त्वदर्पिते हात्वं व्यर्पिता लौकिक्यपीहा चेष्टायैस्ते निजकर्मलब्धया त्वदर्पितैर्निजैः कर्मभिर्लब्धया त्वयि अर्पिता ईहानिजानि कर्माणि च तै
र्लब्धया इत्येकं पदं वा कथोपनीतया कथया त्वसमीपं प्रापितया भक्त्यैव विबुध्य आत्मानं ज्ञात्वा अंजः सुखेनैव ते परां गतिं प्राप्ताः ॥ ५ ॥

एवंतावत्सगुणनिर्गुणयोरुभयोरपिज्ञानंदुर्घटमितित्वत्कथाश्रवणादिनैवत्वप्राप्तिर्नान्यथेत्युक्तं इदानीयवप्युभयोरविशेषेणदुर्ज्ञेयत्वमुक्तमूतथाऽपिगुणातीतस्यज्ञानंकथंचिद्भवेन्नतुसगुणस्यतवअचित्यानंतगुणंत्वादितिश्लोकद्वयेनस्तौति तथाऽपीति हेभूमन्अपरिच्छिन्नअगुणस्यतेमहिमाअमलैरंतरात्मभिःप्रत्याहर्तेद्विदैः विबोद्धुंबोधगोचरीभवितुमर्हति योग्योभवति अथवाविबोद्धुंज्ञातुमर्हति असंशक्यतइत्यर्थः यद्वामहिमेतिमहिमानंकश्चिद्बोद्धुमर्हतीत्यर्थःकथंस्वानुभवात् आत्माकारांतरःकरणसाक्षात्कारात् नन्वंतःकरणमपिसविकारमेवविषयीकरोतीतिकथमात्माकारतातस्येत्यतआह अविक्रियादिति विक्रियाविशेषाकारः तद्गहितात् विशेषपरित्यागएवात्माकारतेत्यर्थः नन्वंतःकरणसाक्षात्कारविषयत्वेऽनात्मत्वप्रसंगःस्यादतआह अरूपतइति रूपंविषयः अविषयादृत्तिविषयत्वमेवात्मनोनफलविषयत्वमतोनायंदोषइतिभावः कथंतर्हिस्फूर्तिः अनन्यबोध्यात्मतया स्वप्रकाशत्वेनैव नत्वन्यथाइदंतदितिविषयत्वेनेत्यर्थः बुद्धितत्स्थचिदाभासौद्भावेतौव्याप्तुतोघटं तत्राज्ञानंधियानश्येदाभासेनघटस्फुरेतिअनात्मसुआत्मनितुब्रह्मण्यज्ञाननाशयदृत्तिव्याप्ति

तथाऽपिभूमन्महिमाऽगुणस्यतेविबोद्धुमर्हत्यमलांतरात्मभिः ॥ अविक्रियाःस्वानुभवादरूपतोत्थनन्यबोध्यात्मतयानचान्यथा ॥ ६ ॥ गुणात्मनस्तेऽपिगुणान्विमातुंहितावतीर्णस्यकईशिरेऽस्य॥कालेनयैर्वाविमिताःसुकल्पैर्भूपांसवःखेमिहिकाद्युभासः ॥ ७ ॥ तत्तेऽनुकंपांसुसमीक्षमाणोभुंजानएवात्मकृतंविपाकं ॥ तद्वाग्वपुर्भिर्विदधन्नमस्तेजीवेतयोमुक्तिपदेसदायभाक् ॥ ८ ॥

रिहेष्यते स्वयंस्फुरणरूपत्वान्नाभासस्तत्रयुज्यते अथ वामासर्वतोऽतरंगालक्ष्मीरपिअगुणस्यतेमहिमहिमानममलैरंतरात्मभिःप्रतिद्विदैरपियथायादृग्वस्तुतस्वेनरूपेणविबोद्धुंकिमर्हतिनाहृत्येत्यर्थः कथंतर्हतिददाह स्वानुभवादित्यादिनाउक्तार्थमेवैतत् ॥ ६ ॥ गुणात्मनः गुणानामात्मनःगुणाधिष्ठातुस्तेतवपुनर्गुणान्विमातुमेतावंतइतिगणायितुमपिकईशिरे समर्थावभूवुः दूरतस्तद्विशेषवार्त्ता कथंभूतस्यंतवअस्यविश्वस्यहितायपालनायबहुगुणाविष्कारेणावतीर्णस्यननुकालेननिपुणैःकिमशक्यमतआह कालेनेति वाशब्दोवितर्कं सुकल्पैरतिनिपुणैर्बहुजन्मनाकालेनभूपरमाणवोविमिताविशेषेणगणिताभवेयुः तथाखेमिहिकाहिमकणाअपि तथायुभासः दिविनक्षत्रादिकिरणपरमाणवोऽपि ॥ ७ ॥ तस्माद्भक्तिरेवसंगच्छतइत्याह तत्तेऽनुकंपामिति सुसमीक्षमाणः तवकृपाकदाभविष्यतीतिबहुमन्यमानःस्वार्जितंचकर्मफलंअनासक्तःसन्भुंजानएवनातीबतपआदिनाक्लिश्यन्नेवंयोजीवेतसमुक्तौदायभागभवति भक्तस्यजीवनव्यतिरेकेणदायप्राप्ताविवमुक्तौनान्यदुपयुज्यतइतिभावः ॥ ८ ॥

तदेवंस्तुत्वाभगवंतं क्षमापयितुं स्वापराधं निवेदयति पश्येति हे ईश मेऽनार्यं दौर्जन्यं पश्य यदहं मायिनामपि मायिनि विमोहके त्वय्यपि स्व
मायां प्रसार्य आत्मैश्वर्यमीक्षितुमैच्छं अभिलषितवान् अहो एवं कर्तुं त्वय्यहं कियान्न किंचित् यथाऽग्रे रुद्धा ज्वाला अग्नौ न किंचित् तद्दि
ति ॥ ९ ॥ रजोभुवः रजसो जातस्य अतः अजानतः अतएवाजावलेपां धतमो धचक्षुषः अजो जगत्कर्ताऽहमिति मदेन गाढतमो रूपेणांधी
भूतेनेत्रेयस्य अतस्त्वत्तः पृथगीक्षमानिनः अन्यत्र प्रभुत्वेन वर्तमानोऽपि मायिनाथे सति नाथवान् मद्भृत्य एव अतएवोऽनुकंप्य इति मत्वा क्षम
स्वेत्यर्थः ॥ १० ॥ ननु ब्रह्मांडविग्रहस्त्वमपि ईश्वर एवेति चेत्तत्राह काहमिति तमः प्रकृतिः महान् महत्तत्वं अहमहंकारः स्वमाकाशः चरो
वायुः अग्निः बार्जलं भूश्च प्रकृत्यादि पृथिव्यंतैरैतैः संवेष्टितो योऽडघटः स एव तस्मिन् प्राप्त्वा स्वमानेन सप्तवितस्तिः कायो यस्य सोऽहं कक्चते महि
त्वम् कथं भूतस्य ईदृग्विधानियान्यविगणितानि अंढानि त एव परमाणवः तेषां चर्या परिभ्रमणं तदर्थं वाताध्वानोगवाक्षा इवरोमविवरा

पश्येश मेऽनार्यमनंत आद्ये परात्मनि त्वय्यपि मायिमायिनि ॥ मायां वितत्येक्षितुमात्मवैभवं त्वहं कियानै
च्छमिवाचिरग्नौ ॥ ९ ॥ अतः क्षमस्वाच्युत मे रजोभुवो ज्ञानतस्त्वत्पृथगीक्षमानिनः ॥ अजाऽवलेपां धत
मोऽधचक्षुष एषोऽनुकंप्यो मायिनाथवानिति ॥ १० ॥ काहंतमो महदहं स्वचराग्निवार्भू संवेष्टितां डघटसप्तवि
तस्ति कायः ॥ केदृग्विधाविगणितां डपराणुचर्या वाताध्वरोमविवरस्य च ते महित्वं ॥ ११ ॥ उत्क्षेपणं गर्भगत
स्य पादयोः किं कल्पते मातुरधोऽक्षजागसे ॥ किमस्ति नास्ति व्यपदेशभूषितं तवास्तिकुक्षेः कियदप्यनंतः ॥

॥ १२ ॥ जगन्नयांतो दधिसंष्टुवो देनारायणस्योदरे नाभिनालात् ॥ विनिर्गतोऽजस्त्विति वाङ्मवैष्टषा किं त्वीश्व
स्त्वन्न विनिर्गतोऽस्मि ॥ १३ ॥ णियस्य तस्य तव अतोऽतितुच्छत्वात् त्वयाऽनुकंप्योऽहमिति ॥ ११ ॥ अपि च गर्भगतस्य शिशोः
पादयोरुत्क्षेपणं मातुः किमपराधाय भवति लोके अस्ति नास्ति व्यपदेशाभ्यां भावाभावशब्दाभ्यां स्थूलसूक्ष्मकार्यकारणशब्दैर्वाभूषितम
भिहितं एतेषां शब्दानां भुवि विषयेऽपि तं स्थितमिति वा सर्वं वस्त्वित्यर्थः हे अधोक्ष जतवकुक्षेः अनंतः बहिः कियदपि किंचिन्मात्रं किमस्ति न
किंचिदस्तीत्यर्थः अतः सर्वस्य तव कुक्षिगतत्वेन ममापि तथात्वात्मा त्वदपराधः सोऽहं इति भावः ॥ १२ ॥ किंच विशेषतोऽपि त्वत्तोममजन्म
प्रसिद्धमित्याह जगन्नयेत्यादि जगन्नयस्यातिप्रलयेऽदधीनां संष्टुवः संश्लेषः तस्मिन्नुदेऽदकेनारायणस्योदरे नाभिः तस्य नालादजो विनिर्गत
इति यावावसातावन्मृषानभवति वै निश्चितं तथापि तु हे ईश्वर त्वत्तः अहं किं विनिर्गतः नोत्पन्नोऽस्मि अपितु त्वत्त एवोत्पन्न इत्यर्थः ॥ १३ ॥

तर्हि नारायणस्य पुत्रस्त्वं मम किमायातं तत्राह नारायणस्त्वमिति नहीति । क्व का त्वमेव नारायण इत्यापादयति कुतोऽहं नारायण इति चेद
 त आह सर्वदेहिनामात्माऽसीति एवमपि किं नारायणो न भवसि नारंजीवसमूहः अयनमाश्रयो यस्य स तथेति त्वमेव सर्वदेहिनामात्माना
 रायण इति भावः हे अधीश त्वं नारायणो नहीति पुनः काकुः अधीशः प्रवर्तकस्ततश्च नारस्यायनं प्रवृत्तिर्यस्मात्स तथेति पुनस्त्वमेवासाविति
 किंच त्वमखिललोकसाक्षी अखिललोकं साक्षात्पश्यसि अतो नारमयसे जानासीति त्वमेव नारायण इत्यर्थः नन्वेवं नारायणपदव्युत्पत्तौ
 भवेदेवं तत्त्वमन्यथा प्रसिद्धमित्याशंक्याह नारायणोऽगमिति नरादुद्भूतायेऽर्थास्तथानरात्जातं यज्जलं तदयनाद्यो नारायणः प्रसिद्धः सोऽपि
 तवैवांगमूर्तिः तथा च स्मर्यते नराज्जतानितत्त्वानि नाराणीति विदुर्बुधाः ॥ तस्य तान्ययनं पूर्वतेन नारायणः स्मृत इति तथा च आपो नारा इ
 ति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ॥ अयनं तस्य ताः पूर्वतेन नारायणः स्मृत इति च ननु मन्मूर्तेरपरिच्छिन्नायाः कथं जलाश्रयत्वमत आह तच्चा
 पिसत्यं नेति ॥ १४ ॥ अपरिच्छेदमेवोपपादयति तच्चेदिति जगदाश्रयभूतं तव तद्वपुः जलस्थमित्येवं यदिसत्सत्यं स्यात्तर्हि तदेव कमलना

नारायणस्त्वं न हि सर्वदेहिनामात्माऽस्य धीशोखिललोकसाक्षी ॥ नारायणोऽगं नरभूजलायनात्तच्चापिसत्यं
 न तवैव माया ॥ १४ ॥ तच्चेज्जलस्थं तव सज्जगद्वपुः किमेन दृष्टं भगवंस्तदैव ॥ किं वा सुदृष्टं तदिमेतदैव किन्नो सप
 येव पुनर्व्यदर्शि ॥ १५ ॥ अत्रैव मायाधमनावतारेत्यस्य प्रपंचस्य बहिःस्फुटस्य ॥ कृत्स्नस्य चांतर्जठरे जनन्या
 मायात्वमेव प्रकटीकृतं ते ॥ १६ ॥ यस्य कुक्षाविदं सर्वसात्मं भातियथा तथा ॥ तत्त्वय्यपीहतत्सर्वं किमिदं मा
 यया विना ॥ १७ ॥

लमार्गेणांतः प्रविश्य संवत्सरशतं विचिन्वताऽपि मया हे भगवन् चित्तैश्वर्यतत्र किमिति नो व्यदर्शि नष्ट
 दृष्टम् तदैव तपःकरणानंतरं सपयेव सुदृष्टम् अतो मायैव अतस्त्वन्मूर्तेर्देशविशेषपरिच्छेदः सत्यो न भवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ अपि च यदि जला
 दिप्रपंचः सत्यः स्यात्तर्हि तेन तव परिच्छेदो भवेत् स तु माया बिलसित इति त्वयैव दर्शितमित्याह श्लोकत्रयेण हे मायाधमन मायोपशमन
 अत्रैवावतारे बहिःस्फुटस्यापि जठरमध्ये जनन्या प्रदर्शनेन ॥ १६ ॥ ननु बहिः सत एव अंतर्जठरे प्रतिबिंबोऽस्तु कुतः सर्वथामायात्वं तत्राह यस्ये
 ति यस्य तव कुक्षौ सर्वमिदं यथा भातितत्सर्वमिहापि बहिरपि तथैव भाति किंच सात्मत्वसहितं तदिदं सर्वमायया विना किं घटते अयं भावः
 त्वयि प्रतिबिंबश्चेत् बाह्याद्विलोमतया प्रतीयेत ननु तदस्ति तव चादर्शस्थानीयस्य त्वयि प्रतीतिर्न स्यात् अतः सर्वथामिथ्यात्वमेवेति ॥ १७ ॥

अपिचनकेवलंजनन्याःममापितथैवदांशमिहं अद्यैवेति त्वद्वेत्वांविनाअस्यविश्वस्यमायात्वंत्वयाममैवचतदप्यद्यैवकिंनर्दाशितं
किंतुर्दाशितमेव तथाहि एकोसीत्यादि तत्ततोमयासहाखिलैस्तत्त्वादिभिः उपासिताः तावंतश्चतुर्भुजाअसि जगंतिब्रह्मांडानीतिप्राग
नुक्तमपिदृष्टमितिज्ञातव्यं ॥ १८ ॥ ननुब्रह्मनूतव्रमयादर्शितंशुद्धमेवचैतन्यंकथंप्रपंचवन्मायेत्युच्यते सत्यं किंतु अद्वितीयेत्वयिनाना
त्वंगुणावतारमत्स्याद्यवतारेष्विवकार्यवशेनस्वतंत्रमायानिबंधनमित्याहश्लोकद्वयेन अजानतामिति त्वत्पदवीं तवस्वरूपमजानतां अ
नात्मनिप्रकृतौस्थितः आत्मैवत्वंआत्मनैवस्यातंत्र्येणमायांवितत्यभासि कथंजगतःसृष्टावहमिवब्रह्मेव विधानेपालनेचएषत्वमिव अं

अद्यैवत्वद्वेत्तेऽस्यकिंममनतेमायात्वमादर्शितमेकोऽसिप्रथमतोव्रजसुहृद्वत्साःसमस्ताअपि॥तावंतोऽसि
चतुर्भुजास्तदखिलैःसाकंमयोपासितास्तावंत्येवजगंत्यभूस्तदमितंब्रह्माद्वयंशिष्यते ॥ १८ ॥ अजानतांत्वत्प
दवीमनात्मन्यात्मात्मनाभासिवितत्यमायां ॥ सृष्टाविवाहंजगतोविधानइवत्वमेषोऽतइवत्रिनेत्रः ॥ १९ ॥
सुरेष्टपिष्वांशतथैवनृष्वपितिर्यक्षुयादस्वपितेऽजनस्य ॥ जन्मासतांदुर्मदनिग्रहांयप्रभोविधातःसदनुग्र
हाय ॥ २० ॥ कोवेत्तिभूमनूभगवन्परमात्मन्योगेश्वरोतीर्भवतस्त्रिलोक्यां ॥ क्वाकथंवाकतिवाकदेतिवि
स्तारयन्क्रीडसियोगमायां ॥ २१ ॥ तस्मादिदंजगदशेषमसत्स्वरूपंस्वप्नाभमस्तधिषणंपुरुदुःखदुःखं ॥ त्व
य्येवनित्यसुखबोधतनावनंतेमायातउद्यदपियत्सदिवावभाति ॥ २२ ॥

तेत्रिनेत्रइवेति ॥ १९ ॥ सुरेषुउपेन्द्रःऋषिषुपरशुरामःनृष्वपिरामः ॥ २० ॥ ननुचत्वातंत्र्येकथंकुत्सितेषुमत्स्यादिषुजन्म कथंवावाम
नाद्यवतारेयाज्जादिकार्पण्यंकथंवाऽस्मिन्नेवकदाचिद्वयपलायनादिअतआह कोवेत्तीति अन्वर्थैःसंबोधनैर्दुर्ज्ञेयत्वमेवाह भूमन्मित्यादि
भिःभवतऊतीर्लीलाःत्रिलोक्यांभवेवेत्ति क्वाकथंवाकदावाकतिवेति अचित्यंतवयोगमायावैभवमितिभावः ॥ २१ ॥ ननुभवत्ववता
राणामचित्योमहिमा प्रपंचस्यसत्त्वेकथंसत्त्वप्रतीतिरितीममाशंकांसपरिकरमुपसंहरन्परिहरति तस्मादिति अस्तधिषणंनिरस्तप्रति
भासंत्वय्येवउद्यत् उद्भवत् अपियन्त्ययत् सदिवेत्युपलक्षणमेतत् नित्यमिवसुखमिवचेतनमिव अधिष्ठानभूतस्यतवगुणैःतथातथा
भातीत्यर्थः ॥ २२ ॥

त्वमेव न सत्य इत्याह एकस्त्वं सत्यः कुतः आत्मा दृश्यमसत्यं दृष्टं न चात्मा दृश्यः अतः सत्यः किंचयद्विकारवत्तदसत्यं न च त्वयि जन्मादयो विकाराः संतीत्याह आद्यः कारणं अतो न जन्म आद्यत्वे हेतुः पुराणः पुरापि न वः कार्यात्पूर्वमपि वर्तमान इत्यर्थः अत्र हेतुः पुरुष इति तथा च श्रुतिः पूर्वमेवाह मिहांसमिति तत्पुरुषस्य पुरुषत्वमिति जन्मानंतरास्तित्वलक्षणं विकारं वारयति नित्य इति सनातन इत्यर्थः पूर्णः अजस्रसुखः अक्षरः अमृत इति चतुर्भिः पदैः क्रमेण द्वाविपरिणामापक्षयविनाशान् वारयति पूर्णत्वे हेतुः अनंतः अद्वय इति च देशकालपरिच्छेदं रहितः वस्तु परिच्छेदरहितोऽपि अमृतत्वोपपादनाय चतुर्विधक्रियाफलत्वं वारयति स्वयं ज्योतिर्निरंजनः उपाधितो मुक्त इति पदत्रयेण अयं भाषः तत्रोत्तराद्य इत्यनेनैव निराकृता प्राप्तिरपि क्रियया ज्ञानेन वा भवेत् क्रियया प्राप्तिरात्मपदेनैव निराकृता ज्ञानतः प्राप्तिवारयति स्वयं ज्योतिरिति

एकस्त्वमात्मा पुरुषः पुराणः सत्यः स्वयं ज्योतिरनंत आद्यः ॥ नित्योऽक्षरोऽजस्रसुखो निरंजनः पूर्णोऽद्वयो मुक्त उपाधितोऽमृतः ॥ २३ ॥ एवं विधं त्वां सकलात्मनामपि स्वात्मानमात्मात्मतया विचक्षते ॥ गुर्दं कलव्योपनिषत्सु च क्षुपायेतेतरं तीव्रभावा नृतां बुद्धिं ॥ २४ ॥ आत्मानमेवात्मतयाऽविजानतां तेनैव जातं निखिलं प्रपंचितं ॥ ज्ञानेन भूयोऽपि च तत्प्रलीयते रज्ज्वामहेर्भोगभवाभवौ यथा ॥ २५ ॥

विकृतिरपि तृषापाकरणेनावघातेन व्रीहीणामिव उपाध्यपाकरणेन भवेत् तत्तु असंगत्वान्न संभवतीत्याह मुक्त उपाधित इति संस्कारोपि किमप्यतिशयाधानेन मलापाकरणेन वा तत्रातिशयाधानं पूर्णत्वेनैव निराकृतं मलापाकरणं निवारयति निरंजने इति निर्मल इत्यर्थः ॥ २३ ॥ तस्मादेवं भूतज्ञानान्मुच्यंत इत्याह एवं विधमिति त्वां ये विचक्षते सम्यक् पश्यंति कथं आत्मात्मतया आत्माप्रत्यक्तस्य स्वरूपेण न चैतत्पुत्रादिष्विव गौणमित्याह सकलात्मनामपि स्वात्मानं केन गुरुरेवार्कस्तस्मात्सुखोपनिषज्ज्ञानं तदेव सुचक्षुः तेन भव एवानृतां बुद्धिः तंतरं तीव ॥ २४ ॥ तत्र च ज्ञानेन तरंतीति तच्च तरंतीवेति तच्चात्मात्मतया ज्ञानेनेत्यर्थं त्रयं प्रतिज्ञातं क्रमेणोपपाद्यते तच्चात्मानमेवात्मतयेत्यनेन श्लोकेन ज्ञानेन तरंतीत्युपपाद्यते अज्ञानसंज्ञावित्यनेन तरंतीवेत्येतत्त्वमित्यादि श्लोकद्वयेन तु आत्मात्मतयेत्येतदुपपाद्यते ननु ज्ञानेन कथं भवं तरंतीति तस्याज्ञानमूलत्वादित्याह आत्मानमेवेति तेनैव अज्ञानेनैव प्रपंचितं प्रपंचः रज्ज्वामहेर्भोगभवाविति सर्पशरीरस्याध्यासापवादौ यथेति ॥ २५ ॥

ननुज्ञानेनतरंत्येवकिमिदमुच्यतेतरंतीवेतितत्राह अज्ञानसंज्ञाविति अज्ञानेनसंज्ञाययोः तौभवबंधमोक्षौभवेनबंधस्तन्मोक्षश्चतौद्वौनाम
प्रसिद्धौकृतज्ञभावात् कृतश्चासौज्ञश्चतस्यभावः तस्मादन्यौनस्तःननुकथंमहानपलापःक्रियते परमार्थविचारादित्याह अजस्रेति अखं
डानुभवरूपेपरेशुद्धेआत्मनिअज्ञातंन नचबंधः अतएवज्ञानंनचमोक्षः तरणौसूर्येराव्यहनीइवेति॥ २६॥ ननुपरमार्थज्ञानादज्ञानकृतो
बंधोनिवर्त्ततां आत्मात्मतयैवज्ञानादितिकोऽयमापहइत्याशंक्याह यदध्यासादात्मनःपररूपास्फूर्तिस्तदपवादेनतत्रैवज्ञानंयुक्तमित्यमु
मर्थंविस्मयेनाक्रोशन्निवाह त्वामिति त्वामात्मानंपरंदेहादिमत्वा आत्मनिदेहादिमध्यस्यतथापरंदेहादिमात्मानंमत्वादेहादावात्मानंम
ध्यस्यअत्रनष्टआत्माबहिर्भूतइतिचित्रंनहि गृहेनष्टंवेनेमृग्यतइत्यर्थः ॥ २७॥ विवेकिनस्तुप्रत्यक्स्वरूपेएवपरमात्मानंविचिन्वतीत्या

अज्ञानसंज्ञौभवबंधमोक्षौद्वौनामनान्यौस्तत्रतज्ञभावात् ॥ अजस्रचित्यात्मनिकेवलेपरेविचार्यमाणेतर
णाविवाहनी ॥ २६ ॥ त्वामात्मानंपरंमत्वापरमात्मानमेवच ॥ आत्मापुनर्बहिर्भूतअहोऽज्ञजनताऽज्ञता ॥
॥ २७ ॥ अंतर्भवेऽनंतभवंतमेवत्यतस्यजंतोमृगयंतिसंतः ॥ असंतमप्यंत्यहिंसंतरेणसंतंगुणंतकिमुयंतिसं
तः ॥ २८ ॥ अथापितेदेवपदांबुजद्वयप्रसादलेशानुगृहीतएवहि ॥ जानातितत्त्वंभगवन्महिम्नोनचान्यएको
पिचिरंविचिन्वन् ॥ २९ ॥ तदस्तुमेनाथसभूरिभागोभवेऽत्रवान्यत्रतुवातिरश्वाम् ॥ येनाहमेकोऽपिभवज्ज
नानांभूत्वानिषेवेतवपादपद्मवम् ॥ ३० ॥

ह अंतर्भवइति भवतीतिभवःचिज्जडात्मकंशरीरंतन्मध्यएवत्वांमृगयंति अतज्जडंत्यजंतः अपवदंतःननुसतोज्ञानेनालंकिमसतोऽपवादेने
त्याशंक्याध्यस्तापवादंविनाऽधिष्ठानतत्त्वंनज्ञायतइतिसतांव्यवहारेणाह असंतमिति अंतिसर्मापेअसंतमपिअहिंसंतरेणतन्निषेधंविनेत्य
र्थः संतंगुणंरज्जुंसंतः किमुयंतिजानंतिअंतिसंतमपिगुणमितिवानजानंतीत्यर्थः तस्मादात्मतयैवज्ञानांमुक्तिरितिभावः ॥ २८ ॥ नन्वेवं
ज्ञानैकसाध्येमोक्षेकिमितिभक्तिरुद्धोधिताअतआह अथापीति यद्यपिहस्तप्राप्यमिवज्ञानमुक्तंतथापिहेदेव तवपादांबुजद्वयमध्येएकं
देशस्यापियःप्रसादलेशोपितेनानुगृहीतएवभगवतस्तवमहिम्नस्तत्त्वंजानाति हेभगवन्तेमहिम्नस्तत्त्वमितिवाएकोपिकश्चिदपिचिरमपि
विचिन्वन्पिअतदंशापवादेनविचारयन्पीत्यर्थः ॥ २९ ॥ तत्तस्माद्भूरिभागःमहद्भाग्यं अत्रभवेब्रह्मजन्मनि तिरश्वामपिमध्येयजन्मंत
स्मिन्वा येनभाग्येनभवदीयानांजनानामेकोपियःकश्चिदपिभूत्वानिषेवे अत्यर्थंसेवेयइति ॥ ३० ॥

देवादिजन्मनोपियत्रकुत्रचित्स्वद्वक्तिमज्जन्मैवश्रेष्ठमित्यौत्सुक्येनसमभिः श्लोकैरभिनन्दति अहोतिधन्याइत्यादिभिः ब्रजगोरमण्यः ब्रज
स्थागवोरमण्यो गोप्यश्च ते त्वया वत्सतरात्मजात्मनावत्सानात्मजानां च रूपेण यस्य तव तृप्तये सर्वेऽपियज्ञा अद्यापिन शक्ताः तेन त्वया प्रति
क्षणं तृप्यतायासां स्तन्यममृतरूपं पीतमिति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ किंच एतेषां भाग्यस्य तावन्महिमा आस्तां कस्तं वक्तुं शक्नोति शर्वादयः शर्वोऽहंका
राधिष्ठाता आदिर्येषां च द्रादीनामेकादशानां ते तथा वयं च वयमित्यात्मानमेव बहु मन्यमान आह एवं बुद्ध्यहंकारमनश्चक्षुराद्यधिष्ठातार
स्त्रयोदशदेवा एव तावत्त्वमहो भूरिभागाः यस्मादेतेषां हृषीकाणीन्द्रियाण्येव च पक्षाणि पादपात्राणि तैस्ते चतुर्दशस्य चित्ताधिष्ठातुः अंघ्री

अहोतिधन्या ब्रजगोरमण्यः स्तन्यामृतं पीतमतीव ते मुदा ॥ यासां विभो वत्सतरात्मजात्मना यत्तृप्तयेऽद्यापिन
चालमध्वराः ॥ ३१ ॥ अहो भाग्यमहो भाग्यं नंदगोपव्रजौकसां ॥ यन्मित्रं परमानंदं पूर्णं ब्रह्मसनातनं ॥ ३२ ॥
एषां तु भाग्यमहिमाऽच्युततावदास्तामेकादशैव हिवयं वत भूरिभागाः ॥ एतद्भूपीकचपकैरसरुत्पिबामः श
र्वादयोऽद्युदजमध्वमृतासवं ते ॥ ३३ ॥ तद्भूरिभाग्यमिह जन्म किमप्यटव्यां तद्गोकुले पिकतमांघ्रिरजोभिषे
कम् ॥ यज्जीवितं तु निखिलं भगवान्मुकुंदस्त्वद्यापियत्पदरजःश्रुतिमृग्यमेव ॥ ३४ ॥

एव उदजैवारिजेतयोर्मधुमकरंदः तदेवामृतं स्वादु आसवं मादकं पिबामः एतद्भुक्तं भवति यदा प्रत्येकं किमद्रियाभिमानिनो वयं कीर्त्तिसौंदर्य
सौगंध्याद्येकदेशसेविनोऽपि कृतार्थाः तदा सर्वे द्वियैः सर्वसेविनामेतेषां किंवर्ण्यते भाग्यमिति ॥ ३३ ॥ अतो मया प्रार्थितं तदस्तु मे नाथ स भूरिभा
ग इति यत्तदेतदेवेत्याह तद्भूरिभाग्यमिति कितत् इह मनुष्यलोके यत् किमपि जन्मतत्रापि अटव्यां यत् तत्रापि गोकुले यत् अहो सत्यलोकं
विहायात्र जन्मनि जाते कोलाभः अत आह अपिकतमांघ्रिरजोऽभिषेकमिति गोकुलवासिनां मध्ये अपिकृतमस्य यस्य कस्याप्यंघ्रिरजसा
ऽभिषेको यस्मिन् तत् ननु कुतो गोकुलवासिन एव धन्यास्तत्राह यदिति येषां जीवितं निखिलं भगवान्मुकुंदः मुकुंदपरमेव जीवनमित्यर्थः इ
लंभतामाह अद्यापीति श्रुतिमृग्यं वेदैरपि मृग्यत एव न तु दृश्यत इत्यर्थः ॥ ३४ ॥

अपिच किंवर्ण्यतेकृतार्थत्वमेतेषां येषां भक्त्या भवानपि कृणीवास्ते ननु किं दातुमसमर्थोऽहं येन कृणीस्यामत आह उत अपि भवानपि एषां
कुत्रापि किं विश्वफलात्सर्वफलात्मकत्वाच्चतः परं फलं रातादास्यतीति न श्वेतः अयत्सर्वत्र गच्छत् विचारयत् मुह्यति ननु मामेव दत्त्वा अन्त
णः स्यामिति चेत् न हि नहि सद्देवा दिवसतां भक्तानां यो द्वेषस्तदनुकरणमात्रेण पापिष्ठापूतनाऽपित्वामेवापिताप्रापिता तर्हितत्संबंधिनाम
पि दास्यामीति चेत्तत्राह सकुलेति बकायासुरसहिता एषामपितावदेव चेत् अपर्याप्तमित्याह यदिति येषां धामादयः त्वत्कृते त्वदर्थ
मेवेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ननु वीतरागादिदोषाणां संन्यासिनामपि न मत्तः परं किंचिदस्ति कथमेषामपर्याप्तमित्यत आह तावदिति हे कृष्ण रा
गादयस्तावदेव स्तेनाश्चोरा भवन्ति तथा तावद्ब्रह्मपिकारा गृहं बंधनागारम् मोहोऽपितावदेवांघ्रिनिगडः पादशृंगखलायावत्ते त्वदीयाजना

एषां घोषनिवासिनामुत भवान्किं देवरातेति न श्वेतो विश्वफलात्फलं त्वदपरं कुत्राप्ययन्मुह्यति ॥ सद्देवा दिवपू
तनापि सकुलात्वामेव देवापिताय द्दामार्थं सुदृष्टियात्मतनयं प्राणाशयास्त्वत्कृते ॥ ३५ ॥ तावद्वांगदयस्तेना
स्तावत्कारा गृहं गृहं ॥ तावन्मोहोऽघ्रिनिगडो यावत्कृष्णनतेजनाः ॥ ३६ ॥ प्रपंचं निप्रपंचोपि विडं वयसि भूत
ले ॥ प्रपन्नजनतानंदसंदोहं प्रथितुं प्रभो ॥ ३७ ॥ जानंत एव जानंतु किं ब्रूह्यक्त्या न मे प्रभो ॥ मनसो वपुषो वाचा वै
भवंत वगोचरः ॥ ३८ ॥ अनुजानीहि मां कृष्ण सर्वं त्वं वेत्सि सर्वदृक् ॥ त्वमेव जगतां नाथो जगदेतत्तवार्पितं ॥ ३९ ॥

न भवन्ति त्वदीयानां तुरागादयोऽपि त्वन्निष्ठा मोचका एवेति नयतिभ्यो विशेषः भजनं त्वधिकमिति भावः ॥ ३६ ॥ नन्वत एव अहमेषां पुत्रादिरूपे
ण वर्त्ते इति चेत्तत्राह प्रपंचमिति प्रपन्नायाजना जनसमूहस्तस्या आनंदानां संदोहं समूहं प्रथयितुमिति नहि कपटपुत्रत्वादिना तादृक् भ
क्तेरा नृण्यं संपद्यत इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ तदेवमादित आरभ्या चित्यानंतगुणत्वेन स्वयं दुर्ज्ञेयत्वमुक्तम् केचित्तु ज्ञानीमइति स्थितास्तानुपहसन्नि
वाह जानंत इति ननु मे मन आदीनां तव वै भवं विषय इति ॥ ३८ ॥ जगदीशत्वाद्यभिमानं परित्यज्याह अनुजानीहीति हे कृष्ण मामनुजानी
हि सत्यलोकं गंतुं अनुज्ञादेहि त्वमहिमानमस्मदादीनां च ज्ञानबलादिसर्वं त्वमेव वेत्सि यतः सर्वदृक् जगतां नाथस्तु त्वमेवेत्येतावत्ज्ञानम् अ
तो मम तास्पदं जगत् एतद्दशरीरं च तवार्पितम् ॥ ३९ ॥

तदेवं किं करं प्रस्थापयेति अत्यादरेण नमस्करोति श्रीरुणेति वृष्णिकुलपदस्य प्रीतिदातृत्वेन हे सूर्योपम क्ष्माच अवनिः निर्जरा देवाश्च द्वि-
जाश्च पशवश्च त एव उदधयस्तेषां वृद्धिकारित्वेन हे चंद्रोपम उद्धर्मः पारखंडधर्मस्तदवशावर्ततमः तद्धरतीति तथा अनेन द्वयोपम हे क्षिति राक्ष-
सधुक् क्षितौ राक्षसाः कंसादमः उद्यन्नेव तेभ्यो दृष्टतीति पुनः सूर्योपम सूर्याद्युपमापि न्यूनैति मत्वाऽह आर्कमर्कमभिव्याप्य सर्वेषां मर्हन्-
पूज्य भगवन् आकल्पं कल्पपर्यन्तं ते तुभ्यं तम इति ॥ ४० ॥ ससखिवत्सकमोक्षणकौतुकद्रुतविलंबितपुत्रमुदेऽद्भुतम् ॥ निखिलरूपमतो दधद-
च्युतोऽवतुसवः कलं यन् ब्रजमंगलम् ॥ १ ॥ पादयोर्नत्वा अभीष्टं सर्वतः पूजितमभिप्रेतं वा ॥ ४१ ॥ अनुज्ञाप्य अनुज्ञां प्रदाप्य पृष्ट्वेत्यर्थः स्वयं

श्रीरुण वृष्णिकुलपुष्करजोपदायिन् क्ष्मानिर्जरद्विजपशूदधिवृद्धिकारिन् ॥ उद्धर्मशार्वरहरक्षितिराक्षसधु-
गाकल्पमार्कमर्हन् भगवन्नमस्ते ॥ ४० ॥ श्रीशुक उवाच इत्यभिष्टूय भूमानं त्रिःपरिक्रम्य पादयोः ॥ नत्वा भी-
ष्टं जगद्धाता स्वधाम प्रत्यपद्यत ॥ ४१ ॥ ततोऽनुज्ञाप्य भगवान् स्वभुवं प्रागवस्थितान् ॥ वत्सान् पुलिनमानिन्येय-
था पूर्वसखि स्वकं ॥ ४२ ॥ एकस्मिन्नपियाते ब्दे प्राणेशं चांतरात्मनः ॥ रुणमाया हताराज नृक्षणा र्द्धमे निरेऽर्भ-
काः ॥ ४३ ॥ किं किं न विस्मरंतीह मायामोहितचेतसः ॥ यन्मोहितं जगत्सर्वमभीक्ष्णं विस्मृतात्मकं ॥ ४४ ॥ उ-
चुश्च सुहृदः रुणं स्वागतं तेति रंहसा ॥ नैकोऽप्यभोजिक वल एहीतः साधुभुज्यतां ॥ ४५ ॥ ततो ह स नृहृषीके-
शोऽभ्यवहृत्य सहा र्भकैः ॥ दर्शयन् च मार्जगरं न्यवर्त्तत वनाद्व्रजं ॥ ४६ ॥ वर्हप्रसूननवधातुविचित्रितांगः प्रो-
द्दामवेणुदलशृंगरवोत्सवाढ्यः ॥ वत्सान् गृणन्नुगगीतपवित्रकीर्तिगोपीदृगुत्सवदृशिः प्रविवेश गोष्ठं ॥ ४७ ॥

भुवं ब्रह्माणम् यथा पूर्वसखा योयस्मिन् तत्स्वकं पुलिनम् ॥ ४२ ॥ नन्वेतावंतं कालं कथं तत्रैवोपविष्टाः कथंचक्षुत्पिपासादिविस्मरणमत आह
एकस्मिन्निति श्लोकद्वयेन अब्देऽपियाते प्राणेशं रुणमंतराच विनाऽपि प्रियविरहे क्षणोऽपि वर्षाऽधिको भवति तथाऽपि माया हताः क्षणा र्द्ध-
मे निरे ॥ ४३ ॥ यत्पुनर्यामायामोहितं जगदभीक्ष्णं पुनः पुनः विस्मृतात्मकम् विस्मृतः आत्मैव येन तत्तथा ॥ ४४ ॥ अत एव मूचुश्च ते त्वया
ऽतिवेगेन स्वागतं सम्यगागतम् एकोऽपि प्रासस्त्वां विनाऽस्माभिर्नाभोजिनभुक्तः इत एहि साधु अविक्षेपेण भुज्यतामिति ॥ ४५ ॥ अभ्यवहृत्य
भुक्ता ॥ ४६ ॥ प्रोद्दामो वेण्वादिस्तस्य रवैरुत्सवस्तेनाढ्यः संपन्नः गृणन् उपलालनैराङ्ग्यन् गोपीदृशामुत्सवरूपादृशिर्दर्शनं यस्य सः ॥ ४७ ॥

यशोदानंदसूनुनेतिबहूनामुक्तिःसहैवदाशता यद्वा काचदाहुः यशोदासूनुनाअपरेनंदसूनुनेति यद्वा यशोदानंदयतीतियशोदानंदः सचा
सौसूनुश्चेतितथातेनास्मान्महाव्यालाद्वयंचाविताःरक्षिताः ॥ ४८ ॥ ब्रजोक्तसांस्वतोकेषुस्नेहवल्याऽब्दमन्त्रहं ॥ शनैर्निःसीमवदधेयथा
रुणेतत्पूर्ववदित्यादिनास्वतोकेभ्योपिपरपुत्रेरुणोप्रेमाधिक्यमुक्तं तत्रपृच्छति ब्रह्मन्निति ॥ ४९ ॥ श्रीकृष्णस्यसाक्षादात्मत्वात्तस्मिन्नात्मी
येभ्यः प्रेमाधिक्यंयुज्यतइतिवक्तुंप्रथमंतावदात्मनःस्वतःप्रेष्ठत्वं अन्येषांतुतदुपाधिकमितिदर्शयतिपंचभिःसर्वेषामपीति ॥ ५० ॥ कुतःत
थादर्शनादित्याह तदिति तस्मादेवकारणात्स्वस्वकात्मनिअहंकारास्पदेपिदेहेआत्माध्यासतारतम्येनप्रेमतारतम्यंदृश्यमानंतन्निबंधनमे

अद्यानेनमहाव्यालोयशोदानंदसूनुना ॥ हतोऽवितावयंचास्मादितिवालाब्रजेजगुः ॥ ४८ ॥ राजोवाच
ब्रह्मन्परोद्भवेरुणोइयान्प्रेमाकथंभवेत् ॥ योऽभूतपूर्वस्तोकेषुस्वोद्भवेष्वपिकथ्यतां ॥ ४९ ॥ श्रीशुकउवाच
सर्वेषामपिभूतानांनृपस्वात्मैकबल्लभः ॥ इतरेऽपत्यवित्ताद्यास्तद्वल्लभतयैवहि ॥ ५० ॥ तद्राजेन्द्रयथास्नेहःस्व
स्वकात्मनिदेहिनां ॥ नतथाममतालंविपुत्रवित्तगृहादिषु ॥ ५१ ॥ देहात्मवादिनांपुंसांमपिराजन्यसत्तम ॥
यथादेहःप्रियतमस्तथान्त्यनुयेचतं ॥ ५२ ॥ देहोऽपिममताभाकृचेत्तर्ह्यसौनात्मवत्प्रियः ॥ यज्जीर्यत्यपिदे
हेऽस्मिन्जीविताशावलीयसी ॥ ५३ ॥ तस्मात्प्रियतमःस्वात्मासर्वेषामपिदेहिनां ॥ तदर्थमेवसकलंजगच्चै
तच्चराचरं ॥ ५४ ॥ कृष्णमेनमवेहित्वमात्मानमखिलात्मनां ॥ जगद्धितांयसोऽप्यत्रदेहीवांभातिमायया ॥
॥ ५५ ॥ वस्तुंतोजानतामत्रकृष्णंस्यास्तुचरिणुच ॥ भगवद्रूपमखिलंनान्यद्वस्त्वहकिंचन ॥ ५६ ॥

वेतिदर्शयितुंमूढामूढभेदेनविशेषमाह देहात्मवादिनामितिद्वाभ्यां तंदेहमनुभवंतियेषुत्रादयस्तेतुनतथाप्रियतमाइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ य
द्यस्माज्जीर्यत्यपिआसन्नमरणेपिजीविताशाभवति अयंभावः नर्जीविष्यतीतिनिश्चितेपिदेहेयत्वेमास्पदत्वंतदात्मगतमेवसंगच्छतइति
अथवायद्यस्मिन्देहेजीर्यत्यपिजीविताशाअविवेकदशायामासीत्तापिविवेकिनोयदाममताभाकृभवतितदा आत्मवत्प्रियोनभवतिअत
स्तत्रनातीवास्थेति ॥ ५३ ॥ तदर्थमेवसकलंप्रियमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ प्रस्तुतमाह कृष्णमेनमिति ॥ ५५ ॥ नकेवलमात्मनामात्मा अपितु
जडानामपीत्याह वस्तुतइति सर्वजगत्कारणमतिकृष्णंजानतांपुंसांस्थावरंजंगमंचसर्वभगवद्रूपंभगवानेवस्वरूपंस्यतत्नान्यत् ॥ ५६ ॥

३९॥ कुंतइतितदाह सर्वेषामिति भावार्थः परमार्थः भवतिभवत्परिणामं प्राप्नुवत्कारणं तस्मिन् तस्यापि भवतः कारणस्यापि भगवान्कृष्ण एव कारणं अतः किमतत् श्रीकृष्णव्यतिरिक्तं वस्तु रूप्यतां तस्माच्छ्रीकृष्णस्यैव परमार्थत्वात् तदेकशरणानामयत्नसिद्धो मोक्ष इति ॥ ५७ ॥ प्रकरणार्थमुपसंहरति समाश्रिता इति पुण्यं यशो यस्य स पुण्यं यशः स चासौ मुरारिश्च तस्य पदपल्लव एव प्लवः तं ये सम्यगाश्रिता म हत्पदं महतां पदमाश्रयं यद्वा महत्तत्पदं चेति तं तथा ते पां भवां बुधिर्वत्सपदमात्रं भवति किंच परंपदं श्रीवैकुण्ठारव्यं पदं स्थानं भवति विपदां यत्पदं विषयः तत्पुनः कदाचिदपि तेषां न भवति न ततः पुनरावर्त्तत इत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ सुहृद्भिश्चरितं मुष्णंतोऽन्योऽन्यं शिष्यादीनि त्यादिना उक्तं अ

सर्वेषामपि वस्तूनां भावार्थो भवति स्थितः ॥ तस्यापि भगवान्कृष्णः किमतद्वस्तु रूप्यतां ॥ ५७ ॥ समाश्रिता ये पदपल्लवप्लवं महत्पदं पुण्यं यशो मुरारेः ॥ भवां बुधिर्वत्सपदं परंपदं पदं यद्विपदां न ते पां ॥ ५८ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहमिह त्वया ॥ यत्कौमारं हरिकृतं पौगंडे परिकीर्तितं ॥ ५९ ॥ एतत्सुहृद्भिश्चरितं मुरारे रघार्दनं शाद्वलजे मनंच ॥ व्यक्तेतरद्रूपमजोर्वाभिष्टवं शृण्वन् गृणन्नेति नरोऽखिलार्थान् ॥ ६० ॥ एवं विहारैः कौमारैः कौमारं जहतुर्ब्रजे ॥ निलायनैः सेतुबंधैर्मर्कटोत्प्लवनादिभिः ॥ ६१ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे पू० ब्रह्मस्तुतिर्नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक उवाच ततश्च पौगंडवयः श्रितौ ब्रजं बभूवुस्तौ पशुपालसंमतौ ॥ गाश्चारयंतौ सखिभिः समंपदैर्ददावनं पुण्यमतीव चक्रतुः ॥ १ ॥

घार्दनं च शाद्वलजे मनं भोजनं च व्यक्तेतरत् व्यक्तात् जडप्रपंचादितरत् शुद्धसत्त्वात्मकं वत्सवत्सपालरूपं यद्वा व्यक्तेतरः चिद्विलासस्तं रूप्यत इति रूपं अजस्य उरुर्महान् अभिष्टवत्सवत्सं ब्रह्मकृतां स्तुतिं एतत् शृण्वन् गृणन् गायन् नरः सर्वपुरुषार्थान् प्राप्नोति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इति श्रीपरमानंदवृत्तिहृदयपदपदः ॥ व्याकरोच्छ्रीधरस्वामी यथामतिविधिस्तुतिं ॥ १ ॥ इति श्रीदशमेटीकायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७३ ॥ ततः पंचदशे धेनुपालनं धेनुकादनं ॥ कालियक्ष्वेडतो गोपरक्षणं च निरूप्यते ॥ १ ॥ अहिवक्रप्रवेशेन वृथा खिन्नान् सरवीनतः ॥ कृष्णः प्रावेशयत्कफलं तालालिकाननं ॥ २ ॥ पशुपालसंमतौ पशुपालने संमतौ पशुपालानां वा संमतौ ईषद्वयो बलातिरेकमनुकृतवन्तौ इत्यर्थः अतीव चक्रतुः सर्वतः प्रसर्पणेन ॥ १ ॥

स्वयशोगुणद्विर्गोपैर्वृतः तद्वनं प्राविशत् ॥ २ ॥ तद्वनं निरीक्ष्यरंतुं मनोदधे कथं भूतं मंजुघोषायेऽलिमृगद्विजाः भ्रमरमृगपक्षिणः तैराकु
लं व्याप्तं महन्मनः स्वच्छपयः सरस्वतामहतां मनसा तुल्यं स्वच्छपयो यस्मिन् तत्सर आश्रयत्वेन अस्तियस्य तेन वा तेनेति शैत्यमुक्तं शतपत्र
गंधिनेति परिमलवत्त्वम् जुष्टं वनमिति मांयं सूचितं ॥ ३ ॥ अरुणपल्लवश्रिया सहस्रशंत्यः शिखाः शाखाग्राण्येषां तान् ॥ ४ ॥ तरुजन्म
येन तमसा कृतं तस्य तमसः पापस्य अपहृत्यैनाशाय अथवा येन त्वया ईश्वरेण सर्वोपकारकं तरुजन्म कृतं तं त्वानमंति एवं श्लाघ्येऽपि ज

तन्माधवो वेणुमुदीरयन्वृतो गोपैर्गुणद्विः स्वयशो वलान्वितः ॥ पशून् पुरस्कृत्य पशव्यमाविशद्विहर्तुं कामः कुसु
माकरं वनं ॥ २ ॥ तन्मंजुघोषालिमृगद्विजाकुलं महन्मनः स्वच्छपयः सरस्वता ॥ वातेन जुष्टं शतपत्रगंधिना
निरीक्ष्यरंतुं भगवान्मनोदधे ॥ ३ ॥ स तत्र तत्रारुणपल्लवश्रिया फलप्रसूनोरुभरेण पादयोः ॥ स्पृशच्छिखान्वीक्ष्य
वनस्पतीन्मुदास्मयन्निवाहाग्रजमादिपूरुषः ॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच अहो अमी देव वरामराचितं पादांबु
जंते सुमनः फलार्हणं ॥ न मंत्युपादाय शिखाभिरात्मनस्तमोपहृत्यै तरुजन्म यत्कृतं ॥ ५ ॥ एतेऽलिनस्तव यशो
ऽखिललोकतीर्थगायंत आदिपुरुषानुपदं भजंते ॥ प्रायो अमी मुनिगणा भवदीयमुख्या गूढं वनेऽपि न जहत्य
न घातमदैवं ॥ ६ ॥ नृत्यंत्यमी शिखिन ईड्य मुदा हरिण्यः कुर्वंति गोप्य इव ते प्रियमीक्षणेन ॥ सूक्तैश्च कोकिल
गणा गृहमागता यधन्यावनौकंस इयान् हि सतां निसर्गः ॥ ७ ॥ धन्येयमद्य धरणी तृणवीरुधस्त्वत्पादस्पृशोद्गु
मलताः करजाभिमुष्टाः ॥ नद्योऽद्रयः खगमृगाः सदयाव लोकैर्गोप्योऽतरेण भुजयोरपि यत्स्पृहा श्रीः ॥ ८ ॥
श्रीशुक उवाच एवं वृंदावनं श्रीमत्कृष्णः प्रीतमनाः पशून् ॥ रे मे संचारयन्नद्रेः सरिद्रोधस्सुसानुगः ॥ ९ ॥

न्यनियदज्ञानरूपं तमोऽस्ति तस्याः पहृत्यै ॥ ५ ॥ हे अनघ वने गूढमपि त्वानत्यजंति त्वयि मनुष्यवेषेण निगूढे सति मुनयोऽप्यलिवेषेण निगूढा
स्त्वां भजंतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ इयान् हि सतां निसर्ग इति यदस्ति स्वस्मिन् तद्गृहमागता यमहमे महत्पुरुषाय समर्पयंतीति ॥ ७ ॥ तृणवीरुधश्च तव
पादौ स्पृशंतीति तथा करजाभिमुष्टाः नखैः स्पृष्टाः सदयैरवलोकनैः श्रीरपि यस्मै स्पृहयति केवलं ते भुजयोरंतरेण वक्षसा गोप्यो धन्या इति ॥
॥ ८ ॥ एवं श्रीमत्कृष्णं वनं प्रति प्रीतः सन् अद्रेः समीपवर्त्तिसरित्तटेषु पशून् संचारयन् सानुगः गोपैः सह वर्त्तमानः प्रीतमनो रे मे ॥ ९ ॥

तीमेवरतिमाह कचिदित्यादिदशभिः ॥ १० ॥ बर्हिणं नृत्यं तमनु अभिनृत्यति बर्हिणमभिमुखो नृत्यतीति वा सखी नृहासयन् ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥ चकोरादीननुकृत्यरौति कदाचिच्च सत्त्वानां मध्ये व्याघ्रसिंहयोः ताभ्यां भीतवद्भवति सत्त्वेषु पलायमानेषु पलायत इत्यर्थः तयोः
 सत्त्वानां बलोद्रेकाणां भीतवद्भवतीति वा ॥ १३ ॥ आर्यमग्रजं विश्रमयति विगतश्रमं करोति ॥ १४ ॥ मिथो नृत्यादीनकुर्वन्तो गोपान् प्र

कचिद्गायति गायत्सु मदां धालिष्वनुव्रतैः ॥ उपगीयमानचरितः सखीसंकर्षणान्वितः ॥ १० ॥ कचिच्च कलहं सा
 नामनुकूजितकूजितं ॥ अभिनृत्यति नृत्यं तं बर्हिणं हासयन् कचित् ॥ ११ ॥ मेघगंभीरया वाचानामभिर्दूरगा न्य
 शून् ॥ कचिदाकूयति प्रीत्या गोगोपालमनोज्ञया ॥ १२ ॥ चकोरकौचचक्राङ्गभारद्वाजांश्च बर्हिणः ॥ अनु
 रौति स्म सत्त्वानां भीतवद्वाघ्रसिंहयोः ॥ १३ ॥ कचित् क्रीडापरिश्रान्तं गोपोत्संगोपवर्हणं ॥ स्वयं विश्रमयत्या
 र्यपादसंवाहनादिभिः ॥ १४ ॥ नृत्यतो गायतः कापि वलगतो युध्यतो मिथः ॥ गृहीतहस्तौ गोपालान् हसंतौ प्रश
 शंसतुः ॥ १५ ॥ कचित्पल्लवतल्पे पुनियुद्धश्रमकार्शितः ॥ वक्षमूलाश्रयः शेते गोपोत्संगोपवर्हणः ॥ १६ ॥ पा
 दसंवाहनं चक्रुः केचित्तस्य महात्मनः ॥ अपरेहतपाप्मानो व्यजनैः समवीजयन् ॥ १७ ॥ अन्ये तदनु रूपाणि
 मनोज्ञानि महात्मनः ॥ गायन्ति स्म महाराजस्नेहक्लिन्नधियः शनैः ॥ १८ ॥ एवं निगूढात्मगतिः स्वमायया गो
 पात्मजत्वं चरितैर्विडम्बयन् ॥ रेमेरमालालितपादपल्लवो ग्राम्यैः समंग्राम्यवदीशचेष्टितः ॥ १९ ॥ श्रीदामाना
 मगोपालो रामकेशवयोः सखा ॥ सुवलस्तोककृष्णाद्या गोपाः प्रेम्णे दमब्रुवन् ॥ २० ॥ रामराम महाबाहो कृ
 ण्णदुष्टनिवर्हण ॥ इतो विदूरे सुमहद्वनंतालालि संकुलं ॥ २१ ॥ फलानितत्र भूरीणि पतितानि पतन्ति च ॥ संति
 किं त्ववरुद्धानि धेनुकेन दुरात्मना ॥ २२ ॥

शशंसतुः ॥ १५ ॥ १६ ॥ व्यजनैः पल्लवादिनिर्मितैः ॥ १७ ॥ १८ ॥ ईशचेष्टित इति निगूढस्वभावत्वेऽपि अंतरांतरा ईशस्यैव चेष्टिता
 निदृश्यन्ते स्मिन्तः ॥ १९ ॥ २० ॥ ईशचेष्टितत्वमेव दर्शयितुमाह श्रीदामेति स्तोककृष्णः कश्चित्तालालि संकुलं तालपंक्तिभिर्व्याप्तं ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥२३॥२४॥विपूचीनःसर्वतःप्रसृतः ॥२५॥ २६॥ २७॥२८॥ सनगंसदृक्षं ॥२९॥ प्रत्यग्द्वाभ्यांपश्चिमाभ्याम् काशब्दमितिगर्दभजाति
 शब्दानुकरणम् पर्यसरत्परितोऽध्वावदित्यर्थः ॥३०॥ उपक्रोष्टागर्दभः पराक्प्रतिमुखःअपरौपश्चिमौ बलायबलंहंतुम् ॥३१॥तृणराजः
 सोऽतिवीर्योऽसुरोरामहेरुष्णखररूपधृक् ॥ आत्मतुल्यबलैरन्यैर्ज्ञातिभिर्वहुंभिर्वृतः ॥ २३ ॥ तस्मात्कृतनरा
 हाराद्भ्रातैर्नृभिरमित्रहन् ॥ नसेव्यतेपशुगणैःपक्षिसंघैर्विवर्जितं ॥ २४ ॥ विद्यंतेऽभुक्तपूर्वाणिफलानिसुर
 भीणिच ॥ एषवैसुरभिर्गंधोविपूचीनोऽवगृह्यते ॥ २५ ॥ प्रयच्छतानिनःकृष्णगंधलोभितचेतसां ॥वाञ्छा
 ऽस्तिमहतीरामगम्यतांयदिरोचते ॥ २६ ॥ एवंसुहृद्वज्रःश्रुत्वासुहृत्प्रियचिकीर्षया ॥ प्रहस्यजग्मतुर्गोपैर्वृतौ
 तालवनंप्रभू ॥ २७ ॥ बलःप्रविश्याद्दुभ्यांतालान्संपरिकंपयन् ॥ फलानिपातयांमासमतंगजइवौज
 सा ॥ २८ ॥ फलानांपततांशब्दंनिशम्यासुररासभः ॥ अभ्यधावक्षितितलंसंनृगंपरिकंपयन् ॥ २९ ॥ समे
 त्यतरसाप्रत्यक्द्वाभ्यांपद्मांबलंबली ॥ निहत्योरसिकाशब्दमुंचन्यपरस्वलः ॥ ३० ॥ पुनरासाद्यसंरब्ध
 उपक्रोष्टापराक्स्थितः ॥ चरणावपरौराजनबलायप्राक्षिपद्रुपा ॥ ३१ ॥ सतंगृहीत्वाप्रपदोभ्रामयित्वैकंपा
 णिना ॥ चिक्षेपतृणराजाग्रंभ्रामणत्यक्तजीवितं ॥ ३२ ॥ तेनाहतोमहातालोवेपमानोमहाशिराः ॥ पार्श्वस्थं
 कंपयन्भग्नःसचान्यंसोऽपिचापरं ॥ ३३ ॥ बलस्यलीलयोस्तृष्टस्वरदेहहताहताः ॥ तालाश्चकंपिरिर्वेमहा
 वातेरिताइव ॥ ३४ ॥ नैतच्चित्रंभगवतित्यनंतेजगदीश्वरे ॥ ओतप्रोतमिदंयस्मिंस्तंतुष्वंगयथापटः ॥ ३५ ॥ त
 तःकृष्णंचरामंचज्ञातयोधेनुकस्यये ॥ क्रोष्टारोऽभ्यद्रवन्सर्वेसंख्याहतबांधवाः ॥ ३६ ॥ तांस्तानापततःकृ
 णोरामश्चनृपलीलया ॥ गृहीतपश्चाच्चरणान्प्राहिणोत्तृणराजसु ॥ ३७ ॥ फलप्रकरसंकीर्णादित्यदेहैर्गतासु
 भिः ॥ रराजभूःसतालाग्रैर्घनैरिवनभस्तलं ॥ ३८ ॥ तालः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ उत्तष्टेनखरदेहेनहतैराहताश्चकंपिरे अकंपंत
 ॥ ३४ ॥ यस्मिन्निदंविश्वमोतमूर्ध्वतंतुषुपटइवयथितम् प्रोतंतिर्यक्तंतुषुपटवदेवसंयथितंसर्वतोऽनुस्यूतंवर्त्ततइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
 घनैर्नभस्तलमिवभूःरराज तत्रफलप्रकरसंकीर्णेति दैत्यदेहैः फलतालाग्रैश्चसंकीर्णादित्यरुणश्वेतनीलघनसादृश्यसंपादनम् ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ आदन् अभक्षयन् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ गोरजोभिश्चुरितेषुकुंतलेषु बद्धवर्हवन् न्यानि प्रसूनानि च यस्य रुचिरमीक्षणं चारुहासश्च
यस्य तंच तंच दिदक्षितदृशः दिदक्षितादर्शनोत्कंठायुक्तादृशो यासां ताः ॥ ४२ ॥ मुकुंदस्य मुखपद्मगतं सारधं मधु अङ्गियो विरहस्तस्माज्जा

॥ ४१ ॥

तयोस्तत्सु महत्कर्मनिशम्य विबुधादयः ॥ मुमुचुः पुष्पवर्षाणि च कुर्वाद्यानि तुष्टुवुः ॥ ३९ ॥ अथ तालफलान्या
दन्मनुष्या गतसाश्च साः ॥ तृणं च पशवश्चेरुर्हतधेनुककानने ॥ ४० ॥ कृष्णः कमलपत्राक्षः पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥
स्तूयमानो नुगैर्गोपैः साग्रजो ब्रजमाब्रजत् ॥ ४१ ॥ तं गोरजश्चुरितकुंतलवद्धवर्हवन् प्रसूनरुचिरेक्षणचा
रुहासं ॥ वेणुं कणं तमनुगैरनुगीतकीर्तिगोप्यो दिदक्षितदृशोऽभ्यगमन् समेताः ॥ ४२ ॥ पीत्वा मुकुंदमुखसार
धमक्षिभृंगैस्तापं जहुर्विरहजं ब्रजयोषितोऽङ्गि ॥ तत्सत्कृतिसमधिगम्य विवेश गोपुंसव्रीडहासविनयं यदपां
गमोक्षं ॥ ४३ ॥ तयो र्यशोदारो हिण्यौ पुत्रयोः पुत्रवत्सले ॥ यथाकामं यथाकालं व्यधत्तां परमाशिषः ॥ ४४ ॥
गताध्वानश्रमौ तत्र मज्जनोन्मर्दनादिभिः ॥ नीवीं वसित्वारुचिरां दिव्यस्रग्गंधमंडितौ ॥ ४५ ॥ जनन्युपल्लतं
प्राश्य स्वाद्वन्नमुपलालितौ ॥ संविश्य वरशय्यायां सुखं सुषुपतुर्व्रजे ॥ ४६ ॥ एवं स भगवान् कृष्णो वृंदावनचरः
क्वचित् ॥ ययौराममृते राजन्कालिदीं सखिभिर्वृतः ॥ ४७ ॥ अथ गावश्च गोपाश्च निदाघातपपीडिताः ॥ दुष्टं ज
लं पंपुस्तस्यास्तृषात्ता विषदूषितं ॥ ४८ ॥ विषां भस्तदुपसृश्य दैवोपहतचेतसः ॥ निपेतुर्व्यसवः सर्वे सलिलांते
कुरुद्वह ॥ ४९ ॥ वीक्ष्य तान्वै तथाभूतान् कृष्णो योगेश्वरेश्वरः ॥ ईदृश्यामृतवर्षिण्या स्वनाथान्समजीवयत् ॥ ५० ॥
ते संप्रतीतस्मृतयः समुत्थाय जलांतिकात् ॥ आसन् सुविस्मिताः सर्वे वीक्षमाणाः परस्परं ॥ ५१ ॥

तं तापं सच तासां सत्कृतिपूजां कां सत्कृतिकथं वा कृतांतामाह सव्रीडेति सव्रीडेन सलज्जेन हास्तेन विनयो यथाभवति तथा यदेतत् कितत्
अपांगमोक्षं कटाक्षदर्शनं तथा तां सत्कृतिप्राप्येति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ संप्रतिसद्य एव इता प्रा
प्तास्मृतिर्येस्ते संप्रतीतस्मृतयः यद्वा सम्यक्संप्रतीता प्रतिप्राप्तास्मृतिर्येस्ते तथा इति ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ इति दशमे टीकायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ षोडशोऽकालियस्योक्तो निघहोयमुनाह्दे ॥ तस्य
 लीभिः स्तुतेनाथरुणेनानुग्रहः कृतः ॥ १ ॥ हत्वा रासभदैतेयान् जग्ध्वा तालफलान्यलं ॥ प्रीतोऽनृत्यत्फणारंगेऽकालियस्य कलानिधिः ॥
 ॥ २ ॥ उदवासयत् निःसारितवान् ॥ १ ॥ बहूनि युगानि आवासो यस्य तमहिं सवै अहिः अजलचरोऽपि तस्मिन् तर्जले यथा येन प्रकारेण
 सीत् अथवा बहूनि युगानि आवासो यथा जवति तथा तेन प्रकारेण सवै तत्रासीदिति कथ्यतामिति ॥ २ ॥ गोपालेन यदुदारमाचरितं तदेवानृ-

अन्वमंसततद्राजन् गोविंदानुग्रहेक्षितं ॥ पीत्वा विषं परेतस्य पुनरुत्थानमात्मनः ॥ ५२ ॥ इति श्रीभागवते
 महापुराणे दशमस्कंधे पू० धेनुकवधो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक उवाच विलोक्य
 दूषितां रुष्णां रुष्णः रुष्णाहिना विभुः ॥ तस्या विशुद्धिं मन्विच्छन् सर्पतमुदवासयत् ॥ १ ॥ राजोवाच कथं
 मंतर्जले गांधेन्यगृह्णाद्भगवानहिं ॥ सवै बहुयुगावासं यथाऽसीद्विप्रकथ्यतां ॥ २ ॥ ब्रह्मन् भगवत्स्तस्य भूषः
 स्वच्छंदवर्तिनः ॥ गोपालोदारचरितं कस्तृप्यतामृतं जुषन् ॥ ३ ॥ श्रीशुक उवाच कालिंघां कालियस्यासी-
 त्प्रदः कश्चिद्विषाग्निना ॥ श्रप्यमाणपयायस्मिन् पतंत्युपरि गाः खगाः ॥ ४ ॥ विप्रुष्मता विषोदोर्मिमारुतेना-
 भिमर्शिताः ॥ ध्रियंते तीरगायस्य प्राणिनः स्थिरजंगमाः ॥ ५ ॥ तंचंडवेगविषवीर्यमवेक्ष्य तेनेदुष्टां नदीं च खल-
 सं यमनावतारः ॥ रुष्णः कदंबमधिरुह्य ततोऽतितुंगमास्फोट्य गाढरशनोऽन्यपतद्विषोदे ॥ ६ ॥

तमतः कथ्यतामिति ॥ ३ ॥ श्रप्यमाणं पच्यमानं पयो यस्य सः अत उपरि गच्छंतः खगायस्मिन् पतन्ति ॥ ४ ॥ किंच विप्रुष्मता अंबुकणयुक्ते-
 न विषोदतरंगस्पर्शमारुतेन स्पृष्टायस्य तीरगा ध्रियंते सज्जद आसीदिति ॥ ५ ॥ तं कालिंघं चंडवेगो यस्य तद्विषमेव वीर्यं यस्य तं कदंबमिति
 भाविना श्रीरुष्णस्य चरणस्पर्शाभागेन स एकस्तत्तीरेन शुष्कः अथवाऽमृतमाहरता गुरुत्वात् कांतत्वादिति च पुराणांतरं आस्फोट्य बाणं क-
 रतलेनाहत्य गाढादृढा बद्धारशना कटिबंधनवस्त्रेण सः ॥ ६ ॥

द.पू.

॥ ४२ ॥

तदासर्पस्यहृदः पुरुषश्रेष्ठस्यपतनभारेणसंक्षोभितानामुरगाणांविषैरुन्नतोंऽबुराशिर्यस्यसः विप्रेणकषायीरुताभयंकराऽर्मयोयस्यसः
पर्यक्पारितः धनुःशतंभुनःप्रसृतः नैतच्चित्रमित्याह अनंतबलस्येति ॥ ७ ॥ हृदेविहरतः भुजदंडाहतोदकघोषंश्रुत्वाततःस्वसदनाभिभवं
निरीक्ष्यतदसहमानःसर्पःसमसरत् समाजगाम ॥ ८ ॥ प्रेक्षणीयश्चसुकुमारश्चघनवदुज्ज्वलश्चतंश्रीवत्सपीतवसनंश्रीवत्सेनसंयुक्तमुच्चलत्पी
तंवस्त्रयस्यतं भुजयाभोगेन चच्छाद अवेष्टयत् ॥ ९ ॥ सप्रियोयेपांतेतत्प्रियाः तेचतेसखायइति॥ १० ॥ ११ ॥ भुविभूकंपादयः दिविउल्का

सर्पहृदःपुरुषसारनिपातवेगसंक्षोभितोरगविपोच्छ्रुसितांबुराशिः ॥ पर्यक्पुतोविपकषायविभीषणोमि
धविन्धनुःशतमनंतबलस्यकिंतत् ॥ ७ ॥ तस्यहृदेविहरतोभुजदंडघूर्णवार्धोपमंगवरवारणविक्रमस्य ॥ आ
श्रुत्यतस्वसदनाभिभवंनिरीक्ष्यचक्षुःश्रवाःसमसरत्तदमृप्यमाणः ॥ ८ ॥ तंप्रेक्षणीयंसुकुमारघनावदातंश्रीव
त्सपीतवसनंस्मितसुंदरास्यं ॥ क्रीडंतमप्रतिभयंकमलोदरांघ्रिसंदश्यमर्मसुरुपाभुजयाचच्छाद ॥ ९ ॥ तन्ना
गभोगपरिवीतमदृष्टचेष्टमालोक्यतत्प्रियसखाःपशुपाभृशार्त्ताः ॥ रुण्णेऽपि तात्मसुहृदर्थकलत्रकामादुः
खानुशोकभयमूढधियोनिपेतुः ॥ १० ॥ गावोवृषावत्सतर्यःक्रंदमानाःसुदुःखिताः ॥ रुण्णेन्यस्तेक्षणाभीतारु
दंत्यइवतस्थिरे ॥ ११ ॥ अथब्रजेमहोत्पातास्त्रिविधात्यतिदारुणाः ॥ उत्पतुर्भुविदिव्यात्मन्यासन्नभयशंसि
नः ॥ १२ ॥ तानालक्ष्यभयोद्विग्नागोपानंदपुरोगमाः ॥ विनारामेणगाःरुणंज्ञात्वाचारयितुंगतं ॥ १३ ॥ तैर्दु
र्निमित्तैर्निधनंमत्वाप्राप्तमतद्विदः ॥ तत्प्राणास्तन्मनस्कास्तेदुःखशोकभयातुराः ॥ १४ ॥ आवालवृद्धवनि
ताःसर्वेगपशुवृत्तयः ॥ निर्जग्मुर्गोकुलादीनाःरुणदर्शनलालसाः ॥ १५ ॥ तांस्तथाकातरान्वीक्ष्यभगवान्मा
धवोबलः ॥ प्रहस्यकिंचिन्नोवाचप्रभावज्ञोऽनुजस्यसः ॥ १६ ॥ तेऽन्वेपमाणादयितंरुणंसूचितयापदैः ॥ भग
वल्लक्षणैर्जग्मुःपंदव्यायमुनातटं ॥ १७ ॥

पातादयः आत्मनिवामनेत्रस्फुरणादयः आसन्नंभयंशंसितुंशीलंयेषांते ॥ १२ ॥
तानालक्ष्यगोकुलान्निर्जग्मुरितितृतीयेनान्वयः भयोद्विग्नाः भयहेतुभ्योभीताःभयेनकंपमानाइतिवा ॥ १३ ॥ नतंविदंतीतिअतद्विदः ॥
॥ १४ ॥ पशुवृत्तयः अतिवत्सलाः ॥ १५ ॥ कातरादभीतान् ॥ १६ ॥ भगवंतंलक्षयंतियानिपदानितैःपदैःसूचितयापदव्यामार्गेण ॥ १७ ॥

अ० १६

॥ ४२ ॥

पदैर्मागंज्ञानप्रकारमाहृतइति विश्वपतेः श्रीकृष्णास्यान्येषांपदानामंतरांतरेमध्येमध्ये तत्तदपोहेनगवांश्रुतीनांमार्गैस्तत्त्वराः अप्रमत्ताः यो
गिनस्तदुपाध्यपवादेनयथापरंतत्त्वंमृगयंततद्वदितिभावः ॥ १८ ॥ ततश्चसर्पशरीरेवेष्टितंकृष्णंदूरान्निरीक्ष्यगोपांश्चपशूंश्चतथानिरीक्ष्या
र्त्ताः परमकश्मलंपरमोहंप्रापुः ॥ १९ ॥ प्रियेणश्रीकृष्णेनव्यतिहतंविरहितंचैलोक्यंशून्यंददृशुः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अनन्यगतिमात्मा
नमित्थंनिरीक्ष्यातएवात्महेतोः स्वगोकुलमतिदुःखितमाज्ञायउरगबंधादुदतिष्ठदित्यन्वयः ॥ २३ ॥ तस्यप्रथ्यमानेनवपुषाव्यथितात्मशरी

तेतत्रतत्राज्ञयवांकुशाशनिध्वजोपपन्नानिपदानिविश्वपतेः ॥ मार्गेगवामन्यपदांतरांतरेनिरीक्ष्यमाणाययु
रंगसत्त्वराः ॥ १८ ॥ अंतर्हृदेभुर्जगभोगपरीतमारात्कृष्णंनिरीहमुपलभ्यजलाशयाते ॥ गोपांश्चमृदधिपणा
न्परितःपशूंश्चसंकंदतःपरमकश्मलमापुरार्त्ताः ॥ १९ ॥ गोप्योऽनुरक्तमनसोभगवत्यनंततत्सौहृदस्मितवि
लोकगिरःस्मरंत्यः ॥ ग्रस्तेऽहिनाप्रियतमेभृशदुःखतप्ताःशून्यंप्रियव्यतिहतंददृशुस्त्रिलोकम् ॥ २० ॥ ताःकृ
ष्णमातरमपत्यमनुप्रविष्टांतुल्यव्यथाःसमनुगृह्यशुचःस्रवंत्यः ॥ तास्ताःप्रियव्रजकथाःकथयंत्यआसःकृ
ष्णाननेर्पितदृशोमृतकप्रतीकाः ॥ २१ ॥ कृष्णप्राणान्निर्विशतो नंदादीन्वीक्ष्यतंहृदं ॥ प्रत्यषेधत्सभगवान्ना
मःकृष्णानुभाववित् ॥ २२ ॥ इत्थंस्वगोकुलमनन्यगतिनिरीक्ष्यसखीकुमारमतिदुःखितमात्महेतोः ॥ आज्ञा
यमर्त्यपदवीमनुवर्त्तमानःस्थित्वामुहूर्त्तमुदतिष्ठदुरंगबंधात् ॥ २३ ॥ तस्यप्रथ्यमानवपुषाव्यथितात्मभोगस्य
क्कोन्नमय्यकुपितःस्वफणान्भुजंगः ॥ तस्यौश्वसन्श्वसनरंध्रविपांवरीपस्तब्धेक्षणात्ममुकमुखोहरिमीक्षमा
णः ॥ २४ ॥ तंजिह्वादिशिखयापरिलेलिहानंदेष्टक्किणीत्यतिकरालविषाग्निदृष्टिम् ॥ क्रीडन्नमुंपरिससार
यथाखगेंद्रोवभ्रामसोऽप्यवसरंप्रसमीक्षमाणः ॥ २५ ॥

रोभुजंगः कुंडलीमुन्मुच्यतंत्यक्काकुपितःफणानुन्नमय्यश्वसनूकेवलमीक्षमाणस्तस्थौ कथंभूतः श्वसनरंध्रेषुनासाविवरेषुविषंयस्यसतथा
अंबरीषोमंडकपाकभाजनंतद्वत्संतमानिस्तब्धानिर्दक्षणाणियस्यसतथा उल्लुकानिमुखेपुयस्यसचसच ॥ २४ ॥ हरिश्चक्रीडंस्तर्मुसर्प
परिससार परितोवभ्राम अतिकरालाविषाग्निमुक्तादृष्टिर्यस्यतम् जिह्वादिशिखयेतिप्रतिमुरतम् ॥ २५ ॥

द.पू.

॥ ४२ ॥

एवंपरिभ्रमेणैवहतमोजोयस्यतम् तस्यमूर्द्धसुयेरत्ननिकरास्तेषांस्पर्शेनात्यरुणं पादांबुजंयस्यसः ननुकथंचंचलेषुशिरस्सुनमर्त्ततत्राह अ
खिलकलानामादिगुरुः ॥ २६ ॥ उपसेदुःप्राप्ताः ॥ २७ ॥ शतैकशीर्ष्णः शतमेकानिमुख्यानिशीर्षाणियस्यतस्यक्षीणायुषोऽपिपुनर्भ
मतः यद्यच्छिरोननमतेस्तद्व्यतानंजहाति नृत्यच्छलेनोघ्रिपातैस्तत्तन्ममर्दनदाचास्यतोमुखेभ्योनस्तोनासाविवरेभ्यश्चास्रकूबमनू ॥ २८ ॥ पु
नरपिरुषाउच्चैर्निःश्वसतोयद्यत्समुन्नमतितत्तत्पदाघातेनानुनमयन् इहअस्मिन्नवसरेहृष्टेर्गंधर्वादिभिः शेषासनःपुराणपुरुषद्वयशोदानं

एवंपरिभ्रमहतौजसमुन्नतांसमानस्यतत्पृथुशिस्वाधिरूढआद्यः ॥ तन्मूर्द्धरत्ननिकरस्पर्शातिताम्रपादांबुजो
खिलकलादिगुरुर्ननर्त्त ॥ २६ ॥ तंनर्त्तुमुद्यतमवेक्ष्यतदातदीयगंधर्वसिद्धसुरचारणदेववध्वः ॥ प्रीत्यामृदंग
पणवानकवाद्यगीतपुष्पोपहारनुतिभिःसहसोपसेदुः ॥ २७ ॥ यद्यच्छिरोननमतेऽगशतैकशीर्ष्णस्तत्तन्मम
र्दखलदंडधरोऽघ्रिपातैः ॥ क्षीणायुषोभ्रमतउल्वणमास्यतोऽस्रकूबस्तोवमनूपरमकश्मलमापनागः ॥ २८ ॥
तस्याक्षिभिर्गंरलमुद्गमतःशिरस्सुयद्यत्समुन्नमतिनिःश्वसतोरुपोच्चैः ॥ नृत्यत्पदाऽनुनमयन्दमयांबभूवंपु
ष्पैःप्रपूजितइवेहपुमान्पुराणः ॥ २९ ॥ तच्चित्रतांडवविरुग्णफणातपत्रोरक्तंमुखैरुरुवमनूपभग्नगात्रः ॥
स्मृत्वाचराचरगुरुंपुरुषंपुराणंनारायणंतमरणंमनसाजगाम ॥ ३० ॥ कृष्णस्यगर्भजगतोऽतिभरावसन्नं
पाणिप्रहारपरिरुग्णफणातपत्रं ॥ दृष्ट्वाऽहिमाद्यमुपसेदुरमुष्यपत्यआर्त्ताः श्लथद्वसनभूषणकेशबंधाः ॥ ३१ ॥
तास्तंसुविग्रमनसोऽथपुरस्कृतार्भाः कायंनिधायभुविभूतपतिंप्रणेमुः ॥ साध्यः कृतांजलिपुटाः शमलस्यभ
र्तुर्मोक्षेप्सवः शरणदंशरणंप्रपन्नाः ॥ ३२ ॥

दनः पुष्पैःप्रपूजितः यद्वातदागंधर्वादिभिः पुष्पैःप्रपूजितोगोपैःपुराणःपुराणः
पुमानिवदृष्टइति यद्वापुष्पैःप्रपूजितइवप्रसन्नः सन्दमयांबभूव हितंकृतवानित्यर्थः ॥ २९ ॥ अरणंशरणम् ॥ ३० ॥ गर्भजगंतियस्यत
स्यातिभारेणावसन्नमाक्रांतम् पाणिःपादपृष्ठं आद्यंश्रीकृष्णं श्लथंतोविस्रंसमानावसनादयोयासांताः ॥ ३१ ॥ ताःशरणंप्रपन्नाःसत्यः
तंप्रणेमुः सुविग्रमनसः अतिविह्वलांचित्ताःभुवीति तस्मिन्स्थाने जलाधस्ताद्वातीरेवाशमलस्यपापात्मनोऽपिभर्तुर्मोक्षेप्सवः भर्तुःयत्शम
लंतस्यवा भूतपतिंप्राणिमात्रस्यपतिम् शरणंदमाश्रयप्रदं ॥ ३२ ॥

अ० १५

॥ ४३ ॥

प्रथमं तावत्कुपितं भगवंतं दंडानुमोदनेनोपशमयंत्यस्तुवंति न्याय्योहीति तत्र दंडानुमोदनं षड्विंशतिश्वहरेः स्तुतिः ॥ प्रार्थनं पंचभिः श्लोकैः
स्ततः पञ्चगयोषिता ॥ न च नियहानुग्रहलक्षणं वैषम्यं न वा स्तीत्याहुः धत्सेदममिति अनुशंसन् आलोचयन् ॥ ३३ ॥ नियहोऽप्यनुग्रहायेत्यु
क्तं इदानीमनुग्रहएवायं न नियहइत्याहुः अनुग्रहइति नः अस्माकं यस्मादमुष्यसर्पत्वं दृश्यते अतस्तन्मूलपापनिवर्तको दंडोऽनुग्रहएव को
धत्वेन प्रतीयमानोऽपीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ महांश्चायमनुग्रहइति नस्य पूर्वपुण्यमभिनंदंति तपइति स्वयं मानरहितेन अन्येभ्यो मानदेन च सर्वं
जीवयतीति सर्वजीवः ॥ ३५ ॥ न तप आदिनिमित्त एष भाग्योदयः किंतु अचित्यंतव कृपावैभवमित्याहुः श्लोकत्रयेण कस्यानुभावइति

नागपत्न्य ऊचुः न्याय्यो हि दंडः कृत् किल्विपेऽस्मिंस्तवावतारः खलनिग्रहाय ॥ रिपोः सुतानामपितुल्यदृष्टे
र्धत्सेदमं फलमवानुशंसन् ॥ ३३ ॥ अनुग्रहोऽयं भवता कृतो हि नो दंडोऽसतांते खलुकल्मषापहः ॥ यद्वंदशूक
त्वममुष्यदेहिनः क्रोधोऽपितेऽनुग्रहएव संमतः ॥ ३४ ॥ तपः सुतसंकिमनेन पूर्वनिरस्तमानेन च मानदेन ॥ ध
र्मोऽथ वा सर्वजनानुकंपयाय तो भवांस्तुप्यति सर्वजीवः ॥ ३५ ॥ कस्यानुभावोऽस्य न देव विग्रहेतवांघ्रिरेणुस्प
र्शाधिकारः ॥ यद्वांच्छया श्रीर्ललना चरत्तपो विहाय कामान्सुचिरं धृतव्रता ॥ ३६ ॥ न नाकपृष्ठं न च सार्वभौमं न
पारमेष्ठ्यं न रसाधिपत्यं ॥ न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा वांच्छंति यत्पादरजः प्रपन्नाः ॥ ३६ ॥ तदेष नाथा पदुरा
पमन्यैस्तमांजनिः क्रोधवशोऽप्यहीशः ॥ संसारचक्रं भ्रमतः शरीरिणो यदिच्छतः स्याद्विभवः समक्षः ॥ ३८ ॥
नमस्तुभ्यं भगवते पुरुषाय महात्मने ॥ भूतावासाय भूताय पराय परमात्मने ॥ ३९ ॥

तप आदिना ब्रह्मादयोऽपि यस्याः श्रियः प्रसादमिच्छंति सा श्रीर्ललना उत्तमा स्त्री यस्य त्वदंघ्रिस्पर्शाधिकारस्य वांच्छया तपश्चाचरत् अस्य
सर्पस्य सर्पिकृतवानितिको वेत्तीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ यत्तव पादरजः प्रपन्नाः प्रामाः पारमेष्ठ्या अपितुच्छं मन्यन्ते ॥ ३७ ॥ अहो तदेष अयत्नत ए
वमाप अन्यैः श्रियादिभिरपि कथं भूतं पादरजः यदिच्छतः सेव्यं मे भवत्विति प्रार्थयमानस्यैव समक्षः प्रत्यक्ष एव विभवः अपेक्षिता संपद्भवति
॥ ३८ ॥ नमस्तुभ्यं भगवते अचित्ये श्वर्यादिगुणाय तदुपपादनाय दशभिः श्लोकैर्विशेषणानि पुरुषाय पूर्णं अंतर्यामिरूपेण वर्त्तमानाय म
हात्मने एवमपि नातिपरिच्छिन्नाय कुतः भूतावासाय आकाशाद्याश्रयाय एतदपि कुतः भूताय पूर्वमपि सते कुतः पराय कारणाय कि
च परमात्मने कारणातीताय ॥ ३९ ॥

॥ ४२ ॥ कारणत्वं कारणातीतत्वं च समर्थयितुमाहुः ज्ञानविज्ञाननिधये ज्ञानं ज्ञप्तिः विज्ञानं चिच्छक्तिः उभयोः निधये ताभ्यां पूर्णास्य कथं तथात्वमत उक्तं ब्रह्मणेऽनंतशक्तये कथं भूताय ब्रह्मणे अगुणाय अविकाराय कथं भूताय अनंतशक्तये प्राकृताय प्रकृतिप्रवर्तकाय अप्राकृताय इति वा अप्राकृतायानंतशक्तियुक्ताय अयमर्थः अगुणत्वादविकारं ब्रह्मज्ञप्तिमात्रत्वात् कारणातीतं प्रकृतिप्रवर्तकोऽनंतशक्तिर्विज्ञाननिधित्वादीश्वरः कारणं तदुभयात्मने नम इति ॥ ४० ॥ अनंतशक्तित्वात् कालशक्त्या विश्वस्रष्टृत्वादिरूपेण नमस्यंति कालाय कालस्वरूपाय कालनाभाय कालशक्त्या श्रयाय कालावयवानां सृष्ट्यादिसमयानां साक्षिणे ततश्च विश्वाय विश्वरूपाय तर्हि किं जडोऽहं न हि तदुपद्रव न च द्रष्टृमात्राय किंतु तत्कर्त्रे न च कर्तृमात्राय विश्वहेतवे सर्वकारकरूपाय ॥ ४१ ॥ तदेवाहुः भूतमात्रेन्द्रियप्राणमनोबुद्ध्याशयात्मने आशयश्चित्तं भूतादिरूपाय अतः सर्वकारकरूपायेति अहंकारात्मतयानमस्यंति त्रिगुणेनेति एवं स्रष्टृकार्येयस्त्रिगुणोऽभिमानस्तेन गू

ज्ञानविज्ञाननिधये ब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ अगुणाय अविकाराय नमस्ते प्राकृताय च ॥ ४० ॥ कालाय कालनाभाय कालावयवसाक्षिणे ॥ विश्वाय तदुपद्रष्टृ तत्कर्त्रे विश्वहेतवे ॥ ४१ ॥ भूतमात्रेन्द्रियप्राणमनोबुद्ध्याशयात्मने ॥ त्रिगुणेनाभिमानेन गूढस्वात्मानुभूतये ॥ ४२ ॥ नमोऽनंताय सूक्ष्माय कूटस्थाय विपश्चिते ॥ नानावादानुरोधाय वाच्यवाचकशक्तये ॥ ४३ ॥ नमः प्रमाणमूलाय कवये शास्त्रयोनये ॥ प्रवृत्ताय निवृत्ताय निगमाय नमो नमः ॥ ४४ ॥

ढास्वांशभूतानामात्मनां जीवानामनुभूतिर्येन न स्मै ॥ ४२ ॥ त्वं त्वहंकारानावृत इति स्तुवंति नमोऽनंताय अहंकारापरिच्छेदात् अतः सूक्ष्मायादृश्यत्वात् अतएव कूटस्थाय उपाधिकृतविकाराभावात् अतएव विपश्चिते सर्वज्ञाय एवं वस्तुतः स्तुत्वाऽचित्यमायात्वेन स्तुवंति नानावादानुरोधाय अस्ति नास्ति सर्वज्ञः किंचिज्ज्ञः बद्धः मुक्तः एकः अनेक इत्यादिना नानावादानुरूपद्विमायया अनुवर्तते यस्तस्मै किंच वाच्यवाचकशक्तये अभिधानाभिधेयशक्तिभेदादपि नानात्वेन प्रतीयमानायेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ अनावृतत्वमेव हेतुं तरेणापि सूचयंत्यः स्तुवंति नमः प्रमाणमूलाय चक्षुरादीनां चक्षुरादिरूपाय अतएव कवये स्वयंतं निरपेक्षज्ञानाय कुतः शास्त्रयोनये वेदात्मकनिःश्वासाय किंच प्रवृत्ताय निवृत्ताय निगमाय नमो नमः ॥ ४४ ॥

किंच अनावृतैश्वर्यत्वादेवचतुर्मूर्तिरूपेण सर्वोपास्यत्वेन नमंति नमः कृष्णायैति श्लोकेन रामाय संकर्षणाय वसुदेवसुताय च वसुदेवश
ब्दितं शुद्धं सत्वं तत्र प्रकाशमानाय वासुदेवायैत्यर्थः सात्वतामुपासकानां पतये सा लोक्यादिनापालकाय एवंचतुर्मूर्तये कृष्णाय तुभ्यं नमइ
ति ॥ ४५ ॥ कथंचतुर्मूर्तितेति तदाहुः नमो गुणप्रदीपायैति गुणाः अंतःकरणानि तानि प्रदीपयतीति तथा तस्मै चित्ताद्यधिष्ठातृत्वेन चतुर्मूर्ति
तेत्यर्थः ननु तथाऽपि एकस्यैव कथंचतुष्टयमत आहुः गुणात्मच्छादनाय तैरेव गुणैरुपासकानां फलवैचित्र्यायात्मानमाच्छादनानात्वेन प्र
काशमानायैत्यर्थः ननु तर्हि कथं प्रतीतिरत उक्तम् गुणवत्पुलक्ष्याय चित्तादीनां चेतनात्थ्यवसायादिवृत्तिभिरुपलक्ष्याय उपलक्षणमे
वाहुः गुणद्रष्टेतसाक्षिणे कथंचिदुपलक्ष्य एव न ज्ञेय इत्याहुः स्वसंविदे अगोचरायैत्यर्थः ॥ ४६ ॥ अगोचरत्वमुपलक्ष्यत्वं च दर्शयंत्येनमंति
अव्याकृतविहाराय अतर्क्यमहिम्न इत्यर्थः सर्वव्याकृतसिद्धये सर्वकार्योत्पत्तिप्रकाशहेतुत्वेनोपलक्षणयोग्यायेत्यर्थः उपलक्षणांतर

नमः कृष्णाय रामाय वसुदेवसुताय च ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वतां पतये नमः ॥ ४५ ॥ मनोगुणं प्रदीपाय गु
णात्मच्छादनाय च ॥ गुणवत्पुलक्ष्याय गुणद्रष्टे स्वसंविदे ॥ ४६ ॥ अव्याकृतविहाराय सर्वव्याकृतसिद्धये ॥
लृषीकेशनमस्तेस्तु मुनये मौनशीलिने ॥ ४७ ॥ परावरगतिज्ञाय सर्वाध्यक्षाय ते नमः ॥ अविश्वाय च विश्वाय त
द्रष्टेऽस्य च हेतवे ॥ ४८ ॥

माहुः हे लृषीकेश करणप्रवर्त्तकं किं विषयलिप्सयानमुनये आत्मारामाय किं साधनवशेन वा नहि मौनशीलि
ने मौनमात्मारामता तत्स्वभावाय ॥ ४७ ॥ कुतः परावरगतिज्ञाय स्थूलसूक्ष्माणामिति ज्ञत्वेन न कापि सज्जमानायैत्यर्थः अपिच सर्वाध्यक्षा
यसर्वस्याधिष्ठात्रे कुत एतत् अविश्वाय न विश्वं यस्मिन् तन्निषेधावधये विश्वाय च तद्विवर्त्ताधिष्ठानायैत्यर्थः किंच तद्रष्टे अध्यासापवादसा
क्षिणे अपिच अस्य विश्वाध्यासं स्यंतदपवादस्य विद्याऽविद्याभ्यां हेतवे यद्वा अविश्वाय विश्वतैजसाद्यवस्थारहिताय विश्वाय च मायया
स्वांशैस्तत्तदवस्थाय तद्रष्टेतासामवस्थानां भावाभावसाक्षिणे अन्यत्समानमृतस्मात्सर्वगतिज्ञत्वसर्वाधिष्ठातृत्वात्मारामत्वादिभिर्निरंतिशं
यैश्वर्याय तुभ्यं नमइति विशेषणैरसंकीर्णैः पंचपंचाशतानुतः अहिंसाभिः श्रमोवस्तासामिव भवेद्भरिः ॥ ४८ ॥

एवंतावद्विद्वानुमोदनेननमस्कारैश्चभगवंतंप्रसाद्यदानींत्वदधीनानांप्राणिनांकोऽपराधइत्याशयवत्यःप्रार्थयन्ते त्वंहीति 'अस्यलोकस्य
जन्मादित्वमेवअकृतअकरोःततश्चतांस्तान्संस्काररूपेणसतःस्वभावान्घोरत्वादीन्प्रतिबोधयन्तीहसेक्रीडसि यद्वाअस्यजन्मादींस्त्वमी
हसइत्यन्वयः कथंभूतः अकृतांनादिर्याकालशक्तिस्तांधारयतीतथा अन्यत्समानम् ॥ ४९ ॥ अतस्तस्यतत्रैवामूस्तनवस्तन्यंतइति
तनवः क्रीडोपस्काराः तथाऽपितवाधुनाशांताःप्रियाः कुतःसतांधर्मपरिपालनेच्छयाईहतःप्रवर्त्तमानस्यातस्तानवितुंस्थातुः स्थितस्य
त्वंत्यस्यजन्मस्थितिसंयमान्प्रभोगुणैरनीहोऽकृतकालशक्तिधृक्॥तत्तत्स्वभावान्प्रतिबोधयन्सतःसमीक्षया
ऽमोघविहारईहसे ॥ ४९ ॥ तस्यैवतेऽमूस्तनवस्त्रिलोक्यांशांताअशांताउतमूढयोनयः ॥ शांताःप्रियास्तेत्यधु
नाऽवितुंसतांस्यातुश्चतेधर्मपरीप्सयेहतः ॥ ५० ॥ अनुगृह्णीष्वभगवन्प्राणांस्यजतिपन्नगः ॥ स्त्रीणांनः
साधुशांच्यानांपतिःप्राणःप्रदीयताम् ॥ ५१ ॥ अपराधःसकृद्ब्रह्मासोढव्यःस्वप्रजाकृतः ॥ क्षंतुमर्हसिशांता
त्मन्मूढस्यत्वामजानतः ॥ ५२ ॥ विधेहितेकिंकरीणामनुष्ठेयंतवाज्ञया ॥ यच्छ्रद्धयाऽनुतिष्ठन्वैमुच्यतेसर्वतो
भयात् ॥ ५३ ॥ श्रीशुकउवाच इत्थंसनागपत्नीभिर्भगवान्समभिप्लुतः ॥ मूर्च्छितंभग्नशिरसंविस
सर्जाघ्रिकुट्टनैः ॥ ५४ ॥ प्रतिलब्धेन्द्रियप्राणःकालियःशनकैर्हरिम् ॥ कृच्छ्रात्समुच्छ्रंसन्दीनःकृष्णंप्राहकृतां
जलिः ॥ ५५ ॥ वयंखलाःसहोत्पत्त्यातामसादीर्घमन्यवः ॥ स्वभावोदुस्यजानाथलोकानांयदसद्व्रजः ॥ ५६ ॥
त्वयांस्तृप्तमिदंविश्वंधातुर्गुणविसर्जनं ॥ नानास्वभावधीर्योजोयोनिबीजाशयाकृति ॥ ५७ ॥ वयंचतत्रभग
वन्सर्पाजात्युरुमन्यवः ॥ कथंत्यजामस्त्वन्मायांदुस्यजांमोहिताःस्वयं ॥ ५८ ॥ भवान्हिकारणंतत्रसर्वज्ञो
जगदीश्वरः ॥ अनुग्रहंनिग्रहंवामन्यसेतद्विधेहिनः ॥ ५९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ एवंतवाप्रियाचरणाद्यपराधस्तर्हिंसोढव्यइति ॥ ५२ ॥ युष्मदनुग्रहेऽन्येषांमृत्युरेवेतिचेत्तन्नेत्याहुःविधेहीतित्वदाज्ञयाप्राणिनो
नायामेतिभावः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ यदसद्व्रहइति यतःस्वभावोऽसद्व्रहरूपः यद्वायतःस्वभावादसतिदेहादौयोयहःसदुस्यजइति ॥ ५६ ॥
गुणैर्विविधतयासृज्यतइतिगुणविसर्जनं तत्रापिनानास्वभावादयोयस्यतत् ॥ ५७ ॥ जात्याजन्मनैवउरुर्मन्युर्येषांतेवयंकथंत्यजामः ॥
॥ ५८ ॥ हियस्मात्तत्रत्वन्मायात्यागेभवानेवकारणमिति अनुग्रहंविधेहिममाज्ञयाखादंतीतिईश्वरत्वान्निग्रहंवाविधेहीति ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ यतो गोभिर्नृभिश्च नदी भुज्यतामिति ॥ ६१ ॥ न युष्मत्तो भयमाप्नुयात् तस्य युष्माभिर्भयं नोत्पादनीयमित्याज्ञा इतोऽपि त्वया
निर्गतव्यमित्याह योऽस्मान्नितित्वयि स्थिते तन्न संभवतीति भावः ॥ ६२ ॥ न च तव गरुडभयं भवेदित्याह द्वीपमिति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥
॥ ६६ ॥ ६७ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे कात्यायोपनिषदशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ॥ नागं सप्तदशेनागालयंतं निरयापयत् ॥

श्रीशुक उवाच इत्याकर्ण्य वचः प्राह भगवान् कार्यमानुषः ॥ नात्र स्थेयं त्वया सर्पसमुद्रं याहि माचिरम्
॥ ६० ॥ स्वज्ञात्यपत्यदाराद्योगो नृभिर्भुज्यतां नदी ॥ य एतत्संस्मिरन्मर्त्यस्तुभ्यं मदनुशासनं ॥ ६१ ॥ कीर्तय
नुभयोः संध्योर्न युष्मद्भयमाप्नुयात् ॥ योऽस्मिन्स्नात्वा मदाक्रीडे देवादींस्तर्पयेज्जलैः ॥ ६२ ॥ उपोष्य मां स्म
रन्नर्च्यैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ द्वीपं रमणकंहित्वा हृदमेतमुपाश्रितः ॥ यद्भयात्स सुपर्णस्त्वां नाद्यान्मत्पादलां
छितं ॥ ६३ ॥ ऋषिरुवाच एवमुक्तो भगवता रुष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ तं पूजयामास मुदानागपत्यश्च
सादरं ॥ ६४ ॥ दिव्यां वरस्त्रग्मणिभिः परार्थैरपि भूषणैः ॥ दिव्यगंधानुलेपैश्च महत्योत्पलमालया ॥ ६५ ॥ पू
जयित्वा जगन्नाथं प्रसाद्य गरुडध्वजं ॥ ततः प्रीतो भ्यनुज्ञातः परिक्रम्याभिवाद्यतं ॥ ६६ ॥ सकलत्रसुहृत्पु
त्रो द्वीपमव्येर्जगाम ह ॥ तदैव साऽमृतजलाय मुनानिर्विषाऽभवत् ॥ अनुग्राहाद्भगवतः क्रीडामानुषरूपिणः
॥ ६७ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे कालियनिर्यापणं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ राजोवाच
नागालयं रमणकं कस्मात्तज्जालियः ॥ कृतं किं वा सुपर्णस्य ते नैकेना समंजसं ॥ १ ॥ श्रीशुक उवाच
उपहार्यैः सर्पजनैर्मासिमासीहयो बलिः ॥ वानस्पत्यो महाबाहो नागानां प्राक्निरूपितः ॥ २ ॥ स्वस्वभागं
प्रयच्छंति नागाः पर्वणि पर्वणि ॥ गोपीथायात्मनः सर्वे सुपर्णाय महात्मने ॥ ३ ॥

बंधून्स्वदुःखतः श्रान्तां सुप्तांस्तद्वदवापत् ॥ १ ॥ असमंजसप्रियं ॥ १ ॥ उपहार्यैः भक्ष्यैः सर्पजनैः सर्पाय तैर्जनैः वानस्पत्यः वनस्पतेर्मू
ले देयः नागानां तद्वाधापरिहाराय यो बलिर्निरूपितः उपकल्पितः ॥ २ ॥ ते च नागाः स्वस्वभागं जनैर्दत्तं सुपर्णाय प्रच्छंति ततो जीताः गोपी
थायरक्षणाय ॥ ३ ॥

द. १. विषवीर्याभ्यां योमदः तेनाविष्टः काद्रवेयः कद्रुपुत्रोगरुडं कदर्थीकृत्य अविगणय्य द्वा उपहार्यैः सुपर्णभक्ष्यैः सर्पा एव जनास्तैर्नागानां सं
 बंधीयस्मिन्नेकैकोनागो दीयते तथा भूतो यो बलिः सुपर्णाय निरूपितः तत्र स्वस्वभागं सर्वे नागाः प्रयच्छन्ति कालियस्तु न प्रयच्छति कित्वा
 न्यैर्दत्तमपितं बलिं स्वयमेव बुभुजे ॥ ४ ॥ ५ ॥ विषमे वा युधं यस्य सः प्रत्यभ्ययात् योद्धुं प्रतिजगाम उच्छ्रितनैकमस्तकः उन्नमितानेकफणः

॥ ४२ ॥

विषवीर्यमदाविष्टः काद्रवेयस्तु कालियः ॥ कदर्थीकृत्य गरुडं स्वयंतं बुभुजे बलिं ॥ ४ ॥ तच्छ्रुत्वा कुपितो राज
 न्भगवान्भगवत्स्थितः ॥ विजिघांसुर्महावेगः कालियं समुपाद्रवत् ॥ ५ ॥ तमापतंतं तरसा विषायुधः प्रत्य
 भ्ययादुच्छ्रितनैकमस्तकः ॥ दद्विः सुपर्णं व्यदशद्वदायुधः करालजिह्वोच्छ्रितोऽग्रलोचनः ॥ ६ ॥ तं ताक्ष्यं पु
 त्रः सनिरस्य मन्युमाश्रयं चंडवेगो मधुसूदनासनः ॥ पक्षेण सव्येन हिरण्यरोचिषा जघान कद्रुसुतमुग्रं विक्रमः ॥
 ॥ ७ ॥ सुपर्णपक्षाभिहतः कालियोऽतौ वविह्वलः ॥ हृदं विवेश कालिं घास्तदगम्य दुरासदं ॥ ८ ॥ तत्रैकदा ज
 लचरं गरुडो भक्ष्यमीप्सितं ॥ निवारितः सौभरिणा प्रसह्य क्षुधितो हरत् ॥ ९ ॥ मीनान्सुदुःखितान् दृष्ट्वा दीना
 म्मीनपतौ हतैः ॥ कृपया सौभरिः प्राह तत्र त्यक्षेममाचरन् ॥ १० ॥ अत्र प्रविश्य गरुडो यदि मत्स्यान्सखादति ॥
 सद्यः प्राणैर्वियुज्येत सत्यमेतद्वीम्यहं ॥ ११ ॥ तं कालियः परं वेदनान्यः कश्चन लेलिहः ॥ अवात्सीद्गरुडाद्री
 तः कृष्णो न च विवासितः ॥ १२ ॥ कृष्णं दृढाहिनिष्क्रान्तं दिव्यस्रग्गंधवाससं ॥ महामणिगणाकीर्णजांबूनंदप
 रिष्कृतं ॥ १३ ॥ उपलभ्योत्थिताः सर्वे लब्धप्राणा इवा सवः ॥ प्रमोदनिभृतात्मानो गोपाः प्रीत्याऽभिरेभिरे ॥
 ॥ १४ ॥ यशोदारो हिणी नंदो गोप्यो गोपाश्च कौरव ॥ कृष्णं समेत्य लब्धेहा आसन् लब्धमनोरथाः ॥ १५ ॥

ददायुधः दंतायुधः करालजिह्वश्चासावुच्छ्रितोऽग्रलोचनश्च उच्छ्रितानि ज्जुंभितानि उग्रानि लोचनानि यस्य सः ॥ ६ ॥ ताक्ष्यं पुत्रोगरुडः
 मधुसूदनस्यासनं यस्मिन्सः ॥ ७ ॥ तस्य गरुडस्य अगम्य मगाधतया दुरासदं ॥ ८ ॥ तदगम्यत्वे कारणमाह तत्रेति निवारितोपि ॥ ९ ॥
 ॥ १० ॥ ११ ॥ लेलिहः सर्पः अतस्तेन अवात्सीत् ॥ १२ ॥ जांबूनंदं मुवर्णितेनालं कृतं ॥ १३ ॥ असवः इन्द्रियोणि प्रमोदनिभृतात्मानः आ
 नंदपूर्णमनसः ॥ १४ ॥ लब्धेहाः लब्धचेष्टाः ॥ १५ ॥

नगाः वक्षा अपि पूर्वशुष्काः संतः सद्य एव विरूढा इत्यर्थः ॥ १६ ॥ ते विप्रा ऊचुः ॥ १७ ॥ १८ ॥ नष्टलब्धप्रजानष्टप्राया पुनर्लब्धप्रजा
यासा ॥ १९ ॥ श्रमेण च कर्षिताः उपकूलतः कूलप्राप्ते ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कालाग्नेः मृत्युरूपदग्नेः न मृत्योर्विभीमः किंतु त्वच्च
रणवियोगादित्याहुः न शक्नुम इति ॥ २४ ॥ २५ ॥ विमोहानहिदं देन ततः स्वं शरणागतान् ॥ गोपानपादनंतोऽसावनंतवनवन्हितः ॥ १ ॥

रामश्चाच्युतमालिङ्ग्य जहासा स्यानुभाववित् ॥ नगागावो वृषावत्सालेभिरेपरमां मुदम् ॥ १६ ॥ नंदं विप्राः
समागत्य गुरवः सकलत्रकाः ॥ ऊचुस्ते कालियग्रस्तो दिष्ट्या मुक्तस्तवात्मजः ॥ १७ ॥ देहिदानं द्विजातीनां रु
ष्णनिर्मुक्तिहेतवे ॥ नंदः प्रीतमनाराज नृगाः सुवर्णतदाऽदिशत् ॥ १८ ॥ यशोदाऽपि महाभागानष्टलब्धप्रजा
सती ॥ परिष्वज्यां कमारोप्यमुमोचाश्रुकलां मुहुः ॥ १९ ॥ तारात्रितत्रराजेंद्रक्षुत्तृड्भ्यां श्रमकर्षिताः ॥ ऊप्रुर्व
जौकसोगावः कालिघा उपकूलतः ॥ २० ॥ तदा शुचिवनोद्भूतो दावाग्निः सर्वतोऽप्रजम् ॥ सुसंनिशीथ आवृत्य
प्रदग्धुमुपचक्रमे ॥ २१ ॥ तत उत्थाय संभ्रांता दहत्यमाना व्रजौकसः ॥ रुष्णं ययुस्ते शरणं मायामनुजमीश्वर
म् ॥ २२ ॥ रुष्णरुष्णमहाभाग हेरामामितविक्रम ॥ एष घोरतमो वह्निस्तावकान् ग्रसते हिनः ॥ २३ ॥ सुदुस्त
रान्नः स्वान्पाहिकालाग्नेः सुहृदः प्रभो ॥ न शक्नुमस्त्वच्चरणं संत्यक्तुमकुतो भयं ॥ २४ ॥ इत्थं स्वजनवैक्लव्यं नि
रीक्ष्य जगदीश्वरः ॥ तमग्निमपिवत्तीव्रमनंतो नंतशक्तिधृक् ॥ २५ ॥ इति श्रीभा० म० कालियदमनोनाम स
प्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक उवाच अथ रुष्णः परिवृतो ज्ञातिभिर्मुदितात्मभिः ॥ अनुगीयमा
नोन्यविशद्वजंगोकुलमंडितं ॥ १ ॥ व्रजे विक्रीडतो रेवं गोपालच्छद्ममायया ॥ ग्रीष्मो नाम तुरभवन्नातिप्रे
यान् शरीरिणां ॥ २ ॥

इति दशमे टीकायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७३ ॥ अष्टादशे ततो ग्रीष्मे वसं
तगुणलक्षिते अघातयद्दलेनालं प्रलंबं लीलया हरिः ॥ १ ॥ कृत्वानृत्यं फणाग्रेषु कालियस्य सकौतुकम् ॥ बलं प्रलंबतुंगां समारोहयदरतिहा ॥
॥ २ ॥ १ ॥ गोपालच्छद्ममायया गोपालनमेव छद्मयस्यांतयामायया ॥ २ ॥

द.प

॥ ४२ ॥

अंलमतिवेगेनप्रदीपेदशौयस्मिन्वपुषितत् भुक्कुटितटसैलप्राउपादंष्टायस्मिन्तत् प्रदीपदृक्भुक्कुटितटयस्मिन्उपादंष्टायस्मिन्तच्चतच्चे
तिवा ज्वलंत्यः शिखाः केशायस्मिन्तत् ॥ २७ ॥ आगतस्मृतिरभयइवआत्मनः सार्थगोपसमूहं विहायहरंतं रिपुमहनत् यद्वा विहायसा
आकाशमार्गेणात्मनः प्राप्तमर्थमिवहरंतमिति वज्ररंहसा वज्रवेगेनमुष्टिना ॥ २८ ॥ अपस्मृतः गतस्मृतिः महारवंसमीरयन् ॥ २९ ॥
॥ ३० ॥ तदर्हणं प्रशंसाऽर्हं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिदशमेटीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ऊनविशेनिविष्टं तु

निरीक्ष्यतद्वपुरलमंबरचरस्यदीपदृग्भुक्कुटितटोग्रदंष्टकं ॥ ज्वलच्छिखंकटककिरीटकुंडलत्विपाऽद्भुतंहलधर
ईपदत्रसत् ॥ २७ ॥ अथागतस्मृतिरभयोरिपुं वलोविहायसाऽर्थमिवहरंतमात्मनः ॥ रुषाऽहनच्छिरसिदृढेन
मुष्टिनासुराधिपोगिरिमिववज्ररंहसा ॥ २८ ॥ सआहतः सपदिविशोर्णमस्तकोमुखाद्वमनूरुधिरमपस्मृतो
ऽसुरः ॥ महारवंव्यसुरपतत्समीरयन्गिरिर्यथामघवतआयुधाहतः ॥ २९ ॥ दृष्ट्वाप्रलंबंनिहतं वलेनवलशा
लिना ॥ गोपाः सुविस्मितां आसन्साधुसाध्वितिवादिनः ॥ ३० ॥ आशिपोभिगृणंतस्तं प्रशशंसुस्तदर्हणं ॥
प्रेत्यागतमिचालिग्यप्रेमविह्वलचेतसः ॥ ३१ ॥ पापेप्रलंबेनिहते देवाः परमनिर्वृताः ॥ अभ्यवर्षन्वलंमाल्यैः
शशंसुः साधुसाध्विति ॥ ३२ ॥ इतिश्रीभा०म० दशमस्कंधेपू० प्रलंबवधोनामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥
श्रीशुकउवाच क्रीडासक्तेषुगोपेषुतद्वावोदूरचारिणीः ॥ स्वरंचरंत्योविविशुस्तृणलोभेनगद्वरं ॥ १ ॥
अजागावोमहिष्यश्चनिर्विशंत्योवनाद्वनं ॥ इषीकाटवींविविशुः क्रंदंत्योदावतर्षिताः ॥ २ ॥ तेऽपश्यंतः पशू
न्गोपाः कृष्णरामादयस्तदा ॥ जातानुतापानविदुर्विचिन्वंतोगवंगतिम् ॥ ३ ॥ तृणैस्तत्खुरदच्छिन्नैर्गोष्पदैरं
कितैर्गवां ॥ मार्गमन्वगमन्सर्वेनष्टाजीव्याविचेतसः ॥ ४ ॥

गोपगोकुलमच्युतः ॥ मुंजारण्यमरण्याग्रेरक्षतन्निपानतः ॥ १ ॥ दूरचारिणीः दूरचारिण्यः ॥ १ ॥ वनाद्वनांतरंनिर्विशंत्योदावेनतर्षिताः
तृषिताः क्रंदंत्यः इषीकाटवीम् अत्युच्छिन्नघनतृणविशेषारण्यंनिर्विविशुः ॥ २ ॥ कृष्णरामावादीयेषांते ननुतौ ॥ ३ ॥ तासांगवांखुरैः
दद्भिश्चलिनैस्तृणैः गोष्पदैरंकितैश्चभूप्रदेशैस्तृणैर्वागवांमार्गमन्वगमन् नष्टाजीव्या गतजीविकासाधनाः ॥ ४ ॥

अ० १८

॥ ४८ ॥

मुंजाटव्यपिसैवइषीकाऽटवी ॥ ५ ॥ ६ ॥ गोपानां नाशितुर्वनवक्त्रिः सर्वतः प्रादुरभूत् सारथिना वायुना ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥
कच्छातृगन्धर्वप्रवेशक्षुत्तृद्रुमादिजनितात् ॥ १२ ॥ क्षणेनैवभांडीरंप्रापिताः ततः अक्षीण्युन्मील्यविस्मिताः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

मुंजाटव्यां भ्रष्टमार्गं क्रंदमानं स्वगोधनं ॥ संप्राप्य लपिताः श्रान्तास्ततस्ते संन्यवर्तयन् ॥ ५ ॥ ता आहूता भगव
ता मेघगंभीरया गिरा ॥ स्वनाम्नां निनदं श्रुत्वा प्रतिनेदुः प्रहर्षिताः ॥ ६ ॥ ततः समंताद् न धूमकेतुर्यदृच्छयाऽभू
त् क्षयरुद्वनौ कसां ॥ समीरितः सारथिनो लवणोल्मुकैर्विलेलिहानः स्थिरजंगमान्महान् ॥ ७ ॥ तमापतंतं परि
तो दवाग्निगोपाश्च गावः प्रसभीक्ष्यभाताः ॥ ऊचुश्च कृष्णं सवलं प्रपन्ना यथा हरिं मृत्युभयादिताजनाः ॥ ८ ॥ कृ
ष्णं कृष्णमहावीर्यहेरामामितविक्रम ॥ दावाग्निना दह्यमाना अपन्नां स्वातुमर्हथः ॥ ९ ॥ नूनं त्वद्वांधवाः कृष्ण
न चार्हंत्यवसीदितुं ॥ वयं हि सर्वधर्मज्ञत्वात्नाथास्त्वत्परायणाः ॥ १० ॥ श्रीशुक उवाच वचो निशम्य कृ
ष्णं बंधूनां भगवान् हरिः ॥ निमीलयत मा भैष्टलोचना नीत्यभाषत ॥ ११ ॥ तथेति मीलिताक्षे पुभगवानग्नि
मुत्थणं ॥ पीत्वामुखेन तान् कच्छाद्योगाधीशो व्यमोचयत् ॥ १२ ॥ ततश्च तेऽक्षीण्युन्मील्य पुनर्भांडीरमापि
ताः ॥ निशम्य विस्मिता आसन्नात्मानं गाश्च मोचिताः ॥ १३ ॥ कृष्णस्य योगवीर्यतद्योगमायाऽनुभावितं ॥
दावाग्नेरात्मनः क्षेमं वीक्ष्य ते मे निरेऽमरं ॥ १४ ॥ गाः सन्निवर्त्य सयान्हे सह रामो जगत्तर्दनः ॥ वेणुं विरणयन् गो
ष्ठमगाद्रोपैरभिष्टुतः ॥ १५ ॥ गोपानां परमानंद आसीद्रो विददर्शने ॥ क्षणं युगं शतमिव यासां येन विनाऽभ
वत् ॥ १६ ॥ इति श्रीभा० म० दशमस्कंधे पू० दावाग्निपानं नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥
श्रीशुक उवाच तयोस्तदद्भुतं कर्म दावाग्नेर्मोक्षमात्मनः ॥ गोपाः स्त्रीभ्यः समाचख्युः प्रलंबवधमेव च ॥ १ ॥

॥ १६ ॥ श्रीदामादिस्वगोपानां स्वांगमारुह्य लप्यतां ॥ स्वैश्वर्यमाविरकरो द्वनवक्त्रिनिपानतः ॥ १ ॥ इति ० द० टी० पू० एकोनविंशः ॥ १९ ॥ वि
शेषादृशरच्छोभावर्णनेन वनोचिताः ॥ प्रादृशक्रीडानिरूप्यं ते गोपरामयुजो हरेः ॥ १ ॥ हेयादेयोपमानेन प्रादृशरदुश्रियोः ॥ वर्णनं त्वद्भु
तैश्वर्यकृष्णलीलाविवक्षया ॥ २ ॥ १ ॥

॥ २ ॥ तत्र प्रावृद्धर्णनंतत आदिद्वाविंशत्या सर्वेषां प्राणिनां समुद्रवत्पत्तिनो जीवनतश्च यस्यां सा प्रावृट् विद्योतमानाः परिधयः परिवेषादि
 शोबायस्यां सा विस्फूर्जितं संक्षुभितं नभस्तलयस्यां सा ॥ ३ ॥ सांद्रिनीं विडैर्नीलांबुदैर्विद्युद्गजितसंस्तेराच्छन्नं सगुणं गुणैराच्छन्नं जीवा-
 स्यं विद्युद्गजितांबुदानां सत्वरजस्तमोभिरुपमा ॥ ४ ॥ पर्जन्यः सूर्यः स्वर्गोभिः रश्मिभिः काले यथोचितं समये अत्र राजोपमा करादानतः
 समये पुनर्दानतश्च सूचिता ॥ ५ ॥ अस्य विश्वस्य प्रीणनमाप्यायनकरं जीवनमुदकं मुमुचुः कृपालवो यथा तमं जनं निरीक्ष्यानुकंपमानाः
 तदाप्यायनाय स्वजीवनमपित्यजंति तद्वन्महांतो मेघास्तद्विन्नेत्रैर्विश्वं तमं निरीक्ष्य वायुभिर्वेपिता जीवनं मुमुचुरिति ॥ ६ ॥ तपसा योष्मे
 गोपवृद्धाश्च गोप्यश्च तदुपाकर्ण्य विस्मिताः ॥ मे निरेदेव प्रवरौ कृष्णरामौ ब्रजंगतौ ॥ २ ॥ ततः प्रावर्त्तत प्रावृट्
 सर्वसत्त्वसमुद्रवा ॥ विद्योतमानपरिधिर्विस्फूर्जितनभस्तला ॥ ३ ॥ सांद्रिनीलांबुदैर्व्योमसविद्युस्तनयितु
 भिः ॥ अस्पृज्योतिराच्छन्नं ब्रह्मेव सगुणं बभौ ॥ ४ ॥ अष्टौ मासान्निर्णीतं यद्व्याश्रवादमयं वसु ॥ स्वर्गोभि
 र्भोक्तुमारंभे पर्जन्यः काल आगते ॥ ५ ॥ तद्वित्वं तोमहामेघाश्चंदश्च सनवेपिताः ॥ प्राणनं जीवनं त्यस्य मुमुचुः
 करुणा इव ॥ ६ ॥ तपः कृशादेव मीढा आसीद्वर्षीयसीमही ॥ यथैव काम्यतपसस्तनुः संप्राप्य तत्फलं ॥ ७ ॥
 निशामुखेषु खद्योतास्तमसाभांति न ग्रहाः ॥ यथा पापेन पाखंडानि हि वेदाः कलौ युगे ॥ ८ ॥ श्रुत्वा पर्जन्यनिनदं
 मंदूकाव्यस्तजन् गिरः ॥ तूष्णीं शयानाः प्राग्यद्वद्वाह्येणानियमात्यये ॥ ९ ॥ आसन्नुत्पथवाहिन्यः क्षुद्रनद्योऽनु
 शुष्यतीः ॥ पुंसो यथाऽस्वतंत्रस्य देहद्रविणसंपदः ॥ १० ॥ हरिता हरिभिः शप्यै र्द्रिगोपैश्च लोहिता ॥ उच्छिलीं
 धकृतच्छाया नृणां श्रीरिव भूरभूत् ॥ ११ ॥ क्षेत्राणि सस्यसंपद्भिः कर्षकाणां मुदंददुः ॥ धनिनामुपतापंचदैवा
 धीनमजानतां ॥ १२ ॥

ण कृशादेव मीढा पर्जन्यसिक्ता वर्षीयसी उच्छूना पुष्टा काम्यंतपो यस्य तस्य तनुः कामांसंप्राप्य यथेति ॥ ७ ॥ ८ ॥ नित्यकर्मावसाने आ-
 चार्यनिनदं श्रुत्वा तच्छिष्याः यथाधीयन्ते तद्वदिति ॥ ९ ॥ अनुशुष्यतीः अनुशुष्यन्त्यः अस्वतंत्रस्य इन्द्रियपरतंत्रस्य स्वतंत्रस्य निरंकुशस्येति वा
 ॥ १० ॥ हरिभिर्नीलैः शप्यैः बालतृणैः नीलवर्णा क्वचित् इन्द्रगोपैः कीटविशेषैर्लोहिता तत्र तत्र उच्छिलीं धैः छत्राकारैरुद्भिदैः कृतच्छाया
 नृणां राज्ञां श्रीः सेनासंपदिव ॥ ११ ॥ क्षेत्राणीति तदा हि वृष्टेरविच्छेदे लसंतः प्रियं ग्वादयो मुदंददति विच्छेदेशुष्यन्तोऽनुतापंचेति ॥ १२ ॥

अविभक्त अविभक्तः यथा हरिनिषेवयेति हरिसेवायां प्रवृत्ता हि स एव सर्वैरुचिरा भवंति तस्याः परमधर्मत्वात् परमसुखत्वाच्च तद्वदिति ॥
 १३ ॥ कामाक्तं कामवासनायुक्तमिति श्वसनोर्मिसाम्यं गुणैर्विषयैर्युज्यत इति सरित्संगतिसाम्यं ॥ १४ ॥ अधोक्षज एव चेतो येषां ते
 १५ ॥ असंस्कृता अक्षुण्णाः नाभ्यस्यमाना इत्यसंस्कृतसाम्यं कालेन चाहता इति तृणाच्छादनसाम्यं ॥ १६ ॥ यथा कामिन्यः पुंश्चल्यः
 १७ ॥ निर्गुणं ज्यारहितमभिगुणिनिर्गजितशब्दवति आभात् अशोभतगुणव्यतिकारात्मके व्यक्ते प्रपंचे अगुणवान् निर्गुणः पुरुषो यथेति
 जलस्थलौकसः सर्वे नववारिनिषेवया ॥ अविभक्तुचिरं रूपं यथा हरिनिषेवया ॥ १३ ॥ सरिद्धिः संगतः सिंधु
 श्रुक्षुभेश्वसनोर्मिमान् ॥ अप्रकयोगिनश्चित्तं कामाक्तं गुणयुग्यथा ॥ १४ ॥ गिरयो वर्षधाराभिर्हन्यमानान
 विव्यथुः ॥ अभिभूयमाना व्यसनैर्यथाऽधोक्षजचेतसः ॥ १५ ॥ मार्गावभूवुः संदिग्धास्तुणैश्छन्नात्यसंस्कृ
 ताः ॥ नाभ्यस्यमानाः श्रुतयो द्विजैः कालहता इव ॥ १६ ॥ लोकबंधुषु मेघेषु विद्युतश्चलसौहदाः ॥ स्थैर्यं न च
 क्रुः कामिन्यः पुरुषेषु गुणिष्विव ॥ १७ ॥ धनुर्वियतिमाहेंद्रं निर्गुणं च गुणिन्यभात् ॥ व्यक्ते गुणव्यतिकरेऽगुण
 वान्पुरुषो यथा ॥ १८ ॥ नरराजो दुपश्छन्नः स्वज्योत्स्नाराजितैर्घनैः ॥ अहंमत्याभासितया स्वभासा पुरुषो य
 था ॥ १९ ॥ मेघागमोत्संवाहृष्टाः प्रत्यनंदन्शिखंडिनः ॥ गृहेषु तप्तानिर्विण्णायथाऽच्युतजनागमे ॥ २० ॥
 पीत्वाऽपः पादपाः पद्मिरासन्नानात्ममूर्त्तयः ॥ प्राक्क्षामास्तपसा श्रान्ता यथा कामानुसेवया ॥ २१ ॥ सरस्व
 शांतरोधस्सुनूपुरंगापिसारसाः ॥ गृहेष्वशांतकृत्येषु ग्राम्या इव दुरांशयाः ॥ २२ ॥ जलौघैर्निरभिद्यंत सेतवो
 वर्षतीश्वरे ॥ पारखंडिनामसद्वादैर्वेदमार्गाः कलौ यथा ॥ २३ ॥

१८ ॥ स्वभासाभासितया अहंमत्येति स्वचैतन्येनैव प्रकाशितेनाहंकारेण छन्नो जीवो यथा यद्वा अहं त्रिद्वान्दाता वेत्ता शूर इति स्वप्रती
 त्यवारोपितया इति ॥ १९ ॥ मेघागमेनोत्सवो येषामतो हृष्टाः ॥ २० ॥ नानात्ममूर्त्तयः अनेकरूपदेहाः ॥ २१ ॥ अशान्तानि पंककंठ
 कादियुक्तानि रोधांसितटानि येषां तेष्वपिन्युषुः नितरामवसन् सारसाश्चक्रवाकाः अशान्तानि घोराणि अनुपरतानि वाकृत्यानि येषु तेष्व
 पि गृहेषु ॥ २२ ॥ ईश्वरे इंद्रे ॥ २३ ॥

नुन्नाःप्रेरिताः आशिषःकामान् विश्वतयोराजानः वणिजांपतयोवा द्विजेरिताःपुरोहितैरुक्ताः ॥ २४ ॥ प्रावृषिकतां क्रीडां वर्णयति ए
वंवनमितिसप्तभिः वर्षिष्ठं समृद्धं ॥ २५ ॥ २६ ॥ वनौकसः पुलिंदीः प्रमुदिताः भगवान्ददृशे तथावनराजीःमधुच्युतःमधुस्रवाःददृशे
गिरेःसकाशाज्जलधाराश्चतासांनादान् आसन्नानिकटवर्तिनीर्गुहाश्च यद्वा वनौकसः प्रमुदिता आसन्तथावनराजीःवनराजयःवनपरं

व्यमुंचन्वायुभिर्नुन्नाभूतेभ्योऽथामृतं घनाः ॥ यथाऽशिषो विश्वतयः काले काले द्विजेरिताः ॥ २४ ॥ एवं वनंत
द्वर्षिष्ठं पक्खं जूरजं वृमन् ॥ गोगोपालैर्वृत्तोरंतुं सवलः प्राविशद्वरिः ॥ २५ ॥ धेनवो मंदगामिन्य ऊधो भारेण भू
यसा ॥ ययुर्भगवता हूताद्भुतं प्रीत्या स्तुतस्तनीः ॥ २६ ॥ वनौकसः प्रमुदिता वनराजीर्मधुच्युतः ॥ जलधारा गि
रेर्नादानासन्नाददृशे गुहाः ॥ २७ ॥ क्वचिद्वनस्पतिक्रोडे गुहायां चाभिवर्षति ॥ निर्विश्य भगवान् रमे कंदमूलफ
लाशनः ॥ २८ ॥ दध्योदनं समानीतं शिलायां सलिलांतिके ॥ संभोजनीयैर्बुभुजे गोपैः संकर्षणाऽन्वितः ॥ २९ ॥
शाद्वलोपरि संविश्य चर्वतो मीलिते क्षणान् ॥ तप्तान्वृषान्वत्सतरान् गाश्च स्वाधोभरंश्रमाः ॥ ३० ॥ प्रावृष्टश्रियं
चतां वीक्ष्य सर्वभूतमुदावहां ॥ भगवान्पूजयां चक्रे आत्मशक्त्युपबृंहितां ॥ ३१ ॥ एवं निवसतोऽस्मिन्
रामकेशवयोर्व्रजे ॥ शरत्समभवद्यथास्वच्छां वपरुषानिला ॥ ३२ ॥ शरदानीरजोत्पत्यानीराणि प्रकृतिं
ययुः ॥ अष्टानामिव चेतांसि पुनर्योगनिषेवया ॥ ३३ ॥

पराः मधुच्युत आसन् गिरेर्जलधारा आसन् तानेवं भूतान् ददृशे सर्वतो ददर्श तथा भगवान् धाराणां नादान् गुहाश्चेति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥
॥ ३० ॥ ३१ ॥ शरदं वर्णयति एवं निवसतो रित्यष्टादशभिः विगतानि अधाणियस्यां सा स्वच्छानि अंबूनियस्यां सा अपरुषः शांतोऽनि
लोयस्यां सा च सा च ॥ ३२ ॥ नीरजानामुत्पत्तिर्यथा तस्या शरदा कृत्वा नीरजानामुत्पत्त्या वा ॥ ३३ ॥

व्योम्नोऽब्दमिति व्योमादीनांचतुर्णांचतुरोमलान्शरदहरत् आश्रमिणांचतुर्णांरुणेजाताभक्तिर्यथाऽशुभमसुखंहरति तथाहि ब्रह्मच-
 रिणोगुर्वथोदकाहरणकष्टंयथाभक्तिर्हरति तथापूर्णस्यतेनानुपयोगात् गुरुभिरपिकृतार्थस्यतस्यानियोगात् एवंव्योम्नोऽब्दंशरज्जहार
 यथाच गृहिणोऽपत्यादिसांकर्ष्यभक्तिर्हरति विविक्तवासरुच्युत्पत्तेः तथाभूतानांशावल्यंसांकर्ष्यशरत् वर्षासुवृष्टिभियासंकुलानिवसं
 ति यथाचवनस्थस्यमलधारणक्लेशंभक्तिर्हरति एवंभुवःपंकंशरत् यथाचयतीनांकामादिवासनामलंश्रीरुणभक्तिर्हरति एवमपांमलं
 शरदिति ॥ ३४ ॥ त्यक्तैषणाः त्यक्ताःपुत्रवित्तलोकैषणायैस्ते ॥ ३५ ॥ गिरयइति अयंभावः नष्टुपाध्यायाः कर्मविद्यामिवज्ञानिनो
 ज्ञानामृतंसर्वतोवितरंति अपितुरुपयाकचिदेवएंगिरयःशिवंनिर्मलंतोयंकचिन्मुमुचुःकचिन्ननपुनःप्रावृषीवसर्वतइति॥ ३६ ॥ गाधेक्षु
 व्योम्नोऽब्दंभूतशावल्यंभुवःपंकमपांमलं ॥ शरज्जहाराश्रमिणांरुणेभक्तिर्यथाऽशुभं ॥ ३४ ॥ सर्वस्वज
 लदांहित्वाविरेजुःशुभ्रवर्चसः ॥ यथात्यक्तैषणाःशांतामुनयोमुक्तकिल्बिषाः ॥ ३५ ॥ गिरयोमुमुचुस्तोयंक
 चिन्नमुमुचुःशिवं ॥ यथाज्ञानामृतंकालेज्ञानिनोददतेनवा ॥ ३६ ॥ नैवाविदन्क्षीयमाणंजलंगाधजलेच
 राः ॥ यथायुरन्वहंक्षय्यंनरामूढाःकुटुंबिनः ॥ ३७ ॥ गाधवारिचरास्तांपमविदन्शंस्दर्कजं ॥ यथादरिद्रःरु
 पणःकुटुंब्यविजितेन्द्रियः ॥ ३८ ॥ शनैःशनैर्जहुःपंकंस्थलान्यामंचवीरुधः ॥ यथाहंममतांधीराःशरीरादि
 ष्वनात्मसु ॥ ३९ ॥ निश्चलांबुरभूतूणींसमुद्रःशरदागमे ॥ आत्मन्युपरतेसम्यक्मुनिर्व्युपरतागमः ॥ ४० ॥
 केदारेभ्यस्त्वपोऽगृह्णन्कर्पकांदृढसेतुभिः ॥ यथाप्राणैःस्रवज्ज्ञानंतन्निरोधेनयोगिनः ॥ ४१ ॥ शरदकांशु
 जांस्तापान्भूतानामुडुपोऽहरत् ॥ देहाभिमानजंबोधोमुकुंदोव्रजयोपितां ॥ ४२ ॥ खमशोभतनिर्मघंशर
 द्विमलतारकं ॥ सत्त्वयुक्तंयथाचित्तंशब्दब्रह्मार्थदर्शनं ॥ ४३ ॥

द्वेजलेचरंतीतितथातेमीनादयः अविदन्लेभिरे ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ शनैःशनैरिति तत्रममतामिवपंकमहंतामिवआमतामपक्वतांजहुरिति
 ॥ ३९ ॥ आत्मन्युपरतेत्यक्तक्रियोमुनिरिवनिश्चलांबुःसएवव्युपरतागमः निवृत्तवेदघोषइवतूणीमभूदिति ॥ ४० ॥ केदारेभ्योवद्वशा
 लिक्षेत्रेभ्योदृढेःसेतुभिरपोऽगृह्णन्ततःपरंदृष्ट्यभावात् प्राणैरिन्द्रियैस्तन्निरोधेनइंद्रियंप्रत्याहारेण॥ ४१ ॥ देहाभिमानजंबोधइवव्रजयोपि
 तांमुकुंदइवचेत्यर्थः॥ ४२ ॥ शरदाविमलतारकायस्मिन्नत् शब्दब्रह्मणोवेदस्यार्थान्पूर्वोत्तरमीमांसानिर्णीतान्दर्शयतीतितथातद्वत् ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ समःअन्यूनाधिकःशीतश्चोष्णश्चतं ननुगोप्यःकृष्णापहतचतस्त्वेनतासांसंतापोदुःसहइति यद्वा नकारउपमार्थः तदाकृष्णह
तचेतसइतिचेतसाकृष्णमाश्लिष्ययथेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ पुष्पिण्यःगर्भिण्यःअन्वीयमानाः स्ववृषैःस्वपतिभिः अनिच्छंत्योऽपिबलादनुगम्य
मानाः ईश्वराराधनार्थाःक्रियाः बलात्फलैरनुगम्यमानाः समस्तभोगगर्भायथेति ॥ ४६ ॥ कुमुत्कुमुदंकुत्सितामुत्स्यस्येतिदस्युसाम्यं
॥ ४७ ॥ आययणैर्नवान्प्रशानार्थैर्वैदिकैर्यगैरिद्रियैरिद्रियार्थैर्लौकिकैश्चमहोत्सवैःकलाभ्यांरामकृष्णाभ्यांदर्शनादिमहोत्सवाभ्यां॥ ४८

अखंडमंडलोव्योधिरराजोदुगणैःशशी ॥ यथायदुपतिःकृष्णोवृष्णिचक्रावृतोभुवि ॥ ४४ ॥ आश्लिष्यस
मशीतोष्णंभ्रसूनवनमारुतं ॥ जनास्तापंजहुर्गोप्योनकृष्णहृतचेतसः ॥ ४५ ॥ गावोमृगाःखगानार्यःपु
ष्पिण्यःशरदाऽभवन् ॥ अन्वीयमानाःस्ववृषैःफलैरीशक्रियाइव ॥ ४६ ॥ उदहृत्यन्वारिजांसूर्योत्थानेकु
मुदिना ॥ राज्ञातुनिर्भयालोकायथादस्यून्विनानृप ॥ ४७ ॥ पुरग्रामेष्वग्रयणैरिद्रियैश्चमहोत्सवैः॥वभौभूः
पक्षसस्याद्याकलाभ्यांनितरांहरेः ॥ ४८ ॥ वणिङ्मुनिनृपस्नातानिर्गम्यार्थान्प्रपेदिरे ॥ वर्षरुद्धायथासिद्धाः
स्वपिंडान्कालआगते॥ ४९ ॥ इतिश्रीभा०म०दशमस्कंधे पू०शरद्वर्णनंनानामविंशतितमोऽध्यायः॥ २० ॥ ७३ ॥
श्रीशुकउवाच इत्थंशरत्स्वच्छजलंपद्माकरसुगंधिना ॥ न्यविशद्वायुनावातंसगोगोपालकोऽच्युतः ॥ १ ॥
कुसुमितवनराजिशुष्मिभृंगद्विजकुलघुष्टसरःसरिन्महीध्रम् ॥ मधुपतिरवगात्प्रचारयन्गाःसहपशुपालव
लश्रुकूजवेणुं ॥ २ ॥

वणिजोयतयोनृपाः स्नातकाश्चदृष्टादृष्टाभ्यांवर्षरुद्धाः संतोनिर्गम्यार्थान्वाणिज्यस्वाच्छंद्यदिग्विज
यविद्यादीन्प्रपेदिरेप्रापयंत यथा मंत्रयोगादिसिद्धाः आयुषारुद्धाः कालेआगतेस्वपिंडान्योगादिप्राप्यान्देवादिदेहानिति ॥ ४९ ॥
इतिदशमस्कंधेटीकायांविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७३ ॥ एकविंशेशरद्रम्यदंदावनगतेहरौ ॥ तद्वेणुस्वनमाकर्ण्यगोपीभिर्गीतमी
र्यते ॥ १ ॥ इत्थमेवंभूतंवनंतदेवाह शरदास्वच्छानिजलानियस्मिन्तत् वायुनावातमनुगतंव्याप्तमित्यर्थः॥ १ ॥ततश्चकुसुमितवनराजिषु
शुष्मिणोमत्ताःभृंगाः द्विजाःखगाश्चतेषांकुलानितैर्घुष्टा सरांसिसरितः महीध्राश्चयस्मिन् तद्वनंकृष्णोऽवगात्प्रविश्यवेणुमवादयत्॥ २ ॥

तत्कृष्णवेणुगीतंस्मरस्योदयोयस्मात्तदाश्रुत्यश्रुत्वापरोक्षंयथाभवतितथा॥३॥व्रजोस्थितत्वात् विक्षिप्तमनसःव्याकुलचित्ताः॥ ४ ॥यादृ-
शंकृष्णस्मरणंतासांमनसःक्षोभकंज्ञातम् तदाह वर्हापीडमिति नटवत्वरं वपुर्विभत्तं दंदावनं प्राशित् कथंभूतंवनम् स्वपदैरंकितैःरमणंर-
तिजनकम् गोपद्वैःगीतकीर्त्तिःतथावर्हमयमापीडंशिरोभूषणंविभत्तं वर्हमापीडोयस्मिन्नितिवपुषोविशेषणंवा वेणुवादनमुखेक्षते रंध्रा-
न्वेणोरिति अतो नूनमधरमुधैवपूर्णद्विणोरुच्चलंतीगीतवत्प्रसर्पितुमर्हतीतिभावः ॥ ५ ॥ अभिरेभिरेवर्णयंत्यःपदेपदेपरमानंदमूर्त्तिकृष्णं
परिरब्धवत्यः ॥ ६ ॥ अनुवर्णनमेवाह अक्षण्वतामिति त्रयोदशभिः अक्षण्वतांचक्षुष्मतां तावदिदमेव फलं प्रियदर्शनं परमन्यन्नविदामः

• तद्व्रजस्त्रिय आश्रुत्य वेणुगीतं स्मरोदयम् ॥ काश्चित्परोक्षं कृष्णस्य स्वसखाभ्योऽन्ववर्णयन् ॥ ३ ॥ तद्वर्णयितु-
मारब्धाः स्मरंत्यः कृष्णचष्टितम् ॥ नाशकं स्मरवेगेन विक्षिप्तमनसो नृप ॥ ४ ॥ वर्हापीडं नटवरवपुः कर्णयोः
• कर्णिकारं विभ्रद्वासः कनककपिशं वैजयंतीं चमालाम् ॥ रंध्रान्वेणोरधरमुधग्रापूरयन् गोपद्वैर्द्विदारण्यं स्वप-
• द्रमणं प्राविशद्गीतकीर्त्तिः ॥ ५ ॥ इति वेणुरवंराजन् सर्वभूतमनोहरम् ॥ श्रुत्वा व्रजस्त्रियः सर्वावर्णयंत्योऽभिरे-
भिरे ॥ ६ ॥ गोप्य ऊचुः अक्षण्वतां फलमिदं न परं विदामः सख्यः पशून्नुविवेशयतोर्वयस्यैः ॥ वक्रं व-
जेशसुतयोरनुवेणुजुष्टं यैर्वाभिपीतमनुरक्तकटाक्षमांक्षम् ॥ ७ ॥ चूतप्रवालवर्हस्तक्कोत्पलांज्जमालानुपृक्त-
परिधानविचित्रवेषौ ॥ मध्ये विरेजतुरलं पशुपालगोष्ठ्यां रंगे यथानटवरोक्च गायमानौ ॥ ७ ॥

न विद्येत्यर्थः तच्च फलं सखिभिः सह पशून्वनं प्रवेशयतो रामकृष्णयोर्वक्त्रैरेव पीतं तैरेव जुष्टं सेवितं नान्यै रित्यर्थः कथंभूतं वक्रं अनुवेणुवेणुम-
नुवर्त्तमानं तं वादयत् तथा अनुरक्तं कटाक्षमोक्षं स्निग्धकटाक्षविसर्गं अथवा यैर्निपीतं तयोर्वक्त्रैर्जुष्टमिदमेवाक्षण्वतामक्षोः फलमिति ॥ ७ ॥
अन्या आहुः न्यूतेति चूतप्रवालादीनां चित्राभिर्मालाभिः अनुपृक्ते ईषदंतरांतरतः संयुक्ते परिधाने नीलपीतांबरताभ्यां विचित्रो वेषो ययो-
स्तौ कचकदाचित्पशुपालगोष्ठ्यां गोपालसभायां मध्ये अलमत्यर्थं विरेजतुः अहोगोपानां पुण्यमिति भावः ॥ ८ ॥

अन्याऊचुः हे गोप्यः अयं वेणुः किंस्मिन् पुण्यमाचरत् कृतवान् कथं यद्यस्मात् गोपिकानामेव भोग्यां सती मपि दामोदराधरसुधां स्वयं स्वातं
 व्येण यथेष्टं भुंक्ते कथम् अवशिष्टरसं केवलमवशिष्टरसमात्रं यथा भवति यतो यासां हृदि नीनां पयसा पुष्टः तामातृनुल्या हृदि न्यः हृष्यत्स्व
 चः विकसितकमलवनमिषेण रोमांचिता लक्ष्यते येषां वंशे जातस्ते तरवो मधुधारा मिषेण आनंदाश्रुमुमुचुः यथा आर्याः कुलवृद्धाः स्ववं
 शे भगवत्सेवकं दृष्ट्वा हृष्यत्स्वचोऽश्रुमुचंति तद्वदिति ॥ ९ ॥ काश्चिदाद्भुः हे सखि वृंदावनं भुवः कीर्त्तिं स्वर्गादिपि विशेषेण वितनोति कथं भूतं यद्देव
 कीसुतपदांबुजाभ्यां लब्ध्वा लक्ष्मीः शोभा संपद्येन तत्किंच गोविंदस्य वेणुमनुवेणुनिनादं श्रुत्वाऽनंतरं मंदगर्जितं नीलमेघं तं मत्वा मत्ताये मयूरा
 स्तेषां नृत्यप्रेक्ष्य संघशस्तत्र तत्र अद्रिसानुषु अपरतानि उपरतक्रियाणि अन्यानि समस्तानि सत्वानि यस्मिन् तत् नैतदन्येषु लोकेषु विद्यते अ

गोप्यः किमाचरदयं कुशलं स्मवेणुर्दामोदराधरसुधामपि गोपिकानाम् ॥ भुंक्ते स्वयं यदवशिष्टरसं हृदि न्यो ह
 प्यत्स्वचोऽश्रुमुमुचुस्तरवो यथा आर्याः ॥ ९ ॥ वृंदावनं सखि भुवो वितनोति कीर्त्तियद्देव कीसुतपदांबुजलब्धल
 क्ष्मि ॥ गोविंदवेणुमनुमत्तमयूरनृत्यं प्रेक्ष्याद्रिसान्वपरतान्यसमस्तसत्वम् ॥ १० ॥ धन्याः स्म मूढमतयोऽपि
 हरिण्य एता यानंदं नंदनमुपात्तविचित्रवेपम् ॥ आकर्ण्य वेणुरणितं सहं रुष्णसाराः पूजां दधुर्विरचितां प्रणया
 वलोकैः ॥ ११ ॥ रुष्णं निरीक्ष्य वनितोत्सवरूपवेपं श्रुत्वा च तत्कणितवेणुविचित्रगीतम् ॥ देव्यो विमानगत
 यः स्मरन्नुन्नसाराभ्रशयसूनकवरामुमुहुर्विनीव्यः ॥ १२ ॥

तो भुवः कीर्त्तिं वितनोतीत्यर्थः ॥ १० ॥ अपरा आद्भुः हे सखि मूढमतयः तिर्यगादयोऽपि एता हरिण्यो धन्याः कृतार्थाः यावेणुरणितं वेणुना द
 माकर्ण्य नंदनं नंदनं प्रति प्रणयसहितैरवलोकनैर्विरचितां पूजां संमानं दधुः कृतवत्यः किंच रुष्णसारैः स्वपतिभिः सहिता एव दधुः अस्मत्पतयस्तु
 गोपाः क्षुद्राः समक्षं तन्महंत इति भावः ॥ ११ ॥ अन्या ऊचुः हे गोप्यः आश्चर्यं शृणु वनितानामुत्सवो यस्मात्तद्रूपं वेपं च यस्तं रुष्णं नि
 रीक्ष्य तेन वा दितवेणोरसंकीर्णगीतं च श्रुत्वा विमानैर्गच्छंत्यो देव्यो देवानामंकेषु स्थिता अपि स्मरेण नुन्नसाराः परिक्षिप्तधैर्यामुमुहुः मोहं लिङ्ग
 माद्भुः भ्रश्यत्यसूनाः कवराश्चूडायासां ताः विगतानीव्यो यासां ताः अत्र सर्वत्र वक्तृभेदान्नातीव संगतिर्वक्तव्या ॥ १२ ॥

क्षरणशंकयैवोत्तंभितैरुज्जमितैः कर्णपुटैःपिबंत्यःसत्यः तथाशावाश्ववत्साश्वस्तनपानेप्रवृत्ताः समनंतरमेवगीतंश्रुत्वातदेवपीयूषमुत्तंभितैः
नकर्णपुटैःपिबंतःस्तुतस्तनपयःकवलाः कवलंस्तनेभ्यःक्षरितक्षारपासाःमुखेषुयेषांतेतस्थुः विस्मृतक्रियावभूवुरित्यर्थः तत्रहेतुः गोवि
दं दशमार्गेणआत्मनिमनसिस्पृशंत्यआलिंगंत्यः अतएवअश्रूणांकलालेशाः लोचनयोर्यासांताःगावस्तेचशावाःवत्साः ॥ १३ ॥ भो
अंबमातः अस्मिन्वनेयेविहगाःपक्षिणस्तेप्रायेणमुनयोभवितुमर्हंति कुतःकृष्णोक्षितंकृष्णदर्शनं पुष्पफलाद्यंतरंविनायथाभवतितथारु
चिराःप्रवालायेषांतान् द्रुमभुजान्दृक्षाणांशाखाआरुह्यतेनश्रीकृष्णेनउदितंप्रकटितंकलवेणुगीतं केनापिसुखेननिमीलितदशस्यक्ता

गावंश्वरुष्णमुखनिर्गतवेणुगीतपीयूषमुत्तंभितकर्णपुटैःपिबंत्यः॥शावाःस्तुतस्तनपयःकवलाःस्मृतस्थुर्गो
विंदमात्मनिदशाऽश्रुकलाःस्पृशंत्यः ॥ १३ ॥ प्रायोवतांवविहगामुनयोवनेऽस्मिन्कृष्णोक्षितंतदुदितंकलवे
णुगीतम् ॥ आरुह्ययेद्रुमभुजान् रुचिरप्रवालान्शृण्वंतिमीलितदशोविगतान्यवाचः॥ १४ ॥ नद्यस्तदातदु
पधार्यमुकुंदगीतमावत्तल्लक्षितमनोभवभग्नवेगाः ॥ आलिंगनस्थगितमूर्मिभुजैर्मुरारेगृह्णंतिपादयुगुलंक
मलोपहाराः ॥ १५ ॥ दृष्ट्वाऽतपेवजपशून्सहरामगोपैःसंचारयंतमनुवेणुमुदीरयंतम् ॥ प्रेमप्रवृद्धउदितःकु
सुमावलीभिःसख्युर्व्यधास्त्ववपुषांऽबुदआतपत्रम् ॥ १६ ॥

न्यवाचःसंतःयेऽशृण्वंतीति तथाहिमनुयःश्रीकृष्णदर्शनंयथाभवतितथावेदोक्तकर्मफलपरित्यागेनवेदद्रुमशाखारूढाःरुचिरप्रवालस्थानी
यानिकर्माण्येवोपाददानाःसुखिनःसंतःश्रीकृष्णगीतमेवशृण्वंति अतस्तएवैतेभवितुमर्हंतीतिभावः॥ १४ ॥ आस्तांचेतनानांकथानद्योऽ
पिआवर्त्तैः परिभ्रमैर्लक्षितेनसूचितेनमनोभवेनकामेनभग्नोवेगोयासांताः आलिंगनेनस्थगितमाच्छादितंयथाभवतितथाऊर्मयएवभु
जाः तैःकमलोपहाराः कमलान्युपहरंत्यःमुरारेःपादयुगुलगृह्णंतिधारयंति ॥ १५ ॥ लोकार्तिहरणशीलत्वादिसाम्यात्सख्युःश्रीकृष्ण
स्यअंबुदस्तदुपरिउदितःपुनःप्रेम्णाप्रवृद्धःसन् कुसुमावलीभिःपुष्पसमूहैः तत्तुल्यैस्तुषारैर्वासहस्रवपुषाल्लत्रंविहितवान् ॥ १६ ॥

साहंकारमाहुः पुर्णाः कृतार्थाः पुलिद्यः शबरांगनाः कथमित्यत आहुः 'प्रथमं दयितानां स्तनेषु मण्डितेन अनुलिप्तेन पुनश्चरतिसमये उरुगा
यस्य श्रीकृष्णस्य पदाब्जयोः रागेण आरुण्येन श्रीः कांतिर्यस्य तेन कुंकुमेन पुनस्तस्य वनस्थलीषु चंक्रमणेन नृणे पुरुषितेन लग्नेन तदर्शनेन तथा
भूतस्य कुंकुमस्य दर्शनेन स्मरकृता रुक्तापोयासां ताः तेन कुंकुमेन आननेषु कुचेपुचकामतप्ते पुलिपंत्यः तदाधिकामव्यथां जहुः अतस्ताः क
तार्थाः धिगन्यामादृश्यः या एवं भूतमप्याधिशमनं नलभंत इति भावः ॥ १७ ॥ हंतेति हर्षे हेसख्यः अयमद्विर्गोवर्द्धनो ध्रुवं हरिदासेषु श्रे
ष्ठः कुत इत्यत आहुः यस्माद्रामकृष्णयोश्चरणस्पर्शनं प्रमोदो यस्य सः तृणाद्युद्रमच्छलेन रोमहर्षदर्शनात् किंच यद्यस्मात्मानं तनोति सह
पूर्णाः पुलिद्य उरुगाय पदाब्जरागश्रो कुंकुमेन दयितास्तनमण्डितेन ॥ तदर्शनं स्मररुजस्तृणरूपितेन लिपंत्य आ
ननकुचेपुजहुस्तदाधिम् ॥ १७ ॥ हंतायमद्विरवलाहरिदासवर्यो यद्रामकृष्णचरणस्पर्शप्रमोदः ॥ मानं तनो
तिसहगोगणयोस्तयोर्यत्पानीयसूयवसकंदरकंदमूलैः ॥ १८ ॥ गागोपकैरनुवनं नयतोरुदारवेणुस्वनैः कल
पदैस्तनुभृत्सुसख्यः ॥ आस्पंदनं गतिमतां पुलकस्तरूणां निर्योगपाशकृतलक्षणयोर्विचित्रं ॥ १९ ॥ एवं विधा
भगवतो यादृग्दावनचारिणः ॥ वर्णयंत्यो मिथो गोप्यः क्रीडास्तन्मयतां ययुः ॥ २० ॥ इति श्रीभागवते महापुरा
णे दशमस्कंधे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक उवाच हेमंते प्रथमे मा
सि नंदव्रजकुमारिकाः ॥ चेरुर्हविष्यभुंजानाः कात्यायन्यर्चनव्रतम् ॥ १ ॥ आपुत्यां भक्तिकालिंघाजलांते चो
दितेऽरुणे ॥ कृत्वा प्रतिकृतिं देवीमानचूर्तपसैकतीम् ॥ २ ॥ गोभिर्गणेन सखि समूहेन च वर्त्तमानयोस्तयोः कैः पानी
यैः सूयवसैः शोभनतृणैः कंदरैश्च कंदमूलैश्च यथोचितम् अतोऽयमतिधन्य इत्यर्थः ॥ १८ ॥ हेसख्यः इदं त्वतिचित्रं गोपैः सहवने वने गाः
संचारयन्तोस्तयोः रामकृष्णयोः मधुपदैर्महावेणुनादैः शरीरिषु घेगतिमंतस्तेषां स्पंदनं स्थावरधर्मः तरूणां पुलकः जंगमधर्म इति निर्युज्यंते गा
वः आभिरितिर्योगाः पादबंधनरज्जवः अधृष्यगवां कर्षणार्थाः पाशाश्च तैः कृतं लक्षणं चिह्नं ययोः शिरसि निर्योगवेष्टनेन स्कंधस्थपाशेन च
गोपपरिवृष्टश्रिया विराजमानयोरित्यर्थः ॥ १९ ॥ गोपीनां कामतः कृष्णे निःसीमप्रेमसंगमः ॥ कात्यायन्यर्चनोद्भूततत्पसादमहोदयः ॥
॥ २० ॥ इति दशमे टीकायामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७३ ॥ द्वाविंशे गोपकन्यानां वस्त्राहरणलीलया वरंदत्वागतः कृष्णो यज्ञ
शालाभितीर्यते ॥ १ ॥ प्रथमे मासि मार्गशीर्षे ॥ १ ॥ २१

॥ ३ ॥ महामायेत्यादिसंबोधनैस्तवनैर्किंचिदशक्यमिति सूचयंत्यः प्रत्येकं प्रार्थयन्ते ॥ ४ ॥ ५ ॥ कृष्णचेतस्त्वमाह भूयान्नंदसुतः पतिरिति आनर्चुरिति व्रतस्य पूर्वांगमाह उपसर्गिति गोत्रैर्नामभिः अन्योन्यावद्धवाहवः परस्परंगृहीतपाणयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ योगेश्वराणामीश्वर इति प्रत्येकं तादृक्मनोरथपूरणसामर्थ्यं दर्शयति ॥ ८ ॥ तासां कर्मणः सिद्धये फलदानायेति नीपंकदंबं ॥ ९ ॥ बालैः सह हे अवलाः ॥ गंधैर्माल्यैः सुरभिभिर्वलिभिर्धूपदीपकैः ॥ उच्चावचैश्चोपहारैः प्रवालफलतंदुलैः ॥ ३ ॥ कात्यायनिमहामाये महायोगिन्यधीश्वरि ॥ नंदगोपसुतं देवि पतिं मे कुरुते नमः ॥ ४ ॥ इति मंत्रं जपंत्यस्ताः पूजां चक्रुः कुमारिकाः ॥ एवं मासंव्रतं चेरुः कुमार्यः कृष्णचेतसः ॥ ५ ॥ भद्रकालीं समानर्चुर्भूयान्नंदसुतः पतिः ॥ उपस्युत्याय गोत्रैः स्वैरन्योन्यावद्धवाहवः ॥ ६ ॥ कृष्णमुच्चैर्जगुर्यात्यः कालिंघां स्नातुमन्वहं ॥ नद्यां कदाचिदागत्य तीरे निक्षिप्य पूर्ववत् ॥ ७ ॥ वासांसि कृष्णं गायंत्यो विजद्भुः सलिले मुदा ॥ भगवांस्तदभिप्रेत्य कृष्णो योगेश्वरेश्वरः ॥ ८ ॥ वयस्यैरागतस्तत्र दृष्टत्कर्मसिद्धये ॥ तासां वासांस्युपादाय नीपमारुत्य सत्वरः ॥ ९ ॥ हसद्भिः प्रहसन्बालैः परिहासमुवाच ह ॥ अत्रागत्या वलाः कामं स्वं स्वं वासः प्रगृह्यतां ॥ १० ॥ सत्यं ववाणि नो नर्मयद्युयं व्रतकर्शि ताः ॥ नमयोदितपूर्ववा अनृतं तदिमे विदुः ॥ ११ ॥ एकैकशः प्रतीच्छध्वंसहैवोत्सुमध्यमाः ॥ तस्य तत्स्वे लितं हृष्ट्वा गोप्यः प्रेमपरिपुताः ॥ १२ ॥ ब्राडिताः प्रेक्ष्य चान्योन्यं जगत् हासाननिर्ययुः ॥ एवं ब्रुवंति गोविंदे नर्मणा क्षिप्तचेतसः ॥ आकंठमग्राः शीतोदेवे पमानास्तमब्रुवन् ॥ १३ ॥ माऽनयं भोः कृथास्त्वांतु नंदगोपसुतं प्रियं ॥ जानीमोऽगव्रजश्लाघ्यं देहिवासांसि वेपिताः ॥ १४ ॥ श्यामसुंदरतेदास्यः करवामतवोदितं ॥ देहिवासांसि धर्मज्ञानोच्चेद्राज्ञे ब्रुवामहे ॥ १५ ॥

॥ १० ॥ नोनर्म न परिहासः यस्माद्युयं परिश्रान्ताः ॥ ११ ॥ एकैकशो वा आगत्य स्वीकुरुत सहैव वानतत्रास्माकमायं ह इत्यर्थः क्ष्वेलितमुत परिहासः प्रेमपरिपुताः प्रेमरसनिमग्नाः ॥ १२ ॥ १३ ॥ तत्र मुग्धा ऊचुः अंगभोः कृष्ण अनयमन्याय्यं मा कृथाः ॥ १४ ॥ प्रौढा ऊचुः नोच्चेद्राज्ञे नंदाय कंसाय वा ब्रुवामहे हे कृष्णेति वा ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ प्रोत्तेरुःनिर्गताः ॥ १७ ॥ आहताः ईषदक्षतयोनीर्विष्य ॥ १८ ॥ धृतव्रताः सत्योविवस्त्राः अपोव्यगाहत अप्सुस्नाता इति य
तदेतत् उ एव देवहेलनमपराध एवेत्यर्थः व्रतवैगुण्यभीतानां क्षायश्चित्तमिवाह अस्यांहसः पापस्य निवृत्तये मूर्ध्नि अंजलिबध्वाऽधो नमः प्र
णामं कृत्वेति ॥ १९ ॥ इति दोषत्वेन अच्युतेनाभिहितं विवस्त्राः पुनर्व्रतस्य च्युतिहेतुं मत्वा तस्य व्रतस्य पूर्तिकामाः तदशेषकर्मणां तस्य व्रतस्य
अन्येषामशेषकर्मणां च साक्षात्कृतं फलभूतं तमेव नेमुः स एवावयमृक्पापमार्जकः ॥ २० ॥ २१ ॥ दृढमत्यर्थं प्रलब्धावंचिताः यूयं विव

श्रीभगवानुवाच भवत्यो यदि मे दास्यो मयोक्तं वा करिष्यथ ॥ अत्रागत्य स्ववासांसि प्रतीच्छंतु शुचिस्मिताः
॥ १६ ॥ ततो जलाशयात्सर्वादारिकाः शीतवेपिताः ॥ पाणिभ्यां योनिमाच्छाद्य प्रोत्तेरुः शीतकर्षिताः ॥ १७ ॥
भगवानाहतावीक्ष्य शुद्धभावप्रसादितः ॥ स्कंधे निधाय वासांसि प्रीतः प्रोवाच सस्मितं ॥ १८ ॥ यूयं विव
स्त्रायदपो धृतव्रता व्यगाहतैस्तत्तदुदेवहेलनं ॥ बध्वांजलिमूर्ध्न्यपनुत्तयेऽहसः कृत्वानमोऽधो वसनं प्रगृह्यताम्
॥ १९ ॥ इत्यच्युतेनाभिहितं व्रजावलामत्वा विवस्त्राः पुनर्व्रतच्युतिम् ॥ तत्पूर्तिकामास्तदशेषकर्मणां साक्षा
त्कृतं नेमुः वयमृग्यतः ॥ २० ॥ तास्तथाऽवनता दृष्ट्वा भगवान् देवकीसुतः ॥ वासांसिताभ्यः प्रायच्छत् करुण
स्तेनतोषितः ॥ २१ ॥ दृढं प्रलब्धास्त्रपयाचहापिताः प्रस्तोभिताः क्रीडनवच्चकारिताः ॥ वस्त्राणि चैवापहृतान्य
थाप्य मुंतानाभ्यसूयन्प्रियसंगनिर्वृताः ॥ २२ ॥ परिधाय स्ववासांसि प्रेष्ठसंगमसज्जिताः ॥ गृहीतचित्तानो
चेलुस्तस्मिन्लज्जायितेक्षणाः ॥ २३ ॥ तासां विज्ञाय भगवान् स्वपादस्पर्शकाम्यया ॥ धृतव्रतानां संकल्पमाह
दामोदरोऽबलाः ॥ २४ ॥

स्त्रा इत्यादिना त्रपयालज्जया हापिताः स्याजिताः अत्रागत्य स्ववासांसि इत्यादिहेण प्रस्तोभि
ताः उपहसिताः सत्यं ब्रवाणि नो नर्मत्यादिना क्रीडनवत्कारिताश्च बध्वांजलिमित्यादिप्रायश्चित्तच्छलेन ताः नाभ्यसूयन् दोषदृष्ट्या नाप
श्यन् ॥ २२ ॥ प्रेष्ठसंगमेन सज्जितविशीकृता अतो गृहीतचित्ताः सत्यो नो चेलुः गृहीतचित्तत्वमाह तस्मिन्कृष्णलज्जायितेक्षणा लज्जाविल
सितमीक्षणं यासां ता इत्यर्थः ॥ दामोदर इति भक्तवात्सल्यं दर्शयति अबलाः प्रति ॥ २४ ॥

भोःसाध्यःभवतीनामदर्चनमेवसंकल्पोमनोरथः सचलज्जयायुष्माभिरकथितोऽपिमयाविदितः समयाअनुमोदितःअतःसत्योभविदुर्म
हति अर्हतीतिसंभावनोक्त्याआत्यंतिकोन्नतविष्यतिइतिसूचितम् ॥ २५ ॥ तत्कुतइत्यतआह नमयीति कामायपुनःकामभोगायविष
यमहिम्नाकामस्यापिशान्तिहेतुत्वादितिभावः कामाप्ररोहेदृष्टांतः भर्जितादग्धाकथितापकाधाना यवादिवीजायअंकुरोद्गमाय नप्राय
इतिस्वेच्छयापुनःप्ररोहमपिसूचयति ध्रुवादीनांतथादर्शनात् ॥ २६ ॥ सिद्धाःपूर्णमनोरथाः तदाह इमाआगामिनीःरात्रीः मयारंस्यथे

संकल्पोविदितःसाध्योभवतीनामदर्चनम् ॥ मयाऽनुमोदितःसोऽसौसत्योभवितुमर्हति ॥ २५ ॥ नमय्यावे
शितधियांकामःकामायकल्पते॥भर्जिताकथिताधानाप्रायोबीजायनेष्यते ॥ २६ ॥ याताबलाव्रजंसिद्धाम
येमारंस्यथक्षपाः॥यदुद्दिश्यव्रतमिदंचेरुरार्यार्चनंसतीः ॥ २७ ॥ श्रीशुकउवाच .इत्यादिष्टाभगवताल
व्यकामाःकुमारिकाः ॥ ध्यायंत्यस्तत्पदांभोजंकृच्छ्रान्निर्विविशुर्व्रजम् ॥ २८ ॥ अथगोपैःपरिवृतोभगवान्दे
वकीसुतः ॥ वृंदावनाद्गतोदूरंचारयन्गङ्गाःसहाग्रजः ॥ २९ ॥ निदांघांकांतपेतिर्गमिच्छायाभिःस्वाभिरात्मनः ॥
आतपत्रायितान्वोक्ष्यद्रुमानाहव्रजौकसः ॥ ३० ॥ हेस्तोककृष्णहेअंशोश्रीदामनसुवलार्जुन ॥ विशालर्षभ
तेजस्विन्देवप्रस्थवरूथप ॥ ३१ ॥ पश्यतैतान्महाभागान्परार्थैकांतजीविनः ॥ वातवर्षातपहिमानंसहंतोवार
यंतिनः ॥ ३२ ॥ अहोएषांवरंजन्मसर्वप्राण्युपजीवनम् ॥ सुजनस्येवयेषांवैविमुखायांतिनार्थिनः ॥ ३३ ॥
पत्रपुष्पफलच्छायामूलवल्कलदारुभिः ॥ गंधनिर्यासभस्मास्थितौकमैःकामान्वितन्वते ॥ ३४ ॥ एतावज्ज
न्मसाफल्यंदेहिनामिहदेहिषु ॥ प्राणैरर्थैर्धियावाचाश्रेयएवाचरेत्सदा ॥ ३५ ॥

ति आर्याकात्यायनी सतीःसत्यः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ भक्त्यानुकंप्यकन्यास्तास्तद्विवर्जितयज्वनाम् ॥ पत्न्यनुग्रहतस्ते
षामहन्कर्ममहामदम् ॥ १ ॥ वेप्रभायांनुग्रहाययज्ञवाटंगच्छन्विप्राणांकाठिन्यमभिप्रेत्यतेभ्योऽपिद्रुमाःश्रेष्ठाऽतितानभिनंदतिचतु
र्भिः पश्यतेवि. हेस्तोककृष्णादयोगोपाःएतान्द्रुमान्पश्यतपरार्थमेवएकांतेनजीवनयेषांतान्तदाह वातवर्षादीन्स्वयंसहंतःसहस्रान्माअं
स्माकंवारयंति ॥ ३२ ॥ सुजनस्यरूपालोरार्थिनइव ॥ ३३ ॥ निर्यासोषणरसःतौकमाःपल्लवाद्यंकुराः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

इत्यभिनन्दनप्रवालादिसमूहैर्नतशाखानां तरूणां मध्येनयमुनां प्राप्तः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कुमारिकाभ्यः पूर्वमेव तन्मार्गकुलतया अगृहीतभोज्यानामेव निर्गमात् क्षुधात्ता इत्युक्तम् ॥ ३८ ॥ इति दशमे टीकायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ त्रयोविंशेतोगोपैरनया ज्ञाऽपदेशतः ॥ तत्पत्न्यनुग्रहात् कृष्णो दीक्षितानन्वतापयत् ॥ १ ॥ १ ॥ भक्ताया इत्येकवचनम् सद्यः सायुज्याभिप्रायेण ॥ २ ॥ ३ ॥ अस्मद्वि

इति प्रवालस्तवकफलपुष्पंदलोत्करैः ॥ तरूणां नद्यशाखानां मध्येनयमुनां गतः ॥ ३६ ॥ तत्र गाः पाययित्वा पशुसुमृष्टाः शीतलाः शिवाः ॥ ततो नृपस्वयंगोपाः कामं स्वादुपपुर्जलम् ॥ ३७ ॥ तस्या उपवने कामं चारयंतः पशून्वप ॥ कृष्णरामावुपागम्य क्षुधात्ता इदमब्रुवन् ॥ ३८ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ गोपा ऊचुः रामराम महावीर्य कृष्णदुष्टनिवर्हण ॥ एषा वै बाधते क्षुन्नस्तच्छांतिं कर्तुमर्हथः ॥ १ ॥ श्रीशुक उवाच इति विज्ञापितो गोपैर्भगवान् देवकीसुतः ॥ भक्ताभ्यविप्रभार्यायाः प्रसीदन्निदमब्रवीत् ॥ २ ॥ प्रयात देवयजनं ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः ॥ सत्रमांगिरसं नाम त्यासते स्वर्गकाम्यया ॥ ३ ॥ तत्र गत्वौदनं गोपाया च तास्मद्वि सर्जिताः ॥ कीर्तयंतो भगवत आर्यस्य मम चाभिधाम् ॥ ४ ॥ इत्यादिष्टा भगवत गत्वा याचंत ते तथा ॥ कृतांजलिपुटा विप्रान् दंडवत्पतिता भुवि ॥ ५ ॥ हे भूमि देवाः शृणु तरूणस्य देशकारिणः ॥ प्राप्तान् जानीत भद्रं वो गोपान् नो रामचोदितान् ॥ ६ ॥ गाश्चारयन्ताव विदूर ओदनं रामाच्युतौ बोलषतो बुभुक्षितौ ॥ तयोर्द्विजा ओदनमर्थिनो र्यदि श्रद्धा च बोयच्छत धर्मवित्तमाः ॥ ७ ॥ दीक्षायाः पशुसंस्थायाः सौत्रामण्याश्च सत्तमाः ॥ अन्यत्र दीक्षितस्यापि नान्नमंश्नन् हि दुप्यति ॥ ८ ॥

जिताः आवाभ्यां प्रहिताः संतो याचध्वं युष्माकं कातत्रलज्जा ननु तथाऽप्यपात्रत्वादस्माकं किमिति दास्यंतीति चेत्तत्राह कीर्तयंत इति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अविदूरे वर्त्तमानौ संतौ बोयदन्तं लषतः अभिलषतः इच्छतः वः ओदनं श्रद्धा च यद्यस्ति तर्हि यच्छतेति ॥ ७ ॥ दीक्षिता वयमभोज्यान्ना इति वदिष्यंतीति स्वयमेवाशोक्याहः दीक्षायाः आरभ्या ग्रीष्मीयपश्चालं भनात्पूर्वदोषः न ततोऽन्यत्र तथा सौत्रामण्याश्चान्यत्र अन्यदा ॥ ८ ॥

सुद्रेस्वर्गादावाशामात्रंयेषांभूरीणिक्लेशाधिकानिकर्माणियेषां अतोज्ञादथाज्ञानवद्भाइतिमानवतः ॥ ९ ॥ ननुकर्मक्रममुल्लंघ्यादेशर्का
लेअन्यार्थमन्मन्यस्मैकथदेयंतत्राह देशइति पृथक्चरुपुरोडाशादिद्रव्यं तंत्रप्रयोगः धर्मोऽपूर्व ॥ १० ॥ मनुष्योयमितिदृष्ट्यामर्त्या
त्मानोब्राह्मणावयंमहांतइतिमन्यमानाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ लौकिकींगतिमूनहिकार्यार्थिनोनिर्विद्यंतेकोंवायाचकोनपराभूयतइत्यादि
लोकस्थितिदर्शयन् ॥ १३ ॥ केवलंदेहेनगृहेवसंति धियाचमय्येबोषिताःयतोमयिस्त्रिग्धाःअतोदास्यंतीति ॥ १४ ॥ १५ ॥ ईषिताःप्रे

इतितेभगवद्याज्जांशृण्वंतोऽपिनशुश्रुवुः ॥ सुद्राशाभूरिकर्माणोवालिशावद्दमानिनः ॥ ९ ॥ देशःकालःपृथ
क्द्रव्यमंत्रतंत्रत्विजोऽग्नयः ॥ देवतांयजमानश्चक्रतुर्धर्मश्चयन्मयः ॥ १० ॥ तंत्रह्यपरमंसाक्षाद्भगवंतमथो
क्षजम् ॥ मनुष्यदृष्ट्यादुष्प्रज्ञामर्त्यात्मानोनमेनिरे ॥ ११ ॥ नतेयदोमितिप्रोचुर्ननेतिचपरंतप ॥ गोपानिरा
शाःप्रत्येत्यतथोचुःरुष्णरामयोः ॥ १२ ॥ तदुपाकर्ण्यभगवान्प्रहस्यजगदीश्वरः ॥ व्याजहारपुनर्गोपानंद
र्शयन्लौकिकींगतिं ॥ १३ ॥ मांज्ञापयतपत्नीभ्यःससंकर्षणमागतं ॥ दास्यंतिर्काममन्त्रंवःस्त्रिग्धामय्युषिता
धिया ॥ १४ ॥ गत्वाऽथपत्नीशालायांदृष्ट्वासीनाःस्वलंकृताः ॥ नत्वाद्विजसतीर्गोपाःप्रश्रिताइदमब्रुवन् ॥ १५ ॥
नमोवोविप्रपत्नीभ्योनिबोधतवचांसिनः ॥ इतोविदूरेचरतारुष्णेनेहेपितावयं ॥ १६ ॥ गाश्चारयन्सगो
पालैःसरामोदूरमागतः ॥ बुभुक्षितस्यतस्यान्नंसानुगस्यप्रदीयतां ॥ १७ ॥ श्रुत्वाऽच्युतमुंपायांतंनित्यंतद
र्शनोत्सुकाः ॥ तत्कथाक्षिप्तमनसोवभूवुर्जातसंभ्रमाः ॥ १८ ॥ चतुर्विधंवद्गुणमन्त्रमादायभाजनैः ॥ अ
भिससुःप्रियंसर्वाःसमुद्रमिवनिम्नगाः ॥ १९ ॥ निषिध्यमानाःपतिभिर्भ्रातृभिर्वंधुभिःसुतैः ॥ भगवत्युत्त
मंश्लोकेदीर्घश्रुतधृताशयाः ॥ २० ॥

पिताः ॥ १६ ॥ सरुष्णेगोपालैःसह ॥ १७ ॥ तत्कथाक्षिप्तमनस्त्वात्तद्दर्शनो
त्सुकाः अतएवतमुपागतंश्रुत्वाज्ञातसंभ्रमाबभूवुः ॥ १८ ॥ भक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यभेदैश्चतुर्विधं बहुगुणंसंस्कारविशेषैर्बहवोगुणारससौ
रभ्यादयोयस्मिन्तत् भाजनैःअमत्रैःपत्यादिभिर्वार्यमाणा अपिप्रियंश्रीरुष्णमभिससुःअभिजग्मुः अप्रतिबंधेदृष्टांतः समुद्रंनिम्नगमनय
इवेति ॥ १९ ॥ अत्रहेतुः भगवतीति दीर्घंबहुकालंश्रुतेनश्रवणेनधृतआशयोयाभिस्ताः ॥ २० ॥

तथागताः सत्योददृशुः ॥ २१ ॥ हिरण्यवत्परिधिः परिधानं यस्य तं पीतांबरमित्यर्थः वनमाल्यैर्बर्हधातुभिः प्रवालैश्च नटवद्वेषो यस्य तं अनुव्रतस्य सख्युः अंसे विन्यस्तो निहितो हस्तो येन तं इतरेण हस्तेन लीलया अजं धुनानं भ्रामयन्तं कर्णयोरुत्पले यस्य अलकाः कपोलयोर्यस्य मुखान्नेहा सो यस्य तं च तं च तं च ॥ २२ ॥ वृत्तेरपिलयेन सामरस्यमाह प्राय इति बहुशः श्रुताये प्रियतमस्य उदयाः उत्कर्षास्त एव कर्णपूराः कर्णोत्पूरयन्ति कृतार्थो कुर्वतीति तथातैः कर्णाभिरणैरिति वा यस्मिन् कृष्णे निमग्न मनसः आविष्टचेतसस्तं लोचनद्वारैरन्तः प्रवेश्य सुचिरमुपगुह्य तापं जहुः अभिमतयोऽहं वृत्तयः प्राज्ञं सुषुप्ति साक्षिणं परिरभ्य तस्मिन् लयं प्राप्य यथेति ॥ २३ ॥ अखिलदृग्द्रष्टा सर्वबुद्धिसाक्षी तास्त

यमुनोपवर्नेऽशोकनवपल्लवमंडिते ॥ विचरन्तं वृत्तं गोपैः साग्रजंददृशुः स्त्रियः ॥ २१ ॥ श्यामं हिरण्यपरिधिं वनमाल्यवर्हधातुप्रवालनटवेषमनुव्रतांसे ॥ विन्यस्तहस्तमितरेण धुनानमजं कर्णोत्पलालककपोलमुखान्नेहासं ॥ २२ ॥ प्रायः श्रुतप्रियतमो दयकर्णपूरैर्यस्मिन् निमग्न मनसस्तमथाक्षिरंधैः ॥ अन्तः प्रवेश्य सुचिरं परिरभ्य तापं प्राज्ञं यथाऽभिमतयो विजहुर्नरेन्द्र ॥ २३ ॥ तास्तथा त्यक्तसर्वांशाः प्राप्ता आत्मदिदृक्षया ॥ विज्ञाया खिलदृग्द्रष्टा प्राह प्रहसिताननः ॥ २४ ॥ स्वागतं वो महाभागा आस्यतां करवामकैः ॥ यन्नो दिदृक्षया प्राप्ता उपपन्नमिदं हिवः ॥ २५ ॥ नन्वद्वामयिकुर्वतिकुशलाः स्वार्थदर्शनाः ॥ अहैतुक्यव्यवहितां भक्तिमात्मप्रिये यथा ॥ २६ ॥ प्राणबुद्धिमनः स्वात्मद्वारापत्यधनादयः ॥ यत्संपर्कात्प्रिया आसंस्ततः को न्वपरः प्रियः ॥ २७ ॥

या प्राप्ता विज्ञायापि तथेत्येतद्विदुषोति त्यक्तसर्वांशाः त्यक्ताः सर्वा आशाया भिस्ताः केवलमात्मनः त्वस्यैव दिदृक्षयेति ॥ २४ ॥ हे महाभागाः बः स्वागतं शुभमागमनम् तदेवाह यद्यस्मात्प्रतिबंधतिरस्कारेण अस्माकं दिदृक्षया प्राप्ता इति इदं वः उपपन्नं संपन्नं युक्तमिति वा ॥ २५ ॥ युक्तत्वमाह नन्विति आत्मप्रिये आत्मा च प्रियश्च तस्मिन्मयिकुशलाः विवेकिनः अतएव स्वस्यात्मनोऽर्थं पुरुषार्थं पश्यन्ति येते यथा यथा वदन्ति कुर्वन्ति यथा त्वमाह अद्वासाक्षात् अत्र हेतुः अहैतुक्यव्यवहितां फलाभिसंधिरहिताम् अतएवाव्यवहितानि रन्तराम् ॥ २६ ॥ आत्मनः सर्वतः प्रेष्ठत्वमुपपादयति प्राणेति स्वज्ञातयः आत्मा देहः एते सर्वे यत्संपर्कात् यस्याध्यासेन उपकरणत्वेन वा ॥ २७ ॥

तत्तस्मात्कृतार्थायूयदेवयजनं यज्ञवाटं यातगच्छत ननु कृतार्थाः किमिति यास्यामइति चेदत आह पतयइति पारयिष्यंतिसमापयिष्यं
तिपतीनामनुयहायेत्यर्थः ॥ २८ ॥ नृशंसं पुरुषं निगमं प्रतिज्ञानमेभक्तः प्रणश्यतीति वेदं वानसपुनरावर्त्ततइति पदावस्तंष्टमवज्ञयापिदत्तं बहु
मानेन केशैर्निबोद्धं दासीभविष्यति ॥ २९ ॥ किंच न गृह्णन्ति नोऽस्मान् हे अरिंदम कामलोभपापादिदमन भवतः प्रपदयोः पादापयोः पतितदे
हानामन्यास्वर्गादिगतिरपि न भवेन्माभूत् तत्तस्माद्वास्यमेव विधेहिइति ॥ ३० ॥ मया उपेता अनुज्ञाताः प्रत्यक्षं देवान् प्रदर्श्याह देवा अ

तद्यातदेवयजनं पतयो बोद्धिजातयः ॥ स्वसंत्रं पारयिष्यंतियुष्माभिर्गृहमेधिनः ॥ २८ ॥ पत्न्य ऊचुः मै
वं विभोर्हति भवान् गदितुं नृशंसं सत्यं कुरुष्व निगमं तव पादमूलं ॥ आभा वयं तुलसि दामपदावस्तंष्टके शैर्निबो
द्धमतिलंघ्यसमस्तबंधून् ॥ २९ ॥ गृह्णन्ति नो न पतयः पितरौ सुतावानभ्रातृबंधुसुहृदः कुत एव चान्ये ॥ तस्मा
द्भवत्प्रपदयोः पतितात्मनां नो नान्या भवेद्गतिरिंदमतद्विधेहि ॥ ३० ॥ श्रीभगवानुवाच पतयो नाभ्यसू
येरन्पितृभ्रातृसुतादयः ॥ लोकाश्च ये मयोपेता देवा अप्यनुमन्वते ॥ ३१ ॥ न प्रीतयेऽनुरागायंत्यंगसंगो नृ
णामिह ॥ तन्मनो मयि युजाना अचिरान्मा मवाप्स्यथ ॥ ३२ ॥ श्रीशुक उवाच इत्युक्तामुनिपत्य स्ता
यज्ञवाटं पुनर्गताः ॥ ते चानंसूयवः स्वाभिः स्त्रीभिः सत्रमपारयन् ॥ ३३ ॥ तत्रैका विधृता भर्त्रा भगवंतं यथाश्रुत
म् ॥ तद्दोषगुण्यविजहौ देहं कर्मानुबंधनं ॥ ३४ ॥ भगवानपि गोविंदस्तेनैवान्नेन गोपकान् ॥ चतुर्विधेनाश
यित्वा स्वयंच बुभुजे प्रभुः ॥ ३५ ॥ एवं लीलानरवपुर्लोकमनुशीलयन् ॥ रे मे गो गोप गोपीनां रमयन् रूपवा
क्कृतैः ॥ ३६ ॥ अथानुस्मृत्य विप्रास्ते अन्वतप्यन्कृतागसः ॥ यद्विश्वेश्वरयो र्याज्जामहन्मनृविडं वयोः ॥ ३७ ॥

पीति ॥ ३१ ॥ तथाऽपित्वांत्यक्तं न शक्नुमइति चेत्तत्राह नेति प्रीतये सुखाय अनुरागाय स्नेहवृद्धये अंगसंगः अंगाभ्यां संगः ॥ ३२ ॥ अनसूयवः
अदोषदृष्टयः ॥ ३३ ॥ देहमिति तदीयं देहं तत्र विहाय चैतन्येन भगवंतं प्राप्तेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अनुशीलयन् अनुकुर्वन् गोगोपगोपी
नामितिकर्मणि षष्ठी रूपवाक्कृतैः रूपेण वाचा कृतैश्च रित्रैश्च रमयन् तान् रमयितुं रे मइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ अनुस्मृतिप्रकारमाह नरानुकरणव
तो विश्वेश्वरयो र्याज्जायन् अहन्महवन्तः तत्कृतागसो वयमित्यनुस्मृत्येत्यर्थः ॥ ३७ ॥

तदाचभायागुरुनिवमानयंतो भगवद्भक्तिरहितमात्मानं व्यभिचिदन्नित्याहुः दृष्ट्वेति अलौकिकीं लोकातीतां ॥ ३८ ॥ त्रितृशौकं सावित्रंदैक्ष्य
मिति त्रिगुणितं जन्म व्रतं ब्रह्मचर्यं क्रियाः कर्माणि दाक्ष्यं च क्रियादाक्ष्यमित्येकं वापदं धिगित्यधिक्षेपे ये वयं त्वधोक्षजे विमुखास्तेषां जन्मा

दृष्ट्वा स्त्रीणां भगवति कृष्णैर्भक्तिमलौकिकीम् ॥ आत्मानं च तया हीनमनु तमा व्यगर्हयन् ॥ ३८ ॥ धिग्जन्मन
स्त्रिद्विधां धिग्व्रतं धिग्वहुजंतां ॥ धिक्कुलं धिक्क्रियादाक्ष्यं विमुखाये त्वधोक्षजे ॥ ३९ ॥ नूनं भगवतो मायायो
गिनामपि मोहिनी ॥ यद्वयं गुरवो नृणां स्वार्थं मुत्थामहे द्विजाः ॥ ४० ॥ अहो पश्य तनारीणामपि कृष्णं जगदुरौ ॥
दुरंतभावं योऽविध्यन्मृत्युपाशान् गृहाभिधान् ॥ ४१ ॥ नासां द्विजाति संस्कारो न निवासो गुरावपि ॥ न तपो ना
त्मर्मा मां सानशौचं न क्रियाः शुभाः ॥ ४२ ॥ अथापि त्युत्तमं श्लोके कृष्णो योगेश्वरेश्वरः ॥ भक्तिर्दृढा न चास्मा
कं संस्कारादिमतामपि ॥ ४३ ॥ ननु स्वार्थं विमृष्टानां प्रमत्तानां गृहे हया ॥ अहो नः स्मारयामास गोपवाक्यैः स
तां गतिः ॥ ४४ ॥ अन्यथा पूर्णकामस्य कैवल्याद्याशिषां पतेः ॥ ईशितव्यैः किमस्माभिरीशस्यैतद्विडं वर्न ॥
॥ ४५ ॥ हित्वाऽन्यान् भजते यं श्रीः पादस्पर्शाशयाऽसकृत् ॥ आत्मदोषापवर्गेण यद्याज्जाजनमोहिनी ॥ ४६ ॥
देशः कालः पृथग्द्रव्यं मंत्रं तत्र त्विजोऽग्नयः ॥ देवतायजमानश्च क्रतुर्धर्मश्च यन्मयः ॥ ४७ ॥ स एष भगवान्
साक्षाद्विष्णुर्योगेश्वरेश्वरः ॥ जातो यदुष्वित्यश्रुण्मत्यपि मृष्टानविग्रहे ॥ ४८ ॥ अहो वयं धन्यतमायेषां न स्तादृ
शीः स्त्रियः ॥ भक्त्या यासां मतिर्जाता अस्माकं निश्चला हरौ ॥ ४९ ॥ नमस्तुभ्यं भगवते कृष्णाया कुंठमेधसे ॥
यन्मायामोहितधियो भ्रमामः कर्मवर्त्मसु ॥ ५० ॥ सवैन आद्यः पुरुषः स्वमायामोहितात्मनः ॥ अविज्ञातानु
भावानां क्षंतुमर्हत्यतिक्रमं ॥ ५१ ॥

दितस्सर्वं धिगिति व्यगर्हयन्नित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ यो विद्वत् अच्छिनत् तदु
रंतं भावं भक्तिपश्यतेति ॥ ४१ ॥ द्विजाति संस्कारः उपनयनं क्रियाः संध्योपासनादयः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ आत्मदोषापवर्गे
ण चांचल्यगर्वादित्यागेन ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इति अश्रुण्म एवं सर्वत्र श्रुतवंतो वयं हि तथाऽपीति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

नचाचलन् तयोर्दर्शनायनजग्मुः ॥ ५२ ॥ इतिदशमस्कंधेटीकायां त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ५ ॥ चतुर्विंशोऽध्यायः ॥
 व्यावर्त्यहेतुभिः ॥ कृष्णः प्रवर्त्तयामासुगोवर्द्धनमखोत्सवम् ॥ १ ॥ भूसुराणां क्रियावर्गं निरस्य स्वः सुरेषु च ॥ मघवन्मदभंगाय तन्मखं समवा-
 रयत् ॥ २ ॥ ब्राह्मणाः कंसाद्वीताः स्याश्रमस्था एव भगवंतमभजन् भगवानपितत्रैव निवसन् इंद्रयागकृतोद्यमानगोपन् पश्यदितिसंबन्धः ॥
 ॥ १ ॥ २ ॥ वृथा संभ्रमो न भवति मखोऽयमिति एवं चेत् किमत्र फलं का देवता केनाधिकारिणा केन वासाधनेन साध्यते ॥ ३ ॥ एतद्बृह्महान्कामो
 मम श्रवणे वर्त्तते यद्वा तव महान् कामो दृश्यत इति तूष्णीं स्थितं प्रत्याह नेति सर्वात्मनां सर्वत्रात्मदृष्टीनाम् ॥ ४ ॥ अतएव न विद्यते स्वः पर इति दृ-

इति स्वाधमनुस्मृत्य कृष्णे ते कृतहेलनाः ॥ दिदृक्षवोऽप्यच्युतयोः कंसाद्वीतानचाचलन् ॥ ५२ ॥ इति श्रीभाग-
 वते महापुराणे दशमस्कंधे यज्ञपत्न्युद्धरणं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ५ ॥ श्रीभगवानुवाच-
 भगवानपितत्रैव बलदेवेन संयुतः ॥ अपश्यन्निवसन् गोपा निद्रयागकृतोद्यमान् ॥ १ ॥ तदभिज्ञोऽपि भगवा-
 न्सर्वात्मा सर्वदर्शनः ॥ प्रश्रयावनतोऽपृच्छत् वृद्धान्दपुरोगमान् ॥ २ ॥ कथ्यतां मे पितः कोऽयं संभ्रमो व उपा-
 शतः ॥ किं फलं कस्य चोद्देशः केन वासाध्यते मखः ॥ ३ ॥ एतद्बृह्महान्कामो मत्स्यं शुश्रूषवे पितः ॥ न हि गोप्यं
 हि साधूनां कृत्यं सर्वात्मना मिह ॥ ४ ॥ अस्य स्वपरदृष्टीनाम मित्रो दास्त विद्विषाम् ॥ उदासीनो रिवद्वर्ज्य आत्म-
 वत्सुहृदुच्यते ॥ ५ ॥ ज्ञात्वाऽज्ञात्वा च कर्माणि जनोऽयमनुतिष्ठति ॥ विदुषः कर्मसिद्धिः स्यात्तंथाना विदुषो भ-
 वेत् ॥ ६ ॥ तत्र तावत्क्रियायोगो भवतां किं विचारितः ॥ अथवा लौकिकस्तन्मे पृच्छतः साधुभण्यताम् ॥ ७ ॥

द्विर्घेषामिति स्वपरदृष्ट्यभावादेव तत्तद्वेदादमित्रादयोऽपि येषां न संतीत्याह अमित्रेति न मित्रमुदास्त उदासीनो विद्विषो येषां न कृत्यं सर्वं क-
 र्म न गोपनीयं किंचिदस्तीत्यर्थः सत्यपि भेददर्शने उदासीनः शत्रुवद्वर्ज्यः आत्मतुल्यत्वात्सुहृन्मित्रे पुनर्वर्जनीय इत्याह उदासीन इति ॥ ५ ॥
 किंच सुहृद्भिः सह विचार्य ज्ञात्वाैव कर्मकर्त्तव्यं न तु गतानुगतवत्मात्रेणेत्याह ज्ञात्वाेति अज्ञात्वा च तत्र विदुषो यथावत्कर्मफलं स्यात्तंथाना
 विदुषः ॥ ६ ॥ भवतामयं क्रियायोगः शास्त्रतोपि किं विचारितः प्रष्टुं लौकिक आचारप्राप्तो वेति साधुसोपपत्तिकं भण्यतां कथ्यतामिति ॥ ७ ॥

आचारप्राप्तएवेतिसहेतुकमाह पर्जन्यइति आत्ममूर्त्तयः प्रियमूर्त्तयः ॥ ५ ॥ ततः किमित्यत आह तमिति तमिदं वामुर्चांमिधानां पतिं स्वामिनं ईश्वरं नियंतारं तद्वेतसातदृष्टिपयसा ॥ ९ ॥ उपजीवन्ति उपजीविकां कल्पयन्ति धर्मार्थकामसिद्धये ननु कृष्यादिभिर्जीवन्ति किमिद्रेण तत्राह पुंसामिति फलभावनः फलसाधकः पर्जन्यं विना कृष्यादिवैफल्यमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ इंद्राय मन्युं जनयन्नितिको पजननद्वारा गर्वपर्वतादिद्रं अवतारयितुं देवतानिराकारणं न त्वयमेवाभिप्राय इत्यर्थः ॥ १२ ॥ प्रथमं तावत्कर्मवादेन देवान्निराकरोति कर्मणेति ॥ १३ ॥ ननु जडात्कर्मणः केवलात्कथं फलसिद्धिः स्यादिति चेत् अहो अशीलितमीमांसानां स्वमतिविलसितश्रद्धाकर्मणां फलका

नंद उवाच पर्जन्यो भगवानिन्द्रो मेघास्तस्यात्ममूर्त्तयः ॥ तेऽभिवर्षन्ति भूतानां प्राणनं जीवनं पयः ॥ ८ ॥ तं ताव वयमन्ये च वामुर्चां पतिमीश्वरं ॥ द्रव्यैस्तद्वेतसासिद्धैर्यजन्ते क्रतुभिर्नराः ॥ ९ ॥ तच्छेषेणोपजीवन्ति त्रिवर्गफल हेतवे ॥ पुंसां पुरुषकाराणां पर्जन्यः फलभावनः ॥ १० ॥ य एवं विष्टजेद्धर्मपारंपर्यागतं नरः ॥ कामालोभाद्वा द्वेषात्सवैनाप्नोति शोभनम् ॥ ११ ॥ श्रीशुक उवाच वचो निशम्य नंदस्य तथाऽन्येषां ब्रजौकसाम् ॥ इंद्राय मन्युं जनयन् पितरं प्राह केशवः ॥ १२ ॥ श्रीभगवानुवाच कर्मणा जायते जंतुः कर्मणैव विलीयते ॥ सुखंदुःखं भयं क्षेमं कर्मणैवाभिपद्यते ॥ १३ ॥ अस्ति चेदीश्वरः कश्चित्फलरूप्यन्यकर्मणाम् ॥ कर्तारं भजते सोऽपि न त्यक्तुः प्रभुर्हिसः ॥ १४ ॥ किमिद्रेणेह भूतानां स्वस्वकर्मानुवर्तिनाम् ॥ अनीशेनान्यथा कर्तुं स्वभावविहितं नृणां ॥ १५ ॥ स्वभावं तं त्रोहिजनः स्वभावमनुवर्त्तते ॥ स्वभावस्य मिदं सर्वं स देवासुरमानुषं ॥ १६ ॥

रणत्वे वचनतो वगते किततोऽनुपपन्ननाम केचित्पुनरतिसाहसभीताः कर्मतंत्रपरमीश्वरं मन्यन्ते तन्मतमनूय निराकरोति अस्ति चेदिति स्वयं कर्मभिरलिप्तोऽन्येषां जीवानां कर्मणां फलरूपी फलदाता कर्तारं भजते तत्तत्कर्मफलदानेन ॥ १४ ॥ अतः कर्मण एव फलसिद्धेस्तत्पारतंत्र्येण अजागलस्तननुन्यत्वात् न देवतया कृत्यमित्याह किमिद्रेणेति ननु कर्मणोऽपि प्रवृत्तिरंतर्याम्यपेक्षैव कथं सर्वथा देवताया अनुपयोग इत्याशंक्याह स्वभावविहितमिति स्वभावेन प्राक्तनसंस्कारेणैव विहितं तत्कर्मतद्व्यथा कर्तुं मनीशेन ॥ १५ ॥ एतद्विदुषोति स्वभावतंत्र इति प्रवृत्तेः संस्काराधीनत्वात् किमंतर्यामिणेत्यर्थः ॥ १६ ॥

तस्मात्स्वभावतो निष्पन्नस्य कर्मण एव सर्वकारणत्वात् कर्षेव पूज्यमित्याह देहानितिसाद्धेन ॥ १७ ॥ संपूजयेत्संमानयेत् ननु देवतो देशे
नद्रव्यत्यागात्मकत्वात् कर्मणः कथं देवतांश्चिनासिद्धिरित्याशंक्य कर्मांगमात्रं देवतेति पक्षमुपसंहरन्निवहेतुवादमाश्रित्यान्यामेव शैलगवा
दिरूपां देवतां समर्थयते अंजसेति ॥ १८ ॥ हेतुबलेनैव विपक्षे दोषमाह आजीव्येति उपजीवति सेवते ॥ १९ ॥ स्वर्वात्तवक्तुं हृष्टांतत्वेन
वर्णानां वृत्तिभेदमाह वर्त्ततेति ब्रह्मणा वेदाध्ययनादिना ॥ २० ॥ वैश्यवृत्तेश्चातुर्विध्यमाह कृषीति कृषिवाणिज्यसहिता गोरक्षा एवं
त्रयम् कुसीदं वृद्धिर्जीवनं चतुर्थं ॥ २१ ॥ ननु गवामपि वृत्तिर्महेंद्रार्थानैवेत्याशंक्य निरीश्वरसांख्यमनाश्रयेण निराकरोति सत्वमिति

देहानुच्चावचान् जंतुः प्राप्योत्सृजति कर्मणा ॥ शत्रुर्मित्रमुदासीनः कर्मैव गुरुरीश्वरः ॥ १७ ॥ तस्मात्संपूजये
त्कर्मस्वभावस्थः स्वकर्मकृत् ॥ अंजसायेन वर्त्तत देवांस्यहिदैवतं ॥ १८ ॥ आजीव्यैकतरं भावं यस्त्वन्यमु
पजीवति ॥ न तस्माद्विदते क्षेमं जारं नार्यसती यथा ॥ १९ ॥ वर्त्तत ब्रह्मणा विप्रो राजन्योरक्षया भुवः ॥ वैश्यस्तु
वार्त्तया जीवेच्छूद्रस्तु द्विजसेवया ॥ २० ॥ कृषिवाणिज्यगोरक्षा कुसीदंतुर्यमुच्यते ॥ वार्त्ता चतुर्विधा तत्र वयं
गोवृत्तयोऽनिश ॥ २१ ॥ सत्त्वं रजस्तम इति स्थित्युत्पत्त्यंत हेतवः ॥ रजसोत्पद्यते विश्वमन्योऽन्यं विविधं ज
गत् ॥ २२ ॥ रजसा चोदिता मेघावर्षत्यंबूनिसर्वतः ॥ प्रजास्तैरेव सिद्ध्यंति महेंद्रः किं करिष्यति ॥ २३ ॥ नूनः
पुरोजनपदानग्रामानगृहावयं ॥ नित्यं वनौकसस्तातवनशैलनिवासिनः ॥ २४ ॥ तस्माद्गवा ब्राह्मणानामद्रे
श्चारभ्यतां मखः ॥ यद्वद्रयागसंभारास्तैरयं साध्यतां मखः ॥ २५ ॥ पंच्यंतां विविधाः पाकाः सूपांताः पायसा
दयः ॥ संयावापूपशष्कुल्यः सर्वदोहश्च गृह्यतां ॥ २६ ॥

श्लोकद्वयेन अन्योऽन्यस्त्रीपुरुषयोगेन ॥ २२ ॥ सर्वत इ
ति समुद्रशिलोपरादिष्वपि वृष्टिदर्शनान् प्रेक्षावत्पूर्वकत्वं वृष्टेरिति भावः तैरेव मेघैरेव सिद्ध्यंति जीवन्ति ॥ २३ ॥ तथाऽपि योगक्षेमार्थं देव
तापेक्षेति चेदत आह नूनः पुरः इति पुरः पत्तनानि जनपदादेशाः अस्माकं योगक्षेमहेतुर्वनशैलादय एवेति भावः ॥ २४ ॥ ब्राह्मणानपि संगृह्य
न्निगमयति तस्मादिति स्वयमुद्येक्षितयागप्रयोगकल्पनामाह यद्वद्रयागसंभारा इति सार्थपंचभिः संभारासाधनानि ॥ २५ ॥ सूपं मौद्रम् पा
यसं केवले पयसि पक्कम् संयावादयोगो धूमादिविक्रियाः क्रमश्च सूपपायसयोः श्रुत्या दोहस्यार्थतोऽन्येषां पाठतः ॥ २६ ॥

यागशोभार्थं श्रद्धोत्पादनार्थं चाह हूयंतामिति धेनुदक्षिणाः भेनुसहिताः दक्षिणाः ता एव वा दक्षिणाः वः पुष्पाभिः ॥ २७ ॥ यवसंतृणम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ सर्वान् शिरःकंपेनानुमोदयन्नाह गोब्राह्मणाद्रीणामिति मह्यं मम ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तद्व्येणतेनमहेन्द्रमखद्व्येण गिरि द्विजान्प्रतियथायथंबलीनुपहृत्यैवा आदताः सादराः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अनहुद्युक्तानि उत्तमानहुद्रियुक्तानि स द्विजाशीषः द्विजाशीभिः

हूयंतामग्रयः सम्यक् ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ अन्नं बहुविधं तेभ्यो देयं वो धेनुदक्षिणाः ॥ २७ ॥ अन्येभ्यश्चाश्व
चांडालपतितेभ्यो यथाऽर्हतः ॥ यवसंचगवांदत्वागिरये दीयतां बलिः ॥ २८ ॥ स्वलंरुताभुक्तवंतः स्वनुलिप्ताः
सुवाससः ॥ प्रदक्षिणं च कुरुत गोविप्रानलपर्वतान् ॥ २९ ॥ एतन्मम मतं तात क्रियतां यदि रोचते ॥ अयंगो
ब्राह्मणाद्रीणां मह्यं च दयितो मखः ॥ ३० ॥ श्रीशुक उवाच कालात्मना भगवतो शक्रदर्शजिघांसता ॥
प्रोक्तं निशम्य नंदाद्याः साध्वगृहंततद्वचः ॥ ३१ ॥ तथा च व्यदधुः सर्वं यथाहमधुसूदनः ॥ वाचयित्वा स्वस्य य
नंतद्व्येण गिरिद्विजान् ॥ ३२ ॥ उपहृत्य बलीन् सर्वानादतायवसंगवां ॥ गोधनानि पुरस्कृत्य गिरिचक्रुः प्रदे
क्षिणम् ॥ ३३ ॥ अनांस्य नहुद्युक्तानि ते चारुह्य स्वलंरुताः ॥ गोप्यश्चरुणवीर्याणि गायंत्यः स द्विजाशीषः
॥ ३४ ॥ रुणस्त्वन्यतमं रूपं गोपविश्रंभणं गतः ॥ शैलोऽस्मीति ब्रुवन्भूरिवलिमाददृहद्वपुः ॥ ३५ ॥ तस्मै नमो
ब्रजजनैः सचक्रे आत्मनात्मने ॥ अहो पश्य त शैलोऽसौरूपी नोऽनुग्रहं व्यधात् ॥ ३६ ॥ एषोऽवजानतो मर्त्या
न्कामरूपी वनौकसः ॥ हंतित्यस्मै नमस्यामः शर्मणे आत्मनो गवां ॥ ३७ ॥ इत्यद्रिगोद्विजमखं वासुदेव प्र
णोदिताः ॥ यथाविधाय ते गोपाः सह रुणा ब्रजं ययुः ॥ ३८ ॥ इति श्रीभागवत महापुराणे दशमस्कंधे चतुर्विं
शतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ५९ ॥ सहिताः ३४ ॥ गोपविश्रंभणं गोपानां विश्वासजनकं रूपं गतः प्राप्तः स नृबलिमुपहारमा
दत् अभक्षयत् ॥ ३५ ॥ तस्मै आत्मने आत्मना स्वयं ब्रजजनैः सह नमश्चक्रे अहो इति सार्थं श्लोकं पठन् ॥ ३६ ॥ कामरूपी सर्पादिरूपः
अस्मै अद्र्येशर्मणे क्षेमाय ॥ ३७ ॥ कर्मकालं प्राक् स्वभावो गुणो वा कर्मगंवातद्वशो वामहेशः वार्त्ताकर्त्री दिवते तीयमुक्ता देवक्षोभेषणम
तीनस्वभीष्टा ॥ ३८ ॥ इति ०६० टी० चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पंचविशेरुपाशकेव्रजनाशायवर्षति॥उद्धृत्यगिरिमासारादरक्षद्भोकुलंप्रभुः ॥ १ ॥ कृष्णोनाथोयेषातिभ्यः ॥ १ ॥ क्रुद्धःसन्निद्रःसांवर्त्त-
कंनामसंवर्त्तःप्रलयःतत्कर्त्तारिमेघानांप्रसिद्धगणं प्राचोदयत्प्रेषयामास ननुकृष्णनाथानांघातेकथंप्रवृत्तइत्याशंक्यात्मसंभावनयानि
रस्तविवेकत्वादित्याशयेनाह वाक्यंचाहेत्यादिपंचभिःईशमानीअहमेवेश्वरइतिगर्ववान् ॥ २ ॥ देवहेलनंदेवस्यममावज्ञाम् ॥ ३ ॥ अ-
दृढैः असमर्थैः कर्ममयैःक्रियानिर्वर्त्यैः अतएवनामनौनिभैः नाममात्रेणयानौरितिब्यवहियतेतत्सदृशैः आन्वीक्षिकीमात्मानुस्मृतिरू-
पां ॥ ४ ॥ तथावाचालंबहुभाषिणंबालिशंशिशुंपंडितमानितंपंडितंमन्यमतःस्तब्धमविनीतमितिनिंदायांयोजिताऽपींद्रस्यभारतीकृ-
ष्णंस्तौति तथाहि वाचालंशास्त्रयोनिम् बालिशमेवमपिशिशुवन्निरभिमानिनं स्तब्धमन्यस्यवंच्यस्याभावादनम्रम् अज्ञानास्तिज्ञोय

श्रीशुकउवाच इंद्रस्तदात्मनःपूजांविज्ञायविहतांनृप ॥ गोपेभ्यःकृष्णनाथेभ्योनंदादिभ्यश्चुकोपसः॥ १ ॥
गणंसांवर्त्तकंनाममेघानांचांतकारिणां ॥ इंद्रःप्राचोदयत्क्रुद्धोवाक्यंचाहेशमान्युत ॥ २ ॥ अहोश्रीमदमा-
हात्म्यंगोपानांकाननौकसां॥कृष्णंमर्त्यमुपाश्रित्ययेचक्रुर्देवहेलनं॥३॥यथादृढैःकर्ममयैःक्रतुभिर्नामनौनि-
भैः ॥ विद्यामान्वाक्षिकींहित्वातितीर्पतिभंवार्षवं ॥ ४ ॥ वाचालंबालिशंस्तब्धमज्ञंपंडितमानिनं ॥ कृष्णं
मर्त्यमुपाश्रित्यगोपामेचक्रुरप्रियं ॥ ५ ॥ एषांश्रियाऽवलितानांकृष्णोनाध्मायितात्मनां ॥ धुनुतश्रीमदस्त्रं
भंपशून्प्रयतसंक्षयं ॥ ६ ॥ अहंचैरावतंनागमारुत्यानुव्रजेव्रजं ॥ मरुद्गणैर्महावीर्यैर्नंदगोष्ठजिघांसया
॥ ७ ॥ ऋषिरुवाच इत्थंमघवताज्ञामेघानिर्मुक्तबंधनाः ॥ नंदगोकुलमासारैःपीडयामासुरो-
जसा ॥ ८ ॥ विद्योतमानावियुद्धिस्तनंतःस्तनयितुभिः ॥ तीव्रैर्मरुद्गणैर्नुन्नावटपुर्जलशर्कराः ॥ ९ ॥

स्मात्तंसर्वज्ञमित्यर्थः पंडितमानिनंपंडितैर्विद्वद्भिर्बहुमाननीयंकृष्णंसदानंदरूपंपरंब्रह्म मर्त्यं तथाऽपिभक्तबात्सल्येनमनुष्यतयाप्रतीय-
मानमिति ॥ ५ ॥ अवलिप्तानांमत्तानांआध्मायितात्मनांबृंहितदेहानां धुनुतअपनयत श्रीमदेनयस्तंभोगर्वस्तं ॥ ६ ॥ विभ्यतस्तान्प्र-
त्याह अहंचेति अनुव्रजेअनुअन्तरमेवागमिष्यामि मरुद्गणैर्देवगणैःसह ॥ ७ ॥ मघवताइंद्रेणनिर्मुक्तबंधनंधीषातिप्रलयाभिप्रायेणबद्धा-
आसन् तदानिर्मुक्तबंधनाःसंतःआसारैर्धारासंपातैःपीडयामासुः ॥ ८ ॥ स्तनयितुभिरशनिभिः स्तनंतःगर्जतःमरुद्गणैःआबहप्रवाहा-
दिवायुसमूहैःनुन्नाःप्रेरिताःजलशर्कराजलोपलान् ॥ ९ ॥

स्थूणावत्स्थूलाःअभेषुमुंचत्सुसत्सु नतोन्नतंनतंनिम्नमुन्नतंनद्विपरीतंयथाभवतितथाभूर्नादृश्यत ॥ १० ॥ जातवेपनाःजातकंपाः ॥ ११ ॥ तत्रपशूनांयानंविशिनष्टि शिरइति॥ १२ ॥ गोपगोपीनांप्रार्थनामाह कृष्णकृष्णेति त्वमेवनाथोयस्यतद्रोकुलंगवांकुलवंशमस्मां श्वेदेवादिद्राक्षातुरक्षितुमर्हसि॥ १३ ॥ विज्ञापनात्पूर्वमेवकुपितेनेंद्रेणकृतंतद्वर्षमेने ॥ १४ ॥ कथंमेनेतदाह अपात्विति अपगतक्रतुर्यस्य तद्वर्षमतिशयितोवातोयस्मिन्तत्अतिवातं शिलामयंशिलाप्रचुरं ॥ १५ ॥ तत्रप्रतिज्ञापूर्वगोवर्द्धनोद्धरणमाह तत्रेति तत्रप्रतिविधिप्र

स्थूणास्थूलावर्षधारामुंचत्स्वभ्रेष्वभीक्ष्णशः ॥ जलौघैःप्लाव्यमानाभूर्नादृश्यतनतोन्नतं ॥ १० ॥ अत्यासा रातिवातेनपशवोजातवेपनाः॥ गोपागोप्यश्वशीवात्तांगोविंदंशरणंययुः॥ ११ ॥ शिरःसुतांश्वकायेनप्रच्छा द्यासारपीडिताः ॥ वेपमानाभगवतःपादमूलमुपाययुः ॥ १२ ॥ कृष्णकृष्णमहाभागत्वन्नाथंगोकुलंप्रभो॥ चातुमर्हसिदेवान्नःकुपिताद्रक्तवत्सल ॥ १३ ॥ शिलावर्षनिपातेनहन्यमानमचेतनं ॥ निरीक्ष्यभगवान्मे नेकुपितेद्रक्तंहरिः ॥ १४ ॥ अपर्च्यत्युत्पणंवर्षमतिवातंशिलामयं ॥ स्वयागेनिहतेऽस्माभिरिंद्रोनाशाय वर्षति ॥ १५ ॥ तत्रप्रतिविधिसम्यगात्मयोगेनसाधये॥ लोकेशमानिनांमौढ्याद्धरिष्येश्रीमदंतमः ॥ १६ ॥ नहितद्रावयुक्तानांसुराणामीशविस्मयः ॥ मत्तोऽसतांमानभंगःप्रशमायोपंकल्पते ॥ १७ ॥ तस्मान्म छुरणंगोष्ठमन्नाथंमत्परिग्रहं ॥ गोपायेस्वात्मयोगेनसोऽयंमेवतआहितः ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वाकेनहस्तेनकृत्वा गोवर्द्धनाचलं ॥ दधारलीलयारुणश्छत्राकमिवबालकः ॥ १९ ॥ अथाहभगवान्गोपान्हेऽवतातत्र जौकसः ॥ यथोपजोषंविशतगिरिगर्तंसगोधनाः ॥ २० ॥

तीकारंस्वसामर्थ्येनसाधयिष्यामि तेनचमौढ्यात्लोकेशमानिनांश्रीमदलक्षणंतमोहरिष्यामि बहुवचनंतुवरुणादीनभिप्रैति ॥ १६ ॥ ननुदेवाःसात्विकास्वद्रक्ताश्वकुतस्तेषांतमस्तत्राह नहीति सद्रावःसत्त्वंमद्रक्तिर्वातद्युक्तानांसुराणामीशावयमिति विस्मयोगर्वोयस्मा न्नघटते अतोऽसंतस्ते किंच तेषांमानभंगोऽनुग्रहएवेत्याहमत्तइति॥ १७ ॥ गोपायेरक्षिष्यामि किंचसोऽयंमेमयाव्रतोनियमःसंकल्पोवा आहितःधृतइत्यर्थः ॥ १८ ॥ कृत्वाउक्त्य छत्राकंशिलीभ्रं ॥ १९ ॥ यथोपजोषंयथासुखं ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ सत्रजाः शकटमंडलसहिताः सोपजीविनः श्रुत्यपुरोहितादिसहिताः ॥ २२ ॥ पदात्स्थानात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ व्युदप्रा-
याः विगतोदकप्रायाः स्वल्पजलादित्यर्थः ॥ २६ ॥ शकटोढोपकरणं शकटैरुढमुपकरणं यथा भवति तथा ॥ २७ ॥ २८ ॥ निभृताः पूर्णाः
यथोचितं परिरंभणादिभिः समीयुः उपजग्मुः सदाशिषः श्रेष्ठानां शीर्वादान् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ततो गोवर्द्धनस्थानात् अस्य

न त्रास इह वः कार्यो मद्दस्ताद्रिनिपातने ॥ वातवर्षभयेनालंतत्राणं विहितं हिनः ॥ २१ ॥ तथानिर्विविशुर्गतं
ऽण्णाश्वासितमानसाः ॥ यथाऽवकाशं सधनाः सत्रजाः सोपजीविनः ॥ २२ ॥ क्षुत्तृड्यथां सुखापेक्षां हित्वा
तैर्ब्रजवासिभिः ॥ वीक्ष्यमाणो दधावद्रिं स ताहं नाचलत्पदात् ॥ २३ ॥ रुणयोगानुभावं तं निशम्येंद्रोऽतिवि-
स्मितः ॥ निस्तं भो भ्रष्टसंकल्पः स्वान्मेघान् संन्यवारयत् ॥ २४ ॥ खं व्यभ्रमुदितादित्यं वातवर्षचदारुणम् ॥
निशाम्योपतरंगो पान् गोवर्द्धनधरोऽब्रवीत् ॥ २५ ॥ निर्यातित्यजतत्रासंगोपाः सखीधनार्भकाः ॥ उपारतं वात-
वर्षव्युदप्रायाश्च निघ्नगाः ॥ २६ ॥ ततस्ते निर्ययुर्गोपाः स्वस्वमादाय गोधनं ॥ शकटोढोपकरणं स्त्रीवालस्थ-
विराः शनैः ॥ २७ ॥ भगवानपितं शैलं स्वस्थाने पूर्ववत्प्रभुः ॥ पश्यतां सर्वभूतानां स्थापयामास लीलया ॥
॥ २८ ॥ तं प्रमवेगान्निभृता ब्रजौकसो यथा समीयुः परिरंभणादिभिः ॥ गोप्यश्च सस्नेहमपूजयन्मुदादध्यक्ष-
ताद्रिर्ययुजुः सदाशिषः ॥ २९ ॥ यशोदारो हिणी नंदो रामश्च बलिनां वरः ॥ रुणमालिङ्ग्य युयुजुराशिपः स्ने-
हकातराः ॥ ३० ॥ दिवि देवगणाः साध्याः सिद्धगंधर्वचारणाः ॥ तुष्टुवुर्मुमुचुस्तुष्टाः पुष्पवर्षाणि पार्थिव ॥ ३१ ॥
शंखदुंदुभयो नेदुर्दिवि देवप्रणोदिताः ॥ जगुर्गंधर्वपतयस्तु बुरुप्रमुखान्प ॥ ३२ ॥ ततोऽनुरक्तैः पशुपैः परि-
श्रितो राजन्सगोष्ठं सवलोऽब्रजद्धरिः ॥ तथा विधान्यस्य रुतानि गोपिका गायंत्य ईयुर्मुदिता हृदि स्पृशः ॥ ३३ ॥
इति ० भा ० म ० द ० पू ० पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ५३ ॥

श्रीरुणस्य तथा विधानि गोवर्द्धनोद्धरणदिरूपाणि कृतानि गायंत्य ईयुः ययुः कथं भूतः एवं प्रेम्णा हृदि स्पृशंतीति हृदि स्पृशस्ताः यद्वा कथं
भूतस्य प्रेष्ठत्वेन तासां हृदि स्पृशंतीति हृदि स्पृशस्तस्य ॥ ३३ ॥ इति ० भा ० द ० टी ० पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

पङ्क्तिं शेविस्मिता नृगोपा नृकृष्णस्याद्भुतकर्मभिः ॥ नंदो गगोक्तिमाश्राव्य तर्दं श्रयं मवर्णयत् ॥ १ ॥ समभ्येत्य नंदमभिगम्य ॥ १ ॥ यदुचुस्तदा
ह बालकस्येति यद्यस्मादद्भुतानिकर्माणि तस्मात् ग्राम्येषु गोपालेषु कथं जन्म अर्हति आत्मजुगुप्सितमात्मानर्हम् ॥ २ ॥ अद्भुतानिकर्मा
ण्याद्भुः यः सप्तहायन इति कथं विभ्रत् स्थित इति पुष्करं पद्मं गजराट् महागज इव ॥ ३ ॥ महौजसः महाबलायाः तनोर्वयः आयुः यौवनं
वा कालेन यथापीयते तद्वत् ॥ ४ ॥ कथमित्यनुवर्त्तते अनसः अधः शयानस्य मास्यस्य मासास्त्रयः परिच्छेदकायस्य उदक ऊर्ध्वं चरणौ हिन्व

श्रीशुक उवाच एवं विधानिकर्माणि गोपाः कृष्णस्य वीक्ष्यते ॥ अतर्हीर्य विदः प्रोचुः समभ्येत्य सुविस्मि
ताः ॥ १ ॥ बालकस्य यदेतानिकर्माण्यत्यद्भुतानि वै ॥ कथमर्हत्यसौ जन्म ग्राम्येष्वाम्नात्मजुगुप्सितम् ॥ २ ॥ यः
सप्तहायनो बालः करेणैकेन लीलया ॥ कथं विभ्रद्विरिवरं पुष्करं गजराट् इव ॥ ३ ॥ तोकिनामीलिताक्षेण पूतना
यामहौजसः ॥ पीतः स्तनः सहप्राणैः कालेनैव वयस्तनोः ॥ ४ ॥ हिन्वतोऽधः शयानस्य मास्यस्य चरणावुदक् ॥
अनोऽपतद्विपर्यस्तं रुदतः प्रपदाहतं ॥ ५ ॥ एकहायन आसीनो न्हियमाणो विहाय सा ॥ दैत्येन यस्तृणावर्त्तम
हन्कंठग्रहातुरं ॥ ६ ॥ क्वचिद्वैयंगवस्तैन्येमात्रावद्धलूलखले ॥ गच्छन्नर्जुनयोर्मध्ये बाहुभ्यां तावपातयत्
॥ ७ ॥ वने संचारयन्वत्सान्सरामो बालकैर्वृतः ॥ हंतुं कामं वकंदोभ्यां मुखतोऽरिं मपाटयत् ॥ ८ ॥ वत्सेषु वत्स-
रूपेण प्रविशंतं जिघांसया ॥ हत्वान्यपातयत्तेन कपित्थानि च लीलया ॥ ९ ॥ हत्वा रासभं दैत्यं तद्वधूं श्वबला
न्वितः ॥ चक्रे तालवनं क्षेमं परिपक्वफलान्वितम् ॥ १० ॥ प्रलंबं घातयित्वा ग्रंथलेन बलशालिना ॥ अमोच य-
द्वजपशून् गोपांश्चारण्यवन्हितः ॥ ११ ॥ आशीविषतमाहीं द्रंदमित्वा विमदं हृदात् ॥ प्रसृत्योद्वास्य यमुनां च
क्रेऽसौ निर्विषोदकाम् ॥ १२ ॥

तः चालयतः प्रपदेन पदाग्रेण हतं विपर्यस्तमनः कथमपतत् ॥ ५ ॥ यः कृष्णः दैत्ये
न न्हियमाणः सन् तं तृणावर्त्तं दैत्यं कथमहन्नित्यर्थः ॥ ६ ॥ वैयंगवस्तैन्येन वनीतचौर्ये बाहुभ्यां गच्छन् रिंगन्नित्यर्थः ॥ ७ ॥ मुखतो हंतुं का-
मो यस्य तं वकवेषमरिं बाहुभ्यां मुखतः कथमपाटयत् ॥ ८ ॥ १० ॥ ११ ॥ आशीविषतमः अतिकूरविषश्चासावर्हीद्रश्च तम् ॥ १२ ॥

औत्पत्तिकः स्वाभाविकः कथमिति किं सर्वेषामात्माऽयं स्यादिति शंका ॥ १३ ॥ उक्तमपि अति विस्मयेन वदंति कसमहायन इति ॥ १४ ॥
प्राक्श्रुतमेव गार्गाचार्यवाक्यं तच्च रितपरिशीलनेन निवृत्ता संभावनस्य नंदस्य कृष्णतत्त्वावबोधकं जातं स इदानीं तेनैव वाक्येन गोपानुपदि

दुस्य जश्चानुरागोऽस्मिन् सर्वेषां नो ब्रजौकसां ॥ नंदतेतनयेऽस्मासु तस्याप्यौत्पत्तिको मिथः ॥ १३ ॥ कस
महायनो बालः कमहाद्रिविधारणं ॥ ततो नो जायते शंका ब्रजनाथतवात्मजे ॥ १४ ॥ नंद उवाच श्रूय
तां मे वचो गोपाव्येतु शंका च वोऽर्भके ॥ एनं कुमारमुद्दिश्य गार्गो मे यदुवाच ह ॥ १५ ॥ वर्णास्त्रियः किला स्यासन्
गृह्णतोऽनुयुगंतनूः ॥ शुक्लो रक्तस्तथा पीत इदानीं कृष्णतां गतः ॥ १६ ॥ प्रागयं वसुदेवस्य कचिज्जातस्तवात्म
जः ॥ वासुदेव इति श्रीमानभिज्ञाः संप्रचक्षते ॥ १७ ॥ बहूनि संति नामानि रूपाणि च सुतस्य ते ॥ गुणकर्मानुरु
पाणि तान्यहं वेदनो जनाः ॥ १८ ॥ एष वः श्रेय आधास्यत् गोपगोकुलं नंदनः ॥ अनेन सर्वदुर्गाणि यूयमंजस्त
रिष्यथ ॥ १९ ॥ पुराऽनेन ब्रजपते साधवो दस्युपीडिताः ॥ अराजके रक्ष्यमाणा जिग्युर्दस्यूनसमेधिताः ॥ २० ॥
य एतस्मिन् महाभागाः प्रीतिं कुर्वन्ति मानवाः ॥ नारयोऽभिभवंत्येतां न्विष्णुपक्षानि वासुराः ॥ २१ ॥ तस्मान्नंदा
त्मजो यंते नारायणसमो गुणैः ॥ श्रिया कीर्त्याऽनुभावेन तत्कर्मसु न विस्मयः ॥ २२ ॥ इत्यद्धां मांसमादिश्य ग
र्गे च स्वगृहं गते ॥ मन्ये नारायणास्यां शं कृष्णमक्लिष्टकारिणं ॥ २३ ॥ इति नंदवचः श्रुत्वा गार्गगीतं ब्रजौकसः ॥
स्तव श्रुतानुभावास्ते कृष्णस्यामिततेजराः ॥ मुदितानंदमानर्चुः कृष्णं च गतविस्मयाः ॥ २४ ॥

भूदितिः

भ्यस्तेषां

स्वप्ने द्रियतामिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ तस्मान्नस्य कर्मसु विस्मयो नास्तीति नंदस्योक्तिः ॥ २२ ॥ इत्यद्धां साक्षात् मांसं
तिसामादिश्य गर्गे च स्वगृहं गते सति तदानीं तथा मन्यमानोऽपि इदानीं कृष्णं नारायणस्यां शं मन्ये अत्र हेतुः अक्लिष्टकारिणमिति ॥ २३ ॥ २४ ॥

गोवर्द्धनोद्धरणं सपरिकरमनुस्मरन् प्रकटितैश्वर्यस्य श्रीकृष्णस्य प्रीतिप्रार्थयते देव इति यज्ञविष्टेन यारुतया देवेन्द्रे वर्षति सति वर्षाश्मपक
 ण्याहुः यः अशं निजलशर्करातीक्ष्णवायुभिः सीदत्यालपशुस्त्रिआत्मशरणं सीदंतः पालाः पशवः स्त्रियश्च यस्मिन् न तथा आत्मा स्वयमेव शर
 वा काः साष्टदृष्ट्वा अनुकंपी उस्मयन् हसन् प्रौढिमा विष्कुर्वन् शैलमुत्पाद्य अवलो बालो लीलार्थमुच्छिर्लीध्रयथ रतथा एकेन करेण बिभ्रत्
 षष्ठमपात् पालितवान् एवं महेंद्रमदभित् गवामिन्द्र इत्युत्तराध्यायार्थं च स्मरति स एवं भूतः श्रीकृष्णो नः प्रीयात् प्रीयतामिति षड्विंशो
 नव्यक्तः षड्विंशो दशमो हरिः ॥ व्यनक्तु पंचविंशं मां चतुर्विंशतितः पृथक् ॥ २५ ॥ इति दशमस्कंधे टीकायां षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
 तं विशेत दालक्ष्य कृष्णस्य प्रभवं परम् ॥ वण्यते सुरभी द्राभ्यामभिपेकमहोत्सवः ॥ १ ॥ गोवर्धने धृते शैले इति शक्रस्य भये नागमने हेतुः आसारा
 देवैर्वर्षति यज्ञविष्णुवरुषावर्षाश्मपर्षानिलैः सीदत्यालपशुस्त्रिआत्मशरणं दृष्ट्वाऽनुकंप्युस्मयन् ॥ उपात्यैक
 करेण शैलमवलोलिलोच्छिर्लीध्रयथा बिभ्रद्गोष्ठमपान्महेंद्रमदभित्सीयान्नद्रोगवाम् ॥ २५ ॥ इति श्रीभाग
 वते महापुराणे दशमस्कंधे षड्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक उवाच गोवर्द्धने धृते शैले
 आसाराद्रक्षिते व्रजे ॥ गोलोकादाव्रजत्कृष्णं सुरभिः शक्र एव च ॥ १ ॥ विविक्त उपसंगम्य ब्राह्मिणः कृतहलनः ॥
 पस्पर्शपादयोरेनं किरीटनार्कवर्चसा ॥ २ ॥ दृष्टश्रुतानुभावोऽस्य कृष्णस्यामिततेजसः ॥ नष्टत्रिलोकेशु मदं
 द्र आह कृतांजलिः ॥ ३ ॥ इन्द्र उवाच विशुद्धसत्त्वं तव धाम शांतं तपोमयं ध्वस्तरजस्तमस्कं ॥ मायामयोऽयं
 गुणसंप्रवाहो न विद्यते तेऽग्रहणानुबन्धः ॥ ४ ॥

द्रक्षिते व्रज इति सुरभेर्हर्षेणागमनं ॥ १ ॥ तत्रेन्द्र आगत्यार्किकतवांस्तदाह विविक्त
 उपसंगम्येत्यादिना अथाह सुरभिरित्यतः प्राक्तनेन ग्रंथेन विविक्ते एकांते पादयोः पस्पर्श नमश्चकार ॥ २ ॥ अस्य श्रीकृष्णस्य श्रुतश्चासावनु
 भावश्च श्रुतानुभावः दृष्टः श्रुतानुभावो येन स इन्द्रः नष्टत्रिलोकेशोऽहमिति मदो यस्य सः ॥ ३ ॥ तत्र ममापराधं क्षमस्येति वक्तुं तव तावदपरा
 धो नास्तेव त्वया अनुग्रह एव कृत इत्याह चतुर्भिः विशुद्धसत्त्वमिति धामस्वरूपं शांतमेक रूपमतश्च तपोमयं प्रचुरज्ञानं सर्वज्ञमित्यर्थः कुतः ध्व
 स्तरजस्तमस्कं ध्वस्ते अविद्यमाने रजस्तमसो यस्मिन् अत एवायमस्मदादिपुद्गल्यमानः मायाकार्यरूपः गुणसंप्रवाहः गुणैः संप्रोक्ष्यत इति तथा
 संसार इत्यर्थः स ते तव न विद्यते यतः अग्रहणेनाज्ञानेनानुबन्ध्यत इति तथा सः सर्वज्ञस्य तेनास्तीत्यर्थः अज्ञानसंबन्धो वा ॥ ४ ॥

यदा अज्ञानतत्कृतदेहसंबंधीनस्तः तदा तत्कृतानां लोभादीनां कावार्त्तत्याह कुतो नु इति तत्कृता देहसंबंधकृताः तद्धेतवः पुनरन्यस्य देहस्य
हेतवः ननु ज्ञानिनामपि ते दृश्यन्त अत आह अबुर्धालिगभावा अज्ञानिनां गमकाः यावद्रागादिमत्त्वं तावज्ज्ञानित्वमेव न सिद्धमित्यर्थः लोभा
द्यभावेऽपि मन्मानभंगो दंडार्थमित्याह तथाऽपीति ॥ ५ ॥ ननु त्वदंडे च मम गोपपुत्रस्य काशक्तिः किं वा कारणं को वा दंडो मया कृत इत्यत आह
पितेति त्वं पिता जगतां जनकः गुरुरूपदेष्टा अधीशः नियन्ता इति दंडधारणे हेतुत्रयं कालत्वात्समर्थः तस्मादुपास्य दंडो हिताय कल्याणाय स्वे
च्छातनुभिर्लीलावतारैः समीहसे तव समीहालीलैव जगदीशमानिनामस्माकं मानविधूननमित्यर्थः ॥ ६ ॥ कथमेतदित्यत आह यइति मद्भि
धाश्रिते अज्ञाश्रिते अतो जगदीशमानिनः काले भयकालेऽपि यथाऽधुनैवातिवृष्टौ त्वाभयं भयमगणयन्तं वीक्ष्य आशुतन्मदं जगदीश इति म

कुतो नु तद्धेतव ईशतत्कृता लोभादयो ये बुधलिगभावाः ॥ तथाऽपि दंडं भगवान् विभर्त्ति धर्मस्य गुप्त्यै खलनि
ग्रहाय ॥ ५ ॥ पिता गुरुस्त्वं जगतामधीशो दुरत्ययः काल उपास्य दंडः ॥ हिताय स्वेच्छातनुभिः समीहसे मानं वि
धुन्वन् जगदीशमानिनां ॥ ६ ॥ ये मद्भिधा जगदीशमानिनस्त्वां वीक्ष्य कालेऽभयं माश्रुतन्मदं ॥ हित्वा र्यमार्गं
प्रभजंत्यपस्मया ईहाखलानामपि तेऽनुशासनं ॥ ७ ॥ सत्त्वं ममैश्वर्यमदपुतस्य कृतागसस्तेऽविदुषः प्रभावं ॥
क्षंतुं प्रभोऽथार्हसि मूढचेतसो मैवं पुनर्भून्मतिरीशमेऽसती ॥ ८ ॥ तवावतारोऽयमधोक्षजे हस्वयं भराणामुरु
भारजन्मनाम् ॥ चमूपतीनामभवाय देवभवाय युष्मच्चरणानुवर्त्तिनां ॥ ९ ॥ नमस्तुभ्यं भगवते पुरुषाय म
हात्मने ॥ वासुदेवाय कृष्णाय सात्वतां पतये नमः ॥ १० ॥

दंहित्वा विगतगर्वाः संतः आर्यमार्गं त्वद्वक्तिलक्षणं भजन्ति अत
स्तव ईहे वखलानामनुशासनं दंड इत्यर्थः ॥ ७ ॥ एवं भगवत्स्वरूपमभिप्रायं चानुवर्ण्य क्षमापयति सत्वमिति एवं भूता असती मतिर्मे पुनर्मा
भूदिति प्रार्थनांतरम् ॥ ८ ॥ महानयमपराधः कथं क्षंतव्य इति चेदत आह तवेति स्वयं भराणां पुनश्च उरुभारजन्मनां बहूनां भाराणां जन्मये
भ्यस्तेषामभवाय नाशाय युष्मच्चरणसेविनां तु भवाय अतो मम त्वत्सेवकत्वादत्यन्तापराधिनोऽपि क्षंतव्यमिति भावः ॥ ९ ॥ क्षमापयन्मम
स्करोति नम इति तुभ्यं भगवते कृष्णाय नमः पुरुषाय सर्वार्थमिणे महात्मने अंतस्थत्वेऽप्यपरिच्छिन्नाय कुतः वासुदेवाय सर्वनिवासाय
सात्वतां यादवानां पतये ॥ १० ॥

तर्हि किमहंयादवः न स्वच्छंदोपात्तदेहायस्वेषां भक्तानां छंदेन इच्छया स्वीकृतदेहाय तत्रापि विशुद्धं ज्ञानमेव मूर्तिर्यस्य तस्मै मायया सर्वस्मै
 सर्वरूपाय कुतः सर्वस्य बीजाय कारणाय अतएव सर्वभूतात्मने नमः ॥ ११ ॥ कृतांगस्य इत्यनेनोक्तमपराधं निवेदयति मयेदमिति आसार
 वायुभिः गोष्ठनाशाय मयेदमकृत्यं चेष्टितं कृतम् ॥ १२ ॥ तथाऽपि भो ईश त्वयाऽनुगृहीतोऽस्मि अनुग्रहं दर्शयति ध्वस्तस्तंभ इति वृथोद्यम
 इति च ॥ १३ ॥ १४ ॥ इंद्रेण स्वाभिप्राये निवेदिनं भगवानपि तथैवाह मयेति इंद्रश्रिया देवराज्येन ॥ १५ ॥ १६ ॥ वः युष्माभिः बहुव
 च नंवरुणाद्यभिप्रायेण कृतं तव्यं स्वर्गे पितवैवश्वरत्वादिति चेत्तत्राह कियतामिति मदनुशासनेन यथा पूर्वतत्र स्थीयतामित्यर्थः युक्तैरप्र
 स्वच्छंदोपात्तदेहाय विशुद्धज्ञानमूर्तये ॥ सर्वस्मै सर्वबीजाय सर्वभूतात्मने नमः ॥ ११ ॥ मयेदं भगवन् गो
 ष्ठनाशाय आसारवायुभिः ॥ चेष्टितं विहते यज्ञे मानिनातीव्रमन्युना ॥ १२ ॥ त्वयेशानुगृहीतोऽस्मि ध्वस्तस्तंभो
 हतोद्यमः ॥ ईश्वरं गुरुमात्मानं त्वामहं शरणं गतः ॥ १३ ॥ श्रीशुक उवाच एवं स कीर्तितः कृष्णो मघो ना
 भगवानमुम् ॥ मेघगंभीरयावाचा प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ १४ ॥ श्रीभगवानुवाच मया तेऽकारि मघव
 न्मखभंगोऽनुगृह्यता ॥ मदनुस्मृतये नित्यं मत्तस्येंद्रश्रिया भृशम् ॥ १५ ॥ मामैश्वर्यं श्रीमदांधोदंडपाणिनप
 श्यति ॥ तं भ्रंशयामि संपद्भ्यो यस्य चेच्छाम्यनुग्रहम् ॥ १६ ॥ गम्यतां शक्रभद्रं वः कियतां मेऽनुशासनम् ॥
 स्थीयतां स्वाधिकारेषु युक्तैर्वः स्तंभवर्जितैः ॥ १७ ॥ अथाह सुरभिः कृष्णमभिवाद्य मनस्विनी ॥ स्वसंतानैरुपा
 मंभ्यगोपहृपिणमीश्वरं ॥ १८ ॥ सुरभिरुवाच कृष्णकृष्ण महायोगिन् विश्वात्मन् विश्वसंभव ॥ भवता
 लोकनाथेन सनाथा वयमच्युत ॥ १९ ॥ त्वं नः परमकंदैवं त्वं न इंद्रे जगत्पते ॥ भवाय भवगोवि प्रदेवानां ये च
 साधवः ॥ २० ॥ इंद्रं न स्वाभिपेक्ष्यामो ब्रह्मणानोदिता वयं ॥ अवतीर्णोऽसि विश्वात्मन् भूमेर्भारपनुत्तये ॥ २१ ॥
 अतैः स्तंभवर्जितैः निरहंकारैः ॥ १७ ॥ स्वसंतानैः गोभिः सह उपामंभ्यकृष्णकृष्णेत्यादिसंबोध्य ॥ १८ ॥ इंद्रेण हता अपि भवता सना
 था वयं कृताः रक्षिता इत्यर्थः ॥ १९ ॥ त्वं नः परमदेव देवतं देवता अतः हे जगत्पते गोवि प्रदेवानां येऽन्ये च साधवः तेषां भवायाभ्युदयाय
 अद्य त्वमेव इंद्रो भव ॥ २० ॥ ननु भवतामिंद्रोऽस्तीति चेदत आह इंद्रमिति अलं पुरंदरस्येंद्रतया इत्यर्थः ननु देव एव इंद्रो भवति कथमहं भवेद्य
 मिति चेदत आह अवतीर्णोऽसीति ॥ २१ ॥

सुरभिः आत्मनः पयसाऽभ्यषिचत् इन्द्रश्चाकाशगंगाया जलैरभ्यषिचत् ॥ २२ ॥ देवमातृभिरित्यादिभिर्देवैर्मतृभिश्चेति वा गाः पशून्मांस्वर्गं
 वा इन्द्रत्वेन विदतीति कृत्वा गोविन्द इत्यभ्यधात् नामकृतवानित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ देवनिकायेषु केतव इव दर्शनीयाः मुख्या इत्यर्थः गावः
 पां पृथ्वीम् पयोभिर्द्वितामार्द्रा मनयन् अकुर्वन्नित्यर्थः ॥ २५ ॥ नानारसौघाः क्षीरादिवाहिन्यः अरुष्टपच्याः कर्षणं विनैव पकाः ओ
 धयो व्रीक्षादय आसन् यद्वा अरुष्टपच्या ओषधयो येषु ते गिरयः उन्मणीन् गर्भगतान् मणीन् उत्तुङ्गताम्बहिः प्रकटान् अबिभत् अबिभ

श्रीशुक उवाच एवं कृष्णमुपामंभ्यसुरभिः पयसात्मनः ॥ जलैराकाशगंगाया ऐरावतकरोद्धतैः ॥ २२ ॥ इ
 द्रः सुरभिः साकं नादितो देवमातृभिः ॥ अभ्यषिचत् दशार्हगोविन्द इति चाभ्यधात् ॥ २३ ॥ तत्रागतास्तुं वुरु
 डादयो गंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः ॥ जगुर्यशो लोकमलापहं हरेः सुरांगनाः संनृतुं मुदान्विताः ॥ २४ ॥
 देवनिकायकेतवो व्यवाकिरंश्चाद्भुतपुष्पवृष्टिभिः ॥ लोकाः परां निर्दतिमान्नुवंस्त्रयो गावस्तदा गामन
 पयोद्विता ॥ २५ ॥ नानारसौघाः सरितो वृक्षा आसन्मधुस्रवाः ॥ अरुष्टपच्यौ पधया गिरयो विभ्रदुन्मणीन् ॥
 २६ ॥ कृष्णोऽभिषिक्त एतानि सत्वानि कुरुनन्दन ॥ निर्वैराण्य भवं स्तात क्रूराण्यपि निसर्गतः ॥ २७ ॥ इति गो
 पोकुलपतिर्गोविन्दमभिषिच्य सः ॥ अनुज्ञातो ययौ शक्रो वृतां देवादिभिर्दिवम् ॥ २८ ॥ इति श्रीभागवतम् ० म०
 दशमस्कंधे पू० इन्द्रस्तुतिर्नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ श्रीशुक उवाच एकादश्यां निराहारः
 समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥ स्नातुं नन्दस्तु कान्तिद्याद्वा दश्यां जलमाविशत् ॥ १ ॥

रुः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अहं मिद्रोहि देवानां त्वंगवामि द्रतांगतः ॥ गोविन्द इति लोके त्वांगास्यंति भुवि मानवाः ॥ १ ॥ इति श्रीभागवते म
 हापुराणे दशमस्कंधे टीकायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ५ ॥ अष्टाविंशोऽर्तानन्दानयनं वरुणालयात् ॥ वैकुण्ठदर्शनं चाश्वमेधेनान्ना
 मनुवर्ण्यते ॥ १ ॥ गोवर्द्धनं समुद्रतुल्यवशे कृत्वा सुरेश्वरम् ॥ नन्दानयनतः कृष्णोत्तरुणं च वशेऽनयत् ॥ २ ॥ १ ॥

भा.द.पू.

॥ ६४ ॥

कलामात्राष्टादश्यांपारणादराभिनिवेशेनासुरीवेलामविज्ञायारुणोदयःसूर्यमेवशास्त्रबलेननिशिउदकंप्रविष्टंतदनभिज्ञोवरुणस्यंशु
त्योऽनयदिनितथाचशास्त्रम् कलाद्धाद्विदश्यानिशीथादूर्ध्वमेवहि ॥ आमध्याङ्गात्क्रियाःसर्वाःकर्तव्याःशंभुशासनादित्यादि व
क्ष्यतिचरणः अजानतामामकेनेतिभगवद्धर्ममजानतेत्यर्थः ॥ २ ॥ स्वानांभगवद्धर्मपराणामभयदः माभैष्टेत्यभयंददत् ॥ ३ ॥ सपर्ययाअ
र्हणेन ॥ ४ ॥ अद्यइदानीमेमयाद्वेहोनिभृतःधृतः यदात्वद्दर्शनंजातंतदैवदेहसाफल्यंप्राप्तमित्यर्थः यद्द्वानिभृतःपूर्णमनोरथइत्यर्थः कि
च अद्यैतयोऽधिगतः सर्वरत्नाकरपतिनाऽपीतःपूर्वनैवंविधोऽर्थःप्राप्तइत्यर्थः किंच संसारोऽपिनिवृत्तएवेत्याशयेनाह त्वत्पादभाजइति

त्वाऽनयद्रृत्योवरुणस्यासुरोऽतिकं॥अविज्ञायारुणीवेलंप्रविष्टमुदकंनिशि॥ २ ॥ चुक्रुशुस्तमपश्यंतः
षट्पञ्चरामेतिगोपकाः॥भगवांस्तदुपश्रुत्यपितरंवरुणाहतं॥तदंतिकंगतोरान्स्वानामभयदोविभुः॥ ३ ॥
प्राप्तंवीक्ष्यत्तृषीकेशंलोकपालःसपर्यया ॥ महत्यापूजयित्वाहतदर्शनमहोत्सवः॥ ४ ॥वरुणउवाच अद्यमे
निभृतोदेहअद्यार्थोऽधिगतःप्रभो॥त्वत्पादभाजोभगवन्नवापुःपारमध्वनः॥ ५ ॥ नमस्तुभ्यंभगवतेब्रह्मणेपर
मात्मने ॥ नयत्रश्रूयतेमायालोकसृष्टिविकल्पना॥ ६ ॥ अजानतामामकेनमृदेनाकार्यवेदिना ॥ आनीतोऽ
यंतवपितातद्भवानूक्षंतुमर्हति ॥ ७ ॥ ममाप्यनुग्रहंरुष्णकर्तुमर्हस्यशेषदृक्॥गोविंदनीयतामेषपितातेपितृ
वत्सल॥ ८ ॥ श्रीशुकउवाच एवंप्रसादितःरुष्णोभगवानीश्वरेश्वरः॥ आदायागात्स्वपितरंवंधूनांचावह
न्मुदं॥ ९ ॥ नंदस्त्वतींद्रियंदृष्ट्वालोकपालमहोदयं ॥ रुष्णेचसन्नतितेषांज्ञातिभ्योविस्मितोऽब्रवीत्॥ १० ॥
तेत्वौत्सुक्यधियोराजन्मत्वागोपास्तमीश्वरं ॥ अपिनःस्वगतिसूक्ष्मामुपाधास्यदधीश्वरः॥ ११ ॥

अध्वनः पारंमोक्षम् ॥ ५ ॥ भगवतेनिरतिशयैश्वर्यायब्रह्मणेपूर्णाय परमात्मनेसर्वजीवनियंत्रे तत्रहेतुःनयत्रेति लोकसृष्टिविकल्पयति
ग्रामायासायत्रनश्रूयते अविद्यमानेवतिष्ठतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ अजानतामृद्व्येनत्वत्पित्राहरणंयत्कृतंतदिति ॥ ७ ॥ नंदंविमुच्यसमर्पयति
गोविदेति ॥ ८ ॥ १ ॥ अतींद्रियमदृष्टपूर्वलोकपालस्यमहोदयमैश्वर्यम् ॥ १० ॥ औत्सुक्ययुक्ताधीर्येपति अपिर्किंस्वगतिस्वस्थानंसू
क्ष्मां ब्रह्माख्यांच उपाधास्यतूपाधास्यति नःअस्मान्प्रापयिष्यतीतिसंकल्पितवंतइत्यर्थः ॥ ११ ॥

इत्येवंभूतं स्वानतिपासंकल्पम् अखिलदृक्सर्वज्ञः स्वयमेव विज्ञाय तेषां संकल्पसिद्धये कृपयैतद्वक्ष्यमाणमर्चितयत् ॥ १२ ॥ अविद्यादे
हायहंबुद्धिस्ततः कामस्ततः कर्म तैरुच्चावचासुदेवतिर्यगादिषु भ्रमन्स्वीयांगतिनवेद ॥ १३ ॥ त्वं ब्रह्मस्वरूपं लोकं वैकुण्ठाख्यं तमसः प्रकृतेः
परं ॥ १४ ॥ देहादिपिहितानां दर्शनमशक्यमिति प्रथमं देहादिव्यतिरिक्तं ब्रह्मस्वरूपं दर्शयामास तदाह सत्यमिति सत्यमबाध्यं ज्ञानमज
इमनंतमपरिच्छिन्नं ज्योतिः स्वप्रकाशं सनातनं शश्वत्सिद्धं ब्रह्म गुणापाये गुणापोहे ज्ञानिनो यत्पश्यंति तत्कृपयैव दर्शयामास ॥ १५ ॥ ए
वं ब्रह्म हृदं ब्रह्मैव हृदवत्प्रदः तन्न निमग्नस्य विशेषविज्ञानाभावात् तं ब्रह्म हृदं ते तु नीताः प्रापितास्तस्मिन्मग्राश्च तुशब्दोक्तं विशेषमाह पुनः

इति स्वानां सभवान् विज्ञाया खिलदृक्स्यं ॥ संकल्पसिद्धये तेषां कृपयैतदर्चितयत् ॥ १२ ॥ जनो वै लोक
एतस्मिन्नविद्याकामकर्मभिः ॥ उच्चावचासुगतिपुनवेदस्वांगतिं भ्रमन् ॥ १३ ॥ इति संचित्य भगवान्महाका
रुणिको हरिः ॥ दर्शयामास लोकं स्वंगोपानां तमसः परं ॥ १४ ॥ सत्यं ज्ञानमनंतं यद्ब्रह्म ज्योतिः सनातनं ॥
यद्विपश्यंति मुनयो गुणाप्राये समाहिताः ॥ १५ ॥ ते तु ब्रह्म हृदं नीता मग्राः कृष्णेन चोद्धृताः ॥ ददृशुर्ब्रह्मणो लौ
कं यत्राकूरोऽध्यगात्परा ॥ १६ ॥ नंदादयस्तु तदृष्ट्वा परमानंदनिर्वृताः ॥ कृष्णं च तत्र छंदोभिः स्तूयमानं सुवि
स्मिताः ॥ १७ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥

कृष्णेन उद्धृताः समाधेरिवोत्थापिताः संतः ब्रह्मणस्तस्यैव लोकं वैकुण्ठाख्यं ददृशुरिति ननु ब्रह्म निमग्नानां पुनर्लोकदर्शनमघटितमेवेत्याशंक्या
ह यत्रेति यत्र यस्मिन् कृष्णे निमित्ते सति पूर्वमकूरोऽध्यगात् दृष्टवान् शुकपरीक्षितं वादात्पाक्तनत्वाद्भूतनिर्देशः नृसतर्क्यैश्चर्ये भगवति किं
चिदपि असंभावितमिति भावः अथवा अकूरो यत्र दृष्टवान् तस्य यमुना हृदस्य ब्रह्म हृद इति नाम तं हृदं नीताः संतो ब्रह्मणो लोकं ददृशुः पुनश्च
कृष्णेनोद्धृताः पूर्ववत्तदृष्ट्वा विस्मिता बभूवुः व्यवहिता च योऽप्रसिद्धकल्पना च सोढव्येति ॥ १६ ॥ १७ ॥ इति दशमे टीकायामष्टाविंशतितमो
ऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ऊनत्रिशेपुरासार्थमुक्तिप्रत्युक्तयोहरेः ॥ गोपीभीराससंरंभेतस्यचांतद्विकौतुकं ॥ १ ॥ ब्रह्मादिजयसंस्तुमूढकंदर्पदर्पहा ॥ जयतिश्रीप
तिर्गोपीरासमंडलमंडनः ॥ २ ॥ ननुविपरीतमिदं परदारविनोदेनकंदर्पविजेतृत्वप्रतीतिः मैवं योगमायामुपाश्रितः आत्मारामोऽप्यसीरम
त्साक्षान्मन्मथमन्मथः आत्मन्यवरुद्धसौरतइत्यादिपुस्वातंत्र्याभिधानात् तस्माद्रासक्रीडाविडंबनंकामविजयख्यापनायेत्येवतत्त्वं कि
च शृंगारकथोपदेशेनविशेषतो निवृत्तिपरेयंपंचाध्यायीतिव्यक्तीकरिष्यामः तारात्रीःयाताबलाव्रजंसिद्धामियेमारंस्यथक्षपाइतिप्रतिश्रु
ताइत्यर्थः ॥ १ ॥ तदातस्मिन्नेवक्षणेतत्पीतयेउडुराजश्चंद्रउदगात्उदितः किंकुर्वन् दीर्घकालेनदर्शनंयस्यंसःप्रियःस्वप्रियायाःमुखमरु
णेनकुंकुमेनयथाविलिपिततथाप्राच्याःकुकुभोदिशःमुखं शंतमैःमुखतमैः करैरश्मिभिःअरुणेनउदयरागेणविलिपन्नरुणीकुर्वन्नित्य

श्रीशुकउवाच भगवानपितारात्रीःशरदोऽफुल्लमल्लिकाः ॥ वीक्ष्यरंतुंमनश्चक्रेयोगमायामुपाश्रितः ॥ १ ॥
तदोडुराजःकुकुभःकरैर्मुखंप्राच्याविलिपन्नरुणेनशंतमैः ॥ सचर्षणीनामुदगान्छुचोमृजन्प्रियःप्रियायाइ
वदीर्घदर्शनः ॥ २ ॥ दृष्ट्वाकुमुदंतमखंडमंडलंरमाननाभंनवकुंकुमारुणं ॥ वनंचतत्कोमलगोभिरंजितंज
गौकलंवामदृशांमनोहरं ॥ ३ ॥ निशम्यगीतंतदनंगवर्द्धनंव्रजस्त्रियःकृष्णगृहीतमानसाः ॥ आजग्मुरन्यो
ऽन्यमलक्षितोद्यमाःसयत्रकांतोजवलोलकुंडलाः ॥ ४ ॥ दुहंत्योऽभिययुःकाश्चिद्दोहंहित्वासमुत्सुकाः ॥ पयो
ऽधिश्रित्यसंयावमनुद्वास्यापराययुः ॥ ५ ॥ परिवेषयंत्यस्तद्वित्वापाययंत्यःशिशून्पयः ॥ शुश्रूषंत्यःपतीन्का
श्चिदश्रंत्योऽपास्यभोजनं ॥ ६ ॥

र्थः सप्रसिद्धःउडुराजःचर्षणीनांजनानांशुचःतापग्लानीःमृजन्अपनयन् ॥ २ ॥ कुमुत्कुमुदंविकसनीयंविद्यतेयस्यतंकुमुद्वंतं नखंडंम
डलंयंस्यतरमायाआननस्यआभाइवआभायस्यतं नवकुंकुममिवअरुणमेवंविधंचंद्रदृष्ट्वा तथाचवनंतस्यकोमलैर्गोभिःरंजितंदृष्ट्वाक
लंमधुरं जगौअगायत कथंवामदृशां वामाःमनोहराःदृशोयासांतासांमनोहरंयथा ॥ ३ ॥ असापन्नार्थमन्योऽन्यमलक्षितःनज्ञापितः
उद्यमोयाभिस्ताःसकांतोयत्रतत्रगीतध्वनिमार्गेणजग्मुः जवेनवेगेनलोलानिचंचलानिकुंडलानियासांताः ॥ ४ ॥ श्रीकृष्णसूचक
शब्दश्रवणेनतत्प्रवणचित्तानांतक्षणमेवभैवर्गिककर्मनिवृत्तिद्योतयंत्यइवाङ्गविसितंकर्मविहायययुः तदाह दुहंत्यइति पयःस्थालीस्थं
चुल्लयामधिश्रित्यैतत्काथमप्रतीक्षमाणाःकाश्चिद्ययुःसंयावंगोधूमकणानंपक्कमनुद्वास्यानुत्तार्य ॥ ५ ॥ ६ ॥

अन्याः प्रभृज्यंत्यः अंगोद्वर्त्तनादिकुर्वंत्यः काश्चकाश्चित्कृष्णतुष्ट्यर्थं कर्मतदासक्तमनसामन्यथाकृतमपि फलत्वेवेति द्योतयन्नाह व्यत्यं
 स्तेति स्थानतः स्वरूपतश्चोर्ध्वाधोधारणेन विपर्ययं प्राप्तानिवस्त्राभरणानियासांताः ॥ ७ ॥ नच कृष्णाकृष्टमनसां विघ्नाः प्रभवन्तीत्याह
 तावार्थमाणा इति ॥ ८ ॥ नलब्धो निर्गमो याभिस्ताः प्रागपि तद्भावनायुक्ताः तदानितरां दध्युरित्यर्थः ॥ ९ ॥ किंच तदानीमेव तं परमात्मा
 नं कृष्णं ध्यानतः प्राप्ताः सत्यः गुणमयं देहं जडुरित्याह श्लोकद्वयेन दुःसहेति ननु कथं जडुः परमात्मेति ज्ञानाभावादित्याशंक्याह जारबु
 ध्याऽपीति न हि वस्तुशक्तिर्बुद्धिमपेक्षते अन्यथा मत्वाऽपि पीतामृतवदिति भावः ननु तदपि प्रारब्धकर्मबंधने सति कथं जडुस्तत्राह सद्यः प्र
 क्षीणबंधना इति ननु कथं भोगमंतरेण प्रारब्धकर्मक्षीणं भोगेनैव सद्यः क्षीणमित्याह दुःसहेति दुःसहो यः प्रेष्ठविरहस्तेन तीव्रतापस्तेन धुतानिग

लिपंत्यः प्रभृजंत्योऽन्या अंजंत्यः काश्चलोचने ॥ व्यत्यस्तवस्त्राभरणाः काश्चित्कृष्णांति कंययुः ॥ १० ॥ तावार्थमा
 णाः पतिभिः पितृभिर्भ्रातृबंधुभिः ॥ गोविंदापल्लतात्मानो नन्यवर्त्तन्त मोहिताः ॥ ८ ॥ अंतर्गृहगताः काश्चिद्व्यो
 लब्धविनिर्गमाः ॥ कृष्णं तद्भावनायुक्ता दध्युर्मूलितलोचनाः ॥ ९ ॥ दुःसहप्रेष्ठविरहतीव्रतापधुता शुभाः ॥
 ध्यानप्राप्तांच्युता श्लेषनिर्वृत्याक्षीणमंगलाः ॥ १० ॥ तमेव परमात्मानं जारबुद्ध्याऽपि संगताः ॥ जडुर्गुणमयं दे
 हंसद्यः प्रक्षीणबंधनाः ॥ ११ ॥ राजोवाच कृष्णं विदुः परं कानं ननु ब्रह्मतयामुने ॥ गुणप्रवाहो परमस्तासां गु
 णधियां कथं ॥ १२ ॥ श्रीशुक उवाच उक्तं पुरस्तादतत्ते च द्यः सिद्धियथागतः ॥ द्विपन्नपितृपीकेशं किमुता धोक्ष
 जप्रियाः ॥ १३ ॥ नृणां निःश्रेयसार्थाय व्यक्तिर्भगवतो नृप ॥ अव्ययस्याप्रमेयस्य निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥ १४ ॥

निअशुभानियासांतदप्राप्तिपरमदुःखभोगेन पापं क्षीणमित्यर्थः तथा ध्यानेन प्राप्ता अच्युतस्य आश्लेषेण यानिर्वृतिः परमसुखभोगः त
 तं मंगलं पुण्यबंधनं यासांताः अतो ध्यानेन परमात्मप्राप्तेस्तत्कालसुखदुःखाभ्यां निःशेषकर्मक्षयाद्गुणमयं देहं जडुरिति ॥ १० ॥
 याह ॥ ननु यथापतिपुत्रादीनां वस्तुतो ब्रह्मत्वेऽपि न तद्भजनान्मोक्षस्तथा बुद्ध्यभावात् एवं कृष्णेऽपि ब्रह्मबुद्ध्यभावेन तत्संगतिः कथं मोक्ष
 ॥ ११ ॥ कते कृष्णं विदुरिति परं केवलं कानं कमनीयं विदुः न ब्रह्म ॥ १२ ॥ परिहरति उक्तमिति अयं भावः जीवेष्वारतं ब्रह्मत्वं कृष्णस्य
 हेतुरिति ननु दनादृतमतो न तत्र बुद्ध्यपेक्षेति ॥ १३ ॥ ननु देही कथमनादृतः स्यादत आह नृणामिति गुणात्मनः गुणनियंतुर्भगवतः
 तु हपीकेशं व्यक्तिः अतो न देहि सादृश्यमत्र वक्तुं युज्यत इति भावः ॥ १४ ॥
 एवंपा अभि

अतोयथाकथंचित्तदासक्तिर्मुक्तिकारणमित्याह काममिति ऐक्यसंबन्धं सौहृदं भक्तिम् ॥ १५ ॥ नच भगवतोऽयमतिभार इत्याह नचैव
मिति यतश्चीकृष्णादेतत्स्थावरादिकमपि विमुच्यते ॥ १६ ॥ प्रस्तुतमाह तादृशेति वाचःपेशैर्वाग्विलासैः ॥ १७ ॥ सर्वाःसंभ्रममाग
ताविलोक्यसभयमिवाह व्रजस्येति ॥ १८ ॥ लज्जयामंदहसितमालक्ष्याह रजन्येपेति ॥ १९ ॥ किंचमातर इति विचिन्वन्ति मृगयन्ते
बंधूनांसाध्वसंकच्छं माकृध्वं माकुरुतेत्यर्थः ॥ २० ॥ ईषत्पण्यकोपेनान्यतो विलोकयन्तीः प्रत्याह दृष्टमिति राकेशस्य पूर्णचंद्रस्य करैरं

कामं क्रोधं भयं स्नेहमैक्यं सौहृदमेव च ॥ नित्यं हरौ विदधतो यांति तन्मयतां हिते ॥ १५ ॥ नचैवं विस्मयः कार्यो
भवता भगवत्यजे ॥ योगेश्वरेश्वरे कृष्णे यत एतद्विमुच्यते ॥ १६ ॥ तादृश्वान्तिकमायाता भगवान् व्रजयोषि
तः ॥ अवदद्दतां श्रेष्ठो वाचःपेशैर्विमोहयन् ॥ १७ ॥ श्रीभगवानुवाच स्वागतं वो महाभागाः प्रियं किं क
रवाणिवः ॥ व्रजस्यानामयं कश्चिद्भूतागमनकारणम् ॥ १८ ॥ रजन्येषाघोररूपाघोरसत्त्वं निषेविता ॥ प्रति
यातव्रजं नेहस्येयं स्त्रीभिः सुमध्यमाः ॥ १९ ॥ मातरः पितरः पुत्राभ्रातरः पतयश्च वः ॥ विचिन्वन्ति त्यपश्यन्तो
माकृध्वं बंधुसाध्वसम् ॥ २० ॥ दृष्टं वनं कुसुमितं राकेशकरं रंजितम् ॥ यमुनाऽनिललीलैजत्तरुपल्लवशोभि
तम् ॥ २१ ॥ तद्यातमाचिरंगोष्ठं शुश्रूषध्वं पतीन्सतीः ॥ क्रंदन्ति वत्सावालाश्च तान्पाययत दुःखत ॥ २२ ॥ अ
थ वामदभिस्नेहाद्भवंत्योयं त्रिताशयाः ॥ आगतास्त्युपपन्नं वः प्रीयन्ते मयि जंतवः ॥ २३ ॥ भर्तुः शुश्रूषणं स्त्री
णां परोधर्मोऽत्यमायया ॥ तद्वंधूनां च कल्याण्यः प्रजानां चानुपोषणम् ॥ २४ ॥ दुःशीलो दुर्भगो दृढो जडो रो
ग्यधनोऽपि वा ॥ पतिः स्त्रीभिर्न हातव्यो लोकेऽप्युभिरपातकी ॥ २५ ॥ अस्वर्ग्यमयशस्यं च फल्गुकृच्छं भयावहं ॥
जुगुप्सितं च सर्वत्र औपपत्यं कुलस्त्रियाः ॥ २६ ॥

जितम् यमुनास्पर्शिनोऽनिलस्य लीलामंदगतिस्तया एजंतः कंपमानास्तल्लवास्तः शोभितम् ॥ २१ ॥ सतीः हे सत्यः ॥ २२ ॥ संरंभक्षु
भितदृष्टीः प्रत्याह अथवेति यंत्रिताशयाः वशीकृतचित्ताः उपपन्नं युक्तम् प्रीयन्ते प्रीता भवन्ति ॥ २३ ॥ दृष्टादृष्टभयप्रदर्शनेन निवर्त्तय
ति भर्तुरित्यादिश्लोकत्रयेण ॥ २४ ॥ २५ ॥ फल्गुकृच्छम् कृच्छं दुःसंपादकम् औपपत्यं जारसौख्यम् ॥ २६ ॥

किंच श्रवणादिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ चिंताप्रामाणांस्थितिमाह कृत्वेति शुचः शोकादुद्भवेनश्वसनेन शुष्यंतोर्विषफलसदृशाधरायेषु
खेषुतान्येवअवांचिकृत्वा तथाऽगुप्तेनमूर्ध्नीलिखंत्यःतथागृहीतकज्जलैरश्रुभिःकुचकुंकुमानिक्षालयंत्यःतूष्णींस्थिताः यतःउरुदुःखभरो
भारोयासांताः ॥ २९ ॥ किंच प्रेष्ठमिति किंचित्संरंभेणकोपावेशेनगद्गदगिरोयासांताअब्रुवतस्म संरंभेकारणंप्रेष्ठमित्यादि प्रियेतरमि
वप्रतिभाषमाणंप्रत्याचक्षाणं ॥ ३० ॥ नृशंसंक्रूरम् दुरवग्रहहेत्यच्छंद तवपादमूलंभक्ताःसेवितवतीः अस्मान्भजस्वमात्यजेति ॥ ३१ ॥ अ
पिच यदुक्तंयत्पत्यपत्येत्यादित्वयाधर्मविदेतिसोपहासमेवमेतदुपदेशानांपदेविषयेत्वय्येवास्तु उपदेशपदत्वेहेतुः ईशइति विविदिषावां

श्रवणादर्शनाध्यानान्मयिभावोऽनुकीर्तनात् ॥ नतथासन्निकर्षणप्रतियातततोऽगृहान् ॥ २७ ॥ श्रीशुक
उवाच इतिविप्रियमाकर्ण्यगोप्योगोविंदभाषिवं ॥ विषण्णाभग्नसंकल्पाश्रितामापुर्दुरत्ययां ॥ २८ ॥
कृत्वामुखान्यवशुचःश्वसनेनशुष्यद्विवाधराणिचरणेनभुवंलिखंत्यः ॥ अस्मैरुपात्तमपिभिःकुचकुंकुमार्नि
तस्थुर्मजंत्यउरुदुःखभराःस्मृतूष्णीम् ॥ २९ ॥ प्रेष्ठंप्रियेतरमिवप्रतिभाषमाणंकृष्णंतदर्थविनिवर्तितसर्वका
माः ॥ नेत्रेविमृज्यरुदितोपहतस्मकिंचित्संरंभगद्गदगिरोऽब्रुवतानुरक्ताः ॥ ३० ॥ गोप्यञ्जुः मैवंविभोऽ
भवाङ्गादितुंनृशंसंसत्यज्यसर्वविषयांस्तवपादमूलं ॥ भक्ताभजस्वदुरवग्रहमात्यजास्मान्देवोयथादिषु
जतेमुमुक्षून् ॥ ३१ ॥ यत्पत्यपत्यमुत्तुदामनुवृत्तिरंगस्त्रीणांस्वधर्मइतिधर्मविदात्वयोक्तं ॥ अस्त्वेव
मतदुपदेशपदेत्वयीशेप्रेष्ठोभवांस्तनुभृतांकिलबंधुरात्मा ॥ ३२ ॥

क्येनसर्वोपदेशानामीशपरत्वावगमादितिभावः ईशत्वेहेतुः आत्माकिलभवानिति भोग्यस्यहिसर्वस्यभोक्ताआत्मैवेशइति अतःप्रेष्ठोबं
धुश्चभवानेवेति सर्वबंधुपुकरणीयंत्यय्येवास्त्वित्यर्थः अथवाधर्मोपदेशानांपदेस्थानेधर्मोपदेष्टरित्वयिसति अस्मासुचधर्मजिज्ञासमानां
मुसतीषुत्वयाधर्मविदायदुक्तमेवमेतदस्तु नतुत्वंधर्मोपदेष्टाकिंतुभवानात्मेति अथवा यदुक्तमेतदुपदेशपदैतद्रोचरेपुरुषेअस्तुनाम त्वयितु
ईशेत्वामिनिएवंकाकानैवमित्यर्थः यस्तनुभृतांत्वमात्माफलरूपइति यद्वा यदुक्तंपत्यादिशुश्रूषणंधर्मइतिएवमेतत्त्वय्येवास्तु कुतःउपदे
शपदेशुश्रूषणीयत्वेनोपदिश्यमानानांपत्यादीनांपदेअधिष्ठाने कुतःईशेनहीश्वरमधिष्ठानंविनाकोपिपतिपुत्रादिर्नामिति अस्यत्समानम्
अलमतिविस्तरेण ॥ ३२ ॥

एतत्सदाचारेणद्रव्यं त्वं प्रार्थयंते कुर्वतीति शास्त्रनिपुणाः तथाचशास्त्रं किंप्रजयाकरिष्यामोयेषांनोयमात्मा लोकइति ॥ ३३ ॥ किंच
प्रतियातेतियदुक्तंतदशक्यंत्वयैवचित्तादीनामपहतत्वादित्याहुः चित्तमिति यदस्माकंचित्तमेताबंतंकालंसुखेनगृहेषुनिर्विशतितत्त्वया
ऽपहतं करावपियौगृहकृत्येगिर्विशतःतावपिसुखात्मनात्वयेतिवा ॥ ३४ ॥ अतः अंगहेरुण नः अस्माकंतवाधरामृतपूरकेणतवैवहासस
हितेनावलोकेनकलगीतेनचजातोयोहच्छयाग्निः कामाग्निस्तीक्ष्णो नोचेदयंतावदेकोऽग्निस्तथाविरहाज्जनिष्यतेयोऽग्निस्तेनचउपयुक्त
देहाः दग्धशरीराः योगिनइवतेपदवीमंतिकंध्यानेनयामप्राप्नुयाम ॥ ३५ ॥ ननुस्वपतीनेवोपगच्छततएवाग्निसिंचेयुरितिचेत्तत्राहुः य

कुर्वतीतिहत्वंयिरतिकुशलाःस्वआत्मन्नित्यप्रियेपतिसुतादिभिरार्तिदैःकिं ॥ तन्नःप्रसीदपरमेश्वरमास्माच्छि
द्याआशांभृतांत्वयिचिरादरविंदनेत्र ॥ ३३ ॥ चित्तंसुखेनभवताऽपहतं गृहेषुयन्निर्विशत्युतकरावपिगृह्यक
ृत्ये ॥ पादौपदंनचलतस्तवपादमूलाग्रामःकथं व्रजमथोकरवामकिंवा ॥ ३४ ॥ सिंचांगनस्त्वदधरामृतपूरके
णहासावलोककलगीतजहच्छयाग्निः ॥ नोचेद्वयंविरहजाभ्युपयुक्तदेहाध्यानेनयामपदयोःपदवींसखेते
॥ ३५ ॥ यत्थ्युजाक्षतवपादतलंरमायादत्तक्षणंकचिदरण्यजनप्रियस्य ॥ अस्प्राक्ष्मत्स्वभृतिनान्यसमक्ष
मंगस्थातुंत्वयाभिरमितावतपारयामः ॥ ३६ ॥ श्रीर्यत्पदांबुजरजश्रुकमेतुलस्यालब्ध्वाऽपिवक्षसिपदंकिल
भृत्यजुष्टं ॥ यस्याःस्ववीक्षणकृतेऽन्यसुरप्रयासस्तद्वद्वयंचतवपादरजःप्रपन्नाः ॥ ३७ ॥

ह्रीति रमायालक्ष्म्याः दत्तक्षणंदत्तोत्सवंदत्तावसरंवा तदपिक्वचिदेवनसर्वदा अरण्यजनाःप्रियायस्यतस्यतव अरण्यजनप्रियत्वादरण्ये
क्वचित् यर्हिअस्प्राक्ष्मस्पृष्टवत्योवयंतत्रचत्वयाऽभिरमिताःआनंदिताःसत्यः तदारभ्यान्यसमक्षंस्थातुमपिनपारयामःतुच्छास्तेनरोचंतइ
त्यर्थः ॥ ३६ ॥ त्वत्पादसौभाग्यंत्वतिचित्रमित्याहुःश्रीरिति वक्षसिअसापत्न्यंस्थानंलब्ध्वाऽपितुलस्यासपत्न्यासहतवपदांबुजरजःकाम
यतेस्मभृत्यैःसर्वैर्जुष्टमिति सौभाग्यातिरेकीक्तिः यस्याःस्ववीक्षणकृतेश्रीरात्मानंवलोकयतुइत्येतदर्थमन्येषांब्रह्मादीनांतपोभिःप्रयासः
सातद्रजः तद्वद्वयमपिप्रपन्नाइति ॥ ३७ ॥

हेवृजिनार्दनदुःखहंतः त्वदुपासने त्वद्भजन एव आशायसांतावयं वसतीर्गहान्विस्तृत्य हित्वा योगिन इव प्राप्ताः तव सुंदरस्मितविलसितनि-
रीक्षणेनयः तीव्रकामः तेन तप्तचित्तानां हे पुरुषरत्नदास्यं देहि ॥ ३८ ॥ ननु गृहस्वाम्यं विहाय दास्यं किमिति प्रार्थ्यते अत आहुः वीक्ष्येति
अलकावृतमुखं केशांतरैरावृतमुखं तथा कुण्डलयोः शीर्ययोस्ते गंडस्थले यस्मिन् अधरे सुधायस्मिन् तच्च तच्च तव मुखं वीक्ष्य दत्ताभयं भुजदं-
डयुग्मं वक्षश्च श्रिया एकमेव रमणं रतिजनकं वीक्ष्य दास्य एव भवामेति ॥ ३९ ॥ ननु जुगुप्सितमौ पपत्यमित्युक्तं तत्राहुः कास्तीति अंगहेक-

तन्नः प्रसीद वृजिनार्दन तैः घिमूलं प्राप्ता विस्तृत्य वसतीस्त्वदुपासनाशाः ॥ त्वत्सुंदरस्मितनिरीक्षणतीव्रकाम-
तमात्मनां पुरुषभूषणं देहि दास्यं ॥ ३८ ॥ वीक्ष्यालकावृतमुखं तव कुण्डलश्रीगंडस्थलाधरसुधं हसितावलोकं ॥
दत्ताभयं च भुजदंडयुगं विलोक्य वक्षःश्रियैकरमणं च भवामदास्यः ॥ ३९ ॥ कारुण्यं गते कल्पदाय तवेणुगी-
तसंमोहितार्यचरितान्नचले त्रिलोक्यां ॥ त्रैलोक्यसौभगमिदं च निरीक्ष्य रूपं यद्गोद्विजं द्रुममृगाः पुलकान्यवि-
भ्रन् ॥ ४० ॥ व्यक्तं भवान्ब्रजभयार्तिहरोऽभिजातो देवो यथादिपुरुषः सुरलोकगोप्ता ॥ तन्नो निधेहि करपंक-
जमार्त्तबंधो तमस्तनेषु च शिरस्सु च किंकरीणां ॥ ४१ ॥ श्रीशुक उवाच इति विष्णुवितंतासां श्रुत्वा योगेश्वरे-
श्वरः ॥ प्रहस्य सदयं गोपीरात्मारामोऽप्यरीरमत् ॥ ४२ ॥ ताभिः समेताभिरुदारचेष्टितः प्रियेक्षणोत्फुल्लमु-
खाभिरच्युतः ॥ उदारहासद्विजकुंददीधितिर्व्यरोचतैणां कइवोदुभिर्वृतः ॥ ४३ ॥ उपगीयमान उद्गायन् वनि-
ताशतयूथपः ॥ मालां विभ्रद्वैजयंतीं व्यचरन्मंडयन्वनं ॥ ४४ ॥

ण कलानिपदानियस्मिन्तन् आयतं दीर्घं मूर्च्छितं स्वरालापभेदस्तेन पाठांतरे कल्पदामृतमयं वेणुगीतं तेन संमोहिताकावांस्त्री आर्यचरि-
तान्निजधर्मान्चलेत् यन्मोहिताः पुरुषा अपि चलिताः किंच त्रैलोक्यसौभगमिति यत्प्रयतः अविभ्रन् अविभ्रतुः त्वद्योतकशब्दश्रवणमात्रे-
णापितावन्निजधर्मत्यागो युक्तः किंपुनस्त्वदनुभवेनेति भावः ॥ ४० ॥ व्यक्तं निश्चितं ॥ ४१ ॥ विष्णुवितंतां पारवश्यप्रलपितं गोपीरीरमत्
रमयामास ॥ ४२ ॥ प्रियस्यंक्षणेन उत्फुल्लानि मुखानियासांताभिः उदारहासश्च द्विजाश्वतेषु कुंदकुसुमवत् दीधितिर्व्यस्यसः एणां कश्चं-
द्रः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ बाहुप्रसारश्चपरिरंभश्चकरादीनामालभनंस्पर्शश्चर्मपरिहासश्चनखाग्रपातश्चतैः क्ष्वेल्याक्रीडया अवलोकैश्चहसितैश्च कामं तासामुद्दीपयन्ताःरमयामास ॥ ४६ ॥ महात्मनोविमुक्तचित्तात् ॥ ४७ ॥ तत्सौभगमक्ष्मस्वाधीनतां मानंगर्वं केशवःकश्चिदश्वतौघशय तइतितथासः अंतर्धानंगतः ॥ ४८ ॥ इतिदशमेटीकायामेकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७३ ॥ त्रिशेविरहसंतमगोपीभिःकृष्णमार्गणं ॥ उन्मत्तवन्ननियतंभ्रमंतीभिर्वनेवने ॥ १ ॥ अचक्षाणाःअपश्यंत्यः ॥ १ ॥ गत्याचअनुरागस्मिताभ्यांविभ्रमेक्षितानिसविलासनि

नद्याःपुलिनमाविश्यगोपीभिर्हिमवालुकं ॥ रेमेतत्तरलानंदकुमुदामोदवायुना ॥ ४५ ॥ बाहुप्रसारपरिरंभ करालकोरुनीवीस्तनालभननर्मनखाग्रपातैः ॥ क्ष्वेल्याऽवलोकहसितैर्व्रजसुंदरीणामुत्तंभयनूरतिपतिरम यांचकार ॥ ४६ ॥ एवंभगवतःकृष्णालुब्धमानामहात्मनः ॥ आत्मानंमेनिरेखीणांमानिनोऽभ्यधिकंभुवि ॥ ४७ ॥ तासांतत्सौभगमदंवीक्ष्यमानंचकेशवः ॥ प्रशमायप्रसादायतत्रैवांतरधीयत ॥ ४८ ॥ इति०भा० म०द०पू० भगवतोवालचरित्रवर्णनेनामएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुकउवाच अंतर्हितेभगवतिसहसैवव्रजांगनाः ॥ अतप्यंस्तमचक्षाणाःकरिण्यइवयूथपं ॥ १ ॥ गत्यानुरागस्मितविभ्रमेक्षितैर्मनोरमालापविहारविभ्रमैः ॥ आक्षिप्तचित्ताःप्रमदारमापतेस्तास्ताविचेष्टाजगृह्णुस्तदात्मिकाः ॥ २ ॥ गतिस्मितप्रेक्षणभाषणादिषुप्रियाःप्रियस्यप्रतिरूढमूर्त्तयः ॥ असावहंतित्यवलास्तदात्मिकान्यवेदिपुःकृष्ण विहारविभ्रमाः ॥ ३ ॥ गायंत्युच्चैरमुमेवसंहताविचिक्युरुन्मत्तकवदनाद्वनं ॥ पप्रच्छुराकाशवदंतरंचहि भूतेषुसंतंपुरुषंवनस्पतीन् ॥ ४ ॥

रीक्षणानितैश्चमनोरमाआलापाश्चविहाराःक्रीडाश्चविभ्रमाअन्येचविलासा स्तेरमापतेर्गत्यादिभिरेतैराक्षिप्तानिआकृष्टानिचित्तानियासांताः अतस्तस्मिन्नेवआत्मायासांताः तस्यविविधाश्चेष्टाजगृह्णुः तदनुकरणे नाक्रीडन् ॥ २ ॥ अपिच गतिस्मितेति प्रियस्यगत्यादिषुप्रतिरूढाआबिष्टामूर्त्तयोयासांताः अतःकृष्णविहारविभ्रमाःकृष्णस्येवविहार विभ्रमाः क्रीडाविलासाःयासांताः अहमेवकृष्णइतिपरस्परंनिवेदितवत्यः ॥ ३ ॥ किंचगायंत्यइति वनाद्वनांतरंगच्छंत्योविचिक्युरसृ गयन् उन्मत्ततुल्यत्वमाह वनस्पतीन्पप्रच्छुः भूतेषुअंतरंगम्येसंतंपुरुषंवहिश्वसंतमिति ॥ ४ ॥

तस्य पञ्चयतिनवभिः तत्र महत्त्वादेनेपश्येयुरित्याशयाऽश्वत्थादीन् पृच्छन्ति दृष्टइति प्रेमहासबिलसितैरवलोकनैरस्माकं मनो हृत्वा चोरद्वग
तो बोयुष्माभिः किं दृष्टइति ॥ ५ ॥ महान्तःस्वपुष्पैः बहुप्रकारिणश्चेतिकुरवकादीन् पृच्छन्ति कच्चिदिति हेकुरवकादयः दर्पहरं स्मितं यस्य सः
इतो गतः कच्चिदिति ॥ ६ ॥ अलिकुलैः सहत्वात्वां बिभत्तवातिप्रियस्त्वया किं दृष्टइति ॥ ७ ॥ गुणातिरेकेऽपि नम्रत्वादिमाः पश्येयुरिति
पृच्छन्ति मालतीति मल्लिकेजातियूथिकेवः युष्माभिः किमदर्शितुं दृष्टः करस्पर्शेन वः प्रीतिजनयन् किं यातइति अत्र मालतीजात्योरवांतरवि-
शेषो द्रष्टव्यः ॥ ८ ॥ फलादिभिः सर्वप्राणिनां संतर्पकाः एते पश्येयुरिति पृच्छन्ति चूतेति चूताम्रयोरवांतरजातिभेदः कदंबनीपयोश्च हे

दृष्टो वः कच्चिदश्वत्थपुष्पन्यग्रोधनो मनः ॥ नंदसूनुर्गतो हृत्वा प्रेमहासावलोकनैः ॥ ५ ॥ कच्चिकुरवकाशो
कनागपुन्नागचंपकाः ॥ रामानुजो मानिनीनां गतो दर्पहरस्मितः ॥ ६ ॥ कच्चिसुलसिकल्याणि गोविंदचरण
प्रिये ॥ सहत्वाऽलिकुलैर्विभ्र दृष्टस्तेऽतिप्रियोऽच्युतः ॥ ७ ॥ मालत्यदर्शिवः कच्चिमल्लिकेजातियूथिके ॥ प्रीतिं
वा जनयन् यातः करस्पर्शेन माधवः ॥ ८ ॥ चूतप्रिया लपनसासनकोविदारजं बवर्कविल्ववकुलाग्रकदंबनीपाः
॥ येन्ये परार्थभवका यमुनोपकूलाः शंसंतु रुणपदवीं रहितात्मनां नः ॥ ९ ॥ किं ते रुतं क्षितितपो वत केशवांघ्रि
स्पर्शोत्सवोत्पुलकितां गरुहैर्विभासि ॥ अप्यंघ्रिसंभव उरुक्रमविक्रमाद्वा आहो वराहवपुषः परिरंभणेन ॥ १० ॥

चूतादयः येऽन्ये च परार्थभवकाः परार्थमेव भवो जन्मयेषां ते यमुनोपकूलाः तस्याः कूले समीपे वर्तमानाः तीर्थवासिन इत्यर्थः ते भवंतः रहि-
तात्मनां शून्यचेतसानः रुणपदवीं रुणस्य मार्गं शंसंतु कथयंतु ॥ ९ ॥ हे क्षितिक्षिते त्वया कितपः रुतं यात्वं केशवांघ्रिस्पर्शोत्सवा केशवांघ्रि-
स्पर्शेन उत्सवो यस्याः सा कुतः अंगरुहैरुत्पुलकितां रोमांचिता विभासि शोभसे तत्र विशेषं पृच्छन्ति अपि किमयमुत्सवः अंघ्रिसंभवः अधु-
ना तवैकदेशं घ्रिस्पर्शं भूतः यद्वा नैतावत् किंतु उरुक्रमविक्रमात् पूर्वमेव त्रिविक्रमस्य पदं सर्वाक्रमणात् आहो अथवा नैतावदेव अपि तु त-
तोऽपि पूर्ववराहस्य वपुषः परिरंभणेनेति अतस्त्वयानूनं दृष्टं दर्शयेति ॥ १० ॥

भा.द.पू.

॥ ६९ ॥

हरिण्याः दृष्टिप्रत्यासत्त्या कृष्णदर्शनं संभाव्याद्दुःअपीति हे सखि एणपनि अपि किमुपगतः समीपेगतः गात्रैः सुंदरैर्मुखवाक्कादिभिः प्रिय
यासहेतियदुक्तं तत्तद्योतकं कांतयाः अंगतद्वत्कुचकुंकुमेन रंजितायाः कुंदकुसुमस्रजो गंधः कुलपतेः श्रीकृष्णस्य वाति आगच्छति ॥ ११ ॥
फलभारेण न तां स्तरून् कृष्णं दृष्ट्वा प्रणता इति मत्वा प्रियया सह तस्य गतिविलासं संभावयंत्यः पृच्छंति बाहुमिति तुलसिकाया अलिकुलैरत
स्तदामोदमदाधैरन्वीयमानः गम्यमानः इह चरन्ति ॥ १२ ॥ काश्चिदाहुः हे सख्य इमालताः कृष्णेन संगतानू नमत इमाः पृच्छत ननु स्वपतिसं
गतौ तत्संतिर्दुर्घटानवनस्पतेः पत्युर्बाहुना श्लिष्टा अपि अहो भाग्यं नूनं तन्नखैः स्पृष्टाः यतः उत्पुलकानि विभ्रति न हि स्वपतिसंगता वीदक्पुल

अप्येण पत्युगतः प्रिययेह गात्रैस्तन्वन्दशां सखिसुनिर्वृतिमच्युतो वः ॥ कांतांगसंगकुचकुंकुमरंजितायाः कुं
दस्रजः कुलपतेरिह वातिगंधः ॥ ११ ॥ बाहुं प्रियांस उपधाय गृहीतपद्मोरामानुजस्तुलसिकालिकुलैर्मदाधैः ॥
अन्वीयमान इह वस्तरवः प्रणामं किं वाऽभिनंदति चरन् प्रणयावलोकैः ॥ १२ ॥ पृच्छते मालता बाहुन प्याश्लि
ष्टावनस्पतेः ॥ नूनं तत्करजस्पृष्टा विभ्रत्युत्पुलकान्यहो ॥ १३ ॥ इत्युन्मत्तवचो गोप्यः कृष्णान्वेषणकातराः ॥
लीलाभगवतस्तास्तात्यनुचक्रुस्तदात्मिकाः ॥ १४ ॥ कस्याश्चित्पूतनायंत्याः कृष्णायंत्यपिवत्स्तनम् ॥ तोका
यित्वा रुदंत्यन्यापदाऽहन् शकटायतीम् ॥ १५ ॥ दैत्यायित्वा जहारान्यामेका कृष्णार्भभावनाम् ॥ रिंगयामा
सकाप्यं घ्रीकर्पती घोषनिस्वनैः ॥ १६ ॥ कृष्णरामायिते हेतुगोपायंत्यश्च काश्चन ॥ वत्सायंतीं हंति चान्यातत्रै
का तु वकायतीम् ॥ १७ ॥

कसंभव इति भावः ॥ १३ ॥ उन्मत्तवत्प्रच्छुरित्येतत्पंचितम् इदानीं रमापतेः तास्ताश्चेष्टाज
गृह्णतदात्मिका इति यदुक्तं तत्पंचयति इतीति उन्मत्तवचो गोप्यः उन्मत्तवचसश्च ता गोप्यश्च कृष्णान्वेषणेन कातरा अतिविह्वला अनुचक्रुः
अनुरुतवत्यः ॥ १४ ॥ कस्याश्चिदित्यादिभिश्चतुर्भिर्ननुकरणं प्रपंच्यते ततश्चतुर्भिस्तन्मयत्वं पुनरेकेनानुकरणमिति विवेकः पूतनायंत्याः
पूतनावदाचरंत्या कृष्णवदाचरंतीस्तनमपि बत् तोकायित्वा तोकवदात्मानं कृत्वा ॥ १५ ॥ दैत्यायित्वा दैत्यवदात्मानं कृत्वा एका कृष्णा
र्भभावनां कृष्णस्यार्भाल्यं भावयति या तामन्याजहार ॥ १६ ॥ १७ ॥

दूरगादूरेवर्तमानागाः यद्वत् यथाकृष्णस्तथाहूयतंकृष्णमनुवर्ततीमनुवर्तमानां अनुकुर्वतीमितिवापाठः ॥ १८ ॥ १९ ॥ यतंतीप्रयत्नं कुर्वती अंबरमुत्तरीयंवस्त्रमुन्निदधे ऊर्ध्वधृतदती ॥ २० ॥ २१ ॥ अपिदध्वंनिमीलयत ॥ २२ ॥ सुदृक् सुनयनमास्यं पिधाय सुदृक् वरांक्षीतिवा भीतिविडम्बनं भयानुकरणं ॥ २३ ॥ एवं पुनरपि दंदावनेलतास्तहंश्च कृष्णं पृच्छंत्यो वनोद्देशे वनप्रदेशे व्यचक्षत अपश्यन् ॥ २४ ॥ २५ ॥

आहूय दूरमायदृक् कृष्णस्तमनुकुर्वती ॥ वेणुं कण्ठं तीक्रीडंती मन्याः शंसंति साध्विति ॥ १८ ॥ कस्यांचित्स्वभुजं न्यस्य चलं त्याहापराननु ॥ कृष्णोऽहंपश्यत गतिललितामिति तन्मनाः ॥ १९ ॥ माभैष्टवातवर्षाभ्यां तत्राणं विहितं मया ॥ इत्युक्तैकेन हस्तेन यतं त्युन्निदधेऽवरं ॥ २० ॥ आरुह्यैकापदाक्रम्य शिरस्याहापरां नृप ॥ दुष्टाहे गच्छ जातोऽहं खलानां ननु दंडधृक् ॥ २१ ॥ तत्रैकोवाच हे गोपादावाग्निपश्यतोल्वणं ॥ चक्षूंष्याश्वपिदध्वं वो विधास्ये क्षेममंजसा ॥ २२ ॥ बद्धाऽन्यया स्रजाकाचित्तन्वीतत्र उलूखले ॥ भीता सुदृक् पिधायास्यं भेजे भीतिविडम्बनं ॥ २३ ॥ एवं कृष्णं पृच्छमाना दंदावनलतास्तहन् ॥ व्यचक्षत वनोद्देशे पदानि परमात्मनः ॥ २४ ॥ पदानि व्यक्तमेतानि नंदसूनां महात्मनः ॥ लक्ष्यं ते हि ध्वजां भोजवजां कुशयवादिभिः ॥ २५ ॥ तैस्तैः पदैस्तत्पदवीमन्विच्छंत्योऽग्रतो वलाः ॥ वध्वाः पदैः सुपृक्तानि विलोक्यार्ताः समब्रुवंन् ॥ २६ ॥ कस्याः पदानि चैतानि याता यदसूनुना ॥ अंसन्यस्तप्रकोष्ठायाः करेणोः करिणा तथा ॥ २७ ॥ अनयाराधितो नूनं भगवान्हरिरीदं ॥ यन्नो विहाय गोविंदः प्रीतो यामनयद्रहः ॥ २८ ॥ अन्या अहो अमी आल्यो गोविंदां द्रव्यजरेणवः ॥ यान्ब्रह्मेशोरमादेवी दधुर्मूर्ध्न्यधनुत्तये ॥ २९ ॥

सुपृक्तानि समिश्राणि ॥ २६ ॥ तेन अंसं न्यस्तः प्रकोष्ठो यस्याः करेणोर्हस्तिन्याः ॥ २७ ॥ रहः एकांतस्थानं ॥ २८ ॥ हे आल्यः सख्यः अहो धन्या अतिपुण्या गोविंदां द्रव्यजरेणवः तत्र हेतुः यानिति अस्माभि रप्येतद्रेणवभिषेकेण तथैव कृष्णः प्राप्तुं शक्य इति भावः ॥ २९ ॥

अन्याआहुः तस्याइति गोपीनांसर्वस्वम् अयंभावः भवेदेवंयदितस्याः पदानिसंपृक्तानिभवेयुः तानितुनोदुःखंकुर्वतीति ॥ ३० ॥ त
 दसंपृक्तान्केवलंरुणपादरेणूनेवविचिन्वत्यः तान्दृष्ट्वापुनरत्यंतं समतपन् तदाहश्लोकं त्रयेण नलक्ष्यंतइति खिद्यतीसुजातेसुकुमारेअंघ्रि
 तलेयस्यास्तामुन्नियेस्कंधमहोपितवान् ॥ ३१ ॥ प्रपदाभ्यामाक्रमणंक्षोणीमर्दनंययोः अतएवासकलेपदेपश्येतेति ॥ ३२ ॥ रुणजान्वं
 तउपविष्टायाः चिन्हं दृष्ट्वाहुः केशप्रसाधनमिति कांतामधिकृत्यतानिप्रसूनानिचूडयताचूडानुकारेणवप्रतःध्रुवमुपविष्टम् ॥ ३३ ॥ रेमेइ
 त्यादिशुकोक्तिः आत्मरतःस्वतस्तुष्टः आत्मारामःस्वक्रीडःअखंडितःस्त्राविभ्रमैरनाकृष्टोऽपि तथाचेत्किमितिरेमेअतआह कामिनामि
 तस्याअमूनिनःक्षोभंकुर्वत्युच्चैःपदानियत् ॥ यैकाऽपहत्यगोपीनारहोभुंक्तेऽच्युताधरम् ॥ ३० ॥ नलक्ष्यंतेप
 दान्यत्रतस्यानूनंतृणांकुरैः ॥ खिद्यत्सुजातांघ्रितलामुन्नियेप्रेयसींप्रियः ॥ ३१ ॥ अत्रप्रसूनावचयःप्रिया
 र्थेप्रेयसारुतः ॥ प्रपदाक्रमणेएतेपश्यतासकलेपदे ॥ ३२ ॥ केशप्रसाधनंत्वत्रकामिन्याःकामिनाकृतम् ॥
 तानिचूडयताकांतामुपविष्टमिहध्रुवम् ॥ ३३ ॥ रेमेतयाचात्मरतआत्मारामोऽप्यखंडितः ॥ कामिनांदर्शय
 न्दैर्न्यंस्त्राणांचैवदुरात्मताम् ॥ ३४ ॥ इत्येवंदर्शयंत्यस्ताश्चेरुर्गोप्योविचेतसः ॥ यांगोपीमनयत्कृष्णोविहा
 यान्याःस्त्रियोवने ॥ ३५ ॥ साचमेनेतदात्मानंवरिष्ठंसर्वयोषिताम् ॥ हित्वागोपीःकामयानामामसौभजते
 प्रियः ॥ ३६ ॥ ततो गत्वावनोद्देशं दृष्ट्वाकेशवमब्रवीत् ॥ नपारयेऽहंचलितुंनयमांयत्रतेमनः ॥ ३७ ॥ एवमुक्तः
 प्रियामाहस्कंधमारुह्यतामिति ॥ ततश्चांतर्दधेरुणःसावधूरन्वतप्यत ॥ ३८ ॥ हानाथरमणप्रेष्ठकासिका
 सिमहाभुज ॥ दास्यास्तेरुपणायामेसखेदर्शयसन्निधिम् ॥ ३९ ॥ श्रीशुकउवाच अन्विच्छंत्योभग
 वतोमार्गं गोप्योविदूरतः ॥ ददृशुःप्रियविश्लेषमोहितांदुःखितांसखीं ॥ ४० ॥ तयाकथितमाकर्ण्यमानप्राप्ति
 चमाधवात् ॥ अवमानंचदौरात्म्याद्विस्मयंपरमंययुः ॥ ४१ ॥

ति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ स्त्रीणांदुरात्मतामाहसाचेति
 द्वाभ्यां कामोयानमागमनसाधनंयासांतागोपीःहित्वाभांभजतइतिहेतोरात्मानंवरिष्ठंमेनेइति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कामिनादैर्न्यंदर्शय
 ति एवमुक्तइति अखंडितत्वमाह ततश्चेति तस्यांस्कंधादोहोयतायामंतर्हितइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ अनुतापमाह हानाथेति ॥ ३९ ॥ अ
 न्विच्छंत्योमृगयमाणाः अविदूरतः समीपे ॥ ४० ॥ ४१ ॥

ततस्तयाऽपिसहिताः कृष्णान्वेषणाय वनमविशन् ततो हरेरन्वेषणान्वृत्ताः ॥ ४२ ॥ एवं तमप्राप्ता अपि त्वगृहान्नैव स्मृतवत्यः तदा त्मि
काः स एवात्मायासां ताः तन्मय्य इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ किन्तु पूर्वयत्र श्रीकृष्णेन संगतिरासीत् तदेव कालिन्ध्याः पुलिनमागत्य कृष्णं भावयन्ति ध्यायं
तीति तथा ताः कृष्णस्यागमनं कांक्षितं यासां ताः मिलिताः सत्यः कृष्णमेव जगुरिति ॥ ४४ ॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे
टीकायां त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ एकत्रिंशे निराशास्ताः पुनः पुलिनमागताः ॥ कृष्णमेवानुगायन्त्यः प्रार्थयन्ते त
दागमम् ॥ १ ॥ जयतीति हे दयिते जन्मनाव्रजः अधिकं यथा भवति तथा जयति उत्कर्षेण वर्त्तते यस्मात् त्वमव्रजा तस्मादिदिराल
क्ष्मीः अत्र हि श्रयते ब्रजमलंकृत्य वर्त्तते एवं ब्रजे सर्वस्मिन् मोदमाने अत्र तावकास्त्वदीया गोपीजनास्त्वयित्वदर्थमेव कथंचित् धृता असवो यैस्ते

ततोऽविशन्वनं चंद्रज्योत्स्नायां वद्विभाव्यते ॥ तमः प्रविष्टमालक्ष्य ततो निववतुः स्त्रियः ॥ ४२ ॥ तन्मनस्कास्त
दालापास्तद्विचेष्टास्तदात्मिकाः ॥ तद्गुणानेव गायन्त्यो नात्मागाराणिसस्मरुः ॥ ४३ ॥ पुनः पुलिनमागत्य का
लिन्ध्याः कृष्णभावनाः ॥ समवेता जगुः कृष्णं तदागमनं कांक्षिताः ॥ ४४ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशम
स्कंधे रासक्रीडायां त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ गोप्य ऊचुः जयति तेऽधिकं जन्मनाव्रजः श्रयत
इदिराशश्च दत्र हि ॥ दयितं दृश्यतां दिक्षु तावकास्त्वयि धृता सवस्त्वां विचिन्वते ॥ १ ॥ शरदुदाशये साधुजातस
त्सरसि जोदरश्रोमुषादृशा ॥ सुरतनाथ तेऽशुल्कदासिकावरदनिघ्नतो नेह किं वधः ॥ २ ॥

त्वां विचिन्वते अतस्त्वया दृश्यतां प्रत्यक्षीभूयतामिति यद्वा अस्माभिर्भवान् दृश्यताम् यद्वा एवं त्वया दृश्यतामेते विचिन्वत इति ॥ १ ॥ अत्र
स्वतंत्राणां बहूनां वक्तृत्वादपरा आहुरिति सर्वश्लोकेष्ववतारणा अथापि संगतिरुच्यते तत्र विचिन्वन्तु मम किमिति चेत्तत्राहुः शरदिति शर
दुदाशये शरत्कालीने सरसि साधुजन्तं सम्यक् जातं यत्सरसि जं विकसितं पद्मं तस्य उदरे गर्भे या श्रीस्तां भुङ्गाति हरतीति तथा तया दृशाने त्रेण
हे सुरतनाथ संभोगपते वरद अर्धपद अशुल्कदासिका अमूल्यदासीः निघ्नतो मारयतस्ते तव त्वया क्रियमाण इह लोकेऽयं वधो न भवति कि
रास्त्रेणैव वधो वधः किं दृशा वधो न भवति किन्तु भवत्येव अतस्त्वया दृशाऽपहतप्राणप्रत्यर्पणाय त्वया दृश्यतामिति यथा संभवं सर्वत्र वाक्य
शेषः ॥ २३ ॥

॥ ना.द.पू.

॥ ७१ ॥

किंच बहुभ्यो मृत्युभ्यः रूपयारक्षित्वा किमितीदानीं दृशामन्मथप्रेष्यघातयसीत्याहुः विषेति हेऋषभश्रेष्ठविषमयाज्जालाद्योऽप्ययो
नाशस्तस्मात्तथाव्यालराक्षसात् अघासुरात् वपात् मारुतात् वैद्युतानलात् अशनिपातात् खण्डोरिष्टः तस्मान्मयात्मजात् व्योमात् विश्वतः अ
न्यस्मादपि सर्वतोभयाच्च कालियदमनादि नारक्षिताः किमिदानीमुपेक्षस इति भावः ॥ ३ ॥ अपिच विश्वपालनायावतीर्णस्य तव भक्तोपे
क्षाऽत्यंतमनुचितेत्याशयेनाहुः नखस्त्विति हे सखे भवान्खलु निश्चितं यशोदा मुतो न भवति किंतु सर्वप्राणिनां बुद्धिसाक्षी ननु सकिं दृश्यो
भवति तत्राहुः विखनसा ब्रह्मणा विश्वपालनाय प्रार्थितः सन् सात्वतां कुले उदेयिवान् उदित इति ॥ ४ ॥ तस्मात्त्वद्भक्तानामस्माकमेतद्वार्थना
चतुष्टयं संपादयेत्याहुः विरचिता भयमित्यादि चतुर्भिः हे वृष्णिधुर्य संसृतेर्भयात्ते चरणमीयुषां शरणं प्राप्तानां प्राणिनां विरचितं दत्तमभयं येन

पजलाप्ययाव्यालराक्षसाद्वर्पमारुताद्वैद्युतानलात् ॥ वृषमयात्मजाद्विश्वतोभयादपभने वयं रक्षिता मुहुः ॥
॥ ३ ॥ नखलु गोपिकानंदनो भवानखिलदेहिनामंतरात्मदृक् ॥ विखनसाऽर्थितो विश्वगुमये सख उदेयिवान्
सात्वतां कुले ॥ ४ ॥ विरचिता भयं वृष्णिधुर्यते चरणमीयुषां संसृतेर्भयात् ॥ करसरोरुहं कांतकामदं शिरसि धे
हिनः श्रीकरग्रहं ॥ ५ ॥ ब्रजजनान्तिहन्वे वीरनिजजनस्मयध्वंसनस्मिन् ॥ भजसखे भवत्किं करीः स्मनो
जलरुहाननं चारुदर्शय ॥ ६ ॥ प्रणतदेहिनां पापकर्शनं तृणचरानुगं श्रीनिकेतनं ॥ फणिफणापितंते पदांबुजं
रुणुकुचे पुनः कंधिहृच्छयं ॥ ७ ॥ मधुरयागिरावल्गुवाक्यया बुधमनोज्ञया पुष्करेक्षणे ॥ विधिकरीरिमावी
रमुत्थतीरधरसीधुनाप्याययस्वनः ॥ ८ ॥

तत्तथा हेकांतकामदं वरदं तथाश्रियः करं गृह्णातीति तथातन् भवत्करसरोरुहं नः
शिरसि धेहि ॥ ५ ॥ हे ब्रजजनान्तिहन् हे वीरनिजजनानां यः स्मयोगर्वस्तस्य ध्वंसनं नाशकं स्मितं यस्य तथा भूत हे सखे भवत्किं करीः अ
स्मान् भज आश्रय स्मेति निश्चितम् प्रथमं तावज्जलरुहाननं चारुयोपितानो दर्शय ॥ ६ ॥ अविशेषेण प्रणतानां देहिनां पापकर्शनं पापहंतृ
तृणचरान्पशून्प्यनुगच्छति रूपयेति तथा सौभाग्येन श्रियो निकेतनम् वीर्यातिरेकेण फणिनः फणास्यपितंते पदांबुजं नः कुचेपु रुणुकुरुकि
मर्थम् दृच्छयं कामं कंधिच्छिधि ॥ ७ ॥ हे पुष्करेक्षणे तवैव मधुरयागिरावल्गुनि वाक्यानि यस्यांतया बुधानां मनोज्ञया हृदययागं भौरयेत्यर्थः
मुसतीः इमाः नो विधिकरीः किं करीः अधरसीधुना आप्याययस्व संजीवयेति ॥ ८ ॥

किंच अस्माकं त्वद्विरहे प्राप्ते मेव मरणं किंतु त्वत्कथाऽमृतं पाययद्भिः सुकृतिभिर्विचिंतयित्वा ह्युः तवेति कथैवामृतं अत्र हेतुः तप्तजीवनम् प्र-
 सिद्धामृतादुत्कर्षमाहुः कविभिः ब्रह्मविद्भिर्गोपितं स्तुनम् देवभोग्यं त्वमृतं तैस्तुच्छीकृतम् किंच कल्मषापहं कामकर्मनिरसनम् तत्त्वमृतं
 नैवंभूतम् किंच श्रवणमंगलं श्रवणमात्रेण मंगलप्रदं तत्त्वनुष्ठानापेक्षम् किंच श्रीमत्सुशान्तिस्तुमादकम् एवंभूतं त्वत्कथाऽमृतमातंतं यथा
 भवति तथा ये भुवि गृणंति निरूपयंति ते जनाभूरिदाः बहुदातारः जीवितं ददतीत्यर्थः यद्वा एवंभूतं त्वत्कथाऽमृतं ये भुवि गृणंति ते भूरिदाः पूर्व-
 जन्म सुबहुदत्तवंतः सुकृतिन इत्यर्थः एतदुक्तं भवति ये केवलं कथाऽमृतं गृणंति तेऽपि तावदतिथिन्याः किंपुनः ये त्वां पश्यंति अतः प्रार्थयामहे
 त्वया दृश्यतामिति ॥ ९ ॥ ननु मत्कथाश्रवणेनैव निर्वृता भवत्यः तत्किं मद्दर्शनेन त्वद्विलासक्षुभितचित्तावयंतं चापि शांतिं न विदाम इत्याहुः
 प्रहसितमिति हे प्रिय कुहककपट संविदः सेकेतनमणि ॥ १० ॥ किंच त्वयि वयमतिप्रेमाद्रिचिन्ताः त्वंपुनरस्मासु केन हेतुना कपटमाच-

तव कथाऽमृतं तप्तजीवनं कविभिरीडितं कल्मषापहम् ॥ श्रवणमंगलं श्रीमदातंतं भुवि गृणंति ते भूरिदा जनाः
 ॥ ९ ॥ प्रहसितं प्रियप्रेमवीक्षणं विहरणं च ते ध्यानमंगलं ॥ रहसि संविदो यादृदि स्पृशः कुहकनो मनः क्षोभ-
 यंति हि ॥ १० ॥ चलसियद्रजाच्चारयन्पशून् नलिनसुंदरं नाथते पदं ॥ शिल्लतृणांकुरैः सीदतीति नः कलिल-
 वां मनः कांतगच्छति ॥ ११ ॥ दिनपरिक्षये नीलकुंतलैर्वनरुहाननं विभ्रदावृतं ॥ घनरजस्वलं दर्शयन्मुहुर्म-
 नः स्मरं वीरयच्छसि ॥ १२ ॥ प्रणतकामदं पद्मजार्चितं धरणिमंडनं ध्येयमापदि ॥ चरणपंकजं शंतमंच-
 तस्तनेष्वर्पयाधिहन् ॥ १३ ॥

रसीत्याहुः श्लोकद्वयेन चलसीति हेनाथहेकांतं यत्पदाव्रजाच्चलसिपशंश्वा-
 रयन्तदातत्तलिनसुंदरं कोमलतेपदं शिलैः कणिशैः तृणैरंकुरैश्च सीदति ह्रिश्येदिति नो मनः कलिलतामस्यास्थंगच्छति प्रप्नोति एवंभूता-
 स्त्वदुःखशंकितचित्तावयम् ॥ ११ ॥ त्वंतु दिनपरिक्षये सायंकाले नीलकुंतलैरावृतं घनरजस्वलं गोरजश्चुरितं वनरुहाननमलिमालाकु-
 लपरागच्छुरितपद्मतुल्यमाननं विभ्रत् तच्च मुहुर्मुहुर्दर्शयन् नो मनसि केवलं स्मरं यच्छसि अर्पयसि न तु संगं ददासीति कपट इति भावः ॥ १२ ॥
 अतो धुना कपटं विहाय एवं कुर्विति प्रार्थयंति श्लोकद्वयेन प्रणतकामदमिति हे आधिहन् हेरमण पद्मजेनाचितं आपदि ध्येयं ध्यानमात्रेणा-
 पन्निवर्त्तकम् शंतमंचसेवासमयेऽपि सुखतमं ते चरणपंकजं कामतापशांतये नः स्तनेष्वर्पयेति ॥ १३ ॥

अपिच हेवीरेतेऽधरामृतं नो वितरदेहि

तरेषु सार्वभौमादिमुखेषुरागमिच्छां वि

मपरित्यागेन यतय इव वयं त्वामुपागताः त्वं तु क

अटति गच्छति तदा त्वामपश्यतां प्राणिनां त्रुटिः क्षणाद्धेमपियुगवद्भवति

चैरीक्षमाणानां तेषां दृशां पक्ष्मकृत् ब्रह्माजडो मंद एव निमेषमात्रमपि अंतरमसह्यमिति दर्शने सुखमुक्तं ॥ १५ ॥ तस्मात् हे अच्युत पतीन् सुतान्

अन्वयान् तत्संबन्धिनः भानून् बांधवाश्चातिविलंध्य तव समीपमागताः वयं कथं भूतस्य गतिविदः अस्मदागमनं जानतः गीतगतीर्वा जानतः

सुष्ठुचुंबितमिति नादाद्यववासितमिति भावः इतररागविस्मरणं नृणामि
तीतितथातत् ॥ १४ ॥ किंच क्षणमपित्वददर्शने दुःखं दर्शने च सुखं दृष्ट्वा सर्वसं

यद्यदा भवान् काननं वंदावनं प्रति पुनश्च कशंचिद्दिनां तितव श्रीमन्मुखमुदु

एवमदर्शने दुःखमुक्तम् पुनश्च कशंचिद्दिनां तितव श्रीमन्मुखमुदु

तस्मात् हे अच्युत पतीन् सुतान्

अन्वयान् तत्संबन्धिनः भानून् बांधवाश्चातिविलंध्य तव समीपमागताः वयं कथं भूतस्य गतिविदः अस्मदागमनं जानतः गीतगतीर्वा जानतः

सुरतवर्धनं शोकनाशनं स्वरितवेणुना सुष्ठुचुंबितं ॥ इतररागविस्मरणं नृणां वितरवीरनस्तेऽधरामृतं ॥ १४ ॥

अटतियद्भवानक्लिकाननं त्रुटिर्युगायते त्वामपश्यताम् ॥ कुटिलकुंतलं श्रीमुखं च ते जड उदीक्षतां पक्ष्मकृद्दृशा

मू ॥ १५ ॥ पतिसुतान्वयभ्रातृबांधवानतिविलंध्यतेऽत्यच्युतागताः ॥ गतिविदस्तवोद्वीतमोहिताः कितव

योषितः कस्य जेन्निशि ॥ १६ ॥ रहसि संविदं तच्छ्रयोदयं प्रहसिताननं प्रेमवीक्षणं ॥ बृहदुरश्रियो वीक्ष्य धा

मते मुदुरतिस्पृहामुत्थते मनः ॥ १७ ॥ ब्रजवनौकसां व्यक्तिरंगते वृजिनहं व्यलं विश्वमंगलं ॥ त्यजमना क

नस्त्वत्स्पृहात्मनां स्वजनतद्गुजां यन्निषूदनं ॥ १८ ॥

गतिविदो वयं वा तवोद्वीतेनोच्चैर्गीतेन मोहिताः हे कितव शठ एवं भूता योषितः निशि स्वयमागतास्त्वामृते कस्य जेत्नकोऽपीत्यर्थः ॥ १६ ॥ अत

स्त्वया त्यक्तानामस्माकं प्राक्तनत्वदर्शननिदानहृद्रोगस्य त्वत्संगत्यैव चिकित्सां कुर्वित्याशयेनाहुः द्वयेन रहसीति श्रियो धाम ते बृहद्विशाल

मुरश्च वीक्ष्य अतिस्पृहा भवति तथा च मुहुर्मुहुर्मनोमुस्यति ॥ १७ ॥ तव च व्यक्तिरभिव्यक्तिर्ब्रजवनौकसां सर्वेषामविशेषेण वृजिनहं त्रीदुः

खनिरसनीति विश्वमंगलं सर्वमंगलरूपा च अतस्त्वत्स्पृहा रूढमनसानः मनाक् इषत् किमपि त्यजमुंच कार्पण्यमकुर्वन् देहीत्यर्थः कितव

स्वजनतद्गोणां यदतिगोप्यं निषूदनं निवर्त्तकमौषधं तत्त्वमेव वेत्सीति गूढाभिप्रायम् ॥ १८ ॥

अतिप्रेषधर्षिताः रुदन्त्य आहुः यदिति हे प्रिययत्नेतव सुकमारं पदान्कठिनेषु कुचेपुसंमर्दनशंकिताः शनैर्दधीमहि धारयेम वयम् त्वन्तुतेन
 टवीमटसि मयसीति पाठे पशुन्वाकाचिदन्यां वा आत्मानमेधवानयसि प्रापयसि तत्ततः तत्पदांबुजं वा कूर्पादिभिः सूक्ष्मपाषाणादिभिः किं
 त्विन्नव्यथते कथं तु नाम न व्यथेतेति भवानवायुर्जीवनं यासां तासां नोधीर्भमति मुह्यतीति ॥ १९ ॥ इति दशमे टीकायामेकत्रिंशः ॥ ३१ ॥
 द्वात्रिंशे विरहालापविच्छिन्नहृदयो हरिः ॥ तत्राविभूर्यगोपीस्ताः सांत्वयामासमानयन् ॥ १ ॥ स्वप्रेमान्न कल्लोलविह्वलीकृतचेतसः ॥ सद्यं
 नंदयन् गोपीरुद्वतो नंदनं दनः ॥ २ ॥ इति गोप्य इति इति एवं प्रभृतिचित्रया अनेकधा सुस्वरमुच्चैः कृष्णदर्शनलालसाऽतिस्पृहायासां

यत्ते सुजातचरणांबुरुहंस्तनेषु भीताः शनैः प्रियदधीमहि कर्कशेषु ॥ तेनाटवीमटसितद्यथतेन किंस्वित् कूर्पा
 दिभिर्भ्रमति धोर्भवदायुषां नः ॥ १९ ॥ इ० भा० म० द० गोपीरुतकृष्णस्तुतिर्नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
 श्रीशुक उवाच इति गोप्यः प्रगायंत्यः प्रलपंत्यश्च चित्रया ॥ रुरुदुः सुस्वरं राजन कृष्णदर्शनलालसाः ॥ १ ॥ ता
 सामाविरंभूच्छौरैः स्मयमानमुखांबुजः ॥ पीतांबरधरः सखीसाक्षान्मन्मथमन्मथः ॥ २ ॥ तं विलोक्यागतं प्रे
 षं प्रीत्युत्फुल्लहृदोऽवलाः ॥ उत्तस्थुर्युगपत्सर्वास्तन्वः प्राणमिवागतं ॥ ३ ॥ काचित्करांबुजं शौरेर्जगृहेऽजलि
 नामुदा ॥ काचिद्धारतद्वाहुं मंसे चंदनभूषितं ॥ ४ ॥ काचिदंजलिनाऽगृह्णात्तन्वीतांबूलचर्वितं ॥ एकातदंघ्रिक
 मलंसंतप्तास्तनयोरधात् ॥ ५ ॥ एकाभ्रुकुटिमावध्यप्रेमसंरंभविह्वला ॥ प्रंतीवैक्षत्कटाक्षपैः संदृष्टदशन
 च्छदा ॥ ६ ॥ अपराऽनिमिषदृग्भ्यां जुषाणा तन्मुखांबुजं ॥ आपीतं मपि नातप्यत्संतस्तच्चरणं यथा ॥ ७ ॥
 तं काचिन्नेत्ररंध्रेण तदिकृत्य निमील्य च ॥ पुलकां ग्युपगुत्यास्ते योगीवानंदसंप्लुता ॥ ८ ॥

ताः ॥ १ ॥ साक्षान्मन्मथमन्मथः जगन्मोहनस्य कामस्यापि मनस्युद्भूतः कामः साक्षात्तस्यापि मोहक इत्यर्थः ॥ २ ॥ तन्वः करचरणा
 दयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंजलिना संहतहस्तद्वयेन ॥ ५ ॥ भ्रुकुटीं भुवमावध्य कुटिलीकृत्यप्रेमसंरंभेण प्रणयकोपावेशेन विह्वला विवशाद्
 टाधरोष्ठा कटाक्षस्तैर्ये आक्षेपाः परिभवास्तैस्तादृशं तं वैक्षत ॥ ६ ॥ अनिमिषं द्वीभ्यामनीमिलंतीभ्यामापीतमपि सस्य कृदृष्टमपि
 पुनः पुनः जुषाणामावृप्यत् ॥ ७ ॥ तदिकृत्य हृदयं नीत्वा इत्यर्थः ॥ ८ ॥

प्राज्ञमीश्वरं प्राप्य यथा मुमुक्षु बोजनाः यद्वा प्राज्ञं ब्रह्म प्राप्य यथा संसारिणः यद्वा प्राज्ञं सौषुमं प्राप्य यथा विश्वतैजसावस्था जीवाः ॥ ९ ॥
 पुरुषः परमात्मा शक्तिभिः सत्त्वादिभिर्यथा यद्वा उपासकः पुरुषो ज्ञानबलं वीर्यादिभिः यद्वा पुरुषोऽनुशायी प्रकृत्याद्युपाधिभिर्वर्तते यथाऽ
 धिकं विरोचते तद्वत् ॥ १० ॥ विकसत्कुंदमंदारैः सुरभिर्योऽनिलः तस्मात्पट्टपदायस्मिन्तत् ॥ ११ ॥ शरच्चंद्रांशूनां संदोहैः समूहैर्ध्वस्तंदोषा
 तमः रात्रिगतं तमोयस्मिन्तत् अतः शिवं सुखकरं हस्तं रूपैस्तरलैस्तरंगैराचिता आसृता कोमला बालुकायस्मिन् एवंभूतं पुलिनं ताः समादा
 य निर्विंशयता भिर्वर्ततेऽधिकं व्यरोचतेति पूर्वेणान्वयः ॥ १२ ॥ ताश्च मनोरथानां मंतं ययुः पूर्णकामा बभूवुः श्रुतयो यथेति अयमर्थः यथा
 कर्मकांडे श्रुतयः परमेश्वरं पश्यंत्यस्तत्तत्कामानुबंधैरपूर्णा इव भवंति ज्ञानकांडे तु परमेश्वरं दृष्ट्वा तदाल्हादपूर्णाः कामानुबंधं जहति तद्वदि
 सर्वास्ताः केशवा लोकपरमोत्सवनिर्वृताः ॥ जद्गुर्वैरहं जंतां प्राज्ञं प्राप्य यथा जनाः ॥ ९ ॥ ताभिर्विधूतशोका
 भिर्भगवानच्युतो वृतः ॥ व्यरोचताधिकं तात पुरुषः शक्तिभिर्यथा ॥ १० ॥ ताः समादाय कालिंघानिर्विंशयपु
 लिनं विभुः ॥ विकसत्कुंदमंदारसुरभ्यनिलपट्टपदम् ॥ ११ ॥ शरच्चंद्रांशुसंदोहध्वस्तदोषातमः शिवम् ॥ रु
 णायाहस्ततरलाचितकोमलवालुकम् ॥ १२ ॥ तद्दर्शनाल्हादविधूतहृद्गुजो मनोरथांतं श्रुतयो यथा ययुः ॥
 स्वैरुत्तरीयैः कुचकुंकुमां कितैरचीकूपन्नासनमात्मबंधवे ॥ १३ ॥ तत्रोपविष्टो भगवान्सईश्वरो योगेश्वरांतर्ह
 दिकल्पितासनः ॥ चकास गोपीपरिपद्गतोऽर्चितस्त्रैलोक्यलक्ष्म्येकपदं वपुर्दधत् ॥ १४ ॥ सभाजयित्वा तमनंग
 दीपनं सहासलीलेक्षणविभ्रमभ्रुवा ॥ संस्पर्शनेनां कुरुतां ग्रीहस्तयोः संस्तुत्य ईषत् कुपिता वभाषिरे ॥ १५ ॥
 गोप्य ऊचुः भजतोऽनुभजंत्येक एक एतद्विपर्ययम् ॥ नो भयांश्च भजंत्येक एतन्नो ब्रूहि साधुभोः ॥ १६ ॥
 ति आमकामा अपि प्रेम्णा तमभजन्तित्याह स्वैरिति अचीकूपन् रचयामासुः आत्मबंधवे अंतर्यामिणे ॥ १३ ॥ गोपीसभागतस्ताभिः सं
 मानितः सन् चकास शुशुभे त्रैलोक्येया लक्ष्मीः शोभा तस्याः एकमेव पदं स्थानं तद्वपुर्दधत् दर्शयन् ॥ १४ ॥ सहासलीलेक्षणेन विभ्रमो
 विलासो यस्यांतया भ्रुवा उपलक्षितः संस्पर्शनेन संमर्द्दनेन ॥ १५ ॥ तत्र भगवतोऽकृतज्ञतांतद्वचनेनैवापादयतुकामाः गूढाभिप्राया लोक
 वृत्तांतमिव पृच्छन्ति भजत इति भजतः प्राणिनः अनु अनंतं केचित्तद्भजनानुसारेण भजन्ति केचिदेतद्विपर्ययं यथा भवति तथा तद्भजनानपे
 क्षमभजतोपि भजन्ति अन्ये तु नो भजयानिति ॥ १६ ॥

विदिताभिप्रायउत्तरमाह मिथइति हेसख्यः उपकारप्रत्युपकारतयायेमिथोभजंति तेअन्यंनभजंति किं आत्मानमेव कुतः हियस्मात्
स्वार्थएवैकांततः उद्यमोयेषांति तत्रचनसौहृदंअतो नसुखंनचधर्मोदृष्टोद्देशात् गोमहिष्यादिभजनवदित्यर्थः ॥ १७ ॥ येत्वभजतोभजं
तितेद्विविधाः करुणाः स्निग्धाश्च तत्रतुयथाक्रमं धर्मकामौ भवतइत्याह भजंत्यभजतइति ॥ १८ ॥ तृतीयप्रश्नोत्तरं भजतोऽपीति अयमर्थः तेतु
चतुर्विधा एके आत्मारामाः अपरागृहशः केचिदाप्तकामाः प्रियदर्शनेऽपि पूर्णकामत्वेन भोगेच्छारहिताः अन्येऽकृतज्ञामूढाः अन्येतु गुरुद्वहः
अतिकठिनाः सपितायस्तु पोषक इविन्यायादुपकर्त्ता गुरुतु न्यस्तस्मै द्रुसंतीति तथाते ॥ १९ ॥ अत्रचरमकोटिगतमात्मानं मत्वा अक्षिसंको

श्रीभगवानुवाच मिथोभजंतियेसख्यः स्वार्थैकांतोद्यमाहिते ॥ नतत्रसौहृदंधर्मः स्वार्थार्थतद्विनान्यथा
॥ १७ ॥ भजंत्यभजतोयैवैकरुणाः पितरोयथा ॥ धर्मो निरपवादोऽत्रसौहृदंचसुमध्यमाः ॥ १८ ॥ भजतोऽपि
नवैकेचित्भजंत्यभजतः कुतः ॥ आत्मारामाद्याप्तकामा अकृतज्ञा गुरुद्वहः ॥ १९ ॥ नाहंतुसख्योभजतोऽपि जं
तु न भजाम्यमीषामनुवृत्तिवृत्तये ॥ यथाऽधनोलब्धधने विनष्टे तच्चितयाऽन्यन्निभृतो न वेद ॥ २० ॥ एवं मद्
र्थोज्झितलोकवेदस्वानां हिवोमय्यनुवृत्तयेऽबलाः ॥ मयापरोक्षं भजतातिरोहितं माऽसूयितुं माऽर्ह्यतस्त्रियं
प्रियाः ॥ २१ ॥

चैः परस्परंगूढस्मितमुखीस्तादृष्ट्वा आह नाहंत्विति हेसख्यः अहंतेषां मध्येनकोऽपि किंतु परमकारुणिकः परमसुहृच्च कथम् अमीषां भज
तामनुवृत्तिवृत्तये निरंतरध्यानप्रवृत्त्यर्थं तान् न भजामि एतत्सदृष्टांतमाह यथेति तस्य धनस्यैव चितयानिभृतः पूर्णो व्याप्त इति यावत् अ
न्यत्क्षुत्पिपासाद्यपि न वेद ॥ २० ॥ एवं मद्दर्थोज्झितलोकवेदस्वानाम् मदर्थे उज्झितः लोकः युक्तायुक्ताप्रतीक्षणात् वेदश्च धर्माधर्माप्र
तीक्षणात् स्वाज्ञातयश्च स्नेहत्यागात् यथाभिस्तासां बोयुष्माकं परोक्षमदर्शनं यथा भवति तथा भजता युष्मत्प्रेमालापान् शृण्वन् नैव तिरोहितं
तदनिनस्थितम् तत्तस्माद्देहबलः हे प्रियाः मामामसूयितुं दोषारोपेण द्रष्टुं यूयं नार्हथ न योग्याः स्थ ॥ २१ ॥

आस्तामिदं परमार्थं तु भृगुतेत्याह नेति निरखया संयुक्तसंयोगोयासांतासांबः विबुधानामायुषाऽपि चिरकालेनाऽपि स्वीयंसाधुकृत्यं
प्रत्युपकारं कर्तुं नपारयेनशक्रोमि कथंभूतानां याभवंत्योदुर्जरः अजरायागेहशृंखलास्ताः संवश्यनिःशेषंछित्वा मामामभजनूता
साम् मच्चित्तंतुबहुपुत्रेयुक्ततयानैवमेकनिष्ठम् तस्माद्वोयुष्माकमेवसाधुनासाधुकृत्येन तद्युष्मत्साधुकृत्यंप्रतियातुं प्रतिकृतंभवतु युष्म
त्सौशील्येनैवममानुष्यम् ननुमत्कृतप्रत्युपकारेणेत्यर्थः ॥ २२ ॥ इतिदशमेटीकायां द्वात्रिंशः ॥ ३२ ॥ ॥७४॥ त्रयस्त्रिंशेततो
गोपीमंडलीमध्यगोहरिः ॥ प्रियास्तारमयामासहृदिनीवनकेलिभिः ॥ १ ॥ तत्तदाअंगहेराजन् यद्वा तस्यभगवतोऽनेनवपुषाकरचरणा

नपारयेऽहंनिरवद्यसंयुजांस्वसाधुकृत्यंविबुधायुषापिवः ॥ यामाऽभजनूदुर्जरगेहशृंखलाःसंवश्यतद्वःप्रति
यातुसाधुनां ॥ २२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेद्वात्रिशोध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥७४॥ श्रीशुक
उवाच इत्थंभगवतो गोप्यःश्रुत्वावाचःसुपेशलाः ॥ जद्गुर्विरहजंतापंतदंगोपचिताशिषः ॥ १ ॥ तत्रारभत
गोविंदोरासक्रीडामनुव्रतैः ॥ स्त्रीरत्नैरन्वितःप्रीतैरन्योन्यावद्बवाहुभिः ॥ २ ॥ रासोत्सवःसंप्रवृत्तो गोपीमंडल
मंडितः ॥ योगेश्वरेणरुष्णेनतासांमध्येद्वयोर्द्वयोः ॥ प्रविष्टेनगृहीतानांकंठेस्वनिकटंस्त्रियः ॥ ३ ॥ यमन्येरन्न
भस्तावद्विमानशतसंकुलम् ॥ दिवौकसांसदाराणामौत्सुक्यापहतात्मनाम् ॥ ४ ॥ ततोदुंदुभयोनेदुर्निपेतुःपु
ष्पवृष्टयः ॥ जगुर्गंधर्वपतयःसखीकास्तद्यशोऽमलम् ॥ ५ ॥ वलयानांनूपुराणांकिकिणीनांचयोषितां ॥ स
प्रियाणामभूच्छब्दस्तुमुलोरासमंडले ॥ ६ ॥

यवयवैर्वाउपचिताःसमृद्धाःआशिषः यासांताः ॥ १ ॥ रासक्रीडांरासोनामवद्वनर्त्तकीयुक्तोत्तुत्यविशेषः तांक्रीडाम् अन्योऽन्यमाबद्धाः
संयथिताबाहवोयैस्तैःसह ॥ २ ॥ तत्साहित्यमभिनयेनदर्शयति रासोत्सवइत्यक्षरचतुष्टयाधिकेनसार्धेन तासांमंडलरूपेणावस्थितानां
द्वयोर्द्वयोर्मध्येप्रविष्टेनतेनैवकंठेगृहीतानामुभयतर्आलिङ्गितानाम् कथंभूतेनयंसर्वाःस्त्रियःस्वनिकटंमामेवाश्लिष्टवानितिमन्येरन्तेन एत
दर्थद्वयोर्द्वयोर्मध्येप्रविष्टेनेत्यर्थः नन्वेकस्यकथंतथाप्रवेशःसर्वसन्निहितत्वेवाकुतःस्वैकनिकटत्वाभिमानस्तासामित्यतउक्तंयोगेश्वरेणे
ति अर्चित्यशक्तिनेत्यर्थः ॥ ३ ॥ तावत्तत्क्षणमेवऔत्सुक्यव्याप्तमनसांसखीकाणदिवानांविमानशतैःसंकुलंसंकीर्णंनभोवभूव ॥ ४ ॥
तत्तस्यभगवतःश्रीकृष्णस्यअमलंनिर्मलंयशःजगुरिति ॥ ५ ॥ सप्रियाणांकृष्णसहितानां तुमुलःसंकीर्णः ॥ ६ ॥

महामकरतोनीलमणिरिवहैमानांमणीनांमध्येमध्याभिःस्वर्णवर्णाभिराश्लिष्टाभिःशुशुभे गोपीदृष्ट्यभिप्रायेणवाविनैवमध्यपदावृत्ति
 मेकवचनम् ॥ ७ ॥ सयथाताभिःशुशुभेतथाताअङ्गितेनविरेजुरित्याह पादन्यासैरिति भूजविधुतिभिः करचालनैर्भज्यमानैश्चल
 द्विःकुचैश्चपटैश्चगंडलोलैःगण्डेषुचंचलैःस्विद्यन्मुख्यःस्विद्यन्तिस्वेदमुद्गिरन्तिमुखानियासांताः कबरेषुरशनासुचयंथयोदढायासां यद्वा तेषु
 तासुचअपंथयःशिथिलपंथयइत्यर्थः तन्ननानामूर्तिःरुणोमेघचक्रमिवतास्तुबहुविधास्तडितइवस्वेदस्तुषारइवगीतंगर्जितमिवेतियथासं
 भवमूहम् ॥ ८ ॥ नृत्यमानाः नृत्यन्त्यःरक्तकंठ्यःनानारागैरनुरंजितकंठ्यः रुणस्याभिमर्शनसंस्पर्शनमुदिताःइदंविश्वं ॥ ९ ॥ मुकुंदेनसहस्र
 तत्रातिशुशुभेताभिर्भगवान्देवकीसुतः ॥ मध्येमणीनांहैमानांमहामरकतोयथा ॥ ७ ॥ पादन्यासैर्भुजविधु
 तिभिःसस्मितैर्भ्रूविलासैर्भज्यन्मध्यैश्चलकुचपटैःकुंडलैर्गंडलोलैः ॥ स्विद्यन्मुख्यःकवररशनाग्रंथयःरुणव
 ध्वागायंत्यस्तंतडितइवतामेघचक्रेविरेजुः ॥ ८ ॥ उच्चैर्जगुर्नृत्यमानारक्तकंठ्योरतिप्रियाः ॥ रुणाभिमर्शमु
 दितायद्गतेनेदमावृतं ॥ ९ ॥ काचित्समंमुकुंदेनस्वरजातीरमिश्रिताः ॥ उन्निन्येपूजितातेनप्रीयतासाधुसा
 ध्विति ॥ तदैवध्रुवमुन्निन्येतस्यमानंचबद्धदात् ॥ १० ॥ काचिद्रासपरिश्रान्तापार्श्वस्यस्यगदाभृतः ॥ जग्राह
 बाहुनास्कंधंश्लथद्वलयमल्लिका ॥ ११ ॥ तत्रैकांसगतंबाहुंरुणस्योत्पलसौरभं ॥ चंदनालिप्तमाघ्रायह
 ष्टरोमाचुचुंबह ॥ १२ ॥ कस्याश्चिन्नात्यविक्षिप्तकुंडलत्विषमंडितं ॥ गंडगंडेसंदधत्याआदात्तांबूलचर्वित
 म् ॥ १३ ॥ नृत्यंतीगायतीकाऽपिकूजनूपुरमेखला ॥ पार्श्वस्याऽच्युतहस्ताब्जश्रान्ताधास्तनयोःशिवं ॥ १४ ॥
 गोप्योलब्ध्वाऽच्युतंकांतंश्रियएकांतवल्लभम् ॥ गृहीतकंठ्यस्तदोर्भ्यांगायंत्यस्तंविजहिरे ॥ १५ ॥
 रजातीःषड्जादिस्वरालापगतीःअमिश्रिताःरुणोन्नीताभिरसंकीर्णाः प्रीयमाणेनसंमानिताःतज्जात्युन्नयनमेवध्रुवंध्रुवाख्यंतालविशे
 षंकृत्वाउन्निन्येउन्नीतवती ॥ १० ॥ एवंनृत्यगीतादिनाश्रीरुणसंमानितानांतासामतिप्रीतिविलसितंवृत्तमाह. काचिदिति श्लथंतिवलया
 निमल्लिकाश्चयस्याःसा ॥ ११ ॥ उत्पलस्यसौरभमिवसौरभंयस्यतंबाहुम् ॥ १२ ॥ नाट्येननृत्येनविक्षिप्तयोश्चंचलयोःकुंडलयोस्त्व
 षेणत्विषामंडितंगंडकपोलं तथाभूतेस्वगंडेसंदधत्याःसंयोजयंत्याः ॥ १३ ॥ कूजतीनूपुरेमेखलाचयस्याःसा ॥ १४ ॥ एवमन्याअपि
 गोप्योयथायथंनानाविभक्तैर्विजडुरित्याह गोप्यइति ॥ १५ ॥

तत्रवादकेषुगारकेषुचसखीकेषुगंधर्वकिन्नरादिपुरसावेशेनमुह्यत्सुनृत्यत्सुचान्यामेववाद्यादिसंपत्तिदर्शयन्राससंभ्रममाह कर्णोत्पलेति
कर्णोत्पलेत्स्वकविटंकैःअलकालंकैः कपोलैश्चघर्मैश्चवक्त्रेषुश्रोत्राःशोभायासांताःघोषाःकिंकिण्यःवलयनूपुरघोषैर्वाद्यैः वादित्रैः
स्वकेशैःस्रस्ताःस्रजोयासांताःएतेनतालगतिसंतुष्टाःकेशाः सशिरःकंपपादेपुपुण्ड्रमिवाकुर्वन्निन्युत्प्रेक्षितम् भगवतासहननृतुः
कभराएवगायकायस्यांराससभायाम् ॥ १६ ॥ यथागोप्योनानाविभ्रमैः भगवतासहविजन्दुः एवंभगवानपि स्वविलासैस्ताभिः
सुरैर्मइत्याह एवमिति तद्विलासानभिभूतस्यैवरतौदृष्टांतः यथाऽर्भकइति स्वप्रतिबिंबैर्विभ्रमःक्रीडायस्यसइव अनेनैतदंशितं स्वीय
नवसर्वकलाकौशलंसौगंध्यलावण्यमाधुर्यादिचतासुसंचार्यताभिःसहरेमेयथाऽर्भकःस्वप्रतिबिंबैरिति ॥ १७ ॥ तास्तुभगवद्विलासेरा

कर्णोत्पलालकविटंककपोलघर्मवक्त्रश्रियोवलयनूपुरघोषवाद्यैः ॥ गोप्यःसमंभगवताननृतुःस्वकेशस्रस्त
स्रजोभ्रमरगायकरासगोष्ठ्याम् ॥ १६ ॥ एवंपरिष्वंगकराभिमर्शस्निग्धेक्षणोद्दामविलासहासैः ॥ रेमेरमे
शोव्रजसुंदरीभिर्यथाऽर्भकःस्वप्रतिबिंबविभ्रमः ॥ १७ ॥ तदंगसंगप्रमुदाकुलेंद्रियाःकेशान्दुकूलंकुचपट्टि
कांवा ॥ नाजःप्रतिव्योढुमलंब्रजस्त्रियोविस्रस्तमालाभरणाःकुरुद्वह ॥ १८ ॥ कृष्णविक्रीडितंवीक्ष्यमुमुदुःखे
चरस्त्रियः ॥ कामार्दिताःशशांकश्चसगणोविस्मितोऽभवत् ॥ १९ ॥ कृत्वातावंतमात्मानंयावतीर्गोपयोषि
तः ॥ रेमेसंभगवांस्ताभिरात्मारामोऽपिलीलया ॥ २० ॥ तासामतिविहारेणश्रान्तानांवदनानिसः ॥ प्राप्नु
जत्करुणःप्रेम्णाशंतमेनांगपरणिता ॥ २१ ॥

कुलाबभूवुरित्याह तदंगेति तस्यांगसंगेनप्रकृष्टामुत्थीतिस्तयाकुलानिअवशर्त्तुर्द्वियाणियासांताः विश्लथबंधान्केशादीन्अंजसा
प्रतिबोद्धुंयथापूर्वधर्तुर्नालंनसमर्थाबभूवुःविस्रस्तमालाआभरणानिचयासांताः ॥ १८ ॥ नकेवलंताएवाकुलेंद्रियाःकिंतुदेव्योऽपीत्या
ह कृष्णविक्रीडितमिति किंचशशांकश्चेति अनेनैतत्सूचितं शशांकेनविस्मितेनगतौविस्मृतायांततःप्राक्तनाःसर्वेऽपिषहाःतत्रतत्रैवत
स्थुः ततश्चातिदोषासुरात्रिपुयथासुखंविजन्दुरिति ॥ १९ ॥ किंचकृत्वेति अयंभावः कात्यायनिमहामायेमहायोगिन्यधीश्वरि॥नंदगो
पसुतदेविपतिमेकुरुतेनमइतिप्रत्येकंताभिःप्रार्थनात्भगवताऽपि याताबलाव्रजंसिद्धामयेमारंस्यथक्षपाइतितथैवप्रतिश्रुतत्वात् तावंत
मात्मानंकृत्वारेमे इतियावतीःयावत्यः ॥ २० ॥ कृपाऽतिशयमाह तासामिति ॥ २१ ॥

ततोऽतिहृष्टानां गोपीनां चरितमाह गोप्यइति स्फुरतां स्वर्णकुंडलानां कुंतलानां च त्विषागंडेषु याश्रीः तथा सुतेनामृतायितेन हाससहिते
 निरीक्षणेन च कृपभस्य पत्युः कृष्णस्य मानंदधत्यः पूजां कुर्वत्यः तत्कर्माणि जगुः तस्य कररुहैः नखैः स्पर्शेन प्रमोदोयासांताः ॥ २२ ॥ अथ
 जलकेलिमाह ताभिरिति तासामंगसंगेन घृष्टासंमदितायास्त्रकृतस्या अतएव तासां कुचकुंकुमेन रंजितायाः संबन्धिभिर्गंधर्वपालिभिः गंधर्व
 पाः गंधर्वपतय इव गायंतो ये अलयस्तैरनुद्रुतः अनुगतः सः कृष्णः वाः उदकमाविशत् भिन्नसेतुः विदारितवप्रः स्वयंचातिकांतलोकवेदम
 र्यादः ॥ २३ ॥ स्वरतिः आत्मारामोऽपि अत्र गोपीमंडले अभसिवा ॥ २४ ॥ स्थलजलक्रोडे दर्शिते वनक्रीडां दर्शयति ततश्चेति यमुनाया
 गोप्यः स्फुरत्पुरटकुंडलकुंतलत्विङ्गंडश्रिया सुधितहासनिरीक्षणेन ॥ मानंदधत्यः कृपभस्य जगुः कृतानि पुण्या
 नितत्कररुहस्पर्शप्रमोदाः ॥ २२ ॥ ताभिर्युतः श्रममपोहितुमंगसंगघृष्टसजः सकुचकुंकुमरंजितायाः ॥ गंध
 र्वपालिभिरनुद्रुत आविशद्वाः श्रांतोगजीभिरिभरादिव भिन्नसेतुः ॥ २३ ॥ सौंभस्य लंघुवतिभिः परिषिच्य
 मानः प्रेम्णोक्षितः प्रहसतीभिरितस्ततोऽग ॥ वैमानिकैः कुसुमवर्षिभिरीड्यमाने रेमे स्वयं स्वरतिरत्र गजेंद्रली
 लः ॥ २४ ॥ ततश्च कृष्णोपवने जलस्थलप्रसूनगंधानिलजुष्टदिक्ते ॥ चचारभृंगप्रमदागणावृतो यथामद
 च्युद्धिरदः करेणुभिः ॥ २५ ॥ एवं शशांकांशुविराजितानि शाः ससत्यकामोऽनुरतावलागणः ॥ सिषेव आत्म
 न्यवरुद्धसौरतः सर्वाः शरत्काव्यकथारसाश्रयाः ॥ २६ ॥ राजोवाच संस्थापनाय धर्मस्य प्रशमायेतर
 स्य च ॥ अवतीर्णो हि भगवानंशेन जगदीश्वरः ॥ २७ ॥ सकथंधर्मसेतूनां वक्ता कर्ताऽभिरक्षिता ॥ प्रतीप
 माचरद्ब्रह्मन् परदाराभिर्मर्शनं ॥ २८ ॥ उपवने जलस्थलप्रसूनानां गंधोयस्मिन् तेनानिलेन जुष्टानि दिशांतटानि अंतायस्मि
 न् यद्वा दिशश्च तटं स्थलं च यस्मिन् उपवने भृंगाणां प्रमदानां च गणैरावृतः ॥ २५ ॥ रासक्रीडां निगमयति एवमिति सकृष्णः सत्यसंकल्पः अ
 नुरागिस्त्रीकदंबस्थः एवं सर्वानि शाः सेवितवान् शरत्काव्यकथारसाश्रयाः शरदिभ्रवाः काव्येषु कथ्यमाना ये रसास्तेषामाश्रयभूतानि शाः
 यद्वा निशा इति द्वितीयाऽत्यंतसंयोगे शृंगाररसाश्रयाः शरदिप्रसिद्धाः काव्येषु याः कथास्ताः सिषेव इति एवमप्यात्मन्येवावरुद्धः सौरतः
 चरमधातुः ननु खलितो यस्येति कामजयोक्तिः ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रतीपं प्रति कुलमधर्ममित्यर्थः आचरत्कृतवान् न चेदमधर्ममात्रं कलं
 जभक्षणादिवत् किंतु महासाहसमिव्याह परदाराभिर्मर्शनमिति ॥ २८ ॥

आप्तकामस्य नायमधर्म इति चेद्येवं कामाभावाच्चिदितं केनाभिप्रायेण कृतवानिति पृच्छति आप्तकाम इति ॥ २९ ॥ परमेश्वरे कैमुति कन्यायेन परिहर्तुं सामान्यतो महतां वृत्तमाह धर्मव्यतिक्रम इति साहसं च दृष्टं प्रजापतीं द्रसोम विश्वामित्रादीनां तच्च तेषां तेजस्विनां दोषा यन भवतीति ॥ ३० ॥ तर्हि यद्यश्चरति श्रेष्ठ इति न्यायेनान्योऽपि कुर्यादित्याशंक्याह नैतदिति अनीश्वरो देहादिपरतंत्रः यथारुद्रव्यतिरिक्तो विषमाचरन् भक्षयन् ॥ ३१ ॥ कथं तर्हि सदाचारस्य प्रामाण्यमत आह ईश्वराणामिति तेषां वचः सत्यमतस्तदुक्तमाचरे देव आचरितं कचित्सत्यमतः स्ववचोयुक्तम् तेषां वचसा यदुक्तमविरुद्धं तत्तदेवाचरेत् ॥ ३२ ॥ ननु तर्हि तेऽपि किमेवं साहसमाचरंति तत्राह कुशलेति प्रारब्ध

आप्तकामो यदुपतिः कृतवान्वैजुगुप्सितम् ॥ किमभिप्राय एतन्नः संशयं छिधिसुवत ॥ २९ ॥ श्रीशुक उवाच धर्मव्यतिक्रमो दृष्ट ईश्वराणां च साहसम् ॥ ते जीयसां न दोषाय वन्देः सर्वभुजो यथा ॥ ३० ॥ नैतत्समाचरे ज्ञातुमनसाऽपि त्यनीश्वरः ॥ विनश्यत्याचरन्मौ व्याघ्रथारुद्रोऽभ्यजं विषम् ॥ ३१ ॥ ईश्वराणां वचः सत्यं तथैवाचरितं क्वचित् ॥ तेषां यत्स्ववचोयुक्तं बुद्धिमांस्तत्समाचरेत् ॥ ३२ ॥ कुशलाचरिते नैषामिह स्वार्थो न विद्यते ॥ विपर्ययेण वाऽनर्थो निरहंकारिणां प्रभो ॥ ३३ ॥ किमु नाखिलसत्त्वानां तिर्यङ्मर्त्यं दिवौ कसाम् ॥ ईशितुं श्रेशितव्यानां कुशलाकुशलान्वयः ॥ ३४ ॥ यत्पादपंकजपरागनिषेवतमायोगप्रभावं विधुताखिलकर्मबन्धः ॥ स्वैरंचरंति मुनयोऽपि न नश्यमानास्तस्येच्छया तत्तव पुपः कुत एव बन्धः ॥ ३५ ॥ गोपीनां तत्पतीनां च सर्वेषां मेव देहिनाम् ॥ योऽतश्चरति सोऽत्यक्षः क्रीडनेनेह देहभाक् ॥ ३६ ॥

कर्मक्षपणमात्रमेव तेषां कृत्यं नान्यदित्यर्थः ॥ ३३ ॥ प्रस्तुतमाह किमुनेति कुशलाकुशलान्वयोनविद्यत इति किंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ एतदेव स्फुटीकरोति यस्य पादपंकजपरागस्य निषेवणेन तृप्ताः यद्वा यस्य पादपंकजपरागे निषेवायेषां तत्तथा तच्च ते तृप्ताश्चेति भक्ता इत्यर्थः तथा ज्ञानिनश्च न नश्यमानाः बन्धनमप्राप्नुवन्तः परदारत्वं गोपीनामंगीकृत्य परिहृतम् ॥ ३५ ॥ इदानीं भगवतः सर्वान्तर्यामिणः परदारसेवानामनकाचिदित्याह गोपीनामिति योऽतश्चरति अत्यक्षो बुद्ध्यादिसाक्षी स एव क्रीडनेनेह देहभाक् न त्वस्मदादितुल्यः येन दोषः स्यादिति ॥ ३६ ॥

नन्वेवंचेदामकामस्यनिदितेकुतःप्रवृत्तिरित्यतआह अनुग्रहायेति शृंगाररसाकृष्टचेतसोऽतिबहिर्मुखानपिस्वपरान्कर्तुमितिभावः॥३७॥
 नन्वन्येऽपिभिन्नाचाराःस्वचेष्टितमेवमेवेतिवदंतितग्राहनासूयन्निति एवंभूतैश्वर्याभावेतथाकुर्वतःपापाज्ञेयाइतिभावः॥३८॥ ब्रह्मरा
 त्रेब्राह्मेमुहूर्तेउपावृत्तेप्राप्ते ॥ ३९ ॥ भगवतःकामविजयरूपरासक्रीडाश्रवणादेःकामविजयमेवफलमाह विक्रीडितमिति अचिरेणधी
 रःसन् तद्द्रोहंकामम्आशुअपहिनोतिपरिजयतीति॥४०॥ सेयंश्रीपरमानंदसेविश्रीधरनिर्मिता॥श्रीभागवतभावार्थदीपिकादशमाश्रया
 ॥ १ ॥ इतिदशमेटीकायात्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ५ ॥ चतुस्त्रिंशोऽहिनाग्रस्तंनंदंहरिरमूमुचत् ॥ विद्याध्रंवांगिरःशापाच्छं

अनुग्रहायभूतानांमानुषंदेहमास्थितः ॥ भजतेतादृशीःक्रीडायाःश्रुत्वातत्परोभवेत् ॥ ३७ ॥ नासूयन्स्व
 लुकृणायमोहितास्तस्यमायया ॥ मन्यमानाःस्वपार्श्वस्थान्स्वान्स्वान्दरान्ब्रजौकसः॥३८॥ ब्रह्मरात्रउ
 पावृत्तेवासुदेवानुमोदिताः ॥ अनिच्छंत्योययुर्गोप्यःस्वगृहान्भगवत्प्रियाः॥३९॥ विक्रीडितंब्रजवधूभि
 रिदंचविष्णोःश्रद्धान्वितोऽनुशृणुयादथवर्णयेद्यः ॥ भक्तिपरांभगवतिप्रतिलभ्यकामं तद्द्रोहमाश्वपहिनो
 यचिरेणधीरः॥४०॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेरासक्रीडावर्णनंनामत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥३३॥
 ॥ १ ॥ श्रीशुकउवाच एकदादेवयात्रायांगोपालाजातकौतुकाः ॥ अनोभिरनडुद्युक्तैःप्रययुस्तंऽविका
 याम् ॥ १ ॥ तत्रस्नात्वासरस्वत्यादेवंपशुपतिविभुम् ॥ आनर्चुरर्हणैर्भक्त्यादेवींचनृपतंऽविकां ॥ २ ॥ गावो
 हिरण्यंवासांसिमधुमध्वन्नमादृताः ॥ ब्राह्मणेभ्योददुःसर्वेदेवोनःप्रीयतामिति ॥ ३ ॥ ऊषुःसरस्वतीतारेजलं
 प्राश्वधृतव्रताः ॥ रजनींतांमहाभागानंदसुनंदकादयः ॥ ४ ॥ कश्चिन्महानहिस्तस्मिन्विपिनेऽतिबुभुक्षितः॥
 यदृच्छयागतोनंदंशयानमुरगोऽग्रसीत् ॥ ५ ॥

स्वचूडंतथाऽवधीत् ॥ १ ॥ रासापदेशतःकामंकिंकरीकृत्यका
 मतः॥अनुग्रहंशानिन्येतथाविद्याधराधिपं ॥ २ ॥ तदेवंकामानुग्रहमुखेनकामजयंप्रतिपाद्यतथैवविद्याधरजयंप्रतिपादयितुंतत्पसंगं
 दर्शयति ए ॥ इति ॥ १ ॥ २ ॥ गावःगाः मधुमधुरंमध्वन्नंमधुनासहितमन्नं ॥ ३ ॥ जलमाभ्रंप्राश्वोपोषिताः तांनिशांतत्रऊषुःन्यवसन्
 ॥ ४ ॥ महानिहरजगरः उरगःउरसागच्छन्नित्यलक्षितत्वमुक्तम् अपसीत्जपास ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ विव्यधुःताडयामासुःउल्मुकैर्ज्वलत्काष्ठैः ॥ ७ ॥ अलातैस्तेरेवोल्मुकैः हन्यमानोऽपितनंदयदानामुंचत्तदाभगवान्पदातमस्य
शत् ॥ ८ ॥ भगवतश्चरणस्पर्शमात्रेणैवहताशुभः विद्याधरेष्वर्चितं पूजितं ॥ ९ ॥ गोपेष्व्वात्मनः ऐश्वर्यप्रकाशयितुमविद्वानिवतमपृच्छत् दीप्य

७७॥

सचुक्रोशाहिनाग्रस्तःरुष्णरुष्णमहानयं ॥ सर्पोमांश्रसतेतातप्रपन्नंपरिमोचय ॥ ६ ॥ तस्यचाक्रंदितंश्रु
त्वागोपालाःसहसोत्थिताः ॥ अग्रस्तंचदृष्ट्वाविभ्रांताःसर्पविष्यधुरुल्मुकैः ॥ ७ ॥ अलातैर्हन्यमानोऽपिनामुंच
त्तमुरंगमः ॥ तमस्यशतपदाऽभ्येत्यभगवान्सात्वतांपतिः ॥ ८ ॥ सवैभगवतःश्रीमत्पादस्पर्शहताशुभः ॥ भजे
सर्पवपुर्हित्वारूपंविद्याधरार्चितं ॥ तमपृच्छद्दृषीकेशःप्रणतंसमुपस्थितं ॥ ९ ॥ दीप्यमानेनवपुषापुरुषं
हेममालिनं ॥ १० ॥ कोभवान्परयालक्ष्म्यारोचतेऽद्भुतदर्शनः ॥ कथंजुमुप्सितामेतांगतिवाप्रापितोऽवशः
॥ ११ ॥ सर्पउवाच अहंविद्याधरःकश्चित्सुदर्शनइतिश्रुतः ॥ श्रियास्वरूपसंपत्त्याविमानेनाचरन्दिशः
॥ १२ ॥ ऋषीन्विरूपानंगिरसःप्राहसंरूपदर्पितः ॥ तैरिमांप्रापितोयोनिप्रलब्धैःस्वेनपाप्मना ॥ १३ ॥ शापो
मेऽनुग्रहायैवकृतस्तैःकरुणात्मभिः ॥ यदहंलोकगुरुणापदास्पृष्टोहताशुभः ॥ १४ ॥ तंत्वाऽहंभवभीतानांप्र
पन्नानांभयापहं ॥ आपृच्छेशापनिर्मुक्तःपादस्पर्शादमीवहन् ॥ १५ ॥ प्रपन्नोऽस्मिमहायोगिन्महापुरुषसं
त्यते ॥ अनुजानीहिमांदेवसर्वलोकेश्वरेश्वर ॥ १६ ॥ ब्रह्मदंडाद्विमुक्तोऽहंसद्यस्तेच्युतदर्शनात् ॥ यन्नामगृह्ण
न्निखिलान्श्रोतृनात्मानमेवच ॥ १७ ॥ सद्यःपुनातिकिंभूयस्तस्यस्पृष्टःपदाहिते ॥ इत्यनुज्ञाप्यदाशार्हंपरि
क्रम्याभिवंद्यच ॥ सुदर्शनोदिवंयातःकृच्छ्रान्नंदश्चमोचितः ॥ १८ ॥ निशम्यरुष्णस्यतदात्मवैभवव्रजौक
सोविस्मितचेतसस्ततः ॥ समाप्यतस्मिन्त्रियमंपुनर्व्रजंनृपाययुस्तत्कथयंतआहताः ॥ १९ ॥

मानेनवपुषासमवस्थितं ॥ १० ॥ यःपरयाशोभयाप्रकाशितेसभवान्कइति ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्राहसंउपहसितवानस्मिप्रलब्धैरुपहसितैः मदी
येनैवपापेननिमित्तेन ॥ १३ ॥ यत्नयतःशापात् ॥ १४ ॥ आपृच्छेत्स्वलोकंगंतुमनुज्ञायाचे हेअमीवहन्हुःखनाशन ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

अहिदेहं निहत्यैवं प्रागुष्णं तं सुदर्शनम् ॥ तद्वदुष्मादिनं कृष्णः शंखचूडमताडयत् ॥ १ ॥ तस्य संगमाह कदाचिदिति ॥ २० ॥ विरजोऽबराविति विरजसी निर्मले अंबरे ययोस्तौ ॥ २१ ॥ किंच निशाप्रवेष्टुं सत्कुर्वतौ उदित उडुपस्तारकाश्च यस्मिन् तत् मल्लिकागंधेन मत्ता अलयो यस्मिन् तत् ॥ २२ ॥ अनिवद्वत्वादन्यैर्युगपत्कल्पयितुमशक्यमपितौ स्वरमंडलमूर्च्छितं युगपत्कल्पयंतौ मनःश्रवणयोर्मंगलयथाभवतितथाजग

कदाचिदथ गोविंदो रामश्चाद्भुतविक्रमः ॥ विजहत्तुर्वने रात्र्यां मध्यगौव्रजयोषिताम् ॥ २० ॥ उपगीयमानौ ललितं स्त्रीजनैर्बद्धसौहृदैः ॥ स्वलंकृतानुलिमांगौ सग्विणौ विरजोऽवरौ ॥ २१ ॥ निशामुखं मानयंता बुद्धिं तोडुपतारकम् ॥ मल्लिकागंधमत्तालिजुष्टं कुमुदवायुना ॥ २२ ॥ जगतुः सर्वभूतानां मनःश्रवणमंगलम् ॥ तौ कल्पयंतौ युगपत्स्वरमंडलमूर्च्छितम् ॥ २३ ॥ गोप्यस्तद्वीतमाकर्ण्य मूर्च्छितानां विदधत् ॥ संसदुकूलमात्मानं स्रस्तकेशस्रजंततः ॥ २४ ॥ एवं विक्रीडतोऽस्वैरंगायतोऽंशं प्रमत्तवत् ॥ शंखचूड इति ख्यातो धनदानुचरोऽभ्यगात् ॥ २५ ॥ तयोर्निरीक्षतो राजंस्तन्नाथं प्रमदाजनं ॥ क्रौंशंतं कालयामांसदिश्युदीच्यामशंकितः ॥ २६ ॥ क्रौंशंतं कृष्णरामेति विलोक्य स्वपरिग्रहं ॥ यथागादस्युनाग्रस्ताभ्रातरावन्वधावतां ॥ २७ ॥ माभैष्टेत्यभयारावौ शालहस्तौ तरस्विनौ ॥ आसेदतुस्तंतरसात्वरितं गुह्यकाधमं ॥ २८ ॥ सवीक्ष्यतावनुप्राप्तौ कालमृत्युद्वौ द्विजन् ॥ विसृज्य स्त्रीजनं मूढः प्राद्रव जीवितेच्छया ॥ २९ ॥ तमन्वधां वदो विंदो यत्र यत्र सथावति ॥ जिहोर्षुस्तच्छिरोरत्नं तस्यौरक्षन् स्त्रियो बलः ॥ ३० ॥ अविदूरं दृष्ट्वा भ्येत्य शिरस्तस्य दुरात्मनः ॥ जहार मुष्टिनैवांगसहचूडामणिं विभुः ॥ ३१ ॥

तुः अगायतामिति ॥ २३ ॥ मूर्च्छितास्तद्वीतलीनचित्ताः संसत् भश्यतुः कूलं यस्मात्तमात्मानं देहम् स्रस्ताः केशेभ्यः स्रजो यस्य तंचततो नाविदम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ निरीक्षतोऽनिरीक्ष्यमाणयोः तौ नाथौ यस्य तम् प्रमदाजनं कालयामास ॥ २६ ॥ दस्युनाव्याघ्रेण ॥ २७ ॥ माभैष्टेत्यभयं प्राप्नुतेत्यभयवाचा ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शिरसा सहचूडामणिं जहारेत्यर्थः ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ अतिदशमेटीकायांचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७३ ॥ पंचत्रिंशेवनंयातेरुष्णेगोकुलयोषितः ॥ युग्मश्लोकानुगीतेन नि
 युःखेनवासंगरान् ॥ १ ॥ एवंचत्रिषु रुष्णेनस्त्रैरमभिरमितानां दिवातद्विरहितानामनुगीतेन दिननिस्तारप्रकारमाह गोप्यइति दुःखेन कच्छे
 ण ॥ १ ॥ वामबाहुकृतवामकपोलइत्यादीनि द्वादशयुगलानि हेगोप्यः वामेबाहौ तन्मूलेकृतः अर्पितः वामकपोलोयेन सः वल्गितेन त्ति
 नेवोयेन सः वल्गितभ्रुः मुकुंदः अंधरे अर्पितवेणुं कोमलाभिरंगुलिभिराश्रिता मार्गाः समस्वरच्छिद्राण्यस्य तम् यत्र यदा ईरयति वादयति
 ॥ २ ॥ तदा व्योमयेधनानां सिद्धानां वनिताः सिद्धैः स्वपतिभिः सह वर्त्तमाना अपि तद्वेण्वारितमुपधार्या कर्ण्यप्रथमं विस्मिताः ततः काममा

शंखचूडनिहत्यैवं मणिमादाय भास्वरं ॥ अग्रजायाददस्योत्पापस्यंतीनां च योषितां ॥ ३२ ॥ इति श्री
 भागवते महापुराणे दशमस्कंधे शंखचूडवधो नाम चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक उवाच
 गोप्यः रुष्णेवनंयातेन मनुद्रुतचेतसः ॥ रुष्णलीलाः प्रगायंत्यो निन्युर्दुःखेन वासरान् ॥ १ ॥ गोप्य ऊचुः
 वामबाहुकृतवामकपोलं वल्गितभ्रुरधरार्पितवेणुं ॥ कोमलांगुलिभिराश्रितमार्गं गोप्य ईरयति यत्र मुकुंदः
 ॥ २ ॥ व्योमयानवनिताः सहसिद्धैर्विस्मितास्तदुपधार्य सलज्जाः ॥ काममार्गणसमर्पितचित्ताः कश्मलययु
 रपस्मृतनीव्यः ॥ ३ ॥ हंत चित्रमवलाः शृणुते दं हारहास उरसि स्थिरविद्युत् ॥ नंदसूनुरयमार्त्तजनानां नर्मदोय
 हिं कूजितवेणुः ॥ ४ ॥ दं दं शोषजट्टषामृगगावो वेणुवाद्यहतचेतस आरात् ॥ दंतदष्टकवलाधृतकर्णानिद्रिता
 लिखितचित्रमिवासन् ॥ ५ ॥

गणेभ्यः समर्पितानि चित्तानि याज्ञिस्तास्तत्परवशा इत्यर्थः सलज्जाः सत्यः कश्मलं मोहं ययुः अत्रालिगम् अपस्मृता बिस्मृताः नीव्योया
 भिरिति अतएवं भूतस्य रुष्णस्य विरहं कथं सहाम इति सर्वत्र वाक्यशेषः ॥ ३ ॥ हंत हे अवलाः इदं चित्रं शृणुत हारहासः हारवद्विशदोहासो
 यस्य सः यद्वा वेणुवादेन अधोवदनेन हसतः हारेषु स्फुरन्हासो यस्य सः यद्वा हारवद्वक्षसिशोभमानोहासो यस्य सः यद्वा हाराणां हास
 इव विंशदास्फूर्तिर्यस्मिन्नुरसीति उरसि स्थिरा विद्युदिव लक्ष्मीर्यस्य सः यद्वा हारि यदा कूजितवेणुर्नादितवेणुर्भवति ॥ ४ ॥ तदा ब्रजे वृषामृगाः
 गावश्च वेणुवाद्येन हतानि चेतांसि येषां ते आरात् दूरादेव दंतैर्दंष्ट्राः कवलायासायैस्ते धृता उत्तंभिताः कर्णायैस्ते निद्रिता इव लिखितचित्रमि
 व चासन् अविदुषांतिरश्वादिदमतिचित्रमित्यर्थः ॥ ५ ॥

किंच अचेतनासुसरिस्तुतदनीवचित्रमित्याहुः हेआलिसखि बहिणोमयूरस्तस्यस्तबकाःमयूरपिच्छाःधातवोगैरिकादयश्च पलाशानि
पल्लवाश्चतैर्बद्धश्वासौमल्लानांपरिवर्हःपरिकरस्तंबिडंबयतिअनुकरोतीतितथासमुकुंदः गोपैःसह वेणुनोतउपरितनमत्रापिज्ञातव्यं यत्र
यदागाःसम्यगाह्यति ॥ ६ ॥ तर्हि तदातरव्यनिश्रवणात् अनिलेनानीतंतस्यपदांबुजरजःस्पृहयंत्यइवभगंतयःसरितःवैनिश्चितं वयमि
वताअपि अबहुपुण्याःयतोनप्रामुवंति केवलंप्रेम्णावेपिताःभुजाःतरंगाःयासांताः स्तिमितानिश्चलाआपोयासांताः गोप्योऽपिलोच
नयोस्तिमितंजलाभवंतीति ॥ ७ ॥ स्थावरेष्वप्यतिचित्रंदृश्यतइत्याहुः अनुचरैर्गोपैर्देवादिभिर्वा मुग्धानांवाक्यमादिपुरुषइवेति अच
लभूतिर्निश्चलश्रीः वेणुनातत्तन्नाम्नागानेन ॥ ८ ॥ तदाप्रणताभरेणविटपाःशाखायासांतावनगतालताः स्वस्मिन्विष्णुंप्रकाशमानंसू

वर्हिणस्तत्रकधानुपलाशैर्बद्धमल्लंपरिवर्हविडंबः ॥ कर्हिचित्सवलआलिसगोपैर्गाःसमाह्वयतियत्रमुकुंदः
॥ ६ ॥ तर्हिभगंतयःसरितोवैतत्पदांबुजरजोऽनिलनीतम् ॥ स्पृहयतीर्वयमिवावहुपुण्याःप्रेमवेपितंभुजा
स्तिमितांपः ॥ ७ ॥ अनुचरैःसमनुवर्णितवीर्यआदिपूरुषइवाचलभूतिः ॥ वनचरोगिरितटेषुचरंतीर्वेणुना
ह्वयतिगाःसयदाहि ॥ ८ ॥ वनलतास्तरवआत्मनिविष्णुंव्यंजयंत्यइवपुष्पफलाढ्याः ॥ प्रणतभारंविटपा
मधुधाराःप्रेमल्लृप्तनवःससृजुःस्म ॥ ९ ॥ दर्शनीयतिलकोवनमालादिव्यगंधतुलसीमधुमत्तैः ॥ अलिकु
लैरलघुगीतमभीष्टमाद्रियनूयर्हिसंधितवेणुः ॥ १० ॥ सरसिसारसहंसविहंगाश्चारुगीतहृतचेतसएत्य ॥
हरिमुपासततेयतचित्ताहंतमीलितदृशोधृतमौनाः ॥ ११ ॥

व्यंत्यइव मधुधारावट्टुः स्मेतिविस्मये तरवश्चतथा तत्पतीनामपितथैवानंदइतिभावः एतानिविष्णुभक्तिलक्षणानि ॥ ९ ॥ किंच
सरसिकमलवनेषु विहरतांपक्षिणामप्याकर्षणंतद्रीतंकिपुनरन्येषामित्याहुः दर्शनीयतिलकइति दर्शनीयस्तिलकोयस्य दर्शनीयानांसुं
दराणांमध्येमुख्यइतिवा वनमालासुयादिव्यगंधतुलसीतस्याःमधुना मत्तैःअलिकुलैः अलघुउच्चैरभीष्टमनुकूलं गीतमाद्रियनूआद
रेणगृह्णन् यर्हिअधरेसंधितवेणुर्भवति ॥ १० ॥ तर्हि येसरसिसारसहंसाःअन्येषांविहंगास्ते चारुणागीतेनहृतचेतसएत्य ततआगत्यह
रिमुपासत अभजंत तत्समीपेउपविशुर्वा हंतेतिविषादे ॥ ११ ॥

६.पू.

७९॥

मेघोऽपि हरिं सेवत इत्याहुः सहबल इति भोव्रजदेव्यो गोप्यः सबलः सरामः कृष्णः स्रग्भिर्निर्मिताभ्यामवतंसाभ्यां कर्णभूषणाभ्यां विलासो यस्य यद्वा मुक्ताफलस्रगापीडेन विलासो यस्येति क्षितिभृतः सानुषुगिरेस्तटेषु वर्त्तमानः स्वयं जातहर्षः विश्वं हर्षयन् यदा वेणुरवेण उपरंभति निनादयति नादेन पूरयतीत्यर्थः ॥ १२ ॥ तदा मेघः महतः कृष्णस्यातिक्रमणशंकितं चे तो यस्य सः न पुरतो याति न चोच्चैर्गर्जति किंतु तत्रैव स्थितः सन् वेणुरवमनुमंदं मंदं गर्जति किंच सुहृदं विश्वार्त्तिहरणादिसाम्यात्सुहृत्कृष्णस्तं सुमनोभिरभ्यवर्षत् अदृश्यैर्देवैः क्रियमाणं कुसुमवर्षमेघे कल्पयित्वा च मृत्तुषारो वा कुसुमतया कल्पितः स एव वा देवतारूपोऽभ्यवर्षदिति प्रतपादात्तपान्नायत इति प्रतपत्रं लत्रं तच्छायया कुर्वन्मिति ॥ १३ ॥ अपि च महदेतदाश्चर्यमित्याहुः विविधेति हे स तियशो देतवसुतः नाना गोपक्रीडासु विदग्धो निपुणो वेणुवाद्ये विषये

सहबलः स्रगवतं सविलासः सानुषुक्षितिभृतो व्रजदेव्यः ॥ हर्षयन्त्यर्हिवेणुरवेण जातहर्ष उपरंभति विश्वं ॥ १२ ॥

महदतिक्रमणशंकितचेतामंदमंदमनुगर्जति मेघः ॥ सुहृदमभ्यवर्षत्सुमनोभिश्छायया च विदधत्प्रतपत्रं

॥ १३ ॥ विविधगोपरसेषु विदग्धो वेणुवाद्य उरुधानिजशिक्षाः ॥ तव सुतः स तियदाऽधरं विवेदत्तवेणुरनय

स्वरजातीः ॥ १४ ॥ सवनशस्तदुपधार्य सुरेशाः शक्रशर्वपरमेषु पुरोगाः ॥ कवय आनतकंधरचित्ताः कश्म

लं ययुरनिश्चिततत्त्वाः ॥ १५ ॥ निजपदाब्जदलैर्ध्वजवज्रनीरजां कुशविचित्रललामैः ॥ व्रजभुवः शमयन्

खुरतोदं वर्ष्मधुर्यगतिरीडितवेणुः ॥ १६ ॥ व्रजतितेन वयं सविलासवीक्षणापितमनोभववेगाः ॥ कुजगतिं

गमितानविदामः कश्मलेन कवरं वसनं वा ॥ १७ ॥

निजैव शिक्षाया सुताः स्वोत्प्रेक्षितान त्वन्यतः श्रुता इत्यर्थः स्वरजातीनि षादकृष्णभादिस्वरालापभेदान् अनयन् उन्नीतवान् ॥ १४ ॥ तत्ताः स्वरजातीः सवनशः मंदमध्यमतारभेदेन यतो गीतध्वनिरागतः ततश्चानता कंधराचित्तंचयेषां ते उपधार्य समाकर्ण्य कवयः कोविदा अपि न निश्चितं तत्त्वं तद्वेदोयैस्ते कश्मलं मोहं ययुरिति ॥ १५ ॥ अस्माकं तु मोहं किं ब्रूम इत्याहुः निजपदाब्जदलैरिति ध्वजादीनि विचित्राणि ललामानि चिन्हानि येषां तैः निजानि पदान्येवाब्जदलानि तैर्ब्रजभुवः खुरतोदं खुराक्रमणव्यथां शमयन् वर्ष्मणा देहेन धुर्यो गजः तद्व्रतिर्यस्य सकृण्णो वा दितवेणुः सन् ॥ १६ ॥ यद्व्रजतितेन निमित्तेन सविलासवीक्षणेनापितो मनोभववेगो या सुता वयम् कुजादक्षास्तेषां गतिगमिताः सत्यः मोहेन न विदासः कवरं वा वसनं वेति ॥ १७ ॥

किंच मणिधरः मणीन्पथितान्गोगणनार्थं धरतीति मणिधरः कचिद्वेशे एतैर्मणिभिर्गाः आसमंताद्गणयन् तथा दयितगंधाया तुलसीतस्याः
मालया सह वर्तमानः प्रणयिनः प्रियस्यानुचरस्यांसे भुजं प्रक्षिपन् यत्र यदा कदाचित् अगायत ॥ १८ ॥ तदा कणितवेणुरवेण वंचितानि
अपहतानि चित्तानि यासां ताः कृष्णहरिणस्य गृहिण्योभार्याः गुणगणार्णगुणगणसमुद्रं कृष्णमनुगत्य प्राप्य ताः कृष्णमेवान्वसत अन्वा
सत नन्यवर्त्तत इत्यर्थः कुतो यतो विमुक्ता गृहाशयाभिस्ता गोपिका इव ता अपि श्लेवमेवान्वसतेति ॥ १९ ॥ तदेवं वंदावनप्रदेशेषु कीडि
त्वासायान्हे गोधनानि परावर्त्य मुनायां कीडतस्तस्य सौभाग्यमनुवर्णयन्ति कुंदेति कुंददामकृतकौतुकवेष इति गोपीनामुत्सवाय कुंददा
मभिः कृतः कौतुकेन उत्सवेन वेषोऽलंकारो येन सः हे अनघे यशो देतव वत्सः पुत्रः नंदसूनुः कृष्णः यद्वा स हैव वद्भ्यः कथयंत्यः काश्चित्तवव

• मणिधरः कचिदागणयन् गामालया दयितगंधतुलस्याः ॥ प्रणयिनोऽनुचरस्य कदांसे प्रक्षिपन् भुजमगाय
तयत्र ॥ १८ ॥ कणितवेणुरवेण वंचितचित्ताः कृष्णमन्वसत कृष्णगृहिण्यः ॥ गुणगणार्णमनुगत्य हरिण्योगोपि
का इव विमुक्तगृहाशाः ॥ १९ ॥ कुंददामकृतकौतुकवेषो गोपगोधनवृत्तो यमुनाग्राम् ॥ नंदसूनुरनघेतव वत्सो
नर्मदः प्रणयिनां विजहार ॥ २० ॥ मंदवायुरनुवात्यनुकूलं मानयन्मलयजस्पर्शेन ॥ वंदिनस्तमुपदेव गणा
येवाद्यगीतबलिभिः परिवव्रुः ॥ २१ ॥ वत्सलो ब्रजगवांश्च दग्धो वंद्यमानचरणः पथिवृद्धैः ॥ कृत्स्नगोधनमुपो
त्यदिनां ते गीतवेणुरनुगेडितकीर्तिः ॥ २२ ॥

त्स इति काश्चिन्नंदसूनुरिति चाहुः नर्मदः हर्षदः सन्यदा विजहार कीडतिस्म
॥ २० ॥ तदामलयजस्पर्शेन मलयजस्य चंदनस्येव सुरभिः शीतश्चयः संस्पर्शस्तेन तं कृष्णं मानयन् अनुकूलं यथा तथा उपवाति बीजयति
यद्वा मलयजोदक्षिणो वायुः यद्वा मलयजस्य कृष्णेन स्वांगेऽनुलिप्तस्य स्पर्शेन मानयन् इति किंच वंदिन इव स्तावकाः संतः गंधर्वादिगणाः
वाद्यगीतपुष्पवर्षादिभिः परिवव्रुः परितोपासत ॥ २१ ॥ आयांतमालोक्य हृष्यंत्यः परस्परमूचुः वत्सल इति ब्रजस्य गवांश्च यद्वा ब्रजे नि
बद्धानामनुकंप्यानामस्मां कमित्यर्थः वत्सलः हितकृत् कुतः यत् यस्मात् अगधः अगंधरतीति गोवर्द्धनोद्धरणः बहुशोरक्षणस्योपलक्ष
णमेतत् वृद्धैर्ब्रह्मादिभिः सेष्यं पथीति वंद्यमानचरणः सायं शीघ्रमागंतुं नदतीत्यर्थः उपोक्ष एकीकृत्य गीतयुक्तो वेणुर्यस्य सः ॥ २२ ॥

पिकांत्यानेत्राणां हर्षमुन्नयन् उच्चैः प्रापयन् खुररजोभिः लुरिताव्याप्ताः त्रजोयस्य सुहृदामस्माकमाशिषः मनोरथस्य दित्स
 प्रादेवक्याजठरे केवती तितथा स एवोदुराजश्चंद्रः निर्वर्तिहेतुत्वेन स एष एतीति ॥ २३ ॥ अतिसंभ्रमेण काश्चित्समीपमायांतं
 देन विघूणिते विह्वलिते लोचने यस्य सः बदरपांडुवदनः ईषत्पक्वदरवत्पांडुरं वदनं यस्य सः अत्र हेतुः कनककुंडलयोर्लक्ष्म्या
 लौगंडोयसि स्तद्वदनं मंडयन्नितिकोमलगंडस्थलं वाशोभयन्निति ॥ २४ ॥ यदुपतिरिति देवकीजठरभूरिति च प्रागयं व
 ज्ञातस्तवात्म न इत्यादिगर्गवाक्यप्रसिद्धोक्तम् यद्वा सख उदेयिवान्सात्वतां कुल इति वत्ज्ञात्वा काश्चिद्वदतीति गजेन्द्रली
 गतिरिति वा चंद्रद्वप्रसन्नवक्त्रः ब्रजगवामस्माकमनंतं दिनतापं च शमयन् उपयाति एष समीपमायातीति ॥ २५ ॥ एवं वि

त्सवंशमरुचाऽपि दृशीनामुन्नयन् खुररजश्च लुरितस्वक् ॥ दित्सयैति सुहृदाशिष एष देवकीजठरभूरुदुराजः
 ॥ २३ ॥ मदविघूणितलोचन ईषन्मानंदः स्वसुहृदां वनमाली ॥ बदरपांडुवदनो मृदुगंडं मंडयन् कनककुंडल
 लक्ष्म्याः ॥ २४ ॥ यदुपतिर्द्विरदरांजविहारो यामिनीपतिरिवैपदिनांते ॥ मुदितवक्त्र उपयाति दुरंतं मोचयन् ब्र
 जगवां दिनतापम् ॥ २५ ॥ श्रीशुक उवाच एवं ब्रजस्त्रियोगजन्कृष्णलीलानुगायतीः ॥ रेमिरेऽहस्सु
 तच्चित्तास्तन्मनस्कामहोदयाः ॥ २६ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे वृंदावनक्रीडागोपिकागीतं
 नाम पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७४ ॥ श्रीशुक उवाच अथ तत्प्रागतो गोष्ठमरिष्टो वृषभासुरः ॥ म
 हामिहा ककुत्कायः कंपयन् खुरविक्षतां ॥ १ ॥

रहदुःखेनापि नु अहो कृष्णलीला एव गायंत्यः तस्मिन् चित्तं चेतनाजीवितं यासां
 तास्तस्मिन्नेव मनः संकल्परूपं यासां ताः अतो महानुदय उत्सवो यासां ता अहः स्वपिरेमिरे ॥ २६ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे
 टीकायां पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ पटत्रिंशेतुहतेरिष्टे नारदोक्त्या बलाच्युतौ ॥ वसुदेवसुतौ ज्ञात्वा कंसोऽकूरं समादिशत् ॥ १ ॥ गोपीरा
 सांतरायांतं शंखचूडं निहत्य सः ॥ अहन् गोपीमहानंदासहं दुष्टमरिष्टकम् ॥ २ ॥ एवं देवगंधर्वादिगीतवाद्यकुसुमवर्षादिभिः कृष्णं प्राप्तं दृष्ट्वा
 ब्रजस्य परमोत्सवे वर्तमाने तद्विरुद्धार्थं ताराधिकारार्थमथ शब्दः तर्हि न दावृषभाकृतिरसुरस्तं वर्णयति सार्द्धं त्रयेण महंतौ ककुत्कायौ यस्य
 खुरैर्विदारितां महीं कंपयन् ॥ १ ॥

रंभमाणः वृषभजातिशब्दं कुर्वन् विलिखन् विदारयन् उद्यम्य ऊर्ध्वं कृत्वा वप्राणि तटानि उत्क्षिपन् ॥ २ ॥ किञ्चित् किञ्चित् शकन् मध्ये मध्ये ई
षत् ईषत् पुरीषं मुञ्चन् तथा मूत्रयन् मूत्रमुत्सृजन् स्तब्धलोचनः अनिमिषलोचनः ॥ ३ ॥ यस्य ध्वनिनागवांनारीणां च तत्र आचतुर्थाद्भवेत्स्त्रावः
पातः पञ्चमषष्ठयोः ॥ अत ऊर्ध्वं प्रसूतिः स्यादिति विभागः ककुदिगलपृष्ठशृंगे ॥ ४ ॥ ५ ॥ कृष्णकृष्णरक्षेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ एवं वदन् आरफोऽप्यकर
तलेन बाहुमाहत्य तेन तलशब्देन कोपयन् ॥ ८ ॥ भुजाभोगं भुजाभुजः स एव भोगः सर्पदेहः तं सर्पदेहाकारं भुजमित्यर्थः स्वयमच्युतः

रंभमाणः खरतरं पदाच्च विलिखन्महीम् ॥ उद्यम्य पुच्छं वप्राणि विषाणाग्रेण चोद्धरन् ॥ २ ॥ किञ्चित् किञ्चित्
शकन् मुञ्चन् मूत्रयन् स्तब्धलोचनः ॥ यस्य निहादितेनाङ्गनिष्ठुरेण गवांनृणाम् ॥ ३ ॥ पतन्त्यकालतोगर्भाः स्रवंति
स्मभयेन वै ॥ निर्विशंति घनायस्य ककुद्यचलशंकया ॥ ४ ॥ तं तीक्ष्णशृङ्गमुद्दीक्ष्य गोप्यो गोपाश्च तत्र सुः ॥ पश
वो दुद्रुवुर्भीताराजसन्त्यज्यगोकुलम् ॥ ५ ॥ कृष्णकृष्णे तिते सर्वे गोविंशरणययुः ॥ भृगवानपि तद्दीक्ष्य गोकुलं
भयविद्रुतम् ॥ ६ ॥ माभैष्टेति गिराश्वास्य वृषासुरमुपाकृत्य ॥ गोपालैः पशुभिर्मदत्रासितैः किमसत्तम ॥ ७ ॥
बलदर्पहाहं दुष्टानां त्वद्विधानां दुरात्मनां ॥ इत्यास्फोट्याच्युतोऽरिष्टं तलशब्देन कोपयन् ॥ ८ ॥ सस्युरंसे भु
जाभोगं प्रसार्यावस्थितो हरिः ॥ सोऽप्येवं कोपितो रिष्टः खुरेणावनिमुल्लिखन् ॥ उद्यम्य पुच्छं भ्रमन्मेघः क्रुद्धः कृ
ष्णमुपाद्रवत् ॥ ९ ॥ अग्रन्यस्तविषाणाग्रः स्तब्धास्तुलोचनोऽच्युतः ॥ कटाक्षिप्याद्रवत्तूर्णमिन्द्रमुक्तो शनि
र्यथा ॥ १० ॥ गृहीत्वा शृङ्गयोस्तं च अष्टादशपदानिसः ॥ प्रत्यपोवाह भगवान्गङ्गं प्रति गजो यथा ॥ ११ ॥
सोपविद्धो भगवता पुनरुत्थाय सत्वरः ॥ आपतत्स्विन्नसर्वाङ्गो निःश्वसन् क्रोधमूर्च्छितः ॥ १२ ॥

अन्यान् दुष्टान् हरतीति हरिः उद्यता ऊर्ध्वं गच्छता पुच्छेन भ्रमन्तो मेघायस्मिन् ॥ ९ ॥ अग्रन्यस्ते विषाणाग्रे येन सः स्तब्धे अस्तकृत्य लोचने य
स्य सः कटाक्षिप्य कटाक्षेण तिष्ठन् निरीक्ष्य ॥ १० ॥ प्रत्यपोवाह प्रतिलोमं व्यनुदत् ॥ ११ ॥ अविद्धः अपक्षितः आपतत् आद्रवत्
स्विन्नानि स्वेदयुक्तानि सर्वाङ्गानि यस्य सः क्रोधमूर्च्छितः क्रोधेन व्याप्तः ॥ १२ ॥

कृत्वा विषाणमुत्पाद्यते नैव जघान स चापतत् ॥ १३ ॥ मूत्रं च शकृच्च मूत्रशकृत् एकवद्भावः तदुभयं समुत्सृजन्नित्यर्थः पादांश्चक्षिपन् इ
तस्ततश्च कृच्छ्रं अनवस्थिते क्षणः प्रचलितनेत्रः कृच्छ्रं कष्टं जगाम अथ निःकृते मृत्योः क्षयं निवासं जगाम कृच्छ्रं यथा भवति तथा मृत इति
वा ॥ १४ ॥ नयनोत्सवः नयनानां मूर्तिमानुत्सवः ॥ १५ ॥ कामं ब्रजे वसंतं तं कृष्णं तेन तु विस्मृतम् ॥ नारदः स्मारयामास कंसं दूतगिरिवतु ॥ त
दाह अरिष्ट इति देवदर्शनः देवैः यद्वा एवं कथिते एवं भविष्यतीति साक्षादेव देववत् दर्शनं ज्ञानं यस्य सः ॥ १६ ॥ आप्ते नैव नारदेनोक्तमाह
तमापतंतं सनिगृह्य गङ्गायाः पदा समाक्रम्य निपात्य भूतले ॥ निष्पीडयामास यथाऽर्द्रमंवरं कृत्वा विषाणेन ज
घान सोऽपतत् ॥ १३ ॥ अस्तृग्ममन्मूत्रशकृत्समुत्सृजन् क्षिपंश्च पादाननवस्थिते क्षणः ॥ जगाम कृच्छ्रं नि
र्ऋते रथक्षयं पुष्पैः किरंतो हरिमीडिरे सुराः ॥ १४ ॥ एवं ककुप्तिनं हत्वा स्तूयमानः स्वजातिभिः ॥ विवेश गोष्ठं स व
लोगोपीनां नयनोत्सवः ॥ १५ ॥ अरिष्टे निहतैर्देवैः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ कंसायाथाह भगवान् नारदो देवदर्श
नः ॥ १६ ॥ यशोदायाः सुतां कन्यां देवक्याः कृष्णमेव च ॥ रामं च रोहिणीपुत्रं वसुदेवेन विभ्यता ॥ १७ ॥ न्यस्तौ
स्वमित्रे नंदवैयाभ्यां ते पुरुषाहताः ॥ निशम्य तद्भोजपतिः कोपात्प्रचलितेन्द्रियः ॥ १८ ॥ निशातमसिमादत्त
वसुदेवजिघांसया ॥ निवारितो नारदेन तत्सुतौ मृत्युमात्मनः ॥ १९ ॥ ज्ञात्वा लोहमयैः पाशैर्बन्धसह भार्याया
प्रतियाते तु देवर्षौ कंस आभाष्य केशिनम् ॥ २० ॥ प्रेषयामास हन्येतां भवतारामकेशवौ ॥ ततो मुष्टिकचाणू
रशलतोशलकादिकान् ॥ २१ ॥ अमात्यान् हस्तिपांश्चैव समाहूया हभोजराट् ॥ भोभो निशम्यतामेतद्वीरचा
णूरमुष्टिकाः ॥ २२ ॥ नंदं ब्रजे किलासाते सुतावानकदुंदुभेः ॥ रामकृष्णौ ततो मृत्युमृत्युः किल निर्दिशितः ॥ २३ ॥

यशोदाया इति देवक्या अष्टमगर्भत्वेन प्रसिद्धां कन्यां यशोदायाः सुतामाह यशोदायाः सुतत्वेन प्रसिद्धं कृष्णं देवक्याः सुतमाह रोहिणीपु
त्रं रामं च देवक्याः सप्तमं सुतमाह यद्वा नंदसुतत्वेन प्रसिद्धं रामं च वसुदेवभार्यायाः रोहिण्याः पुत्रमाह तौ वसुदेवसुतौ चेत्कथं ब्रजंगतौ तत्राह
वसुदेवेनेति ॥ १७ ॥ १८ ॥ निवारित इति हते वसुदेवे तं पलायेतां अतो मावध्यतामिति मंत्रं वदतानारदेन निवारित इति ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ मम मम निर्दिशितः विधात्रा नारदेन वा ॥ २३ ॥

व्रजंगंतुमुद्यतौतांवाह भवद्भ्यामिति मंचाउत्तुंगस्तंभादिरचितस्थानानि ॥ २४ ॥ २५ अहितौशत्रू मीढुवेवरदाय ॥ २६ ॥ अर्थतंत्रज्ञः
अर्थसिद्धांतमेवजानातीति ॥ २७ ॥ हेदानपतेअक्रूर भूत्रंमित्रकृत्यंत्वयाक्रियताम् त्वत्तोऽन्यआदृतःसादरोहिततमश्चनविद्यतइति ॥

भवद्भ्यामिहसंप्राप्तौहन्येतांमल्ललीलया॥मंचाःक्रियंतांविविधामल्लरंगपरिश्रिताः॥ २४॥पौराजानपदाःस
र्वेपश्यंतुस्वैरसंयुगम्॥महामात्रत्वयाभद्ररंगद्वार्युपनीयतां॥ २५॥द्विपःकुवल्यापीडोजहितेनममाहितौ ॥
आरभ्यतांधनुर्यागश्चतुर्दश्यांयथाविधि ॥विशसंतुपशून्मेध्यान्भूतराजायमीढुपे ॥ २६ ॥इत्याज्ञाप्यार्थतं
त्रज्ञआहूययदुपुंगवं ॥गृहीत्वापाणिनापाणिततोऽक्रूरमुवाचह ॥ २७॥भोभोदानपतेमत्स्यांक्रियतांमैत्रमा
दृतः ॥नान्यस्त्वत्तोहिततमोविद्यतेभोजवृष्णिषु ॥ २८॥अतस्त्वामाश्रितःसौम्यकार्यगौरवसाधनं ॥यथेन्द्रो
विष्णुमाश्रित्यस्वार्थमध्यगमद्विभुः ॥ २९ ॥ गच्छनंदव्रजंतत्रसुतावानकदुंदुभेः ॥आसातेताविहानेनरथे
नानयमाचिरं॥ ३० ॥निसृष्टःकिलमेमृत्युर्देवैर्वैकुण्ठसंश्रयैः ॥तावानंयसमंगोपैर्मैदांघैःसाभ्युपायनैः॥ ३१ ॥
घातयिष्यइहानीतौकालकल्पेनहस्तिना ॥यदिमुक्तौततोमल्लैर्घातयेवैद्युतोपमैः ॥ ३२ ॥तयोर्निहतयोस्तप्ता
न्वसुदेवपुरोगमान् ॥तद्वंधून्निहनिष्यामिवृष्णिभोजदशार्हकान् ॥ ३३ ॥उग्रसेनंचपितरंस्थविरंराज्यका
मुकं ॥तद्भातरंदेवकंचयेचान्येविद्विषोमम ॥ ३४ ॥ततश्चैषामहीमित्रभवित्रीनष्टकंठका ॥जरासंधोममगु
रुर्द्विविदोदयितःसखा ॥ ३५ ॥शंवरोनरकोवाणोमय्येवरुतसौहृदाः ॥तैरहंसुरपत्नीयान्हत्वाभोक्ष्येमहीं
नृपान् ॥ ३६ ॥एतज्ज्ञात्वांनयद्विंप्रंरागरुणाविहार्भकौ ॥धनुर्मखनिरीक्षार्थंद्रुण्यदुपुरश्रियम् ॥ ३७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ तौमेमृत्युर्नितरांसृष्टःवैकुण्ठसंश्रयैर्विष्णुसंश्रयैर्देवैः ॥ ३१ ॥ किततस्तत्राह घातयिष्यइति कालकल्पेनमृत्युतु
ल्येन वैद्युतोपमैः अशनितुल्यैः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नष्टकंठकानष्टशत्रुः ननुकतिपयाऽसुहृद्वधेननष्टकंठकाकथंस्यादितितत्राह
जरासंधइति॥ ३५ ॥ ३६ ॥ यदुपुरश्रियंद्रुण्येति ॥ ३७ ॥

तत्र स्वमनीषितं विचारितं सम्यक् स्वावयं मरणं तन्मार्जनं तथाऽप्येतावानभिनिवेशो न कार्य इति भविष्यत्सूचयन्नाह सिध्यसिध्योरिति ॥ ३८ ॥ गुरुषकारस्य सव्यभिचारतामाह मनोरथानिति ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इति दशमस्कंधे टीकायां षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ७३ ॥ समन्त्रिंशे हते केशिन्यव्युतो भाविकर्मभिः ॥ नारदेन स्तुतः क्रीडन् व्योमासुरमथावधीत् ॥ १ ॥ वृषवेषासुरं यद्वदकेशिनं हयवेषिणम् ॥ कंसप्राणसखं हत्वा कंसं व्यसुमिवाकौत् ॥ २ ॥ केशीत्विति प्रथमश्लोकेन य एवं भूतः केशीत्यनूद्य तं भगवान्पाव्हयत् इति द्वितीयेनान्वयः महाहयः सन्महीनिर्जरयन् श्लथं नृविदारयन्नित्यर्थः सटाभिः कंसैः अवधूतानि इतस्ततः क्षिप्तानि अब्भाणि विमानानि च तैः संकीर्णनभः

अक्रूर उवाच राजन्मनीषितं सम्यक् तव स्वावयं मार्जनम् ॥ सिध्यसिद्ध्याः समं कुर्याद्विद्वं हि फलसाधनं ॥ ३८ ॥ मनोरथान्करोत्युच्चैर्जनो दैवहतानपि ॥ युज्यते हर्षशोकाभ्यां तथाप्याज्ञां करोमि ते ॥ ३९ ॥ एवमादिश्य चाक्रूरं मन्त्रिणश्च विसृज्य सः ॥ प्रविवेश गृहं कंसस्तथाऽक्रूरः स्वमालयं ॥ ४० ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे अक्रूरसंप्रेषणं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक उवाच केशीतु कंसप्रहितः खुरैर्मही महाहयो निर्जरयन् मनोजवः ॥ सटावधूताब्ध्रविमानसंकुलं कुर्वन्नभो हेषितभीषिताखिलः ॥ १ ॥ विशालनेत्रो विकटास्य कोटरो बृहद्गलो नीलमहाघनोपमः ॥ दुराशयः कंसहितं चिकीर्षुर्वज्रं सनंदस्य जगाम कंपयन् ॥ २ ॥ तत्रासयं तं भगवान् स्वगोकुलं तद्द्वेषितैर्वालविघूर्णितां बुद्धम् ॥ आत्मानमाजौमृगयं तमग्रणीरुपाद्रयत्सव्यनदन्मृगेंद्रवत् ॥ ३ ॥ सतं निशम्याभिमुखो मुखेन खं पिवन्निवाभ्यद्रवदत्यमर्षणः ॥ जघान पद्भ्यामरविंदलोचनं दुरासदं चंडजवोदुरत्ययः ॥ ४ ॥

कुर्वन् हेषितैः अश्वजातिशब्दैर्भीषितमखिलं विश्वं येन सः ॥ १ ॥ २ ॥ तद्द्वेषितैस्तैरिति निष्ठुरैर्हेषितैर्वालैः पुच्छलोमभिर्विघूर्णिताः परिभामिताः अंबुदायेन तम् आजौ संपामार्थम् आत्मानं रुण्णम् अपणीः पुरतो निर्गतः सन्नुपाद्रयत् स्वसमीपमाजुहाव सच केशीतनिशम्य मृगेंद्रवन्नादमकरोत् ॥ ३ ॥ ततः केशीतं रुण्णं हृत्वा मुखेन खं पिवन्निव मुखं विवृत्याभिमुखः सन्नभिजगाम किंच अत्यमर्षणः अतिकुपितः अत्यंतमसहमानो वा प्रत्यक्षं पद्भ्यां जघान दुरासदः अन्यैरभिभवितुमशक्यः दुरत्ययः उद्यतः सन् दुरतिक्रमः अत्र हेतुः चंडजवः चंडः तीव्रः जवो वेगः पावनं यस्य ॥ ४ ॥

तद्धननवचायत्वात्तच्चहन्नाथप्रसारितयोःपादयोःहस्ताभ्यांगृहीत्वापरिविध्यभ्रामयित्वा व्यवस्थितःतथैवस्थितोबभूव॥५॥व्यादायमु
 खंप्रसार्यवेगेनहरिप्रत्याद्रवत् सोऽपिहरिःहसनउत्तरंसव्यंभुजं निर्भयत्वेदृष्टांतःयथोरगंबिलइति॥६॥ततःकितदाह दंताइति चर्वणाय
 भगवद्भुजंस्पृशंतीतितथाते व्यादानेनयेदंताःविद्यताःअयोलोहंस्पृशंतीतिस्पृशः यद्वा तप्तमयः अतितप्तलोहादि स्पृशंतोयथेति आमयः
 जलोदरम् ॥ ७ ॥ लेंडंपुरीषमुत्सृजन् ॥ ८ ॥ कर्कटिकाफलं हि पकंसदत्यंतं विदीर्णं भवति तद्विदीर्णं तत्स्य देहात् विगतप्राणात् अविस्मितः
 गर्वरहितः अयत्नेनहतोऽरि र्येनसः ॥ ९ ॥ कंसाय कृष्णमादिश्यतद्रहस्यादिपैशुनैः ॥ कंसघातादिकृष्णस्य कार्यमावेदयन्मुनिः ॥ तदाह देवर्षि
 रित्यादिना नैचायंसूचकः किंतु सर्वमुहदित्याह भागवतप्रवरइति ॥ १० ॥ अस्मद्रहस्यवैरिणिकंसे सूचितवानिति मार्शकीरित्याह कृष्ण
 तद्वंचयित्वा तमधोक्षजोरुपाप्रगृह्यदोभ्यां परिविध्य पादयोः ॥ सावज्ञमुत्सृज्य धनुःशतांतरे यथोरगं तां श्यं
 सुतो व्यवस्थितः ॥ ५ ॥ सलव्यसंज्ञः पुनरुत्थितोरुपा व्यादाय केशीतरसाऽपतद्भरिम् ॥ सोप्यस्य वक्त्रे भुजमु
 त्तरं स्मयन् प्रवेशयामास यथोरगं विले ॥ ६ ॥ दंतानि पेत्तुर्भगवद्भुजस्पृशस्ते केशिनस्तप्तमयः स्पृशो यथा ॥ वाहु
 श्रुतदेहगतो महात्मनो यथामयः संवदधे उपेक्षितः ॥ ७ ॥ समेधमानेन सकृष्णवाहुना निरुद्धवायुश्चरणांश्च वि
 क्षिपन् ॥ प्रस्विन्नगात्रः परिवृत्तलोचनः पपात लेंडं व्यसृजन् क्षितौ व्यसुः ॥ ८ ॥ तद्देहतः कर्कटिकाफलोपमा
 - द्यसोरपाकं प्यभुजं महाभुजः ॥ अविस्मितोऽयत्नहतारिरुस्मयैः प्रसूनवर्षेर्दिविषद्विरीडितः ॥ ९ ॥ देवर्षिरु
 पसंगम्य भागवतप्रवरानृप ॥ कृष्णमक्लिष्टकर्माणं रहस्येतदभाषत ॥ १० ॥ कृष्णकृष्णाप्रमेयात्मन्योगेशज
 गदीश्वर ॥ वासुदेवाखिलावाससात्वतां प्रवरप्रभो ॥ ११ ॥ त्वमात्मा सर्वभूतानामेको ज्योतिरिवैधसां ॥ गू
 ढोगुहाशयः साक्षी महापुरुष ईश्वरः ॥ १२ ॥ कृष्णेत्यादिना अयं भावः त्वमीश्वरो भूभारदैत्यसंहारायावतीर्णोऽसि अत
 स्तदनु रूपाचरणेन विश्वं परिपालयेति तत्र त्वयितावत् भयशैके वनास्तीत्याह अप्रमेयात्मन् अपरिच्छिन्नरूप योगेश अचिंत्यप्रभाव जग
 दीश्वर विश्वनियंतः वासुदेव सर्वभूतेषु वर्तमान अखिलावास सर्वस्याश्रय संप्रतिसात्वतां प्रवरश्रेष्ठ प्रभो सर्वशक्ते ॥ ११ ॥ कथमेवं रूपो
 ऽहमिति चेदत आह त्वमात्मेति न हि त्वं जीववत् परिच्छिन्नः किंतु सर्वभूतानामांतरणकोऽनुस्यूत आत्मा अंतरब्रूस्यूतत्वेदृष्टांतः एधसां काष्ठा
 नामंतज्योतिरिवेति भूतेषु स्थितोऽपि तेन दृश्य स इत्याह गूढ इति अत्र हेतवः गुहाशयः बुद्धेरप्यांतरः किंच साक्षी न हि साक्षी दृश्यत इत्यर्थः
 अपि च महापुरुषः अतः परिच्छिन्नमतिभिर्न ज्ञानय स इत्यर्थः तर्हि सर्वांतरत्वे किं प्रमाणमत आह ईश्वर इति न हीश्वरं विना परतंत्राणां
 जीवानां प्रवृत्तिर्घटत इत्यर्थः ॥ १२ ॥

अहमीश्वरः अन्यत्सर्वमीशितमिति तदेव कुत इत्यत आह आत्मनेति साधनांतरनिरपेक्ष एवात्माश्रयः स्वतंत्रः माययाशक्त्या भवान् गुणान्सृजेत् सृष्टवान् तैः सृष्टगुणैरिदं विश्वं सृजति अतिसंहरति अवसिपालयति ननु सृष्ट्यादिक्रियापट्टकारकसाध्यवदृष्ट्याह सत्यं स कल्पइति न हि संकल्पैकसाध्यवद्बहिःसाधनापेक्षेति भावः अतस्त्वमीश्वर इत्युपसंहारः ॥ १३ ॥ प्रस्तुतमाह सत्वमिति भूधरभूतानां भुवं धरंतीति भूधराराजानस्तद्रूपाणाम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ परश्वोऽहनीनि अयं वाक्करणप्यतिश्वोमधुरांगं तासि परश्वश्चाणूरादीश्वत्वयानिहता नृद्रक्षामीतिसिद्धवन्निर्देशो विज्ञापनप्रकारविशेषः ॥ १६ ॥ तस्यानुतदनंतरं शंखादीनां शंखः पंचजनः वधंद्रक्षामीति शेषः भाविनिर्दे

आत्मनात्माश्रयः पूर्वमायया सृजेत् गुणान् ॥ तैरिदं सत्यसंकल्पः सृजस्यस्य वसीश्वरः ॥ १३ ॥ सत्वं भूधर भूतानां दैत्यप्रमथरक्षसाम् ॥ अवतीर्णो विनाशाय सेतूनां रक्षणाय च ॥ १४ ॥ दिष्ट्या ते निहतो दैत्यो लीलयाऽयं हयाकृतिः ॥ यस्य हेषितसंज्ञस्तस्य जंत्यनिमिषादिवम् ॥ १५ ॥ चाणूरं मुष्टिकं चैव मल्लानन्यांश्च हस्तिनं ॥ कंसं च निहतं द्रक्ष्ये परश्वोऽहनिते विभो ॥ १६ ॥ तस्यानु शंखयवनमुराणां नरकस्य च ॥ पारिजातापहरणमिदं स्य च पराजयम् ॥ १७ ॥ उद्धाहं वीरकन्यानां वीर्यशुल्कादिलक्षणं ॥ नृगस्य मोक्षणं पापाद् द्वारकायां जगत्यते ॥ १८ ॥ स्यमेतं कस्य च मणेरादानं सहभार्यया ॥ मृतपुत्रप्रदानं च ब्राह्मणस्य स्वधामतः ॥ १९ ॥ पौंड्रकस्य वधं पश्चात्काशिपुर्याश्च दीपनं ॥ दंतवक्रस्य निधनं चैद्यस्य च महाक्रतौ ॥ २० ॥ यानि चान्यानि वीर्याणि द्वारका मावसन्भवान् ॥ कर्ता द्रक्ष्याम्यहं तानि गेयानि कविभिर्भुवि ॥ २१ ॥ अथ ते कालरूपस्य क्षपयिष्णोरमुष्यवै ॥ अक्षौहिणीनां निधनं द्रक्ष्याम्यर्जुनसारथेः ॥ २२ ॥ विशुद्धविज्ञानघनं स्वसंस्थया समाप्तं सर्वार्थममोघवांच्छितं ॥ स्वतेजसानित्यनिवृत्तमायागुणप्रवाहं भगवंतमीमहि ॥ २३ ॥

शमात्रमेतत् नत्वानंतर्यैव विवक्षितं ॥ १७ ॥ १८ ॥ भार्यया जांबवत्या सह स्वधामतः महाकालपुरात् ॥ १९ ॥ २० ॥ द्वारकायां वसन् कर्ता करिष्यति ॥ २१ ॥ अमुष्य विश्वस्य भूभारस्य वा ॥ २२ ॥ एवं विज्ञाप्य कृताभिर्नंदनं भगवंतं नमस्यति द्वयेन विशुद्धविज्ञानघनमिति केवलं ज्ञानैकमूर्तिम् अतएव स्वसंस्थया स्वरूपसम्यक्स्थित्यैव परमानंदरूपया सम्यगात्माः सर्वेऽर्थाः येन तं आप्तकामतोक्ता सत्यसंकल्पतामाह अमोघवांच्छितमिति ननु वांछा चेदस्ति तर्हि दुर्निवारा संसृतिः अत आह स्वतेजसेति चिच्छक्त्या नित्यनिवृत्तो मायाकार्यरूपो गुणप्रवाहो यस्मात् अतो भगवंतं निरतिशयैश्वर्यमीमहि शरणं ब्रजे मेति ॥ २३ ॥

ननुप्रिकालज्ञत्वंकथंमयपधनजानासि जानासिचेत्कथमगुणप्रवाहं ब्रवीषितब्राह्मण इति त्वामिति ईश्वरमन्यस्यवशयितारंस्वाश्रयमन्यस्य
अवशम् अतः आत्ममाया आत्माधीनयामायया विनिर्मिता अशेषविशेषामहदाद्याः यादवादिरूपा वाक्यनायेन तन्धुर्यं श्रेष्ठं नतोऽस्मीति
॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ननु नारदेन व्योमवधो न दृष्टस्तत्कथं व्योमवधप्रसक्तिरिति तत्रोच्यते प्रातरेष केशिवधानंतरं नारदेनोक्तमंगीक
त्यपुनस्तथैव पशुपालयता व्योमो हतः यद्वा व्योमवधः पूर्वमेव वृत्तोऽपि वेषधारिवधप्रसंगादुच्यते इति द्रष्टव्यम् केचित्तु नः शंखचूडव

त्वामीश्वरं स्वाश्रयमात्ममायया विनिर्मिता शेषविशेषकल्पनं ॥ क्रीडार्थमद्यात्तमनुप्यविग्रहं नतोऽस्मि धुर्यं
यदुदृष्टिं सात्वतां ॥ २४ ॥ श्रीशुक उवाच एवं यदुपतिं कृष्णं भागवतप्रवरो मुनिः ॥ प्रणिपत्याभ्यनुज्ञा
तो ययौ तद्दर्शनोत्सवः ॥ २५ ॥ भगवानपि गोविंदो हत्वा केशिनमाहवे ॥ पशून्पालयत्पालैः प्रीतैर्ब्रजसुखाव
हः ॥ २६ ॥ एकदा ते पशून्पालाश्वारयंतो द्रिसानुषु ॥ चक्रुर्निलायनक्रीडाश्वोरपालापदेशतः ॥ २७ ॥ तत्रास
क्तचिच्चोराः पालाश्वकतिचिच्छ्रपः ॥ मेषायिताश्च तत्रैकैविजद्भुरकुतोभयाः ॥ २८ ॥ मयपुत्रो महामायो व्यो
मो गोपालवेषधृक् ॥ मेषायितानपोवाहप्रायश्चोरायितो बहून् ॥ २९ ॥ गिरिदर्या विनिक्षिप्य नीतं नीतं महासु
रः ॥ शिलयापि दधे द्वारं चतुःपंचावशेषिताः ॥ ३० ॥ तस्य तत्कर्म विज्ञाय कृष्णः शरणदः सतां ॥ गोपान्नयंतं
जग्राह वकं हरि रिवौजसा ॥ ३१ ॥ स निजं रूपमास्याय गिरीं द्रसद्दृशं वलो ॥ इच्छन् विमोक्तुमात्मानं नाशको
द्वहणातुरः ॥ ३२ ॥ तं निगृह्या च्युतो दोर्भ्यां पातयित्वा महीतले ॥ पश्यतां दिवि देवानां पशुमारममारयत् ॥ ३३ ॥
गुहापिधानं निभिद्य गोपान्निःसार्य कृच्छतः ॥ स्तूयमानः सुरैर्गोपैः प्रविवेश स्वगोकुलं ॥ ३४ ॥ इति ० भा०
महापुराणे दशमस्कंधे व्योमासुरवधो नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

धातुर्वमेव पठंति च तमाह एकदेति ॥ २७ ॥ २८ ॥ मेषायितान् मेषवदाचरितान् स्वयंचोरवदाचरितः सन् पोवाह अपकृष्य निनाय ॥
॥ २९ ॥ पिदधे छादितवान् ॥ ३० ॥ शरणदः आश्रयप्रदः हरिः सिंह इव ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पशुमारं पशुमारो यथा भवति तथा अनिःश्वा
समित्यर्थः ॥ ३३ ॥ भुवि गोपैः स्तूयमान उपरिवैमानि कैः देवैरिति ॥ ३४ ॥ इति श्रीभा० म० दशमस्कंधे टीकायां सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ ८४ ॥

अष्टात्रशेयथाध्यायनकूरागो कुलगतः॥तथैव रामकृष्णभ्यांगृहं नीत्वा सुसक्तः ॥ १ ॥ प्रातः केशिवधे वत्से द्वादश्यां निर्गते मुनौ ॥ ततो व्यो
मेहतेऽकूरः स्नायंगोकुलमागमत् ॥ २ ॥ तदेव नारदेन कंसवधादिकार्ये विज्ञापिते श्रीः कृष्णो मथुरांगंतुमुद्यतो वत्से ततदाऽकूरोऽपि गोकुलं मा-
गमत् इत्याह अकूरोऽपीति अपिः संभावनायाम् ॥ १ ॥ २ ॥ अर्हते योग्याय ॥ ३ ॥ स्वस्य कृष्णस्य दर्शनेऽसंभवमाशंक्य पुनः संभावयति
ममैतदिति द्वयेन विषयात्मनो विषयाविष्टचित्तस्य शूद्राज्जन्म यस्य तस्य ब्रह्मकीर्तनं वेदोच्चारणं यथेति ॥ ४ ॥ यद्वा मैवं किंतु अधमस्य नी-
चस्यापि मम स्यादेव कुत इत्यत आह ह्यियमाणः कालनद्येति अयं भावः यथानद्या ह्यियमाणानां तृणादीनां मध्ये किंचित्कदाचित्तरतिकू-
लं प्राप्नोति तथा कर्मवशेन कालेन ह्यियमाणानां जनानां जीवानां मपि मध्ये कश्चित्तेरदिति संभवतीति ॥ ५ ॥ अतोऽनया प्रवृत्त्यैव मम मंगलं
श्रीशुक उवाच अकूरोऽपि च तारात्रिमधुपुयं महामतिः ॥ उपित्वारथमास्याय प्रययौ नंदगोकुलं ॥ १ ॥
गच्छन्पथि महाभागो भगवत्पुंजेषणे ॥ भक्तिपरा मुपगत एव मे तदचित् यत् ॥ २ ॥ किं मर्याचरितं भद्रं किं त-
संपरमंतपः ॥ किं वाऽथाप्यर्हते दत्तं यद्वक्ष्याम्यद्य केशवं ॥ ३ ॥ ममैतदुर्लभं मन्य उत मश्लोकदर्शनं ॥ विषया-
त्मनो यथा ब्रह्मकीर्तनं शूद्रजन्मनः ॥ ४ ॥ मैवं ममाधमस्यापि स्यादेवाच्युत दर्शनं ॥ ह्यियमाणः कालनद्या क्वचि-
त्तरतिकश्चन ॥ ५ ॥ ममाद्या मंगलं नष्टं फलवांश्चैव मे भवः ॥ यन्न मस्ये भगवतो योगिध्येयांघ्रिपंकजं ॥ ६ ॥
कंसो वताऽद्या कृतमेऽत्यनुग्रहं द्रक्ष्येऽघ्रिपद्मं प्रहितोऽमुना हरेः ॥ कृतावतारस्यंदुरत्नयंतमः पूर्वेऽतरन्यन्न ख-
मंडलत्विषा ॥ ७ ॥ यदचित् तं ब्रह्मभवादिभिः सुरैः श्रिया च देव्या मुनिभिः ससात्वतैः ॥ गोचारणायानुचरैश्च रद्द-
ने यद्गोपिकानां कुचकुंकुमांकितम् ॥ ८ ॥

ध्रुवं नष्टमेव ज्ञायते भवो जन्मच सफलं जातमिति यद्यतः न मस्करिष्यामि ॥
॥ ६ ॥ अमंगलनाशे सूचकांतरमाह कंस इति वतेत्याश्चर्ये अतिखलः कंसोऽपि ममात्यंतमनुग्रहं कृतवान् यतोऽमुना कंसेन प्रहितो हरेः
अंघ्रिपद्मं द्रक्ष्ये द्रक्ष्यामीति पूर्वे अंवरीषादयः तमः संसारमतरन्तीर्णाः ॥ ७ ॥ अंघ्रिपद्मं विभावयति यदिति ब्रह्मादिभिर्निश्चितमिति परमै-
श्वर्यमाह श्रिया चेति सौभाग्यातिशयम् मुनिभिः भक्तसहितैरिति परमपुरुषार्थत्वम् गोचारणायैति कृपालुत्वम् यद्गोपिकानामिति प्रे-
मात्रमुल्लभ्यत्वम् ॥ ८ ॥

॥ ८४ ॥

मनोरथांतरं करोति द्रक्ष्यामीति शोभमानौकपोलौनासिकाचयस्मिन्तत् स्मितसहितः अवलोकोयस्मिन् अरुणेकंजवल्लोचनेयस्मिन्तत्
 चतच्चमुखंगुडालकावृतं वक्रकेशावृतम् तदानीमेव शुभसूचकं दृष्ट्वा अतिहृष्यन्नाह प्रदक्षिणमिति ॥ ९ ॥ पुनरप्यन्याच्चितयति अप्यद्येति ई
 युषः प्राप्तवतः लावण्यस्य धाम आश्रयः तस्य विष्णोः यद्वा विष्णोर्लावण्ययुक्तं यद्वा मवपुस्तस्य उपलंभनं दर्शनं भविता भविष्यति अपि
 यद्येवं स्यात्तर्हि मय्यंमदृशो लोचनस्य फलं न स्यादिति न अपि तु स्यादेवेत्यर्थः ॥ १० ॥ यईक्षितेत्यादि चतुर्भिः कुलकम् तत्रैवं शंका न च स्मदा
 दिवदेव भोक्तृत्वकर्तृत्वादि धर्मैस्तत्र तत्र प्रतीयमानस्य कथं विष्णुत्वमितीमांशं कां श्लोकत्रयेणापाकुर्वन्तुर्थेन तमहं द्रक्ष्यामीति मनोरथं करो
 ति तथाहि यईक्षितेति असत्सतोः कार्यकारणयोः ईक्षितापि ईक्षणमात्रेण कर्त्ताऽपि अहंरहितः अहंकारहीनः तथा अपास्ततमो भिदा

द्रक्ष्यामि नूनं सुकपोलनासिकं स्मितावलोकारुणकं जलोचनं ॥ मुखं मुकुंदस्य गुडालकावृतं प्रदक्षिणं मे प्रचरं
 तिवैमृगाः ॥ ९ ॥ अप्यद्य विष्णोर्मनुजत्वमीयुपोभारावताराय भुवो निजच्छया ॥ लावण्यधाम्नो भवितो पलंभ
 नं मत्स्यं न न स्यात्फलमंजसादृशः ॥ १० ॥ यईक्षिताऽहंरहितोऽप्यसत्सतोः स्वतेजसाऽपास्ततमो भिदा भ्रमः ॥ स्व
 माययात्मनूरचितैस्तदीक्षया प्राणाक्षधीभिः सद्नेष्वभीयते ॥ ११ ॥ यस्याखिलामीव हृभिः सुमंगलैर्वाचो वि
 मिश्रा गुणं कर्म जन्मभिः ॥ प्राणंति शुभंति पुनंति वै जगद्यास्तद्विरक्ताः शवशोभना मताः ॥ १२ ॥ सचावतीर्णः कि
 ल सात्वतान्वये स्वसेतुपालामरवर्यशर्मकृत् ॥ यशोवितन्वन्व्रज आस्त ईश्वरो गायंति देवा यदशेषमंगलं ॥ १३ ॥

भ्रमः तमः स्वाज्ञानंततः अज्ञानात् भिदा भेदः ततो भ्रमः अभिनिवेशादिः अपास्ता अपाकृतास्तम आदयो यस्मिन्सः कुत एतत्तत्राह स्वतेज
 साचिच्छक्त्या नित्यस्वरूपसाक्षात्कारेण तथाऽपि स्वमायया स्वाधीनया मायया तदीक्षया तस्यैव ईक्षया प्राणाक्षधीभिः सहितैः आत्मन
 आत्मनि स्वस्मिन्नेवरचितैः जीवैः सद्नेषु वृंदावनतरुपुगोपीगृहेषु च लीलया कर्माणि कुर्वन्सत्तवद्भीयते आभिमुख्येन प्रतीयते ॥ ११ ॥
 ननु सर्वथा हंकारादिरहितस्यात्मारामस्य लीलाऽपि कुत इत्याशंक्य परानुग्रहार्थे त्यागयेनाह यस्येति अखिलानि अखिलस्य वा अमीवा
 नि पापानि घ्नन्तीन्यखिलामीव हानितैः तथा सुमंगलैः शोभनानि मंगलानि येभ्यस्तैः गुणाः करुणादयः कर्माणि जन्मानि च तैर्विमिश्रायुक्ता
 वाचः जगत्याणंति जीवयंति शुभंति शोभयंति पुनंति पवित्रयंति व्यतिरेकमाह या इति तैर्विरक्तारहितास्तास्तु स्वलंकृता अपि वस्त्राद्यलं
 कृतशववच्छोभमानाः मताः संमताः ॥ १२ ॥ स्वयं रचितान्सेतून्वर्णाश्रमधर्मान्पालयन्नामरवर्याणां सुखकर्त्ता सन्वतीर्णः यद्यशः ॥ १३ ॥

त्रेलोक्य एकमवकांतं दृशिर्दृष्टिः तद्वतां महानुत्सवो यस्मात् यद्वा महानुत्सव एव अतएव श्रियर्दृष्टितास्पदम् एवं भूतं रूपं श्रीमूर्तिर्धानं त
मीश्वरं द्रक्ष्यामीति अत्र लिङ्ग उधसः प्रभात समयाः सुदर्शनाः शुभदर्शनाः सुखं प्रभातारजन्यः शुभसूचका बभूवुरित्यर्थः ॥ १४ ॥ किंच अ
थ दर्शनानंतरं सपदि तत्क्षणमेव तथा दवतीर्णः सन्प्रधानपुरुषयोः रामकृष्णयोश्चरणयोगिभिरपि आत्मलाभाय केवलं धियै बधृतं साक्षादहं न
मस्यामि आभ्यां सह अनयोः सखी नृगोपांश्च न मस्यामीति ॥ १५ ॥ किंच अपीति अधास्यत्धास्यति तद्विभावयति दत्ताभयमिति सार्द्धे
न ॥ १६ ॥ बलिना तावत्पदत्रयपरिमितभूदानसमये तस्य हस्ते उदकं निहितम् कौशिक इन्द्रस्तेनापि कदाचित् किंचिन्निहितमिति ज्ञातव्यं

तत्त्वद्यनूनं महतां गतिं गुरुं त्रैलोक्यकांतं दृशिमन्महोत्सवं ॥ रूपं दधानं श्रियर्दृष्टितास्पदं द्रक्ष्येममासन्नुपसः
सुदर्शनाः ॥ १४ ॥ अथावरुढः सपदीशयोरथात्प्रधानपुंसोश्चरणं स्वलब्धये ॥ धियाधृतं योगिभिरप्यहं ध्रुवं न
मस्य आभ्यां च सखी न्वनौकसः ॥ १५ ॥ अप्यंघ्रिमूले पतितस्य मे विभुः शिरस्य धास्यन्निजहस्तपंकजं ॥ दत्ता
भयं कालभुजं गरहसाप्रोद्धे जितानां शरणैषिणां नृणां ॥ १६ ॥ समर्हणं यत्र निधाय कौशिकस्तथा बलिश्चाप
जगत्रये द्रतां ॥ यद्वा विहारे व्रजयोषित्वां श्रमं स्पर्शनसौगंधिकगंध्यपानुदत् ॥ १७ ॥ नमय्युपैष्यत्यरिबुद्धिम
च्युतः कंसस्य दूतः प्रहितोऽपि विश्वदृक् ॥ यो तर्बहिश्चेतस एतदीहितं क्षेत्रज्ञ इक्षत्यमलेन चक्षुषा ॥ १८ ॥ अप्यं
घ्रिमूलेऽवहितं रुतां जलिमामीक्षितासस्मितमार्द्रयादृशा ॥ सपद्यध्वस्तसमस्तकिल्बिषो वोढामुदं वीतवि
शंक ऊर्जितां ॥ १९ ॥

मुमुक्षूणां संसारभयनिवर्तकं सकामानामभ्युदयप्रदं चेत्युक्तं अनुरक्तानां परमं सुखदं चेत्याह यद्वा वाशब्दो वितर्के विहारे रासक्रीडायां सौ
गंधिकस्य गंध इव गंधो यस्य तत्सौ गंधिकगंधि ॥ १७ ॥ एवं परमानुपहंसं भाव्यपुनरप्यसंभवमाशंक्य परिहरति नमयतीति यद्यप्यहं कंसेन
प्रहितः अतस्तस्य दूतः तथापि मयि अरेरयमिति बुद्धिर्न उपैष्यति न करिष्यतीत्यर्थः यतो विश्वदृक् सर्वज्ञः अतो मम चेन सौऽतश्च बहिश्च
यदीहितं चेष्टितमेतत् यः क्षेत्रज्ञः अंतर्यामी नित्यज्ञानेनेक्षेत्रे अयं भावः चेतसो बहिरेव कंसमनुवर्त्ते अतस्तु कृष्णमेव तदेतदसौ हृदि स्थितो जा
नातीति यद्वा एतस्य जगतः ईहितमिति ॥ १८ ॥ अपि यदि अंघ्रिमूले चरणोपांते अवहितं संयतं कृपाऽमृतेन आर्द्रयादृशामामीक्षिता द्रक्ष्य
ति तर्हि सपद्येव विनष्टाखिलकल्मषः परां मुदं वोढा प्राप्स्यामीति ॥ १९ ॥

अथमापरिरप्स्यतेआलिगिष्यतियदातदैवमेआत्मादेहःतीर्थीक्रियतेअतिपवित्रीकरिष्यते उच्छसितिश्लथोभविष्यति अतोदेहात् ॥
 ॥ २० ॥ ततभोस्तातेति तदाजन्ममृतःसफलजन्मानःअम्यथातज्जन्मैव न भवतीत्याह महीयसेति महीयसाश्रीकृष्णेनयोनाटनःअमुष्य
 तस्यजंतोस्तज्जन्मधिक ॥ २१ ॥ ननुसुहृदादिषुपरिष्वंगसंप्रश्नादयोजीवधर्माः कथमीश्वरसंगच्छंतेऽतआह नतस्येति दयितःप्रियस्त
 द्विपरीतोऽप्रियःसुहृत्तमोहिततमः तद्विपरीतोद्वेष्यःएतत्सर्वव्यतिरिक्तउपेक्ष्यइति दयितादयोनसंतीतिसत्यम् तथाऽपिभक्तान्भजते तत्रय
 थायेभक्तास्तांस्तथाभजते येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहमितिभगवद्वचनात् अविषमत्वेऽपिभक्तेभ्यएवफलं ददातीत्यवदष्टांतः

सुहृत्तमंज्ञातिमनन्यदैवतंदोऽर्थीबृहद्भांपरिरप्स्यतेऽथमां॥आत्माहितीर्थीक्रियतेतदैवमेबंधश्चकर्मात्मिकउ
 च्छसित्यतः ॥ २० ॥ लब्धांगसंगंप्रणतंरुतांजलिमांवक्ष्यतेऽकूरततेत्युरुश्रवाः॥तदावयंजन्मभृतोमहीयसा
 नैवाहतोयोधिगमुष्यजन्मतत् ॥ २१ ॥ नतस्यकश्चिद्वयितःसुहृत्तमो नचाप्रियोद्विष्यउपेक्ष्यएववा॥तथाऽपि
 भक्तान्भजतेयथातथासुरद्रुमोयद्वदुर्पाश्रितोऽर्थदः ॥ २२ ॥ किंवाग्रजोमाऽवनतंयंदूतमःस्मयन्परिष्वज्यगृ
 हांतमंजलौ॥गृहंप्रवेश्यामसमस्तसत्कृतंसंप्रक्ष्यतेकंसकृतंस्वबंधुषु॥ २३ ॥ श्रीशुकउवाच इतिसंचितयन्कृ
 ष्णंश्वफल्कतनयोऽध्वनि ॥ रथेनगोकुलंप्राप्तःसूर्यश्चास्तगिरिंनृप ॥ २४ ॥ पदानितस्याखिललोकपालकि
 रीटजुष्टामलपादरेणोः ॥ ददर्शगोष्ठेक्षितिकौतुकानिविलसितान्यक्षयवांकुशाद्यैः ॥ २५ ॥ तद्दर्शनाल्हादवि
 द्दसंभ्रमःप्रेम्णोर्ध्वरोमाऽश्रुकलाकुलेक्षणः॥ रथादवस्कंद्यसतेष्वचेष्टतप्रभोरमून्यंगिरजांस्यहोइति॥ २६

यद्वत्सुरद्रुमइति ॥ २२ ॥ योमयांजलिःकरिष्यतेतस्मिन्नेवांजलौगृहीतंमाम् आमानिसमस्तानिअर्घादिसत्कृतानियेनतंमाम् ॥ २३ ॥
 संतुमार्गमपिनवेदनथाऽपिरथेनप्राप्तइति ॥ २४ ॥ अखिलैर्लोकपालैः किरीटेषुजुष्टाअमलाःपादरेणवोयंस्यतस्य क्षितिकौतुकानि
 तेरलंकाररूपाणि ॥ २५ ॥ तद्दर्शनेनयआल्हादस्तेनविद्वद्वःसंभ्रमोयस्यसः प्रेम्णाऊर्ध्वानिरोमाणियस्यसः अश्रूणांकलाभिल्लेशैः
 आकुलेईक्षणेयस्यसः अवस्त्वयअनपुत्यतेषुपदेषुसोऽकूरः अचेष्टतव्यलुठन् अहोइति दुर्लभतांभावयन् ॥ २६ ॥

ननु किमर्थमेवं व्यलुठत् नास्ति मिसंभमे फलोद्देश इत्याह देहभृतामिति देहभाजामेतावानेव पुरुषार्थः कंसस्य संदेशादारभ्य हरेर्लिङ्गदर्शन
श्रवणादिभिर्धोऽयमकूरस्य वाणीत इति संदेश आद्योयस्यार्थस्य सयावानकूरस्य जात इति वा ॥ २७ ॥ ततः कृष्णं रामं च ददर्श गावः दुह्यन्तेऽस्मि
निति गोदोहनं तत्स्थानं गतौ प्राप्ता ॥ २८ ॥ २९ ॥ अनुक्रोशोऽनुकंपातद्विलसितस्मितयुक्तमीक्षणं ययोस्तौ ॥ ३० ॥ उदाररुचिराक्री
डाययोस्तौ स्रग्विणौ रत्नस्रग्भिरलंकृतौ ॥ ३१ ॥ प्रधानभूतौ पुरुषौ प्रकृतिपुरुषात्कौवा कुतः आद्यो तदपि कुतः जगद्धेतू जगत्कारणौ
अतएव जगत्पती विपरीतो वाचतुर्णां पदानां हेतुहेतुमद्भावः जगत्पत्यर्थे पृथिव्याभारापनयनाय स्वांशेन मूर्त्तिभेदेन बलकेशवौ संगतौ ॥ ३२ ॥

देहभृतामिमानर्थो हित्वादंभं भियं शुचम् ॥ संदेशाद्यो हरेर्लिङ्गदर्शनश्रवणादिभिः ॥ २७ ॥ ददर्श कृष्णं रामं
च द्रजे गोदोहनं गतौ ॥ पीतनीलांबरधरौ शरदंबुरुहेक्षणौ ॥ २८ ॥ किशोरौ श्यामलश्वेतौ श्रीनिकेतौ वृद्धद्वजौ ॥
सुमुखौ सुंदरवरो वालद्विरद्विक्रमौ ॥ २९ ॥ ध्वजवज्रांकुशांभोजश्चिन्हितैरग्निभिर्वज्रं ॥ शोभयंतौ महा
त्मानौ सानुक्रोशस्मितेक्षणौ ॥ ३० ॥ उदाररुचिराक्रीडौ स्रग्विणौ वनमालिनौ ॥ पुण्यगंधानुलिप्तांगौ स्नातौ
विरजवाससौ ॥ ३१ ॥ प्रधानपुरुषावाद्यौ जगद्धेतू जगत्पती ॥ अवतीर्णौ जगत्पत्यर्थे स्वांशेन बलकेशवौ ॥ ३२ ॥
दिशोऽविति मिराराजनकुर्वाणौ प्रभया स्वया ॥ यथामारकतः शैलोरौप्यश्च कनकाचितौ ॥ ३३ ॥ रथात्तूर्णमव
पुत्यसोऽकूरः स्नेहविबलः ॥ पपात चरणोपांतं दंडवद्भ्रमरुणयोः ॥ ३४ ॥ भगवद्दर्शनाल्हादवाप्पपर्याकुले
क्षणः ॥ पुलकाचितांग औत्कण्ठ्यात्स्वाख्यानेनाशकनृप ॥ ३५ ॥ भगवांस्तमभिप्रेत्य रथांगांकितपाणिना ॥
परिरंभेभ्युपाकृष्य प्रीतः प्रणतवत्सलः ॥ ३६ ॥ संकर्षणश्च प्रणतमुपगुह्य महामनाः ॥ गृहीत्वा पाणिना पाणी
अनयत्सानुजोगृहम् ॥ ३७ ॥

स्वप्रभया विगततिमिरादिशः कुर्वाणौ कनकाचितौ सुवर्णव्याप्ताविति सालंकार
योः शैलसादृशार्थमुक्तम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भगवद्दर्शनाल्हादेन यद्वाप्पतेन पर्याकुले ईक्षणे यस्य सः पुलकैराचितं व्याप्तमंगं यस्य सः स्वा
ख्याने अकूरोहं नमस्करोमीति कथनेनाशक्रोत् ॥ ३५ ॥ अभिप्रेत्याकूरोऽयमेतदर्थमागत इति ज्ञात्वा कंसहननसामर्थ्यं द्योतयन्निवरथां
गेन च क्रेणांकितो यः पाणिस्तेनाभ्युपाकृष्य तमालिगितवान् ॥ ३६ ॥ पाणी अंजलिरूपेण संहता वेव गृहीत्वा ॥ ३७ ॥

मधुपर्कएवार्हणंतस्मिन्वायदुधितमर्हणमाहरत् आनीयसमर्पितवानित्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सत्कृतंसंमानितम् निरनुग्रहेकूरे
कथंकेनप्रकारेणस्थजीवथेत्यर्थः सौनःपशुघातीसएवपालकोयेषामवीनांमेषाणांतइवतत्तुल्याइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ निरनुग्रहतामाह योऽव
धीदिति तोकान्तोकानि असुप्तपुअसुभेवतर्पयतियः अतःखलः तस्यकंसस्यप्रजानां हेअकूरयेषांजीवनमात्रमपिदुर्लभं तेषांवःकिं
नुकुशलंविचारयामइति ॥ ४२ ॥ मधुरयावाचाइत्थंसत्कृतः तथैववाचापरिपृष्टेनप्रश्नेनअध्वपरिश्रमंसंसारश्रमम् ॥ ४३ ॥ इतिदशमे

पृष्ठाऽथस्वागतंतस्मैनिवेद्यचवरासनम् ॥ प्रक्षाल्यविधिवत्पादौमधुपर्कार्हणमाहरत् ॥ ३८ ॥ निवेद्यगांचा
तिथयेसंवात्यश्रांतमादृतः ॥ अन्नंवद्गुणंमेध्यंश्रद्धयोपाहरद्भिः ॥ ३९ ॥ तस्मैभुक्तवतेप्रीत्यारामःपरमध
र्मवित् ॥ मुखवासैर्गंधमाल्यैःपरांप्रीतिंव्यधात्पुनः ॥ ४० ॥ पप्रच्छसत्कृतंनंदःकथंस्थनिरनुग्रहे ॥ कंसेजीव
तिदाशार्हसौनपालाइवावयः ॥ ४१ ॥ योऽवधीत्स्वस्वसुप्तोकान्क्रोशंत्याअसुप्तपुखलः ॥ किंनुस्वित्तत्प्रजा
नांवःकुशलंविमृशामहे ॥ ४२ ॥ इत्थंसूततयावाचानंदेनसुसभाजितः ॥ अकूरःपरिपृष्टेनजहावध्वपरिश्र
मम् ॥ ४३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेअकूरागमनंनामअष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ श्री
शुकउवाच सुखोपविष्टःपर्यंकेरामरुष्णोरुमानितः ॥ लेभेमनोरथान्सर्वान्पथियान्सचकारह ॥ १ ॥
किमलभ्यंभगवतिप्रसन्नेश्रीनिकेतने ॥ तथापितत्परारजनूनहिवांछंति किंचन ॥ २ ॥ सायंतनाशनंकृ
त्वाभगवान्देवकीसुतः ॥ सुहृत्सुवृत्तंकंसस्यपप्रच्छान्यच्चिकीर्षितम् ॥ ३ ॥ श्रीभगवानुवाच तातसौ
म्यागतःकच्चित्स्वागतंभद्रमस्तुवः ॥ अपिस्वज्ञातिबंधूनामनमीवमनामयम् ॥ ४ ॥

टीकायांअष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ॥ ॥ नवत्रिंशेपुरीगच्छत्यच्युतेगोपिकोक्तप्रः ॥ अकूरेणाथकार्लिषांविष्णु
लोकस्यदर्शनं ॥ १ ॥ भक्तानांमनोरथाःसत्याभवंतीतिद्योतयन्नाह सुखोपविष्टइति रामरुष्णाभ्यामुरुअधिकंमानितः ॥ १ ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ हेतातहेसौम्य स्वागतंयथातथाआगतःस्वज्ञातिबंधूनांस्वेसुहृदःज्ञातयः सर्पिडाःबंधवःअसर्पिडाःसंबंधिनःतेषामपिकिमनमीवम
पापमदुःखमिति यावत् अनाम्यमारोग्यं ॥ ४ ॥

एवंप्रश्नोऽपि ममनातिसंगतइत्यहं किञ्चित् अंगहेअकूर पृच्छेपृच्छामि नःअस्माकंकुलस्यामयेरोगेनोमातुलइतिनामयस्यतस्मिन्नः
 स्वानांज्ञातीनां तस्यप्रजासुच ॥ ५ ॥ अस्मत्अस्मन्निमित्तवजिनंदुःखं आर्ययोःनिरपराधयोः यद्धेतोर्यःअहमेवहेतुःतस्मात् ॥ ६ ॥ हे
 सौम्यस्वानांवोदर्शनमद्यममसंजातंतद्विष्टयाभद्रं ॥ ७ ॥ माधवःमधोर्वशजः ॥ ८ ॥ यःधनुर्मखच्छद्यासंदेशोयस्य ॥ यदर्थंचाणूरा
 दिभिर्घातनार्थं अस्यकंसस्य स्वजन्मकृष्णजन्मआनकदुंदुभेःसकाशात् ॥ ९ ॥ विजज्ञतुः विशेषणज्ञापयामासतुः ॥ १० ॥ सोऽपिनं
 दोगोपान्समादिशत् तदेवदर्शयति गृह्यतामित्यादिना गोरसःक्षीरादिःउपायनानिबसूनि ॥ ११ ॥ रसान्घृतादीन् शब्दच्छलेनेदं सूच
 किंतुनःकुशलंपृच्छेएधमानिकुलामये ॥ कंसमातुलनाम्यंगस्वानांनस्तत्प्रजासुच ॥ ५ ॥ अहोअस्मदभूद्
 रिपित्रोर्वजिनमार्थयोः ॥ यद्धेतोःपुत्रमरणंयद्धेतोर्वधनंतयोः ॥ ६ ॥ दिष्ट्याऽद्यदर्शनंस्वानांमध्यं वःसौम्यकां
 क्षितम् ॥ संजातंवर्ण्यतांताततवागमनकारणम् ॥ ७ ॥ श्रीशुकउवाच पृष्टोभगवतासर्ववर्णयामास
 माधवः ॥ वैरानुबंधयदुपुवसुदेववधोद्यमम् ॥ ८ ॥ यत्संदेशोयदर्थंवाहूतःसंप्रेषितःस्वयम् ॥ यदुक्तंनारदेना
 स्यस्वजन्मानकदुंदुभेः ॥ ९ ॥ श्रुत्वाऽकूरवचःकृष्णोवलश्वपरवीरहा ॥ प्रहस्यनंदं पितरंराज्ञादिष्टंविजज्ञतुः ॥
 ॥ १० ॥ गोपान्समादिशत्सोऽपि गृह्यतांसर्वगोरसः ॥ उपायनानिगृह्णीध्वंयुज्यंतांशकटानिच ॥ ११ ॥ या
 स्यामःश्वोमधुपुरींदास्यामो नृपतेरसान् ॥ द्रक्ष्यामःसुमहत्पर्वयांतिजानपदाःकिल ॥ एवमाघोपयत्सत्रा
 नंदगोपःस्वगोकुले ॥ १२ ॥ गोप्यस्तास्तदुपश्रुत्यवभूवुर्व्यथिताभृशम् ॥ रामकृष्णौपुरींनेतुमकूरं ब्रजमाग
 तम् ॥ १३ ॥ काश्चित्कूलनृत्तापन्नासम्लानमुखश्रियः ॥ संसदुकूलवलयकेशग्रंथ्यश्वकाश्चन ॥ १४ ॥ अ
 न्याश्चतदनुध्याननिवृत्तारोपवृत्तयः ॥ नाभ्यजानन्निमंलोकमात्मलोकंगताइव ॥ १५ ॥

यति अचिकित्स्यस्यरोगस्यचिकित्सार्थं रसान्दास्यामइति क्षत्राव्रजरक्षाऽधिकृतेनआघोपयत् सर्वतोघोषितवान् ॥ १२ ॥ ताःकृष्णै
 कजीवनाःगोप्यः तत्तदाअकूरमागतमुपश्रुत्येति ॥ १३ ॥ व्यथालिगान्याहपंचभिः काश्चिदिति तेनश्रवणेनकृतोयोहत्तापस्तेनयःश्वा
 सस्तेनम्लानामुखश्रीर्यासांताः बभूवुरिति दुकूलानिचवलयानिचकेशग्रंथयश्चसंसतोदुकूलादयोयासांतथाभूताः काश्चनबभूवुरिति
 ॥ १४ ॥ तस्यश्रीकृष्णस्यानुध्यानेननिवृत्ताऽश्रियश्चक्षुरादिवृत्तयोयासांताःइमंलोकंदेहमपिनजानंतिस्ममुक्ताइवेति ॥ १५ ॥

अपराःस्त्रियःशौरेःगिरःस्मरंत्यः संमुमुहुः कथंभूयाः अनुरागेणयत्स्मितेनईरिताःहृदिस्पृशंतीतिहृदिस्पृशःमनोज्ञाः चित्राणिपदानि
यासुताः ॥ १६ ॥ १७ ॥ विरहेणकातराविह्वलाः अच्युतेआशयश्चित्तंयासांताः ॥ १८ ॥ कृष्णसंगतिविधाय विघटयतीतिविधाता
रंप्रत्येवमाक्रोशंत्यआहुः अहोइति मैत्र्याहिताचरणेनप्रणयेमस्मेहेनच अकृतार्थान् अप्राप्तभोगानपितान्वियुनंक्षिवियोजयसि तस्मा
न्तवदया बालिशोऽपित्वमित्याहुः अपार्थक्यमिति ॥ १९ ॥ विगर्हितंतवेदंकर्मेत्याहुः यस्त्वमिति शोकमपनुदतीतिशोकापनोदः
सचासौस्मितलेशश्चगूढहासःतेनसुंदरंमुकुंदस्यवक्त्रं सकृत्प्रदर्शयपुनस्तस्यपारोक्ष्यमदृश्यतांकरोषि अतस्तवकृतंकर्मअसाधुनिधमित्यर्थः

स्मरंत्यश्चापराःशौरेरनुरागस्मिन्नेरिताः ॥ हृदिस्पृशश्चित्रपदागिरःसंमुमुहुःस्त्रियः ॥ १६ ॥ गतिसुललितांचे
ष्टांस्निग्धहासावलोकनम् ॥ शोकापहानिनर्माणिप्रोक्षामचरितानिच ॥ १७ ॥ चितयंत्योमुकुंदस्यलीलावि
रहकातराः ॥ समेताःसंघशःप्रोचुरश्रुमुख्योऽच्युताशयाः ॥ १८ ॥ गोप्यउचुः अहोविधातस्तवनकचि
दयासंयोज्यमैत्र्याप्रणयेनदेहिनः ॥ तांश्चाकृतार्थान्वियुनंक्ष्यपार्थक्यंविक्लीडितंतर्भकचेष्टितंयथा ॥ १९ ॥
यस्त्वंप्रदर्शयसितकुंतलावृतंमुकुंदवक्त्रंसुकपोलमुन्नसम् ॥ शोकापनोदस्मितलेशसुंदरंकरोषिपारोक्ष्यम
साधुतेकृतं ॥ २० ॥ क्रूरस्त्वमक्रूरसमाख्ययास्मनश्चक्षुर्हिदत्तंहरसेवताज्ञवत् ॥ येनैकदेशेऽखिलसर्गसौष्टवं
त्वदीयमद्राक्ष्मवयंमधुद्विषः ॥ २१ ॥ ननंदसूनुःक्षणभंगसौल्लदःसमीक्षतेनःस्वरुतातुरावत ॥ विहायगेहान्
स्वजनान्सुतान्पतींस्तद्दास्यमद्धोपगतानवप्रियः ॥ २२ ॥

॥ २० ॥ किंच दत्तापहारित्वेनातिक्रूरस्त्वमित्याहुः क्रूरस्त्वमिति नन्वक्रूरोहरतिनाहमितिचेदतआहुः अक्रूरसमाख्ययेति नक्षेवंकर्तुम
न्यःप्रभवतिअतोनामांतरेणस्मधुवंत्वमेवागतोऽसि कृष्णहरामिनयुष्मच्चक्षुरितिचेन्नयेनत्वदत्तेनचक्षुषामधुद्विषःएकदेशेनेत्रवक्त्रादौत्वदी
यंसमपष्टिणैपुणमद्राक्ष्मदृष्टव्योवयं तच्चक्षुःअयंभावः ममसर्वैरहस्यमाभिज्ञातिमितिअमर्षेणैवकृष्णंवियोजयन्नस्मानंधीकरोषीतिच
॥ २१ ॥ विधातारंविहायपरस्परमूचुः ननंदसूनुरिति बतेतिखेदे क्षणभंगंअस्थिरंसौहृदंयस्यसःगृहादीन्विहायअद्धासाक्षात्तस्यैवदास्य
मुपागताः स्वरुतातुराः तत्कृतेनैवस्मितादिनापरबशाअपिनः अस्मान्नसमीक्षतेनवंनवंप्रियंयस्यसः अतएनंनिवारयामदितिभावः ॥ २२ ॥

सर्प्यमूचुः सुखं प्रभातेति ब्रजस्पतेः श्रीकृष्णस्य मुखं पास्यंति आदरेण द्रक्ष्यंति कथं भूक्तं कृष्णपांगेन नेत्रप्रतिन उत्कलितमुज्जृभितं स्मितमेवा
सवोरसोयस्मिन्तत् यद्वा अपांगोत्कलितस्मितेनासवरूपं यन्मुखम् ततश्च पानं मुख्यमेव संभावयंति ॥ २३ ॥ ननु द्वित्राणि दिनानि तथा भव
तुनामतथाऽप्यस्मत्प्रेहाकृष्टः पित्रादिभिश्च परावर्तितः आगमिष्यतीत्याशंक्याहुः हे अवलाः तासां मधुवन्मंजुभिर्भाषितैर्वशीकृतचित्तस्त
थातासांसलज्जस्मितैर्विभ्रमैर्भ्रमन् प्ररवान् पित्रादिपरंतत्रोऽपि यद्वा ब्रजे परे अन्ये बंधवः संतियस्य तथामनस्वीधीरोऽपि ग्राम्याः अविदग्धा
नः कथं प्रतियास्यते प्रत्येप्यतेन कथंचिदित्यर्थः ॥ २४ ॥ किंच अस्मदुत्सवभाजोऽन्यएवायमविष्यंतीत्याहुः अयेति तत्र पुरेदाशार्हादी
नां दशः दृष्टेर्महानुत्सवो भविष्यते भविष्यति ये देवकीसुतं द्रक्ष्यंति तथा ये चाध्वनिगच्छंतं द्रक्ष्यंति तेषामपि दशो भविष्यतीति यद्वा दश इति

सुखं प्रभातारजनीयमाशिषः सत्यावभूवुः पुरयोषितांध्रुवं ॥ याः संप्रविष्टस्य मुखं ब्रजस्पतेः पास्यं त्यपांगोत्क
लितस्मितासवं ॥ २३ ॥ तासां मुकुंदो मधुमंजुभाषितैर्गृहीतचित्तः परवान् मनस्यपि ॥ कथं पुनर्नः प्रतियास्यते
ऽवलाग्राम्याः सलज्जस्मितविभ्रमैर्भ्रमन् ॥ २४ ॥ अयं ध्रुवं तत्र दशो भविष्यते दाशार्हा भोजांधकदृष्टिणा सात्वतां ॥
महोत्सवः श्रीरमणं गुणास्पदं द्रक्ष्यंति ये चाध्वनिदेवकीसुतं ॥ २५ ॥ मैतद्विधस्याकरुणस्य नाम भूदक्रूरइत्ये
तदतीवदारुणः ॥ यो सावनाश्वास्य सुदुःखितं जनं प्रियात् प्रियं नेष्यति पारमध्वनः ॥ २६ ॥ अनाद्रधीरेषस
मास्थितोरथं तमन्वमीचत्वरयंति दुर्मदाः ॥ गोपा अनोभिः स्य विरैरुपेक्षितं दैवं च नोऽद्य प्रतिकूलमीहते ॥ २७ ॥

द्वितीया तेषां दशो नेत्राणि महोत्सवो भविष्यते प्राप्स्यंति प्राप्स्यंति स्य भवतेरात्मनेपदित्वात् ॥ २५ ॥ अक्रूरं शपंत्य आहुः मैतद्विधस्येति
एषा विधा विधानं कर्म यस्य अतएव निष्कृपस्य अक्रूर इति शोभनं नाममाभूत्तत्र हेतुः अतीवदारुणइत्यादि प्रियात् प्राणादपि प्रियतरं कृष्ण
मध्वनः पारमस्मदृगगोचरत्वादतिदूरदेशं नेष्यति ॥ २६ ॥ अहोधिगस्मज्जीवितमित्याहुः अनाद्रधीरिति अनाद्राकिठिनाधीर्यस्य सः तावदे
व कृष्णोरथमधिरूढः अस्याविनयमालक्ष्यस्थविरैश्चोपेक्षितं तेन निवारितवन्त इत्यर्थः किंच दैवं चेति अयं भावः यदि देवमस्माकमनुकूलं
भवेत्तर्हि विघ्नैः कश्चिदेषां मध्ये प्रतिहन्येत अकस्मात् वज्रपातो भवेत् अन्यद्वा किंचिदनिष्टस्याननुत किंचिदस्तीति ॥ २७ ॥

परस्परसंमंभ्यसाहसमधिरुह्याद्भुः निवारयामइति अकरिष्यन् करिष्यन्ति निमिषार्द्धदुस्य जातमुकुंदसंगात् विध्वंसितानिवियोजितानि
 अतएवदीनानिचेतांसियासामेवंभूतानामस्माकंनमृत्योरपिभयमित्यर्थः ॥ २८ ॥ इतोऽपिकारणादवश्यंसाहसमेवावलंबनीयमित्याहुः
 हेगोप्यः यस्यललितंस्मितंचवल्गुमंत्रश्रुतीलाऽवलोकश्चपरिरंभणचानुरागेणैतानियस्यांरासगोष्ठ्यांरासक्रीडासभायां नःअस्माभिः क्ष
 णदाः रात्रयः क्षणमिवनीताः तममुंरुणंविनादुरंतंतमः विरहदुःखंकथंनुअतितरेम नकथंचिदित्यर्थः ॥ २९ ॥ किंच आस्तातावत्तमो
 ऽतितरणं जीवनमेवकथंस्यादित्याहुः यइति अङ्गःक्षयेदिनावसाने खुररजोभिःछुरिताधूसराअलकाःस्रजश्चयस्यसः व्रजंविशन्स्मिते
 निवारयामःसमुपेत्यमाधवंकिंनोऽकरिष्यन्कुलद्ववांधवाः ॥ मुकुंदसंगान्निमिषार्द्धदुस्य जाह्वेनविध्वं
 सितदीनचेतसां ॥ २८ ॥ यस्यानुरागललितस्मितवल्गुमंत्रलीलाऽवलोकपरिरंभणरासगोष्ठ्यां ॥ नीताः
 स्मनःक्षणमिवक्षणदाविनातंगोप्यःकथंनवतितरेमतमोदुरंतं ॥ २९ ॥ योऽङ्गःक्षयेव्रजमनंतसखःपरीतो
 गोपेर्विशन्खुररजश्छुरितालकस्रक् ॥ वेणुंरुणन्स्मितकटाक्षनिरीक्षणेनचित्तंक्षिणोत्यमुमृतेनुकथंभवे
 म ॥ ३० ॥ श्रीशुकउवाच एवंब्रुवाणाविरहातुराभृशंव्रजस्त्रियःरुणविषक्तमानसाः ॥ विसृज्यलज्जां
 रुरुदुःस्मसुस्वरंगोविंददामोदरमाधवेति ॥ ३१ ॥ स्त्रीणामेवंरुदंतीनामुदितेसवितर्यथ ॥ अक्रूरश्चोदयांमा
 सरुतमैत्रादिकोरथं ॥ ३२ ॥ गोपास्तमन्वसज्जंतनंदाद्याःशकटैस्ततः ॥ आदायोपायनंभूरिकुंभान्गोरस
 संभृतान् ॥ ३३ ॥ गोप्यश्चदयितंरुणमनुव्रज्यानुरंजिताः ॥ प्रत्यादेशंभगवतःकांक्षंत्यश्चावतस्थिरे ॥ ३४ ॥
 तास्तथातप्यतीर्वीक्ष्यस्वप्रस्थानेयदूत्तमः ॥ सांत्वयामाससप्रेमैरायास्यइतिदौत्यकैः ॥ ३५ ॥ यावदालक्ष्यते
 केतुर्यावद्रेणूरथस्यच ॥ अनुप्रस्थापितात्मानोलेख्यानीवोपलक्षिताः ॥ ३६ ॥

नयत्कटाक्षनिरीक्षणंतेननश्चित्तंक्षिणोतिहरति अमुंरुणंविनाकथंभवेमजीवेम ॥ ३० ॥ रुणेविषक्तानिमानसानिन्यासाम् सुस्वरमु
 चैः ॥ ३१ ॥ क्रूरमक्रूरतःश्रुत्वाकंसंकंसनिषूदनः॥गोपीमनोरथारामःसरामःस्वपुरंययौ॥स्त्रीणामिति ताअनादृत्यकृतमैत्रादिकः मैत्रंमि
 त्रदैवतंसंध्योप्राप्तनं तदादिकर्मकृतंयेनसः ॥ ३२ ॥ अन्वसज्जंत अन्वगच्छन् ॥ ३३ ॥ अनुरंजिताः परादृश्यनिरीक्षणादिभिः किंचि
 दानंदिताः प्रत्यादेशंप्रत्याख्यानम् ॥ ३४ ॥ तप्यतीः संतप्यमानाः आयास्येशीघ्रमागमिष्यामीतिदूतवाक्यैः ॥ ३५ ॥ रुणमनुप्रस्था
 पिताः आत्मानश्चित्तानिन्यामिस्ताः लेख्यमयपुत्तिकाइवनिश्चलाः ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ वृक्षाणां खंडं समूहमुपव्रज्य ॥ ३९ ॥ शत्रुभ्यः शंकितः सन् रथोपरि निवेश्य ॥ ४० ॥ ब्रह्मवेदं जपन् केमौ बालौ कृतौ म
ह्यविति शंकितचेतसे अक्रूरयुक्ते जले रूपमत्याश्चर्यं व्यदर्शयत् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सिद्धादिभिः स्तूयमानम् ॥ ४४ ॥ सहस्रं शिरांसि
यस्य तम् सहस्रफणेषु मौलयस्य संतीति तथा तम् नीले अंबरे यस्य तम् विसवत् कमलनालवत् श्वेतं शृंगैः शिखरैः श्वेतकैलासमिव स्थित
म् ॥ ४५ ॥ तस्योत्संगे कुंडलीकृतदेहाद्धं विलोक्येत्येकादशेन श्लोकेनान्वयः ॥ ४६ ॥ शोभने भ्रुवौ यस्य उन्नतानासिका यस्य तंच तंच

तानिराशा निवृत्तुर्गोविंदविनिवर्त्तने ॥ विशोका अहनी निन्युर्गायत्यः प्रियचेष्टितं ॥ ३७ ॥ भगवानपि संप्र
प्राप्नो रामाक्रूरयुक्तो नृप ॥ रथेन वायुवेगेन कालिंदीमघनाशिनीम् ॥ ३८ ॥ तत्रोपस्पृश्य पानीयं पीत्वा मृष्टं
रणिप्रभम् ॥ वृक्षखंडमुपव्रज्य सरामोरथमाविशत् ॥ ३९ ॥ अक्रूरस्तावुपामं व्यनिवेश्य च रथोपरि ॥ कालि
द्याहृदमागत्य स्नानं विधिवदाचरत् ॥ ४० ॥ निमज्ज्य तस्मिन्सलिले जपन् ब्रह्मसनातनं ॥ तावेव दृशेऽक्रूरो रा
मकृष्णौ समन्वितौ ॥ ४१ ॥ तौरथस्थौ कथमिह सुतावानकदुंदुभेः ॥ तर्हि स्वित्स्यंदनेन स्तइत्युन्मज्ज्य व्यचष्टसः
॥ ४२ ॥ तत्रापि च यथा पूर्वमासीनौ पुनरेव सः ॥ न्यमज्ज दर्शनं यन्मे मृषा किंसलिलेतयोः ॥ ४३ ॥ भूयस्तत्रा
पिसोऽद्राक्षीत् स्तूयमानमहर्निशं ॥ सिद्धचारणगंधर्वैरसुरैर्नतकंधरैः ॥ ४४ ॥ सहस्रशिरसं देवं सहस्रफणमौ
लिनं ॥ नीलांबरं विसृज्य श्वेतं शृंगैः श्वेतमिव स्थितं ॥ ४५ ॥ तस्योत्संगे घनश्यामं पीतकौशेयवाससं ॥ पुरुषं चतुर्भु
जं शांतं पद्मपत्रारुणेक्षणं ॥ ४६ ॥ प्रसन्नचारुवदनं चारुहासनिरीक्षणं ॥ सुभ्रून् संचारुकर्णसुकपोलारु
णाधरं ॥ ४७ ॥ प्रलंबपीवरभुजंतुंगां सोरस्थलश्रियं ॥ कंबुकंठं निघ्ननाभिं वलिमत्पल्लवोदरं ॥ ४८ ॥ बृहत्क
टितटश्रोणिकरभोरुद्वयान्वितं ॥ चारुजानुयुगंचारुजं घायुगलसंयुतं ॥ ४९ ॥

शोभनौ कपोलौ यस्य अरुणौ अधरौ यस्य तंच तंच ॥ ४७ ॥ तुंगौ अंसौ यस्य उरस्थले श्रीर्यस्य तंच तंच वलिमत्पल्लवोदरं वलयः तिर्यक् नि
म्नारेखा यस्य संतितद्वलिमत्तच्चतत्पल्लववत् अश्वत्थदलसदृशमुदरं यस्य तम् ॥ ४८ ॥ कटितटं च श्रोणिश्च करभसदृशमूर्द्धयं च बृहच्चतत्
कटितटश्रोणिकरभोरुद्वयं च तेनान्वितम् यद्वा बृहद्भाकटितटश्रोणिभ्यां करभोरुद्वयेन चान्वितम् ॥ ४९ ॥

अ० ३९

॥ ८९ ॥

तुंगौर्दुन्तौगुल्फौअरुणनखव्राताश्वतेषां दीधितिभिः तथानवाः कोमलाङ्गुल्यः अङ्गुष्ठौ चतान्येवदलानि तैश्च विलसच्छोभमानं पाद
पङ्कजं यस्य तम् ॥ ५० ॥ महार्हामणिव्रातायेषु नैः किरीटादिभिः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ पृथक्पृथक् भावोऽभिप्रायो येषां तैस्तत्र पार्षदैः स्वामी
तिस्तूयमानं सनकादिभिर्ब्रह्मेति ब्रह्माद्यैर्महेश्वर इति मरीच्यादिभिर्द्विजोत्तमैः परः प्रजापतिरिति ॥ ५३ ॥ वसुरुपरिचरः प्रह्लादनारदवस
वः प्रमुखामुख्यायेषां तैः परदैवतमिति च श्रेष्ठैर्वचोभिः पृथग्भावैर्वचोभिरिति वा ॥ ५४ ॥ विद्याविद्येजीवानां मुक्तिसंस्तुतिहेतूमायातयोः
कारणशक्तिर्हृदिनीसंविज्ज्ञानमाभिरन्याभिश्च निषेवितम् ॥ ५५ ॥ विलोक्य सुभृशं प्रीतः अस्मत्कृष्णोऽसावेवंभूतः परमेश्वर इति ज्ञात्वे

तुङ्गगुल्फारुणनखव्रातदीधितिभिर्वृतं ॥ नवाङ्गुल्यङ्गुष्ठदलैर्विलसत्पादपङ्कजं ॥ ५० ॥ सुमहार्हमणिव्रातकि
रीटकटकाङ्गदैः ॥ कटिसूत्रब्रह्मसूत्रहारनूपुरकुण्डलैः ॥ ५१ ॥ भ्राजमानं पद्मकरं शंखचक्रगदाधरं ॥ श्रीवत्सव
क्षसंभ्राजत्कौस्तुभं वनमालिनं ॥ ५२ ॥ सुनन्दनं प्रमुखैः पार्षदैः सनकादिभिः ॥ सुरेशैर्ब्रह्मरुद्राद्यैर्नवभिश्च
द्विजोत्तमैः ॥ ५३ ॥ प्रह्लादनारदवसुप्रमुखैर्भागवतोत्तमैः ॥ स्तूयमानं पृथग्भावैर्वचोभिरमलात्मभिः ॥ ५४ ॥
श्रियापुष्ट्या गिराकां त्याकोत्या तुष्ट्येल योर्जया ॥ विद्ययाऽविद्यया शक्त्या मायया च निषेवितं ॥ ५५ ॥ विलो
क्य सुभृशं प्रीतो भक्त्या परमया युतः ॥ दृष्ट्यत्तनूरुहो भावपरिक्लिन्नात्मलोचनः ॥ ५६ ॥ गिरागद्गदयाऽस्तौषी
त्सत्त्वमालं व्यसात्वतः ॥ प्रणम्य मूर्ध्नाऽवहितः कृताञ्जलिपुटः शनैः ॥ ५७ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दश
मस्कन्धेऽक्रूरप्रतियाने एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७३ ॥ अक्रूर उवाच नतोऽस्म्यहं त्वाखिलहे
तुहेतुं नारायणं पूरुषमाद्यमव्ययं ॥ यन्नाभिजातादरविंदकोशाद्ब्रह्माऽविरासीद्यंत एष लोकः ॥ १ ॥

ति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इति दशमे टीकायामेकोनचत्वारिंशः ॥ ३९ ॥ ॥ ७३ ॥ चत्वारिंशेततोऽक्रूरः कृष्णं मत्त्वेश्वरेश्वरम् ॥ प्रणम्य भक्त्या तु
वसुगुणागुणभेदतः ॥ १ ॥ श्रीकृष्णं प्रणमति नतोऽस्मीति हे कृष्णत्वात्वां नतोऽस्मि त्वमस्मत्पितृव्यः कुतो मां बालं नतोऽसितत्राह आद्यं
सर्वव्ययं चानादिनिधनमित्यर्थः कुत एतत् अखिलहेतूनां हेतुम् स तु नारायणः नाहमिति चेत्तत्राह नारायणं त्वाम् किं नारायण इति मां
काऽत्र स्तुतिः सत्यमेवेत्याह यन्नाभिजातादित्यतो ब्रह्मणः ॥ १ ॥

॥ ३ ॥ हेतुहेतुत्वं प्रपंचयति भूरिति स्वस्यादिरहंकारः अजामाया तस्या आदिः पुरुषः एते ये जगतो हेतवस्ते सर्वे तव अंगभूताः अंगान् श्री
 छाविः उपसर्जनभूतावा ॥ २ ॥ नन्वतिस्तुतिः कथं क्रियते अहमेवान्यत उत्पन्नस्तत्परतंत्रश्चेत्याशंक्यत वैषामाया त्वत्पारमार्थ्यतुन
 यस्य वेदत्याह नैतइति एते अजा आदिर्येषां आत्मनस्त्वरूपं न विदुः अनात्मतया जडत्वेन कारणेन जडत्वे हेतुः गृहीताः प्रत्यक्षादि
 मूर्द्धष्टाः न ह्यजडोद्गोचरइति भावः ननु जडाभांमाजानंतु जीवस्तु ज्ञास्यतीत्यत आह अजइति स अजो ब्रह्माऽपि अजाया गुणैरनुबद्धः
 आद्यतः गुणातीतं तैतवस्वरूपं न वेद अन्यः कुतो ज्ञास्यतीति यद्वा प्रकृत्यादयः आत्मनः स्वरूपं तव स्वरूपं च न विदुः जडत्वादेव जीवतस्तुतान्
 आत्मानं च वेत्ति न पुनस्त्वरूपमिमां यथोक्तं हंसगुह्ये देहोऽसवोऽक्षामनवो भूतमात्रानात्मानमन्यं च विदुः परं यत् ॥ सर्वं पुमान्वेद गुणां श्वत

भूतो यमग्निः पवनः खमादिर्महान जादिर्मन इन्द्रियाणि ॥ सर्वेन्द्रियार्था विबुधाश्च सर्वे ये हेतवस्ते जगतोऽंग
 भूताः ॥ २ ॥ नैतस्वरूपं विदुरात्मनस्तेत्यजादयोऽनात्मतया गृहीताः ॥ अजोऽनुबद्धः स गुणैरजाया गुणात्परं वे
 द न तैस्वरूपं ॥ ३ ॥ त्वां योगिनो यजंत्यद्वा महापुरुषमीश्वरं ॥ साध्यात्मं साधिभूतं च साधिदैवं च साधवः ॥ ४ ॥
 त्रय्या च विंशत्या केचित्त्वां वै वैतानिका द्विजाः ॥ यजंतं विततैर्यज्ञैर्नाना रूपामंराख्यया ॥ ५ ॥ एकेत्वाऽखिल
 कर्माणि संन्यस्योपशमं गताः ॥ ज्ञानिनो ज्ञानयज्ञेन यजंति ज्ञानविग्रहं ॥ ६ ॥

उज्जोन वेद सर्वज्ञमनंतमीडइति ॥ ३ ॥ ननु यदिकेऽपि न जानंतिकथं तर्हि संसारनिवृत्तिर्जीवानामित्याशंक्य साक्षादगोचरत्वेऽपि येन केनापि मा
 र्गेण भजतां त्वंगम्योऽसीत्याह त्वां योगिन इति हेरण्यगर्भादयोऽध्यात्माधिभूताधिदैवसाक्षिणं महापुरुषं तदंतर्यामीश्वरं नियंतारं च यजंति ॥
 ॥ ४ ॥ तदेवं सांख्ययोगी एकीकृत्योक्तौ त्रयीमार्गं कर्मज्ञानभेदेन दर्शयति त्रय्याचेति श्लोकद्वयेन वैतानिकाः कर्मयोगिनः त्वावैत्वामे
 व यजंते ननु ते इन्द्रवरुणवाय्वादीन्यजंते न तु मामिति अत आह नानावज्रहस्तादीनि रूपाणि येषां ते येऽमरास्तेषामाख्ययानाम्नात्वा मेव य
 जंतइति अयं भावः ऐंद्रवारुणादिसूक्तैरिन्द्रादयः सर्वैश्वर्येण प्रकाशयंते न च सर्वैश्वरा बहवः संभवन्ति अतो नाम भेदेन त्वामेव यजंतइति तथा
 च श्रुतिः सप्रथमः सप्रकृतिर्विश्वकर्मा सप्रथमो मित्रावरुणोऽग्निः सप्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वा नूतस्मादं द्रायहविराजुहोतीति ॥ ५ ॥
 ज्ञानयज्ञेन समाधिना ॥ ६ ॥

सांख्ययोगत्रयीमार्गाउक्ताः वैष्णवशैवमार्गाबाह्वयेन अन्येचेति संस्कृतात्मानः वैष्णवशैवदीक्षयादीक्षिताः संतः ते त्वया जिहितेन पंचरात्रविधिना त्वन्मयाः त्वन्मयत्वेनात्मानं चितयंतः त्वदेकप्रधाना इति वा वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धभेदेन बहुमूर्तिनारायणरूपेणैकमूर्तिकं च त्वामेव यजंति ॥ ७ ॥ ब्रह्माचार्यविभेदेनेति नानाभेदपाशुपतादिमार्गेण ॥ ८ ॥ येऽपि क्षुद्रदेवताभक्तास्तेऽपि त्वामेव यजंतीत्याह सर्वएवेति हे सर्वदेवमय नन्वेते परस्परदेवताऽधिक्षेपकलहव्याकुलचित्ताः कथमेकमेव यजंतीत्युच्येत तत्राह यद्यप्यन्यधिय इति बुद्धिमात्रभेदो न वस्तुभेद इत्यर्थः ॥ ९ ॥ तस्मात्सर्वमार्गास्त्वय्येव पर्यवस्यंतीति सदृष्टांतमाह यथेति अद्रेः सकाशात् सर्वतः प्रभवंतियानद्यः ताः पुनः पर्जन्येनापूरिताः बहुस्रोतसः सत्यः सर्वतः सिंधुमेव विशंतियथा तद्वदेतागतयो मार्गा अंततस्त्वामेव विशंतीति ॥ १० ॥ अत्र हेतुमाह सत्त्व

अन्ये च संस्कृतात्मानो विधिनाऽभिहितेन ते ॥ यजंति त्वन्मयास्त्वां वै बहुमूर्त्यैकमूर्त्तिकम् ॥ ७ ॥ त्वामेवान्ये शिवोक्तेन मार्गेण शिवरूपिणम् ॥ ब्रह्माचार्यविभेदेन भगवन्समुपासते ॥ ८ ॥ सर्वएव यजंतित्वां सर्वदेवमयेश्वरम् ॥ येऽप्यन्यदेवभक्ता यद्यप्यन्यधियः प्रभो ॥ ९ ॥ यथाऽद्रिप्रभवानद्यः पर्जन्यापूरिताः प्रभो ॥ विशंतिसर्वतः सिंधुतद्वत्त्वांगतयोऽतः ॥ १० ॥ सत्त्वं रजस्तम इति भवतः प्रकृतेर्गुणाः ॥ तेषु हि प्राकृता प्रोता आब्रह्मस्थावरादयः ॥ ११ ॥ तुभ्यं नमस्तेऽस्त्वविषक्तदृष्टये सर्वात्मने सर्वधियां च साक्षिणे ॥ गुणप्रवाहोऽयमविद्यया कृतः प्रवर्त्तते देववृत्तिर्यगात्मसु ॥ १२ ॥

मिति भवतः शक्तिर्या प्रकृतिस्तस्याः सत्त्वादयो गुणाः अतः प्राकृताः प्रकृतिकार्योपाधयो ब्रह्मपर्यताः स्थावरादयो जीवाः स्वोपाधिद्वारा तेषु गुणेषु प्रोताः प्रविष्टाः ते च प्रकृतौ साचत्वयीति अतः क्रमेणोपाधिलयात्सर्वेऽपि त्वामेव विशंतीति यद्वा भवतः प्रकृतेर्गुणेषु प्रोताः ब्रह्माभो भवद्वतिरिक्तानसंति अतस्त्वमेव सर्वदेवमय इति ॥ ११ ॥ ननु भवतः प्रकृतेरिति वदन् ममापि प्रकृतिसंबंधं ब्रवीषित तत्त्वतः तेषां मम च कोऽप्यस्यादित्याशंक्य विशेषमाह तुभ्यमिति अविषक्तदृष्टये अलिप्तबुद्धये कुतः सर्वात्मने स्वव्यतिरिक्ताभावादविषक्तदृष्टित्वमित्यर्थः सर्वधियां साक्षिणे सर्वबुद्धिसाक्षित्वान्नकापि बुद्धिलेप इत्यर्थः इतरेतु संसरंतीत्याह गुणप्रवाह इति देववृत्तिर्यचः आत्मानो येषां तेषु देरीराक्षिमानिष्वित्यर्थः अविद्याकृतोऽयं गुणप्रवाहः प्रवर्त्तते अतो महान्विशेष इत्यर्थः ॥ १२ ॥

॥ ३५ ॥

लाविः यनेनोक्तं सगुणं स्तौति अग्निर्मुखमिति द्वाभ्यां अग्न्यादीननूयेश्वरावयवताविधीयते सोऽयमग्निः सतुतवमुखमित्यादिवर्चव्य
यस्यैव चक्षुः श्रुतिः श्रवणं ह्रियम् कंमूद्रा प्राणश्च बलं चतत् ॥ १३ ॥ अद्रयः परस्य तेऽस्थिनखानि ॥ १४ ॥ न केवलमेतावत् किंतु स
मूर्द्धाः पुंचस्त्वदवयवभूत एवेति वदन्नेवं सत्यपि प्रपंचस्य षड्जन्मादयो विकारास्त्वयि न प्रसज्यन्ते तस्य त्वयि कल्पितत्वादित्याह त्वयीति
पादतः निपुरुषे पूर्णलोकादयः संजिहते प्रचलंति हे अव्ययात्मन् इति वा कथं भूते त्वयि मनोमये मनःप्रधाने मनोवृत्तिव्यंग्ये दृश्यते त्व

आग्नेर्मुखं तेऽवनि रंघिरीक्षणं सूर्यो न भो नाभिरथो दिशः श्रुतिः ॥ घौः कंसुरेंद्रास्तव बाहवोऽर्णवाः कुक्षिर्मरुत्पा
णवल्प्रकल्पितम् ॥ १३ ॥ रोमाणि वक्षोषधयः शिरोरुहामेघाः परस्यास्थिनखानि तेऽद्रयः ॥ निमेषणं रात्र्य
हमी प्रजापतिर्मेढ्रस्तु वृष्टिस्तव वीर्यमिष्यते ॥ १४ ॥ त्वय्यव्ययात्मन् पुरुषे प्रकल्पिता लोकाः सपाला बह्वुजीव
संकुलाः ॥ यथा जले संजिहते जलौकसोऽप्युदुंबरवामशकामनोमये ॥ १५ ॥ यानि यानी हरूपाणि क्रीडना
र्थं विभर्षिहि ॥ तैरा मृष्टशुचो लोकामुदागायन्ति ते यशः ॥ १६ ॥ नमः कारणमत्स्याय प्रलयाब्धिचराय च ॥
हयशीर्ष्णे नमस्तुभ्यं मधुकैटभमृत्यवे ॥ १७ ॥ अकूपाराय बृहते नमो मंदरधारिणे ॥ क्षित्युद्धारविहाराय न
मः सूकरमूर्त्तये ॥ १८ ॥ नमस्तेऽद्भुतसिंहाय साधुलोकभयापह ॥ वामनाय नमस्तुभ्यं क्रांतत्रिभुवनाय च ॥
॥ १९ ॥ नमो भृगूणां पतये दृप्तक्षत्रवनच्छिदे ॥ नमस्ते रघुवर्याय रावणांतकराय च ॥ २० ॥ नमस्ते वासुदेवा
य नमः संकर्षणाय च ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वतां पतये नमः ॥ २१ ॥

व्ययाबुद्ध्या मनसैवानुदृष्टव्यमित्यादि श्रुतेः जले यथा जलौकसः सूक्ष्मप्राण्यं डराशयः यथा च उदुंबरांतः केसरेषु मशकाः परस्परवार्त्तानि
भिज्ञा एव मनंतानि ब्रह्मांडानि त्वयि संचरन्तीर्यः ॥ १५ ॥ तस्मादेवं भूतं तव स्वरूपं दुरवगाहमिति त्वदवतारकथा मृतमेव संतः सेवंत इत्याह यानि
यानीति आमृष्टा परिमार्जिता शुक्रयेषां ते ॥ १६ ॥ अतः स्वयमप्यवतारान्नमस्यति नम इति हयशीर्ष्णे हयपीवाय मधुकैटभं योर्मृत्यवे हं
त्रे ॥ १७ ॥ अकूपाराय कूर्माय क्षित्युद्धारो विहारो यस्य तस्मै ॥ १८ ॥ १९ ॥ भृगूणां पतये परशुरामाय ॥ २० ॥ संकर्षणं रामम् ॥ च
तुर्ग्यह रूपेण प्रणमति नमस्ते वासुदेवायेति ॥ २१ ॥

अ० ४०

॥ १९ ॥

॥ २२ ॥ एवंस्तुत्वाबंधमोक्षप्रार्थयितुमाह भगवन्मिति असतिदेहादौपाहः आपहोयस्यसः असन्पाहोपहायस्येतिवा ॥ २३ ॥ नके
 यलमयंलोकः अहमपितथैवेत्याह अहंचेति ॥ २४ ॥ मूढत्वमेवप्रकटयति विपर्ययमतिरिति अनित्येकर्मफलेनित्यमिति अनात्मनिदेहे
 आत्मेतिदुःस्वरूपेगृहादौसुखमतिविपरीतमतिरित्यर्थः द्वंद्वेषुसुखदुःखादिषुआरमतेकीडतीतितथासः ननुदुःखेकुतोरतिस्तत्राह तमोविष्टः
 तमसोव्याप्तः आत्मनःप्रियंप्रेमास्पदंत्वांनजानइत्यर्थः ॥ २५ ॥ सदृष्टांतमाह यथेति तस्माज्जलादुद्भवानितृणानितैस्तथामायाच्छन्नं
 त्वात्वामहंहित्वापराङ्मुखोदेहाभिमुखोवर्तइति ॥ २६ ॥ नन्वेवंजानतः कुतोविषयाभिमुखतातत्राह नोत्सहइति कृपणावासनायुक्ता

नमोबुद्धायशुद्धायदैत्यदानवमोहिने ॥ म्लेच्छप्रायस्त्रहंन्नेनमस्तेकल्किरूपिणे ॥ २२ ॥ भगवन्जीवलो
 कोयंमोहितस्तवमायया ॥ अहंममेत्यसद्वाहोभ्राम्यतेकर्मवर्त्मसु ॥ २३ ॥ अहंचात्मात्मजागारदारार्थस्वज
 नादिषु ॥ भ्रमामिस्वप्नकल्पेषुमूढःसत्यधियाविभो ॥ २४ ॥ अनित्यानात्मदुःखेषुविपर्ययमतित्यहं ॥ द्वंद्वारा
 मस्तमोविष्टोनजानेत्वात्मनःप्रियं ॥ २५ ॥ यथाबुधोजलंहित्वाप्रतिच्छन्नंतदुद्भवैः ॥ अभ्येतिमृगतृणांवैतद्
 त्वाऽहंपराङ्मुखः ॥ २६ ॥ नोत्सहेऽहंकृपणधीःकामकर्महतंमनः ॥ रोत्युंप्रमाथिभिश्चाक्षैर्हियमाणमितस्त
 तः ॥ २७ ॥ सोऽहंतवांध्र्युपगतोऽस्म्यसतांदुरापंतच्चाप्यहंभवदनुग्रहईशमन्ये ॥ पुंसोभवेयर्हिसंसरणापव
 र्गस्त्वय्यज्जनाभसदुपासनयामतिःस्यात् ॥ २८ ॥

धीर्यस्यसः अतएवकामकर्मभ्यांहतंक्षुभितमिन्द्रियैश्चबलिभिः
 आयसंयुक्तैरितस्ततआरुष्यमाणंमनोरोद्धुंनियमयितुं नशक्नोमीति ॥ २७ ॥ तदेवमस्वतंत्रोयःसोऽहंतवांध्र्युपगतः शरणंप्राप्तः नन्वि
 सरतंत्रस्यैतदपिकृतः तत्राह तच्चापीति हेईश अंतर्यामिन् त्वदंध्र्युपगमनंचासतांदुरापम् अतोभवतोऽनुग्रहएवेत्यहंमन्ये अनुग्रहेस
 ननुसतांसेवयाइदंभवतीति किमदनुग्रहेणेत्यतआह पुंसइति जीवस्यसंसारस्यापवर्गःसमाप्तिर्यदात्वत्कृपयाभवेत्संभावनास्पदं
 अज्जनाभ तदासदुपासनासंपश्यते तथैवत्वयिमतिर्भवेत् त्वत्कृपांविनानसत्सैवानुतरांत्वन्मतिः ननुमांमुक्तिरित्यर्थः ॥ २८ ॥

पतन्मार्थयते नमइतिद्वयेन विज्ञानमेवमात्रामूर्तिर्यस्यतस्मै अतएवसर्वप्रत्ययहेतवे समस्तज्ञानकारणाय किंचपुरुषस्ययेईशाः
वादिंप्रापकाःकालकर्मस्वभावादयस्तेषांप्रधानायनियंत्रे कुतः ब्रह्मणेपरिपूर्णाय किंच अनंतशक्तये अनंताःशक्तयोयस्य

अ० ४१

अनंतामांयाख्याशक्तिर्यस्यतस्मै अथवाप्रधानंप्रकृतिः पुरुषस्तत्त्ववर्त्तकः ईशःकालःएतन्नितयात्मनेब्रह्मणे वक्ष्यतिचभगवान्
तिर्ज्ञस्योपादानमाधारःपुरुषःपरःसतोऽभिव्यंजकःकालोब्रह्मतन्नितयंत्वहमिति ॥ २९ ॥ सर्वप्रत्ययहेतुत्वमभिव्यंजयंस्तौति नमस्त
ति वासुदेवायाधिष्ठात्रे सर्वभूतक्षयायक्षयःआश्रयःअहंकारश्चप्राणिनामाश्रयः ततश्चाहंकाराधिष्ठात्रेसंकर्षणायेत्यर्थः हृषीकेशेति
बुद्धिमनसोरधिष्ठात्रोःप्रबुध्मानिरुद्धयोरेकीकृत्यग्रहणम् शरणागतंमांपाहीतिप्रार्थना ॥ ३० ॥ इतिदशमेटीकायांचत्वारिंशोऽध्यायः

नमोविज्ञानमात्रायसर्वप्रत्ययहेतवे ॥ पुरुषेशप्रधानायब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ २९ ॥ नमस्तेवासुदेवायसर्वभू
तक्षयायच ॥ हृषीकेशनमस्तुभ्यंप्रपन्नंपाहिमांप्रभो ॥ ३० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेअक्रूर
स्तुतिर्नामचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुकउवाच स्तुवतस्तस्यभगवान्दर्शयित्वाजलेव
पुः ॥ भूयःसमाहरत्कृष्णोनटोनाट्यमिवात्मनः ॥ १ ॥ सोऽपिचांतर्हितंवीक्ष्यजलादुन्मज्जयसत्वरः ॥ कृत्वाचा
वश्यकंसर्वविस्मितोरथमागमत् ॥ २ ॥ तमपृच्छदृषीकेशःकिंतेदृष्टमिवाद्भुतं ॥ भूमौवियतितोयेवातथा
त्वांलक्षयामहे ॥ ३ ॥ अक्रूरउवाच अद्भुतानीहयावंतिभूमौवियतिवाजले ॥ त्वयिविश्वात्मकेतानि
किंमेऽदृष्टंविपश्यतः ॥ ४ ॥ यत्राद्भुतानिसर्वाणिभूमौवियतिवाजले ॥ तंत्वाऽनुपश्यतोब्रह्मन्किंमेदृष्टमिवा
द्भुतं ॥ ५ ॥

॥ ४० ॥ एकचत्वारिंशकेऽहन्नृजकंप्रविशन्पुरीम् ॥ ततोवरानदात्तुष्टःसुदाम्नोवायकस्यच ॥ १ ॥ सशंकमक्रूरमनःप्रबोध्यस्वधामसंदर्शन
सत्कृपातः ॥ स्वराजधानीमथुरामपश्यदलंकृतानंतमहोत्सवाद्याम् ॥ २ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ भूमौवियतिजलेवायावंतिअद्भुतानितानित्वय्ये
वसंतितंचत्वांपश्यतोमेकिमद्भुतमदृष्टम् अपितुसर्वदृष्टमित्यर्थः ॥ ४ ॥ ननुमत्प्राप्तेःपूर्वमेवंविस्मितमुखोलक्षितोऽसि अतोभूमौवियति
जलेवाकिमप्यद्भुतंदृष्टमेवेतिचेदतआह यत्राद्भुतानीति यत्रत्वयिसर्वाण्यद्भुतानिसंतितंत्वामिहपश्यतोमेअन्यत्रभूम्यादौकिमद्भुतंदृष्टंत्वांवि
नान्तर्भाकिंचिदद्भुतमित्यर्थः ब्रह्मन् हेपरमेश्वरेत्यर्थः ब्रह्मेतिवापाठः ॥ ५ ॥

॥ ९२ ॥

गादिनीसुतोऽकूरः ॥ ६ ॥ दृष्टिनाददुःपश्यतएवस्थिताइत्यर्थः ॥ ७ ॥ रामकृष्णागमनंप्रतीक्षमाणाःस्थिताइत्यर्थः ॥ ८ ॥ प्रश्रितंविनी
नं ॥ ९ ॥ स्वगृहंचप्रविशतांअवमुच्यउत्तार्यविश्राम्येत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ साम्रजःसहगोपालैरित्यर्थः ॥ १२ ॥ यच्छौचेनयस्यपाद
रजसःक्षालनोदकेनगृहांगणस्थितेन ॥ १३ ॥ श्लोक्यःपुण्यकीर्त्यर्हः एकांतभक्तानांयागतिस्तांचलेभे ॥ १४ ॥ अपुनन् पवित्रितव

इत्युक्तानोदयामासस्यंदनंगादिनीसुतः ॥ मथुरामनयद्रामंरुष्णंचैवदिनात्यये ॥ ६ ॥ मार्गेग्रामजनाराजं
स्तत्रतत्रोपसंगताः ॥ वसुदेवसुतौवीक्ष्यप्रीतादृष्टिनचाददुः ॥ ७ ॥ तावद्व्रजौकसस्तत्रनंदगोपादयोऽग्रतः ॥
पुरोपवनमासाद्यप्रतीक्षंतोऽवतस्थिरे ॥ ८ ॥ तान्समेत्याहभगवानकूरंजगदीश्वरः ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिं
प्रश्रितंप्रहसन्निव ॥ ९ ॥ भवानंप्रविशतामग्रेसहयानःपुरींगृहं ॥ वयंत्विहावमुच्यथततोद्रक्ष्यामहेपुरीं ॥ १० ॥
अकूरउवाच नाहंभवद्भारहितःप्रवेक्ष्येमथुरांप्रभो ॥ त्यक्तुंनार्हसिमांनाथभक्तंतेभक्तवत्सल ॥ ११ ॥ आग
च्छयामगेहान्नःसनाथान्कुर्वधोक्षज ॥ सहाग्रजःसगोपालैःसुहृद्भिश्चसुहृत्तमः ॥ १२ ॥ पुनीहिपादरजसागृ
हान्नांगृहमेधिनां ॥ यच्छौचेनानुत्प्यंतिपितरःसाम्रयःसुराः ॥ १३ ॥ अवनिज्यांघ्रियुगलमासीत्श्लोक्योव
लिर्महान् ॥ ऐश्वर्यमतुलंलैभेगतिंचैकांतिनांतुया ॥ १४ ॥ आपस्तेऽद्यवनेजन्यस्त्रील्लोकांच्छुचयोऽपुनन् ॥
शिरसाधत्तयाःशर्वःस्वर्याताःसगरात्मजाः ॥ १५ ॥ देवदेवजगन्नाथपुण्यश्रवणकीर्त्तन ॥ यदूत्तमोत्तमश्लो
कनारायणनमोस्तुते ॥ १६ ॥ श्रीभगवानुवाच आयास्येभवतौगेहमहमार्यसमन्वितः ॥ यदुचक्रद्गृहं
त्वावितरिष्येसुहृत्प्रियं ॥ १७ ॥ एवमुक्तोभगवतासोऽकूरोविमनाइव ॥ पुरींप्रविष्टःकंसायकमावेद्यगृहंय
यौ ॥ १८ ॥ अथापराह्णभगवान्कृष्णःसंकर्षणाऽन्वितः ॥ मथुरांप्राविशद्गोपैर्दिदक्षुःपरिवारितः ॥ १९ ॥

प्राप्तिरद्भिःस्वःस्वर्गप्राप्ताः ॥ १५ ॥ प्रार्थयमानोनमस्करोति देवदेवेति अतःपरमन्यत्श्रेयोनास्तीतिमत्वाबहुधासंबोधयति ॥
॥ आदौतावद्यदुचक्राद्यदुच्यतीतियदुचक्रधुक् तंकंसंहत्वा सुहृदांप्रियंवितरिष्ये दास्यामि ॥ १७ ॥ रामकृष्णावानीताविति
विषयसमर्प्येति ॥ १८ ॥ गोपैःपरिवारितः प्राविशन् ॥ १९ ॥

ॐ ष्टांपुरीमनुवर्णयति चतुर्भिः ददर्शतामिति स्फाटिकानितुंगानिगोपुराणिगृहद्वाराणिचयस्यांताम् बृहन्तिहेममयानिकर्पाद्गानि
नचयस्यांताम् ताम्रचूभारःआरकूटश्वतन्मयाः कोष्ठाधान्यागाराश्वशालांदयोयस्यांतांपरिखाःपरितःखांतगर्तास्ताभिः दुरास
मां उद्यानानिदूरस्थानिवनानिरम्याणिउपवनानिचनिकटानितैरुपशोभिताम् ॥ २० ॥ सौवर्णाःशृंगाटकाश्चतुष्पथाःहर्म्याणिध
नांगृहाणिचनिकुटाः गृहोचिताआरामाश्चतैः श्रेणीनामेकरूपशिल्पोपजीविनांसभाभिः उपवेशस्थानैरन्यैश्चभवनैःगृहैरुपस्कृता
लंकृतांअमलाःस्फाटिकाःहरितःमारकताः वैदूर्यादिरत्नैर्जुष्टेषुवलभ्यादिषुआविष्टैः उपविष्टैःपारावतैर्बहिर्भिश्चनादितांतत्रवलभ्यःगृह

अ० ४९

ददर्शतांस्फाटिकतुंगगोपुरद्वारांवृहद्देमकपाटतोरणां ॥ ताम्रारकोष्ठांपरिखादुरासदामुद्यानरम्योपवनोप
शोभितां ॥ २० ॥ सौवर्णशृंगाटकहर्म्यनिकुटैःश्रेणीसभाभिर्भवनैरुपस्कृताम् ॥ वैदूर्यवज्रामलनीलविद्रु
मैर्मुक्ताहरिद्रिर्वलभीषुवेदिषु ॥ २१ ॥ जुष्टेषुजालामुखरंध्रकुट्टिमेष्वविष्टपारावतवर्हिनादिताम् ॥ संसिक्त
रथ्यापणमार्गचत्वरंप्रकीर्णमाल्यांकुरलाजतंदुलाम् ॥ २२ ॥ आपूर्णकुंभैर्दधिचंदनोक्षितैःप्रसूनदीपावलि
भिःसपल्लवैः ॥ सचंतरंभाक्रमुकैःसकेतुभिःस्वलंकृतद्वारगृहांसपट्टिकैः ॥ २३ ॥ तांसंप्रविष्टौवसुदेवनंदनौ
वृत्तौवयस्यैर्नरदेववर्त्मना ॥ द्रष्टुंसमीयुस्त्वरिताःपुरस्त्रियोहर्म्याणिचैवारुरुदुर्नृपोत्सुकाः ॥ २४ ॥

पुरोभागेपुवकदारुच्छादनानि वेदयः वलभीनामधोदेशेविरचिताअवष्टंभवेदिकाः ॥ २१ ॥ जालामुखरंध्राणिगवाक्षछिद्राणि कुट्टि
मानिमणिवद्धाभूमयःतेष्विति रथ्याराजमार्गाः आपणाःपण्यवीथयःमार्गाअन्येचचत्तराणिअंगनानिसंसिक्तानिरथ्यादीनियस्यांतां
प्रकीर्णमाल्यादयोयस्यांतां ॥ २२ ॥ तथास्वलंकृतानिद्वाराणियेषांतेगृहायस्यांतां कैःआपूर्णेः कुंभैर्दध्नाचंदनेनचउक्षितैःसिक्तैःप्रसूना
नांदीपानांचावलयोयेषुतैःवृत्तैःफलगुच्छैःउपलक्षितारंभाः क्रमुकाश्चतस्तत्सहितैःसकेतुभिःकेतवोव्यजास्तत्सहितैः पट्टिकावितस्तिविस्तार
पट्टवस्त्राणितत्सहितैःतत्रेयंरीतिःद्वारेषूभयतस्तंदुलानामुपरिकुंभास्तत्परितः प्रसूनावलयःकंठपट्टिकामुखेचूतादिपल्लवाः तदुपरिपात्रांतरे
दीपावलय स्तत्सन्निधौरंभाःक्रमुकाः केतवस्तोरणानिचेति ॥ २३ ॥ नरदेवानांवर्त्मनाराजमार्गेणतांपुरीसंप्रविष्टौइतिद्वितीयांतम् ॥ २४ ॥

॥ १३ ॥

औत्सुक्यमेवाहद्वयेन काश्चिदिति विपर्यक्विपरीतंधृतानिवस्त्राणिभूषणानिचयाभिस्ताः युगलेषुथार्येषुकुंडलकंकणादिषुएकंविस्मृत्यसमीयुः कृतमेकमेवपत्रंययोस्तेश्रवणेयासां एकमेवनूपुरंचरणाभरणंयासांताश्चताश्च नांक्ता अनंक्ताएकस्मिन्नेवलोचनेअंजनोनिधायेत्यर्थः ॥ २५ ॥ तद्रोजनंत्यक्ता अभ्यज्यमानाःसखीभिः क्रियमाणतैलाभ्यंगाः अकृतस्नानाः अर्भबालकंअपोह्यनिरस्य ॥ २६ ॥ प्रगल्भायालीलास्ताभिर्हसितानिनिरीक्षणानिचतैःश्रियंरमयतीतिश्रीरमणः तेनात्मनावपुषातासांदशामुत्सवंददत्मनांसिजहार ॥ २७ ॥

काश्चिद्विपर्यग्धृतवस्त्रभूषणाविस्मृत्यचैकंयुगलेष्वथापराः ॥ कृतैकषत्रश्रवणैकनूपुरानांक्ताद्वितीयंत्वपराश्रलोचनं ॥ २५ ॥ अश्रंत्यएकास्तदपास्यभोजनंअभ्यज्यमानाअकृतोपमज्जनाः ॥ स्वपंत्यउत्थायनिशम्यनिःस्वनंप्रपाययंत्योऽर्भमपोह्यमांतरः ॥ २६ ॥ मनांसितासामरविंदलोचनःप्रगल्भलीलाहसितावलोकैः ॥ जहारमत्तद्विरदेद्रविक्रमोदशांददच्छ्रीरमणात्मनोत्सवं ॥ २७ ॥ दृष्ट्वामुद्गुःश्रुतमनुद्भुतचेतसस्तंत्येक्षणोत्स्मितसुधोक्षणलब्धमानाः ॥ आनंदमूर्तिमुपगुह्यदृशात्मलब्धंदृष्ट्वत्त्वचोजहुरनंतमरिंदमाधि ॥ २८ ॥ प्रासादशिखरारूढाःप्रीत्युत्फुल्लमुखांबुजाः ॥ अभ्यवर्पन्सौमनस्यैःप्रमदावलंकेशवौ ॥ २९ ॥ दध्यक्षतैःसोदपात्रैःस्नग्गंधैरभ्युपायनैः ॥ तावानर्चुःप्रमुदितास्तत्रतत्रद्विजातयः ॥ ३० ॥ ऊचुःपौराअहोगोप्यस्तपःकिमचरन्महत् ॥ यात्येतावनुपश्यंतिनरलोकमहोत्सवौ ॥ ३१ ॥ रजकंकंचिदीयांतरंगफारंगदाग्रजः ॥ दृष्ट्वाऽयाचतवासांसिधौतान्यत्युत्तमानिच ॥ ३२ ॥ देह्यावयोःसमुचितान्यंगवासांसिचार्हतोः ॥ भविष्यतिपरंश्रेयोदातुस्तेनात्रसंशयः ॥ ३३ ॥ सयाचितोभगवतापरिपूर्णनसर्वतः ॥ साक्षेपंरुषितःप्राहभृत्योराज्ञःसुदुर्मदः ॥ ३४ ॥

युत्वातद्रतचेतसः सद्यस्तंदृष्ट्वातस्यप्रेक्षणंचोत्स्मितंचतदेवसुधातयाउक्षणंसेचनंतेनलब्धोमानोयाभिस्ताः दृशाउद्घाटितेननेत्रद्वारे निमनसिलब्धंप्राप्तंपरिष्वज्यतदप्राप्तिजनितमनंतमार्धिमानसंविषयांजहुः हेअरिंदमनिर्जितकामेतिस्वोद्यनंशृंगाररसेनिमग्नोमा ॥ २८ ॥ सौमनस्यैःशोभनगंधकुसुमसमूहैः शोभनमनोभावेर्वा ॥ २९ ॥ ३० ॥ पौराःपुरस्त्रियः ॥ ३१ ॥ रजकोवस्त्रनिर्णेजकः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ रुषितःकुपितः ॥ ३४ ॥

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ३५ ॥ राजकुलानिराजकीयाः लुपंति निः
 ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वासः कोशान् वस्त्रपुटकान् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ वायकः तंतुवायविशेषः वेषमलंकारम् चैलेयैर्वस्त्रमयैराकल्पैः
 ॥ ४० ॥ पर्वणि उत्सवे ॥ ४१ ॥ इहलोके परमाश्रियं च बलं च ऐश्वर्यं च स्मृतिं च इंद्रियं च तत्पाटवं च प्रादात् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

अः ४१

इदृशान्येव वासांसि नित्यं गिरिवने चराः ॥ परिधत्त किमु ह ताराजद्रव्याण्यभीप्सथ ॥ ३५ ॥ याताशुवालिशा
 मैवं प्रार्थ्य यदि जिर्जाविषा ॥ वध्नंति घ्नंति लुपंति ह तं राजकुलानिवै ॥ ३६ ॥ एवं विकृत्य मानस्य कुपितो देवकी
 सुतः ॥ रजकं स्य कराग्रेण शिरः कायादपातयत् ॥ ३७ ॥ तस्यानुजीविनः सर्वे वासः कोशान् विस्तृज्य वै ॥ दुद्रु
 वुः सर्वतो मार्गं वासांसि जगृहेऽच्युतः ॥ ३८ ॥ वसित्वात्मप्रिये वस्त्रे कृष्णः संकर्षणस्तथा ॥ शेषाण्यादत्त गोपे
 भ्यां विस्तृज्य भुविकानि चित् ॥ ३९ ॥ ततस्तु वायकः प्रीतस्तयोर्वेषमकल्पयत् ॥ विचित्रवर्णैश्चैलेयैराकल्पैर
 नुरूपतः ॥ ४० ॥ नानालक्षणवेषाभ्यां कृष्णरामौ विरेजतुः ॥ स्वलंकृतौ बालगजौ पर्वणीवसिते तरौ ॥ ४१ ॥ त
 स्य प्रसन्नो भगवान् प्रादात्साहस्यमात्मनः ॥ श्रियं च परमां लोकबलैश्चैश्वर्यं स्मृतीं च इंद्रियं ॥ ४२ ॥ ततः सुदाम्नो
 भवनं मालाकारस्य जग्मतुः ॥ तौ दृष्ट्वा ससमुत्थाय ननाम शिरसाभुवि ॥ ४३ ॥ तयोरासनमानीय पाद्यं च
 थार्हणादिभिः ॥ पूजां सानुगयोश्च क्रेतव्यं कृत्वा वूलानुलेपनैः ॥ ४४ ॥ प्राहनः सार्थकं जन्मपावितं च कुलं प्रभो ॥
 पितृदेवर्षयो मत्स्यं तुष्टात्त्यागमनेन वाम् ॥ ४५ ॥ भवंतौ किल विश्वस्य जगतः कारणं परं ॥ अवतीर्णा विहां शे
 नक्षेमाय च भवाय च ॥ ४६ ॥ नहि वां विषमादृष्टिः सुहृदो र्जगदात्मनोः ॥ समयोः सर्वभूतेषु भजंतं भजतोरपि
 ॥ ४७ ॥ तावाज्ञापयतं भृत्यं किमहं करवाणि वां ॥ पुंसोऽत्यनुग्रहो ल्येव भवद्विर्यं न्नियुज्यते ॥ ४८ ॥

॥ ४५ ॥ क्षेमाय अजयाय भवाय उद्भवाय ॥ ४६ ॥ रजकवधेन वायकानुग्रहेण च युवयोर्विषमदृष्टितया अनीश्वरतानाशंकनीयेत्यह
 नहि वांमिति अत्र हेतुः समयोरिति अत्रापि हेतुद्वयं सुहृदोरिति जगदात्मनोरिति च ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ १४ ॥

इत्यभिप्रेत्यइत्येवंविज्ञापितवान् अभिप्रेत्य तन्मतं ज्ञात्वा ॥४९॥ ५०॥ ५१॥ अन्वयवर्द्धिर्नीवंशेष्टद्विमतीमित्यर्थः अप्रार्थितं श्रीप्रभृति कंच
दत्वा ततो निर्जगामेति ॥ ५२ ॥ स्वैरंचरन्मधुपुरेरजकं निकृत्य कृष्णः प्रदाय च वरानथवायकाय ॥ मालाकृतं समनुकंप्य च कारकुञ्जामृज्जीषनु
श्वसहसानमयनूबभञ्ज ॥ १ ॥ इति ० भा ० मृ ० द ० टी ० एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ५३ ॥ द्विचत्वारिंशके कुञ्जो न मनंधनुषोभिदा ॥
वधस्तद्रक्षिणां कंसारिष्टं रंगोत्सवादिच ॥ १ ॥ अंगविलेपाश्चंदनादयः गृहीतान्यंगविलेपानां भाजनानिययाताम् रसप्रदः सुखप्रदः ॥ १ ॥ हे अं
इत्यभिप्रेत्य राजेंद्रसुदामा प्रीतमानसः ॥ शस्तैः सुगंधैः कुसुमैर्मालां विरचितां ददौ ॥ ४९ ॥ ताभिः स्वलंकृतौ प्री
तौ कृष्णरामौ सहानुगौ ॥ प्रणताय प्रपन्नाय ददतुर्वरदौ वरान् ॥ ५० ॥ सोऽपि वब्रेऽचलां भक्तिं तस्मिन्नेवाखि
लात्मनि ॥ तद्भक्तेषु च सौहार्दभूतेषु च दयां परां ॥ ५१ ॥ इति तस्मै वरं दत्वा श्रियं चान्वयवर्द्धिनीं ॥ बलमायुर्य
शः कांतिं निर्जगाम सहाग्रजः ॥ ५२ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे पुरप्रवेशो नाम एकचत्वारिंशो
ऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ५३ ॥ श्रीशुक उवाच अथ ब्रजनराजपथेन माधवः स्त्रियं गृहीतां गविलेपभाज
नां ॥ विलोक्य कुञ्जां युवतीं वराननां पप्रच्छ यांतीं प्रहसन रसप्रदः ॥ १ ॥ कास्त्वं वरोर्वेतदुहानुलेपनं कस्यांगने
वाकथयस्व साधुनः ॥ देत्यावयोरंगविलेपमुत्तमं श्रेयस्तस्तेन चिराद्भविष्यति ॥ २ ॥ सैरंध्र्युवाच दास्यम्य
हं सुंदरकंससंमता त्रिवक्रनामा त्वनुलेपकर्मणि ॥ मद्रावितं भोजपतेरुतिप्रियं विनायुवांकोऽन्यतमस्तदहं
ति ॥ ३ ॥ रूपपेशलमाधुर्यहसितालापवीक्षितैः ॥ धर्षितात्मा ददौ सांद्रमुभयोरनुलेपनम् ॥ ४ ॥ ततस्तावंग
रागेण स्ववर्णं तरशोभिना ॥ संप्राप्तपरभागेन शुश्रुभातेऽनुरंजितौ ॥ ५ ॥

गने हे वरो रुदिति सोपहासं संबोध्या पृच्छति त्वं का एतदनुलेपनं कस्य वा उह इति निपातौ भूविक्षेपयुक्ते वितर्के अस्मत्सेवासद्यः फलत्येवेत्याह
चिरादिति ॥ २ ॥ तिस्रः पीवोरः कथ्यो वक्रा इति त्रिवक्त्रेति नामयस्याः सा अनुलेपसाधनक्रियायां कंसस्य बहुमतादास्यस्मि ॥ ३ ॥ रूपं च
सौष्ठवं च पेशलं च सौकुमार्यं माधुर्यं च रसिकता च हसितं च आलापाश्च वीक्षितं च तैर्धर्षितात्मा मोहितचित्ता सांद्रघनम् ॥ ४ ॥ स्ववर्णं
भिना रामकृष्णयोर्वर्णभ्यामितरः पीतादिवर्णस्तेन शोभितुं शीलं यस्य तेन संप्राप्तपरभागेन संप्राप्तः परो नाभेरुपरितो भागो येन सः
पुरभागः शोभाऽतिशयेनेति वातेनानुरंजितौ ॥ ५ ॥

३५ ॥ १ ॥ तस्याः प्रपदे पादापद्वयं पञ्चामापीद्व्यद्वे अंगुल्यावुत्ताने उन्नते यस्मिन्पाणौ तेन चुबुके मुखस्याधोभागे धृ
 ॥ ७ ॥ तदैव क्रजुसमानमंगयस्याः बृहत्पौश्रोणी पयोधरौ च यस्याः सा मुकुन्दस्पर्शनादिति मुख्यं कारणम्
 ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ आधिविकर्शनमनःपीडाशमनम् कंसवधेन स्वयंसाधितः अर्थः सुहृदां प्रयोजनयेन सः अगृहाणामकृतदारा

अ० ४२

॥ प्रसन्नो भगवान् कुञ्जां त्रिवक्त्रां रुचिराननाम् ॥ क्रज्वीकर्तुमनश्चक्रे दर्शयन् दर्शने फलं ॥ ६ ॥ पञ्चामाक्रम्य
 प्रपदे अंगुल्युत्तानपाणिना ॥ प्रगृह्य चुबुकेऽध्यात्ममुदनीनमदच्युतः ॥ ७ ॥ सा तदर्जुसमानांगी बृहच्छ्रोणिप
 योधरा ॥ मुकुन्दस्पर्शनात्सद्यो बभूव प्रमदोत्तमा ॥ ८ ॥ ततोरुपगुणौदार्यसंपन्ना प्राह केशवं ॥ उत्तरीयांतमा
 कृप्यस्मयंती जातलच्छया ॥ ९ ॥ एहि वीर गृहं यामो न त्वां त्यक्तुमिहोत्सहे ॥ त्वयोन्मथितचित्तायाः प्रसीद पुरु
 षर्षभ ॥ १० ॥ एवं स्त्रियायाच्यमानः कृष्णो रामस्य पश्यतः ॥ मुखं वीक्ष्यान्तु गोपानां प्रहसंस्तामुवाच ह ॥ ११ ॥
 एष्यामि ते गृहं सुभ्रुः पुंसामाधिविकर्शनम् ॥ साधिताऽर्थोऽगृहाणां नः पांथानां त्वंपरायणम् ॥ १२ ॥ विस्तृज्य
 माध्यावाण्यातां व्रजन्मार्गे वणिक्पथैः ॥ नानोपायनतां वृल्लसग्गंधैः साग्रजोऽञ्चितः ॥ १३ ॥ तद्दर्शनस्मर
 क्षोभादोत्मानं नाविदन् स्त्रियः ॥ विस्रस्तवासः कवरवलयालेख्यमूर्त्तयः ॥ १४ ॥ ततः पौरान् पृच्छमानो धनु
 षः स्थानमच्युतः ॥ तस्मिन्प्रविष्टो दृशे धनुर्द्रुमिवाद्भुतं ॥ १५ ॥ पुरुषैर्बहुभिर्गुप्तमर्चितं परमर्द्धिमत् ॥ वार्य
 माणो नृभिः कृष्णः प्रसंख्यधनुराददे ॥ १६ ॥ करेण वामेन सलीलमुद्धृतं सज्यं च कृत्वानिमिषेण पश्यतां ॥ नृणां
 विकृप्य प्रवभंजमध्यतो यथेक्षुदं दं मदकर्युक् क्रमः ॥ १७ ॥ धनुषो भज्यमानस्य शब्दः खरो दसीदिशः ॥ पूरया
 मासयं श्रुत्वा कंसस्त्रासमुपागमत् ॥ १८ ॥

णां पांथानां प्रवासिनां परमयनमाश्रयस्त्वम् ॥ १२ ॥ मधुरयागिरातां
 प्रस्थाप्य व्रजन् वणिक्पथैः वणिग्भिरर्चितः ॥ १३ ॥ लेख्याश्चित्रन्यस्ता इव मूर्त्तयो यासां ताः ॥ १४ ॥ धनुर्मखशालां पृच्छद् ॥ १५ ॥ प्रस
 खवलात् ॥ १६ ॥ निमिषेणातिशीघ्रम् मदकरीमत्तहस्ती ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १५ ॥

गृह्णतां बल्यतामिति बद्धंतो जिघृक्षुः आहतवन्तः ॥ १९ ॥ न केवलं क्रुद्धौ किंतु भग्नस्य धनुषः शकले गृहीत्वा जघनुश्चेति ॥ २० ॥ परतः प्रा-
 तर्गतव्यमिति शालामुखादेव पुनः निष्क्रम्य ॥ २१ ॥ तेजः प्रभावं प्रागल्भ्यं धृष्टतां ॥ २२ ॥ शकटं शकटावमोचनस्थानं ॥ २३ ॥ मुकुंद-
 स्य विगमे ब्रजान् निर्गमनसमये या आशिषः आशासत सुखे प्रभातारजनीयं अद्य ध्रुवं तत्र दृशो भविष्यत इत्यादियदुक्तवत्यः ताः क्रताः सत्याः ब-
 भूवुः पुरुषभूषणस्य श्रीरुष्णगात्रस्य देहस्य लक्ष्मीं शोभां कथं भूतस्य गात्रस्य नु अहो इतरान् ब्रह्मादीन् हित्वा यदयनमाश्रयं श्रीः कामयामा-

तद्रक्षिणः सानुचराः कुपिता आततायिनः ॥ गृहीतुकामा आवब्रुर्गृह्यतां बद्धतामिति ॥ १९ ॥ अथ तान् दुरभि-
 प्रायान् विलोक्य बलकेशवौ ॥ क्रुद्धौ धन्वन आदाय शकले तांश्च जघनुः ॥ २० ॥ बलचक्रं सप्रहितं हत्वा शाला-
 मुखात्ततः ॥ निष्क्रम्य चेतुर्लक्षैर्निरीक्ष्य पुरसंपदः ॥ २१ ॥ तयोस्तदद्भुतं वीर्यं निशम्य पुरवासिनः ॥ तेजः प्राग-
 ल्भ्यस्त्वं च मे निरेविवुधोत्तमौ ॥ २२ ॥ तयोर्विचरतोः स्वैरमादित्योऽस्तमुपेयिवान् ॥ रुष्णरामौ दत्तौ गोपैः पुरा-
 ञ्छकटमीयतुः ॥ २३ ॥ गोप्यो मुकुंदविगमे विरहातुराया आशासता शिषक्रता मधुपुर्यभूवन् ॥ संपश्यतां पु-
 रुपभूषणगात्रलक्ष्मीं हित्वेतरान् भुजतश्चक्रमेऽयनं श्रीः ॥ २४ ॥ अवनित्कांघ्रियुगलौ भुक्त्वा क्षीरोपसेचनम् ॥
 उपतुस्तां सुखं रात्रिं ज्ञात्वा कंसचिक्कीर्षितं ॥ २५ ॥ कंसस्तु धनुषो भंगं रक्षिणां स्वबलस्य च ॥ वधं निशम्य गो-
 विंदरामविक्रीडितं परं ॥ २६ ॥ दीर्घप्रजागरो भो तो दुर्निमित्तानि दुर्मतिः ॥ बहू न्याचष्टो भयथामृत्योर्दौत्यक-
 राणि च ॥ २७ ॥ अदर्शितं स्वशिरसः प्रतिरूपे च सत्यपि ॥ असत्यपि द्वितीये च द्वैह्यं ज्योतिषां तथा ॥ २८ ॥

यां गात्रलक्ष्मीमिति वा ॥ २४ ॥ अवनित्कं क्षालितमंघ्रियुगलं ययोस्तौ क्षीरमिश्रमन्नं भुक्त्वा सुखं न्यवसतां ॥ २५ ॥ परं केवलं गोविंदरामयो-
 र्विक्रीडितं न तु पराक्रमः कश्चित् ॥ २६ ॥ उभयथास्वप्नजागरितभेदेन प्रत्येकं मृत्योर्दौत्यकराणि च तथा च मंत्रः इत्यादुल्लेखपद्म-
 पाक्षो अयोमुखः ॥ रक्षसां दूत आगत इत्यादिः तथा यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य दैर्वाचां च वदसीत्यादिश्च ॥ २७ ॥ तानि दर्शयति श्लोकद्वयेन
 कुं निरूपेदृश्यमानेऽपि स्वशिरसस्तत्रादर्शनं असत्यपि द्वितीये च क्षुषोऽनधनि अंगुल्यादौ ज्योतिषां चंद्रादीनां द्वित्वम् ॥ २८ ॥

पदं निवेदिद्विप्रतीतिः। विहितकर्णपुटस्य योऽतः श्रूयमाणोऽप्यनिः सप्राणघोषस्तस्याश्रवणं दृक्षेपुस्वर्णवर्णप्रतीतिः रजःकर्दमा
पदानामदर्शनम् एताविजागरितानि दुर्निमित्तानि ॥ २९ ॥ स्वामान्याह स्वमइति प्रेतैः मृतैः परिष्वंगः स्वरमारुहयानम् विषमक्ष-
लदमालीजपाकुसुममाली यायादितियत् तदप्येकंदुर्निमित्तमिति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कष्टेन कथंचित्प्रजातायां पुनः सूर्ये चाद्भ्यः समु-

अ० ४२

च्छिद्रप्रतीतिश्चायायां प्राणघोषानुपश्रुतिः ॥ स्वर्णप्रतीतिर्दृक्षेपुस्वपदानामदर्शनम् ॥ २९ ॥ स्वप्ने प्रेतपरि-
ष्वंगः स्वरयानं विषादज्ञं ॥ यायान्नलदमाल्येकस्तैलाभ्यक्तो दिगंबरः ॥ ३० ॥ अन्यानि चेत्यंभूतानि स्वप्नजा-
गरितानि च ॥ पश्यन्मरणसंज्ञस्तो निद्रालेभेन चिंतया ॥ ३१ ॥ व्युष्टायां निशिकौरव्यसूर्ये चाद्भ्यः समुत्थिते ॥
कारयामास वै कंसो मल्लक्रीडामहोत्सवं ॥ ३२ ॥ आनर्चुः पुरुषारंगं तूर्यभेर्यश्च जग्निरे ॥ मंचाश्चालं कृताः स्व-
ग्भिः पताकाचैलतोरणैः ॥ ३३ ॥ तेषु पौराजानपदा ब्रह्मक्षत्रपुरोगमाः ॥ यथोपजोषं विविशूराजानश्च कृता-
सनाः ॥ ३४ ॥ कंसस्तु संवृतोऽमात्यैराजमंच उपाविशत् ॥ मंडलेश्वरमध्यस्थो हृदयेन विदूयता ॥ ३५ ॥ वाद्य-
मानेषु तूर्येषु मल्लतालोत्तरेषु च ॥ मल्लाः स्वलं कृता दत्ताः सोपाध्यायाः समागताः ॥ ३६ ॥ चाणूरो मुष्टिकः कूटः श-
लस्तोशल एव च ॥ तआसेदुरुपस्थानं वल्गुवाद्यप्रहर्षिताः ॥ ३७ ॥ नंदगोपादयोगोपाभोजराजसमाहुताः ॥
निवेदितोपायनास्ते एकस्मिन्मंचाविशन् ॥ ३८ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे मल्लरंगोपवर्ण-
नं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

स्थितइति तथाच श्रुतिः यउदगान्महतोऽर्णवाम् विभाजमानः सलिलस्य मध्यात् समावृष्य लोहिताक्षः सूर्यो विषश्चिन्मनसा पुनात्विति ॥
॥ ३२ ॥ ३३ ॥ यथोपजोषं यथा सुखम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ मल्लताल उत्तर उपरि उच्चैः श्रूयते येषु तेषु तूर्येषु उपाध्यायाः मल्लाचार्याः ॥ ३६ ॥
उपस्थानं मल्लरंगम् ॥ ३७ ॥ समाहुताः समाहुताः निवेदितान्युपायनानियैस्ते ॥ ३८ ॥ इति दशमे टीकायां द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

॥ ९६ ॥

विचत्वारिंशकेहत्वागजेन्द्रामरुणयोः॥रंगप्रवेशसौभाग्यं चाणूरेण च भाषणं ॥ १ ॥ पूर्वेद्युरेवकतंशौचं शुद्धत्वं निरपराधत्वं याभ्यांती एतदु
 कं भवति धनुर्भगादिना आवाभ्यानि जैश्वर्यं सूचितेऽपि पितरौ न मुंचति आवांच पुनर्जिघांसति अतोऽस्य मातुलस्याऽपि बधेनावयोर्दोषद्वये
 बंरुतापराधपरिहाराविति मल्लानां दुंदुभीनां च निर्घोषं मल्लनालदुंदुभिनिर्घोषं वा ॥ १ ॥ अंबष्ठो हस्तिपस्तेन चोदितं ॥ २ ॥ परिकरं युद्धोचितं परि
 धानं कृत्वा समुत्सनिष्ठस्य ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंतकोमृत्युः कालस्तन्निमित्तं यमस्तन्नियंता तैरुपमायस्यतम् ॥ ५ ॥ विगलितो विच्युतः मुष्टिना
 निहत्यालीयत अटशो बभूव ॥ ६ ॥ अचक्षाणः अपश्यन् घ्राणमवघ्राणं तेन दृष्टिर्दर्शनं यस्य सः लोचनागोचरमपि हि पशवो घ्राणेन जानं
 श्रीशुक उवाच अथ रुणश्चरामश्च कृतशौचौ परंतप ॥ मल्लदुंदुभिनिर्घोषं श्रुत्वा द्रष्टुमुपेयतुः ॥ १ ॥ रंगद्व
 रं समासाद्य तस्मिन्नागमवस्थितं ॥ अपश्यत्कुवलयपीडं रुणोऽवष्टुप्रचोदितं ॥ २ ॥ बध्वापरिकरं शौरिः स
 मुत्थकुटिलालकान् ॥ उवाच हस्तिपं वाचामेघनादगभीरया ॥ ३ ॥ अंबष्ठां वष्टुमार्गं नौ देत्यपक्रममाचिरम् ॥
 नो चेत्सकुंजरं त्वाऽद्य नयामियमसादनम् ॥ ४ ॥ एवं निर्भर्त्सितोऽवष्टुः कुपितः क्रोपितं गजम् ॥ चोदयामास
 रुणा यकालांतकयमोपमम् ॥ ५ ॥ करींद्रस्तमभिद्रुत्य करेण तरसाऽग्रहीत् ॥ कराद्विगलितः सो मुनिहत्यांघ्रि
 प्वलीयत ॥ ६ ॥ संक्रुद्धस्तमचक्षाणो घ्राणदृष्टिः स केशवम् ॥ परामृशत्पुष्करेण स प्रसव्यविनिर्गतः ॥ ७ ॥ पु
 न्छेप्रगृह्यातिबलं धनुषः पंचविंशतिम् ॥ विचकर्षयथानागं सुपर्णं इव लीलया ॥ ८ ॥ स पर्यावर्त्तमानेन सव्य
 दक्षिणतोऽच्युतः ॥ बभ्रामभ्राम्यमाणेन गोवत्सेनेन बालकः ॥ ९ ॥ ततोऽभिमुखमभ्येत्य पाणिना हत्य वार
 णम् ॥ प्राद्रवन्पातयामास स्पृश्यमानः पदे पदे ॥ १० ॥

नीतिप्रसिद्धं परामृशद्भूतवान्पुष्करेण शृङ्गापेण सः रुणः प्रसव्यबलेन ॥ ७ ॥ धनुषः धनुषां पंचवितिर्यावत् तावन्तं देशं विचकर्ष आकृष्य नी
 रान् कंकडविविचकर्षयथानागं सर्पवद्वर्त्तमानं गजं सुपर्णवत्त्वयमिति आविरासीद्यथा प्राच्यां दिशीं दुरिवपुष्कल इति वत् ॥ ८ ॥ स प
 र्त्तमानेनेति पुच्छया हि णं श्रीकृष्णं गृहीतुं यदि दक्षिणतः परिवर्त्तते गजस्तर्हि सव्यतोऽभामयति यदा सव्यतः परिवर्त्तते तदा दक्षिणतोऽभ्रा
 त्सह बभ्राम गोवत्सेन भ्राम्यमाणेन बालकः स एव रुणो यथाऽन्यो बालक इवेति ॥ ९ ॥ वारणं गजम् प्राद्रवन् प्रकर्षेणा समन्ततोऽधाव
 ॥ मांसयथापतति तथा त्वं यन् प्राद्रवदित्यर्थः ॥ १० ॥

पट्टाविति अहनत् अहन् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ रंगं समाविशत् तदांवीरश्रियावभौकथंभूतः असेन्यस्तं विषाणं गजदं
 तः अस्तजोरक्तस्य मदस्य विदुभिः परितोऽकितः ॥ १५ ॥ विरूढा उद्धताः स्वेदकणिकास्ताभिरुपलक्षितं वदनां बुरुहं यस्य सः न केव
 कः समाविशत् किंतु तौ गोपैरिति ॥ १६ ॥ तत्र शृंगारादिसर्बरसकदंबमूर्त्तिर्भगवांस्तत्तदभिप्रायानुसारेण बभौ न सा कल्पेन सर्वेषामि
 ह मल्लानामिति मल्लादीनामज्ञानां द्रष्टृणामशान्यादिरूपेण दशधा विदितः सन् सापजोरंगं गत इत्यन्वयः मल्लादिष्वभिव्यक्ताः रसाः क्रमेण

अ० ४३

सधावन् क्रीडया भूमौ पतित्वासहसोत्थितः ॥ तं मत्वा पतितं क्रुद्धो दंताभ्यां सोहनक्षितिम् ॥ ११ ॥ स्वविक्रमे
 प्रतिहते कुंजरैर्द्रोऽत्यभर्षितः ॥ चोद्यमानो महामात्रैः कृष्णमभ्यद्रवद्रुषा ॥ १२ ॥ तमापतंतमासाद्य भगवान्मधु
 सूदनः ॥ निगृह्य पाणिना हस्तं पातयामास भूतले ॥ १३ ॥ पतितस्य पदाक्रम्य ऋगेंद्र इव लीलय ॥ दंतमुत्पाद्य तेने
 भंहस्ति पांश्चाहनद्धरिः ॥ १४ ॥ मृतकं द्विपमुत्सृज्य दंतपाणिः समाविशत् ॥ असेन्यस्तं विषाणोऽस्तु दद्विदुभि
 रंकितः ॥ १५ ॥ विरूढस्वेदकणिका वदनां बुरुहो वभौ ॥ तौ गोपैः कतिपयैर्बलदेव जनार्दनौ ॥ रंगं विविशतूरा
 जनू गजदंतवरा युधौ ॥ १६ ॥ मल्लानामशनिर्नृणां नरवरः स्त्रीणां स्मरो मूर्त्तिमान् गोपानां स्वजनोऽसतां क्षिति
 भुजां शास्ता स्वपित्रोः शिशुः ॥ मृत्युर्भोजपतेर्विराडविदुषां तत्त्वं परं योगिनां वृष्णीनां परदेव तेति विदितो रंगं
 गतः साग्रजः ॥ १७ ॥ हतं कुवल्पापीडं दृष्ट्वा तावपि दुर्जयौ ॥ कंसो मनस्यपि तदा भृशमुद्विजन्तौ ॥ १८ ॥ तौ रे
 जतूरंगगतौ महाभुजौ विचित्रवेषाभरणस्रगंबरौ ॥ यथानटावुत्तमवेषधारिणौ मनःक्षिपंतौ प्रभयानिरीक्ष
 ताम् ॥ १९ ॥ निरीक्ष्य तावुत्तमपूरुषौ जनामंचस्थितानां गरराष्ट्रकानृपाः ॥ प्रहर्षवेगोत्कलिते क्षणाननाः पुनर्न
 दृष्टान यन्नैस्तदाननं ॥ २० ॥

श्लोकेन निबन्ध्यन्ते रौद्रोऽद्भुतशृंगारो हास्यं वीरो दया तथा ॥ भयानकश्च बीभत्सः शांतः स प्रेमभक्ति
 कः ॥ अविदुषां विराट् विकलः अपर्याप्तो राजत इति तथा अनेन बीभत्सरस उक्तः विकलत्वं च कवजसारसर्वांगा बित्यादिनावक्ष्यते ॥ १७ ॥
 उद्विजन्तौ प्रभयानिरीक्ष्यताम् ॥ १८ ॥ यथानटाविति निर्जयत्वं दर्शितं ॥ १९ ॥ प्रहर्षवेगेन उत्कलितानि उज्जृम्भितानि ईक्षणानि आननानि च ये
 षां तयोराननं पपुः परं नृपाः निराकाक्षाम बभूवुरित्यर्थः ॥ २० ॥

॥ १७ ॥

तदेवाह पिबंतइवेति श्लिष्यंतःपरिष्वंगकुर्वंतइवलक्षिताइत्यर्थः॥२१॥ यथादृष्टंयथाश्रुतंयथाश्रुतंगोवर्द्धनोद्धारणादि तत्तदनतिकम्य
तदनुकूलमित्यर्थः प्रत्यक्षंचतयोरूपंगजदंतादियुक्तम् गुणाःशौर्यादयः माधुर्यंहसितालापादिप्रागल्भ्यंधार्ष्ट्यैःस्मारिताइवस्मरणंश्रापि
ताइव ॥ २२ ॥ विस्मितानांवाक्यान्वाह अष्टभिरेतावित्यादिभिः ॥ २३ ॥ किलेतिसर्वश्रान्वयः ॥ २४ ॥ गुह्यकः शंखचूडः

पिबंतइवचक्षुभ्यांलिहंतइवजिह्वया ॥ जिघ्रंतइवनासाभ्यांश्लिष्यंतइवबाहुभिः ॥ २१ ॥ ऊचुःपरस्परंतेवै
यथादृष्टंयथाश्रुतं ॥ तद्रूपगुणमाधुर्यप्रागल्भ्यस्मारिताइव ॥ २२ ॥ एतौभगवतःसाक्षाद्धरेर्नारायणस्यहि ॥
अक्तीर्णाविहांशेनवसुदेवस्यवेश्मनि ॥ २३ ॥ एषवैकिलेदेवक्यांजातोनीतश्चगोकुलं ॥ कालमेतंवसन्
गूढोवदधेनंदवेश्मनि ॥ २४ ॥ पूतनाऽनेननीतांस्तंचक्रवातश्चदानवः ॥ अर्जुनौगुह्यकःकेशीधेनुकोऽन्येच
तद्विधाः ॥ २५ ॥ गावःसपालाएतेनदावाग्नेःपरिमोचिताः ॥ कालियोदमितःसर्पइंद्रश्चविमदःरुतः ॥ २६ ॥ स
माहमेकहस्तेनधृतोऽद्रिप्रवरोऽमुना ॥ वर्षवाताशानिभ्यश्चपरित्रातंचगोकुलं ॥ २७ ॥ गोप्योऽस्यनित्यमु
दितहसितप्रेक्षणंमुखं ॥ पश्यंत्योविविधांस्तापांस्तरंतिस्माश्रमंमुदा ॥ २८ ॥ वदंत्यनेनवंशोऽयंयदोःसुव
हुविश्रुतः ॥ श्रियंयशोमहत्त्वंचलप्स्यतेपरिरक्षितः ॥ २९ ॥ अयंचास्याग्रजःश्रीमान् रामःकमललोचनः ॥
प्रलंबोनिहतोयेनवत्सकोयेवकादयः ॥ ३० ॥ जनेष्वेवंब्रुवाणेषुतूयैषुनिनदत्सुच ॥ रुष्णरामौसमाभाष्य
चाणूरोवाक्यमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ हेनंदसूनोहेरामभवंतौवीरसंमतौ ॥ नियुद्धकुशलौश्रुत्वारान्नाहूतौदिदक्षुणा
॥ ३२ ॥ प्रियंराज्ञःप्रकुर्वंत्यःश्रेयोविदंतिवैप्रजाः ॥ मनसाकर्मणावाचाविपरीतमतोन्यथा ॥ ३३ ॥

गघासुरादयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ आश्रममीषच्छ्रमयुक्तंमुखम् अश्रमंमुखमितिवा यद्वाअश्रमंयथाभवतितथातरंतिस्मेति
अनेनपरिरक्षितोयदोर्ध्वशः सुबहुविश्रुतःसन्श्रयादिलप्स्यतइतिवदंतीति ॥ २९ ॥ धेनुकबकवत्तासुरेषुविपर्ययोक्तिर्जनवादे
कु ॥ ३० ॥ जनेष्वेवंब्रुवाणेषुतदसहमानश्चाणूरोऽब्रवीदिति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

पट्टं प्रीयं करवामेति शिषीति भूतानि च प्रसीदयुः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ यथोचितं नियुद्धं वाहुयुद्धं भवेत् मल्लसभासदः मल्ल
कृतान् जनान् अधर्मोऽस्मिन् स्पृशेन्न स्पृशेदित्यर्थः हेमल्लेति वा ॥ ३८ ॥ सहस्रद्विपानां सत्त्वं बलं विभर्त्तति तथा ॥ ३९ ॥ बलिभिः
सह अनयोऽधर्मः विक्रमपराक्रमं कुरु मुष्टिको विक्रमतादिनुषंगः ॥ ४० ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कन्धे टीकायां त्रिच

अ० ४४

नेत्यं प्रमुदिता गोपावत्सपालायथास्फुटम् ॥ वनेषु मल्लयुद्धेन क्रीडन्तश्चारयन्ति गाः ॥ ३४ ॥ तस्माद्वाङ्मनः प्रियं
यूयं वयं च करवामहे ॥ भूतानि नः प्रसीदन्ति सर्वभूतमयो नृपः ॥ ३५ ॥ तन्निशम्या ब्रवीत्कृष्णो देशकालोचितं व
चः ॥ नियुद्धमात्मनो भीष्टमन्यमानो भिनन्द्य च ॥ ३६ ॥ प्रजाभोजपतेरस्य वयं चापि वने चराः ॥ करवामप्रि
यं नित्यं तन्नः परमनुग्रहः ॥ ३७ ॥ बालावयन्तु ल्यवलैः क्रीडिष्यामो यथोचितं ॥ भवेन्नियुद्धमाधर्मः स्मृशेन्म
ल्लसभासदः ॥ ३८ ॥ चाणूरुवाच न बालो न किशोरस्त्वं बलश्रवलिनां वरः ॥ लीलये भोहतो येन सह
सद्विपसत्त्वभृत् ॥ ३९ ॥ तस्माद्भवद्वा बलिभिर्योद्धव्यं नानयोऽत्र वै ॥ मयि विक्रमवार्ण्यं बलेन सह मुष्टिकः
॥ ४० ॥ इ० भा० द० कुवलयार्णवो नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥
श्रीशुक उवाच एवं चर्चितं संकल्पो भगवान्मधुसूदनः ॥ आससादाय चाणूरं मुष्टिकं रोहिणीसुतः ॥ १ ॥ ह
स्ताभ्यां हस्तयोर्बध्वापद्भ्यामेव च पादयोः ॥ विचकर्षतुरन्योऽन्यं प्रसत्य विजिगीषया ॥ २ ॥ अरत्नद्वे अरत्नि
भ्यां जानुभ्यां चैव जानुनी ॥ शिरःशीर्ष्णोरसोरस्तावन्योऽन्यमभिजघ्नतुः ॥ ३ ॥ परिभ्रामणविक्षेपपरिरंभा
वपातनैः ॥ उत्सर्पणापसर्पणैश्च अन्योऽन्यं प्रत्यरुन्धतां ॥ ४ ॥

त्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ चतुश्चत्वारिंशकेतुमल्लकंसादिमर्दनम् ॥ कंसयोषित्समाश्वासस्ताभ्यां पित्रोश्च दर्शनम् ॥ १ ॥ चर्चितः निश्चित एव
संकल्पो यस्य सः ॥ १ ॥ २ ॥ बाहुमध्यात्कनिष्ठांगुलिव्यतिरेकेण कृतमुष्टिर्हस्तोरत्निः ॥ ३ ॥ परिभ्रामणं हस्तादिषु गृहीत्वा परितश्चालनं विक्षेपो
नोदनं परिरंभो बाहुभ्याः निष्पीडनं अवपातनमधःक्षेपः उत्सर्पणमुत्सृज्य पुरतो गमनं अपसर्पणं पृष्ठतो गमनं एतैः प्रत्यरुन्धतां प्रत्यावृत्तवन्तौ ॥ ४ ॥

॥ १९८ ॥

उत्थापनं जानुनीपादीचपिडीकृत्यपतितस्योच्चाटनम् उन्नयनं हस्ताभ्यामुद्धृत्यनयनम् चालनं कंठादिलग्नस्य निःसारणम् स्थापनं पादादि
पिडीकरणम् एवं परस्परमात्मनो देहस्यापचक्रतुः अपकारं कृतवन्तौ ॥ ५ ॥ तद्युद्धं बलाबलवत् एकतो बलमन्यतोऽबलम् तद्युद्धं विषममित्यु
चुरित्यर्थः यद्वा तद्बलाबलवतोर्युद्धं दृष्ट्वा महानयमधर्म इत्युचुरित्यन्वयः ॥ ६ ॥ तदेव दर्शयति महानिति बालयोर्बलवतोश्च युद्धं राजा चेत्स
श्येत्स्वयं वारणीयः एते राज्ञः पश्यतः स्वयमन्विच्छन्ति अनुमन्यन्त इति महानयमधर्म इत्यर्थः ॥ ७ ॥ बलाबलवद्युद्धं तां प्रपंचयति पंचभिः केति व
ज्रसाराणि वज्रवत्कठिनानि सर्वाण्यंगानि ययोस्तौ ॥ ८ ॥ समाजस्य सभायाः ॥ ९ ॥ अपरा ऊचुः न सभामिति अब्रुवन् ज्ञात्वाऽपितूर्णातिष्ठ

• उत्थापनैरुन्नयनैश्चालनैः स्थापनैरपि ॥ परस्परं जिगीषन्तावपचक्रतुरात्मनः ॥ ५ ॥ तद्बलाबलवद्युद्धं समे
ताः सर्वयोषितः ॥ ऊचुः परस्परं राजन्सानुकं पावरुधशः ॥ ६ ॥ महानयं वताधर्म एषां राजसभासदां ॥ ये
बलाबलवद्युद्धं राज्ञोऽन्विच्छन्ति पश्यतः ॥ ७ ॥ क्व वज्रसारसर्वांगौ मल्लौ शैलेंद्रसन्निभौ ॥ क्व चातिसुकुमारां
गौ किशोरौ नाभयौवनौ ॥ ८ ॥ धर्मव्यतिक्रमोऽस्य समाजस्य ध्रुवं भवेत् ॥ यत्राधर्मः समुत्तिष्ठेन्न स्थेयं तत्र
• कर्हिचित् ॥ ९ ॥ न सभां प्रविशेत् राज्ञः सभ्यदोषाननुस्मरन् ॥ अब्रुवन् विब्रुवन् राज्ञानरः किल विषमश्रुते ॥ १० ॥
वल्गतः शत्रुमभितः कृष्णस्य वदनां बुजं ॥ वीक्ष्यतां श्रमवार्युत्पन्नकोशमिवांबुभिः ॥ ११ ॥ किं न पश्यतराम
स्य मुखमाताम्रलोचनं ॥ मुष्टिकं प्रतिसामर्षहाससंरंभशोभितं ॥ १२ ॥ पुण्यावतव्रजं भुवो यदयं नृलिंगगूढः पु
राणपुरुषो वनचित्रमाल्यः ॥ गाः पालयन् सहबलः कृष्णयंश्च वेणुं विक्रीडयांश्चतिगिरित्ररमार्चितांघ्रिः ॥ १३ ॥

न विब्रुवन् विपरीतं ब्रुवन् अज्ञः न जानामीति ब्रुवन् अतः प्राज्ञो न सभां प्रविशेदिति ॥ १० ॥ वल्गतः शत्रु
भित्त इति शत्रोः सर्वतोधावतः कृष्णस्य श्रमवारिणा उपमन्यामं मुखं बुजं दृश्यताम् ॥ ११ ॥ अन्या ऊचुः किं न पश्यत इति सामर्षसक्रोधं हा
सं रंभ आवेशस्तेन शोभितम् ॥ १२ ॥ अन्या ऊचुः पुण्यावतेति नृलिंगेन मनुष्यदेहेन गूढः वनस्थानि चित्राणि माल्यानि यस्य सः गिरित्रः
पूजाचताभ्यामर्चितांघ्रियस्य सः अयं भावः धिगिमांसभायस्याभियं पराभूयते तास्तु व्रजभुवो धन्याः यत्पुण्यासु अयं कृष्णो विविध
विभूतिगच्छतीति अहो कृष्णस्य पुण्यावयं यतोऽस्माभिरनवसरे दृष्टोऽयं ॥ १३ ॥

(३) पदम्

पदुःखेण्ययाइत्याहुस्त्रिभिः गोप्यइति अमुष्यश्रीकृष्णस्यरूपमंगलावण्येनसारंश्रेष्ठम् किंच असमोर्ध्वनवियतेसममूर्ध्वमधिकंच
तदपिनअन्येनआभरणादिनासिद्धम् कितुस्वतएवऐश्वरस्यऐश्वर्यस्यचएकांतधाम अव्यभिचारिस्थानम् पाठांतरेअमुष्यईश्व
र्येनवयः एवंभूतंनित्यंनवीनंरूपंयानेत्रैःपश्यंतीति ॥ १४ ॥ किंच यादोहनादिष्वेनंगांयंतिताव्रजस्त्रियोधन्याः प्रेखेखनंदोलांदोलनम्
णंसेचनम् कथंभूताःउरुक्रमेचित्तमुरुक्रमचित्तं तेनैवयानंसर्वविषयप्राप्तिर्यासांताः पाठांतरेउरुक्रमंचितयंत्येत्यर्थः कुतःअनुरक्त

गोप्यस्तपःकिमचरन्यदमुष्यरूपंलावण्यसारमसमोर्ध्वमनन्यसिद्धम् ॥ दृग्भिःपिबंत्यनुसवाभिनवंदुरा
पमेकांतधामयशसःश्रियऐश्वरस्य ॥ १४ ॥ यादोहनेऽवहननेमथनोपलेपप्रेखेखनार्भरुदितोक्षणमार्ज
नादौ ॥ गांयंतिचैनमनुरक्तधियोऽश्रुकंठ्योधन्याव्रजस्त्रियउरुक्रमंचित्तयानाः ॥ १५ ॥ प्रातर्व्रजान्ब्रजत
आविशतश्चसायंगोभिःसमंक्वणयतोऽस्यनिशम्यवेणुम् ॥ निर्गम्यतूर्णमबलाःपथिभूरिपुण्याःपश्यंतिस
स्मितमुखंसदयावलोकम् ॥ १६ ॥ एवंप्रभाषमाणासुस्त्रीपुयोगेश्वरोहरिः ॥ शत्रुंहंतुंमनश्चक्रेभगवान्भर
तर्षभ ॥ १७ ॥ सभयाःस्त्रीगिरःश्रुत्वापुत्रस्नेहशुचातुरौ ॥ पितरावन्वतप्येतांषुत्रयोर्बुधौबलं ॥ १८ ॥ तैस्तै
नियुद्धविधिभिर्विविधैरच्युतेतरौ ॥ युयुधातेयथान्यायंतथैवबलमुष्टिकौ ॥ १९ ॥ भगवद्वात्रनिष्पातैर्व
ज्जनिष्येपनिष्ठुरैः ॥ चाणूरोभज्यमानांगोमुहुर्लानिमवापह ॥ २० ॥ सश्येनवेगउत्पत्यमुष्टीकृत्यकराबुभौ ॥
भगवंतंवासुदेवंकुद्धोवक्षस्यबाधत ॥ २१ ॥ नाचलत्तत्प्रहारेणमालाहतइवद्विपः ॥ बाह्वोर्निगृह्यचाणूरं
बहुशोभ्रामयन्हरिः ॥ २२ ॥

धियः तत्रालिगमश्रुकंठ्यः ॥ १५ ॥ प्रातरिति या अबला अस्य वेणुं निशम्य गृह्यात्तूर्णं निर्गम्य पथि सस्मितमुखं पश्यंति ताभूरिपुण्या इति ॥ १६ ॥
एवं सभयं बुवाणा सुस्त्रीपुतासां भयनिवृत्तमे कृष्णः शत्रुंहंतुं मनश्चक्रे ॥ १७ ॥ सभयाः स्त्रीणां गिरः श्रुत्वा पुत्रयोः स्नेहेन याशुकृतया आतुरौ
बिह्वलौ पुत्रयोर्बलमजानंतौ पितरावनुतापं प्राप्ताविति ॥ १८ ॥ १९ ॥ तदा भगवतो गात्राणामरत्निजान्वादीनां निष्पातैः प्रहारैः वज्रस्य निष्पे
षः तीव्रप्रतापः तद्वन्निष्ठुरैः भज्यमानांगः श्लथद्वात्र इत्यर्थः ॥ २० ॥ श्येनस्येव वेगो यस्य सः चाणूरः अबाधत अताडयन् ॥ २१ ॥ २२ ॥

अ० ४२

॥ १९ ॥

भूपृष्ठेभुवउपरि पोथयामासआस्फालयत् इन्द्रध्वजोवज्रं यद्वा इन्द्रध्वजोगौडेषुप्रसिद्धः कस्मिंश्चिदुत्सवेमहान्स्तंभोध्वजपताकाद्यलंक
तःपुरुषाकृतिःउच्छ्रीयतेसयथापततितद्वदपतदिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ अर्दितःपीडितः उर्व्युपस्थेभूतले ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ बलंगंतौनृत्या

भूपृष्ठेपोथयामासतरसाक्षीणजीवितं ॥ विस्रस्ताकल्पकेशसकइन्द्रध्वजइवापतत् ॥ २३ ॥ तथैवमुष्टिकः
पूर्वस्वमुष्ट्याभिहतेनवै ॥ बलभद्रेणबलिनातलेनाभिहतोभृशं ॥ २४ ॥ प्रवेपितःसरुधिरमुद्धमन्मुखतोऽर्दि
तः ॥ व्यसुःपपातोर्व्युपस्थेवाताहतइवांग्रिपः ॥ २५ ॥ ततःकूटमनुप्राप्तंरामःप्रहरतांवरः ॥ अवधील्लीलया
राजन्सावज्ञं वाममुष्टिना ॥ २६ ॥ तर्ह्येवहिशलःरुष्णपदापहतशीर्षकः ॥ द्विधाविदीर्णस्तोशलकउभावपि
निपेततुः ॥ २७ ॥ चाणूरेमुष्टिकेकूटेशलेतोशलकेहते ॥ शेषाःप्रदुद्गुवुर्मल्लाःसर्वेप्राणपरीप्सवः ॥ २८ ॥ गो
पान्वयस्यानारुण्यतैःसंस्तुज्यविजहत्तुः ॥ बाधमानेषुतूर्येषुबलंगंतौधृतनूपुरौ ॥ २९ ॥ जनाःप्रजहृषुःसर्वे
कर्मणारामरुणयोः ॥ क्रतेकंसंविप्रमुख्याःसाधवःसाधुसाध्विति ॥ ३० ॥ हतेषुमल्लवर्येषुविद्रुतेषुचभोजरा
ट् ॥ न्यवारयत्स्वतूर्याणिवाक्यंचेदमुवाचह ॥ ३१ ॥ निःसारयतदुर्वृत्तौवसुदेवात्मजौपुरात् ॥ धनंहरतगो
पानानंदंवध्नीतदुर्मतिं ॥ ३२ ॥ वसुदेवस्तुदुर्मैधाहन्यतामाश्वसत्तमः ॥ उग्रसेनःपिताचापिसानुगःपरपक्षगः
॥ ३३ ॥ एवंविकल्पमानेवैकंसेप्रकुपितोऽव्ययः ॥ लघिघ्नोत्पत्यतरसामंचमुत्तुंगमारुहत् ॥ ३४ ॥ तस्माविशंत
मालोक्यमृत्युमात्मनआसनान् ॥ मनस्वीसहसोत्थायजगृहेसोऽसिचर्मणी ॥ ३५ ॥ तंखड्गपाणिंविचरंतमाशु
स्येनंदयादक्षिणसव्यमंवरं ॥ समंग्रहीदुर्विषहोग्रतेजायथोरगंतार्क्ष्यसुतःप्रसत्य ॥ ३६ ॥ प्रगृह्यकेशेषुचल
त्किरीटंनिपात्यरंगोपरितुंगमंचात् ॥ तस्योपरिष्ठात्स्वयमज्जनाभःपपातविश्वाश्रयआत्मतंत्रः ॥ ३७ ॥

ती ॥ २९ ॥ साधुसाधुइतिवदंतः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अव्ययः अश्रमःलघिघ्नोत्पत्यतरसामंचमुत्तुंगमारुहत् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ दुर्विषहमविषसमुपतेजो
रुक्मिणः ॥ ३६ ॥ गरिष्ठत्वायविश्वाश्रयत्वमुक्तम् तत्रहेतुः अज्जनाभः कुतः तस्योपर्येवपपात यतःआत्मतंत्रःस्वतंत्रः ॥ ३७ ॥

पठति निर्वेशो निष्कृतिरानुष्यमित्यर्थः तत्कारिणः संतः ते अभ्यधावन् ॥ ४० ॥ तथा तादृक् अतिरभसो वेगो येषां तान् संयत्तान् उद्युक्ता ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ शोचंत्यो विलापंचक्रुः शुचः अश्रूणि ॥ ४४ ॥ धर्मज्ञ इत्यादीनि विलापे प्रेमसंबोधनानि ते त्वदीया वयम् ॥ ४५ ॥ त्वया प

अ० ४२

तं संपरेतं विचर्षभूमौ हरिर्यथेभं जगतो विपश्यतः ॥ हा हेति शब्दः सुमहांस्तदाऽभूदुदीरितः सर्वजनैर्नरेन्द्र ॥ ३८ ॥ स नित्यदेहिग्रधिया तमीश्वरं पिवन्वदन्वा विचरन् स्वपन् श्वसन् ॥ ददर्श चक्रायुधमग्रतो यंतस्तदेवरूपं दुरवापमप ॥ ३९ ॥ तस्याऽनुजा भ्रातरोऽष्टौ कंकन्यग्रोधकादयः ॥ अभ्यधावन् भिक्षुद्वा भ्रातुर्निर्वेशकारिणः ॥ ४० ॥ तथाऽतिरभसां स्तांस्तु संयत्तान् रोहिणी सुतः ॥ अहन्परिघमुद्यम्य पशूनि वमृगाधिपः ॥ ४१ ॥ नेदुर्दुभयो व्योम्नि ब्रह्मेशाद्या विभूतयः ॥ पुष्पैः किरंतस्तं प्रीत्या शशं सुर्ननुतुः खियः ॥ ४२ ॥ तेषां स्त्रियो महा राजसुहृन्मरणदुःखिताः ॥ तत्राभीयुर्विनिघ्न्य शीर्षाण्यश्रु विलोचनाः ॥ ४३ ॥ शयानान् वीरशय्यायां पतीनां लिग्य शोचतीः ॥ विलेपुः सुस्वरं नार्यो विस्तृजंत्यो मुहुः शुचः ॥ ४४ ॥ हानाथ प्रिय धर्मज्ञ करुणानाथ वत्सल ॥ त्वया हतेन निहता वयं ते स गृहप्रजाः ॥ ४५ ॥ त्वया विरहिता पत्या पुरीयं पुरुषर्षभ ॥ न शोभते वयमिव निवृत्तोत्सवमंगला ॥ ४६ ॥ अनागसां त्वं भूतानां रुतवान्द्रोहमुत्थणं ॥ तेनेमां भो दशां नीतौ भूतधुक् को लभेत शं ॥ ४७ ॥ सर्वेषां मिह भूतानां मेषहि प्रभवाप्ययः ॥ गोसा च तदवध्यायी न क्वचित् सुखमेधते ॥ ४८ ॥ श्रीशुक उवाच राजयोषित आश्वास्य भगवो लोकभावनः ॥ यामाहुर्लौकिकीं संस्थां हतानां समवारयत ॥ ४९ ॥ मातरं पितरं चैव मोचयित्वाऽथ बंधनात् ॥ रुण्णरामौ ववंदातेशिरसारपृष्ठपादयोः ॥ ५० ॥

त्या विरहिता पुरीयं न शोभत इति स्वदृष्ट्याभिधानम् ॥ ४६ ॥ अनागसामिति तु परमार्थाभिधानम् ॥ ४७ ॥ एषः रुणः प्रजवंत्यस्मादिति प्रभवः अपियं त्यस्मिन्निति अप्ययः सच सच तदवध्यानमवज्ञातकर्तुं शीलं यस्य सः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ आस्पृश्य ईषत्स्पृष्ट्वा ॥ ५० ॥

॥ १०० ॥

पुत्रभारतिविहायजगदीश्वरावितिज्ञात्वा शंकितीनसस्वजातेनआलिङ्गितवन्तौ किंतुबद्धांजलीतस्थतुरित्यर्थः प्रसहत्वाहस्तींद्रमल्लेद्रान्म
ल्ललीलया ॥बीभत्सचरितंकंससबीभत्समारयत् ॥ ५१ ॥ इ०भा०म०द०चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥७॥ पंचचत्वारिंशकेयपितृनं
दादिसांत्वनं॥उपसेनाभिषेकश्चगुरौवासात्पुरागमः ॥१॥उपलब्धार्थोविदित्वेतिअयमर्थः उपसमीपेआवयोःपुत्रबुद्ध्यासांसारिकपरम
सुखभोगात्पूर्वमेवलब्धार्थो आवामीश्वरावितिलब्धःप्राप्तःपरमज्ञानरूपोऽर्थोयाभ्यांतौतथाभूतौज्ञात्वामयिप्रसन्नेसति अनयोज्ञानंन
मर्किदुर्लभंस्यात् दुर्लभंतुमयिपुत्रतयाप्रेम अतइदानीमेवतज्ज्ञानंमाभूदितिनिजांस्वाधीनांमायांतयोःप्रसारितवानिति ॥ १ ॥तदेवदर्श
यति उवाचैत्यादिभिरष्टभिः प्रीणयन्सादरंब्रुवन्॥२॥अस्मत्तःअस्मन्निमित्तं नित्यमुत्कंठितयोरपियुवयोः पुत्राभ्यामावाभ्यांकृत्वाबाल्य
देवकीवसुदेवश्चविज्ञायजगदीश्वरौ ॥ कृतसंवदन्तौपुत्रौसस्वजातेनशंकिता ॥ ५१ ॥इ०भा०द०कंसवधो
नामचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः॥४४॥ ॥७॥ श्रीशुकउवाच पितरावुपलब्धार्थोविदित्वापुरुषोत्तमः॥मा
भूदितिनिजांमायांततानजनमोहिनीं॥१॥उवाचपितरावेत्यसाग्रजःसात्वतर्षभः॥ प्रश्रयावनतःप्रीणन्नंव
तातेतिसादरं॥२॥नास्मत्तोयुवयोस्तातनित्योत्कंठितयोरपि॥बाल्यप्रौगंडकैशोराःपुत्राभ्यामभवन्कचित्
॥३॥नलब्धोदैवहतयोर्वासोनौभवदंतिके ॥ यांबालाःपितृगेहस्थाविंदंतेलालितामुदं॥४॥ सर्वार्थसंभवोदे
होजनितःपोषितोयतः॥नतयोर्यातिनिर्वेशंपित्रोर्मर्त्यःशतायुषा॥५॥यस्तयोरात्मजःकल्पआत्मनाचधनेन
च॥वृत्तिनदद्यात्तंप्रेत्यस्वमांसंखादयंतिहि॥ ६ ॥मातरंपितरंवृद्धंभार्यासाध्वीसुतंशिथुं॥गुरुंविप्रंप्रपन्नंचक
ल्पोऽबिभ्रत्स्वसन्मृतः॥७॥तन्नावकल्पयोःकंसान्नित्यमुद्दिग्धचेतसोः॥मोघमेतेव्यतिक्रांतादिवसावामन
र्चतोः॥८॥

पौगंडकैशोरास्तत्तदवस्थाऽनुभवसुखानीत्यर्थः नाभवन्निति अस्मत्तःपुत्राभ्यामितिसामानाधिकरण्येवा ॥३॥
किंचआवामेवदैवहीनावित्याह नलब्धइति पितृगेहस्थाबालायांमुदंविंदंतेसाचनलब्धेति ॥४॥एवंतावत्श्लोकद्वयेनयुवयोरवयोश्चका
हानिजातेत्युक्तं आवयोःपुनर्युष्मत्परिचर्यालोपेनधर्महानिरपिजातेत्याह सर्वार्थसंभवइति सर्वेषांधर्माद्यर्थानांसंभवोयस्मिन्सदेहो
याभ्यांजनितःपोषितश्चतयोःपित्रोर्निर्वेशंनिष्कृतिमानृण्यंमर्त्यःशतसंवत्सरमात्रेणायुषानप्राप्नोति॥५॥तन्मध्येपितुर्यः पुत्रःकल्पःस
न्नपिपित्रोर्वृत्तिजीविकानसंपादयेत्तंप्रेत्यलोकांतरेयमदूताःस्वस्यैवमांसंखादयंतीति॥६॥ किंचमात्रादिशूश्रूषामकुर्वन्विफलजी
वित्पुत्रोऽतीत्याह मातरमिति अबिभ्रत् अपुण्णान्स्वसन्नपिमृततुल्यएवेति ॥७॥ तत्तस्मान्नौआवयोःमोघंमर्थमनर्चतोःअपूजयतोः॥८॥

पश्यन्ते कृत्वा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ आश्वास्यसात्वयित्वा ॥ १२ ॥ त्वमेवाज्ञापयेतिमावदेत्याह ययातिशापादिति तवतुयादव
 मदाज्ञयानदोषइतिभावः ॥ १३ ॥ ममतादृशीशक्तिर्नास्तीतिचेत्तत्राह मयीति मत्पसादेनसर्वभविष्यतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ स्वानुज्ञा
 संतुमर्हथस्तातमातनोपरतंत्रयोः ॥ अकुर्वतोर्वाशुश्रूषांक्लिष्टयोर्दुर्दृढाभृशम् ॥ ९ ॥ श्रीशुकउवाच
 इतिमायामनुष्यस्यहरेर्विश्वात्मनोगिरा ॥ मोहितावंकमारोप्यपरिष्वज्यापतुर्मुदम् ॥ १० ॥ सिंचतावश्रु
 धाराभिःस्नेहपाशेनचावृतौ ॥ नकिंचिदूचतूराजन्वाप्यकंठौविमोहितौ ॥ ११ ॥ एवमाश्वास्यपितरौभग
 वान्देवकीसुतः ॥ मातामहंतूग्रसेनयदूनामकरोन्नृपम् ॥ १२ ॥ आहवास्मान्महाराजप्रजाश्चाज्ञमुमर्हसि ॥
 ययातिशापाद्यदुभिर्नासितव्यंनृपासने ॥ १३ ॥ मयिभृत्यउपासीनेभवतोविबुधादयः ॥ बलिहरंत्यवनताः
 किमुतान्येनराधिपाः ॥ १४ ॥ सर्वानुस्वज्ञातिसंबंधान्दिग्भ्यःकंसभयांकुलान् ॥ यदुदृण्यंधकमधुदाशा
 र्हकुपुरादिकान् ॥ १५ ॥ सभाजितान्समाश्वास्यविदेशावासकश्शितान् ॥ न्यवासयत्स्वगंहेपुवित्तैःसंतप्य
 विश्वरुन् ॥ १६ ॥ रुष्णसंकर्षणभुजैर्गुप्तालब्धमनोरथाः ॥ गृहपुरेमिरेसिद्धाःरुष्णरामगतज्वराः ॥ १७ ॥ वी
 क्षंतोऽहरहःप्रीतामुकुंदवदनांबुजम् ॥ नित्यं प्रमुदितंश्रीमत्सदयस्मितवीक्षणम् ॥ १८ ॥ तत्रप्रवयसोऽप्या
 सन्युवानोऽतिबलौजसः ॥ प्रिवंतोऽक्षैर्मुकुंदस्यमुखांबुजसुधांमुहुः ॥ १९ ॥ अथनंदंसमासाद्यभगवान्दे
 वकीसुतः ॥ संकर्षणश्चराजेंद्रपरिष्वज्येदमूचतुः ॥ २० ॥ पितर्युवाभ्यांस्निग्धाभ्यांपोषितौलालितौभृशम् ॥
 पित्रोरभ्यधिकाप्रीतिरात्मजेष्व्वात्मनोऽपिहि ॥ २१ ॥ सपितासाचजननीयौपुष्णीतांस्वपुत्रवत् ॥ शिशू
 न्वंधुभिरुत्सृष्टानकल्पैःपोषरक्षणे ॥ २२ ॥

अ० ४५

तीन्संबंधांश्चदिग्भ्यः आनाय्येति ॥ १५ ॥ १६ ॥ सिद्धाः पूर्णः रुष्णरामाभ्यांगतो निवृत्तो ज्वरस्तापो येषांति ॥ १७ ॥ सदयस्मितं वीक्षणं यस्मिन्तत्
 ॥ १८ ॥ प्रवयसो रूढा अपि अतिशयितं बलमोजश्च येषांति ॥ १९ ॥ २० ॥ भृशमात्मनोऽप्याधिक्येन पोषितौ न चाश्चर्यमेतदित्याह पित्रोरिति
 आत्मनो देहादप्यात्मजेष्वभ्यधिका हि प्रीतिरिति ॥ २१ ॥ देवकी वसुदेवयोः पुत्रौ युवां नास्मत्पुत्रावित्यपि न वाभ्यमित्याह सपितेति ॥ २२ ॥

॥ १०१ ॥

॥२३॥ सव्रजं ब्रजवासिभिः सहितम् कुप्यानि स्वर्णरजतादिव्यतिरिक्तकांस्यपात्रादीनित्यमृतिभिः ॥२४॥२५॥ पुरोधसागर्गाचार्येण द्विजसंस्कृतिमुपनयनं ॥२६॥ गावोगाः रुक्मस्यमालाविद्यतेयासांताः क्षौमवस्त्रमालावतीः ॥२७॥ याः पूर्वमनोदत्ताः आसन्ता एवाददात् ननुताः कंसेनापहृताः सत्यं राजगोष्ठादाच्छिद्यदत्ता इत्याह कंसेनाधर्मतइति ॥२८॥ गायत्रं ब्रतं ब्रह्मचर्यं ॥२९॥ प्रकर्षेण भवंत्याभ्यामिति प्रभवौ अतएव सर्वज्ञौ स्वतः सिद्धममलं ज्ञानं प्रच्छादयंतौ नरचेष्टितैः ॥३०॥३१॥ यथा यथावत् उपसाद्य प्राप्य गुरौ वृत्तिमन्यान् ग्राहयंतौ

यातयूयं ब्रजं तात वयं च स्नेहदुःखितान् ॥ ज्ञातीन्वो द्रष्टुमेष्यामो विहाय सुहृदां सुखं ॥२३॥ एवं सांत्वय्य भगवानूनं दंसव्रजमच्युतः ॥ वासोलंकारकुप्याद्यैरर्हयामास सादरं ॥२४॥ इत्युक्तस्तौ परिष्वज्य नंदः प्रणयविह्वलः ॥ पूरयन्नश्रुभिर्नेत्रे सह गोपैर्ब्रजं ययौ ॥२५॥ अथ शूरसुतो राजन् पुत्रयोः समकारयत् ॥ पुरोधसा ब्राह्मणैश्च यथावद्विजसंस्कृतिं ॥२६॥ तेभ्यो दादक्षिणा गावां रुक्ममाल्यः स्वलं रुताः ॥ स्वलं रुतेभ्यः संपूज्य सवत्साः क्षौममालिनीः ॥२७॥ याः रुष्णरामजन्मर्क्षे मनोदत्ता महामतिः ॥ ताश्चाददादनुस्मृत्य कंसेनाधर्मतो हृताः ॥२८॥ ततश्च लब्धसंस्कारौ द्विजत्वं प्राप्य सुव्रतौ ॥ गर्गाद्यदुकुलाचार्या द्वायत्रं ब्रतमास्थितौ ॥२९॥ प्रभवौ सर्वविद्यानां सर्वज्ञौ जगदीश्वरौ ॥ नान्यसिद्धामलज्ञानं गूहमानौ नरेहितैः ॥३०॥ अथो गुरुकुलेवासमिच्छंतावुपजग्मतुः ॥ काश्यं सां दीपनिनाम त्ववंति पुरवासिनम् ॥३१॥ यथोपसाद्य तौ दांतौ गुरौ वृत्तिमनिदिताम् ॥ ग्राहयंतावुपेतौ स्मभक्त्या देवमिवाहृतौ ॥३२॥ तयोर्द्विजवरस्तुष्टः शुद्धभावानुवृत्तिभिः ॥ प्रोवाच वेदानखिलान् सांगोपनिषदो गुरुः ॥३३॥ सरहस्यं धनुर्वेदं धर्मान्यायपथांस्तथा ॥ तथा चान्वीक्षिकीं विद्यां राजनीतिं च पद्धिदाम् ॥३४॥ सर्वं नरवरश्रेष्ठौ सर्वविद्याप्रवर्तकौ ॥ सकृन्निगदमात्रेण तौ संजगृहतुर्नृप ॥३५॥ अयंतौ गुरुमुपेतौ उपगतौ सेवितवन्तावित्यर्थः ॥३२॥ शुद्धोभावो यासुताभिरनुवृत्तिभिः सांगोपनिषदः अंगात्रिषडंगानि शिक्षादीनि तैषद्विष्वसहितान् ॥३३॥ सरहस्यं मंत्रदेवताज्ञानसहितं धर्मान्मन्वादिधर्मशास्त्राणि न्यायपथान्मीमांसादीन् आन्वीक्षिकीं तर्कविद्यां बुद्धिर्विषहोयानमासनं द्वैधमाश्रयइति एवं षड्विधाराजनीतिम् ॥३४॥ सकृन्निगदमात्रेण एकवारं गुरोरुच्चारणमात्रेण ॥३५॥

३ पुष्पपट्टिकलाः तांश्चैव तत्रोक्तालित्येयथा गीतं १ बाधं २ नृत्यं ३ नाट्यं ४ आलेख्यं ५ विशेषकच्छेयं ६ तंडुलकुसु
काराः ७ पुष्पास्तरणं ८ दशनवसनांगरागाः ९ मणिभूमिकाकर्म १० शयनरचनं ११ उदकवाद्यं १२ उदकघातः १३ चि
गाः १४ माल्ययथनविकल्पाः १५ शेखरापीडयोजनं १६ नेपथ्ययोगाः १७ कर्णपत्रांगः १८ सुगंधयुक्तिः १९ भूषणयोज
२० ऐंद्रजालं २१ कौचमारयोगाः २२ हस्तलाघवं २३ चित्रशाकापूपभक्षविकारक्रिया २४ पानकरसरागासवयोजनं २५ सू
चीकर्म २६ सूत्रक्रीडा २७ प्रहेलिका २८ प्रतिमाला २९ दुर्वचकयोगाः ३० पुस्तकवाचनं ३१ नाटकाख्यायिकादर्शनं ३२ का
व्यसमस्यापूरणं ३३ पट्टिकावेत्रबाणविकल्पाः ३४ तर्ककर्माणि ३५ तक्षणं ३६ वास्तुविद्या ३७ रूप्यरत्नपरीक्षा ३८ धातुवादः

अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्यासंयत्तौतावतीः कलाः ॥ गुरुदक्षिणयाचार्यं छंदयामासतुर्नृप ॥ ३६ ॥ द्विजस्तयोस्तं महि
मानमद्भुतंसलक्ष्यराजन्नतिमानुषीमतिं ॥ संमंथ्यपत्न्यासमहार्णवे मृतं बालं प्रभासे वरयां वभूवह ॥ ३७ ॥ तथे
त्यथारुह्यमहारथौरथं प्रभासमासाद्यदुरंतविक्रमौ ॥ वेला मुपव्रज्य निषीदतुः क्षणं सिंधुर्विदित्वा ऽर्हणमाहर
त्तयोः ॥ ३८ ॥ तमाह भगवानाशुगुरुपुत्रः प्रदीयतां ॥ योऽसाविहत्वयाग्रस्तो बालको महतो मिणा ॥ ३९ ॥
समुद्र उवाच नैवाहार्णमहं देवदैत्यः पंचजनो महान् ॥ अंतर्जलचरः रुग्णशंखरूपधरोऽसुरः ॥ ४० ॥ आस्ते
तेनाहृतो नूनं तच्छ्रुत्वा सत्वरं प्रभुः ॥ जलमाविश्य तं हत्वानापश्यदुदरेऽर्भकं ॥ ४१ ॥

३९ मणिरागज्ञानं ४० आकरज्ञानं ४१ वक्षायुर्वेदयोगाः ४२ मेषकुक्कुटलावकयुद्धविधिः ४३ शुकसारिकाप्रलापनं ४४ उत्सादनं ४५
केशमार्जनं कौशलं ४६ अक्षरमुष्टिकाकथनं ४७ म्लेच्छितकतर्कविकल्पाः ४८ देशभाषाज्ञानं ४९ पुष्पशकटिकानिमित्तिज्ञानं ५०
यंत्रमातृकाधारणमातृका ५१ संवाच्यं ५२ मानसीकाव्यक्रिया ५३ अभिधानकोशः ५४ छंदोज्ञानं ५५ क्रियाविकल्पाः ५६ छ
लितकयोगाः ५७ वस्त्रगोपनानि ५८ द्यूतविशेषः ५९ आकर्षक्रीडा ६० बालक्रीडनकानि ६१ वैनायिकीनाम् ६२ वैजयिकीनां
६३ वैतालिकीनांच विद्यानां ज्ञानम् ६४ इति चतुःषष्टिकलाः छंदयामासतुः उपलोभितवन्तौ ॥ ३६ ॥ प्रभासे क्षेत्रे महार्णवे मृतं बालं वरया मा
स ॥ ३७ ॥ ईश्वराविति विदित्वा समुद्रस्तयोर्हणमाजहार ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पंचजनस्त्वसुरोऽहार्षीत् सचमहान्ममासाध्य इत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सपर्यापूजाम् सर्वेषांभूतानामाशयाःअंतःकरणानि तान्यालयोनिवासोयस्यतम् ॥ ४४ ॥ निजंकर्मएवनिबंधनंय
स्यतथाभूतमपिमदाज्ञापुरस्कारेणानयतः तेनदोषइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ वत्सेतिप्राधान्येनैकस्यसंबोधनम् गुरोर्निष्क्रयःगुरुदक्षिणायु
ष्मद्विधयोर्गुरोर्ममकामानांमध्येकोऽनुकामोऽवशिष्यतेनकोपीति ॥ ४७ ॥ हेवीरौस्वगृहं गच्छतम् वांयुवयोः अयातयामानि अगत
साराणि ॥ ४८ ॥ अनिलवद्रंहोवेगोयस्यतेन पर्जन्योमेघस्तद्वन्निनदोयस्यतेन ॥ ४९ ॥ नष्टमदृष्टंनत्पुनर्लब्धंनयान्निस्ताइवेति ॥ ५० ॥

नदंगप्रभवंशंखमादायरथमागमत् ॥ ततःसंयमनीनामयमस्यदयितांपुरीम् ॥ ४२ ॥ गत्वाजनार्दनःशं
खमौसहलायुधः ॥ शंखनिहादमाकर्ण्यप्रजासंयमनोयमः ॥ ४३ ॥ तयोःसपर्यामहतींचक्रेभक्त्युप
बृंहिताम् ॥ उवाचावनतःरुष्णंसर्वभूताशयालयम् ॥ ४४ ॥ लीलांमनुष्यहेविष्णोयुवयोःकरवामकिम् ॥
श्रीभगवानुवाच गुरुपुत्रमिहानीतंनिजकर्मनिबंधनम् ॥ आनयस्वमहाराजमच्छासनपुरस्कृतः ॥ ४५ ॥
तथेतितेनोपानीतंगुरुपुत्रंयदूत्तमौ ॥ दत्वास्वगुरवेभूयोवृणीष्वेतितमूचतुः ॥ ४६ ॥ सम्यक्संपादितोवत्स
भवद्भ्यांगुरुनिष्क्रयः ॥ कोनुयुष्मद्विधगुरोःकामोनामावशिष्यते ॥ ४७ ॥ गच्छतंस्वगृहंवीरौकीर्तिर्वामस्तु
पाविनी ॥ छंदांस्ययातयामानिभवंत्वहपरत्रच ॥ ४८ ॥ गुरुणैवमनुज्ञातौरथेनानिलरंहसा ॥ आयातौस्वपु
रंतातपर्जन्यनिनदेनवै ॥ ४९ ॥ समनंदन्प्रजाःसर्वाहृद्धारामजनार्दनौ ॥ अपश्यंत्योवद्ब्रह्मनिनष्टलब्ध
नाइव ॥ ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापु णेदशमस्कंधेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ५३ ॥
श्रीशुकउवाच वृष्णीनांप्रवरोमंत्रीरुणस्यदयितःसखा ॥ शिष्योबृहस्पतेःसाक्षादुद्भवोबुद्धिसत्तमः ॥ १ ॥

दशमस्कंधेटीकायांपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ५३ ॥ षट्चत्वारिंशकेषमुद्धवंप्रेष्यतद्विरा ॥ यशोदानंदयोश्च
गुःशोकांपनोदनम् ॥ १ ॥ कामचारंद्विजातिःसन्परित्यज्यातिसंयतः ॥ गुरोर्ज्ञानमनुप्राप्यसखागोपीरुपादिशत् ॥ २ ॥ गोपीनांसां
बुद्धेस्यंसन्मंत्रिसाध्यमितितदर्थमुद्धवंविशिष्यति वृष्णीनामिति बुद्धिसत्तमः बुद्ध्याऽतिश्रेष्ठः ॥ १ ॥

३॥ गोपीनां विशेषतः संदेशे कारणमाह ता इति मय्येव संकल्पात्मकं मनोयासांताः अहमेव प्राणोयासांताः मदर्थे त्यक्तदैहिकाः
 तत्रादयो याभिस्ताः ततः किमत अह येत्यक्तलोकधर्मा इति मन्निमित्तं त्यक्तलोकधर्मोऽहामुत्र सुखे तत्साधनानि च ये स्तान् विभ्रमिं सं
 यामि सुखं यामीत्यर्थः ॥ ४ ॥ तासां वियोगाधिदर्शयति द्वयेन मयिता इति ॥ ५ ॥ विरहेण औत्कण्ठ्येन विह्वलाः परवशाः गोकुलानि
 मनसमये शीघ्रमागमिष्यामीति प्रत्यागमनसंदेशास्तैः मेमदीयावल्लव्योगोप्यः मदात्मिका इति तासामात्मायदित्स्वदेहे स्यात्तर्हि विरह
 तापेन दस्यैव मयि वर्तमानत्वात् कथंचिज्जीवंतीति भावः ॥ ६ ॥ संदेशं भवतीनां वियोगो मेन हि सर्वात्मना कचिदित्यादिकं ॥ ७ ॥ निम्लोच

तमाह भगवान्प्रेषु भक्तमेकांतिनं क्वचित् ॥ गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रपन्नार्तिहरो हरिः ॥ २ ॥ गच्छोद्भवव्रजं
 सौम्यपित्रोर्नो प्रीतिमावह ॥ गोपीनां मद्योगाधि मत्संदेशैर्विमोचय ॥ ३ ॥ तामन्मनस्कामं त्राणामद
 र्थे त्यक्तदैहिकाः ॥ येत्यक्तलोकधर्माश्च मदर्थे तान् विभ्रम्यहम् ॥ ४ ॥ मयिताः प्रेयसां प्रेषेदूरस्ये गोकुलस्त्रियः ॥
 स्मरंत्योऽगविमुत्थंति विरहौत्कण्ठ्यविह्वलाः ॥ ५ ॥ धारयंत्यतिरुद्धेण प्रायः प्राणान् कथंचन ॥ प्रत्यागम
 नसंदेशैर्वल्लव्यो मेमदात्मिकाः ॥ ६ ॥ श्रीशुक उवाच इत्युक्त उद्धवो राजन् संदेशं भर्तुराहृतः ॥ आदायरथ
 मारुत्यप्रययौ नंदगोकुलम् ॥ ७ ॥ प्राप्तो नंदव्रजं श्रीमान्निम्लोचति विभावसौ ॥ छन्नयानः प्रविशतां पशूनां
 खुरेणुभिः ॥ ८ ॥ वासिताऽर्थेऽभियुध्यद्विर्नादितं शुष्मिभिर्वर्षैः ॥ धावन्तीभिश्चावासाभिरुधोभारैः स्वव
 त्सकान् ॥ ९ ॥ इतस्ततो विलंघं द्विर्गोवत्सैर्मण्डितं सितैः ॥ गोदोहशब्दाभिरवैर्वेणूनां निःस्वनेन च ॥ १० ॥
 गायन्तीभिश्च कर्माणि शुभानि बलरुणयोः ॥ स्वलंकृताभिर्गोपीभिर्गोपैश्च सुविराजितं ॥ ११ ॥

ति अस्तंगच्छति सति छन्नं यानं यस्येति तदा गोपीभिरज्ञातत्वेन नंदसंगं लब्धवानिति सूचयति ॥ ८ ॥ व्रजं वर्णयति पंचभिः वासितार्थ इत्या
 दिना वासिताः पुष्पवंत्यो गावस्तन्निमित्तमभितो युध्यद्विः शुष्मिभिर्मण्डितैर्वासाभिर्धेनुभिः स्ववत्सकान् प्रति ॥ ९ ॥ विलंघद्विः उ
 त्तद्विः गोदोहशब्दैः सह अभितोरवाः मुंचमामुंचनय आनय देहिगृहाणेत्यादयो यस्मिन् तं वेणूनां निःस्वनेन च मण्डितं ॥ १० ॥ गायन्तीभि
 र्गोपीभिर्गोपैश्च सुविराजितं ॥ ११ ॥

अप्यायर्चनान्वितैः गोपगृहैर्धूपादिभिश्च मनोरमम् ॥ १२ ॥ खंडं समूहः ॥ १३ ॥ आर्चयत् पूजयामास ॥ १४ ॥ कशिपौ शय्यायां संवि
ष्टम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ साधूनामतिकर्मणिषष्टौ ॥ १७ ॥ गावोगाः गिरिं गोवर्द्धनम् ॥ १८ ॥ अप्यायास्यति आगमिष्यतिक्रिम् ॥ १९ ॥
श्रीरुष्णोपकारस्मरणादिभिरनुपमानेन नमोऽभिभूयमान आह दावाग्नेरित्यादिना वातात् वर्षाच्चेति वृषात् सर्पाच्चेति अन्येभ्यश्च दुरतिक्रमे

अग्न्यर्कातिथिगोविप्रपितृदेवार्चनान्वितैः ॥ धूपदीपैश्च माल्यैश्च गोपावासैर्मनोरमं ॥ १२ ॥ सर्वतः पुष्पि
तवनं द्विजालिकुलनादितं ॥ हंसकारंडवाकीर्णैः पद्मखंडैश्च मंडितं ॥ १३ ॥ तमागतं समागम्य रुष्णस्यानुच
रं प्रियं ॥ नंदः प्रीतः परिष्वज्य वासुदेवधियार्चयत् ॥ १४ ॥ भोजितं परमान्नेन संविष्टं कशिपौ सुखं ॥ गतश्रमं
पर्यवृच्छत्पादसंवाहनादिभिः ॥ १५ ॥ कच्चिदंगमहं भागसखानः शूरनंदनः ॥ आस्तेकुशल्यपत्याद्यैर्युक्तो
मुक्तः सुहृदहतः ॥ १६ ॥ दिष्ट्या कंसोहतः पापः सानुगः स्वेन पाप्मना ॥ साधूनां धर्मशीलानां यदूनां द्वेष्टियः
सदा ॥ १७ ॥ अपि स्मरति नः रुष्णो मातरं सुहृदः सखीन् ॥ गोषान् व्रजं चात्मनां थं गावो वृंदावनं गिरिम् ॥
॥ १८ ॥ अप्यायास्यति गोविंदः स्वजनान् सकृदीक्षितुं ॥ तर्हि द्रक्ष्याम तद्वक्त्रं सुनसं सुस्मितेक्षणं ॥ १९ ॥
दावाग्नेर्वातवर्षाच्च वृषसर्पाच्च रक्षिताः ॥ दुरत्ययेभ्यो मृत्युभ्यः रुष्णेन सुमहात्मना ॥ २० ॥ स्मरतां रुष्णवी
र्याणि लीलाऽपांगनिरीक्षितं ॥ हसितं भाषितं चांगसर्वानः शिथिलाः क्रियाः ॥ २१ ॥ सरिच्छैलवनोद्देशा
न्मुकुंदपदभूषितान् ॥ आक्रीडानां क्षमाणानां मनोयातितदात्मतां ॥ २२ ॥ मन्येरुष्णं चरामं च प्राप्ताविहसु
रोत्तमौ ॥ सुराणां महदर्थाय गर्गस्य वचनं यथा ॥ २३ ॥ कंसं नागायुतप्राणं महौ गजपतिं यथा ॥ अवधिष्टां
लीलयैव पशूनि वृणाधिपः ॥ २४ ॥

मृत्युभ्यः श्रीरुष्णेन रक्षिताः स्म ॥ २० ॥ किंच स्मरतामिति लीलया अपांगेन निरीक्षितम् अंगहे उद्धव ॥ २१ ॥ न केवलं शिथिला ए
व शनैरुपरमंतीत्याह सरिच्छैलेति सरितश्च शैलाश्च वनोद्देशाश्च तान् आक्रीडान् क्रीडास्थानानि ॥ २२ ॥ सुराणामर्थाय महत्गंभी
रुपवचनं यथा ॥ २३ ॥ न केवलं तद्वचनानुसारेणैव व्यवहारसंवादादपीत्याह कंसमिति ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अखिलगुरुत्वमेवजनकत्वेननियंतृत्वेनचाह एताविति
 मुकुंदश्चेत्येतौविश्वस्यबीजयोनीनिमित्तोपादाने ननुपुरुषप्रधानयोर्बीजयोनित्वंप्रसिद्धमतआह पुरुषःप्रधानमिति पुरुषोऽशःप्र
 शक्तिः अतःप्रधानपुरुषावप्येतावेवेत्यर्थः एवंजनकत्वमुक्तम् किंच अन्वीयभूतेषुअनुप्रविश्य भूतानांचतदुपहितस्यविलक्षणस्य
 नाभेदस्यज्ञानस्यजीवस्यचईशातेईश्वरौनियंतारौभवतः कुतःपुराणौअनादौअनादित्वात्कारणत्वंततश्चनियंतृत्वमित्यर्थः ॥ ३१ ॥

अ० ४६

तालत्रयंमहासारंधनुर्यष्टिमिवेभराट् ॥ वभंजैकेनहस्तेनसप्ताहमदधाद्विरिम् ॥ २५ ॥ प्रलंबोधेनुकोऽरिष्ट
 स्तृणावर्त्तवकादयः ॥ दैत्याःसुरासुरजितोहतायेनेहलीलया ॥ २६ ॥ श्रीशुकंउवाच इतिसंस्मृत्यसंस्मृ
 त्यनंदःरुष्णानुरक्तधीः ॥ अत्युत्कंठोऽभवत्तूष्णींप्रेमप्रसरविद्वलः ॥ २७ ॥ यशोदावर्ण्यमानानिपुत्रस्यच
 रितानिच ॥ शृण्वंत्यश्रूण्यवासाक्षीत्सेहस्रुतपयोधरा ॥ २८ ॥ तयोरित्यंभगवतिरुष्णेनंदयशोदयोः ॥ वी
 दयानुरागंपरमनंदमाहोद्भवोमुदा ॥ २९ ॥ उद्भवउवाच युवांश्लाघ्यतमौनूनंदेहिनामिहमानद ॥
 नारायणेऽखिलगुरौयत्कृतामतिरीदृशी ॥ ३० ॥ एतौहिविश्वस्यचबीजयोनीराभोमुकुंदःपुरुषःप्रधानम् ॥
 अन्वीयभूतेषुविलक्षणस्यज्ञानस्यचेशातइमौपुराणौ ॥ ३१ ॥ यस्मिजनःप्राणवियोगकालेक्षणंसमावे
 श्यमनोविशुद्धम् ॥ निर्हृत्यकर्माशयमाश्रुयातिपरसंगतिंब्रह्ममयोऽर्कवर्णः ॥ ३२ ॥ तस्मिन्भवतावखिला
 त्महेतौनारायणेकारणमर्च्यमूर्त्तौ ॥ भावंविधत्तानितरांमहात्मन्किंवाऽवशिष्टंयुवयोःसुकृत्यम् ॥ ३३ ॥
 आगमिष्यत्यदीर्घेणकालेनव्रजमच्युतः ॥ प्रियंविधास्यतेपित्रोर्भगवान्सात्वतांपतिः ॥ ३४ ॥

ननुसृष्ट्यादिकर्मावेशान्मनुष्यादिजन्मदर्शनाच्चतस्यान्येभ्यःकोविशेषइत्याशंक्याह यस्मिन्नितिद्वाभ्याम् कर्माशयंकर्मवासनानिर्हृत्य
 त्यक्त्वा ब्रह्ममयःस्वरूपज्ञानवान् अर्कवर्णःशुद्धसत्त्वमूर्त्तिःसन्परांगतितत्पदंयाति ॥ ३२ ॥ अखिलस्यात्माचहेतुश्चतस्मिन्कारणेनमनु
 ष्याकृतौ महात्मन्महात्मनिपरिपूर्णंभवंतौभक्तिकुरुतः अतःकृतकृत्यावित्यर्थः ॥ ३३ ॥ प्रस्तुतमाह आगमिष्यतीति पित्रोर्युवयोः या
 तयूयंव्रजंतातवयंचत्सेहदुःखितान् ज्ञातीन्वोद्बुधेभ्यामोविधायसुहृदांसुखमितियदाहकृष्णस्तत्सत्यंकरिष्यतीति ॥ ३४ ॥

॥ १०४ ॥

॥ ३५ ॥ कालविलंबनमसहमानौ प्रत्याह माखिद्यतमिति हेमहाभागौ अंतिके इदानीमेव समीपे वा कुत इत्यत आह अंतर्दृष्टीति तद्विषयैः
 किमिति न दृश्यते तत्राह ज्योतिरिवैधसीति तद्यथा मथनं विना न दृश्यते तथा भक्तिविना कृष्णोऽपीति भावः ॥ ३६ ॥ अहो आस्तामेतत्तस्य
 त्विहागमनं स्वस्यातिप्रियान्पित्रादीन्विहाय न संगच्छत इति मन्येतत्राह न ह्यस्येति अस्य प्रियादयो न हि संति तत्र हेतु अमानिनः समानस्ये
 ति च ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सोऽपि जन्मकर्मादिरहितोऽपि क्रीडाप्रयोजनः सन् साधूनां परिपालनाय सदसन्मिश्रयोनिपुमांस्त्वराजसनामस्य
 योनिषु यद्वा देवादिमत्स्यादिनृसिंहादियोनिषु कल्पते आविर्भवतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ननु जन्मकर्मादिरहितस्य कुत एतदित्यत आह सत्त्वमि

हत्वा कंसं रंगमध्ये प्रतीपं सर्वसात्वतां ॥ यदा हवः समागत्य कृष्णः सत्यं करोति तत् ॥ ३५ ॥ माखिद्यतं महा
 भागौ द्रक्ष्यथः कृष्णमंतिके ॥ अंतर्दृष्टिः स भूतानामास्तं ज्योतिरिवैधसि ॥ ३६ ॥ न त्वस्यास्ति प्रियः कश्चिन्ना
 प्रियोऽवास्त्यमानिनः ॥ नोत्तमो नाधमो वाऽपि समानस्यासमोऽपि वा ॥ ३७ ॥ न मातानपि तातस्य न भार्या
 न सुतादयः ॥ नात्मीयो न परश्चापि न देहो जन्म एव च ॥ ३८ ॥ न चास्य कर्म बालोके न दसन्मिश्रयोनिषु ॥
 क्रीडार्थं सोऽपि साधूनां परित्राणाय कल्पते ॥ ३९ ॥ सत्त्वं रजस्तम इति भजते निर्गुणो गुणान् ॥ क्रीडन्नती
 तोऽत्र गुणैः सृजत्यवतिहंत्य जः ॥ ४० ॥ यथा भ्रमरिका दृष्ट्या भ्राम्यतीव मदीयते ॥ चित्ते कर्तृरितत्रात्मा क
 र्त्तृवाहं धिया स्मृतः ॥ ४१ ॥ युवयोरेव नैवायमात्मजो भगवान्हरिः ॥ सर्वेषामात्मजोऽपि तस्मात्पितामाता स
 ईश्वरः ॥ ४२ ॥

ति क्रीडामतीतोऽपि क्रीडन्न तथाऽपि मायागुणैः घटत इत्यर्थः ॥ ४० ॥ अत्राविद्योपाधेर्जावस्य कर्तृत्वं दृष्टं ती
 तस्याविद्ययैव कर्तृत्वमिति सदृष्टं तमाह यथेति भ्रमरिकापरिभ्रमणं तयोपलक्षितया दृष्ट्या भूरपि भ्राम्यतीति यथा प्रतीयते एवं चित्ते
 कृतितत्र विक्षिमे चित्तेऽहं धिया आत्मा ध्यासेन आत्मा कर्त्ता स्मृतो यथा तद्वदिति ॥ ४१ ॥ किंच युवयोरेव नायमात्मजः किंतु सर्वेषाम
 आत्मज एव किंतु शत्रुमित्रादिरूपोऽपीति सर्वात्मत्वनिरूपणेन मोहनिवृत्तये संबंधमनेकांतिकं करोति युवयोरेवेति द्वाभ्यां ॥ ४२ ॥

नितरांतस्त्वतोवाच्यं निर्वचनाहं वस्तुनास्तीति ॥ ४३ ॥ दीपान्निरूप्यप्रज्वाल्य वास्तून् देहल्यादीन् ॥ ४४ ॥ मणिभिः कांच्या
तिरज्जूर्विकर्षत्सुभुजेषु कंकणानां सजोयासां ताः चलंतो निनंवाः स्तनाहाराश्च यासां ताः कुंडलैस्त्वप्यंतः स्फुरंतः कपोलायासां ताः
निकुंकुमानियेषु तानि आननानियासां ताः एव ताश्च ताश्च ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तदा ब्रजौ कसो गोप्यः सकोधमाहुः अक्रूर इति अर्थं
धितवान् इत्यर्थसाधकः तदाहुः येन नीत इति ॥ ४८ ॥ कंसं घातयित्वा पुनः किमर्थमागत इत्याशंस्य स्वयमेव कारणं संभावयति किमि

अ० ४६

दृष्टं श्रुतं भूतं भवद्भविष्यत्स्थानुश्चरिणुर्महदल्पकंच ॥ विनाऽच्युता हस्तु तरां न वाच्यं स एव सर्वपरमार्थभूतः
॥ ४३ ॥ एवं निशासाव्रुवतोर्व्यतीतानंदस्य कृष्णानुचरस्य राजन् ॥ गोप्यः समुत्थाय निरूप्य दीपान् वास्तू
न् समभ्यर्च्य दधीन्यमंथन् ॥ ४४ ॥ तादीपदीपैर्मणिभिर्विरेजूरज्जूर्विकर्षद्भुजकंकणसजः ॥ चलन्निनं वस्त
नहारकुंडलत्विप्यल्कपोलारुणकुंकुमाननाः ॥ ४५ ॥ उद्गायतीनामरविंदलोचनं ब्रजांगनानां दिवमस्मृश
त्त्वनिः ॥ दध्मश्च निर्मथनशब्दमिश्रितो निरस्य ते येन दिशाममंगलम् ॥ ४६ ॥ भगवत्युदिते सूर्ये ब्रजहारि ब्र
जौ कसः ॥ दृष्ट्वा रथं शातकौभंकस्यायमिति चाव्रुवन् ॥ ४७ ॥ अक्रूर आगतः किं वायः कंसस्यार्थसाधकः ॥
येन नीतो मधुपुरीरुणः कमललोचनः ॥ ४८ ॥ किं साधयिष्यत्यस्माभिर्भर्तुः प्रीतस्य निष्कृतिः ॥ इति स्त्रीणां
वदंतीनामुद्धवोऽगात्कृताङ्गिकः ॥ ४९ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे नंदशोकापनयनं नाम षट्
चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक उवाच तं वीक्ष्य कृष्णानुचरं ब्रजम्रियः
प्रलंबवाहुं नवकंजलोचनं ॥ पीतांबरपुष्करमालिनं लसन्मुखारविंदं परिमृष्टकुंडलं ॥ १ ॥

ति तदा साधितेन कार्येण प्रीतस्य नुष्टस्य भर्तुः पाठांतरे प्रेतस्य मृतस्य कंसस्य निष्कृतिमौर्ध्वदैहिकमस्माभिः कृत्वा साधयिष्यते किमस्मभ्यं
सैः पिडान्कृत्वा दास्यतीत्यर्थः इति एवं वदंतीनां स्त्रीणां ततस्तस्मिन् नवसरेकताङ्गिकः कृतस्नानादिनियमः उद्धव आगत इति ॥ ४९ ॥ इति दश
मस्कंधटीकायां षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ सप्तचत्वारिंशके थकृष्णादेशेन गोपिकाः ॥ बोधयित्वा उद्धवस्तत्त्वमनुज्ञाप्यागमत्परी ॥ १ ॥ १ ॥

॥ १०५ ॥

अपीच्यंसुंदरं दर्शनं यस्य सः अच्युतस्येव वेषो भूषणानि च यस्य सः कोऽयं कुतो वा कस्य चेति वदंत्यस्तं परिवव्रुः ॥ २ ॥ ३ ॥ पार्षदं सेवकम् ॥ ४ ॥
 पित्रोः प्रियचिकीर्षयेत्यत्र हेतुः स्नेहानुबंध इति ॥ ५ ॥ अन्यथा गोब्रजेतस्येत्यत्र हेतुः अन्येष्विति अर्थकृता कार्यनिमित्ता विडंबनमनु-
 करणमात्रम् ननु तात्त्विकी मैत्री पुंभिरिति दृष्टान्तः ॥ ६ ॥ अस्यैवान्यार्थनिदर्शनैः प्रपंचः निःस्वमित्यादिना दत्तादक्षिणायेन तं याज्यम् ॥ ७ ॥
 पक्षिणः विगतफलं वृक्षम् रतामनुक्तामनुमामित्यर्थः ॥ ८ ॥ त्यक्तलौकिकाः त्यक्तलोकव्यवहाराः ॥ ९ ॥ प्रियम्यकर्माणि गायंत्यः तथा

शुचिस्मिताः कोऽयमपीच्यदर्शनः कुतश्च कस्याच्युतवेषभूषणः ॥ इति स्म सर्वाः परिवव्रुरुः सुकास्तमुत्तम-
 श्लोकपदांबुजाश्रयं ॥ २ ॥ तं प्रश्रयणावनताः सुसत्कृतं सर्वोडहासेक्षणसूनुतादिभिः ॥ रहस्यपृच्छन्नुपवि-
 ष्ठमासने विज्ञाय संदेशहरं रमापतेः ॥ ३ ॥ जानीमस्त्वां यदुपतेः पार्षदं समुपागतं ॥ भर्त्रेह प्रेषितः पित्रोर्भवा-
 न्प्रियचिकीर्षया ॥ ४ ॥ अन्यथा गोब्रजेतस्य स्मरणीयं न च क्षमहे ॥ स्नेहानुबंधो बंधूनां मुनेरपि सुदुस्त्यजः ॥
 ॥ ५ ॥ अन्येष्वर्थकृता मैत्रीयावदर्थविडंबनं ॥ पुंभिः स्त्रीषु कृता यद्वत्सु मनस्विवपट्टपदैः ॥ ६ ॥ निःस्वत्यजं
 तिगणिका अकल्पं नृपतिं प्रजाः ॥ अधीतविद्या आचार्यमृत्विजो दत्तदक्षिणं ॥ ७ ॥ स्वगावां तफलं वृक्षं भु-
 क्त्वा चातिथयोगृहं ॥ दग्धं मृगास्तथाऽरण्यं जारो भुक्त्वा रतां स्त्रियं ॥ ८ ॥ इति गोप्यो हि गोविंदे गतवाक्कायमा-
 नसाः ॥ रुष्णदूते ब्रजं याते उद्धवे त्यक्तलौकिकाः ॥ ९ ॥ गायंत्यः प्रियकर्माणि रुदंत्यश्च गतह्रियः ॥ तस्य संस्मृत्य-
 संस्मृत्ययां निःकेशोरवात्ययोः ॥ १० ॥ काचिन्मधुकरं दृष्ट्वा ध्यायंती रुष्णसंगमम् ॥ प्रियप्रस्थापितं दूतं क-
 ल्पयित्वेदमब्रवीत् ॥ ११ ॥

वात्यकेशोरयो र्यानि कर्माणि तानि संस्मृत्य संस्मृत्य गतह्रियः सत्यो रुदंत्यश्च तमपृच्छन्निति पूर्वक्रिययैवं संबंधः ॥ १० ॥ प्रियेण श्रीरु-
 ष्णप्रसादयितुं प्रस्थापितोऽयं दूत इति कल्पयित्वा ब्रवीत्युक्त्वा तस्मिन् नप्युद्धवे प्रियप्रस्थापितं दूतमिति दूतदार्ष्टिकत्वा मधुकरापदेशेन उ-
 व्वेदीदित्यर्थः ॥ ११ ॥

विस्मयधूर्तस्यबंधो नोऽस्माकं अंघ्रिमास्पृश मामानमस्कारेण प्रार्थयस्वेत्यर्थः तत्किमित्यपेक्षायां कृष्णवर्णस्य तस्य श्मश्रूणां लो-
 रारणमुपेक्षमाणाऽह सपत्न्याः कुचाभ्यां लुलितासंमृदिताया कृष्णस्य वनमाला अतएव तस्या कुंकुमं ये पुनैश्मश्रुभिः उपलक्षितः
 सा मेव मानिनीनां प्रसादं मधुपतिर्वहतु किमस्मत्प्रसादनेन तस्य यदुसदसि विडंब्यमुपहासास्पदम् कुतः यस्य दूतस्त्वमीदृक् ईदृशः
 ॥ १२ ॥ ननु किमित्येवं तमवजानीथ किं वस्तेनापकृतमत आह सकृदिति भवादृक्त्वादृशः दुर्मनाः सुमनसः कुसुमानियथात्यजतितद्वत्
 नहो बत अविज्ञस्य तस्य पादपद्मश्रीः कथं सेवते विदितं मयेत्याह अपाति बतेति खेदे उत्तमश्लोकस्य जल्पैर्मिथ्या कथाभिः प्रलापैः प्रायो
 हतचेताः वयं तु न लक्ष्मीवत् अविचक्षणा इति भावः ॥ १३ ॥ झंकारान् बहुधा कुर्वन्तमस्मत्प्रसादलाभाय कृष्णं गायत्री तमत्वाऽह किमिहेति

गोप्युवाच मधुपकितवंधोमास्पृशांघ्रिसपत्न्याः कुचविलुलितमालाकुंकुमश्मश्रुभिर्नः ॥ वहतुमधुप
 तिस्तन्मानिनीनां प्रसादं यदुसदसि विडंब्यं यस्य दूतस्त्वमीदृक् ॥ १२ ॥ सकृदधरसुधांस्वामोहिनीं पाययि
 त्वासुमनस इव सद्यस्त्यजेऽस्मान् भवादृक् ॥ परिचरति कथं तत्पादपद्मं तु पद्मात्यपि वतस्तचेता उत्तमश्लो
 कजल्पैः ॥ १३ ॥ किमिह बहुषडंगे गायसि त्वं यदूनामधिपतिमगृहाणामग्रतोनः पुराणं ॥ विजयसखस
 खीनां गीयतां तत्प्रसंगः क्षपितकुचरुजस्ते कल्पयन्तीष्टमिष्टाः ॥ १४ ॥ दिविभुवि चरसायां काः स्त्रियस्तदुरा
 पाः कपटरुचिरहासभ्रूविजृम्भस्ययाः स्युः ॥ चरणरजउपास्ते यस्य भूतिर्वयं का अपि च कृपणपक्षेत्युत्तमश्लो
 कशब्दः ॥ १५ ॥

पुराणपुरातनं बहुशोऽनुभूतम् विजयसखस्य श्रीकृष्णस्य मन्त्राः सख्यः तासामग्रतः तत्प्रसंगो गीयताम् इष्टाः कृष्णस्य प्रियाः तेन पूजि
 ता इति वा तेनालिङ्गितेन क्षपिता कुचरुक्कया सांताः ॥ १४ ॥ अष्टमपेक्षितं दास्यन्तीति ॥ १४ ॥ भो मातर्मेव बोचस्वामनुस्मृत्या नंगं विह्वलस्त्वां प्रस
 दयितुं मामादिष्टवानित्यत आह दिवीति दिविभुविरसातले च याः स्त्रियः स्युस्ताः कानामदुरापानकाश्च न तदित्यव्ययं तस्येत्यर्थः कपटेन रु
 चिरेण हासेन भ्रूविजृम्भो यस्य तस्य हे कपट इति वा किंच यस्य चरणरजः श्रीः सेवते तत्र वयं काः अपि च यद्यप्येवं तथाऽपि कृपणपक्षे कृपणा
 नु कं पि निपुंसि उत्तमश्लोकशब्दो भवतीति तथा कथनीयं त्वयेति भावः ॥ १५ ॥

पादमूलेप्रविशंतंक्षमापयिष्यंतमिवमत्वाऽह शिरसिन्यस्तंपादंविस्तृज तथाप्यमुंचंतमाहवेन्मीति मुकुंदादभ्येत्यतःशिक्षित्वेत्यर्थः दौत्यैर्दू-
 तकर्मभिश्चाटुकारैःप्रियोक्तिरचनाभिः अनुनयविदुषःप्रार्थनाचतुरस्यतेतवसर्वमहंवेन्मि मुकुंदवत्त्वमप्यविश्वसनीयइतिभावः ननुतेनकि-
 मपराद्धंतचाह स्वकृतइति स्वकृतेरुष्णकृतेतदर्थमेवविस्तृष्टापत्यपत्यन्यलोकाः अपत्यानिपतयश्चेतीहलोकाअन्यलोकाधर्मसाध्या-
 श्वयाभिस्ताःनःअकृतचेताःअसंयतचित्तःयोव्यसृजत्अस्मिन्किनुसंधातव्यमिति ॥ १६ ॥ किंचरुणस्यपूर्वाणिकर्माण्यनुसंधाना-
 विभेम्यहमस्मादित्याह मृगयुरिवेतिमृगयुर्लुब्धकइवयःकर्पाद्रंवालिनं विव्यधेअवित्थ्यत् लुब्धधर्माकौर्यवान् अलुब्धधर्मेतिवा लुब्ध-
 कोहितन्मांसमत्तुकांमेवित्थ्यति अयंतुनतथा अतोव्याकठिनइत्यर्थःतथास्त्रियंशूर्पणखाम् स्त्रीजितःसीतापरतंत्रःकामएवयानंप्राप्ति-
 साधनंयस्यास्तांविहृपांलिङ्गकणनासिकामकरोत् दाशरथिरूपेण तथाबलिमपितद्वत्तंबलिमत्त्वाभक्षयित्वाध्वांक्षवत्काकवत्अवेष्ट-
 यत्बबंध वामनरूपेण बलिमत्त्वाऽधोक्षिपत्विष्टपादितिपाठेबलिपूजांगृहीत्वाविष्टपात्स्वर्गात्अधोऽक्षिपदित्यर्थः तत्तस्मादसितस्यक-
 विस्तृजशिरसिपादंवेदयहंचाटुकारैरनुनयविदुषस्तेऽभ्येत्यदौत्यैर्मुकुंदात् ॥ स्वकृतइहविस्तृष्टापत्यपत्यन्य-
 लोकाव्यसृजदकृतचेताःकिनुसंधेयमस्मिन् ॥ १६ ॥ मृगयुरिवकर्पाद्रंविव्यधेलुब्धधर्मास्त्रियमकृतविरू-
 पांस्त्रीजितःकामयानां ॥ बलिमपिबलिमत्त्वाऽवेष्टयत्ध्वांक्षवद्यस्तदलमसितसख्यैर्दुस्त्यजस्तत्कथार्थः ॥
 ॥ १७ ॥ यदनुचरितलीलांकर्णपीयूषविप्रुट्सकृददनविधूतद्वंद्वधर्माविनष्टाः ॥ सपदिगृहकुटुंबंदीनमुत्सृज्य
 दीनावहवइहविहंगाभिक्षुचर्याचरंति ॥ १८ ॥

णस्यसख्यैरलम् एवंचेत्किमितितंनित्यंगायथतचाह दुस्त्यजस्तुतस्यकथारूपोऽर्थइति ॥ १७ ॥ अपिचजानीमएवंतत्कथाऽपित्रिवर्ग-
 लतामूलोन्मूलनीति तथाऽपिनित्यक्तुंशक्नुमः किंकुर्मइत्याहयदनुचरितेति यस्यानुचरितंलीलातदेवकर्णपीयूषंतस्यविप्रुटकणिकातस्याः
 सकृददनंसेवनंतेनविधूतानिरस्ताद्वंद्वधर्मागादयोयेषांते अतएवविनष्टाःअसत्तुल्याः दीनंदुःखितंगृहकुटुंबंविहाय दीनाभोगहीना
 चेहंगाअपिभिक्षुचर्याप्राणवृत्तिमात्रंचरंतिअतस्याज्यस्तथाऽपित्यक्तुंशक्नुमइतिनिदापरत्वेऽयंतावत्श्रौतोऽर्थः दुस्त्यजत्वेऽपिपारमा-
 कोऽयमर्थः विधूतद्वंद्वधर्माइत्यंतःसमासःपूर्ववत् ततस्तेचेतेअविनष्टाश्चेतिसमासः इतरेषुनद्वंद्वधर्माणोविनष्टाएवतत्पदितक्षणमेवदीनं
 गृहसहितंकुटुंबंविहायदीनाइवआर्किचनाःधीराइतिवापाठः बहवोविहंगाहंसाइवसारासारविवेकचतुराःभिक्षुचर्यापारमहंस्यंच
 कुटुंबंपरमपुरुषार्थरूपत्वाद्दुस्त्यजएवतत्कथार्थइति ॥ १८ ॥

११॥ पूर्वपूर्वत्वयैवसाकरहसिकिमेवंनावोचदित्यत आह वयमिति हेउपमं त्रिन्दूत आस्तामियं वार्ता यतः कुलिकस्य मृगयोः रुतं
 १२॥ ज्ञायथाकृतं सत्यमिति श्रद्धधानाः कृष्णस्य हस्तिनस्य बन्धः भार्या हरिण्यः शरैः क्षताः सत्योरुजोददृशुः एवं जित्तस्य कुटिलस्य तस्य व्या
 १३॥ मृतमिव श्रद्धधानाः स्पृहयंत्यो वयमसकृत् एतदृशिम किततस्य नखैः स्पर्शस्तेन तीव्रः स्मरः तेन रुजः पीडाः तस्मादन्या वार्ता भण्यतां क
 १४॥ धितामिति ॥ १९॥ परावृत्त्यगत्वा पुनरागतं प्रत्याह प्रियसखेति हे प्रियस्य सखे प्रेयसा कृष्णेन पुनः प्रेषितः किं त्वमागतोऽसि अंगहे दूतमे मान
 १५॥ नीयः पूज्योऽसि अतो भवान् किमनुरुंधे प्राप्नुमिच्छतीत्यर्थः तद्वरयदृणीष्व संमानितं प्रत्याह नयसीति इह सतीः अस्मान्दुस्त्यजद्वंद्वं मिथुनी

वयमृतमिव जिह्वया तदंश्रद्धधानाः कुलिकरुतमिवाज्ञाः कृष्णवध्वो हरिण्यः ॥ ददृशुरसकृदेतत्तन्नखस्पर्श
 तीव्रस्मररुज उपमं त्रिन्दूतमभण्यतामन्यवार्ता ॥ १९ ॥ प्रियसख पुनरागाः प्रेयसा प्रेषितः किं वरय किमनुरुंधे
 माननीयोऽसि मेऽग ॥ नयसि कथमिहास्मान्दुस्त्यजद्वंद्वपार्श्वं सततमुरसि सौम्यश्रीर्वधूः साकमास्ते ॥ २०
 अपि ब्रतमधुपुर्यामार्यपुत्रोऽधुना स्ते स्मरति सपितृगेहान्सौम्यबन्धूंश्च गोपान् ॥ क्वचिदपि सकथानः किं करी
 णां गृणीते भुजमगुरुसुगंधं मूर्ध्नि धास्यत्कदानु ॥ २१ ॥ श्रीशुक उवाच अथोद्भवो निशम्यैवं कृष्णदर्श
 नलालसाः ॥ सांत्वयन् प्रियसंदेशैर्गोपीरिदमभाषत ॥ २२ ॥ उद्भव उवाच अहो यूयं सम्पूर्णार्थाभ
 वत्यो लोका पूजिताः ॥ वासुदेवे भगवति यासामित्यर्पितं मनः ॥ २३ ॥ दानव्रततपो होमजपस्वाध्यायसंयमैः ॥
 श्रेयोभिर्विविधैश्चान्यैः कृष्णे भक्तिर्हि साध्यते ॥ २४ ॥ भगवत्युत्तमश्लोके भवती भिरनुत्तमा ॥ भक्तिः प्रव
 र्तिता दिष्ट्या मुनीनामपि दुर्लभा ॥ २५ ॥

भावो यस्य तस्य पार्श्वं समीपं कथं नयसि नेष्यसि तथा हि हे सौम्यश्रीर्नामवधूः साकं सहैव सततमास्ते तत्रापि उरसि वक्षस्येव ॥ २० ॥ तेन संमं
 त्रिता सती ब्रूते अपि ब्रूतेति ब्रतहर्षे हे सौम्य गुरुकुलादागत्य आर्यपुत्रः कृष्णः अधुना किमधुपुर्यावर्त्तते कदाचिदपि नोऽस्माकं वार्ता किं ब्रूते
 अगुरुवत् सुगंधं भुजं नो मूर्ध्नि कदानु धास्यतीति ॥ २१ ॥ श्रीकृष्णदर्शनोत्सुकगोपीः प्रियस्य संदेशैः सांत्वयन् प्रथमं तावदिदमभाषत ॥ २२ ॥
 तदा हृषिकिः अहो इति स्मनूनं यूयं पूर्णार्थाः कृतार्थाः ॥ २३ ॥ श्रेयोभिः श्रेयःसाधनैः ॥ २४ ॥ अनुत्तमा अतिश्रेष्ठा ॥ २५ ॥

अवृणीतवृत्तवत्यः॥२६॥सर्वात्मभावः एकांतभक्तिःअधिकृतःप्राप्तःभगवत्सेमसुखप्रदर्शनेनमभैवमहाननुग्रहःकृतइति ॥२७॥ भर्तुःकृष्ण
स्यरहस्करःरहस्यकार्यकर्त्ता॥२८॥भवतीनांमेमयासहवियोगोनास्ति कुतःसर्वात्मनासर्वस्योपादानकारणेन अतएवसर्वेषुमनआदिका
र्येषुअहमनुगतत्वेनस्थितइतिसदृष्टांतमाह यथेति भूतेषुचराचरेषुमहाभूतानिवाय्वग्निःवायुसहितोऽग्निःवायुश्चाग्निश्चेत्यर्थः॥२९॥तथाऽ
हंचेति मनआदीनिकार्याणिगुणाःकारणतेषामाश्रयत्वेनानुगतइत्यर्थः ननुकारणत्वेचसर्वानुगतत्वेचकार्यकारणभेदःस्यादतआह आत्म
न्येवेति ननुनित्यसिद्धस्यकुतःसृष्ट्यादिरूपताअतआह भूतैर्द्रियगुणात्मना बुद्धीर्द्रियगुणाश्रयइतिवापाठः तद्रूपेणआश्रयइति॥३०॥तदे

दिष्ट्यापुत्रान्यतीनदेहान्स्वजनान्भवनानिच ॥ हित्वाऽवृणीतयूयंयत्कृष्णाख्यपुरुषंपरम् ॥ २६ ॥ सर्वा
त्मभावोऽधिकृतोभवतीनामथोऽक्षजे ॥ विरहेणमहांभागामहान्मेऽनुग्रहःकृतः ॥ २७ ॥ श्रूयतांप्रियसंदे
शोभवतीनांसुखांवहः ॥ यमादायागतोभद्राअहंभर्तूरहस्करः ॥ २८ ॥ श्रीभगवानुवाच भवतीनां
वियोगोमेनहिसर्वात्मनाकचित् ॥ यथाभूतानिभूतेषुखंवाय्वग्निर्जलंमही ॥ २९ ॥ तथाहंचमनःप्राणभूतै
र्द्रियगुणात्मना ॥ आत्मन्येवात्मनात्मानंसृजेहन्म्यनुपालये ॥ ३० ॥ आत्ममायाऽनुभावेनभूतैर्द्रियगुणा
त्मना ॥ ३१ ॥ आत्माज्ञानमयःशुद्धोव्यतिरिक्तोगुणान्वयः ॥ सुषुप्तिस्वप्नजाग्रद्विर्मायावृत्तिभिरीयते ॥
॥ ३२ ॥ येनैन्द्रियार्थान्ध्यायेतमृषास्वप्नवदुत्थितः ॥ तन्निरुंध्यादिन्द्रियाणिविनिद्रःप्रत्यपद्यत ॥ ३३ ॥

वाह आत्ममायाऽनुभावेनेति ॥३१॥ नन्वात्मनोभूतादिरूपत्वेतद्विषयसंगःस्यात्तत्राह आत्मेति आत्मातुशुद्धः कुतःअगुणान्वयः नगुणे
चन्वेतिइतितथा तत्कुतः व्यतिरिक्तःतदपि कुतः ज्ञानमयः ज्ञानस्वरूपः नन्वहंप्रत्ययेस्वसंवेद्यमेवात्मनोनानावस्थावत्त्वमिति कुतःशुद्धते
तत्राह सुषुप्तीति मायाकार्यमनोवृत्तिभिर्विश्वतैजसप्राज्ञरूपेणप्रतीयते नस्यतइत्यर्थः॥३२॥ कुतःमनोनिरोधेतदभावादितिब्यतिरेकं
नूनमनोनिरोधंविधत्तेयेनेति उत्थितःपुमान्यथामिथ्याभूतमेवस्वप्नंध्यायति एवंबाधितानपिइन्द्रियार्थान्शब्दादीन्येनमनसाध्याये
त्वेत् ध्यायंश्चयेनैन्द्रियाणिप्रत्यपद्यतप्राप तन्मनःविनिद्रः अनसलःसन्निरुंध्यान्नियच्छेदिति ॥ ३३ ॥

कृतार्थोऽपि

॥ ३४ ॥ ननु किमन्यानि वास्मानात्मविद्यया प्रलोभयसि वयंतु सर्वसुंदरसकलगुणगणालं कृतेन त्वयि विरहं नैव सहाम इति चेदत आह
॥ ३५ ॥ उपैष्यथेति माधुर्यमात्रमिति चेदत आह या इति हे कल्याण्यः स्वभर्तृभिः प्रतिबद्धाः याः वने क्रीडतामया सह अलब्धक्रीडास्ताः
एतदंतःसमाप्ता यो योगः सांख्यं मनीषिणाम् ॥ त्यागस्तपो दमः सत्यं समुद्रांता इवापगाः ॥ ३४ ॥ यत्त्वहं भ
वती नां वैदूरवर्त्ते प्रियो दृशां ॥ मनसः सन्निकर्षार्थं मदनुध्यानकाम्यया ॥ ३५ ॥ यथा दूरचरे प्रेष्ठे मन आ
विश्य वर्त्तते ॥ स्त्रीणां च न तथा चेतः सन्निकर्षेऽक्षगोचरे ॥ ३६ ॥ मय्यांवेश्य मनः कृत्स्नं विमुक्ता शेषवृत्तिय
त् ॥ अनुस्मरंत्यो मां नित्यमचिरान्मा मुपैष्यथ ॥ ३७ ॥ यामया क्रीडताराभ्यां वनेऽस्मिन् व्रज आस्थिताः ॥
अलब्धरासाः कल्याण्यो मा पुर्मदीर्यचितया ॥ ३८ ॥ श्रीशुक उवाच एवं प्रियतमा दिष्टमाकर्ण्य व्रज
योषितः ॥ ता ऊचुर्द्वंद्वं प्रीतास्तत्संदेशागतस्मृतीः ॥ ३९ ॥ गोप्य ऊचुः दिष्ट्याऽहितो हतः कंसो यदूनां
सानुगोऽघकृत् ॥ दिष्ट्या मैलं भ्यसर्वार्थैः कुशल्यास्तेऽच्युतोऽधुना ॥ ४० ॥ कच्चिद्गदाग्रजः सौम्यकरोति पुर
योषिताम् ॥ प्रीतिनः स्निग्धसंब्रीडहासोदारेक्षणार्चितः ॥ ४१ ॥ कथं रतिविशेषज्ञः प्रियश्च वरयोषिताम् ॥
नानुब्रूयते तद्वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुपूजितः ॥ ४२ ॥ अपि स्मरति नः साधोगोविंदः प्रस्तुते क्वचित् ॥ गोष्ठीमध्ये पुर
स्त्रीणां ग्राम्याः स्वरकथांतरे ॥ ४३ ॥
तदैव मामापुः प्रापुः ॥ ३८ ॥ तस्य संदेशेन आगता स्मृतिर्यासां ताः प्रथमार्थे द्वितीया ॥ ३९ ॥ यदूनामहितः शत्रुः अघकृत् दुःखदः दिष्ट्ये
त्यानंदे आप्तैः प्राप्तैः हितैर्वासह ॥ ४० ॥ अन्या ऊचुः कच्चिदिति नोऽस्माकं करणीयां प्रीतिकच्चित्पुरयोषितां करोति स्निग्धं च तत्संब्रीडहासे
नोदारमीक्षणं तेनाचितः ताभिरस्माभिर्वा ॥ ४१ ॥ अन्या ऊचुः कथमिति तासां वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुपूजितः ॥ ४२ ॥ पुनरन्या ऊचुः किम
नयाचितयाऽस्मान् कच्चित्प्रस्तुते प्रस्तावे स्मरति किम् ग्राम्या अविदग्धाः ॥ ४३ ॥

अ० ४७

॥ १०८ ॥

अन्याऊचुः ताःकिमिति कुमुदैःकुंदैः शशकिमचरम्येवदावने कणंतिचरणनूपुराणियस्यांतस्यांरासगोष्ठ्यामस्माभिःप्रियाभिरीडितामनो
ज्ञाःकथायस्यसः तदायासुनिशासुरेमे ताःकदाचित्किनुस्मरतिवानवेति ॥४४॥ स्वनिमित्तेनशोकेनतप्ताःनःअस्मान् गात्रैःकरस्पर्शादि
भिःसंजीवयन्किनुइहैष्यतीति ॥४५॥ अन्याऊचुः कस्मादिति अनन्यगतित्वेनपूर्वमत्रावसत् संप्रतिमहदैश्वर्यप्राप्तःकस्मादिहागमिष्य
तीति ॥४६॥ अन्यास्तुपरमार्थमूचुः किमस्माभिरिति वनचरीभिरस्माभिरन्याभिर्बाराजकन्याभिर्महात्मनोधीरस्य किंचश्रीपतेः तद
ताःकिंनिशाःस्मरतियासुतदाप्रियाभिर्वदावनेकुमुदकुंदशशांकरम्ये ॥ रेमेकणचरणनूपुररासगोष्ठ्याम
स्माभिरीडितमनोज्ञकथःकदाचित् ॥४४॥ अप्येष्यतीहदाशार्हस्तप्ताःस्वरुतयाशुचा ॥ संजीवयन्नुनोगा
त्रैर्यथेंद्रोवनमंबुदैः ॥४५॥ कस्मात्कृष्णइहायातिप्राप्तराज्योहताहितः ॥ नरेन्द्रकन्याउद्धात्यप्रीतःसर्वसुहृदतः
॥४६॥ किमस्माभिर्वनौकोभिरन्याभिर्वामहात्मनः ॥ श्रीपतेराप्तकामस्यक्रियेतार्थःकृतात्मनः ॥४७॥
परंसौख्यंहीनैराश्व्यंस्वैरिण्यप्याहपिंगला ॥ तज्ज्ञानतीनांनःकृष्णे तथाऽप्याशादुरत्यया ॥४८॥ कउत्सहेतसं
त्यक्तुमुत्तमश्लोकसंविदं ॥ अनिच्छतोऽपियस्यश्रीरंगान्नच्यवतेकचित् ॥४९॥ सरिच्छैलवनोद्देशागावो
वेणुरवाइमे ॥ संकर्षणसहायेनकृष्णेनाचरिताःप्रभो ॥५०॥ पुनःपुनःस्मारयन्तिनंदगोपसुतंवत ॥ श्रीनिके
तैस्तत्पदकैर्विस्मर्तुनैवशक्नुमः ॥५१॥ गत्याललितयोदारहासलीलाऽवलोकनैः ॥ माध्यागिराहृतधियः
कथंतद्विस्मरामहे ॥५२॥ हेनाथहेरमानाथव्रजनाथार्त्तिनाशन ॥ मग्नमुद्धरगोविंदगोकुलं व्रजिनार्णवे ॥
॥५३॥ श्रीशुकउवाच ततस्ताःकृष्णसंदेशैर्व्यपेतविरहज्वराः ॥ उद्धवंपूजयांचक्रुर्ज्ञात्वात्मानमधो
क्षजम् ॥५४॥

रेआस्तां स्वतएवाप्तकामस्यातएवकृतात्मनःपूर्णस्यार्थं किं कोऽप्यर्थःक्रियेतनकश्चिदिति ॥४७॥ यतोऽघटमानायाकृष्णस्यसंगतिः सैवा
तूव्याकुलयति अतोहीनैराश्व्यमेवपरमंसुखं तच्चातिदुष्करमित्याहुः परंसौख्यमिति स्वैरिणीकामचारिणि ॥४८॥ संविदमेकांतवार्त्ताम्
॥ किंचतद्विस्मृतौनतावद्दुःखमस्ति साऽपिनास्माकंभवतीत्याहुः 'सरिच्छैलेतित्रिभिः आचरिताःसेविताः' ॥५०॥ ५१॥ हेउ
विस्मरामेति ॥५२॥ ५३॥ श्रीकृष्णमधोऽक्षजंज्ञात्वातंचस्वात्मानंज्ञात्वा ॥५४॥

अप्रनयन् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ सरिद्वनगिरिदर्याविषुप्रत्येकंश्रीरुष्णलीलासंप्रश्नादिभिः संस्मारयन् रमे ॥ ५७ ॥ रुष्णावेशेनात्मनो
विह्वलवैकुण्ठ्यम् ताः गोपीर्नमस्यन् नमस्करिष्यन् ॥ ५८ ॥ उत्तमस्यात्मनो गोपस्त्रीनमस्कृतिरन्याय्या न भवतीति दर्शयितुं तासां
वपंचभिर्जगौ उवाच एता इति एताः परं केवलं तनुभृतः सफलजन्मानः रूढभावाः परमप्रेमवत्यः यदिति रूढं भावं भवभियो मुमुक्षवो
मुनयो मुक्ता अपि वाञ्छन्ति वयं च भक्ता अपि अतोऽनंतस्य कथा सुरसोरागो यस्य तस्य ब्रह्मजन्मभिर्विप्रसंबंधिभिः शौक्लसा वित्रयाज्ञिकैस्त्रि
भिः किं कोऽतिशयः यत्र तत्र जातः स एव सर्वोत्तम इत्यर्थः यद्वा अनंतकथा सुरसो यस्य तस्य ब्रह्मजन्मभिश्चतुर्मुखजन्मभिरपि किमित्य

उवासकतिचिन्मासान् गोपीनां विनुदन् शुचः ॥ रुष्णलीला कथां गायन् रमयां मासगोकुलम् ॥ ५५ ॥ या
वंत्यहानि नंदस्य व्रजेऽवात्सीत् स उद्धवः ॥ व्रजौकसां क्षणप्रायाण्यासन् रुष्णस्य वार्त्तया ॥ ५६ ॥ सरिद्वनगि
रिद्रोणीर्वीक्षन् कुसुमितान् द्रुमान् ॥ रुष्णं संस्मारयन् रमे हरिदासो व्रजौकसाम् ॥ ५७ ॥ दृष्ट्वैव मादिगोपी
नां रुष्णावेशात्मा विह्वलम् ॥ उद्धवः परमप्रीतस्तानमस्यन्निदं जगौ ॥ ५८ ॥ एताः परं तनुभृतो भुवि गोपव
ध्वो गोविंद एव निखिलात्मनिरूढभावाः ॥ वाञ्छन्ति यद्भवभियो मुनयो वयं च किं ब्रह्मजन्मभिरनंतकथारस
स्य ॥ ५९ ॥ केमास्त्रियो वनचरीर्व्यभिचारदुष्टाः रुष्णे क्वचैष परमात्मनिरूढभावः ॥ नन्वीश्वरोऽनुभजतोऽवि
दुषोऽपि साक्षाच्छेयस्तनोत्यगंदराज इवोपयुक्तः ॥ ६० ॥ नायं श्रियोऽग उनितांतरतेः प्रसादः स्वयोषितां न
लिनगंधरुचांकुतोऽन्याः ॥ रासोत्सवेऽस्य भुजदंडगृहीतकंठलब्धाशिषां य उदगाद्रजवल्लवीनाम् ॥ ६१ ॥

र्थः ॥ ५९ ॥ किंच ईश्वरप्रसादो महत्त्वे कारणं तस्य च न जातिराचारो ज्ञानं वा कारणं किंतु केवलं भजनमेवेत्याह केमा इति साक्षाद्रजतः पुं
सोननु अहो उपयुक्तः सेवितः अगंदराजः अमृतं यथेति ॥ ६० ॥ अत्यंता पूर्वश्चायं गोपीषु भगवतः प्रसाद इत्याह नायमिति अंगे वक्षसि उ
अहो नितांतरतेः एकांतरतिमित्याः श्रियोऽपि नायं प्रसादोऽनुपहोऽस्ति नलिनस्येव गंधोरुक्कांतिश्च यासां तासां स्वर्गीगनानां अपसरसामपि
नास्ति अन्याः पुनर्दूरतो निरस्ताः रासोत्सवे रुष्णभुजदंडाभ्यां गृहीतकंठस्तेन लब्धाशिषोयाभिः तासां गोपीनां य उदमात्
आविर्भव ॥ ६१ ॥

अ० ४७

॥ १०९ ॥

किंच आस्तां तावद्गोपीनां भाग्यं मम त्वेतावत्कार्यमित्याह आसामिति गोपीनां चरणरेणुभाजां गुल्मादीनां मध्ये यत्किमप्यहं स्यामित्याशंसा कथं भूतानां या इत्यादि आर्याणां मार्गं धर्मं च हित्वा ॥ ६२ ॥ पुनस्ता एव विशिनष्टियावा इति योगेश्वरैरप्यात्मन्येवाचितं स्तनेषु न्यस्तं परिरभ्यतापंजद्वरिति ॥ ६३ ॥ एवं महत्त्वं प्रतिपाद्य नमस्करोति वंदइति ॥ ६४ ॥ अनुज्ञाप्य अनुज्ञाया चित्वा आमं च पृष्ट्वा ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

असामहोचरणरेणुजुषामहं स्याद्वंदावने किमपि गुल्मलतौषधीनां ॥ यादुस्त्यजं स्वजनमार्यपथं च हित्वा भेजुर्मुकुंदपदवीं श्रुतिभिर्विष्टग्यां ॥ ६२ ॥ यावैश्रियाऽर्चितमजादिभिरासकामैर्योगेश्वरैरपि यदात्मनिरासगोष्ठ्यां ॥ रुष्णस्य तद्गवतश्चरणारविंदं न्यस्तं स्तनेषु विजहुः परिरभ्यतापं ॥ ६३ ॥ वंदे नंदं ब्रजस्त्रीणां पादरेणुमभीक्ष्णशः ॥ यासां हरिकथोद्धीतं पुनाति भुवनत्रयं ॥ ६४ ॥ श्रीशुक उवाच अथ गोपीरनुज्ञाप्य यशोदानं दमेव च ॥ गोपानां च दशाशाहो यास्यन्ना रुरुहेरथं ॥ ६५ ॥ तं निर्गतं समासाद्य नानोपायनपाणयः ॥ नंदादयोऽनुरागेण प्रावोचन् श्रुलोचनाः ॥ ६६ ॥ मनसो वृत्तयो नः स्युः रुष्णपादं बुजाश्रयाः ॥ वाचोऽभिधायिनीनां कायस्तत्पद्मदिषु ॥ ६७ ॥ कर्मभिर्भ्राम्यमाणानां यत्र क्वापीश्वरेच्छया ॥ मंगलाचरितैर्दानैर्मतिर्नः रुष्णे ईश्वरे ॥ ६८ ॥ एवं सभाजितो गोपैः रुष्णभक्त्या नराधिप ॥ उद्धवः पुनरागच्छन् मथुरां रुष्णपालितां ॥ ६९ ॥ रुष्णाय प्रणिपत्या ह भक्त्युद्रेकं ब्रजौकसां ॥ वसुदेवाय रामाय राज्ञे चोपायनान्यदात् ॥ ७० ॥ इ० भा० द० उद्धवं प्रति याने सप्त चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७१ ॥ श्रीशुक उवाच अथ विज्ञाय भगवान्सर्वात्मा सर्वदर्शनः ॥ सैरंध्याः कामतप्तायाः प्रियमिच्छन् गृहं ययौ ॥ १ ॥

स्माकं मनसो वृत्तयः रुष्णपादं बुजाश्रयाः स्युः अभिधायिनीः अभिधायिन्यः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ रुष्णादिभ्यो भक्त्युद्रेकमाह उपाज्ञादादिति ॥ ७० ॥ इति दशमे टीकायां सप्त चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७१ ॥ अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ अकूरकुजात् गजाह्वयमादिशत् ॥ १ ॥ सैरंध्री काममापूर्य पूरयित्वा मनोरथान् ॥ अकूरस्य ततः रुष्णस्तेन पार्थानि सांत्वयत् ॥ २ ॥ १ ॥

१॥ यैरुपस्करैर्गृहोपस्करणैरन्वितं कामोपायैस्तदुद्दीपकैः सुरतबंधादिलेख्यैरुपबृंहितं ॥ २॥ यथायथोचितं ॥ ३॥ ४॥ प्रसाधितो यो
 पादित आत्मा देहो यया सा सत्रीडं यत्लीलया उद्धतं स्मितं तत्पुत्रविभ्रमेषु तद्युक्तैरीक्षितैरुपलक्षिता ॥ ५॥ अनुलेपार्पणादन्यत्तस्याः
 नास्तीति दर्शयितुं पुण्यलेश्या इत्युक्तं न तु पुण्यस्याल्पत्वविवक्षया ॥ ६॥ कुचादीनां रुजो मृजंतीति जिघ्रंतीव चरणं ॥ ७॥ काममेव प्राक
 महाहोपस्करैराढ्यं कामोपायोपबृंहितं ॥ मुक्तादामपताकाभिर्वितानशयनादिभिः ॥ धूपैः सुरभिभिर्दीपैः
 स्रग्गंधैरपिमंडितं ॥ २ ॥ गृहंतमायांतमवेक्ष्य सासनात्सद्यः समुत्थाय हिजातसंभ्रमा ॥ यथोपसंगम्य सखी
 भिरच्युतं सभाजयामास सदासनादिभिः ॥ ३ ॥ तथोद्धवः साधुतयाऽभिपूजितो न्यषीद दुर्व्यामभिष्टस्य चा
 सनं ॥ रुष्णोऽपितूर्णशयनं महाधनं विवेश लोकाचरितान्यनुव्रतः ॥ ४ ॥ सामज्जनालेपदुकूलभूषणस्रग्गं
 धतांबूलसुधासवादिभिः ॥ प्रसाधितात्मोपससारमाधवं सत्रीडलीलास्मितविभ्रमेक्षितैः ॥ ५ ॥ आहूय कां
 तानवसंगमहियाविशंकितांकंकणभूषितेकरे ॥ प्रगृह्य शय्यामधिवेश्य रामयारेमेऽनुलेपार्पणपुण्यलेश
 या ॥ ६ ॥ साऽनंगतमकुचयोरुरसस्तथाक्ष्णोर्जिघ्रंत्यनंतचरणेन रुजो मृजंती ॥ दोर्भ्यां स्तनांतरगतं परिरभ्य
 कांतमानंदमूर्तिमजहादतिदीर्घतापं ॥ ७ ॥ सैवं कैवल्यनाथं तं प्राप्य दुष्प्रापमेश्वरं ॥ अंगरागार्पणेनाहो दु
 र्भगेदमयाचत ॥ ८ ॥ आहोष्यतामिह प्रेष्ठ दिनानि कृतिचिन्मया ॥ रमस्वनोत्सहेत्युक्तं संगतैः बुरुहेक्षण ॥
 ॥ ९ ॥ तस्यैकामवरंदत्वा मानयित्वा च मानंदः ॥ सहोद्धवेन सर्वेशः स्वधामागमदक्षितः ॥ १० ॥ दुराराध्यं
 समाराध्य विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरं ॥ यो वृणीते मनोग्राह्यमसत्त्वात्कुमनीष्यसौ ॥ ११ ॥ अकूरभव नं रुष्णः सह रा
 मोद्धवः प्रभुः ॥ किंचिच्चिकीर्षयन् प्रागादकूरप्रियकाम्यया ॥ १२ ॥ सतान्नरवरश्रेष्ठानाराद्वीक्ष्य स्वबांधवान् ॥
 प्रत्युत्थाय प्रमुदितः परिष्वज्याभिनंदय च ॥ १३ ॥ तदृह्या अयाचत न च गोप्य इव सातन्निष्ठेति दुर्भगेत्युक्तं कृतार्थत्वे तु त
 स्यानसंदेहः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कामएव वरस्तंदत्वा मानयित्वा चालंकारादिदानैः ॥ १६ ॥ मनोपाशं विषयसुखं असत्त्वानुच्छत्वात् ॥ १७ ॥ किं
 चिच्चिकीर्षयन् हास्तिनपुरप्रस्थापनं कारयितुमिच्छन्नित्यर्थः अकूरप्रियकाम्यया च ॥ १८ ॥ आरारद्वा देव ॥ १९ ॥

अ० ४८

॥ ११० ॥

॥ १४ ॥ आअपइतिछेदः अपआसर्वतोधारयन्नित्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ वायुवयोरिदंकुलमुद्धृतंसमेधितंच ॥ १७ ॥ वामिदंकुलमित्यादि
व्यवहारदृष्ट्योक्तम् परमार्थमाह युवामिति जगन्मयौयुवाम् कुतः जगद्धेतू तदपिकुतः प्रधानपुरुषौ तदात्मकौ अतोभवद्भ्यां विना परं कारण
मपरं कार्यं च नास्तीति ॥ १८ ॥ ननु प्रत्यक्षादिसिद्धं कथं नास्तीत्युच्यते अत आह आत्मसृष्टमिति हे ब्रह्मन् परमेश्वर ब्रह्मेति वा पाठः रज आदि
स्वशक्तिभिः आत्मनैव सृष्टमिदं विश्वमन्वाविश्य कारणत्वादननुप्रविष्टोऽप्यनुप्रविश्येव स्थितः श्रुतप्रत्यक्षगोचरं यथा भवति तथा बहुधा

• ननामरुणं रामं च स तैरप्यभिवादितः ॥ पूजयामास विधिवत् रुतासनपरिग्रहान् ॥ १४ ॥ पादावनेजनीरा
पोधारयंश्चिरसानृप ॥ अर्हणेनां यरैर्दिव्यैर्गन्धस्रग्भूषणोत्तमैः ॥ १५ ॥ अर्चित्वा शिरसानम्य पादावंकगतौ
मृजन् ॥ प्रश्रयावनतो क्रूरः रुणं रामावभाषत ॥ १६ ॥ दिष्ट्या पापोहतः कंसः सानुगो वामिदंकुलं ॥ भवद्भ्या
मुद्धृतं रुद्धादुरंताच्च समेधितं ॥ १७ ॥ युवां प्रधानपुरुषौ जगद्धेतू जगन्मयौ ॥ भवद्भ्यां विना किंचित्परम
स्ति न चापरां ॥ १८ ॥ आत्मसृष्टमिदं विश्वमन्वाविश्य स्वशक्तिभिः ॥ ईयते बहुधा ब्रह्मन् श्रुतप्रत्यक्षगोचरं ॥ १९ ॥
यथा हि भूतेषु चराचरेषु मत्यादयो योनिषु भांति नाना ॥ एवं भवान् केवल आत्मयोनिष्वात्मात्मतन्त्रो बहुधा
विभाति ॥ २० ॥ सृजस्यथोलुपसिपासि विश्वं रजस्तमः सत्त्वगुणैः स्वशक्तिभिः ॥ न बध्यसे तद्गुणकर्मभि
र्वाज्ञानात्मनस्ते क्वचं बंधहेतुः ॥ २१ ॥

वानेव प्रतीयते ॥ १९ ॥ एकस्यैव बहुधा प्रतीतिसदृष्टांतामाह
गहीति योनिषु स्वस्यैव रूपान्तरेणाभिव्यक्तिस्थानेषु चराचरेषु यथामही प्रमुखानि कारणान्येव नाना भांति आत्मयोनिषु स्वकारणेषु भू
तिकेषु जीवोऽपि न रमृगादिशरीरेषु बालयुवाद्यवस्थासु च तथा तथा प्रतीयत इति तद्वच्छेदार्थमात्मतन्त्रग्रहणं ॥ २० ॥ ननु सृष्ट्यादिक
त्रयमर्कं जीववद्वंधोक्तः न हिनहीत्याह सृजसीति तद्गुणकर्मभिर्वा तैर्गुणैः कर्मभिर्वैत्यर्थः यतः क्वचकदाचिदपि बंधहेतुरविद्यातव
कुत इत्यत आह ज्ञानात्मन इति मायाया आश्रयान्तावरकत्वादिति भावः ॥ २१ ॥

१. स्तोतावद्वंधंशंका यतोविद्योपाधेर्जीवात्मनोऽपि न वस्तुतो बंधोऽस्तीत्याह देहाद्युपाधेरिति भवोजन्मतन्मूलाभिदाचसाक्षात्स्वरू
 ५. त्यादिति ननु मम बंधाभाववदतात्वया किमोक्षोऽगीक्रियते ओमिति चेत्तर्हि बंधाभावे मोक्षासंभवादापन्नो बंधोऽपीत्याशंक्याह अ
 ३. ते यतो नाविद्या अतो न बंधो मोक्षश्च एवमुभौ न स्यातामित्यर्थः ननु ऊर्खले मां बद्धं श्रुतवान् यमुनाह्ने देमुक्तं दृष्टवानसि अतः कथमुभ
 ॥ स्यत आह निकाम इति स्वाभिप्रायानुरूपस्त्वयिनोऽस्माकमविवेक एव परमेवंभूत इति यद्वानोऽविवेक एव तवोभौ स्यातामिति ॥ २२ ॥
 ननु तर्हि ममावतारास्तच्च रित्राणि च शुक्तिरजतवदविद्या कल्पितान्येवाकिनहिनहि इयंतु तव लीलेत्याह द्रव्येन त्वयोदित इति ॥ २३ ॥ सुरेतरां
 देहाद्युपाधेरनिरूपितत्वाद्भवोन साक्षान्नभिदात्मनः स्यात् ॥ अतो न बंधस्तव नैव मोक्षः स्यातां निकामस्त्वयि
 नोऽविवेकः ॥ २२ ॥ त्वयोदितोऽयं जगतो हिताय यदायदा वेदपथः पुराणः ॥ वाध्येत पाखंडपथैरसुद्विस्तदा
 भवान्सत्त्वगुणं विभर्ति ॥ २३ ॥ सत्त्वं प्रभो घवसु देवगृहेऽवतीर्णः स्वांशेन भारमपनेतुमिहासिभूमेः ॥ अक्षौ
 हिणीशतवधेन सुरेतरां शराज्ञाममुष्यचकुलस्य यशो वितन्वन् ॥ २४ ॥ अघेशनो वसतयः खलु भूरिभागा
 यः सर्वदेवपितृभूतवृद्धदेवमूर्तिः ॥ यत्पादशौचसलिलं त्रिजगत्पुनाति सत्त्वं जगद्गुरु रथोक्षजयाः प्रविष्टः ॥ २५ ॥
 कः पंडितस्त्वदपरं शरणं समीयाद्भक्तप्रिया हतगिरः सुहृदः कृतज्ञात् ॥ सर्वान् ददाति सुहृदो भजतोऽभिकामा
 नात्मानमप्युपचयापचयौ न यस्य ॥ २६ ॥ दिष्ट्या जनार्दन भवानिह नः प्रतीतो योगेश्वरैरपि दुरापगतिः सुरे
 शैः ॥ छिंध्याशुनः सुतकलत्रधनामगे ह देहादिमोहरशनां भवदीयमायां ॥ २७ ॥ इत्यर्चितः संस्तुतश्च भक्तेन
 भगवान् हरिः ॥ अक्रूरं सस्मितं प्राहं गीर्भिः संमोहयन्निव ॥ २८ ॥ श्रीभगवानुवाच त्वं नो गुरुः पितृव्यश्च
 श्लाघ्यो बंधुश्च नित्यदा ॥ वयं तु रक्ष्याः पोष्याश्च अनुकंप्याः प्रजाहिवः ॥ २९ ॥
 शाये राजानस्तेषामक्षौहिणीशतानां वधेन भूमेर्भारमपनेतुं स्वांशेन रामेण सहावतीर्णोऽसि ॥ २४ ॥ अतएवं भूतस्य तवागमनेन कृतार्थोऽस्मी
 त्याह त्रयेण अघेति हे ईश अघनो वसतयो गृहास्तपो वनादपि बहुपुण्याः कुतः यावसती त्वं साक्षात्पविष्टः कथं भूतः यस्य तव पादसलिलमे
 व गंगा त्रिजगत्पुनाति यश्च त्वं पंचयज्ञदेवती मूर्तिः सत्त्वं जगद्गुरुरिति ॥ २५ ॥ स्वमनोरथः परिपूरित इति तुष्यन्नाह कः पंडित इति ऋतगिरः स
 त्यवाचः त्वत्तो परं शरणं कः समीयात् गच्छेत् यतो भवान् भजतः सर्वान् अभितः कामांश्च ददाति आत्मानमपीति ॥ २६ ॥ नोऽविवेकिनं त
 त्रा पीह गृह एव ॥ २७ ॥ २८ ॥ वीर्यमाकं प्रजाः पुत्राहिवयमिति ॥ २९ ॥

ननु नृभिर्देवाः सेव्या इति प्रसिद्धं तत्राह देवा इति स्वार्थाः स्वकार्यसाधनपराः साधवस्तु केवलं परानुग्रहपराः परमार्थतस्तु साधव एव देवा इति
 त एव सेव्या इत्यर्थः ॥ ३० ॥ तर्हि मृच्छिलामयाः किं देवादयो नैवेत्यत आह न हीति अम्मयानि तीर्थानि मृन्मयाः शिलामयाश्च देवानं भ
 वंतीति न अपितु भवंत्येव तथाऽपि साधूनां त्रिषां च महदंतरमित्याह ते पुनंतीति ॥ ३१ ॥ किंचिच्चिकीर्षयन् प्रागादित्यदुक्तं तत्कार्यमादिश
 ति स इति नः सुहृदां मध्ये भवान् श्रेष्ठः अतः पांडवानां श्रेयश्चिकीर्षया गजाह्वयं गच्छस्व गच्छेति यद्वा स्वेति पृथक् पदं हेतु आत्मीयेत्यर्थः
 ॥ ३२ ॥ राज्ञा मृतराष्ट्रेण वसंते निवसंति शुश्रुम श्रुतवन्तो वयम् ॥ ३३ ॥ दुष्टा ये स्वपुत्रादुर्योधनादयस्तद्वशेन गच्छतीति तथा यतः अंधदृक् अं
 . भवद्विधामहाभागानिषेव्या अर्हसत्तमाः ॥ श्रेयस्कामैर्नृभिर्नित्यं देवाः स्वार्थानसाधवः ॥ ३० ॥ न त्वम्मया
 नितीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ॥ ते पुनं त्वयुरुकाले न दर्शना देवसाधवः ॥ ३१ ॥ स भवान् सुहृदां वै नः श्रेया
 न् श्रेयश्चिकीर्षया ॥ जिज्ञासार्थं पांडवानां गच्छस्व त्वंगजाह्वयम् ॥ ३२ ॥ पितर्युपरते बालाः सह मात्रा सुदुः
 खिताः ॥ आनीताः स्वपुरं राजा वसंत इति शुश्रुम ॥ ३३ ॥ तेषु राजाऽविकापुत्रो भ्रातृपुत्रेषु दीनधीः ॥ समो न व
 र्त्तते नूनं दुष्पुत्रवशगोऽंधदृक् ॥ ३४ ॥ गच्छ जानीहितदृत्तमधुना साध्वसाधुका ॥ विज्ञायत द्विधास्यामो य
 थाशं सुहृदां भवेत् ॥ ३५ ॥ इत्यकूरं समादिश्य भगवान् हरिरीश्वरः ॥ संकर्षणो ह्यवाभ्यां वै ततः स्वभवनं ययौ
 ॥ ३६ ॥ इ० भा० द० अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक उवाच स गत्वा हास्तिनपुरं
 पौरवेन्द्रयशोऽकितं ॥ ददर्श तत्रां विकेयं स भीष्मं विदुरं पृथां ॥ १ ॥ सहपुत्रं च बाल्हीकं भारद्वाजं स गौतमं ॥
 कर्णं सुयोधनं द्रौणिपांडवान् सुहृदो परान् ॥ २ ॥ यथावदुपसंगम्य बंधुभिर्गांदिनीसुतः ॥ संपृष्टस्तैः सुहृद्वा
 त्तां स्वयं चापृच्छदव्ययम् ॥ ३ ॥ उवाच कतिचिन्मासान् राज्ञो वृत्तं विवित्सया ॥ दुष्प्रजस्याल्पसारस्य खल
 च्छंदानुवर्त्तिनः ॥ ४ ॥

धनेत्रः धृतराष्ट्रः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इ० भा० द० अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७३ ॥
 पंचाशत्तमे तु गत्वाऽकूरोगजाह्वयं ॥ राज्ञः स्वभ्रातृपुत्रेषु बुध्वा वैषम्यमपणमत् ॥ १ ॥ पौरवेन्द्राणां यशोभिस्तत्कृतदेवं ब्राह्मणाय तनादिभिरं
 ॥ १ ॥ बाल्हीकपुत्रः सोमदत्तः भारद्वाजो द्रोणः गौतमः कपः ॥ २ ॥ अव्ययं कुशलम् ॥ ३ ॥ दुष्प्रजस्य असत्पुत्रस्य अल्पसारस्य मंदधृतेः
 किं कर्णादीनां छंदमिच्छामनुवर्त्तितुं शीलमस्येति तत्रादस्य ॥ ४ ॥

१. शिवः ओजःशस्त्रादिनैपुणम् वीर्यशौर्यम् न सहद्विः असहमानैश्चिकीर्षितमितउपरिकर्तुमिष्टम् ॥ ५ ॥ गरस्यविषस्यदानादिअप
 २. न्याय्यं तेजओजइत्यादिसर्वकथयामास ॥ ६ ॥ तत्कथनात्पूर्वतरं पृथायाः वृत्तमाह पृथात्विति अश्रूणांकलाः लेशाः ययोस्तेईक्ष
 ३. त्याः सा ॥ ७ ॥ अपि किजामयः कुलस्त्रियः ॥ ८ ॥ पैतृष्वसेयान्मत्सुभ्रान् ॥ ९ ॥ शौचंतीर्त्तामांवाक्यैः सांत्वयिष्यतिकिम् ॥ १० ॥ हेमहा
 ४. गिन्महान् योगउपायोमायाख्योऽस्यास्तीति हेविश्वात्मन्सर्वातिर्यामिन् हेविश्वभावनविश्वपालक प्रपन्नांशरणागताम् अवसीदतीं

तेजओजोबलंवीर्यप्रश्रयादींश्चसद्गुणान् ॥ प्रजानुरागं पार्थेपुनसहद्विश्चिकीर्षितं ॥ ५ ॥ कृतंचधात्तराष्ट्रै
 र्यद्गददानाद्यंपेशलम् ॥ आचख्यौसर्वमेवास्मैपृथाविदुरएवच ॥ ६ ॥ पृथातुभ्रातरंप्राप्तमक्रूरमुपसृत्यतं ॥
 उवाचजन्मनिलयंस्मरंत्यश्रुकलेक्षणा ॥ ७ ॥ अपिस्मरंतिनःसौम्यपितरौभ्रातरश्चमे ॥ भगिन्योभ्रातृपु
 त्राश्चजामयःसख्यएवच ॥ ८ ॥ भ्रात्रेयोभगवान्कृष्णःशरण्योभक्तवत्सलः ॥ पैतृष्वसेयान्स्मरतिरामश्चां
 बुरुहेक्षणः ॥ ९ ॥ सपत्नमध्ये शौचंतीर्त्तवकाणांहरिणीमिव ॥ सांत्वयिष्यतिमांवाक्यैःपितृहीनांश्चबालकान्
 ॥ १० ॥ कृष्णकृष्णमहायोगिन्विश्वात्मन्विश्वभावन ॥ प्रपन्नां पाहिगोविंदशिशुभिश्चावसीदतीं ॥ ११ ॥
 नान्यत्तवपदांभोजात्पश्यामिशरणंनृणां ॥ विभ्यतांमृत्युसंसारादीश्वरस्यापवर्गिकात् ॥ १२ ॥ नमःकृष्णा
 यशुद्धायब्रह्मणेपरमात्मने ॥ योगेश्वराययोगायत्वांमहंशरणंगता ॥ १३ ॥ श्रीशुकउवाच इत्यनु
 स्मृत्यस्वजनंकृष्णंचजगदीश्वरं ॥ प्रारुददुःखिताराजन्भवतांप्रपितामही ॥ १४ ॥ समदुःखसुखोऽक्रूरो
 विदुरश्चमहायशाः ॥ सांत्वयामासतुःकुंतीतत्पुत्रोत्पत्तिहेतुभिः ॥ १५ ॥

छिश्यंतीम् ॥ ११ ॥ आपवर्गिकात्मोक्षप्रदात् ॥ १२ ॥ शुद्धायधर्मात्मनेब्रह्मणेअपरिच्छिन्नायपरमात्मनेजीवसखाय योगेश्वरायअणि
 मादियुक्ताय योगायज्ञानात्मने ॥ १३ ॥ प्रपितामही प्रपितामहःपांडुस्तस्यभार्यारुरोद ॥ १४ ॥ पृथयासहसमंदुःखंसुखंचयस्यसः त
 त्याःपुत्राणामुत्पत्तिहेतुभिर्जनकैर्धर्मानिलेंद्रादिभिस्तत्कथनैरित्यर्थः ॥ १५ ॥

बंधुभिः रामकृष्णादिभिः सौहृदेन उदितमुक्तं यत्तदवददिति ॥ १६ ॥ भ्रातर्युपरतइति पांडोः पुत्रेषु सः सुराजासनं त्वमास्थितइति कटाक्षः ॥ १७ ॥ भवतु तथाऽप्येवं वर्तमानः श्रेयोऽवाप्स्यसीत्याह धर्मेणेति ॥ १८ ॥ तमोनरकमिह च महदुःखमिति भावः ॥ १९ ॥ नन्वात्मजा नामात्मजादिषु कथं समत्वं स्यात्तत्राह नेह चेति अत्यंतं नित्यं संवासः सम्यक्स्थितिः ॥ २० ॥ तत्र तावदुत्पत्तिमरणयोः सुखदुःखयोश्च केनापि साहित्यं नास्तीत्याह एकइति ॥ २१ ॥ किंच यदा च सह संवसतिस्तदाऽपि क्लेशोपाज्जितवित्तापहारितया पुत्रानामशत्रव एव ज्ञेया इत्या

यास्य नृजानमभ्येत्य विषमं पुत्रलालसम् ॥ अवदत्सुहृदां मध्ये बंधुभिः सौहृदोदितम् ॥ १६ ॥ अक्रूर उवाच भो भो वैचित्रवीर्यत्वं कुरुणां कीर्तिवर्द्धन ॥ भ्रातर्युपरते पांडावधुनासनमास्थितः ॥ १७ ॥ धर्मः णपालयन्नुर्वी प्रजाः शीलेन रंजयन् ॥ वर्तमानः समः स्वेषु श्रेयः कीर्तिमवाप्स्यसि ॥ १८ ॥ अन्यथा त्वाचरं लोके गर्हितो यास्यसेतमः ॥ तस्मात्समत्वे वर्तस्व पांडवेष्वात्मजेषु च ॥ १९ ॥ नेह चात्यंतं संवासः कर्हिंचिक्लेनचित्सह ॥ राजन्स्वेनापि देहेन किमु जायात्मजादिभिः ॥ २० ॥ एकः प्रसूयते जंतुरेक एव प्रलीयते ॥ एकोऽनुभुंक्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतम् ॥ २१ ॥ अधर्मोपचितं वित्तं हरंत्यन्येऽल्पमेधसः ॥ संभोजनीयापदेशैर्जलानीव जलौकसः ॥ २२ ॥ पुष्पाति यानधर्मेण स्वबुद्ध्या तमपंडितम् ॥ तेऽकृतार्थं प्रहिण्वन्ति प्राणारायः सुतादयः ॥ २३ ॥ स्वयं किल विषमादाय तैस्त्यक्तो नार्थको विदः ॥ असिद्धार्थो विशत्यं धं स्वधर्मविमुखस्तमः ॥ २४ ॥ तस्माद्लोकमिमं राजन् स्वप्नमायामनोरथम् ॥ वीक्ष्याय म्यात्मना त्वानसंमः शांतो भव प्रभो ॥ २५ ॥

अधर्मेति संभोजनीयाः पोष्याः पुत्रादय इति व्यपदेशैः अल्पमेधसो मूढस्य वित्तं हरन्ति जलौकसो मत्स्यस्य जीवनभूतानि जलानि यथा गहरन्ति तद्वदिति ॥ २२ ॥ किंच यानेवं पुष्पाति ते धनमादाय मृता जीवंतोऽपि वातं परित्यजन्तीत्याह पुष्पातीति स्वबुद्ध्या स्वीया इत्यनेन स योऽर्थाः अकृतार्थं प्राप्तभोगम् ॥ २३ ॥ स पुनः पापैकपाथे योनरकं विशतीत्याह स्वयमिति असिद्धार्थोऽपूर्णमनोरथः ॥ २४ ॥ स्वप्नश्च माया च मनोरथश्च तत्तेन तुल्यम् आयम्यन्नियम्य शांतः सन् संभोजयेति ॥ २५ ॥

१५ ते अकूर नृप्यामि अलंमिति न मन्ये ॥ २६ ॥ सूत्राप्रिया बाक्चले अस्थिरे हृदि न स्थीयते न तिष्ठतीत्यर्थः सुदामा पर्वतः तत्र भवा
व तस्मिन् स्फटिकशिलाभये सहसैवातिस्फुरिता विद्युद्यथालीयते तद्वदित्यर्थः यद्वा सुदामा माला तस्या इयं सौदामनी मालाकारे
॥ २७ ॥ नन्वेवं जानतोऽपि कथमयं मोह इति चेदत आह ईश्वरस्येति विधि विधानं मायामिति यावत् ॥ २८ ॥ अतस्तमेव नमस्यति

अ० ४९

धृतराष्ट्र उवाच यथा वदति कल्याणी वाचं दानपते भवान् ॥ तथाऽनयान नृप्यामि मर्त्यः प्राप्य यथाऽमृत
म् ॥ २६ ॥ तथाऽपि सूनुता सौम्य हृदि न स्थीयते चले ॥ पुत्रानुरागविषमे विद्युत्सौदामनी यथा ॥ २७ ॥ ई
श्वरस्य विधिं कोऽनुविधुनोत्यन्यथा पुमान् ॥ भूमेर्भारावताराय यो वतीर्णो यदोः कुले ॥ २८ ॥ यो दुर्विमर्श
पथया निजमाययेदं सृष्ट्वा गुणान् विभजते तदनुप्रविष्टः ॥ तस्मै नमो दुरवबोधविहारतंत्रसंसारचक्रगतये प
रमेश्वराय ॥ २९ ॥ श्रीशुक उवाच इत्यभिप्रेत्य नृपतेरभिप्रायं सयादवः ॥ सुहृद्भिः समनुज्ञातः पुन
र्यदुपुरीमगात् ॥ ३० ॥ शशंसरामरुष्णाभ्यां धृतराष्ट्रविचेष्टितम् ॥ पांडवान् प्रति कौरव्ययदर्थं प्रेषितः स्वय
म् ॥ ३१ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टादशसाहस्र्यां संहितायां दशमस्कंधे एकोनपञ्चाशत्तमो
ध्यायः ॥ ४९ ॥ श्रीरुष्णार्पणमस्तु पूर्वार्धसमाप्तिमगमत् ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

अइति दुर्विमर्शपथया अवितर्क्य मार्गया गुणान्कर्माणि तत्फलानि च विभजते विविच्य ददाति दुरवबोधो यो विहारस्तस्य क्रीडा स एव तंत्रं
प्रधानं मुख्यं कारणं यस्य संसारचक्रस्य अतएव तस्य गतिर्यस्मात् तस्मै नम इति ॥ २९ ॥ अभिप्रेत्य ज्ञात्वा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इति श्रीभागवते
भावावर्धदीपिकायां दशमस्कंधटीकायामेकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीरुष्णार्पणमस्तु ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते दशमस्कंधे पूर्वार्धः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते दशमस्कंधोत्तरार्धे प्रारभ्यते ॥

निरासनेनः ततः पञ्चाशत्तमे तु जरासंधं भयादिना कारयित्वा बुधौ दुर्गतं निनाय निजं जनं ॥ १ ॥ कपटान्कपटैरेव हत्वा देत्यानयंततः ॥
 यच्च जरासंधं धर्मैव तु धार्मिकं ॥ २ ॥ अस्ति प्राप्तिः संज्ञिके ईयतुः जन्मतुः ॥ १ ॥ २ ॥ कंसे शोकः कृष्णे चामर्षः ताभ्यां युतः ॥ ३ ॥ न्यरुण
 रोय ॥ ४ ॥ तस्य बलं सैन्यमुद्वेलं धितमयांसागरमिव तेन तस्य बलेन संरुद्धं ॥ ५ ॥ किं बलमेव हन्मिन्मामघं मागधं बाहत्वा बलं गृह्णा
 यद्वासमागधं सर्वहन्मीति चितयामास ननु प्रथमं कथं जेष्यामीत्येवं चितयितुं युक्तं तत्राह कारणमानुषदिति भूभारावतारकारणेन मानु

श्रीशुक उवाच अस्तिः प्राप्तिश्च कंसस्य महिष्यौ भरतर्षभ ॥ मृते भर्तृरिदुःखार्ते ईयतुः स्मपितुर्गृहान् ॥ १ ॥
 पित्रे मगधराजाय जरासंधाय दुःखिते ॥ वेदयांचक्रतुः सर्वमात्मवैधव्यकारणं ॥ २ ॥ स तदप्रियमाकर्ण्य
 शोकामर्षयुतो नृप ॥ अयादर्वीमहीं कर्तुं चक्रे परममुद्यमं ॥ ३ ॥ अक्षौहिणीभिर्विशत्यातिस्तृभिश्चापिसंवृ
 तः ॥ यदुराजधानीं मथुरां न्यरुणत्सर्वतो दिशं ॥ ४ ॥ निरीक्ष्य तद्बलं कृष्णं उद्वेलमिव सागरं ॥ स्वपुरं तेन संरुद्धं
 स्वजनं च भयाकुलं ॥ ५ ॥ चितयामास भगवान्हरिः कारणमानुषः ॥ तद्देशकालानुगुणं स्वावतारप्रयोजनं ॥ ६ ॥
 हनिष्यामि बलं त्येतद्बुविभारं समाहितं ॥ मागधेन समानीतं वश्यानां सर्वभूभुजां ॥ ७ ॥ अक्षौहिणीभिः सं
 ख्यातं भटश्वरथकुंजरैः ॥ मागधस्तु न हंतव्यो भूयः कर्ता बलोद्यमं ॥ ८ ॥ एतदर्थोऽवतारो यं भूभारहरणाय मे ॥
 संरक्षणाय साधूनां कृतोऽन्येषां वधाय च ॥ ९ ॥ अन्योऽपि धर्मरक्षायै देहः संभ्रियते मया ॥ विरामायाप्य ध
 र्मस्य काले प्रभवतः कंचित् ॥ १० ॥ एवं ध्यायति गोविंद आकाशात्सूर्यवर्चसौ ॥ रथावुपस्थितौ सद्यः ससूतौ
 सपरिच्छदौ ॥ ११ ॥ आयुधानि च दिव्यानि पुराणानि यदृच्छया ॥ दृष्ट्वा तानि दृषीकेशः संकर्षणमथाब्र
 वीत् ॥ १२ ॥

कः ननु तत्त्वत इति ॥ ६ ॥ एवं विधाविचित्य प्रथमं पक्षं निर्धारितवान् तदा ह चतुर्भिः हनिष्यामीति ॥ ७ ॥ बलोद्यमं कर्तुं किं रिष्यतीति ॥ ८ ॥
 नन्वत एव हंतव्यस्तत्राह एतदर्थ इति एतच्छब्दार्थं स्पष्टयति भूभारहरणायैति ॥ ९ ॥ अयमेतदर्थोऽवतार इत्युपलक्षणमित्याह अन्योऽ
 पीति पक्षवतः उद्वतः ॥ १० ॥ ससूतौ सारथिसहितौ परिच्छदः परिकरो ध्वजकवचादिस्तत्सहितौ ॥ ११ ॥ १२ ॥

हृणादिक्रियाविशेषणं ज्वलत्काष्ठभ्रमणेयथाचक्रवद्वर्तितद्वत्स्फूर्जयदिति ॥ २४ ॥ हताश्वःश्वजाःसूताःनायकारथि-
वैयषुते ॥ २५ ॥ संछिद्यमानाद्विपदाइभावाजिनश्वतेषामंगेभ्यःप्रसूताअसृगापगाःरुधिरनद्यः परस्परंप्रवर्तिताइतितृतीयेनान्वयः
सिद्धनदीरूपकमाह भुजाएवअहयोयासुताः पुरुषाणांशीर्षाण्येवकच्छपाय्यसुताः द्विपाएवद्वीपाअंतर्वर्तितटानि हयाएवमहाया

गृह्णन्निषंगादथसंदधच्छुरान्विकृष्यमुंचन्शितबाणपूगान् ॥ निघ्नन्रथान्कुंजरवाजिपत्नीन्निरंतरंयद्वदला-
तचक्रं ॥ २४ ॥ निर्भिन्नकुंभाःकरिणोनिपेतुरनेकशोऽश्वःशरद्वक्त्रकंधराः ॥ रथाहताश्वध्वजसूतनायकाः
पदातयश्छिन्नभुजोरुकंधराः ॥ २५ ॥ संछिद्यमानद्विपदेभवाजिनामंगप्रसूताःशतशोऽसृगापगाः ॥ भु-
जाऽहयःपुरुषशीर्षकच्छपाहतद्विपद्वीपहयग्रहाकुलाः ॥ २६ ॥ करोरुमीनानरकेशशैवलाधनुस्तरंगायुधगु-
ल्मसंकुलाः ॥ अच्छुरिकावर्तभयानकामहामणिप्रवेकाभरणाश्मशर्कराः ॥ २७ ॥ प्रवर्तिताभीरुभयाव-
हामृधेमनस्विनांहर्षकरीःपरस्परं ॥ विनिघ्नताऽरीन्मुसलेनदुर्मदान्संकर्षणेनापरिमेयतेजसा ॥ २८ ॥ बलं
तदंगार्णवदुर्गभैरवंदुरंतपारंभगधेंद्रपालितं ॥ क्षयंप्रणीतंवसुदेवपुत्रयोर्विक्रीडितंतज्जगदीशयोःपरं ॥ २९

हास्तैश्चाकुलाःव्याप्ताः ॥ २६ ॥ कराउरवश्वमीनायासुताः नराणांकेशाएवशैवलंयासुताः धनूंष्येवतरंगाआयुधान्येवगुल्मास्तैश्चतैश्चस-
कुलाः अच्छुरिकाश्वर्माणचक्राणिवातान्येवावर्ताः तैर्भयानकाःमहामणीनांप्रवेकाःउत्तमाआभरणानिच यथायथमश्मानःशर्करा-
श्वयासुताः ॥ २७ ॥ भीरूणांभयावहाः मनस्विनांधीराणांहर्षकर्यः ॥ २८ ॥ संकर्षणेनापितद्वलंक्षयंप्रणीतम् अंगहेराजन् अर्णववत्
दुर्गदुर्गम् भैरवंभयंकरंचयतोदुरंतपारं अंतोऽन्नतलं पारमवधिः दुःशब्दौनिषेवे विक्रमेणागाधदेशतश्चनिरवधिकमित्यर्थः किंचमगधें-
द्रेणवपालितंबलम् यदेवंभूतंरामकृष्णयोःकर्माकृतत्परंकेवलंतयोर्विक्रीडितंनतुपराक्रमः ॥ २९ ॥

नचैतदाश्चर्यमित्याह स्थित्युद्भवांतमिति तर्हि किमित्याश्चर्यमिव वर्णितं तत्राह तथाऽपीति मर्त्यानुविधत्ते अनुकरोतीति मर्त्यानुविधत्तस्य ॥ ३० ॥ किंच जग्राहेति हतान्यनीकानियस्य अवशिष्टा असव एव यस्य तं च तंच ॥ ३१ ॥ हता बहुशः अरातयो येन तथा भूतमपि जरा संधं बन्ध्यमानं वारयामासेति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पवित्रार्थानि धर्मोपदेशपराणि पदानियेषु तैर्वाक्यैः नयनैर्नीतिभिः प्राकृतैर्लौकिकैस्तत्र लौकिक न्यायमाहुः स्वकर्मैति यदुभिरल्पकैः कृत्वा ते महतः पराभवः केवलं कर्मबंधेन प्राप्तः अतस्त्वयानलज्जितव्यमिति ॥ ३४ ॥ बार्हद्रथोजरासंधः

स्थित्युद्भवांतं भुवनत्रयस्य यः समीहतेऽनंतगुणः स्वलीलया ॥ न तस्य चित्रं परपक्षनिग्रहस्तथाऽपि मर्त्यानु विधस्य वर्ण्यते ॥ ३० ॥ जग्राह विरथं रामोजरासंधं महाबलं ॥ हतानीकावशिष्टासु सिंहः सिंहमिवौजसा ॥ ३१ ॥ बन्ध्यमानं हतारातिपाशैर्वारुणं मानुषैः ॥ वारयामास गोविंदस्तेन कार्यचिकीर्षया ॥ ३२ ॥ समुक्तो लोकना थाभ्यां व्रीडितो वीरसंमतः ॥ तपसे कृतसंकल्पो वारितः पथिराजभिः ॥ ३३ ॥ वाक्यैः पवित्रार्थपदैर्नयनैः प्रा कृतैरपि ॥ स्वकर्मबंधप्राप्तोऽयं यदुभिस्ते पराभवः ॥ ३४ ॥ हतेषु सर्वानीकेषु नृपो बार्हद्रथस्तदा ॥ उपेक्षितो भ गवतामगधान् दुर्मनाययौ ॥ ३५ ॥ मुकुंदोऽप्यक्षतबलो निस्तीर्णारिव लार्णवः ॥ विकीर्यमाणः कुसुमैस्त्रिद शैरनुमोदितः ॥ ३६ ॥ माथुरैरुपसंगम्य विज्वरैर्मुदितात्मभिः ॥ उपगीयमानं विजयः सूतमागधबन्दिभिः ॥ ३७ ॥ शंखदुंदुभयो नेदुर्भेरीतूर्याण्यनेकशः ॥ वीणावेणुमृदंगानि पुरं प्रविशति प्रभौ ॥ ३८ ॥ सिक्तमार्गां लृष्ट्वा जनां पताकाभिरलं कृतां ॥ निर्घुष्टां ब्रह्मघोषेण कौतुकावद्धतोरणां ॥ ३९ ॥ निचीयमानो नारीभिर्माल्यदध्यक्षतां कुरैः ॥ निरीक्ष्यमाणः सस्नेहं प्रीत्युत्कलितलोचनैः ॥ ४० ॥

३५ ॥ मुकुंदोऽपि ययावित्यनुषंगः नक्षतंबलयस्य सः तस्यैवानृतदृष्ट्या क्षतप्रतिसंधानादिति भावः निस्तीर्णः अनायासेनैव तीर्णोऽरि र्णवो येन साधुस्रग्धुइत्यनुमोदितश्च ॥ ३६ ॥ प्रत्युद्यतैर्मथुरावासिभिर्जनैः अभिसंगम्य मिलित्वा ॥ ३७ ॥ तदा प्रभौ पुरं प्रविशति सति शंखा ॥ ३८ ॥ कथं भूतां पुरं तदाह सिक्तमार्गां भितिब्रह्मघोषेण घेदघोषेण निर्घुष्टां निनादितां कौतुकेन उत्सवेन आसर्वतो बद्धानि तोरणा ॥ ३९ ॥ निचीयमानः विकीर्यमाणः प्रविवेशेति विपरिणताऽनुषंगः ॥ ४० ॥

११ ॥ नरैर्गणभूमिस्तत्रस्थं वित्तं वीराणां भूषणं ॥ ४१ ॥ तावतीति छेदः तावतिपराजये वर्तमानेऽपि अक्षौहिण्यो बलं यस्य सः समदंशक
 १२ ॥ दशचारान्युयुधे ॥ ४२ ॥ अक्षिण्वन्क्षयं निन्युः ॥ ४३ ॥ अष्टादशमे अष्टादशे संप्रामेभा व्येतन्मध्येऽकस्मात्कालयवनः प्राप्तः
 ४४ ॥ आत्मसंमितान् स्वतुल्यान् ॥ ४५ ॥ वृजिनंदुःखमुभयतः यवनाज्जरासंधाच्च ॥ ४६ ॥ तदा हयद्वयेन निरुंधे निरुणद्धि ॥ ४७ ॥
 ४८ ॥ स्य अनेन ॥ ४९ ॥ समुद्रमध्ये दुर्गतन्मध्ये नगरं कृत्स्नाद्भुतं सर्वाश्चर्यमयं अचीकरत्कारयामास ॥ ५० ॥ त्वष्टा विश्वकर्मा तदी
 आयोधनगतं वित्तमनंतं वीरभूषणं ॥ यदुराजाय तत्सर्वमाहृतं प्रादिशत्प्रभुः ॥ ४१ ॥ एवं समदंशकत्वस्ताव
 त्यक्षौहिणीबलः ॥ युयुधेमागधो राजाय दुभिः कृष्णपालितैः ॥ ४२ ॥ अक्षिण्वंस्तद्वलं सर्वं वृष्णयः कृष्णतेज
 सा ॥ हतेषु स्वेष्वनीकेषु त्यक्तोऽयादरिभिर्नृपः ॥ ४३ ॥ अष्टादशमे संग्राम आगामि नितदंतरा ॥ नारुदप्रेषितो
 वीरो यवनः प्रत्यदृश्यत ॥ ४४ ॥ रुरोधमथुरामेत्यतिस्तुभिर्मूर्च्छकोटिभिः ॥ नृलोके चाप्रतिद्वंद्वो वृष्णीन् श्रु
 त्वात्मसंमितान् ॥ ४५ ॥ तद्वृत्त्वाऽचितयत्कृष्णः संकर्षणसहायवान् ॥ अहो यदूनां वृजिनं प्राप्तं त्युभयतो महत्
 ॥ ४६ ॥ यवनोऽयं निरुंधेऽस्मान् यतावन्महाबलः ॥ मागधोऽप्यद्यवाश्वो वापरश्वो वागमिष्यति ॥ ४७ ॥
 आवयोर्युध्यतोरस्य यद्यागं ताजरासुतः ॥ बंधून् वधिष्यत्यथ वानेष्यते स्वपुरं बली ॥ ४८ ॥ तस्मादद्यविधास्या
 मो दुर्गद्विपददुर्गमं ॥ तत्र ज्ञातीन् समाधाय यवनं घातयामहे ॥ ४९ ॥ इति संमंत्र्य भगवान् दुर्गद्विदशयोजनं ॥
 अंतः समुद्रे नगरं कृत्स्नाऽद्भुतमचीकरत् ॥ ५० ॥ दृश्यंते यत्र हित्वाष्टं विज्ञानं शिल्पनैपुणं ॥ रथ्याचत्वरवीथी
 भिर्यथा वास्तुविनिर्मितं ॥ ५१ ॥ सुरद्रुमलतोद्यानविचित्रोपवनान्वितं ॥ हेमशृंगैर्दिविस्पृग्भिः स्फाटिका
 दालगोपुरैः ॥ ५२ ॥

यं शिल्पनैपुणं च क्रियाकौशलं तदाह सार्द्धं स्त्रिभिः रथ्येति रथ्याराजमार्गाः पुरतः वीथ्यः उपमार्गाः पश्चिमतः उभयतोऽपि चत्वरण्यंगन
 नितन्मध्ये कोष्ठास्ततोऽप्यंतः सुवर्णभवानितदुपरि स्फाटिकादालिकास्तदुपरि हेमकुंभा इति बहुभूमिकं यथा वास्तु वास्तुगृहादिनिर्माण
 स्थानं तदनतिक्रम्य विनिर्मितं ॥ ५१ ॥ सुराणां द्रुमालताश्वयेषु तान्युद्यानानि विचित्रोपवनानि च तैरन्वितं हेममयानिशृंगाण्येषु तैः दिवि
 स्पृग्भिः अत्युच्चैः स्फाटिका अदाला उपरि भूमिका गोपुराणि च द्वाराणि तैर्निर्मितमित्युत्तरेणान्वयः ॥ ५२ ॥

राजतारकूटैः रजतंचआरकूटंचपीतलोहंताभ्यानिर्मितैः कोष्ठैःअश्वशालान्शालादिभिः कथंभूतैर्हैमकुंभैः अलंकृतैःतथारत्नकूटैः प
 द्मरागादिशिखरैः हैमैःसौवर्णैः महामरकतमयानिस्थलानियेषुतैर्गृहैश्च ॥ ५३ ॥ किंचनगरद्वारादौवास्तोष्पतीनांदेवानांचगृहैर्वलभी
 भिश्चंद्रशालिकाभिश्चनिर्मितं यदुदेवगृहैराजगृहैरुल्लसत्शोभमानं ॥ ५४ ॥ पारिजातंचप्राहिणोत्पस्थापयामासेतिशुकपरीक्षितंवादा
 त्पूर्वेभावित्वाद्भूतनिर्देशः मर्त्यधर्मैःक्षुत्पिपासादिषडूर्भिभिः ॥ ५५ ॥ निधिपतिःकुबेरः अष्टौकोशान्निधीन् पद्मश्चैवमहापद्मोमत्स्यकू
 र्मातथौदकः नीलोमुकंदःशंखश्चनिधयोऽष्टौप्रकीर्तिताइतिप्रसिद्धान् निजोदयान्निजविभूतीः ॥ ५६ ॥ अन्येचसिद्धादयोभगवतास्वा
 • राजतारकूटैःकोष्ठैर्हैमकुंभैरलंकृतैः ॥ रत्नकूटैर्गृहैर्हैमैर्महामरकतस्थलैः ॥ ५३ ॥ वास्तोष्पतीनांचगृहैर्वलभी
 भिश्चनिर्मितं ॥ चातुर्वर्ण्यजन्मकीर्णयदुदेवगृहोल्लसत् ॥ ५४ ॥ सुधर्मापारिजातंचमहेंद्रःप्राहिणोद्धरेः ॥ य
 • त्रचावस्थितोमर्त्योमर्त्यधर्मैर्नयुज्यते ॥ ५५ ॥ श्यामैककर्णान्वरुणोहयांच्छुक्कान्मनोजवान् ॥ अष्टौनिधि
 पतिःकोशान्लोकपालोनिजोदयान् ॥ ५६ ॥ यद्यद्भगवतादत्तमाधिपत्यंस्वंसिद्धये ॥ सर्वप्रत्यर्पयामासु
 • हरौभूमिगतेनृप ॥ ५७ ॥ तत्रयोगप्रभावेननीत्वासर्वजनंहरिः ॥ प्रजापालेन्नरामेणरुष्णःसमनुमंत्रितः ॥
 निर्जगामपुरद्वारात्पद्ममास्तीनिरायुधः ॥ ५८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेदुर्गनिवेशनंना
 मपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुकउवाच • तंविलोक्यविनिष्क्रांतमुज्जिहा
 • नमिवोदुपं ॥ दर्शनीयतमंश्यामंपीतकौशेयवाससं ॥ १ ॥ श्रीवत्सवत्ससंभ्राजत्कौस्तुभामुक्तकंधरं ॥ पृथुदी
 र्घंचतुर्बाहुंनवकंजारुणेक्षणं ॥ २ ॥

धिकारसिद्धयेयद्यदाधिपत्यं दत्तमासीत्तत्सर्वप्रत्यर्पयामासुरिति ॥ ५७ ॥ यथाकालयवनोनवेत्तिनचासौजनः तथायोगप्रभावेननीत्वात्वम
 स्थित्वाप्रजाःपालयअहंपलायिष्यइति समनुमंत्रितःकृतानुमंत्रइत्यर्थः ॥ ५८ ॥ इ० भा० द० पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७३ ॥ एकपंचा
 मेहन्मुचुकुंददृशाहरिः ॥ यवनंमुचुकुंदेनस्तुतःसन्नचकंपत ॥ १ ॥ यवनेंद्रसुतात्कालयवनायदुभीषणात् हरिर्हरगिरःस्वैरंपालनाया
 त ॥ २ ॥ यदागार्ग्यःश्यालेनषण्डइत्युक्तस्तदायादवैरुपहसितेक्रुद्धोऽसौश्रीमदेशंप्रसाद्ययदुभीषणंपुत्रंवरंलब्धवान् ततश्चयवनेंद्रे
 त्वक्षेत्रेपुत्रोत्सदनायप्रार्थितोगार्ग्यःकालयवनमजीजनदितिपुराणप्रसिद्धं पुरद्वारान्निष्क्रांतं उज्जिहानमुद्रच्छंतं ॥ १ ॥ २ ॥

दितमित्यादिमुखारविदविशेषणं ॥ ३ ॥ ४ ॥ नारदोक्तैरेतैर्लक्षणैरयं पुमान्वासुदेव एव नान्यो भवितुमर्हति अयंचनिरायुधः अ
पञ्चामेवचलनिरायुधोऽहं योत्स्यामीति निश्चित्य तं पराङ्मुखं प्राद्रवंतमन्वधावदित्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ आत्मानं हस्तप्राप्तमिव दर्श

अ० ५१

नित्यप्रमुदितं श्रीमत्सुकपोलं शुचिस्मितं ॥ मुखारविंदं विभ्राणं स्फुरन्मकरकुण्डलं ॥ ३ ॥ वांसुदेवोत्थयमिति
पुमान् श्रीवत्सलांछनः ॥ चतुर्भुजोऽरविंदाक्षो वनमाल्यतिसुंदरः ॥ ४ ॥ लक्षणैर्नारदप्रोक्तैर्नान्यो भवितुम
र्हति ॥ निरायुधश्चलन्पद्मां योत्स्येऽनेन निरायुधः ॥ ५ ॥ इति निश्चित्य यवनः प्राद्रवंतं पराङ्मुखं ॥ अन्वधाव
ज्जिघृक्षुस्तंदुरापमपियोगिनां ॥ ६ ॥ हस्तप्राप्तमिवात्मानं हरिणा सपदे पदे ॥ नीतो दर्शयता दूरं यवने शोऽद्रि
कंदरं ॥ ७ ॥ पलायनं यदुकुले जातस्य तव नोचितं ॥ इति क्षिपन्नुगतो नैतं प्रापा हताशुभः ॥ ८ ॥ एवं क्षिप्तो
ऽपि भगवान्प्राविशद्विरिकंदरं ॥ सोऽपि प्रविष्टस्तत्रान्यशयानंददृशे नरं ॥ ९ ॥ नन्वसौ दूरमानीय शेते मामि
हसाधुवत् ॥ इति मत्वाऽच्युतं मूढस्तं पदासमताडयत् ॥ १० ॥ स उत्थाय चिरं सुमः शनैरुन्मील्य लोचने ॥ दिशो
विलोकयन्पार्श्वतमद्राक्षीदवस्थितं ॥ ११ ॥ स तावत्तस्य रुष्टस्य दृष्टिपातेन भारत ॥ देहजेनाग्निना दग्धो भ
स्मसादभवत्क्षणात् ॥ १२ ॥ राजोवाच कोनामसपुमान्ब्रह्मन्कस्य किं वीर्यं एवं च ॥ कस्माद्गुहां गतः शिष्ये किं
तेजो यवनार्दनः ॥ १३ ॥ श्रीशुक उवाच स दृक्ष्वाकुं कुले जातो मां धातुतनयो महान् ॥ मुचुकुंद इति ख्यातो ब्र
ह्मण्यः सत्यसंगरः ॥ १४ ॥ स याचितः सुरगणैरिन्द्राद्यैरात्मरक्षणे ॥ असुरेभ्यः परित्तस्तैस्तद्रक्षांसोऽकरोच्चिरं
॥ १५ ॥ लब्ध्वा गुहं ते स्वः पालं मुचुकुंदमथाब्रुवन् ॥ राजन्विरमतां कच्छ्राद्भवान्नः परिपालनात् ॥ १६ ॥

यता दूरं नीत इत्यन्वयः ॥ ७ ॥ अहताशुभः अक्षीणकर्मा ॥ ८ ॥ ९ ॥ तं शयानमच्युतं मत्वा अताडयदिति ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्य कुद्वस्य
दृष्टिपातेन संदीप्तो यः स्वदेहजोऽग्निस्तेन ॥ १२ ॥ यवनमर्दयति हि नस्तीति तथा सकस्य वंश्यः किं वीर्यः कीदृक्प्रभाववान् किं तेजः कस्य वी
र्यं पुत्र इत्यर्थः शिष्ये अशयिष्ट ॥ १३ ॥ सत्यः संगरो युद्धं प्रतिज्ञावायस्य सः ॥ १४ ॥ १५ ॥ गुहं कार्तिकेयं स्वः पालं स्वर्गपालकं सेनान्यं ॥ १६ ॥

॥ ४ ॥

उद्भिज्ञतास्सक्तागताइत्यर्थः ॥ १७ ॥ किञ्च सुताइति तुल्यकालीयाः त्वत्समानकालीनाः कालिताःविचालिताः ॥ १८ ॥ मयजाःको
ऽन्यःकालयेदितिचेदतआहुः कालइति कालयतेइतस्ततश्चालयति ॥ १९ ॥ तस्यैकैवल्यस्य ॥ २० ॥ ११ ॥ गुहायांप्रविष्टःशेतेस्म ॥ २१ ॥

नरलोकेपरित्यज्यराज्यंनिहतकंठकं ॥ अस्मांन्यालयतोवीरकामास्तेसर्वउद्भिज्ञताः ॥ १७ ॥ सुतामहिष्योभ
वतोज्ञातयोऽमात्यमंत्रिणः ॥ प्रजाश्चतुल्यकालीयानाऽधुनासंतिकालिताः ॥ १८ ॥ कालावलीयान्वलि
नांभगवानीश्वरोऽव्ययः ॥ प्रजाःकालयतेक्रीडन्पशुपालोयथापशून् ॥ १९ ॥ वरंष्टणीष्वभद्रंतेकृतेकैव
ल्यमघनः ॥ एकएवेश्वरस्तस्यभगवान्विष्णुरव्ययः ॥ २० ॥ एवमुक्तःसर्वदेवानभिबंधमहायशाः ॥ निद्रा
मेवंततोवव्रेसराजाश्रमकर्षितः ॥ २१ ॥ यःकश्चिन्ममनिद्रायाभंगंकुर्यात्सुरोत्तमाः ॥ सहिभस्मीभवेदाशु
तथोक्तश्चसुरैस्तदा ॥ अश्विपृगुहाविष्टोनिद्रयादेवदत्तया ॥ २२ ॥ स्वापंयातंयस्तुमध्येबोधयेत्त्वामचेतनः ॥
सत्वयादृष्टमात्रस्तुभस्मीभवतुतत्क्षणात् ॥ २३ ॥ यवनेभस्मसान्नातिभगवान्सात्वतर्षभः ॥ आत्मानंदर्शया
मासमुचुकुंदायधोमते ॥ २४ ॥ तमालोक्यघनश्यामंपीतकौशेयवाससं ॥ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभेन
विराजितं ॥ २५ ॥ चतुर्भुजंरोचमानंवैजयंत्याचमालया ॥ चारुप्रसन्नवदनंस्फुरन्मकरकुंडलं ॥ २६ ॥ प्रक्ष
णीयंनृलोकस्यसानुरागस्मितेक्षणं ॥ अपीच्यवयसंमत्तमृगेंद्रोदारविक्रमं ॥ २७ ॥ पर्यपृच्छन्मह्यबुद्धिस्ते
जसातस्यधर्षितः ॥ शंकितःशनैरैराजादुर्धर्षमिवतेजसा ॥ २८ ॥ मुचुकुंदउवाच कोभवानिहसंप्रानो
विपिनेगिरिगङ्गरे ॥ पद्भ्यांपद्मपलाशाभ्यांविचरस्युरुकंठके ॥ २९ ॥ किंस्वित्तेजस्विनांतेजोभगवान्वाविभा
वसुः ॥ सूर्यःसोमोमहेंद्रोवालोऽकपालोपरोपिवा ॥ ३० ॥ मन्येत्वादेवदेवानांत्रयाणांपुरुषर्षभं ॥ यद्वाधंसे
गुहाध्वांतंप्रदीपःप्रभयायथा ॥ ३१ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ धर्षितःअभिभू

दुर्धर्षमप्रधृष्यं ॥ २८ ॥ विपिनेअरण्येतत्रापिगिरेःगङ्गरेदुःप्रवेशस्थानेतत्रापिउरुकंठकेपद्मपलाशसदृशाभ्यांपद्भ्यांविचरसीति ॥ २९ ॥
तेजःमूर्तिःप्रभावोदीप्तिर्वा ॥ ३० ॥ सर्वत्रापरितोषादाह मन्यइति पुरुषर्षभंश्रीविष्णुं गुहाध्वांतमंतस्तमः ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ वयंत्विति वंश्याभिप्रायेण बहुवचने तेष्वहंमुचुकुंदइतिप्रोक्तइतियुवनाश्वोमांधातुःपिताअतोमांधातायौवनाश्वः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
 ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ कचित्कदाचित्कश्चित्पिरजांस्यपिविममेगणितवान् तथापिजन्मानिकर्माणिनविमिमीते ॥ ३९ ॥

शुश्रूषतामव्यलोकमस्माकंनरपुंगव ॥ स्वजन्मकर्मगोत्रंवाकथ्यतांयदिरोचते ॥ ३२ ॥ वयंतुपुरुषव्याघ्रए
 क्ष्वाकाःक्षत्रबंधवः ॥ मुचुकुंदइतिप्रोक्तोयौवनाश्व्यात्मजःप्रभो ॥ ३३ ॥ चिरप्रजागरंश्रांतोनिद्रयापहतेंद्रि
 यः ॥ शयेऽस्मिन्विजनेकामंकेनाप्युत्थापितोऽधुना ॥ ३४ ॥ सोऽपिभस्मीकृतोनूनमात्मायेनैवपाप्मना ॥
 अनंतरंभवान्श्रीमांलुक्षितोऽमित्रशातनः ॥ ३५ ॥ तेजसातेऽविषत्येणभूरिद्रष्टुंनशक्नुमः ॥ हतौजसोमहा
 भागमाननीयोऽसिदेहिनां ॥ ३६ ॥ एवंसंभाषितोराज्ञाभगवान्भूतभावनः ॥ प्रत्याहप्रहसन्वाण्यामेघना
 दगभीरया ॥ ३७ ॥ श्रीभगवानुवाच जन्मकर्माभिधानानिसंतिमेंऽंगसहस्रशः ॥ नशक्यंतेऽनुसंख्यातु
 मंतंतत्वान्मयाऽपिहि ॥ ३८ ॥ कचिद्रजांसिविममेपार्थिवान्युरुजन्मभिः ॥ गुणकर्माभिधानानिनमेजन्मा
 निकर्हिचित् ॥ ३९ ॥ कालत्रयोपपन्नानिजन्मकर्माणिमेतृप ॥ अनुक्रमंतोनैवांतंगच्छंतिपरमर्षयः ॥ ४० ॥
 तथाप्यद्यतनान्यंगशृणुष्वगदतोमम ॥ विज्ञापितोविरिंच्यनपुराऽहंधर्मगुणये ॥ भूमर्भारायमाणानामसु
 राणांक्षयायच ॥ ४१ ॥ अवतीर्णोयदुकुलेगृहआनकदुंदुभेः ॥ वदंतिवासुदेवेतिवसुदेवसुतंहिमां ॥ ४२ ॥
 कालनेमिर्हतःकंसःप्रलंवाद्याश्वसद्विषः ॥ अयंचयवनोदग्धोराजंस्तेतिग्मचक्षुषा ॥ ४३ ॥ सोऽहंतवानुग्रहार्थं
 गुहामेतामुपागतः ॥ प्रार्थितःप्रचुरंपूर्वत्वयाहभक्तवत्सलः ॥ ४४ ॥ वरान्वृणोष्वराजर्षेसर्वान्कामान्ददामि
 ते ॥ मांप्रपन्नोजनःकश्चिन्नभूयोऽर्हतिशोचितुं ॥ ४५ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तेतिग्मचक्षुषानिमित्तेनमयैवदग्धः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अपूर्णोऽहमितिशोचितुं यद्वा अन्यैर्दत्तेषुवरेषुक्षीयमाणेषु
 यथाशोचति नैवमांप्रपन्नःमहत्तवराणामक्षय्यत्वादितिभावः ॥ ४५ ॥

अष्टाविंशतिमेयुगेभगवानवतरिष्यतीति वृद्धगर्गवाक्यमनुस्मरन्तित्यर्थः ॥ ४६ ॥ त्वद्भक्तिरेवकेवलंदुर्लभा कामास्तुच्छानवरणयोग्या
इत्याशयेनाभक्तानांसंसारमष्टभिः प्रपंचयन्तीति विमोहितइति हेईश योषित्पुरुषश्चेति द्विविधोऽप्ययं जनः त्वदीययामायया विमोहि
तोतो नर्थदृक् अनर्थसंसारदृक् दृष्टिर्यस्यासौ यद्वा अर्थपरमार्थस्वरूपं त्वां न पश्यतीति तथा अतस्त्वां न भजति किंतु परस्परं वंचितः सन् सुखे
च्छयादुःखानामेव प्रभवो येषु ते पुनरुद्देवसज्जत इति ॥ ४७ ॥ किंच कामसुखं सूकरादिष्वपि संभवति भगवद्भजनं तु न मानुषजन्मव्यति-
रेकेणेति मानुषत्वं प्राप्य त्वामभजन्ति मूढ इत्याह लब्ध्वेति अत्र कर्मभूमौ दुर्लभमुद्यमकोटिभिरपि दुःप्रापं अव्यंगमविकलांगं किंच अस-
ति विषयसुखे मतिर्यस्य सः गृहमेवांधकूपस्तस्मिन्निपतितः यथा पशुस्तृणलुब्धो अंधकूपे पततीति ॥ ४८ ॥ न केवलमस्य जनस्येयं गतिः किं

श्रीशुक उवाच इत्युक्तस्तं प्रणम्याह मुचुकुंदो मुदान्वितः ॥ ज्ञात्वानारायणं देवं गर्गवाक्यमनुस्मरन् ॥
॥ ४६ ॥ मुचुकुंद उवाच विमोहितोऽयं जनइशमायया त्वदीयया त्वां न भजत्यनर्थदृक् ॥ सुखाय दुःखप्रभवे
षु सज्जते गृहेषु योषित्पुरुषश्च वंचितः ॥ ४७ ॥ लब्ध्वा जनो दुर्लभमत्र मानुषं कथंचिदव्यंगमयत्नतोऽनघ ॥ पा-
दारविंदनभजत्यसन्मतिर्गृहांधकूपे पतितो यथा पशुः ॥ ४८ ॥ ममैष कालोऽजितनिष्फलो गतो राज्याश्रियो न
द्धमदस्य भूपतेः ॥ मर्त्यात्मबुद्धेः सुतदारकोशभूषासज्जमानस्य दुरंतचितया ॥ ४९ ॥ कलेवरेऽस्मिन् घटकु-
ड्यसंनिभे निरुद्धमानो नरदेव इत्यहं ॥ दृते रथे भाश्वपदात्यनीकपैर्गापिर्यटंस्त्वाऽगणयन् सुदुर्मदः ॥ ५० ॥ प्र-
मत्तमुच्चैरिति कृत्य चितया प्रवृद्धलोभं विषयेषु लालसं ॥ त्वमप्रमत्तः सहसा भिपद्यसे क्षुल्लिलिहानोऽहिरिवाखु-
मंतकः ॥ ५१ ॥

तुममापितथैवेत्याह ममैष इति मर्त्ये शरीरे आत्मबुद्धिर्यस्य तस्य मम अतएव सुतादिषु आसज्जमानस्य ॥ ४९ ॥
उद्धमदत्वं प्रपंचयति कलेवर इति घटकुड्यादिसदृशे दृश्ये अनात्मनियत एव सुदुर्मदोऽभवमतो ममैष काले निष्फलो गत इति ॥ ५० ॥
त्वामगणयंतं त्वमांक्रमसीत्याह प्रमत्तमिति प्रमत्तमनवहितं त्वामंतकमविगणय्य देहादिष्वसक्तमितियावत्कुतः प्रमत्तं इति कृत्य चितया
एवमेवं करणीयमिति मनोरथपरंपरया मनोरथे भग्नोऽपि विषयेषु लालसमुत्सुकं प्राप्तेऽपि पुनः प्रवृद्धो लोभस्तृणाय स्यतं अंतकस्त्वमभिप-
द्यसे अभिभवसीत्यर्थः क्षुधासृक्किर्णिलेलिहानोऽहिराखुं मूषकमिवेति ॥ ५१ ॥

किंच कालात्मना त्वयाऽभिपन्नो देह एव भवतीत्याह पुरेति श्वस्तगालादिभिर्भक्षितो विट्संज्ञितः तैरभक्षितः कृमिर्भक्षितः दग्धो भस्मसंज्ञितो भवति तीव्रतया विचार्यैव भूतशरीरे ममतां कुर्वतो जनाहरि नाराधयंति ते आत्मनि शत्रुभूताः ज्ञेयाः सततं यतः योनेः सहस्राणि बहूनि गत्वा दुःखेन लब्ध्वा पिचमापुषत्वं सुखावहं येन भजंति विष्णुं ते वै मनुष्या आत्मनि शत्रुभूता इति ॥ ५२ ॥ किंच अंतकप्राप्तेः प्रागपि दिग्विजयिनो राज्ञोऽपि पारतंत्र्यदुःखं तदवस्थमेवेत्याह निर्जित्येति अभूतविग्रहः अविद्यमानसंग्रामः पूर्वये समाना राजानस्तैराजभिर्वंदितोऽपि मिथुनीभावः सुरतमेव परं येषु तेषु योषितां गृहेषु क्रीडा मृग इव इतस्ततो नीयते ॥ ५३ ॥ किंच अतिवृष्णाकुलस्य न भोगक्षणः कश्चिदस्तीत्याह करोती

पुरारथैर्हमपरिष्कृतैश्चरन्मतंगजैर्वा नरदेवसंज्ञितः ॥ स एव कालेन दुरत्ययेन ते कलेवरो विट् कृमिभस्मसंज्ञितः ॥ ५२ ॥ निर्जित्यदिक्चक्रमभूतविग्रहो वरासनस्थः समराजवंदितः ॥ गृहेषु मैथुन्यसुखेषु योषितां क्रीडा मृगः पूरुष ईशनीयते ॥ ५३ ॥ करोति कर्माणितपः सुनिष्ठितो निवृत्तभोगस्तदपेक्षया ददत् ॥ पुनश्च भूयेयमहं स्वराडिति प्रवृद्धतर्षानसुखाय कल्पते ॥ ५४ ॥ भवापवर्गो भ्रमतो यदा भवेज्जनस्य तर्ह्यच्युतसत्समागमः ॥ सत्संगमो यर्हितदैवसद्गतौ परावरे शोत्वयि जायते मतिः ॥ ५५ ॥ मन्ये ममानुग्रह ईशते कृतो राज्यानुबंधापगमो यदृच्छया ॥ यः प्रार्थ्यते साधुभिरेकचर्यया वनं विविक्षद्विरखंडभूमिपैः ॥ ५६ ॥ न कामयेऽन्यंतवपादसे वनादकिंचन प्रार्थ्यतमादरं विभो ॥ आराध्य कस्त्वांत्यपवर्गदं हरे वृणीत आर्यो वरमात्मबंधनं ॥ ५७ ॥

ति तपसि अधः शयनब्रह्मचर्यादौ निष्ठितः पुनश्च स्वराडिंद्रः स्यामिति यद्वा जन्मांतरेष्वेव मेव च कवनी स्यामिति ॥ ५४ ॥ तदेव मटभिः श्लोकैरीशबहिर्मुखानां संसृज्यते ॥ ५५ ॥ तस्यात निवृत्तिक्रममाह भवापवर्ग इति भो अच्युत भ्रमतः संसरतो जनस्य यदा त्वदनुग्रहेण भवस्य बंधस्य अपवर्गः अंतो भवेत् प्रीतकालः स्यात्तदा सतां संगमो भवेत् ॥ ५५ ॥ तदा च सत्संगमो भवेत्तदा सर्वसंग निवृत्त्या कार्यकारणनियंतरित्वयि भक्तिर्भवति ततो मुच्यत इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ मम तु मत्तेन मे यैव दग्धः ॥ ५६ ॥ ४४ अत इति ॥ ५६ ॥ तदेवं विषयसेवामार्गं भगवत्सेवामार्गं च विविच्य बरान् वृणीष्वेति यदुक्तं तत्रोत्तरम् ॥ ५७ ॥ कामय इति अकिंचनानं वृत्ताभिमानाः आर्यो विवेकी ॥ ५७ ॥

रजस्तमः सत्वगुणैरनुबध्यंत इति तथा ताः ऐश्वर्यादिशत्रुमरणादिधर्मादिरूपाः विसृज्य परंपुरुषमीश्वरं ज्ञप्तिमात्रं ज्ञानघनं कुतः निरंजनं तत्कु-
तः निर्गुणं तदपि कुतः अद्वयं अतएव अक्षरं त्वां शरणं ब्रजामीति ॥ ५८ ॥ भुंक्ष्वतावत् भोगान् कैवल्यं तु करस्थमेवेति पुनर्वरैः प्रलोभयंतं श्रीकृष्णं
पादोपग्रहणेन प्रार्थयते चिरमिति वृजिनैः कर्मफलैः आर्तः पुनस्तद्वासनाभिस्तप्यमानस्तथापि अवितृषपडमित्रः तृडेव तृषातृष्णा न विग-
ततृषाः षडमित्राः शत्रवः इन्द्रियलक्षणायस्यसः अतएवालव्यशांतिः कथंचिद्वैवशेन लव्यशांतिरिति वा शरणं स्वज्ञानं तद्वदातीति तथा हे-

तस्माद्विस्तृत्याशिषईशसर्वतोरजस्तमः सत्वगुणानुबन्धनाः ॥ निरंजनं निर्गुणमद्वयं परं त्वां ज्ञप्तिमात्रं पुरुषं ब्र-
जाम्यहं ॥ ५८ ॥ चिरमिह वृजिनार्तस्तप्यमानोऽनुतापैरवितृषपडमित्रोऽलव्यशांतिः कथंचित् ॥ शरणदस-
मुपेतस्त्वत्पदाब्जं परात्मन्न भयं नृत्तमशोकं पाहि मापन्नमीश ॥ ५९ ॥ श्रीभगवानुवाच सार्वभौम महा-
राज मतिस्ते विमलोजिता ॥ वरैः प्रलोभितस्यापि न कामैर्विहतायतः ॥ ६० ॥ प्रलोभितो वरैर्यस्त्वमप्रमादा-
यविद्वितत् ॥ न धीर्मय्येकभक्तानामाशीर्भिर्भियते क्वचित् ॥ ६१ ॥ युंजानानामभक्तानां प्राणायामादिभि-
र्मनः ॥ अक्षीणवासनं राजन् दृश्यते पुनरुत्थितं ॥ ६२ ॥ विचरस्व महीं कामं मय्यावेशितमानसः ॥ अस्त्वेव-
नित्यदा तुभ्यं भक्तिर्मय्यनपायिनी ॥ ६३ ॥ क्षात्रधर्मे स्थितो जंतून् न्यवधीर्नृगयादिभिः ॥ समाहितस्तत्तप-
सा जल्यधं मदुपाश्रितः ॥ ६४ ॥ जन्मन्यनंतरं राजन् सर्वभूतसुहृत्तमः ॥ भूत्वा द्विजं वरस्त्वं वै मामुपैष्यसि केव-
लं ॥ ६५ ॥ इति श्रीभा० म० द० उ० मुचुकुंदस्तुतिर्नामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक-
उवाच इत्थं सोऽनुगृहीतोऽगुरुणा नेक्ष्वाकुनंदनः ॥ तं परिक्रम्य संनम्य निश्चक्राम गुहामुखात् ॥ १ ॥

शरणदसमुपेतः प्राप्तोऽहं अशोकत्वे हेतुः अभयं तत्रापि हेतुः कृतं सत्यं आपन्नमापदाव्याप्तं पाहीति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अप्रमादाय प्रमादाय न भवति
एवं कुत इत्यत आह न धीरिति एकां तभक्तानां धीराशीर्भिः प्राप्ताभिरपि न भियते नासज्जत इत्यर्थः ॥ ६१ ॥ व्यतिरेकग्राह युंजानानामिति उ-
त्थितं विषयाभिमुखं ॥ ६२ ॥ तुभ्यं तव ॥ ६३ ॥ युक्त्या भगसेन जीषयंस्तपसिलोकसंग्रहे प्रवर्तयति क्षात्रधर्मेति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ इ० भा० द० टी० ए-
कपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७३ ॥ द्विपंचाशत्तमे धावन्भयादिवगतः पुरी ॥ अन्वमोदतसंदेशं रुक्मिण्या द्विजवर्णितं ॥ १ ॥ १ ॥

॥६॥

किंच कालात्मना त्वयाऽभिप्रन्नो देह एव भवतीत्याह पुरेति । श्वस्तगालादिभिर्भक्षितो विट्संज्ञितः तैरभक्षितः कमिसंज्ञितः दग्धो भस्मसंज्ञितो भवति तीव्रव्याधिचार्यैर्बभूतशरीरे ममतां पूर्वतो जनाहरिनारथयंतिते आत्मनि शश्रुभूताः ज्ञेयाः सततं यतः योनेः सहस्राणि बहूनि गत्वा दुःखेन लब्ध्वा पितृमाप्नुषत्वं सुखावहं येन भजंति विष्णुं ते वै मनुष्यात्मनि शश्रुभूता इति ॥ ५२ ॥ किंच अंतकप्राप्ते प्रागपि दिग्विजयिनो राज्ञोऽपि पारतन्त्र्यदुःखं तदवस्थमेवेत्याह निर्जित्येति अभूतविग्रहः अविद्यमानसंशयः पूर्वये समाना राजानस्तैराजभिर्वदितोऽपि मिथुनीभावाः सुरतमेव परं ये पुतेषु योषितांगृहेषु क्रीडामृगइव इतस्ततो नीयते ॥ ५३ ॥ किंच अतिवृष्णाकुलस्य न भोगक्षणः कश्चिदस्तीत्याह करोती

पुरारथैर्हमपरिष्कृतैश्चरन्मतंगजैर्वानरदेवसंज्ञितः ॥ सएवकालेनदुरत्ययेनतेकलेवरोविट्कृमिभस्मसंज्ञि
तः ॥ ५२ ॥ निर्जित्यदिक्चक्रमभूतविग्रहोवरासनस्थःसमराजवांदितः ॥ गृहेषुभैषुपुखेषुयोपितांकीडा
मृगःपूरुषईशनीयते ॥ ५३ ॥ करोतिकर्माणितपःसुनिष्ठितोनिवृत्तभोगस्तदपेक्षयाददत् ॥ पुनश्चभूयेयमहं
स्वराडितिप्रवृद्धतर्षीनसुखायकल्पते ॥ ५४ ॥ भवांपवर्गोभ्रमतोयदाभवेज्जनस्यतर्ह्यच्युतसत्समागमः ॥
सत्संगमोयर्हितदैवसद्गतौपरावरेशेत्वयिजायतेमतिः ॥ ५५ ॥ मन्येममानुग्रहईशतेकतोरानुबंधापग
मोयदृच्छया ॥ यःप्रार्थ्यतेसाधुभिरेकचर्ययावनंविविक्षद्भिरखंडभूमिपैः ॥ ५६ ॥ नकामयेऽन्यंतवपादसे
वनादकिंचनप्रार्थ्यतमाद्वरंविभो ॥ आराध्यकस्त्वांत्यपवर्गदंहरेवृणीतआर्योवरमात्मबंधनं ॥ ५७ ॥

ति तपसि अधः शयनब्रह्मचर्यादौ सुनिष्ठितः पुनश्च स्वराहिन्द्रः स्यामिति यद्वा जन्मान्तरेष्वेव मेव च कवनी स्यामिति ॥ ५४ ॥ तदेव मष्टभिः श्लो-
कैरीश बहिर्मुखानां संसारं प्रपंच्य भक्त्या तन्निवृत्तिक्रममाह भवापवर्ग इति भो अच्युत भ्रमतः संसरतो जनस्य यदा त्वदनुग्रहेण भवस्य बंध-
स्य अपवर्गः अंतो भवेत् प्राप्तकालः स्यात्तदा सतां संगमो भवेत् यदा च सत्संगमो भवेत्तदा सर्वसंगनिवृत्त्या कार्यकारणनियंतरित्वयि भक्ति-
र्भवति ततो मुच्यत इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ममतु-
त्वादिसंगविच्छेदो जातः सोऽयं त्वयामहाननुग्रहः कृत इत्याह मन्य इति ते
त्वया साधुभिर्विवेकिभिस्तपसेवनं प्रवेष्टुं मित्तेन मयैव त्वग्नयः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अपूर्ण ॥ ५६ ॥ तदेवं विषयसेवामार्गं भगवत्सेवामार्गं च वि-
विच्य बरानृष्टाण्येति यदुक्तं तत्रोत्तरमाह सत्यत्वादिति भावः ॥ ४५ ॥ आर्यो विवेकी ॥ ५७ ॥

रजस्तमः सत्वगुणैरनुबध्यन्त इति तथा ताः ऐश्वर्यादिशत्रुमरणादिधर्मादिरूपाः विसृज्य परंपुरुषमीश्वरं ज्ञप्तिमात्रं ज्ञानघनं कुतः निरंजनं तत्कु-
तः निर्गुणं तदपि कुतः अद्वयं अतएव अक्षरं त्वां शरणं ब्रजामीति ॥ ५८ ॥ भुंक्ष्वतावत् भोगान् कैवल्यं तु करस्थमेवेति पुनर्वरैः प्रलोभयन्तं श्रीकृष्णं
प्रादोपग्रहणेन प्रार्थयते चिरमिति वृजिनैः कर्मफलैः आर्तः पुनस्तद्वासनाभिस्तप्यमानस्तथापि अविष्य पण्डमित्रः तृडेव तृषा तृष्णा न विग-
ततृषाः षडमित्राः शत्रवः इन्द्रियलक्षणायस्य सः अतएवालब्धशांतिः कथंचिद्द्वैववशेन लब्धशांतिरिति वा शरणं स्वज्ञानं तद्वदातीति तथा हे-

तस्माद्विस्तृज्याशिषईशसर्वतोरजस्तमः सत्वगुणानुबन्धनाः ॥ निरंजनं निर्गुणमद्वयं परं त्वां ज्ञप्तिमात्रं पुरुषं ब्र-
जाम्यहं ॥ ५८ ॥ चिरमिह वृजिनार्तस्तप्यमानोऽनुतापैरविष्य पण्डमित्रोऽलब्धशांतिः कथंचित् ॥ शरणदस-
मुपेतस्त्वत्पदाब्जं परात्मन्नभयमृतं मशोकं पाहि मापन्नमीश ॥ ५९ ॥ श्रीभगवानुवाच सार्वभौम महा-
राज मतिस्ते विमलोजिता ॥ वरैः प्रलोभितस्यापि न कामैर्विहतायतः ॥ ६० ॥ प्रलोभितो वरैर्यस्त्वमप्रमादा-
यविद्धितत् ॥ न धीर्मय्येकभक्तानामाशीर्भिभिद्यते क्वचित् ॥ ६१ ॥ युञ्जानानामभक्तानां प्राणायामादिभि-
र्मनः ॥ अक्षीणवासनं राजन् हस्यते पुनरुत्थितं ॥ ६२ ॥ विचरस्व महीं कामं मय्यावेशितमानसः ॥ अस्त्वेव-
नित्यदा तुभ्यं भक्तिर्मय्यनपायिनी ॥ ६३ ॥ क्षात्रधर्मे स्थितो जंतून् न्यवधीर्नृगयादिभिः ॥ समाहितस्तत्तप-
सा जल्यधं मदुपाश्रितः ॥ ६४ ॥ जन्मन्यनंतरे राजन् सर्वभूतसुहृत्तमः ॥ भूत्वा द्विजं वरस्त्वं वै मामुपैष्यसि केव-
लं ॥ ६५ ॥ इति श्रीभा० म० द० उ० मुचुकुंदस्तुतिर्नामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक-
उवाच इत्थं सोऽनुगृहीतोऽगकृष्णेनेक्ष्वाकुनंदनः ॥ तं परिक्रम्य संनम्य निश्चक्राम गुहामुखात् ॥ १ ॥

शरणदसमुपेतः प्राप्तोऽहं अशोकत्वे हेतुः अभयं तत्रापि हेतुः ऋतं सत्यं आपन्नमापदाव्याप्तं पाहीति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अप्रमादाय प्रमादाय न भवति
एवं कुत इत्यत आह न धीरिति एकांतभक्तानां धीराशीर्भिः प्राप्ताभिरपि न भिद्यते नासज्जत इत्यर्थः ॥ ६१ ॥ व्यतिरेकग्राह युञ्जानानामिति उ-
त्थितं विषयाभिमुखं ॥ ६२ ॥ तुभ्यं तव ॥ ६३ ॥ युक्त्या भासेन जीषयंस्तपसिलोकसंग्रहे प्रवर्तयति क्षात्रधर्मेति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ इ० भा० द० टी० ए०
कपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७३ ॥ द्विपंचाशत्तमे धावन्भयादिवगतः पुरी ॥ अन्वमोदत संदेशं रुक्मिण्या द्विजवर्णितं ॥ १ ॥ १ ॥

क्षुल्लकार् अल्पप्रमाणान् ॥२॥ तपसि श्रद्धायुतः ॥३॥ तत्र च बद्ध्याश्रमं ॥४॥ निन्ये नयन्मार्गे चलति स्म ॥५॥६॥ रजसंवेगोद्रेकं ॥७॥ भी
रुभीतवत् भीरोरपि भीतवत् अतिभीतवदित्यर्थः चेलतुः पलायेतां बहुयोजनं देशं ॥ ८ ॥ अप्रमाणवित् प्रमाणमिदं प्रज्ञातन्वेत्तीति तथा ॥

सवीक्ष्य क्षुल्लकान्मर्त्यान्पशून्वीरुहानस्पतीन् ॥ मत्वा कलियुगं प्राप्तं जगाम दिशमुत्तरां ॥ २ ॥ तपःश्रद्धायुतो
धीरो निःसंगो मुक्तसंशयः ॥ समाधाय मनः कृष्णं प्राविश द्रुंध्रमादनं ॥ ३ ॥ बद्ध्याश्रममासाद्य नरनारायणा
लयं ॥ सर्वद्वंद्वसहः शांतस्तपसाराधयद्भरिं ॥ ४ ॥ भगवान्पुनराव्रज्य पुरीं यवनवेष्टितां ॥ हत्वा म्लेच्छबलं निन्ये
तदीक्ष्मंद्वारकां धनं ॥ ५ ॥ नीयमाने धने गोभिर्नृभिश्चाच्युतचोदितैः ॥ आजगाम जरासंधस्त्रयोविंशत्यनीक
पः ॥ ६ ॥ विलोक्य वेगरभसं रिपुसैन्यस्य माधवौ ॥ मनुष्यचेष्टामापन्नौ राजन्दुद्रुवतुर्द्वुतं ॥ ७ ॥ विहाय वित्तं प्र
चुरमर्भतौ भीरुभीतवत् ॥ पद्भ्यां पद्मपलाशाभ्यां चेलतुर्बहुयोजनं ॥ ८ ॥ पलायमानौ तौ हृष्ट्वा मागधः प्रहस
न्बली ॥ अन्वधावद्रथानीकैरीशयोरप्रमाणवित् ॥ ९ ॥ प्रद्रुत्य दूरं संश्रान्तौ तुंगमारुहतां गिरिं ॥ प्रवर्षणाख्यं
भगवान्नित्यदा यत्र वर्षति ॥ १० ॥ गिरौ निलीनावाज्ञाय नाधिगम्य पदं नृप ॥ ददाह गिरिमेधोभिः समं ताद
ग्निमुत्सृजन् ॥ ११ ॥ तत उत्पत्य तरसा दह्यमानतटादुभौ ॥ दशैकयोजनोत्तुंगान्निपेततुरधोभुवि ॥ १२ ॥
अलक्ष्यमाणौ रिपुणासानुगेन यदूतमौ ॥ स्वपुरं पुनरायातौ समुद्रपरिखान्तप ॥ १३ ॥ सोऽपि दग्धाविति मृषा
मन्वानो बलकेशवौ ॥ बलमाकृष्य सुमहन्मगधान्मागधो ययौ ॥ १४ ॥ आनर्ताधिपतिः श्रीमानुरैव तोरेव ती
सुतां ॥ ब्रह्मणा चोदितः प्रादाद्वलायेति पुरोदितं ॥ १५ ॥ भगवानपि गोविंद उपयेमे कुरुद्वह ॥ वैदर्भीभीष्म
कसुतां श्रियो मात्रां स्वयं वरे ॥ १६ ॥

॥१॥ तुंगमेकादशयोजनोन्नतं प्रकर्षणवर्षत्यस्मिन्निति प्रवर्षण इत्याख्यायस्य तं तदाह भगवानिति भगवानिन्द्रः ॥१०॥ तत्र विचिन्वन्
पितयोः पदं निलयस्थानमनधिगम्य ॥११॥ ततो गिरेः दशैकं च योजनानि तावदुत्तुंगान्मागधसंरोधदेशमतिक्रम्य परतोऽधो निपेततुः ॥
॥१२॥१३॥१४॥ श्रीकृष्णस्य विवाहं निरूपयितुं बलदेवविवाहं नवमस्कंधोक्तमनुस्मारयति आनर्तेति ॥१५॥ मात्रां कलां ॥१६॥

गरुडोयथोदवान् प्रमथ्यसुधामहरत् तथेति॥ १७॥ राक्षसोयुद्धहरणादिति स्मृतेः राज्ञः प्रमथ्येति च त्वदुक्त्या राक्षसेन विधानेनोपयेमेपरि
णीतवानिति श्रुतं पूर्वमेव वा सामान्यतएव श्रुतं॥ १८॥ विशेषंतु श्रोतुमिच्छामः॥ १९॥ श्रवणौत्सुक्यमाविष्करोति ब्रह्मन्निति पुण्याः महाफलाः

प्रमथ्यतरसाराज्ञः शाल्वादींश्चैद्यपक्षगान्॥ पश्यतां सर्वलोकानां तार्क्ष्यपुत्रः सुधामिव॥ १७॥ राजोवा
च भगवान्भीष्मकसुतारुक्मिणीरुचिराननां॥ राक्षसेन विधानेन उपयेमइति श्रुतं॥ १८॥ भगवन्श्रो
तुमिच्छामः कृष्णस्यामिततेजसः॥ यथामागधशाल्वादीन्जित्वा कन्यामुपाहरत्॥ १९॥ ब्रह्मन्कृष्णकथाः
पुण्यामाध्वीर्लोकमलापहाः॥ कोऽनुत्प्रेतशृण्वानः श्रुतज्ञो नित्यनूतनाः॥ २०॥ श्रीशुक उवाच रा
जासीद्भीष्मको नाम विदर्भाधिपतिर्महान्॥ तस्य पंचाभवन्पुत्राः कन्यैकाच वरानना॥ २१॥ रुक्म्यग्रजोरु
क्मरथोरुक्मवाहुरनंतरः॥ रुक्मकेशोरुक्ममालीरुक्मिण्येषां स्वसासती॥ २२॥ सोपश्रुत्य मुकुंदस्य रूपवीर्य
गुणश्रियः॥ गृहागतैर्गीयमानास्तं मेने सदृशं पतिं॥ २३॥ तांबुद्धिलक्ष्णौदार्यरूपशीलगुणाश्रयां॥ कृष्ण
श्च सदृशीभार्यासमुद्बोद्धुं मनोदधे॥ २४॥ बंधूनामिच्छतां दातुं कृष्णाय भगिनीं नृप॥ ततो निवार्य कृष्णद्वि
रुक्मीचैद्यममन्यत॥ २५॥ तदवेत्यासितापांगीवैदर्भीर्दुर्मनाभृशं॥ विचिंत्यातं द्विजं कंचित्कृष्णाय प्राहि
णोद्धतं॥ २६॥ द्वारकांससमभ्येत्य प्रतीहारैः प्रवेशितः॥ अपश्यदाद्यं पुरुषमासीनं कांचनासने॥ २७॥ दृ
ष्ट्वा ब्रह्मण्यदेवस्तं वरुह्य निजासनात्॥ उपवेश्यार्हयांचक्रे यथात्मानं दिवौकसः॥ २८॥ तं भुक्तवंतं विश्रां
तमुपगम्य सतांगतिः॥ पाणिनाऽभिमुखान्यादावव्यग्रस्तमपृच्छत॥ २९॥ कच्चिद्विजवरश्रेष्ठ धर्मस्ते वृद्ध
संमतः॥ धर्ततेनातिरुद्धेण संतुष्टमनसः सदा॥ ३०॥

माध्वीः श्रुतिस्तुत्वाः लोकस्य मलापहाश्च शृण्वानः शृण्वन्नित्यर्थः श्रुतज्ञः श्रुतसारवित् नित्यनूतनाः प्रतिक्षणमाश्चर्यवत्प्रीयमानाः॥ २०॥
॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ चैद्यममन्यत तस्यावरमित्यर्थः॥ २५॥ अवेत्यज्ञात्वा असितापांगी सुनीलकटाक्षा कृष्णाय कृष्णमानेतुं प्रेषयामास
॥ २६॥ प्रतीहारैर्द्वारपालैः॥ २७॥ आत्मानं श्रीकृष्णं॥ २८॥ अजिह्मशब्द शनैः संमर्दयत्॥ २९॥ ३०॥

सधर्मोऽस्य ब्राह्मणस्याखिलकामदोग्धाभवतियद्वा स ब्राह्मणोऽस्य विश्वस्याखिलकामधुक् इति ॥ ३१ ॥ लोकानामोति लोकाल्लोकां
तरं पर्यटति नैकत्र निवर्ततस्तिष्ठतीत्यर्थः नामोतीति पाठे सुरेश्वरोऽपि भूत्वा लोकानामोत्युत्तमलोकान्नामोऽप्यप्राप्तुं वक्ष्यतीत्यर्थः शेते सु
खमास्ते इत्यर्थः तदेवाह सर्वेष्वङ्गेषु वाक्पाण्यादिषु विज्वरस्तापरहितः ॥ ३२ ॥ स्वलाभः स्वतएव प्राप्तो लाभः आत्मलाभो वा तेन संतुष्टान् पू
र्णान्साधून्स्वधर्मनिष्ठान् ॥ ३३ ॥ यस्य राज्ञो विषये देशे ॥ ३४ ॥ यतः स्थानात् यदिच्छयायत्कार्येच्छया दुर्गसमुद्रं ॥ ३५ ॥ संपृष्टः संप्र

संतुष्टो यद्विर्वर्तेत ब्राह्मणो येन केनचित् ॥ अहीयमानः स्वाद्धमात्सल्यस्याखिलकामधुक् ॥ ३१ ॥ असंतुष्टोऽ
स रूढलोकानामोत्यपि सुरेश्वरः ॥ अकिंचनोऽपि संतुष्टः शेते सर्वाङ्गविज्वरः ॥ ३२ ॥ विप्रान् स्वलाभसंतुष्टान्सा
धून् भूतसुहृत्तमान् ॥ निरहंकारिणः शांतान्ममस्येशिरसाऽकृत् ॥ ३३ ॥ कच्चिद्दः कुशलं ब्रह्मन राजतो यस्य
हि प्रजाः ॥ सुखं वसंति विषये पाल्यमानाः समे प्रियः ॥ ३४ ॥ यतस्त्वमागतो दुर्गं निस्तीर्य हयदिच्छया ॥ सर्वं
नो ब्रूत्य गुह्यं चेत्किं कार्यं करवामते ॥ ३५ ॥ एवं संपृष्टः संप्रश्नो ब्राह्मणः परमेष्ठिना ॥ लीला गृहीत देहेन तस्मै स
र्वमवर्णयत् ॥ ३६ ॥ रुक्मिण्युवाच श्रुत्वा गुणान् भुवनसुन्दरशृण्वतां ते निर्विश्वकर्णविवरैर्हरतोऽगतापं ॥
रूपं दृशां दृशि मतामखिलार्थलाभं त्वय्यच्युता विशतिचित्तमपत्रपमे ॥ ३७ ॥

श्रः प्रष्टव्योऽर्थो यंसः परमेष्ठिना परमेश्वरेण बंधूनामनभिप्रेतं रुक्मिण्यश्चेष्टितमित्यादिसर्वं ॥ ३६ ॥ रुक्मिण्यास्वयमेकांते लिखित्वा दत्तपत्रि
कां ॥ मुद्रामुच्यरुणाय प्रेमचिन्हामदर्शयत् ब्राह्मणः श्रीरुण्णानुज्ञया वाचयति श्रुत्वेति अयमर्थः हे अच्युत हे भुवनसुन्दरेति औत्सुक्यं यो
तयति कतवमहिमा कचादं रूपकुलशीलादियुक्तापि तथाऽपि अपगतात्रपायस्मात्तन्मेचित्तं त्वयि आविशति आसज्जते तत्कुतस्तत्राह
शृण्वतां कर्णविवरैरतः प्रविश्य अंगतापं अंगेति पृथक् संबोधनं वाहरतस्तव गुणान् श्रुत्वा तथा दृशि मतां च क्षुप्ततां दृशामखिलार्थलाभात्मकं
रूपं च श्रुत्वेति ॥ ३७ ॥

अहो कुलकन्यानामिदमतिधार्ष्ट्यमिति माशंकस्वेत्याह कात्वेति हे मुकुन्दनृसिंह नरश्रेष्ठ कानामकन्याकुलवती तथा महती पुरुगुणोदारा त
या धीरौ धृतिमतीत्यात्वां पतिं नवणीत मय्येव केयं दोषशंकेति भावः कथं भूतं गुणशीलादिभिरात्मनैव तुल्यं निरुपममित्यर्थः द्रविणं द्रव्यसं
पत्तुधामप्रभावः तथानरलोकस्य मनसा भिरामोऽभिरमण्यस्मात्तं किंच काले विवाहावसरे ॥ ३८ ॥ हे विजो तत्तस्मान्मे मया भवान्
खलु पतिर्वतः ॥ आत्मा च भवतोऽर्पितः अतस्त्वमग्रागत्य मां भवतो जायां विधेहि विपक्षे बाधकं द्योतयंत्याह मावीरभागमिति वीरस्य तत्र
भागमाराच्छीघ्रमेत्यागत्य चैद्योमाभिर्मर्शतुमासृशतुमृगपतेर्वलिगोमायुवत् गोमायुः स्रगाल इवेति ॥ ३९ ॥ अनेकजन्मकृतैः सुकृतैरिदमे

कात्वा मुकुन्दमहतीकुलशीलरूपविद्यावधो द्रविणधामभिरात्मतुल्यं ॥ धीरापतिकुलवती नवणीतकन्याका
लेनृसिंहनरलोकमनोभिरामं ॥ ३८ ॥ तन्मे भवान्खलु वतः पतिरंगजायामात्मा र्पितश्च भवतोऽत्र विभो वि
धेहि ॥ मावीरभागमभिर्मर्शतु चैद्य आराद्धो मायुवन्मृगपतेर्वलिमं बुजाक्ष ॥ ३९ ॥ पूर्तेष्टदत्तनियमव्रतदेव
विप्रगुर्वर्चनादिभिरलंभगवान्परे शः ॥ आराधितो यदि गदाग्रज एत्यपाणिं गृह्णातु मे न दमघोषसुतादयोऽ
न्ये ॥ ४० ॥ श्वोभाविनि त्वमजितो द्वहने विदभान्गुप्तः समेत्य पृतनापतिभिः परीतः ॥ निर्मथ्य चैद्यमगधेन्द्रव
लं प्रसह्य मां राक्षसेन विधिनो द्वहवीर्यशुल्कां ॥ ४१ ॥ अंतःपुरांतरचरी मे निहत्य धंधूंस्त्वामुद्वहे कथमिति प्रव
दाम्युपायं ॥ पूर्वेद्युरस्ति महतीकुलदेविया त्रायस्यां वहिर्नववधूर्गिरिजामुपेयात् ॥ ४२ ॥

वभूयादिति प्रार्थयते पूर्तेति पूर्तकूपादिदृष्टमग्निहोत्रादिदत्तं हिरण्यादिनियमस्तीर्याटनादिः व्रतं कृच्छ्रादिः ॥ ४० ॥ चैद्यायं बंधुभिरर्पितायां
त्वयिकिमधुना करणीयमित्यपेक्षायामाह श्वोभाविनीति हे अजित श्वोभाविनि उद्वहने विवाहे प्रथमं गुप्तं अलक्षित एवागत्य पश्चात्पृतना
पतिभिः परितः सन् चैद्यादिवलं निर्मथ्य प्रसह्य बलाद्वीर्यं प्रभावदर्शनमेवं शुल्कं वैवाहिकं देयं यस्यास्तां मां अनेन राक्षसविधिनो द्वहेति उपदे
शरहस्यं ॥ ४१ ॥ ननु भवतु भिक्षुपालादिवलप्रमथनं अंतःपुरमध्यगतायास्तव हरणे त्वद्वंधुवधोऽपि प्रसज्येतेत्यत आह अंतःपुरेति पुराद्व
हिर्वर्तमानां गिरिजामंबिकां अबिकागृहादेवममहरणं मुकरमिति भावः ॥ ४२ ॥

ननु किमनेनानर्थकारिणानिर्बोधेन चैवोऽपि तावत्प्रख्यातगुणकर्मयोग्य एव वर इति तत्राह यस्येति हेअंबुजाक्षः यस्य भवतोऽघ्रिपंकज
रजोभिः स्रपनमात्मनस्तमसोऽपहृत्यै उमापतिरिव महान्तो वाञ्छन्ति तस्य भवतः प्रसादं यत्सहं न लभेयं न प्राप्नुयांति हि व्रतैरुपवासादिभिः कृ
शान् अस्त्राणान् जज्ञांत्यजेयं ततः किमित्यत आह शतजन्मभिरिति एवमेव वारं वारं जज्ञांत्यवावच्छतजन्मभिरुपतवप्रसादः स्यादिति ॥
॥४३॥ अत्र यत्कर्तुं करणीयं तद्विदुश्चक्रियतां तच्चानंतरमेव क्रियतामिति ॥४४॥ इति श्रीभा० म० द० द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥ ॥७॥

यस्यां घ्रिपंकजरजः स्रपनं महान्तो वाञ्छन्त्युमापतिरिवात्मतमोऽपहृत्यै ॥ यत्संबुजाक्षनलभेयं भवत्प्रसादं ज
त्यामसूनुवत रुशान् शतजन्मभिः स्यात् ॥४३॥ ब्राह्मण उवाच इत्येते गुह्यसंदेशा यदुदेव मया हताः ॥ विदु
श्चकर्तुं यच्च त्रक्रियतां तदनंतरं ॥४४॥ इति ० भा० द० रुक्मिण्युद्वाहे द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥ ॥७॥
श्रीशुक उवाच वैदर्भ्याः सतु संदेशानि शम्य यदुनंदनः ॥ प्रगृह्य पाणिना पाणिं प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥१॥ श्री
भगवानुवाच तथाहमपि तच्चित्तो निद्रां च न लभे निशि ॥ वेदाहं रुक्मिणा द्वेषान्ममोद्वाहो निवारितः ॥ २ ॥
तामानयिष्य उन्मथ्य राजन्यापसदान्मृधे ॥ मत्परामनवद्यां गीमेधसोऽग्निशिखामिव ॥ ३ ॥ श्रीशुक उवा
च उद्वाहर्क्षं च विज्ञाय रुक्मिण्यामधुसूदनः ॥ रथः संयुज्यतामां शुदारुकेत्याहसारथिं ॥ ४ ॥ सचाश्वैः शैव्य
सुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः ॥ युक्तरथमुपानीय तस्थौ प्राजलिरग्रतः ॥ ५ ॥ आरुह्यस्यंदनं शौरिर्द्विजमारोप्य
तूर्णगैः ॥ आनतदिकरात्रेण विदभान्गमद्भयैः ॥ ६ ॥ राजा सकुण्डिनपतिः पुत्रस्नेहवशंगतः ॥ शिशुपालाय
स्वांकन्यां दास्यन्कर्मण्यकारयत् ॥ ७ ॥

त्रिपंचाशत्तमे गत्वा विदभान् दुनेहितः ॥ रुक्मिणीमहरत् कृष्णो मिषतां द्विषतां बलात् ॥ १ ॥ १ ॥
निद्राया अलाभे कारणं तं वेदेति तथा अकथितमप्यहं जानामीति ॥ २ ॥ आनयिष्ये आनेष्यामिराजन्यापसदान् राजसुहीनान् उन्मथ्या
नयने दृष्टांतः एधस इति ॥ ३ ॥ उद्वाहर्क्षमिति परश्वोरत्रौ विवाहनक्षत्रमिति विज्ञाय तस्यां रात्र्यां प्रस्थाप्य प्रातर्विदर्भदेशान् अगमत् श्वो
भाविनित्वमजितो द्वहने विदभान् गुप्तः समेत्येति रुक्मिणीसंदेशात् ॥ ४ ॥ शैव्य इत्यादीनि च त्वारिअश्वनामानि ॥ ५ ॥ ६ ॥ पुत्रस्य रुक्मिणः
स्नेहेन तद्वशमनुगच्छतीति तथा अनेन शिशुपालेऽनभिरुचिद्योतयति कर्माणि पुरालंकारपितृदेवार्चनादीनि ॥ ७ ॥

तान्येवाहपुष्पमित्यादिचतुर्भिः संसृष्टाः संसिक्ताश्च मार्गादयो यस्मिन् तत् चित्राध्वजेषु पताकास्ताभिः समलंकृतमकारयत् ॥ ८ ॥ स्रग्गंधमाल्याभरणैरित्यत्र मत्त्वर्थो द्रष्टव्यः यद्वा स्रग्गंधमाल्यानि आविभ्रतीति तथातैः तथा विरजोऽवरैः भूषितैश्च स्त्रीपुरुषैर्जुष्टं तथा श्रीमद्भिर्गृहैश्च जुष्टं ॥ ९ ॥ यथान्यायमन्यांश्च कन्यां प्रति मंगलं वाचयामास ॥ १० ॥ कृतं कौतुकेन विवाहसूत्रेण मंगलं यस्यास्तां अहं नमवीनं भूषणोत्तमै

पुरं संसृष्टं संसिक्तमार्गरथ्याचतुष्पथं ॥ चित्रध्वजपताकाभिस्तोरणैः समलंकृतं ॥ ८ ॥ स्रग्गंधमाल्याभरणैर्विरजोऽवरभूषितैः ॥ जुष्टं स्त्रीपुरुषैः श्रीमद्गृहैरगुरुभूषितैः ॥ ९ ॥ पितृन् देवान्समभ्यर्च्य विप्रांश्च विधिवन्तप ॥ भोजयित्वा यथान्यायं वाचयामास मंगलं ॥ १० ॥ सुस्नातां सुदतीं कन्यां कृतकौतुकमंगलां ॥ अहतां शुक्रयुग्मेन भूषितां भूषणोत्तमैः ॥ ११ ॥ चक्रुः सामर्ग्यं नुर्मन्त्रैर्वध्वारक्षां द्विजोत्तमाः ॥ पुरोहितोऽथर्वविद्वैजुहावग्रहशांतये ॥ १२ ॥ हिरण्यरूप्यवासां सितिलांश्च गुडमिश्रितान् ॥ प्रादाद्धेनूश्च विप्रेभ्यो राजा विधिविदां वरः ॥ १३ ॥ एवं चेदिपती राजा दमघोषः सुताय वै ॥ कारयामास मंत्रज्ञैः सर्वमभ्युदयोचितं ॥ १४ ॥ मदच्युद्भिर्गजानीकैः स्यंदनैर्हममालिभिः ॥ पत्न्यश्च संकुलैः सैन्यैः परीतः कुंडिनं ययौ ॥ १५ ॥ तं वै विदुर्भाधिपतिः समभ्येत्याभिपूज्य च ॥ निवेशयामास मुदा कल्पितान्यनिवेशने ॥ १६ ॥ तत्र शाल्वाजरासंधो दंतवक्रो विदूरथः ॥ आजग्मुश्चैव पक्षीयाः पौंड्रकाद्याः सहस्रशः ॥ १७ ॥ कृष्णरामद्विषो यत्ताः कन्यां चैवायसाधितुं ॥ यद्यागत्य हरेः कृष्णो रामाद्यैर्यदुभिर्वृतः ॥ १८ ॥ योत्स्यामः संहतास्तेन इति निश्चितमानसाः ॥ आजग्मुर्भूभुजः सर्वे समग्रबलवाहनाः ॥ १९ ॥ श्रुत्वा तद्भगवान् रामो विपक्षीयन् नृपोद्यमं ॥ कृष्णं चैकंगतं हर्तुं कन्यां कलहशंकितः ॥ २० ॥ बलेन महता सार्धं भ्रातृस्नेहपरिप्लुतः ॥ त्वरितः कुंडिनं प्रागाद्गजाश्वरथपत्तिभिः ॥ २१ ॥

श्वभूषितां ॥ ११ ॥ वस्त्रास्तस्याः कन्यायाः अथर्ववित् अथर्वणमंत्रवित् ॥ १२ ॥ १३ ॥ अभ्युदये उचितं ॥ १४ ॥ ततश्चतुरंगसैन्यैः परीतः परिवृतः कुंडिनं भीष्मकस्य पुरं ययौ मदच्युतं ते इति मदच्युतस्तैः स्यंदनैः रथैः हेमरचितामाला विद्यते येषु तैः ॥ १५ ॥ कल्पितं निर्मितं यदन्य निवेशयंतस्मिन् ॥ १६ ॥ १७ ॥ यदि श्रीकृष्णो हरेरिति शंकितः कन्यां साधयितुमित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

सूर्योदयात्पूर्वमेवौत्सुक्येन रुक्मिण्यचितयदित्याह भीष्मकन्येति प्रत्यापत्तिप्रत्यागमनं ॥ २२ ॥ त्रियामारात्रिस्तावन्मात्रेणांतरितः अल्प
राधसः मंदभाग्यायाः ॥ २३ ॥ जुगुप्सितं धाट्यादि अपीतिशंकायां नायाति हि कृतोद्यम इति अयमर्थः आदौ कृतोद्यमत्वात्तं न प्रस्था
पितवान् प्रस्थानावसरे च किंचिन्मयि जुगुप्सितं मत्वा प्रत्याचष्टे अतः सोऽपि द्विजो नूनं नायातीति ॥ २४ ॥ यद्वा ततो निर्गतोऽपि श्रीकृष्णो मद्दे
ववैमुख्यात् कचित्पतिवद्धो भवेदित्याह दुर्भगाया इति ॥ २५ ॥ कालज्ञानाधुनापि गोविंदागमनकाल इति मन्वाना किंचिदाश्वस्तचित्ता
सती चितास्तब्धलोचने निमीलितवतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ प्रियभाषिणः प्रियसूचकाः ॥ २७ ॥ पुरोपवनं प्राप्तेन श्रीकृष्णेन विनिर्दिष्टः प्राप्तं मां क
भीष्मकन्यावरारोहाकांक्षं त्यागमनं हरेः ॥ प्रत्यापत्तिमपश्यंती द्विजस्याचितयत्तदा ॥ २२ ॥ अहो त्रियामां
तरित उद्वाही मेऽल्पराधसः ॥ नागच्छत्यरविं दाक्षो नाहं वेदयत्र कारणं ॥ २३ ॥ सोऽपि नावर्ततेऽद्यापि मत्संदे
शहरो द्विजः ॥ अपि मय्यनवद्यात्मा हृत्वा किंचिज्जुगुप्सितं ॥ मत्प्राणिग्रहणे नूनं नायाति हि कृतोद्यमः ॥ २४ ॥
दुर्भगाय मेधातानानुकूलो महेश्वरः ॥ देवीवा विमुखा गौरी रुद्राणी गिरिजासती ॥ २५ ॥ एवं चितयती
वाला गोविंदं हतमानसा ॥ न्यमीलयत कालज्ञाने त्रेचाश्रुकलाकुले ॥ २६ ॥ एवं बध्वाः प्रतीक्षं त्यागो विंदा
गमनं नृप ॥ वाम ऊरुर्भुजो नेत्रमस्फुरन् प्रियभाषिणः ॥ २७ ॥ अंथ कृष्ण विनिर्दिष्टः स एव द्विजसत्तमः ॥ अं
तः पुरचरी देवीराजपुत्री ददर्श ह ॥ २८ ॥ सा तं प्रहृष्टवदनमव्यग्रात्मगतिसती ॥ आलक्ष्य लक्षणाभिज्ञासम
पृच्छच्छुचिस्मिता ॥ २९ ॥ तस्या आवेदयत्प्राप्तं शशंस यदुनंदनं ॥ उक्तं च सत्यवचनमात्मोपनयनं प्रति ॥ ३० ॥
तमागतं समाज्ञाय वैदर्भी लष्टमानसा ॥ न पश्यंती ब्राह्मणाय प्रियमन्यन्ननामसा ॥ ३१ ॥

थयेत्यादिष्टः ॥ २८ ॥ नव्यया आत्मनो देहस्य गतिर्यस्य तं लक्षणाभिज्ञादूतस्य लक्षणं तत्तत्कार्यसूचकमभिजानातीति तथा ॥ २९ ॥ तस्यै
प्राप्तं यदुनंदनं आवेदितवान् तच्च शशंस आत्मोपनयनं प्रति आत्मनः स्वयं श्रीकृष्णस्यानयनं प्रति तेन द्विजेन सत्यवचनं प्रोक्तमिति आत्मनः
प्राणेश्वरस्येति वा यद्वा आत्मनस्तस्या उपनयनं प्रति श्रीकृष्णेन यदुक्तं सत्यवचनं तामानयिष्य इत्यादितच्च शशंस अवर्णयदित्यर्थः ॥ ३० ॥ तं
श्रीकृष्णं अस्मिन् कार्ये सर्वस्वार्पणमपि अपर्याप्तमिति तदुचितं प्रियमपश्यंती तदा केवलं ननाम पश्चाद्बहुददावित्यर्थः यद्वा मां श्रियं ये नृमंति
ते तावत्सर्वं संपदामास्पदं भवंति किंपुनर्मयि प्रणतायामिति ततोऽधिकमन्यमपश्यंती ननामेति ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ महामतिरित्यनेन श्रीकृष्णो बाढं कन्यामुद्धोढुमेवागतः स्वादिति वरोचितेन विधिना समपूजयदिति सूचितं ॥ ३४ ॥ यथा यथावत् समेतानां राज्ञां मध्ये वीर्याद्यनतिक्रम्य तंतं समहितवानित्यर्थः ॥ ३५ ॥ श्रीकृष्णे भाविकर्मसूचकं जनानुरागं दर्शयति कृष्णमांगमिति त्रिभिः ॥ ३६ ॥ अस्यैव रुक्मिण्येवार्हयेव असावेव भैष्या एव समुचित एवेति षड्वधारणानित्येकस्मिन् व्यतिरेकप्रदर्शनमुपलक्षणा

प्राप्तौ श्रुत्वा स्वदुहितुरुद्धाहप्रेक्षणोत्सुकौ ॥ अभ्ययात्तूर्यघोषेण रामकृष्णौ समर्हणैः ॥ ३२ ॥ मधुपर्कमुपानीय वासांसि विरजांसि च ॥ उपायनान्यभीष्टानि विधिवत्समपूजयत् ॥ ३३ ॥ तयोर्निवेशनं श्रीमदुपकल्प्य महामतिः ॥ ससैन्ययोः सानुगयोरतिथ्यं विदधे यथा ॥ ३४ ॥ एवं राज्ञां समेतानां यथावीर्यं यथावयः ॥ यथाबलं यथावित्तं सर्वैः कामैः समर्हयत् ॥ ३५ ॥ कृष्णमागतमाकर्ण्य विदर्भपुरवांसिनः ॥ आगत्य नेत्रांजलिभिः पपुस्तन्मुखपंकजं ॥ ३६ ॥ अस्यैव भार्या भवितुं रुक्मिण्यर्हति नापरा ॥ असावप्यनवद्यात्मा भैष्याः समुचितः पतिः ॥ ३७ ॥ किंचित्सुचरितं यन्नस्तेन तुष्टस्त्रिलोककृत् ॥ अनुगृह्णातु गृह्णातु वैदर्भ्याः पाणिमच्युतः ॥ ३८ ॥ एवं प्रेमकलावद्धावदंति स्म पुरौकसः ॥ कन्याचांतः पुरात्यागाद् द्रष्टुं तां विकालयं ॥ ३९ ॥ पद्भ्यां विनिर्ययौ द्रष्टुं भवान्याः पादपलवं ॥ सा चानुध्यायतीत्यस्य कुमुदचरणांबुजं ॥ ४० ॥ यतवाङ्मातृभिः सार्धं सस्वाभिः परिवारिता ॥ गुनाराजभटैः शूरैः सन्नद्धैरुद्यतायुधैः ॥ मृदंगशंखपणवास्तूर्यभेर्यश्च जघ्निरे ॥ ४१ ॥ नानोपहारवलिभिर्वारमुख्याः सहस्रशः ॥ स्रग्गंधवस्त्राभरणैर्द्विजपत्न्यः स्वलंकृताः ॥ ४२ ॥ गायंतश्च स्तुवंतश्च गायकावाद्यवादकाः ॥ परिवार्य वधूं जग्मुः सूतमागधवंदिनः ॥ ४३ ॥

र्थं नापरेति तच्च वाक्यमेददोषः अनुद्यविधेयभेदेन विभिन्नानामेव वाक्यानां सहप्रयोगात् यदहं संमार्ष्टीत्यादिवदिति ॥ ३७ ॥ अयमेवानुग्रह इति निर्दिशन्ति गृह्णात्विति ॥ ३८ ॥ प्रेम्णः कलालेशः तेन बद्धावदंति स्म संपूर्णप्रेमतेषां हृदये वाऽवर्तत इत्यर्थः ॥ ३९ ॥ तस्या आगमनं विशिनष्टि हृदयेन पद्भ्यामिति ॥ ४० ॥ अत्र च मृदंगेत्यादि जघ्निरे आहताः वादिता इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ वारमुख्याः गणिकोत्तमाः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

उपसृश्य आचम्य ॥ ४४ ॥ प्रयसोदद्धाः भवान्वितामिति भवस्योपसर्जनत्वं स्त्रीकर्माचितमुक्तं ॥ ४५ ॥ नमस्य इति रुक्मिण्या तदेव दृष्टोऽयं मंत्रः स्वसंतानुयुतांगणेशं दिसहितां आत्मारामोसौ कथं त्वत्पतिर्भवेदिति चेदत आह तदनुमोदतामिति भवती श्रीरुक्मिणी एव वा ॥ ४६ ॥ वासः स्रग्गंधादिभिरंघ्रिकां समपूजयन् ॥ ४७ ॥ तथा विप्रस्त्रियोऽपि तैर्द्रव्यैर्लवणादिभिश्च समपूजेयन्निति ॥ ४८ ॥ शेषां निर्माल्यं ॥ ४९ ॥

आसाद्य देवीसदनं धौतपादकरांबुजा ॥ उपसृश्य शुचिः शान्ताप्रविवेशांघ्रिकांऽतिकं ॥ ४४ ॥ तां वै प्रवयसो वालां विधिज्ञाविप्रयोपितः ॥ भवानीं वंदयां च कुर्भवपत्नीं भवान्वितां ॥ ४५ ॥ नमस्येत्वांघ्रिकेऽभीक्ष्णं स्वसंतानुयुतां शिवां ॥ भूयात्पतिर्भगवानरुक्मिणस्तदनुमोदतां ॥ ४६ ॥ अद्विर्गंधाक्षतैर्धूपैर्वासः स्रग्माल्यभूषणैः ॥ नानां पहारवल्लिभिः प्रदीपावल्लिभिः पृथक् ॥ ४७ ॥ विप्रस्त्रियः पतिमतीस्तथा तैः समपूजयन् ॥ लवणापपेतांबूलकंठसूत्रफलेक्षुभिः ॥ ४८ ॥ तस्यैस्त्रियस्ताः प्रददुः शेषां युयुजुराशिपः ॥ तांभ्योऽद्व्येनमश्चक्रे शेषांच जगृहवधूः ॥ ४९ ॥ मुनिव्रतमथ त्यक्त्वा निश्चक्रामांघ्रिकागृहात् ॥ प्रगृह्य पाणिना भृत्यारत्नमुद्रोपशोभिना ॥ ५० ॥ तां देवमायामिव वीरमोहिनीं सुमध्यमां कुंडलमंडिताननां ॥ श्यामां नितं वार्पितरत्नमेखलां व्यंजस्तनीं कुंतलशंकितेक्षणां ॥ ५१ ॥ शुचिस्मितां विवफलाधरद्युतिशोणायमानद्विजकुंदकुड्मलां ॥ पदाचलंतीं कलहंसगामिनीं सिंजत्कलानूपुरधामशोभिना ॥ ५२ ॥ विलोक्य वीरामुमुहुः समागता यशस्विनस्तत्कृतहृच्छयादिताः ॥ ५३ ॥ यां वीक्ष्य तनूपतयस्तदुदारहासव्रीडाऽवलोकहतचेतस उद्भिज्ञतास्त्राः ॥ पेतुः क्षितौ गजरथाश्च गता विमूढा यात्रा छलेन हरयेऽर्पयतीं स्वशोभां ॥ ५४ ॥

मुनिव्रतं मौनादिभृत्यां सर्वा ॥ ५० ॥ तां विलोक्य वीरामुमुहुरितितृतीयेनान्वयः श्यामामजातरजस्कां कुंतलेभ्यः शंकिते इव चपलेऽक्षणे यस्यास्तां ॥ ५१ ॥ द्विजा एव कुंदानां कुड्मलानि मुकुलानि विवफलवत् योऽधरस्तस्य द्युतिभिः शोणायमानानियस्यस्तां कलाशोभातद्युक्तं नूपुरं सिंचन्तत्कलानूपुरं च तस्य धामदीप्तिः तेन शोभितुं शीलमस्य तेन पदाचलंती ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ न केवलं मुमुहुः पेतुश्चेत्याह या मिति यात्रा मिषेण हरयेत्येलावण्यं समर्पयतीं यां वीक्ष्य क्षितौ पेतुः सातान् हि या ऐक्षत तदेवाभ्युतंचददर्शेत्युत्तरेणान्वयः ॥ ५४ ॥

चलत्पद्मकोशतुल्यौचरणीचालयंती॥५५॥ सुपर्णलक्षणं गरुडध्वजं हरिः सिंहः॥५६॥ असहमानानां विषामाक्रोशमाह अहोधिगस्मान् य
 तोऽस्म्यकं यशोगोपैर्हतमिति॥५७॥ इ० भा० द० उ० त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५३॥ ७॥ चतुःपंचाशत्तमे तु जित्वाराज्ञोऽरिप्रक्षगान् रूक्मिणं
 च विहृष्याथ भिष्याः पाणिपुरे यहीत॥१॥ इतीति अहोधिगस्मानित्येवं वदंतः सुसंख्याः क्रोधाविष्टाः दंशिताः कृतसन्नाहाः परिक्रान्ताः परितः
 सैवंशनैश्चलयतीचलपद्मकोशौ प्राप्तिं तदा भगवतः प्रसमीक्षमाणा॥ उत्सार्य वामकरजैरलकानपांगैः प्राप्ता
 न्हियैक्षत नृपान् दृशेऽच्युतं सा॥५५॥ ताराजकन्यां रथमारुरुक्षतीं जहार कृष्णो द्विषतां समीक्षतां ॥ रथं स
 मारोप्य सुपर्णलक्षणं राजन्यचक्रं परिभूय माधवः ॥ ततो ययौरामपुरोगमैः शनैः स्तगालमध्यादिव भागहृद्
 रिः॥५६॥ तं मानिनः स्वाभिभवं यशः क्षयं परे जरासंधवशानसेहिरे ॥ अहोधिगस्मान्यश आत्तयन् विनांगोपै
 र्हतं केसरिणां नृगैरिव॥५७॥ इ० भा० द० उ० रूक्मिणीहरणं नाम त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५३॥ ७॥ श्रीशुक
 उवाच इति सर्वे सुसंख्यावाहना रूढ्यदंशिताः ॥ स्वैस्वैर्वलैः परिक्रान्ता अन्वीयुर्धृतकार्मुकाः ॥३॥ तानापतत
 आलोक्य यादवानां कयूथपाः ॥ तस्थुस्तत्संमुखाराजन् विस्फूर्ज्य स्वधनुं पिते ॥ २ ॥ अश्वपृष्ठे गजस्कंधे रथोप
 स्थे च कोविदाः ॥ मुमुचुः शरवर्षाणि मेघाद्विष्वपो यथा ॥३॥ पत्युर्वलं शरासारैश्छन्नं वीक्ष्य सुमध्यमा ॥ स
 ब्रौडमैक्षत्तद्वक्रं भयविह्वललोचना ॥४॥ प्रहस्य भगवानाह मास्मभैर्वा मलोचने ॥ विनंक्षत्यधुनैवैतत्तावकैः
 शात्रवं वलं ॥५॥ तेषां तद्विक्रमं वीरागदसंकर्षणादयः ॥ अमृत्यमाना नाराचैर्जघ्नुर्हयगजानूरथान् ॥६॥ पे
 तुः शिरांसिरथिनामश्विनांगजिनां भुवि ॥ सकुंडलकिरीटानि सोष्णीषाणि च कोटिशः ॥७॥ हस्ताः सासिगदे
 प्वासाः करभा ऊरवोऽघ्नयः ॥ अश्वाश्च तरना गोपृथ्वरमर्त्यशिरांसि च ॥८॥ हन्यमाना वलानीका वृष्णिभिर्जय
 कांसिभिः ॥ राजानो विंमुखा जग्मुर्जरासंधपुरः सराः ॥९॥ ताः अन्वीयुः अन्वधावन् ॥१॥ विस्फूर्ज्य टंकारयित्वा ॥२॥ परेषां
 शराणां वा दृष्ट्येया दवानां च लृप्ते दृष्टांतः मेघा इति ॥३॥ ऐक्षत् ऐक्षता ॥४॥ मास्मभैः माभयंकुरु ह्वे वामलोचने वराक्षितावकैः त्वदीयैः कृत्वा ॥
 ॥५॥ सचासौ विक्रमश्च तं ॥६॥ उष्णीषाणि शिरोऽवतंसवन्नाणितस्तुहितानि शिरांसि ॥७॥ करभाः प्रकोष्ठाः विस्तृतकरा ऊरु विशेषणं वा ॥८॥ ९॥

अप्राप्तकारमेवतं हतदारमिवातुरं ॥१०॥ मिष्टास्थैर्यं ॥११॥ कुहकोनर्तयितातस्येच्छयादुःखेऽपीहमानत्वेनपारवश्यं व्यक्तं दर्शितं ॥१२॥
अत्रचाहमेतदृष्टांतइत्याह जर संधः शौरैरितिकृष्णात्सकाशात् परसंयुगं परं केवलमंतिमं वाङ्मये जितवानहं ॥१३॥ देवमदृष्टंतद्युक्तेन ॥

शिशुपालं समभ्येत्य हतदारमिवातुरं ॥ नष्टत्विषंगतोत्साहं शुष्यद्वदनमब्रुवन् ॥१०॥ भोभोः पुरुषशार्दूलदौ
र्मनस्यमिदं त्यज ॥ न प्रियाप्रिययोराजन्निष्ठादेहिषुदृश्यते ॥११॥ यथादारुमयीयोपि नृत्यते कुहकेच्छया ॥
एवमोश्वरतंत्रोयमीहते सुखदुःखयोः ॥१२॥ शौरैस्तदशाहं वै संयुगानि पराजितः ॥ त्रयोविंशतिभिः सै
न्यैर्जिग्य एकमहं परं ॥१३॥ तथाऽप्यहं न शोचामि न प्रहृष्यामि कर्हिचित् ॥ कालेन देवयुक्तेन जानन्विद्रावि
तं जगत् ॥१४॥ अधुनापि वयं सर्वे वीरयूथपयूथपाः ॥ पराजिताः फल्गुतंत्रैर्यदुभिः कृष्णपालितैः ॥१५॥
रिपवोजिग्युरधुना कालात्मानुसारिणि ॥ तदा वयं विजेष्यामो यदा कालः प्रदक्षिणः ॥१६॥ एवं प्रबोधि
तोमित्रैश्चैवांगात्सानुगः पुरं ॥ हतशेषाः पुनस्तेऽपियुः स्वस्वंपुरं नृपाः ॥१७॥ रुक्मीतुराक्षसोद्वाहं कृष्णद्विड
सहं स्वसुः ॥ पृष्ठतोऽन्वगमत्कृष्णमक्षौहिण्यावृतो वली ॥१८॥ रुक्म्यमर्षी सुसंरब्धः शृण्वतां सर्वभृभुजां ॥
प्रतिजज्ञेमहाबाहुर्दशितः सशरासनः ॥१९॥ अहत्वासमरे कृष्णमप्रत्यूह्य च रुक्मिणीम् ॥ कुण्डिनं न प्रवे
क्ष्यामि सत्यमेतद्वीमिवः ॥२०॥ इत्युक्त्वा रथमारुह्य सारथिं प्राह स त्वरः ॥ नोदयाश्चान्यतः कृष्णस्तस्य मे
संयुगं भवेत् ॥२१॥ अद्याहं निशितैर्वाणैर्गोपालस्य सुदुर्मतेः ॥ नेप्ये वीर्यमदं येन स्वसामे प्रसभं हता ॥२२॥
विकथ्यमानः कुमतिरोश्वरस्याप्रमाणवित् ॥ रथेनैकेन गोविंदं तिष्ठतिष्ठेत्यथा द्रव्यत् ॥२३॥ धनुर्विकृष्य सु
दृढं जघ्ने कृष्णं त्रिभिः शरैः ॥ आहवात्र क्षणं तिष्ठयदूनां कुलपांसन ॥२४॥

॥१४॥ फल्गुतंत्रैः स्वल्पसैन्यैः ॥१५॥ प्रदक्षिणः अनुकूलः स्यात् ॥१६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ गोपालस्य वेदपालकस्येति वास्तवोऽर्थः
तथा सुदुर्मतेरिति शोभना अनुग्रहवती दुष्टेष्वपि मतिर्यस्य तस्येति ॥२२॥ २३॥ यदूनां कुलपांसनकुलदूषण वस्तुतस्तु यदूनां कुलस्य पते हे
अंसनस्वयंचरिपुहननचतुरअंससमाघातइत्यस्माद्धातोः कर्तरित्युद्प्रत्ययोनंयादिविहितः ॥२४॥

आक्षः काकः सयथाहविर्मुष्णातितद्वत् वस्तुतस्तुअध्वांक्षवदितिच्छेदः सहस्राक्षवदित्यर्थः हेमंदस्थिरेत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ परित्रासेनविकंपितानिअंगानियस्यास्तया शुचाशोकेनावशुप्यन्मुखंयस्याः रुद्धःकंठो
 कुत्रयासिस्वसारंमेमुपित्वाध्वांक्षवद्धविः ॥ हरिष्येऽद्यमदंमंदमायिनःकूटयोधिनः ॥ २५ ॥ यावन्नमेहतो
 बाणैःशयीथामुंचदारिकां ॥ स्मयन्कृष्णोधनुश्छित्वाषड्विर्विव्याधरुक्मिणं ॥ २६ ॥ अष्टभिश्चतुरोवाहान्
 द्वाभ्यांसूतंध्वजंत्रिभिः ॥ सचान्यद्दुनुरादायरुष्णांविज्याधपंचभिः ॥ २७ ॥ तैस्ताडितःशरौघैस्तुचिच्छेदध
 नुरच्युतः ॥ पुनरन्यदुपादत्ततदप्यच्छिनदव्ययः ॥ २८ ॥ परिघंपट्टिशंशूलंचर्मासीशक्तितोमरौ ॥ यद्यदायु
 धमादत्ततत्सर्वसोऽच्छिनद्धरिः ॥ २९ ॥ ततोऽरयादधपुत्यखद्वपाणिर्जिघांसया ॥ रुष्णमभ्यद्रवत्क्रुद्धःपतंग
 इवपावकं ॥ ३० ॥ तस्यचापततःखद्वंतिलशश्चर्मचेपुभिः ॥ छित्वासिमाददेतिन्मंरुक्मिणंहंतुमुद्यतः ॥ ३१ ॥
 दृष्ट्वाभ्रातृवधोद्योगंरुक्मिणीभयविह्वला ॥ पतित्वापादयोर्भर्तुर्नुवाचकरुणंसती ॥ ३२ ॥ योगेश्वराप्रमे
 यात्मन्देवदेवजगत्पते ॥ हंतुंनार्हसिकल्याणभ्रातरंमेमहाभुज ॥ ३३ ॥ श्रीशुकउवाच तथापरित्रास
 विकंपितांगयाशुचावशुप्यन्मुखरुद्धकंठया ॥ कातर्यविसंसितहेममालयागृहीतपादःकरुणोन्यवर्तत ॥ ३४ ॥
 चैलेनवध्वातमसाधुकारिणंसश्मश्रुकेशंप्रवपन्व्यरूपयत् ॥ तावन्ममर्दुःपरसैन्यमद्भुतंयदुप्रवीशानलिनीं
 यथागजाः ॥ ३५ ॥ रुष्णांतिकमुपव्रज्यददृशुस्तत्ररुक्मिणं ॥ तथाभूतंहतप्रायंदृष्ट्वासंकर्षणोविभुः ॥ विमु
 च्यवद्धंकरुणोभगवान्कृष्णमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ असाध्विदंत्वयाकृष्णकृतमस्मज्जुगुप्सितं ॥ वपनंश्मश्रुकेशा
 नांवैरुप्यसुहृदोवधः ॥ ३७ ॥

यस्याः साचसाच तथाकातर्येणवैद्व्येनविसंसिताहेममयीमालायस्यास्तया
 गृहीतौपादौयस्यसः ॥ ३४ ॥ सश्मश्रुकेशंकेशसद्वितानिस्थानेस्थानेअवशिष्टानिश्मश्रूणिकेशाश्चयथाजवंतितथा तेनैवासिना प्रवप
 नमुंडयत् व्यरूपयत्विरूपमकरोत् ॥ ३५ ॥ तथाभूतंहतप्रायमित्युत्तरवाक्येऽप्यनुषंगः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

भा.उ.

॥१३॥

रुक्मिणीसौत्वयतिमैवास्मानिति ॥ ३८ ॥ पुनः कृष्णमाक्षिपति बंधुरिति ॥ ३९ ॥ पुनर्देवीप्रत्याह क्षत्रियाणामिति येन धर्मेण भ्राताऽपि
भ्रातरंहन्या ततस्तस्मात् घोरतरः अतिदारुणः धर्मश्च अतः कोऽस्माकमपराध इति भावः ॥ ४० ॥ पुनः श्रीकृष्णप्रत्याह राज्यस्येति तथा
ऽप्यस्माकमेतदनुचितमिति भावः ॥ ४१ ॥ पुनर्देवीप्रत्याह तवेयमिति सर्वभूतेषु दुर्हदामहितामां भ्रातृणामज्ञवद्यद्भ्यः न्यसेद्व्यसि इयं
तव विषमा असमीचीनावुद्धिः कुतः यतस्तदेव सुहदामभद्रमिति यद्वा सर्वभूतेषु दुर्हदामपि स्वसुहदां भद्रमेव दंष्ट्रपं मुं हनमभद्रं यन्मन्यसेत

अ. १३

मैवास्मान्साध्यं सूयेथाभ्रातुर्वैरूप्यचितया ॥ सुखदुःखदोनचान्योऽस्तियतः स्वरुतभुक्पुमान् ॥ ३८ ॥ बंधु
वंधाहदोषोऽपि न बंधोर्वधमर्हति ॥ त्याज्यः स्वेनैव दोषेण हतः किं हन्यते पुनः ॥ ३९ ॥ क्षत्रियाणामयं धर्मः प्र
जापतिविनिर्मितः ॥ भ्राताऽपि भ्रातरंहन्याद्येन घोरतमस्ततः ॥ ४० ॥ राज्यस्य भूमेर्वित्तस्य स्त्रियो मानस्य ते
जसः ॥ मानिनोऽन्यस्य वा हेतोः श्रीमदांधाः क्षिपंति हि ॥ ४१ ॥ तवेयं विषमा बुद्धिः सर्वभूतेषु दुर्हदां ॥ यन्म
न्यसेसदा भद्रं सुहदां भद्रमज्ञवत् ॥ ४२ ॥ आत्ममोहो नृणामेव कल्पते देवमायया ॥ सुहदुर्हदुदासीन इति दे
हात्ममानिनां ॥ ४३ ॥ एक एव परो त्यात्मा सर्वेषामपि देहिनां ॥ नानेव गृह्यते मूर्खैर्यथा ज्योतिर्यथानभः ॥ ४४ ॥
देह आद्यंतवानेव द्रव्यप्राणगुणात्मकः ॥ आत्मन्यविद्यया क्लृप्तः संसारयति देहिनं ॥ ४५ ॥

वेयं विषमा बुद्धिरिति अथवा सर्वभूतेषु मध्ये दुर्हदां शिशुपालादीनामभद्रं सुहदां भद्रं च यन्मन्यसेतवेयं विषमा बुद्धिः समानभवति अज्ञवत्
अज्ञानमिव ॥ ४२ ॥ कुत इत्यत आह आत्ममोह इति ॥ ४३ ॥ परमार्थमाह एक एवेति परः शुद्धः ज्योतिश्चंद्रादिर्यथोदकेषु न भोयथा घ
टादिष्विति ॥ ४४ ॥ कुतस्तर्हि न चंद्रादिव दालानमेकं शुद्धं प्रतीमः तत्राह देह इति द्रव्यमधिभूतप्राणा इन्द्रियाण्यध्यात्मं गुणशब्देनाधिदैवं त
न्नितयात्मकः देहोपाधिना शुद्धो न प्रतीयत इत्यर्थः ॥ ४५ ॥

॥१३॥

ननुदेहसंबंधेऽपि संसारे सति शुद्धत्वं गतमेव तत्राह नात्मन इति हे सति अन्येन अधिभूतादिना आत्मनः संयोगवियोगौ न स्तः कुतः असतः
 असत्त्वादन्यथेत्यर्थः कुतोऽसत्त्वं तत्राह तद्धेतुत्वादिति तस्यान्यस्य भूतैर्द्रियादेः प्रसिद्धेः प्रकाशस्य तद्धेतुत्वादात्महेतुत्वात् ननु देवैरधिष्ठि-
 तेभ्य इन्द्रियेभ्यः भूतानां प्रतीतिः प्रसिद्धा भूतप्रतीत्या च तत्प्रसिद्धिर्नात्मन इत्यत आह दृग्गुणभ्यां यथारवेः यथा प्रकाशप्रकाशकत्वेन वर्तमान-
 नयोरपि चक्षुरूपयोः रवेः सकाशात्प्रसिद्धिः द्वयोरपि तैजसत्वात्तदभेदश्च तथा भूतैर्द्रियादीनां परस्परं सिद्धानामपि चैतन्याधीन एव प्रकाशः
 तत्कार्यत्वाच्च तद्व्यतिरेकेणासत्त्वं चेत्यर्थः तथा च द्वादशे वक्ष्यति दीपश्चक्षुश्च रूपं च ज्योतिषो न पृथक् भवेत् ॥ एवं धीः खानिमात्राश्च न स्युरन्य-
 त्माह तादिति यद्वारवेः प्रसिद्धाभ्यामेव दृग्गुणभ्यां परस्परं प्रसिद्धिर्यथा भवति तद्वदिति ॥ ४६ ॥ देहसंबंधाभावादेव नात्मनो जन्मादयोऽपी-

नात्मनोऽन्येन संयोगो वियोगश्च संसतः सति ॥ तद्धेतुत्वात्तत्प्रसिद्धेर्दृग्गुणभ्यां यथारवेः ॥ ४६ ॥ जन्मादयस्तु देह-
 स्य विक्रियानात्मनः क्वचित् ॥ कलानामिव नैवेदो मृत्तित्यस्य कुहूरिव ॥ ४७ ॥ यथा शयानात्मानं विषया-
 न्फलमेव च ॥ अनुभुंक्तेऽप्यसत्यर्थे तथा प्रोत्यबुधो भवं ॥ ४८ ॥ तस्मादज्ञानजं शोकमात्मशोषविमोहनं ॥
 तत्त्वज्ञानेन निर्दृत्य स्वस्था भव शुचिस्मिते ॥ ४९ ॥ श्रीशुक उवाच एवं भगवता तन्वीरामेण प्रतिबोधि-
 त्वा ॥ वैमनस्यं परित्यज्य मंनो बुद्ध्या समादधे ॥ ५० ॥ प्राणावशेष उत्सृष्टो द्विर्द्विर्द्वित्वं बलप्रभः ॥ स्मरन् विरूप-
 करणं वितथात्ममनोरथः ॥ ५१ ॥

तिवक्तुं जन्मादीनां देहधर्मत्वमाह जन्मादयस्त्विति कथं तर्हि जातोऽहं बालोऽहं वृ-
 द्धोऽहमिति आत्मनि जन्मादिप्रतीतिः देहजन्मादिना एवेति सदृष्टांतमाह कलानामिवेति इंदोः कलानामेव जन्मादयो नैवेदोः यथा तद्वत्
 तावत्कलानां शादेव कुहूरमावास्या इंदुक्षय उच्यते तद्वदस्य आत्मनो देहनाशादेव मृत्तित्वव्यवहार इत्यर्थः ॥ ४७ ॥ नन्वात्मनो देहादिसंबंधा-
 दिकथं भोक्तृभोग्यभोगप्रतीतिरित्याशंक्य सदृष्टातेन समर्थयति यथा शयान इति आत्मानं भोक्तारं विषयान् भोग्यान् फलं भोगं अ-
 सत्यप्यर्थे अनुभुंक्ते तथा बुधः संसारं प्राप्नोति ॥ ४८ ॥ आत्मानं शोषयति विमोहयति चेति तत्प्रातं निर्दृत्य अपाकृत्य ॥ ४९ ॥ समादधे
 समाहितमकरोत् ॥ ५० ॥ रुक्मिणस्त्वेवं श्रुतवतो नाज्ञानं निवृत्तमिति दर्शयन्नाह प्राणावशेष इति ॥ ५१ ॥

अहत्वा अज्ञात्वा अदुर्मतिमिति सत्योऽर्थः अप्रत्यूह्य अनाद्यत्य अप्रतिबुध्येतितु सत्यं यवीयसीं स्वसारं यत्र विहृणितस्तत्रैवावसत् तत्र भोजकटं नाम पुरमभवत् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ वरयोः वरध्वोः पारिवर्हं देयमुपस्करं ॥ ५५ ॥ उत्तमिन्नैरिन्द्रकेतुभिर्विजविशेषैः उपकुमानिमंगलानिलाजङ्कुरपुष्पप्रकारादीनि नैः ॥ ५६ ॥ आहूताः प्रेक्षाः भूभुजः तेषां गजैः परामृष्टा उच्छ्रिताः रंभाश्च पूगाश्च तैरुपशोभिता यद्वा तैरेव गजैः परामृष्टाः संस्पृष्टाः रंभाश्च पूगाश्च तैरुपशोभिता ॥ ५७ ॥ संभ्रमादौ त्मुक्यात्परिधावतां बंधूनां मध्ये मिथः समेत्य मुदं प्रापुः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

अहत्वा दुर्मतिं रुष्णमप्रत्यूह्य यवीयसीं ॥ कुण्डिनं न प्रवेक्ष्यामीत्युक्त्वा तत्रावसद्गुपा ॥ ५२ ॥ भगवान्भीष्मकस्तु तामेवं निर्जित्य भूमिपान् ॥ पुरमानीय विधिवदुपये मे कुरुद्वह ॥ ५३ ॥ तदामहोत्सवो नृणां यदुपुय्यं गृहे गृहे ॥ अभूद नन्यभावानां रुष्णो यदुपतौ नृप ॥ ५४ ॥ नरानार्यश्च मुदिताः प्रमृष्टमणिकुण्डलाः ॥ पारिवर्हमुपाजङ्गु वरेयाश्चित्रवाससोः ॥ ५५ ॥ सावृष्णिपुयुत्तमिन्नैरिन्द्रकेतुभिर्विचित्रमाल्यां वररत्नतोरणैः ॥ वभौ प्रतिहार्युप क्लृप्तमंगलैरापूर्णकुंभा गुरुधूपदीपकैः ॥ ५६ ॥ सिक्तमार्गामदच्युद्गिरा हूतप्रेषु भूभुजां ॥ गजैर्द्वास्सु परामृष्ट रंभा पूगोपशोभिता ॥ ५७ ॥ कुरुसंजय कैकेय विदर्भयदुकुंतयः ॥ मिथो मुमुदिरतस्मिन् संभ्रमात् परिधाव तां ॥ ५८ ॥ रुक्मिण्या हरणं श्रुत्वा गीयमानं ततस्ततः ॥ राजानो राजकन्याश्च बभूवुर्भूशविस्मिताः ॥ ५९ ॥ द्वारकायामभूद्राजन्महामोदः पुरौ कसां ॥ रुक्मिण्यारमयोपेतं दृष्ट्वा रुष्णं श्रियः पति ॥ ६० ॥ इति श्रीभागव ते महापुराणे दशमस्कंधे उ० रुक्मिण्युद्वाहोत्सवे चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ श्रीशुक उवाच कामस्तु वासुदेवांशो दग्धः प्राग्रुद्रमन्युना ॥ देहोपपत्तये भूयस्तमेव प्रत्यपद्यत ॥ १ ॥

॥ ६० ॥ इति दशमे टीकायां चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ पंचपञ्चाशत्तमे तु प्रद्युम्नोऽजनि रुष्णतः ॥ शंबरेण हतः सोऽथ हत्वार्तकां तयाऽगमत् ॥ १ ॥ प्रद्युम्नहानिलाभाद्यैः शंबराहरणादिना ॥ कुटुंबिनामपत्यादिसुखदुःखमसुचत् ॥ २ ॥ जांबवत्यादिविवाहेभ्यः प्रागेव प्रद्युम्नजन्मतो विवाहाः ततः शंबरागारात्प्रद्युम्नप्रत्यागमनं अतः पुत्रकथनप्रस्तावेऽपि प्रद्युम्नस्य जातमात्रस्य शंबरेण हरणं निरूप्यते प्रत्यागमनं तु उत्तरकालीयमपि कथापर्यवसानायात्रोक्तमिति वासुदेवाधिष्ठितचित्तप्रभवत्वाद्वासुदेवांशः सृष्टिहेतुत्वाच्च देहोपपत्तये देहप्राप्तये ॥ १ ॥

अनवमः अग्रपूतः ॥ २ ॥ सः प्रसिद्धः कामशत्रुः शंबरस्तमात्मनः शत्रुं विदित्वा हत्वा समुद्रे प्रास्य प्रक्षिप्य गृहं मगादिति ॥ ३ ॥ निर्जंगारगिलि
तवान् ॥ ४ ॥ स्वधितिना शस्त्रिकया अवयन् अवायन् खंडितवन्तः ॥ ५ ॥ तत्त्वं कामो यंतव भर्तेति उत्पत्तिश्चो कृष्णादुक्ता मुत्पन्न इति
॥ ६ ॥ यशस्विनीपतिव्रता भर्तृदेहप्राप्तिप्रतीक्षमाणा ॥ ७ ॥ तं शिशुकामदेवं बुध्वा विज्ञाय ॥ ८ ॥ विभ्रमं संमोहं ॥ ९ ॥ अंगहेराजन् सौ

स एव जातो वैदर्भ्यां कृष्णवीर्यसमुद्भवः ॥ प्रद्युम्न इति विख्यातः सर्वतोऽनवमः पितुः ॥ २ ॥ तं शंबरः कामरूपी
हत्वा तोक्रमनिर्दशं ॥ स विदित्वात्मनः शत्रुं प्रास्योदन्वत्यगाद्गृहं ॥ ३ ॥ तं निर्जंगारवलवान्मीनः सोऽप्यपरैः
सह ॥ वृत्तोजालेन महता गृहीतो मत्स्यजीविभिः ॥ ४ ॥ तं शंबराय कैवर्ता उपाज्जु रुरपायनं ॥ सूदामहानसं
नीत्वाऽवयन् स्वधितिनाऽद्भुतं ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा तदुदरे बालं मायावत्यै न्यवेदयन् ॥ नारदोऽकथयत्सर्वं तस्याः शंकि
तचेतसः ॥ बालस्य तत्त्वमुत्पत्तिमत्स्योदरनिवेशनं ॥ ६ ॥ सा च कामस्य वैपत्नी रतिर्नाम यशस्विनी ॥ पत्युर्नि
र्दग्धदेहस्य देहोत्पत्तिप्रतीक्षती ॥ ७ ॥ निरूपिता शंबरैण सा सूपौदनसाधने ॥ कामदेवं शिशुं बुध्वा चक्रे स्नेहं त
दाऽर्भके ॥ ८ ॥ नातिदीर्घेण कालेन सकाष्णीरुदयौवनः ॥ जनयामास नारीणां वीक्षन्तीनां च विभ्रमं ॥ ९ ॥
सा तं पतिपद्मदलायते क्षणं प्रलंबवाहुं नरलोकसुंदरं ॥ स ब्रीडहासोत्तभितभ्रुवेक्षती प्रीत्योपतस्थे रतिरंगसौ
रतेः ॥ १० ॥ तामाह भगवान्काष्णीर्मामस्ते मतिरन्यथा ॥ मातृभावमतिक्रम्य वतं से कामिनीयथा ॥ ११ ॥
रतिरुवाच भवान्नारायणसुतः शंबरैणाहृतो गृहात् ॥ अहं तेऽधिकृतापत्नी रतिः कामो भवान्प्रभो ॥ १२ ॥
एषत्वाऽनिर्दशं सिंघावक्षिपच्छंबरोऽसुरः ॥ मत्स्योऽग्रसीत्तदुदरादिह प्राप्नो भवान्प्रभो ॥ १३ ॥ तमिमं जहि
दुर्धर्षदुर्जयं शत्रुमात्मनः ॥ मायाशतविदं त्वंच मायाभिर्मोहनादिभिः ॥ १४ ॥ परिशोचतिते माता कुरशीव
गतप्रजा ॥ पुत्रस्नेहाकुलादीनां विवत्सा गौरिवातुरा ॥ १५ ॥

तर्भावैः उपपृथग्स्थे अभजन्त ॥ ११ ॥ १२ ॥ अधिकृतापत्नीत्यत्र हेतुः रतिरहं भवान् काम इति ॥ १२ ॥ १३ ॥ दुर्जयत्वे हेतुः मायाशतविद
मिति कथं तर्हि हंतव्यस्तत्राह मायाभिरिति ॥ १४ ॥ नचात्र विलंबः कार्य इत्याह परिशोचतिरोदित्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वज्रं स्य निष्पेषे निर्घाते यथा निष्ठुरस्तीव्रो नादो भवति तथा भूतनादं व्यनदत् सामान्यविशेष्यतया व्याप्य व्यापकत्वं
मोदनं पाकं पचतीति षत् अतिनिष्ठुरं नादमकरोदित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ वैहायसः आकाशे स्थितः ॥ २१ ॥ सत्वात्मिकां सत्त्वगुणमयीं प्रायुं

प्रभाष्ये वंददौ विद्यां प्रद्युम्नाय महात्मने ॥ मायावती महाभायां सर्वमायाविनाशिनी ॥ १६ ॥ सचशंवरमभ्ये
त्यसंयुगाय समाकृत्यत् ॥ अविषह्यैस्तमाक्षेपैः क्षिपन्संजनयन्कलिं ॥ १७ ॥ सोऽधि क्षिप्तो दुर्वचोभिः पदाह
त इवारगः ॥ निश्चक्राम गन्दापाणि रमर्षात्ताम्रलोचनः ॥ १८ ॥ गदामाविद्धातरसा प्रद्युम्नाय महात्मने ॥ प्रक्षि
प्य व्यनदन्नादं वज्रं निष्पेष निष्ठुरं ॥ १९ ॥ तामापतंतीं भगवान्प्रद्युम्नो गदया गदां ॥ अपास्य शत्रवे क्रुद्धः प्राहि
णोत्स्व गदानृप ॥ २० ॥ सचमायां समाश्रित्य दैतेयीं मय दर्शितां ॥ मुमुचेऽस्त्रमयं वर्षकाण्णौ वैहायसोऽसुरः
॥ २१ ॥ बाध्यमानोऽस्त्रवर्षेण रौक्मिणे यो महारथः ॥ सत्त्वात्मिकां महाविद्यां सर्वमायोपमर्दिनीं ॥ २२ ॥ त
तो गौत्थकगांधर्वपैशाचोरगराक्षसीः ॥ प्रायुं कशतशो दैत्यः कार्णिव्यधमयस्सताः ॥ २३ ॥ निशातमसि मुद्य
म्यसकिरीटं सकुण्डलं ॥ शंवरस्य शिरःकायात्ताम्रश्मश्र्वोजसाऽहंरत् ॥ २४ ॥ आकीर्यमाणो दिवि जैः सुव
ह्रिः कुसुमोत्करैः ॥ भार्ययां वरचारिण्या पुरीं नीतो विहाय सा ॥ २५ ॥ अंतःपुरं वरं रंजन् ललनाशतसंकुलं ॥
विवेश प्रत्यागगनाद्विद्युतेव बलाहकः ॥ २६ ॥ तं दृष्ट्वा जलदश्यामं पीतकोशं यवाससं ॥ प्रलंबवाहुं ताम्राक्षं
सुस्मितं रुचिराननं ॥ २७ ॥ स्वलंकृतमुखां भोजं नीलवक्रालकादिभिः ॥ कृष्णं मत्वा स्त्रियोऽहीतानि लिल्यु
स्तत्र तत्र ह ॥ २८ ॥ अवधार्य शनैरीषद्वैलक्षणेन योषितः ॥ उपजग्मुः प्रमुदिताः सस्त्रीरत्नं सुविस्मिताः ॥ २९ ॥
अथ तत्रासिता पांगी वैदर्भी वल्गुभाषिणी ॥ अस्मरत्स्वसुतं नष्टं स्नेहसुतपयोधरा ॥ ३० ॥

केत्युत्तरस्यानुषंगः ॥ २२ ॥ ताः मायाः व्यधमयत् व्यनाशयत् ॥ २३ ॥ ताम्राणि श्मश्रूणि यस्मिन् नूतत् ओजसा तेजसा बलेनेति वा ॥ २४ ॥
॥ २५ ॥ विद्युत्वा सह बलाहको मेघ इव ॥ २६ ॥ २७ ॥ नीलाश्वक्राश्वये अलकास्त एवालयस्तैः स्त्रीतालजिताः ॥ २८ ॥ श्रीकृष्णो न
भवतीत्यवधार्य सस्त्रीरत्नं श्रेष्ठारतिस्तत्सहितं ॥ २९ ॥ ३० ॥

सुतं स्मरंती अहं कोऽन्वयमिति नरवैदूर्यः पुरुषश्रेष्ठः ॥ ३१ ॥ एतेन तुल्यं वयोरूपं च यस्य स भवेदिति ॥ ३२ ॥ तस्य स्वपुत्रत्वं संभावयं त्याह
कथं त्विति ॥ ३३ ॥ तदेवाधिकं संभावयति स एवेति ॥ ३४ ॥ देवक्यानकदुंदुभ्यां देवक्यानकदुंदुभिभ्यामित्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अतिसौंदर्येण प्रद्युम्नं वर्णयति यमिति शिताश्रीकृष्णः तत्स्वरूपे तत्सदृशे प्रद्युम्ने निज आत्मा यद्देशः भर्त्तेति भावो भावनायासां

कोऽन्वयं नरवैदूर्यः कस्य वा कमलेक्षणः ॥ धृतः कया वा जठरे केयं लब्ध्वा त्वनेन वा ॥ ३१ ॥ मम चाप्यात्मजो
नष्टो नातो यः सूतिका गृहात् ॥ एतत्तुल्यवयोरूपो यदि जीवति कुत्रचित् ॥ ३२ ॥ कथं त्वनेन संप्राप्तं सारूप्यं शा
ङ्गधन्वनः ॥ आकृत्याऽवयवैर्गत्या स्वरहासावलोकनैः ॥ ३३ ॥ स एव वा भवेन्नूनं यो मे गर्भे धृतोऽर्भकः ॥ अ
मुष्मिन्प्रीतिरधिका वामः स्फुरति मे भुजः ॥ ३४ ॥ एवं मीमांसमानायां वैदभ्यां दिवकी सुतः ॥ देवक्यानकदुं
दुभ्यामुत्तमश्लोक आगमत् ॥ ३५ ॥ विज्ञातार्थोऽपि भगवान् तूष्णीमास ज नार्दनः ॥ नारदोऽकथयत्सर्वं शं
वराहरणादिकं ॥ ३६ ॥ तच्छ्रुत्वा महदाश्चर्यं कृष्णांतः पुरयोपितः ॥ अभ्यनंदं न्वहू नब्दान् पृष्टं मृतमिवागतं ॥
॥ ३७ ॥ देवकी वसुदेवश्च कृष्णरामौ तथा स्त्रियः ॥ दंपती तौ परिष्वज्य रुक्मिणीं च ययुर्मुदं ॥ ३८ ॥ नष्टं प्रद्युम्न
माया तमाकर्ण्य द्वारकौकसः ॥ अहो मृत इवायातो वालो दिष्ट्येति हाब्रुवन् ॥ ३९ ॥ यं वै मुद्गुः पितृसरूपं निजेश
भावास्तन्मातरं यदभजन् रहरूढभावाः ॥ चित्रं न तत्खलुरमास्पदं विविधं विवेकामेस्मरेऽक्षि विषये किमुतान्य
नार्यः ॥ ४० ॥ इति श्रीभागवते म० दशमस्कंधे उ० पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥

तास्तन्मातरः कृष्णपत्न्योऽपि रहसि निरूढभावाः सत्यो यमभजन्ति यदां न खलु चित्रं कथं सति स्मरे स्मर्यमाणत्वेनैव क्षोभके कामे अक्षि
विषये सति किंच रमास्पदं श्रीकृष्णस्तस्य विवं श्रीमूर्तिस्तस्य विवेपुत्रे तदा किनु वक्तव्यमन्य नार्यो भोजुरिति ॥ ४० ॥ इति दशमे टीकायां
उ० पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥

॥३३॥

॥१५६॥

षट्पंचाशत्तमेमिथ्याऽभियोगेऽणिमाहरत् ॥ कन्यां जांबवतः प्राप कृष्णः सत्राजितस्ततः ॥ १ ॥ पुत्रादिकामसौ ल्यस्य निष्ठा मुक्ताऽतिचंचला ॥
अर्थस्यानर्थतामाह स्यमंतहरणादिना ॥ २ ॥ सत्यभां जांबवत्योर्विवाहप्रस्तावाय स्यमंतकाख्यानामाह सत्राजित इत्यकारांतः कचिच्चत
कारांतोऽप्यन्वयानुसारेण द्रष्टव्यः कृतापराधस्तच्छांतये स्वयमेवोद्यमं कृत्वा मणिना सह प्रादादिति ॥ १ ॥ २ ॥ भक्तस्य सत्राजितः सूर्यः स्वाम्य
पिसखे वासीदित्यर्थः सचतुष्टस्रस्य स्यमंतकं नाम मणिं प्रादात् प्रीतः स्निग्धः ॥ ३ ॥ नोपलक्षितः सत्राजितोऽसावित्यविज्ञातः ॥ ४ ॥ दीव्यते

अ० ५६

श्रीशुक उवाच सत्राजितः स्वतनयां कृष्णाय कृतकिल्विषः ॥ स्यमंतकेन मणिना स्वयमुद्यम्य दत्तवान् ॥ १ ॥
राजो वार्चं सत्राजितः किमकरोद्ब्रह्म कृष्णस्य किल्विषं ॥ स्यमंतकः कुतस्तस्य कस्मादत्ता सुता हरेः ॥ २ ॥
श्रीशुक उवाच आसीत् सत्राजितः सूर्यो भक्तस्य परमः सखा ॥ प्रीतस्तस्मै मणिं प्रादात् सूर्यस्तुष्टः स्यमंतकं ॥ ३ ॥
संतं विभ्रन्मणिं कंठे भ्राजमानो यथारविः ॥ प्रविष्टो द्वारकां राजंस्तेजसानोपलक्षितः ॥ ४ ॥ तं विलोक्य जना
दूरात्तेजसामुष्टपृथः ॥ दीव्यतेऽक्षैर्भगवतेशशंसुः सूर्यशंकिताः ॥ ५ ॥ नारायणनमस्तेऽस्तु शंखचक्रगदाध
र ॥ दामोदरारविं दाक्षगोविंदयदुनंदन ॥ ६ ॥ एष आयातिसविता त्वां दिदृक्षुर्जगत्पते ॥ मुष्णन् गभस्तिचक्रेण
नृणां च क्षुंषितिग्मगुः ॥ ७ ॥ नन्वन्विच्छंतिते मार्गं त्रिलोक्यां विबुधर्षभाः ॥ ज्ञात्वांऽद्य गूढं यदुपद्रष्टुं त्वां यात्यजः
प्रभो ॥ ८ ॥ श्रीशुक उवाच निशम्य बालवचनं प्रहस्यांबुजलोचनः ॥ प्राह नासौरविर्देवः सत्राजिन्मणिना
ज्वलन् ॥ ९ ॥ सत्राजित्स्वगृहं श्रीमत्कृतकौतुकमंगलं ॥ प्रविश्य देवसदने मणिं विप्रैर्न्यवेशयत् ॥ १० ॥

क्रीडते सूर्योऽयमिति शंकिताः संतः कथयामासुरिति ॥ ५ ॥ सूर्यनमस्कारार्थमागतं कल्पयित्वा द्विक्तभक्तीनां संबोधनानि नारायणैत्या
दीनि ॥ ६ ॥ गभस्तिचक्रेण रश्मिजालेन मुष्णन् प्रतिघ्नन् त्रिमास्तीक्ष्णागावोरश्मयो यस्य सः ॥ ७ ॥ न चेदमघटमानमित्याहुः नन्विति अ
न्विच्छंति मृगयन्ते अजः सूर्यः ॥ ८ ॥ बालानामज्ञानां वचनं ज्वलन् विद्योतमानः ॥ ९ ॥ कृतानि कौतुकेनोत्सवेन मंगलानि यस्मिन् व्रतत्
विप्रैः कृत्वा ॥ १० ॥

॥१५६॥

भारप्रमाणं च चतुर्भिर्वीहिभिर्गुंजगुंजान्पंचपणंपणान्॥ अष्टौ धरणमष्टौ च कर्पतांश्चतुरःपलं॥ तुलां पलं शतं प्राहुर्भारः स्याद्विंशतिस्तुला इति
मारीनाम अकालमृत्युः अरिष्टमभद्रं अशुभाः दुःखहेतवः ॥ ११ ॥ कापिकदाचित् अनेन भगवत्यसमर्प्य स्वयमग्रभोजितः सर्वानिष्टनिवर्त
कमपि अनिष्टहेतुरेव भवतीति सूचितं ॥ १२ ॥ तदेव दर्शयितुमाह तमेकदेति प्रतिमुच्य बध्वा प्रसेनः सत्राजिद्विता ॥ १३ ॥ आच्छिद्य

दिनेदिने स्वर्णभारानष्टौ ससृजतिप्रभो ॥ दुर्भिक्षमार्य्यरिष्ठानि सर्पाधिव्याधयोऽशुभाः ॥ ११ ॥ न संति प्रा
यिनस्तत्र यत्रास्तेऽभ्यर्चितो मणिः ॥ सयाचितो मणिं कापियदुराजा यशौरिणा ॥ नैवार्थकामुकः प्रादाद्या
ज्जाभंगमतर्कयत् ॥ १२ ॥ तमेकदामणिं कंठे प्रतिमुच्य महाप्रभं ॥ प्रसेनो हयमारुह्य मृगयां व्यचरद्दने ॥ १३ ॥
प्रसेनं सहयं हत्वामणिमाच्छिद्य कैसरी ॥ गिरिं विशन् जाववतानिहतो मणिमिच्छता ॥ १४ ॥ सोऽपि चक्रे
कुमारस्य मणिं क्रीडनकंविले ॥ अपश्यन् भ्रातरं भ्राता सत्राजित्पर्यतप्यत ॥ १५ ॥ प्रायः रुष्णेन निहतो मणि
ग्रीवो वनंगतः ॥ भ्राता ममेति तच्छ्रुत्वा कर्णे कर्णेऽजपन् जनाः ॥ १६ ॥ भगवांस्तदुपश्रुत्य दुर्यशोलिप्तमात्म
नि ॥ मार्ष्टुं प्रसेनपदवीमन्वपद्यत नागरैः ॥ १७ ॥ हतं प्रसेनमश्वं च वीक्ष्य केसरिणा वने ॥ तंचाद्रिपृष्ठे निहतमृ
क्षेण ददृशुर्जनाः ॥ १८ ॥ ऋक्षराजविलंभी ममं धेनतमसावृतं ॥ एको विवेश भगवानवस्थाप्य बहिः प्रजाः
॥ १९ ॥ तत्र दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं बालक्रीडनकं कृतं ॥ हर्तुं कृतमतिस्तस्मिन्नवतस्थेऽर्भकांतिके ॥ २० ॥ तमपूर्वने
रं दृष्ट्वा धात्री चुक्रोशभीतवत् ॥ तच्छ्रुत्वाऽभ्यद्रवत् कुक्षोजां ववान्वलिनां वरः ॥ २१ ॥ स वै भगवता तेन युयुधे
स्वामिनात्मनः ॥ पुरुषं प्राकृतं मत्वा कुपितो नानुभाववित् ॥ २२ ॥ दृंद्वयुद्धं सुतुमुलमुभयोर्विजिगीषतोः ॥
आयुधाश्मद्भुमैर्दोर्भिः क्रव्यार्थेऽनेन योरिव ॥ २३ ॥ आसीत्तदष्टाविंशाहमितरं रत्नमुष्टिभिः ॥ वज्रनिष्पे
षपरुषैरविश्रममहर्निशं ॥ २४ ॥

आकृष्य गृहीत्वा ॥ १४ ॥ १५ ॥ अजपन् उपांशु अवोचन् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ क्रव्यार्थे आमिषार्थे ॥ २३ ॥ अष्टा
विंशाहं अष्टचविंशतिश्च दिनानि यस्मिन्स्तदष्टाविंशाहं विंशतिशब्देति लोप आर्षः वज्रस्य निष्पेषो निर्घातस्तद्वत्परुषैर्निष्ठुरैः ॥ २४ ॥

श्रीकृष्णस्यमुष्टीनांविनिष्पातैःआघातैःविनिष्पिष्टानिश्लथानिअंगानामुरूणिबंधनानिसंधिस्थानानियस्यसः ॥२५॥ लोकेकोऽवायंम
तोबलीयानितिविस्मितःसन्विमृश्याहजानेइति सर्वभूतानांयःप्राणःतत्रयदोजःसहोबलंचंद्रियहृदयदेहबलानितत्सर्वत्वमित्यहंजाने
कथंतथात्वमतआह विष्णुमित्यादि ॥२६॥ पुराणत्वेहेतुः त्वंहीति स्रष्टानिमित्तंयच्चसत्उपादानं अतःपुराणं प्रभविष्णुत्वेहेतुः कालइति
अधीश्वरस्त्वमप्यतएवेत्याह ईशःपरइति नचतदवस्थइत्याह आत्मनामात्मेति ॥२७॥ यतएवंभूतःअत्मेममेष्टदैवंगुनाथएवत्वमित्या

कृष्णमुष्टिविनिष्पातनिष्पिष्टांगोरुबंधनः ॥ क्षीणसत्वःस्विन्नगात्रस्तमाहातीवविस्मितः ॥ २५ ॥ जानेत्वां
सर्वभूतानांप्राणओजःसहोबलं ॥ विष्णुपुराणपुरुषंप्रभविष्णुमधीश्वरं ॥ २६ ॥ त्वंहिविश्वसृजांस्रष्टासृज्या
नामपियच्चसत् ॥ कालःकलयतामीशःपरआत्मातथात्मनां ॥ २७ ॥ यस्येपदुत्कलितरोपकटाक्षमोक्षैर्वर्त्मा
दिशत्क्षुभितनक्रतिमिगिलोऽब्धिः ॥ सेतुःकृतःस्वयशउज्ज्वलिताचलंकारक्षःशिरांसिभुविपेतुरिपुक्षतानि
॥ २८ ॥ इतिविज्ञातविज्ञानमृक्षराजानमच्युतः ॥ व्याजहारमहाराजभगवान्देवकीसुतः ॥ २९ ॥ अभिमृ
क्षारविंदाक्षःपाणिनाशंकरेणतं ॥ कृपयापरयाभक्तंप्रेमगंभीरयागिरा ॥ ३० ॥ मणिहेतोरिहप्राप्तावयमृ
क्षपतेविलं ॥ मिथ्याऽभिशापंप्रमृजन्नात्मनोमणिनाऽमुना ॥ ३१ ॥ इत्युक्तःस्वांदुहितरंकन्यांजांववतीमु
दा ॥ अर्हणार्थंसमणिनाकृष्णांयोपजहारह ॥ ३२ ॥ अदृष्ट्वानिर्गमंशौरेःप्रविष्टस्यविलंजनाः ॥ प्रतीक्ष्यद्वा
दशाहानिदुःखिताःस्वपुरंययुः ॥ ३३ ॥

ह यस्येति ईषदुत्कलितउद्दीपितोयोरोपस्तेनकटाक्षमोक्षास्तैःक्षुभितानक्रयाहास्तिमिगिलामहामत्स्याश्वयस्मिन् सोऽब्धिर्वर्त्तमानमा
दिशत्दत्तवान् तथाऽपितस्मिन् येनत्वयास्वयशएवसेतुः कृतःउज्ज्वलिताचदधायस्येपुभिःक्षतानिलिन्नानिरक्षसोदशर्षावस्यशिरांसि
भुविपेतुः सएवत्वमितिजाने ॥ २८ ॥ इतिविज्ञापितंविज्ञानंयेनतंविज्ञानशब्दःकरणसाधनः कार्यसाधनोवा ऋक्षराजंप्रतिउक्तवान्
॥ २९ ॥ ३० ॥ वयंत्वहवहवोविलद्वारंप्राप्तास्तत्रमिथ्याभिशापममुनामणिनाप्रमृजन्प्रमार्ष्टुमहमंतविलमिहप्राप्तइत्यर्थः ॥ ३१ ॥
वप्रःकृतः ॥ मर्षयामास ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

भारप्रमाणं च कृष्णप्राप्तये चंद्रभागां नाम दुर्गामभजन् ॥ ३५ ॥ सचरुणस्तेषां प्रादुर्बभूव आसवइति पाठे असवइंद्रियाणि तेषां प्रेष्ठइत्य-
थः कदादेव्या उपस्थानात् तया ताम्रप्रतिआदिष्टा दत्ताया आशीः कृष्णं द्रक्ष्यथेति तया सहैव ॥ ३६ ॥ यदिलोके जनाः कथंचिन्मृतं बंधुं पुन-
रागतमुपलभते तद्वदुपलभ्य सर्वे जातमहोत्सवा आसन्निवि ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ पाप्मना अपराधेनानुतप्यमानः ॥ ३९ ॥ अघंदोषं आत्म-

निशम्य देवकी देवी रुक्मिण्या न कदुंदुभिः ॥ सुहृदो ज्ञातयो शोचन् विलात्कृष्णमनिर्गतं ॥ ३४ ॥ सत्राजितं
शपंतस्ते दुःखिता द्वारकौकसः ॥ उपतस्थुर्महामायां दुर्गां कृष्णोपलब्धये ॥ ३५ ॥ तेषां तु देव्युपस्थानात्पत्न्यादि-
ष्टा शिपास च ॥ प्रादुर्बभूव सिद्धार्थः सदारो हर्षयन्हरिः ॥ ३६ ॥ उपलभ्य हर्षाकेशं नृत्वा पुनरिवागतं ॥ सहप-
त्न्यां मणिग्रीवं सर्वे जातमहोत्सवाः ॥ ३७ ॥ सत्राजितं समाहूय सभायां राजसन्निधौ ॥ प्राप्तिं चाख्याय भग-
वान्मणितस्मै न्यवेदयत् ॥ ३८ ॥ सचातिव्रीडितोरत्नं गृहीत्वा वाङ्मुखस्ततः ॥ अनुतप्यमानो भवनमगमत्स्वे-
न पाप्मना ॥ ३९ ॥ सोऽनुध्यायंस्त देवाघं बलवद्विग्रहाकुलः ॥ कथं नृजास्यात्मरजः प्रसीदेद्वाऽच्युतः कथं ॥
॥ ४० ॥ किं कृत्वा साधुमत्वं स्यान्न शपेद्वा जनो यथा ॥ अदीर्घदर्शनं क्षुद्रं मूढं द्रविणलोलुपं ॥ ४१ ॥ दास्ये दुहि-
तरंतस्मै स्त्रीरत्नं रत्नमेव च ॥ उपायोऽयं समीचीनस्तस्य शांतिर्न चान्यथा ॥ ४२ ॥ एवं व्यवसितो बुध्या सत्रा-
जित्स्वसुतां शुभां ॥ मणिं च स्वयमुद्यम्य कृष्णायोपजहार ह ॥ ४३ ॥ तां सत्यभामां भगवानुपयेमे यथाविधि ॥
बहुभिर्याचितां शीलरूपौदार्यगुणान्वितां ॥ ४४ ॥ भगवानाहनमणिं प्रतीच्छामो वयं नृप ॥ तवास्तां देवभ-
क्तस्य वयं च फलभागिनः ॥ ४५ ॥ इ० भा० म० दशमस्कंधे पट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७३ ॥

नृप रजःमलमपराधमिति ॥ ४० ॥ किं कृत्वा कस्मिन्कते इत्यर्थः साधुभद्रं अदीर्घदर्शनमविचारकं मां क्षुद्रं कृपणं मूढं मंदमिति ॥ ४१ ॥
एवं ध्यायन् उपाये निश्चिनोति दास्ये इति स्त्रीरत्नं दुहितरं तावद्वास्यामितदनेतरं पारिवर्हत्वेन रत्नमपीति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ बहुभिः कृतवर्मादि-
भिः ॥ ४४ ॥ मणिं न प्रतीच्छामः न स्वीकुर्मः देवः सूर्यः तद्भक्तस्येतिकटाक्षः फलभागिन इति तवा पुत्रत्वात्त्वदीयं धनमस्माकमेवेति गृहोऽग्नि-
प्रायः ॥ ४५ ॥ इति दशमे टीकायां पट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

सप्तपंचाशत्तमेतु पुनः शतधनोर्वधे ॥ प्राप्तं स्मदुर्यशोमार्ष्टिकृणोऽकूराद्धतान्मणेः ॥ १ ॥ अकूरमुररीकृत्यमणेः पात्रमथाच्युतः ॥ उपामं च्युत
मेकतिसरामोऽगाद्रजाह्वयं ॥ २ ॥ सत्राजितः श्रीकृष्णाज्ञाभंगफलं व्यक्तीकृतुमाह विज्ञातार्थोपीति पांडवाविलद्वारेण जतुगृहान्निर्गता
इत्येवं विज्ञातोऽर्थोयेन सः कुंतीचदग्धामाकर्ण्य कुल्यकरणे कुलोचितसंव्यवहारार्थं ॥ १ ॥ अन्येपांतद्वाहदुःखाभावात् भीष्मादीन्संग

श्रीशुक उवाच विज्ञातार्थोऽपि गोविंदो दग्धानाकर्ण्य पांडवान् ॥ कुंतीचकुल्यकरणे सह रामो ययौ कुरुन्
॥ १ ॥ भीष्मं रुपं सविदुरं मांधारीद्रोणमेव च ॥ तुल्यदुःखौ च संगम्य हाकष्टमिति होचतुः ॥ २ ॥ लब्ध्वैतदंतरं
राजन् शतधनवानमूचतुः ॥ अकूरकृतवर्माणौ मणिः कस्मान्न गृह्यते ॥ ३ ॥ योऽस्मभ्यं संप्रति श्रुत्य कन्यारत्नं
विगत्य नः ॥ कृष्णाया दान्नसत्राजित् कस्माद्वातरमन्वियात् ॥ ४ ॥ एवं भिन्नमतिस्ताभ्यां सत्राजितमसत्तमः ॥
शयानमवधील्लोभात्सपापः क्षीणजीवितः ॥ ५ ॥ स्त्रीणां विक्रोशमानानां क्रंदंतीनामनाथवत् ॥ हत्वा पशू
न्सौनिकवन्मणिमादाय जग्मिवान् ॥ ६ ॥ सत्यभामा च पितरं हतं वीक्ष्य शुचापिता ॥ व्यलपत्ता ततातेति हाह
तास्मीति मुह्यती ॥ ७ ॥ तैलद्रोण्यां मृतं प्रास्य जगाम गजसाह्वयं ॥ कृष्णायां विदितार्थाय तमाचख्यौ पितुर्वधं
॥ ८ ॥ तदा कर्ण्येश्वरौ राजन्नुसृत्य नृलोकतां ॥ अहोनः परमं कष्टमित्यस्माक्षौ विलेपतुः ॥ ९ ॥ आगत्य भग
वांस्तस्मात्सभार्यः साग्रजः पुरं ॥ शतधनवानमारेभेदं तु हर्तुं मणिततः ॥ १० ॥ सोपि कृष्णो घमं ज्ञात्वा भीतः प्राण
परीप्सया ॥ साहाय्ये कृतवर्माणं मेयाचत सचाब्रवीत् ॥ ११ ॥ नाहमीश्वरयोः कुर्याद्विलनं रामकृष्णयोः ॥ कोनु
क्षेमाय कल्पेत तयोर्वृजिनमाचरन् ॥ १२ ॥ कंसः सहानुगोऽपीतो यद्वेषात्पाजितः श्रिया ॥ जरासंधः सप्तदश
संयुगान् विरथोगतः ॥ १३ ॥

म्येत्युक्तं ॥ २ ॥ ३ ॥ ननु जीवन्सत्राजित् कथं मणिं दास्यति तत्रोचतुः योऽस्मभ्यमिति भ्रातरं प्रसेनं मृतं कस्मान्नान्वियात् नानुगच्छेत् मि
यतामित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ एवं भिन्नमतिरिति अत्राजितमसत्तमः स्त्रीणां विक्रोशमानानां क्रंदंतीनामनाथवत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ हेलनं
विकूलं वृजिनमपराधं ॥ १२ ॥ अपीतो मृतः सप्तदशसंख्याकान् संयुगान् ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ तौरामकृष्णावेकमेवतत्त्वमित्यभिप्रेत्याह यइदमिति अजयामाययामोहिताऽजयेतिसंधिरार्धः ॥ १५ ॥ १५ ॥ १७ ॥ अंत
र्यामिकृष्णनियुक्तस्तस्मिन्नकूरेमणिन्यस्यययौअपलायत ॥ १८ ॥ गुरुःश्वशुरः तद्धंतरं ॥ १९ ॥ शतयोजनमात्रमामित्वात्तत्परंगं

प्रत्याख्यातःसचाक्रूरंपाणिग्राहमयाचन ॥ सोप्याहकोविरुद्धेनविद्वानीश्वरयोर्वलं ॥ १४ ॥ यइदंलील
याविश्वंस्तजत्यवतिहंतिच ॥ चेष्टांविश्वस्तजोयस्यनविदुर्मोहिताजया ॥ १५ ॥ यःसप्तहायनःशैलमुत्पाठ्यै
केनपाणिना ॥ दधारलीलयावालउच्छिर्लीधमिवार्भकः ॥ १६ ॥ नमस्तस्मैभगवतेकृष्णायाद्भुतकर्मणे ॥
अनंतायादिभूतायकूटस्थायाम्नेनमः ॥ १७ ॥ प्रत्याख्यातःसतेनापिशतधन्वामहामणिं ॥ तस्मिन्नयस्या
श्वमारुह्यशतयोजनगंययौ ॥ १८ ॥ गरुडध्वजमारुह्यरथंरामजनार्दनौ ॥ अन्वयातांमहावेगैरश्वैराजन्
गुरुद्रुहं ॥ १९ ॥ मिथिलायामुपवनेविस्तृज्यपतितंहयं ॥ पद्भ्यामधावत्संत्रस्तःकृष्णोऽप्यन्वद्रवद्रुपा ॥ २० ॥ प
दांतर्भगवांस्तस्यपदातिस्तिग्मनेमिना ॥ चक्रेणशिरउत्कृत्यवाससोर्व्यचिनोन्मणिं ॥ २१ ॥ अलब्धमणि
रागत्यकृष्णआहाग्रजांतिकं ॥ वृथाहतःशतधनुर्मणिस्तत्रनविद्यते ॥ २२ ॥ ततआहबलोनूनंसमणिःशत
धन्वना ॥ कस्मिंश्चित्पुरुषेन्यस्तस्तमन्वेपपुरंव्रज ॥ २३ ॥ अहंविदेहमिच्छामिद्रष्टुंप्रियतमंमम ॥ इत्युक्त्वामि
थिलाराजन्विवेशयदुनंदनः ॥ २४ ॥ तंदृष्ट्वासहसोत्थायमैथिलःप्रीतमानसः ॥ अर्हयामासविधिवदर्हणीयं
समर्हणैः ॥ उवासतस्यांकतिचिन्मिथिलायांसमाविभुः ॥ २५ ॥ ततोऽशिक्षद्गदांकालेधार्तराष्ट्रःसुयोधनः ॥
मानितःप्रीतियुक्तेनजनकेनमहात्मना ॥ २६ ॥ केशवोद्वारकामेत्यनिधनंशतधन्वनः ॥ अप्राप्तिंचमणेः
प्राहप्रियायाःप्रियरुद्विभुः ॥ २७ ॥

तुमशक्तस्तेत्रपतितःतंहयंविस्तृज्य ॥ २० ॥ व्यचिनोन्मृगयामास अकूरेमणिरस्तीतिसर्वज्ञतयाविदितार्थोऽपिरामवंचनायतथाकृतवा
नितिभावः ॥ २१ ॥ २२ ॥ अन्वेषअन्विच्छ ॥ २३ ॥ सर्वज्ञस्यैवंविचेष्टितमद्वंचनायेतिमत्वागूढमन्युराह अहमिति ॥ २४ ॥ कतिचित्स
माःसंवत्सरान् ॥ २५ ॥ प्रासंगिकमाह ततइति ॥ २६ ॥ सत्यभामामप्यवंचयदितिसूचयन्नाह केशवइति ॥ २७ ॥

बंधोःसंप्राजितः सांपरायिकाःपारलौकिकाः ॥ २८ ॥ व्यूषंतुःद्वारकायाःसकाशात् कापिपलायितौ प्रयोजकौमणिहरणेशतधन्वनः
प्रवर्तकौतत्राक्रूरःकृष्णानुमतेनैवगतः कृतवर्मातुभक्तपक्षपातप्राकट्यभयादिवोपेक्षितइतिगम्यते कथमन्यथासर्वज्ञेश्वरवंचनंतयोःसंभ
वतीति ॥ २९ ॥ तदेवंवाराणस्यांदानपतिसमाख्ययामणिहस्तेअक्रूरकृष्णवेदिकैर्महाध्वरैर्यजमानेनिवसतिपुनःश्रीकृष्णेनैवप्रस्थापितोऽ
क्रूरइतिकर्णेकर्णेजपतिजनेसत्यभामारामादीनामप्यविश्वासे जनसंग्रहायाक्रूरंसमाहूयसाक्षेपंश्रीकृष्णःप्राह इदंचभगवन्मतंसंगोप्य
केचनश्रवणोऽन्यत्कारणमक्रूरानयनेवर्णयंतितयथाश्रुतंदूषयितुमनुवदति अक्रूरेप्रोषितइति ॥ ३० ॥ दूषयतिइतीति अंगहेराजन् श्री

ततःसकारयामासक्रियांबंधोर्हतस्यवै ॥ साकंसुहृद्भिर्भगवान्यायाःस्युःसांपरायिकाः ॥ २८ ॥ अक्रूरःकृत
वर्माचश्रुत्वाशतधनोर्वधं ॥ व्यूषतुर्भयवित्रस्तौद्वारकायाःप्रयोजकौ ॥ २९ ॥ अक्रूरेप्रोषितेऽरिष्टान्यासन्वै
द्वारकौकसां ॥ शारीरामानसास्तापामुद्गुदैविकभौतिकाः ॥ ३० ॥ इत्यंगोपदिशंत्येकैविस्मृत्यप्रागुदाहृतं ॥
मुनिवासनिवासेकिंघटेंतारिष्टदर्शनं ॥ ३१ ॥ देवेऽवर्षतिकाशीशःश्वफल्कायगतायवै ॥ स्वसुतांगांदिनीं
प्रादात्ततोऽवर्षस्मकाशिषु ॥ ३२ ॥ तत्सुतस्तत्प्रभावोऽसावक्रूरोयत्रयत्रह ॥ देवोऽभिवर्षतेतत्रनोपतापान
मारिकाः ॥ ३३ ॥ इतिवृद्धवचःश्रुत्वानैतावदिहकारणं ॥ इतिमत्वासमानाय्यप्राहाक्रूरंजनार्दनः ॥ ३४ ॥ पू
जयित्वाऽभिभाष्यैनंकथयित्वाप्रियाःकथाः ॥ विज्ञाताखिलचित्तज्ञःस्मयमानउवाचह ॥ ३५ ॥ ननुदानप
तेन्यस्तस्त्वय्यास्तेशतधन्वनां ॥ स्यमंतंकोमणिःश्रीमान्विदितःपूर्वमेवनः ॥ ३६ ॥

कृष्णमाहात्म्यंविस्मृत्येति तदेवाह मुनिवासनिवासइतिमुनीनांवासोयस्मिन्सःश्रीकृष्णस्तस्यनिवासेसति अक्रूरापगममात्रेणारिष्टदर्शनं
किंघटेंत तदिच्छांविनानघटेनेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ पुनस्तन्मतमेवानुवर्णयति देवइति काशिषुदेशेषुदेवेमघवति अवर्षतिसति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
इत्येवंभूतमक्रूरमहिमप्रतिपादनपरंवृद्धिनांवाक्यंश्रुत्वसत्यमेवंतथाप्येतावदेवकारणंनभवतिकिनुमणेरप्यपगमइतिमत्वेत्येतदंतंपरमतं ॥
॥ ३४ ॥ विज्ञातमखिलंयेनसचासौअतएवचित्तज्ञश्च अयंभावः महाभागवतस्यास्यमयादत्तेऽपिमणावपेक्षानास्त्व यस्मादाहूतोम
णिनासहैवागतइतिज्ञात्वेति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

ततः किमत आह सत्राजित इति अपः पिंडांश्च निनीय दत्वा ऋणं च विमुच्या पाकृत्य शेपितमवशिष्टं दायं दुहितुः सत्यभामयाः सुता गृहीयु-
रिति शेषं तथा च स्मरंति पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा तत्सुता गोत्रजा बंधुशिष्यसब्रह्मचारिण इति ॥ ३७ ॥ अग्रजोऽपि न प्रत्ये-
ति न विश्वसतीति ॥ ३८ ॥ नास्तीति न वक्तव्यं यतः अव्युच्छिन्नाः संतताम स्वावर्तत इति ॥ ३९ ॥ आलब्ध उक्तः हृदि र्दृष्ट इति वा ॥ ४० ॥
रजः मिथ्या भिशापं संमृज्य अन्यैर्दुर्धर इत्यादि मिषेण प्रीत्या भूयस्तस्मै प्रत्यर्पितवानिति ॥ ४१ ॥ दुष्कीर्तितं मूलं दुरितं चेति ॥ ४२ ॥ इति

सत्राजितोऽनपत्यत्वाद्गृहीयुर्दुहितुः सुताः ॥ दायं निनीयापः पिंडान्विमुच्यर्णं च शेपितं ॥ ३७ ॥ तथापि दुर्धर-
स्त्वन्यैस्त्वय्यास्तां सुव्रते मणिः ॥ किंतु मामग्रजः सम्यक् न प्रत्येति मणिं प्रति ॥ ३८ ॥ दर्शयस्व महाभाग वंधूनां
शान्तिमावह ॥ अव्युच्छिन्नामस्वास्तः स्य वर्तते रुक्मवेदयः ॥ ३९ ॥ एवं सामभिरालब्धः श्वफल्कतनयो मणिः ॥
आदाय वाससा छन्नं ददौ सूर्यसमप्रभं ॥ ४० ॥ स्यमंतकं दर्शयित्वा ज्ञातिभ्योरज आत्मनः ॥ विमृज्य मणि-
ना भूयस्तस्मै प्रत्यर्पयत्यभुः ॥ ४१ ॥ यस्त्वेतद्गवतर्द्धं श्वरस्य विष्णोर्वीर्याढ्यं दृजिनहरं सुमंगलं च ॥ आख्या-
नं पठति शृणोत्यनुस्मरेद्वा दुष्कीर्तिं दुरितमपोत्थयाति शान्तिं ॥ ४२ ॥ इति ० भा० द० उ० स्यमंतकोपाख्याने
सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एकदा पांडवान्द्रुपं प्रतीतान् पुरुषोत्तमः ॥ इं-
द्रं प्रस्थंगतः श्रीमान्युयुधानादिभिर्वृतः ॥ १ ॥ दृष्ट्वा तमागतं पार्थामुकुंदमखिलेश्वरं ॥ उत्तस्थुर्युगपद्दीराः प्रा-
णामुख्यमिवागतं ॥ २ ॥ परिष्वज्याच्युतं वीरा अंगसंगहतैः न सः ॥ सानुरागस्मितं वक्त्रं वीक्ष्य तस्य मुदं ययुः ॥
॥ ३ ॥ युधिष्ठिरस्य भीमस्य कृत्वा पादाभिवंदनं ॥ फाल्गुनं परिरभ्याथ यमाभ्यां चाभिवंदितः ॥ ४ ॥ परमा-
सन आसीनं रुष्णारुष्णमनिदिता ॥ नवोदाव्रीडिता किंचिच्छनैरेत्याभ्यवंदत ॥ ५ ॥

श्रीभा० म० द० सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ अष्टपंचाशत्तमे तु रुष्णः पंचकरोऽपहीत् ॥ कालिदीं मित्रविदां च सत्यां भद्रां च
लक्ष्मणां ॥ १ ॥ कालिदीं निजलाभाय तपः परमुपेयुषी ॥ परिणेष्यन्मिया वासमिद्रप्रस्थमथागमत् ॥ २ ॥ प्रतीतान् नष्टानपिलाक्षागारे द्रुप-
दगृहे पुनः सर्वे दृष्टान् युयुधानः सात्यकिः ॥ १ ॥ प्राणा इन्द्रियाणि मुख्यं पंचवृत्तिप्राणमिव ॥ २ ॥ ३ ॥ ज्येष्ठयोः प्रणामं कृत्वा स मेनालि-
गितः कनिष्ठाभ्यामभिवंदितो बभूव ॥ ४ ॥ रुष्णाद्रौ पदी बद्ध्वा र्यासत्यपि निंदारहिता पार्थैर्नवमचिरमूढा परिणीता ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ अतिहर्देनस्नेहेनार्देसजलेदृशौयस्यास्तथापरिष्वक्तः तयापरिपृष्टाबांधवायस्यसः ॥ ७ ॥ प्रेम्णावैकुण्ठ्यंतेनरुद्धःकंठोयस्याः
 क्लेशापायेआत्मनिदर्शनंयस्यतं भजनांक्लिशापायेआत्मानंदर्शयतीतिवा ॥ ८ ॥ ज्ञातीन्बंधूंश्चनःअस्मान्यदाभ्राताअकूरःप्रेषितः ॥ ९ ॥
 ज्ञातीनितिबचनात्प्राप्तमोहंवारयंतीस्तौति ननेऽस्तीति तत्रहेतुः विश्वस्येति सुहृच्चआत्माचतस्य हंसिनाशयसि ॥ १० ॥ कुमेधसांविष
 तथैवसात्यकिःपार्थैःपूजितश्चाभिवंदितः ॥ निपसादासनेऽन्येचपूजिताःपर्युपासिताः ॥ ६ ॥ पृथांसमाग
 त्यरुताभिवादनस्तथातिहादार्द्रदृशाऽभिरंभितः ॥ आपृष्टवांस्तांकुशलंसहस्रुपांपितृष्वसारंपरिपृष्टवांधवः
 ॥ ७ ॥ तन्माहप्रेमवैकुण्ठ्यरुद्धकंठाश्रुलोचना ॥ स्मरंतीनान्वहून्क्लेशान्क्लेशापायात्मदर्शनं ॥ ८ ॥ तदैवकुश
 लंनोभूत्सनाथास्तेरुतावयं ॥ ज्ञातीन्ःस्मरताकृष्णभ्रातामेप्रेषितस्त्वया ॥ ९ ॥ ननेऽस्तिस्वपरभ्रांतिर्विश्व
 स्वमुत्तदात्मनः ॥ तथाऽपिस्मरतांशश्वत्क्लेशान्मिहदिस्थितः ॥ १० ॥ युधिष्ठिरउवाच किंनआचरि
 तंश्रयो नवेदाहमधीश्वर ॥ योगेश्वराणांदुर्दर्शोयन्नोदृष्टःकुमेधसां ॥ ११ ॥ इतिवैवार्पिकान्मासान्राज्ञासो
 ऽभ्यर्थितःसुखं ॥ जनयन्नयनानंदमिद्रप्रस्थौकसांविभुः ॥ १२ ॥ एकदारथमारुह्यविजयोवानरध्वजं ॥
 गांडीवंधनुरादायतूणौचाक्षयसायकौ ॥ १३ ॥ साकंरुष्णेनसन्नद्धोविहर्तुंगहनंवनं ॥ बहुव्यालमृगाकी
 र्णंप्राविशत्परवीरहा ॥ १४ ॥ तत्राविध्यच्छुरैर्व्याघ्रान्सूकरान्महिषान्रुहन् ॥ शरभान्गवयान्खड्गान्हरिणा
 न्शशशल्लुकान् ॥ १५ ॥ तान्निन्युःकिंकंराराज्ञेमेध्यान्यर्वण्युपागते ॥ तदुपरीतःपरिश्रान्तोवीभत्सुर्यमुनाम
 गात् ॥ १६ ॥ तत्रोपस्पृश्यविशदंपीत्वावारिमहारथौ ॥ रुष्णौददर्शतुःकन्यांचरंतींचारुदर्शनां ॥ १७ ॥ ता
 मासायंवरारोहांसुद्विजांरुचिराननां ॥ पप्रच्छप्रेषितःसख्याफाल्गुनःप्रमदोत्तमां ॥ १८ ॥

यासक्तचित्तभ्रांदृष्टोऽस्ति ॥ ११ ॥ सुखमवसदितिशेषः सुखमभ्यर्थितइतिवाक्रियासमाप्तिः ॥ १२ ॥ कार्लिदीदर्शनप्रसंगमाह एक
 देति अक्षयाःसायकाययोस्तौतूणौदृष्टौ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ राज्ञेयुधिष्ठिराय मेध्यान्कर्माहान् बीभत्सुर्जुन ॥ १६ ॥ १७ ॥
 सख्याश्रोरुष्णेन ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ अयं मां कामयेदित्याशंकायामाह नान्यमिति ॥ २१ ॥ २२ ॥ आदावेव तद्विद्वान् ॥ २३ ॥ प्रसंगात्तत्कालीनं च रित्रांतरमाह यदैवेति
पार्थैर्यदैत्रसंदिष्टो विज्ञापितः श्रीकृष्णस्तदैवतेषां विश्वकर्मणा देवशिष्यिना नगरं कारयामास ॥ २४ ॥ किंच भगवान्निरतिशयैश्वर्यगुणवान्
पि अर्जुनस्य धनुरादिलाभाय सारथिरास स्वाडवं नामेंद्रस्य वनं ॥ २५ ॥ अक्षयौ अक्षयसायकौ ॥ २६ ॥ स्वाडवदाह कवन्हेः सख्ये अर्जुनाय य

कात्वं कस्यासि सुश्रोणि कुतोऽसि किंचि कीर्षसि ॥ मन्येत्वां पतिमिच्छंतीं सर्वं कथय शोभने ॥ १९ ॥ कालिंघं
वाच अहं देवस्य सवितुर्दुहिता पतिमिच्छती ॥ विष्णुं वरेण्यं वरदंतपः परममास्थिता ॥ २० ॥ नान्यं पतिं वृणे
वीरतमृतेश्रीनिकेतनं ॥ तुष्यतां मे स भगवान्मुकुंदोऽनाथसंश्रयः ॥ २१ ॥ कालिंदीति स मारुत्या ताव सामिय
मुना जले ॥ निर्मिते भवने पित्रा यावदच्युतदर्शनं ॥ २२ ॥ तथाऽवदद्गुडाकेशो वासुदेवाय सोऽपितां ॥ रथमा
रोप्य तद्विद्वान्धर्मराजमुपागमत् ॥ २३ ॥ यदैव कृष्णः संदिष्टः पार्थानां परमाद्भुतं ॥ कारयामास नगरं विचित्रं वि
श्वकर्म्षणा ॥ २४ ॥ भगवांस्तत्र निवसन्स्वानां प्रियचिकीर्षया ॥ अग्नये स्वाडवं दातुमर्जुनस्यास सारथिः ॥ २५ ॥
सोऽग्नस्तुष्टो धनुरदादयान् श्वेतान् रथं नृप ॥ अर्जुनायाक्षयौ तूणौ वर्मचाभेद्यमंस्त्रिभिः ॥ २६ ॥ मयश्च मोचि
तो वन्हेः सभां सख्युपाहरत् ॥ यस्मिन्दुर्योधनस्यासीजलस्थलदृशि भ्रमः ॥ २७ ॥ स तेन समनुज्ञातः सुहृद्भि
श्चानुमोदितः ॥ आययौ द्वारकां भूयः सात्यकिप्रमुखैर्वृतः ॥ २८ ॥ अथोपये मे कालिंदी सुपुण्यत्वं क्षुब्धजिते ॥
वितन्वन्परमानंदं स्वानां परममंगलं ॥ २९ ॥ विद्वानुविदावावंत्यौ दुर्योधनवशानुगौ ॥ स्वयं वरे स्वभगिनीं कृ
ष्णं सक्तान्यपेयतां ॥ ३० ॥ राजाधिदेव्यास्तनयां मित्रविदां पितृष्वसुः ॥ प्रसह्य हतवान्कृष्णो राजन राज्ञां प्रप
श्यतां ॥ ३१ ॥ नग्नजिन्नाम कौसल्य आसीद्राजाऽतिधार्मिकः ॥ तस्य सत्याऽभवत्कन्या देवीनामग्नजिती नृप ॥ ३२

स्मिन्नितिसामान्यतो निर्देशः जलस्थलयोर्देशो भ्रमः यद्वा जले स्थलवत् दृक् दृष्टिर्यस्मिन् तत् जलस्थलदृक् तस्मिन् भ्रम आसीदिति ॥ २७ ॥
॥ २८ ॥ सुपुण्यं क्रतुः क्रक्षं च यस्मिन् ॥ २९ ॥ पंचमं मित्रविदा विवाहमाह विद्वानुविदाविति द्वाभ्यां आवंत्यौ अवंत्याराजानौ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ षष्ठमा
ह नग्नजिदिति कौसल्यः अयोध्यापतिः तस्य सत्यानाम कन्याऽभवत् आसीत् देवीकांतिमतीनामग्नजितीति पितृनाम्ना प्रसिद्धेत्यर्थः ॥ ३२ ॥

वीरस्यगंधमपिनसहंतइति तथा तान्खलान्दुर्वृत्तान् ॥ ३३ ॥ वृषान्जयतियः तेनलभ्यां ॥ ३४ ॥ प्रतिनंदितः तं प्रतिनंदितवान् श्रीकृष्णेन वासप्रति
नंदितः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ हेनरेन्द्र राजन्यबंधोः क्षत्रियस्य शुल्कदाः द्रव्यादिप्रदाः ॥ ४० ॥ गुणानामेकमेव धाम स्थानं तथा भूतंस्य
नतांशे कुर्वपावोदुमजित्वासप्तगोवृषान् ॥ तीक्ष्णशृंगान्मुदुर्धर्षान्वीरगंधासंहान्खलान् ॥ ३३ ॥ तांश्रुत्वा
वृषजिह्वाभ्यां भगवान्सात्वतांपतिः ॥ जगाम कौसल्यपुरं सैन्येन मंहतावृतः ॥ ३४ ॥ सकौसल्यपतिः प्रीतः प्रत्यु
त्थानासनादिभिः ॥ अर्हणेनापि गुरुणाऽपूजयत्यतिनंदितः ॥ ३५ ॥ वरं विलोक्याभिमतंसमागतं नरेन्द्रक
न्याचक मेरमापतिं ॥ भूयादयं मे पतिराशिषोऽमलाः करोतु सत्यायदि मे धृतो व्रतैः ॥ ३६ ॥ यत्पादपंकज रजः
शिरसा विभर्ति श्रीरत्नजः स गिरिशः सहलोकपालैः ॥ लालातनूः स्वरुतसेतुपरीप्सयेशः कालेदधत्स भगवान्म
मकेन तुष्येत् ॥ ३७ ॥ अर्चितं पुनरित्याह नारायणजगत्पते ॥ आत्मानं देन पूर्णस्य करं वाणि किमल्पकः ॥ ३८ ॥
श्रीशुक उवाच तमाह भगवानहृष्टः कृतासनपरिग्रहः ॥ मेघगंभीरयावाचा सस्मितं कुरुनंदन ॥ ३९ ॥ श्रीभग
वानुवाच नरेन्द्रयाज्ञाकविभिर्विगर्हिताराजन्यबंधोर्निजधर्मवर्तिनः ॥ तथाऽपियाचेतवसौ हृदेच्छया कन्यां
त्वदीयां न हि शुल्कदा वयं ॥ ४० ॥ राजोवाच कोन्यस्तेऽभ्यधिको नाथ कन्यावर इहेप्सितः ॥ गुणैकधा मोयस्यां
गे श्रीर्वसत्यनपायिनी ॥ ४१ ॥ किमस्माभिः कृतः पूर्वसमयः सात्वतर्षभ ॥ पुंसां वीर्यपरीक्षार्थं कन्यावरपरीप्स
या ॥ ४२ ॥ सप्तैते गोवृषा वीरदुर्दाता दुरवग्रहाः ॥ एतैर्भगवन्मुहूर्त्वा भिन्नगात्रानृपात्मजाः ॥ ४३ ॥ यदी
मे निगृहीताः स्युस्त्वयैव यदुनंदन ॥ वरो भवानभिमतो दुहितुर्मे श्रियः पतेः ॥ ४४ ॥ एवं समयमाकर्ण्य बध्वा
परिकरं प्रभुः ॥ आत्मानं सप्तधा कृत्वा न्यगृह्णाल्लीलयैव तान् ॥ ४५ ॥ बध्वा तान्दामभिः शौरिर्हृतदर्पान् हृत्स्यै
जसः ॥ व्यकर्षल्लीलया बद्धान्वालोदारुमयान्यथा ॥ ४६ ॥ यस्य तवांगे ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ दुर्दाताः अशिक्षिताः दुरवग्रहाः अपराय
ताः कुर्वन्तदाह एतैरिति भग्नाः भगं प्राप्ताः ॥ ४९ ॥ एतान् यो निगृह्णाति तस्य कन्येति समयः कृतः यदीमे गोवृषाः निगृहीताः दमिताः मथिता इति
यावत् ॥ ४९ ॥ सप्तधा कृत्वेति बद्धीनां योषितां संपूर्ण एवाहं संभोगयोग्यः स्यामिति सत्यां प्रत्यसापत्य दर्शना र्थं मात्मनः सप्तधा कर्णं ॥ ४९ ॥ ४९

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ निष्कपीवाश्वताः सुवाससश्चतासां युवतीनां च दासीनां त्रिसाहस्रमदादिति ॥ ५० ॥ नागात्नागेभ्यः शतगुणान्वलक्ष्णाणि रथात्रयेभ्यः शतगुणान्वकोटीः अश्वात् अश्वेभ्यः शतगुणान्वपद्मानि ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ यदुभिर्गोवृषैश्च भगवतीर्या अपि सुदुर्मर्षाः असह नशीलाः रुरुधुः ॥ ५३ ॥ अस्यतः क्षिपतः प्रयुञ्जानानि तियावन् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ सप्तमं विवाहमाह श्रुतकीर्तिरिति श्रुतकीर्तिर्ना

ततः प्रीतः सुतां राजा ददौ कृष्णाय विस्मितः ॥ तां प्रत्यगृह्णाद्भगवान्विधिवत्सदृशीं प्रभुः ॥ ४७ ॥ राजपत्न्यश्च दुहितुः कृष्णं लब्ध्वा प्रियं पतिं ॥ लेभिरे परमानंदं जातश्च परमोत्सवः ॥ ४८ ॥ शंखभेर्या न काने दुर्गीतवाद्यद्विजाशिपः ॥ नरानार्यः प्रमुदिताः सुवासः सगलं कृताः ॥ ४९ ॥ दशधेनुसहस्राणि पारिवर्हमदाद्विभुः ॥ युवतीनां त्रिसाहस्रं निष्कग्रीवसुवाससां ॥ ५० ॥ नवनागं सहस्राणि नागाच्छतगुणान् रथान् ॥ रथाच्छतगुणान् श्वान् श्वाच्छतगुणान् नरान् ॥ ५१ ॥ दंपती रथमारोप्य महत्या सेनया वृतौ ॥ स्नेहं प्रकृच्छिन्नहृदयो यापयामास कोसलः ॥ ५२ ॥ श्रुत्वैतद्गुरुधुर्भूपानयंतं पथिकन्यकां ॥ भगवतीर्याः सुदुर्मर्षा यदुभिर्गोवृषैः पुरा ॥ ५३ ॥ तानस्यतः शरव्रातान्वंधुप्रियकृदर्जुनः ॥ गांडीवी कालयामास सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ ५४ ॥ पारिवर्हमुपागृह्य द्वारकामेत्यसत्यया ॥ रेमेयदूनामृषभो भगवान् देवकीसुतः ॥ ५५ ॥ श्रुतकीर्तेः सुतां भद्रामुपये मे पितृष्वसुः ॥ कैकेयी भ्रातृभिर्दत्तां कृष्णः संतर्दनादिभिः ॥ ५६ ॥ सुतां च मद्राधिपतेर्लक्ष्मणां लक्षणैर्युतां ॥ स्वयं वरेजहारैकः स सुपर्णः सुधामिव ॥ ५७ ॥ अन्याश्चैवं विधाभार्या कृष्णस्यासन् सहस्रशः ॥ भौमं हत्वा तन्निरोधादाहताश्चारुदर्शनाः ॥ ५८ ॥ इति ० म ० द ० उ ० अष्टमहिष्युद्वाहो नामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥

मया पितृष्वंसा तस्याः सुतां भद्रां नाम कैकेयी तद्देशजां ॥ ५६ ॥ अष्टमविवाहमाह सुतां चेति एकएव सः श्रीकृष्णो लक्ष्मणां जहार ॥ ५७ ॥ तस्य निरोधोतः पुरंतस्मात् ॥ ५८ ॥ भैष्मीजां बवती भामा सत्या भद्रा चलक्ष्मणा कार्लिदीमित्रा विदाचेत्यष्टौ पट्टमहास्त्रियः १ इति दशमे टीकायां उ ० अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥

ऊनषष्टिमे भौमं हत्वा तनाहता हरिः ॥ कन्याः सहस्रशः प्राप पारजात दिवोऽहरत् ॥ १ ॥ परिणीयतस्तस्मिन् स्तनोरथ पूरणैः ॥ आत्मारामो
 ऽप्यसौ रेमेतद्दहेषु गृहस्थवत् ॥ २ ॥ येन तस्मिन् विनिरुद्धाः स भौमः चकाराद्येन कारणेन हतः तदा चक्ष्वेति ॥ १ ॥ इंद्रेण भौमविचेष्टितं ज्ञापि
 तः सद्प्राग्ज्योतिषपुरं भौमनगरं यथा वित्यन्वयः किं भूतेन हतं छत्रं यस्य तेन लोकपालप्रधानत्वादिद्रस्य वरुणछत्रहरणेऽपि मानभंग इति त
 थोक्तं हते कुण्डले यस्याः सा अदितिर्विधुर्माता यस्य तेन हतममराद्रौ स्थानं मणिपर्वतलक्षणं यस्य तेन सत्यभामाया गृहे भगवंतमिदं आगत्य
 विज्ञापितवान् तदा तस्याः कौतुकाय तया भार्यया सह यथाविति यद्वा त्वदनुज्ञयैव त्वत्पुत्रं हनिष्यामीति इति हासोक्तं भूम्यै वरं दत्तं सत्यं कर्तुं
 राजोवाच यथा हतो भगवंता भौमो येन च तः स्त्रियः ॥ निरुद्धा एतदा चक्ष्व विक्रमं शार्ङ्गधन्वनः ॥ १ ॥ श्रीशु
 क उवाच इंद्रेण हतं छत्रेण हतं कुण्डलबंधुना ॥ हतामराद्रिस्थानेन ज्ञापितो भौमचेष्टितं ॥ सभार्यो गरुडारूढः
 प्राग्ज्योतिषपुरं ययौ ॥ २ ॥ गिरिदुर्गैः शस्त्रदुर्गैर्जलाभ्यनिलदुर्गमं ॥ मुरपाशायुतैर्घोर्स्टेढैः सर्वत आवृतं ॥ ३ ॥ ग
 दयानिर्विभेदाद्रौ शस्त्रदुर्गाणि सायकैः ॥ चक्रेणाग्निजलं वायुमुरपाशांस्तथाऽसिना ॥ ४ ॥ शंखनादेन यंत्रा
 णि हृदयानि मनस्विनां ॥ प्राकारं गदया गुर्व्यानिर्विभेदगदाधरः ॥ ५ ॥ पांचजन्यध्वनिं श्रुत्वा युगांता शनिभीष
 णं ॥ मुरः शयान उत्तस्थौ दैत्यः पंचशिराजलात् ॥ ६ ॥ त्रिशूलमुग्रम्यसुदुर्निरीक्षणो युगांत सूर्या नलोचिरुत्थ
 णः ॥ प्रसंखिलोकीमिव पंचभिर्मुखैरभ्यद्रवत्तार्क्ष्यं सुतं यथारगः ॥ ७ ॥ आविर्भूतं शूलं तरसा गरुत्मते निरस्य वक्रै
 र्व्यनदस्स पंचभिः ॥ सरोदसीं सर्वादिशोऽवरं महाना पूरयन् नडकटाहमावृणोत् ॥ ८ ॥ तदा पतद्वै त्रिशिखं गरुत्मते ह
 रिः शराभ्यामभिनन्निधौ जसा ॥ मुखे पुतं चापिशरैरताडयत्तस्मै गदां सोऽपिरुपाव्यमुंचत ॥ ९ ॥ तामापतंतीं गद
 या गदां लुपे गदाग्रजो निर्विभेदसहस्रधा ॥ उग्रम्यवाहू नभिधावतोऽजितः शिरांसि चक्रेण जहार लीलया ॥ १० ॥
 सत्यभामाया भूम्यंशत्वात्तया सह ययौ यद्वा नारदानां तपारिजातैककुसुमे रुक्मिण्यै दत्ते सति कुपितां सत्यभामां सां त्वयतातुभ्यं पारिजा
 तमेव दास्यामीति श्रीकृष्णेन प्रतिश्रुतमिति हरिवंशे प्रसिद्धं तदर्थं तानीतवानिति ॥ २ ॥ गरुडेन याने कारणं गिरिदुर्गैरित्यादि नैरुपलक्षितं ज
 लाग्न्यग्निं लेश्वसर्वतो वर्तमानैर्दुर्गमं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ युगांताशने ध्वनिवद्भीषणं परिखायाजलात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ आविर्भूतं आतो ल्यं स
 महान्नाद इत्यन्वयः ॥ ८ ॥ तस्मै श्रीकृष्णाय गदां व्यमुंचत व्यक्षिपत् ॥ ९ ॥ १० ॥

इंद्रतेजसावज्रेण प्रतिक्रिययाहेतुभूतया अमर्षजुषः ॥ ११ ॥ पीठपीठनामानं निरगन्निरगमन् ॥ १२ ॥ कृत्तानिशीर्षादीनियेषातान्
॥ १३ ॥ १४ ॥ शतर्षाशक्तिविशेषां ॥ १५ ॥ विचित्रावाजाः पत्राणियेषातैर्वाणैर्निरुक्ताः बाहवः ऊग्वः शिरोध्राः कंधराः बिग्रहाः देहाश्च य

व्यसुः पपातां भसिरुत्तशीर्षो निरुत्तशृंगो द्विरिवेन्द्रतेजसा ॥ तस्यात्मजाः सप्तपितुर्वधातुराः प्रतिक्रियामर्ष
जुषः समुद्यताः ॥ ११ ॥ तार्षोतरिक्षः श्रवणो विभावसुर्वसुर्नभस्वानरुणश्च सप्तमः ॥ पीठपुरस्कृत्य च मूपतिमृ
धेभौ मप्रयुक्तानिरगन्धृतायुधाः ॥ १२ ॥ प्रायुंजतासाद्यशरानसौ नृगदाः शक्त्यृष्टिशूलान्यजितेरुषोत्व
णाः ॥ तच्छ्रुत्वा कृत्तभगवान्स्वमार्गैरमोघवीर्यस्तिलशश्च कर्तह ॥ १३ ॥ तान्योठमुख्याननयद्यमालयं निरु
त्तशीर्षोरुभुजांघ्रिवर्मणः ॥ स्वानीकपानच्युतचक्रसायकैस्तथानिरस्तान्नरकोन्धरासुतः ॥ १४ ॥ निरीक्ष्य दु
र्मर्षण आस्रवन्मदैर्गजैः पयोधिप्रभवैर्निराक्रमत् ॥ दृष्ट्वा सभार्यं गरुडोपरिस्थितं सूर्योपरिष्ठात्सतडिद्वनं य
था ॥ कृष्णं सतस्मै व्यसृजच्छतर्षां योधाश्च सर्वे युगपत्स्मविष्यधुः ॥ १५ ॥ तद्भौमसैन्यं भगवान्गदाग्रजो
विचित्रवाजैर्निशितैः शिलीमुखैः ॥ निरुत्तवाहूरुशिरोध्रविग्रहं चकार तर्ह्येव हताश्वकुंजरं ॥ १६ ॥ यानि
योधैः प्रयुक्तानि शस्त्राणि कुरुद्वह ॥ हरिस्तान्यच्छिनत्तीक्ष्णैः शरैरेकैकशस्त्रिभिः ॥ १७ ॥ उत्थमानः सुपर्णे
नपत्वाभ्यां निघ्नतागजान् ॥ गरुत्मतादन्यमानास्तुंडपक्षनखैर्गजाः ॥ १८ ॥ पुरमेवाविशन्नात्तानरकोयुध्य
युध्यत ॥ दृष्ट्वा विद्रावितं सैन्यं गरुडेनादितं स्वकं ॥ १९ ॥ तं भौमः प्राहरच्छक्त्या वज्रः प्रतिहतो यतः ॥ नाकं प
ततया विद्धो मालाहत इव द्विपः ॥ २० ॥

स्मिन्तत् तर्ह्येव तं यदा विष्यधुः तस्मिन्नेव क्षणे ॥ १६ ॥ अत्याश्चर्यं कुरुद्वहेति संबोधनं तथा हि तैर्यानि प्रयुक्तानि शस्त्राणि तस्याप्तेः पूर्व
मेव तत्सर्वं सैन्यं हत्वा पश्चात्तानि शस्त्राण्यस्त्राणि च चिच्छेत् तत्राप्येकैकं शस्त्रमस्त्रं च त्रिभिः शरैरित्याश्चर्यं ॥ १७ ॥ किंच गरुत्मतेति ॥ १८ ॥
॥ १९ ॥ यतः यथा शक्त्या वज्रः प्रतिहतः असौ गरुडस्तु नाकं पत ॥ २० ॥

गरुडेवितथोद्यमः सन् शूलं त्रिशूलं आदधतवान् ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रतप्ते जांबूनदेयानिरत्नानितैः भास्वरे मेर्वशभूतं मंदरशिखरं महामणिं चार्पयदिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ ऐश्वर्यं ज्ञात्वा भूमिः स्तौति नमस्तइति परमात्मन् देवाद्यंतर्यामिन् ॥ २५ ॥ येन मंत्रेण कुंत्याः प्रसन्नः पूर्वमासीत्तेन मंत्रेण नमस्यति नमइति पंकजनाभौ यस्य तस्मै जगत्कारणायेत्यर्थः अतएव सत्कीर्तिमयी पंकजमाला विद्यते यस्य तस्मै एवंभूतं श्यायतां पंकजवत्सु प्रसन्नेतापोपशमनेनेत्रे यस्य तस्मै पंकजवत्सु सेव्यौ पंकजांकितौ वांऽग्रीयस्य तस्मै नमइति ॥ २६ ॥ किंच भगवतेनिरतिशयैश्वर्याय वासुदेवाय सर्वभूताश्रयाया तएव विष्णवे व्यापिने न हि सर्वभूताश्रयत्वं परिच्छिन्नस्य संभवतीति कुतः सर्वाश्रयत्वं तत्राह

शूलं भौमोऽच्युतं हंतुमाददेवितथोद्यमः ॥ तद्विसर्गात् पूर्वमेव नरकस्य शिरोहरिः ॥ अपाहरद्गजस्थस्य चक्रेण क्षुरनेमिना ॥ २१ ॥ सकुण्डलं चारुकिरीटभूषणं वभौ पृथिव्यां पतितं समुज्ज्वलत् ॥ हाहेति साध्वित्युषयः सुरेश्वरामाल्यैर्मुकुंदं विकिरंत ईडिरे ॥ २२ ॥ ततश्च भूः कृष्णमुपेत्य कुण्डले प्रतप्तं जांबूनदरत्नभास्वरे ॥ सर्वजयंत्या वनमालयाऽप्यस्याचेतसं छत्रमथो महामणिं ॥ २३ ॥ अस्तौ पीदंथ विश्वेशं देवादेव वराचिंतं ॥ प्रांजलिः प्रणताराज नृभक्तिप्रवणयाधिया ॥ २४ ॥ भूमिरुवाच नमस्ते देव देवेश शंखचक्रगदाधर ॥ भक्तेच्छोपात्तरूपाय परमात्मन् नमोऽस्तुते ॥ २५ ॥ नमः पंकजनाभाय नमः पंकजमालिने ॥ नमः पंकजनेत्राय नमस्ते पंकजांघ्रये ॥ २६ ॥ नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय विष्णवे ॥ पुरुषाया दिवी जाय पूर्णबोधाय ते नमः ॥ २७ ॥ अजाय जनयित्रेऽस्य ब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ परावरात्मन् भूतात्मन् परमात्मन् नमोऽस्तुते ॥ २८ ॥

पुरुषाय सर्वस्मात्कार्यात् पूर्वमेव सते पूर्वमेवाह मिहासमितितत्पुरुषस्य पुरुषत्वमिति श्रुतेः एतदपि कुतः आदिवीजाय आदेर्जगत्कारणस्यापि कारणाय ॥ एवमपि नमृदादिव ज्ञाद्व्यमित्याह पूर्णबोधायेति ॥ २७ ॥ नन्वेवमपि स्वकारणात् पूर्वसत्त्वं न स्यादत आह अजायैति स्वयमजाय अस्य च जगतः जनयित्रे उभयत्रापि क्रमेण हेतुद्वयं ब्रह्मणे बृहते अनंतशक्तये इति च बृहत्त्वादजत्वमनंतशक्तित्वात्तज्जनयितृत्वमित्यर्थः ननु पित्रादयः पुत्रादीनां जनकास्तेषां च तत्पूर्वतेषां च भूतानितेषां च स्वकर्मद्वारेण जीवाः किमत्राहंतत्राह परावरात्मन्नित्यादि पित्राद्यात्मकत्वात्त्वमेव जनक इत्यर्थः ॥ २८ ॥

ननुगुणाविश्वोत्पत्त्यादिहेतवः तेचप्रधानस्यैवतस्यचपुरुषःक्षोभकःतत्रचकालोनिमित्तमितिप्रसिद्धं किमत्राहंतत्राह त्वंवाइति तमसो
धारणेऽप्यसंवृतएव स्थानायपालनायजगतःसृष्ट्याद्यर्थमुत्कटरजआदित्वमेवविभर्षिसृजसीत्यर्थः कालप्रधानपुरुषाश्वत्वद्यतिरिक्तान
संतित्वंनुपरःसर्वव्यतिरिक्तः अतस्त्वमेवजनयितेत्यर्थः ॥ २९ ॥ कार्यकारणप्रपंचस्यतदव्यतिरेकंतस्यचसर्वव्यतिरेकमुपपादयति अह
मिति अहंभूमिःमात्राणीतिदेवामनइंद्रियाणीतिचत्रिविधाहंकारकार्याणिकर्ताऽहंकारः॥३०॥ एवंस्तुत्वाप्रार्थयतेतस्येति हेप्रपन्नार्तिहर

• त्वंवैसिसृक्षूरजउत्कटंप्रभोतमोनिरोधायविभर्ष्यसंवृतः ॥ स्थानायसत्त्वंजगतोजगत्पतेकालःप्रधानंपुरु
षोभवान्परः ॥ २९ ॥ अहंपयोऽज्योतिरथानिलोनभोमात्राणिदेवामनइंद्रियाणि ॥ कर्तामहानित्यखिलंच
राचरंत्वय्यद्वितीयेभगन्नयंभ्रमः ॥ ३० ॥ तस्यात्मजोऽयंतवपादपंकजंभीतःप्रपन्नार्तिहरोपसादितः ॥ त
त्पालयैनंकुरुहस्तपंकजंशिरस्यमुष्याखिलकल्मषापहं ॥ ३१ ॥ श्रीशुकउवाच इतिभूम्यार्थितोवाग्भिर्भ
गवान्भक्तिनम्रयां ॥ दत्त्वाभयंभौमगृहंप्राविशत्सकलर्द्धिमत् ॥ ३२ ॥ तत्रराजन्यकन्यानांषट्सहस्राधिका
युतं ॥ भौमाहृतानांविक्रम्यराजभ्योददृशेहरिः ॥ ३४ ॥ तंप्रविष्टंस्त्रियोवीक्ष्यमरवीरंविमोहिताः ॥ मनसाव
त्रिरेऽभीष्टंपतिंदैवोपसादितं ॥ ३४ ॥ भूयात्पतिरयंमत्स्यंधातातदनुमोदतां ॥ इतिसर्वाःपृथक्कृणोभावेनह
दयंदधुः ॥ ३५ ॥ ताःप्राहिणोद्वारवतींसुमृष्टविरजोवराः ॥ नरयानैर्महाकोशान्रथाश्वान्द्रविणमहत् ॥
॥ ३६ ॥ ऐरावतकुलेभांश्चतुर्दंतांस्तरस्विनः ॥ पांडुरांश्चचतुःपष्टिंप्रेषयामासकेशवः ॥ ३७ ॥

ऋस्यनरकस्यअयंभगदत्तोनामभीतः अतएवमयातवपादपंकजमुपसादितः ॥ ३१ ॥ अभयंदत्त्वा ॥ ३२ ॥ शताधिकमित्यपिज्ञातव्यं य
थाहश्रीपराशरः कन्यापुरेसकन्यानांषोडशातुलविक्रमः ॥ शताधिकानिददृशेसहस्राणिमहामतइति राजभ्यइत्युपलक्षणंसिद्धादीनाम
पि तथाचतेनैवोक्तं देवसिद्धासुरादीनांनृपाणांचजनार्दन॥हत्वाहिसोऽसुरःकन्यारुधनिजमंदिरइति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ प्राहिणो
व्यस्थापयामास सुमृष्टाः कमनीयाश्चताविरजोवराश्चताः नरयानैःशिबिकादिभिः अपिचमहाकोशानिति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

सप्रियः सत्यभामासहितः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ गृहोद्यानं निष्कण्टं दुपशोभयति यः ॥ ४० ॥ सेंद्रान् विबुधान् निर्जित्येतीन्द्रकणयोः संपामउ
क्तः तत्र ननु कथं प्रसाधितस्त्वमनोरथेन श्रीकृष्णेन महेंद्रस्य संपाम इत्याह ययाच इति अच्युतमर्थसाधनमिति च कर्मद्वयं याचति धातोः
विगृह्यते विग्रहं करोति महानपितमः क्रोधः आढ्यतां धनिकतां धिगिति ॥ ४१ ॥ यथा यथावत् अनेन देवक्या दिवंधुजनसमांगमोऽपि प्रति
गृहं यौगपथेन सूचितः अव्ययः सर्वत्रापि संपूर्ण एव ॥ ४२ ॥ अहोभाग्यं नारीणामित्याह त्रिभिः गृहेष्विति अतर्क्याणिकर्माणिकरोति तथा

गत्वा सुरेंद्रभवनं दत्त्वाऽदित्यै च कुंडले ॥ पूजितस्त्रिदशेंद्रेण सहेंद्राण्या च सप्रियः ॥ ३८ ॥ नोदितो भार्ययोत्पा
त्यपारिजातं गरुत्मति ॥ आरोप्य सेंद्रान् विबुधान् निर्जित्योपानयत्पुरं ॥ ३९ ॥ स्थापितः सत्यभामाया गृहोद्या
नोपशोभनः ॥ अन्वगुर्भ्रमराः स्वर्गात्तद्वंधासवलंपटाः ॥ ४० ॥ ययाच आनम्य किरीटकौटिभिः पादौ स्पृश
न्नच्युतमर्थसाधनं ॥ सिद्धार्थ एतेन विगृह्यते महानहोसुराणां च तमोधिगां द्यतां ॥ ४१ ॥ अथोमुहूर्त एक
स्मिन्नानागारे पुताः स्त्रियः ॥ यथोपये मे भगवांस्तावद्रूपधरो व्ययः ॥ ४२ ॥ गृहे पुतासामनपाय्य तर्क्यकृन्नि
रस्तसाम्यातिशयेष्ववस्थितः ॥ रेमेरमाभिर्निजकामसंप्लुतो यथेतरोगार्हकमेधिकांश्चरन् ॥ ४३ ॥ इत्थं रमा
पतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्तां ब्रह्मादयोऽपि न विदुः पदवीं यदीयां ॥ भेजुर्मुदाऽविरतमेधितयाऽनुरागहासावलो
कनवसंगमजल्पलज्जाः ॥ ४४ ॥ प्रत्युद्गमासनवरार्हणपादशौचतां वूलविश्रमणवीजनगंधमाल्यैः ॥ के
शप्रसारशयनस्नपनोपहार्यैर्दासींशता अपि विभोर्विदधुः स्मदास्यं ॥ ४५ ॥ इति श्रीभागवते महा० दश०
उ० पारिजातहरणनरकवधो नाम एकोनपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

सः निरस्तं साम्यमतिशयश्चैरन्ये पातेषु गृहेषु अनपायी अवस्थितः रमाभिः लक्ष्म्या अंशभूताभिः निजकामसंप्लुतः स्वानंदपरिपूर्णः गार्हिक
मेधिकां गृहस्थधर्मान् ॥ ४३ ॥ अनुरागहाससहितमवलोकं च तत्पूर्वकं नवसंगमं च तद्रतं जल्पं च तस्मिन् लज्जां च भेजुः ॥ ४४ ॥ विश्रम
णपादसंवाहनं केशप्रसारः केशप्रसाधनं दासीनां शतानि विद्यंते यासां तथा भूता अपि स्वयं विभोर्दास्यं विदधुः ॥ ४५ ॥ इति दशमे टीकायां
उत्त० एकोनपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

अथषष्टितमेकृष्णःपरिहासेनरुक्मिणीं ॥ कोपयित्वाततःप्रेमकलहेतामसांत्वयत् ॥१॥ रामारामजनानंदमहोदयविडंबनैः ॥रुक्मिण्याप्रे
मकलहच्छन्नैश्वर्यमीर्यते ॥२॥ स्वतल्पस्थंस्वपर्यंकस्थं ॥ १ ॥ वक्ष्यमाणंरुक्मिण्याःश्रीकृष्णोपरमंप्रेमसंभावयितुंतस्योक्तमेवतत्त्वमनु
स्मारयति यस्त्विति ॥ २ ॥ आदौतावन्निभिःश्लोकैर्मंदिरमनुवर्णयति तस्मिन्निति तच्छब्देनातिप्रसिद्धमाह भ्राजंतिमुक्तादामानितेषां
विलंबाःसंतियस्मिन्तेनवितानेनविराजिते तृतीयांतानांविराजितपदेनान्वयः ॥ ३॥ सुगंधितयाद्विरेफकुलैर्नादितेप्रविशद्भिश्चंद्रश्चंद्रिभिः
॥४॥ निर्गच्छद्भिरगुरुसंभवेर्धूपैश्चातिमनोहरत्वंदर्शितं॥५॥ पयसःक्षीरस्यफेनद्वमृदुनिपर्यंकस्थेकशिपूत्तमेहंसतूलिकायामुपतस्थेअसे

श्रीशुकउवाच कर्हिचित्सुखमासीनंस्वतल्पस्थंजटुरं ॥ पतिंपर्यचरद्भैष्मीव्यजनेनसखीजनैः ॥ १ ॥ यस्त्वे
तल्लीलयाविश्वंसृजत्यस्यवतीश्वरः ॥ सहिजातःस्वसेतूनांगोपीथाययदुष्वजः ॥ २ ॥ तस्मिन्नंतर्गृहेभ्राज
न्मुक्तादामविलंबिना ॥ विराजितेवितानेनदीपैर्मणिमयैरपि॥३॥ मल्लिकादामभिःपुष्पैर्द्विरेफकुलनादिते ॥
जालरंध्रप्रविष्टैश्चगोभिश्चंद्रमसोऽमलैः ॥ ४ ॥ पारिजातवनामोदवायुनोद्यानशालिना ॥ धूपैरगुरुजैरा
जन्जालरंध्रविनिर्गतैः ॥५॥ पयःफेननिभेशुभ्रेपर्यंकेकशिपूत्तमे ॥ उपतस्थेसुखासीनंजगतामीश्वरंपतिं॥
॥ ६ ॥ वालव्यजनमादायरत्नदंडंसखीकरात् ॥ तेनवीजयतीदेवीउपासांचक्रद्वैश्वरं ॥ ७ ॥ सोपाच्युतंकृष्ण
यतीमणिनूपुराभ्यारेजेऽंगुलीयवलयव्यजनाग्रहस्ता ॥ वस्त्रांतगूढकुचकुंकुमशोणहारभासानितंबधृतया
चपरार्थ्यकांच्या ॥ ८ ॥ तांरूपिणींश्रियमनन्यगतिंनिरीक्ष्ययालीलयाधृततनोरनुरूपरूपा ॥ प्रीतःस्मयन्न
लककुंडलनिष्ककंठवक्त्रोलसस्मितसुधांहरिरावभाषे ॥ ९ ॥

वत ॥ ६ ॥ तदेवाभिनयतिवालव्यजनमिति ॥७॥ उपाच्युतमच्युतस्यसमीपेसामणिनूपुराभ्यारेजे कृष्णयतीमणिमयौनूपुरौकूजयंती
तथा अंगुलीयवलयव्यजनान्ग्रहस्तेहस्ताप्रेयस्याःसा वस्त्रांतेनगूढौस्थगितौकुचौतयोःकुंकुमंतेनशोणीहारस्तस्यभासा तथानितंबे
धृतायापरार्थ्याअमूल्याकांचीतयारेजे ॥८॥ तांनिरीक्ष्यप्रीतःसन्स्मयमानोहरिरावभाषे कथंभूतांयालीलयाधृतनरतनोस्तस्यअनुरूप
रूपाऽनुरूपंरूपंयस्यास्तां यथोक्तंश्रीपराशरेण देवत्वेदेवदेहेयमनुप्यत्वेचमानुषी ॥ विष्णोर्देहानुरूपावैकरोत्येषात्मनस्तनुमिति किंचारु
कैःकुंडलाभ्यानिष्केणपदकेनचालंकृतकंठेनचतुर्दिक्षुशोभितेवक्त्रेउल्लसंतीस्मितसुधायस्यास्तां ॥ ९ ॥

सर्वगुणयुक्ताया अपितवबुद्धिर्मदेत्याशयेनाह राजपुत्रीत्याद्येकादशभिः हेराजपुत्रिलोकपालानामिवविभूतिरैश्वर्ययेपातैः तथामहानुभावैः महाप्रभावैः श्रीमद्भिः आढ्यैरूपादिभिर्हृजितैश्च पूर्वमीप्सितासि ॥ १० ॥ तान् हित्वानोऽस्मान् असमानान्कस्माद्वष्टपेवतवतीत्वं ॥ ११ ॥ किंच प्रायसः राजभ्यां जरासंधादिभ्यो विभ्यतः भयं प्राप्नुवतः त्यक्तनृपासनान् ॥ १२ ॥ अस्पृष्टवर्त्मनामविज्ञाताचाराणां अलोकपथमस्त्रीपारतंत्र्यं पदवीमार्गं आस्थिताः अनुसृताः ॥ १३ ॥ किंच निष्किंचना इति ॥ १४ ॥ आत्मसमं परस्परमनुरूपं जन्मैश्वर्याभ्यां

श्रीभगवानुवाच राजपुत्रीप्सिताभूपैर्लोकपालविभूतिभिः ॥ महानुभावैः श्रीमद्भिरूपैर्दार्यवलोजितैः ॥ १० ॥ तान्प्राप्तानर्थिनो हित्वा चैद्यादीन् स्मरदुर्मदान् ॥ दत्ताभ्यान्नास्वपित्राचकस्मान्नो वष्टपे समान् ॥ ११ ॥ राजभ्यो विभ्यतः सुभूः समुद्रं शरणं गतान् ॥ बलवद्भिः कृतद्वेषान्प्रायस्यक्तनृपासनान् ॥ १२ ॥ अस्पृष्टवर्त्मनां पुंसामलोकपथमीयुषां ॥ आस्थिताः पदवीं सुभूः प्रायः सीदंतियोपितः ॥ १३ ॥ निष्किंचनावयं शश्वन्निष्किंचनजनप्रियाः ॥ तस्मात्प्रायेण न त्याज्यामां भजंतिसुमध्यमे ॥ १४ ॥ ययोरात्मसमं वित्तं जन्मैश्वर्याकृतिर्भवः ॥ तयोर्विवाहो मैत्री च नोत्तमाधमयोः क्वचित् ॥ १५ ॥ वैदर्भ्ये तदविज्ञायत्वयाऽदीर्घसमीक्षया ॥ वृतावयंगुणैर्हीनाभिस्तुभिः श्लाघितामुधा ॥ १६ ॥ अथात्मनोऽनुरूपं वै भजस्व क्षत्रियर्षभ ॥ येन त्वमाशिपः स त्याइहामुत्र चलप्स्यसे ॥ १७ ॥ चैद्यशाल्वजरासंधं दंतवक्रादयो नृपाः ॥ मम द्विषंति वामोरुरुक्मिचापितवाग्रजः ॥ १८ ॥ तेषां वीर्यमदां धानां दत्तानां स्मयनुत्तये ॥ आनीतासि मया भद्रे तेजोऽपहरतासतां ॥ १९ ॥ उदासीनावयं नूनं न रूयपत्यार्थकामुकाः ॥ आत्मलब्ध्या स्महे पूर्णागेह्यो ज्योतिरक्रियाः ॥ २० ॥

सहिता आकृतिः रूपं जातिर्वासमा भवः आयतिः ॥ १५ ॥ नदीर्घा समीक्षा विचारो यस्य ताया ॥ १६ ॥ अथ इदानीमपि ॥ १७ ॥ नेति हि किमित्यानीता हिमिति चेत्तत्राह चैद्यशाल्वजरासंधेति मम मां द्विषंति ॥ १८ ॥ स्मयनुत्तये गर्वापनयनाय ॥ १९ ॥ स्त्रीणामतिदुःसहमौ दासीन्यमकामत्वं चाह उदासीना इति गेहयोर्देहगेहयोरुदासीना अतएव ज्योतिरक्रियाः ज्योतिः प्रदीपादिः तद्वत्साक्षिमात्रतया क्रियारहिता आत्महेतुता मह इति ॥ २० ॥

अविश्लेषाद्धेतोः आत्मानमेववल्लभामित्येवार्थेइवशब्दः ॥ २१ ॥ २२ ॥ चिंतालक्षणमाह पदेति नखैररुणाश्रीःकांतियस्यतेनसुजाते
नसुकोमलेनपदां ॥ २३ ॥ सुदुःखंअप्रियश्रवणात् भयं त्यागशंकया शोकःअनुतापःतैर्विनष्टाबुद्धिर्यस्यास्तस्याः श्लथंतिपतंति.वल
यानियस्माद्धस्तात् देहश्रपपात विह्वलावशाधीर्यस्मास्तस्याः ॥ २४ ॥ हास्यस्यप्रौढिगांभीर्यं ॥ २५ ॥ चतुर्भुजइतिउत्थापनाश्ले

श्रीशुकउवाच एतावदुक्ताभगवानात्मानंवल्लभामिव ॥ मन्यमानामविश्लेषात्तद्वर्षघ्नउपारमत् ॥ २६ ॥
इतित्रिलोकेशपतेस्तदात्मनःप्रियस्यदेव्यश्रुतपूर्वमप्रियं ॥ आश्रुत्यभीताहृदिजातवेपथुश्चितांदुरंतांरुदती
जंगामह ॥ २७ ॥ पदासुजातेननखारुणश्रियाभुवंलिखंत्यश्रुभिरंजनासितैः ॥ आसिंचतीकुंकुमरुषितौ
स्तनौतस्यावधोमुख्यतिदुःखरुद्धवाक् ॥ २८ ॥ तस्याःसुदुःखभयशोकविनष्टबुद्धेर्हस्ताच्छ्रुथद्वलयतोव्यज
नंपपात ॥ देहश्रविह्वलवधियःसहसैवमुत्थनरंभेववायुविहताप्रविकीर्यकेशान् ॥ २९ ॥ तदृष्ट्वाभगवान्कृष्णः
प्रियायाःप्रेमबंधनं ॥ हास्यप्रौढिमजानंत्याःकरुणःसोऽन्वकंपत ॥ ३० ॥ पर्यंकादवरुत्याशुतामुत्थाप्यचतु
र्भुजः ॥ केशान्समुत्थतद्वक्त्रं प्रामृजत्पद्मपाणिना ॥ ३१ ॥ प्रमृज्याश्रुकलेनेत्रेस्तनौचोपहतौशुचा ॥ आश्लि
षद्वाहुनाराजन्ननन्यविषयांसतीं ॥ ३२ ॥ सांत्वयामाससांत्वज्ञःरूपयारूपणांप्रभुः ॥ हास्यप्रौढिभ्रमच्चि
त्तामतदहीसतांगतिः ॥ ३३ ॥ श्रीभगवानुवाच मामावैदर्भ्यसूयेथाजानेत्वांम परायणां ॥ त्वद्वचः
श्रोतुकामेनक्ष्वेल्याचरितमंगने ॥ ३४ ॥ मुखंचप्रेमसंरंभस्फुरितांधरमीक्षितुं ॥ कटाक्षेपारुणापांगसुंदर
भ्रुकुटीतटं ॥ ३५ ॥

पणवल्कपरिमार्जनायर्थमाविष्कृतचतुर्भुजइत्यर्थः समुत्थनिरुत्थ ॥ २६ ॥ अश्रुकले अश्रुभिः
शोभिते शुंचाशोकाश्रुभिः ॥ २७ ॥ सांत्वयामास अनुनीतवान् ॥ २८ ॥ मामांत्वद्वचःकिनुवदिष्यसीतिश्रोतुकामेनश्रोतुमिच्छता क्षे
ल्यानर्मणाएवमाचरितमुक्तं नतत्त्वतः हेअंगनेसुंदरि ॥ २९ ॥ प्रेमसंरंभेणप्रणयकोपेनस्फुरितःकंपितोऽधरोयस्मिन्तत् कटशब्देनकटा
क्षास्तैराक्षेपैररुणावपांगौयस्मिन्तत् अतएवसुंदरंकुटिलंभ्रुकुटीतटंयस्मिन्तत् ॥ ३० ॥

ननुकलेहीककौतुकंमुखंवाअतआह अयंहीति नमैः नमभिः हास्यवचनैः यामः कालः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ भगवतस्तस्य ऐश्वर्ययुक्तं मुखं सत्री
डहासेन रुचिरेण स्निग्धेनापांगेन वीक्षमाणा ॥ ३३ ॥ असमत्वं भयं दुर्गाश्रयणं प्रबलैः कलिः ॥ अराजत्वमविज्ञाता लौकिकेहाः वसादनं ॥ नि
ष्किंचनत्वं तस्यीति राठ्यानादरणीयता ॥ अनौचित्यं निर्गुणत्वं तथा श्लाघाच भिक्षुभिः ॥ औदासीन्यमकामत्वं स्वदोषान् षोडशासतः ॥ अज्ञ
त्वदीर्घदर्शित्वे भैम्याराज्ञां बहून् गुणान् ॥ कृष्णनर्मो दितान् भैमीन्यपेक्षतुणस्तवैः ॥ भगवता स्वनिदापराणीव यानि वचनानि तानि सर्वोत्कर्ष
परतया व्याचक्षाणा प्रतिभाषते तत्र यदुक्तं कस्मान्नो वदपेक्षमानिति तत्रासाम्यं सत्यमेवेत्याह नन्वेवमिति हे अरविदलोचन व्यधीशः त्र
याणां ब्रह्मादीनामप्यधीशो नियंतां त्वं कक्षां हं गुणप्रकृतिः त्रिगुणस्वभावा प्राकृता गुणमयी प्रकृतिर्वा ननु त्वमेवाधीश्वरी श्रीः सर्वैरुपास्य

अयं हि परमोलाभो गृहेषु गृहमेधिनां ॥ यन्नमैर्नीयते यामः प्रियया भीरुभामिनि ॥ ३१ ॥ श्रीशुक उवाच सै
वं भगवताराज न्वैदर्शोपरि सांत्विता ॥ ज्ञात्वा तत्परिहासोक्तिं प्रियत्यागभयं जहौ ॥ ३२ ॥ वभापेकपभं पुंसां
वीक्षंती भगवन्मुखं ॥ सत्री डहासरुचिरस्निग्धापांगेन भारत ॥ ३३ ॥ रुक्मिण्युवाच नन्वेवमेतदरविद
विलोचनाह यद्देभवान् भगवतो सदृशी विभूषः ॥ कस्वेमहिष्यभिरतो भगवां हं व्यधीशः क्वाहं गुणप्रकृतिरज्ञगृही
तपादा ॥ ३४ ॥ सत्यं भयादिव गुणेभ्य उरुक्रमांतः शेते समुद्र उपलंभनमात्र आत्मा ॥ नित्यं कर्दिन्द्रियगणैः क
तविग्रहस्त्वं त्वत्सेवकैर्नृपपदं विधुतं तमोऽयं ॥ ३५ ॥

त्वादिति चेदत आह अज्ञैः सकामैः गृहीतौ पादौ यस्याः सा ॥ ३४ ॥ यदुक्तं राजभ्यो विभ्यतः सुभूः समुद्रं शरणं गतानिति तत्राह सत्यमिति
हे उरुक्रमेति भयाभावं दर्शयति गुणाः शब्दादय एव राजंत इति राजानस्तेभ्यो भयादिवेति अंतः हृदये समुद्रे तद्दृग्गाधे विषयाकारैरपरिच्छि
न्न इत्यर्थः शेते निश्चलतया प्रकाशते उपलंभनमात्रः चैतन्यघनः आत्मा भवानिति बलवद्भिः कृतद्वेषानिति यदुक्तं तदपि सत्यमित्याह नित्य
मिति कर्दिन्द्रियगणैः कुत्सितैर्बहिर्मुखैरिन्द्रियगणैः वक्ष्यभिप्रायेण बहुवचनं कुत्सित इन्द्रियगणो येपामिति वा तैस्त्वं नित्यं कृतविग्रहः तेषु न
वाप्रतीतेः यदुक्तं त्यक्तनृपासनामिति तदपि युक्तमेवेत्याह त्वत्सेवकैरिति नृपाणां पदमासनमधंगाढं तम एव तत् अविवेकबहुलत्वात् त्वत्से
वकैरेव तत्त्यक्तं किंपुनर्वक्तव्यं त्वया त्यक्तमिति ॥ ३५ ॥

अस्पष्टवर्त्मनां पुंसामलोकपथमीयुषामिति यदुक्तं तदपि तथैवेत्याह त्वत्पादेति नृपशुभिर्नराकारैः पशुभिः किंपुनर्वक्तव्यं तव वत्मा स्फुटमिति किंच यस्माद्ये भवंतमनुवर्तते तेषामपीहितमलौकिकमिव अथो अतः किमु वक्तव्यं तवैश्वरस्ये हितमलौकिकमित्यर्थः आस्थिताः पदवी सुभूः प्रायः सीदन्ति योषित इत्यस्य परिहारं वक्ष्यति यद्वांच्छये विपंचमश्लोके ॥ ३६ ॥ निष्किंचना वयं शश्वन्निष्किंचनजनप्रियाः तस्मात्प्रायेण न स्नाढ्यामांभजन्ति सुमध्यमे इत्येतच्छ्लोकोक्तं दोषत्रयं परिहरति निष्किंचन इति दरिद्रता लक्षणं निष्किंचनत्वं तु तवनघटत इत्याह यस्मादिति अन्यतो बलिभुजः पूज्या अपि ब्रह्मादयो यस्मै भगवते बलिं हरन्ति तस्य सर्वेश्वरस्य भवतो दरिद्रतानघटत इत्यर्थः निष्किंचनजनप्रिया इति

त्वत्पादपद्ममकरंदजुषां मुनीनां वत्मा स्फुटं नृपशुभिर्ननुदुर्विभाव्यं ॥ यस्मादलौकिकमिवे हितमोश्वरस्य भूमं स्तवे हितमथो अनुये भवंतं ॥ ३६ ॥ निष्किंचनो ननु भवान्नयतोऽस्ति किंचिद्यस्मै बलिं बलिभुजोऽपि हरन्त्यजायाः ॥ नत्वा विदं त्यसु तृपोऽतकमाव्यतां धाः प्रेष्ठो भवान्वलिभुजामपि तेऽपि तुभ्यं ॥ ३७ ॥ त्वं वै समस्तपुरुषार्थमयः फलात्मा यद्वांच्छया सुमतयो विस्तृजन्ति कृत्स्नं ॥ तेषां विभो समुचितो भवतः समाजः पुंसः स्त्रियाश्च रतयोः सुखदुःखिनोर्न ॥ ३८ ॥

त्यत्र तत्पुरुषेण बहुव्रीहिणा वा निदास्यादिति स्वयमप्युभयथास्तौति प्रेष्ठो भवानिति बलिभुजां ब्रह्मादीनां लोकेश्वराणां त्वंप्रेष्ठः तेऽपि तुभ्यं तमेति तस्मात्प्रायेण न स्नाढ्यामांभजन्तीति तस्योत्तरं नत्वा विदंतीति आढ्यतयां धाः त्वात्वा मंतकं न विदंति अतस्ते असुतृपः असूनेव तर्पयंति नत्वांभजन्तीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ बलिभुजामपि भवान्प्रेष्ठ इत्यत्र हेतुं वदंतीत्ययोरैव समं वित्तमित्यनेनोक्तमनौचित्यं परिहरति त्वं वा इति फलात्मा परमानंदरूपः एतस्यैवानंदस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवन्तीति श्रुतेः समाजः सेव्यसेवकलक्षणसंबंधः ननु पुंसः स्त्रियाश्च मिथोरतयोः अतएव तत्कृतसुखदुःखिनोः तदा कुलयोरित्यर्थः ॥ ३८ ॥

भिक्षुभिः श्लाघितामुधेत्यस्य परिहारः त्वमिति भिक्षुपदव्याख्यानं न्यस्तदंडैर्मुनिभिरिति मुधेत्यस्य परिहारः आत्मेति यदर्थं सर्वप्रियंतस्य जगतामात्मनस्तव वरणं न दृथेत्यर्थः किंच आत्मदइति वैदर्भ्यतदविज्ञायत्वया दीर्घसमीक्षयेति स्वस्मिन्कुतं दोषद्वयं परिहरति इतीति इति ज्ञा त्वैव मे मया दतोऽसीति अज्ञानपरिहारः हित्वेत्यदीर्घसमीक्षापरिहारः भवतो भुवः सकाशादुदीरितो यः कालस्तस्य वेगस्तेन ध्वस्ता आशिः षोऽप्येषां तानं ब्रह्मादीनपि विहाय कुतोऽन्ये वराका इत्यर्थः ॥ ३९ ॥ स्वाज्ञानं परित्यज्य पुरुषांतरगुणवर्णनप्रदीप्तकोपसंरंभेण तस्मिन्नेवाज्ञानमापादयति जाड्यमिति सिंहो यथा पशून्विद्राव्यस्वबलिहरति तथा शार्ङ्गधनुर्निनादेनैव जरासंधादीन्विद्राव्यमांस्वभागं श्रियं यत्त्वं हतवानसि तस्य तव राजभ्यो भयादुदंधिप्रपन्नइति यद्वचोभाषणं तज्जाड्यं मां यं न घटत इत्यर्थः ॥ ४० ॥ यच्चान्यदस्पष्टवर्त्मनामित्यादिना

त्वं न्यस्तदंडमुनिभिर्गदितानुभाव आत्मात्मदश्च जगतामिति मे दतोऽसि ॥ हित्वा भवद्वय उदीरित कालवेग ध्वस्ताशिषोऽज्ञभवनाकपतीन्कुतोऽन्ये ॥ ३९ ॥ जाड्यं वचस्तव गदाग्रजयस्तु भूषान्विद्राव्यशार्ङ्गनिनदेन ज हर्थमांस्व ॥ सिंहो यथा स्वबलिमीशपशून्स्वभागं तेभ्यो भयाद्यदुदंधिं शरणं प्रपन्नः ॥ ४० ॥ यद्वांछयानृपशि खामणयोऽगवैन्य जायंत नाहुपगयादय एकपत्यं ॥ राज्यं विस्तृत्य विविशुर्वनमं वुजाक्षसीदंति तेनुपदवीं त इहास्थिताः किं ॥ ४१ ॥ काऽन्यं श्रयेत तव पादसरोजगंधमाघ्राय सन्मुखरितं जनताऽपवर्गं ॥ लक्ष्म्यालयं त्व विगणय्य गुणालयस्य मर्त्यासदोरुभयमर्थं विविक्तदृष्टिः ॥ ४२ ॥

अर्थात् त्वां भजंतः सीदंतीत्यवसादनं श्रमावहत्वनुक्तं तदपि मंदमेवेत्याह यद्वांछयेति यस्य तव भजनं वांछयानृपोत्तमाः अंगो वेनस्य पिता वै न्यः पृथुः जायंतो भरतः नाहुषो ययातिः गयश्चादिर्येषां ते य एते तव पदवीं मार्गमाश्रितास्ते किं सीदंति न सीदंत्येव अपितु त्वत्पदं प्राप्ता इत्यर्थः एवं कोपावेशेनावसादनस्य परिहारादस्पष्टवर्त्मनामित्येतदानंतर्ह्यविहाय अत्रोत्कर्षः ॥ ४१ ॥ यच्चोक्तमथात्मनोऽनुरूपमिति तत्राह का न्यमिति लोकद्वयेन गुणानामालयस्य तव पादसरोजगंधं जनताया अपवर्गं मोक्षरूपं लक्ष्म्या आलयंतसे व्यंसद्भिर्मुखरिहं वर्णितमाघ्राय त मविगणय्य मर्त्यामरणधर्मिकासदा उरुभयं यस्य तमन्यं कास्त्री श्रयेत सेवेत अर्थे विविक्तादृष्टिर्यस्याः सा गुणालयस्येत्यनेन गुणैर्हीना इ तियदुक्तं तदपास्तं ॥ ४२ ॥

अतस्त्वामेवाहमभजमित्याह तत्वेति किंचप्रार्थयतेत्यादिति अरणशरणं सृतिभिर्देवतिर्यगादिभिर्जन्मभिः पाठांतरेत्वर्थेवादबहुलक
र्मश्रवणैरित्यर्थः कथंभूतस्यतव यस्त्वमनृतस्यसंसारस्यअपवर्गोनाशोयस्मात्सः भजंतमुपयाति आत्मसात्करोति तस्यतवांगिरिति भीत
स्यहिशरणमेवानुरूपंभजनयोग्यमतस्त्वामहमभजमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ येचोक्ताराज्ञांवहवोगुणाराजपुत्राप्सिताभूपैर्लोकपालविभूति
भिरित्यादिना तत्रसेष्यसशापंसांगुलिभंगंचाहद्वाभ्यां तस्याःस्युरिति स्वराइवकेवलंभारवाहाः गावोवलीवर्दाइवनित्यंव्यापारकृष्टाः
श्वानइवावमताः बिडालाइवरूपणाःहिस्त्राश्वभृत्याइवकिंकराः नृपास्तस्यादुर्भगायाःपतयःस्युः यस्याःकर्णपथंत्वत्कथानप्राप्नुया
दिति ॥ ४४ ॥ तथाहि तेपदाज्जमकरंदमजिघ्रसीतीयास्त्रीविमूढासा कांतोऽयमितिमतिर्यस्याःसाकांतमतिःजीवच्छवंभजति त्वगा

तंत्वाऽनुरूपमभजंजगतामर्थाश्रमात्मानमत्रचपरत्रचकामपूरं ॥ स्यान्मेतवांगिररणंसृतिभिर्भ्रमंत्यायोवै
भजंतमुपयात्यनृतापवर्गः ॥ ४३ ॥ तस्याःस्युरच्युतंनृपाभवतोपदिष्टाःस्त्रीणांगृहेपुखरगोश्वविडालभृत्याः॥
यत्कर्णमूलमरिकर्पणनोपयायाद्युष्मत्कथामृडविरिंचसभासुगीता ॥ ४४ ॥ त्वक्श्मश्रुरोमनखकेशपिन
द्धमंतर्मासास्थिरक्तकृमिविट्कफपित्तवातं ॥ जीवच्छवंभजतिकांतमतिर्विमूढायातेपदाज्जमकरंदमजि
घ्रसीती ॥ ४५ ॥ अस्त्वंबुजाक्षममतेचरणानुरागआत्मनूरतस्यमयिचानतिरिक्तदृष्टेः ॥ यत्स्यस्यदृष्टयउपा
त्तरंजोऽतिमात्रोमासीक्षसेतदुहनःपरमाऽनुकंपा ॥ ४६ ॥ नैवालीकमहंमन्येवचस्तेमधुसूदन ॥ अंबायाइ
वहिप्रायःकन्यायाःस्याद्रतिःकचित् ॥ ४७ ॥

दिभिर्वहिःपिनद्धंलज्जमंतर्मासादिमयमिति ॥ ४५ ॥ यदुक्तमुदासीनावयमित्यादिनातत्राह अस्त्विति यद्यपित्वंनिरपेक्षःतथाऽपिमम
तेचरणानुरागोऽस्तु मयिचमय्यपिनतिरिक्ताअतिशयवतीदृष्टिर्यस्यतस्यते आत्मन् आत्मन्येवरतस्य तद्विद्वतेनकोलांभः त्वच्चरणानु
संगएवमहान्लाभः किंच यद्विअस्यविश्वस्यदृष्टयउपात्तारजसोऽतिमात्राऔत्कंठ्येनसः तथाभूतःसेन्मामीक्षसे उएवार्थे हहर्षे
तदेवनःपरमानुकंपाअत्यनुग्रहइति ॥ ४६ ॥ तदेवंसर्वतदुक्तंप्रतिव्याख्यायप्रसन्नचित्तामंत्रमुपदिशंतीआह द्वाभ्यां नैवेति अथात्म
नोऽनुरूपमित्यादितेवचः अल्पकंमिथ्येतिनैवमन्ये यतोलोकेकन्यायाएवकचिद्रतिर्भवति यथाकाशिराजकन्यानामंबांऽवालिकांऽबि
कानांतिष्ठणामध्ये अंबायाःकन्यायाएवशाल्वेरतिर्जातातद्वत् ममरतिस्तुत्वय्येवपर्यवस्यतीत्यभिप्रायः ॥ ४७ ॥

॥ ७६ ॥

॥ २८ ॥

व्यूढायाः परिणीताया अपीति उभयस्मादिहं परलोकद्वयाभ्युतः भट्ट इति ॥ ४८ ॥ प्रलंभिता उपहासिता अन्वात्थ अन्वाख्यातवती ॥ ४९ ॥
मयि एकांतभक्तायास्ते कामाः संत्येव अकामाय कामनिवृत्तये मोक्षपर्यवसायिन इत्यर्थः ॥ ५० ॥ अनुवादेन वरान्दत्वा तामभिनन्दति
उपलब्धमिति यद्यस्मान्मयिवर्तमानाधीः नापकर्षितानान्यविषया जाता ॥ ५१ ॥ एकांतभक्तिमभिनन्दयतामेव दृढो कर्तुं सकामान्भक्ता
न्निन्दति ये मामिति दांपत्येदंपत्युपभोगसुखार्थं ॥ ५२ ॥ मायामोहितत्वमेवोपपादयति मां प्राप्येति अपवर्गेण सह संपदो यस्मिन् मां
प्राप्य प्रसाद्य ये केवलं संपद एव विषयान्वाञ्छन्ति न तु मां तत्पतिता सां संपदामपि यो ह मेव पतिः तं तथा ये विषयानिरयेऽपि अति निकटयो नाव

व्यूढायाश्चापि पुंश्चल्यामनोऽभ्येति न वं न वं ॥ बुधोऽसतीं न विभ्रयात्तां विभ्रदुभयच्युतः ॥ ४८ ॥ श्रीभगवा
नुवाच साध्येतच्छ्रोतुकामैस्त्वं राजपुत्रि प्रलंभिता ॥ मयोदितं यदन्वात्थ सर्वतस्त्यमेव हि ॥ ४९ ॥ याऽ
न्यान्कामयसे कामान्मय्यकामाय भामिनि ॥ संति ह्येकांतभक्तायास्तव कल्याणि नित्यदा ॥ ५० ॥ उपल
ब्धं पतिप्रेमपातिव्रत्यंच तेऽनघे ॥ यद्वाक्यैश्चाल्यमानायानधीर्मय्यपकर्षिता ॥ ५१ ॥ ये मां भजन्ति दांपत्ये त
पसाव्रतचर्यया ॥ कामात्मानोऽपवर्गेशं मोहिता मम मायया ॥ ५२ ॥ मां प्राप्य मानिन्यपवर्गसंपदं वाञ्छन्ति
ये संपद एव तत्पति ॥ ते मंदभाग्या निरयेऽपि ये नृणां मात्रात्मकत्वान्निरयः सुसंगमः ॥ ५३ ॥ दिष्ट्या गृहेश्वर्य
सकृन्मयित्वया कृताऽनुवृत्तिर्भवमोचनी खलैः ॥ सुदुष्कराऽसौ सुतरां दुराशिषो ह्यसुभरायानि कृतिं जुषः
स्त्रियाः ॥ ५४ ॥ नत्वा दृशीं प्रणयिनीं गृहिणीं गृहेषु पश्यामि मानि नियया स्वविवाहकाले ॥ प्राप्ता नृपानवग
णय्यरहो हरो मे प्रस्थापितो द्विज उपश्रुत सत्कथस्य ॥ ५५ ॥

पिष्ट्युः तान् किंच तेषां पुंसां मात्रात्मकत्वादिषयात्मकत्वान्निरयः सुसंगमः शोभनसंगम एव स्यादतो मंदभाग्या एव ते इत्यर्थः ॥ ५३ ॥ तस्मा
द्गृहेश्वरिव यामयि भवमोचनी निष्कामाऽनुवृत्तिः कृता एनद्विष्ट्या भद्रं कथं भूता खलैः सुदुष्करा दुराशिषो दुरभिप्राया यः अत एव असुभ
रायाः प्राणतर्पणपरायाः निकृतिं जुषो वंचनपरायाः स्त्रियाः सुतरामसावनुवृत्तिर्दुष्करेति ॥ ५४ ॥ किंच संति निष्कामाः प्रेष्णैव मय्यनुवर्तमा
नावद्वयः किंतु त्वया सदृशी कापि न पश्यामीति तस्या भक्तिबहुमानेनाभिनन्दति नत्वा दृशीमिति त्रिभिः उपश्रुताः सत्यः कथायस्य मे ॥ ५५ ॥

अ० ६०

॥ २८ ॥

प्रोद्वाहपर्वणि अत्रानिरुद्धविवाहे अक्षगोष्ठां धृतसजायांतस्य भ्रातुर्वधंतस्मिन्कालेकालांतरेतदनुस्मरणतः पुनः पुनः समुत्थं दुःखमस्मा
 भिरयोगेवियोगस्तद्गीत्या असहः सोढवत्यसि अनेनैवानिरुद्धविवाहानंतर्धमस्य ज्ञातव्यं ॥ ५६ ॥ अपिच दूत इति आत्मलभनेमत्याप्त्य
 र्थं मयि चिरायतिश्वोभाविनिविवाहे आगतं व्यमितिकृते समये कथंचिदप्राप्तवतिसति एतद्विश्वं शून्यं मत्वा इदमनन्ययोग्यं अंगं जिहासेत्य
 कुमिच्छामित्यक्षामीत्येवं दूतः प्रस्थापितः तथा ह्युक्तं त्वया यस्मै बुजाक्ष नलभेयं भवत्यसादं जह्यामसूत्रतकृशान् शतजं लभितुं स्यादिति य
 द्वा अजिहासे इति च्छेदः त्यक्तुमैच्छेद इत्यर्थः तत्तव कर्म त्वय्येव तिष्ठेत् न त्वत्तिकर्तुं शक्यमित्यर्थः कितु केवलं त्वां प्रतिनंदयामो हर्षयाम इति
 ' भ्रातुर्विरूपकरणं युधिनिर्जितस्य प्रोद्वाहपर्वणि चतद्वधमक्षगोष्ठ्यां ॥ दुःखं समुत्थमसहोऽस्मदयोगभीत्या नै
 वा ब्रवीः किमपि तेन वयं जितास्ते ॥ ५६ ॥ दूतस्त्वयात्मलभने सुविविक्तमंत्रः प्रस्थापितो मयि चिरायति
 शून्यमेतत् ॥ मत्वा जिहासे इदमंगमनन्ययोग्यं तिष्ठेत् तत्त्वयिवयं प्रतिनंदयामः ॥ ५७ ॥ श्रीशुक उवाच
 एवं सौरतसंलापैर्भगवान्जगदीश्वरः ॥ स्वरतोरमयारेमेन रलोकं विडंबयन् ॥ ५८ ॥ तथाऽन्यासामपि वि
 भुर्गृह्णुगृहवानिव ॥ आस्थितो गृहमेधीयान्धर्माल्लोकगुरुर्हरिः ॥ ५९ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशम
 स्कंधे उ० कृष्णरुक्मिणीसंवादे नाम षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ५९ ॥ श्रीशुक उवाच एकैकशस्ताः
 कृष्णस्य पुत्रान्दशदशावलाः ॥ अजीजनन् नवमान्पितुः सर्वात्मसंपदा ॥ १ ॥ गृहादनपगं वीक्ष्य राजपुत्र्योऽ
 च्युतं स्थितं ॥ प्रेष्ठं न्यमंसतस्त्वं न तत्तत्त्वविदः स्त्रियः ॥ २ ॥ चार्धजकोशवदनाय तवाहुनं त्रसप्रेमहासरसवी
 क्षितवल्गुजल्पैः ॥ संमोहिता भगवतो न मनो विजेतुं स्वैर्विभ्रमैः समं शकन्वनिता विभूषः ॥ ३ ॥

॥ ५७ ॥ सौरतसंलापैः सुरतनर्मगोष्ठीभिः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इति दशमे टी० उ० षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ५९ ॥ एकषष्ठितमेशौरेः पुत्रपौत्रादिसंततिः ॥
 अनिरुद्धविवाहे च रुक्मिणोरामतो वधः ॥ १ ॥ अष्टाधिकशतद्व्यष्टसहस्रस्त्रीसमुद्भवान् ॥ कोटिशः पुत्रपौत्रादीन् हरिर्दारैर्योजयत् ॥ २ ॥ तदे
 तद्वक्तुमाह एकैकश इति कृष्णस्य अवलाभार्याः सर्वाया आत्मनिसंपत् तयापितुः सकाशादनवमान् अन्यूनान् ॥ १ ॥ प्रेष्ठं न्यमंसत अच्यु
 तस्य प्रियतमं प्रत्येकं त्वं त्वं मे निरेत तस्य तत्त्वमात्मारामत्वं विदंति ताः ॥ २ ॥ आत्मारामत्वं व्यनक्ति द्वयेन चार्धिति चार्धजकोशवद्वदनं च आ
 यतानि बाहुनेत्राणि च सप्रेम्णां हासरसेन वीक्षितानि च वल्गुजल्पाश्च भगवतः एतैः संमोहिताः वनिताः स्वैस्त्वेरनेकैर्विभ्रमैः तस्य श्रीकृष्ण
 स्य मनो विजेतुं हर्तुं न समशक्नु न शक्ता बभूवुः विभूषः परिपूर्णस्य ॥ ३ ॥

तासां विभमान्वर्णयन्नेतद्विदुषोति स्मायेति स्मायोगदृष्टिर्नैतद्युक्तः अवलोकलवः कटाक्षस्तेन दर्शितः सूचितो भावोऽभिप्रायः तेन
हारिमनोहरणशीलं यत् भूमंडलं तेन प्रहिताः प्रस्थापिता ये सौरतामंत्राः तेषु शौडैः प्रगल्भैः अनंगस्य बाणैः शरैरन्यैश्च करणैः कामशास्त्र
प्रसिद्धैः यस्यैन्द्रियं मन्त्रो विमथितुं क्षोभयितुं षोडशसहस्रमपि पत्न्योनशेकुरिति ॥ ४ ॥ अनुरागेण हासोऽवलोकश्च नवसंगमेलालसं औत्सुक्यं च
ते आद्यायस्य विभ्रमकदंबस्य तं भोजुः अनुरागहासावलोकनवसंगमलालसात् यं भोजुरिति वा तस्य मनोविजेतुं न शेकुरिति च ॥ ५ ॥ किं

स्मायावलोकलवदर्शितभावहारिभूमंडलप्रहितं सौरतमंत्रशौडैः ॥ पत्युस्तु षोडशसहस्रमनंगबाणैर्यस्यैन्द्रि
यं विमथितुं करणैर्न शेकुः ॥ ४ ॥ इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्तावद्वाद्याऽपि न विदुः पदवीं यदीयां ॥ भे
जुर्मुदाऽविरतमेधितयानुरागहासावलोकनवसंगमलालसाद्यं ॥ ५ ॥ प्रत्युद्गमासनवरार्हणपादशौचतांवृ
लविश्रमणवीजनगंधमाल्यैः ॥ केशप्रसारशयनस्रपनोपहार्यैर्दासीशता अपि विभोर्विदधुः स्मदास्यं ॥ ६ ॥
तांसां यादशपुत्राणां रुष्णस्त्रीणां पुरोदिताः ॥ अष्टौ महिष्यस्तत्पुत्रान्प्रद्युम्नादीन् गृणामि ते ॥ ७ ॥ चारुदेष्णः सु
देष्णश्च चारुदेहश्च वीर्यवान् ॥ सुचारुश्चारुगुप्तश्च भद्रचारुस्तथापरः ॥ ८ ॥ चारुचंद्रो विचारुश्च चारुश्च दश
मोहरेः ॥ प्रद्युम्नप्रमुखा जाता रुक्मिण्यां नावमाः पितुः ॥ ९ ॥ भानुः सुभानुः स्वभानुः प्रभानुर्भानुमांस्तथा ॥
चंद्रभानुर्वृहद्भानुरतिभानुस्तथाऽष्टमः ॥ १० ॥ श्रीभानुः प्रतिभानुश्च सत्यभामात्मजा दश ॥ सांवः सुमित्रः
पुरुजिच्छतजिच्च सहस्रजित् ॥ ११ ॥ विजयश्चित्रकैतुश्च वसुमान्द्रविडः क्रतुः ॥ जांबवत्या सुतात्येते सांवा
द्याः पितृसंमताः ॥ १२ ॥ वीरश्चंद्रोऽश्वसेनश्च चित्रगुर्वेगवान्वृषः ॥ आमः शंकुर्वसुः श्रीमान् कुंतिर्नाम जितेः
सुताः ॥ १३ ॥ श्रुतः कविर्वपो वीरः सुबाहुर्भद्र एकलः ॥ शांतिर्दर्शः पूर्णमासः कालिद्याः सोमकोऽवरः ॥ १४ ॥

तु प्रत्युद्गमादिभिः विभोस्तस्य दास्यं नित्यं विदधुरिति प्रौढभावेऽपि नवसंगमाद्यभिधानमगतसारत्वेनौत्सुक्येन च तथा प्रतीतेः तेषामेव श्लोका
नां प्रस्तावतरेषु न पुनरावृत्तिः सौंदर्यात् ॥ ६ ॥ प्रासंगिकमुक्ता प्रस्तुतमाह तासामिति दशदशपुत्रायासां तासां मध्ये अष्टौ महिष्योऽप्याः
प्रागुक्तास्तत्पुत्रानिति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ श्रीमानिति वसोः कुंतेर्वा विशेषणं ॥ १३ ॥ भद्रो नाम एकलः एकः सोम
कः अवरः कनीयान् एते कालिद्याः सुता इति ॥ १४ ॥

माद्रयाःलक्ष्मणायाः॥१५॥ क्षुधिश्चदशमः एतेभिर्त्रिविदात्मजाः ॥१६॥ संग्रामजित्पुत्राःसत्यकांताःभद्रायाःमृताः शैब्यानामापिसैव
 रोहिण्याःमृतानामुक्तिरन्यासामुपलक्षणार्थं ॥१७॥१८॥ एतेषामिति अन्येषामपिश्रीरुष्णपुत्राणांशतसंख्यस्त्रीषुपुत्राःपौत्राश्चक्रोदि
 शोबभूवुः तत्रहेतुत्वेनश्रीरुष्णपत्नीनांवाङ्मूल्यमनुस्मारयति मातरःरुष्णजातानामिति चशब्देनाधिकाश्वेत्युक्तं॥१९॥यःरुष्णहंतुरंध्रप्रती
 क्षतेसकथंप्रादादिति वैवाहिकंविवाहनिमित्तं ॥२०॥ रुक्मिणोऽभिप्रायंकथंजानीमइतिचेदतआह अनागतमिति अतीन्द्रियमस्मदादीं
 प्रघोषोगात्रवानसिंहोवलःप्रवलऊर्ध्वगः ॥ माद्रयाःपुत्रामहाशक्तिःसहओजोऽपराजितः ॥१५॥ वृकोह
 . पोऽनिलोगृध्रावर्धनोन्नादएवच ॥ महाशःपावनोवह्निर्मित्रविंदात्मजाःक्षुधिः ॥१६॥ संग्रामजिहृहत्सेनः
 शूरःप्रहरणोऽरिजित् ॥ जयःसुभद्रोभद्रस्यावामआयुश्चसत्यकः ॥१७॥ दीप्तिमांस्ताम्रतमाद्यारोहिण्यास्त
 . नयाहरेः ॥ प्रद्युम्नाच्चानिरुद्धोऽभूद्रुक्मवत्यामहावलः ॥१८॥ पुष्ट्यांतुरुक्मिणोराजन्नाम्राभोजकटेपुरे ॥ ए
 . तेषांपुत्रपौत्राश्चवभूवुःकोटिशोवृष ॥ मातरःरुष्णजातानांसहस्राणिचषोडशं ॥१९॥ राजोवाच कथंरु
 . क्म्यरिपुत्रायप्रादादुहितरंयुधि ॥ रुष्णेनपरिभूतस्तंहंतुरंध्रप्रतीक्षते ॥ एतदाख्याहिमेविद्वन्द्विषोर्वैवाहिकंमि
 . थः ॥२०॥ अनागतमतीनंचवर्तमानमतीन्द्रियं ॥ विप्ररुष्टंव्यवहितंसम्यक्पश्यंतियोगिनः ॥२१॥ श्रीशु
 कउवाच वतःस्वयंवरेसाक्षादनंगोऽगयुतस्तया ॥ राज्ञःसमेतान्निजित्यजहारैकरथोयुधि ॥२२॥ यद्यप्य
 . नुस्मरन्वैरंरुक्मीरुष्णावमानितः ॥ व्यतरद्वागिनेयायसुतांकुर्वन्स्वसुःप्रियं ॥२३॥ रुक्मिण्यास्तनयांरा
 . जन्कृतवर्मसुतोवली ॥ उपयेमेविशालाक्षीकन्यांचारुमतीकिल ॥२४॥ दौहित्रायानिरुद्धायपौत्रीरुक्म्य
 . ददाद्धरेः ॥ रोचनांवद्वैरोऽपिस्वसुःप्रियचिकीर्षया ॥ जानन्नधर्मतद्यौनंस्नेहपाशानुबंधनः ॥२५॥
 . द्रियागोचरं विप्ररुष्टंदूरस्थं व्यवहितंकुड्याद्यंतरितं ॥२१॥ तत्रोत्तरं स्वयंवरेरुक्मवत्यावतःसम्राज्ञोनिजित्यजहारेति ॥२२॥ यद्यपिश्री
 . रुष्णावमानितःतथाऽपिवैरमनुस्मरन्नपिव्यतरत् प्रदात् अन्वमोदेत्यर्थः ॥२३॥ सर्वासांमपिएकैकाकन्या तत्सर्वविवाहोपलक्षणार्थंज्ये
 . ष्ठकन्याविवाहमाह रुक्मिण्याइति ॥२४॥ यौनंविवाहःतद्यौनमधर्मजानन्निति द्विपदन्नंनभोक्तव्यद्विषंतंनैवभोजयेदितिलोकविरोधा
 . त् अस्वर्ग्यलोकविद्विष्टधर्ममप्याचरेन्नत्विनिषेधाच्चेत्यर्थः ॥२५॥

॥३०॥

॥२६॥ लोकविरुद्धाचरणफलं वक्तुमाह तस्मिन्निति ॥२७॥ अदीप्यत क्रीडितवान् ॥२८॥ २९॥ निष्काणालक्षं ग्लहं पणंकृतवान् कैतवं
कपटं ॥३०॥ न्यवुदं दशकोटीः ग्लहं क्षुभितो राम आददे ॥३१॥ छलमाश्रितो रुक्मी मया जितमित्याह ॥३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ नृम्णसंसं
तस्मिन्नभ्युदये राजन रुक्मिणी राम केशवौ ॥ पुरं भोजकटं जग्मुः सां वप्रद्युम्नं कादयः ॥२६॥ तस्मिन्नित्त
उद्वाहे कालिं प्रमुखानृपाः ॥ दृष्टास्ते रुक्मिणं प्रोचुर्बलमक्षैर्विनिर्जय ॥२७॥ अर्नक्षज्ञोऽयं राजन् न पित
व्यसनं महत् ॥ इत्युक्तो बलमाहूय तेनाक्षैरुक्म्यदीप्यत ॥२८॥ शतं सहस्रमयुतं रामस्तत्राददे पणं ॥ तंतुरुक्म्य
जयत्तत्र कालिं प्राह सद्दलं ॥ दंतान्संदर्शयन्नुच्चैर्नामृष्यत्तद्वलायुधः ॥२९॥ ततो लक्षं रुक्म्यगृह्णात् ग्लहं त
त्राजयद्दलः ॥ जितवानहमित्याह रुक्मी कैतवमाश्रितः ॥३०॥ मन्युना क्षुभितः श्रीमान्समुद्र इव पर्वणि ॥
जात्या रुणाक्षोऽतिरुषान्यवुदं ग्लहमाददे ॥३१॥ तंचापि जितवान् रामो धर्मण छलमाश्रितः ॥ रुक्मी जितं
मया त्रेमेव दंतु प्राशिका इति ॥३२॥ तदाऽब्रवीन् न भो वाणीवलेनैव जितो ग्लहः ॥ धर्मतो वचनेनैव रुक्मी व
दति वैमृषा ॥३३॥ तामनाहत्य वैदर्भो दुष्टराज न्यचोदितः ॥ संकर्मणं परिहसन्वभापे कालनोदितः ॥३४॥
नैवाक्षकोविदा यूयं गोपालावनगोचराः ॥ अक्षैर्दीप्यंति राजानो वाणैश्च न भवोदृशाः ॥३५॥ रुक्मिणैव म
धिक्षिप्तो राजभिश्चोपहासितः ॥ क्रुद्धः परिघमुद्यम्य जघ्नेतं नृम्णसंसदि ॥३६॥ कलिं गराजं तरसा गृहीत्वा दश
मेपदे ॥ दंतानपातयत्कुण्डोऽहं स हित्तैर्द्विजैः ॥३७॥ अन्ये निर्भिन्नबाहू रुशिरसो रुधिरोक्षिताः ॥ राजा
नो दुद्रुवुर्भीतावलेन परिघार्दिताः ॥३८॥ निहतैरुक्मिणिश्यालेनाब्रवीत्साध्वसाधुवा ॥ रुक्मिणीवल्यो
राजन् स्नेहभंगभयाद्धरिः ॥३९॥ ततोऽनिरुद्धं सहसूर्ययावरं रथं समारोप्य ययुः कुशस्थलीं ॥ रामादयो भोज
कटाहशार्हाः सिद्धाखिलार्थामधुसूदनाश्रयः ॥४०॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे अनिरुद्ध
विवाहे रुक्मिवधो नामैकषष्ठितमोऽध्यायः ॥६१॥ ॥७३॥ दिमंगलसभायां ॥३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥
सूर्ययानवोढया सिद्धाखिला अर्था अभ्युदयशशुवधादयो येषांति ॥४०॥ इति दशमे टीकायामेकषष्ठितमोऽध्यायः ॥६१॥ ॥७४॥

अ. ६१

॥३०॥

द्वियुक्षष्टितमेप्रोक्तमनिरुद्धस्यरोधनं ॥ कन्ययारममाणस्यबाणेनबहुबाहुना ॥ १ ॥ अनिरुद्धोद्वेहेऽन्यस्मिन्बाणयादवसंयुगे ॥ श्रीकृष्ण
श्रीहरंजित्वाबाणबाहूनथाच्छिनत् ॥ २ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुराधिपंपुरपालकं ॥ ५ ॥ ६ ॥ कामान्प्रयतीतिकामपूरः सचासाव

राजोवाच बाणस्यतनयामूपामुपयेमेयदूतमः ॥ तत्रयुद्धमभूद्द्वारंहरिशंकरयोर्महत् ॥ एतत्सर्वमहायोगि
न्समाख्यातुंत्वमर्हसि ॥ १ ॥ श्रीशुकउवाच बाणःपुत्रशतज्येष्ठोवल्लेरासीन्महात्मनः ॥ येनवामनरूपा
यहरयेऽदायिमेदिनी ॥ २ ॥ तस्यौरसःसुतोबाणःशिवभक्तिरतःसदा ॥ मान्योवदान्योधीमांश्चसत्यसंधोद
द्वतः ॥ ३ ॥ शोणिताख्येपुरेःस्येसराज्यमकरोत्पुरा ॥ तस्यशंभोःप्रसादेनकिंकंराइवतेऽमराः ॥ सहस्रबाहु
र्वाघेनतांडवेतोपयन्मृडं ॥ ४ ॥ भगवान्सर्वभूतेशःशरण्योभक्तवत्सलः ॥ वरेणच्छंदयामाससतंवब्रेपुरा
धिपं ॥ ५ ॥ सएकदाहगिरिशंपार्थस्यंवीर्यदुर्मदः ॥ किर्गटेनार्कवर्णेनसंस्पृशंस्तत्पदांबुजं ॥ ६ ॥ नमस्येत्वां
महादेवलोकानांगुरुमीश्वरं ॥ पुंसामपूर्णकामानांकामपूरामरांघ्रिपं ॥ ७ ॥ द्योःसहस्रंत्वयादत्तंपरंभाराय
मेऽभवत् ॥ त्रिलोक्यांप्रतियोद्धारंनलभेत्वदृतेसमं ॥ ८ ॥ कंदूत्यानिभृतैर्दोर्भिर्युयुत्सुर्दिग्गजानहं ॥ आद्या
यांचूर्णयन्नद्रीन्भीतास्तेऽपिप्रदुहुवुः ॥ ९ ॥ तच्छ्रुत्वाभगवान्क्रुद्धःकेतुस्तेभज्यतेयदा ॥ त्वहर्पघ्नंभवेन्मूढसं
युगंमत्समेनते ॥ १० ॥ इत्युक्तःकुमतिर्दृष्टःस्वगृहंप्राविशन्नृप ॥ प्रतीक्षन्गिरिशादेशंस्वेवीर्यनशनंकुधीः ॥
॥ ११ ॥ तस्योपांनामदुहितास्वप्नेप्राद्युम्निनारतिं ॥ कन्याऽलभतकौंतेनप्रागदृष्टश्रुतेनच ॥ १२ ॥ सातत्रत
मपश्यंतीकासिकांतेतिवादिनी ॥ सखीनामध्यउत्तस्थौविद्वलाव्रीडिताभृशं ॥ १३ ॥ बाणस्यमंत्रांकुंभांड
श्चित्रलेखाचतस्रुता ॥ सख्यपृच्छत्सखीमृपांकौतूहलसमन्विता ॥ १४ ॥

मरांघ्रिपःकल्पतरुः तंत्वां ॥ ७ ॥ ८ ॥ हेआद्य निभृतैर्भरितैर्दोर्भिरर्द्राश्चूर्णयन् अयामगच्छं ॥ ९ ॥ १० ॥ स्ववीर्यस्यनशनंनशनं
केतुभंगंघ्रंतीक्षमाणः ॥ ११ ॥ श्रीमहेशादिष्टसंघामस्यप्रसंगमाह तस्योपति प्राद्युम्निनाऽनिरुद्धेन तत्रापिस्वमे ॥ १२ ॥ तंकांतमपश्यं
तीसाउत्तस्थौ ॥ १३ ॥ ततःकिंत्तंतदाह बाणस्येति ॥ १४ ॥

हस्तग्राहंभर्त्तारं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ त्वयादृष्टं पांमध्ये कोवाभवेदिति देवादीन्यथावत् पठेदलिखत् ॥ १९ ॥ प्रद्युम्नं लिखितं वीक्ष्य श्वशुरोऽयमितिलज्जिता ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ शोणितपुरं नीत्वा ॥ २३ ॥ पुंभिः दुष्प्रेक्षेप्रेक्षितुमशक्ये ॥ २४ ॥ सच परा

कं त्वं मृगयसे मुंभूः कीदृशस्ते मनोरथः ॥ हस्तग्राहं न तेऽद्यापि राजपुत्र्युपलक्ष्ये ॥ १५ ॥ उपोवांच दृष्टः कश्चिन्नरः स्वप्ने श्यामः कमललोचनः ॥ पीतवासा वृहदादुर्योपितां हृदयंगमः ॥ १६ ॥ तमहं मृगये कांतं प्राययित्वाऽधरं मधु ॥ क्वापियांतः स्पृहयतीं क्षिप्त्वा मां वृजिनार्णवे ॥ १७ ॥ चित्रलेखो वाच व्यसं न तेऽपकर्षा मित्रिलो क्प्यां यदि भाव्यते ॥ तमानेप्येन रंयस्ते मनोहर्ता तमादिश ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वा देवगंधर्वसिद्धचारणपन्नगान् ॥ दैत्यविद्याधरान्यक्षान् मनुजांश्च यथाऽलिखत् ॥ १९ ॥ मनुजेषु च सावृष्णीन् शूरमानकदुंदुभिः ॥ व्यलिखद्रामरुष्णौ च प्रद्युम्नं वीक्ष्य लज्जिता ॥ २० ॥ अनिरुद्धं विलिखितं वीक्ष्योपावांङ्मुखी हिया ॥ सोऽसावसाविति प्राह स्मयमाना महीपते ॥ २१ ॥ चित्रलेखा तमाज्ञाय पौत्रं रुष्णस्य योगिनी ॥ ययौ विहाय साराजन्धारकां रुष्णपालितां ॥ २२ ॥ तत्र सुतं सुपर्यंकं प्राद्युम्नियोगमां स्थिता ॥ गृहीत्वा शोणितपुरं सख्यैः प्रियमदर्शयत् ॥ २३ ॥ सा च तं सुंदरवरं विलोक्य मुदितानना ॥ दुष्प्रेक्षे स्वगृहे पुंभारे मे प्राद्युम्निना समं ॥ २४ ॥ परार्थ्यवासः स्रग्गंधधूपदीपासनादिभिः ॥ पानभोजनभक्ष्यैश्च वाक्यैः शुश्रूषयाऽर्चितः ॥ २५ ॥ गूढः कन्यापुंरेशश्च त्वद्वस्त्रे हयातया ॥ नाहर्गणान्सुबुधे उपयापहतेंद्रियः ॥ २६ ॥ तां तथा यदुर्वीरेण भुज्यमानां हतव्रतां ॥ हेतुभिर्लक्षयां च कुराप्रीतां दुरवच्छदैः ॥ २७ ॥ भटा आवेदयां च कुराजं स्तेदुहितुर्वयं ॥ विचेष्टितं लक्ष्यामः कन्यायाः कुलदूषणं ॥ २८ ॥

प्रमः ॥ ४० ॥

धैरमूल्यैर्वासः स्रगादिभिः शुश्रूषणपूर्वकमर्चितः सन् ॥ २५ ॥ तयाऽपहतेंद्रियोऽहर्गणान् दिनसमूहान् सुबुधे ॥ २६ ॥ आप्रीतामतिहृष्टां दुरवच्छदैः छादयितुमशक्यैः ॥ २७ ॥ विचेष्टितं विरुद्धाचरणं ॥ २८ ॥

अनपायिभिः अपायः अपसर्पणं प्रमादो वा तद्रहितः पाठांतरे दुष्टाप्रेष्या सखीयस्यास्तस्याः पुंभिर्दूषणं कुतो वेति न जानीम इत्यर्थः ॥ २९ ॥
 ॥ ३० ॥ कामस्यात्मनो देहाज्जातं ॥ ३१ ॥ अभिनृम्णया सर्वमंगलया तस्या अंगसंगेन स्तनकुंकुमं यस्यां स्रजि तां वा द्वा द्वौर्मध्ये वक्षसि दधा-
 नं मधुमल्लिकाः वसंत भवामल्लिकाः तदाश्रितां तस्याग्रदूत्यार्पः संधिः तस्या अग्र इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ आतनायिभिरुद्यतशस्त्रैः माधवोऽ-

अनपायिभिरस्माभिर्गुप्तायाश्च गृहे प्रभो ॥ कन्याया दूषणं पुंभिर्दुष्प्रेक्षायान विग्रहे ॥ २९ ॥ ततः प्रव्यथितो
 वाणो दुहितुः श्रुतदूषणः ॥ त्वरितः कन्यकाऽगारं प्राप्तोऽद्राक्षीद्यदूहं ॥ ३० ॥ कामात्मजं तं भुवनैक सुंदरं स्या-
 मं पिशंगां वरमं वुजक्षणं ॥ बृहद्भुजं कुंडलकुंतल त्विपास्मिता वलाकेन च मंडितं ननं ॥ ३१ ॥ दीव्यं तमक्षैः प्रि-
 ययाऽभिनृम्णया तदंगसंगस्तनकुंकुमस्रजं ॥ वाक्कादधानं मधुमल्लिकाश्रितां तस्याग्र आसीनमवेक्ष्य विस्मि-
 तः ॥ ३२ ॥ सतं प्रविष्टं तमा ततायिभिर्भटैरनाकैरवलोक्य माधवः ॥ उद्यम्य मौर्वं परिघं व्यवस्थितो यथाऽत-
 को दंडधरो जिघांसया ॥ ३३ ॥ जिघृक्षया तान्परितः प्रसर्पतः शुनो यथा सूकरयूथपोऽहनत् ॥ तेहन्यमाना भ-
 वनाद्विनिर्गतानि भिन्नमृद्धां रुभुजाः प्रदुर्बुधुः ॥ ३४ ॥ तं नागपाशैर्वलिनंदनो वलीघ्रं तं स्वसन्न्यं कुपितो बंध-
 ह ॥ उपाभृशं शोकविपादं विद्वलावदं निशम्या श्रुकलाक्ष्य रौदिपीत् ॥ ३५ ॥ इति श्रीभा० म० दश० उ० अनि-
 रुद्धवंधोनाम द्विपटितमोध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीशुक उवाच अपश्यतां चानिरुद्धं तं दूधूनां च भारत ॥ च-
 त्वारो वार्षिकामासा व्यतीयुरनुशोचतां ॥ १ ॥ नारदात्तदुपाकर्ण्य वा तं विद्वस्य कर्म च ॥ प्रययुः शोणितपुरं वृष्ण-
 यः कृष्णदेवताः ॥ २ ॥ प्रद्युम्नो युयुधानश्च गदः सांवोऽथ सारणः ॥ नंदोपनंदो भद्राचाराम कृष्णानुवर्तिनः ॥ ३ ॥

निरुद्धः मौर्वं मुरुर्लोहविशेषस्तन्निर्मितं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ शोकविपादाभ्यां विद्वला अवशा अश्रूणां कलाविदबो ययोस्ते अक्षिणीयस्याः
 सा ॥ ३५ ॥ इति दशमे टीकायां द्विपटितमोध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ त्रियकुषटितमेचाथ वाणयादवसंगरे ॥ स्तुतिर्ज्वरेण रु-
 द्रेण वाणबाहुभिर्दोहरेः ॥ १ ॥ १ ॥ कर्मचयुद्धादिकं ॥ २ ॥ रामकृष्णानुवर्तिन इति तौ पुरतो निर्गता वित्यर्थः ॥ ३ ॥

सर्वतोदिशमित्यस्योत्तरेणान्वयः ॥ ४॥ भज्यमानानिपुरोद्यानादीनि द्वंद्वैकवद्भावः अट्टालाः प्राकारादुपरितनान्युन्नतस्थानानि अभिनि
र्ययौवाणः ॥ ५॥ सुनःस्कंदःतत्सहितैःप्रमथगणैःरामकृष्णाभ्यां युयुधे ॥ ६॥ ॥ ७॥ १॥ १०॥ ११॥ १२॥ प्रत्यस्त्राण्येवाह ब्रह्मास्त्रस्येति नैज

अभौहिणीभिर्द्वादशभिःसमेताःसर्वतोदिशं ॥ रुरुधुर्वाणनगरंसमंतात्सात्वतर्षभाः ॥ ४॥ भज्यमानंपुरोद्या
नेप्राकाराट्टालगोपुरं ॥ प्रेक्षमाणोरुपाविष्टस्तुल्यसैन्योऽभिनिर्ययौ ॥ ५ ॥ वाणार्थेऽगवान् रुद्रःससुतैःप्र
मथैर्वृतः ॥ आरुह्यनंदिष्टपभंयुयुधेरामकृष्णयोः ॥ ६ ॥ आसीत्सुतुमुलंयुद्धमद्भुतंरामहर्षणं ॥ कृष्णशंकर
योराजन्प्रद्युम्नगुहयोरपि ॥ ७॥ कुंभांडकूपकर्णाभ्यांवल्लेनसहसंयुगः ॥ सांवस्यवाणपुत्रेणवाणेनसहसा
त्यकेः ॥ ८ ॥ ब्रह्मादयःसुरार्धाशामुनयःसिद्धचारणाः ॥ गंधर्वाप्सरसोयक्षाविमानैर्द्रुमांगमन् ॥ ९ ॥ शं
करानुचरान्शौरिर्भूतप्रमथगुह्यकान् ॥ डाकिनीर्यातुधानांश्ववेतालान्सविनायकान् ॥ १० ॥ प्रेतमातृपि
शाचांश्चकूप्मांडान्ब्रह्मराक्षसान् ॥ द्रावयामासतीक्ष्णाग्रैःशरैश्चाङ्गधनुश्च्युतैः ॥ ११ ॥ पृथग्विधानिप्रायुक्त
पिनाक्यस्त्राणिशार्ङ्गिणे ॥ प्रत्यस्त्रैःशमयामासशार्ङ्गपाणिरविस्मितः ॥ १२॥ ब्रह्मास्त्रस्यचब्रह्मास्त्रंवायव्यस्य
चपार्वतं ॥ आग्नेयस्यचपार्जन्यंनैजंपाशुपतस्यच ॥ १३ ॥ मोहयित्वातुगिरिशंजृम्भेणास्त्रेणजृम्भितं ॥ वाण
स्यपृतनांशौरिर्जघानास्मिगदेपुभिः ॥ १४ ॥ स्कंदःप्रद्युम्नवाणौघैरघमानःसमंततः ॥ अस्तग्विमुंचन्गात्रे
भ्यःशिखिनाऽपाक्रमंद्रणात् ॥ १५ ॥ कुंभांडःकूपकर्णश्चपेततुर्मुसलादितौ ॥ दुद्रुवुस्तदनीकानिहतनाथा
निसर्वतः ॥ १६ ॥ विशीर्यमाणंस्ववलंदृष्ट्वावाणोऽत्यमर्षणः ॥ कृष्णमभ्यद्रवत्संख्यंरथीहित्वैवसात्यकिं ॥
॥ १७ ॥ धनूंष्यारुप्ययुगपद्वाणःपंचशतानिवै ॥ एकैकस्मिन्शरौद्वौद्वौसंदधेरणदुर्मदः ॥ १८ ॥ तानिचि
च्छेदत्तगवान्धनूंषियुगपद्दरिः ॥ सारथिरभ्रमश्व्यांश्चहत्वाशंखमपूरयन् ॥ १९ ॥ तन्माताकोटसत्तामनग्रा
मुक्तशिरोरुहा ॥ पुरोऽवतस्येकृष्णस्यपुत्रप्राणरिरक्षया ॥ २० ॥

नारायणास्त्रं ॥ १३ ॥ १४ ॥ शिखिनामयूरेणवाहनेन ॥ १५॥ तयोरनीकानि हतौनार्थौयेषांतानि ॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥

अनिरीक्षमाणस्तिर्यङ्मुखो बभूवेति ॥ २१ ॥ ज्वरस्तु योद्धुमभ्याधावदिति ॥ २२ ॥ श्रीनारायणः शीतं ज्वरमसृजत् ॥ माहेश्वरः समाक्रंद-
न्युयुधे ॥ २३ ॥ २४ ॥ आत्मानं परमशक्तिमंतं मन्यमानः श्रीकृष्णं तापयितुं प्रवृत्तः स्वयमेव तप्तः सन् तं परमेश्वरं ज्ञात्वा स्तुवन् नमस्करोति
नमामीति त्वात्मानं तं शक्तिं नमामि कुतः परेषां ब्रह्मादीनामीशं तत्र हेतुः सर्वात्मानं चेतयितारं तत्कुतः केवलं शुद्धं ज्ञप्तिमात्रं चैतन्यघनं तं
देवं सर्वचेतयितृत्वेन परमेश्वरत्वमुक्तं किंच विश्वसृष्ट्यादिहेतुत्वादपीत्याह विश्वोत्पत्तीति नन्वेवं भूतं ब्रह्म प्रसिद्धं नाहमिति तत्राह यत्तद्वत्त्वे
ति यद्वत्त्वतदेव त्वमित्यर्थः किंतद्वत्त्वेत्यत आह ब्रह्मालिंगं ब्रह्मणा वेदेन लिख्यते द्योत्यत इति तत्कुतः प्रशांतं सर्वविक्रियारहितत्वात् न साक्षा

ततस्तिर्यङ्मुखो नग्नमनिरीक्षन् गदाग्रजः ॥ वाणश्च तावद्विरथश्छिन्नधन्वाऽविशत्पुरं ॥ २१ ॥ विद्राविते भू-
तगणे ज्वरस्तु त्रिशिरास्त्रिपात् ॥ अभ्यपद्यत दाशार्हं दहन्निव दिशो दश ॥ २२ ॥ अथ नारायणो देवस्तं दृष्ट्वा व्य-
सृजज्वरं ॥ माहेश्वरो वैष्णवश्च युयुधाते ज्वराबुधौ ॥ २३ ॥ माहेश्वरः समाक्रंदन् वैष्णवेन बलार्दितः ॥ अ-
लब्ध्वा भयमन्यत्र भीतो माहेश्वरो ज्वरः ॥ शरणार्थी हृषीकेशं तुष्टां वप्रयतां जलिः ॥ २४ ॥ ज्वर उवाच
नमामित्वाऽनंतशक्तिं परेशं सर्वात्मानं केवलं ज्ञप्तिमात्रं ॥ विश्वोत्पत्तिस्थानसंरोधहेतुं यत्तद्वत्त्वब्रह्मालिंगं प्रशां-
तं ॥ २५ ॥ कालो देवं कर्मजीवः स्वभावो द्रव्यक्षेत्रं प्राण आत्मा विकारः ॥ तत्संघातो बीजरोहप्रवाहस्त्वन्मा-
यैपातन्निषेधं प्रपद्ये ॥ २६ ॥

द्वाच्यमिति भावः ॥ २५ ॥ किंच यावत्सर्वविशेषं वस्तु तत्र वयं प्रभवामः त्वयितु सर्वविशेषातीतेन कस्यापि प्रभुत्वं किंतु त्वमेव सर्वप्रभुरिति
ज्ञप्तिमात्रत्वं विदुष्वनुस्तीति काल इति कालः क्षोभकः कर्मनिमित्तं तदेव फलाभिमुखमभिव्यक्तं देवं स्वभावस्तत्संस्कारः जीवस्तद्वान्
द्रव्यं भूतसूक्ष्माणि क्षेत्रं शरीरं प्राणः सूत्रं आत्मा अहंकारः विकार एकादशेन्द्रियाणि महाभूतानि चेति षोडशकः तत्संघातो लिङ्गदेह एतस्य च
बीजरोहप्रवाहः रोहोऽङ्कुरः देहाद्वीजरूपं कर्मततोऽङ्कुररूपो देहः ततः पुनरेवमिति प्रवाहः एषा त्वन्माया तस्यानिषेधः अपोहो यस्मिन्
तत्त्वा निषेधावधिभूतं प्रपद्ये भज इति ॥ २६ ॥

ननुदेवकीतनयस्यमेकथमेवंभूतत्वंनत्राह भानाभावैरिति सर्वोपाधिविनिर्मुक्तएवत्वंयथालीलयास्वीकृतैर्मस्याद्यवतारैःदेवान्बिभर्षिपालयसि तदर्थलोकसेतून्वर्णाश्रमधर्मान् तदर्थतदनुष्ठानान्साधून्तदंगत्वेनउन्मार्गान्दैत्यादीन्हंसिसंहरसि एवमेतदपितवजन्मभूमेभारहरणायलीलावतारोऽयंकस्यापित्वंतनयइत्यर्थः ॥ २७ ॥ अतोऽज्ञानतस्त्वदभिभवेप्रवृत्तंमांतमंरक्षेत्याशयेनाह तमोऽहमिति तेतेजसात्वेत्सृष्टेनज्वरेणशांतोपेणशीतज्वरेण परसंतापकस्ययुक्तएवतापइतिचेदतआह तावदिति सेवायांप्रवृत्तानामनुचितइतिभावः

नानाभावैर्लीलयैवोपपन्नैर्देवान्साधून्लोकसेतून्बिभर्षि ॥ हंस्युन्मार्गान्हिसयावर्तमानान्जन्मैतत्तेभारहारायभूमेः ॥ २७ ॥ तमोऽहंतेतेजसादुःसहेनशांतोपेणात्युत्प्रेणनज्वरेण ॥ तावत्तापोदेहिनांतंऽघिमूलंनोसेवेरन्यावदाशानुवद्धाः ॥ २८ ॥ श्रीभगवानुवाच त्रिशिरस्तेप्रसन्नोऽस्मिज्येतुतेमज्ज्वराद्भयं ॥ योनौस्मरतिसंवादंतस्यत्वन्नंभवेद्भयं ॥ २९ ॥ इत्युक्तोऽच्युतमानम्यंगतोमाहेश्वरोज्वरः ॥ बाणस्तुरथमारुढः प्रागाद्योत्स्यन्जनार्दनं ॥ ३० ॥ ततोबाहुसहस्रेणनानायुधधरोऽसुरः ॥ मुमाचपरमक्रुद्धोबाणांश्रुक्रायुधेनृप ॥ ३१ ॥ तस्यास्यतोऽस्त्राण्यसकृच्चक्रेणसुरनेमिना ॥ चिच्छेदभगवान्बाहुनशाखाहववनस्पतेः ॥ ३२ ॥ बाहुपुच्छिद्यमानेषुबाणस्यभगवान्भवः ॥ भक्तानुकंप्युपव्रज्यचक्रायुधमभाषत ॥ ३३ ॥ श्रीरुद्रउवाच त्वंहिब्रह्मपरंज्योतिर्गुह्यं ब्रह्मणिवाक्छ्रिये ॥ यंपश्यंत्यमलात्मानआकाशमिवकेवलं ॥ ३४ ॥

॥ २८ ॥ हे त्रिशिरः ज्येतु अपयानु मदाज्ञापालकः सन्मुखं विचर काऽसावाज्ञातामाह यइति नौ आवयोद्भमं संवादं यः स्मरेत्तस्य त्वत्त्वं तत्तः न भयं भक्ते त्वया भयं नोत्पादनीयमित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ भक्तरक्षणार्थं श्रीरुद्रो भगवंतं स्तौति त्वं हीति अयमर्थः त्वामज्ञात्वा अयं युत्थ्यत इति न चित्रं यतस्त्वं बाह्वये ब्रह्मण्यपि गुह्यं ब्रह्म अभिधा विषयत्वात् कुतः परं ज्योतिः ज्योतिषामपि प्रकाशकत्वादविषय इत्यर्थः कथं तर्हि प्रतीतिरत आह यमिति अमलात्मानां स्वतः प्रकाशस इत्यर्थः ॥ ३४ ॥

आस्तांतावन्निर्गुणस्यतवज्ञानंलीलयाऽधिष्ठितस्त्वयायोदिराद्विषहः सोऽपिनज्ञायकेउदुंबरफलांतर्वातिमशकैरिवोदुंबरफलमित्याशये
नविरादृष्टेणस्तौतिद्वाभ्यां नाभिरिति यस्यनभआदयोनाभ्याद्यवयवाः सभवान् लोककल्पःपुरुषइत्युत्तरेणान्वयः नभोयस्यनाभिः
अग्निर्मुखं अंबुरेतद्यौःशीर्षं आशादिशः श्रुतिःश्रवणेंद्रियं उर्वीअंघ्रिः चंद्रोमनः अर्कोदक् अहंश्रीशिवः आत्माअहंकृष्णः समुद्रोजठरं
इंद्रःभुजाबाहुःइंद्रादयो लोकपालाबाहवइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ औषधयोरोमाणि यच्छब्दावृत्तिःस्पष्टतार्था अंबुवाहाःकेशाः विरिंचोधि
षणावुद्धिः प्रजापतिर्विसर्गोमेहं धर्मोहृदयं लोकैःकल्प्यते अवकल्प्यतइतिलोककल्पः ॥ ३६ ॥ ननुतत्त्वतःप्रादेशिकशरीरस्यकथं
नभोनाभित्वादीत्यतआह तवेति हेअकुंठधामन् अप्रच्युतस्वरूप भवायाभ्युदयाय नकेवलमेतावत् किंतुअस्मदनुग्रहार्थमपीत्याह वयं

नाभिर्नभोअग्निर्मुखमंबुरेतोद्यौःशीर्षमाशाःश्रुतिरंघ्रिरुर्वी ॥ चंद्रोमनोयस्यदृगर्कआत्माअहंसमुद्रोजठरंभुजै
द्रः ॥ ३५ ॥ रोमाणियस्यौषधयोऽंबुवाहाःकेशाविरिंचोधिषणाविसर्गः ॥ प्रजापतिर्हृदयंयस्यधर्मःसवैभ
वान्पुरुषोलोककल्पः ॥ ३६ ॥ तवावतारोऽयमकुंठधामन्धर्मस्यगुप्त्यैजगतोभवाय ॥ वयंचसर्वेभवता
नुभाविताविभावयामोभुवनानिसप्त ॥ ३७ ॥ त्वमेकआद्यःपुरुषोद्वितीयस्तुर्यःस्वदृग्धेतुरहेतुरीशः ॥ प्रती
यसेऽथापियथाविकारंस्वमाययासर्वगुणप्रसिद्धौ ॥ ३८ ॥

चेति सर्वेलोकपालाःत्वयापालिताःसप्तापिभुवनानिपालयामइति ॥ ३७ ॥ ननुयदिविभावयितारोययंविभाव्यानिचभुवनानिसंति
तर्हि कथमुक्तंत्वंहिब्रह्मेति नहिब्रह्मत्वेममसजातीयविजातीयभेदःसंभवतीत्यतआह त्वमिति एकःसजातीयभेदरहितः कुतःआद्यःपुरुषः
पुरुषाणामवस्थात्रयवतामाद्यःप्रकृतिभूतपुरुषः कुतःतुरीयःशुद्धइत्यर्थःतदपिकुतःस्वदृक् स्वप्रकाशज्ञानरूपः शुद्धादेवमुपाधियोगात्
जीवाजायते यथाऽग्नेःक्षुद्राविस्फुलिगाव्युच्चरंत्येवमेवास्मादात्मनःसर्वेएवआत्मानोव्युच्चरंतीतिश्रुतेः अतःसजातीयरहितः किंच अद्वि
तीयःविजातीयरहितोऽपिकुतः हेतुःसर्वस्य तथास्वयंहेतुरहितश्चेति कथंतर्हिप्रतिशरीरंजीवभेदःप्रतीयतेऽतआह प्रतीयसइति सर्व गुणप्र
सिद्ध्यैसर्वविषयप्रकाशनाय ॥ ३८ ॥

तर्हि किमहमेतसंसारोऽप्युच्यते न हि नहीति स दृष्टान्तमाह यथैवेति हे भूमन् स्वयाच्छाययामेघलक्षणया परदृष्ट्या पिहितः छादितोऽपि सूर्यः
छायां मेघं च रूपाणि च मेघान्तरि बान् घटादीनपि संचकास्ति प्रकाशयति एवं गुणेनाहंकारेण स्वकार्येण जीवावरकेण तदृष्ट्या पिहितोऽपि गु-
णानुसत्वादीनुपाधीनुगुणिनश्च उपहितान् जीवानपि चकास्ति आत्मप्रदीपः स्वप्रकाशः अतः सर्वसाक्षिणस्तवनसंसार इत्यर्थः ॥ ३९ ॥
किंच मायाश्रयस्यान्यान्मोहयत्स्तव कुतः संसृतिरित्याशयेनाह यन्मायैति पुष्पादिषु प्रसक्ताः वृजिनार्णवेदुःखसागरे उन्मज्जन्ति देवादि-
योनिषु निमज्जन्ति स्थावरादिषु तदुक्तं वायवीये विपर्ययश्च भवति ब्रह्मत्वस्थावरत्वयोरिति ॥ ४० ॥ एवं जीवेश्वरव्यवस्थानिरूप्य इदानी-

यथैव सूर्यः पिहितः स्वच्छायाया छायां च रूपाणि च संचकास्ति ॥ एवं गुणेनापि हितो गुणां स्वमात्मप्रदीपो गुणि-
नश्च भूमन् ॥ ३९ ॥ यन्मायामोहितधियः पुत्रदारगृहादिषु ॥ उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति प्रसक्तवृजिनार्णवे ॥ ४० ॥
देवदत्तमिमं लब्ध्वा नृलोकमजितेन्द्रियः ॥ यो नाद्रियेतत्त्वत्यादौ स शोच्योऽत्यात्मवंचकः ॥ ४१ ॥ यस्त्वां विस्त-
जते मर्त्य आत्मानं प्रियमीश्वरं ॥ विपर्ययेन्द्रियार्थार्थं विषमस्य मृतं त्यजन् ॥ ४२ ॥ अहं ब्रह्माऽथ विबुधामुनय-
श्चामलाशयाः ॥ सर्वात्मना प्रपन्नास्त्वामात्मानं प्रेष्ठमीश्वरं ॥ ४३ ॥ तं त्वा जगत्स्थित्युदयांत हेतुं समं प्रशान्तं
सुहृदात्मदैवं ॥ अनन्यमेकं जगदात्मकेतं भवापवर्गाय भजामदेवं ॥ ४४ ॥ अयं ममैषो दयितोऽनुवर्ती मयाऽ-
भयंदत्तममुप्यदेव ॥ संप्राप्य तां तद्भवतः प्रसादो यथाहिते दैत्यपतौ प्रसादः ॥ ४५ ॥ श्रीभगवानुवाच य-
दात्थ भगवंस्त्वन्नः करवांमप्रियं तव ॥ भवं तोय द्वावसितं तन्मे साध्यनुमोदित ॥ ४६ ॥

मभजन्तं निदतिद्वाभ्यां देवेति देवेन त्वया कर्माध्यक्षेण दत्तं नृदेहमिमं लब्ध्वाऽपीति ॥ ४१ ॥ शोच्यत्वे हेतुः यस्त्वामिति विपर्ययाः विपरी-
ताः अनात्मप्रियाऽनीश्वरा ये इन्द्रियार्थाः पुत्रादयस्तदर्थं ॥ ४२ ॥ अहमन्ये च शुद्धमनसस्त्वामेव भक्ता इत्याह अहमिति ॥ ४३ ॥ भगव-
तो भजनीयत्वे हेतुद्वयं तद्भक्तिप्रार्थयते तं त्येति समत्वे हेतुः प्रशान्तमिति सुसेव्यत्वमाह सुहृदात्मदैवं सुहृद्वद्विप्रवर्तकत्वात् आत्मा च सर्वा-
त्मकत्वात् एवं भूते देवमीश्वरत्वां न चान्यो भजनीयोऽस्तीत्याह अनन्यमेकं समानासमानजातीयरहितं तत्कुतः जगतामात्मनां च केन म-
धिष्ठानं ॥ ४४ ॥ स्वयं भक्तिमाशास्य स्वभक्तस्याभीष्टमाशास्ते अयमिति दैत्यपतौ प्रह्लादे ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

वेरोचनिर्बलिः मद्भक्तस्तत्सुतत्वादवध्यस्तावत् किंचप्रह्लादायति अन्वयोऽंशः ॥ ४७ ॥ तर्हि किमित्येवंकृतं तत्राह दर्पोपशमनायेति ॥
 ॥ ४८ ॥ अनुगृह्णाति चत्वार इति ॥ ४९ ॥ सहवध्वा ऊपया ॥ ५० ॥ रुद्रानुमोदित इति तदभिप्रेतस्यैव बाणभुजभंगस्य कृतत्वात् ॥
 पौरादिभिर्भ्युद्यतः अभिमुखमागत्य सत्कृतः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इति दशमेटीकायां त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ॥ चतुःप
 अवध्योऽयं ममाप्यपवैरोचनसुतोऽसुरः ॥ प्रह्लादाय वरोदत्तो नवध्यो मेतवान्वयः ॥ ४७ ॥ दर्पोपशमनाया
 स्य प्रवृत्त्या घ्राहवो मया ॥ सूदितं च बलं भूरियच्च भारायितं भुवः ॥ ४८ ॥ चत्वारोऽस्य भुजाः शिष्टा भविष्यन्त्य
 जरामराः ॥ पार्षदमुख्यो भवतो न कुतश्चिद्भयोऽसुरः ॥ ४९ ॥ इति लब्ध्वाऽभयं कृष्णं प्रणम्य शिरसाऽसुरः ॥
 प्राद्युध्नि रथमारोप्य सवध्वासमुपनयत् ॥ ५० ॥ अक्षौहिण्या परिवृतं सुवासः समलंकृतं ॥ सपत्नीकं पुरस्कृत्य
 ययौ रुद्रानुमोदितः ॥ ५१ ॥ स्वराजधानीं समलंकृतां ध्वजैः सतोरणैरुक्षितमार्गं चत्वारं ॥ विवेश शंखानक
 दुंदुभिस्वनैरभ्युद्यतः पौरसुहृद्विजातिभिः ॥ ५२ ॥ य एवं कृष्णविजयं शंकरेण च संयुगं ॥ संस्मरेत्पातकृत्या
 यनतस्य स्यात्पराजयः ॥ ५३ ॥ इति श्रीभाम० द० उ० त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ॥ श्रीशु
 क उवाच एकदोषवन्नं रजनं जग्मुर्यदु कुमारकाः ॥ विहर्तुं सांघप्रद्युम्नचारुभानुगदादयः ॥ १ ॥ क्रीडित्वा
 सुचिरं तत्र विचिन्वन्तः पिपासिताः ॥ जलं निरुदके कूपे ददृशुः सत्वमद्भुतं ॥ २ ॥ रुकलासंगिरिनिभं वीक्ष्य
 विस्मितमानसाः ॥ तस्य चोद्धरणे यत्नं चक्रुस्तेरुपयान्विताः ॥ ३ ॥ चर्मजैस्तांतवैः पाशैर्वध्वापतितमर्भ
 काः ॥ नाशं कुर्वन्समुद्धर्तुं कृष्णाया च ख्युरुत्सुकाः ॥ ४ ॥ तत्रागत्यारविंदाक्षो भगवान्विश्वभावनः ॥ वीक्ष्यो
 ज्जहार वामेन तं करेण सलीलया ॥ ५ ॥ स उत्तमश्लोककराभिष्टो विहाय सद्यः रुकलासरूपं ॥ संतप्तचामी
 करचारुवर्णः स्वर्ग्यद्भुतालंकरणां वरस्त्रक ॥ ६ ॥

ष्टितमेकृष्णो नृगं शापदमोचयत् ॥ ब्रह्मस्वहारिदोषोक्त्याराज्ञो दृष्टमानशिक्षयत् ॥ १ ॥ विभूतिभाग्यभोगादिमदोन्नद्धमनोरथान् ॥ अन्वशा
 सद्यदून्कृष्णो नृगोद्धारप्रसंगतः ॥ २ ॥ १ ॥ पिपासिताः तृपिता जलं विचिन्वन्तः सत्त्वं जीवं ॥ २ ॥ तंच रुकलासं वीक्ष्य ॥ ३ ॥ चर्मजैः चर्मम
 यैः पाशैः तांतवैस्तनुमयैश्च ॥ ४ ॥ ५ ॥ संतप्तचामीकरं सुवर्णं तद्गृह्णो यस्य सः अद्भुतालंकारां वरस्त्रजो यस्य सः स्वर्गीदेवो बभूवेति ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ यत्तुयदिक्षमंयोग्यं ॥८॥१॥ यदितेकर्णमस्पृशमिति असंदेहेसंदेहवचनंयदिवेदाःप्रमाणंस्युरितिवत् कर्णपथंनूनंप्राप्तःस्यामित्यर्थः ॥ १८ ॥ किंचकिंचित् सर्वेषांभूतानामात्मनोबुद्धेःसाक्षिणस्तेअविदितंकिन्नुनकिंचित् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ऋतव्रतेभ्यः अदंभाचारे

पप्रच्छविद्वानपितन्निद्रानंजनेषुविख्यापयितुंमुकुदः ॥ कस्त्वंमहाभागवरेण्यरूपोदेवोत्तमंत्वांगणयामि नूनं ॥ ७ ॥ दशामिमांवाकतमेनकर्मणासंप्रापितोऽस्यतदर्हःसुभद्र ॥ आत्मानमाख्याहिविवित्सतांनोयन्मन्यसेनःक्षममत्रवक्तुं ॥ ८ ॥ श्रीशुकउवाच इतिस्मराजासंपृष्टःकृष्णेनानंतमूर्तिना ॥ माधवंप्रणिपत्याहकिरीटनार्कवर्चसा ॥ ९ ॥ नृगउवाच नृगोनामनरेंद्रोऽहमिक्ष्वाकुतनयःप्रभो ॥ दानिष्याख्यायमानेषुयदितेकर्णमस्पृशं ॥ १० ॥ किंनुतेविदितंनाथसर्वभूतात्मसाक्षिणः ॥ कालेनाव्याहतदृशोवक्ष्येऽथापितवाज्ञया ॥ ११ ॥ यावंत्यःसिकताभूमेर्यावंत्योदिवितारकाः ॥ यावंत्योवर्षधाराश्चतावतीरददंस्मगाः ॥ १२ ॥ पयस्विनीस्तरुणीशीलरूपगुणोपपन्नाःकपिलाहेमशृंगीः ॥ न्यायार्जितारूप्यखुराःसवत्सादुकूलमालाभरणाददावहं ॥ १३ ॥ स्वलंकृतेभ्योगुणशीलवद्भ्यःसीदत्कुटुंबेभ्यःऋतव्रतेभ्यः ॥ तपःश्रुतव्रह्मवदान्यसद्भ्यःप्रादांयुवभ्योद्विजपुंगवेभ्यः ॥ १४ ॥ गोभूहिरण्यायतनाश्वहंस्तिनःकन्याःसदासीस्ति लक्ष्म्यशय्याः ॥ वासांसिरत्नानिपरिच्छदान् रथानिपृंचयज्ञैश्चरितंचपूर्तं ॥ १५ ॥ कस्यचिद्विजमुख्यस्यभ्रष्टागौर्ममगोधने ॥ संपृक्ताविदुषासाचमयादत्ताद्विजातये ॥ १६ ॥ तांनीयमानांतत्त्वामीदृष्ट्वोवाचममेतितं ॥ ममेतिप्रतिग्राह्याहनृगोमेदत्तवानिति ॥ १७ ॥ विप्रौविवदमानौमामूचतुःस्वार्थसाधकौ ॥ भवान् दाताऽपहर्तेतितच्छ्रुत्वामेऽभवद्भूमः ॥ १८ ॥

भ्यःतपसाश्रुताः प्रख्याताश्चतेब्रह्मणि वदान्याअत्युदाराःअध्यापनशीलाश्चतेसंतश्चतेभ्यः ॥ १४ ॥ पूर्ववापीकृपादिचिन्ति ॥ १५ ॥ एवं वर्तमानस्यममसंकटंकिंचिदापन्नंशृण्वत्याह कस्यचिदिति द्विजमुख्यस्यप्रतिग्रहनिवृत्तस्य संपृक्तामिलिताअविदुषाब्राह्मणस्येयमित्यजानता ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रतिग्राहिणोक्तंदातेतित्त्वामिनोक्तमपहर्तेति अभवद्भूमःव्याकुलोऽभवमित्यर्थः ॥ १८ ॥

तदा उभावपि प्रत्येकमनुनीतौ प्रार्थितौ कथं तदाह गवामिति सार्धेन ॥ १९ ॥ २० ॥ अपरः प्रतिपार्ही दुराग्रहो यल्लक्षं त्वयोक्तमन्यदपि
गवामयुतं यदितदपीमां विहाय नेच्छामीत्युक्त्वा गांस्त्यक्त्वा यया वित्यर्थः ॥ २१ ॥ एतस्मिन्नंतरइति इतः पूर्वपापाभावान्नेतुमसमर्थइति
भावः ॥ २२ ॥ उताहो इत्येकं पदं अथवा पूर्वशुभमिति नान्तमित्यमस्य स्वस्य वा वाक्यं पश्ये पश्यामि ॥ २३ ॥ हे देव यमपूर्वमुभं भुंजइति म
योक्ते स यमः पतेति प्राह ॥ २४ ॥ २५ ॥ दुर्घटेन श्रीकृष्णदर्शनेन विस्मितः सन्नात्मनो भाग्यमभिनंदति सत्वमिति हे विभो सत्वममक्षिपथः

. अनुनीतावुभौ विप्रौ धर्मरुद्धगतेन वै ॥ गवां लक्षं प्रकृष्टानां दास्याम्येषा प्रदीयतां ॥ १९ ॥ भवंतावनुगृहीतां
किं करस्याविजानतः ॥ समुद्धरतमां रुद्धात्पतंतं निरयेऽशुचौ ॥ २० ॥ नाहं प्रतीच्छे वै राजन्नित्युक्त्वा स्वाम्य
पाकमत् ॥ नान्यद्गवामप्ययुतमिच्छामीत्यपरो ययौ ॥ २१ ॥ एतस्मिन्नंतरे याम्यैर्दूतैर्नीतो यमक्षयं ॥ यमे
न पृष्टस्तत्राहं देव देव जगत्पते ॥ २२ ॥ पूर्वत्वमशुभं भुंक्षे उताहो नृपते शुभं ॥ नांतदानस्य धर्मस्य पश्ये लोकस्य
भास्वतः ॥ २३ ॥ पूर्वे देवा शुभं भुंजइति प्राह पतेतिसः ॥ तावदद्राक्षमात्मानं रुक्कला संपतन्प्रभो ॥ २४ ॥ ब्र
ह्मण्यस्य वदान्यस्य तव दास्य केशव ॥ स्मृतिर्नाद्यापि विध्वस्ता भवत्संदर्शनार्थिनः ॥ २५ ॥ सत्वं कथं मम वि
भोऽक्षिपथः परात्मा योगेश्वरैः श्रुतिदृशाऽमलहृदि भाव्यः ॥ साक्षादधोक्षज उरुव्यसनां धबुद्धेः स्यान्मेऽनुदृश्य
इह यस्य भवाऽपवर्गः ॥ २६ ॥ देव देव जगन्नाथ गोविंद पुरुषोत्तम ॥ नारायण हृषीकेश पुण्यश्लोकाभ्युताव्य
य ॥ २७ ॥ अनुजानीहि मां कृष्ण यांतं देव गतिं प्रभो ॥ यत्र कापि सतश्चेतो भूयान्मे त्वत्पदास्पदं ॥ २८ ॥

लोचनगोचरः सन् कथं साक्षात्पत्यक्षोऽसीत्यर्थः किमत्राश्चर्यं तदाह परः आत्मा अतएव योगेश्वरैरपिश्रुतिदृशा उपनिषच्चक्षुषा अमले हृदि
विभाव्यश्चित्यः यतो अधोक्षजः अक्षजमैन्द्रियकं ज्ञानंतत् अथः अर्वागैव यस्मात्सः यस्येह भवापवर्गो भवेत्तस्य भवाननुदृश्यः स्यात् उरुव्य
सनेन रुक्कला सभवदुःखनां धबुद्धेस्तु ममैतच्चित्रमित्यर्थः ॥ २६ ॥ उद्विक्तभक्तिर्विदुषा संबोधयन्नाह देव देव इति ॥ २७ ॥ अनुज्ञापयति अनुजा
नीहीति देवलोकेऽपि सतः वर्तमानस्यात्मनो मनसः सन्निधिप्रार्थयते यत्र कापीति त्वत्पादमास्पदं विषयो यस्य तथा भूतं भूयादिति ॥ २८ ॥

१-
३१
६॥

यास्यन्नमस्यति नमइति सर्वभावायसर्वस्यभावोजन्मयेनतस्मैब्रह्मणे कर्तृत्वेऽप्यविकारायकुतःअनंतशक्तये अनंतामायाख्याशक्तिर्यस्यतस्मैवासुदेवायसर्वभूताश्रयायेत्युपादानत्वमुक्तं श्रीरुष्णायसदानंदरूपायेतिपुरुषार्थत्वमुक्तं कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्दृतिवाचकः ॥ तयोरैक्यपरंब्रह्मरुष्णइत्यभिधीयतइतिस्मृतेः किंच योगानामिष्टापूर्तादिकर्मणांपतये फलदात्रे अयंभावः एवंभूतं त्वंविहायगंतुमनिच्छुरपिगमिष्यामित्वदत्तकर्मफलभोगायेति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ मनागीषदपिभुक्तंसत् अग्नेःअग्निसदृशस्यते

अ० ६४

नमस्तेसर्वभावायब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ रुष्णायवासुदेवाययोगानांपतयेनमः ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वातंपरिक्रम्य पादौस्पृष्ट्वास्वमौलिना॥अनुज्ञातोविमानाग्र्यमारुह्यश्वतांनृणां॥३०॥ रुष्णःपरिजनंन्नाहभगवान्देवकी सुतः॥ब्रह्मण्यदेवोधर्मात्मारानन्यननुशिक्षयन्॥३१॥ दुर्जरंवतब्रह्मस्वंभुक्तमग्नेर्मनागपि॥तेजीयसोऽपि किमुतराज्ञामीश्वरमानिनां॥ ३२ ॥ नाहंहालाहलंमन्येविषंयस्यप्रतिक्रिया ॥ब्रह्मस्वंहिविषंप्रोक्तंनास्यप्रति विधिर्भुवि॥ ३३ ॥ हिनस्तिविषमत्तारंवह्निरद्भिःप्रशाम्यति॥कुलंसमूलंदहतिब्रह्मस्वारणिपावकः॥ ३४ ॥ ब्रह्मस्वंदुरनुज्ञातंभुक्तंहंतित्रिपूरुषं॥ प्रसह्यतुबलाद्भुक्तंदशपूर्वान्दंशापरान्॥ ३५ ॥ राजानोराजलक्ष्म्यांऽ धानात्मपातंविचक्षते॥निरयंयेऽभिमन्यंतेब्रह्मस्वंसाधुबालिशाः॥ ३६ ॥ गृह्णंतियावतःपांसून्क्रंदतामश्रु विंदवः॥ विप्राणांहतवृत्तीनांवदान्यानांकुटुंबिनां॥ ३७ ॥ राजानोराजकुल्याश्वतावतोऽब्दान्निरंकुशाः॥ कुंभीपाकेषुपच्यंतेब्रह्मदायापहारिणः॥ ३८ ॥ स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिहरेश्चयः॥ षष्टिवर्षसहस्राणिवि ष्ठायांजायतेरुमिः॥ ३९ ॥

जीयसः अतितेजस्विनोऽपिदुर्जरं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ किंचविषादपिघोरमित्याह हिनस्तीति संसर्गेणमारकत्वादग्नितुल्यतास्यात् तदपिनेत्याह वन्हिरिति अपिचसमूलमिति वन्हिर्मूलान्यवशेषयति ब्रह्मस्वलक्षणारणिजःपापपावकस्तु कुलंतदपिसमूलमिति ॥ ३४ ॥ दुरनुज्ञातंयथावदननुज्ञातंत्रिपूरुषंकुलंयत्स्वयंपुत्रंपौत्रंच प्रसह्यहतात्बलात् राजाद्याश्रयात् ॥ ३५ ॥ राजाद्याश्रयतः खेब्रह्मस्वमभिमन्यंतेइच्छंति तेनिरयमेवाभिमन्यंते अतोबालिशाःअज्ञाः आत्मपातंनविचक्षतइति ॥ ३६ ॥ अपिचगृह्णंतीति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ३६ ॥

गृत्वा अभिकांक्ष्य ॥ ४० ॥ ४१ ॥ प्रणमेन मामि ॥ ४२ ॥ न केवलमर्थवादविभीषिकेयं किंतु प्रत्यक्षमित्याह ब्राह्मणार्थ इति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥
इति दशमे टीकायां चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ पंचषष्टितमे रामश्चक्रे गोकुलमागतः ॥ राममाणस्तु गोपीभिः कालिद्याः
कर्षणं मदात् ॥ १ ॥ रामस्य चरितं चित्रं कालिद्या कर्षणादियत् ॥ पौंड्रकांतादिकृष्णस्य पृथगुक्तमतः परं ॥ २ ॥ १ ॥ आशीर्भिरभिनंदितो बभूव ॥

न मे ब्रह्म धनं भूयाद्यद्गृत्वाऽल्पायुषो नृपाः ॥ पराजिताश्च्युताराज्याद्भवंत्युद्देजिनोऽहयः ॥ ४० ॥ विप्रं कृताग
समपि नैव द्रुत्यतमामकाः ॥ घ्नंतं बहुश पतंतं वानमस्कुरुत नित्यशः ॥ ४१ ॥ यथा हं प्रणमे विप्राननुकालं समा
हितः ॥ तथानमतयूयं च योऽन्यथामे स दंडभाक् ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणार्थोऽत्यपहतो हतारिं पातयत्यधः ॥ अजानंत
मपित्येनं नृगं ब्राह्मणगौरिव ॥ ४३ ॥ एवं विश्राव्य भगवान्मुकुंदो द्वारकौकसः ॥ पावनः सर्वलोकानां विवेश
निजमंदिरं ॥ ४४ ॥ इति श्री भा० म० द० उ० नृगोपाख्यानं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥
श्रीशुक उवाच बलभद्रः कुरुश्रेष्ठ भगवान् रथमास्थितः ॥ सुहृद्दिदृक्षु रक्तं ठः प्रययौ नंदगोकुलं ॥ १ ॥
परिष्वक्तश्चिरोत्कंठैर्गोपैर्गोपीभिरेव च ॥ रामोऽभिवाद्य पितरावाशीर्भिरभिनंदितः ॥ २ ॥ चिरं नः पाहि दा
शार्हसानुजो जगदीश्वरः ॥ इत्यारोप्यां कमालिङ्ग्य नेत्रैः सिपिचतुर्जलैः ॥ ३ ॥ गोपवृद्धांश्च विधिवद्यविष्टैर
भिवंदितः ॥ यथावयो यथासख्यं यथासंबंधमात्मनः ॥ ४ ॥ समुपेत्याथ गोपालान्हास्य हस्तग्रहादिभिः ॥ वि
श्रांतं सुखमासीनं पप्रच्छुः पर्युपागताः ॥ ५ ॥ पृष्ट्वाश्चानामयं स्वेपुप्रेमगद्गदया गिरा ॥ कृष्णे कमलपत्राक्षे संन्य
स्ताखिलराधसः ॥ ६ ॥ कच्चिन्नोवांधवाराम सर्वकुशलमासते ॥ कच्चिस्मरथ नो रामयूयंदारसुतान्विताः ॥
॥ ७ ॥ दिष्ट्या कंसो हतः पापो दिष्ट्या मुक्ताः सुहज्जनाः ॥ निहत्य निर्जित्य रिपून् दिष्ट्या दुर्गसमाश्रिताः ॥ ८ ॥

॥ २ ॥ तदाह चिरमिति ॥ ३ ॥ गोपवृद्धांश्च विधिवद्यविष्टैरभिवंदितो बभूवेत्यर्थः अपि च यथावय इति ॥ ४ ॥ ते सर्वे स्वेपुयां दे
षु तं रामभनायमारोग्यं पप्रच्छुः ॥ ५ ॥ ते च तेन पृष्टा इति कृष्णे कृष्णप्राप्त्यर्थं संन्यस्ताखिलराधसः त्यक्तसर्वविषयाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

२०३
३३
२७॥

रामस्यसंदर्शनेन आदृताः सादराः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तर्हितद्रमनेयुष्माभिः प्रतिबंधः किनरुतः तद्वाक्यविश्वासात् इति चेत् ननु विश्वा
सः किमिति कृतः तत्राहुः कथं न्विति वक्तृबहुत्वान्नानाविधानि वाक्यानि ॥ १२ ॥ तत्रान्या ऊचुः कथं नु गृह्णतीति अन्या ऊचुः गृह्णतीति वा इ
ति चित्रकथस्य चित्रकथा कथं न कोविदस्य किंच सुंदरं स्मितं यस्मिन् तेनावलोकनेन उच्छ्रुतः क्षुभितो यः स्मरस्तेनातुराः ॥ १३ ॥

गोप्यो हसंत्यः पप्रच्छुरामसंदर्शनादृताः ॥ कच्चिदास्ते सुखं कृष्णः पुरस्त्रीजनवल्लभः ॥ १॥ कच्चिस्मरति वा बंधू
न्यतरं मातरं च सः ॥ अप्यसौ मातरं द्रष्टुं सरुदप्यागमिष्यति ॥ अपि वा स्मरतेऽस्माकमनुसेवां महाभुजः ॥
॥ १० ॥ मातरं पितरं भ्रातृन्पतीन्पुत्रान्स्वसूरपि ॥ यदर्थं जहिमदाशार्हदुस्य जान्स्वजनान्प्रभो ॥ ११ ॥ ता
नः सद्यः परित्यज्य गतः संच्छिन्नसौहृदः ॥ कथं नु तादृशं स्त्रीभिर्न श्रद्दीयेत भाषितं ॥ १२ ॥ कथं नु गृह्णत्यन
वस्थितात्मनो वचः कृतघ्नस्य बुधाः पुरस्त्रियः ॥ गृह्णतीति चित्रकथस्य सुंदरस्मितावलोकोच्छ्रुतस्मरातुराः
॥ १३ ॥ किं नस्तत्कथया गोप्यः कथाः कथयतापराः ॥ यात्यस्माभिर्विना कालो यदि तस्य तथैव नः ॥ १४ ॥
इति प्रहसितं शौरेर्जल्पितं चारुवीक्षितं ॥ गतिं प्रेमपरिष्वंगं स्मरंत्योरुरुदुःस्त्रियः ॥ १५ ॥ संकर्षणस्ताः रु
ष्णस्य संदेशैर्हृदयंगमैः ॥ सांत्वयामास भगवान् नानाऽनुनयकोविदः ॥ १६ ॥ द्वौ मासौ तत्र चावात्सीन्मधुं
माधवमेव च ॥ रामः क्षपासु भगवान् गोपीनां रतिमावहन् ॥ १७ ॥ पूर्णचंद्रकलामृष्टे कौमुदीगंधवायु
ना ॥ यमुनोपवने रे मे सेविते स्त्रीगणैर्वृतः ॥ १८ ॥

अन्या ऊचुः किं न इति कालस्तावत् तस्य चास्माकं चयात्येव किंतु तस्य सुखेन अस्माकं तु दुःखेनेत्येतावानेव विशेष इति ध्वनितं ॥ १४ ॥ १५ ॥
नानाविधेष्वनुनयेषु कोविदः ॥ १६ ॥ मधुंचैत्रमाधवं वैशाखं गोपीनां रतिमिति श्रीकृष्णक्रीडासमयेऽनुत्पन्नानामतिबालानामन्यासा
मित्यभियुक्तप्रसिद्धिः ॥ १७ ॥ पूर्णचंद्रस्य कलाभिर्मरीचिभिरामृष्टे उज्ज्वले कौमुदीगंधवायुना कुमुदतीनां गंधवातेन सेविते यद्वा कौमु
दीशब्देन तद्विकासितानि कुमुदानि लक्ष्यं ते कुमुदगंधवातेनेत्यर्थः ॥ १८ ॥

अ० १९

॥ ३७ ॥

वारुणीमुधयासहोत्पन्नामदिरा ॥ १९ ॥ २० ॥ क्षीबोमत्तः ॥ २१ ॥ स्वेदएवप्रालेयं हिमं तेन भूषितं ॥ २२ ॥ मत्तोऽयमित्यनादृत्याना
गतामापगां नदी ॥ २३ ॥ आङ्गुताआहूतायद्यस्मान्नागच्छसितस्मान्नेष्येगमयिष्यामि ॥ २४ ॥ चकिताकंपिता ॥ २५ ॥ एकांशेनशे
षाख्येन ॥ २६ ॥ विजगाहअवगाहनंकृतवान् ॥ २६ ॥ उत्तीर्णायनिर्गतायअसितांवरादीनिकांतिर्ददौ कांतिर्लक्ष्मीः यथोक्तं वैष्णवे

वरुणप्रेषितादेवीवारुणीवृक्षकोटरात् ॥ पतंतीतद्वनं सर्वस्वगंधेनाध्यवासयत् ॥ १९ ॥ तंगंधं मधुधारायावा
युनोपहतं बलः ॥ आघ्रायोपगतस्तत्रललनाभिः समंपपौ ॥ २० ॥ उपगीयमानचरितो वनिताभिर्हलांयु
धः ॥ वनेषु व्यचरत् क्षीबोमदविह्वललोचनः ॥ २१ ॥ स्रग्व्येककुंडलो मत्तो वै जयंत्याचमालया ॥ बिभ्रत्स्मि
तमुखां भोजं स्वेदप्रालेयभूषितं ॥ २२ ॥ स आजुहावयमुनां जलक्रीडार्थमीश्वरः ॥ निजं वाक्यमनादृत्य मत्त
इत्यापगां बलः ॥ अनागतां हलाग्रेण कुपितो विचकर्षह ॥ २३ ॥ पापे त्वं मामवज्ञाययन्नायासिमयाहुता ॥
नेष्ये त्वां लांगलाग्रेण शतधा कामचारिणीं ॥ २४ ॥ एवं निर्भर्त्सिता भीताय मुनाय दुर्नंदनं ॥ उवाच च किता
वाचं पतितापादयोर्नृप ॥ २५ ॥ रामराम महाबाहो न जाने तव विक्रमं ॥ यस्यैकांशेन विधृता जगती जग
तः पते ॥ २६ ॥ परं भावं भंगवतो भगवान्मामजानतीं ॥ मोक्तुमर्हति विश्वात्मन् प्रपन्नां भक्तवत्सल ॥ २७ ॥
ततो व्यमुंचद्यमुनां याचितो भगवान्बलः ॥ विजगाह जलं स्त्रीभिः करेणुभिरिवेभराट् ॥ २८ ॥ कामं विल्लुप्य
सलिलादुत्तीर्णाय असितां वरे ॥ भूषणानि महार्हाणि ददौ कांतिः शुभां स्रजं ॥ २९ ॥ वसित्वा वाससीनीलेमा
लमामुच्यकां चनीं ॥ रेजे स्वलंकृतो लिप्तो माहेंद्र इव वारणः ॥ ३० ॥ अद्यापि दृश्यते राजन्यमुनां कृष्टवर्त्मना ॥
बलस्यानंतवीर्यस्य वीर्यं सूचयतीवहि ॥ ३१ ॥

वरुणप्रहिंताचां स्मै मालामल्लानपंकजां ॥ समुद्राभेतथावत्ते नीले लक्ष्मीरयच्छतेति हरिवंशे च बलं प्रतिलक्ष्मीवाक्यं जातरूपमयंचैककुंड
लं वज्रभूषणं ॥ आदिपद्मं च पद्माख्यं दिव्यश्रवणभूषणं ॥ देवेमां प्रतिगृह्णीष्वपौराणी भूषणक्रियामित्यादि ॥ २९ ॥ वसित्वा परिधाय आमु
ख्यकंठे निधाय चंदनादिभिरालिप्तः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

एकेवकैवनिशायथातथामाधुर्यैःविलासैः ॥३२॥ इतिदशमेटीकायांपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥३॥ पट्टयुक्षष्टित
मेकाशीगत्वाऽहनृपौडुकंहरिः ॥ तन्मित्रंचततोदत्तमुदक्षिणवधादिकं ॥ १॥ १॥ प्रस्तोभितः प्रोत्साहितःस्तुत्या बालैरज्ञैः ॥ २॥ बालरुतो नृ
पःबालैर्नृपत्वेनक्रीडायांपरिकल्पितः ॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ हेमूढउत्सक्ष्येत्त्रयिप्रक्षेपस्यामि यैःसहंत्वमेवंविकथ्यसे तेष्वपीत्यर्थः यद्वायैःकृत्रि

एवंसर्वानिशायाताएकेवरमतोव्रजे ॥ रामस्याक्षितचित्तस्यमाधुर्यैर्व्रजयांपितां ॥ ३२॥ इति० भा० द० उ०
बलदेवनिजयेयमुनाकर्पणं नामपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥३॥ श्रीशुकउवाच नंदव्रजंगतेरामेक
रूपाधिपतिर्नृप ॥ वासुदेवोऽहमित्यज्ञोदूतंरुणायप्राहिणोत् ॥ १॥ त्वंवासुदेवोभगवानवतीर्णोजंगत्यतिः ॥
इतिप्रस्तोभितोबालैर्मनआत्मानमच्युतं ॥ २॥ दूतंचप्राहिणोन्मंदःरुणायव्यक्तवर्त्मने ॥ द्वारकायांयथा
बालो नृपोबालरुतोबुधः ॥ ३॥ दूतस्तुद्वारकामेत्यसंभायामास्थितंप्रभुं ॥ रुणंकमलपत्राक्षंराजसंदेशमव
वीत् ॥ ४॥ वासुदेवोऽवतीर्णोहमेकएव नचापरः ॥ भूतानामनुकंपार्थंत्वंतुमिथ्याऽभिधांत्यज ॥ ५॥ यानित्व
मस्मच्चिह्नानिमौढ्याद्विभर्षिसात्वत ॥ त्यक्तैहिमांस्वंशरणंनोचद्देहिममाहवं ॥ ६॥ श्रीशुकउवाच कथनं
तदुपाकर्ण्यपौडुकस्याल्पमेधसः ॥ उग्रसेनादयस्सभ्याउच्चकैर्जहसुस्तदा ॥ ७॥ उवाचदूतंभगवान्परिहास
कथामनु ॥ उत्सक्ष्येमूढचिह्नानियस्त्वमेवंविकथ्यसे ॥ ८॥ मुखंतदपिथायाज्ञकंकगृध्रवटैर्वृतः ॥ शयिष्यसेह
तस्तत्रभविताशरणंशुनां ॥ ९॥ इतिदूतस्तदाक्षेपंस्वामिनेसर्वमाहरत् ॥ रुणोऽपिरथमास्थायकाशीमुपज
गामह ॥ १०॥ पौडुकोऽपितदुद्योगमुपलभ्यमहारथः ॥ अक्षौहिणीभ्यांसंयुक्तोनिश्चक्रामपुराद्भुतं ॥ ११॥
तंस्यकाशीपतिर्मित्रंपार्ष्णिग्राहोऽन्वयान्मृप ॥ अक्षौहिणीभिस्तिष्ठभिरपश्यत्यौडुकंहरिः ॥ १२॥

भैःसुदर्शनादिभिस्त्वमेवंश्लाघसेतान्युत्सक्ष्येत्याजयिष्यामीत्यर्थः ॥ ८॥ मांशरणमेहीत्यस्योत्तरं मुखमिति वटाःकंकादिवत्पक्षिविशेषाः
तत्रनदाशुनांशरणमाश्रयोभवितासि ॥ ९॥ काशीमितिपौडुकस्यापितदामित्रपुरेऽवस्थानात् ॥ १०॥ ११॥ पार्ष्णिग्राहःपृष्ठतोऽक्षकः ॥ १२॥

॥ १३ ॥ गरुडः कृत्रिमोऽवजेयस्यतं अमूल्योऽनर्घ्योऽमौलिराभरणंचयस्यतं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ गजस्यंदनादिचतुरंगबलमदितं
वान् पृथक्प्रजाः चतुर्विधंभूतधामंयथायुगांतागिरिति ॥ १७ ॥ आयोधनंरणस्थानं अरिणाचक्रेणचितमाकीर्णं आक्रीडनमिवकल्पां

शंखार्यसिंगदाशार्ङ्गश्रीवत्साद्युपलक्षितं ॥ विभ्राणंकौस्तुभमणिवनमालाविभूषितं ॥ १३ ॥ कौशेयवा
ससीपीतेवसानंगरुडध्वजं ॥ अमूल्यमौल्याभरणंस्फुरन्मकरकुंडलं ॥ १४ ॥ दृष्ट्वातमात्मनस्तुल्यवेषंकृत्रिम
मास्थितं ॥ यथानटंरंगगतंविजहासभृशंहरिः ॥ १५ ॥ शूलैर्गदाभिःपरिघैःशक्त्यष्टिप्रासतोमरैः ॥ असिभिः
पट्टिशैर्बाणैःप्राहरन्नरयोहरिं ॥ १६ ॥ कृष्णस्तुतप्यौड्रककाशिराजयोर्वलंगजस्यंदनवाजिपत्तिमत् ॥ गदा
सिचक्रेपुभिरार्दयद्द्रुशंयथायुगांतेद्रुतभुक्पृथक्प्रजाः ॥ १७ ॥ आयोधनंतद्रथवाजिकुंजरद्विपत्त्वरोष्टैररि
णावखंडितैः ॥ वभौचितंमोदवहंमनस्विनामाक्रीडनंभूतपतेरिवोत्थणं ॥ १८ ॥ अथाहपौड्रकंशौरिर्भोभो
पौड्रकयद्रवान् ॥ दूतवाक्येनमामाहतान्यस्त्राप्युत्सृजामिते ॥ १९ ॥ त्याजयिष्येभिधानंमेयत्त्वयाज्ञमृषाधृ
तं ॥ व्रजामिशरणंतेद्यदिनेच्छामिसंयुगं ॥ २० ॥ इतिक्षिप्वाशितैर्बाणैर्विरथीकृत्यपौड्रकं ॥ शिरोऽवृश्च
द्रथांगेनवज्रेणेंद्रोयथागिरेः ॥ २१ ॥ तथाकाशीपतेःकायाच्छिरउत्कृत्यपत्रिभिः ॥ न्यपातयत्काशिपुर्यापद्म
कोशमिवानिलः ॥ २२ ॥ एवमत्सरिणंहत्वापौड्रकंससखंहरिः ॥ द्वारकामाविशत्सिद्धैर्गीयमानकथामृतः
॥ २३ ॥ सानित्यंभगवद्भ्यानप्रध्वस्ताखिलबंधनः ॥ विभ्राणश्चहरेराजन्सरूपंतन्मयोऽभवत् ॥ २४ ॥ शिरः
पतितमालोक्यराजद्वारेसंकुंडलं ॥ किमिदंकस्यवावक्रमितिसंशयिरेजनाः ॥ २५ ॥ राज्ञःकाशिपतेर्ज्ञात्वा
महिष्यःपुत्रवांधवाः ॥ पौराश्चहाहताराजन्नाथनाथेतिप्रारुदन् ॥ २६ ॥

तेरुद्रस्यक्रीडास्थानमिव ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ गिरेःशृंगंयथेति ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रथमंकिमिदमितिपश्चाद्वक्रमितिषि
न्नाप्यकस्यवेति संशयिरेसंशयंकृतंवतइति ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ ३९ ॥

संस्थाविधिमुत्तरक्रियामपचितिनिष्कृति ॥ २७ ॥ आत्मनाऽभिसंधायबुद्ध्याव्यवस्यसुदक्षिणः अत्युदारः ॥ २८ ॥ वरमदात्. वृणीष्वेत्युक्तवानित्यर्थः ॥ २९ ॥ ऋत्विजमृत्विजमिवस्वनियोगकारिणं यज्ञस्यदेवमृत्विजमिति श्रुतेः ॥ ३० ॥ अब्रह्मण्येप्रयोजितइति कृष्णे प्रयोजितो विपरीतो भविष्यतीति सूचितं अभिचरन् अभिचारं कुर्वन् व्रती गृहीतनियमः ॥ ३१ ॥ तप्तं ताम्रमिव शिखाश्मश्रूणि च यस्य सः

अ० ६६

सुदक्षिणस्तस्य सुतः कृत्वा संस्थाविधिं पितुः ॥ निहत्य पितृहंता रंयास्याम्यपचितिं पितुः ॥ २७ ॥ इत्यात्मनाऽभिसंधाय सोपाध्यायो महेश्वरं ॥ सुदक्षिणोऽर्चयामास परमेण समाधिना ॥ २८ ॥ प्रीतोऽविमुक्तो भगवांस्तस्मै वरमदाद्भवः ॥ पितृहंतवधोपायं सवब्रवरमीप्सितं ॥ २९ ॥ दक्षिणाग्निं परिचर ब्राह्मणैः सममृत्विजं ॥ अभिचारविधानेन स चाग्निः प्रमथैर्हतः ॥ ३० ॥ साधयिष्यति संकल्पमब्रह्मण्ये प्रयोजितः ॥ इत्यादि पृस्तथा च क्रे कृष्णाया अभिचरन् व्रती ॥ ३१ ॥ ततोऽग्निरुत्थितः कुंडान्मूर्तिमानतिभीषणः ॥ तप्तताम्रशिखाश्मश्रुरंगारोद्गारि लोचनः ॥ ३२ ॥ दंष्ट्राग्रभृकुटी दंडकठोरास्यः स्वजिह्वया ॥ आलिहन्तु स्तक्किणी नग्नो विधुन्वंस्त्रिशिखं ज्वलत् ॥ ३३ ॥ पद्भ्यां तालप्रमाणाभ्यां कंपयन् न वनीतलं ॥ सोऽभ्यधावदृतो भूतैर्द्वारकां प्रदहन् दिशः ॥ ३४ ॥ तमाभिचारदहनमायां तद्वारकौकसः ॥ विलोक्य तत्र सुः सर्वे वनदा हेमगायथा ॥ ३५ ॥ अक्षैः सभायां क्रीडन्तं भगवंतं भयातुराः ॥ त्राहि त्राहि त्रिलोकेश वन्देः प्रदहतः पुरं ॥ ३६ ॥ श्रुत्वा तज्जनवैक्लव्यं दृष्ट्वा स्वानां च साध्वसं ॥ शरण्यः संप्रहस्याहमाभैप्रेत्य वितोऽस्म्यहं ॥ ३७ ॥ सर्वस्यां तर्बहिः साक्षी कृत्यां माहेश्वरीं विभुः ॥ विज्ञायत द्विघातार्थं पार्श्वस्थं च क्रमादिशत् ॥ ३८ ॥ तत्सूर्यकोटिप्रतिमं सुदर्शनं जाज्वल्यमानं प्रलयानलप्रभं ॥ स्वतेजसा स्वं ककुभोऽथ रोदसी च क्रमं मुकुंदास्त्रमथाग्निमार्दयत् ॥ ३९ ॥

अंगारोद्गारीणिलोचनानियस्यसः ॥ ३२ ॥ दंष्ट्राभिश्च दण्डैः भृकुटी दंडैश्च कठोरं क्रूरमास्यं यस्य सः त्रिशिखं त्रिशूलं ॥ ३३ ॥ दिशः प्रदहन् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ त्राहि त्राहीत्यादुरिति शेषः ॥ ३६ ॥ अहमवितास्मिरक्षिप्यामीति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ रोदसी च प्रकाशयदिति शेषः यद्वा स्वतेजसा स्वादीन् प्रति जाज्वल्यमानमत्यर्थं प्रकाशमानमित्यर्थः आर्दयत् अपीडयत् ॥ ३९ ॥

॥ ३९ ॥

अर्दितोऽग्निर्यत्कृतवान्तदाह कृत्याऽनल इति सहस्रविंशतिभिः जनेनैश्वर्यमानं अभिचर्यते मार्यतेऽनेनेत्यभिचारः कृत्यानलः ॥ ४० ॥ अद्या
दिसहितां अहामं चाः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ इति दं टी० षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ सप्तषष्टितमेरामो गिरौ रैवतके
मदात् ॥ स्वेरं युवतिभिः क्रीडन् वधी द्विविदं खलं ॥ १ ॥ कालिदा विदारणानंतरं रामचरितं द्विविदवधादिसंगतमप्यनुक्त्वा तत्पूर्वभावित्वेन पौ

कृत्यानलः प्रतिहतः सरथांगपाणे रस्त्रौ जसा सनृपभग्नमुखो निवृत्तः ॥ वाराणसीं परिसमेत्य सुदर्शितं सत्त्वि
कजनं समदहत्स्वकृतोऽभिचारः ॥ ४० ॥ चक्रं च विष्णोस्तदनु प्रविष्टं वाराणसीं सादृशभा लयापणां ॥ सगोपु
रादालककोष्ठसंकुलां सकोशं हस्य श्वरथान्नशालां ॥ ४१ ॥ दग्ध्वा वाराणसीं सर्वा विष्णोश्चक्रं सुदर्शनं ॥ भू
यः पार्श्वमुपातिष्ठत्कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ४२ ॥ य एनं श्रावयेन्मर्त्य उत्तमं श्लोकविक्रमं ॥ समाहितो वा शृणु
यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४३ ॥ इति श्रीभा० म० दश० उ० पौंड्रकादिवधो नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
राजो वाच भूयोऽहं श्रोतुमिच्छामिरामस्याद्भुतकर्मणः ॥ अनंतस्याप्रमेयस्य यदन्यत्कृतवान्प्रभुः ॥ १ ॥
श्रीशुक उवाच नरकस्य संखाकश्चिद्विविदो नाम वानरः ॥ सुग्रीवसचिवः सोऽथ भ्राता मे दस्य वीर्यवान् ॥
॥ २ ॥ सख्युः सोऽपचितिं कुर्वन्वानरो राष्ट्रविपुलं ॥ पुरग्रामाकरान्घोषानदहद्वह्निमुत्सृजन् ॥ ३ ॥ क्वचित्सशै
लानुत्पाद्यते देशान्समचूर्णयन् ॥ आनतान्सुतरामेव यत्रास्तेऽमित्रहा हरिः ॥ ४ ॥ क्वचित्समुद्रमध्यस्थो दो
र्ध्यामुत्क्षिप्य तज्जलं ॥ दशान्नागायुतप्राणो वेलाकूलानमज्जयन् ॥ ५ ॥

इकवधादि निरूप्येदानीं तदेव प्रस्तौति भूयोऽहमित्यादिना रामचरितश्रवणेच्छायामद्भुतकर्मत्वं हेतुः तत्र चानेतत्वं तत्राप्यप्रमेयत्वमिति ॥ १ ॥
नरकस्य संखेति हरिणा वैरे कारणं सुग्रीवसचिव इति तस्य मंत्रबलं मेदस्य भ्रातेति रामायणेति प्रसिद्धत्वेन वीर्याधिक्यमुक्तमिति ॥ २ ॥
सख्युर्नरकस्यापचितिमावृण्यं राष्ट्रस्य विप्लवो नाशो यथा भवति तथा पुरादीनदहदिति ॥ ३ ॥ किंच क्वचिदितिकदाचित्सद्विविदः मित्रहा
सखिहंता ॥ ४ ॥ तस्य समुद्रस्य जलं बाहुभ्यामुत्क्षिप्य वेलायाः कूले वर्तमानान् देशान् घ्रावयामासेति ॥ ५ ॥

१३३६

४०॥

आश्रमस्थानवनस्पतीभङ्गा आहवनीयाधिशिषूमूत्रादिकृतवान् ॥६॥ अप्यधात्पिदधे पेशस्कारीभ्रमरः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रभिन्नं
त्तं ॥ १० ॥ ११ ॥ जात्यास्वभावेनैवचापलयासंताः ॥ १२ ॥ हेलयामासअवजज्ञे निरीक्षतोनिरीक्षमाणस्यतमनादृत्येत्यर्थः ॥ १३ ॥

आश्रमावृषिमुख्यानांकृत्वाभग्नवनस्पतीन् ॥ अदूषयच्छृङ्गन्मूत्रैरग्नीन्वैतानिकान्खलः ॥ ६ ॥ पुरुषान्यो
षितोदतः क्ष्माभृद्गोणीगुहासुसः ॥ निक्षिप्यचाप्यधान्छैलैः पेशस्कारीवकीटकं ॥ ७ ॥ एवंदेशान्निप्रकुर्वन्दूष
यंश्चकुलस्रियः ॥ श्रुत्वासुललितंगीतंगिरिरैवतकंययौ ॥ ८ ॥ तत्रापश्यद्यदुप्रविरामंपुष्करमालिनं ॥ सुदर्श
नीयसर्वांगललनायूथमध्यगं ॥ ९ ॥ गायंतंवारुणींपीत्वामदविह्वललोचनं ॥ विभ्राजमानंवपुषाप्रभिन्न
मिववारणं ॥ १० ॥ दुष्टःशाखामृगःशाखामारुढःकंपयन्दुमान् ॥ चक्रेकिलकिल्मशब्दमात्मानंसंप्रदर्शयन्
॥ ११ ॥ तस्यधार्यकपेर्वीक्ष्यतरुण्योजातिचापलाः ॥ हास्यप्रियाविजहसुर्वलदेवपरिग्रहाः ॥ १२ ॥ ताहे
लयामासकपिभ्रूक्षेपैःसंमुखादिभिः ॥ दर्शयन्स्वगुदंतासंरामस्यचनिरीक्षतः ॥ १३ ॥ तंग्राव्णाप्राहरत्कु
द्धोवलःप्रहरतांवरः ॥ सवंचयित्वाग्रावाणमदिराकलशंकपिः ॥ १४ ॥ गृहीत्वाहेलयामासधूर्तस्तंकोपयन्ह
सन् ॥ निर्भिद्यंकलशंधृष्टोवासांस्यास्फालयद्वलं ॥ कदर्थीकृत्यवलवान्विप्रचक्रेमदोद्धतः ॥ १५ ॥ तंतस्याविन
यंस्त्वादेशांश्चतदुपद्रुवान् ॥ कुद्धोमुसलमादत्तहलंचारिजिघांसया ॥ १६ ॥ द्विविदोऽपिमहावीर्यःशालमु
द्यम्यपाणिना ॥ अभ्येत्यतरसातेनबलमूर्धन्यताडयत् ॥ १७ ॥ तंतुसंकर्षणोमूर्ध्निपतंतमचलोयथा ॥ प्रतिज
ग्राहवलवान्सुनंदेनाहनच्चतं ॥ १८ ॥ मुसलाहतमस्तिष्कोविरेजेरक्तधारया ॥ गिरिर्यथागैरिकयाप्रहारंनानु
चितयन् ॥ १९ ॥ पुनरन्यंसमुत्क्षिप्यकृतवानिष्यत्रमाजसा ॥ तेनाहनसुसंकुदस्त्वलःगतथाऽच्छिद्येनत् ॥ २०

॥ १४ ॥ आस्फालयत् योषितांवासांस्याकृष्यपाटितवान् विप्रचक्रेएवमपकृतवान् ॥ १५ ॥ १६ ॥ शालंदक्षं ॥ १७ ॥ सुनंदेनमुस
लेनाहनत् अहन्तित्यर्थः तंवानरे ॥ १८ ॥ मस्तिष्कंमस्तकावयवविशेषः गैरिकयालोहितधातुना नानुचितयन् अगणयन् ॥ १९ ॥ २० ॥

अ० ६७

॥४०॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ अरुरुजत्ताडयामास ॥ २३ ॥ यादवेद्रः संकर्षणः क्रुद्धः सन् जत्रौ कंठबाहुमूले ॥ २४ ॥ टंकाः सतोयविवराणितत्सहितः
॥ २५ ॥ २६ ॥ जगतोव्यतिकरं नाशं मावहतीति तथातं ॥ २७ ॥ इति ० टी ० सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अष्टपष्ठितमेसावेनिरुद्धे कौरवैर्यु

ततोऽन्येन रुपाजघ्नेतंचापिशतथाऽच्छिनत् ॥ एवं युद्धान् भगवता भग्नं भग्नं पुनः पुनः ॥ २१ ॥ आरुप्य सर्वतो
वृक्षान्निर्वृक्षमकरोद्वनं ॥ ततोऽमुंचच्छिलावर्षवलस्योपर्यमर्षितः ॥ तत्सर्वं चूर्णयामास लीलया मुशलां यु
धः ॥ २२ ॥ सबाहूतालसंकाशौ मुष्टीकृत्य कपीश्वरः ॥ आसाद्य रोहिणीपुत्रं ताभ्यां वक्षस्यरुरुजत् ॥ २३ ॥ याद
वेद्रोपितंदोभ्यां त्यक्त्वा मुशललांगले ॥ जत्रावभ्यर्दयत् क्रुद्धः सोऽपतद्गुधिरं वमन् ॥ २४ ॥ चक्रं पेतेन पतता सटं
कः सवनस्पतिः ॥ पर्वतः कुरुशार्दूलवायुना नौरिवांभसि ॥ २५ ॥ जयशब्दो नमः शब्दः सांधुसाध्वितिचां वरे ॥
सुरसिद्धमुनीन्द्राणामासीत्कुसुमवर्षिणां ॥ २६ ॥ एवं निहत्य द्विविदं जगद्व्यतिकरावहं ॥ संस्तूयमानो भगवाज्ज
नैः स्वपुरमाविशत् ॥ २७ ॥ इति श्रीभा ० म ० द ० उ ० द्विविदवधोनाम सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६ ७ ॥ ॥ ७ ॥
श्रीशुक उवाच ॥ दुर्योधनसुतारं जन्तुक्ष्मणां समितिं जयः ॥ स्वयं वरस्यामहरत्सां बोजां ववती सुतः ॥ १ ॥ कौ
रवाः कुपिता ऊचुर्दुर्विनीतो यमर्भकः ॥ कदर्थी कृत्य नः कन्यामकां मामहरद्वलात् ॥ २ ॥ वध्नीते मंदुर्विनीतं किं
करिष्यंति वृष्णयः ॥ येऽस्मत्प्रसादोपचिंतां दत्तां नो भुंजते महीं ॥ ३ ॥ निगृहीतं सुतं श्रुत्वा यद्येष्यंतीह वृष्णयः ॥
भग्नदर्पाः शमं यांति प्राणा इव सुसंयताः ॥ ४ ॥ इति कर्णः शलोभूरिर्यज्ञकेतुः सुयोधनः ॥ सां वमारेभिरेव दुंकु
रुवृद्धानुमोदिताः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा नुवावतः सां बोधा तं राष्ट्रान्महारथः ॥ प्रगृह्य रुचिरं चापं तस्थौ सिंहे इवैकलः ॥
॥ ६ ॥ तं तं जिघृक्षवः क्रुद्धास्तिष्ठतिष्ठेति भाषिणः ॥ आसाद्य धन्विनो वाणैः कर्णाग्रण्डैः समाकिरन् ॥ ७ ॥

धि ॥ तद्विमोक्षाय रामेण गजाद्वयविकर्षणं ॥ १ ॥ रामचरित्रांतरं निरूपयितुमाह दुर्योधनसुतामिति समितिं जयः संयामजित् ॥ १ ॥ २ ॥ नोऽ
स्माकं महीं अस्माभिर्दत्तां न ते भूपतय इति भावः ॥ ३ ॥ यांति यास्यंति प्राणा इन्द्रियाणीव सुसंयताः प्राणायामादिभिर्दमिताः ॥ ४ ॥ कुरु
वृद्धो भीष्मस्तेनानुमोदिताः तत्सहिताः षडेते इत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ कर्णोऽपणीर्येषांते ॥ ७ ॥

नअमृष्यत् अचित्यस्य भगवताऽर्भोऽर्भकः अचित्यश्चासावर्जश्चेति वा ॥ ८ ॥ ९ ॥ तत्पंचयति चतुर्भिश्चतुरदित्यत्र वीसाऽनुसंधेया त
कर्मते संमानितवन्तः ॥ १० ॥ ११ ॥ स्वस्य दुर्योधनस्य कन्यां च नीत्वेति शेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ यतः कलिनैच्छत् अतः सांत्वयित्वा जगामे

सोऽपविद्धः कुरुश्रेष्ठ कुरुभिर्यदुनंदनः ॥ नामृष्यत्तदचित्यार्भः सिंहः सुद्रुमगैरिव ॥ ८ ॥ विस्फूर्ज्य रुचिरं चा
पंसर्वां न्विव्याध सायकैः ॥ कर्णादीन् पट्टयान् वीरतावद्विर्युगपत्पृथक् ॥ ९ ॥ चतुर्भिश्चतुरोवाहानैकैकेन च सा
रथीन् ॥ रथिनश्च महेश्वासांस्तस्य तत्तेऽभ्यपूजयन् ॥ १० ॥ तंतुते विरथं चक्रुश्चत्वारश्चतुरो हयान् ॥ एकस्तु सा
रथिजघ्ने चिच्छेदान्यः शरासनं ॥ ११ ॥ तंवध्वा विरथी कृत्य रुच्छेण कुरवो युधि ॥ कुमारं स्वस्य कन्यां च स्वपुरं
जयिनोऽविशन् ॥ १२ ॥ तच्छ्रुत्वा नारदो क्तेन राजन्संजातमन्यवः ॥ कुरुप्रत्युद्यमं चक्रुः रुद्रसेनप्रचोदिताः ॥
॥ १३ ॥ सांत्वयित्वा तु तान् रामः सन्नद्धान् वृष्णिपुंगवान् ॥ नैच्छत् कुरुणां वृष्णां कलिकलिमलापहः ॥ १४ ॥
जगाम हास्तिनपुरं रथेनादित्यवर्चसा ॥ ब्राह्मणैः कुलवृद्धैश्च वृत्तश्रद्धावद्ब्रह्मवैश्वर्यैः ॥ १५ ॥ गत्वा गजाद्वयं रामो वा
त्योपवनमास्थितः ॥ उद्धवं प्रेषयामास धृतराष्ट्रं बुभुक्षया ॥ १६ ॥ सोभिवंघ्रां विकापुत्रं भीष्मद्रोणं च वाह्नि
कं ॥ दुर्योधनं च विधिवद्राममागतमब्रवीत् ॥ १७ ॥ तेऽतिप्रीतास्तमाकर्ण्य प्राप्तं रामं सुहृत्तमं ॥ तमर्चयि
त्वाभिययुः सर्वे मंगलपाणयः ॥ १८ ॥ तंसंगम्य यथान्यायं गामर्ष्यं च न्यवेदयन् ॥ तेषां ये तत्प्रभावज्ञाः प्रणेमुः
शिरसावलं ॥ १९ ॥ बंधून्कुशलिनः श्रुत्वा पृष्ट्वा शिवमनामयं ॥ परस्परमथो रामो वभाषेऽविक्लवं वचः ॥ २० ॥
उग्रसेनः क्षितीशो शोयद्वाज्ञापयत्यभुः ॥ तदव्यग्रधियः श्रुत्वा कुरुध्वं मा विलंबितं ॥ २१ ॥ यद्यूयं वहवस्त्वेकं
जित्वाऽधर्मेण धार्मिकं ॥ अवधीताथ तन्मृष्ये बंधूनामैक्यकाम्यया ॥ २२ ॥

ति ॥ १४ ॥ १५ ॥ धृतराष्ट्रं प्रतिबुभुक्षयेति अभिप्रायजिज्ञासयेत्यर्थः ॥ १६ ॥ विधिवदभिवंघ्रं ॥ १७ ॥ तमुद्धवमर्चयित्वा स्तुत्य मंगलपाण
यः उपायनहस्ताः ॥ १८ ॥ वृद्धा अपि प्रणेमुः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ यद्यूयमित्युपसेनवाक्यं मृष्येसहे अथाशुतमानीय समर्पयतेति शेषः ॥ २२ ॥

वीर्यप्रभावःशौर्यमुत्साहः बलंसत्वं तैरुन्नद्धमुच्छ्रखलं कथमात्मनःशक्तेःसममनुरूपं ॥२३॥ उपानत्यादरक्षाशिरआरोढुमिच्छतीतिही
नाअस्मानाज्ञापयतीत्यर्थः ॥२४॥ अस्थैवप्रपंचः एतदितिचतुर्भिः यौनेनपृथायाविवाहेन ॥ २५ ॥ किंचचामरव्यजनेइति भुंजंतिउपभुं
जतइत्यर्थःअस्मदुपेक्षयाअस्माकमनाग्रहेण ॥२६॥ अलमिति अतःपरंतानिअपहरिष्यामइत्यर्थः ॥२७॥ अवसंधीतस्वीकुर्यादुगणःमेषः

वीर्यशौर्यबलान्नद्धमात्मशक्तिसमंवचः ॥ कुरवोवलदेवस्यनिशम्योचुःप्रकोपिताः ॥ २३ ॥ अहोमहच्चित्रमि
दंकालगंत्यादुरत्यया ॥ आरुरुक्षत्युपानद्वैशिरोमुकुटसेवितं ॥ २४ ॥ एतेयौनेनसंवद्धाःसहशय्यासनाशनाः ॥
वृष्णायस्तुल्यतांनीताअस्मदुत्तनृपासनाः ॥ २५ ॥ चामरव्यजनेशंखमातपत्रंचपांदुरं ॥ कीरीटमासनंशय्यां
भुंजंत्यस्मदुपेक्षया ॥ २६ ॥ अलंयदूनानंरदेवलांछनैर्दातुःप्रतीपैःफणिनामिवामृतं ॥ येऽस्मत्प्रसादोपचि
ताहियादवाआज्ञापयंत्यद्यगतत्रपावत ॥ २७ ॥ कथमिंद्रोऽपिकुरुभिर्भीष्मद्रोणार्जुनादिभिः ॥ अदत्तमव
संधीतसिंहप्रस्तमिवोरणः ॥ २८ ॥ श्रीशुकउवाच जन्मबंधुश्रियोन्नद्धमदास्तेभरतर्षभ ॥ आश्राव्यरा
मंदुर्वाच्यमसभ्याःपुरमाविशन् ॥ २९ ॥ दृष्ट्वाकुरुणांदौःशील्यंश्रुत्वाऽवाच्यानिचाच्युतः ॥ अवोचत्कोपसं
रब्धोदुष्प्रेक्ष्यःप्रहसन्मुहुः ॥ ३० ॥ नूनंनानामदोन्नद्धाःशांतिनेच्छंत्यसाधवः ॥ तेषांहिप्रशमोदंडःपशूनांल
गुडोयथा ॥ ३१ ॥ अहायदून्सुसंरब्धान्कृष्णंचकुपितंशनैः ॥ सांत्वयित्वाहमेतेपांशममिच्छन्निहागतः ॥ ३२ ॥
तइमेमंदस्रतयःकलहाभिरताःखलाः ॥ तंमामवज्ञायमुहुर्दुर्भाषान्मानिनोऽब्रुवन् ॥ ३३ ॥ नोग्रसेनःकिल
विभुर्भोजवृणयंधकेश्वरः ॥ शक्रादयो लोकपालायस्यादेशानुवर्तिनः ॥ ३४ ॥ सुधर्माक्रम्यतेयेनपारिजा
तोमरांघ्रिपः ॥ आनीयभुज्यतेसोऽसौनकिलाध्यासनार्हणः ॥ ३५ ॥

॥२८॥ जन्मनाबंधुभिश्चोपलक्षितयाश्रियाउन्नद्धउत्कटोमदोयेषांते दुर्वाच्यंपरुषंवाक्यं असभ्यादुर्जनाः ॥२९॥३०॥ नानाधनाभिज
नादिमदैरुन्नद्धाःतेषांदंडएवप्रक्षमः प्रकर्षेणशमयतीतितथा यथालगुडःदंडः ॥३१॥३२॥ दुर्भाषान् अवाच्यशब्दान् ॥३३॥ दुर्भाषणम
नुस्मरतिर्द्विःनोपसेनइति विभुःआज्ञापयितुंसमर्थः ॥३४॥अहोघृष्टाःश्रीकृष्णमप्यधिक्षिपंतीतिकुपितआह सुधर्मेत्यादिभित्तिभिः ॥३५॥

३६ ॥ मौल्युत्तमैः मौलियुक्तैरुत्तमैः उत्तमैर्मौलिभिरिति वां उपासितानि तीर्थानि यैर्योगिभिः तेषामपि तीर्थं यद्वा उपासितं सर्वैः सेवि-
तं तीर्थं गंगा तस्याः तीर्थं तीर्थत्वनिमित्तं किंच ब्रह्माभवः श्रीश्चाहमपि उद्धेम कथं भूतावयं यस्य कलायां अंशस्य कला अंशस्य कला अं-
शः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मत्तानामिव मद्यादिना रूक्षाः परुषाः अनुशासिता स्वयंदंडधरः सन् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ लांगलायेण दक्षिणतः प्राकार-

यस्य पादयुगं साक्षाच्छ्रीरूपास्तेऽखिलेश्वरी ॥ सनाहति किल श्रीशोनरे देवपरिच्छदान् ॥ ३६ ॥ यस्यां घृपंक-
जरजोऽखिललोकपालैर्मौल्युत्तमैर्धृतमुपासिततीर्थतीर्थ ॥ ब्रह्माभवोऽहमपि यस्य कलाः कलायाः श्रीश्चाह-
मचिरमस्य नृपासनं क ॥ ३७ ॥ भुंजते कुरुभिर्दत्तं भूखंडं दृणयः किल ॥ उपानंहः किल वयं स्वयंतु कुरवः शि-
रः ॥ ३८ ॥ अहो ऐश्वर्यमत्तानां मत्तानामिव मानिनां ॥ असंबद्धा गिरो रूक्षाः कः सहेतानुशासिता ॥ ३९ ॥ अ-
यनिष्कौरवीं पृथ्वीं करिष्यामीत्यमर्षितः ॥ गृहीत्वा हलमुत्तस्थौ दहन्निव जगत्त्रयं ॥ ४० ॥ लांगलायेण नगरमु-
द्दिदार्य गजाङ्घ्रयं ॥ विचकर्ष स गंगायां प्रहरिष्यन्नमर्षितः ॥ ४१ ॥ जलयानमिवाधूर्णं गंगायां नगरं पतत् ॥
आरूढ्यमाणमालोक्य कौरवा जातसंभ्रमाः ॥ ४२ ॥ तमेव शरणं जग्मुः सकृदुवाजिजीविषवः ॥ सलक्ष्मणं पु-
रस्कृत्य सांबं प्रांजलयः प्रभुं ॥ ४३ ॥ रामरामाखिलाधारप्रभावं न विदामत ॥ मूढानां नः कुबुद्धीनां क्षंतुमर्ह-
स्यतिक्रमं ॥ ४४ ॥ स्थित्युत्पत्त्यप्ययानां त्वमेको हेतुर्निराश्रयः ॥ लोकान् क्रीडनकानीश क्रीडतस्ते वदंति हि-
 ॥ ४५ ॥ त्वमेव मूर्ध्नि दमनं तलीलं यां भूमं डलं विभर्षि सहस्रमूर्धन् ॥ अंते च यः स्वात्मनिरुद्ध विश्वः शेषे द्वितीयः प-
रिशिष्यमाणः ॥ ४६ ॥ कोपस्तेखिलशिक्षार्थं न द्वेषान्न च मत्सरात् ॥ विभ्रतो भगवन्सत्वं स्थितिपालनतत्परः ॥
 ॥ ४७ ॥ नमस्ते सर्वभूतात्मन् सर्वशक्तिधराय्यय ॥ विश्वकर्मन्मस्ते स्तुत्वां वयं शरणं गताः ॥ ४८ ॥

ले निखतिन उद्दिदार्य उत्पाद्य ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ जिजीविषव इत्यक्षराधिक्यं सोढव्यं ॥ ४३ ॥ मूढानां प्रभावानभिज्ञानां अतिक्रममप-
राधं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ शेषेशयनं करोषि शेषपर्यं के परिशिष्यमाणो यः स च त्वमेवेति वा ॥ ४६ ॥ अस्मासु कोपश्च तवानुचित एवेत्याहुः का-
स्त इति स्थितिपालने तत्परः तात्पर्यवान् कोपः पाठांतरे संबोधनं ॥ ४७ ॥ विश्वकर्मकृत्यं यस्य सत्त्वमिति संबोधनं ॥ ४८ ॥

पमानमयनं पुरं येषां तैः ॥ ४९ ॥ तुरंगमांश्च द्वादशायुतानि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सहस्रिः कौरवैः ॥ ५२ ॥ मध्ये सभायां सभामध्ये ॥ ५३ ॥ ५४ ॥
 इति दशमे टीकायामष्टपठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ एकोनसप्ततितमे गार्हस्थ्यं प्रतिमंदिरं ॥ कृष्णस्य नारदो दृष्ट्वा विस्मितोऽगा-
 नतः स्तुवन् ॥ १ ॥ १ ॥ दिदृक्षामभिनयेनाह चित्रमिति द्रष्टुं सहस्रं स्त्रियः उदावहत् परिणीतवान् ॥ २ ॥ तां द्वारवतीमनुवर्णयति पुष्पिते तिसा-

श्रीशुक उवाच एवं प्रपन्नैः संविघ्नैर्वेपमानाय नैर्बलः ॥ प्रसादितः सुप्रसन्नो माभैषेत्यभयंददौ ॥ ४९ ॥ दु-
 र्योधनः पारिवर्हकुंजरान् पृष्टिहायनान् ॥ ददौ च द्वादशशतान्ययुतानि तुरंगमान् ॥ ५० ॥ रथानां पटसहस्रा-
 णि रौक्माणां सूर्यवर्चसां ॥ दासीनां निष्ककंठीनां सहस्रं दुहितृवत्सलः ॥ ५१ ॥ प्रतिगृह्यतु तत्सर्वं भगवान् सा-
 त्वतर्पणः ॥ समुतः सस्रुपः प्रायात्सुहृद्भिरभिनंदितः ॥ ५२ ॥ ततः प्रविष्टः स्वपुरं हलायुधः समेत्य बंधून् नुरक्त-
 चेतसः ॥ शंसं ससर्वयदुपुंगवानां मध्ये सभायां कुरुपुस्वचेष्टितं ॥ ५३ ॥ अद्यापि च पुरं त्येतत्सूचयद्रामवि-
 क्रमं ॥ समुन्नतं दक्षिणतो गंगायामनुदृश्यते ॥ ५४ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमोऽऽहोऽस्ति
 नपुरकर्मणः संकर्मणः विजयो नामांष्टपठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीशुक उवाच नरकं निहतं श्रुत्वा त-
 थोद्वाहं च योपितां ॥ कृष्णेनैकेन वद्धीनां तद्दिदृक्षुः स्म नारदः ॥ १ ॥ चित्रं वतैतदेकमवपुषायुगपत्पृथक् ॥ गृहेषु
 द्वांष्टसाहसं स्त्रिय एक उदावहत् ॥ २ ॥ इत्युत्सुको द्वारवतीं देवर्षिर्द्रष्टुमागमत् ॥ पुष्पितोपवनारामद्विजालिकुल-
 नादितां ॥ ३ ॥ उत्फुल्लेदीवरां भोजकद्वारकुमुदोत्पलैः ॥ लुरितेषु सरससूचैः कूजितां हंससारसैः ॥ ४ ॥ प्रासाद-
 लक्षैर्नवभिर्जुष्टां स्फाटिकराजतैः ॥ महामरकतप्रख्यैः स्वर्णरत्नपरिच्छदैः ॥ ५ ॥ विभक्तैरथ्यापथ्यैश्च त्वराप्रणैः
 शालासभाभीरुचिरां सुरालयैः ॥ संसिक्तमार्गां गणवीथिं देहलीं पतत्पताकाध्वजवारितातपां ॥ ६ ॥

र्द्धत्रयेण पुष्पितेषूपवनेषु आशमेषु उद्यानेषु च द्विजां नामलीनां च कुलानि तेनादितां ॥ ३ ॥ लुरितेषु व्यामेषु ॥ ४ ॥ महामरकतैः प्रख्यायं-
 ते प्रकाशं तद्वितथानैः स्वर्णरत्नमयाः परिच्छदाः परिकराद्येषु ॥ ५ ॥ पतंत्यः प्रचलंत्यः पताकायेषु तैर्ध्वजैर्वारितः आतपोयस्यांतां ॥ ६ ॥

तस्यां द्वारकायां सर्वेधिष्यपैः लोकपालैरर्चितं ॥ ७ ॥ षोडशभिः सद्यसहस्रैः समलंकृतं हरेरंतःपुरं विवेश तत्र च तस्य शौरेः पत्नीनां भवने
षु एकतमं विवेशेत्यन्वयः यत्र च कौशलं त्वष्टादर्शितमित्यंतःपुरं भवनयोर्विशेषणं ॥ ८ ॥ तदनुवर्णयति चतुर्भिः विष्टब्धमिति ॥ विद्रुमस्तं
भैर्विष्टब्धं घृतं वैदूर्यमयानि फलकोत्तमानि स्तंभाश्रयणानि छादनानि तैः इंद्रनीलमयैः कुड्यादिभिश्चोपलक्षितं जगत्या भूमिकया च इंद्रनी

तस्यामंतःपुरं श्रीमदार्चितं सर्वधिष्यपैः ॥ हरेः स्वकौशलं यत्र त्वष्टाकात्स्न्येन दर्शितं ॥ ७ ॥ तत्र षोडशभिः सद्य
सहस्रैः समलंकृतं ॥ विवेशैकतमं शौरेः पत्नीनां भवनं महत् ॥ ८ ॥ विष्टब्धं विद्रुमस्तंभैर्वैदूर्यफलकोत्तमैः ॥ इं
द्रनीलमयैः कुड्यैर्जगत्या चाहतत्विषा ॥ ९ ॥ वितानैर्निर्मितैस्त्वष्टामुक्तादामविलंबिभिः ॥ दांतैरासनपर्यं
कैर्मण्युत्तमपरिष्कृतैः ॥ १० ॥ दासीभिर्निष्ककंठीभिः सुवासोभिरलंकृतं ॥ पुंभिः सकंचुकोष्णीषसुवस्त्र
मणिकुंडलैः ॥ ११ ॥ रत्नप्रदीपनिकरद्युतिभिर्निरस्तध्वातं विचित्रवलभीषुं शिखंडिनीं ऽग ॥ नृत्यंतियत्र
विहिता गुरुधूपमक्षैर्निर्यातमीक्ष्य घनबुद्धय उन्नदंतः ॥ १२ ॥ तस्मिन् समानगुणरूपवयः सुवेपदासीसह
स्रयुतया ऽनुसवं गृहिण्या ॥ विप्रोददर्शचमरव्यजनेन रुक्मदंडेन सात्वतपतिं परिबीजयंत्या ॥ १३ ॥ तं स
न्निरीक्ष्य भगवान्सहस्रोत्थितः श्रीपर्यंकतः सकलधर्मभृतां वरिष्ठः ॥ आनम्य पादयुगलं शिरसाकिरीटजुष्टे
नसांजलिरवीविशदासने स्वे ॥ १४ ॥

लमय्या नहता त्विदृश्याः तथा ॥ ९ ॥ मुक्तादाम्नां क्लिंबाः विविधानि लंबनानि विद्यंते ये पुनैः मण्युत्तमैः परिष्कृतैर्भूषितैः ॥ १० ॥ ११ ॥
इक्ष्यतमीक्ष्य घनो मेघो ऽयमिति बुद्धिर्येषां ने ॥ १२ ॥ अनुसवं सर्वकालं आत्मना समानानि गुणरूपवयांसि सुवेपोऽलंकारश्च यस्य तेन दा
सीसहस्रेण युतया गृहिण्या सह ॥ १३ ॥ श्रियः रुक्मिण्याः पर्यंकतः अवीविशत् उपवेशयामास ॥ १४ ॥

अविभक्तः दधारेत्यर्थः बिभ्रदिति शत्रुतंवा तदा संपूज्याभिभाष्यचप्राहेत्युत्तरेणान्वयः कथंभूतः यस्यचरणशौचंगंगाअशेषतीर्थं
सः अतएव दुरुतरोऽपिसतांधर्मभृतांपतित्वादेवमकरोदित्यर्थः सतांपतित्वेहेतुः ब्रह्मण्यदेवइति यतगुणकृतं नाम तस्यैव यतो युक्तं समंज
समतस्तद्धर्मप्रवर्तनायैवमाचरणमित्यर्थः ॥ १५ ॥ अभिभाष्यदिष्ट्याऽत्रत्वदागमनमित्यादिप्रियमुक्त्वा ॥ १६ ॥ भगवतास्वस्य अर्हणम
नर्हणमन्यमानस्तत्संभावयन्नाह नैवेति सर्वमित्रत्वादेवमर्हणं ननु मम गौरवात् तर्हि कथं कंसादिष्वमैत्रीतत्राह खलानां दमध्वेनैवाद्भुतमिति

तस्यावनिज्यचरणौ तदपः स्वमूर्ध्ना बिभ्रज्जगदुरुतरोपिसतांपतिर्हि ॥ ब्रह्मण्यदेवइति यद्गुणनामयुक्तं तस्यैव
यच्चरणशौचमशेषतीर्थं ॥ १५ ॥ संपूज्यदेव ऋषिवर्यमृषिः पुराणो नारायणो नरसखो विधिनोदितेन ॥ वाण्या
भिभाष्यमितयामृतमिष्टया तं प्राह प्रभो भगवते करवामहे किं ॥ १६ ॥ नारद उवाच नैवाऽद्भुतं तव विभोऽखि
ललोकनाथ मैत्रीजनेषु सकलेषु दमः खलानां ॥ निःश्रेयसाय हि जगत्स्थिति रक्षणाभ्यां स्वैरावतार उरुगाय
विदामसुष्ठु ॥ १७ ॥ दृष्टं तवांघ्रियुगलं जनतापवर्गं ब्रह्मादिभिर्हृदिविचिंत्य मगाधबोधैः ॥ संसारकूपपतितोत्त
रणावलंबं ध्यायंश्च राम्यनुगृहाण यथा स्मृतिः स्यात् ॥ १८ ॥ ततोऽन्यदा विशदं देहं कृष्णपत्न्याः स नारदः ॥ यो
गेश्वरेश्वरस्यांगयोगमायाविवित्सया ॥ १९ ॥ दीव्यं तमक्षैस्तत्रापि प्रियया चोद्धवेन च ॥ पूजितः परया भक्त्या
प्रत्युत्थानासनादिभिः ॥ २० ॥ पृष्ट्वा विदुषं वासौ कदा यातो भवानिति ॥ क्रियते किं नु पूर्णानाम पूर्णैरस्मदा
दिभिः ॥ २१ ॥ अथापि ब्रूहि नो ब्रह्म जन्मैतच्छोभनं कुरु ॥ स तु विस्मित उत्थाय तूष्णीमन्यदगाद्गृहं ॥ २२ ॥

कुतः जगतः स्थितिर्धारणं रक्षणं प्रालंभं ताभ्यां सह तस्य निःश्रेयसाय तवायं स्वेच्छावतारइति वयं सुष्ठु सम्यग्विद्मः अतः खलदमः साधुसंमान
नंचयुक्तमिति भावः ॥ १७ ॥ यदुक्तं प्रभो किं करवामेति तत्राह दृष्टमिति भक्तजनताया अपवर्गरूपं किंच अतिदुर्लभतया ब्रह्मादिभिर्यो
गेश्वरैरपि हृदिविचिंत्यं किंच संसारकूपे पतितानामुत्तरणायावलंबमाश्रयं एवंभूतं तवांघ्रियुगलं मया दृष्टं अतः कृतकृत्योऽस्मि तथा त्वत्स्मृ
तिर्यथा स्यात्तथाऽनुगृहाण ततस्तं ध्यायन्नेव नित्यं चरामीति ॥ १८ ॥ १९ ॥ अक्षैर्दीव्यं तमित्यादौ दर्शयति ज्ञातव्यं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ वितानाग्नीनाहवनीयादीन् अग्निहोत्रेण पंचभिर्मखैः महायज्ञैर्यजंतं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥
कालेतत्तत्समये विधिना उपयापनं प्रापणं विवाहमित्यर्थः कल्पयंतं घटयंतं विभूतिभिर्विभक्तैः ॥ ३२ ॥ प्रस्थापनं दुहितृजामात्रादीनां स्वगृहा

तत्राप्यचष्टगोविंदं लालयंतं सुतान् शिशून् ॥ ततोऽन्यस्मिन् गृहेऽपश्यन्मज्जनाय कृतोद्यमं ॥ २३ ॥ जुद्धं न च
वितानाग्नीन्यजंतं पंचभिर्मखैः ॥ भोजयंतं द्विजान् क्वापि भुंजानमवशेषितं ॥ २४ ॥ क्वापि संध्यामुपासीनं ज
पंतं ब्रह्मवाग्यतं ॥ एकत्र चासिन्नर्मभ्यां चरंतमसि वल्मसु ॥ २५ ॥ अथैवर्गजैरथैः क्वापि विचरंतं गदाग्रजं ॥ क
चिच्छयानं पर्येकेस्तूयमानं च वंदिभिः ॥ २६ ॥ मंत्रयंतं च कस्मिंश्चिन्मंत्रिभिश्चोद्धवादिभिः ॥ जलक्रीडार
तं क्वापि वारमुख्याऽवल्लवृतं ॥ २७ ॥ कुत्रचिद्विजमुख्येभ्यो ददतंगाः स्वलंकृताः ॥ इतिहासपुराणानि शृण्वंतं मं
गलानि च ॥ २८ ॥ हसंतं हास्य कथया कदाचिद्विषयया गृहे ॥ क्वापि धर्मसेवमानमर्थकामौ च कुत्रचित् ॥ २९ ॥
ध्यायंतं मेकमासीनं पुरुषं प्रकृतेः परं ॥ शुश्रूषंतं गुरुन् क्वापि कामैर्भोगैः सपर्यया ॥ ३० ॥ कुर्वंतं विग्रहं कैश्चित्सं
धिचान्यत्र केशवं ॥ कुत्रापि सहरामेण चितयंतं सतां शिवं ॥ ३१ ॥ पुत्राणां दुहितृणां च काले विध्युपयापनं ॥ दा
रैर्वरैस्तत्सदृशैः कल्पयंतं विभूतिभिः ॥ ३२ ॥ प्रस्थापनोपानयनैरपत्यानां महोत्सवान् ॥ व्रीक्ष्य योगेश्वरेशस्य
येषां लोकावितिस्मिरे ॥ ३३ ॥ यजंतं सकलान् देवान् क्वापि क्रतुभिर्हविर्जितैः ॥ पूजयंतं कचिद्धर्मकूपाराममठा
दिभिः ॥ ३४ ॥ चरंतं मृगयां क्वापि हयमारुह्य सैधवं ॥ घ्नंतं ततः पशून् मेध्यात्परीतं यदुपुंगवैः ॥ ३५ ॥ अव्य
क्तलिङ्गं प्रकृतिष्वंतः पुरगृहादिषु ॥ कचिच्चरंतं योगेशंतत्तद्भावबुभुत्सया ॥ ३६ ॥

इहं प्रतिनयनं उपानयनं तत्तद्गृहात्पुनरानयनं तैर्महोत्सवान् कल्पयंतं योगेश्वरेशस्य तेषामपत्यानां महोत्सवान् व्रीक्ष्य लोकाः सर्वे वितिस्मि
वितिस्मयं च कुः तथा भूतान् कल्पयंतं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अव्यक्तलिङ्गं वेषांतरेण च्छन्नं ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ हेयोगेश्वर आत्मन् आत्मनिमनसितवस्वरूपेवानिर्भाताः प्रतीतास्तवयोगमायाः केवलं विदामविद्यः ननु त्वत्परमार्थमिति भावः ॥
 ॥ ३८ ॥ त्वन्मानुष्यनाद्येन मुस्मामि अतो मां प्रस्थापयेत्याह अनुजानीहीति ॥ ३९ ॥ तत्तस्मात्लोकं शिक्षयन्निमं धर्ममांस्थितः ननु तत्त्वतः
 हे पुत्रमाखिद मोहं मा प्राप्नुहि इति ॥ ४० ॥ इत्येवमनुगृहीतस्तमेकमेव संतं ददर्शेति ॥ ४१ ॥ मुहुर्मुहुर्दृष्ट्वा जातकौतुको मुनिर्विस्मितोऽभू

अथोवाच हं पीकेशं नारदः प्रहसन्निव ॥ योगमायोदयं वीक्ष्य मानुषीमीयुषोगतिं ॥ ३७ ॥ विदामयोगमाया
 स्ते दुर्दर्शा अपि मायिनां ॥ योगेश्वरात्मन्निर्भाता भवत्यादनिषेवया ॥ ३८ ॥ अनुजानीहि मां देवलोकां स्ते य
 शसाप्नुतान् ॥ पर्यटामितवोद्गायन्लीलाभुवनपावनीं ॥ ३९ ॥ श्रीभगवानुवाच ब्रह्मन्धर्मस्य वक्ताऽहं
 कर्ता तदनुमोदिता ॥ तच्छिक्षयं लोकमिममास्थितः पुत्रमाखिद ॥ ४० ॥ श्रीशुक उवाच इत्याचरंतं सद्
 र्मान्भव नानुगृहमेधिनां ॥ तमेव सर्वगेहेषु संतमेकं ददर्श ह ॥ ४१ ॥ कृष्णस्यानंतवीर्यस्य योगमायामहोदयं ॥
 मुहुर्दृष्ट्वा क्रपिरभूद्विस्मितो जातकौतुकः ॥ ४२ ॥ इत्यर्थकामधर्मेषु कृष्णेन श्रद्धितात्मना ॥ सम्यक्सभाजितः
 प्रीतस्तमेवानुस्मरन्त्ययौ ॥ ४३ ॥ एवंमनुष्यपदवीमनुवर्तमानो नारायणोऽखिलभवाय गृहीतशक्तिः ॥ रे मे
 ऽगषोडशसहस्रवरांगनानां स ब्रीडसौ हृदनिरीक्षणहासजुष्टः ॥ ४४ ॥ यां नीह विंश्वविलयोद्भववृत्तिहेतुः क
 र्माण्यनन्यविषयाणि हरिश्चकार ॥ यस्त्वं गगायति शृणोत्यनुमोदते वा भक्तिर्भवेद्भगवत्तत्पवर्गमार्गं ॥
 ॥ ४५ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७३ ॥

इति ॥ ४२ ॥ श्रद्धितः श्रद्धया युक्तः आत्मा यस्य तेन ॥ ४३ ॥ नारददृष्टां श्रीकृष्णलीलां निगमयति एवमिति अखिलस्य भवाय उद्भवा
 य गृहीताः शक्तयो नानामूर्त्तयो यनसः स ब्रीडं च तसौ हृदं च तेन निरीक्षणं हासश्च ताभ्यां जुष्टः ॥ ४४ ॥ अनन्यविषयाणि असाधारणानि
 अपवर्गमार्गेर्भोक्षप्रदे ॥ ४५ ॥ इति दशमे टीकायां एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७३ ॥

ततस्तु सप्ततितमे कृष्णस्याङ्गिककर्मणि ॥ दूतनारदयोः कार्ये कार्यमंत्रविचारणं ॥ १ ॥ जगन्मंगलचारित्रमाङ्गिकं जगदीशितुः ॥ नारदेन कचि
त्किञ्चित् दृष्टमाह यथाक्रमं ॥ २ ॥ अथेति अर्थधर्मकामेषु श्रीकृष्णेन श्रद्धितात्मनेति प्रस्तुतस्य श्रीकृष्णस्याङ्गिकस्याधिकारेऽथ शब्दः उप
पत्तायामासन्न्यायां पतिभिः श्रीकृष्णैः माधव्यो माधवस्य भार्याः ॥ १ ॥ वंदिन इव श्रीकृष्णं बोधयंतिसंति वयांसि पक्षिणो अरुरुवन् अ
तिशयेनाकूजन् मंदारवनवायुभिर्गीयत्स्वलप्वनिद्राणि निद्रारहितानि वयांसि ॥ २ ॥ वेदर्भात्युपलक्षणं परिरंभणविश्लेषात्तत्पर्यालो

श्रीशुक उवाच अथोपस्युपपत्तायां कुक्कुटान्कृजतो शपन् ॥ गृहीतकंठ्यः पतिभिर्माधव्यो विरहातुराः ॥ १ ॥
वयांस्यरुरुवन्कृष्णं बोधयंती वं वंदिनः ॥ गायत्स्वलप्वनिद्राणि मंदारवनवायुभिः ॥ २ ॥ मुहूर्ततंतुवैदर्भीना
मृष्यदतिशोभनं ॥ परिरंभणविश्लेषात्प्रियवाङ्मंतरंगता ॥ ३ ॥ ब्राह्मे मुहूर्त उत्थाय वार्युपस्य माधवः ॥ द
ध्यौ प्रसन्नकरण आत्मानं नमसः परं ॥ ४ ॥ एकं स्वयं ज्योतिरनन्यमव्ययं स्वसंस्थयानित्यनिरस्तकल्मषं ॥ ब्र
ह्माख्यमस्योद्भवनाशहेतुभिः स्वशक्तिभिर्लक्षितभावनिर्वृति ॥ ५ ॥ अथाहुतोऽस्य मले यथाविधिक्रिया
कलापं परिधाय वाससी ॥ चकार संध्योपगमादिसत्तमोद्भूतानलं ब्रह्मजजापवाग्यतः ॥ ६ ॥ उपस्थाचारकमु
द्यंतं तर्पयित्वात्मनः कलाः ॥ देवान् ऋषीन्पितॄन्वृद्धान् विप्रानभ्यर्च्य चात्मवान् ॥ ७ ॥ धेनूनां रुक्मशृंगीणां
साध्वीनां मौक्तिकस्रजां ॥ पयस्विनीनां गृष्टीनां सवत्सानां सुवाससां ॥ ८ ॥

य्य ॥ ३ ॥ १ ॥ एकमखंडं तत्र हेतुः अनन्यनिरुपाधि अतएव अव्ययं नित्यं स्वयं ज्योतिस्त्रे हेतुः नित्यनिरस्तं नित्यनिरस्तं कल्मषमविद्यायस्मा
त्तं उपलक्षणमाह अस्येति अस्य विश्वस्य लक्षितभावश्चासौ निर्वृतिश्च भावः सत्ता निर्वृतिरानंदः तथाहि गुणक्षोभात् पूर्वसत्तास्रात्रयः
सदेव सौम्येदमप आसीत् इत्यादि श्रुतेः स एवानंदश्च विज्ञानमानंदमित्यादि श्रुतेः तंसदानंदमित्यर्थः ॥ ५ ॥ आहुतः स्नातः संध्याया उपग
म उपपासनमादिर्यथा भवति तथा क्रिया कलापंचकार काण्वत्वादुदयात्पूर्वमेव हुतानलः ब्रह्मगायत्रीजजाप ॥ ६ ॥ कलाः अंशान् ऋषी
पितॄन्वृत्तं तर्पयित्वा ॥ ७ ॥ गृष्टीनां प्रथमप्रसूतानां ॥ ८ ॥

वदमिति हिरण्येनपरीयतान्कृष्णान्शुक्लदतोमृगान् मण्यारंभरतोऽददाच्छनं वद्वानिसप्तचेतिश्रुत्युक्तानि सप्तोत्तरशतं वद्वान्येकीकृत्यपुरा
णेचतुर्दशलक्षत्वेनगणितानि यथोक्तंभरतमेवाधिकृत्यनवमस्कंधे मृगान्शुक्लदतःकृष्णान्सुवर्णेनपरिष्कृतान्॥अदात्कर्मणिमण्यारेनियुता
निचतुर्दशेति ततश्चेयंवद्वसंख्याश्लोकेनसंगृह्यते चतुर्दशानांलक्षाणांसप्ताधिकशतांशकः॥वद्वंचतुरशीत्यसहस्राणित्रयोदशेति दिनेदिने

ददौरूप्यखुराग्राणांक्षौमाजिनतिलैःसह ॥ अलंकृतेभ्यांविप्रेभ्यांवद्वंवद्वंदिनेदिने ॥ ९ ॥ गोविप्रदेवतीवृद्ध
गुरुन्भूतानिसर्वशः ॥ नमस्कृत्यात्मसंभूतीर्मंगलानिसमस्पृशत् ॥ १० ॥ आत्मानंभूपयामासनरलोकवि
भूषणं ॥ वासीभिर्भूषणैःस्वीयैर्दिव्यस्त्रगनुलेपनैः ॥ ११ ॥ अवेक्ष्याज्यंतथादर्शगोचपद्विजदेवताः ॥ का
मांश्चसर्ववर्णानांपौरांतःपुरचारिणां ॥ प्रदाप्यप्रकृतीःकामैःप्रतोप्यप्रत्यनंदत ॥ १२ ॥ संविभज्याग्रतो
विप्रान्सकृतांवृत्तानुलेपनैः ॥ सुहृदःप्रकृतीर्दारानुपायुंक्तततःस्वयं ॥ १३ ॥ तावत्सूतउपानीयस्यंदनंप
रमाहुतं ॥ सुग्रीवाद्यैर्हयैर्युक्तंप्रणम्यावस्थितोऽग्रतः ॥ १४ ॥ गृहीत्वापाणिनापाणीसारयेस्तथारुहत् ॥
सात्यक्युद्धवसंयुक्तःपूर्वाद्रिमिवभास्करः ॥ १५ ॥ ईक्षितोऽतःपुरस्सीणांसव्रीडप्रेमवीक्षितैः ॥ कच्छाद्वि
सृष्टोनिरगाज्जातहासोहरन्मनः ॥ १६ ॥ सुधर्माख्यांसभांसर्वैर्दृष्टिभिःपरिवारितः ॥ प्राविशद्यन्निविष्टा
नानसंत्यंगपटुर्मयः ॥ १७ ॥ तत्रोपविष्टःपरमासनेविभुर्वभौस्वभासाककुभोवभासयन् ॥ वतोमृसिर्हयदु
भिर्यदूत्तमोयथोदुराजोदिवितारकागणैः ॥ १८ ॥

चप्रतिगृहं चेति ॥ ११ ॥ आत्मसंभूतीः स्व विभूतीः मंगलानिकपिलादीनि ॥ १० ॥ नरलोकस्यविभूषणरूपमात्मानं स्वीयैः पातांवरकौस्तुभा
दिभिः ॥ ११ ॥ कामानजिलप्रितानर्थान् ॥ १२ ॥ विप्रादीन्सगादिभिः संविभज्यतेभ्यस्तानिदत्वेत्यर्थः उपायुंक्तभोगार्थमग्रहीत् ॥
॥ १३ ॥ १४ ॥ पाणीकृतैःजलौगृहीत्वा ॥ १५ ॥ सव्रीडप्रेमवीक्षितैः कच्छाद्विसृष्टोनिरगादिति ॥ १६ ॥ एवंसर्वगृहेभ्यः पृथक्पृथक्
निर्गत्य अनंतरमेकएवसन् सुधर्माप्राविशत् न्यनिविष्टानांयत्रप्रविष्टानां ॥ १७ ॥ दृसिहैः नृपुत्रैः ॥ १८ ॥

पमंत्रिणः परिहासकाः पृथक्पृथक्स्वस्वसमुदायैः ॥ १९ ॥ मृदंगादयः प्रसिद्धाः दरःशंखःसूतादयस्तुष्टुवुः ॥ २० ॥ ब्राह्मणाःब्रह्मवे
माहुर्मंत्रान्व्याचक्षतेत्यर्थः वादिनः वादनचतुराः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ गिरिव्रजेतत्संज्ञकेदुर्गेरुद्धाआसन् तेषांचदुःखमावेदयदित्य
वयः ॥ २४ ॥ कृष्णकृष्णेतिषट्श्लोकैराज्ञांविज्ञप्तिः तत्रप्रथमेनशरणाश्रयणं त्रिभिर्भयानुवादः द्वाभ्यांप्रार्थनमिति पृथग्विधयःपृथग्द
त्तनः ॥ २५ ॥ पृथग्दर्शिनोलोकस्यभवभयंविदुष्वंतोनमंति लोकइति विकर्मनिषिद्धं काम्यंचतस्मिन्नितरंतरतःस्वेकुशलेधर्मं भवतोऽ
नेत्वयाउदिते पंचरात्रेसामान्यतश्चगीतासु यत्करोषियदश्रासियज्जुहोषिददासियत् ॥ यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणमिति प्रमत्तो

तत्रोपमंत्रिणोराजन्नानाहास्यरसैर्विभुं ॥ उपतस्थुर्नटाचार्यानर्तक्यस्तांडवैःपृथक् ॥ १९ ॥ मृदंगवीणामु
रजवेणुतालदरस्वनैः ॥ ननृतुर्जगुस्तुष्टुवुश्चसूतमागधवंदिनः ॥ २० ॥ तत्राहुर्ब्राह्मणाःकेचिदासीर्नाब्रह्मवा
दिनः ॥ पूर्वेषांपुण्ययशसांराज्ञांचाकथयन्कथाः ॥ २१ ॥ तत्रैकःपुरुषोराजन्नागतोपूर्वदर्शनः ॥ विज्ञापि
तोभगवतेप्रतीहारैःप्रवेशितः ॥ २२ ॥ सनमस्कृत्यकृणायपरेशायकृतांजलिः ॥ राज्ञामावेदयदुःखंजरासं
धनिरोधजं ॥ २३ ॥ येचदिग्विजयेतस्यसंनतिनययुर्नृपाः ॥ प्रसत्यरुद्धास्तेनासन्नयुतेद्वेगिरिव्रजे ॥ २४ ॥
कृष्णकृष्णाप्रमेयात्मन्प्रपन्नभयभंजन ॥ वयंत्वांशरणंयामोभवभीताःपृथग्विधयः ॥ २५ ॥ लोकोविकर्मनि
रतःकुशलेप्रमत्तःकर्मण्ययंत्वदुदितेभवदर्चनेस्वे ॥ यस्तावदस्यबलवानिहजीविताशांसद्यश्छिनत्यनिमि
षायनमोऽस्तुतस्मै ॥ २६ ॥ लोकेभवान्जगदिनःकलयाऽवतीर्णःसद्रक्षणायखलनिग्रहणायचान्यः ॥ क
श्चित्त्वदीयमतियातिनिदेशमीशकिंवाजनःस्वरुतमृच्छतितन्नविद्यः ॥ २७ ॥

निवहितोयावदयंलोकः तावदेवास्यलोकस्ययःसद्योजीविताशांछिनन्ति तस्मैतुभ्यमनिमिषायकालात्मनेनमइति ॥ २६ ॥ सेयंलोक
यगतिः वयंतुत्वद्भक्ताः अतोऽस्माकंकुतएतदुःखमापन्नमित्याश्चर्येणाहुः लोकइति भोईश जगतःइनःईश्वरः त्वयिसद्रक्षणार्थमवतीर्णं
पिचेदस्माकंदुःखंस्यात्तर्हि किमन्यः कश्चिज्जरासंधादिस्त्वदाज्ञामपिलंघयति किंचत्वयारक्ष्यमाणोऽपिजनः स्वकर्मजंदुःखंप्राप्तीत्ये
तिनविद्यः नचैतदुभयमपियुक्तमितिभावः ॥ २७ ॥

किदुःखंतदाहुःस्वप्नायितमिति स्वप्नवज्जातं नृपसुखं नृपोचितं सुखं यतः परतंत्रं विषयसाध्यं किंच संप्रति शश्वद्भयं यस्मिन् तेन मृतक तुल्ये
न शरीरेण धुरं पुत्रदारादिचिंतां केवलं वहामः अहो कष्टं नः ये वयमितः पूर्वमेव निष्कामाः संतः त्वानाश्रिता इत्याहुः हित्वेति त्वत्त्वत्तः यदनी
हैः निष्कामैर्लभ्यमात्मनि स्वतः सिद्धं सुखं तद्वित्वा क्लिश्याम इति ॥ २८ ॥ त्वन्मायाकृतं कर्मबंधं त्वमेव निवर्तयेति प्रार्थयन्ते तन्न इति वियुंक्ष्वमो
चय मगधोजरासंघः तत्संज्ञकात्कर्मपाशात् भवद्विरेव विक्रम्यततो निर्गम्यतामिति चेदत आहुः यइति एक एवायुवमतंगजानां वीर्यं विभ्र

स्वप्नायितं नृपसुखं परतंत्रमीशेशश्वद्भयेन मृतकेन धुरं वहामः ॥ हित्वा तदात्मनि सुखं त्वदनीहलभ्यं क्लिश्याम
हेऽतिरूपणास्तव माययेह ॥ २८ ॥ तन्नो भवान्प्रणतशोकहरांघ्रियुग्मो वद्धान्वियुंक्ष्वमगधाद्वयकर्मपाशा
त् ॥ यो भूभुजोऽयुतमतंगजवीर्यमेको विभ्रदुरोध भवने मृगराडिवावीः ॥ २९ ॥ यो वै त्वया द्विनवरुत्व उदा
त्तचक्रभग्नो मधेखलुभवंतमनंतवीर्यं ॥ जित्वा नृलोकनिरतं सरुदूढदर्पो युष्मत्प्रजारुजतिनोऽजिततद्विधेहि
॥ ३० ॥ दूत उवाच इति मागध संरुद्धा भवदर्शनकांक्षिणः ॥ प्रपन्नाः प्रादमूलं ते दीनानां शं विधीयतां
॥ ३१ ॥ श्रीशुक उवाच राजदूते ब्रुवत्येव देवर्षिः परमद्युतिः ॥ विभ्रत्पि गजटाभारं प्रादुरासीद्यथारविः
॥ ३२ ॥ तं दृष्ट्वा भगवान् रुष्णः सर्वलोकेश्वरेश्वरः ॥ ववंद उत्थितः शीर्ष्णांससभ्यः सानुगो मुदा ॥ ३३ ॥ सभाज
यित्वा विधिवत्कृतासनपरिग्रहं ॥ वभापे सूनृतैर्वाक्यैः श्रद्धया तर्पयन्मुनिं ॥ ३४ ॥ अपि सिद्धलोकानां त्र
याणामकुतोभयं ॥ ननु भूयान् भगवतो लोकान्यर्यटनो गुणः ॥ ३५ ॥

तस्मिन् स्वभवने भूभुजोऽस्मान् रुरोधे सिंहो मे पीरिव ॥ २९ ॥ किंच युष्मदीया वयमित्यस्मानधिकं बाधत इत्याहुः यो वा इति हे उदात्तचक्र उ
द्यतसुदर्शन यो वै द्विनवरुत्वः अष्टादशवारान् त्वया सह मृधेवर्तमाने तत्र सप्तदशरुत्वः त्वया खलु भग्नः पराजितः पश्चादनंतवीर्यमपि नृलोके
निरतं नरशरीरविनोदं भवंतं सरुजित्वा ऊढदर्पः प्राप्त गर्भः युष्मत्प्रजानः रुजति पीडयति तत्तत्र यद्युक्तं तद्विधेहीत्यर्थः ॥ ३० ॥ दूत आह इतीति
॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भूयान् महान् गुणोलाभोऽयमस्माकं सर्वलोककृत्तांतज्ञानमिति ॥ ३५ ॥

ईश्वरः कर्ता येषां तेषु ॥ ३६ ॥ एवमविदुषे वसर्वज्ञेन जरासंधवधार्थमेव पांडवचिकीर्षितं पृष्ठो नारदो माययामातज्ञात्वा ह दृष्टा इता चाभः
विश्वसृजश्च ब्रह्मणोऽपि मायिनो मोहकस्य ते स्वशक्तिभिर्विद्यादिभिः भूतेष्वंतर्यामितया चरतो वर्तमानस्य यद्यहं भूतेषु वर्तेतर्हि भूतानि मां किं
न पश्यन्ति तत्राह वन्हैरिव च्छन्नरुच इति स्वशक्तिभिरेव च्छन्नारुक् प्रकाशो यस्य तस्य अतस्तवेदं प्रश्नादिन मेऽद्भुतं ॥ ३७ ॥ इदं जगत्कथं
भूतं असदेव यत्तव मायया विद्यमानात्मतयाऽवभासते तज्जगत्सृजतः किंतु केवलं तुभ्यं न मनमेव शक्यमित्याह तस्मै नम इति कुतः स्वेन रूपे
ण सर्वतो विलक्षणात्मने अचिन्त्यायेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ नन्वेवं भूतस्य किं माया चेष्टितैरित्यत आह जीवस्येति अविद्यातमसादृतत्वेन अनर्थप्रा

नहितेऽविदितं किंचिल्लोकेऽप्यीश्वरकर्तृषु ॥ अथ पृच्छामहे युष्मन्पांडवानां चिकीर्षितं ॥ ३६ ॥ श्रीनारद उवाच
दृष्टामया ते बहुशो दुरत्ययामाया विभो विश्वसृजश्च मायिनः ॥ भूतेषु भूमंश्चरतः स्वशक्तिभिर्वह्नेरिव च्छ
न्नरुचो न मेऽद्भुतं ॥ ३७ ॥ तवेहितं कोऽहं तिसाधु वेदितुं स्वमाययेदं सृजतो नियच्छतः ॥ यद्विद्यमानात्मतयाऽ
वसीयते तस्मै नमस्ते स्वविलक्षणात्मने ॥ ३८ ॥ जीवस्य यः संसरतो विमोक्षणं न जानतोऽनर्थवहाच्छरीरतः ॥
लीलावतारैः स्ववशः प्रदीपकं प्राज्वालयत्वा तमहं प्रपद्ये ॥ ३९ ॥ अथाप्याश्रावयेद्ब्रह्मन्नरलोकविडम्बनं ॥ रा
ज्ञः पैतृष्वसे यस्य भक्तस्य च चिकीर्षितं ॥ ४० ॥ यक्ष्यति त्वां मखेंद्रेण राजसूयेन पांडवः ॥ पारमेष्ठ्यकामो नृपति
स्तद्भवाननुमोदतां ॥ ४१ ॥ तस्मिन् देवक्रतुवरे भवंतं वै सुरादयः ॥ दिदृक्षवः समेप्यंतिसा जानश्च यशस्विनः ॥
॥ ४२ ॥ श्रवणात्कीर्तनाद्भ्यानात्पूयंतं ते वसायिनः ॥ तव ब्रह्ममयस्येश किमु ते द्याऽभिमर्शिनः ॥ ४३ ॥

पकेतात् शरीरात्संसरतः तेनैव तमसा तस्माच्छरीरात् विमोक्षोपायमजानतः प्राज्वालयत् प्रदीपितवान् तं त्वात्वां यशःश्रवणादिभिर्जीवस्य
मोक्षार्थमित्यर्थः ॥ ३९ ॥ आश्रावयेद्भावादिप्यामि नरलोकविडम्बनं ब्रह्मत्वां ब्रह्मन्निति पाठेऽपि हे ब्रह्मन्नरलोकानुकारिणं त्वां श्रावयि
ष्यामीति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ न चात्रैवानुमोदनं कार्यं किंतु तत्रागतं तव्यमित्याशयेनाह तस्मिन्निति ॥ ४२ ॥ तत्रागताश्च सर्वे ब्रह्मदर्शनादिना पूता भ
विष्यन्तीत्याह श्रवणादिति अंतैवसायिनः श्रवणादपि ब्रह्ममयस्य ब्रह्मघनमूर्तेः ईक्षाच अभिमर्शः स्पर्शनं च तौ विद्येते येषां ॥ ४३ ॥

केमुल्यमतिशयेनाह यस्येति हेभुवनानांमंगलरूपदिविपातालेभूमौचप्रथितंयस्ययशोविश्वंपुनाति कथंप्रथितंदिग्वितानंदिग्भवानांवि
तानवदलंकरणं तथाचरणांबुचंप्रथितंपुनाति कथंतत्प्रथितंदिविमंदाकिनीतिअधश्चभोगवतीतिइहचभूमौगंगेति तस्यतवागमनात्सर्वमं
गलंपवित्रंचभविष्यतीतिभावः ॥ ४४ ॥ तत्रैवंनारदेक्तेतेषुवर्तमानेष्वाल्मीयपक्षेषुयादवेषुजरासंधस्यजिगीषयाअगृह्णत्सुअमन्यमाने
पुवाचःपेशैःपेशलवाग्निरित्यर्थः ॥ ४५ ॥ चक्षुस्त्रेहेतुःमंत्रार्थानांमंत्रसाध्यानांतत्त्वविदितिपरिपाकविदिति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ . इतिद

यस्यामलंदिवियशःप्रथितंरसायांभूमौचतेभुवनमंगलदिग्वितान ॥ मंदाकिनीतिदिविभोगवतीतिचाधो
गंगेतिचेहचरणांबुपुनातिविश्वं ॥ ४४ ॥ श्रीशुकउवाच . तत्रतेष्वात्मंपक्षेष्वगृह्णत्सुविजिगीषया ॥
वाचःपेशैःस्मयन्भृत्यमुद्धवंप्राहकेशवः ॥ ४५ ॥ श्रीभगवानुवाच त्वंहिनःपरमंचक्षुःसुहृन्मंत्रार्थत
त्त्ववित् ॥ तथाऽत्रब्रूत्यनुष्ठेयंश्रद्धाःकरवामतत् ॥ ४६ ॥ इत्युपामंत्रितोभर्त्रासर्वज्ञेनापिमुग्धवत् ॥ निदेशं
शिरसाधायउद्धवःप्रत्यभाषत ॥ ४७ ॥ इतिश्रीभागवतेम०द०उ० भगवद्यानेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
श्रीशुकउवाच इत्युदीरितमाकर्ण्यदेवर्षेरुद्धवोऽब्रवीत् ॥ सभ्यानांमतमाज्ञायकृष्णस्यचमहामतिः ॥ १ ॥
उद्धवउवाच यदुक्तमृषिणादेवसाचिव्यंयक्ष्यतस्त्वया ॥ कार्यपैतृष्वस्त्रेयस्यरक्षाचशरणैषिणां ॥ २ ॥ य
ष्ट्व्यंराजसूयेनदिक्चक्रजयिनाविभो ॥ अतो जरासुतजयउभयार्थोमतोमम ॥ ३ ॥ अस्माकंचमहानर्थो
त्येतेनैवभविष्यति ॥ यशश्चतवर्गोविंदराज्ञोबद्धान्विमुंचतः ॥ ४ ॥

शमेटीकायांसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ अथैकसप्ततितमउद्धवस्यतुमंत्रतः ॥ इन्द्रप्रस्थंगतेकृष्णेपार्थानांपरमोत्सवः ॥ १ ॥ राजसू
यमिषंकृत्वाभीमदुर्योधनादिषु ॥ कलिमुत्पाद्यतद्वाराभूभारमहरत्यभुः ॥ २ ॥ देवर्षैर्मंतराजसूयगमनं सभ्यानांमंतराजरक्षाकृष्णस्यतूभयं
॥ १ ॥ यक्ष्यतःयागंकरिष्यतःपैतृष्वस्त्रेयस्यपितृष्वसुःपुत्रस्यसाचिव्यंसाहाय्यंतच्चकार्यं तथाशरणार्थिनाराज्ञारक्षाचकार्या ॥ २ ॥ तत्रप्रथ
मंराजसूयार्थंगंतव्यं ततोऽजरक्षाकर्तव्येत्यह यष्टव्यमित्यष्टभिः अतःदिग्विजयहेतोःउभयार्थःराजसूयार्थःशरणागतरक्षार्थश्च ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥

१४० अत्युत्कृतयासद्यएवजरासंधं हंतुमिच्छतोयादवानालक्ष्याह सवाइति १ अन्येषांततोबलिनामपियद्यपिसमबलएवभीमस्तथापितं वि
ना भीमादेवतस्यमृत्युर्विहितइतिभावः ॥ ५ ॥ ननुस्वबलसाम्येपिसेनाबलंतस्याधिकमितिचेदतआह द्वैरथइति द्वंद्वयुद्धेशतेनाक्षौहि
णीभिर्युतोमागधोमानंजेतव्यइत्यर्थः नन्वसौस्वसैन्यमेवयुद्धायनियुंजीतकुतस्तेनद्वैरथमितितत्राह ब्रह्मण्यइति नप्रत्याख्यातिननिराक
रोति ॥ ६ ॥ भिक्षेतद्वंद्वयुद्धंयाचतां तथाऽपिसमबलत्वात्साम्यमेवस्यादतआह तवसन्निधाविति ॥ ७ ॥ ननुअकिंचित्कुर्वतोममसन्निधा
नात्किंस्यादतआह॥निमित्तमिति अयमर्थः यथातवारूपस्यकालात्मनोविश्वसर्गेनिमित्तंकेवलंहिरण्यगर्भःतथाशर्वश्वतन्निरोधेतथाऽत्र
त्वमेवसन्निधिमात्रेणहंताभीमोनिमित्तमात्रमिति ॥ ८ ॥ अतोऽनेनोपायेनत्वयासशीघ्रंहंतव्यइत्याशयेनाह गायंतीति जरासंधवृत्तानारा

अ० ७१

सवैदुर्विपहोराजानागायुतसमोवले ॥ बलिनामपिचान्येषांभीमंसमबलंविना ॥ ५ ॥ द्वैरथेसतुजेतव्योमा
शतांक्षौहिणीयुतः ॥ ब्रह्मण्योऽभ्यर्थितोविप्रैर्नप्रत्याख्यातिकर्हिचित् ॥ ६ ॥ ब्रह्मवैपथ्यरोगत्वातंभिक्षेतवृको
दरः ॥ हनिष्यतिनसदेहोद्वैरथेतवसन्निधौ ॥ ७ ॥ निमित्तंपरमीशस्यविश्वसर्गनिरोधयोः ॥ हिरण्यगर्भःशर्व
श्वकालस्यारूपिणस्तव ॥ ८ ॥ गायंतितेविशदकर्मगृहेषुदेव्योराज्ञांस्वशत्रुवधमात्मविमोक्षणंच ॥ गोप्य
श्वकुंजरपतेर्जनकात्मजायाःपित्रोश्चलब्धशरणामुनयोवयंच ॥ ९ ॥ जरासंधवधःकृष्णभूर्यथार्यायोपकल्प्य
ते ॥ प्रायःपाकविपाकेनतवचाभिमतःक्रतुः ॥ १० ॥

ज्ञादेव्यःपत्न्यः तेविशदकर्मस्वगृहेषुबालकलालनादौगायंति कितत्कर्मस्वशत्रोःजरासंधस्यवधमात्मनांपतीनांविमोक्षणंच वत्समारो
हीःकरुणार्णवःश्रीकृष्णएवंकरिष्यतीति अत्रदृष्टांतःगोप्यश्चेत्यादयः यथागोप्यःशंखचूडवधंस्वमोक्षंचगायंति अवतारांतरगतंकुंजरप
तेर्नक्रात् जनकात्मजायाश्चरावणान् पित्रोश्चकंसगृहान्मोक्षं अतएवंभूतानांतासांरूपया त्वयातथैवकर्तव्यमितिभावः ॥ ९ ॥ कि
ञ्चजरासंधवधइति भूर्यथार्येति ततःशिशुपालवधादयोऽपिसुखसाध्याभविष्यंतीतिभावः एतच्चसर्वभविष्यत्येवेतिसंभावयन्नाह प्राय
इति पच्यतइतिपाकःकर्मतस्यविपाकःफलंतेनराज्ञांपुण्यविपाकेनजरासंधादीनांपापविपाकेनेति पाठांतरेतस्यजरासंधस्यपापविपा
केनेति तेनायंक्रतुस्तवाभिप्रेतः तत्रगतेत्वयिसर्वभविष्यतीत्यर्थः ॥ १० ॥

॥४८॥

अच्युतमुपपत्त्याद्वं यदुद्वद्वाइतिवदन्निरुद्धादयस्तथानापूजयन्नितिसूचितं ॥ ११ ॥ अनुज्ञाप्यअनुज्ञांप्रार्थ्य गुरुन्वसुदेवादीन् ॥
॥ १२ ॥ अवरोधान् स्वान्दारांन् निर्गमय्यप्रयाणंकारयित्वा ॥ १३ ॥ भटाःपदातयः सादिनः अश्वारोहाः रथादिनायकैःकरालया
तीव्रयाआत्मसेनयापरिवृतोनिराक्रमत् त्रिरगात् कुतःतकाशात् मृदंगादिभिर्वीरैःप्रघोषेणघोषितायाः ककुभः ॥ १४ ॥ नृवाजीति नृ

श्रीशुकउवाच इत्युद्धववचोराजन्सर्वतोभद्रमच्युतं ॥ देवर्षिर्यदुद्वद्वाश्वरुणश्वप्रत्यपूजयन् ॥ ११ ॥
अथादिशस्त्रयाणायभगवान्देवकीसुतः ॥ भृत्यान्दारुकजैत्रादीननुज्ञाप्यगुरुन्विभुः ॥ १२ ॥ निर्गमय्या
वरोधान्स्वान्समुतान्संपरिच्छेदान् ॥ संकर्षणमनुज्ञाप्ययदुराजंचशत्रुहन् ॥ सूतोपनीतंस्वरथमारुहद्रुड
ध्वजं ॥ १३ ॥ ततोरथद्विपभटसादिनायकैःकरालयापरिवृतआत्मसेनया ॥ मृदंगभेर्यान्कशंखगोमुखैः
प्रघोषघोषित्ककुभोनिराक्रमत् ॥ १४ ॥ नृवाजिकांचनशिबिकाभिरच्युतंसहंत्मजाःपतिमनुसुव्रताय
युः ॥ वरांवराभरणविलेपनस्रजःसुसंवृतानृभिरसिचर्मपाणिभिः ॥ १५ ॥ नरोपगोमहिषखराश्वतर्य
नःकरेणुभिःपरिजनवारयोषितः ॥ स्वलंरुताःकटकुटिकंवलंबराद्युपस्कराययुरधियुज्यसर्वतः ॥ १६ ॥ व
लंबृहत्त्वजपटछत्रचामरैर्वरायुधाभरणकिरीटवर्मभिः ॥ दिवांऽशुभिस्तुमुलरवंवभौरवेर्यथाऽर्णवःक्षुभित
तिमिंगिलोर्मिभिः ॥ १७ ॥ अथोमुनिर्यदुपतिनासभाजितःप्रणम्यतंत्तदिविदधद्विहायसा ॥ निशंम्यतद्व
वसितमाहताह्णोमुकुंदसंदर्शननिर्वृतैर्द्रियः ॥ १८ ॥

वाजिभिः नरयानैःअश्वैश्चकांचनशिबिकाभिश्च अच्युतंपतिमनुययुः सुव्रताःपतिव्रताः वराण्यंबरादीनियासांताः ॥ १५ ॥ नरोप्रादि
भिर्यानैः अश्वतरीगर्दभ्यामश्वज्जाता अनःशकटांकरेणुर्गजी परिजनयोषितोवारयोषितश्च कटकुटयःउशीरादिनृणनिर्मितगृहाः कंब
लांबरादयश्चोपस्कराः कुड्यादिरूपायासांताः अधियुज्यबलीवर्दादिषुतानुपस्कारान् दृढंसन्नह्य ॥ १६ ॥ रवेरंशुभिश्चतद्वलंदिवाक्भौ
कथंभूतंतुमुलरवमाकुलस्वनं क्षुभितैस्तिमिंगिलैःऊर्मिभिश्च ॥ १७ ॥ मुदिनारिदोविहायसाययावितिशेषः ॥ १८ ॥

प्रतिसद्य उद्दीप्तैः दीपैर्बलिभिः पुष्पादिप्रकरैश्च जुष्टं जालेभ्यो गवाक्षेभ्यो निर्गतैः धूपैरुचिरं विलसन्त्यः पताकायस्मिन्तत् मूर्धन्याः मूर्ध्नि
भवाहेमकलशायेषां तैः रजतमयानिरूप्यमयानिरूप्यस्थूलानिशृंगाणिकलशाधस्तनभूमिकायेषां तैर्भवनैर्जुष्टं कुरुराजस्य धामपुरं
दर्श ॥ ३३ ॥ नराणां लोचनानि तेषां पानस्य सादरवीक्षणस्य पात्रं विषयं किंपुनर्नारीणामित्यर्थः ॥ ३४ ॥ सुदुस्वागतं तद्वत्प्रादिकं प्रिय

उद्दीप्तदीपवलिभिः प्रतिसद्य जालनिर्यातधूपरुचिरं विलसत्पताकं ॥ मूर्धन्यहेमकलशैरजतोरुशृंगैर्जुष्टं दर्श
भवनैः कुरुराजधाम ॥ ३३ ॥ प्राप्तं निशम्य नरलोचनपानपात्रमौत्सुक्यविश्लथितकेशदुकूलबंधाः ॥ सद्यो
विस्तेज्यगृहकर्मपतींश्च तल्पेद्रष्टुं ययुर्युवतयः स्मनरेन्द्रमार्गं ॥ ३४ ॥ तस्मिन् सुसंकुलइमांश्चरथ द्विपद्भिः कृष्णं
सभार्यमुपलभ्य गृहाधिरूढाः ॥ नार्यो विकीर्यकुसुमैर्मनसोपगुह्य सुस्वागतं विदधुरुस्मयवीक्षितेन ॥ ३५ ॥
ऊचुः स्त्रियः पथि निरीक्ष्य मुकुंदपत्नीस्तारायथोऽडुपसहाः किमकार्यमूभिः ॥ यच्च त्वेषां पुरुषमौलिरुदारहास
लीलाऽवलोककलयोत्सवमातनोति ॥ ३६ ॥ तत्र तत्रोपसंगम्य पौरामंगलपाणयः ॥ चक्रुः सपर्यारुणाय
श्रेणीमुख्याहूतैः नसः ॥ ३७ ॥ अंतःपुरजनैः प्रीत्या मुकुंदः फललोचनैः ॥ ससंभ्रमैरभ्युपेतः प्राविशद्राजमंदि
रं ॥ ३८ ॥ पृथा विलोक्य भ्रात्रेयं कृष्णं त्रिभुवनेश्वरं ॥ प्रीतात्मा त्यागपर्यं कात्सल्यपापरिपस्वजे ॥ ३९ ॥ गो
विंदं गृहमानीय देवदेवेशमादृतः ॥ पूजायां नाविदल्लुप्त्यं प्रमोदोपहतो नृपः ॥ ४० ॥ पितृष्वसुर्गुरुस्त्रीणां कृ
ष्णश्चक्रेऽभिवादनं ॥ स्वयंच कृष्णयाराजन् भगिन्या चाभिवंदितः ॥ ४१ ॥ श्वश्रवासंचोदिता कृष्णा कृष्णप
त्नीश्च सर्वशः ॥ आनर्चरुक्मिणीं सत्यां भद्रां जाववतीं तथा ॥ ४२ ॥

मुत्स्मयवीक्षितेनैव विदधुः ॥ ३५ ॥ उडुपसहाः चंद्रसहचरा इत्यर्थः अमूभिः किंपुण्यमकारि ॥ ३६ ॥ श्रेण्यः एकशिल्पोपजीविनां सं
घास्तेषु मुख्याश्च ॥ ३७ ॥ अभ्युपेतः अभिगमनेन सत्कृतः ॥ ३८ ॥ सल्लुपाद्रौपदीसहिता ॥ ३९ ॥ कृत्यं प्रकारविशेषं प्रमोदेनोपहतोऽ
भिभूतः ॥ ४० ॥ गुरुस्त्रीणां च कृष्णयाद्रौपद्यां भगिन्या सुभद्रया ॥ ४१ ॥ आनर्च अर्चितवती ॥ ४२ ॥

न्याश्वयाः कृष्णपत्न्योऽभ्यागताः ता अपि ॥ ४३ ॥ प्रत्यहं न वने वं यथा भवति तथा सुखं निवासयामास ॥ ४४ ॥ कथं भूतं यः प्रेम्णानि
फाल्गुनेन संयुतः अत एव तस्य सहायेन सता येन खांडवेन वह्निर्हर्षयित्वा तत्र च मयं मोचयित्वा मयं प्रयुज्य युधिष्ठिराय दिव्या सभां कृ-
तं जनार्दनं अनेन राज्ञः कृष्णोपकारानुस्मरणं दिव्यत्वात् सभाया यथा मनोरथं सर्वावकाशसंपादनं च दर्शितं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इति दश-
मी कार्यामेकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ततो द्विसप्ततितमे राज्ञा कार्ये निवेदिते ॥ दुर्जयं मागधं बुध्वा भीमेनाघातयद्भूरिः ॥

कालिंदीं मित्रविंदां च शैव्यानां भ्रजितीं सतीं ॥ अन्याश्चाभ्यागतायास्तु वासः स्रग्मंडनादिभिः ॥ ४३ ॥ सु-
खं निवासयामां सधर्मराजो जनार्दनं ॥ ससैन्यं सानुगामात्यं सभार्यं च न वनं ॥ ४४ ॥ तर्पयित्वा खांडवेन व-
ह्निं फाल्गुनसंयुतः ॥ मोचयित्वा मयं येन राज्ञे दिव्या सभां कृता ॥ ४५ ॥ उवासकतिचिन्मासान् राज्ञः प्रियचि-
कीर्षया ॥ विहरन् रथमारुह्य फाल्गुनेन भटैर्वृतः ॥ ४६ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे उ० एक-
सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ श्रीशुक उवाच एकदा तु सभामध्य आस्थितो मुनिभिर्वृतः ॥
ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्वैर्भ्रातृभिश्च युधिष्ठिरः ॥ १ ॥ आचार्यैः कुलवृद्धैश्च ज्ञातिसंबन्धिबांधवैः ॥ शृण्वतामेव चै-
तेषामाभाष्येदमुवाच ह ॥ २ ॥ युधिष्ठिर उवाच क्रतुराजेन गोविंदराजसूयेन पावनीः ॥ यक्ष्ये विभूतीर्भ-
वतस्तत्संपादयन् प्रभो ॥ ३ ॥ त्वत्पादुके अविरतं परियेचरं तिध्यायं त्यभद्रनशने शुचयो गृणंति ॥ विदंति ते
कमलनाभमवापवर्गमाशासते यदि त आशिष ईशानान्ये ॥ ४ ॥

१ ॥ आस्थितः आसनमिति शेषः ॥ १ ॥ शृण्वतामेवेति यत्प्रसन्नः कृष्णः करोति नतदन्यः कश्चिदपि कर्तुं समर्थ इति निश्चित्य सर्वां नेव
माननादृत्य कृष्णमुवाचेत्यर्थः आभाष्य भो भो कृष्ण भक्तत्वं त्वत्सत्त्वं संबोध्य ॥ २ ॥ विभूतीः अंशान् ॥ ३ ॥ एष च कवर्तिनां मनोरथः
कथं त्वया क्रियत इति चेदत आह त्वत्पादुके इति परियेचरं तीति यच्छब्दव्यवधानमर्थं येषां चरंति देहेन ध्यायंति मनसा अभद्रस्य नशने
माशके गृणंति वाचा ते भवस्यापवर्गमोक्षं विदंति यदि आशासते तर्हि आशिषोऽपि त एव विदंति नान्ये च कवर्तिनोऽपि ॥ ४ ॥

भगवतो भक्तपक्षपातमाविष्कारयन्नाह तद्देवदेवेति तत्तस्मात्पश्यतु साक्षात् एवं निश्चितेऽपि ये कर्मादिप्रधानाः केचित् कुरुसृजयाः भगवद्भक्तिनबहुमन्यन्ते तेषां मोहनिवृत्तये ये त्वां भजन्ति यदि वान भजन्ति तेषां भुज्ये तेषां निष्ठां स्थितिं प्रदर्शय ॥ ५ ॥ न नुरागादिरहिते मयि कथमिदं वैषम्यं स्यात्तत्राह नेति स्वः पर इति भेदमतिस्तवनस्यादेव कुतः ब्रह्मणः निरुपाधेः किंच सर्वस्यात्मनः अतः समदृशः किंच स्वसुखानुभूतेः अतो रागाद्यभावादिनिर्भावः तथाऽपि संसेवमानानामेव त्वत्प्रसादो नान्येषां तत्राऽपि सेवाऽनुरूपमुदयः फलं न त्वत्र विपर्ययोन्यथाभावः यथा कल्पद्रुमस्य रागादिरहित्येऽपि सेवकेष्वेव फलजनकत्वं नान्येषु ॥ ६ ॥ सत्यं मद्भक्तानामेव कैवल्यदिनान्येषामित्यनुमोदमान आह सम्यग्गितद्देवदेव भवतश्चरणारविंदसेवानुभावमिह पश्यतु लोकएषः ॥ ये त्वां भजन्ति न भजन्त्युत वो भुज्ये तेषां निष्ठां प्रदर्शये विभो कुरुसृजयानां ॥ ५ ॥ न ब्रह्मणः स्वपरभेदमतिस्तव स्यात्सर्वात्मनः समदृशः स्वसुखानुभूतेः ॥ संसेवतां सुरतरोरिव ते प्रसादः सेवाऽनुरूपमुदयो न विपर्ययोऽत्र ॥ ६ ॥ श्रीभगवानुवाच सम्यग्यवसितं राजन् भवता शत्रुकर्शना ॥ कल्याणो येन ते कीर्तिर्लोकाननुभविष्यति ॥ ७ ॥ ऋषीणां पितृदेवानां सुहृदामपि नः प्रभो ॥ सर्वेषामपि भूतानामपीप्सितः क्रतुराडयं ॥ ८ ॥ विजित्य नृपतीन् सर्वांस्तृत्वा च जगतीं वशे ॥ संभृत्य सर्वसंभारानाह रस्व महाक्रतुं ॥ ९ ॥ एते ते भ्रातरो राजन् लोकपालांशसंभवाः ॥ जितोऽस्म्यात्मवता तेऽहं दुर्जयो योऽरुतात्मभिः ॥ १० ॥ न कश्चिन्मत्परं लोके तेजसा यशसा श्रिया ॥ विभूतिभिर्वाऽभिभवद्देवोऽपि किमु पार्थिवः ॥ ११ ॥ श्रीशुक उवाच निशम्य भगवद्गीतं प्रीतः फुल्लमुखान्बुजः ॥ भ्रातृन्दिग्विजयेऽयुक्तविष्णुतेजोपबृंहितान् ॥ १२ ॥

ति शत्रुकर्शनेति संबोधयन् सर्वराजविजयशक्तिसंचारयति अनुभविष्यति सर्वलोकव्याप्ता भविष्यतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ किमत्र मयाऽन्येन वा संपादनीयं तव तु सुकर एव राजसूय इत्याह विजित्येति जगतीं सर्वां पृथ्वीं संभारान्यज्ञोपस्करान् संभृत्य संपाद्य आहरस्व अनुतिष्ठेत्यर्थः ॥ ९ ॥ न नृपतिविजयादिकथं शक्यं स्यादत आह एत इति किंच आत्मवता जितेन्द्रियेण ते त्वया अहं च जितोऽस्मि वशीकृतोऽस्मि अरुतात्मभिः अजितेन्द्रियैः ॥ १० ॥ आस्तां तावद्देवं भूतस्य तं व परैरभिभवशंका अकिंचनमपि मत्परं कोऽपि नाभिभवितुं प्रभवतीत्याह न कश्चिदिति तेजसा प्रभावेण विभूतिभिः सैन्यादिसामर्थ्यभिः ॥ ११ ॥ अयुक्तं नियुक्तवान् विष्णोस्तेजसा उपबृंहितान्संवर्द्धितान् तेजोपबृंहितान् इति संधिरार्षः ॥ १२ ॥

कुलादीनामस्त्यादिभिः सहायैर्यथासंख्येन संबन्धः सहदेवं संजयैः सह भीमं मत्स्यैः नकुलं कैकयैः सव्यसाचिनं मद्रकैरिति ॥ १३ ॥ कथं
 नाययक्ष्यते यागं करिष्यते ॥ १४ ॥ आद्यो हरिः श्रीरुणः ॥ १५ ॥ ब्रह्मलिङ्गधराः ब्राह्मणलिङ्गधारिणः यतः यत्र बृहद्रथसुतो जरासन्धः
 १६ ॥ गृहेषु वर्तमानं समयाचेरन् सम्यक् अयाचंतेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ नन्विदं कामयामद्दतिविशेषो निर्दिश्यतां अन्यथा यस्य पु
 न्देवियोगो दुःसहः सकथं देयः तथाराजमण्डनं किरीटाद्यदेयं यत्तत्तन्निष्ठुभ्यः कथं देयं तथातिरम्यं रत्नाभरणादिपुत्रादियोग्यं कथं परस्मै दे
 मिति चेदत आहुः किदुर्मर्षमित्यादि अथ दृष्टान्तत्वेनार्थांतरमाहुः किमकार्यमिति यथा साधूनामकार्यं नास्ति तथा तितिक्षूणां दुर्मर्षदुःसहं
 नास्ति वदान्यानामत्युदाराणामदेयं नास्ति समदर्शिनानां परश्वनास्ति अतः किं विशेषनिर्देशेनेत्यर्थः ॥ १९ ॥ किंचार्थिने धीरेण मुद्रलादि
 सहदेवं दक्षिणस्यामादिशत्सहस्रं जयैः ॥ दिशि प्रतीच्यां नकुलमुदीच्यां सव्यसाचिनं ॥ प्राच्यां वृकोदरं मत्स्यैः
 कैकयैः सह मद्रकैः ॥ १३ ॥ ते विजित्य नृपान् वीरा आजग्हुर्दिग्भ्य ओजसा ॥ अजातशत्रुवेभूरिद्रविणं नृपय
 क्ष्यते ॥ १४ ॥ श्रुत्वा जितं जरासन्धं नृपतेर्ध्यायतो हरिः ॥ आहो पायंतं मे वाद्यं उद्धवो यमुवाच ह ॥ १५ ॥ भीमसे
 नोऽर्जुनः रुणो ब्रह्मलिङ्गधरास्त्रयः ॥ जग्मुर्गिरिव्रजं तात बृहद्रथसुतो यतः ॥ १६ ॥ तं गत्वा तिथ्यवेलायां गृहे
 पुगृहमेधिनं ॥ ब्रह्मण्यं समयाचेरन् राजन्या ब्रह्मलिङ्गिनः ॥ १७ ॥ राजन्विद्ध्यतिथीन्प्राप्तानर्थिनो दूरमागता
 न् ॥ तन्नः प्रयच्छ भद्रं ते यद्वयं कामयामहे ॥ १८ ॥ किदुर्मर्षं तितिक्षूणां किमकार्यं मसाधुभिः ॥ किं न देयं वदा
 न्यानां कः परः समदर्शिनः ॥ १९ ॥ योऽनित्येन शरीरेण सतां गेयं यशोध्रुवं ॥ नाचिनोति स्वयं कल्पः स वाच्यः शो
 च्य एव सः ॥ २० ॥ हरिश्चंद्रोरंतिदेव उच्छृत्तिः शिविर्वलिः ॥ व्याधः कपोतो वह्नोत्यध्रुवेण ध्रुवं गताः ॥ २१ ॥
 न प्राणा अपि न वंचनीया इत्याशयेनाहुः योऽनित्येनेति नाचिनोति न संपादयति स वाच्यः सन्निधः ॥ २० ॥ विश्वामित्रार्थानृण्याय हरि
 चंद्रो भार्यात्मजादिसर्वविक्रयस्वयं चांडालतां प्रामोप्य निर्विण्णः सहायो ध्यावासिभिर्जनैः स्वर्गगतः रंतिदेवः सकुटुंबोऽष्टचत्वारिंशदं हा
 स्य लब्धोऽपि कथंचिल्लब्धान्नोदकाद्यर्थिभ्यो दत्त्वा ब्रह्मलोकं गतः उच्छृत्तिर्मुद्रलः षण्मासं सीदत्कुटुंबोऽपि आतिथ्यदानेन ब्रह्मलोकं ग
 तः शिविः शरणागतकपोतरक्षणाय स्वमासं श्येनाय दत्त्वा दिवंगतः बलिः सर्वस्वं ब्राह्मणवेपधारिणे हरये दत्त्वा तमेवात्मसाच्चकार कपोनश्चा
 तिथ्ये व्याधाय कपोत्या सह आत्ममांसं दत्त्वा विमानेन दिवंगतः व्याधस्तयोः सत्त्वं वीक्ष्य स्वयमतिनिर्विण्णो महाप्रस्थानेन नाग्निदग्धदेहो नि
 कल्मषो दिषमारुरोह एव मन्ये च बहवोऽध्रुवेण शरीरेण ध्रुवं गता इति ॥ २१ ॥

ज्याहृतैः ज्याघातकिणांकितैः भुजैः दृष्टपूर्वान्द्रौ पदी स्वयंवरादिषु ॥ २२ ॥ २३ ॥ इंद्रस्य श्रियं जिहीर्षता विप्रव्याजेन विष्णुना भ्रंशितस्यापि
बलेर्नुअहोनेति पाठे श्रूयते किं अपितु श्रूयत इति ॥ २४ ॥ तं श्लाघते विष्णव इति शुक्लेण वार्यमाणोऽपि अतएव विष्णुरिति जानन्नपि ॥ २५ ॥
पतमानेन पतताक्षत्रबंधुना देहेन ब्राह्मणार्थाय विपुलं यशो नेहतानेह मानेन असंपादयता को न्वर्थः नकोऽपीत्यर्थः ॥ २६ ॥ एवं निश्चित्या

श्रीशुक उवाच स्वरैराकृतिभिस्तांस्तु प्रकोष्ठैर्ज्याहृतैरपि ॥ राजन्यबंधून्विज्ञाय दृष्टपूर्वान्वितयत् ॥ २२ ॥ राज
न्यबंधवो ल्येते ब्रह्मलिंगानि विभ्रति ॥ ददामि भिक्षितं तेभ्य आत्मानमपि दुस्यजं ॥ २३ ॥ बलेर्नुश्रूयते कीर्ति
विततादि श्वकल्मषा ॥ ऐश्वर्याद्भ्रंशितस्यापि विप्रव्याजेन विष्णुना ॥ २४ ॥ श्रियं जिहीर्षते इंद्रस्य विष्णवे द्विज
पिणे ॥ जानन्नपि महीं प्रादाद्यार्यमाणोऽपि दैत्यराट् ॥ २५ ॥ जीवता ब्राह्मणार्थाय कोऽन्वर्थः क्षत्रबंधुना ॥ देहेन प
तमानेन नेहतविपुलं यशः ॥ २६ ॥ इत्युदारमतिः प्राह कृष्णार्जुनं वक्रकोदरान् ॥ हे विप्रः त्रियतां कामो ददाम्यात्म
शिरोऽपिवः ॥ २७ ॥ श्रीभगवानुवाच युद्धं नो देहिराजेन्द्रद्वंद्वशो यदि मन्यसे ॥ युद्धार्थिनो वयं प्राप्ता राजन्याना
न्नकांक्षिणः ॥ २८ ॥ असौ वक्रकोदरः पार्थस्तस्य भ्राताऽर्जुनो ह्ययं ॥ अनयो मां तु लयं मां कृष्णं जानीहि ते रिपुं ॥
॥ २९ ॥ एवमावेदितो राजा जहासोच्चैः स्ममागधः ॥ आह चामपि तोमं दायुद्धं तर्हि ददामिवः ॥ ३० ॥ न त्वया भी
रुणायोऽस्येयुधिविक्लवचेतसा ॥ मथुरां स्वपुरीं त्यक्त्वा समुद्रं शरणं गतः ॥ ३१ ॥ अयं तु वयं सा तु ल्यो नाति सत्त्वो
न मे समः ॥ अर्जुनो न भवेद्योद्धां भीमस्तुल्यबलमम ॥ ३२ ॥ इत्युक्त्वा भीमसेनाय प्रादाय महतीं गदां ॥ द्वितीयां
स्वयमादाय निर्जगाम पुरा द्विहिः ॥ ३३ ॥ ततः समेखले वारौ संयुक्तावितरेतरौ ॥ जघ्नतुर्वज्रकल्पाभ्यां गदाभ्यां
रणदुर्मदौ ॥ ३४ ॥ मंडलानि विचित्राणि सव्यं दक्षिणमेव च ॥ चरतोः शुशुभे युद्धं नटयोरिव रंगिणोः ॥ ३५ ॥

ह हे विप्र इति ॥ २७ ॥ २८ ॥ राजन्यतामेव प्रपंचयति असाविति ॥ २९ ॥ ३० ॥ यतो मद्रिया समुद्रं शरणं गतः ॥ ३१ ॥ वयसाप्यनुल्यः नाति स
त्त्वो नाति बलश्च न च देहेन मया समः अतोर्जुनो योद्धा न भवेत् भीमस्तु भवेत् यतो मम तुल्यबलः ॥ ३२ ॥ प्रादाय दत्वेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ समेखले
युद्धांगणे ॥ ३४ ॥ मंडलानि गंदा युद्धगतिभेदान् सव्यं दक्षिणं च यथा भवति तथारंगिणोः रंगगतयोः नटयोरिवेति निर्भयत्वेनोपमा ॥ ३५ ॥

२॥ श्वटचटितिगदयोः परस्पराघातशब्दानुकरणं वज्रस्य निष्पेषः पातः तत्सहशः युध्यतोर्दंतिनोर्दंताघातशब्द इव शुभे ॥ ३६ ॥ अंसंकट्यादी
पेत्यदीप्तोमन्युर्ययोः तयोर्द्विरदयोर्गजयोरर्कशाखाभ्यां समं युध्यतोस्ते यथा चूर्णी भवतस्तद्वत् ॥ ३७ ॥ अपिष्टां चूर्णी चक्रतुः ॥ ३८ ॥
शिक्षा अभ्यासः बलं सत्वमोजः प्रभावः समानितानि संयोस्तयोः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ जन्मशकलरूपं मृतिः पुनः शकलीभावः ते वि

अ० ७३

ततश्चटचटाशब्दो वज्रनिर्घपसन्निभः ॥ गदयोः क्षिप्तयो राजन्दंतयोरिव दंतिनोः ॥ ३६ ॥ ते वै गदेभुजजवेन
निपात्यमाने अन्योऽन्यतोऽसकटिपादकरो रुजत्रून् ॥ चूर्णी बभूवतुरुपेत्य यथार्कशाखे संयुज्यतोर्द्विरदयोरि
व दीप्तमन्योः ॥ ३७ ॥ इत्थंतयोः प्रहतयोर्गदयोर्नृवीरौ क्रुद्धौ स्वमुष्टिभिरयः स्पर्शैरपिष्टां ॥ शब्दस्तयोः प्रहरतो
रिभयोरिवासीन्निर्घातवज्रपरुषस्तलताडनोत्थः ॥ ३८ ॥ तयोरेवं प्रहरतोः समशिक्षाबलौ जसोः ॥ निर्विशे
षमभूद्युद्धमक्षोणजवयोर्नृप ॥ ३९ ॥ एवंतयोर्महाराजयुज्यतोः सप्तविंशतिः ॥ दिनानि निरगंस्तत्र सुदृढान्नि
शितिष्ठतोः ॥ ४० ॥ एकदामातुलेयं वै प्राहराजन्दकोदरः ॥ नशक्तोऽहंजरासंधं निर्जेतुं युधिमाधव ॥ ४१ ॥ श
त्रोर्जन्ममृती विद्वान्जीवितं च जराकृतं ॥ पार्थमाप्याययत्स्वेन तेजसा चितयद्भरिः ॥ ४२ ॥ संचित्यारिवधोपा
यं भीमस्यामोघदर्शनः ॥ दर्शयामास विटपं पाटयन्निवसंज्ञया ॥ ४३ ॥ तद्विज्ञाय महासत्त्वो भीमः प्रहरतां वरः ॥
गृहीत्वा पादयोः शत्रुं पातयामास भूतले ॥ ४४ ॥ एकपादं पदाक्रम्य दोर्भ्यामन्यं प्रगृह्य सः ॥ गुदतः पाटयामा
स शाखामिव महागजः ॥ ४५ ॥ एकपादोरुवृषणकटिपृष्ठस्तनांसके ॥ एकवाक्क्षिभ्रकर्णेशकले ददृशुः प्र
जाः ॥ ४६ ॥ हाहाकारो महानासीन्निहते मगधेश्वरे ॥ पूजयामास तु भीमं परिरभ्यजयाच्युतौ ॥ ४७ ॥

ज्ञानं जानन्नृजनानामराक्षसी तत्कृतं अचितयत् कथमसौ शकली भवेदिति ॥ ४२ ॥ विटपं शाखां करेण विटपं गृहीत्वा हंरिः भीमस्य य
थाऽहं विटपं पाटयामितथा त्वमेनं विपाटयेति संज्ञया संकेतेन अरिवधोपायं दर्शयामासेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ एकैकः पादादिर्य
मोस्ते शकले ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ ५२ ॥

दुर्लभत्वादसौहतः ननुराज्याभिलाषेणेतिदर्शयन्नाह सहदेवमिति ॥४८॥ इतिदशमे० टी० द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥
 ततस्त्रिसप्ततितमेमोचयित्वानृपांन्हरिः ॥ राजार्हभोगैःस्वान्देशान्प्रस्थाप्यपुनरागमत् ॥१॥ अत्यन्तद्वजरासंधवधात्तद्द्वभूपतीन् । विमो
 क्ष्यरूपयारुणोनिजरूपमदर्शयत् ॥ २ ॥ येनिर्जिताजरासंधेननिरुद्धाश्वगिरिद्रोण्यातिततोनिर्गताःसंतोषनश्यामंददृशुरित्युत्तरेणान्वयः
 ॥ १ ॥ क्षुधाक्षांमाः कृशाः संरोधेनपरिकर्षिताःक्लेशिताः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ भ्राजत्भ्राजमानोवरमणिः कौस्तुभोयया सायीवायस्य

सहदेवंतत्तनयंभगवान्भूतभावनः ॥ अभ्यपिंचदंमेयात्मागधानांपतिप्रभुः ॥ मोचयामासराजन्यान्सं
 रुद्धानागधेनये ॥ ४८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेजरासंधवधोनामद्विसप्ततितमोऽध्यायः
 ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ श्रीशुकउवाच- अयुतेद्देशतान्यष्टौलीलयायुधिनिर्जिताः ॥ तेनिर्गतागि
 रिद्रोण्यांमलिनामलयाससः ॥ १ ॥ क्षुत्क्षामाःशुष्कवदनाःसंरोधपरिकर्षिताः ॥ ददृशुस्तेघनश्यामंपीतकौ
 शेयवाससं ॥ २ ॥ श्रीवत्सांकंचतुर्बाहुंपद्मगर्भारुणेक्षणं ॥ चारुप्रसन्नवदनंस्फुरन्मकरकुंडलं ॥ ३ ॥ पद्मह
 स्तंगदाशंखरथांगैरुपलब्धितं ॥ किरीटहारकटककटिसूत्रांगदाचितं ॥ ४ ॥ भ्राजद्दूरमणिग्रीवंनिवीतंवन
 मालया ॥ पिबंतइवचक्षुर्भ्यांलिहंतइवजिह्वा ॥ ५ ॥ जिघ्रंतइवनासाभ्यांरंभंतइवबाहुभिः ॥ प्रणेमुर्हतपा
 प्मानोमूर्धभिःपादयोर्हरेः ॥ ६ ॥ कृष्णसंदर्शनाल्हादध्वस्तसंरोधनक्लमाः ॥ प्रशशंसुर्हृषीकेशंगीभिःप्रांजल
 योनृपाः ॥ ७ ॥ राजानऊचुः नमस्तेदेवदेवेशप्रपन्नार्तिहराव्यय ॥ प्रपन्नान्याहिनःकृष्णनिर्विण्णान्घोरसं
 स्तृतेः ॥ ८ ॥ नैनंनाथानुसूयामोमागधंमधुसूदन ॥ अनुग्रहोयद्भवतोराज्ञाराज्यच्युतिर्विभो ॥ ९ ॥

तं.निवीतंकंठलंबितयाव्याप्तं पिबंतइवेत्यादीनांहरेःपादयोः प्रणेमुरित्युत्तरेणान्वयः ॥ रंभंतः परिरंभमाणाइव ॥ ६ ॥ कृष्णदर्शनाद्वादे
 नध्वस्तः संरोधनंक्लमोयेषति ॥ ७ ॥ संरोधान् रक्षितानस्मान्घोरायाःसंस्तृतेरपिपाहि मोचय ॥ ८ ॥ ननुभवंतोजरासंधासूयाविष्टाः
 हामुत्रभोगासक्ताश्वकथंसंस्तृतेर्मोचनीयाइत्याशंक्य संप्रतिनवयंतथाभूताइत्याहुः नैनमित्यष्टभिः हेनाथ वयमेनंनानुसूयामः अद्यतु
 दोषदृष्ट्यांनपश्यामः कुतइत्यतआहुः अनुग्रहइति यद्यस्मात् ॥ ९ ॥

एतदेवव्यतिस्केणोपपादयेति राज्यैश्वर्येति राज्यैश्वर्याभ्यामदस्तेनोन्नद्धं च्छंखलोनित्याअचलाश्चसंपदोमन्यते यद्वा अनित्याः सत्यः
अचलाः शाश्वतीर्मन्यते ॥ १० ॥ किंच अवस्तुसद्वस्तुतयापश्यन्तीत्याहुः मृगतृणामिति वैकारिकीं सृष्ट्यादिविकारापन्नां अयुक्तां अ
विवेकिनः ॥ ११ ॥ राज्यस्ययोगवियोगयोरनर्थार्थावहत्वमस्मास्वेवदृष्टमित्याहुः वयमितिद्वाभ्यां श्रीमदेननष्टादृष्टिर्येषां अस्याः पृ
थिव्याः इतरेतरस्पृधः परस्परंस्पर्धमानाः पुरःपुरतः त्वांमृत्युमविगणय्यं पुरायेदुर्मदावयं ॥ १२ ॥ हेरुण तएववयमद्यविनष्टदर्पास्तेचर

राज्यैश्वर्यमदोन्नद्धोन्नश्रेयोविंदतेनृपः ॥ त्वन्मायामोहितोनित्यामन्यतेसंपदोऽचलाः ॥ १० ॥ मृगतृणांय
थाबालामन्यन्तउदकाशयं ॥ एवंवैकारिकींमायामयुक्तावस्तुचक्षते ॥ ११ ॥ वयंपुराश्रीमदनष्टदृष्ट्योजि
गीषयास्याइतरेतरस्पृधः ॥ घ्नंतःप्रजास्वाअतिनिर्घृणाःप्रभोमृत्युपुरस्त्वमविगणय्यदुर्मदाः ॥ १२ ॥ तएवक
णाद्यगभीरंहसादुरंतवीर्येणविचालिताःश्रियः ॥ कालेनतन्वाभवतोनुकंपयाविनष्टदर्पाश्चरणौस्मरामते
॥ १३ ॥ अथोनराज्यंमृगतृणिरूपितंदेहेनशश्वत्पततारुजांभुवा ॥ उपासितंव्यंसृष्टहयामहेविभोक्रियाफलं
प्रेत्यंचकर्णरोचनं ॥ १४ ॥ तनःसमादिशोपायंयेनतेचरणान्नयोः ॥ स्मृतिर्यथानविरमेदपिसंसरतामिह ॥
रुणायवासुदेवायहरयेपरमात्मने ॥ प्रणतक्लेशुनाशायगोविंदायनमोऽनमः ॥ १५ ॥ श्रीशुकउवाच .सं
स्तूयमानोभगवान् राजंभिर्मुक्तबंधनैः ॥ तानाहकरुणस्तातशरण्यः श्लक्ष्णयागिरा ॥ १७ ॥

गोस्मरामः स्मर्तुमाशास्महे कथंभूताः भवतस्तन्वामूर्च्याकालेनश्रियोविचालिताः विभंशिताः अतोराज्यच्युतिर्भवदनुग्रहएवेत्यर्थः ॥ १३
अतएवअथोअनंतरंमृगतृणिसदृशंराज्यंशश्वत्पतताप्रतिक्षणंक्षीयमाणेन तथारुजारोगाणांभुवाजन्मक्षेत्रेणदेहेन उपासितव्यंसेव्यंसृष्ट
हयामहेप्रेत्यपरलोकेचक्रियाफलंस्वर्गादिभोगमुपासितव्यंसृष्टहयामहे कथंभूतं कर्णयोःरोचनंरुचिजनकमात्रं तत्रगतस्यस्पर्धाद्य
नपगमेनसुखाभावादित्यर्थः ॥ १४ ॥ यद्येवंभूतायूयंतर्हिममचरणौस्मरतततोऽनायासेनमुक्तिर्भविष्यतीति किमदपेक्षयेतिचेदतआहुः
तन्नइतित्वच्चरणस्मृतिरपित्वत्पसादफलमेवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ श्लक्ष्णयामंजुलया ॥ १७ ॥

यथाभवद्भिराशंसितं बाढं निश्चितं वोमयि भक्तिर्जायते जायतामित्यर्थः ॥ १८ ॥ हे भूपाः मद्भजनमेव कर्तव्यमिति भवद्विष्यवसितं संकल्पितं दिष्ट्या भद्रं भवद्भिरुक्तं च संत्यमेवेत्याह भवंत इति श्रीश्वरेश्वर्यचताभ्यां मदस्तेनोन्नाहमुद्धनं स्वैराचारमित्यर्थः पश्ये पश्यामि ॥ १९ ॥ तदेवाह हैहय इति हैहयः कार्तवीर्यश्चक्रवर्ती नरेश्वरः पितुः कामधेनुहरणात्परशुरामेण सपुत्राहतः नहुषो देवेंद्रतां प्राप्तः उन्मत्तः शचीसंगाय ब्राह्मणान् शिविकां वाहयन् तैरेव ततो भंशितोऽजगरत्वमवाप वेनोप्युन्मत्तो ब्राह्मणान् अधिक्षिपंस्तैरेव हुं कृतैर्हतः रावणो रक्षसे

श्रीभगवानुवाच अद्य प्रभृतिवो भूपामय्यात्मन्यखिलेश्वरे ॥ सुदृढा जायते भक्तिर्वाढमाशंसितं तथा ॥ १८ ॥ दिष्ट्या व्यवसितं भूपा भवंतः कृतं भाषिणः ॥ श्रियैश्वर्यमदोन्नाहं पश्य उन्मादकं नृणां ॥ १९ ॥ हैहयो नहुषो वेनो रावणो नरकोपरे ॥ श्रीमदाङ्गुलिताः स्थानाद्देवदेत्यनरेश्वराः ॥ २० ॥ भवंत एतद्विज्ञाय देहाद्युत्पाद्यमन्तवम् ॥ मां यजन्तोऽध्वरैर्युक्ताः प्रजाधर्मेण रक्षथ ॥ २१ ॥ संतन्वन्तः प्रजातं तून्सुखं दुःखं भवाभवौ ॥ प्राप्तं प्राप्तं च सेवं तोमच्चित्ताविचरिष्यथ ॥ २२ ॥ उदासीनाश्च देहादावात्मारामाधृतव्रताः ॥ मय्यावेश्य मनः सम्यक् मामन्ते ब्रह्मयास्यथ ॥ २३ ॥ श्रीशुक उवाच इत्यादि श्यनृपान् कृष्णो भगवान् भुवनेश्वरः ॥ तेषां न्ययुक्तपुरुषान् स्त्रियो मज्जनकर्मणि ॥ २४ ॥ सपर्याकारयामास सहदेवेन भारत ॥ नरदेवोचितैर्वस्त्रैर्भूषणैः स्रग्विलेपनैः ॥ २५ ॥ भोजयित्वा वसन्नेन सुस्नातान्समलंकृतान् ॥ भोगैश्च विविधैर्युक्तान् तांबूलाद्यैर्नृपोचितैः ॥ २६ ॥ तेषूजिता मुकुंदेन राजानो मृष्टकुंडलाः ॥ विरेजुर्माचिताः क्लेशात्पादुके यथाग्रहाः ॥ २७ ॥

श्वरः सीतामणिलषनूराघवेण हतः नरकोदेत्येश्वरोदितिकुंडलाद्याहरणान्मयैव हतः अपरेऽपि श्रीमदात्स्थानाङ्गुलिताः ॥ २० ॥ यदुत्पाद्यं देहादितदन्तवत् एवं विज्ञाय युक्ता अप्रमत्तारक्षथ रक्षतेत्यर्थः ॥ २१ ॥ प्रजातं तून्पुत्रादिसन्ततीः प्राप्तं प्राप्तं समत्वेन सेवमानाः ॥ २२ ॥ मां ब्रह्मयास्यथ ॥ २३ ॥ स्त्रियश्च तेषां मज्जनकर्मणि अभ्यंगस्नानादीन्ययुक्तं ॥ २४ ॥ २५ ॥ सुस्नातान्सम्यगलंकृतान् भोगैश्च युक्तान्वरेणान् न भोजयित्वा पुनस्तेषां सपर्यासं सहदेवेन कारयामास ॥ २६ ॥ ग्रहाश्चन्द्रादयो यथा ॥ २७ ॥

प्रीणय्य नंदयित्वा ॥ २८ ॥ २९ ॥ जगदुःऊचुः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ स्वांडवप्रस्थमिद्रप्रस्थं दुर्हदांदुर्योधनादीनां ॥ ३२ ॥ शान्तंमृगं आम
मनोरथोबभूव ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इति दशमेटीकायां त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ चतुर्युक् सप्ततितमे राजसूय
क्रियाद्विजेः ॥ अपपूजाप्रसंगेन चैव घातादिवर्ण्यते ॥ १ ॥ राजसूयमुखे हत्वा जरासंधं तदंतरे ॥ चैव तदंतरे कुर्वंतं बीजं कलिमिवावपत् ॥ २ ॥

रथान्सदश्वानारोप्य मणिकंचनभूषितान् ॥ प्रीणय्य नृनैर्वाक्यैः स्वदेशान्प्रत्ययापयत् ॥ २८ ॥ त एवं मोचि
ताः रुद्धात्कृष्णेन सुमहात्मना ॥ ययुस्तमेव ध्यायंतः कृतानि च जगत्पतेः ॥ २९ ॥ जगदुःप्रकृतिभ्यस्ते महापु
रुषचेष्टितं ॥ यथाऽन्वशा सद्गवांस्तथा च कुरतं द्रिताः ॥ ३० ॥ जरासंधं घातयित्वा भीममेनेन केशवः ॥ पा
थाभ्यां संयुतः प्रायात्सह देवेन पूजितः ॥ ३१ ॥ गत्वा ते स्वांडवप्रस्थं शंखान्दध्मुर्जितारथः ॥ हर्षयंतः त्वमुत्तदो
दुर्हदां चासुखावहाः ॥ ३२ ॥ तच्छ्रुत्वा प्रीतमनस इन्द्रप्रस्थनिवासिनः ॥ मे निरेमा गंधमांतरा जाचाम मनो
रथः ॥ ३३ ॥ अभिवंद्याथ राजानं भीमार्जुन जनार्दनाः ॥ सर्वमाश्रावयांचक्रुरात्मना यदनुष्ठितं ॥ ३४ ॥ नि
गम्य धर्मराजस्तत्केशवेनानुकंपितं ॥ आनंदाश्रुकलां मुंचन् प्रेम्णानोवाच किंचन ॥ ३५ ॥ इति श्रीभागवते
महापुराणे दशमस्कंधे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं युधिष्ठिर राजा ज
रासंधवधं विभोः ॥ कृष्णस्य चानुभावं तं श्रुत्वा प्रीतस्तमब्रवीत् ॥ १ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ये स्युस्त्रैलोक्यगुरवः
सर्वलोकमहेश्वराः ॥ वहंति दुर्लभं लब्ध्वा शिरसैवानुशासनं ॥ २ ॥ स भवानरविंदाक्षो दीनानामीशमानि
नां ॥ धत्तेऽनुशासनं भूमंस्तदत्यंतविडम्बनं ॥ ३ ॥

कृष्णस्य चानुभावमिति चकारात् तस्य स्वाज्ञाऽनुविधायित्वं चालक्ष्येत्यर्थः ॥ १ ॥ तदाह ये स्युरिति ये त्रैलोक्यस्यापि गुरवः स्युः सनकाद
यः सर्वे च लोकाः लोकपालाश्च ते शिरसैव तवानुशासनं वहंति दुर्लभं लब्ध्वेति भाग्येनैतल्लब्धमिति बहुमानेनेत्यर्थः ॥ २ ॥ स भवान्परमे
श्वरोऽस्माकमनुशासनं धत्ते तदत्यंतविडम्बनं अननुरूपमनुकरणं स्वतेजोहानिप्रसंगादित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथवातवपरिपूर्णस्याज्ञापनाज्ञाधारणाभ्यांनतेजसोहानिदृष्टी अतःरूपयासर्वसंगच्छतइत्याह नसेकस्याद्वितीयस्येति समानासमान
हितस्यब्रह्मणस्तबोभयंमाया परमात्मनइति सर्वजीवनिधंतुस्तबनिधम्यत्वंसुतरांनवास्तवं अतःपरानुग्रहार्थैरैतैःकर्मभिस्तबतेजोनकर्द्धते
नचहसति रवेरिवोदयास्तमयादिकर्मभिरित्यर्थः तथाचश्रुतिः नकर्मणावर्धतेनोकनीयानिति ॥ ४ ॥ नन्वेवमप्यहंपरमेश्वरः ममेदंनीचं
कर्मायोग्यमितिमनसिकथंनभवेदतआह नवैतइति हेअजित तवभक्तानामेतावदियंनानाधीर्भेदमतिर्नास्ति यथापशूनामज्ञानावैकृता

नत्येकस्याद्वितीयस्यब्रह्मणःपरमात्मनः ॥ कर्मभिर्वर्धतेतेजोहसतेचयथारवेः ॥ ४ ॥ नवैतेऽजितभक्तानां
ममाहमितिमाधव ॥ त्वंतवेतिचनानाधीःपशूनामिववैकृता ॥ ५ ॥ श्रीशुकउवाच इत्युक्त्वायाज्ञियेका
लेवव्रेयुक्तान्सक्रत्विजः ॥ रुष्णानुमोदितःपार्थोब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः ॥ ६ ॥ द्वैपायनोभरद्वाजःसुमंतुर्गौत
मोसितः ॥ वसिष्ठश्च्यवनःकण्वोमैत्रेयःकवषस्त्रितः ॥ ७ ॥ विश्वामित्रोवामदेवःसुमतिर्जैमिनिःऋतुः ॥ पै
लःपराशरोगर्गोवैशंपायनएवच ॥ ८ ॥ अथर्वाकश्यपोधौम्योरामोभार्गवआसुरिः ॥ वीतिहोत्रोमधुच्छंदा
वीरसेनोऽकृतव्रणः ॥ ९ ॥ उपहूतास्तथाचान्येद्रोणभीष्मकृपादयः ॥ धृतराष्ट्रःसहसुतोविदुरश्चमहामतिः ॥
॥ १० ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्रायज्ञदिदृक्षवः ॥ तत्रेयुःसर्वराजानोराज्ञांप्रकृतयोनृप ॥ ११ ॥ ततस्ते
देवयजनंब्राह्मणाःस्वर्णलांगलैः ॥ कृत्वातत्रयथाम्रायंदीक्षयांचक्रिरेनृप ॥ १२ ॥ हैमाःकिलोपकरणावरुण
स्ययथापुरां ॥ इंद्रादयो लोकपालाविरिचभवसंयुताः ॥ १३ ॥

शरीरविषया तवतुनास्तीतिकिंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥ याज्ञियेयज्ञोचिते वसंतादिकाले युक्तान् अभियुक्तान्सयुधिष्ठिरः ऋत्विजोहो
नृपमुखान्वब्रे वतवान् ॥ ६ ॥ तन्नाह द्वैपायनइतित्रिभिः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अकृतव्रणांतानेतानृत्विगुपद्रष्टादिभेदेनवब्रे ॥ ९ ॥ अन्येचोपहू
तायज्ञदिदृक्षवस्तत्रेयुरित्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ देवयजनंयज्ञभूमिं कृत्वाकर्षणादिभिःसंशोध्य दीक्षयांचक्रिरेदीक्षासंस्कारयुक्तमकुर्व
न् ॥ १२ ॥ उपकरणाउपस्कराःवरुणस्यराजसूयेयथाआसन्नितिशेषः किंचइंद्रादयोवेवमणाः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ यचराजादयःसमाहूतास्तत्रसमीयुःस्म ॥ १५ ॥ तेसर्वैरुणभक्तस्यपांडुसुतस्यराज्ञःयुधिष्ठिरस्य राजसूयमविस्मिताःसंतः सूप
पन्नंसुसंपन्नंमेनिरेइत्यन्वयः याजकाःकृत्विजः ॥ १६ ॥ सौत्येहमि सोमाभिषवदिने ॥ १७ ॥ आग्याह्णमपूजातस्याह्णयोग्यं अनेकां
न्यात् योग्यानांबहुत्वेनैकस्यानिश्चयात् ॥ १८ ॥ १९ ॥ सांख्यंज्ञानं योगउपासना ॥ २० ॥ ननुसांख्यंकेवलपरं योगःसविशेषणपरः
कथमुभयोरेकपरत्वंतत्राह एकएवाद्वितीयोऽसौअतःसांख्यस्यैतत्परत्वंयुक्तं विशेषणभूतस्यसर्वप्रपंचस्यतन्मयत्वात्सविशेषणविषयस्य

सगणाःसिद्धगंधर्वाविद्याधरमहोरगाः ॥ मुनयोयक्षरक्षांसिखगकिन्नरचारणाः ॥ १४ ॥ राजानश्चसमाहू
ताराजपत्यश्चसर्वशः ॥ राजसूयंसमीयुःस्मराज्ञःपांडुसुतस्यवै ॥ १५ ॥ मेनिरेरुणभक्तस्यसूपपन्नमवि
स्मिताः ॥ अयाजयन्महाराजंयाजकादेववर्चसः ॥ राजसूयेनविधिवत्प्राचेतसमिवामराः ॥ १६ ॥ सौत्येह
न्यवनीपालोयाजकान्सदसस्पतीन् ॥ अपूजयन्महाभागान्यथावत्सुसमाहितः ॥ १७ ॥ सदस्याग्याह्णाह्वै
विमृशंतःसभासदः ॥ नाध्यगच्छन्ननैकांत्यात्सहदेवस्तदाब्रवीत् ॥ १८ ॥ अर्हतित्यच्युतःश्रेष्ठ्यंभगवान्सा
त्वतांपतिः ॥ एषवैदेवताःसर्वादेशकालधनादयः ॥ १९ ॥ यदात्मकमिदंविश्वंक्रतवश्चयदात्मकाः ॥ अग्नि
राहुतयोमंत्राःसांख्यंयोगश्चयत्परः ॥ २० ॥ एकएवाद्वितीयोऽसावैतदात्म्यमिदंजगत् ॥ आत्मनात्माश्रयः
सभ्याःसृजत्यवतिहंत्यजः ॥ २१ ॥ विविधानीहंकर्माणिजनयन्त्यदवेक्षया ॥ ईहतेयदयंसर्वःश्रेयोधर्मादि
लक्षणं ॥ २२ ॥ तस्मात्कृणायमहतेदीयतांपरमार्हणं ॥ एवंचेत्सर्वभूतानामात्मनश्चार्हणंभवेत् ॥ २३ ॥

योपस्यापियुक्तमद्वितीयपरत्वमित्याह एतदात्म्यमिति एषःश्रीकृष्णःआत्मायस्यतत् एतदात्म तस्यभावएतदात्म्यं भवितव्येचभावेनिर्दे
शः एतदात्म्यमिदंसर्वमितिश्रुतेःअत्रहेतुःआत्मनेति हेतुभ्याःआत्माश्रयःअन्यनिरपेक्षःस्वयमजद्वंद्वजगत्सृजति अवतिहंतिचेति ॥ २१ ॥
किंचविविधानीति यस्यावेक्षयाअनुग्रहेणविविधानिनानाप्रकाराणिकर्माणिततोयोगादीनिजनयन्कुर्वन् यत्तस्मात् अयंसर्वोऽपिज
नःधर्मादिलक्षणंश्रेयईहते साधयति कर्माणितत्फलानिचयदधीनानीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥

ननु आत्मनः क्रियमाणमर्हणमात्मनः कथं स्यात्तत्राह सर्वभूतानामात्मभूताय अनन्यदर्शिनेभिरस्तभेदमतये ॥ २४ ॥ श्रीकृष्णानुभाव
वित् सहेदेव इत्युक्त्वा तूष्णीमभूत् ॥ २५ ॥ द्विजेरितं साधुसाध्विति घोषं श्रुत्वा हार्दमभिप्रायं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥
हे सदसस्पतयः सर्वे बालस्य भाषितं मामन्यध्वं माजानीतमागृह्णीत कितत् यत्ततः कृष्णोऽर्हणे अयं पूजायां संमतः तत् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अ

सर्वभूतां त्मभूताय कृष्णाय अनन्यदर्शिने ॥ देवं शांतां यपूर्णार्चदत्तस्यानंत्यमिच्छता ॥ २४ ॥ इत्युक्त्वा सहेदेवो
ऽभूत् तूष्णीं कृष्णानुभाववित् ॥ तच्छ्रुत्वा तुष्टुवुः सर्वे साधुसाध्विति सत्तमाः ॥ २५ ॥ श्रुत्वा द्विजेरितं राजा ज्ञात्वा
हार्दं सभासदां ॥ समर्हयत् तूष्णीं प्रीतः प्रणयविह्वलः ॥ २६ ॥ तत्पादाववनिज्यापः शिरसालोकपावनीः ॥
सभार्यः सानुजामात्यः सकुटुंबो वहन्मुदा ॥ २७ ॥ वासोभिः पीतकौशेयैर्भूषणैश्च महाधनैः ॥ अर्हयित्वाऽश्रुपू
र्णाक्षीनाशकत्समवेक्षितुं ॥ २८ ॥ इत्थं सभाजितं वीक्ष्य सर्वे प्रांजलयोजनाः ॥ नमोजयेति नेमुस्तं निपेतुः पुष्प
दृष्टयः ॥ २९ ॥ इत्थं निशम्य दमघोषसुतः स्वपीठादुत्थाय कृष्णगुणवर्णनजातमन्युः ॥ उल्लिख्य बाहुमिदमा
ह सदस्यमपीसं श्रावयन् भगवते परुषाण्यभीतः ॥ ३० ॥ ईशोदुरत्ययः काल इति सत्यवती श्रुतिः ॥ दृष्टानाम
पियदुद्विर्बालवाक्यैर्विभिद्यते ॥ ३१ ॥ यूयं पात्रविदां श्रेष्ठामामन्यध्वं बालभाषितं ॥ सदसस्पतयः सर्वे कृष्णो
यत्संमतोऽर्हणे ॥ ३२ ॥ तपोविद्याव्रतधरान् ज्ञानविध्वस्तकल्मषान् ॥ परमपीन्ब्रह्मनिष्ठान् लोकपालैश्च पूजि
तान् ॥ ३३ ॥ सदस्पती नृति क्रम्य गोपालः कुलपांसनः ॥ यथाकाकः पुरोडाशं सपर्याकथमर्हति ॥ ३४ ॥

स्यैव वास्तवोऽर्थः पूर्ववदुन्नेयः गोपाल इति वेदपृथिव्यादिपालक इत्यर्थः कुत्सितं वेदविपरीतं लपंतीति कुलपाः पारवंडास्तान् अंसते समाघा
तयतीति तथासः अकाकः कंच अकंच काके सुखदुःखेतेन विद्येते यस्य सः अकाकः आप्तकाम इत्यर्थः स यथा आप्तकामो देवयोग्यं केवलं पु
रोडाशमात्रं नार्हति अपितु सर्वस्वमपि तथाऽयं श्रीकृष्णोऽपि ब्रह्मविद्योग्यं सपर्यामात्रं कथमर्हति किं त्वात्मसमर्पणमप्यर्हतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥

वर्णाश्रमकुलेभ्योऽपेतो ब्रह्मत्वात् अनामगोत्रमिति श्रुतेः अतएवाधिकांशं सार्वधर्मैः बहिष्कृतः स्वैरवर्ती परमेश्वरत्वात् अतएव नि
गुणः तम आदिरहितः एवंभूतो जीवानां योग्यं तुच्छं सपर्यामात्रं कथमर्हतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ अपिच कथं वर्णनीयो मादृशैरेषां यदूनां महिमा
यस्मादेषां कुलं ययातिनां शतमपि किंसद्भिः बहिष्कृतमपि तु शिरसा धृतं किंच अस्मदादिकुलवर्तिकृत्यापानरतमपि त्वतिनियताचारमित्य
र्थः अहो यदूनामेव तावदीदृशं माहात्म्यं यदु कुलद्वयस्य ययातेः शापो न प्राभूदित्यादि अयं तु साक्षादीश्वरः अतः सपर्यामात्रं कथमर्हतीत्य
र्थः ॥ ३६ ॥ किंच ये राजानो दुष्टानुच्चाटयन्ति तदर्थं कीकटादिदेशानप्याश्रयन्ति एते तु ब्रह्मर्षिसेविताने वदेशानाश्रित्या ब्रह्मवर्चसं समुद्रं

वर्णाश्रमकुलापेतः सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ स्वैरवर्ती गुणैर्हीनः सपर्याकथमर्हति ॥ ३५ ॥ ययातिनैषां हि कुलं श
तं सद्भिर्वहिष्कृतं ॥ वृथापानरतं शश्वत्सपर्याकथमर्हति ॥ ३६ ॥ ब्रह्मर्षिसेवितान् देशान् द्वित्वेते ब्रह्मवर्चसं ॥ स
मुद्रं दुर्गमाश्रित्य बाधते दस्यवः प्रजाः ॥ ३७ ॥ एवमादीन्यभद्राणि वभाषेनष्टमंगलः ॥ नो वाच किंचिद्भगवा
न्यथासिंहः शिवारुतं ॥ ३८ ॥ भगवन्निदनं श्रुत्वा दुःसहं तत्सभासदः ॥ कर्णौ पिधाय निर्जग्मुः शपंतश्चेदिपं
रुषा ॥ ३९ ॥ निदां भगवतः शृण्वंस्तत्परस्य जनस्य वा ॥ ततो नापैतियः सोऽपियात्यधः सुकृताक्ष्युतः ॥ ४० ॥
ततः पांडुसुताः क्रुद्धा मर्त्यकैकयस्तं जयाः ॥ उदायुधाः समुत्तस्युः शिशुपालजिघांसवः ॥ ४१ ॥ ततश्चैय
स्वसंभ्रांतो जगृहे खड्गचर्मणी ॥ भर्त्सयन् कृष्णपक्षीयान् राज्ञः सदसि भारत ॥ ४२ ॥ तावदुत्थाय भगवान् स्वा
न्निवार्य स्वयं रुषा ॥ शिरःसुरांतं चक्रेण जहारा पततोरिपोः ॥ ४३ ॥

दुर्गमपि हित्वा हामयित्वेत्यर्थः बाधते तथायाः दस्यवः प्रजाः ताश्च अयमर्थः वेदतदर्थं भियोगो ब्रह्मवर्चसंतद्विरुद्धमब्रह्मवर्चसं समुद्रं मु
द्राभ्रलिंगं तत्सहितं समुद्रं वेदविरुद्धं लिंगधारणं पाखंडमित्यर्थः तल्लिंगं त्याज्यित्वा बाधते दंडयन्ति कथंभूतं दुर्गं धर्मवत्पतीतेरधर्मतया दुर्ज्ञेय
मित्यर्थः तथा दस्यवः दस्यूनपि प्रजावेषेण वर्तमानान् दंडयन्ति अतो यदुभ्योऽन्यः को नाम धार्मिकोऽस्तीति पारुष्यं तु उक्तार्थमेव ॥ ३७ ॥
शिवाफेरुः तस्या रुतं श्रुत्वा यथासिंहो न किंचित् ब्रूते तद्वत् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तावदुत्थायेत्यस्यायमभिप्रायः एष मत्पार्थ
मिमतुल्यबलः सर्वानेतान् हन्यात् अतो मयैव शीघ्रं हंतव्य इति तत्क्षणमेवोत्थाय शिरोजहारेति ॥ ४३ ॥

॥४४॥४५॥नन्वेवंनिदकस्यकथंवासुदेवेप्रवेशःतत्राह जन्मत्रयेति जन्मत्रये अनुगुणितमनुवर्णितंयद्वैरेतेनसंरब्धयाआ विष्टया तन्मयतां
तत्स्वरूपतांयातःपुनःपार्षदोबभूवेत्यर्थः अत्रहेतुःभावोहीति भावोभावनाअनुध्यानंभवस्यध्येयाकारजन्मनःकारणं पेशस्कारिध्याने
नकीटादौतथादृष्टत्वादित्यर्थः ॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥ सुरामानवाःखेचराःप्रमथाश्च ॥५२॥ पापंधर्मद्विषं अत्रहेतुःकलिकले

शब्दःकोलाहलोऽप्यासीच्छिशुपालेहतेमहान् ॥ तस्यानुयायिनोभूपादुद्रुवुर्जीवितैषिणः ॥४४॥ चैद्यदेहो
त्थितंज्योतिर्वासुदेवमुपाविशत् ॥ पश्यतांसर्वभूतानामुल्केवभुविखाड्युता ॥ ४५॥ जन्मत्रयानुगुणितवैर
संरब्धयाधिया ॥ ध्यायंस्तन्मयतांयातोभावोहिभवकारणं ॥४६॥ ऋत्विग्भ्यःससदस्येभ्योदक्षिणांविपुला
मदात् ॥ सर्वान्संपूज्यविधिवच्चक्रेऽवभृथमेकराट् ॥ ४७॥ साधयित्वाऋतुराज्ञःऋणोयोगेश्वरेश्वरः ॥ उवा
सकृतिचिन्मासान्सुहृद्भिरभियाचितः ॥ ४८॥ ततोऽनुज्ञाप्यराजानमनिच्छंतमर्षीश्वरः ॥ ययौसभार्यः
सामांत्यःस्वपुरंदेवकीसुतः ॥ ४९॥ वर्णितंतदुपाख्यानंमयातेबहुविस्तरं ॥ वैकुण्ठवासिनोर्जन्मविप्रशापात्पु
नःपुनः ॥ ५०॥ राजसूयावभृथ्येनस्नातोराजायुधिष्ठिरः ॥ ब्रह्मक्षत्रसंभामध्येशुशुभेसुरराडिव ॥ ५१॥ रा
ज्ञासभाजिताःसर्वेसुरमानवखेचराः ॥ ऋणंऋतुंचशंसंतःस्वधामानिययुर्मुदा ॥ ५२॥ दुर्योधनमृतेपापं
कलिकुरुकुलामयं ॥ योनसेहेश्रियंस्फीतांदृष्ट्वापांडुसुतस्यतां ॥ ५३॥ यइदंकोर्तयेद्विष्णोःकर्मचैद्यवधादिकं ॥
राजमोक्षंवितांनंचसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५४॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेशिशुपालवधोनाम
चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४॥ ॥ ७५॥ ॥ ७६॥ राजोवाच अजातशत्रोस्तंदृष्ट्वा राजसूयमहोद
यं ॥ सर्वमुमुदिरेब्रह्मन्द्देवायेसमागताः ॥ १ ॥

रंशं अतएवकुलस्यामयं व्याधिवन्नाशकं ॥ ५३॥ वितांनयज्ञंच ॥ ५४॥ इ० भा० द० चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४॥ पंचयुक्सप्ततितमेयं
ज्ञावभृथसंभमः ॥ सुयोधनस्यचाक्षांत्यामानभंगेदृशिभ्रमतः ॥ १॥ दुर्योधनस्यैकस्यैबहुःखेकारणं प्रहृमुक्तमनुवदति अजातशत्रोरिति ॥ १ ॥

इति श्रुतं त्वन्मुखादेवेत्यर्थः ॥ १ ॥ दुर्योधनस्यासहनकाष्णत्वेन यागमहोत्सवमेव पुनः सिंहावलाकनेन निरूपयति पितामहस्येत्यादिना
एकदाऽतः पुरेतस्येत्यतः प्राक्तनेन ग्रंथेन प्रेमबंधनाः प्रेमयंत्रिताः ॥ ३ ॥ पूजायां संमानने द्रव्यसाधनेनानावस्तुसंपादने ॥ ४ ॥ गुरुशुश्रूषणे
चंदनालेपनादौ ॥ ५ ॥ ६ ॥ निरूपितानियुक्ताः संतो नानाकर्मसु प्रवर्तते स्म ॥ ७ ॥ ऋत्विजश्च सदस्याश्च सभासदः बहुविदश्च ते पुंस्त्रिं

अ० ७५

दुर्योधनं वर्जयित्वा राजानः सर्षपः सुराः ॥ इति श्रुतं नो भगवंस्तत्र कारणमुच्यतां ॥ २ ॥ ऋषिरुवाच. पि
तामहस्यते यज्ञे राजसूये महात्मनः ॥ बांधवाः परिचर्यायां तस्या सन्नेमबंधनाः ॥ ३ ॥ भीमो महानसाध्यक्षो
धनाध्यक्षः सुयोधनः ॥ सहदेवस्तु पूजायां न कुलो द्रव्यसाधने ॥ ४ ॥ गुरुशुश्रूषणे जिष्णुः कृष्णः पादावनेजने ॥
परिवेषणे द्रुपदजाकर्णोदाने महामनाः ॥ ५ ॥ युयुधानो विकर्णश्च हार्दिक्यो विदुरादयः ॥ वाल्मीकिपुत्राभूय
द्याये च संतर्दनादयः ॥ ६ ॥ निरूपिता महायज्ञे नानाकर्मसु ते तदा ॥ प्रवर्तते स्म राजेंद्रराज्ञः प्रियचिकीर्षवः ॥
॥ ७ ॥ ऋत्विक्सदस्य बहुवित्सुमुत्तमे पुंस्त्रिंशेषु सृष्टत समर्हणदक्षिणाभिः ॥ चैद्ये च सात्वतपतेश्वरणं प्रविष्टे
चक्रुस्ततस्त्ववभृथस्त्रपनं द्युनद्यां ॥ ८ ॥ मृदंगशंखपणवधुंधुर्या न कंगोमुखाः ॥ वादित्राणि विचित्राणि नेदु
रावभृथोत्सवं ॥ ९ ॥ नर्तक्यो न नृतुर्लृष्टा गायका यूथशोजगुः ॥ वीणावेणुतलोन्नादस्ते पांसदिवमस्पर्शतु ॥
॥ १० ॥ चित्रध्वजपताकाग्रैरिभेन्द्रस्य दनार्वाभिः ॥ खलंरुतैर्भटैर्भूपानिर्ययूरुक्ममालिनः ॥ ११ ॥ यदुंस्तं
जयकां वोजकुरुकैकयकोसलाः ॥ कंपयंतो भुवं सैन्यैर्यजमानपुरःसराः ॥ १२ ॥ सदस्यत्विक् द्विजश्रेष्ठा ब्रह्म
घोषेण भूयसा ॥ देवर्षिपितृगंधर्वास्तु पुष्पवर्षिणः ॥ १३ ॥ खलंरुतानरानार्यो गंधस्त्रभूषणांवरैः ॥ वि
लिंपंत्योऽभिपिचंत्यो विजद्भुर्विविधैरसैः ॥ १४ ॥

तेषु सम्यक् पूजितेषु सृष्टतं प्रियवाक्यसमर्हणं मलंकारादिदक्षिणाश्च प्रसिद्धास्ताभिः द्युनद्यां गंगायां ॥ ८ ॥ १० ॥ चित्राणि ध्वजपताकाया
ण्येषु ते रिभेद्रैः स्यंदनैः अर्वाभिरश्वैर्भटैश्च एवं चतुरंगैः सैन्यैर्निर्ययुः ॥ ११ ॥ यजमानो युधिष्ठिरः पुरःसरो ये पाते ॥ १२ ॥ सदस्या ऋत्विजो
न्ये च द्विजश्रेष्ठाः निर्ययुः ॥ १३ ॥ किंच गंधादिभिः खलंरुताः नरानार्यश्च मिथो विजद्भुः ॥ १४ ॥

॥ ५७ ॥

रसानेवाहं तैलेति किंचसांद्रकुंकुमादिभिः पुंभिल्लिप्तास्तान्प्रलिपंत्योवारयोषितश्चबिजः ॥ १५ ॥ नृभिर्गुप्ता रथादियानैर्नृदेव्यो राजपत्न्यो
निरगमन् निरगुः एतदुपलब्धुं विमानवरैर्देव्यो यथातद्वत् मातुलेयैः सखिभिश्चपरितः सिच्यमानाः सर्वा डेनहासेन विकसंति वदनान्विताः
ताः ॥ १६ ॥ देवरान्पतिभ्यान्नुतसखीन्सखीनपि दृतीभिः उदकनोदनचर्मयंत्रैः सेचनपात्रैश्च मलयियां कामिनां ॥ १७ ॥ क्रियाभिः अंगकि

तैलगोरसगंधोदहरिंद्रासांद्रकुंकुमैः ॥ पुंभिल्लिप्ताः प्रलिपंत्यो विजः दुर्वारयोषितः ॥ १५ ॥ गुणानृभिर्निरगम
न्नुपलब्धुमेतदेव्यो यथादिविमानवरैर्नृदेव्यः ॥ तामातुलेयसखिभिः परिपिच्यमानाः सर्वा डहासविकसद्व
दनाविरेजुः ॥ १६ ॥ तादेवरानुतसखीन्सिपिचुर्दृतीभिः क्लिप्तां वराविवृतगात्रकुचोरुमध्याः ॥ औत्सुक्यमुक्त
कंवराद्यवमानं माल्याः क्षोभं दधुर्मलयियां रुचिरैर्विहारैः ॥ १७ ॥ ससम्राट् रथमारुहः संदश्वं रुक्ममालिनं ॥
व्यरोचतस्वपत्नीभिः क्रियाभिः क्रतुराडिव ॥ १८ ॥ पत्नी संयाजावभृथ्यैश्चरित्वा ते तन्मृत्विजः ॥ आचांतं स्नापयां
चक्रुर्गंगायां सहकृष्णया ॥ १९ ॥ देवदुंदुभयोनेदुर्नरदुंदुभिभिः समं ॥ मुमुचुः पुष्पवर्षाणि देवर्षिपितृमानवाः
॥ २० ॥ सस्त्रुस्तत्रततः सर्वे वर्णाश्रमयुतानराः ॥ महापातक्यपियतः सद्यो मुच्यत किल्विपात् ॥ २१ ॥ अथरा
जाः हतेक्षौमे परिधाय स्वलंकृतः ॥ ऋत्विक्सदस्य विप्रादीनानर्चाभरणं वरैः ॥ २२ ॥ बंधुजातिनृपान्मित्रसुह
दोऽन्यांश्च सर्वशः ॥ अभीक्ष्णं पूजयामास नारायणपरो नृपः ॥ २३ ॥ सर्वजनाः सुररुचो मणिकुण्डलस्रगुणीषकं
चुकदुकूलमहार्घ्यहाराः ॥ नायंश्च कुण्डलयुगालकवदं जुष्टवक्त्रश्रियः कनकमेखलया विरेजुः ॥ २४ ॥ अथंत्वि
जामहाशीलाः सदस्या ब्रह्मवादिनः ॥ ब्रह्मक्षत्रियविदूशूद्रा राजानो ये समागताः ॥ २५ ॥ देवर्षिपितृभूतानि
लोकपालाः संहानुगाः ॥ पूजितास्तमनुजाप्य स्वधामानिययुर्नृपः ॥ २६ ॥ हरिदासस्य राजर्षेराजसूयमहोदयं ॥
नैवात्प्यन्तरांसंतः पिवन्मर्त्योऽमृतं यथा ॥ २७ ॥

याभिः क्रतुराट्सशरीरो राजसूय इव ॥ १८ ॥ पत्नी संयाजो याग
विशेषः अवभृथसंबन्धि आवभृथ्यं च तैश्चरित्वा ताननुष्ठायेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अहतेनूतने आनर्च अर्चितवान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ सुराणां
मिव रुक्कातिर्येषां मणिकुण्डलैः सहिताः स्रगुणीपादयो येषां ते कुण्डलयुगेनालकवदेन च जुष्टा वक्त्रश्रियां सांताः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ गतज्वरः निश्चित आसीत् ॥ ३० ॥ अच्युते आत्मा यस्य स्थिः ॥ ३१ ॥ नरेन्द्रादीनां लक्ष्मीर्लक्ष्यः विभूयः विश्वस्तजामयेन
उपकृमाविरचिताः ताभिः सह कुरुराद्रुदुर्योधनोत्पद्यत् ॥ ३२ ॥ महिषीसहस्रमिति बहुत्वोपलक्षणं कणद्विरंघ्रिभिः शोभायस्य मध्ये सु
चारुमुचारुमध्यमित्यर्थः कुचकुंकुमैः शोणाहारायस्य तत् श्रीमन्मुखानियस्य तत् चलैः कुंडलैः कुंतलैश्च आढ्यं संपन्नमशोभतेति शेषः

अ. ७५

ततो युधिष्ठिरो राजा सुहृत्संबन्धिवांधवान् ॥ प्रेम्णानिवासयामास कृष्णं च त्यागकातरः ॥ २८ ॥ भगवानपि
तत्रांगन्यबात्सीत् तत्प्रियं करः ॥ प्रस्थाप्य यदुक्तेरांश्च सांवादींश्च कुशस्थलीं ॥ २९ ॥ इत्थं राजा धर्मसुतो मनोर
थमहार्णवं ॥ सुंदुस्तरं समुत्तीर्य कृष्णेनासीद्व्रतज्वरः ॥ ३० ॥ एकदाऽतः पुरेतस्य वीक्ष्य दुर्योधनः श्रियं ॥ अंत
प्यद्राजसूयस्य महित्वं चाच्युतात्मनः ॥ ३१ ॥ यस्मिन्नरेन्द्रादिति जेन्द्रसुरेन्द्रलक्ष्मीर्नानाविभांतिकिल विश्वस्त
जोपकृताः ॥ ताभिः पतीन्द्रपदराजसुतोपतस्थेयस्यां विषक्तहृदयः कुरुराडतप्यत् ॥ ३२ ॥ यस्मिंस्तदामधुपतेर्म
हिषीसहस्रं श्रोणीभरेण शनकैः कणदंघ्रिशोभं ॥ मध्ये सुचारुकुंचकुंकुमशोणहारं श्रीमन्मुखं प्रचलकुंडलकुंत
लाढ्यं ॥ ३३ ॥ सभायां मयकृमायां कापि धर्मसुतो धिराट् ॥ वृतोऽनुजैर्बन्धुभिश्च कृष्णेनापि स्वचक्षुषा ॥ ३४ ॥
आसीनः कांचने साक्षादासने मघवानिव ॥ पारमेष्ठ्यश्रिया जुष्टः स्तूयमानश्च वंदिभिः ॥ ३५ ॥ तत्र दुर्योधनो
मानी परीतो भ्रातृभिर्नृप ॥ किरीटमालीन्यविशदसिहस्तः क्षिपन्नरूपा ॥ ३६ ॥ स्थलेऽभ्यगृह्णाद्वस्त्रांतजलं म
त्वा स्थले पतत् ॥ जले च स्थलवद्भ्रांत्या मयमायाविमोहितः ॥ ३७ ॥ जहास भीमस्तं दृष्ट्वा स्त्रियो नृपतयोऽप
रे ॥ निर्वायमाणा अप्यंगराज्ञा कृष्णानुमोदिताः ॥ ३८ ॥

॥ ३३ ॥ कापि कदाचित् विरेज इति शेषः स्वस्य चक्षुषा हिताहितज्ञापकेन ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ मानी साहंकारः किरीटं च माला च विद्येते य
स्य सः न्यविशत् विवेश क्षिपन् द्वास्थादीन् अधिक्षिपन् ॥ ३६ ॥ तत्र स्थले वस्त्रांतमभ्यगृह्णात् आकुंचितवान् कुतः तस्मिन् स्थले एव भ्रांत्या
जलं मत्वा जले च अपतत् कुतः स्थलवद्भ्रांत्या ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ५८ ॥

भुवोभरंभरंजिहीर्षुरितिअद्यसंपादितेनकलहबीजेनकुरुणांसंहारंकरिष्यामीतिमत्वेति किंच यस्यदृशादृष्टिमात्रेणदुर्योधनोभ्रमति
स्मभ्रांतिप्राप मयमायातुनिमित्तमात्रं सःभूभारहरणंवीजंदुर्योधनस्यभ्रमंभीमादिहास्येनचतस्यपराभवंविधायनूणांमासीदित्यर्थः ॥
॥३९॥४०॥ इतिदश०टी०पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥७५॥ ॥७६॥ ततःपट्टसप्ततितमेष्टणिशाल्वमहानृपे ॥ युनद्धप्रहारेणरणाय
द्युम्ननिर्गमः ॥ १॥ संपाद्यधर्मराजस्यराजसूयमहोदयं ॥ निहत्यसौभराजादीनथोपारमदच्युतः ॥२॥ १॥२॥३॥ प्रत्यहंसकृत् पांसुमुष्टि

सवीडितोऽवाग्वदनोरुपाज्वलन्निष्क्रम्यतूष्णींप्रययौगजाङ्घ्रयं ॥ हाहेतिशब्दःसुमहानभूत्सतामजातशत्रु
विमनाइवाभवत् ॥ वभूवतूष्णींभगवान्भुवोभरंसमुज्जिहीर्षुभ्रमतिस्मयदृशा ॥ ३९ ॥ एतत्तेऽभिहितंराज
नूयत्पृष्टोऽहमिहत्वंया ॥ सुयोधनस्यदौरात्म्यंराजसूयमहाकृतौ ॥४०॥ इतिश्रीभा०म०द०उ०दुर्योधनमा
नभंगोनामपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥७५॥ ॥७६॥ श्रीशुकउवाच अथान्यदपिरुणस्यशृणुकर्माद्भुतंनृ
पं ॥ क्रोडानरशरीरस्ययथासौभपतिर्हतः ॥ १ ॥ शिशुपालसखःशाल्वोरुस्मिण्युद्धाहआगतः ॥ यदुभिर्नि
जितःसंख्येजरासंधादयस्तथा ॥ २ ॥ शाल्वःप्रतिज्ञामकरोच्छृण्वतांसर्वभूभुजां ॥ अयादवीक्ष्मांकरिष्येपौ
रुपममपश्यत ॥ ३ ॥ इतिमूढःप्रतिज्ञायदेवंपशुपतिप्रभुं ॥ आराधयामासतृपपांसुमुष्टिसकृत्प्रसन्न ॥४॥सं
वत्सरांतभगवानाशुतोपउमापतिः ॥ वरेणच्छंदयामासशाल्वंशरणमागतं ॥५॥ देवासुरमनुष्याणांगंधर्वा
रगरक्षसां ॥ अभेद्यंकामगंवर्त्रसयानंष्टणिभीषणं ॥६॥ तथेतिगिरिशदिष्टोमयःपरपुरंजयः ॥ पुरंनिर्माय
शाल्वायप्रादात्सौभमयस्मयं ॥७॥ सलब्ध्वाकामगंयानंतलोधामदुरासदं ॥ ययौद्धारवतीशाल्वोवैरंष्टणि
कृतंस्मरन् ॥८॥ निरुद्धसेनयाशाल्वोमहत्याभरतर्षभ ॥ पुरींवभंजोपवनान्युद्यानानिचसर्वशः ॥ ९ ॥

मेकां यत्नं जक्षयन् ॥४॥ संवत्सरांतइतिआशुतोषोऽभिभगवान्उमापतिः श्रीकृष्णविद्विपिशाल्वेवरस्यवैफल्यमन्यमानोनशीघ्रंप्रादुर
भूत् तस्यातिनिर्वधमालक्ष्यसंवत्सरांतचवरेणच्छंदयामास इच्छांकरितवान्वरंष्टणीष्वेत्युवाचेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तथेतिप्रतिज्ञायगिरिशोना
दिष्टःअयस्मयंलोहमयंपुरंसौभसंज्ञंनिर्मायरचयित्वाप्रादात् ॥७॥ तमसोऽयकारस्यधामआश्रयं अल्यैर्दुरासदंदुष्प्रापं ॥८॥९॥

प्रासादागृहाः अट्टालास्तदुपरिगृहाः तोलिकास्तत्पर्यंतकुड्यानिताः विहारान् क्रीडास्थानानि च प्रवर्तज किंच विमानाभ्यान्तस्माच्छब्द
वष्ट्यादयः पेतुः ॥ १० ॥ आसारशर्कराः धारासंपातवज्जलोपलाः ॥ ११ ॥ शंसुखं नाभ्यपद्यत ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ तुमुलं व्याकुलं
लोमहर्षणं रौद्रं ॥ १६ ॥ नैशं निशि भवंतमः उष्णगुः सूर्य इव ॥ १७ ॥ किंच विव्याधेति स्वर्णमयानि पुंस्वानि पृष्ठप्रांतायेष्वितिः अयो लोहंत

सर्गोपराणि द्वाराणि प्रासादाट्टालतो लिकाः ॥ विहारान्सविमानाभ्यान्निपेतुः शस्त्रवष्टयः ॥ १० ॥ शिलाद्रुमा
श्वाशनयः सर्पा आसारशर्कराः ॥ प्रचंडश्चक्रवातो भूद्रजसाच्छादितादिशः ॥ ११ ॥ इत्यर्घ्यमाना सौभेन रु
णस्य नगरीभृशं ॥ नाभ्यपद्यत शंराजं सिपुरेण यथामही ॥ १२ ॥ प्रद्युम्नो भगवान् वीक्ष्य बाह्यमानानि जाः प्र
जाः ॥ माभैष्येत्यभ्यधाद्दीरोरथारूढो महायशः ॥ १३ ॥ सात्यकिश्चारूढेण श्वसां वोऽक्रूरः सहानुजः ॥ हार्दि
क्यो भानुविंदश्च गदश्च शुकसारणौ ॥ १४ ॥ अपरे च महेष्वारथयूथपयूथपाः ॥ निर्ययुर्दशिता गुप्तारथे भा
श्वपदातिभिः ॥ १५ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं शाल्वानां यदुभिः सह ॥ यथासुराणां विबुधैस्तुमुलं लोमहर्षणं ॥ १६ ॥
ताश्च सौभपतेर्मायादिव्यासैरुक्मिणी सुतः ॥ क्षणेन नाशयामास नैशं तम इवोष्णगुः ॥ १७ ॥ विव्याध पंचविं
शत्यां स्वर्णपुंस्वैरयोमुखैः ॥ शाल्वस्य ध्वजिनीपालं शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १८ ॥ शतेनाताडयच्छात्वमेकैकेना
स्य सैनिकान् ॥ दशभिर्दशभिर्नेतृन्वाहनानि त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १९ ॥ तदद्भुतं महत्कर्म प्रद्युम्नस्य महात्मनः ॥ दृ
ष्ट्वा तं पूजयामासुः सर्वे स्वपरसैनिकाः ॥ २० ॥ बहुरूपैक रूपं तदृश्यते न च दृश्यते ॥ मायामयं मयकृतं दुर्विभाव्यं
परैरभूत् ॥ २१ ॥ क्वचिद्भूमौ क्वचिद्भोगिगिरि मूर्ध्नि जले क्वचित् ॥ अलातचक्रवद्भाम्यसौ भंतदुरवस्थितं ॥ २२ ॥
यत्र यत्रोपलक्ष्येत स सौभः सहसैनिकः ॥ शाल्वस्ततस्ततो मुंचन् शरान् सात्वतयूथपाः ॥ २३ ॥

न्मयानि पुंस्वान्यग्राणियेष्वितिः ध्वजिनीपालं सेनान्यं सन्नतानि निम्नानि पर्वाणि ग्रंथयोयेष्वितिः ॥ १८ ॥ सैनिकान् भटान् नेतृन् सारथान्
॥ १९ ॥ स्वपरसेनयोर्वर्तमानाः सर्वे पूजयामासुः संमानितवन्तः ॥ २० ॥ कदाचिद्बहु रूपं कदाचिदेक रूपं क्वचिद्दृश्यते क्वचिन्नदृश्यते एवमु
विभाव्यं दुर्विभाव्यमभूत् ॥ २१ ॥ किंच क्वचिदिति एव तत् दुरवस्थितमनवस्थितं चाभूत् ॥ २२ ॥ २३ ॥

अग्निवद्वाहकः अर्कवद्युगपत्सर्वतः संस्पर्शोयेषां तैः आशीविषवदेकदेशस्पर्शमात्रेण मारकत्वात् दुरासदैः दुःसहेः पीड्यमानं पुरमनीकानि
चयस्य सः परैर्यदुभिरीरितैः मुक्तैः ॥ २४ ॥ मृशादिता अपि स्वस्वरं स्वां स्वां युद्धभूमि ॥ २५ ॥ मौर्व्याकाणाय समया व्यनहत्यप्रहत्य ॥ २६ ॥
अपोवाह अन्यतो निनाय ॥ २७ ॥ २८ ॥ मत्तमत्तो विना क्वाचिच्चित्तं त्यजेत् त्वया सूतेन ॥ २९ ॥ पितरौ रामकृष्णावभिसंगम्य तत्पार्श्वं
त्वात्ताभ्यां पृष्टः स्वयं किं नु वक्ष्यामीति ॥ ३० ॥ भ्रातृजामयो भ्रातृभायाः व्यक्तं निश्चितं मत्कैव्यं कथयिष्यंति तत्कथं न मनुकरोति क

शरैरभ्यर्कं संस्पर्शं राशीविषदुरासदैः ॥ पीड्यमानपुरानीकः शाल्वोऽमुद्यत्परेरितैः ॥ २४ ॥ शाल्वानीकपश
स्त्रौ घैर्दृष्टिणीवीराभृशादिताः ॥ न तत्त्यजूरणं स्वस्वलोकद्वयजिगीषवः ॥ २५ ॥ शाल्वामात्योद्युमान्नामप्रद्युम्नं
प्राक्प्रपीडितः ॥ आसाद्य गदयां मौर्व्या व्याहृत्य व्यनदद्वली ॥ २६ ॥ प्रद्युम्नं गदया शीर्णवक्षस्य लमरिंदमं ॥
अपोवाहरणसूतो धर्मविदारुकात्मजः ॥ २७ ॥ लव्यसंज्ञो मुहूर्तेन कार्णिः सारथि मव्रवीत् ॥ अहो असाध्य
दंसूतं यद्रणान्मेऽपसर्पणं ॥ २८ ॥ न यदूनां कुले जातः श्रूयते रणविच्युतः ॥ विनामं त्क्लीवचित्तेन सूतेन प्राप्त
किल्विपात् ॥ २९ ॥ किं नु वक्ष्येऽभिसंगम्य पितरौ रामकेशवौ ॥ युद्धात्सम्यगपक्रांतः पृष्टस्तत्रात्मनः क्षमं ॥ ३० ॥
व्यक्तं मे कथयिष्यंति ह संत्या भ्रातृजामयः ॥ क्लैव्यं कथं कथं वीरतवान्यैः कथ्यतां मृधे ॥ ३१ ॥ सारथिरुवाच
धर्मं विजानता युष्मन्कृतमेतन्मया विभो ॥ सूतः कृच्छ्रगतं रक्षेद्भ्रथिनं सारथिरथी ॥ ३२ ॥ एतद्विदित्वा तुर्गवा
न्मयापोवाहितो रणात् ॥ उपसृष्टः परेणेति मूर्च्छितो गदया हतः ॥ ३३ ॥ इ० भा० द० षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥
॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ श्रीशुक उवाच स उपस्पृश्य सलिलं दंशितो धृतकार्मुकः ॥ नयमांघ्र्यमतः पार्श्वं वीरस्येत्या
ह सारथि ॥ १ ॥ विधमंतं स्वसैन्यानि द्युमंतं रुक्मिणीसुतः ॥ प्रतिहत्य प्रत्यविद्यन्नारां चैरष्टभिः स्वयं ॥ २ ॥

यं कथमिति ॥ ३१ ॥ विभो हे समर्थ एतत् अपसर्पणं धर्ममाह सूत इति ॥ ३२ ॥ अपोवाहितः अपनीतः उपसृष्टः उपसर्गपीडां प्राप्त इति क
त्वा यतः परेण शत्रुणा गदया हतः सन्मूर्च्छितो निःसंज्ञतां गतो भवानिति ॥ ३३ ॥ इति द० टी० षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ सप्तयुक् सप्त
तितमेना नामाया विचक्षणः ॥ कृष्णेनागत्य शाल्वस्तु हतः सौभंचचूर्णितं ॥ १ ॥ दंशितः सन्वद्धः ॥ १ ॥ विधमंतं क्षपयंतं प्रतिहत्य प्रतिरुध्य ॥ २ ॥

अष्टानां विनियोगमाह चतुर्भिरिति ॥ ३॥ सौभेयाः सौभस्थाः ॥ ४ ॥ नवानारात्रीणां समाहारो नवरात्रं त्रयाणां नवरात्राणां समाहार
स्त्रिणवरात्रं सप्तविंशतिमहोरात्रानित्यर्थः तुमुलमाकुलं उल्वणं घोरं ॥ ५ ॥ परमतमुपन्यस्यति इंद्रप्रस्थंगत इत्यादिना ॥ ६ ॥ आह चेति
स्वगतमेव पथि चिता विजृम्भितभाषणं आर्यमिश्राभिसंगतो बलभद्रसहितः ॥ ८ ॥ दुर्निमित्तदर्शनाकुलचित्तएव चितयन् द्वारकामागत्य
चतुर्भिश्चतुरोवाहान्सूतमेकेन चाहनत् ॥ द्वाभ्यां धनुश्चकेतुंचशरेणान्येन वैशिरः ॥ ३ ॥ गंदसात्यकि सांवाद्या
जघ्नुः सौभप्रतेर्बलं ॥ पेतुः समुद्रे सौभेयाः सर्वे संछिन्नकंधराः ॥ ४ ॥ एवं यदूनां शात्वानां निघ्नतामितरेतरं ॥ यु
द्धं त्रिणवरात्रं तदभूत्तुमुलमुल्वणं ॥ ५ ॥ इंद्रप्रस्थंगतः कृष्ण आहूतो धर्मसूनुना ॥ राजसूयेथ निवृत्तेशिशुपा
ले च संस्थिते ॥ ६ ॥ कुरुवृद्धानं तु ज्ञाप्य मुनींश्च सुतां पृथां ॥ निमित्तान्यतिघोराणि पश्यन् द्वारवतीं ययौ ॥
॥ ७ ॥ आह चाहमिहायात आर्यमिश्राभिसंगतः ॥ राजन्याश्चैव पक्षीयानूतं हन्युः पुरीं मम ॥ ८ ॥ वोक्ष्यतत्केद
नं स्वानां निरुप्य पुररक्षणं ॥ सौभंच शात्वराजंच दारुकं प्राहे केशवः ॥ ९ ॥ रथं प्राप यमसूतशात्वस्यांतिक
माशु वै ॥ संभ्रमस्तेन कर्तव्यो मायावी सौभराडयं ॥ १० ॥ इत्युक्तश्चोदयामास रथमास्था यदारुकः ॥ विशं
तं ददृशुः सर्वस्वपरे चारुणानुजं ॥ ११ ॥ शात्वश्च कृष्णमालोक्य हतप्राय बलेश्वरः ॥ प्राहरत्कृष्णसूताय शक्तिं
भीमरवां नृधे ॥ १२ ॥ तामापतंतीं नभसि महोल्कामिव रंहसा ॥ भासयंतीं दिशः शौरिः सायकैः शतधाच्छिन
त् ॥ १३ ॥ तंच पांडशभिर्विध्वावाणैः सौभंच खेभ्रमन् ॥ अविद्यच्छरसंदोहैः खंसूर्य इव रश्मिभिः ॥ १४ ॥
शात्वः शौरिस्तु द्रोः सव्यं सशार्ङ्गशार्ङ्गधन्वनः ॥ विभेदं पतद्दस्ताच्छार्ङ्गमासीत्तदद्भुतं ॥ १५ ॥ हाहाकारो महा
नासीद्भूतानां तत्र पश्यतां ॥ विनयसौभरादुच्चैरिदमाह जनार्दनं ॥ १६ ॥

न्यानां कदनं वोक्ष्य सौभंच शात्वराजंच वीक्ष्य रामपुररक्षणं प्रति निरुप्य नियुज्य दारुकं प्राहेत्यन्वयः ॥ ९ ॥ नेत्वया ॥ १० ॥ आस्थाय सम्यग्धि
ष्टाय अरुणानुजं ध्वजे वर्त्तमानं गरुडं ॥ ११ ॥ हतप्रायस्य बलस्य सैन्यस्येश्वरः ॥ १२ ॥ १३ ॥ तंच शात्वंशरसंदोहैः शरजालैः खंसूर्य इ
व रश्मिभिरितिसुनीलत्वविपुलत्वादिभिराकाशोपमा सौभस्य अचिंत्यवेगबाहुल्यादिभिः शराणां रश्मिसादृश्यं अयत्नेनैव रश्मिवत् श
रजालप्रसारणात् सूर्यतुल्यः श्रीकृष्ण इति ॥ १४ ॥ दोर्बाहुं ॥ १५ ॥ १६ ॥

सख्युःशिशुपालस्यईक्षतामस्माकंप्रमत्तःअनवहितः व्यापादितःनिहतः ॥ १७ ॥ अपराजितोऽहमितिपरैरजितइतिमानिनंमानवंतं अ
पुनरावृत्तिमृत्युं तिष्ठेःस्थास्यसि ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ घृणीदयावान् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ जनिताजनयिता ईशश्चेत् शक्तश्चेत् ॥

यत्त्वयामूढनःसख्युर्भातुर्भार्याल्लेक्षतां ॥ प्रमत्तःससभामध्येत्वयाव्यापादितःसखा ॥ १७ ॥ तंत्वाद्यनिशि
तैर्वाणैरथराजितमानिनं ॥ नयाम्यपुनरावृत्तियदितिष्ठेर्ममाग्रतः ॥ १८ ॥ श्रीभगवानुवाच दृथांत्वंक
त्यसेमंदनपश्यस्यंतिकेऽतकं ॥ पौरुषंदर्शयंतिस्मशूरानबहुभाषिणः ॥ १९ ॥ इत्युक्त्वाभगवान्शाल्वंगदया
भीमवेगया ॥ तताडजत्रौसंरंध्यःसचकंपेवमन्नसृक् ॥ २० ॥ गदायांसन्निवृत्तायांशाल्वस्त्वंतरधीयत ॥
ततोमुहूर्तमागत्यपुरुषःशिरसांऽच्युतं ॥ देवक्याप्रहितोऽस्मीतिनत्वाप्राहवचोरुदन् ॥ २१ ॥ कृष्णकृष्णम
हावमहोपितातपित्ववत्सलं ॥ बध्वाऽपनीतःशाल्वेनसौनिकेनयथापशुः ॥ २२ ॥ निशम्यविप्रियंकृष्णो
मानुषींप्रकृतिंगतः ॥ विमनस्कोघृणीस्नेहाद्वभाषेप्राकृतोयथा ॥ २३ ॥ कथंराममसंभ्रांतंजित्वांजेयंसु
रासुरैः ॥ शाल्वेनाल्पीयसानीतःपितामेवलवान्विधिः ॥ २४ ॥ इतिब्रुवाणोगोविंदेसौभराट्प्रत्युपस्थितः ॥
वसुदेवमिवानीयरुष्णंचेदमुवाचसः ॥ २५ ॥ एपतेजनितातातोयदर्थमिंहजीवसि ॥ वधिष्येवीक्षतस्तेऽमु
मीशश्चेत्पाहिवालिश ॥ २६ ॥ एवंनिर्भर्त्स्यमायावीखद्वेनानकदुंदुभेः ॥ उक्त्यशिरआदायस्वस्थंसौभं
समाविशत् ॥ २७ ॥ ततोमुहूर्तंप्रकृतावुपप्लुतःस्वबोधआस्तेस्वजनानुषंगतः ॥ महानुभावस्तदबुद्ध्यदासुरीं
मायांसशाल्वप्रसृतांमयोदितां ॥ २८ ॥ नतत्रदूतंनपितुःकलेवरंप्रबुद्धआजौसमंपश्यदच्युतः ॥ स्वाप्नंय
थाच्चांवरचारिणंरिपुंसौभस्यमालोक्यनिहंतुमुद्यतः ॥ २९ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ स्वबोधः स्वतःसिद्धज्ञानवानपि स्वजनस्नेहतःप्रकृतौमनुष्यस्वभावेउपप्लुतःनिमग्नः आस्तेअतिष्ठत् ततस्तत्सर्वमासुरीं
मायामबुद्ध्यन् मायेयमितिज्ञातवान् ॥ २८ ॥ स्वाप्नंस्वमंपपंचमथा ॥ २९ ॥

एवंपरमंतमुपन्यस्तंनिराकरात् एवामात कश्चकचन नान्वताःअनान्वताः पूर्वापरानुसंधानरहिताः तदाह यत्स्ववाचइति तन्नास्मिंस्मरं
तीत्यर्थः अयमभिप्रायः नतावद्राजसूयार्थरामेणसहगतःश्रीरुणः संकर्षणमनुज्ञाप्येतिपूर्वमुक्तत्वात् ॥३०॥ असंभाषितं चेत्याह कशो
कमोहाविति भयंवाहुर्निमित्तदर्शनकृतं नुनंहन्युःपुरीममेतियदुक्तं यच्चहस्तात्शार्ङ्गन्यपतदितिउक्तंतद्भयंवाकेति अज्ञेषुसंभवोयेषांते

अ० ७७

एवंवदंतिराजर्षेःकृपयःकेचनान्विताः ॥ यत्स्ववाचोविरुद्धोतनूनंतन्मस्मरंत्युत ॥ ३० ॥ कशोकमोहोस्नेहो
वाभयंवायेऽज्ञसंभवाः ॥ कचाखंडितविज्ञानज्ञानैश्वर्यस्त्वखंडितः ॥ ३१ ॥ यत्पादसेवोर्जितयात्मविद्यया
हिन्वंत्यनाद्यात्मविपर्ययग्रहं ॥ लभंतआत्मानमनंतमैश्वरंकुतोनुमोहःपरमस्यसद्गतेः ॥ ३२ ॥ तंशस्त्रपूगैःप्रह
रंतमोजसाशास्त्रंशरैःशौरिरमोघविक्रमः ॥ विध्वाऽच्छिनद्धर्मधनुःशिरोमणिंसौभंचशत्रोर्गदयारुरोजह ॥
॥ ३३ ॥ तत्कृष्णहस्तेरितयाविचूर्णितंपपाततोयेगदयासहस्रधा ॥ विस्तृज्यतद्भूतलमास्थितोगदामुद्यम्यशा
त्वोऽच्युतमभ्यगादुतं ॥ ३४ ॥ आधावतःसगदंतस्यबाहुंभस्तेनछित्वाऽथरथांगमद्भुतं ॥ वधायशास्त्रस्यल
यार्कसन्निभंविभ्रद्भौसार्कद्वयोदयाचलः ॥ ३५ ॥ जहारतेनैवशिरःसकुंडलंकिरीटयुक्तंपुरुमायिनोहरिः ॥
वज्रेणवृत्रस्ययथापुरंदरोवभूव्रहाहेतिवचस्तदानृणां ॥ ३६ ॥ तस्मिन्निपतितेपापेसौभेचगदयाहते ॥ नेदु
र्दुर्दुभयोराजन्दिविदेवंगणेरिताः ॥ सखीनामपंचितिकुर्वन्दंतवक्रोरुपाऽभ्ययात् ॥ ३७ ॥ इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेदशमस्कंधेसौभवधोनामसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥

अखंडितानिविज्ञानज्ञानैश्वर्याणियस्यसः तत्रविज्ञानंस्वरूपविषयं ज्ञानंवास्तवविषयं ॥ ३१ ॥ किंचयस्यपादसेवयाऊर्जितापुष्कलाया
आत्मविद्यातयोअनादिश्वासावात्मविपर्ययग्रहश्च अहंकशःसुखीदुःखीत्यादिलक्षणः तंहिन्वंतिनाशयंतिसंतः ऐश्वरंषदंचतस्यंसतांग
तेःकुतोनुमोहइति अतो नैतद्वचनंसत्यमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ किंतहिंसत्यंतदाह तंशस्त्रपूगैरिति वर्मकवचं रुरोजवभंज ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ लयार्कसन्नि
भं प्रलयकालीनसूर्यसदृशं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ देवगणैरीरिताः वादिताः किंचसखीनामिति ॥ ३७ ॥ इ० द० टी० सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

॥ ६९ ॥

ततोऽष्टमं तितमेदंतवक्त्रविदूरयौ ॥ हत्वा हरिः पुरेरेमेरामः सूतंततोवधीत् ॥ १ ॥ सखीनामपचितिकुर्वन्नित्युक्तं तदेवाह शिशुपालस्येति पा
रोक्ष्यसौहृदं परोक्षे करणीयं सुहृत्कृत्यं ॥ १ ॥ २ ॥ प्रत्यधात् प्रतिरुोध ॥ ३ ॥ मुकुंदं प्राह दुर्मद इत्यादेरधिके पपरतास्कुट्टैव परमार्थस्तु दुर्म
दः गतमदः प्राह मुकुंदं तृतीये जन्मनि मुक्तिदानार्थमागतं जन्मत्रयेऽन्विष्यमाणोऽद्य ब्रह्मशापावसाने भवान्ममस्वामी दृष्टिपथंगतः प्राप्तः एत
द्विष्ट्यादिष्ट्याभं द्रं भद्रं अतिहर्षे वीप्सा ॥ ४ ॥ किंच हे रुणत्वमस्माकं मातुलेयो बंधुः एवमपि मित्रधुक् मित्राणि घातिनवान्मां च जिघां
ससि तस्माद्गस्माकं त्वत्तोऽस्त्युः सनकाद्यनुग्रहप्राप्तो नूनं दुर्वारः अतस्त्वामेतावन्मात्रमहं याचे कितदाह अमंदसर्वतहनसमर्थः क्षात्रधर्मे

श्रीशुक उवाच . शिशुपालस्य शाल्वस्य पौंड्रकस्यापि दुर्मतिः ॥ परलोकगतानां च कुर्वन्पारोक्ष्यसौहृदं ॥ १ ॥
एकः पदातिः संक्रुद्धो गदापाणिः प्रकंपयन् ॥ पद्भ्यामिमां महाराज महासत्त्वो व्यदृश्यत ॥ २ ॥ तं तथा यांतमालो
क्य गदामादाय सत्वरः ॥ अवपुत्य रथाल्लुणः सिंधुं वेलेव प्रत्यधात् ॥ ३ ॥ गदां मुच्यम्यकारूपो मुकुंदं प्राह दुर्म
दः ॥ दिष्ट्यादिष्ट्या भवानद्यममदृष्टिपथंगतः ॥ ४ ॥ त्वं मातुलेयो नः रुणमित्रधुङ्मां जिघांससि ॥ अतस्त्वांग
दयामंदहनिष्येव जकल्पया ॥ ५ ॥ तर्ह्यनृण्यमुपैम्यज्ञमित्राणां मित्रवत्सलः ॥ बंधुरूपमरिंहत्वा व्याधिं देह
चरं यथा ॥ ६ ॥ एवं रूक्षैस्तु दन्वाक्यैः रुणांतोत्रैरिव द्विपं ॥ गदयाऽताडयन्मूर्ध्नि सिंहवद्वानदच्चसः ॥ ७ ॥ गदया
ऽभिहतोऽप्याजौ न च चालयदूदहः ॥ रुणोऽपि तमहनगुर्व्याकौ मोदक्यास्तनांतरे ॥ ८ ॥

णसेवितुं गदया त्वां हनिष्ये प्रहरिष्यामि तामैकवारं सहस्येति ननु वज्रतुल्यां त्वद्गदां को वासहेतुर्नैवमित्याह अवज्रकल्पया उत्पलमालावद
त्तिकोमलयेत्यर्थः ॥ ५ ॥ नन्वेवं हनने कस्तव पुरुषार्थस्तमाह तर्हीति अज्ञानवियते ज्ञोयस्मात् हे सर्वज्ञेत्यर्थः परमार्थतः स्वामिनं एतद्देह
संबन्धेन बंधुरूपमरिं ब्रह्मशापेन शत्रुत्वेन प्रतीत्स्वां हत्वा मित्राणामानृण्यमुपैमि उपैष्यामि विशेषेण आधीयते मनसि चित्यत इति व्याधिः
देहे अंतर्यामितया चरतीति तथा तमीश्वरं हत्वा क्षात्रधर्मेणाराध्य हंतेर्गत्यर्थस्य ज्ञानार्थत्वात् ज्ञात्वेति वा तेन यथापित्रादीनामानृण्यमुपयं
ति तद्वदिति ॥ ६ ॥ रूक्षैरित्वादिप्रतीत्यभिप्रायेण तोत्रैरंकुशादिभिः ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ एवंश्रीकृष्णोमहावलानपिलीलयाजयत्येवेतिकृत्वासकदाचित् जरासंधादिभिःनिर्जितइति पशु
दृष्टीनामीयते नित्यजयेहेतवः योगेश्वरःभगवान्जगदीश्वरइति॥१६॥ विदूरथांतमामथ्यपूतनादिदनोःकुलं॥कृष्णसूपाक्रमनाराद्रामोऽहः॥

अ० ७८

गदानिभिन्नहृदयउदमन्रुधिरंमुखात् ॥ प्रसार्यकेशवाङ्मघीन्धरण्यान्यपतद्यसुः ॥ ९ ॥ ततःसूक्ष्मतरंज्यो
तिःकृष्णमाविशदद्भुतं ॥ पश्यतांसर्वभूतानांयथाचैद्यवधेनृप ॥ १० ॥ विदूरथस्तुतद्भाताभ्रातृशोकपरिपु
तः ॥ आगच्छदसिचर्मभ्यामुच्छुसंस्तज्जिघांसया ॥ ११ ॥ तस्यचापततःकृष्णश्चक्रेणक्षुरनेमिना ॥ शिरो
जहारराजेंद्रसकिरीटंसकुंडलं ॥ १२ ॥ एवंसौभंचशाल्वंचदंतवक्रंसहानुजं ॥ हत्वादुर्विपहानन्यैरीडितःसुर
मानवैः ॥ १३ ॥ मुनिभिःसिद्धगंधर्वैर्विद्याधरमहोरगैः ॥ अप्सरोभिःपितृगणैर्यक्षैःकिन्नरचारणैः ॥ १४ ॥
उपगीयमानविजयःकुसुमैरभिवर्षितः ॥ वृतश्चवृष्णिप्रवरैर्विवेशालंरुतांपुरीं ॥ १५ ॥ एवंयोगेश्वरःकृष्णो
भगवान्जगदीश्वरः ॥ ईयतेपशुदृष्टीनांनिर्जितोजयतीतिसः ॥ १६ ॥ श्रुत्वायुद्धोद्यमंरामःकुरुणांसहपांड
वैः ॥ तीर्थाभिषेकव्यार्जेनमध्यस्थःप्रययौकिल ॥ १७ ॥ स्नात्वाप्रभासेसंतर्प्यदेवर्षिपितृमानवान् ॥ सरस्व
तींप्रतिस्रोतंययौब्राह्मणसंवृतः ॥ १८ ॥ पृथूदकंविंदुसरस्वितकूपंसुदर्शनं ॥ विशालंब्रह्मतीर्थंचचक्रंप्राचीं
सरस्वतीं ॥ १९ ॥ यमुनामनुंयान्येवगंगामनुचभारत ॥ जगामनैमिषंयत्रक्रपयःसत्रमसते ॥ २० ॥
तमागतमभिप्रेत्यमनुयोदीर्घसन्निधेः ॥ अभिवंद्ययथान्यायंप्रणम्योत्थायचार्चयन् ॥ २१ ॥ सोऽर्चितःसप
रीवारःरुतांसनपरिग्रहः ॥ रोमहर्षणमासीनंमहर्षेःशिष्यमैक्षत ॥ २२ ॥

सूतवल्गुलौ ॥ तत्पसंगमाहश्रुत्वेति॥१७॥प्रतिस्रोतंप्रतिलोमंसंमुखमित्यर्थः ॥१८॥ सुदर्शनंतीर्थं चक्रंचक्रतीर्थं ॥ १९ ॥ यमुनामनुंया
नितीर्थानिगंगामनुचयानितानिसर्वाणिगत्वा नैमिषमरण्यंजगाम ॥२०॥ अभिप्रेत्यश्रीरामइतिज्ञात्वा ॥ २१ ॥ महर्षेर्व्यासस्य ॥२२॥

॥६२॥

सूतप्रतिलोमजं ब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातं नरुतंप्रद्वणं अंजलिश्चयेनतं अध्यासीनंचतान् तेभ्योऽप्युच्चैरासीनमित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ अ-
जानन्ध्यास्तइतिचेत् नैवमित्याह ऋषेरिति ॥ २५ ॥ ननुबहुज्ञः कथमेवंकुर्यात्तत्राह अदांतस्येति गुणाय यथोचितानुष्ठानाय ॥ २६ ॥
विप्रानध्यास्तामन्यद्वाकिंचित्करोतुकिंचित्चेत्तत्राह एतदर्थमिति धर्मध्वजिनउत्तमलिगधारिणः ॥ २७ ॥ भावित्वादिति नहिमं
वितष्यंकेनापिपरिहर्तुंशक्यतइत्यर्थः अहनत् अहन् ॥ २८ ॥ तेत्वया ॥ २९ ॥ अधार्मिकप्रतिलोमजवधः कोयमधर्मइतिचेत्तत्राहुः अ-

अप्रत्युत्थायिनंसूतमरुतप्रद्वणांजलिं ॥ अध्यासीनंचतान्विप्रांश्चुकोपोद्दीक्ष्यमाधवः ॥ २३ ॥ कस्मादसा-
विमान्विप्रानध्यास्तेप्रतिलोमजः ॥ धर्मपालांस्तथैवास्मान्वधमर्हतिदुर्मतिः ॥ २४ ॥ ऋषेर्भगवतोभूत्वाशि-
ष्योऽधीत्यबहूनिच ॥ सेतिहासपुराणानिधर्मशास्त्राणिसर्वशः ॥ २५ ॥ अदांतस्याविनीतस्यवथापंडितमा-
निनः ॥ नगुणायभवंतिस्मनटस्येवाजितात्मनः ॥ २६ ॥ एतदर्थोहिलोकेस्मिन्नवतारोमयारुतः ॥ वद्ध्या-
मेधमध्वजि स्तेहिपातकिनोऽधिकाः ॥ २७ ॥ एतावदुक्ताभगवान्वित्तोऽसद्वधादपि ॥ भावित्वात्तंकुशा-
ग्रेणकरं हनत्यभुः ॥ २८ ॥ हाहेतिवादिनः सर्वेमुनयः खिन्नमानसाः ॥ ऊचुः संकर्षणं देवमधर्मस्तेरुतः
प्रभो ॥ २९ ॥ अस्यब्रह्मासनंदत्तमस्माभिर्यदुनंदन ॥ आयुश्चात्माक्लमंतावद्यावत्सत्रंसमाप्यते ॥ अजानतै-
वांचरितस्त्वयाब्रह्मवधोयथा ॥ ३० ॥ योगेश्वरस्यभवतोनाम्नायोपिनियामकः ॥ यद्येतद्ब्रह्महत्यायाः पाव-
नंलोकपावनं ॥ चरिष्यतिभवान्लोकसंग्रहोऽनन्यचोदितः ॥ ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच करिष्येवधनि-
र्वेशंलोकानुग्रहकाम्यया ॥ नियमः प्रथमेकल्पेयावान्सतुविधीयतां ॥ ३२ ॥

स्येति पुराणप्रवचनायआत्मनःशरीरस्यनास्तिक्लमोयस्मिन्तत् तद्ययुश्चदत्तमिति ॥ ३१ ॥ ब्रह्मवधेपि किममेश्वरस्येतिचेत्सत्यमेवतथापि
प्रायश्चित्तं कर्तव्यमित्वाशयेनाहुः योगेश्वरस्येति सार्धेन आम्नायोब्राह्मणोनहंतव्यइत्यादिलक्षणः तथाप्येतस्याब्रह्महत्यायाः पावनं
प्रायश्चित्तं हे लोकपावनं अनन्यचोदितः स्वयमेवभवान्यदिकरिष्यति तर्हि लोकसंग्रहो भविष्यतिमान्यथेति ॥ ३१ ॥ वधस्यनिर्वेशं
प्रायश्चित्तंप्रथमेकल्पे मुख्यकल्पे विधीयतामुपदिश्यतां ॥ ३२ ॥

किंच बतहेमुनयः एतस्य दीर्घमायुः सत्त्वंबलमिन्द्रियंतत्पाटवंच अन्यच्चयद्भवद्भिराशासितमपेक्षितंतदूतसर्वं ॥ ३३ ॥ अस्मादीनां यथास-
त्यताभवेत् अस्माकंचवचःसत्यंयथाभवेत्तथाविधीयतामित्यर्थः ॥ ३४ ॥ तथासंपादयन्नाह आत्मावाइति अंगादंगत्वंभवसिद्धया
दभिजायसे ॥ आत्मावैपुत्रनामासिसजीवशरदःशतमित्यादिवेदानुशासनंवेदवचनं तस्मादस्यरोमहर्षणस्यपुत्रउपश्रवः भवतांपुराणप्र-
वक्ताभवेत् सचायुरादिमांश्चभवेत् अतःसाक्षादजीवनादस्यमृत्योश्चसत्यतापुत्ररूपेणचायुरादिसिद्धेर्युष्मद्वचनस्यापिसत्यतास्यादि

दीर्घमायुर्वतैतस्यसत्त्वमिन्द्रियमेवच ॥ आशासितंयत्तदूतसाधयेयोगमायया ॥ ३३ ॥ ऋषय ऊचुः अ-
स्यस्यतववीर्यस्यमृत्योरस्माकमेवच ॥ यथाभवेद्वचःसत्यंतथारामविधीयतां ॥ ३४ ॥ श्रीभगवानुवाच
आत्मावैपुत्रउत्पन्नइतिवेदानुशासनं ॥ तस्मादस्यभवेद्वक्ताआयुरिन्द्रियसत्त्ववान् ॥ ३५ ॥ किवःकामोमु-
निश्रेष्ठाब्रूताहंकरवाण्यथ ॥ अजानतस्त्वपचितियथामेचित्यतांबुधाः ॥ ३६ ॥ ऋषय ऊचुः इत्थल-
स्यसुतोघोरोबल्वलोनामदानवः ॥ सदूषयतिनःसत्रमेत्यपर्वणिपर्वणि ॥ ३७ ॥ तंपापंजहिदाशार्हतन्नः
शुश्रूषणंपरं ॥ पूयशोणितविष्मूत्रसुरामांसाभिवर्षिणं ॥ ३८ ॥ ततश्चभारतवर्षंपरीत्यसुसमाहितः ॥ च-
रित्वाद्वादशमासांस्तीर्थस्नानीविशुद्ध्यसे ॥ ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेबलदेवचरित्रे
बल्वलवधोनामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ श्रीशुकउवाच ततःपर्वण्युपावृत्तेप्रचंडःपांसु-
वर्षणः ॥ भीमोवायुरभूद्राजन्पूयगंधस्तुसर्वशः ॥ १ ॥

दितिभावः ॥ ३५ ॥ प्रथमंतावदपेक्षितंकथयततदहंकरिष्यामीत्याह किवःकामइति किविषयोवः कामोवर्ततेतदूतेतिअथानंतरं
ब्रह्मदंडंगृहीत्वाअपचितिनिष्कृतिमजानतोमे हेबुधाः यथावच्चित्यतामपचितिरिति ॥ ३६ ॥ प्रथमंतावदपेक्षितंकर्तव्यंकथयंति इ-
त्थलस्येतिद्वाभ्यां ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ प्रायश्चित्तमाहुः ततश्चेति परीत्यप्रदक्षिणीकृत्य सुसमाधानादिगुणविशेषादेकाब्दमात्रमुक्तमित्यविरो-
धःसुसमाहितः कामक्रोधादिरहितः चरित्वाकच्छ्राणि ॥ ३९ ॥ इतिदशमेटीकायामष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ऊनाशीतितमे-
रामोबल्वलं द्विजतुष्टये ॥ निहत्यतीर्थस्नानाद्यैःसूतइत्यामपानुदत् ॥ १ ॥ उपावृत्तेप्राप्ते ॥ १ ॥

॥ २ ॥ भिन्नोविदीर्णोऽजनचयः उपमायस्य तमतिकृष्णमित्यर्थः तमताम्रवत् शिखाश्मश्रूणिचयस्यतं दंष्ट्राभिरुपंभुकुटीयुतंमुखंयस्य
तं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अरुणोरुधिरेणदैत्यः शैलोधातुभिर्यथेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ श्रियोधामानि अम्लानानिपंकजानियस्यांतं ॥ ८ ॥ कितत्सरः

ततोमेध्यमयंवर्षवल्बलेनविनिर्मितं ॥ अभवद्यज्ञशालायांसोऽन्वदृश्यतशूलधृक् ॥ २ ॥ तंविलोक्यबृहत्कायं
भिन्नांजनचयोपमं ॥ तमताम्रशिखाश्मश्रुंदंष्ट्रोग्रभुकुटीमुखं ॥ ३ ॥ सस्मारमुसलंरामःपरसैन्यविदारणं ॥
हलंचदैत्यदमनंतेतूर्णमुपतस्थतुः ॥ ४ ॥ तमाकृष्यहलाग्रेणवल्बलंगगनेचरं ॥ मुसलेनाहतत्कुक्षोमूर्ध्निब्रह्म
द्रुहंबलः ॥ ५ ॥ सोऽपतद्भुविनिर्भिन्नललाटोऽसृक्समुत्सृजन् ॥ मुंचन्नार्तस्वरंशैलोयथावज्जहतोऽरुणः ॥
॥ ६ ॥ संस्तुत्यंमुनयोरामंप्रयुज्यावितथाशिषः ॥ अभ्यपिंचन्महाभागावृत्रघ्नंविबुधायथा ॥ ७ ॥ वैजयंतीं
द्रुमांलांश्रीधामाम्लानिपंकजां ॥ रामायवाससीदिव्येदिव्यान्याभरणानिच ॥ ८ ॥ अथतैरभ्यनुज्ञातःकौ
शिकीमेत्यब्राह्मणैः ॥ स्नात्वासरोवरमगाद्यतःसरयुरास्रवत् ॥ ९ ॥ अनुस्रोतेनसरयुंप्रयागमुपगम्यसः ॥ स्ना
त्वासंतर्प्यदेवादीन्जगामपुलहाश्रमं ॥ १० ॥ गोमतींगंडकींस्नात्वाविपाशांशोणआप्लुतः ॥ गयांगत्वापि
तृनिष्ठागंगासागरसंगमे ॥ ११ ॥ उपसृश्यमहेंद्राद्रौरामंदृष्ट्वाभिवाद्यच ॥ सप्तगोदावरींवेणांपंपांभीमपूथीं
ततः ॥ १२ ॥ स्कंदंदृष्ट्वाययौरामःश्रीशैलंगिरिशालयं ॥ द्रविडेषुमहापुण्यंदृष्ट्वाद्रिवेंकटंप्रभुः ॥ १३ ॥ काम
कोष्णींपुरींकांचींकावेरींचसरिद्वरां ॥ श्रीरंगाख्यंमहापुण्यंयत्रसन्निहितोहरिः ॥ १४ ॥ ऋषभाद्रिहरेःक्षेत्रंद
क्षिणांमथुरांतथा ॥ सामुद्रंसेतुमगमन्महापातकनाशनं ॥ १५ ॥ तत्रायुतमदादेनूब्राह्मणेभ्योहलायुधः ॥
कृतमालांताम्रपर्णीमलयंचकुलाचलं ॥ १६ ॥

यतइति आस्रवत्उदगात् ॥ ९ ॥ अनुस्रोतेन अनुलोमतः पुलहाश्रमं हरिक्षेत्रं ॥ १० ॥ गोमत्यांगंडक्यांविपाशायांस्नात्वा शोणेच
आप्लुतः इक्ष्वांसंपूज्य ॥ ११ ॥ १२ ॥ श्रीशैलंश्रीपर्वतं ॥ १३ ॥ कांचीपुरी ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

दाक्षिणमर्णवं ॥ १७ ॥ फाल्गुनमनंतपुरं पंचाप्सरसंसरः अस्पृशत् अस्पृशत् ॥ १८ ॥ केरलादीनृदेशान् ॥ १९ ॥ द्वीपर्मयनंप्रस्यतां ॥
॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ बिनशनंकुरुक्षेत्रं ॥ २३ ॥ विवक्षुः वक्तुमिच्छुः किंवदिष्यतीतिभियातूष्णीमासन्निति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

अ० ७९

तत्रागस्यंसमासीनंनमस्कृत्याभिवाद्यच ॥ योजितस्तेनचाशीभिस्तुज्ञातोगतोऽर्णवं ॥ दक्षिणंतत्रकन्या
स्यांदुर्गादिर्वीददर्शसः ॥ १७ ॥ ततःफाल्गुनमासाद्यपंचाप्सरसमुत्तमं ॥ विष्णुःसन्निहितोयत्रस्नात्वाऽस्प
शंद्वायुतं ॥ १८ ॥ ततोऽभिब्रज्यभगवान्केरलांस्तुत्रिगर्तकान् ॥ गोकर्णास्थंशिवक्षेत्रंसान्निध्यंयत्रधूर्ज
टेः ॥ १९ ॥ आर्याद्वैपायनींदृष्ट्वाशूपांरिकमगादलः ॥ तापींपयोणींनिर्विध्यामुपस्पृश्याथदंडकं ॥ २० ॥ प्र
विश्येवामगमद्यत्रमाहिष्मतीपुरी ॥ मनुतीर्थमुपस्पृश्यप्रभासंपुनरागमत् ॥ २१ ॥ श्रुत्वाद्विजैःकथ्यमानं
कुरुपांडवसंयुगे ॥ सर्वराजन्यनिधनंभारंमेनेहृतंभुवः ॥ २२ ॥ सभीमदुर्योधनयोर्गदाभ्यांयुद्धतोर्मथे ॥
वारयिष्यन्विनशनंजगामयदुनंदनः ॥ २३ ॥ युधिष्ठिरस्तुतं दृष्ट्वायमौरुणार्जुनावपि ॥ अभिवाद्याभवंस्तू
ष्णींकिंविवक्षुरिहागतः ॥ २४ ॥ गदापाणीउभौदृष्ट्वासंरब्धौविजयैपिणौ ॥ मंडलानिविचित्राणिचरंतावि
दमब्रवीत् ॥ २५ ॥ युवांतुल्यबलौवीरौहेराजनूहेवकोदर ॥ एकंप्राणाधिकंमन्येउतैकंशिक्षयाधिकं ॥ २६ ॥
तस्मादेकतरस्येहयुवयोःसमवीर्ययोः ॥ नलक्ष्यतेजयोऽन्योवाविरमत्वफलोरणः ॥ २७ ॥ नतद्वाक्यंजगृह
तुर्वद्वैरौनृपार्थवत् ॥ अनुस्मरंतावन्योऽन्यंदुरुक्तंदुष्कृतानिच ॥ २८ ॥ दिष्टंतदनुमन्वानोरामोद्वारवृतीय
यौ ॥ उग्रसेनादिभिःप्रीतैर्ज्ञातिभिःसमुपागतः ॥ २९ ॥ तंपुनर्नैमिषंप्राप्तमृषयोऽयाजयन्मुदा ॥ कत्वंगंक
तुभिःसर्वैर्निवृत्ताखिलविग्रहं ॥ ३० ॥

अन्यःपराजयोवा रणःसंपामः ॥ २७ ॥ अर्थवद्वाक्यं ॥ २८ ॥ दिष्टंप्राचीनंकर्म समुपागतःसंगतः ॥ २९ ॥ कत्वंगंयज्ञमूर्ति ॥ ३० ॥

॥ ६४ ॥

आत्मनिअधिष्ठानेविश्वगंसर्वानुस्यूतं येनैवविदुः पश्यन्ति तद्विशुद्धंविज्ञानं व्यतरत्तदात् ॥ ३१ ॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ इतिदशमेटीका
यामेकोनाशीतितमोध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ अथाशीतितमेकृष्णःश्रीदामासंगृहागतं ॥ संपूज्यापृच्छदर्थेपुंसुगुरुवासकथामुदा॥ १ ॥
सुरारिमारुकोहरिःपुराचकारशंसतां॥अतःप्ररंविनैवतन्निजोपकारमाचरत् ॥ २ ॥ रामचरितानिश्रुत्वापुनर्मुकुंदवीर्याणिपृच्छति हेभगवन्

तेभ्योविशुद्धविज्ञानंभगवान्यतरद्विभुः ॥ येनैवात्मन्यदोविश्वमात्मानंविश्वगंविदुः ॥ ३१ ॥ स्वपत्न्याऽव
भृतस्नातोज्ञातिबंधुसुहृदृतः ॥ रेजेस्वज्योत्स्नयेर्वेदुःसुवासाःसुष्ठुवलंकृतः ॥ ३२ ॥ ईदृग्विधान्यसंख्यानिबल
स्यवलशालिनः ॥ अतंतस्याप्रमेयस्यमायामर्त्यस्यसंतिहि ॥ ३३ ॥ योऽनुस्मरेतरामस्यकर्माण्यद्रुतकर्म
णः ॥ सायंप्रातरनंतस्यविष्णोःसदयितोभवेत् ॥ ३४ ॥ इतिश्रीभागवतमहापुराणेदशमस्कंधेएकोनाशी
तितमोध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ राजोवाच भगवन्यानिचान्यानिमुकुंदस्यमहात्मनः ॥ वीर्याण्यनं
तवीर्यस्यश्रोतुमिच्छामहेप्रभो ॥ १ ॥ कोनुश्रुत्वासकृद्ब्रह्मन्नुत्तमश्लोकसत्कथाः ॥ विरमेतविशेषज्ञोविष
णःकाममार्गणैः ॥ २ ॥ सावाग्ययातस्यगुणान्गृणीतेकरौचतत्कर्मकरौमनश्च ॥ स्मरेद्वसंतंस्थिरजंगमेषु
शृणोतितत्पुण्यकथाःसकर्णः ॥ ३ ॥ शिरस्तुतस्योभयलिङ्गमानमेतदेवयत्पश्यतितद्विचक्षुः ॥ अंगान्निवि
ष्णोरयतज्जनानांपादोदकंयानिभजंतिनित्यं ॥ ४ ॥ सूतउवाच विष्णुरातेनसंपृष्टोभगवान्वादराय
णिः ॥ वासुदेवेभगवतिनिमग्नहृदयोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ श्रीशुकउवाच कृष्णस्यासीत्सखाकश्चिद्ब्राह्मणोब्रह्म
वित्तमः ॥ विरक्तइंद्रियार्थेषुप्रशांतात्माजितेन्द्रियः ॥ ६ ॥

श्रोतुमिच्छामेत्यन्वयः ॥ १ ॥ उत्तमश्लोकस्यश्रीकृष्णस्यसत्याः मनोहराः विषयवैतृण्यजनिकाः कथाः विशेषज्ञः सारवित् विषणः
विषादं प्राप्नोति ॥ २ ॥ कथाश्रवणंस्तुवन्दृष्टांततयाऽन्यार्थानाह सावागिति तावेवकरौयौतत्कर्मकरौ तदेवमनःयत्स्थिरजंगमेषुवसंतं
स्मरेत् यस्तस्यपुण्याः कथाः शृणोति सएवकर्णः ॥ ३ ॥ उभयलिङ्गंस्थिरजंगमंचतस्यैवलिङ्गमितिमत्वाआनमेत्तदेवभारःतदेवतस्यलिङ्गं
मूर्तिमित्येवयत्पश्यतितदेवचक्षुः तान्येवांगानि यानि विष्णोः पादोदकं भजंतीति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

नथाविधाकुचैलाजीणवस्त्रा किञ्चक्षुक्षामायत्किञ्चित्संपन्नमन्तस्मैपरिविष्य स्वयंक्षुधाजीर्णा ॥ ७ ॥ पतिव्रतासती लायतां शुष्यताव
दनेनसीदमानाभर्तुर्भोगसंपादनाशक्त्याऽवसीदंतीवेपमानाभयेनकंपमानाअभिगम्यपतिप्राहेति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ भोजवृणयंधकेश्वर
ति तत्स्वीकारमात्रेणसर्वेतेदास्थंतीतिभावः ॥ ११ ॥ नात्यभीष्टान्परिपाकविरसत्वात् ॥ १२ ॥ अप्यस्तिकिमस्तीतिप्रश्नः ॥ १३ ॥ १४ ॥

यदृच्छयोपपन्नेनवर्तमानोगृहाश्रमी ॥ तस्यभार्याकुचैलस्यक्षुक्षामाचतथाविधा ॥ ७ ॥ पतिव्रतापतिप्रा
हम्लायावदनेनसा ॥ दरिद्रासीदमानासावेपमानाऽभिगम्यच ॥ ८ ॥ ननुब्रह्मन्भगवतःसखासाक्षात्
श्रियःपतिः ॥ ब्रह्मण्यश्चशरण्यश्चभगवान्सात्वतर्षभः ॥ ९ ॥ तमुपैहिमहाभागसाधूनांचपरायणं ॥ दास्य
तिद्रविणंभूरिंसीदतेतेकुटुंबिने ॥ १० ॥ आस्तेऽधुनाद्वारवत्यांभोजवृणयंधकेश्वरः ॥ स्मरतःपादकमलंमांसा
नमपियच्छति ॥ ११ ॥ किंत्वर्थकामान्भजतेनात्यभीष्टान्जगद्गुरुः ॥ सएवंभार्यायाविप्रोबहुशःप्रार्थितोमृ
दु ॥ अयंहिपरमोलाभउत्तमश्लोकदर्शनं ॥ १२ ॥ इतिसंचित्यमनसागमनायमतिदधे ॥ अप्यस्त्युपायनं
किञ्चिद्गृहेकल्याणिदीयतां ॥ १३ ॥ याचित्वाचतुरोमुष्टान्विप्राम्पृथुकतंदुलान् ॥ चैलखंडेनतान्वध्वाभर्त्रे
प्रादादुपायनं ॥ १४ ॥ सतानादायविप्राभ्यःप्रययौद्वारकांकिल ॥ रुणसंदर्शनंमत्स्यं कथंस्यादितिचितयन्
॥ १५ ॥ त्रीणिगुल्मान्यतीयापतिस्रःकक्षाश्चसद्विजः ॥ विप्रोगम्यांधकवृणीनांगृहेष्वच्युतधर्मिणां ॥ १६ ॥
गृहंघृष्टसहस्राणांमहिषीणांहरेर्द्विजः ॥ विवेशैकतमंश्रीमद्ब्रह्मानंदंगतोयथा ॥ १७ ॥ तंविलोक्याच्युतोदूरा
त्प्रियापर्यंकमास्थितः ॥ सहस्रोत्थायचाभ्येत्यदोभ्यांपर्यगृहीन्मुदा ॥ १८ ॥ सस्त्युःप्रियस्यविप्रर्षेरंगसंगाति
निर्वृतः ॥ प्रीतोव्यमुंचदब्धिवदून्नेत्राभ्यांपुष्करेक्षणः ॥ १९ ॥

मह्यंमम ॥ १५ ॥ गुल्मानिरक्षार्थं सैन्यस्थामानि कक्षाः प्रतोलीः अतीयाय अतिक्रम्य जगाम सद्विजः द्विजैः सहितः ततश्च अगम्यादुर्गमायें
धकावृणयश्चतेषांगृहेषु ॥ १६ ॥ तथाहरेर्घृष्टसहस्राणांमहिषीणांचयेगृहास्तेषुमध्येश्रीमत् एकतमंगृहंबिवेश तदाचसद्विजोब्रह्मानंदं
गतोयथातथाब्रभूवेतिशेषः ॥ १७ ॥ पर्यपहीत्पर्यंरंजत ॥ १८ ॥ अब्धिवदून्आनंदाश्रूणि ॥ १९ ॥

अ०८०

॥६५॥

समर्हणमुपायनमुपहृत्यसमर्प्य पादावनेजनीरपः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ धमनिभिः शिराभिः संततंव्याप्तं ॥ २३ ॥ अवधूतंमलिनं ॥ २४ ॥ विस्मयमाह किमनेनेतिद्वाभ्यां ॥ २५ ॥ संभृतःसंमानितः ॥ २६ ॥ सतोःवसतोःगृह्णगृहीत्वा ॥ २७ ॥ भार्याऊढीपरिणीतानवेति गृहस्थलिंगदर्शनात् भोगादर्शनाच्च संशयादिवप्रश्नः ॥ २८ ॥ अप्रतिषेधादुद्वाहमनुमतंमत्वाह प्रायइति नहिनेचित्तनूनमकामविहतंकामै

अथोपवेश्यपर्यंकेस्वयंसख्युःसमर्हणं ॥ उपहृत्यावनिज्यास्यपादोपादावनेजनीः ॥ २० ॥ अग्रहीच्छिरसा राजन्भगवान्लोकपावनः ॥ व्यलिपद्विव्यगंधेनचंदनागुरुकुंकुमैः ॥ २१ ॥ धूपैःसुरभिभिर्मित्रंप्रदोपावलि भिर्मुदा ॥ अर्चित्वावेद्यतांबूलंगांचस्वागतमब्रवीत् ॥ २२ ॥ कुचैलंमलिनंक्षामंद्विजंधमनिसंततं ॥ देवीपर्य चरच्छ्रुव्याचामरव्यजनेनवै ॥ २३ ॥ अंतःपुरजनोदृष्ट्वाकृष्णनामलकीर्तिना ॥ विस्मितोऽभूदतिप्रीत्या अवधूतंसभाजितं ॥ २४ ॥ किमनेनरुतंपुण्यमवधूतेनभिक्षुणा ॥ श्रियाहीनेनलंकेस्मिन्गर्हितेनाधमेनच ॥ २५ ॥ योऽसौत्रिलोकगुरुणाश्रीनिवासेनसंभृतः ॥ पर्यंकस्थांश्रियंहित्वापरिष्वक्तोऽग्रजोयथा ॥ २६ ॥ कथयांचक्रतुर्गाथाःपूर्वागुरुकुलेसतोः ॥ आत्मनोललिताराजनकरौगृह्यपरंस्परं ॥ २७ ॥ श्रीभगवानु वाच अपित्रह्यनगुरुकुलाद्रवतालव्यदक्षिणात् ॥ समावृत्तेनधर्मज्ञभार्योदासदृशीतवा ॥ २८ ॥ प्रायोग्रहे पुतेचित्तमकामविहतंतथा ॥ नैवातिप्रीयसेविद्वन्धनेपुविदितंहिमं ॥ २९ ॥ केचित्कुर्वतिकर्माणिकामैरह तर्चेतसः ॥ त्यजंतःप्रकृतीर्देवीर्यथाहंलोकसंग्रहं ॥ ३० ॥ कचिद्गुरुकुलेवासंब्रह्मन्स्मरसिनौयतः ॥ द्विजोवि ज्ञायविज्ञेयंतमसःपारमश्रुते ॥ ३१ ॥

विहतंतंभवतीतिमेविदितं तथाहि धनेपुवस्त्रादिपुनैवातिप्रीयसे हेद्विद्वन्मिति विदुषस्तवैतद्युक्तमितिभावः ॥ २९ ॥ कामहतत्वाभावेकिंगृहधर्मक्लेशेनेत्याशंक्याह केचिद्विद्विदैवीःईश्वरमायारचिताःप्रकृतीर्विषयवासनास्यजंतः कामैरनारुष्टचेतसामपिकरणेदृष्टांतःयथाह मिति लोकसंग्रहंलोकस्यसंग्रहोमहणंयथाभवतिनथाऽहमीश्वरोऽपिकर्माणियथाकरोमितद्वत् ॥ ३० ॥ नौआधयोऽप्यतोऽगुरोःविज्ञेयं परमात्मतत्त्वं तमसःसंसारस्य ॥ ३१ ॥

आत्मज्ञानप्रदस्य गुरोरत्यंतं पूज्यत्वं वक्तुं पुरुषस्य त्रीन् गुरुनाह सत्रा इति इह संसारे यत्र संभवो जन्ममात्रं स पिता तावदांशः । अथ मो गुरुः पूज्यः ।
 मविद्याप्रदं गुरुमाह द्विजातिः सतः पुंसः सत्कर्मणां यत्र संभवः उपनीय वेदाभ्यापक इत्यर्थः स द्वितीयो गुरुः यथा ह मीश्वरस्तथा प्रथमोऽपि
 पूज्य इत्यर्थः ब्रह्मविद्याप्रदं गुरुमाह आश्रमिणां सर्वेषामपि ज्ञानदोयः स तु साक्षादहमेवेति ॥ ३२ ॥ अतो ज्ञानप्रदं गुरुं पंममाश्रित्य ये संसा
 रंति ते बुद्धिमंत इत्याह नन्विति हे ब्रह्मन् तेन नुं वर्णाश्रमवर्ताम्ये अर्थको विदाः इह मनुष्यजन्मनि तत्रापि वर्णाश्रमत्वे सति ये मया गुरुणा गु
 रुरूपेण वक्तावांचा उपदेशमात्रेण जः सुखेनैव भवार्णवंतरंतीति ज्ञानप्रदादुरोरधिकः सेव्यो नास्तीत्युक्तं ॥ ३३ ॥ अतएव तद्भजनादधिको

स वै सत्कर्मणां साक्षाद्भोजातेरिह संभवः ॥ आद्योऽग्यत्राश्रमिणां यथाऽहं ज्ञानदो गुरुः ॥ ३२ ॥ नन्वर्थको वि
 दा ब्रह्मन् वर्णाश्रमवर्तामिह ॥ ये मया गुरुणा वाचा तरंत्यं जो भवार्णवं ॥ ३३ ॥ नाहमि ज्याप्रजातिभ्यां तं पुंसो
 पशमेन च ॥ तुष्येयं सर्वभूतात्मा गुरुशुश्रूषया यथा ॥ ३४ ॥ अपि नः स्मर्यते ब्रह्मन् वृत्तं निवसतां गुरौ ॥ गुरुदा
 रैश्चोदितानां मिधनानयने क्वचित् ॥ ३५ ॥ प्रविष्टानां महारण्यमपतौ सुमहद्विज ॥ वातवर्षमभूत्तीव्रं निष्ठुरा
 स्तनयित्तवः ॥ ३६ ॥ सूर्यश्चास्तंगतस्तावत्तमसाचावृतादिशः ॥ निमग्नं कूलं जलमयं न प्राज्ञायत किंचन ॥ ३७ ॥
 वयं भृशं तत्र महांति लांघुभिर्निहन्यमाना मुद्वुरं वुसं प्लवे ॥ दिशो विदंतोऽथ परस्परं वने गृहीतहस्ताः परिवर्त्तिमा
 तुराः ॥ ३८ ॥ एतद्विदित्वा उदिते रवौ सां दीपनिर्गुरुः ॥ अन्वेषमाणो नः शिष्यानाचार्यो पश्यदातुरान् ॥ ३९ ॥

अर्थश्च नास्तीत्याह नाहमिति इज्यागृहस्थधर्मः प्रजापतिः प्रकृष्टं जन्म उपनयनं तेन ब्रह्मचारिधर्म उपलक्ष्यते ताभ्यां तथा तपसावनस्थ
 धर्मेण उपशमेन यतिधर्मेण वा अहं परमेश्वरः तथान तुष्येयं यथा सर्वभूतात्मापि गुरुशुश्रूषयेति ॥ ३४ ॥ किंच अस्माकं गुरुशुश्रूषणं किमपि
 वादेव संपन्नं तत्किं त्वया स्मर्यते इति पृच्छति अपि न इति गुरौ निवसतामस्माकं यत्किमपि वृत्तं तत्क्वचित् कदाचित् ॥ ३५ ॥ अपतौ अपगते
 कृतौ अकाल इत्यर्थः वातश्च वर्षं च तयोः समाहारः स्तनयित्तवोर्जितानि चाभवन् ॥ ३६ ॥ निमग्नं कूलं न तमुन्नतं च स्थानं ॥ ३७ ॥ अंबूनां
 संप्लवः व्यामिश्रणं यस्मिन्नेकोदके तस्मिन्वन इत्यर्थः परिवर्त्तिम भ्रमरणे इति या तोरूपं परिपरितः बभिम इडागमश्छांदसः भारान् धृतव
 न इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

उवाचरूपयाश्लोकत्रयी यथावयंकृतार्थाइत्याह अहोइति आत्मादेहः ॥ ४० ॥ गुरोर्निष्कृतं प्रत्युपकारः सर्वार्थायस्मात्स आत्मादेहः
तस्यार्पणं विनियोगः ॥ ४१ ॥ अयातयामानि यातो यामो यस्य पक्वस्यान्नस्य तत् गतसारं भवति तद्वदन्यदपि गतसारं यौण्यादृच्छायातया
ममित्युच्यते अगतसाराणि छंदांसि मत्तोधीयमानानि भवन्ति त्वित्यर्थः ॥ ४२ ॥ इत्थं विधानि एवं प्रकाराणि अनेकानि वृत्तानि कित्वया स्मर्यते
इति शेषः फलितमुपसंहरति गुरोरिति ॥ ४३ ॥ अस्माभिः किमनिर्वर्ततमसंपन्नं येषामस्माकं भवता सह वा सोऽभूत् ॥ ४४ ॥ भवतस्तु सर्वमे

अहो हंपुत्रकायूयमस्मदर्थेति दुःखिताः ॥ आत्मा वै प्राणिनां प्रेष्ठस्तमनादृत्य मत्पराः ॥ ४० ॥ एतदेव हि सच्छि
ष्यैः कर्तव्यं गुरुनिष्कृतं ॥ यद्वै विशुद्धभावेन सर्वार्थात्मार्पणं गुरौ ॥ ४१ ॥ तुष्टोऽहं भो द्विजश्रेष्ठाः सत्याः संतु म
नोरथाः ॥ छंदांस्ययातयामानि भवन्ति ह परत्र च ॥ ४२ ॥ इत्थं विधान्यनेकानि वसतां गुरुवेश्मसु ॥ गुरोरेतु
ग्रहेणैव पुमान्पूर्णः प्रशंस्यते ॥ ४३ ॥ ब्राह्मण उवाच किमस्माभिरनिर्वर्तत देवदेव जगद्गुरो ॥ भवता सत्यका
मेन ये पां वा सो गुरावभूत् ॥ ४४ ॥ यस्य छंदो मयं ब्रह्म देह आवपनं विभो ॥ श्रेयसां तस्य गुरुपुवा सोऽत्यंत विडं
वनं ॥ ४५ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
श्रीशुक उवाच स इत्थं द्विजमुख्येन सह संकथयन् हरिः ॥ सर्वभूतमनोऽभिज्ञः स्मयमान उवाच तं ॥ १ ॥ ब्रह्म
ण्यो ब्राह्मणं कृणो भगवान्प्रहसन्प्रियं ॥ प्रेम्णानिरीक्षणेनैव प्रेक्षन् खलु सतांगतिः ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच
किमुपायनमानीतं ब्रह्मन्मे भवता गृहात् ॥ अण्वप्युपाहृतं भक्तैः प्रेम्णा भूर्येव मे भवेत् ॥ भूर्यप्यभक्तो पल्लवं
मेतापायकल्पते ॥ ३ ॥

तद्विद्वन्मात्रमित्याह यस्येति छंदो मयं वेदाख्यं ब्रह्म तथा श्रेयसामावपनं तदुद्भवस्थानं देहो मूर्तिर्यस्य त
स्य तव ॥ ४५ ॥ इति दशमे टीकायामशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ एकाशीतितमे सख्युर्जग्वापृथुकतं कुलान् ॥ श्रियं निर्मितवानि
द्रदुर्लभां तु तदाश्रमे ॥ १ ॥ संकथयन् सुखगोष्ठीः कुर्वन् सर्वभूतानां मनसोऽभिज्ञः मदर्थं पृथुकानां नीयदातुं लज्जित इति जादूनिर्णयः ॥ १ ॥
प्रहसन् क्ष्वेलीकुर्वन् ॥ २ ॥ लज्जया त्वकथयत स्तामपनुदन्नह अण्वप्यतिद्विभ्यां ॥ ३ ॥

॥१५॥ सर्वभूतानां मां लदकू अंतःकरणसाक्षी ॥६॥ अमर्त्यानां देवानां च पि दुर्लभाः ॥७॥ अतिजीर्णत्वाद्दसनस्य तन्मध्ये शिरःपद्मा ॥८॥
 अग्रे हे सखे मां विश्वं विश्वात्मानं मां ॥९॥ इति वदन्नेकां मुष्टिं जग्ध्वा तत्परं इति अयं भावः एतावता पुंस इहं मुत्र च मत्कटाक्षविलासभूतानां सर्वसं
 पत्समृद्धये अलं अतः परं द्वितीयमुच्यते न मामामेतदधीनां कुर्विति ॥१०॥ त्वत्तोषस्य कारणं तव तोषस्य कारणं यथा भवेत् तथा सर्वसंपत्स
 पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥ तदहं भक्त्युपलभ्य तमश्नामि प्रयतात्मनः ॥४॥ इत्युक्तोऽपि द्विजस्तस्मै
 ब्रीडितः पतये श्रियः ॥ पृथुकं प्रसूतिराजन्नप्रायच्छदवाङ्मुखः ॥५॥ सर्वभूतात्मदृक् साक्षात्तस्यागमनं कार
 णं ॥ विज्ञायाचितयन्नायं श्रीकामो मां भजत्पुरा ॥६॥ पत्न्याः पतिव्रतायास्तु सखा प्रियचिकीर्षया ॥ प्रप्तो
 मामस्य दास्यामि संपदो मर्त्यदुर्लभाः ॥७॥ इत्थं विचिंत्य वसनाच्चीरवद्धान् द्विजन्मनः ॥ स्वयं जहार किमिद
 मिति पृथुकतंडुलान् ॥८॥ नन्वेतदुपनीतं मे परमप्रीणनं सखे ॥ तर्पयंत्यंगमां विश्वमेते पृथुकतंडुलाः ॥९॥
 इति मुष्टिं सकृज्जग्ध्वा द्वितीयां जग्धुमाददे ॥ तावच्छ्रीर्जगद्देहस्तं तत्परापरमेषु नः ॥१०॥ एतावताऽलं विश्वा
 त्मन्सर्वसंपत्समृद्धये ॥ अस्मिँल्लोकेऽथवाऽमुष्मिन्पुंसस्त्वत्तोषकारणं ॥११॥ ब्राह्मणस्तां तुरजनीमुषित्वाऽ
 च्युतमंदिरे ॥ भुक्त्वा पीत्वा सुखं मेने आत्मानं स्वर्गतं यथा ॥१२॥ श्वोभूते विश्वभावेन स्वसुखेनाभिवंदितः ॥
 जगाम स्वालयं तात पथ्यनुव्रज्य नंदितः ॥१३॥ स चालब्ध्वा धनं कृष्णान्नं तु याचितवान् स्वयं ॥ स्वगृहान् ब्रीडि
 तोऽगच्छन्महदर्शनं निर्वृतः ॥१४॥ अहो ब्रह्मण्यं देवस्य दृष्टा ब्रह्मण्यतामया ॥ यद्दरिद्रतमो लक्ष्मीमाश्लिष्टो
 विभ्रतोरसि ॥१५॥ काहं दरिद्रः पापीयान् करुणः श्रीनिकेतनः ॥ ब्रह्मबंधुरिति स्माहं बाहुभ्यां परिरंभितः ॥
 ॥१६॥ निवासितः प्रियाजुष्टे पर्यं के भ्रातरो यथा ॥ महिष्या वीजितः श्रांतो बालव्यजनहस्तया ॥१७॥
 मृद्धयेयां भक्तस्य स नृद्विदृष्ट्वा त्वं तुष्येरित्यर्थः ॥११॥ स्वर्गतं स्वर्गवासिनं ॥१२॥ श्वोभूते उदिते रवो विश्वं भावयतीति विश्वभावकः तेनेति
 पुरतो भाविनमिदं दुर्लभं विभवं सूचयति स्वसुखेन स्थानं दमूर्णेनेति दाने दानतां दर्शयति नंदितो विनयोक्तिभिः ॥१३॥ ब्रीडितः स्वचित्तकार्प
 ण्येन लज्जितः महतः श्रीकृष्णस्य दर्शनेन निर्वृतः सुखं प्राप्तः ॥१४॥ निर्वृतिमेवाह अहो इति चतुर्भिः यद्यतः लक्ष्मीमुरसि बिभता आश्लिष्टो हं
 ॥१५॥ पापीयान् नीचः ॥१६॥ १७॥

पूजितश्चंदनलेपनादिभिः ॥ १८ ॥ एवं संपूज्यापि धनस्यादाने कारणं कल्पयति स्वर्गापवर्गयोरिति द्वाभ्यां ॥ १९ ॥ स्वर्गादीनां यद्यपि तस्य च
रणार्चनमेव कारणं तथापि कारुणिकत्वाद्भूर्यपि स्वल्पमपि धनं मय्यनाददात् ॥ २० ॥ इत्येवं चितयन्निजगृहस्यांतिकंतस्यांतं तस्य विशेषणं
सूर्येति ॥ २१ ॥ विचित्रोपवनादिभिर्वृतं कथं भूतैः कूजद्विजकुलैः पक्षिसमूहैः आकुलैर्व्यामैः तथा प्रोक्तुल्लानिकुमुदादीनियेषु तानि वारी
णियेषु तानि तथातैः ॥ २२ ॥ न कच जुष्टमिति हरिणीनामिवाक्षीणि यासां ताभिः तदैश्वर्यं दृष्ट्वा वितर्कितवान् तदाह किमिदमिति प्रथमेतजः

शुश्रूषयामपरमयापादं संवाहनादिभिः ॥ पूजितो देवदेवेन विप्रदेवेन देववत् ॥ १८ ॥ स्वर्गापवर्गयोः पुंसं रसा
यां भुविसंपदां ॥ सर्वासामपि सिद्धीनां मूलं तच्चरणार्चनं ॥ १९ ॥ अधनोऽयं धनं प्राप्य माघञ्जुच्चैर्न मां स्मरेत् ॥
इति कारुणिको नूनं धनं मे भूरिनाददात् ॥ २० ॥ इति तच्चितयन्नंतः प्राप्तो निजगृहांतिकं ॥ सूर्यानि लेंदुसंकाशौ
विमानैः सर्वतो दृतं ॥ २१ ॥ विचित्रोपवनोद्यानैः कूजद्विजकुलाकुलैः ॥ प्रोक्तुल्लकुमुदां भोजकल्हारोत्पलघा
रिभिः ॥ २२ ॥ जुष्टं स्वलं कृतैः पुंभिः स्त्रीभिश्च हरिणाक्षिभिः ॥ किमिदं कस्य वा स्थानं कथं तदिदमित्यभूत् ॥ २३ ॥
एवं मीमांसमानं तं नरानार्योऽमरप्रभाः ॥ प्रत्यगृह्णन्महाभागं गीतं वाद्येन भूयसा ॥ २४ ॥ पतिमागतमाक
र्ण्य पत्न्युद्धर्षाऽतिसंभ्रमा ॥ निश्चक्राम गृहात्तूर्णरूपिणी श्रीरिवा लयात् ॥ २५ ॥ पतिव्रतापतिं दृष्ट्वा प्रेमोत्कंठा
ऽश्रुलोचना ॥ मीलिताक्ष्यनमद्बुद्ध्या मनसा परिपस्वजे ॥ २६ ॥ पत्नीं वीक्ष्य विस्फुरंती देवीं वैमानिकीमिव ॥ ह्दा
सीनां निष्कंठानां मध्ये भांतीं सविस्मितः ॥ २७ ॥ प्रीतः स्वयंतया युक्तः प्रविष्टो निजमंदिरं ॥ मणि संभ्रशतो
पेतं महेंद्रभवं न यथा ॥ २८ ॥ पयः फेननिभाः शय्यादां तारुण्यमपरिच्छदाः ॥ पर्यंकाहे मंदं डानि चामरव्यजला
निच ॥ २९ ॥

पुंजं दृष्ट्वा किमिदमिति पश्चाद्विमानानि दृष्ट्वा कस्य चेति स्थानं स्वीय
मिति ह्वात्वा कथं तदिदं स्थानमिति एवंप्रममभूदिति ॥ २३ ॥ अमरप्रभाः तत्तुल्यकांतयः प्रत्यगृह्णन् उपायनादिभिरादृतवंतः ॥ २४ ॥ उद्भू
तो हर्षो यस्य सा अतिसंभ्रम आदरो यस्याः सा आलयात् कमलवनात् रूपधारिणी श्रीरिव स्वर्गस्य तत्र भगवता आनीतत्वात् स्वर्गिणामि
वत योरुपंचवभूवेति भावः ॥ २५ ॥ बुद्ध्या अयमेव वंद्य इति निश्चयेन मनसा संकल्पेन ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ यत्र मंदिरे पयः फेननिभाः शय्या
आस्तरणानीत्यादिसंपदः तत्र सर्वसंपदां समृद्धीं विलोक्य तं कंयामासेति चतुर्थेनान्वयः यत्र च दांताः गजदंतमयाः पर्यंकाः ॥ २९ ॥

मत्र आसनानि च मृदू पस्तरणानि तूलादिमयानि चेषु तानि यन्मुक्तादामविलंबवन्ति द्युमन्ति च वितानानि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सन्नास्त्रिणः निर्व्य-
पः संस्थिरः सन् अहैतुकी आकस्मिकी स्वस्य सन्निहितकयामास कुत एषा सन्निधिरागतेति ॥ ३२ ॥ निश्चिनोति नूनमिति एतन्ममेति एष
वासावहंचतस्य सन्निधित्वे हेतुः महाविभूतेर्यदूत्तमस्यावलोकनोऽन्योनैवोपपद्येत ॥ ३३ ॥ ननु सचेदवलोकनमात्रेण मद्दैश्वर्यं दत्तवान् त-
र्हीदं तुभ्यं मया दत्तमिति किं नावोचदत आह नन्विति ननु मे सखासमक्षमब्रुवाण एव याचिष्णवे याचका यभूरिवद्दपि दिशते ददाति अत्र हेतुः
भूरिभोजः स्वयंतद्देवं पर्जन्यवदीक्षमाण इति अयमर्थः स्वयं तावद्भूरिभोजः बहुभोजः आप्तकामत्वात् लक्ष्मीपतित्वाच्च अतो यथापारावार

आसनानि च हैमानि मृदू पस्तरणानि च ॥ मुक्तादामविलंबीनि वितानानि द्युमन्ति च ॥ ३० ॥ स्वच्छस्फटिक-
कुण्डेषु महामारकतेषु च ॥ रत्नदीपान् भ्राजमानौल्ललनारत्नसंयुतान् ॥ ३१ ॥ विलोक्य ब्राह्मणस्तत्र सन्निधौः सर्व-
संपदां ॥ तर्कयामास निर्व्यग्रः स्वसन्निधिमहैतुकीं ॥ ३२ ॥ नूनं वतैतन्मम दुर्भगस्य शश्वदरिद्रस्य सन्निधिहेतुः ॥
महाविभूतेरवलोकनोऽन्योनैवोपपद्येत यदूत्तमस्य ॥ ३३ ॥ नन्वब्रुवाणो दिशते समक्षं याचिष्णवे भूर्यपि भूरि-
भोजः ॥ पर्जन्यवत्तत्स्वयमीक्षमाणो दाशार्हकाणामृषभः सखामे ॥ ३४ ॥ किंचित्करोत्युर्वपियत्स्वदत्तं सुहृ-
त्कृतं फलं वपि भूरिकारी ॥ मयोपनीतां पृथुकैकमुष्टिं प्रत्यग्रहीत्सीतियुतो महात्मा ॥ ३५ ॥ तस्यैव मे सौहृदस-
ख्यमैत्री दास्वंपुनर्जन्म निजन्म नि स्यात् ॥ महानुभावेन गुणालयेन विपज्जतस्तत्पुरुषप्रसंगः ॥ ३६ ॥

परिपूरकोऽतिवदान्यः पर्जन्यः कदाचिद्ब्रुविवर्षमल्पमेव च मन्यमानो लज्जयेव समक्षमवर्षन् रात्रौ निद्राणे कर्षके तत्क्षेत्रमाप्तावयति एवं
श्रीकृष्णोऽपि स्वभोगापेक्षया तद्देयमिन्द्रादिपदमपि अतितुच्छं मन्वानः तस्य च भजनं बहुमन्यमानः समक्षमब्रुवाण एव ददातीति ॥ ३४ ॥ तदे-
वाह किंचिदिति उरुवद्दपि स्वदत्तं यत्किंचित्करोति अल्पं मन्यते सुहृत्कृतं फलं अतितुच्छमपि भूरिकारी बहुमन्यत इत्यर्थः अतएव मया उ-
पनीतां प्रीतियुतः स्वयमेव प्रतिगृहीतवान् ॥ ३५ ॥ श्रीकृष्णस्य भक्तवात्सल्यं दृष्ट्वा तद्भक्तिप्रार्थयते तस्येति सौहृदं प्रेम सख्यं हिताशंसनं च मै-
त्री उपकारकत्वं च दास्यं सेवकत्वं तत्समाहारैकवचनं तस्य तत्संबन्धिनो मे मम स्यान्न तु विभूतिः किंच महानुभावेन तं नैव विपज्जतो विशेषेण
संगं प्राप्नुवत्सद्भक्तेषु प्रकृतसंगः स्यादिति ॥ ३६ ॥

ननुभक्तेःफलं संपदं प्राप्य पुनर्भक्तिं किमिति प्रार्थयसे अत आह भक्तायेति संपदः कोशादीन् राज्यामैश्वर्यं विभूतीः कलत्रपुत्रादीन् समर्द्धयति न ददाति अपितु दृढां भक्तिमेव कुतः अर्द्धबोधाय अविवेकिने मम तु भक्त्यभावादेवं जातमतस्तद्वक्तिरेव स्यादिति भावः ॥ ३७ ॥ त्यक्ष्यन् शनैः त्यागमभ्यस्यन् जायया सह बुभुजे ॥ ३८ ॥ श्रीरुणस्यैवं ब्रह्मण्यतानातिचित्रमित्याह तस्येति ॥ ३९ ॥ अन्यैरजितम्पि स्वमृत्यैः पराजितं दृष्ट्वा तस्य ध्यानं तस्य वेगः तेनोद्धूयितमात्मबंधनमहंकारो यस्य सः गतिमित्याविष्टलिङ्गधामविशेषणं सतां ब्रह्मविदां प्राप्यमित्यर्थः ॥

भक्ताय चित्राभगं वान्हिसंपदो राज्यां विभूतीर्न समर्द्धयत्यजः ॥ अर्द्धबोधाय विचक्षणः स्वयंपश्यन्निपातं धनिनां मदोद्धवं ॥ ३७ ॥ इत्थं व्यवसितो बुद्ध्या भक्तोऽतीव जनार्दने ॥ विषयान् जायया त्यक्ष्यन् बुभुजेन भित्तिलं पठः ॥ ३८ ॥ तस्ववैदेव देवस्य हरैर्यज्ञपतेः प्रभोः ॥ ब्राह्मणाः प्रभवो देवं न तेभ्यो विद्यते परं ॥ ३९ ॥ एवं स त्रिप्रोभगवत्सु तदा दृष्ट्वा स्वभृत्यैरजितं पराजितं ॥ तद्ध्यानवेगोद्धूयितमात्मबंधनस्तद्धामलेभेऽचिरतः सतां गतिं ॥ ४० ॥ एतद्ब्रह्मण्यदेवस्य श्रुत्वा ब्रह्मण्यतानरः ॥ लब्धभावो भगवतिकर्मबंधाद्दिमुच्यते ॥ ४१ ॥ इति ० भाद० एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक उवाच अथैकदा द्वारघत्यां वसतो रामरुणयोः ॥ सूर्योपरागः सुमहानासीत् कल्पक्षये यथा ॥ १ ॥ तं ज्ञात्वा मनुजाराजन्पुरं स्तादेव सर्वतः ॥ स्यमंतपंचकं क्षेत्रं ययुः श्रेयोविधित्स्या ॥ २ ॥ निःक्षत्रियां महीकुर्वन् रामः शस्त्रभृतां वरः ॥ नृपाणां रुधिरौघेण यत्र चक्रे महाहृद्दानं ॥ ३ ॥ ईजे च भगवान् रामो यत्रास्पृष्टोऽपि कर्मणा ॥ लोकस्य ग्राहयन्नीशो यथाऽन्यो घापनुत्तये ॥ ४ ॥ महत्यां तीर्थयात्रायां तत्रागन् भारतीः प्रजाः ॥ वृणयश्च तथाऽक्रूरव्रसुदेवाहुकादयः ॥ ५ ॥

॥ ४० ॥ एतत्पृथुकोपाख्यानां श्रुत्वा तत्र ब्रह्मण्यतां विशेषतः श्रुत्वेति ॥ ४१ ॥ इति दशमे टी० एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७३ ॥ द्यशीतितम आगत्य कुरुक्षेत्रं रविषहे ॥ वृणीन् दृष्ट्वा मुदा भूपाश्चक्रुः रुणकं थामिथः ॥ १ ॥ श्रीदामसुहदे रुणः प्रकल्प्यैर्द्रुपदं भुवि ॥ नंदादिसुहदानंदी कुरुक्षेत्रं जगाम सः ॥ २ ॥ कल्पक्षये यथा सर्वथा स इत्यर्थः ॥ १ ॥ ज्योतिर्विद्भिः कथ्यमानमादावेव ज्ञात्वा स्यमंतपंचकं कुरुक्षेत्रं ॥ २ ॥ अब्रह्मण्यक्षत्रियवधस्थानत्वेन परशुरामस्याघापनुत्तिस्थानत्वेन च क्षेत्रस्य पापनिरासकत्वमाह निःक्षत्रियो मिति द्वाभ्यां ॥ ३ ॥ अन्यो विद्वान्यथा ॥ ४ ॥ आगन् आजग्मुः भारतीः भारत्यः ॥ ५ ॥

चंद्रशुकसारणैः सहानिरुद्धोद्धारकायारक्षार्थमास्ते तथाकृतवर्माचसूयपतिः सेनानीः ॥ ६ ॥ देवधिण्याभैर्विमानसंकाशैः तरलास्तरंगा
द्वतल्लवो गतिर्येषातिः विद्याधरद्युभिर्विद्याधराणामिव द्युतिर्येषातिः ॥ ७ ॥ महातेजाः महातेजसः दिव्या अत्युत्तमाः स्रग्वस्त्रसन्नाहा येषां ॥ ८ ॥
॥ पुनः अन्येद्युः अष्टुत्ययद्वा तस्मिन्नेवाहनिमुक्तिसनानं कृत्वा ॥ १० ॥ स्निग्धाशीतलाच्छाया येषामंघ्रिपानां तेषामंघ्रिषु मूलेषु ॥ ११ ॥ १२ ॥

यद्युभारततत्क्षेत्रं स्वमघं क्षपयिष्णवः ॥ गदप्रद्युम्नसां वाघाः सुचंद्रशुकसारणैः ॥ आस्तेऽनिरुद्धोरक्षायां कृत
वर्माचयूथपः ॥ ६ ॥ तेर्यैर्देवधिण्याभैर्हयैश्च तरलपुवैः ॥ गजैर्नदद्विरभ्राभैर्नृभिर्विद्याधरद्युभिः ॥ ७ ॥ व्य
रोचंतमहातेजाः पथिकांचनमालिनः ॥ दिव्यस्रग्वस्त्रसन्नाहाः कलत्रैः खेचरा इव ॥ ८ ॥ तत्र स्नात्वा महाभागा
उपोष्य सुसमाहिताः ॥ ब्राह्मणेभ्यो ददुर्धेनू वासः स्रग्वक्त्रममालिनीः ॥ ९ ॥ रामहृदेषु विधिवत्पुनरापुत्यं वृष्ण
यः ॥ ददुःस्वन्नं द्विजाभ्येभ्यः कृष्णेनोभक्तिरस्त्विति ॥ १० ॥ स्वयंचतदनुज्ञां तां वृष्णयः कृष्णे देवताः ॥ भुक्तोपवि
विशुः कामं स्निग्धच्छायां घ्रिपां घ्रिषु ॥ ११ ॥ तत्रागतां स्तेददृशुः सुहृत्सं वंधिनो नृपान् ॥ मत्स्योशीनरकौ सत्य
विदर्भकुरुस्तंजयान् ॥ १२ ॥ कांबोजकैकयान्मद्रान्कुंतो नानर्तकेरलान् ॥ अन्यांश्चैषात्मपक्षायां परांश्च शत
शो नृपान् ॥ नंदादीन्सुहृद्देवगोपान् गोप्रींश्चोत्कंठिताश्चिरं ॥ १३ ॥ अन्योन्यसंदर्शनहर्षरंहंसाप्रोत्फुल्लहृदकसरोरु
हश्रियः ॥ आश्लिष्य गाढं नयनैः स्रवज्जलाहृष्यत्त्वचोरुद्धगिरो ययुर्मुदं ॥ १४ ॥ स्त्रियश्च संवीक्ष्य मिथोऽतिसौ
हृदस्मितामलापांगदृशोऽभिरभिरं ॥ स्तनैः स्तनान्कुंकुमपंककृषितान्निहत्य दोर्भिः प्रणयाश्रुलोचनाः ॥ १५ ॥
ततोऽभिवाद्य ते वृद्धान् यविष्ठैरभिवादिताः ॥ स्वागतं कुशलं पृष्ट्वा चक्रुः कृष्णकथां मिथः ॥ १६ ॥ पृथाभ्रातृन्
स्वसृवीक्ष्य तं पुत्रान्पितरावपि ॥ भ्रातृपत्नीं मुकुंदं च जहौ संकथयामाशुचः ॥ १७ ॥ कुंत्युवाच आर्यभ्रातरहं मन्ये
आत्मानं मरुताशिपं ॥ यद्वा आपस्सुमहार्ता नानुस्मरथ सत्तमाः ॥ १८ ॥

॥ १३ ॥ प्रोत्फुल्लैः हृदकं सरोरुहैः श्रीः
शोभायेषाति ॥ १४ ॥ अतिसौहृदेन यस्मिन्तेन अमलापांगादृशो दृष्टयो यासां ताः मिथः परस्परं संवीक्ष्य दोर्भिरभिरभिरं अलिंगनं कृतवत्यः
॥ १५ ॥ १६ ॥ संकथयामिथः संप्रेमगोष्ठ्या ॥ १७ ॥ तामेवैव सुदेवपृथयोः संकथामाह आर्येत्यादिचतुर्भिः अकृताशिपं अपूर्णमनोरथं ॥ १८ ॥

यस्यदैवमदक्षिणमननुकूलंतस्वजनमपिसंतं सुहृदादयोनानुस्मरंति अतोममदैवंप्रतिकूलं युष्माकं कोपराधइतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ ईश
कशत्वमेवाह कंसप्रतापिताइति हेत्वसः एतर्ह्येवसंप्रत्येव ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ युधिष्ठिरयेऽनुव्रतास्तेराजसूयेजितत्वात्
॥ २६ ॥ २७ ॥ जन्मभाजः नृणां मध्ये सफलजन्मानः ॥ २८ ॥ किंचनकेवलंतस्यदर्शनमेव अपित्वत्वं तदुर्लभं बहुयुष्माकं स्वतः संपन्न

सुहृदो ज्ञातयः पुत्राभ्रातरः पितरावपि ॥ नानुस्मरंति स्वजनं यस्य दैवमदक्षिणं ॥ १९ ॥ वसुदेव उवाच ॥ अं
वमास्मानसूयेथादैवक्रीडनकान्नरान् ॥ ईशस्य हि वशे लोकः कुरुते कार्यतेऽथवा ॥ २० ॥ कंसप्रतापिताः स
र्वे वयं यातादिशोदिशः ॥ एतर्ह्येव पुनः स्थानं दैवेनासादिताः स्वसः ॥ २१ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ वसुदेवो ग्रसे
नाद्यैर्यदुभिस्तेऽर्चितानृपाः ॥ आसन्नच्युतसंदर्शपरमानंदनिर्वृताः ॥ २२ ॥ भीष्मोद्रोणौऽविकापुत्रो गांधा
रीससुता तथा ॥ सदारं पांडवाः कुंतीसृजयो विदुरः रूपः ॥ २३ ॥ कुंतिभोजो विशाटश्च भीष्मको नग्नजिन्म
हान् ॥ पुरुजिह्वपदः शल्यो धृष्टकेतुः सकाशिराट् ॥ २४ ॥ दमघोषो विशालाक्षो मैथिलो मद्रकैकयौ ॥ युधाम
न्युः सुशर्मा च ससुतावां लिहक्रादयः ॥ २५ ॥ राजानो ये च राजेन्द्र युधिष्ठिरमनुव्रताः ॥ श्रीनिकेतं वपुः शौरेः सखी
कं वाक्ष्यविस्मिताः ॥ २६ ॥ अथ ते रामकृष्णाभ्यां सम्यक् प्राप्तसमर्हणाः ॥ प्रशशंसुर्मुदायुक्ता वृष्णां नृकृष्णपरि
ग्रहान् ॥ २७ ॥ अहो भोजपतेयूयं जन्मभाजो नृणामिह ॥ यत्पश्यथा सकृत्कृष्णं दुर्दर्शमपि योगिनां ॥ २८ ॥ य
द्विश्रुतिः श्रुतिनुते दमलं पुनाति पादावने जनपयश्च वचश्च शास्त्रं ॥ भूः कालभर्जितभगाऽपि यदंघ्रिपद्मस्पर्शो
त्यशक्तिरभिवर्षति नोऽखिलार्थान् ॥ २९ ॥

मित्याहुः यद्विश्रुतिरिति द्वाभ्यां यदि पृथक् पदं यस्येत्यर्थः विश्रुतिः कीर्तिः श्रुतिभिर्नुता वेदैः स्तुता इदं विश्वमलमत्यर्थं पुनाति यद्विश्रुतिः
श्रुतिरर्मावमलमिति भावेऽश्रुतिः श्रवणमर्मावंपां पमिति यस्य पादावने जनपद्योगाच्च यस्य वचोवाक्यरूपं शास्त्रं च वेदाख्यं विश्वं पुनाति कि
च कालेन भर्जितं दग्धं भगं माहात्म्यं यस्याः सा तथा विधाऽपि भूर्यस्यांघ्रिपद्मस्पर्शो नोत्था आविर्भूता शक्तिर्यस्याः सा नोऽस्माकमखिलान
र्थान् भिर्वर्षति ॥ २९ ॥

दर्शनं च स्पर्शनं च अनुपथः अनुगतिश्च प्रजल्पो गोष्ठी च शय्याशयानां च आसनं च अशनं भोजनं च यौनबंधः विवाहसंबंधः सपिंडबंधः देहि-
कसंबंधः तेन सह वर्तमानः श्रीकृष्णेन सह दर्शनाद्युपलक्षितः स यौनः सपिंडबंधो ये पावोऽस्ति किंच ये पावो गृहे विष्णुः स्वयमास आ विरं भूत्
निरयवर्त्मनि प्रवृत्तिमार्गे वर्तमानानां स्वर्गापवर्गाभ्यां विरमयति वितृष्णां करोतीति तथासः ते यूयं जम्भभाज इति यद्वा तदिति सामान्यनिर्दे-
शः स इत्यर्थः स विष्णुः स्वयं ये पावो निरयवर्त्मनि संसारकारणे गृहे बन्तमानानामपि बध्यते संबध्यत इति बंधः दर्शनादिभिः संबद्धः सन् स्व

तद्दर्शनस्पर्शनानुपथप्रजल्पशय्यासनशनसयौनसपिंडबंधः ॥ ये पां गृहे निरयवर्त्मनि वर्ततां वः स्वर्गापवर्ग-
विरमः स्वयमां स विष्णुः ॥ ३० ॥ श्रीशुक उवाच नंदस्तत्र यदून्प्राप्तवान् ज्ञात्वा कृष्णपुरोगमान् ॥ त-
त्रागमद्वतो गोपैरनस्थार्थैर्दिदृक्षया ॥ ३१ ॥ तं दृष्ट्वा वृष्णयो हृष्टास्तन्वः प्राणमिवोत्थिताः ॥ परिपस्वजिरेगा-
ढं चिरदर्शनं कातराः ॥ ३२ ॥ वसुदेवः परिष्वज्य संप्रीतः प्रेमविद्धलः ॥ स्मरन्कंसकृतान्क्लेशान् पुत्रन्यासं च गो-
कुले ॥ ३३ ॥ कृष्णरामौ परिष्वज्य पितरावभिवाद्य च ॥ न किंचनोचतुः प्रेम्णा साश्रुकंठौ कुरुद्वह ॥ ३४ ॥ ता-
वात्मासनमस्रोप्यद्वाहुभ्यां परिरभ्य च ॥ यशोदा च महाभागा सुतौ विजहतुः शुचः ॥ ३५ ॥ रोहिणी देवकी-
चाथ परिष्वज्य ब्रजेश्वरीम् ॥ स्मरन्त्यौ तत्कृतां मैत्रीं वाप्यकंठ्यौ समूचतुः ॥ ३६ ॥ काविस्मरेतवां मैत्रीमनिवृ-
त्तां ब्रजेश्वरि ॥ अवाप्याप्यैद्रमैश्वर्यं यस्यां नेह प्रतिक्रिया ॥ ३७ ॥

र्गापवर्गविरमआस परमसुखप्रदो बभूवेत्यर्थः ॥ ३० ॥ अनस्थार्थैरितितत्रैव वासचिकीर्षया शक्येऽप्युत्थापितैरर्थैः सहागत इत्यर्थः ॥ ३१ ॥
॥ ३२ ॥ वसुदेवस्तं परिष्वज्य प्रेमविद्धलो बभूवेति शेषः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तौ सुतौ परिरभ्य नंदो यशोदा च विरहशोकान्विजहतुः न त्यजतुः
यद्वा शुचः अश्रूणि विजहतुः मुमुचतुरित्यर्थः ॥ ३५ ॥ ब्रजेश्वरी यशोदा ॥ ३६ ॥ अनिवृत्तां निवृत्तिकारणे सत्यपि अनुवर्तमानां ऐंद्रमै-
श्वर्यं प्राप्यापियस्याः प्रतिक्रियां कर्तुं न शक्यत इत्यर्थः ॥ ३७ ॥

तत्कृतामैत्रीमाहनुः एताविति नदृष्टोपितरौयाभ्यां तौ वस्तुतस्तु अजन्मत्वादेवादृष्टपितरौ हे भवति युवयोः पित्रोः न्यस्तावैतौ संप्रीणना
दीनिप्राप्य अकुत्रच भयौ कचिदं पिभयरहितौ भूत्वा ऊषतुः वासं चक्रतुः कथं भूतयोः अक्षोर्नेत्रयोः रक्षकं पक्ष्म यद्वत् तं धारक्षकयोः युक्तं
युवयोरेतत् यतः सतां सत्पुरुषाणां परः स्वः इति नास्ति वैषम्यं ॥ ३८ ॥ अभीष्टत्वे लिंगं यत् यस्य श्रीरुण्णस्य प्रेक्षणे दृशिषु नेत्रेषु व्यवधीयकं
पक्ष्मकृतं विधातारं शपन्ति दृग्भिर्नेत्रद्वारैर्हृदि कृतं हृदये प्रवेशितं परिरभ्यत द्वावंतदात्मतां प्रापुः अपि नित्ययुजामारूढयामिनामपि सुमाधि

एतावदृष्टपितरौ युवयोः स्म पित्रोः संप्रीणनाभ्युदयपोषणपालनानि ॥ प्राप्योपतुर्भवति पक्ष्महयदृष्टो न्य
स्तावकुत्रच भयौ न सतां परः स्वः ॥ ३८ ॥ श्रीशुक उवाच गोप्यश्च रुण्णमुपलभ्य चिरादभीष्टं त्यक्षणे
दृशिषु पक्ष्मकृतं शपन्ति ॥ दृग्भिर्हृदि कृतमलं परिरभ्य सर्वास्तद्भावमापुरपि नित्ययुजां दुरापं ॥ ३९ ॥ भगवां
स्तास्तथाभूता विविक्त उपसंगतः ॥ आश्लिप्यानामयं पृष्ट्वा प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ४० ॥ अपि स्मरथ नः स
ख्यः स्वानामर्थं चिकीर्षया ॥ गतांश्चिरायितान् शत्रुपक्षक्षपणचेतसः ॥ ४१ ॥ अप्यवध्यायथास्मान्स्वि
दकृतज्ञाविशंकया ॥ नूनं भूतानि भगवान्युनक्ति वियुनक्ति च ॥ ४२ ॥ वायुर्यथा घनानीकं तृणं तूलं रजांसि
च ॥ संयोज्याक्षिपते भूयस्तथा भूतानि भूतकृत् ॥ ४३ ॥ मयि भक्तिर्हि भूतानाममृतत्वाय कल्पते ॥ दिष्ट्याप्य
दासीन्मत्स्नेहो भवतीनां मदापनः ॥ ४४ ॥

निष्ठानामिति यावत् दुरापं दुष्प्रापं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ चिरायितान् विलंबितान् अत्र हेतुः शत्रूणां पक्षस्य क्षपणे चेतो येषां तान् ॥ ४१ ॥ अ
पि स्मरन्तु अस्मान् वध्यायंथ अवज्ञानीथ अकृतज्ञा एतद्व्याविशंकया ईषच्छंकया नशं कामात्रं निश्चितमेवैतत् परित्यज्य गतत्वादित्यत
आह नूनमिति ॥ ४२ ॥ एतत्सदृष्टांतमह बायुरिति आक्षिपते पृथक्करोतीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ अपि च अतिभद्रमिदं यदुत भवतीनां मद्वियो
गेन मत्स्नेहांतिशयोक्त इत्याह मयीति मयि भक्तिमात्रमेव तावदमृतत्वाय कल्पत इति यदुत भवतीनां मत्स्नेह आसीत् तद्विष्टया अतिभद्रं कु
तः मदापनः मत्प्रापण इति ॥ ४४ ॥

कीदृशंस्त्वं यंत्रयंस्त्रेहेनप्राप्त्यामदित्यपेक्षायाःमात्मस्वरूपमाह अहंहीति हेअंगनाः भौतिकादीनांशरावसंधवादीनां यथाक्रांशादीनिप
 भूतान्याद्यंतादिरूपाणि एवंसर्वभूतानांजरायुजादीनामहं अतोव्यापकंमांभवत्यःप्राप्ताएवेति ॥ ४५ ॥ ननुचतुर्विधभूतयामाणांमद्रो
 काआत्मैवाद्यंतादिरूपः तस्मिन्सर्वव्यापकेसर्वभूतानिवर्ततइतिकृतस्वत्यागिरस्माकमित्यतआह एवंहीति अयमर्थःशरावादीनांयथा
 भौतिकानांमहाभूतान्याद्यंतादिरूपाणि एवमेवैतानिचतुर्विधानिभूतान्यपिभौतिकत्वाविशेषात्स्वकारणेपुभूतेष्वेववर्तते नतुभोक्तार्यात्म
 न आत्मातुतेपुभूतेषुआत्मनाभोक्तृरूपेणततोव्याप्तःनकारणत्वेन अथैतदुभयंभूतभौतिकरूपंभोग्यंचभोक्तारंचात्मानंमय्यक्षरेपरिपूर्णं

अहंहिसर्वभूतानामादिरंतोऽतरंवहिः ॥ भौतिकानांयथाखंवाभूर्वायुर्ज्योतिरंगनाः ॥ ४५ ॥ एवंत्येतानिभू
 तानिभूतेष्वामात्मनाततः ॥ उभयंमय्यथपरेपश्यताभातमक्षरे ॥ ४६ ॥ श्रीशुकउवाच अध्यात्मशि
 क्षयागोप्यएवंकृष्णेनशिक्षिताः ॥ तदनुस्मरणध्वस्तजीवकोशास्तमध्यगन् ॥ ४७ ॥ आहुश्चतेनलिननाभ
 पदारविंदयोगेश्वरैर्हृदिविचिंत्यमगाधबोधैः ॥ संसारकूपपतितोत्तरणावलंबंगेहंजुषामपिमनस्युदियात्स
 दानं ॥ ४८ ॥ इतिश्रीभा०दश०वृष्णिगोपसंगमोनामद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥७३॥ श्रीशुक
 उवाच तथानुगृह्यभगवान्गोपीनांसगुरुर्गतिः ॥ युधिष्ठिरमथापृच्छत्सर्वाश्चसुहृदोऽव्ययं ॥ १ ॥ तएवं
 लोकनाथेनपरिपृष्टाःसुसत्कृताः ॥ प्रत्युचुर्हृष्टमनसस्तत्यादेक्षाहतांहसः ॥ २ ॥

आभातंपश्यतेति ॥ ४६ ॥ अध्यात्मशिक्षयास्वरूपोपदेशेन शिक्षि
 ताबोधिताःतस्यानुस्मरणेनध्वस्तोजीवकोशोर्लिङ्गयासांताःतमेवाध्यगन्प्रापुः ॥ ४७ ॥ एवंप्राप्तोऽपिकृष्णःपुनर्गृह्ण्यसंगेनमाऽपया
 त्वितितच्चरणस्मरणंप्रार्थयामासुरित्याह आहुश्चेति हेनलिननाभतेपदारविंदंगेहंजुषांगृहसेविनीनामपिनोमनसिमदा उदियात्आविर्भ
 वेत् ॥ ४८ ॥ इतिदशमेटीकायांद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥७३॥ त्र्यशीतितमएवंचस्त्रीणांकृष्णकथोत्सवे॥द्रौपद्यैकृष्ण
 भार्याभिरुक्ताःस्वस्वकरपहाः ॥ १ ॥ अव्ययंकुशलं ॥ १ ॥ तत्यादेक्षयाहतमंहोद्येषांते ॥ २ ॥

महतामनस्तः सकाशात् मुखद्वारतोनिःसृतं कश्चित्कदाचिद्देहभृतादिहधारिणदिहकृत्वा सौ अस्मृतिश्च अविद्यातां छिनत्तीति तथा तं देहकृदी
 श्वरस्तद्विषयाज्ञानच्छिदंवा ॥ ३ ॥ हित्वेति पदद्वयं त्वात्वां हि एव त्वामेव न ताः स्मेत्यर्थः कथं भूतं आत्मधाम्नास्वरूपप्रकाशेन विधुतानिरस्ता
 आत्मकताः बुद्धिनिमित्तास्तिष्ठोऽवस्थायस्मिन् अतएवा नंदसंप्लवं सर्वानंदकदंबरूपं अखंडं च अपरिच्छिन्नं यतः कुण्डः कुण्डिनः बोधः चि
 च्छक्तिर्यस्य तं नन्वेवं रूपतां श्रीकृष्णस्य कुतः अस्मदादिवत्पतीतेरत आहुः कालोपसृष्टेति कालेन उपसृष्टा बिभृताश्च ते निगमाश्च ते पाभिवनेर
 सार्थमात्ता उपात्ता योगमायया आकृतिर्नराकारमूर्तिर्येन तं परमहंसानां गतिं त्वां अतस्तवैवं रूपत्वादस्माकं च त्वन्मायया एतत्सर्ववैपरी

कुतोऽशिवं त्वच्चरणां वृजासवं महं मनस्तौ मुखनिःसृतं कश्चित् ॥ पिवंतिये कर्णपुटैरलं प्रभो देहभृतां देहकृद
 स्मृतिच्छिदं ॥ ३ ॥ हित्वात्मधाम विधुतात्मकतत्र्यवस्थमानंदसंप्लवमखंडमकुण्डबोधं ॥ कालोपसृष्टनिगमा
 वनआत्तयोगमायाकृतिपरमहंसगतिं न ताः स्म ॥ ४ ॥ ऋषिरुवाच इत्युत्तमश्लोकशिखामणिजने
 प्वभिष्टुवत्स्वंधककौरवस्त्रियः ॥ समेत्य गोविंदकथामिथोऽगृणंस्त्रिलोकगीताः शृणुवर्णयामिते ॥ ५ ॥ द्रौप
 द्युवाच हे वैदभ्यश्च्युता भद्रे हे जाववति कौसले ॥ हे सत्यभामे कालिदिशैव्ये रोहिणिलक्ष्मणे ॥ ६ ॥ हे कृष्णप
 त्म एतच्छ्रुतवो भगवान् स्वयं ॥ उपये मे यथा लोकमनु कुर्वन् स्वमायया ॥ ७ ॥ रुक्मिण्युवाच चैद्या
 यमार्पयितुमुद्यंतं कार्मुके पुराजस्व जेय भटशेखरितांघ्रिरेणुः ॥ निन्ये सृगेन्द्र इव भागमजावियूथास्तच्छ्रीनिके
 तचरणोऽस्तु ममार्चनाय ॥ ८ ॥

त्यान् त्वामेव न ताः स्मेति यद्वा त्वामिति प्रकरणात् ज्ञातव्यं त्वानताः स्म किं कृत्वा हित्वा किं आत्मधाम आत्माशरीरं धाम गृहं च तच्च देह
 देहिकसंगं परित्यज्येत्यर्थः समानमन्यत् ॥ ४ ॥ त्रिषु लोकेषु गीताः ॥ ५ ॥ कौसले हे सत्ये शैव्ये हे भिन्नविदे रोहिणीनामकचित्पटमहि
 पीतुल्यां ॥ ६ ॥ हे अन्ताः श्रीकृष्णस्य पत्न्यः ॥ ७ ॥ मामामर्पयितुं संपादयितुं राजसुजरासंधादिषु उद्यंतं कार्मुकेषु सत्सु अजेयायेभ्योऽस्तेषां
 शेखरितां मुकुटवत्कृतां अंग्रिरेणवो येन तेषां मूर्ध्नि पदं दधदित्यर्थः तस्य श्रीनिकेतस्य चरणो ममार्चनायास्तु ॥ ८ ॥

नाभेर्भातुर्वधेनसिंहकृतेनतमंहयस्यतेनमेततेनतातेन किममभिशपेदुयेशः अपमार्तुपरिहर्तुमृक्षराजंजित्वा रत्नस्यमंतकमुपाजहार
पानीतवान् अथानंतरमपित्रेरत्नमदात् तेनत्वापराधेनभीतःसमेपिता प्रभवेश्रीकृष्णायमामदिशतददौ दत्तामकूरादिभ्यःप्रतिश्रुनामपी
त्यर्थः ॥ ९ ॥ देहकृत्पिताअमुंश्रीकृष्णंनिजनाथंस्वामिन्देवमीश्वरंसीतापतिप्राज्ञायअविज्ञायत्रिणवहानिचिनवाहानि जह्वश्छंदो
तुरोधेन समविशतिदिनान्यमुनाऽयुत्थ्यत् परीक्षितःसंजातापरीक्षायस्यसपरीक्षितः तंसाक्षात्सीतापतिरेवासावितिज्ञात्वा पादौप्रगृह्यम
णिनासहमामर्हणमुपाहरत् अर्हणतयासमर्पितवान् अहोताहित्वमतिश्रेष्ठसिनेत्याह अमुष्याहंदासीति ॥ १० ॥ सख्याअर्जुनेन तस्यगृह

सत्यभामोवाच योमेसनाभिवधतसहदाततेनलिमाभिशापमपमार्तुमुपाजहार ॥ जित्वर्क्षराजमथरत्नम
दात्सतेनभीतःपिताऽदिशतमांप्रभवेऽपिदत्तां ॥ ९ ॥ जाववत्युवाच प्राज्ञायदेहरुदमुंनिजनाथदेवंसीत्वा
पतित्रिणवहान्यमुनाऽभ्यमुज्यत् ॥ ज्ञात्वापरीक्षितउपाहरदर्हणंमांपादौप्रगृह्यमणिनाहममुष्यदासीं ॥ १० ॥
कालिद्युवाच तपश्वरंतीमाज्ञायस्वपादस्पर्शनाशया ॥ सख्योपेत्याग्रहीत्याणि योऽहंतद्गृहमार्जनी ॥ ११ ॥
मित्रविदोवाच योमांस्वयंवरउपेत्यविजित्यभूपान्निन्यश्वयूथगमिवात्मबालद्विपारिः ॥ भ्रातृश्वमेऽपकु
रुतःस्वपुरंश्रियौकस्तस्यास्तुमेऽनुज्ञवमंध्यवनेजनत्वं ॥ १२ ॥ सत्योवाच सप्तोक्षणोऽतिबलवीर्यसुती
क्षणशृंगान्पित्राकृतान्क्षितिपवीर्यपरीक्षणाय ॥ तान्वीरदुर्मदहनस्तरसानिगृह्यक्रीडन्बन्धहयथाशिशवो
ऽजंतोकान् ॥ १३ ॥

मार्जनी गृहसंमार्जनकर्त्री ॥ ११ ॥ शूनायूथगतंस्वबालद्विपारिः सिंहइवेति मेधातुंश्चापकुरुतः अपकारंकुर्वतोविजित्य श्रियौकः ल
क्ष्मीनिवासः तस्यांध्यवनेजनत्वंचरणक्षारुनकर्तृत्वमनुभवंप्रतिजन्ममेऽस्तु ॥ १२ ॥ सप्तउक्षणःवृषभान्बलं चवीर्यं चतीक्ष्णशृंगाणि च अति
शायितानियेषांतान् मेपित्राकृतान् संपादितान्बलीयसेमांदातुंक्षितिपानांवीर्यस्यबलस्यपरीक्षणायतानतिप्रसिद्धान् वीराणांदुर्मदंघ्रंति
यितान् तरसांशीघ्रमेवनिगृह्यदमयित्वाक्रीडन्ननायासेनैवबन्ध अजंतोकान् अजपत्न्यानि ॥ १३ ॥

वीर्यमेवशुल्कंदेयंयस्यास्तां दासीभिःसहचतुरंगिणीगजाश्वादिसेनायुक्तां पुरंनिन्ये ॥ १४ ॥ हेरुणेहेद्रौपदि तस्मिन्नेवचित्तंयस्यास्तां
 यां अक्षौहिण्यासेनयासह सखीजनैश्चसह ॥ १५ ॥ येनपादसंस्पर्शेन आत्मनोमेतकैवल्यार्थश्रेयोभवेत्सःयद्वा येनकारणेनआत्मनो
 जीवस्यतत्तुश्रेयःसएवपुरुषार्थइति ॥ १६ ॥ राज्ञिहेद्रौपदि यथामित्राविदायास्तथैवममापिचित्तंमुकुंदविषयमासीत् सुसंमृश्यसुविचार्य
 पद्महस्तयाश्रियावतःकिल अतोऽपिममचित्तंश्रीमुकुंदेआसेति हइतिहर्षे ॥ १७ ॥ तत्रश्रीकृष्णप्राप्तावुपायमचीकरन् कारयामास ॥ १८ ॥
 यथाराज्ञितवैस्वयंवरेपार्थस्येप्सयाआप्तुमिच्छयाकृतः तथामत्स्यंकारितवान् पाठांतरेपार्थस्येषुणाऽपाकृतः तर्हीदमपिअर्जुनएवंकन्या

यइत्थंवीर्यशुल्कांमांदासीभिश्चतुरंगिणीम् ॥ पथिनिजित्यराजन्यान्निन्येतदांस्यमस्तुमे ॥ १४ ॥ भद्रो
 वाच पितामेमातुलंयायस्वयमाहूयदत्तवान् ॥ कृष्णकृष्णायतच्चित्तामक्षौहिण्यासखीजनैः ॥ १५ ॥ अ
 स्यमेपादसंस्पर्शोभवेज्जन्मनिजन्मनि ॥ कर्मभिर्भ्राम्यमाणायायेनतच्छ्रेयआत्मनः ॥ १६ ॥ लक्ष्मणो
 वाच ममापिराड्यच्युतजन्मकर्मश्रुत्वामुहुनारदगीतमासह ॥ चित्तंमुकुंदेकिलपद्महस्तयावतःसुसंमृ
 श्यविहायलोकपान् ॥ १७ ॥ ज्ञात्वामममतंसाध्विपितादुहितवत्सलः ॥ बृहत्सेनइतिख्यातस्तत्रोपायमची
 करत् ॥ १८ ॥ यथास्वयंवरेराराज्ञिमत्स्यःपार्थेप्सयाकृतः ॥ अयंतुवहिराच्छन्नोदृश्यतेसजलंपरं ॥ १९ ॥ श्रुत्वै
 तत्सर्वतोभूपाआययुर्मत्पितुःपुरं ॥ सर्वास्त्रशस्त्रतत्त्वज्ञाःसोपाध्यायाःसहस्रशः ॥ २० ॥ पित्रासंपूजिताःसर्वे
 यथावीर्यंयथावयः ॥ आददुःसशरंचापवेद्धुंपर्षदिमद्भियः ॥ २१ ॥ आदायव्यसृजन्केचित्सज्यंकर्तुमनीश्व
 राः ॥ आकोपुंज्यांसमुत्कृष्यपेतुरेकेऽमुनाहताः ॥ २२ ॥ सज्यंकृत्वापरेवीरामागधांवष्टुचेदिपाः ॥ भीमोदुर्यो
 धनःकर्णोनाविदंस्तदवस्थितिं ॥ २३ ॥

वित्तव्यत्तत्राह अयंत्विति समत्स्योवहिरवाच्छन्नःनांतः अतःस्तंभलग्नयो
 र्ध्वदृष्ट्यासंलक्ष्यते अयंतुनतथा किंतुस्तंभमूलेनिहितकलशजलेकेवलंदृश्यते अतोदृष्टिरधस्तात्पुं परिचलक्ष्यमितिश्रीकृष्णव्यतिरेकेण
 नकस्यापिभेद्यइतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ मत्स्यंवेद्धुं पर्षदिसंस द मद्भियःमध्येवधीर्येषामिति अन्यचित्तानवेद्धुंशक्ताइतिभावः ॥ २१ ॥
 तदेवाह आदायेति अमुनाचापेन ॥ २२ ॥ नाविदन्तदवस्थितिमितिर्मागधादीनांक्रियाशक्तिरेव नतुलक्ष्याभिज्ञतेत्यर्थः ॥ २३ ॥

यत्तोयन्नवान् अंष्टजत्तुमोच सबाणोमत्स्यं नाच्छिनत् परं केवलं पस्फां ज्ञानवानप्यजुं नो बलेना पूर्ण इत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ अभिजिति
सर्वार्थसाधके मुहूर्ते ॥ २६ ॥ २७ ॥ भगवत्याभिर्हर्षनिर्भरेणात्मानमेवानुवर्णयंस्याहद्वाभ्यां तद्रंगमिति तत्तदा कलौ कलस्वनौ नूपुरौ ययोस्ता
भ्यां पद्भ्यां रंगं प्राविश क्रनकेनोज्ज्वलारत्नमालां निवीय प्रावृत्य परिधाय च नीवी बंधेन च कौशिकी ग्ये उत्तमकौशेयवस्त्रे सव्रीडो हासो य
स्मिन् तद्वदनं यस्याः सा कवर्या धृताः सजो यया सा ॥ २८ ॥ उरवः कुंतला यस्मिन् कुंडलयोस्त्विषो ययोस्ते गंडस्थले यस्मिन् तच्च तच्च शिशि

मत्स्याभासं जले वीक्ष्य ज्ञात्वा च तदवस्थितिं ॥ पार्थो यत्तोऽस्तजद्वाणं नाच्छिनत्पस्पृशे परं ॥ २४ ॥ राजन्येषु
निवृत्तेषु भग्नमानेषु मानिषु ॥ भगवान्धनुरादाय सज्यं कृत्वाऽथ लीलया ॥ २५ ॥ तस्मिन्संधाय विशिखं म
त्स्यं वीक्ष्य सकृज्जले ॥ छित्तेषुणा पातयत्तं सूर्ये चाभिजिति स्थिते ॥ २६ ॥ दिवि दुंदुभयो नेदुर्जयशब्दयुताभु
वि ॥ देवाश्च कुंसुमासारान् मुमुचुर्हर्षविह्वलाः ॥ २७ ॥ तद्रंगमाविशं महंकलनूपुराभ्यां पद्भ्यां प्रगृह्य कनकाज्ज
लरत्नमालां ॥ नूत्ने निवीय परिधाय च कौशिका ग्ये सव्रीडहासवदना कवरी धृतसक् ॥ २८ ॥ उन्नीय वक्रमुरु
कुंतलकुंडलव्दिग्गंडस्थलं शिशिरहासकटाक्षमोक्षैः ॥ राज्ञो निरीक्ष्य परितः शनैर्कैर्मुनिरारंसेऽनुरक्तहृदयानि
दधे स्वमालां ॥ २९ ॥ तावन्मृदंगपटहाः शंखभेर्या नकादयः ॥ निनेदुर्नटनर्तक्यो न नृतुर्गायका जगुः ॥ ३० ॥
एवं वृत्ते भगवति मयेशे नृपयूथपाः ॥ न से हिरेयाज्ञसे निस्पर्धतो हृच्छया तुराः ॥ ३१ ॥ मां तावद्रथमारोप्य हय
रत्नचतुष्टयं ॥ शार्ङ्गमुद्यम्य सन्नद्धस्तथा वाजौ चतुर्भुजः ॥ ३२ ॥

रः संताप्हारो हासो येषु तैः कटाक्षमोक्षैः अपांगमोक्षणविलासैः अनुरक्तं हृदयं यस्याः सा हं ॥ २९ ॥ ३० ॥ याज्ञसे निहेद्रौ पदि ईशे श्रीकृष्णे
मया वृत्ते सति स्पर्धतः स्पर्धमानाः नन्वेवं परमैश्वर्यं दृष्टवतां कुंतः स्पर्धाऽवसरस्तत्राह हृच्छया तुरा इति हृच्छयेन कामेना तुराः विवशाः काम
विजृम्भिता स्पर्धेति भावः ॥ ३१ ॥ हय रत्नानां चतुष्टयं यस्मिन्तरथं द्वाभ्यां मामालिङ्ग्य द्वाभ्यां धनुर्बाणौ गृहीत्वा चतुर्भुजस्तस्थौ ॥ ३२ ॥

मृगाणांमिषतांमृगराडिव तदाहरिर्जगामेतिशेषोज्ञातव्यः दारुकस्थैववामृगराजोप्रमा ॥ ३३ ॥ अन्वसज्जंत पृष्ठतःसक्तावभूवुः निषेद्धं प्र
तिबंधं कर्तुं केचन पुरतोगत्वा पथिसंयत्तावभूवुरित्यर्थः उद्धृतेष्वासा ऊर्ध्वरुतचापाः यामसिंहाः श्वानः हरिसिंहं यथेति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ रावि
छादयंति ते रविच्छदाः ध्वजेषु पटायस्यां चित्राणितोरणनियस्यां साचसाच तां कुशस्थलीं पुरीं यदुपतिः समाविशत् स्वकेतनं मंडलं मस्ता
चलंवा ॥ ३६ ॥ महार्हवासः प्रभृतिभिः सुहृदादीन् पूजयामास ॥ ३७ ॥ दास्यादिभिः सह आयुधानि पूर्णस्य पूर्णायापि ददौ ॥ ३८ ॥ इमा अ
द्यैव यंसर्वसंगनिवृत्त्या तपसां स्वधर्मेण अद्वासाक्षात्तस्य गृहदासिकावभूविम ॥ ३९ ॥ क्षितिजयेदिग्विजये जितानां राज्ञां कन्याः अस्मा

दारुकश्चोदयामास क्रांचनोपस्करं रथं ॥ मिषतां भूभुजां राज्ञि मृगाणां मृगराडिव ॥ ३३ ॥ तेऽन्वसज्जंतराज
न्या निषेद्धं पथिकेचन ॥ संयत्ता उद्धृतेष्वासा ग्रामसिंहा यथा हरिं ॥ ३४ ॥ तेशाङ्गच्युतवाणौ घैः रुतवाङ्गघ्निकं
धराः ॥ निषेतुः प्रयने क्रेचिदेके संत्यज्य दुद्रुवुः ॥ ३५ ॥ ततः पुरीं यदुपतिरत्यलं रुतारविच्छदध्वजपटचित्रतो
रणं ॥ कुशस्थलीं दिवि भुवि चाभिसंस्तुतां समाविशत्तरणिरिव स्वकेतनं ॥ ३६ ॥ पितामे पूजयामास सुहृत्सं
धिवांधवान् ॥ महार्हवासो लंकारैः शय्यासनपरिच्छदैः ॥ ३७ ॥ दासीभिः सर्वसंपद्भिर्भटैर्भरथवाजिभिः ॥
आयुधानि महार्हाणि ददौ पूर्णस्य भक्तितः ॥ ३८ ॥ आत्मारामस्य तस्येमावयं वै गृहदासिकाः ॥ सर्वसंगनिवृ
त्त्याऽद्वा तपसा च वभूविम ॥ ३९ ॥ महिष्य ऊचुः भौमं निहत्य सगणं युधितेन रुद्धा ज्ञात्वाऽथ नः क्षितिजये
जितराजकन्याः ॥ निर्मुच्य संस्तुतिविमोक्षमनुस्मरंतीः पादां वुजं परिणिनायय आतकामः ॥ ४० ॥ न वयं सा
ध्विं साम्राज्यं स्वाराज्यं भौज्यमप्युत ॥ वैराज्यं पारमेष्ठ्यं च आनंत्यं वा हरेः पदं ॥ ४१ ॥

न तेन रुद्धा ज्ञात्वा ततो निर्मुच्य संस्तुते विमोक्षोयस्मात्तत्पदां वुजमनुस्मरंतीः नः परिणिनाय उद्वहत् आतकामोऽपि यः ॥ ४० ॥ न वयमिति
साम्राज्यादिन कामयामहे किनु एतस्य श्रीमत्पादरजोमूर्त्तिवोढुं कामयामहे इति ननु तस्य गृहिण्यो यूयं सर्वसंपद्भाजः किमेवं कामयध्वमत
आहुः हे साध्वि साम्राज्यं सार्वभौमपदं स्वाराज्यमैद्रं पदं भौज्यं तदुभयभोगभाक्त्वं विविधं राजत इति विराट् तस्य भावो वैराज्यमणिमादि
सिद्धिभाक्त्वमित्यर्थः पारमेष्ठ्यं ब्रह्मपदं आनंत्यं मोक्षं हरेः पदं तत्सालोक्यादिननु कामयामहे इति यद्वा बहुचब्राह्मणोक्तक्रमेण प्राप्तादिदि
क्नुष्टयाधिपत्यानि साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं वैराज्यानि व्याख्येयानि ॥ ४१ ॥

किं तत्पादरज एव काम्यते अत आहुः श्रियः कुचकुंकुमगंधाढ्यमिति ग्रहादिसेव्ययालक्ष्म्यापि सेवितत्वादिनिभावः ॥ ४२ ॥ ननु तर्हि अ
नदुर्लभत्वात् किं तद्वाच्छया अत आहुः व्रज स्त्रिय इति यद्यथा गावः गाः महात्मनोऽपि गाश्चारयतः पादस्पर्शं च गोपायथावाच्छंति तद्वत् तस्य
गणां सुलभ इति भावः ॥ ४३ ॥ इति दशमे टीकायां व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ७३ ॥ चतुर्भिर्धिकाशीतितमे मुनि समागमे ॥ वसुदे

कामयाम ह एतस्य श्रीमत्पादरजः श्रियः ॥ कुचकुंकुमगंधाढ्यं मूर्ध्नावोढुं गदाभृतः ॥ ४२ ॥ व्रजस्त्रियो यद्वाच्छं
ति पुलिंघस्तृणवीरुधः ॥ गावश्चारयत गोपाः पादस्पर्शं महात्मनः ॥ ४३ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दश
मस्कंधे व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीशुक उवाच श्रुत्वा पृथासु बलपुत्र्यथाज्ञसेनीमां धं व्य
थं क्षितिपपत्न्य उत स्वगोप्यः ॥ रुष्णे खिलात्मनि हरौ प्रणयानुबंधं सर्वा विसिस्म्युरलमं श्रुकलाकुलाक्ष्यः ॥ १ ॥
इति संभाष्यमाणा सुखीभिः स्त्रीपुनृभिर्नृपु ॥ आययुर्मुनयस्तत्र रुष्णं रामदिदृक्षया ॥ २ ॥ द्वैपायनो नारदश्च
ः च्यवनो देवलोऽसितः ॥ विश्वामित्रः शतानंदो भरद्वाजोऽथ गौतमः ॥ ३ ॥ रामः सशिष्यो भगवान् वसिष्ठो गा
लवो भृगुः ॥ पुलस्त्यः कश्यपोऽत्रिश्च मार्कण्डेयो बृहस्पतिः ॥ ४ ॥ द्वितस्त्रिश्चैकतश्च ब्रह्मपुत्रस्तथाऽगिराः ॥ अ
गस्त्यो याज्ञवल्क्यश्च वामदेवादयोऽपरे ॥ ५ ॥ तान् दृष्ट्वा सहसोत्थाय प्रागासीनानृपादयः ॥ पांडवाः रुष्णरा
मौ च प्रणेमुर्विश्वं दितां ॥ ६ ॥ तानानर्चुर्यथा सर्वे सहरामोऽच्युतोऽर्चयत् ॥ स्वागतासनपाद्यार्घ्यमाल्यधूपा
नुलेपनैः ॥ ७ ॥ उवाच सुखमासीनान् भगवान् धर्मगुप्तनुः ॥ सदसस्तस्य महतो यतवाचोऽनुशृण्वतः ॥ ८ ॥ श्री
भगवानुवाच अहो वयं जन्मभृतो लब्धं कार्त्स्न्येन तत्फलं ॥ देवानामपि दुष्प्राप्य योगेश्वरदर्शनं ॥ ९ ॥

वमखोत्साहं वंधुं प्रस्थापनादिकं ॥ १ ॥ सुबलपुत्री गंधारी माधवी सुभद्रा क्षितिपानाराज्ञां पत्न्यः स्वगोप्यः रुष्णभक्ता गोप्यः विसिस्म्युः
विस्मयंचक्रुः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ आनर्चुः अर्चितवंतः ॥ ७ ॥ धर्मगोप्त्रीतनुर्यस्य सधर्मगुप्तनुः यतानियतावाग्यस्य त
स्य सदसः ॥ ८ ॥ जन्मभृतः सफलजन्मानः तत्फलं जन्मफलं कितत् यद्योगेश्वरदर्शनं ॥ ९ ॥

किंच युष्माकंदर्शनमेवतावद्देवानामपिदुष्प्रापं अस्माकंतुस्पर्शनादिकमपिकथंनुयदितमिति विस्मयेनाह किमिति स्वल्पतपसांतीर्थस्त्रा
चादिमात्रेतपोबुद्धिर्येषां तथाचार्चायांप्रतिमायादेवइतिचक्षुर्दृष्टिर्येषांतेषांयोगेश्वरदर्शनादिकमिदं किमसंभावितमित्यर्थः ॥ १० ॥ एत
त्पंचयति नक्षत्रमयानीतित्रिभिः ॥ ११ ॥ वाङ्मनसयोरप्युपासनाविषयत्वंयोवाचं ब्रह्मेत्युपास्ते मनो ब्रह्मेत्युपास्तइति श्रुतेः अघंहरंतितन्मू
लमज्ञानंनहरंतिअत्रहेतुःभेदकृतःभेदकर्तारः यद्वा भेदबुद्धिकुर्वतः पुंसःविपश्चितो निरस्तभेदाः तेतुमुहूर्तमात्रसेवयैवाघंघंतीति ॥ १२ ॥ अतः
साधून्विहायान्यत्रात्मादिवुद्ध्यासज्जमानोऽतिमंदइत्याह आत्मबुद्धिरहमितिबुद्धिः त्रयोधातवोवातपित्तश्लेष्माणः प्रकृतयोभ्यस्यतस्मि

किंस्वल्पतपसांनृणांमर्चायादेवचक्षुषां ॥ दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्लापादार्चनादिकं ॥ १० ॥ नक्षत्रमयानीती
र्थानिनदेवाश्छिन्नामयाः ॥ तेषुनंत्युरुकालेनदर्शनादेवसाधवः ॥ ११ ॥ नाग्निर्नसूर्यो नचचंद्रतारकानभू
र्जलंखंश्वसनोऽथवाङ्मनः ॥ उपासिताभेदकृतोहरंत्यघंविपश्चितोघंतिमुहूर्तसेवया ॥ १२ ॥ यस्यात्मबुद्धिः
कुणपेत्रिधातुकेस्वधीः कलत्रादिपुष्पौमइज्यधीः ॥ यत्तीर्थबुद्धिः सलिलेनकर्हिचिज्जनेष्वभिज्ञेषुसएवगोख
रः ॥ १३ ॥ श्रीशुकउवाच निशम्येत्यंभगवतःकृष्णस्याकुंठमेधसः ॥ वचोदुरन्वयंविप्रास्तूष्णीमासन्भ्र
मद्वियः ॥ १४ ॥ चिरंविमृश्यमुनयईश्वरस्येशितव्यतां ॥ जनसंग्रहइत्यूचुःस्मयंतस्तंजगद्गुरुं ॥ १५ ॥ यन्मा
ययातत्त्वविदुत्तमावयंविमोहिताविश्वस्तजामधीश्वराः ॥ यदीशितव्यायतिगूढईहयाअहोविचित्रंभगव
द्विचित्रं ॥ १६ ॥

न कुणपेशरीरे स्वधीः स्वीयाइतिबुद्धिः भौमेभूविकारेइज्यधीः देवताबुद्धिः यद्यस्यतीर्थबुद्धिः तीर्थमितिबुद्धिः अभिज्ञेषुतत्त्ववित्सुयस्यता
बुद्धयोनंसंति सएवगोष्वंपिखरः दारुणः अत्यविवेकी यद्वा गवांतृणादिभारवाहः खरोगर्दभइति ॥ १३ ॥ दुरन्वयमननुरूपं भ्रमंतीअनव
स्थिताबुद्धिर्येषांते ॥ १४ ॥ ईशितव्यताममीश्वराणां कर्माधिकारितां जनसंग्रहमात्रमेतत् इत्यूचुः स्मयंतः हसंतः ॥ १५ ॥ अनन्वयंविदुष्वंतआ
हुर्द्वाभ्यां यन्माययेति तत्त्ववित्सुउत्तमाअपिवयं कासौमायाययाविमोहिताइतितगाहुः यदिति यद्यस्मात्ईहयानरचेष्टितेनगूढः सन्
ईशितव्यायति अनीश्वरवदाचरतिभवान् नन्वहमीश्वरश्चेत्किमित्येवमाचरेयंतत्राहुः अहोइति भगवतस्तवविचेष्टितंविचित्रंमतर्क्यं ॥ १६ ॥

गवचं मेवाहुः अनीह इति अनीहः अक्रिय एव आत्मनास्वरूपमात्रेण बहुधेत्यत्र दृष्टान्तः भौमैरिति भौमैर्घटादिविकारैरुपलक्षिता वा
 रं भणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति श्रुतः ननु कथमहं जगत्पृथ्यादिकर्ता विसृज्य पुत्रत्वादिति तत्राहुः अहो इति विभूम्नः परिपूर्ण
 तव इदं जन्मादिचरितं विडम्बनैः अनुकस्मन्मात्रं न तु तत्त्वमिति ॥ १७ ॥ जनसंग्रहमाहुः अथापीति त्रिभिः सत्त्वं शुद्धसत्त्वात्मकं रूपं विभक्ति
 लीलाया आचारेण वेदपथं च विभक्ति ॥ १८ ॥ अतएव ब्राह्मणेषु बहुमानमपि करोषीति सहेतुकमाहुः ब्रह्मेति ब्रह्मवेदाख्यं शुक्लं शुद्धं ते हृद
 मंतरंगं रूपं कुत इत्यत आहुः यत्रेति यत्र ब्रह्मण्यव्यक्तं कार्यमव्यक्तं कारणं ततः परं सन्मात्रं ब्रह्म च तप आदिभिरुपलब्धं तद्ब्रह्म इति ॥ १९ ॥

अनीह एतद्बहुधैक आत्मना सृजत्यव्यक्तं न वदन्त्येयथा ॥ भौमैर्हि भूमिर्वहुना मरुपिणी अहो विभूम्नश्चरितं
 विडम्बनं ॥ १७ ॥ अथापि काले स्वजनाभिगुप्तये विभक्तिं सत्त्वं खलु निग्रहाय ॥ स्वलीलाया वेदपथं सनातेनं व
 र्णाश्रमात्मा पुरुषः परो भवान् ॥ १८ ॥ ब्रह्म ते हृदयं शुक्लं तपः स्वाध्यायसंयमैः ॥ यत्रोपलब्धं सद्यत्कृतमव्यक्तं च
 ततः परं ॥ १९ ॥ तस्माद्ब्रह्मकुलं ब्रह्मन् शास्त्रयोर्नेस्त्वमात्मनः ॥ सभाजयसि सद्दाम तद्ब्रह्मण्याग्रणीर्भवान् ॥
 ॥ २० ॥ अद्य नो जन्म साफल्यं विद्यायास्तपसोदृशः ॥ त्वया संगम्य सद्ब्रह्मया दंतः श्रेयसां परः ॥ २१ ॥ नमस्त
 स्मै भगवते रुणाया कुंठमंधसे ॥ स्वयोगमाययाच्छन्नमहिम्ने परमात्मने ॥ २२ ॥ नयं विदं त्यमी भूपा एकारामा
 श्वरुणयः ॥ मायाजवनि काच्छन्नमात्मानं कालमीश्वरं ॥ २३ ॥ यथा शयानः पुरुष आत्मानं गुणतत्त्वदृक् ॥
 नाममात्रेन्द्रियाभातं न वेद रहितं परं ॥ २४ ॥

तस्माद्देहहृदयत्वाद्देहप्रवर्तकं ब्राह्मणकुलं शास्त्रयोर्ने वेदप्रमाणकस्यंतव सद्दाम श्रेष्ठमुपलब्धिस्थानं सभाजयसि संपूजयसि तत्तस्मा
 द्ब्रह्मकारणात् त्वं ब्रह्मण्यानामिषणीर्मुख्यः तत्प्रवर्तकः सत्कर्मचरसीत्यर्थः ॥ २० ॥ तस्मादीश्वरस्य तवेदं जनसंग्रहमात्रं वयं तु न वसंगत्याकृता
 यो इत्याहुः अद्येति षड्विः सतांगत्या त्वया संगम्य संगं प्राप्य यत्तस्मात्त्वं श्रेयसां परोऽवधिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ एकस्मिन्नेव स्थाने आरामो
 यं पातेपि कालं सृष्ट्यादिकारणम् ईश्वरं नियंतारम् ॥ २३ ॥ एतत्सदृष्टान्तमाहुः यथेति शयानः स्वमान् पश्यन् गुणतत्त्वदृक् स्वमविषयेषु
 तत्त्वदृष्टिः नाममात्रमिन्द्रियेण मनसा आभातं सिद्ध्यद्वादि रूपमात्मानं वेद तद्ब्रह्म तदेव दत्तादिरूपमात्मानं न वेद यथा ॥ २४ ॥

एवंत्वात्मानाममात्रेषु स्वमादितुल्यविषयेषु इन्द्रियैर्याईहाप्रवृत्तिः सैवमायातया विभ्रमश्चित्तो न वेद स्मृतेर्विवेकस्य उपप्लवात्माशात् ॥
 ॥ २५ ॥ अघौघस्य मर्षनाशं करोति यद्वंगाख्यं तीर्थं तस्यास्पदमाश्रयतेऽग्निमुविपक्योगैरपि हृदि कृतं केवलं न तु दृष्टं तस्य तेऽग्निददृशिमदृ-
 ष्टवंतो वयं बहुभिः पुण्यैः अतोऽस्मान् भक्तान्नुगृहाण भक्तान् कृत्वाऽनुग्रहं कुर्वित्यर्थः ननु किं भक्त्या यथा पूर्वत एव तप्यतामिति नेत्याहुः
 उत्सिक्ता उद्रिक्ता या भक्तिस्ते या उपहत आशय लक्षणो जीवकोशो येषां त एव पूर्वभगवद्भक्तिमापुः नान्य इति ॥ २६ ॥ २७ ॥ उपसंगं स चर-
 णौ पाणिभ्यां धृत्वा बभाषे इदमिति संधिरार्पः ॥ २८ ॥ सर्वदेवा ये पुतेभ्यः यावती वैदेवतास्ताः सर्वा वेदविदिब्राह्मणेव संति इति श्रुतेः येन क-

एवंत्वा नाममात्रेषु विषयेष्विन्द्रियेहया ॥ मायया विभ्रमश्चित्तो न देवस्मृत्युपप्लवात् ॥ २५ ॥ तस्याद्यते ददृशि
 मां घिमघौघमर्षं तीर्थास्पदं हृदि कृतं सुविपक्योगैः ॥ उत्सिक्तभक्त्युपहृताशयजीवकोशा आपुर्भवद्भक्तिमथो-
 ऽनुगृहाण भक्तान् ॥ २६ ॥ श्रीशुक उवाच इत्यनुज्ञाप्य दाशाहं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरं ॥ राजर्षे स्वाश्रमान् गंतुं
 मुनयो दधिरे मनः ॥ २७ ॥ तद्दीक्ष्य तानुपव्रज्य वसुदेवो महायशाः ॥ प्रणम्य चोपसंगृत्य बभाषे दंसुयंत्रितः ॥
 ॥ २८ ॥ वसुदेव उवाच - नमो वः सर्वदेवेभ्यः क्रपयः श्रोतुमर्हथ ॥ कर्मणा कर्मनिर्हारी यथास्यान्नस्तदुच्य-
 तां ॥ २९ ॥ श्रीनारद उवाच नातिचित्रमिदं विप्रो वसुदेवो बभूवुस्तया ॥ कृष्णं संत्वाऽर्भकं यन्नः पृच्छति श्रेय-
 आत्मनः ॥ ३० ॥ सन्निकर्षोऽत्र मर्त्यानामनादरणकारणं ॥ गांगंहित्वा यथाऽन्यां भस्तत्र त्योयाति शुद्धये ॥
 ॥ ३१ ॥ यस्यानुभूतिः कालेन लयोत्पत्त्यादिनाऽस्य वै ॥ स्वतोऽन्यस्माच्च गुणतो न कुतश्च नरिष्यति ॥ ३२ ॥

मर्णायंथाकृतेन वा कर्मणां निर्हारे निरासो भवति वदुच्यतां ॥ २९ ॥ श्रीकृष्णं हित्वा अस्मान् पृच्छति इति विस्मितान् प्रत्याह नातीति बभूवुस्तया
 बोद्धुमिच्छया ॥ ३० ॥ तत्रत्यः गंगातीरवासी ॥ ३१ ॥ श्रीकृष्णेऽर्भकत्वमानोऽविद्यां विजृम्भित इत्याह यस्येति द्वाभ्यां अनुभूतिर्ज्ञानं कुत-
 श्चिदपि नरिष्यति न नश्यति तदेवाह कालेन कर्कटिकाफलवत् अस्य विश्वस्य लयोत्पत्त्यादिनाऽपि स्वतश्च विद्युदादिवत् अन्यस्माच्च मुद-
 रादेर्घदादिवत् गुणतोरूपाद्यंतरोत्पत्तेः पूर्वरूपां दिनादेहादिवत् ॥ ३२ ॥

वकुतश्चिदप्यव्याहृतानुभवमतएव ईश्वरं किंच अद्वितीयं कृष्णं अन्यः प्राकृतः उपगूढमाच्छन्नं मनुष्यं मन्येत कैः क्लेशकर्मादिभिः तत्र क्लेशरागादयश्च तत्पूर्वकाणि कर्माणि च तत्परिपाके सुखदुःखे च सत्त्वादीनां गुणानां पुनः प्रवाहश्च तैः प्राणादिभिश्च स्वैर्विभवैः स्वकार्यैः अत्र ह्येतैः मेघहिमोपरागैः अभ्युपारराद्भुभिः स्वविभवैः सूर्यमिवेति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ चित्तस्योपशमः उपशमहेतुः योगो मोक्षोपायश्च शनैरात्मदमावहतीति तथा सुगमः प्रवृत्त्याश्रयत्वात् स्वधर्मश्च आवश्यकः अन्यथा विहिता करणेन मालिन्यप्रसंगात् ॥ ३६ ॥ ननु न कर्मणा न प्रजया नैन्येत्यागेनैके अमृतत्वमानशु रित्यादिना त्यागस्यैव विहितत्वात्कथं कर्ममोक्षोपाय इत्याशंक्य आदावेकत्यागस्याशक्यत्वादित्याशयेना तत्क्लेशकर्मपरिपाकगुणप्रवाहैरव्याहृतानुभवमीश्वरमद्वितीयं ॥ प्राणादिभिः स्वविभवैरुपगूढमन्यो मन्येत सूर्यमिव मेघहिमोपरागैः ॥ ३३ ॥ अथोचुर्मुनयो राजन्नाभाप्यानकदुन्दुभिः ॥ सर्वेषां शृण्वतां राज्ञां तैरेवाच्युत्तरामयोः ॥ ३४ ॥ कर्मणा कर्मनिर्हार एष साधु निरूपितः ॥ यच्छ्रद्धया यजेद्विष्णुं सर्वयज्ञेश्वरं मखैः ॥ ३५ ॥ चित्तस्योपशमोऽयं वैकविभिः शास्त्रचक्षुषा ॥ दर्शितः सुगमो योगो धर्मश्चात्ममुदावहः ॥ ३६ ॥ अयं स्वस्त्ययनः पंथाद्विजातेर्गृहमेधिनः ॥ यच्छ्रद्धया भवित्तेन शुक्लेनेज्येत पूरुषः ॥ ३७ ॥ वित्तैषणां यज्ञदानैर्गृहैर्दारसुतैर्षणां ॥ आत्मलोकैषणं देवकालेन विस्तृजे दुधः ॥ ३८ ॥ ग्रामेत्यक्तैषणाः सर्वे यधुर्धारास्तपोवनं ॥ ऋणैस्त्रिभिर्द्विजो जातो देवर्षिपितृणां प्रभो ॥ यज्ञाध्ययनपुत्रैस्तान्यनिस्तीर्यत्यजं न्यतेत् ॥ ३९ ॥ त्वं त्वद्यमुक्तो द्वाभ्यां वै ऋषिपित्रोर्महामते ॥ यज्ञैर्देवर्षिमुन्मुच्य निर्ऋणो शरणो भव ॥ ४० ॥

इ. अयमिति सार्धचतुर्भिः स्वस्त्ययनः स्वस्तिके मईयतेऽनेनेति तथा श्रद्धयानिष्कामतया शुक्लेन शुद्धेन आमेन वित्तेन पूरुषः ईश्वरः ईज्येतेति यत् एष पंथः ॥ ३७ ॥ स्वस्त्ययनमाहुः वित्तैषणामिति वित्तफलभूतैर्यज्ञैर्दानैश्च वित्तैषणां वित्तेच्छां विस्तृजेत् गृहैर्गृहोचितैर्भोगैर्दारसुतैर्षणां विस्तृजेत् तदनुभवेनैव तदौत्सुक्यनिवृत्तेः देहे मृते आत्मनः स्वर्गादिलोकैषणां कालेन क्षयानुसंधानेन विस्तृजेत् देवदेवसुदेव यद्वदेवकालेन देवानामपि मृत्युना मृत्युहेतुभूतेनेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ अत्राचारं प्रमाणयति यामइति किंच ऋणैरिति तथा च श्रुतिः जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान् जायते ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य इत्यादि तान्यनिस्तीर्यतेषामृणान्यनपाकृत्य तथ्यचमनुः ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् ॥ अनपाकृत्यमोक्षं तु सेवमानो ब्रजत्यधइति ॥ ३९ ॥ निर्ऋणः निर्मुक्तः ऋणः अशरणो भव गृहात्प्रव्रज ॥ ४० ॥

किंचेअविशुद्धचित्तानामयंक्रमः त्वंतुकुतार्थएवेत्याहुः वसुदेवेति भवान्नूनंनिश्चितंपरमयाप्रेमलक्षणयाभक्त्याहारिप्रार्चःअर्चितवान् य
 तयस्माद्वायुवयोः॥४१॥४२॥४३॥४४॥ आलिप्ताःकुंकुमादिभिः वस्तुपाणयःगृहीतार्हणहस्ताः ॥४५॥४६॥ अर्क्तनेत्रयोरंजनेनअभ्य
 क्तंसर्वांगेषुनवनीतेन ॥४७॥ ताभिःपत्नीभिःसहितोदीक्षितोविरेजे॥४८॥४९॥ जीवेशौसर्वजीवानामीशौ ॥५०॥ अनुयज्ञंप्रतियज्ञंमास्त्रा

वसुदेवभवान्नूनंभक्त्यापरमयाहारि ॥ जगतामीश्वरंप्रार्चःसयद्वांपुत्रतांगतः ॥ ४१ ॥ . श्रीशुकउवाच
 इतितद्वचनंश्रुत्वावसुदेवोमहामनाः ॥ तानृषीनृत्विजोवब्रेमूर्धनान्यप्रसाद्यच ॥ ४२ ॥ तएनमृषयोराजन्व
 ताधर्मेणधार्मिकं ॥ तस्मिन्त्रयाजयन्क्षेत्रेमखैरुत्तमकल्पकैः ॥ ४३ ॥ तद्दीक्षायांप्रवृत्तायांवृणयःपुष्करस
 जः ॥ स्नाताःसुवाससोराजनराजानःसुष्ठुलंकृताः ॥ ४४ ॥ तन्महिष्यश्वमुदितानिष्ककंठ्यःसुवाससः ॥ दी
 क्षाशालामुपाजग्मुरालिप्तावस्तुपाणयः ॥ ४५ ॥ नेदुर्मुदंगपटहशंखभेयानकादयः ॥ ननृतुर्नटनर्तक्यस्तुष्टु
 चुःसूतमागधाः ॥ जगुःसुकंठ्योगंधर्व्यःसंगीतंसहभर्तृकाः ॥ ४६ ॥ तमभ्यर्षिंचन्विधिवदक्तमभ्यक्तमृत्वि
 जः ॥ पत्नीभिरष्टादशभिःसोमराजमिवोडुभिः ॥ ४७ ॥ ताभिर्दुकूलवलयैर्हारनूपुरकुंडलैः ॥ स्वलंकृताभिर्वि
 वभौदीक्षितोऽजिनसंवृतः ॥ ४८ ॥ तस्यत्विजोमहाराजरत्नकौशेयवाससः ॥ ससदस्याविरेजुस्तेयथावृत्र
 हणोऽध्वरे ॥ ४९ ॥ तदारामश्वरुणश्वस्वैःस्वैर्वधुभिरन्वितौ ॥ रेजतुःस्वसुतैर्दारैर्जीवेशौस्वविभूतिभिः ॥ ५० ॥
 ईजेऽनुयज्ञंविधिनाअग्निहोत्रादिलक्षणैः ॥ प्राकृतैर्वैरुतैर्यज्ञैर्द्रव्यज्ञानक्रियेश्वरं ॥ ५१ ॥ अथत्विग्भ्योददा
 त्कालेयथाम्नातंसदक्षिणाः ॥ स्वलंकृतेभ्योविप्रेभ्योगोभूकन्यामहाधनाः ॥ ५२ ॥ पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्वरि
 त्वातेमहर्षयः ॥ सस्त्रूरामहृदेविप्रायजमानपुरःसराः ॥ ५३ ॥ स्नातोऽलंकारवासांसिबंदिभ्योऽदात्तथास्त्रि
 यः ॥ ततःस्वलंकृतोवर्णांनाश्वभ्योऽन्नेनपूजयत् ॥ ५४ ॥

तसर्वांगःप्राकृताःज्योतिष्टोमदर्शपूर्णमासादयः तेभ्यश्चोदनालिगादिभिरतिदेशप्राप्तांगाः वैकृताःसौरसत्रादयस्तैःसर्वैःद्रव्यपुरोडाशादि
 ज्ञानमंत्रः क्रियाकर्म तेषामीश्वरं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ सस्त्रुःस्नानंचक्रुः ॥ ५३ ॥ आश्वभ्यःशुनोऽभिव्याप्य अन्नेनपूजयत्अपूजयत् ॥ ५४ ॥

ध्वादिचारणांतान्पारिवर्हेणप्रीतिदानेनचापूजयत् तेचसर्वेप्रययुः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ प्रयाणेकेषांचिद्विशेषमाह धृतराष्ट्रइतिद्वाभ्यां अनु
जोविदुरःपार्थायुधिष्ठिरभीमार्जुनाः यमौ नकुलसहदेवौ ॥ ५७ ॥ सौहृदेनाह्निन्नानिचेतांसियेषते ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ मनोरथोद्यज्ञविषयः त
मेवमहार्णवं ॥ ६० ॥ शूराणांबलेनयोगिनांज्ञानेनापीत्यर्थः ॥ ६१ ॥ तत्कुतस्तत्राह अस्मास्विति कृताज्ञेषुकृतमुपकारमजानत्सुसंतमै
बंधून्सदारान्संसुतान्पारिवर्हेणभूयंसा ॥ विदर्भकोसलकुरुन्काशिकैकयस्तंजयान् ॥ ५५ ॥ सदस्यत्विक्सुर
गणान्भृतपितृचारणान् ॥ श्रीनिकेतमनुज्ञाप्यशंसंतःप्रययुःक्रतुं ॥ ५६ ॥ धृतराष्ट्रोऽनुजःपार्थाभीमोद्रो
णःपृथायमौ ॥ नारदोभगवान्व्यासःसुहृत्संबंधिबांधवाः ॥ ५७ ॥ बंधून्परिष्वज्ययदून्सौहृदाह्निन्नचेतसः ॥
ययुर्विरहकृच्छ्रेणस्वदेशांश्चापरेजनाः ॥ ५८ ॥ नंदस्तुसहगोपालैर्वृहत्यापूजयाऽर्चितः ॥ कृष्णरामोऽग्रसेना
द्यैर्न्यवात्सीद्वंधुवत्सलः ॥ ५९ ॥ वसुदेवोऽजसोत्तीर्यमनोरथमहार्णवं ॥ सुहृदतःप्रीतमनानंदमाहकरेश्वर
न् ॥ ६० ॥ वसुदेवउवाच भ्रातरीशकृतःपाशोऽनृणांयःस्नेहसंज्ञितः ॥ तंदुस्त्यजमहंमन्येशूराणामपियो
गिनां ॥ ६१ ॥ अस्मास्वप्रतिकल्पेयंयत्कृताज्ञेषुसत्तमैः ॥ मैत्र्यर्पिताऽफलावापिननिवर्ततर्हिचित् ॥ ६२ ॥
प्रागकल्पाच्चकुशलंभ्रातर्वीनाचरामहि ॥ अधुनाश्रीमदांधाक्षानपश्यामपुरःसतः ॥ ६३ ॥ माराज्यश्रीरभू
त्पुंसःश्रेयस्कामस्यमानद ॥ स्वगतानुतबंधून्वानपश्यतिययांऽधदृक् ॥ ६४ ॥ श्रीशुकउवाच एवंसौहृदशै
थिल्यचित्तआनकदुंदुभिः ॥ रुरोदतत्कृतमैत्रीस्मरन्नुविलोचनः ॥ ६५ ॥ नंदस्तुसख्युःप्रियकृत्प्रेम्णागो
विंदरामयोः ॥ अद्यश्वइतिमांसांस्त्रीन्यदुभिर्मानितोऽवसत् ॥ ६६ ॥ ततःकामैःपूर्यमाणःसब्रजःसहबांध
वः ॥ परार्ध्याभरणक्षौमनानानर्घ्यपरिच्छदैः ॥ ६७ ॥

नविद्विरप्रतिकल्पाअनुपममैत्रीयमर्पिताअफलाऽपिप्रत्युपकारशून्याऽपिकर्हिचित् यद्यस्मान्ननिवर्तेत तस्मादीश्वरकृतःपाशोऽयंभव
तामितिगम्यतइत्यर्थः ॥ ६२ ॥ अफलत्वमेवाह प्रागिति हेभ्रातः अकल्पात्असामर्थ्याद्वःकुशलंप्रियंनहिआचराम नकृतवंतोवयं श्री
भदेनांधान्यक्षीणियेपाते ॥ ६३ ॥ राज्यश्रीर्माभूत् छांदसोऽडागमः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अद्यश्वइति प्रातर्निर्गमेऽद्यैवापराह्नेगम्यतामितिअ
पराह्निर्गमेश्वोगम्यतामितिपुनःपुनरेवंमानितः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

यापितः महासैन्येनप्रस्थापितः ॥६८॥६९॥७०॥ यदुदेवस्यवसुदेवस्यमहोत्सवंयज्ञादिलक्षणं सुहृत्संदर्शनादिकंचेति॥७१॥ इति०द०
टीकायांचतुरशीतितमोध्यायः ॥८४॥ ॥७२॥ पंचाशीतितमेरांमरुणौसंप्रार्थितौसुतौ ॥ पित्रेज्ञानमथोमात्रेभृतांनुव्रानयच्छतां ॥
॥७३॥ नंदयित्वाकुरुक्षेत्रयात्रायांसुहृदोवहून्॥तत्त्वज्ञानंततःपित्रोरादिशन्मृतसूनुभिः ॥२॥७४॥ धामप्रभावस्तत्सूचकं जातविश्रंभः उत्प
न्नविश्वासः परिभाष्यसंबोध्य ॥२॥ अस्यविश्वस्ययत्साक्षात्स्वरूपभूतंकारणंप्रधानपुरुषौनामपरौतयोरपिकारणत्वेनैश्वरौचसाक्षाद्वा
युवामितिजाने ॥ ३॥ नन्विदंविश्वमनेकैःकारकैर्जायमानंकुतःप्रधानपुरुषात्मकं कुतस्तस्मावयोस्तत्कारणत्वेनैश्वरत्वंतत्राह यत्रेति

वसुदेवोग्रसेनाभ्यांरुणोद्धवबलादिभिः॥दत्तमादायपारिवर्हयापितोयदुभिर्ययौ॥६८॥ नंदोगोपाश्वगो
प्यश्वगोविंदन्वरणांबुजे ॥ मनःक्षिप्तं पुनर्हर्तुमनीशामथुरांययुः ॥ ६९ ॥ बंधुषुप्रतियतेषुवृष्णयःरुणदेव
ताः ॥ वीक्ष्यप्रावृषमासन्नाययुर्द्वारवर्तीपुनः ॥ ७० ॥ जनेभ्यःकथयांचक्रुर्यदुदेवमहोत्सवं॥ यदासीत्तीर्थया
त्रायांसुहृत्संदर्शनादिकं ॥ ७१ ॥ इति०भा०द० तीर्थयात्रानुवर्णनं नामचतुरशीतितमोध्यायः ॥८४॥७२॥
श्रीवाटारायणिरुवाच अथैकदात्मजौप्राप्तौरुतपादाभिवंदनौ ॥ वसुदेवोभिनंद्याहप्रीत्यासंकर्षणाच्युतौ ॥
॥७३॥ मुनीनांसवचःश्रुत्वांपुत्रयोर्धामसूचकं ॥ तर्ह्यैर्जातविश्रंभःपरिभाष्याभ्यभाषत ॥ २ ॥ रुणरुणम
हायोगिन्संकर्षणसनातन ॥ जानेवामस्ययत्साक्षात्प्रधानपुरुषौपरौ ॥ ३ ॥ यत्रयेनयतोयस्ययस्मैयद्यग्रथा
यदा ॥ स्यादिदंभगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ ४ ॥

यत्राधिकरणे खेनकर्त्रीकरणेनच यतउपादानात् यस्यसंबंधेनषष्ठ्यर्थस्याकारकत्वेऽपिनिमित्ततोक्ता यस्मैसंप्रदानाय यद्यदितिप्रयो
ज्यकृतंकर्मकारकेदर्शिते ननुतयोर्नास्तिभेदःयथोक्तं करोतिक्रियमाणेननकश्चित्कर्षणाविना ॥ भवत्यर्थस्यकर्ताचकरोतेःकर्मजायते
तथा करोत्यर्थस्ययःकर्ताभवितुंःसप्रयोजकः ॥ भवितातमपेक्षयाथप्रयोज्यत्वंप्रपद्यतइतिचसत्यं तथाप्यवस्थाभेदेनभेदोविवक्षितः दृश्य
तेचावस्थाभेदः तंडुलानोदनंपंचंति मृदंघटंकरोतीति तदेवंसप्तविभक्त्यर्थादर्शिताःयथेतियदेतिचक्रियाविशेषणभूतानांअन्येषांचाव्य
यानामर्थाः स्यादितिक्रियापदार्थोपलक्षणं एवंसर्वप्रपंचमनूयतत्कारणस्यभगवद्रूपतांविधत्ते इदंसाक्षादिति प्रधानंभोग्यं पुरुषोभो
क्ता तयोरीश्वरोभमवांस्त्वमेवसाक्षादिति तयोरेक्यमभिप्रेत्यैकवचनं ॥ ४॥

कच धारणपोषणकर्ताऽपित्वमेवेत्याह एतदिति हेआत्मन् प्राणः क्रियाशक्तिः जीवोज्ञानशक्तिश्च सन् त्वमेवविभर्षि ॥ ५ ॥ ननुप्रा
णादीनांविचित्रशक्तीनांकारणत्वावगमात् . कथं परमेश्वरस्यैवकारणत्वेनसर्वात्मकत्वमुच्यतइत्याशंस्यप्राणादिशक्तयोऽमितस्यैवेत्याह
प्राणादीनामिति प्राणःसूत्रं तदादीनांविश्वसृजांविश्वकारणानां याःशक्तयस्ताः परस्यपरमकाणस्येश्वरस्यैवकुतः पारतंत्र्यात् यथावे
वशक्तिर्नवाणस्य अपितुपुरुषस्यतद्वदित्यर्थः ननुभगवतःप्राणादिबर्गस्यचत्वातंत्र्यमेवकिंनस्यात् अतआह वैसादृश्याद्वयोरिति चेतना
वेतनत्वेनविसदृशत्वात्किंपुनर्बहूनां तस्मादेकेनसर्वज्ञेनसर्वशक्तिनाऽधिष्ठितानामेवविशिष्टकार्यारिभक्त्युक्तंनस्वतंत्राणामिति तथा
वोक्तं यदैतेसंहताभावाभूतेद्रियंमनोगुणाः॥यदायतननिर्माणेनशेकुर्ब्रह्मवित्तम॥तदासंहत्यचान्योऽन्यंभगवच्छक्तिचोदिताः॥सदसत्त्वमु
मादायचोभयंससृजुर्ददति तथा नानात्वात्स्वक्रियाऽनीशाःप्रोचुःप्रांजलयोविभुमित्यादि ननुप्राणादीनांक्रियाकारित्वंशक्त्यभावेकुतः
एतन्मानाविधंविश्वमात्मसृष्टमधोऽक्षज ॥ आत्मनानुप्रविश्यात्मन्प्राणोजीवोविभर्ष्यजः ॥ ५ ॥ प्राणादी
नांविश्वसृजांशक्तयोयाःपरस्यताः ॥ पारतंत्र्याद्वैसादृश्याद्वयोश्चैवचेष्टतां ॥ ६ ॥ कांतिस्तेजःप्रभासत्ताचं
द्राभ्यर्कक्षविद्युतां ॥ यत्स्यैर्यभूभृतांभूमेर्दत्तिर्गंधोऽर्थतोभवान् ॥ ७ ॥ तर्पणंप्राणनमपादेवत्वंताश्चतद्रसः॥
ओजःसहोवलंचेषागतिर्वायोस्तवेश्वर ॥ ८ ॥ दिशांत्वमवकाशोऽसिदिशःखंस्फोटआश्रयः॥ नादोवर्णस्त्व
मोकारआकृतीनांपृथक्कृतिः ॥ ९ ॥

स्यादतआह चेष्टैवचेष्टतामिति चेष्टमानानामेषांचेष्टैवनतुशक्तिः यथावायोःशक्त्यातृणांदीनांचलनं यथापुरुषस्यशक्त्याशराणांवेगइ
ति ॥ ६ ॥ पारतंत्र्यमेवप्रपंचयति कांतिरितिपंचभिः चंद्रस्यकांतिः अग्नेस्तेजः अर्कस्यप्रभा ऋक्षविद्युतांसत्तास्फुरणमात्रेणसत्त्वं अर्थतो
वस्तुतोभवान् तथाचश्रुतिः नतत्रसूर्योभातिनचंद्रतारकंनेमाविद्युतोभांतिकुतोऽयमग्निःतमेवभांतमनुभातिसर्वतस्यभासासर्वमिदंविभाती
ति स्मृतिश्च यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेऽखिलं॥यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्विमामकमिति भूमेर्दत्तिःप्राणिनामाधारत्वेनवर्त्तनं गंध
श्चभवान् तवैवशक्तिरित्यर्थः ॥ ७ ॥ किंच हेदेव अपांतर्पणंतृप्तिजनकत्वंजीवनहेतुत्वं ताआपश्च तासारंसश्चत्वमेवकिंच वायोरोजः
सहआदित्तवैवशक्तिः ॥ ८ ॥ दिशामुपाधिकृताकाशप्रदेशानामवकाशःदिशश्चत्वं खंसामान्याकाशःतदाश्रयः स्फोटश्चशब्दतन्मात्रंप
रावस्थावागित्यर्थः नादःपश्यंती ओंकारःमध्यमा वर्णश्च आकृतीनांपदार्थानांपृथक्कृतिः पृथक्करणमभिधानं यस्मात्तत्पदवर्णपृदाया
त्मिकावैखरीचत्वमित्यर्थः ॥ ९ ॥

इंद्रियाणां इंद्रियं विषयप्रकाशनशक्तिः देवाश्चेंद्रियाधिष्ठातारः तदनुग्रहस्तेषामधिष्ठानशक्तिश्च त्वं अवबोधोऽध्यवसायशक्तिः अनुस्मृतिः प्रतिसंधानशक्तिः ॥ १० ॥ भूतानां कारणं भूतादिस्तामसोऽहंकारस्त्वमसि इंद्रियाणां कारणं तैजसोराजसोऽहंकारस्त्वं विविधमधिदेवाध्यात्माधिभूतभेदेन विकल्पं तद्वति विकल्पादेवास्तेषां कारणं वैकारिकः सात्विकोऽहंकारश्च त्वं अनुशायिनां जीवानां संसारकारणं प्रधानं त्वं ॥ ११ ॥ अपि च नश्वरेषु नाशशीलेषु इहैतेषु भावेषु यदनश्वरमवशिष्यमाणं रूपं तत्त्वमसि द्रव्यविकारेषु मृत्तुवर्णादिकार्येषु घटकुंडलादिषु नश्वरेषु च द्रव्यमात्रं मृत्तुवर्णादिमात्रमनश्वरं यथा तद्वत् ॥ १२ ॥ ननु त्रिगुणात्मककार्यरूपोऽपि त्वमित्युक्तत्वात् कथमनश्वरत्वं तत्राह सत्त्वमिति तद्वत्तयः तत्परिणामाश्च महदादयः अद्भासाक्षाच्च यि परे ब्रह्मणिकल्पिताः ॥ १३ ॥ तस्मान्न संतीति न च सतां कथं प्रतीतिरुत आह य

इंद्रियं त्विंद्रियाणां त्वदेवाश्च तदनुग्रहः ॥ अवबोधो भवान्बुद्धेर्जीवस्यानुस्मृतिः सती ॥ १० ॥ भूतानामसि भूतादिरिंद्रियाणां च तैजसः ॥ वैकारिको विकल्पानां प्रधानमनुशायिनां ॥ ११ ॥ नश्वरेष्विह भावेषु तदसित्वमनश्वरं ॥ यथा द्रव्यविकारेषु द्रव्यमात्रं निरूपितं ॥ १२ ॥ सत्त्वं रजस्तम इति गुणास्तद्वत्तयश्च याः ॥ त्वय्यद्वा ब्रह्मणि परे कल्पिता योगमायया ॥ १३ ॥ तस्मान्न संत्यमीभावाय हि त्वयि विकल्पिताः ॥ त्वंचामीषु विकारेषु त्वन्यदा व्यावहारिकः ॥ १४ ॥ गुणप्रवाह एतस्मिन्नुधास्त्वखिलात्मनः ॥ गतिं सूक्ष्मामबोधेन संसरंतीह कर्मभिः ॥ १५ ॥ यदृच्छयान् नृतां प्राप्य सुकल्पामिह दुर्लभां ॥ स्वार्थं प्रमत्तस्य वयोगतं त्वन्माययेश्वर ॥ १६ ॥ असावहं ममैवैते देहे चास्यान्वयादिषु ॥ स्नेहपाशैर्निबध्नाति भवान्सर्वमिदं जगत् ॥ १७ ॥ युवां ननः सुतौ साक्षात्पर्यायानपुरुषेश्वरौ ॥ भूभारक्षत्रक्षपण अवतीर्णौ तथा त्वह ॥ १८ ॥

हीति यदा विकल्पितास्तदेव प्रतीतिमात्रेण त्वयि संतित्वंचामीषु तदैव कारणतया अनुगतः अन्यदा तु अव्यावहारिको विकल्पकस्त्वमेवावशिष्यस इत्यर्थः ॥ १४ ॥ एवंप्रपत्वाद्ज्ञाननिबंधवत्संसार इत्याह गुणप्रवाह इति सूक्ष्मानिष्प्रपंचांगतिमबुधाः अविद्भांसः अबुद्धेति वा पाठः अतः अबोधेन देहाजिमानेन कृतैः कर्मभिः संसरंतीति ॥ १५ ॥ एवंतयोस्तत्त्वं निरूप्य तदप्राप्त्या शोचति यदृच्छयेति नृतां मनुष्यतां सुकल्पां पटुं तरेन्द्रियां ॥ १६ ॥ अहो किं मिति प्रमत्तोऽसित्वया बहुभिः पाशैर्निबद्धत्वादित्यहं असावहमिति देहे अस्य देहस्यान्वयादिषु पुत्रादिषु च ममैवैतदिति ॥ १७ ॥ अहो त्वत्पुत्रयोराक्योः किमिदं मरौप्यत्रे अत आह युवांमिति भूभारक्षत्रक्षपणार्थमवतीर्णौ तथा ह निश्चितमप्युक्तयसि ॥ १८ ॥

तस्मादरणंशरणमपन्नानांसंस्ततिभयमपहंतीति तथातत् ननुत्वमतिस्वीदृथा किं निर्विद्यसे अत आह एतावतेति इन्द्रियलालसेन इन्द्रि
यार्थतृणयायद्येनेन्द्रियलालसेनमर्त्यशरीरे आत्मदृक् आत्मबुद्धिरहं त्वयि च परे परमेश्वरे अपत्यबुद्धिरस्मि तेनालमलंपर्याप्तमिति ॥ १९ ॥
ननु कुत एतत् अहं परमेश्वर इति तत्राह सूतिगृहे इति नौ आवयोः अनुयुगं प्रतियुगं यदा मुतपाः पृश्निरित्युगं यदा कथ्यपोदिति श्वेतियुगं
अधुना न सुदेवो देवकीतियुगं एवं हि प्रतियुगमज एवाहं संजज्ञे अवतीर्ण इति भवान् नु जगाद नमु अन्यो सो चतुर्भुजो देवं इति तत्राह नानात
रिति गगनवदसंग एव त्वं भूम्नः सर्वगतस्य विभूतिरूपां मायां को वेदेति ॥ २० ॥ २१ ॥ उपमन्महे उपमन्यामहे समुद्दिश्य विषयीकृत्य तत्त्वया

तत्तेगतोऽस्म्यरणमद्यपदं रविंदमापन्नसंस्ततिभयापहमांस्तवं धो ॥ एतावताऽलमलं मिन्द्रियलालसेनमर्त्या
त्मदृक् त्वयि परे यदपत्यबुद्धिः ॥ १९ ॥ सूतिगृहे ननु जगाद भवान् जेनौ संजज्ञ इत्यनुयुगं निजधर्मगुप्त्यै ॥ ना
नातनूर्गगनवद्विदधज्जहासिको वेदभूम्न उरुगाय विभूतिमायां ॥ २० ॥ श्रीशुक उवाच आकर्ण्यैत्थं पितु
र्वाक्यं भगवान्सात्वतर्षभः ॥ प्रत्याह प्रश्रयानमः प्रहसन् श्लक्ष्णया गिरा ॥ २१ ॥ श्रीभगवानुवाच वचो
वः समवेतार्थतातैतदुपमन्महे ॥ यन्नः पुत्रान्समुद्दिश्य तत्त्वग्राम उदाहृतः ॥ २२ ॥ अहं यूयमसावायं इमं च
द्वारकौकसः ॥ सर्वेऽप्येवं यदुश्रेष्ठ विमृश्याः सचराचरं ॥ २३ ॥ आत्मा त्वेकः स्वयं ज्योतिर्नित्यो न्योनिर्गुणो गु
णैः ॥ आत्मस्तृष्टैस्तत्कृतेषु भूतेषु बहुधेयते ॥ २४ ॥ खं वायुर्ज्योतिरापो भूस्तत्कृतेषु यथाशयं ॥ आविस्तिरोऽल्प
भूर्येको नानात्वं यात्यस्मावपि ॥ २५ ॥ श्रीशुक उवाच एवं भगवताराजन्वसुदेव उदाहृतः ॥ श्रुत्वा विनष्ट
नानाधीस्तूष्णीं प्रीतमना अभूत् ॥ २६ ॥

नस्तत्त्वसमूहः उदाहृतः सम्यक् निरूपितः ॥ २२ ॥ इमामेव दर्शितं सर्वत्र विधत्सेत्याह अहमिति एवं विमृश्याः ब्रह्मत्वेनैवान्वेषणीयाः किंच
सचराचरं जगदपि ॥ २३ ॥ ननु विकारवतां कुतो ब्रह्मत्वमिति चेन्न ब्रह्मण एवोपाधिधर्मैर्बहुधा प्रतीतेरिति सदृष्टांतमाह द्वाभ्यां आत्मा हीति
यथा स्वादिभूतानि तत्कृतेषु घटादिष्वविस्तिरोभावादियांति एवमसावात्माऽपि अत्मस्तृष्टैर्गुणैः कृत्वा तत्कृतेषु देहेषु बहुधा ईयते पुनश्च यथा
शयं यथोपाधि आविर्भावतिरोभावादिरूपेण प्रतीयते न वस्तुतः कुतः एको बहुधा स्वयं ज्योतिर्दृश्यत्वेन नित्योऽनित्यत्वेन अन्योऽनन्यत्वेन
निर्गुणः सगुणत्वेनेत्यादि बहुधा त्वं प्रपंचनीयं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

सुविस्मितां सती समाश्राव्य संबोध्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ भूमेर्भारायमाणानां राज्ञा मर्थे तेषां निधनार्थं मेमयि किलावतीर्णौ ॥ ३० ॥ हे आ
द्यस्यांशः पुरुषस्तस्यांशो माया तस्यांशः शङ्खगुणाः तेषां भागेन परमाणुमात्रलेखेन विश्वोत्पत्त्यादयो भवन्ति तत्त्वात्वाङ्गतिशरणं गतास्मि ॥
॥ ३१ ॥ आनिन्यथुः आनीतवन्तौ पितृस्थानात् यमसर्देनात् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥ दैत्यराट् बलिः कथं भूतौ विश्वस्यात्मभूतदैवं सान्व

अथ तत्र कुरुश्रेष्ठ देवकी सर्वदेवता ॥ श्रुत्वानीतंगुरोः पुत्रमात्मजाभ्यां सुविस्मिता ॥ २७ ॥ कृष्णरामौ समाश्रा
व्यपुत्रान्कंसविहिंसितान् ॥ स्मरन्ती कृपणं प्राह वै कृष्ण व्यादश्रु लोचना ॥ २८ ॥ देवक्युवाच रामरामा प्रमेया
त्मनः कृष्णयोगेश्वरेश्वरा वेदाहं वां विश्वस्तृजामीश्वरा वादिपूरुषौ ॥ २९ ॥ कालविध्वस्तसत्त्वानां राज्ञा मुच्छास्र
वर्तिनां ॥ भूमेर्भारायमाणानां वतीर्णौ किलाद्यमे ॥ ३० ॥ यस्यांशांशांशभागेन विश्वोत्पत्तिलयोदयाः ॥ भवं
तिकिल विश्वात्मस्तत्त्वाऽद्याहं गतिगता ॥ ३१ ॥ चिरान्मृतसुतादाने गुरुणा कालचोदितौ ॥ आनिन्यथुः पितृ
स्थानाद्दुर्गे गुरुदक्षिणां ॥ ३२ ॥ तथामेकुरुतं कामं युवां योगेश्वरेश्वरौ ॥ भोजराजं हतान् पुत्रान् कामयेद्रुमा
हृतान् ॥ ३३ ॥ कृपिरुवाच एवं संचोदितौ मात्रारामः कृष्णश्च भारत ॥ सुतलंसं विविशतु र्योगमायामुपा
श्रितौ ॥ ३४ ॥ तस्मिन्प्रविष्टावुपलभ्य दैत्यराट् विश्वात्मदैवं सुतरां तयात्मनः ॥ तद्दर्शनाल्हादपरिप्लुताशयः
सद्यः समुत्थाय ननाम सान्वयः ॥ ३५ ॥ तयोः समानीय वरासनं मुदानि विष्टयोस्तत्र महात्मनोस्तयोः ॥ दधार
पादाववनिज्यतज्जलं सद्यं दआव्रह्मपुनद्यदंबुह ॥ ३६ ॥ समर्हयामांससतौ विभूतिभिर्महार्हवस्त्राभरणानुले
पनैः ॥ तां बृलदीपामृतभक्षणादिभिः स्वगोत्रविज्ञात्मसमर्पणेन च ॥ ३७ ॥ स इन्द्रसेनो भगवत्पदांबुजं विभ्रं
न्मुहुः प्रेमविभिन्नया धिया ॥ उवाच हानंदजलाकुलेक्षणः प्रहृष्टोऽस्मान्पुनर्गददाक्षरं ॥ ३८ ॥

यः सपरिवारः ॥ ३५ ॥ सद्यं सपरिजनः कथं भूतौ पादाववनिज्ययदंबु ययोरवने जनोदकमात्रं ब्रह्माणमभिव्याप्य जगत्पुनस्तत्र
यत् वर्ततेतौ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इन्द्रसेनो बलिः प्रेमविभिन्नया प्रेमार्द्रया धिया विभ्रतुधारयन् ॥ ३८ ॥

नन्तायशेषायबृहतेफणैकदेशेर्विश्वधारणाद्बृहत्तस्मै कृष्णायचवेधंसे जगद्विधात्रेसांख्ययोगवितानायेत्यादिपदत्रयमैक्यविवक्षया ॥
 ३९ ॥ योगेश्वराणामपिदुर्दर्शोयुवामस्माभिर्दृष्टावित्येतन्नातिचित्रमित्याह दर्शनमिति दुष्प्रापमपियुष्मत्कृपयाकेषांचिदुर्लभंमुल-
 मपिभवति तदाह रजस्तमःस्वभावानामिति नोदर्शनंप्राप्तौ ॥ ४० ॥ अहोविद्विषोवयंसात्विकभक्तेभ्योऽपिसमाग्याइत्याह दैत्येत्यादि-
 भक्तिः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ उद्धृद्वैरेणयाभक्तिस्तया केचनेतिद्वैयादयः कामतोभक्त्यागोप्यादयोयथासन्निष्टास्वदात्मतांप्राप्ताः तथाचसत्त्व-
 संख्याः सत्त्वाविष्टाअपिसुरादयोनसन्निकृष्टाइति ॥ ४३ ॥ ननुसात्विकेभ्योऽपिराजसादयःसन्निकृष्टाइतिचित्रंतदाह इदमित्यमिति
 वलिरुवाचं नमोऽनन्तायबृहतेनमःकृष्णायवेधसे ॥ सांख्ययोगवितानायब्रह्मणेपरमात्मने ॥ ३९ ॥ दर्शनं
 वाहिभूतानांदुष्प्रापंचाप्यदुर्लभं ॥ रजस्तमःस्वभावानांयन्नःप्राप्तौयदृच्छया ॥ ४० ॥ दैत्यदानवगंधर्वांसि-
 ऋद्धिद्याध्रचारणाः ॥ यक्षरक्षपिशाचाश्वभृतप्रमथनायकाः ॥ ४१ ॥ विशुद्धसत्त्वधाढ्यद्वात्वयिशास्त्रश-
 रीरिणि ॥ नित्यंनिब्रह्मवैरास्तेवयंचान्येचतादृशाः ॥ ४२ ॥ केचनोद्धृद्वैरेणभक्त्याकेचनकामतः ॥ नतथा
 सत्त्वसंख्याःसन्निकृष्टाःसुरादयः ॥ ४३ ॥ इदमित्यमितिप्रायस्तवयोगेश्वरेश्वर ॥ नविदंत्यपियोगेशायोग-
 मायांकुतोवयं ॥ ४४ ॥ तन्नःप्रसीदनिरपेक्षविमृग्ययुष्मत्पादारविंदधिपणान्यगृहंधकूपात् ॥ निष्क्रम्यवि-
 श्वशरणांध्युपलब्धवृत्तिःशांतोयथैकउतसर्वसखैश्वरामि ॥ ४५ ॥ शांध्यस्मान्नीशितव्येशनिष्पापान्कुरु-
 नःप्रभो ॥ पुमान्यच्छ्रद्धयातिष्ठन्चोदनायाविमुच्यते ॥ ४६ ॥

इदमित्यस्वरूपतः इत्यमिति विशेषतश्च ॥ ४४ ॥ तदेवंयद्यपिवैरभावेनत्वत्प्राप्तिर्भवेत् तथाऽपिमांसात्विकंकुर्वितिप्रार्थयते तत्तथानः प्र-
 सीद यथानिरपेक्षैरात्मकामैरपिविमृग्ययुष्मत्पादारविंदंतदेवधिपणमाश्रयः तस्मादन्यद्बृहंतदेवांधकूपस्तस्मान्निष्क्रम्यनिर्गत्य विश्वस्यश-
 रीरक्षितारोदृक्षांस्तेषामंधिमूलेषुस्वतएवगलितैः फलादिभिरुपलब्धप्राप्ता वृत्तिर्जीविकायेनसोऽहं शांतःसन् एकएवश्वरामि उतअथ
 मासर्वेषांसंखायोमहांतैःसहयथाचरामीति ॥ ४५ ॥ कथमल्पपुण्यानामेवंभावःसंभवतीतिचेत्तहियथैतद्भवेत् तथाऽस्माननुशिक्षये-
 त्याह शाधीति हेप्रभो ईशितव्याःसर्वेजीवास्तेषामीशयत्तवानुशासनमातिष्ठन् आश्रयन् चोदनायाविधिनिषेधलक्षणायाःसकाशाद्वि-
 मुच्यते नखलुत्वद्भक्तोविधिर्किंकरःस्यादितिभावः ॥ ४६ ॥

अ०८४

॥८०॥

॥३५॥ गृहान् गृहेष्वित्यर्थः ॥३६॥३७॥ धुन्वन्परिभामयन् ॥३८॥ अवनिजे अंवनिनिजे प्रक्षालितवान् ॥३९॥४०॥ फलेरामलका
दिभिः अर्हणेन उशरैः तृणविशेषमूलैः सुवासितैः शिवैरुत्तवत्त्वाङ्गुभिरंबुभिः सुरभ्यामृदाकस्तूरीप्रमुखया सपर्ययापूजया यथोपप
न्नया अनायासेन संपन्नया भूतानुपद्रवलब्धत्वात् सत्त्वविवर्धनं यदंधः अन्तेन च ॥ ४१ ॥ अस्य श्रीकृष्णस्यात्मा मूर्तस्तस्य निके
तैः स्थानविशेषैः भूसुरैश्च सर्वतीर्थास्पदपादरेणुभिः कृष्णादिभिः यः संगमः सममकुतो भूदिति अनुइति विस्मये यद्वा अइति वितर्के नुइति वि

नमस्तुभ्यं भगवते कृष्णायां कुंठमेधसे ॥ नारायणाय कृपये सुशान्तं तपईयुषे ॥ ३५ ॥ दिनानि कतिचिद्भूमन्
हान्नो निवसद्भिजैः ॥ समेतः पादरजसा पुनीहीदं निमेः कुलं ॥ ३६ ॥ इत्युपामंत्रितो राज्ञा भगवां लोकभावनः ॥
उवासकुर्वन्कल्याणं मिथिलानरयोपितां ॥ ३७ ॥ श्रुतदेवोऽच्युतं प्राप्तं स्वगृहान् जनको यथा ॥ नत्वामुनीन् सु
संलक्ष्यो धुन्वन्वासो न नर्तह ॥ ३८ ॥ तृणपीठवृत्तिष्वेताना नीतेषूपवेश्य सः ॥ स्वांगतेनाभिनंद्यांघ्रीन् सभार्याऽव
निजे मुदा ॥ ३९ ॥ तदंभसामहाभाग आत्मानं सगृहान्वयं ॥ स्नापयामास यथोपपन्नया सपर्यया सत्त्व
विवर्धनां धसा ॥ ४० ॥ सतर्कयामास कुतो ममान्वभूद्गृहं धूपे पतितस्य संगमः ॥ यः सर्वतीर्थास्पदपादरे
णुभिः कृष्णेन चास्यात्मनिकेतभूसुरैः ॥ ४१ ॥ सूपविष्टान्कृतातिथ्यान् श्रुतदेव उपस्थितः ॥ सभार्यस्वजेनाप
त्य उवाचां ध्ययभिर्मर्शनः ॥ ४२ ॥ श्रुतदेव उवाच नाद्यनो दर्शनं प्राप्तः परंपरमपूरुषः ॥ यहीदं शक्तिभिः सृ
ष्ट्वा प्रविष्टोऽयं सत्तया ॥ ४३ ॥ यथाशयानः पुरुषो मनसैवात्ममायया ॥ सृष्ट्वा लोकं परं स्वाप्नमनुविश्या
वभांसते ॥ ४४ ॥

स्मये ॥४२॥ उपस्थितः समीप उपनिष्ठः भार्याः भर्तव्याः स्वजना अपत्या निचतैः सहितः
श्रीकृष्णस्यांघ्रिमभिः शतिसंमर्दयतीति अंध्ययभिर्मर्शनः ॥ ४३ ॥ यहीदं प्रविष्टः तदेव दर्शनं प्राप्त इति स एव सन्मात्रो नाद्यतनी भूतस्त्वमित्यर्थः
यद्वा नः अस्मान् अद्येव प्राप्त इति न किंतु तदेव प्राप्तः यहीदं विश्वं स्वशक्तिभिः सत्त्वादिभिः सृष्ट्वा स्वसत्तयाऽनुविष्टस्त्वं त्वद्दर्शनं तु परं केवलं मद्येव
प्राप्तं ॥४४॥ मायासृष्टिप्रवेशं योरविद्यासृष्टिप्रवेशौ दृष्टान्ततया ह यथेति आत्ममायया स्वाविद्यया यद्वा आत्मनस्तन्माययेति ॥ ४५ ॥

चिच्छृण्वतामिति नित्यं श्रवणकीर्तनादिपराणाममलात्मनामपि हृद्येव स्वभासि ममतुलोचनगोचरस्त्वमहोभाष्यमिति भावः ॥ ४६ ॥ ननु
 हृदि स्थितः कथं केषां चिदेष हृदि भासि मेघिः सूर्यवत् जीवोपाधिभिर्गृह्यतत्वादित्यद्युच्यते तर्हि न कस्यापि मायेत्यत आह हृदि स्थोऽ
 प्यति कर्मभिर्विद्विषमचेतो येषां तेषां मात्मशक्तिभिरहंकारादिभिरयास्यः व्यवहितोऽपि उपेतगुणः प्राप्तिश्रवणकीर्तनादिसंस्कारआत्मा अंतः
 कर्णयेषां तेषां मतिरसमीपे अव्यवहितस्त्वमित्यर्थः ॥ ४७ ॥ एतदेव प्रपंचयन्मस्यति नमोऽस्त्विति ते तु भ्यं नमोऽस्तु अध्यात्मविदां निवृत्तदेहाद्यहं
 वराणां परमात्मने परमात्मत्वेन प्रकाशमानाय मोक्षप्रदायेत्यर्थः अनात्मने देहाद्यभिमानिने जीवाय परत्वेनाप्रकाशमानत्वात् स्वात्मनः
 सकारणं द्विभक्तः समपितो मृत्युः संसारो येन तस्मै कुत एतत्तत्राह सकारणं महंदादिकार्यमकारणं प्रकृतिः तदुभयलिङ्गमुपाधि नियम्यतयाई
 शृण्वतां गदतां शश्वदचर्चतां त्वाऽभि वंदतां ॥ नृणां संधत्तामंतर्हृदि भास्यमलात्मनां ॥ ४६ ॥ हृदि स्थोऽप्यतिदू
 रस्थः कर्मविक्षिप्तचेतसां ॥ आत्मशक्तिभिरग्राह्योऽप्यत्युपेतगुणात्मनां ॥ ४७ ॥ नमोऽस्तु तेऽध्यात्मविदां परात्म
 ने अनात्मने स्वात्मविभक्तमृत्यवे ॥ सकारणाकारणलिङ्गमीयुपे स्वमायया संवतरुद्धदृष्टये ॥ ४८ ॥ सत्वंशाधि
 स्वभृत्यान्त्रः किं देव करवामहे ॥ एतदंतो नृणां क्लेशो यद्भवानक्षगोचरः ॥ ४९ ॥ श्रीशुक उवाच तदुक्तमित्युपा
 कर्ण्य भगवान्प्रणतार्तिहा ॥ गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रहसंस्तमुवाच ह ॥ ५० ॥ श्रीभगवानुवाच ब्रह्मं स्तुनुग्र
 हाथीयसंप्राप्तां न्विद्वामून्मुनीन् ॥ संचरंति मया लोकान्पुनंतः पादरेणुभिः ॥ ५१ ॥ देवाः क्षेत्राणि तीर्थानि दर्श
 नस्पर्शनार्चनैः ॥ शनैः पुनंतिकालेन तदप्यर्हत्तमेक्षया ॥ ५२ ॥ ब्राह्मणो जन्मना श्रेयान्सर्वेषां प्राणिनामिह ॥
 तं पसाविद्यया तुष्ट्या किमु मत्कलया युतः ॥ ५३ ॥ युपे प्राप्तवते अतः उभयनियंतुः स्वस्मात्सकाशात्तदुभयवश्याय जीवाय
 विभक्तमृत्यव इत्यर्थः नियंतुः नियम्यत्वे कारणं वदन्नाह स्वमायया संवतेति अतोऽलुप्तं स्वर्गत्वान्नियंत्रे तु भ्यं नमः किंच रुद्धदृष्टये मायावि
 वादेव अन्येषां रुद्धा आवता दृष्टिर्येन तस्मै यद्वा स्वमायया स्वस्या संवता अन्येषां रुद्धा दृष्टिर्येन तस्मै इत्येकं पदं ॥ ४८ ॥ स एव भूतः परमेश्वरस्त्वं
 मोऽस्मान् स्वभृत्यान्शाधि अनुशिक्षय ॥ ४९ ॥ ५० ॥ स्वस्मिन्नादरमत्यधिकं ब्राह्मणेषु मंदमिवा लक्ष्यलोकसंग्रहपरो भगवान्मत्तोऽपि ब्राह्मणे
 नुश्रद्धातिरेकं कुर्वित्येवं तमनुशास्ति ब्रह्मन्नितिसप्तभिः मथाहृदि स्थितेन ॥ ५१ ॥ देवादिभ्योऽपि ब्राह्मणः श्रेष्ठ इत्याह देवा इति ते शनैः पुनंति
 एते तु सद्यः किंच देवादीनियत्पुनंतितदप्यर्हत्तमानामीक्षया ॥ ५२ ॥ मम कलापरिकलनमुपास्तिस्तया युतः ॥ ५३ ॥

किंच ब्राह्मणाराधनमेवमप्रैष्ठमित्याह नेति हेतुमाह सर्ववेदमयोविप्रइति प्रमाणाधीनत्वात् प्रमेयस्य वेदमयोविप्रो देवमया दस्माद्रूपा
 स्पेष्ठइत्यर्थः ॥ ५४ ॥ असूयवोदोषदृष्टयः अर्चादौ इज्यदृष्टयः पूज्यबुद्धयः ॥ ५५ ॥ अस्य विश्वस्य हेतवः महदादयः मदीक्षयाममैव स
 वत्रेक्षया ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सतां वेदानां त्रिकां ड विषयाणां निवृत्तिप्रकारमादिश्य ॥ ५९ ॥ इति दशमे टीकायां पण्डशीतितमो
 ऽध्यायः ॥ ८६ ॥ समाशीतितमेनारायणनारदवादतः ॥ वेदेः स्तुतिर्गुणालंबानिगुणाविधिवर्ण्यते ॥ १ ॥ वार्गाशायज्यवदेन लक्ष्मीर्य
 स्य च वक्षसि ॥ यस्यास्ते हृदये संवित्तर्त्ता सह महं भजे ॥ २ ॥ संप्रदायविशुध्यर्थं स्वीयनिर्वंधयंत्रितः ॥ श्रुतिस्तुतिमितव्याख्यां करिष्यामि
 यथामति ॥ ३ ॥ श्रीमद्भागवतं पूर्वं सारतः सन्निषेवितम् ॥ मया तु तदुपस्पृष्टमुच्छिष्टमुपचीयते ॥ ४ ॥ पूर्वाध्यायांते एवं स्वभक्तयो
 न ब्राह्मणान्मेदयितं रूपमेतच्चतुर्भुजं ॥ सर्ववेदमयोविप्रः सर्वदेवमयोत्यहं ॥ ५४ ॥ दुष्प्रज्ञां अविदित्वैव मव
 जानंत्यसूयवः ॥ गुरुमां विप्रमात्मानमर्चादा विज्यदृष्टयः ॥ ५५ ॥ चराचरमिदं विश्वं भावाये चास्य हेतवः ॥
 मद्रूपाणीति चेतस्याधत्ते विप्रो मदीक्षया ॥ ५६ ॥ तस्माद्ब्रह्मकृपां नेतान् ब्रह्मन्मुद्बुद्ध्याऽर्चय ॥ एवं चेदचितो
 ऽस्म्यद्धानान्यथाभूरिभूतिभिः ॥ ५७ ॥ श्रीशुक उवाच स इत्थं प्रभुणादिष्टः सहस्रगुणान् द्विजोत्तमान् ॥ आरा
 ध्यैकात्मभावेन मैथिलश्चाप सद्गतिं ॥ ५८ ॥ एवं स्वभक्तयो राजन् भगवान् भक्तभक्तिमान् ॥ उपित्वादिश्य सन्मा
 र्गं पुनर्द्वारवतीमगात् ॥ ५९ ॥ इति ० भा ० द ० श्रुतदेवानुग्रहो नाम पण्डशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ५९ ॥
 परीक्षिदुवाच ब्रह्मन् ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निगुणे गुणवृत्तयः ॥ कथंचरंति श्रुतयः साक्षात्सदसतः परे ॥ १ ॥

राजन् भगवान् भक्तभक्तिमान् ॥ उपित्वादिश्य सन्मार्गं पुनर्द्वारवतीमगादित्यत्र सन्मार्गं सतां स्वतः प्रमाणभूतानामप्रामाण्यकारणरहितानां
 वेदानां मार्गं ब्रह्मपरत्वं मुपदिश्य भगवानगादित्युक्तम् तत्र वेदानां ब्रह्मपरत्वं मघटमानं मन्वानः पृच्छति ब्रह्मन्निति तत्र तावत्मुख्यां लक्षणां गौ
 णी चेति गुणभेदेन त्रिधा शब्दप्रवृत्तिः मुख्याऽपि रूढियोगभेदेन द्विधा रूढिश्च स्वरूपेण जात्या गुणेन वा निर्देशार्हवस्तु निसंज्ञासंज्ञिसंकेतेन प्रवर्त
 ते यथाऽडित्यः गौःशुक्ल इति लक्षणाच्चेनैव संकेतेनाभिहितार्थसंबंधनि यथा गंगायां घोष इति गौणी चाभिहितार्थलक्षितगुणयुक्ते तस
 दृशे यथासिंहो देवदत्त इति यथाहुः अभिधेया विना भूतप्रवृत्तिर्लक्षणेप्यते ॥ लक्ष्यमाणगुणैर्योगात्तत्तेरिष्टा तु गौणतेति योगवृत्तिस्तु एत
 द्विविधवृत्तिप्रतिपादितपदार्थयोः प्रकृतिप्रत्ययार्थयोर्वायोगेन यथापंकजमोपगवः पाचक इत्यादि तत्र तावद्ब्रह्मणि रूढिवृत्तिर्न

अचतीत्याह साक्षात्कथंचरतीति तत्रहेतुः अनिर्देश्ये अनिर्देश्यत्वेऽपि हेतुवदनुगुणवृत्तिनिराकरोति निर्गुणेगुणवृत्तयइति गुणैर्वर्तमाना
 पि निर्गुणेकथंचरतीत्यर्थः निर्गुणत्वेच हेतुवदन्लक्षणांयोगंचनिराकरोति सदसतःपरइति कार्यकारणाभ्यां परस्मिन्संगेकेनचिदपि सं
 धाभावान्नलक्षणायोगवृत्तीसंभवतइत्यर्थः एवंपदार्थत्वायोगादपदार्थस्यचवाक्यार्थत्वायोगान्श्रुतिगोचरत्वंब्रह्मणइत्यभिप्रायः ॥
 ॥ उत्तरमाह बुद्धीन्द्रियेति बुद्ध्यादीनुपाधीन्जनानामनुशायिनांजीवानांमात्राद्यर्थप्रभुरीश्वरोऽसृजत् मीयंतइतिमात्राविषयाःतद
 भवार्थं भवोजन्मलक्षणंकर्मतत्प्रभृतिकर्मकरणार्थमित्यर्थः आत्मनेलोकांतरगामिने आत्मनस्तत्तल्लोकभोगायेत्यर्थः अकल्पनायकल्प
 नानिवृत्तयेमुक्तयंइत्यर्थः अर्थधर्मकाममोक्षार्थमितिक्रमेणपदचतुष्टयस्यार्थः जनानामिति वदन् जीवार्थमीश्वरस्यसृष्ट्यादिषुप्रवृत्तिरि
 द्दर्शयति प्रभुरिति ईश्वरस्योपाधिवश्यताभावेन नित्यमुक्ततां दर्शयति अयमभिप्रायः सगुणमेवगुणैरनभिभूतंसर्वज्ञंसर्वशक्तिसर्वेश्वरं
 सर्वनियंतारंसर्वोपास्यंसर्वकर्मफलप्रदातारंसमस्तकल्याणगुणनिलयंसच्चिदानंदंभगवंतंश्रुतयःप्रतिपादयति यःसर्वज्ञःसर्ववित् यस्यज्ञा
 नमयंतपःसर्वस्यवशीसर्वस्येशानःयःपृथिव्यांतिष्ठन्पृथिव्याअंतरः सोऽकामयतबहुस्याम् स एक्षततत्तेजोऽसृजत् सत्यंज्ञानमनंतब्रह्मे

श्रीशुकउवाच बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान्जनानामसृजत्प्रभुः॥मात्राऽर्थचभवार्थचआत्मनेऽकल्पनायच ॥ २॥

याद्याः तथाभूतेश्वरतांतावत्संसारिणोजीवस्यतन्निवृत्तयेतत्त्वमसीत्यादिवाक्यानिबोधयंति तत्रचतत्त्वंपदयोःसामानाधिकरण्यंप्रती
 मते तच्चप्रकारांतरेणाघटमानंब्रह्मणिपर्यवसानंगमयति तथाहि नतावद्वैश्वदेव्यामिक्षेतिबहुभयोरेकार्थाभिधानेनसामानाधिकरण्यम्
 यथोक्तं आमिक्षादेवतायुक्तोवदत्येवैषतद्वितः॥ आमिक्षापदसान्निध्यात्तस्यैवविषयार्पणमिति कुतः भिन्नार्थत्वात् नचाजहत्स्वार्थ
 नानिरूढलक्षणयाविशेषणविशेष्यभावेननीलमुत्पलमिति वत् यथोक्तम् स्वबुद्ध्यारज्यतेयेनविशेष्यतद्विशेषणमित्यादि कुतः विरुद्धप
 र्यत्वेनतदयोगात् नचजहत्स्वार्थत्वेनसंबन्धिलक्षणयाकुसुमितद्रुमांगेतिवत् कुतःएकार्थत्वस्यविवक्षितत्वात् अतो जहदजहत्स्वार्थल
 क्षणमासोऽयं देवदत्तइतिवद्विरुद्धांशत्यागेनानुगतचिदंशेनैकार्थेनसामानाधिकरण्येननिर्गुणेपर्यवसानम् अस्थूलादिवाक्यानांतुसाक्षा
 दनुपाधिनिषेधेनतत्पदार्थशोधनउपयोगान्निर्गुणएवपर्यवसानम् तथाचात्रैवोपक्रमेस्वसृष्टमिदमापीयेत्यादिनाविशिष्टमालंबनंवक्ष्यति
 अन्तेचश्रुतयस्त्वयिहफलंत्यतन्निरसनेनभवन्निधनाइत्युपसंहरिष्यति उपासनादिवाक्यानांत्वन्यार्थप्रवृत्तसृष्ट्याद्यलंबनेनज्ञानसाध
 नविधानेनतत्परत्वमित्येषादिकं ॥ २ ॥

अत्रचांनादिशिष्टपरंपरागतत्वान्नसंदेहोयुक्तइत्याह सैषेति सैषायथोक्तालंबनाब्राह्मी ब्रह्मपरा श्रद्धयाआदरेणवैतंडिकतर्कानभिनि
 वेशेनयःश्रवणादिनाधारयेत् सार्किचनःनिरस्तदेहाद्युपाधिःसुनपरंपदंप्राप्नुयादिति ॥ ३ ॥ एतदेवसर्वश्रुत्यर्थनिरूपणेनप्रपंचयितुमि
 तिहासमवतारयति अत्रेति नारायणान्वितां नारायणःप्रवक्तृत्वेनान्वितोयस्यांतां गाथामितिहासं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ब्रह्मम
 त्रमिति यथायजमानाएवसमानाऋत्विगादिरूपेणयत्रकर्मकुर्वंतितत्कर्मसत्रंप्रसिद्धं तथायत्रसमानाएववक्तृश्रोतृभावेनब्रह्ममीमांसते
 तत्ब्रह्मसत्रं ॥ ९ ॥ अहोतर्हिमयाकथंनज्ञातमित्यतआह श्वेतद्वीपमिति तदीश्वरंतत्रस्थंमामेवानिरुद्धमूर्तिम् ॥ १० ॥ ननुसर्वज्ञास्ते
 सैषात्युपनिषद्ब्राह्मीपूर्वेषांपूर्वजैर्धृता ॥ श्रद्धयाधारयेद्यस्तांक्षेमंगच्छेदकिंचनः ॥ ३ ॥ अत्रतेवर्णयिष्यामि
 गाथांनारायणान्वितां ॥ नारदस्यचसंवादमृषेर्नारायणस्यच ॥ ४ ॥ एकदानारदोलोकान्यर्थदृग्भगवत्प्रियः ॥
 सनातनमृषिंद्रपुंययौनारायणाश्रमं ॥ ५ ॥ यौवैभारतवर्षेऽस्मिन्क्षेमायस्वस्तयेतृणां ॥ धर्मज्ञानशमोपेत
 माकल्पादास्थितस्तपः ॥ ६ ॥ तत्रोपविष्टमृषिभिःकलापग्रामवासिभिः ॥ परीतंप्रणतोऽपृच्छदिदमेवकुरुह
 ह ॥ ७ ॥ तस्मैत्यवोचद्भगवान्ऋषीणांशृण्वतामिदं ॥ योब्रह्मवादःपूर्वेषांजनलोकनिवासिनां ॥ ८ ॥ श्रीभ
 गवानुवाच स्वायंभुवब्रह्मसत्रंजनलोकेऽभवत्पुरा ॥ तत्रस्थानांमानसानांमुनीनामृध्वरेतसां ॥ ९ ॥ श्वेतद्वी
 पंगंतवतित्वयिंद्रपुंतदीश्वरं ॥ ब्रह्मवादःसुसंवृत्तःश्रुतयोयत्रशेरते ॥ तत्रहायमभूत्तत्रस्त्वंमांयमनुपृच्छसि
 ॥ १० ॥ तुल्यश्रुततपःशीलास्तुल्यस्वीयारिमध्यमाः ॥ अपिचक्रुःप्रवचनमेकंशुश्रूपवोऽपरे ॥ ११ ॥ संनंद
 नउवाच स्वस्तृष्टमिदमापीयशयानंसंहशक्तिभिः ॥ तदंतेवोधयांचक्रुस्तल्लिङ्गैःश्रुतयःपरं ॥ १२ ॥ यथाश
 यानंसंघ्राजंवंदिनस्तत्पराक्रमैः ॥ प्रत्यूषेऽभ्येत्यसुश्लोकैर्वाधयंत्यनुजीविनः ॥ १३ ॥

कस्तत्रवक्ताप्रष्टावातत्राह तुल्यश्रुतेति श्रुतादिभिरविशेषाः अरिमित्रोदासीनहीनत्वेननिरुपमकरुणाः अतःसर्वेप्रवचनयोग्याअपिकौ
 तुकेनैकंप्रवक्तारंकंवाऽन्येपत्रच्छुरित्यर्थः ॥ ११ ॥ स्वस्तृष्टमिति स्वयंनिर्मितमिदंविश्वंप्रलयसमयं आपीयसंहृत्य शयानंयोगेननिद्राण
 मिववर्तमानं तदंतेप्रलयांतेतल्लिङ्गैस्तत्पतिपादैर्वाक्यैः परमीश्वरंस्तृष्टिसमयेप्रथमनिःश्वासभूताःश्रुतयः प्रबोधयामासुः ॥ १२ ॥ सुश्लो
 कैःशोभनांश्लोकाःकीर्तयोयेषुतैः पराक्रमैः ॥ १३ ॥

जयजयेति भोजित जयजयउत्कर्षमाविष्कुरु आदरेवीप्सा केन व्यापारेण अगजगंदोकसां अगानिस्थावराणिजगंतिजंगमानिओ
कांसिशरीराणियेषांजीवांनंतेषामजामविद्यांजहि नांशय किमितिगुणवतीहंतव्येत्यतआह दोषगृहीतगुणांदोषायानंदाद्यावरणायगृ
हीतागुणाययानां हृद्यहोर्भस्त्रंदसीतिभकारः इयंहिस्वैरिणीवपरप्रतारणायगुणान्गृह्णाति अंतोहंतव्येति तर्हिमय्यपिदोषमांवहेदिति
ममापितत्रकाशक्तिःस्यादतआह त्वमिति यद्यस्मात्त्वमात्मनास्मरूपेणैवसमवरुद्धसमस्तभगःसंप्राप्तसमस्तैश्वर्योसि वशीकृतमायत्वा
दितिभावः ननुस्वयमेवेतेज्ञानवैराग्यादिनाकिनहन्युरित्यतआह अखिलशक्त्यवबोधकेति तेषांत्वमेवांतर्यामी सर्वशक्त्युद्बोधकः अ
तोनेतेज्ञानादौस्यतंत्रादितिभावः अहमकुंठज्ञानैश्वर्यादिगुणोजीवानांकर्मज्ञानादिशक्त्यवबोधनेनाविद्याहंतैत्यत्रकिंप्रमाणमितिचेत् अह
मेवंप्रमाणमित्याह निगमःवेदः ननुएवंभूतेमयिकथंश्रुतीनांप्रवृत्तिस्तत्राह कचिदिति कदाचित्स्थप्यादिसमये अजयामाययाचरतःक्री

श्रुतयउचुः जयजयजत्यजामजितदोषगृहीतगुणांत्वमसियदात्मनासमवरुद्धसमस्तभगः ॥ अगंजगं
दोकसामखिलशक्त्यवबोधकतेकचिदजयात्मनाचचरतोऽनुचरेन्निगमः ॥ १४ ॥ बृहदुपलब्धमेतदवयं
त्यवशेषंतयायतउद्यास्तमयौविकृतेर्मुदिवाविकृतात् ॥ अतःकषयोदधुस्त्वयिमनोवचनाचरितंकथमय
थाभवन्तिभुविदत्तपदानिनृणां ॥ १५ ॥

इतः नित्यंचालुप्रभगतयांसत्यज्ञानानंतानंदैकरसेनात्मनाचचरतोवर्तमानस्य निगमोऽनुचरेत् प्रतिपादयेत्कर्मणिषष्ठ्यौ यतोवाइमानि
भूतानिजायंतेयोब्रह्माणं विदधातिपूर्वयावैवेदांश्चमहिणोतितस्मैतंहदेवमात्मबुद्धिप्रकाशंमुमुक्षुर्वैशरणमहंप्रपद्ये यआत्मनितिष्ठन्सत्यं
ज्ञानमनंतंब्रह्मयःसर्वज्ञःसर्वविदित्यादिनिगमकदंबस्त्वामेवंभूतंप्रतिपादयतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ जयंजयाजितजस्यगजंगमावृतिमजामुपनी
तमृषागुणां नहिभवन्तमृतेप्रभवन्त्यमीनिगमगीतगुणार्णवतातत्र ॥ १ ॥ ननुकथंमामेवंप्रतिपादयंति यतइंद्रोयातोऽवसितस्यराजेत्या
दिभिः इंद्रःयातोजंगमस्यअवसितस्यस्थावरस्यचराजेतिप्रतिपाद्यते तथाग्निर्मूर्धादिवइत्यादिभिश्चैवंभूतत्वेनाग्न्यादयःप्रतिपाद्यंतेतत्राह
बृहदुपलब्धमेतदिति अयमर्थःएतदुपलब्धमिन्द्रादिसर्वंबृहत् ब्रह्मत्वमित्येवावयंतिजानंति कथंबृहतएवावशेषतयाऽवशिष्यमाणत्वेनकुतः
यतोबृहतःसर्वस्योदयास्तमयौउत्पत्तिलयौ सर्वोपादानत्वात् तर्हिक्विकारित्वंबृहतःनअविकृतात् विवर्ताधिष्ठानत्वेनाविकारादित्यर्थः
वाशब्दउपमार्थः यथाघटादेर्विकृतेर्मुदिउद्यास्तमयौतद्वत्

वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यं सर्वं खल्विदं ब्रह्मेत्यादिभिस्तथाप्रतिपादनादित्यर्थः अतः कारणादृषयो मंश्रास्तद्वृष्टारो वा
त्यय्येव मनोवचनाचरितंदधुः मनसा आचरितं तात्पर्यवचनाचरितं मभिधानं च धृतवतः न पृथग्विकारेष्वित्यर्थः अत्र निदर्शनं कथमयथेति
नृणां भूचराणां यत्र कुत्रापि दत्तानि क्षिप्त्वा निपदानि भुवि कथमयथा भवन्ति अदत्तानि भवन्ति अतो यथा मृत्पाषाणेषु दत्तानि पदानि
भुवं न व्यभिचरन्ति तथा यत्किमपि विकारजातं वदंतो वेदास्त्वामेव सर्वकारणं परमार्थभूतं प्रतिपादयन्तीत्यर्थः ॥ १५ ॥ दृष्टिं वक्त्रिर्वीर्यं द्रुमुखा
मराजगदिदं न भवेत्पृथगुत्थितं ॥ बहुमुखैरपि मंत्रगणैरजस्वमुखं मूर्तिरतो विनिगद्यसे ॥ २ ॥ त्वमेव सर्वनिगमगोचर इति सतां प्रवृत्त्या द्रढयति
इति तवेति त्वमेव सर्वकाष्णत्वेन परमार्थ इति कृत्वा भो रुयधिपते त्रिगुणमायामृगीनर्तक सूरयो विवेकिनस्तव अखिललोकमलक्षपणकथा
मृताब्धि सकलजनवर्जिन निरसनहेतुं कीर्तिमुधा पसिधुमवगाह्य निषेव्य तपांसितपंतीति तपांसि पापानि दुःखानि वा जडस्य क्तवन्तः त्वदीय

इति तव सूर्यरुयधिपतेऽखिललोकमलक्षपणकथाऽमृताब्धि मवगाह्य तपांसि जडः ॥
किमु तपुनः स्वधामविधुताशयकालगुणाः परमभजंतिये पदमजस्रसुखानुभवं ॥ १६ ॥

कथां मात्रेण यदा पापत्यागः तदा किमु वक्तव्यं ये पुनः स्वधामविधुताशयकालगुणाः स्वधाम्ना स्वरूपस्फुरणे नैव विधुतास्य क्तां आशयगुणा
अतः करणधर्मा रागादयः कालगुणा जरादयश्च ये स्ते तथा हे परमतवा जस्रसुखानुभवमखंडानंदानुभवं पदं स्वरूपं भजन्ति से वन्ते तथा भूताः दुः
खानित्यजन्तीति तद्यथा पुष्करं पलाशमापो न श्लिष्यते एवमेवैनं विदित्वा पापं कर्म न श्लिष्यते न कर्मणा लिप्यते पापकेन तत्सुकृतदुष्कृते वि
धुनुते एवं ह वा वनतपति किमहं साधुना करवं किमहं पापम् करवमित्यादि श्रुतेरित्यर्थः ॥ १६ ॥ सकलवेदगणेरितसद्गुणस्त्वमितिसर्वमनीषि
जनारताः ॥ त्वयि सुभद्रगुणश्रवणादिभिस्तत्पदस्मरणेन गतक्लमाः ॥ ३ ॥ असूर्यानामते लोकां अंधेन तमसा दृताः ॥ तांस्तप्रेत्याभिगच्छन्ति ये
केचात्सहनो जनाः ॥ तथानचेदवेदी न्महती विनष्टिः येतद्विदुरमृतास्ते भवन्त्येते रेदुःखमेवोपयन्तीत्याद्याः श्रुतयः पूर्वश्लोकोक्तो भयविधम
जनहीनान्निन्दन्ति

दृतयइवेति असुभृतो न सैयदिति अनुविधा अनुविदधतीत्यनुविधा अनुवर्तिनो भक्ता इति यावत् तर्हि श्वसन्ति जीवन्ति सफलजीवना भवन्ति इ
तरथा दृतयइव भस्माइव वंथाश्वासा इत्यर्थः नन्वभक्तानामपि कामादिफलमस्येव न कार्यकारणानुयाहकत्वेन जीवनहेतोस्तवा भजने क
तमानांतदपिनसिद्ध्येदित्याशयेनाह महदहमादयइति महानहंकारश्च आदिर्येषां ते यदनुग्रहतः प्रस्यानुप्रवेशेन लब्धसामर्थ्याः संतः अहं
देहं समष्टिर्व्यष्टिरूपं स्पष्टवतः तत्र चर्पचापिकोशानन्मयादीनां विश्यतस्तदाकारः सन् यश्चेतयते सत्वं तदाह पुरुषविधं इति पुरुषस्यान्नम
यादेर्विधेव विधा आकारो यस्य स तथा ननु चिदेकरसस्य कथं तत्तदाकारता अत आहं अन्वयोऽत्रेति अत्र एष्वन्नमयादिष्वन्वेतीत्यन्वयः
अतस्तत्तदाकारतेति एवं तर्हि संख्यत्वमसंगत्वं च कथं तत्राह चरमोऽन्नमयादिपुयइति अन्नमयादिपु उपविश्यमानेषु यश्चरमो ब्रह्मपुच्छं प्र
तिष्ठेति पुच्छत्वेनोक्तः सत्वमितिसंबंधः ननु तथाऽप्यन्नमयादिष्वन्वितत्वेऽसंगत्वव्याहंतिरेव तत्राह सदसतः परं त्वमथ यदेष्ववशेषमृतमिति स.

दृतयइव श्वसन्त्यसुभृतो यदितेऽनुविधामहदहमादयोऽडमस्तजन्मयदनुग्रहतः ॥ पुरुषविधोऽन्वयोऽत्र चरमो
ऽन्नमयादिपुयः सदसतः परं त्वमथ यदेष्ववशेषमृतं ॥ १७ ॥ उदरमुपासते यः कृपिवर्त्मसुकूर्पदृशः परिसरपद्
तिहृदयमारुणयोदहरं ॥ तत उदगादनंततवधामशिरः परमंपुनरिहयस्समेत्यनपतंतिकृतांतमुखे ॥ १८ ॥

दसतः स्थूलसूक्ष्मादन्नमयादेः परं व्यतिरिक्तं तत्साक्षिभूतं अवशेषमवशिष्यत इत्यवशेषमवाध्यं अथ अतएव कृतं सत्यं तर्हि किमर्थं तेष्वन्व
य उक्तः शाखांचंद्रवच्छुद्धस्वरूपलक्षणार्थं तथा हि सवा एष पुरुषोऽन्नरसमयस्तस्येदमेव शिर इत्यादिना स्थूलसूक्ष्मक्रमेण पञ्चकोशानुप
विश्यतस्य पुरुषविधतामन्वयं पुरुषविधइति पुनः पुनस्तदन्वितत्वेनालक्ष्य ब्रह्मपुच्छं प्रतिष्ठेति सर्वसाक्षिशुद्धस्वरूपनिरूपणमित्यनवद्यं ॥ १७ ॥
नरवपुः प्रतिपद्यदित्यश्रवणवर्णनसंस्मरणादिभिः ॥ नरहरे न भजंति नृणामिदं दृतिवदुच्छसितं विफलं ततः ॥ १८ ॥ एवं तावत्सर्वात्मिके परमेश्व
रे सर्वश्रुतिसमन्वयेन सद्भजनीयत्वमुक्त्वा अभक्तनिंदया च तदेव दृढीकृत्येदानीमनवगाह्यमहिमनिप्रथमं तावदुपाध्यालंबनमुपासनपुदरं ब्रह्मे
ति शार्कराक्षा उपासते हृदयं ब्रह्मेत्यारुण्यो ब्रह्माह वैता इत ऊर्ध्वत्वेवोदसर्पत्तच्छिरोऽश्रयत इत्याद्याः श्रुतयो विदधतीत्याह उदरमुपासते इ
ति कृपिवर्त्मसुकूर्पणीणां संप्रदायमार्गेषु ये कूर्पदृशस्ते उदरालंबनं णि पूरकस्थं ब्रह्मोपासते ध्यायन्ति शार्कराक्षा इति श्रुतिपदस्य प्रतिपदं कूर्प
दृशइति कूर्पशर्करारजोविद्यते दक्षु अक्षिपुयेषां ते तथा रजः पिहितदृष्टयः स्थूलदृष्टय इति यावत् उदरस्य हृदयापेक्षया स्थूलत्वात् ॥

यद्वा कूर्पसूक्ष्मसूक्ष्मदृशइत्यर्थः तदाहृदयस्थंसूक्ष्ममेवालक्ष्यतत्त्ववेशायप्रथममुदरमुपासतइतिभावः आरुणयस्तुसाक्षात्हृदयस्थंदहरं
सूक्ष्ममेवोपासते हृदयविशेषणं परिसरपद्धतिमिति परितःसरंतिप्रसर्पतीतिपरिसरानाढ्यः तासांपद्धतिमार्गंप्रसरणस्थानमित्यर्थः विशेष
णस्यफलमाह ततइति ततोहृदयात् भोअनंततवधामउपलब्धिस्थानंसुषुम्नाख्यंपरमंश्रेष्ठंज्योतिर्मयंशिरः मूर्धानंप्रतिउद्गतात् उदसर्पन्
मूलाधारादारभ्यहृदयमध्यात्ब्रह्मरंध्रंप्रतिउद्गतमित्यर्थः कथंभूतंधाम यत्समेत्यप्राप्यपुनरिहकृतांतमुखेमृत्युमुखेसंसारेनपतंति तथाचश्रु
तिःशतंचैकाहृदयस्यनाढ्यस्तासांमूर्धानमभिनिःसृतैका तयोर्ध्वंमायन्मृतत्वमेतिविष्वगन्याउत्क्रमणेभवतीति ॥ १८ ॥ उदरादिपुण्यःपुं
सांन्नितितोमुनिवर्त्मभिः ॥ हंतिमृत्युर्भयंदेवोहृद्वतंतमुपास्महे ॥ ५ ॥ नन्वीश्वरस्यापितर्हिजीववदुदरादिसंबंधेतदनुप्रविष्टस्यचतारतम्येस
तिकेनविशेषेणोपास्यत्वमितीप्तामाशंकांपरिहरंत्यःएकोदेवः सर्वभूतेषुगूढःसर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मा कर्माध्यक्षःसर्वभूताधिवांसःसाक्षी

स्वरुतविचित्रयोनिपुविशन्निवहेतुतयातरतमतश्चकास्स्यनवलवत्स्वरुतानुरुतिः॥अ
थवितथास्वमूष्ववितथंतवधामसमंविरजधियोऽन्वयंत्यभिविपण्यवएकरसं ॥ १९ ॥

त्रेताकेवल्लोनिर्गुणश्चेत्याद्याःश्रुतयःस्तुवंतीत्याह स्वरुतविचित्रयोनिष्विति स्वयंकृतासुउच्चनीचमध्यमासुयोनिषुअभिव्यक्तिस्थानेषु
कार्येषुदेहादिपुहेतुतयाउपादानतयाप्रागेवविद्यमानत्वेनमुख्यप्रवेशासंभवाद्विशन्निववर्तमानस्तरतमतोन्यूनाधिकभावेनचकारिस्रव
भाससेस्वरुतायोनीरनुकरोतीतिस्वरुतानुरुतिःअनलवत् अग्निर्यथास्वतस्तारतम्यहीनोऽपिकाष्ठानुसारेणतथातथाप्रकाशेतद्वत् अ
थअंतोवितथासुमिथ्याभूतास्वमूषुयोनिषुअवितथंसत्यं यंतः सममविशेषमतःसत्यं तवधामस्वरूपंविरजधियोनिर्मलमतयः अन्वयंति
जानंति नुइतिपृथक्पदंवा अत्रहेतुः अभिविपण्यवइति अभितोविगतव्यवहाराः पणव्यवहारइत्यस्यरूपंपण्युरिति ऐहिकामुष्मिक
कर्मफलरहिताइत्यर्थः अविशेषत्वादेवैकरसंसन्मात्रं अतस्तवोपाधिकृततारतम्याभावादप्रच्युतैश्वर्यस्योपास्यत्वमितिभावः ॥ १९ ॥ स्व
निर्मितेषुकार्येषुतारतम्यविर्भाजितं ॥ सर्वानुस्यूतसन्मात्रंभगवंतंभजामहे ॥ ६ ॥

पिचकुंतोन्वियं मांशं कास्यात् भगवतो देहाद्युपाधिकृतदोषप्रसंग इति यतोऽविद्याकामकर्मभिः संसरतो जीवस्यापि भगवद्भावं लक्षणया
 ययंत्यस्तं दोषं निषेधयंति सद्यश्चायं पुरुषेयं श्वासावादित्ये स एकः तत्त्वमसीत्याद्याः श्रुतयः ननु क्वत्वं त्वस्यात्मनः स्तुतिरीयमीश्वरत्वेन किं
 ननु तं स्थेश्वरत्वं बोध्यते नैतद्युज्यते यतस्तत्र यस्य देवे पराभक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ तस्यैते कथिताः स्वार्थाः प्रकशंते महात्मन इत्याद्याः श्रुत
 कृतावतारस्य भगवतश्चरणभजनमुपायं वदंतीत्याह स्वकृतपुरेष्विति स्वकर्मापाजितेषु पुरेषु देहेषु अभीषु नरादिषु भोक्तृत्वेन वर्तमानं पुरुष
 खिलशक्तिधृतः सर्वशक्त्या श्रयस्य पूर्णस्य तवांशकृतं वदंति अंश इवांशः कृत इव कृतः त्वद्रूपं वदंतीत्यर्थः ननु कार्यकारणसंघटनस्य कुत ए
 भूतत्वं तत्राह अबहिरंतरसंवरणमिति बहिः कार्यमंतरं कारणं वस्तु तस्तदावरणशून्यं तयोरसत्त्वादित्यर्थः एवं नृगतिं नृजीवस्य गतिं तत्त्वं
 विविच्य विशोध्य कवयः अन्यथेदं न प्राप्यत इति जानंतः निगमावपनं निगमोक्तकर्मणा मावपनमासमंतादुप्यतेऽस्मिन्नित्यावपनं श्लेषं सर्व
 कर्मार्पणविषयमित्यर्थः यत्रार्पितानि कर्माणि मुक्तिफलं फलं तितं भवतोऽघ्नमभवं भवनिवर्तकं विश्वसिताः कृतविश्वासाः उपासते अर्चनं

स्वकृतपुरेष्वमीष्वबहिरंतरसंवरणं तव पुरुषं वदंत्यखिलशक्तिधृतोऽशकृतं ॥ इति नृगतिं विविच्य कवयो निगं
 मावपनं भवं त उपासतेऽघ्नमभवं भुवि विश्वसिताः ॥ २० ॥ दुरवगमात्मतत्त्वनिगमाय तवात्ततनोश्चरितमहा
 मृताब्धिपरिवर्तपरिश्रमणाः ॥ नपरिलपंतिकेचिदपवर्गमपीश्वरते चरणसरोजहंसकुलसंगविस्तृष्टगृहाः ॥ २१

इनादिभिः सेवन्ते भुवीति मर्त्यलोके इदमेवोचितमिति दर्शयंति ॥ २० ॥ त्वदंशस्य ममेशानत्वं न्मायाकृतबंधनं ॥ त्वदंघ्रिसेवामादिश्य परानंदनि
 वर्तय ॥ ७ ॥ भक्तिरल्पसाधनमिति वचनमनुचितमिव मन्वानो भक्तिगुरुकरोति दुरवगमेति भो ईश्वर दुरवगमं दुर्बोधं यदात्मतत्त्वं तस्य निग
 मायं ज्ञापनाय तवात्ततनोराविष्कृतमूर्तेश्चरितमहामृताब्धिपरिवर्तपरिश्रमणाः चरितमेव महामृताब्धिः तस्मिन् परिवर्तो विगाहः तेन परि
 श्रमणाः परिवर्जनार्थः श्रमणं श्रमः गतं श्रमा इत्यर्थः अपवर्गमपिकेचिन्नपरिलपंतितेच्छंति कुतोऽन्यदिद्वपदादि केचिदिति एवं भूता भक्ति
 रसिकाविरला इति दर्शयंति न केवलमन्यन्तेच्छंति किंतु ते नैव सुखेन पूर्णाः संतः पूर्वसिद्धं गृहादिसुखमप्युपेक्षंत इत्याहं तव चरणसरोजहंस
 कुलसंगविस्तृष्टगृहा इति तव चरणसरोजे हंसा इव रममाणायै भक्तास्तेषां कुलं तेन संगस्तेन विस्तृष्टगृहायै स्ते तथा अनेन श्रवणकीर्तने दर्शिते
 भुतिश्च मुक्तेरप्याधिक्यं भक्तेर्दर्शयति यथाह यं सर्वदेवानं मतिमुमुक्षुबो ब्रह्मवादिनश्चेति व्याख्यातं च सर्वज्ञैर्भाष्यकद्भिः भुक्ता अपिलीलया
 विमहंकृत्वा भजंत इति ॥ २१ ॥ त्वत्कथामृतपाथो धौ विहरंतो महामुदः ॥ कुर्वन्ति कृतिनः केचिच्चतुर्वर्गं तृणोपमं ॥ ८ ॥

आराममस्य पश्यन्ति न तं पश्यति कश्चन न तं विदाथ य इमा ज जानान्यद्युष्माकमंतरं बभूव नीहारेण प्रादृता जल्प्या चासुतृप उक्थशा सश्वरं
 मीत्याद्याः श्रुतयोऽनुक्रोशं त्योजगदात्मनीश्वरेरतिमुपदिशन्तीत्याह त्वदनुपथमिति त्वदनुवर्तित्वाच्च त्सेवौपयिकमिदं कुलायं कौपुथिव्यां
 लायत इति कुलायं शरीरं आत्मसुहृत्प्रियवत् आत्मा च सुहृत्प्रियश्च तद्वत् चरति स्वाधीनतया वर्तत इत्यर्थः तथाऽपि त्वयि उन्मुखे हिते प्रिये
 आत्मनि च अप्यर्थे चकारः एवं भूते सुसेव्येऽपि त्वयि वत अहो कष्टं न रमंति न सख्यादिना भजंति असदुपासनया देहाद्युपलालनेन आत्महनः
 प्रमादिनः कुंतः यदनुशयाः यस्यामसदुपासनायामनुशयो वासनायेषां ते कुशरीरभृतः संतः उरुभये संसारे भ्रमंति परिवर्तते अत आत्मह
 नु इति भावः ॥ २२ ॥ त्वय्यात्मनि जगन्नाथे मन्मनोरमतामिह ॥ कदा ममेदं जन्म मानुषं संभविष्यति ॥ ९ ॥ इदानीमात्मावरे द्रष्टव्यः श्रो

त्वदनुपथं कुलायमिदमात्मसुहृत्प्रियवच्चरति तथोन्मुखे त्वयि हिते प्रिय आत्मनि च ॥ न वतरमंत्यहो असदुपा
 सनयात्महनो यदनुशयाभ्रमंत्युरुभये कुशरीरभृतः ॥ २२ ॥ निभृतमरुन्मनोऽक्षदृढयोगयुजो हृदियन्मुनय
 उपासते तं दूरयोऽपियुः स्मरणात् ॥ स्त्रिय उरगेंद्रभोगभुजदंडविषक्तधियो वयमपि ते समाः समदृशोऽघिस
 रोजसुधाः ॥ २३ ॥

तव्यामंतव्योनिदिध्यासितव्य इत्याद्याः श्रुतयोऽध्यानमंगलत्वेनोपदिशन्तीत्याह निभृतमरुन्मनोऽक्षदृढयोगयुज इति मरुत्पाणः मनश्च अ
 क्षाणां द्रियाणि च निभृतानि संयमितानि ये स्ते च ते दृढयोगं युजंति ते दृढयोगं युजस्ते तथा भूता मुनयो हृदियन्तत्त्वमुपासते तं देवारयोपितं वस्म
 रणाद्ययुः प्रापुः स्त्रियोऽपि कामतः उरगेंद्रभोगभुजदंडविषक्तधियः अर्हो द्रदेहसदृशो भुजदंडयोर्विषक्ताधीर्यासांताः परिच्छिन्नदृष्टयः
 समदृशः सममपरिच्छिन्नं त्वां पश्यं त्यो वयं श्रुत्य भिमानिन्यो देवता अपि ते समा एव कृपा विषयतया अंघ्रिसरोजं सुष्ठु धारयंत्यः अयं भावः इत्थं
 भूतस्तव स्मरणानुभावः ये योगिनस्त्वां हृद्यालंबनमुपासते याश्च वयं त्वां समं पश्यामः याश्च स्त्रियः कामतः परिच्छिन्नं ध्यायंति ये च द्वेषेण सर्वा
 नपि तीक्ष्णत्वात् मेव प्राप्नुयतीति ॥ २३ ॥ चरणस्मरणं प्रेम्णा तं वेदेव सुकुलं भंगं ॥ यथा कथंचि नृहरे मम भूयादहं निशम् ॥ १० ॥

नोवाचोनिवर्ततेअप्राप्यभनसांसह कोअद्धावेदकइहप्रवोचनकुंतआजाताकुतइयंविस्मृतिः अर्वाग्देवाअस्यविसर्जनेनाथांकोवेदयत
 भावभूव अनेजदेकंमनसोजवीयोनेतद्देवाआमुवदपूर्वमर्शन् तद्धावतोऽस्यानत्येतितिष्ठत्यस्मिन्पोमातरिश्वादधातीत्याद्याःश्रुतयोभग
 तत्त्वंदुर्ज्ञेयंवदंत्योभक्तिमेषोररीकृत्यस्तुवंतीत्याह कइहनुवेदेति वतअहोभगवन् इहजगति अग्रसरंपूर्वसिद्धंत्वां अवरजन्मलयः अर्वा
 नोत्वत्तिनाशवान्कोनुपुमाद्देवदजानाति ईश्वरस्यपूर्वसिद्धावन्यस्यचार्याचीनत्वेप्रमाणंवदन् ज्ञानकारणाभावमाह यतउद्गादिति
 तत्स्वत्तः ऋषिर्ब्रह्मा उत्पन्नःयंब्रह्माणमनुउभयेआध्यात्मिकाधिदैविकादेवगणाऊत्पन्नाः ततोऽप्यर्वाचीनाःसर्वे यदातुभवान् सर्वमव
 ष्यउपसंहृत्यशयीत तर्हितदाअनुशायिनांजीवानांसाधनंनास्ति यतस्तदानसत् स्थूलमाकाशादि नचासत् सूक्ष्ममहदादि नचउभ
 योसदसंख्यामारब्धंशरीरं नचकालजवःतन्निमित्तभूतंकालवैषम्यं एवंसतितत्रतदानकिमपिइंद्रियप्राणाद्यपि नचज्ञापकंशास्त्रमपि अय
 मभिप्रायः अर्वाक्दृष्टिगतानांदेहाद्युपाधिकृतांतराणांकालवशेनचमलिनसत्वानां नतावद्भगवज्ज्ञानसामर्थ्यं तथाचश्रुतिः नतंविदाथ
 कइहनुवेदवतावरजन्मलयोऽग्रसरंयतउद्गादपिर्यमनुदेवगणाउभये॥तर्हिनसंनचासदुभयंनचकालजवः
 किमपिनतत्रशास्त्रमवर्ष्यशयीतयदा॥२४॥ जनिमसतःसतोमृतिमुतात्मनियेचभिदांविपणमृतंस्मरंत्यु
 पदिशंतितआरुपितैः॥त्रिगुणमयःपुमानितिभिदायदबोधरुतात्वयिनततःपरत्रंसभवेदवबोधरसे॥२५॥

इमाजजानान्यद्युष्माकमंतरंबभूवइत्याद्याः यदातुप्रलयसमयेनवद्वंतरमस्ति तदापिसाधनाभावात् नभगवज्ज्ञानसामर्थ्यं अतस्त्वदे
 कशरणतयाश्रवणकीर्तिनादिभक्तिरेवमुकरेति ॥ २४ ॥ काहंबुद्ध्यादिसंरुद्धःकचभूमन्महस्तव ॥ दीनबंधोदयासिधोभक्तिमेवहरेद्रिश॥
 ॥ ११ ॥ इतोऽपिज्ञानंनसुशकं उपदिशतामपिभमबाहुल्यादित्याहुःजनिमसतइति असतो जगतोजनिमुत्पत्तियेवैशेषिकादयोवदं
 त असतएवब्रह्मत्वस्योत्पत्तियेचपातंजलादयः सतएवैकविशतिप्रकारस्यदुःखस्यनाशंमोक्षंवदंतियेनैयायिकाः उतअपियेचसांख्या
 दयः आत्मनिभिदांभेदं च येमीमांसकाः विपणं कर्मफलव्यवहारमृतंसत्यंस्मरंति वदंति तेसर्वेआरुपितैः आरोपितैर्भैरवोपदिशंतिनत
 स्वदृष्ट्या सदेवसौम्येदमयआसीत्ब्रह्मैवसब्रह्माप्येति अनीशयाशोचतिमुक्षमानः अविद्यायामंतरेवर्तमानाःस्वयंधीराःपंडितमन्यमा
 नाःजघन्यमानाअपियंतिमूढाः अंधेनैवनीयमानायथाऽंधाः एकमेवाद्वितीयंब्रह्म एकएवहिभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः॥एकधाबहुधा
 चैवदृश्यतेजलचंद्रवदित्यादिश्रुतिविरोधात् किंच वस्तुतःपुरुषस्यत्रिगुणमयत्वेसर्वमिदंसंगच्छेतननुतदस्तीत्याह

त्रिगुणमयः पुमानिति भिदायदबोधकतात्वयीति त्रिगुणमयः पुमानित्यनेन हेतुनायाभिदा उपलक्षणमेतत् भिदादिसायस्माच्चयिवि
पये अबोधकतात्वद्विषयाज्ञानविजृम्भितातर्हि किमज्ञानमस्ति वस्तुतः पुंसि नैवेत्याह ततः अबोधात्परत्रपरे असंगेऽवबोधरसे ज्ञानघनैस अ
बोधो न भवेन्न संभवतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ मिथ्यातर्कमुक्तकेशेरितमहावादांधकारांतराभ्याम्यन्मंदमतेरमंदमहिमंस्त्वज्ज्ञानवर्त्मस्फुटं ॥ श्रीमन्मा
धववां मनत्रिनयनश्रीशंकरं श्रीपतेगोविंदेति मुदा वदन्मधुपते मुक्तः कदास्यामहं ॥ १२ ॥ ननु यद्यसन्नोत्पद्यते यदि च त्रिगुणमयः पुरुषो न भव
ति तर्हि दंप्रपंचजातं पुरुषश्च पृथक् नास्तीत्युक्तं स्यात् कथं तर्हितयोः सत्त्वेन प्रतीतिरत आह स दिवमन इति मनः मनोमात्रविलसितमिदं त्रिष्ट
तु त्रिगुणात्मकं प्रपंचजातमसंदेह स दिवविभातिकथमिति चेत्तत्राह त्वयीति त्वय्यधिष्ठाने अधिष्ठानसत्तया सद्ब्रह्मतीयत इत्यर्थः न केवलमि

सदिवमनस्त्रिष्टयि विभात्यसदामनुष्णात्सदभिमृशंत्यशेषमिदमात्मतयात्मविदः ॥
न हि विकृतिरित्यजंति कनकस्य तदात्मतया स्वरूपतमनुप्रविष्टमिदमात्मतयाऽवसितं ॥ २६ ॥

दंकारस्पर्शं किंतु आमनुजसत् मनुजः पुरुषः अभिविधावाकारः पुरुषमभिव्याप्येति पुरुषस्यापि पृथक् सत्त्वप्रतीतिर्मनोमात्रविलसितेत्य
र्थः तथा च श्रुतिः असतोऽधिमनोऽसृजत मनः प्रजापतिमसृजत प्रजापतिः प्रजा असृजत तद्वा इदं मनस्येव परमं प्रतिष्ठितं यदिदं किंचेति न
न्वात्मविदामपि विश्वं सदेव स्फुरति अतः कथमसत्स्यादत आह सदभिमृशंतीति आत्मविदस्त्वशेषमिदं भोक्तृभोग्यात्मकं विश्वमात्मतयैव सद
भिमृशंति सदिति जानंति आत्मकार्यत्वान्न पृथगित्यर्थः तथा हि यदुपादानकं यत्कार्यं भवति तत्तेनैव रूपेण प्रतीयते उपादीयते चेति लोका
चारेण दर्शयति न हि विकृतिमिति कनकस्य विकृति कुंडलादिकं कनकार्थिनो न त्यजंति अत्र हेतुः तदात्मतया कनकरूपत्वेनेत्यर्थः अतः
स्वरूपमिदं विश्वमनुप्रविष्टं च पुरुषरूपमात्मतयैवावसितं निश्चितं ॥ २६ ॥ यत्सत्त्वतः सदाभाति जगदेतदसत्त्वतः ॥ सदाभासमसत्यस्मिन् भ
गवंतं भजामतं ॥ १३ ॥

सत्यज्ञानं नतं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन मृत्योः स मृत्युमाप्नोति यद्देहानेव पश्यति इत्यादि श्रुतिभिरेवं भूतस्य भगवतः प्रतिपादनात् त
 ज्ञानं सुकरमेवेति कृतं भक्त्या अत आह तव परिये चरंतीति तवेति कर्मणि पठ्ठी त्वां ये परिचरंति छंदसि व्यवहिताश्चेति यच्छब्देन व्यवधान
 दोषः केन रूपेण अखिलसत्त्वनि केततया अखिलानि सत्त्वानि निकेतो यस्य स तथा तस्य भावस्तत्तातया सर्वभूता वासतयेत्यर्थः उत एव अ
 विगणय्यतिरस्कृत्य त एव निर्ऋते मृत्योः शिरःमूर्धानं पदापादेन आक्रमंति मृत्योर्मूर्ध्नि पदं दधति ते तरंति मुच्यंते इत्यर्थः ये पुनर्विमुखाः अभ
 वास्तान् गिरावाचापशूनिव विबुधान् विदुषोऽपि परिवयसे बभ्रासिकुतः त्वयि कृतसौहृदाः त्वयि कृतसौहृदं प्रेमयैस्ते खलु निश्चितं पुनंति प
 चयंति आत्मानमन्यान् पीति शेषः नेतरे तथा च श्रुतिः तस्य वाक्यं तं निर्नानि दामानि तदस्येदं वाचा तं त्यानामभिर्दामभिः सर्वसितमिति
 मयमभिप्रायः सत्यमेवं भूतमात्मानं श्रुतयः प्रतिपादयंति तत्र च यद्यपि वस्तुनो परोक्षत्वादपरोक्षमेव ज्ञानमुत्पद्यते तथाऽप्यसंभावना विपरी
 तावनातिरस्कृतत्वात् न चित्तेषु परोक्षमिव भवतीति नापरोक्षसंसारधमनिवृत्तिसमर्थं भगवत्परिचर्यया तु सम्यगमलचित्तानां तस्य सा

तव परिये चरंत्यखिलसत्त्वनि केततया त उत पदाक्रमंत्यविगणय्यशिरोनिर्ऋतेः ॥ परिवयसेपशूनिव गिरावि
 बुधानपितांस्त्वयि कृतसौहृदाः खलु पुनंति न ये विमुखाः ॥ २७ ॥ त्वमकरणः स्वराडखिलकारकशक्तिधरस्त
 व बलिमुद्वहंति समदं त्यजयाऽनिमिपाः ॥ वर्षभुजोऽखिलक्षितिपतेरिव विश्वस्तजो विदधति यत्र ये त्वधिकृता
 भवतश्चकिताः ॥ २८ ॥

न लब्धा परोक्षज्ञानानामयत्नत एव करकं लितो मोक्ष इति तथा च श्रुतयः देहांते देवः परं ब्रह्मतारकं व्याचष्टे यमेवैष णुते तेन लभ्यः यस्य देवे
 परां भक्तिरित्यादयः ॥ २७ ॥ तपंतु तपैः प्रपंतु पर्वतादटंतु तीर्थानि पठंतु चागमान् ॥ यजंतु यागैर्विवंदंतु वादैर्हरिर्विना नैव मर्तंति तरंति ॥ १४ ॥
 ननु यद्यखिलसत्त्वनि केतत्वेन भवतः सेव्यत्वमुच्यते तर्हित्करणसंबंधात् कर्तृत्वभोक्तृत्वे प्रसज्येयातां न वस्तुतस्तथा त्वमिति चेत्तर्हि जी
 वानामपि तत्तुल्यत्वमिति केन विशेषेण पुनः सेव्यसेवकत्वमिति मामाशंकां परिहरंत्यः अपाणि पादो जवनो गृहीता पश्यत्यचक्षुः सृष्टणो त्यक
 र्माः ॥ स वेत्ति वेद्यं न च तस्य वेत्ता तमाहुराद्यं पुरुषं पुराणमित्याद्याः श्रुतयः स्तुवंतीत्याह त्वमकरण इति करणसंबंधरहित एव अखिलकारकश
 क्तिधरः अखिलानां प्राणिनां यानिकारकाणि करणानि इन्द्रियाणि तेषां शक्तीर्धारयति प्रवर्तयतीति तथा कुतः स्वराट् यतः स्वेनैव राजते दी
 प्यते न हि स्वतः सिद्धज्ञानशक्तेरिन्द्रियापेक्षेत्यर्थः अतः तव बलिमुद्वहंति पूजां कुर्वतीति अजया

अविद्यया सहितास्तया यता इत्यर्थः अनिमिषा देवा इन्द्रादयः तत्पूज्या विश्वसृजो ब्रह्मादयोऽपि यथा सद्वाका एवाकिकराः स्वामिनं सेवतेन
 याऽविद्या युक्ता देवा दयस्त्वामिति लोकोक्तिः समदंति च मनुष्यैर्देवैर्हव्यकव्यादिलक्षणं बालभक्षयंति अत्र दृष्टान्तः वर्षभुजोऽखिलक्षिति
 पतेरिवेति यथैव वर्षभुजः खंडमंडलपतयोऽखिलक्षितिपतेर्महामंडलेश्वरस्य स्वप्रजादत्तबलिभुजो बलिमुद्रहंतितद्वदिति कथं बलिवहंति
 तदाह विदधतियत्र ये त्वधिकृता भवतश्च किता इति त्वत्तोभीताः संतो यस्मिन्कर्मणि नियुक्तास्ते तत्कुर्वन्तीति त्वदाज्ञापालनमेव बल्युद्रहन
 मित्यर्थः तथान्वश्रुतिः भीषास्माद्वातः पवते भीषो देतिसूर्यः ॥ भीषास्मादग्निश्चंद्रश्च मृत्युर्धावनिपंचम इति ॥ २८ ॥ अर्निद्रियोऽप्स्यो देवः सर्व
 कारकशक्तिधृक् ॥ सर्वज्ञः सर्वकर्ता च सर्वसेव्यं न मामितं ॥ १५ ॥ तदेवं करणप्रवर्तकमीश्वरं करणपरतंत्रानराभजंतीत्युक्तं न केवलमियदेव
 कारणं तत्तत्सन्तत्वेनापितत्परतंत्रत्वादि तेवदंति यथाऽग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिगा व्युच्चरन्ति एवमेवास्मां दात्मनः सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे देवाः
 सर्वाणि भूतानि सर्वे एत आत्मानो व्युच्चरन्तीत्याद्याः श्रुतय इत्याहं स्थिरचरजातय इति हेविमुक्तनित्यमुक्तं यदितव अजयामायया विहरः वि

स्थिरचरजातयः स्युरजयोऽथ निमित्तयुजो विहर उदीक्षया यदि परस्य विमुक्तततः ॥
 बहिपरमस्य कश्चिदपरो न परश्च भवेद्वियत इवापदस्य तव शून्यतुलां दधतः ॥ २९ ॥

द्वारः क्रीडा भवति तदा स्थिरचरजातयः स्थिराश्च चराश्च जातयः जात्यालिंगिता देहायेषां जीवाः स्युः भवेयुः कथं भूतस्य ततः अजातः पर
 स्य दूरे वर्तमानस्यासंगस्येत्यर्थः कथं विहारः उदीक्षया ईक्षणलेशेन ननु मयि लीनानां जीवानां कथं जन्म स्यात्तत्राह उत्थनिमित्तयुज इति
 ईक्षयैव उत्थितानि आविर्भूतानि निमित्तानि कर्माणि तद्युक्तानि लिंगशरीराणि वा तैर्युज्यन्त इति तथा ननु किं निमित्तोत्थानेन मदिच्छयैव भ
 वंतु न त्वयि वैषम्याभावात् विषमसृष्टेरयोगादित्याह परमस्येति तत्परमस्य उत्तमस्य परमकारुणिकस्य वियत इवाकाशसदृशस्य सम
 स्येत्यर्थः कश्चिदपरः स्वीयः प्ररोऽस्वीयश्च न भवेत् न संभवतीत्यर्थः असद्वा इदमयं आसीत् ततो वै स देजायतेत्यादि श्रुत्वा शून्यपूर्वकत्वमिव
 प्रतीयते तदर्थं पुनर्विशिनष्टि शून्यतुलां दधतः शून्यसाम्यं भजतः तदेव दर्शयितुं पुनर्विशिनष्टि अपदस्येति न पद्यत इत्यपदः तस्य बाह्यनस
 योरगोचरस्येत्यर्थः ॥ २९ ॥ त्वदीक्षणवशक्षोभमाया बोधितकर्मभिः ॥ जातान् संसरतः खिन्नान् नृहरिं पाहिनः पितः ॥ १६ ॥

वैतान्तरमात्मनः सकाशादविद्याकृतकार्योपाधयस्तदंशाएव जीवाजाताः संसरन्तो भजन्तीत्युक्तं तत्र यद्येकाऽविद्या तदा जीवस्याप्येक
 निदेकमुक्तौ सर्वमुक्तिप्रसंगः अथ नानाविद्यास्तर्हितस्यैवांशान्तरेण संसारानपगमादनिर्माक्ष इत्यादितर्कबलेन वस्तुतएव नानात्मानः तत्र च
 यामणुत्वे देहव्यापि चैतन्यं न स्यात् देहपरिमाणत्वे च मध्यमपरिमाणानां सावयवत्वेनानित्यत्वं स्यात् अतः सर्वगताऽनित्याश्चेतिकेचनम
 ते तत्र न तावदुक्तं दोषप्रसंगः अविद्याभेदेन तच्छक्तिभेदेन वा बहुमुक्तव्यवस्था संभवात् ईश्वरस्य तु न केनाप्यंशेन संसारशंकेत्युक्तमेव प्र
 सङ्गं चाल्मैक्यं सर्वश्रुतिषु किंच इमं पक्षमंतर्यामि ब्राह्मणमपि न सहत इत्याह अपरिमिता इति वस्तुतएवानुंताः ध्रुवास्तेनैव रूपेण नित्याः सर्व
 ताश्च तनुभृतो जीवा यदिर्युः तर्हितेषां समत्वात् शास्यतानघटत इति कृत्वा हे ध्रुव नियमो नियमनं त्वयान स्यात् इतरथा तु घटे कथं यन्मय

अ० ८७

अपरिमिता ध्रुवास्तनुभृतो यदि सर्वगतास्तर्हि न शास्यतेति नियमो ध्रुवनेतरथा ॥

अजनिचयन्मयं तदविमुच्यनियंतृ भवेत्सममनुजानतां यदमतं मतदुष्टतया ॥ ३० ॥

दुपाधितोयद्विकारप्रायं यज्जीवास्त्वमजनिजातं तत् तस्य स्वविकारस्य नियंतृनियामकं भवेत् अविमुच्यकारणतया अपरित्यज्य कितन्
 सममनुस्यूतं ननु किं यत्तच्छब्दैः ज्ञायते चेदुच्यतामिदं तदिति अत आह अनुजानतां यदमतमिति जानीम इति वदतां यदमतमविज्ञातप्रायं
 अविप्रयत्वात् तथा च श्रुतिः यस्यामतं तस्य मतं मतं यस्य न वेद सः अविज्ञातं विजानतां विज्ञातमविजानतां अवचनेनैव प्रोवाच सह नूणां वि
 भूवेत्यादि किंच मतस्य ज्ञातस्य दुष्टतया दोषश्रवणात् तथा च श्रुतिः यदि मन्यसे सुवेदेति दहरमेवापि नूनं त्वेत्थ ब्रह्मणो रूपं यदस्य त्वं यदस्य दे
 विषु इत्यादि तस्माद्यत्तच्छब्दावद्योत्यमतं क्यं किमपि सर्वानुस्यूतत्वेन समं नियंतृ भवेदित्यर्थः ॥ ३० ॥ अंतर्यता सर्वलोकस्य गीतः श्रुंत्या यु
 क्त्या चैव मेवावसेयः यः सर्वज्ञः सर्वशक्तिर्नृसिंहः श्रीमंतं तं चेतसैवावलंबे ॥ १७ ॥

॥ १० ॥

ननु यदेवंपरमात्मनो जीवा जायंत इति नियंतुं नियम्य भाव उच्यते तथा सति जीवानामनित्यत्वप्रसंगेन प्रतिदिनं कृतनाशकृताभ्यागमप्रसंगः स्यात् किंच तदामोक्षो नाम जीवस्य स्वरूपहानिरेव स्यात् न चैतद्युक्तं स्वप्रकाशानंदात्मनोऽविद्याकृतानर्थनिवृत्तिमात्रस्य मोक्षत्वाभ्युपगमादित्याशंक्योपाधिजन्मनैव जीवानां जन्म उच्यते न स्वतः अघटनादित्याह न घटत इति तत्र किंप्रकृतेर्जीवरूपेणोद्भवः स्यात् पुरुषस्य वा उभयोर्वा आद्ये जीवानां जडत्वापत्तिः द्वितीये पुरुषस्य विकारित्वप्रसंगः अतएव न तृतीयइत्याशयेनोक्तं प्रकृतिपुरुषयोरुद्भवो न घटत इति श्रुत्याऽजं त्वप्रतिपादनादपीत्याह अजयोरिति तथा च श्रुतिः अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां वर्द्धी प्रजां जनयतीति सत्त्वां ॥ अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगां मजोऽन्य इति उभययुजा तु भवंति उभयं च तद्युज्यत इति उभययुक् संबद्धं पस्परं ध्यस्तमिति यावत् तेन अंशुभृतः प्राणाद्युपाधयो जीवा जायंत इत्यर्थः जलबुद्बुदवदिति यथा केवलेन जलेनानिलेन वा जलबुद्बुदान भवंति किंतु मिलिताभ्यां तद्वत् तत्र यथाऽनिलो निमित्तं जलमुपादानं एवमत्रापि प्रकृतिर्निमित्तं पुरुष उपादानं तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः सोऽकामय तवद्बुस्यां प्रजायेयेति यथाऽग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिगा व्युच्चरंत्येव मेवास्मादात्मनः सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि सर्व एवात्मानो

न घटत उद्भवः प्रकृतिपुरुषयोरजयोरुभययुजा भवंत्यसुभृतो जलबुद्बुदवत् ॥ त्वयित इमे ततो विविधनामगुणैः परमेसरित इवार्णवे मधुनिलिल्युरशेषरसाः ॥ ३१ ॥

व्युच्चरंतीत्यादिश्रुतिषु चेतनाचेतनप्रपंचस्य परमात्मोपादानत्वश्रवणात् न च विकारित्वं परिणामाङ्गीकारात् केचित्पुनः परिणाममङ्गीकृत्य आत्मनो विकारमिषा विपरीतं निमित्तोपादानभावमिच्छन्ति सर्वथा तावत्प्रकृतिपुरुषैक्याद्भवतीति सिद्धं तदेकमेवा द्वितीयं ब्रह्म अजामेकामविनाशीवारोऽयमात्मेत्यादिश्रुतिबलात् उत्पत्तिश्रवणाच्च जीवानामौपाधिकमेव जन्मनस्वत इत्युक्तं उपाधिलयेन परमात्मनि पुनर्लयश्रवणादपि न वास्तवं जन्मेत्याह त्वयित इति त्वयिकारणात्मनित इमे जीवाः तत इति यतो न वास्तवं जन्मतस्माद्विविधनामगुणैरनेकप्रकारकार्योपाधिभिः सह निलिल्युः लीना बभूवुः तत्र सुषुप्तिप्रलययोर्मधुम्यशेषरसा इव लीयते यथामधुनिसकलकुसुमरसाविशेषतो नुपलक्ष्य नाणा अपि सामान्येनोपलक्ष्यन्ते एवं स्वापादौ विशेषमात्रलयात् कारणस्य विद्यमानत्वात्सामान्यतो वर्तन्ते मुक्तौ तु कारणस्यापिलयात् त्वयि परमेनिरुपाधौ सरित इवार्णवे लीयंत इति विवेकः तथा च श्रुतयः यथा सौम्यमधुकृतो मधुनि स्तिष्ठति नाऽत्ययानां वक्षाणां रसान् समवहारमेकतां संगमयन्ति ते यथानतत्र विवेकं लभन्ते अमुष्या हं वक्षस्य रसोऽस्य मुष्या हं वक्षस्य रसोऽस्मीत्येवमेव रक्त्वु सौम्ये मां प्रजाः सति संपद्यन् विदुः सति संपद्यामह इति यश्चान्द्र्यः स्पंदमानाः समुद्रेऽस्तंगच्छन्ति नामरूपे विहाय तथा विद्वान्नामरूपा

मुक्तः परात्परं पुरुषमुपैति दिव्यामत्याद्याः ॥ ३१ ॥ यस्मिन्नुद्यद्विलयमपि यद्वाति विश्वं लयादौ जीवोपेतं गुरुकरुणया केवलं आबोधे ॥
 ल्यं तां तं व्रजं तिसहस्रांसि धुवं सिंधुमध्ये मध्ये चित्रं त्रिभुवनं गुरुभावयेतं तं संहं ॥ १८ ॥ नन्वेवं तावत्परमेश्वराजीवा जायंते तद्वशेन च कर्मा
 कुर्वन्ति पुनस्तत्र लीयन्ते इति संसारचक्रे परिभ्रमणमुक्तं इदानीं तन्निवृत्तये परीत्य भूतानि परीत्य लोकान् परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च उपस्था
 यथमजामृतस्यात्मना त्मानमभिसंविर्वेशेत्याद्या भगवदनुवृत्तिविदधतीत्याह नृपुतवमाययेति नृपुजीवे पुअमीपुतवमायया भ्रममुक्तल
 णमवगत्य ज्ञात्वा सुधियः भृशं त्वयि अभवे भवनिवर्त्तके भावं स्वभावमनुवृत्तिदधति कुर्वन्ति कीदृशं भयं अनुप्रभवं अन्वनुप्रभवो यस्मिन्
 भयं ततः किमत आह कथमिति अनुवर्ततमनुवर्तमानानां त्वामेव शरणं भजतां भवभयं संसारभयं कथं भवेत् न कथंचिदपीत्यर्थः कुतः य
 स्मात्तैव भृकुटिः भूभंगरूपस्त्रिणेमिः तिस्रो नेमय इवावच्छेदाः शीतोष्णवर्षाकाला यस्य संवत्सरात्मकस्य कालस्य सः अभवच्छरणेषु न
 कानूशरणं रक्षितयिषां तेष्वेव भयं जन्ममरणादिलक्षणं सृजतिकरोति अतएवं भूतं संसारमाकलय्य तन्निवृत्तये सुधियस्त्वयि भावं दधतीति
 नृपुतवमायया भ्रमममीष्ववगत्य भृशं त्वयि सुधियोऽभवे दधति भावमनुप्रभवं ॥ कथमनुवर्ततां भवभयं त
 वयद्वृकुटिः सृजति मुहुस्त्रिणेमिरभवच्छरणेषु भयं ॥ ३२ ॥ विजितहृषीकवायुभिरदांतमनस्तुरगं यद्दहयंतं
 तियंतुमतिलोलमुपायखिदः ॥ व्यसनशतान्विताः समवहाय गुरोश्चरणं वणिज इवाजसंत्यक्तकर्णधराज
 लधौ ॥ ३३ ॥

३२ ॥ संसारचक्रककचैर्विदीर्णमुदीर्णं नानाभवतापतप्तं ॥ कथंचिदापन्नमिह प्रपन्नं त्वमुद्धर श्रीनृहरे नृलोकं ॥ १९ ॥ सच भ्रमवति
 भावो मनो नियमे सति भवति सोऽपि गुरुपसदनादिति गुरुपसदनं विदधति तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत्समित्याणि श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं आ
 चार्यवान् पुरुषो वेदनैषा तर्केण मतिरपनेया प्रोक्ताऽन्ये नैव सुज्ञानाय प्रेष्ठेत्याद्याः श्रुतय इत्याह विजितहृषीकवायुभिरिति विजितानि हृषी
 कार्णाद्रियाणि वायुश्च प्राणो यैस्तैरपि अदांतमनस्तुरगम् अदांतमृदमितं मन एव तुरगः दुर्दमत्वसाम्यात् तं येयंतुं नियंतुं यतंति प्रयतंते अति
 लोलमतिचंचलं गुरोश्चरणं समवहाय अनाश्रित्य ते उपायेषु खिद्यन्ते क्लिश्यन्तीत्युपायखिदः संतो व्यसनशतान्विता बद्धव्यसनाकुला इह संसा
 रसमुद्रे संतितिष्ठन्ति दुःखमेव प्राप्नुवंतीत्यर्थः हे अज अकृतकर्णधरा अस्वीकृतनाविका वणिजो यथा तद्वत् गुरुणो पदं शितं भगवद्भजनं सुखा
 नुभूतौ तु स्वत एव मनो निश्चलं भवति नान्यथेति भावः ॥ ३३ ॥ यदा प्ररानंद गुरो भवत्पदं पदं मनो मे भगवँल्लभेत ॥ तदा निरस्तः खिलसाधनश्रमः
 श्रेयसौख्यं भवतः कृपातः ॥ २० ॥

परीत्यलोकान्कर्मचिताः ब्राह्मणोनिर्वेदमायातृनास्यकृतःकृतेन तथा यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामायेऽस्य हृदि श्रिताः ॥ अथ मर्त्योऽमृतो भवत्य
 च ब्रह्मसमश्नुत इत्याद्या वैराग्यमंगं विदधतीत्याह स्वजनसुतेति आत्मा देहः धामगृहं असुः प्राणः स्वजनमिति किं सर्वसर्वे रसाः सुखा
 निविद्यन्ते यस्मिन् तस्मिन् त्वयि परमानन्दे एतस्यैवानन्दस्यान्यानि भूतानि मात्रा मुपजीवन्तीति श्रुतेः श्रयतः त्वां सेवमानस्य पुंसः आत्मनि स
 तिनृणां तुच्छैरैः किं कउपयोगः इति सत् सत्यं परमार्थं सुखमजानता मत एव मिथुनतः स्त्रियामिथुनी भूय रतये माया सुखीय च स्तां प्रवर्त
 मानानां कर्मणिषष्ठ्यौ अजानतः चरतः पुरुषान् कोनु अर्थः सुखयति आनन्दयति न कोऽपीत्यर्थः इह संसारे कथं भूते स्वविहते स्वत एव न
 श्वरे स्वनिरस्तभगे स्वत एव गतसारे पाठांतरे तु को न्वित्यस्यैतद्विशेषणद्वयं अतस्त्वद्भजनमेवोचितमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ भजतो हि भवान् साक्षा
 त्परमानन्दचिह्नः ॥ आत्मैव किमुतः कृत्यं तुच्छदारसुतादिभिः ॥ ३५ ॥ एवं गुरूपदेशेन तत्त्वमवगम्य सारांसारविवेकेन च सर्वतो निर्विद्यं तदेव मह

स्वजनसुतात्मदारधनं धामधरासुरथैस्त्वयि सति किं नृणां श्रयत आत्मनि सर्वरसे ॥ इति सदजानतां मिथुनं
 तोरतये चरतां सुखयति को न्विह स्वविहते स्वनिरस्तभगे ॥ ३४ ॥ भुवि पुरुपुण्यतीर्थसदनान्तीति ते उ
 ततभवत्पदांबुजल्लदोऽघभिदंघ्रिजलाः ॥ दधतिसकृन्मनस्त्वयि य आत्मनि नित्यसुखेन पुनरुपासते पुरुषसा
 रहरावसथान् ॥ ३५ ॥

संगेनोपपत्तिभिः सम्यगवधारयितुं तीर्थसदनानि मुनयः पर्यटन्तीति श्रोतव्यो मन्तव्य इत्यादि श्रुत्यर्थमाह भुवि पुरुपुण्यतीर्थसदनान्तीति ते उ
 क्लृप्तक्षणाः ऋषयो विमदाः निरहंकाराः यतो भवत्पदांबुजल्लदः भवतः पदांबुजं हृदये पाते अतः स्वयमेव अघभिदंघ्रिजलं येषां ते उत अपि
 तंथाविधा अपि पुरुषाणि बहूनि पुण्यानि तीर्थानि सदनानि च क्षेत्राणि तान्येवोपासते सेवन्ते प्रायस्तत्रैव महत्संगो भवतीति अथवा पुरुषाधिकं भ
 गवद्भजनलक्षणं पुण्यं येषां तानि शतानि तीर्थानि च गुरवः महान्त इत्यर्थः तेषां सदनानि आश्रमान् यथाहामरसिंहः निपानागमयोस्तीर्थं
 पिंजुटे जले गुराविति न पुनः पुरुषसारहरावसथान् उपासते पुरुषाणां सारं विवेकस्थैर्यधैर्यक्षांति प्रमुखं हरन्तीति तथा ते च ते आवसथा गृहा
 स्तान् न च ते गृहादिभिरकुत्सितसुखापेक्षेत्यत आह दधतिसकृन्मनस्त्वयि य आत्मनि नित्यसुखं इति सकृदपि त्वयि ये मनोदधतीति तेऽपि गृ
 हाद्यासक्तान् भवन्ति किं पुनरेवं भूता इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ मुंचन्मगतदंगसंगमनिशं त्वामेव संचितयस्तंतुः संतियतो यतो गतमदास्तानां श्रमानाव
 सन् ॥ निर्व्यंतं मुखपंकजाद्विगलितत्वत्पुण्यगाथा मृतस्रोतः संलबसंभुतो नरं हरेन स्याम हं देहभृत् ॥ २२ ॥

धाम्नयस्यंक्रियाः^१र्थत्वादानर्थस्यमतदर्शानांतद्वतानांक्रियार्थेनसमन्वयइतितत्रतत्रजैमिनिनावेदस्यक्रियापरत्वाभिधानादुपनिषदा
 पतदेवयुक्तं यथोक्तं तत्रवार्तिककृता एतेनकत्वर्थकर्तृप्रतिपादनेनोपनिषदानैराकांक्ष्यव्याख्यातमिति न एकमेवाद्वितीयं ब्रह्मविज्ञान
 नंदं ब्रह्म अक्षुरश्रोत्रमित्येवंतद्विपरीतात्मप्रतिपादनात् नस्तद्वितीयपरमानंदरूपस्य कर्मागत्वं युज्यते अननुमतंचैतद्वार्तिककृतः कथं स
 वद्विविज्ञानसंस्कारत्वेन गम्यते॥ परांगंचात्मविज्ञानादस्य त्रेत्यवधार्यतामिति तेनैवोक्तत्वात् एतदर्थमेव मननाय मुनयः पर्यटंतीत्युक्तं त
 माकद्वैतस्य सत्यत्वे भवेदप्येवंतदेवतुनसंभवतीति प्रश्नोत्तराभ्यां मननेन तत्त्वावधारणप्रकारमाह सतइदमुत्थितंसदिति चेदिति इदं विश्वंध
 सदितिसाध्यो धर्मः सतउत्पन्नत्वद्धेतुः यद्यतउत्पन्नंतत्तदात्मकमेवदृष्टं यथाकनकादुत्पन्नंकुंडलादितदात्मकंतद्वदिति तत्रयदिसदभेदः
 ध्येते तदाअपादानत्वनिर्देशेनैवभेदप्रतीतेर्विरुद्धोहेतुरित्याह ननुतर्कहतमिति ननुनाभेदसाधयामः किंतुतदुत्पन्नत्वेनकुंडलादिवद्भेदं
 धयामः तत्रअभेदएवस्यादित्याशंक्यानैकांतिकत्वेनदूषयति व्यभिचरतिकचेति पितृपुत्रादिषुमुद्गरघटप्रध्वंसादिषुचतथादर्शनादि

सतइदमुत्थितंसदिति चेन्ननुतर्कहतंव्यभिचरतिकचक्चमृपानतथोभययुक् ॥ व्यव
 हतयेविकल्पइषितोऽंधपरंपरयाभ्रमयतिभारतीतउरुवृत्तिभिरुक्थजडान् ॥ ३६ ॥

तिभावः ननुतदुत्पन्नत्वंनामतदुपादानत्वं नंतुतन्निमित्तत्वमतोनानैकांतिकत्वमित्याशंक्यदूषयति कचमृषेति गुणोपादानस्यापि फणिनो
 गुणत्वं किंतु मिथ्यात्वं अन्यथाकुंडलादिवदबाधप्रसंगात् अतः पुनरपिअनैकांतिकत्वमेवेतिभावः ननुतत्रकेवलंगुणमात्रं फणिनउ
 दासुनं किंतु अविद्यायुक्तं तथाभूतस्यावस्तुत्वायुक्तं फणिनो मिथ्यात्वमित्याशंक्यतत्तुल्यमत्रापीतिदूषयति नतथोभययुगिति अयमर्थः
 मत्राप्यविद्यायुक्तस्यैवसतउपादानत्वं एवंभूतस्यचनवस्तुसत्त्वं अतः सतदुपादानत्वमसिद्धमिति नवस्तुसत्त्वं प्रपंचस्येति ननुमाभूदनेनहेतु
 माप्रपंचस्यसत्त्वंहेतरेणतुसाधयामः तथाहि सदिदमर्थक्रियाकारित्वात् नयदेवंतदेवंयथाशुक्तिरजतमितितत्राह व्यवहृतयेविकल्पइ
 पतइति व्यवहारायार्थक्रियार्थविकल्पोभ्रमइषितइष्टएव कूटकार्षापणादिनाऽपिक्वचिद्व्यवहारदर्शनात् नन्वेकत्रसतोऽन्यत्रारोपोभ्रमः
 मसिद्धः अत्यंतासत्त्वेकथंप्रपंचोभ्रमः स्यात् सत्त्वेवानाद्वैतसिद्धिः उक्तंचभट्टैः अध्यस्यतेखपुण्यत्वमसत्कथमवस्तुनि॥ प्रज्ञातगुणसत्ता
 कमध्यारोप्येतवान्नेति नेत्याह अंधपरंपरयेति अंधपरंपरयायोविकल्पइत्यन्वयः अयंभावः संस्कारजन्योभ्रमः संस्कारसिद्धयेपूर्वप्रती

तिमात्रमपेक्षते ननुस्तुसत्त्वं प्रतीतीसत्यावस्तुसत्त्वाभावेनब्रह्मव्यतिरेकादर्शनात् अतोनादित्वात्पूर्वपूर्वमदृष्टस्योत्तरोत्तरआरोपोभवि
ष्यति अंधपरंपरान्यायेनव्यवहारः सेत्स्यतीत्यप्रयोजकोहेतुरिति नन्वक्षय्यंहवैजातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवति अपामिसोमममृताअमृ
मेत्यादिभिः कर्मफलस्यनित्यत्वप्रतिपादनादसत्त्वंनघटनेनहिनित्यंवस्तुअसद्भवति तस्माद्देवप्रतिपादितत्वाद्देवंसदेवेत्याशंक्याहभमयतीति
हेममवन् तेभारतीवेदलक्षणा उरुवृत्तिभिर्वद्वाभिर्गोणलक्षणादिवृत्तिभिरुक्थजडान् कर्मश्रद्धाभराक्रांतमंदमतीन्द्रभमयतिमोहयतिअयं
भावः नहिवेदःकर्मफलंनित्यमभिप्रैति किंतुलक्षणप्राशस्त्यमात्रं विध्येकवाक्यत्वात् अन्यथावाक्यभेदप्रसंगात् तद्यथेहकर्मचितो
लोकःक्षीयतेएवमेवात्रपुण्यचितोलोकःक्षीयतइतिन्यायोपबृंहितश्रुत्यंतरविरोधाच्च अतःकर्मजडानामिदंभर्ममात्रमिति एतेनैवतस्मा
द्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतः इत्यादीनामप्यन्यपरत्वंदर्शितंभवति ॥ ३६ ॥ उद्भूतंभवतःसतोऽपिभुवनंसन्नेवसर्पसजःकुर्वन्कार्यम
पीहकूटकनकंवेदोपिनैवंपरः ॥अद्वैतंवसत्परंतुपरमानंदंपदेतन्मुदावंदेसुंदरमिदिरानुतहरेमासुंचमामानतं ॥ ३३ ॥ तदेवंप्रपंचस्यसत्त्वे
साधकंनास्मीत्युक्तं इदानीमंसत्त्वेष्टटिप्रलयश्रुतयोयतोवाइमानिभूतातिजायंतइत्याद्यास्तन्मूलंचाबुमानंप्रमाणमित्याह नयदिदमिति
यद्यस्मात्तदंविश्वमपेक्षतेःपूर्वनआस नआसीत् सेदवसौम्येदमयआसीत् आत्मावाइदमेकएवायआसीदित्यादिश्रुतेःनचनिधनात्तलया

नयदिदमग्रआसनभविष्यदतोनिधनादनुमितमंतरात्वयिविभातिमृषैकरसे ॥ अतउपमीयते

द्रविणंजातिविकल्पपथैर्वितथमनोविलासमृतमित्यवयंत्यबुधाः ॥ ३७ ॥

तअनुअनंतरंभविष्यद्भविष्यति नासदासीन्नोसदासीत्तदानीमित्यादिश्रुतेः अतःकारणात्अंतरामध्येपिएकरसेकेवलेत्वयिमृषामिथ्याह
प्रमेवविभातीतिमितंनिश्चितं यतएवमतःश्रुत्याद्रविणजातिविकल्पपथैःद्रविणजातीनांद्रव्यमात्राणामृहोहकाष्णायसरूपाणां विकल्पा
भेदाघटकुंडलादयःतेषांपंथानोमार्गाःप्रकारास्तैरुपमीयतेसदृशतयानिरूप्यते यथातत्रकार्याकाराणांनामधेयमात्रनाकारणमृदाद्येव
तुसत्यं तथाऽत्राप्याकाशादीर्नाममात्रतात्रलैवसत्यं तथाचश्रुतिः यथासौम्यैकेनमृत्पिण्डेनसर्वमृन्मयंविज्ञातंभवति वाचारंभ्रणंविका
रांनामधेयमृत्तिकेत्येवसत्यं यथाएकेनलोहमणिनासर्वलोहमयंविज्ञातंस्यात् यथाएकेनरत्ननिकृंतनेनसर्वकाष्णायसमित्यादितस्माद
स्यसत्त्वेप्रमाणाभावादिसत्त्वेप्रमाणस्यविद्यमानत्वात् वितथमनोविलासमृतंसत्यमितियेअवयंतिज्ञानंतितेअबुधाः अज्ञांत्यर्थःअत्रैवंप्र
योगः विवादाध्यासितंनसत् आद्यंतयोरविद्यमानत्वात् विकारित्वादृश्यत्वाच्चशुक्तिरजतादिवत् इत्यन्वयेदृष्टांतः आत्मवच्चेतिव्यतिरेके
दृष्टांतः ॥ ३७ ॥ सुकुटकुंडलकंकणकिंकिणीपरिणतंकनकंपरमार्थः ॥महदहंकृतिखप्रमुखंतथानरहरेनपरंपरमार्थतः ॥ ३४ ॥

यदिप्रपंचोनामनास्येव तदाऽसतातेननचैतन्यस्यसंबंधगंधोऽपि तर्हि किमपराद्धं जीवेन यतोऽयंसंसरति किंवा बहुपुण्यमीश्वरस्य य-
नित्यमुक्तः किंविप्रयंचतंदाकर्मकांडमित्यपेक्षायां जीवेश्वरविशेषं द्वांसुपर्णासयुजासखायासमानं वक्षं परिषस्वजाते तथोरन्यः पिप्प-
त्वाद्धस्यनश्रन्नन्योऽभिन्वाकशीति . अजामेकांलोहितशुक्लकृष्णामित्याद्यावदंतोत्याह सयदजयेति सतुजीवः यद्यस्मात् अज-
मायया अजामविद्यामनुशयीत आलिंगेत् ततो गुणांश्च देहेन्द्रियादीन् जुषन्सेवमान आत्मतया अध्यासन्तदनुतदनंतरं सरूपतांतद्धर्मयो-
जुषन् अपेतभगः पिहितान्दादिगुणः सन् मृत्युं संसारं भजति प्राप्नोति तद्विषयमवचकर्मकांडमिति भावः त्वमुत त्वंतुजहासितामजां-
यां ननु सामर्थ्ये वास्तिकथं त्यागंस्तत्राह अहिरिव त्वचमिति अयं भावः यथा भुजंगः स्वगतमपि कंचुकं गुणबुद्ध्यानाभिमान्यते तथा त्व-
जां नहिनिरंतरालहादिसंविक्तामधेनुदं पतेरजयाकृत्यमिति तां मुपेक्षस इति कुत एतत्तदाह आत्तभगः नित्यप्राप्तैश्वर्यः महसिपरमे-

सयदजयात्त्वजामनुशयीत गुणांश्च जुषन् भजति सरूपतांतदनुमृत्युमपेतभगः ॥ त्वमुत जहासितामं हिरिवं
त्वचमात्तं भगो महसिमहीयसेऽष्टगुणितेऽपरिमेयभगः ॥ ३८ ॥ यदि न समुद्धरंति यतयो हृदिकामजटादुर-
धिगमोऽसतां हृदिगतोऽस्मृतकंठमणिः ॥ असुहृदयोगिनामुभयतोऽप्यसुखं भगवन्ननपगतांतकादनधि-
रूढपदाद्देवतः ॥ ३९ ॥

श्वर्येऽष्टगुणिते अणिमाद्यष्टविभूतिमतिमहीयसे विराजसे कथं भूतः अपरिमेयभगः अप-
रिमितैश्वर्यः न ह्यन्येषामिव देशकालादिपरिच्छिन्नं तवाष्टगुणितमैश्वर्यं अपितु परिपूर्णस्वरूपानुबंधित्वादपरिमितमित्यर्थः ॥ ३८ ॥ नृत्यं
गीतववीक्षणगणगताकालस्वभावादिभिर्भावांसत्त्वरजस्तमोगुणमयानुन्मीलयंती बहून् ॥ मामाक्रम्य पदाशिरस्यतिभरं समर्पयं त्यातुरं मा-
मातेशरणंगतोऽस्मि नृदरे त्वमेव तां वारय ॥ २५ ॥ एवता बहुक्तसाधनकंदेन ये भगवन्तं भजंति ते मृत्युं तरंति इतरं संसरंतीत्युक्तं इदानीं ये
महिःसंगं परित्यज्य भगवन्मार्गं प्रवृत्ता अपि कथंचिदंतर्वाता शिनः कामान्नुमुंचंति तेन भगवन्तं प्राप्नुवंति न चेहसुखं लभंते केवलं कुयोनीरेव
प्राप्नुवंतीति तान् शोचन् कामान् यः कामयते मन्यमानः स कर्मभिर्जायते तत्र तपेत्यादिश्रुत्यर्थमाह यदि न समुद्धरंतीति हे भगवन् ये यतयो ह-
दिस्थिताः कामजटाः कामस्य मूलानि वासनाः यदि न समुद्धरंति नोत्पादयंति तेषामसतां भवान् हृदिगतोऽपि दुरधिगमः दुष्प्रापः कथम्

अस्मृतकण्डमणिः त्रिस्मृतोयः कण्डमणिः तनुल्यः सयथाकण्डेवर्तमानोऽप्यस्मृतश्चेदप्राप्तइवभवति तद्वदिति न केवलमेतावत् किंतु असुत
प्रयोगिनामिन्द्रियतर्पणपराणां योगच्छब्दानामुभयतोऽप्यसुखमिहामुञ्चदुःखमेवतदाह अनपगतांतकात् अनिवृत्तात् हृत्योः लोकाराध
नधनार्जनादिच्छेदात् भोगवैभवप्राकट्यभयाच्चेहतावदुःखं भवतइश्वरादपिदुःखं कथंभूतात् अनधिरूढपदात् अनधिरूढपदंस्वरूपंय
स्यतस्मात् त्वत्स्वरूपप्राप्त्यभावादविद्यावच्छिद्यत्वेनप्राप्तनिजधर्मातिक्रमनिबंधनत्वद्वंद्वरूपनरकप्राप्तेरमुत्राप्यसुखमित्यर्थः ॥ ३९ ॥ दं
भन्यासमिषेपावंचितजनंभौगैकचित्तातुरंसंमुखंतमहर्निशं विरचितोयोगच्छमैराकुलं ॥ आज्ञालंघिनमज्ञमज्ञजनतासंमाननासुन्दरीना
नाथदयानिधानपरमानंदप्रभोपाहिमां ॥ २६ ॥ ननुयतेर्नकिमपिकृत्यमस्तिप्रारब्धमेवसुखोपभोगेनापक्षप्यते अतःकिमितिवथाशप्यते
उभयतोऽप्यसुखमिति श्रूयतेचऽएषनित्योमहिमाब्राह्मणस्यनकर्मणावर्द्धतेनोकनीयानित्यादितत्राह त्वदवगमीति हेसगुणषड्गुणैश्वर्ययु

त्वदवगमीनवेत्तिभवदुत्थशुभाशुभयोगुणविगुणान्वयांस्तर्हिदेहभृतांचगिरः ॥
अनुयुगमन्वहंसगुणगीतपरंपरयाश्रवणभृतोयतस्त्वमपवर्गगतिर्मनुजैः ॥ ४० ॥

क्त त्वदवगमीत्वज्ञानवान् भवदुत्थशुभाशुभयोः भवतःकर्मफलदातुरीश्वराद्धेतोरुत्थयोराविर्भूतयोःशुभाशुभयोःप्राचीनपुण्यापुण्य
कर्मणोः फलभूतान्गुणविगुणान्वयान् सुखदुःखसंबंधान्नवेत्तिनानुसंधत्ते तर्हितदानींचदेहभृतांदहाभिमानिनांप्रवृत्तिनिवृत्तिकरीगिरः
विधिनिषेधलक्षणानवेत्ति विगतदेहाभिमानतयाकार्याकार्यबोधाभावान्ननियुज्यतइत्यर्थः युक्तंचैतत् यतःकारणान्मनुजैरन्वहंश्रव
णभृतःअनुदिनं श्रवणेनचेतसिभृतस्त्वं तेषामपवर्गगतिः अपवर्गरूपागतिर्भवसि कथंश्रवणभृतः अनुयुगंप्रतियुगंयागीतपरंपरा उपदेश
संततिस्तयासुत्संप्रदायानुसारेभेत्यर्थः एतदुक्तेभवति येतावत्तत्त्वज्ञानिनः नतेषांकर्माधिकारशंकाःपि येचानवरतंत्वत्कथाश्रवणादिनि
ष्ठास्तेषामप्यासन्नभद्रत्पदानांविधिनिषेधबाधः इतरेषांतुयोगच्छन्नैन्द्रियलालसानामुभयतोऽप्यसुखमिति ॥ ४० ॥ अबगमंतवमेदिशमा
धक्स्फुरतियन्मसुखासुखसंगमः ॥ श्रवणवर्णनभावमथापिवान्हिभवामियथाविधिकिकरः ॥ २७ ॥

द्वगुमीनवैत्तिस्तुवदुःखेनचविधिनिषेधावित्युक्तं तत्रननुकंभमवंगंतुंशक्यते दुरधिगमत्वस्योक्तत्वात् इत्येवमाशंक्यसत्यमेवमनवगा
महिम्नोवाङ्मनसामोचरत्वादविषयत्वेनैवज्ञानमितिदर्शयन् यदूर्ध्वगार्गिदिवोयदर्वाक्पृथिव्यांयदंतराद्यावापृथिवीइमेयद्वृतंभवच्चभ
प्यच्चेत्यादिश्रुतिप्रतिपादिसंमृपरिमितमहिमानमाह द्युपतयएवेति हेभगवन् तेअंतंद्युपतयः स्वर्गादिलोकपतयोन्नत्तादयोनययुः नप्रा
तत्कुतः यदंतवद्वस्तुतत्किमपित्वंनभवसि आस्तांद्युपतयोनययुरिति यद्यस्मात्त्वमपिआत्मनोतंतनयासि कुतस्तर्हि सर्वज्ञतासर्वशक्तिता
अतआह अनंततयाअंताभावेन नहिशशविषाणाज्ञानंसार्वज्ञंतदप्राप्तिर्वाशक्तिर्वैभवंविहंति अनंतत्वमेवाह यदंतरेति यस्यतव
तरामध्येननु अहोसावरणाः उत्तरोत्तरंदशगुणसप्तावरणयुक्ताअंडनिचयान्नत्तांडसमूहाः वांतिपरिभ्रमंति वयसाकालचक्रेणखेरजां

अ० ८७

द्युपतयएवतेनययुरंतमनंततयात्वमपियदंतरांऽडनिचयाननुसावरणाः ॥ खइ
वरजांसिवांतिवयसासहयच्छ्रुतयस्त्वयिहफलंत्यतन्निरसनेनभवन्निधनाः ॥ ४१ ॥

सीवं सहएकंदैवनतुपर्यायेण हियस्मादेवमतः श्रुतयस्त्वयिफलंति तात्पर्यवत्यापर्यवस्यंति नतुसाक्षाद्वदंतिअयमेतावानिति सगुणस्य
गुणानंत्यान्निर्गुणस्यचागोचरत्वात् कथंतर्ह्यपदार्थेतात्पर्यमिति नत्रविधिमुखवाक्येभवेदयंनियमः पदार्थस्यैववाक्यार्थत्वमिति निषेधमु
खेतुच्चायंनियमइत्याह अबन्निरसनेनेति अन्यदेवतद्विदितादथोअविदितादपिअन्यत्रधर्मात् अन्यत्राधर्मात् अन्यत्रास्मात्कृताकृतात्अ
स्थूलमनण्वित्यादिप्रकारेणलक्षणयाचतच्चमसीत्यादयःपर्यवस्यंति नचवाच्यंनिषेधैःशून्यमेवज्ञाप्यतइतियतोभवन्निधनाः भवतित्वयि
निधनंसमाप्तिर्यासांतास्तथा नहिनिरवधिनिषेधःसंभवति अतोऽवधिभूतेत्वयिफलंतीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ द्युपतयोविदुरंतमनंततेनचभवान्न
गिरःश्रुतिमौलयः ॥ त्वयिफलंतियतो नमइत्यतोजयजयेतिभजेतवतत्पदं ॥ २८ ॥

॥ १४॥

॥४२॥ इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषदसइति सर्वश्रुतिपुराणरहस्यतात्पर्यमित्यर्थः ॥ ४३॥ ब्रह्मदायादिति ब्रह्मैवदायमिवअयत्तप्राप्य
मत्तिसेवतइतितथा ब्रह्मपुत्रेतिवा ॥४४॥ पूर्णःकृतकृत्यः श्रुतधरःश्रुतमर्थमनसिधारयन् वीरव्रतःनैष्ठिकः ॥४५॥ नमइति श्रीकृष्णावता
रतयांनासयणंनमस्यति उक्तंहि एतेचांशकलाःपुंसःकृष्णस्तुभगवान्स्वयमिति॥४६॥साक्षात्पितुरितियोनिव्यवधानंविनाजनकस्यअग्नि
मथनावसरेकश्रंचिदरणौरेतःपतितंममंथव्यासस्तदैवततउत्पन्नःशुकइतिहिवदंति ॥ ४७॥४८॥४९॥ समस्तवेदस्तुत्यर्थसंगृह्यानुस्मारयति
योऽस्योत्प्रेक्षकइति यःअस्यविश्वस्यउत्प्रेक्षकः एवमनुशायिनांसमस्तपुर शार्थसिद्धयेष्टटिस्थितिप्रलयादिप्रापणीयमित्यालोचकइत्यर्थः

श्रीभगवानुवाच इत्येतद्ब्रह्मणःपुत्राआश्रुत्यात्मानुशासनं ॥ सनंदनमथानर्चुःसिद्धाज्ञात्वात्मनोगतिं ॥
॥ ४२॥ इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषदसः ॥ समुद्धृतःपूर्वजातैर्व्योमयानैर्महात्मभिः ॥४३॥ त्वंचैतद्ब्रह्मदा
यादश्रद्धयात्मानुशासनं ॥ धारयंश्चरगांकामंकामानांभर्जनंनृणां ॥४४॥ श्रीशुकउवाच एवंसकृपिणा
दिष्टंगृहीत्वाश्रद्धयात्मवान् ॥ पूर्णःश्रुतधरोराजन्नाहवीरव्रतोमुनिः ॥४५॥ नारद उवाच नमस्तस्मैभगव
तेकृष्णायामलकीर्तये ॥ योधत्तेसर्वभूतानामभवायोशतीःकलाः ॥४६॥ इत्याह सृष्टिमानम्यतच्छिष्यांश्च
महात्मनः ॥ ततोऽगादाश्रमंसाक्षात्पितुर्द्वैपायनस्यमे ॥४७॥ सभाजितोभगवताकृतांसनपरिग्रहः ॥ तस्मैत
द्वर्णयामासनारायणमुखाच्छ्रुतं ॥४८॥ इत्येतद्वर्णितंराजन्यन्नःप्रभःकृतस्त्वया ॥ यथाब्रह्मण्यनिर्देश्येनि
गुणेषिश्रुतिश्चरेत् ॥४९॥ योऽस्योत्प्रेक्षकआदिमध्यनिधनेयोव्यक्तजीवेश्वरोयःसृष्ट्वेदमनुप्रविश्यऋषि
णाचक्रेपुरःशास्तिताः ॥

अनेननिमित्तत्वमुक्तं एवमालोच्यअस्यादिमध्यनिधनेंआदिर्जन्ममध्यःपालनंनिधनमंतः एतेपुर्कर्मसुयोवर्तते अनेनोपादानत्वमुक्तं न
नुप्रकृतिपुरुषयोरुपादाननिमित्तत्वेप्रसिद्धे सत्यं तयोरपिततएवोद्धृतत्वान्मूलकारणंसएवेत्याह योऽव्यक्तजीवेश्वरइति प्रवेशनियमनेदर्श
यति यइति पूर्वोक्तप्रकारेणेदंस्तद्व्यायदर्थमेतत्सृष्ट्वेतेनऋषिणासृष्टेकार्येअहमितिदर्शनात्ऋषिर्जीवःतेनसहानुप्रविष्टःपुरःशास्तिताः ॥४९॥
भोगांयतनानिचक्रेताःपुरःशास्तितास्तस्यभोगंदत्तरिपाल्यते ॥ उपासकस्युचैकैवल्यइति ॥ अतीत्याह ॥

ननुदंढव्यजामेश्वरः लेशेतेइतितथासजावः अजाकारणः...

माहं सुमःकुलायंयथेति अयंभावः यथासुमंशरीरवंतमन्येपश्यंतिस्तुनात्मानंतथापश्याति एवंजीवन्मुक्तमप्यन्यदहं...
वत्पश्यतीति तंहरिमजस्रमनवरतंध्यायेत् किमित्यतआह अभयंनभयंयस्माद्भयनिवर्तकमित्यर्थः कुतएतत् कैवल्यनिरस्तयोनिः क्व
यिनअप्रच्युतस्वरूपावस्थानेन निरस्ताद्विरस्कृतायोनिःमूलकारणमायायेनतं सर्वश्रुतिशिखेरत्नमीराजितपदांबुजं॥ भोगयोगप्रदंवंदेमा
यवक्रमिनमयोः ॥ ५०॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेढीकायांसप्ताशीतितमोध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ अष्टाशी

यंसंपद्यजहात्यजामनुशयीसुमःकुलायंयथातंकैवल्यनिरस्तयोनिमभयंध्यायेदजसंहरिं॥ ५० ॥ इति
श्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेनारदनारायणसंवादेवेदस्तुतिर्नामसप्ताशीतितमोध्यायः ॥ ८७ ॥ ७
राजोवाच देवासुरमनुष्येषुयेभजंत्वशिवंशिवं॥ प्रायस्तेधनिनोभोजानतुलक्ष्म्याःपतिंहरिं॥ १ ॥ एतद्वे
दितुमिच्छामःसंदेहोऽत्रमहान्हिनः॥ विरुद्धर्शालयोःप्रभवोर्विरुद्धाभजतांगतिः॥ २ ॥ श्रीशुकउवाच
शिवःशक्तियुतःशश्वच्चिलिंगोगुणसंवृतः॥ वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चेत्यहंत्रिधा॥ ३ ॥ ततोविकाराअ
भवन्पोडशामीषुकिंचन॥ उपाधावन्विभूतीनांसर्वासामश्रुतेगतिं॥ ४ ॥

तितमेविष्णुभक्तःकैवल्यमश्रुते॥ ततोऽर्वाग्देवभक्तस्तुविभूतिमिति वर्ण्यते॥ १ ॥ हरिर्भजतांभक्तिदइत्युक्तंअभयंध्यायेदजसंहरिमितिशं
कते देवासुरेति अशिवमवधीरितभोगं भोजाः भोगिनः लक्ष्म्याःपतिं सर्वभोगयुक्तं॥ १॥२॥ अन्योन्योपमर्दनतमसस्त्रैधित्थ्यात्रिलिंगःत्रि
लिंगत्वमाह वैकारिकइति अहमहंकारइति॥ ३ ॥ विकारामनइंद्रियभूतरूपाःपोडशइतिइंद्रियदेवानामभेदविवक्षया किंचनयत्किं
चिद्विकारोपाधिकंभजन् उपाध्यनुरूपानांविभूतीनांस्वरूपंप्राप्नोतीति॥ ४ ॥

उपद्रष्टासक्षीसन् यतः सर्वदृक् सर्वपश्यति अतः प्रकृतेः पर इति अत्रेदं तत्त्वं वस्तुनोगुणसंबंधेरूपद्वयमिहेष्यते तद्धर्मयोगयोगाभ्यां विबव-
त्यतिविबवता गुणाः सत्त्वादयः शांतघोरमूढाः स्वभावतः ॥ विष्णुब्रह्मशिवानां च गुणयंतृस्वरूपिणां ॥ नातिभेदो भवेद्भेदो गुणैर्भिर्निर्हातः ॥ सत्त्व
स्य शांत्या नो जातु विष्णोर्विक्षेपमूढते ॥ रजस्तमोगुणाभ्यां तु भवेतां ब्रह्मरुद्रयोः ॥ गुणोपमर्दतो भूयस्तदंशानां च भिन्नता ॥ अतः समयसत्त्वस्य वि-
ष्णोर्मोक्षकरीमतिः ॥ अंशं भूतिहेतुश्च तथानंदमयी स्वतः ॥ अंशतस्तारतम्येन ब्रह्मरुद्रादिसेविनां ॥ विभूतयो भवंत्येव शनैर्मोक्षोप्यनंशतः ॥ इद-
मेवाभिप्रेत्य तत्र तत्रोच्यते श्रेयांसितत्र खलु सत्त्वतनोर्नृणां स्युरिति तथा सत्त्वयस्य प्रियामूर्तिरिति तथा सत्त्वतत्तीर्थसाधनमिति तथा अयाणा-
मेकभावा नां योनपश्यति वैभिदामिति तथा न तेमय्यच्युते जेचभिदामण्वपि चक्षते इत्यादि एवं च सुतिर्ना किंचिदसमंजसं तत्तद्भक्तानां तु कल-

हरिर्हि निर्गुणः साक्षात्पुरुषः प्रकृतेः परः ॥ स सर्वदृग् उपद्रष्टा तं भजन्निर्गुणो भवेत् ॥ ५ ॥ निवृत्तेष्वश्वमेधेषु राजा
युष्मत्पितामहः ॥ शृण्वन्नगवतो धर्मानपृच्छदिदमच्युतं ॥ ६ ॥ स आह भगवांस्तस्मै प्रीतः शुश्रूषवे प्रभुः ॥
नृणां निःश्रेयसार्थाय योऽवतीर्णो यदोः कुले ॥ ७ ॥ श्रीगवानुवाच यस्याहमनुगृह्णामि हरिप्येतद्धनं शनैः ॥
ततोऽधनं त्यजं त्यस्य स्वजनादुःखदुःखितं ॥ ८ ॥ स यदा वितथोद्योगो निर्विण्णः स्याद्दने हया ॥ मत्परैः कृतमैत्र-
स्य करिष्ये मदनग्रहं ॥ ९ ॥ तद्ब्रह्म परमं सूक्ष्मं चिन्मात्रं सदनंतकं ॥ अतो मांसुदुरारथ्यं हित्वाऽन्यान् भजते जनः ॥
॥ १० ॥ ततस्त आशुतोषेभ्यो लब्धराज्यश्रियोद्धताः ॥ मत्ताः प्रमत्ता वरदान् विस्मरंत्य वजानते ॥ ११ ॥ श्रीशु-
क उवाच शापप्रसादयोरीशां ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ सद्यः शापप्रसादोऽगशिवो ब्रह्मानचाच्युतः ॥ १२ ॥

होद्रोहमात्रमिति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ यस्याहमनुगृह्णामीति अयमर्थः यो विषयान्परिजिहीर्षुरपि कथंचित् विद्यमानेषु विषयेषु सज्जते किं
श्यति च तस्य विषयापहार एवानुग्रह इति यथा श्रुतत्वेन ध्रुवादीनामैश्वर्ये विरोधात् अथवा प्रथमं विभूतीः कामानुरूपादत्वा शनैर्विषयभो-
गां वसाने तस्य निर्वेदमुत्पाद्य हरिष्यामि परमनुग्रहं कर्तुमिति तदुक्तं भगवता नमय्यावेशितधियां कामः कामाय कल्पत इति दुःखकामेवा-
ति दुःखादनुपुनर्दुःखितमिव प्रतीयमानमित्यर्थः ॥ ८ ॥ स पुनर्विधूनामाग्रहेण धने हया प्रवृत्तोऽपि मदनग्रहेण यदा निष्फलोद्यमो निवृणः स्या-
त् तदा मदनग्रहमिति ममासाधारणमनुग्रहमिति तमेवोह तद्ब्रह्मेति ॥ ९ ॥ जनः पश्चादपि मोक्षमरोचयन् अत्यासक्तोजन इत्यर्थः ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ तत्रेवेति दामेन स्फटयितमाह शापप्रसादयोरिति ब्रह्माचेत्यन्वयः ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ शकुनेः पुत्रः ॥ १४ ॥ १५ ॥ सुसंकटमापकैलासोत्पाटनपुरालनच ॥ आपश्य स्वगां क्रीवन्मक्तमप्यन्यदह ॥
मनेन जुह्वान इति ॥ १७ ॥ अश्वत् छेत्तुमुद्यतः ॥ १८ ॥ मूर्तिमानग्निरिव देदीप्यमानः वयमधुना तनाः यथा किंचिद्दुःखेन मयुयोनिः कव

मत्र चोदाहरंतीममिति हासं पुरातनं ॥ वकासुराय गिरिशो वरं दत्वा पसंकटं ॥ १३ ॥ वको नामासुरः पुत्रः श
कुनेः पथिनारं ॥ दृष्ट्वा शुतोपपन्नं देवेषु त्रिपुटं मतिः ॥ १४ ॥ स आह देवं गिरिशमुपाधावांशुसिद्धयति ॥
मां सत्याभ्यां गुणदोषाभ्यामाशुतुप्यतिकुप्यति ॥ १५ ॥ दशास्य वाणयोस्तुष्टः स्तुवतोर्वदिनोरिव ॥ ऐश्वर्यम
मुलं दत्वा वत आपसु संकटं ॥ १६ ॥ इत्यादिष्टस्तमसुर उपाधावत्स्वगात्रतः ॥ केदार आत्मक्रव्येण जुह्वानोऽ
ग्निमुखं हरं ॥ १७ ॥ देवोपलब्धिमप्राप्य निर्वेदात्सप्तमेऽहनि ॥ शिरोऽश्वत्स्वयिति नातत्तीर्थं क्लिन्नमूर्धजं ॥
॥ १८ ॥ तदा महाकारुणिकः स धूर्जटिर्यथा वयं चाग्निरिवोत्थितोऽनलात् ॥ निगृह्य दोर्भ्यां भुजयोर्न्यवारयत्
स्पर्शनाद्भूय उपस्कृता कृतिः ॥ १९ ॥ तमाह चांगालमलं वृणीष्व मे यथाऽभिकामं वितरं मितेवरं ॥ प्रीयेयतो
येन नृणां प्रपद्यतामहोत्वयात्मा भृशमर्धतैव यथा ॥ २० ॥ देवं स वब्रे पापीयान्वरं भूतभयावहं ॥ यस्य यस्य करं शी
र्णिधास्ये स म्रियतामिति ॥ २१ ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान् रुद्रो दुर्मना इव भारत ॥ ओमिति प्रहसंस्तस्मै देहे रम
तं यथा ॥ २२ ॥ इत्युक्तः सोऽसुरो नूनं गौरीहरणलालसः ॥ स तद्वरपरीक्षार्थं शंभोर्मूर्ध्निकिलासुरः ॥ २३ ॥ स्वह
स्तं धातुमारभे सोऽविभ्यत्स्वकृताच्छिवः ॥ तेनोपसृष्टः संत्रस्तः पराधावन्सवेपथुः ॥ यावदंतं दिवो भूमेः काष्ठा
नामुदगादुदक् ॥ २४ ॥ अजानंतः प्रतिविधितूष्णीमासन्सुरेश्वराः ॥ ततो वैकुण्ठमगमद्वास्वरंतमसः परं ॥
यत्र नारायणः साक्षान्यासिनां परमा गतिः ॥ शांतानां न्यस्तदंडानां यतो नावर्तते गतः ॥ २६ ॥

यामस्तद्वदितिसच उपस्कृता कृतिः परिपूर्णदेहो भवत् न्यवारयत् ॥ १९ ॥ एवमाह च तोयेनापि भजतां प्रीतः स्यां सत्वया तु देहो वृथा पी
ड्य त इति ॥ २० ॥ २१ ॥ दातुमनर्हमपि दत्तवान् सर्पाय क्षीरमिव ॥ २२ ॥ २३ ॥ उपसृष्टः अनुगतः स न उदगात् अभावत् उदक् उक्त
रतः ॥ २४ ॥ वैकुण्ठश्चेतद्वीपम् ॥ २५ ॥ २६ ॥

तं वृकासुरं तथा व्यसनं तादृग्व्यसनं यस्य तं वृजिनार्दनः दुःखहन्ता दूरत एव दृष्ट्वा मेखलादिभिरुपलक्षितः प्रत्युदियात् संमुखमागतः ॥ २७ ॥ २८ ॥ व्यक्तं निश्चितं किं किमर्थं आत्मा देहः सर्वपुरुषार्थत्वे हेतुः अतो मापीडयेति ॥ २९ ॥ प्रायशः पुंभिर्धृतिर्भगवान् स्वार्थान्

तं तथा व्यसनं दृष्ट्वा भगवान् वृजिनार्दनः ॥ दूरात् प्रत्युदियाद्भूत्वा बटुको योगमायया ॥ २७ ॥ मेखलाजिनंदं डाक्षे स्तेजसाऽग्निरिव ज्वलन् ॥ अभिवादयामास च तं कुशपाणिर्विनीतवत् ॥ २८ ॥ श्रीभगवानुवाच शाकुने य भवान्व्यक्तं श्रांतः किं दूरमागतः ॥ क्षणं विश्रम्य तां पुंस आत्माऽयं सर्वकामधुक् ॥ २९ ॥ यदि नः श्रवणाया लं युष्मद्व्यवसितं विभो ॥ भण्यतां प्रायशः पुंभिर्धृतैः स्वार्थान्समीहते ॥ ३० ॥ श्रीशुक उवाच एवं भगवता पृष्टो वचसाऽमृतवर्षिणा ॥ गतक्लमोऽब्रवीत्तस्मै यथा पूर्वमनुष्ठितं ॥ ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच एवं चेत्तर्हितं द्वाक्यं न वयं श्रद्धां मही ॥ यो दक्षशापात्पैशाच्यं प्राप्तः प्रेतपिशाचराट् ॥ ३२ ॥ यदि वस्तत्र विश्रंभो दानवैर्द्रजगद्गुरौ ॥ तर्ह्यगाशुस्वशिरसि हस्तं न्यस्य प्रतीयतां ॥ ३३ ॥ यद्यसत्यं वचः शंभोः कथंचिद्दानवर्षभ ॥ तदै नं जल्यसद्वाचं न यद्वक्ताऽनृतं पुनः ॥ ३४ ॥ इत्थं भगवतश्चित्रैर्वचोभिः समुपेशलैः ॥ भिन्नधीर्विस्मृतः शीर्ष्णिस्वहस्तं कुमतिर्व्यधात् ॥ ३५ ॥ अथापतद्भिन्नशिरा यज्जाहत इव क्षणात् ॥ जयशब्दो नमः शब्दः साधुशब्दोऽभूव हि वि ॥ ३६ ॥ मुमुचुः पुष्पवर्षाणि हते पापे वृकासुरे ॥ देवर्षिपितृगंधर्वा मोचितः संकटाच्छिवः ॥ ३७ ॥ मुक्तं गिरिशमभ्याह भगवान् पुरुषोत्तमः ॥ अहो देव महादेव पापोऽयं स्वेन पाप्मना ॥ ३८ ॥ हतः को नु महस्वी शजंतु वै कृतकिल्बिषः ॥ क्षेमी स्यात्किमु विश्वेशे कृतागस्कः कृतागस्कः ॥ ३९ ॥

समीहवेसाधयितुमिच्छति अथवा जगत्पुंभिः सहायैः स्वकार्याणि साधयति अतः नः कथ्यतामिति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पैशाच्यं पिशाचानां मिषवृत्तिम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ यद्यथा वक्ता वदति ॥ ३४ ॥ चित्रैः भ्रामकैः सुपेशलैः अतिरम्यैः भिन्नधीः भ्रंशितमतिः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ किमु वक्तव्यं विश्वेशे त्वयि कृतागस्कः कृतागस्कः ॥ ३९ ॥ उद्धतं गंधयुक्तं पीयूषतुल्यं हरेः प्रशस्तं य

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

॥ २३ ॥ वि
॥ २४ ॥ वि
॥ २५ ॥ वि
॥ २६ ॥ वि
॥ २७ ॥ वि
॥ २८ ॥ वि
॥ २९ ॥ वि
॥ ३० ॥ वि
॥ ३१ ॥ वि
॥ ३२ ॥ वि
॥ ३३ ॥ वि
॥ ३४ ॥ वि
॥ ३५ ॥ वि
॥ ३६ ॥ वि
॥ ३७ ॥ वि
॥ ३८ ॥ वि
॥ ३९ ॥ वि
॥ ४० ॥ वि
॥ ४१ ॥ वि
॥ ४२ ॥ वि
॥ ४३ ॥ वि
॥ ४४ ॥ वि
॥ ४५ ॥ वि
॥ ४६ ॥ वि
॥ ४७ ॥ वि
॥ ४८ ॥ वि
॥ ४९ ॥ वि
॥ ५० ॥ वि
॥ ५१ ॥ वि
॥ ५२ ॥ वि
॥ ५३ ॥ वि
॥ ५४ ॥ वि
॥ ५५ ॥ वि
॥ ५६ ॥ वि
॥ ५७ ॥ वि
॥ ५८ ॥ वि
॥ ५९ ॥ वि
॥ ६० ॥ वि
॥ ६१ ॥ वि
॥ ६२ ॥ वि
॥ ६३ ॥ वि
॥ ६४ ॥ वि
॥ ६५ ॥ वि
॥ ६६ ॥ वि
॥ ६७ ॥ वि
॥ ६८ ॥ वि
॥ ६९ ॥ वि
॥ ७० ॥ वि
॥ ७१ ॥ वि
॥ ७२ ॥ वि
॥ ७३ ॥ वि
॥ ७४ ॥ वि
॥ ७५ ॥ वि
॥ ७६ ॥ वि
॥ ७७ ॥ वि
॥ ७८ ॥ वि
॥ ७९ ॥ वि
॥ ८० ॥ वि
॥ ८१ ॥ वि
॥ ८२ ॥ वि
॥ ८३ ॥ वि
॥ ८४ ॥ वि
॥ ८५ ॥ वि
॥ ८६ ॥ वि
॥ ८७ ॥ वि
॥ ८८ ॥ वि
॥ ८९ ॥ वि
॥ ९० ॥ वि
॥ ९१ ॥ वि
॥ ९२ ॥ वि
॥ ९३ ॥ वि
॥ ९४ ॥ वि
॥ ९५ ॥ वि
॥ ९६ ॥ वि
॥ ९७ ॥ वि
॥ ९८ ॥ वि
॥ ९९ ॥ वि
॥ १०० ॥ वि

[illegible]

तमिति प्रकृतिपारजात रूपनाल तमाख्यानांतरमान यतचक्रमनु

समश्रुवानं व्यामुवत्प्रताडिताक्षो नेत्रे न्यमील्यदिति ॥ ५२ ॥ एजंतः उच्चलंतः बृहंतः महंतः ऊमयाः ॥
सहस्रं तत्र सलिले भवनं महाकालपुरं युमतमं युतिमत्सुश्रेष्ठं ॥ ५३ ॥ सहस्रमूर्ध्नि भवाः फणास्तासु मणयः तेषां युतिभिः द्विसहस्रनेत्रैरु

नेत्रैः सुघोरंगहनं कृतं महद्विदारयद्भूरितरेण रोचिषा ॥ मनोजवं निर्विविशे सुदर्शनं गुणच्युतोरामशरो यथा च
॥ ५१ ॥ द्वारेण चक्रानुपथेन तत्तमः परं परं ज्योतिरनंतपारं ॥ समश्रुवानं प्रसमीक्ष्य फाल्गुनः प्रताडिताक्षो
निदधेऽक्षिणी उभे ॥ ५२ ॥ ततः प्रविष्टः सलिलं नभस्वतावलीयसैजदृहदूर्मिभूषणं ॥ तत्राद्भुतं वै भवनं युमत
नभ्राजन्मणिस्तंभसहस्रशोभितं ॥ ५३ ॥ तस्मिन् महाभीममनंतमद्भुतं सहस्रमूर्धन्यफणामणिद्युभिः ॥ वि
भ्राजमानं द्विगुणोत्पलेक्षणं सिताचलाभं शितिकंठजिह्वं ॥ ५४ ॥ ददर्श तद्भोगसुखासनं विभुं महानुभावं पु
पोत्तमोत्तमं ॥ सांद्रांबुदाभं सुपिशंगवासं प्रसन्नवक्रं रुचिरायतेक्षणं ॥ ५५ ॥ महामणिव्रातकिरीटकुंड
लप्रभापरिक्षिप्तसहस्रकुंतलं ॥ प्रलंबचार्वटभुजं सकौस्तुभं श्रीवत्सलक्ष्म्यावनमालयावृतं ॥ ५६ ॥ सुनंदनंद
ममुखैः स्वपार्पदैश्चक्रादिभिर्मूर्तिधरैर्निजायुधैः ॥ पुष्ट्याश्रियाकीर्त्यजयाऽखिलद्विभिर्निपेयमाणं परमेष्ठि
नां पतिं ॥ ५७ ॥ ववंद आत्मानमनंतमच्युतोजिष्णुश्रुतदर्शनजातसाध्यसः ॥ तावाहभूमापरमेष्ठिनां प्रभु
दं द्वांजलीसस्मितमूर्जया गिरा ॥ ५८ ॥

जितं स्फटिकंगिरिर्संकाशं शितिकंठजिह्वं कंठाश्वजिह्वाश्च कंठाजेष्वाः शितयः नीलाः कंठजिह्वायस्यतं ॥ ५४ ॥ तद्भोगसुखासनं तस्य
अनंतस्य भोगो देहः सुखकरमासनं यस्यतं ॥ ५५ ॥ महान्तो मणिव्राता ये पुनेषां किरीटकुंडलानां प्रभा तया परिक्षिप्ताः सर्वतः स्फुरंतः सहस्र
मकरमिताः कुंतलायस्यतं ॥ ५६ ॥ कीर्त्यजया कीर्तिरहितया अजया अखिलद्विभिरणिमादिविभूतिभिः मूर्तिधराभिः ॥ ५७ ॥ ऊ
र्जया ऊर्जितया गिरा ॥ ५८ ॥

यत एवं भूतः श्रीकृष्णस्ततः स एव सर्वोत्तम इत्याह जयतीति जनानां जीवनां योनिवासः आश्रयस्तेषु वानिवसति अंतर्ध्यामितीत्या तथैव
 कृष्णो जयति देवक्यां जन्मेति वादमात्रं यस्य सः वस्तुतः अजन्मा यदुवराः तैस्तैर्भासेव कल्पस्य इच्छायाच्चेति निरमनममर्थोपिक्रीडा
 र्थं देवाभिरधर्ममस्य नृक्षिपन् स्थिरचरवृजिनघ्नः अधिकारिविशेषानपेक्षमेवंदावनगतनरुत्तुणलतादीनां संसारदुःखहंता तथा विलासवेद
 गंध्यानपेक्षं ब्रजं वनितानां पुरवनितानां च सुस्मितेन शोभनदृष्ट्या युतेन श्रीमता मुखेनैव कामदेवं वर्धयन् कामश्वासो दीव्यति विजिगीषतिसं
 सारमिति देवस्तं भोगद्वारामोक्षप्रदमित्यर्थः ॥ ४८ ॥ तत्तत्कार्यविशेषैः स्वीकृतमस्य कर्मादिना नानामूर्तेः विशेषतो यदुत्तमस्य सतः परस्य

जयति जननिवासे देवकी जन्मवाद्यदुवरपरिपास्वे देवाभिरस्य न्नधर्मं ॥ स्थिरचरवृजिनघ्नः सुस्मितश्रीमुखे
 न ब्रजपुरवनितानां वर्धयन् कामदेवं ॥ ४८ ॥ इत्थं परस्य निजवर्त्मरिरक्षयात्तलीलातनोस्तदनु रूपविडंबना
 नि ॥ कर्माणिकर्मकपणानियदुत्तमस्य श्रूयादमुष्यपदयोरनुवृत्तिमिच्छन् ॥ ४९ ॥ मर्त्यस्तयाऽनुसवमेधित
 यामुकुंदश्रीमत्कथां श्रवणकीर्तनचित्तयैति ॥ तद्धामदुस्तरुतांतजवापवर्गग्रामाद्वनंक्षितिभुजाऽपिययुर्य
 दृथाः ॥ ५० ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधेऽष्टादशसहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां श्रीकृष्णचरि
 तानुवर्णननाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु समाप्तोऽयं दशमस्कंधः ॥

तदनु रूपानुकारीणि कर्मकपणानि कर्माणि चरितानि श्रूयात् शृणुयादत्ययः ॥ ४९ ॥ अनुवृत्तेः फलमाह मर्त्य इति श्रीमत्याः कथायाः
 श्रवणकीर्तनयुक्त्या चित्तया संवर्धितयाऽनुवृत्त्या भया तन्निष्ठत्वेन तस्य धामलोकमेति लोकत्वेऽपि कालानाकलितत्वमित्याह दुस्तरेति
 दुर्लभपुरुषार्थनामाह ग्रामादिति ॥ ५० ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधेऽष्टादशसहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां श्रीकृष्णचरि
 तानुवर्णननाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु समाप्तोऽयं दशमस्कंधः ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते दशमस्कन्धे उत्तरार्धः समाप्तः ॥

